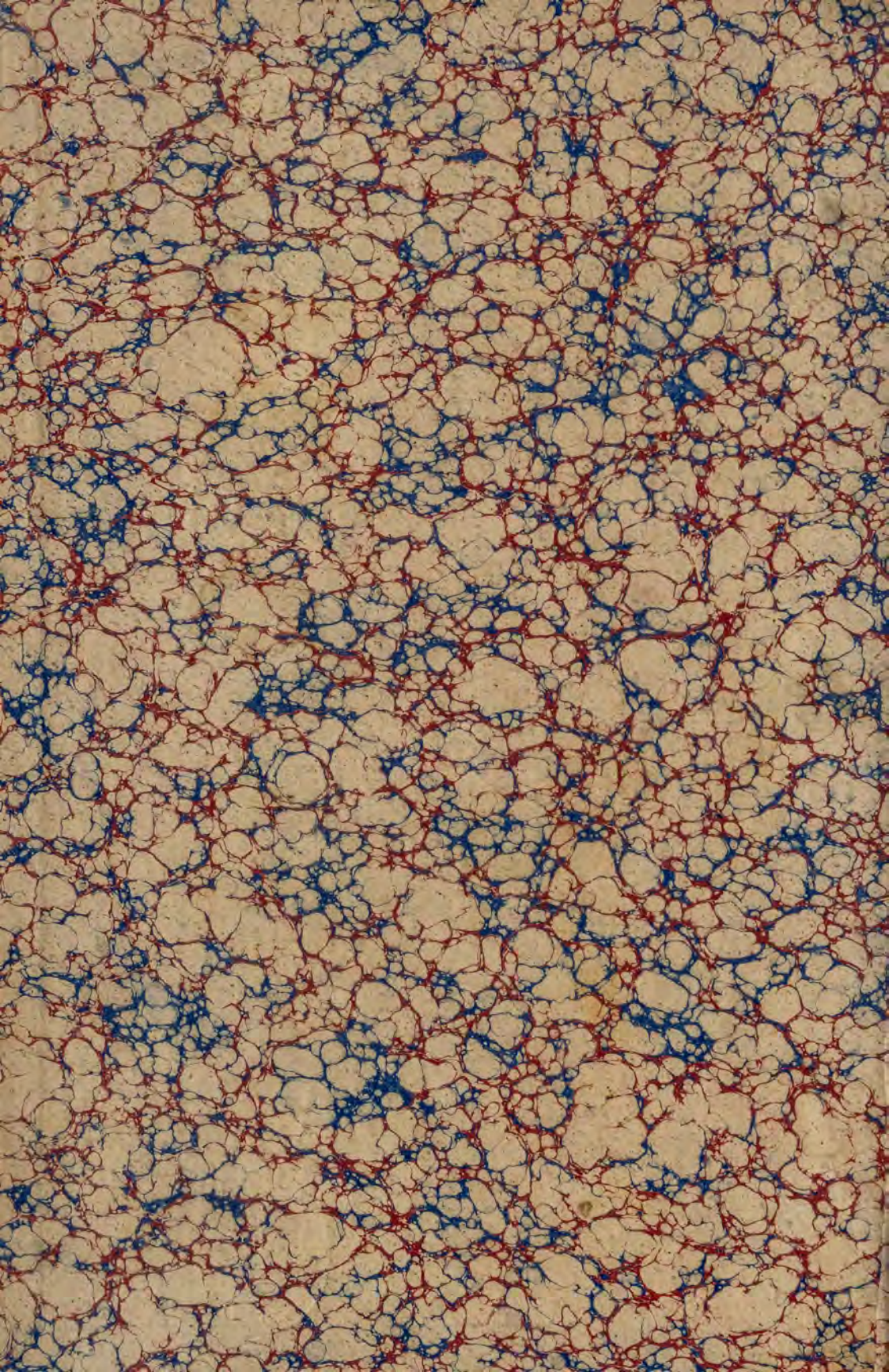
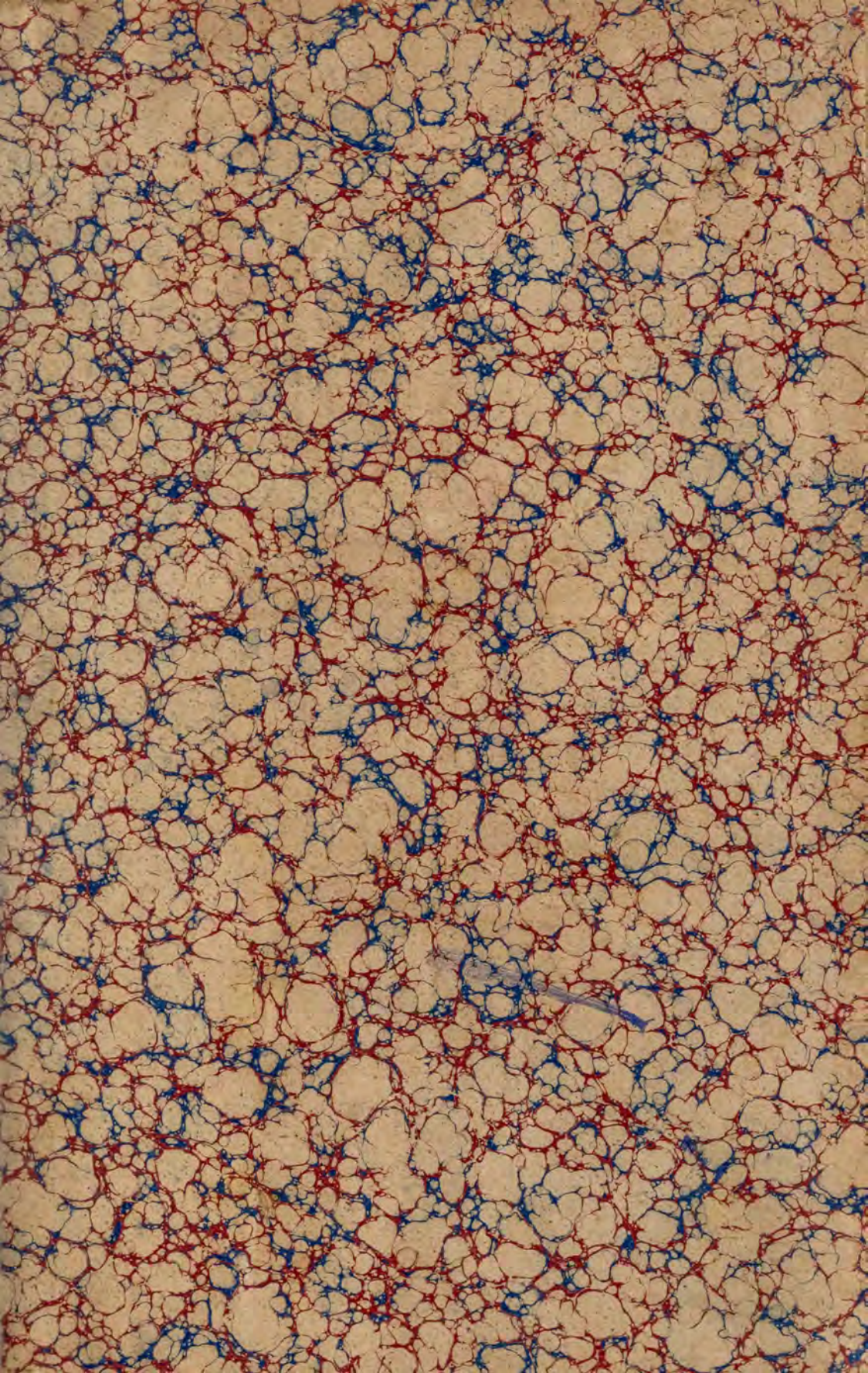








Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ

ΥΠΟ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΘΕΙΣΑ

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐ-
τοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλίστερον καὶ ὀρθότερον
περί τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν
ἔργων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ



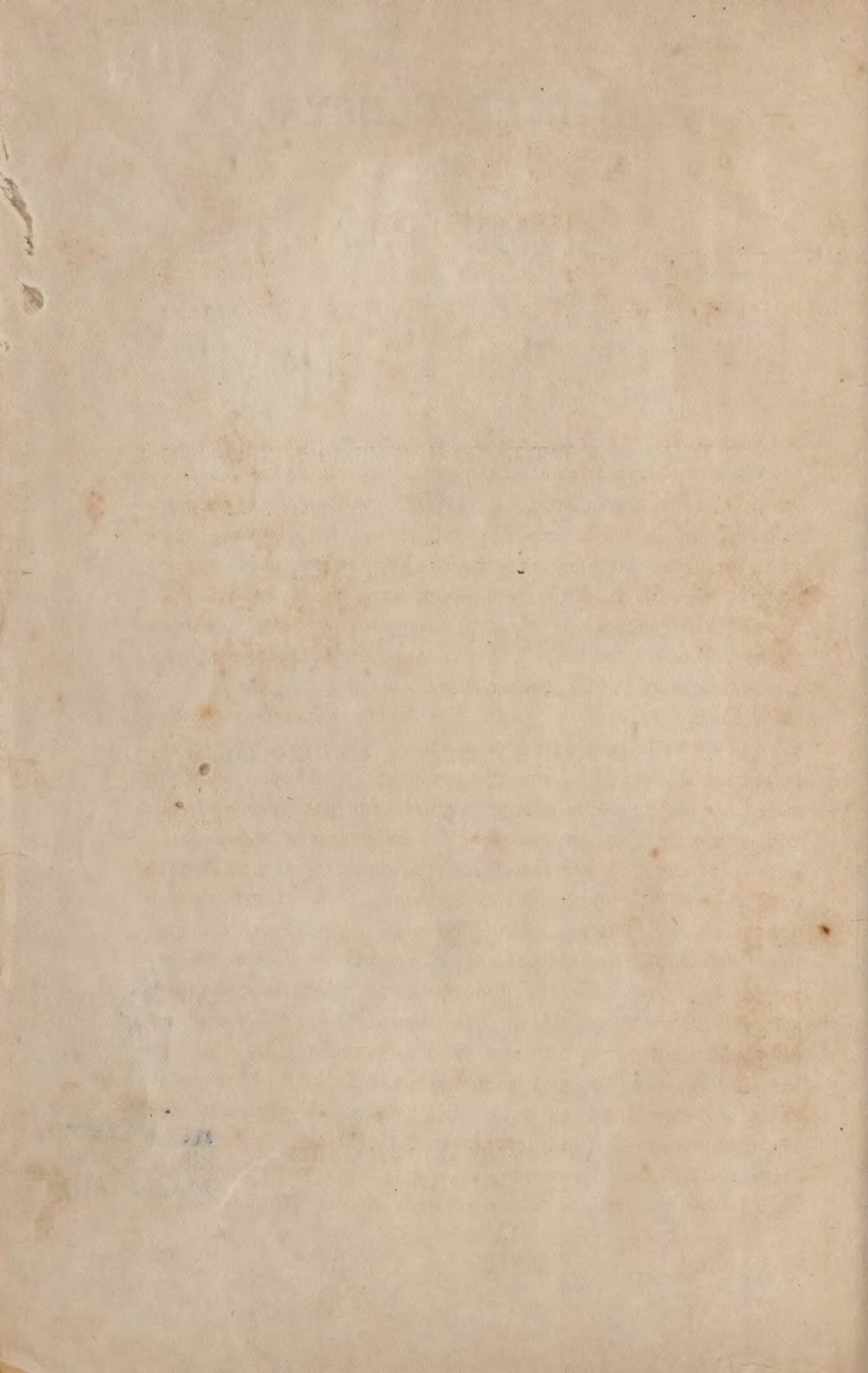
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1886





ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ

ΤΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀφέντες κατὰ μέρος τὸν μακεδονικὸν καὶ τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμόν καὶ πρῶτιστον ὑποκείμενον τοῦ λόγου αὐτῶν λαβόντες ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὰς περιπετείας τῆς μητροπόλεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπεχείρησαν ἔπειτὰ νὰ συναρμόσωσι διὰ μιᾶς τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τῆς μοναρχίας ἣν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἱδρυσεν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου. Ἀλλ' ἕκαστος ἀπετέλεσε τὴν συναρμογὴν ταύτην κατ' ἴδιον τρόπον. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλομεν ὁμιλήσει ἐνταῦθα εἰμὴ περὶ τῶν κυριωτάτων ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων.

Ὁ Finlay παρατείνει τὴν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν μέχρι τοῦ ἔτους 716 ἤτοι μέχρι τοῦ ἀρχηγέτου τῆς μεταρρυθμίσεως Λέοντος Γ'. Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, λέγει, ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τοσοῦτον στενῆς συμπλέκεται μετὰ τῶν χρονικῶν τῆς κραταιῶς ἤδη ὀργανωθείσης αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ὥστε ἡ ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀποτελεῖ ἕκτοτε ἓν ὅλον μετὰ τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας. Ὁ δὲ Herzberg δὲν παρατείνει τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἰμὴ μέχρις Ἀρκαδίου ἤτοι μέχρι τοῦ 395 ἔτους· καὶ βεβαιῶν μὲν ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κεῖται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πρωτεύουσαν. ἀλλὰ ἐνδιατρίβει ἰδίως περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τοῦ κόσμου τούτου ἐστίας. Ἀναφέρομεν τελευταῖον τὸν Hopf, καὶ τοι τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη πρὸ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἱστορίας τοῦ Herzberg, διότι ὁ Hopf ἱστορίαν τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας δὲν ἔγραψεν ὡς οἱ δύο ἄλλοι, ἀλλὰ μόνον ἱστορίαν τῶν μέσων καὶ νέων αἰώνων. Λαμβάνει ὁμως

καὶ οὗτος ὡς ἀφετηρίαν τῆς ἐπιβολῆς τὴν τοῦ Ἀρκαδίου βασιλείαν, περιορίζων ἐν τούτοις τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας εἰς μόνας τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἐνεργείας αὐτῆς, καὶ ἐκ τούτων πάλιν εἰδικώτατα μελετῶν τὰ κατὰ τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς χώρας.

Περὶ τῶν αὐθαιρέτως καθοριζομένων τούτων περιόδων, ἐπόψεων καὶ διασκευῶν, ἠδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν πολλά· μὴ νοεῦντες πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, τῆς ὁποίας δὲν ἐγράφη πρότερον εἰμὴ ἡ τοπικὴ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἱστορία, ἐπερράφη αἴφνης εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἣτις οὐδεμίαν ἄμεσον ἔχει ἱστορικὴν πρὸς αὐτὴν συνάφειαν· διότι ἡ μοναρχία αὕτη ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἀκμιάσαντος χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅστις προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγχχνων τοῦ μακεδονικοῦ, ὃν ἐγέννησεν ὁ πρῶτος ἑλληνισμός. Ὁ μεσαιωνικὸς λοιπὸν ἑλληνισμὸς ὑπῆρξε διεγγονος τοῦ πρώτου, καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν φυσικὴ καὶ ἠθικὴ σχέσις δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐὰν δὲν παρακολουθῶμεν τὰς περιπετείας τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου. Ἀλλὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς πρώτας ἐκείνας τῆς ἐσπερίας ἀποπείρας πρὸς καταρτισμὸν τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητος, ἀποπείρας αἵτινες προδήλως τείνουσιν εἰς τὸ νὰ συμπληρωθῶσι βαθμὴδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Ἐπιστήσωμεν δὲ μᾶλλον τὴν προσοχὴν εἰς τὴν δοξασίαν ἣν ἐπρέσβευσαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος οἱ ἡμέτεροι λόγιοι, οἱ διδαχθέντες τὴν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας πάτριον ἱστορίαν ἐν ταῖς δυσφημίαις ὅσας ἐπεσώρυσαν κατ' αὐτῆς τὰ πολιτικὰ συμφέροντα καὶ τὰ θρησκευτικὰ πάθη τῆς Ἑσπερίας, τῆς καθολικῆς ἰδίως Ἑσπερίας. Ὁ ἑλεγχος τῆς πλάνης ταύτης εἶναι τοσοῦτῳ ἀναγκαιότερος ὅσῳ αὕτη, ἀντὶ νὰ διασκεδασθῇ προϊόντος τοῦ χρόνου ὅπως συμβαίνει ἤδη κατὰ μικρὸν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, φαίνεται ἐπιτειγομένη παραδόξως ἐπὶ τῆς παρούσης γενεᾶς. Τῶνόντι, ἐνῷ οἱ ξένοι ἤρχισαν νὰ ἀποδίδωσι δικαιοσύνην τινὰ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἄνδρες Ἕλληνες χλευάζουσι τὴν σεβασμίαν καὶ περιφανῇ ταύτην μητέρα τοῦ νεωτέρου ἡμῶν ἔθνους· ἐνῷ ὁ ἀμαθὴς λαὸς σύννοιδεν ὅτι εἰς αὐτὴν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν, τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν αὐτοῦ, ἄνδρες λόγιοι μονονουχὶ ἀποκηρύττουσιν αὐτήν· ἐνῷ οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι τοσοῦτον εὐλαδῶς περιθάλλουσι τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων

λων αὐτῶν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἡγεμόνων, ἡμεῖς ἀρνούμενοι σχεδὸν τὴν γενέτειραν, ἀγωνιζόμεθα νὰ μείνωμεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ ἄνευ ἱστορικῶν παραδόσεων.

Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἔμεινεν ἀπεναντίας πάντοτε πιστὴ εἰς τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν, ὥς πρὸ ὀλίγου ὑπεδείξαμεν. Ὅλαι αἱ κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας ἐπαναστάσεις ἐσχεδιάσθησαν ἢ διεξήχθησαν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀναμνήσεων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὁ θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις διδάσκει ἡμᾶς πῶς παρεσκευάζεται τὸ πρῶτον πρὸς κατάλυσιν τῆς τουρκικῆς δυναστείας κίνημα, ἔχει ἀδιαλείπτως διὰ στόματος τὸ ὄνομα τοῦ μεγαλομάρτυρος τῆς 29 μαΐου· ἐξηγῶν δέ, διὰ τίνων δεξιῶν ἐπινοημάτων καὶ ἀδυσωπήτων ἐνεργειῶν ἐπέτυχον οἱ Ὀσμανίδαι τοῦ σκοποῦ, ἀναπέμπει ἐκ βάθους καρδίας κραυγὴν, ἣν καὶ σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ἄνευ συγκινήσεως·

ὦ Θεέ, νὰ τῶχαν πολεμᾶν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὕτως,
Καὶ νᾶχαν κάμνειν αἵματα καὶ κρίσεις τοῦ θανάτου,
Ποτὲ νὰ μὴν ἐχάνασιν, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος ὁ Γάλλος δούξ de Nevers ἐμελέτησε νὰ καταλύσῃ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, οἱ Πελοποννήσιοι δὲν συνετάχθησαν μετ' αὐτοῦ εἰμὴ διότι ἐπίστευον ὅτι κατάγεται ἐκ τῶν Παλαιολόγων καὶ προσηγόρευον αὐτὸν πάντοτε Κωνσταντῖνον.

Ὅτε ἀρχομένου τοῦ 1808 ἔτους, ὁ Βλαχάδας συνεκάλεσεν ἐν Ὀλύμπῳ δύο συνόδους τῶν ἀρματωλῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἵνα διοργανώσωσιν ἐν τῶν πολλῶν ἐκείνων ἐπαναστατικῶν κινήματων, ἡ δευτέρα τῶν συνόδων τούτων ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος, τὴν εἰμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Καὶ ἵνα μὴ πολλαπλασιάσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, αἵτινες ἄλλως τε ἱστοροῦνται ἅπασι ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ, ἐν θέλομεν ἀναφέρει ἐτι γεγονός, ἀλλὰ τὸ πάντων ἐπιφανέστατον καὶ διδακτικώτατον. Τῷ 1822 καὶ τῷ 1823 συνήλθον ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Ἀστρείαι δύο πρῶται καὶ μεγάλαι ἐθνικαὶ Συνελεύσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου· ἀμφότεραι δὲ ἐδοξολόγησαν τοὺς ἀειμνήστους χριστιανοὺς ἡμῶν αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μὲν διὰ

τοῦ ἄρθρου 98, ἡ δὲ διὰ τοῦ ἄρθρου 80 τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

Ἔϊναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὸ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν ῥηθέν, ὅτι γράφομεν ἱστορίαν καὶ ὄχι πρόγραμμα πολιτικόν; Εἴπερ τις καὶ ἄλλος δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι τὰ πρακτικὰ ἔθνη ὀφείλουσι νὰ ῥυθμίζωσι τοὺς πόθους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν κατὰ τὸ ἐκάστοτε ἐφικτόν· ἀντιπαραθέτοντες δὲ τὰ αἰσθήματα τῶν χρόνων τῆς δοκιμασίας, πρὸς τὰς ψυχρὰς εἰρωνείας τοῦ παρόντος, πραγματευόμεθα ζήτημα καθαρῶς ἱστορικόν, τὸ ὅποτον θέλει ἔχει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ οἰαδίηποτε καὶ ἂν ἀποβῇ ἐπὶ τέλους ἡ τύχη τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καυχώμεθα δικαίως ἐπὶ τῇ αἴγλῃ τῶν πάλοι προπατόρων, καὶ δὲν πρέπει νὰ εὐλαβώμεθα τοὺς προσεχестέρους γεννήτορας, οἵτινες συνδέονται μεθ' ἡμῶν διὰ δεσμῶν πλὴν οἰκιοτέρων καὶ ἔπραξαν ἐν σταδίοις διαφόροις ἔργα οὐδὲν ἥττον εὐκλεῆ καὶ ἀειμνημόνευτα;

Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἡ δημιουργηθεῖσα ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔδει νὰ ἀσφαλισθῇ ἀπὸ πολλῶν κινδύνων, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος περιέβαλεν αὐτὴν διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ πορφύρας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἱστορικὴ ἐντολὴ ἣν ἐξεπλήρωσεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἐὰν αἱ αἱρέσεις δὲν κατεβάλλοντο, ἡ χριστιανικὴ πίστις ἤθελε διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη. Ἀδελφον τί ἤθελε τότε συμβῇ. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι αἱ κάλλιστα σελίδες τῆς κατὰ τὸν μέσον καὶ τὸν νέον αἰῶνα ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλονται εἰς τὸ θρησκευτικόν καὶ τὸ ἠθικόν δόγμα τοῦ ὁποῖου κήρυξ, νομοθέτης καὶ λειτουργὸς ὑπῆρξεν ὁ ἀνατολικὸς ἑλληνισμός· τὸ δὲ δόγμα τοῦτο δὲν ἐθριάμβευσεν εἰμὴ χάρις εἰς τὴν περιφρούρησιν αὐτοῦ κατὰ τῆς διαλυτικῆς ἐπιδράσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, ὡς διὰ μακρῶν ἐξηγήθη ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ. Ἀλλ' ἡ περιφρούρησις ἐκείνη δὲν κατωρθώθη εἰμὴ διὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, αἱ δὲ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι δὲν ἠδύναντο νὰ συγκροτηθῶσι καὶ νὰ κατισχύσωσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Δεινότατοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν οἱ κίνδυνοι οἱ ἀπειλήσαντες ἔξωθεν τὸ χριστιανικόν δόγμα. Ὁ πρόμαχος τοῦ Μαζδαισμοῦ Χοσρόης ἐξακολουθῶν τὸν ἀγῶνα ὃν οἱ Σασσανῖδαι δὲν ἔπαυσαν διεξάγοντες ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας ἐκήρυττεν· οὐ φεί-

σομαι ὑμῶν ἕως ἂν ἀρνήσῃθε τὸν ἐσταυρωμένον, ὃν λέγετε Θεὸν εἶναι, καὶ προσκυνήσῃτε τῷ ἡλίῳ. Ὁ πολυθρύλητος Καλέδ, ὁ ξιφήρης τοῦ Ἰσλαμισμού ἄγγελος, ἀνέκραζε πρὸς τὰ θεομανῆ αὐτοῦ πλήθη· ἐμπρὸς εἶναι ὁ παράδεισος, ὀπίσω ἡ κόλασις καὶ ὁ διάβολος. Μαζδεϊσμός καὶ Ἰσλαμισμός κατετροπώθησαν.

Ἄλλ' ἡ ἱστορία τῶν προμάχων τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχει πολλὰς σκιάς. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα τὸ μὴ ἔχον τὰ πρωτὰ αὐτοῦ μέρη; Τὴν αἴραν ταύτην διακρίνει ἀπὸ τὸν σῖτον ἡ ἐθνικὴ συνείδησις· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, τοῦτο πράττουσι καὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες, οἵτινες δὲν ἤθελον εἶναι ἄνδρες μεγάλοι ἐὰν ὁ νοῦς αὐτῶν δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ αἰσθήματα τῶν ἐθνῶν ὧν προΐστανται. Ὁ Ναπολέων, ἔλεγεν ὅτι δὲν ἐπούδασε τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ τὴν κατέκτησε, παραλείπων τὰ μικρὰ καὶ δρέπων τὰ κεφαλαῖά. Δὲν λέγω ὅτι πρέπει νὰ ἀποκρύπτωμεν τὰς ἀδυναμίας τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν λαῶν. Ἀλλὰ πόσα εἶναι ἄρα γε τὰ κράτη τὰ ἀναδείξαντα ἄνδρας καὶ ἄθλους οἶους καὶ ὅσους ὁ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμός, ἢ πόσοι οἱ λαοὶ οἱ εὐεργετικώτερον τοῦτου ἐπιδράσαντες εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις, διὰ στρατηγικῆς μεγαλοφυΐας καὶ τόλμης ἀπαραμίλλου, δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη κατατροπῶν τοὺς στρατοὺς τοῦ πεισματώδους Χόσροῦ καὶ ἐπὶ τέλους ὑπέγραψεν εἰς Γάζαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας συνθήκας δι' ὧν ὁ Μαζδεϊσμός περιεστάλη εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ σύνορα· ὁ Ἰωάννης Κουρκούας καὶ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς οἵτινες συμπληρώσαντες τὰ κατὰ τοῦ Ἰσλαμισμού κατορθώματα τοῦ Κωνσταντίνου Πωγωνάτου καὶ τοῦ Λέοντος Γ', ἔστησαν τὰς σημαίας τοῦ σταυροῦ παρὰ τὰς ὀχθὰς τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρεως· ὁ Ἰωάννης Τοιμισκῆς, ὅστις, καταβαλὼν Βουλγάρους καὶ Ῥώσους, ἔλαβε πρὸς τὸν Σβιατοσλαῦον περὶ Ἰστρον συνέντευξιν, καθ' ἣν αὐτὸς μὲν παρέστη μετὰ μυρίων χρυσοφόρων ἱππέων, ὁ δὲ Ῥώσος ἡγεμὼν προσῆλθεν ἐπὶ ἀκατίου, ἐρέσων μετὰ τῶν ἄλλων ναυτῶν· ὁ Βασίλειος Β' ὁ Μακεδών, ὅστις, διαγαγὼν εἴκοσι τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη ἔφιππος καὶ καθ' ἕκαστον ἐνισυτόν ἐπὶ δέκα πελλάκις μῆνας μαχόμενος ἀδιαιλίπτως ἢ ἐν ὑπαίθρῳ, ἢ κατὰ φρουρίων καὶ δυσχερειῶν, ἐλαύνων δ' ἐπὶ τοῦτω νῦν, μὲν εἰς Βιδίνιον πρὸς βορρᾶν, νῦν δὲ εἰς Ἀχρίδα

καὶ Δυρράχιον πρὸς δυσμάς, νῦν δὲ πρὸς νότον εἰς Λάρισαν καὶ εἰς Λαμίαν, ἐδάμασεν ἐπὶ τέλους τὸν φοβερὸν Σαμουήλ· ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ὅστις ἐνίκησε τοὺς Νορμαννοὺς, ὧν οἱ συναγωνιστὰὶ πρὸ ὀλίγου τότε εἶχον κατακτήσει τὴν Ἀγγλίαν· ὁ ἡρωϊκὸς αὐτοῦ ἑγγονος Μανουήλ Κομνηνὸς ὅστις εἰσῆρχετο τροπαιοῦχος εἰς Ἀντιόχειαν ἐνῶ ὁ μὲν δοῦξ αὐτῆς Renaud de Châtillon πεζὸς παραπορευόμενος ἐκράτει τὸν ἀναβολέα αὐτοῦ, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Ἱεροσολύμων Βαλδουῖνος Γ' παρείπετο ἑφιππος μὲν, ἀλλὰ μηδὲν φέρων βασιλικὸν παράσημον· ἰδοὺ ὀνόματα καὶ ἔργα, ὀλίγα ἐκ πολλῶν, τὰ ὅποια ἤθελον τιμήσει τὴν ἱστορίαν τῶν εὐκλεεστάτων ἐπὶ γῆς ἐθνῶν.

Ἐτιμήθησαν δὲ τῶντι ὑπὸ τῶν συγχρόνων, ὅσα καὶ ἂν ἐφλυάροσαν βραδύτερον οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι περὶ τῆς ψευδολογούμενης ἐξαχρειώσεως τῶν ἡγεμόνων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγοβέρτου καὶ τῶν Ἰνδῶν βασιλέων προσῆλθον ἐκ τῆς ἀπωτάτης δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης ἀνατολῆς συγχαίροντες τῷ Ἡρακλεῖω ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι· τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπεδόθη εἰς πόλιν· κτισθεῖσαν ἐν τῇ Ἑνετικῇ· ἐν Ῥώμῃ ἐτελέσθη εἰς τιμὴν αὐτοῦ πανήγυρις μεγάλη τῷ 628 ἢ 629· καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζεται ἐν Βαρλέττῃ κολοσσαῖος αὐτοῦ ἀνδριάς. Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Πωγωνάτον, τὸν νικητὴν τοῦ Μωαυῖᾶ, ἔπεμψαν οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἄλλοι δυνάσται τῆς δύσεως πρέσβεις, δῶρα καὶ εὐλαβῇ συγχαρητήρια, μετὰ δὲ τὴν πανωλεθρίαν ἣν ἔπαθον οἱ Ἀράβες ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, ὁ πάπας Γρηγόριος Β', εὐγνωμονῶν πρὸς τὸν σωτῆρα τοῦ χριστιανισμοῦ Λέοντα Γ', ἔπεμψε τὰς εἰκόνας τοῦ βασιλέως τούτου εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως· διότι ὁ τότε κόσμος, ὁ αὐτόπτης τῶν πραγμάτων κόσμος συνησθάνετο ὅτι ἄνευ τῶν πολεμικῶν ἐκείνων ἄθλων, ὁ μὲν Μαζδεῖσμος ἤθελε πνίξει τὸν χριστιανισμόν ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ χώρα, ὁ δὲ Ἰσλαμισμὸς ἤθελε καταπλημμυρῇ τὴν Εὐρώπην. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἐν τῇ 10, ἐν τῇ 11, ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι, ὁ μὲν Λουίτπράνδος ὁ τοσαύτας ἐπισωρεύσας ὕβρεις κατὰ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὀνομάζει ἐν τούτοις αὐτοὺς κοσμοκράτορας· οἱ δὲ ἡγεμόνες τῆς πρώτης σταυροφορίας, παρυστάντες ἐνώπιον τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ἐπὶ τοῦ θρόνου καθημένου, ἐκκλινον γόνυ καὶ προσεκύ-

νησαν αὐτόν· ὁ δὲ Δάνδολος ἐκάλει τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ *imperium universale*.

Οὐδ' ἦτο ὑπερβολικὸν τὸ ἀξίωμα δι' οὗ περιεβάλλετο τότε ὑπὸ τῶν ἐχθίστων αὐτοῦ πολεμίων. Τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ ἔσωσε τὸ χριστιανικὸν δόγμα, μετέδωκεν αὐτὸ εἰς ἅπαντα τὰ ἔθνη τῆς βορειανατολικῆς Εὐρώπης· καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ δευτέρα μεγάλη ἐντολή ἣν ἐξεπλήρωσεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Σέρβοι, Κροᾶται, Οὐγγροι, Βούλγαροι, Ῥῶσοι ὑπ' αὐτοῦ κατηχήθησαν καὶ ἐνταύτῃ παρ' αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὰ πρῶτα τοῦ πολιτισμοῦ σπέρματα· γραφὴν, φιλολογίαν, διοίκησιν. Ὡς ὀρθότατα δὲ παρετήρησεν ὁ Γάλλος Rambaud, ἄνευ τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων, ἄνευ τοῦ Προκοπίου, τοῦ Μενάνδρου, τοῦ Θεοφάνους, τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, τοῦ Λέοντος Διακόνου, τοῦ Κεδρηνοῦ, οἱ Ῥῶσοι, οἱ Οὐγγροι, οἱ Σέρβοι, οἱ Κροᾶται, οἱ Βούλγαροι, οὐδὲν ἤθελον γινώσκει περὶ τε τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ τῶν πρώτων τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν βίου περιπετειῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερον μέγα ἔργον ἀπεπειράθη νὰ πράξῃ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἡ συνήθως λεγομένη εἰκονομαχία δὲν περιορίζετο εἰς μόνην τὴν τῶν εἰκόνων καθάρεσιν, ἀλλ' ἦτο θρησκευτικὴ ἄμα καὶ κοινωνικὴ καὶ κυβερνητικὴ ἀνάπλασις ἥ, καθὼς ἔλεγεν ὁ ὀξυδερκέστατος αὐτῆς ἀντίπαλος, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων. Ἡ μεγάλη αὕτη μεταρρυθμίσις τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέβαλε χεῖρα εἰς τὰς εἰκόνας, ὄνον καὶ τὰ ἅγια λείψανα, καὶ τὰ μοναστήρια, ἀλλὰ πρὸς τοῦτοις ἐξελαΐκευσε τὴν δημοσίαν παιδευσιν, κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, ἀνεδιωργάνωσε τὴν διοίκησιν καὶ τὸν στρατόν, καὶ ἐρρύθμισε τὰ περὶ γάμου καὶ οἰκογενείας ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν αἰτινες μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπέπρωτο νὰ θριαμβεύσῃσιν ὀριστικῶς ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐθνῶν τοῦ κόσμου. Αἱ θρησκευτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ αὗται ἀναμορφώσεις δὲν ἡδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσι παρ' ἡμῶν ἐπὶ μακρόν· εἰς τὰ ἀνυπερέβλητα κωλύματα ἅτινα ἀντέταξαν εἰς αὐτάς ἡ ἀμάθεια τοῦ πλήθους καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν. Ἀλλὰ μὴ νομίσωμεν πάλιν ὅτι, ὅσω καὶ ἂν κατηργήθησαν ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι, οὐδὲν κατέλιπον ἵχνος εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ εἰς τὰ

πνεύματα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸς ὁ Ταράσιος, ὁ προεδρεύσας μὲν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἣτις κατὰ πρῶτον ἀνεστήλωσε τὰς εἰκόνας, συντάξας δὲ τὸν περὶ τούτου ὅρον, τὸν μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντα, ῥητῶς ἐν αὐτῷ διέλαβεν ὅτι αἱ τιμαὶ αἱ ἀπονεμόμεναι εἰς τὰς εἰκόνας δὲν συνεπάγονται «τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θεῇ φύσει.» Αὐτὸς ὁ Φώτιος, ὁ προεδρεύσας τῆς ἐν ἔτει 861 συνόδου, ἀφοῦ ἐπεκύρωσε τὰ κατὰ τῶν λεγομένων εἰκονομάχων δογματισθέντα, ἠγωνίσθη διὰ διαφόρων κανόνων νὰ περιστείλῃ τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ῥοπήν. Μετὰ ἑκατὸν δὲ ὅλα ἔτη, ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος Φωκᾶς, διὰ δύο νεαρῶν, στιγματίσας τὴν εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τοὺς ἄλλους εὐαγεῖς οἴκους ἐπικρατοῦσαν περιφανῇ τῆς ἀπληστίας νόσον, ὥρισεν ὅτι οὐδενὶ τοῦ λοιποῦ ἐπιτρέπεται ν' ἀφιεροῖ ἀγρούς, τόπους ἢ οἰκίας εἰς μοναστήρια, ἢ μητροπόλεις, ἢ ἐπισκοπὰς, ἢ ξενῶνας, ἢ γηροκομεῖα, οὐδ' ἐπιτρέπεται εἰς τὸ ἐξῆς ἢ ἱδρυσις νέων μονῶν ἢ ξενῶνων, ἢ γηροκομείων. Καὶ μετὰ ἕτερα ἑκατὸν ἔτη ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὅστις εἰκόνισεν ἑαυτὸν ἐπὶ τῶν νομισμάτων κρατοῦντα σπάθην εἰς τὰς χεῖρας, ἐδήμεισε πολλὰ μοναστηριακὰ κτήματα.

Αἱ δὲ προαιρέσεις τῶν πρωτουργῶν τῆς μεταρρυθμίσεως οὐ μόνον ἐν ταῖς ἐπισήμοις πράξεσι τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν τοῦ κράτους ἀρχηγῶν δὲν ἔπαυσαν ἐκ διαλειμμάτων κυρούμεναι, ἀλλὰ καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων διδαγμάτων, ἠθικῶν, φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν, ἐξηκολούθησαν ζωपुरοῦσαι τὰ πνεύματα. Τὸ ποίημα «τοῦ Μυτιλήνης, πρὸς τινὰ μοναχὸν τὰ τῶν ἰδιωτῶν λείψανα ὡς ἅγια ἐξωνούμενον,» ὅπερ παραθέτομεν ὁλόκληρον περὶ τὰ τέλη τοῦ παρόντος τρίτου τόμου, ἐγράφη μετὰ εὐφυΐας καὶ χάριτος τῇ ἀληθείᾳ δυσπαραβλήτου. Ὅτε δὲ τῷ 861 ὁ ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέδωκεν εἰς τὴν κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου καταδρομὴν τοὺς φοβεροὺς σεισμοὺς τοὺς δονήσαντας τὴν βασιλεύουσαν, ὁ Φώτιος δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος ὅτι οἱ σεισμοὶ «οὐκ ἐκ τοῦ πλήθους ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται.» Μετὰ ὀκτὼ ἔτη τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν· ἐπατριάρχευε μὲν ὁ Ἰγνάτιος, ὁ δὲ Φώτιος ἦν ἐξόριστος· καὶ ἐν τούτοις συνέβησαν πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σεισμοὶ καὶ καταιγίδες, ἐξ ὧν πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ οἰκαὶ πλεῖστοι κατηδαφίσθησαν,

καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ αἵκου ὁ τῆς στέγης μόλυβδος ὡς μεμβράνα συνελίχθη, καὶ ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν ἐγένετο ἀμύθητος πανωλεθρία. Τότε ὁ φίλος τοῦ Φωτίου Γεώργιος Ἀσβεστᾶς προέ-
 τρεψεν αὐτὸν ν' ἀνταποδώσῃ εἰς τοὺς Ἰγνατιανοὺς τὰ ἴσα, κηρύτ-
 των ὅτι αἱ συμφοραὶ αὗται ἦσαν δείγματα τῆς θείας ὀργῆς ἐπὶ
 τοῖς παθήμασι τοῦ Ἱεράρχου· ὁ Φώτιος ὁμῶς ἀπεκρίθη· «ἐγὼ μὲν
 οὐκ ἂν φαίην δίκας τίνουσιν τὴν πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων
 ἀντὶ πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι, παραινῶ δὲ μηδὲ τὴν ὑμῶν
 ὁσιότητα ταῦτα ἐννοεῖν.» Ἀλλ' ὁ μέγας ἐκεῖνος πρόμαχος τῶν δι-
 καίων τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας δὲν ἐνηρμενίζετο μόνον λογο-
 παικτῶν ἐν τοῖς σπουδαιότατοις καὶ ἀντιπαραθέτων τὸ μὲν πλῆθος
 τῶν ἁμαρτιῶν πρὸς τὴν πλησμονὴν τῶν ὑδάτων, τὴν δὲ πολυπαθῆ
 πόλιν πρὸς πολυάνδριον· ὁ Φώτιος ἐφιλοσόφει πολλάκις τολμη-
 ρετατὰ ἀπὸ τοῦ ἁμῶνος, ὡς λ. χ. ὅτε ἡρμήνευε τὴν πλατωνικὴν
 δόξαν τὴν διαστέλλουσιν δύο εἶδη ψυχῆς, τῆς μὲν θείας, τῆς δὲ
 θνητῆς καὶ πρεσβεύουσιν ὅτι τοῦτο τὸ κατώτερον εἶδος, τὸ ἄλο-
 γον, ἐστὶ τὸ δι' οὗ ἁμαρτάνομεν, τὸ δὲ ὄντως θεῖον, καὶ λογιστι-
 κόν, καὶ νοητικόν παραμένει ἀείποτε διαυγές, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ
 αὐτοῦ πηγὴ.

Ὁ διάλογος ὁ ἐπιγραφόμενος «Φιλόπατρις ἢ Διδασκόμενος»
 ἐγράφη ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾷ, ἀλλ' ἐπὶ
 αἰῶνας ὅλους ἀπεδίδετο εἰς τὸν Λουκιανόν· τοῦτο ἤδη μαρτυρεῖ
 τὴν κομψὴν τοῦ ἔργου ἀστείότητα. Ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ χρι-
 στιανὸς Τριεφὼν ἀγωνίζεται νὰ κατηχήσῃ τὸν ἐθνικὸν Κριτίαν.
 Ὁ δὲ μετὰ πολλοὺς καὶ ἀξίους τῇ ἀληθείᾳ τοῦ Σαμοσατέως νυχ-
 μούς κατὰ τῶν δογμάτων τῆς Τριάδος καὶ τῆς κρίσεως καὶ ἀντα-
 ποδόσεως, πείθεται τελευταῖον νὰ παραδώσῃ τὰ ὄπλα τῆς εἰδωλο-
 λατρείας, ἀλλὰ διασώζει ἀκμαίαν τὴν κατὰ τῶν μοναχῶν ἀποστρο-
 φήν, οἵτινες παρεσκεύαζον μοχθηρὰν κατὰ τοῦ πιστοῦ ἐν πολλοῖς
 ὁπαδοῦ τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέως, ἐλέγχων αὐτοὺς πικρότατα
 διότι προανήγγελλον ἥττας τῶν στρατοπέδων, διότι ἠϋχοντο τὰ
 κάκιστα κατὰ τῆς πατρίδος. Καὶ μετ' οὗ πολὺ φημίζονται νέα
 τοῦ Νικηφόρου κατὰ τῶν ἀπίστων κατορθώματα. Τότε ὁ Κριτίας
 ἐνθουσιῶν λέγει ὅτι πένης ὦν δὲν ἔχει τί τοῖς τέκνοις καταλιπεῖν,
 ἀλλὰ τοῦτο ἄρκεῖ τοῖς παισίν, αἱ ἡμέραι τοῦ αὐτοκράτορος·
 πλοῦτος γὰρ ἡμᾶς οὐκ ἐκλείψει καὶ ἔθνος ἡμᾶς οὐ καταπτοήσει·

καὶ ὁ Τριεφῶν, τὰ αὐτὰ ἐπιλέγων, ἀνακράζει, « ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις Ἀγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσωμεν ὡς καταξιωθέντες τοιούτου κράτους ὑπήκοοι γενέσθαι. » Τοιαῦτα ἐφρόνουν καὶ ἔλεγον οἱ ἄστοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ 10 ἑκατοντατηρίδι. Ἐν δὲ τῇ 11, ὅτε ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς ἐδήμιευε τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ὁ Ἰωάννης Σκυλίτης, ψέγων τὰς μεμισοιρίας τῆς κληροκρατικῆς μερίδος περὶ τῆς διατάξεως ταύτης, ἔλεγε· « πρᾶγμα μὲν τοῖς ἀκρίτως σκοποῦσιν ἐκ τοῦ προχείρου, ἀσεβείας καὶ παρανομίας ἐς ἄγαν πρὸς ἱεροσυλίαν φερόμενον, ἀποτέλεσμα δὲ μηδὲν ἄτοπον φέρον τοῖς ἐμὸς σκοποῦσι καὶ πνευματικῶς, ἅτε εἰς ἀκτημοσύνην ἀπάγον τοὺς ταύτην ἐπαγγειλαμένους καὶ τὴν συβαριτικὴν καὶ χλιδῶσαν περικόπτον τρυφήν, καὶ μηδὲ τῶν πρὸς χρεῖαν ἐπιτηδεύων καὶ ἀναγκαίων ἀποστεροῦν, καὶ τοὺς ἀγρογεῖτονας τῆς ἐκ τῶν μοναχῶν κακότητος καὶ πλεονεξίας ἐλευθεροῦν. Ὁ καὶ εἴθε εἰς τέλος αὐτῷ κατώρθωτο, οὐκ ἐπὶ τοῖς σεμινοῖσις μόνοις, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πᾶσιν ἀπλῶς. »

Βεβαίως τὸ ἔργον τῶν βασιλέων Λέοντος Γ', Κωνσταντίνου Ε', καὶ Λέοντος Ε', τὸ ἔργον τῶν Ἱεραρχῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Ἐφέσου Θεοδοσίου, τοῦ Κλαυδίουπόλεως Θωμᾶ, καὶ τοῦ Νακολίας Κωνσταντίνου, τὸ ἔργον τῶν νομομαθῶν Νικήτα, Μαρίνου καὶ Νόννου, δὲν ἔρριψε ρίζας βαθείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διότι ἦτο πρόωρον, διότι δὲν εἶχεν ἐπὶ ἐπιστῇ ὁ καιρὸς καθ' ὃν ἡδύνατο νὰ εὐοδωθῇ. Αἱ νοημονέστεραι τοῦ ἔθνους τάξεις συνηρθάνοντο ἅπασαι τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ, ὡς καταφαίνεται ἀριδῆλως ἐν τῷ περὶ εἰκόνων ζητήματι, τὸ ὅποτον προσέβαλλε πλείοτερον ὅλων τῶν λοιπῶν τὰς προλήψεις καὶ τὰς ἔξεις τοῦ πλήθους. Οἱ μὲν νεωτερισταὶ ἔλεγον « ἡ παροῦσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας, » οἱ δὲ ὀπαδοὶ τοῦ καθεστῶτος ἀπεκρίνοντο « ὀφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν. » Ἀλλ' ὁ ἀγράμματος λαὸς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διδαχθῇ καθ' οὓς χρόνους, διὰ τὴν ἑλλειψιν τῆς τυπογραφίας, ἡ παιδείαις ἀπέδαινε κατ' ἀνάγκην προνόμιον εὐαρίθμων σχετικῶς ἀνθρώπων. Ἡ μήπως ἀνάλογόν τι δὲν συνέβη τότε ἐν τῇ δύσει; Ὁ Κάρολος ὁ μέγας δὲν ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν εὐρεῖαν καὶ καθολικὴν ἀναμόρφωσιν ἣν ἐνομοθέτησεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἀλλὰ συγκαλέσας τῷ 794 ἐν Φραγκοφορτίῳ σύνοδον, ἀπεδοκί-

μασε δι' αὐτῆς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν· τῷ δὲ 825 οἱ Φράγ-
κοι ἐπίσκοποι συνελθόντες ἐν Παρισίοις ἐπεκύρωσαν τὰς ἀποφά-
σεις τῆς ἐν Φραγκοφορτίῳ συνόδου. Καὶ ὁμῶς πάντα ταῦτα ἀπέ-
βησαν ἀτελέσφορα. Τί λοιπὸν παράδοξον ὅτι οὐδὲ παρ' ἡμῖν
ἴσχυσαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἑκατὸν καὶ
ἐπέκεινα ἔτη, τὰ πάθη ἐξηρεθίσθησαν καὶ οἱ θριαμβεύσαντες ὁπα-
δοὶ τῶν εἰκόνων, ἀφοῦ ἀνεστήλωσαν αὐτὰς ὀριστικῶς, κατήργησαν
ἐν ταύτῃ καὶ πάντα τὰ σὺν τῇ καταλύσει τῶν εἰκόνων γενόμενα
νομοθετήματα.

Ἀλλὰ τότε ἐκυρώθη διὰ μυριοστὴν φορὰν ἡ παρήγορος ἀλή-
θεια ὅτι τὰ βουλευματα τῆς μεγαλοφυΐας δὲν μένουσι ποτὲ ἄγονα.
Τὸ ἐλευθέριον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ πνεῦμα, τὸ ἐν τῇ Ἀνα-
τολῇ διαρρεῦσαν, ἀπέπτη πρὸς Δυσμὰς καὶ ἐνεφύσησεν ἐκεῖ τὴν πο-
λύκροτον μεταρρύθμισιν ἣτις ἀπετέλεσε τὸν κυριώτατον παράγοντα
τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἀξιομνημόνευτοι δὲ εἶναι αἱ περιπέτειαι
δι' ὧν ἐνηργήθη ἡ ἐπίδρασις αὕτη. Οἱ πρωτοστάται τῆς καινοτο-
μίας βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον προσλάβει σύμμαχον
ἐν τῷ ἔργῳ τὸ ὅποτον διεξῆγον, τὴν τολμηροτάτην τῶν αἱρέσεων,
τοὺς λεγομένους παυλιανίτας ἢ παυλικιανούς. Ὅχι διότι ἡσπά-
ζοντο ἀπάσας αὐτῶν τὰς δοξασίας. Οἱ Παυλιανῖται οὔτε ἐξ ἐπαγ-
γέλματος ἱερεῖς εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν γραφῶν, ἃς ἡρ-
μήνευον μετὰ πλείστης ἐλευθερίας, μὴ διαφέροντες κατὰ τε τὸ
σχῆμα καὶ τὴν δίκαιαν τοῦ πλήθους τὸ ὅποτον ἐδίδασκον· οὔτε
τύπους ἐξωτερικοὺς λατρείας παρεδέχοντο, εἰκόνας, σταυρόν, ἅγια
λείψανα· οὔτε μυστήρια ἐπρέσβευον, βάπτισμα καὶ μετάληψιν. Ἡ
ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ ἐπανάρθωσις περιορίσθη παρ' ἡμῶν εἰς τὸ
νὰ καταπαύσῃ τὴν περὶ τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὸν
μοναστικὸν βίον κατάχρησιν καὶ νὰ προαγάγῃ τὸν ἀδέσμευτον λόγον,
οὗ ὑποδείγματα τινὰ παρεθέσαμεν πρὸ ὀλίγου ἐκ τῶν τοῦ Φωτίου
καὶ ἄλλων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ εἶχετο ἀπρὶξ τῶν ὑπὸ τῶν οἰκουμε-
νικῶν συνόδων δογματισθέντων. Οὐδὲν ἤττον ἡ ἐν Κωνσταντινου-
πόλει βασιλεία ἐκάλεσεν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι τοὺς Παυλιανί-
τας παρ' ἑαυτῇ, συνοικίσασα αὐτοὺς ἐν Θράκῃ, διὰ τε τὴν μέχρι
τινὸς συγγένειαν τῶν φρονημάτων αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τοῖς πολέ-
μοις ἀνδρείαν καὶ τὴν ἐξαίρετον βιομηχανικὴν καὶ ἐμπορικὴν
δραστηριότητα. Οἱ αἵρετικοὶ οὗτοι ἐξηκολούθησαν, καὶ μετὰ τὴν

κατάργησιν τῶν ἐπισήμων νεωτεριστικῶν θεσμῶν, ἀποτελοῦντες ἐπὶ μακρὸν τὰ ἄριστα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ τάγματα καὶ εὐμοιροῦντες διὰ τῆς εὐφυοῦς αὐτῶν φιλοπονίας καὶ τῶν διεθνῶν μετὰ τῆς δύσεως ἀνταλλαγῶν. Ἔνεκα δὲ πάντων τούτων, περιερχόμενοι εἰς ποικίλας σχέσεις, ἰδίως πρὸς τὴν μεσημβρινήν Γαλίαν ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ Βοημίαν ἀφ' ἑτέρου, μετέδιδον εἰς τὰς χώρας ταύτας βαθμηδὸν καὶ λεληθότως τὰς ἀρχὰς τῆς τε ἐπισήμου καὶ ἀνεπισήμου ἀνατολικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τοιοιυτρόπως παρεσκεύασαν, διὰ τῶν Ἀλδιδιγανῶν πρῶτον καὶ ἔπειτα διὰ τῶν Οὐσσιτῶν, τὸ μέγα κίνημα τὸ ὅποιον, ἀρξάμενον ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταστηρίδος, ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἐκκαίδεκάτης.

Ὁ μεσαιωνικὸς λοιπὸν ἑλληνισμός, ἀφοῦ ἔσωσε τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἀπὸ δεινῶν κινδύνων ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν, ἀφοῦ μετέδωκεν αὐτὸ διὰ πολλῶν ἀγώνων εἰς ἅπασαν τὴν βορειανατολικὴν Εὐρώπην, ἐπεχείρησε προσέτι βελτιώσεις σπουδαίας εἰς τε τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ τὰ κοινωνικά πράγματα· καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν ὡς πρὸς τοῦτο καθ' ὁλοκληρίαν, ἀλλὰ μετεφύτευσε τὸ βούλευμα εἰς τὴν δύσιν ὅπου τὸ περιανθὲς δένδρον ἔμελλε νὰ παραγάγῃ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς καρπούς. Οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐκτελέσαντες τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα, δὲν ἦσαν βεβαίως ἄνθρωποι μικροί. Τὸ πνεῦμα οὐ ἐνεφεροῦντο ἦτο ἀλλότριον τοῦ ἀρχαίου, ἦτο ὅμως ἐν πολλοῖς οὐδὲν ἦπτον δαιμόνιον. Ἐλάδομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἀνωτέρω πολλῶν ἡρώων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῷ χιλιετῇ τούτῳ δράματι· ὧν τινες μάλιστα συνέδεσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν μετὰ γεγονότων τοσοῦτον ἐπιφανῶν ἢ τοσοῦτον κρισίμων ὥστε ἡ ἀποσιώπησις αὐτῶν ἦτο καταλίπει ἀτελῆ τὴν παροῦσαν σκιαγραφίαν τῆς μακρᾶς ἐκείνης ἱστορικῆς ἡμῶν περιόδου.

Ὁ Τριβωνιανὸς προήδρευσε τῆς δεκαμελοῦς ἐπιτροπείας εἰς ἣν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκε τὴν σύνταξιν τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου, τὸ ὅποιον, ἀφοῦ ἐρρῦθμισεν ἐπὶ αἰῶνας τὰς ἀστικὰς σχέσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πολλῶν τῆς Ἑσπερίας ἐθνῶν, ἀποτελεῖ ἄχρι τοῦδε τὴν ἀφეთηρίαν τῆς τοῦ ἀστικοῦ δικαίου σπουδῆς πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Τὸν Τριβωνιανὸν τοῦτον, γεννηθέντα ἐν Σίδῃ, αἰολικῇ τῆς Παμφυλίας πόλει, ἐκ γονέων μακεδόνων, ὁ Γίββων δὲν ἐδίστασε

νά παραλληλίσῃ πρὸς τὸν Φραγκίσκον Βάκωνα, τὸν κράτιστον φιλόσοφον τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος καὶ καγκελάριον γενόμενον τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἰακώβου τοῦ Α'. Ἀμφότεροι τῶντι ἀπεταμίευσαν ἀπάσας τὰς γνώσεις τοῦ αἰῶνος αὐτῶν· τὴν δ' ἄχανῃ ταύτην πολυμάθειαν ἐπεκόσμου· παρ' ἀμφοτέροις εὐγλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια, καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους προσήνεια, ἣτις δελεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ πολλαπλασιάζει μὲν τοὺς φίλους, ἀφοπλίζει δὲ πολλάκις τοὺς ἐχθρούς. Ὁ Τριβωνιανὸς ὑπέπεσε βεβαίως εἰς ἁμαρτήματα οὐκ ὀλίγα, ἀλλὰ καὶ ὁ Βάκων ἀνέδειξε κακίας ἔτι δεινότερας, αἵτινες οὐδέποτε ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ἕλληνα ὑπουργόν. Ὁ Ἀγγλος ἐκεῖνος φιλόσοφος εἶπε πού τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ ἔργων, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὄντες ἄγγελοι πτερόεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὄφεις ἐρπυστήρες· ὁ δὲ Μακώλαιϋ παρετήρησεν ὅτι ὁ δαιμόνιος ἀνὴρ δὲν εἶχε χρεῖαν τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ ὀξυδερκειᾶς οὐδὲ τῆς ποικίλης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως ἵνα κάμῃ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην· ἥρκει νὰ ἀποβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Διότι ὁ Βάκων, πλὴν τῆς δικαστικῆς ἐξελεγχθείσης δωροδοκίας, κατεδίωξε μέχρι θανάτου τὸν ἴδιον εὐεργέτην Ἑσσεξ καὶ μετεχειρίσθη εἰς τὰς ἀνακρίσεις βασανιστήρια. Οὐδὲν ἤττον Τριβωνιανὸς καὶ Βάκων εἶναι ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἡ ἱστορία ὀφείλει μὲν νὰ κατακρίνῃ, ἀδυνατεῖ δὲ νὰ μὴ ἀπαθανάτισῃ.

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς ἕτερον ἐπιφανὲς γεγονός· τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Ὁ ναὸς ὁ καθιερωθεὶς εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν καὶ ἀνοικοδομηθεὶς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὑπὸ Ἀνθεμίου τοῦ Τραλλιανοῦ καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου, εἶναι βεβαίως διὰ τὴν ιδεώδη αὐτοῦ προσωνυμίαν καὶ ἐξεργασίαν, τὸ κάλλιστον τῶν εὐκτηρίων ὅσα ἤγειρέ ποτε ὁ χριστιανισμός, εἶναι ὁ ἑτεροθαλής τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφός· διότι τί ἄλλο ἦτο ὁ Παρθενῶν ἐκεῖνος ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς θείας Σοφίας ἱερόν; Ἡ τέχνη τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ὑπῆρξε διάφορος τῆς τοῦ Ἰκτίνου τέχνης· ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις ἦν προξενούσιν ἀμφοτέραι εἶναι ὁμοία. Ὁ Παρθενῶν ἦτο μέχρι τινὸς ἄστεγος, πρὸςδεχόμενος οὕτω ἀμέσως τὸ οὐράνιον φῶς· τὸ δὲ ἱερόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καλύπτεται ὑπὸ θόλου, Ἀλλὰ τὸ φῶς τὸ ὅποιον ἐξακοντίζεται ἐπὶ ἅπαντα τὸν ναὸν ἐκ τῶν εἰκοσι καὶ τεσσάρων παραθύρων τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου θόλου, εἶναι τοσοῦ-

τον ὥστε νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλὴν αὐτόχροημα τὸν ἀκτινοδόλον οὐρανόν. Τῶνόντι οἱ τολμηταί τῆς Ἰωνίας ἀριστοτέχναι ἀνεπέτασαν τὸ στερέωμα αὐτῶν ἀπλῶς ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν, ὄγκων κολοσσιαίων μὲν, δι' οὐδενὸς δὲ ἐν τῷ μεταξὺ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλισθέντων, ὥστε τὸ σφαιροειδὲς ἐπιστέγασμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἀέρα μετεωριζόμενον· τοῦλάχιστον ὁ Προκόπιος, ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον, βεβαίῳ ὅτι ὑπελάμβανες τὴν σφαῖραν οὐχὶ ἐπὶ οἰκοδομίας ἰσταμένην, ἀλλὰ ἐξηρητημένην διὰ χρυσοῦς σειρᾶς ἐξ οὐρανοῦ. Ὑπάρχουσιν ὅμως ὅρια τόλμης τὰ ὅποια οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυΐαν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβῇ. Ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατέπεσεν ἐκ σεισμοῦ ἰσχυροῦ ὁ θόλος καὶ ἐδέησε νὰ ἐγερθῇ ἕτερος διὰ πλειοτέρων ἐρεισμάτων ἐμπεδούμενος. Ἀλλ' ὁ ὁμῶνυμος τοῦ πρεσβυτέρου Ἰσιδώρου ἀνεψιὸς διέπραξε τοῦτο τοσοῦτον τεχνηέντως ὥστε, καίτοι ἤγειρεν ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πεσσῶν κίονας καὶ ἀψίδας, κατ' οὐδὲν ἡλάττωσε τὴν ἐλαφρότητα καὶ τὴν διαύγειαν τοῦ ὅλου κατασκευάσματος. Πρὸς-επικυροῖ δὲ τὸν εὐλαβῇ θαυμασμὸν μεθ' οὗ ἐλάλησαν αἰέποτε οἱ χριστιανοὶ παντὸς δόγματος περὶ τοῦ ναοῦ τούτου τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἢ, ὡς κοινότερον λέγεται, τῆς ἁγίας Σοφίας, τὸ γεγονὸς ὅτι, ὁ Μωάμεθ Β', γενόμενος μετὰ ἐννεακόσια περίπου ἔτη κύριος αὐτοῦ, ἐδοξολόγησε μὲν ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσλάμ, δὲν ἐπεχείρησεν ὅμως νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀρχαίαν προσωνυμίαν καὶ ἐξακολουθήσας νὰ τὴν ὀνομάζῃ Ἁγία Σόφια Τσαμισί, ἐπέβαλε τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην εἰς τοὺς διαδόχους μέχρι τῆς σήμερον.

Τριακόσια μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἔτη ἤκμασεν ὁ Φῶτιος. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐνθυμίζει ἐν πολλοῖς τὸν Τριδωνιανὸν καὶ τὸν Βάκωνα. Οὐδεὶς ποτε ἠρνήθη τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ· πάντες κατέκρινον τὴν πολιτείαν. Ὁ Hergenröther, συγκεφαλαιῶν τὰς δυσαρτιμύτους ταύτας κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις, λέγει· « Ἐὰν ὁ Φῶτιος ὡς χριστιανὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος, ὡς ἐπίσκοπος καὶ κυβερνήτης τῆς ἐκκλησίας, ὑπέπεσεν εἰς δεινὰ ἠθικὰ παραπτώματα, ἐὰν ἡ ἱστορία, ἡ ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου ἱστορία οὐδέποτε θέλει δυνηθῇ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ στίγμα ὅπερ ἐνεκόλαψεν αὐτῷ ὁ δημόσιος αὐτοῦ βίος· ὡς ἐπιστήμων, ὡς συγγραφεύς, ὡς φιλόλογος, ὡς φιλόσοφος, ὡς θεολόγος ἀνεδείχθη λαμπρότατος, τὸ δ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις κλέος

τοῦ ἀνδρὸς ἀνωμολογήθη μιᾷ φωνῇ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον.» Ἄλλ' ἐνταῦθα διακριτέον. Ὅτε ἐν τῷ τέλει τοῦ τρίτου τόμου ὠμίλησα περὶ τῶν κολακειῶν ἅς ὁ Φώτιος ἀπηύθυνε πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαήλ Γ', προσέθηκα· «Ὁμολογητέον ὅτι ὅσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ὑπηρεσίαι ἅς προσήνεγκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τῆς δυτικῆς ἐπεμβάσεως, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν σπουδαίαν ἱστορίαν νὰ καλύψῃ ἢ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἔσχατον τοῦτον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἐξευτελισμὸν ἐνώπιον τοῦ παραβάτου ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων.» Ὁ δὲ Hergenröther, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ, παρατιθέμενος τὴν κρίσιν ταύτην, ἀπεφύνατο ὅτι εὗρέθη τελευταῖον καὶ Ἑλλήν ἱστορικὸς ὁ μὴ ἐπιχειρήσας ν' ἀποθεώσῃ τὸν Φώτιον. Εὗρέθη, μάλιστα· ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς οὗτος, ἂν δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπιτιμήσῃ αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον, τὸν ἀνεκήρυξεν ἐν πάσῃ συνειδήσει σωτῆρα τοῦ ἔθνους γενόμενον, ὡς κυβερνήτην τῆς ἐκκλησίας, Ὡρόντι ἐν τῇ πάλῃ ἦν ὁ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμὸς διεξήγαγε κατὰ τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, οὐδεὶς μετὰ τὸν Λέοντα Γ' ἠγωνίσθη ἐκθυμότερον καὶ τελεσφορώτερον τοῦ Φωτίου. Ἐὰν ὁ πρωτοεργὸς τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἀφήρῃ ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πάπα τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἡπειρον, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Κρήτην καὶ δὲν ἀπέδιδεν αὐτάς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἐλληνισμὸς ἤθελεν ἐκλίπει ἀπὸ τῶν χωρῶν τούτων ὅπως ἐξέλιπεν ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Ἐὰν ὁ Φώτιος δὲν συνεπλήρου τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ' ἐγείρων τὸ ἀνυπέρβατον τεῖχος δι' οὗ ἐχωρίσθη ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς, ὁ ἐλληνισμὸς δὲν ἤθελεν εὖρει, κατὰ τὰς ἐπελθούσας βραδυτέρον δεινὰς δοκιμασίας, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ τελευταῖον ἄσυλον εἰς ὃ κατέφυγε καὶ δι' οὗ ἔσωσε πρὸ πάντων τὴν γλῶσσαν, τὴν γλῶσσαν ἐν ἣ ἐλάτρευε τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αὐτοῦ· οὐδ' ἤθελεν οἱ Πελοποννήσιοι τῆς τρικαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος δυνηθῇ νὰ δηλώσωσιν εἰς τὸν ἐσπέριον τῆς χερσονήσου κατακτητήν, ὅτι πείθονται τελευταῖον νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ἐπὶ ἐνὶ ὄρω·

Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὅρκου νὰ μᾶς πῇσῃς,

Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν ἡμεῖς καὶ τὰ παιδιὰ μας,

Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ

Ν' ἀλλάξωμεν τὴν πίστιν μας καὶ Φράγκοι νὰ γενοῦμεν.

Ἡ μικρὸν πρᾶγμα ὑπῆρξε τὸ ὕγρον ἢ ἐλληνικὸν πῦρ, τὸ ὁποῖον κατεσκεύασεν ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταστηρίδι ὁ Ἡλιουπολίτης χημικὸς Καλλίνικος; Τὴν σήμερον πᾶσα τελείωσις τῶν τοῦ πολέμου ὀργάνων τιμᾶται καὶ γεραίρεται πλεῖότερον πάσης ἄλλης εὐρέσεως, ὁ δὲ Καλλίνικος διὰ τοῦ κατασκευάσματος αὐτοῦ μετέβαλεν ὀλόκληρον τὸ στρατιωτικὸν σύστημα τῶν προακμασάντων μαχιμωτέρων τοῦ κόσμου ἐθνῶν καὶ παρέσχεν εἰς τὸν μεσαιωνικὸν ἐλληνισμὸν ὄπλον ἀκαταμάχητον, δι' οὗ οὗτος ἠδυνήθη νὰ συντηρηθῇ ἐπὶ αἰῶνας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀδιαλείπτως κατ' αὐτοῦ ἀπανταχόθεν ἐπιτιθεμένων παντοειδῶν ἐθνῶν. Ἐπὶ αἰῶνας, λέγω, διότι, ἄλλο τοῦτο χαρακτηριστικώτατον τῆς χρηστότητος τῶν ὀργάνων τῆς κυδερνήσεως ἐκείνης, ἡ κατασκευὴ τοῦ ὕγρου πυρὸς κατωρθώθη νὰ τηρηθῇ ἐπὶ μακρότατον ἀπόρρητος.

Ὁ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμὸς δὲν ἀνέστησε βεβαίως τὸν ἀρχαῖον νεκραναστάσεις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ δὲν συμβαδίζουνσιν, ἀνάγκη τελευταῖον νὰ πεισθῶμεν περὶ τούτου· ἀλλ' ὅσω νέος, ὅσω ἀλλότριος τῶν χρόνων τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Περικλέους, τοῦ Δημοσθένους καὶ ἂν ἦτο ὁ κόσμος ἐν ᾧ ἐπολιτεύετο, ὁ κόσμος ὁ ὑπ' αὐτοῦ τὸ πλεῖστον δημιουργηθεὶς, ὁ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμὸς, ὅπως καὶ ὁ χριστιανικὸς καὶ ὁ μακεδονικὸς δὲν ἐλησμόνει ποτὲ καὶ ποτὲ ἂν ἔπαυσε τιμῶν τὸν ἀρχηγέτην.

Ὁ Ἀγαθίας, ἀγανακτῶν κατὰ τοῦ ἔθους τοῦ νὰ τιμῶνται διὰ στηλῶν καὶ εἰκόνων ἄνθρωποι μετριώτατοι, ἐκήρυττεν ὅτι τὴν ἀθανασίαν δὲν ἐγγυῶνται τὰ τεκμήρια ταῦτα τῆς κενοδοξίας, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ ἀρετὴ καὶ χάρις.

Οὕτως οὔτε Πλάτων βρενθύεται, οὔτ' ἄρ' Ὀμηρος
χρῶμασι ἢ στήλαις, ἀλλὰ μόνῃ σοφίῃ.

Ὁ Γεώργιος Πισίδης καὶ ὁ Θεοδοσίος, οἱ ὑμνήσαντες τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου, καὶ τοῦ Νικηφόρου Φωκά, μνημονεύουσιν ὁ μὲν πρῶτος τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Τιμοθέου, τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἀπελλοῦ, ὁ δὲ δεύτερος, τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν ἡρώων αὐτοῦ, καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ τοῦ Δημοθέους καὶ τοῦ Φιλίππου, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ἱστορῶν μετὰ καρδίας αἰμασσοῦσης τὰ τῆς τετάρτης σταυροφορίας καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ τότε γενόμενα, ἀνακράζει· ἀλλ' ὦ Ἕλλην ποταμὲ Ἀλφειέ, ρεῦμα

ρέον δι' ἄλλης πότιμον, μὴ δὴ τὰ Ἑλλήνια δυσπραγήματα τοῖς ἐν Σικελίᾳ βαρβάροις διατρανώσειας, μηδ' ἔκπυστα θεῖης ὅσα οἱ ἐκ σφῶν ἐπιστρατεύσαντες Ἑλλήσι καθ' Ἑλλήνων ἐμεγαλουργήσαν· ἄλλοπρόσαλλος ἡ μάχη καὶ νίκη ἐπαμείβεται ἄνδρας. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαήλ, ἐξεικονίσας ἐν ποιήματι τοῦ ὁποίου μόνον τὸ προοίμιον περιεσώθη, τὸ ἵνδαλμα τῆς πόλεως ἐκείνης οἶαν ὠνειρεύθη αὐτὴν καὶ ἐλάτρευσεν ἐν τῇ νεότητι, ὁμιλεῖ περὶ τῆς μητροπόλεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ μετὰ πόνου ψυχῆς ἐνθυμίζοντος τῇ ἀληθείᾳ τὸν Βύρωνα καὶ τὸν Cha-teaubriand. Καὶ οὐ μόνον οἱ λόγιοι κατεκηλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς. Ὁ Βασίλειος Β'. ἐτέλεσε τὸν θρίαμβον δι' οὗ ἐπανηγύρισε τοὺς εἰκοσαετῆς αὐτοῦ κατὰ Βουλγάρων ἀγῶνας, πρῶτον ἐν Ἀθήναις, καὶ ἔπειτα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ἀναγκασθεὶς ἐπὶ τοῦ κατὰ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου ἀγῶνος, νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς θησαυρούς, καὶ ἔπειτα, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ πολεμίου ἐκείνου, νὰ ἀπολογηθῇ ἐνώπιον συνελεύσεως εἰς ἣν παρῆσαν ἡ σύγκλητος, τὸ στρατιωτικὸν καὶ οἱ ἐγκρίτοι τοῦ κλήρου, ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅτι πάντα τὰ ἀφαιρεθέντα «εἰς θεὸν ἀνήλωτο κατὰ τὸν Περικλέα ἐκεῖνον καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν τιμῆς δεδαπάνηται.» Τρεῖς Ἀθηναῖοι καὶ μία Πελοπόννησος ἐκάθησαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἡ σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου Β' Εὐδοκία (ἡ πρότερον Ἀθηναίς), ἡ σύζυγος τοῦ Λέοντος Δ' Εἰρήνη, ἡ σύζυγος τοῦ Σταυρακίου Θεοφανώ, καὶ ἡ σύζυγος τοῦ βασιλέως Χριστοφόρου Σοφία, θυγάτηρ δὲ τοῦ Πελοποννησίου Νικήτα. Αὕτῃ ἡ ἐκκλησία, οὐχὶ μόνον ἡ τῶν τριῶν μεγάλων ἱεραρχῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἐκκλησία, ὑπέκυπτεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαίου βίου. Οἱ χαιρετισμοὶ εἰς τὴν ὑψίστην θεὸν ἐνός τῶν μεταγένεστέρων Ὀρφικῶν ἔχουσι πρόδηλον τὴν οἰκειότητα πρὸς τὸν ἀκάθιστον ἐκεῖνον Ὑμνον ὃν μέχρι τῆς σήμερον ἅπας ὁ ἑλληνισμὸς δὲν παύει ἀναπέμπων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἀθηνῶν, καὶ ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κρήτης καὶ μικρᾶς Ἀσίας, πρὸς τὴν πάναγνον μητέρα τοῦ Σωτῆρος, ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς λυτρώσεως τῶν προπατόρων ἀπὸ Ἀδάρων καὶ Ἀράβων. Χαῖρε, ἀναφωνεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ὀρφικὸς ποιητής,

Χαῖρε δὲ καὶ κλῖμαξ ποτὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα·
εὐθυδρόμους κατάγεις, εὐθυδρόμους δ' ἀνάγεις.

Χαῖρε δ' ἀγαλλομένη μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Σαλαμῖνι, κλπ.

Χαῖρε, ἀνακράζει ὁ Χριστιανὸς ποιητής,

Χαῖρε κλῖμαξ ἐπουράνιε
δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός·

Χαῖρε γέφυρα μετάγουσα
τοὺς ἐκ γῆς πρὸς Οὐρανόν.

Χαῖρε τῶν Ἀθηναίων
τὰς πλοκάς διασπῶσα, κλπ.

Ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα καὶ ἡ λογοτεχνία, ἔχουσαι νὰ λειτουργήσωσιν ἐντὸς κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ὄρων ἐντελῶς ἀλλοτριῶν τοῦ βίου ἐν τῷ ὁποίῳ εἶχον διαπλασθῇ καὶ ἀκμάσει, ἡλλοιώθησαν φυσικῶς τῷ λόγῳ. Ὅσῳ ὅμως καὶ ἂν ἡλλοιώθησαν, παρήγαγον ἔργα τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς σήμερον ἀναγινώσκονται ἐπωφελῶς καὶ πολλάκις εὐχαρίστως. Αἱ ἱστορίαι τοῦ Προκοπίου, ἐὰν πόρρω ἀπέχῃσι τῶν ἀριστουργημάτων τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, δικαιоῦνται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Πολυδίου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ. Ἀνὴρ γνώστης τοῦ περὶ τὸν λόγον καλοῦ καὶ ἰδίως τῶν ἀρετῶν τοῦ ἱστορικοῦ λόγου, ὧν ἔδωκε λαμπρὰ ὑποδείγματα, ὁ ἱστορήσας τὴν παρακμὴν καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποφαίνεται ὅτι ὁ Προκόπιος «ἱστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ τῆς εἰλικρινείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ· ἐπιζητεῖ πάντοτε καὶ πολλάκις ἐπιτυχᾶναι τὸν τόνον καὶ τὴν κομψότητα τοῦ ῥήματος· αἱ σκέψεις αὐτοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς δημηγορίαις, αἵτινες εἶναι ὑπὲρ τὸ μέτρον πολυάριθμοι, μαρτυροῦσιν ἐξαίρετον τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐμπειρίαν· φιλοτιμούμενος δὲ νὰ διδάξῃ καὶ νὰ τέρψῃ, φαίνεται περιφρονῶν τὰς τε προλήψεις τοῦ ὄχλου καὶ τὰς τῶν αὐλῶν κολακειάς.» Αὐτοῦ τοῦ Θεοφάνους ἡ ἀφήγησις εἶναι ἐνίοτε ζωηρὰ καὶ εἰκονικὴ. Ὁ ἀναγινώσκων τὸν ἀδυσώπητον αὐτὸν ἀντίπαλον τῆς μεταρρυθμίσεως αἰσθάνεται ὅτι ὑπὸ τὸ ράσον τοῦ μοναχοῦ ἐκείνου ἔπαλλεν ἔστιν ὅτε καρδιά ἥτις ἐπόθει τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον, καὶ ἐπτερυγίζε φαντασία ἥτις δὲν εἶχεν ὅλως ἀλλοτριωθῇ πρὸς τὴν ἀρχαίαν εὐφυΐαν καὶ χάριν. Ἐν τῇ περὶ τῆς πολιορκίας καὶ ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σικελῶν πραγματεία αὐτοῦ, ὁ Εὐστάθιος διαμαρτύρεται ὅτι δὲν ἀναγράφει ἀντίφωνα κατὰ τοὺς φαύλους τῶν

σοφιστῶν. Καὶ τῶντι ὁ λόγος αὐτοῦ ψυχαγωγεῖ καὶ θέλγει· οἱ χαρακτηριμοὶ τοῦ πρωτοῦργου τοῦ δράματος, καταδεικνύουσι βαθεῖαν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας γνῶσιν· ἰδίως δὲ ἐπαγωγὸς εἶναι παρ' αὐτῷ ὁ ὄντως τραγικὸς συνδυασμὸς τῆς βαρυτάτης θλίψεως ἐνεκα τῶν συμφορῶν ἃς ἔχει νὰ ἱστορήσῃ, καὶ τῆς εὐτραπέλου πικρίας καὶ εἰρωνείας δι' ἧς μαστίζει τοὺς αἰτίους τῶν συμφορῶν τούτων. Βεβαίως ὅλοι τῶν χρόνων ἐκείνων οἱ συγγραφεῖς δὲν ἔχουσι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τοιαῦτα προτερήματα· ἀλλ' ὁ Γίδων λέγει πον· ὁποῖαν χάριν, ὁποῖαν κομψότητα ἔχει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἐν αὐτῇ τῷ στόματι τοῦ Κεδρηνοῦ!

Ἡ ἐπίσημος καὶ ἡ δημῶδης γλῶσσα διεστράφησαν ἀναγκαίως πολὺ μᾶλλον τῆς φιλολογικῆς. Ἐν τῷ ἰδρυθέντι ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κράτει, ἐνῷ ἡ ἐκκλησία, ἡ φιλολογία, ἡ κοινωνία ἐξηκολούθησαν ὁμιλοῦσαι τὴν ἑλληνικὴν, ἐπίσημος κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἡ λατινικὴ. Ἀπεδείχθη μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅτι ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς παρ' ἡμῖν ἦτο ἀδύνατος, ἀλλ' ἡ μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν πάλῃ ὑπῆρξε μακρά. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος προσηγόρευσε λατινιστὶ τοὺς πατέρας τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐν Νικαίᾳ συγκροτηθείσης οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ἐναρκτήριος ὅμως οὗτος λόγος, ἵνα γίνῃ καταληπτὸς εἰς τὴν ὁμήγυριν, ἐδέησε νὰ μεθερμηνευθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ἐξήκοντα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔτη, ὁ Ἀρκάδιος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ συντάττωσιν ἑλληνιστὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Θεοδόσιος Β', τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι. Κατόπιν ὁ Μαρκιανὸς ἐλάλησε πάλιν λατινιστὶ ἐνώπιον τῆς ἐν Χαλκηδόνι δ' οἰκουμενικῆς Συνόδου· καὶ πάλιν ὅμως ὁ λόγος αὐτοῦ μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Τὸ δὲ περιεργότερον, ἐπειδὴ ὁ ἐπίσκοπος Κῶ, Ἕλλην τὸ γένος, ἀλλ' ἑξαρχὸς ὢν τοῦ Πάπα ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ, ἐλάλησε λατινιστὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ, ἐρμηνεύς ἐδέησε νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ Ἑλληνος ἐκείνου λόγον. Οὕτως ἐν διαστήματι διακοσίων ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐτῶν, ἡ λατινίζουσα κυβέρνησις ἀντηγωνίζετο κατὰ δύναμιν πρὸς τὴν ἑλληνίζουσαν κοινωνίαν, ὅτε αἴφνης ἡ λατινικὴ ἐφάνη κατισχύσασα. Ὁ Ἰουστινιανὸς κωδικοποιήσας τοὺς νόμους ἐν τῇ λατινικῇ, ἡξίωσε νὰ ἐπιβάλῃ αὐτὴν εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς καὶ ἀστικὰς τοῦ κράτους σχέσεις. Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κύκνειον αὐτῆς ᾠσμη.

Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς λεγομένας Νεαρὰς διατάξεις εἰς τὴν ἐλληνικὴν καὶ νὰ ἀνομολογήσῃ ἐπισήμως ὅτι πράττει τοῦτο διότι ἡ «Ἑλλήνων φωνή» εἶναι «ἡ κοινὴ, ἡ συνήτης, ἡ πᾶσι γνῶριμος.» Καὶ μετ' ὀλίγον Ἀνατολὴ καὶ Δύσις ἀνεγνώρισαν τὸν ἐλληνικὸν τοῦ κράτους τούτου χαρακτηῖρα. Ὁ μὲν ἄραψ Ἀβουλφαράγιος ὀνομάζει πρῶτον Ἑλληνα βασιλέα τὸν ἄμεσον τοῦ Ἰουστίνου Β' διάδοχον Τιβέριον, ὁ δὲ λατῖνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν τοῦ Τιβερίου διάδοχον Μαυρίκιον, τὸν Καππαδόκην ἐκεῖνον ὅστις, ὁμογενὴς ὢν τοῦ Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Πausανίου, ἦτο κατὰ Μένανδρον Μουσῶν ἐραστὴς καὶ ἐνταύτῳ δεινῶς ἐταπείνου τὴν τῶν Περσῶν μοναρχίαν. Ἀπὸ δὲ Ἡρακλείου οἱ βασιλεῖς, «ἀποβαλόντες, κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν, διετέλουν ἐλληνίζοντες.»

Ἄλλ' ἡ ἐπίσημος αὕτη ἐλληνικὴ ἔφερε πολλὰ ῥωμαϊκὰ στίγματα. Ἡ πλείστη νομοθεσία, ἀστική, οἰκονομική, διοικητικὴ, στρατιωτικὴ, ἐκ τῆς λατινικῆς μετεφράσθη, καὶ παλυάριθμοι αὐτῆς ὅροι διетηρήθησαν ἀπαράλλακτοι δι' ἐλληνικῶν γραμμάτων ἀπλῶς ἐκφερόμενοι. Οὐκ ὀλίγοι μὲν διὰ τῆς ἐλληνικῆς ἀπεδόθησαν ἐν γένει ὅμως ἡ ἐπίσημος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ γλῶσσα παρέμεινε μετὰ πολλῶν λατινισμῶν μεμιγμένη, καίτοι ἡγωνίζετο ἐκ διαλειμμάτων, ἂν ὅχι νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀρχαίαν γνησιότητα, νὰ μεταπλασθῇ τοῦλάχισον ἐπὶ τὸ χαριέστερον κατὰ τὸ ἰδιάζον τῷ ἔθνει τούτῳ πνεῦμα. Ὅταν λ. χ. τὰ τάγματα καὶ τὰ θέματα, δηλαδὴ ὁ βασιλικὸς καὶ ὁ ἐπαρχιακὸς στρατός, ἤρχοντο εἰς προϋπάντησιν τοῦ βασιλέως ἐπευχόμενοι αὐτῷ, ὁ βασιλεὺς, ἐκνεύων πρὸς ἓν ἕκαστον τάγμα καὶ θέμα, ἔλεγε, κατὰ τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς βασιλείου Τάξεως· «Καλῶς ὑμᾶς εὖρομεν· πῶς ἔχετε, παιδία μου, πῶς ἔχουσιν αἱ νύμφαι μου, αἱ γυναῖκες ὑμῶν καὶ τὰ παιδία, πῶς ὑμῖν τὰ ἐν τῇ ὁδῷ διηνύσθη; Ἀγωνίσασθε, τοῦ Χριστοῦ στρατιῶται καὶ παιδία ἐμά, ἵνα ἐν καιρῷ δέοντι ἐπιδείξησθε τὴν γενναιότητα καὶ τὴν ἀνδρείαν ὑμῶν, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν καὶ βασιλείαν ἡμῶν πίστιν ὁρθὴν καὶ ἀγάπην.»

Παραπλήσιά τινα ἔπαθεν ἡ δημῳδὸς γλῶσσα, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς εἰμὴ εὐάριθμα μνημεῖα. Τὰ ἄκτα, τοῦ βίγκας, ἐξέρκιτα, δηλάτωρες καὶ τὰ τοιαῦτα ἐκλείπουσι βαθμηδόν· καί, ἀξιο-

σημείωτον τοῦτο, ἀποβάλλονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ πολὺ ταχύτερον ἢ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἐν ταῖς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου ἀνευφημίαις, ὁ μὲν δῆμος ἀνέκραζεν ἑλληνιστὶ «Σεβαστέ,» ὁ δὲ στρατὸς ῥωμαῖστὶ «Αὐγουστε.» Ὅστις ἀναγνώσῃ τὸν περίφημον μεταξὺ τῶν δῆμων Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διάλογον καὶ τὰς προσρήσεις τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ πλήθους εἰς τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν, νομίζει ὅτι εὐρίσκεται εἰς ἄλλον κόσμον ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ εἰς ἄλλον ἐν τῇ δεκάτῃ. Ἐν ταύτῃ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος διηγεῖται ὅτι, προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν Ἱππόδρομον κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ μαΐῳ ἀγῶνας, οἱ Πράσινοι ἐχαιρέτιζον πρῶτοι ψάλλοντες·

Ἴδε τὸ ἕαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει·

οἱ δὲ Βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα·

Φέρον ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν·

καὶ ἐξηκολούθουν οὕτω ᾄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἑκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἓνα στίχον τοῦ δημοτικοῦ ἐκείνου ᾄσματος, τοῦ ὁποῖου δὲν περιεσώθη δυστυχῶς εἰμὴ ἡ ἀρχὴ αὕτη καὶ τὸ ὅποῖον, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εὐχαρίστως ἠθέλομεν ἀκούσει καὶ σήμερον ἀντηχοῦν ἐν τῷ στόματι τοῦ καθ' ἡμᾶς δῆμου τῶν Ἀθηναίων. Ἐν δὲ τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ὁ θετὸς τῆς βασιλίδος Ζωῆς υἱὸς Μιχαὴλ Ε' ὢν τὸ πλῆθος ἐπωνόμασε περιφρονητικῶς Καλαφάτην, καὶ ὅστις, ὄφου ὤμοσεν ἐνώπιον τοῦ Ἐσταυρωμένου εὐπέθειαν πρὸς αὐτὴν καὶ στοργήν, ἔπειτα ἠθέλησε νὰ καθαιρέσῃ τὴν εὐεργέτιν, ὁ λαὸς ἀνεβόησεν· «ἡμεῖς σταυροπάτην καὶ καλαφάτην βασιλέα δὲν θέλομεν, ἀλλὰ τὴν ἀρχέγονον καὶ κληρονόμον καὶ ἡμετέραν μητέρα Ζωήν.» Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον ὅτε ὁ σύζυγος τῆς Ζωῆς Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, ἐρασθεὶς τῆς ἀδελφῆς τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ, ἐμελέτησε νὰ ἀναδείξῃ αὐτὴν βασίλισσαν, καὶ νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν τὴν τε Ζωήν καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Θεοδώραν, ὁ λαὸς ἀνεβόησεν· «ἡμεῖς τὴν Σκληραῖναν βασίλισσαν οὐ θέλομεν, οὐδὲ δι' αὐτὴν αἰμάνναι ἡμῶν αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα θανοῦνται.» ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ ὅποσον εὐγενῇ ἀφοσιώσεως αἰσθήματα ἔτρεφεν ὁ λαὸς ἐκεῖνος πρὸς τὰς τελευταίας ἀπογόνους τοῦ ἐνδόξου μακεδονικοῦ οἴκου, ὅσῳ ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ νέος ἔτι Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐσώθη διὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος ἐξ ἐπιβουλῆς ἣν

παρεσκεύασαν κατ' αὐτοῦ οἱ ἀντίπαλοι, ἐψάλλετο ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πρωτευούσης τὸ ἄσμάτιον. «Τὸ σάββατον τῆς τυρινῆς, χαρεῖς Ἀλέξιε, ἐνόησές το· καὶ τὴν δευτέραν τὸ πρῶτ' εἶπα καλῶς γεράκιν μου.» Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἑκτῆς, οἱ Κωνσταντινουπολῖται ἔδιδον δείγματα τῆς εὐφυΐας αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν δῆμων διαλόγῳ οἱ Πράσινοι ἤθελον νὰ κατηγορήσωσιν ἐπὶ καταχρήσεσι τὸν σπαθάριον Καλοπόδειον· μὴ τολμῶντες δὲ νὰ ἐκτομήσωσιν αὐτὸ τοῦ πλεονέκτου τούτου στρατηγοῦ τὸ ὄνομα, ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα ἀναδοήσαντες· «ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εὐρίσκεται.» Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι ἑκτοτε οἱ Κωνσταντινουπολῖται ὠνόμαζον τοὺς νέους στράτιώτας *παλ.ληκάρια*, διὰ τῆς προσηγορίας ἐκείνης ἣτις τοσοῦτον ἀπέβη πολὺκροτος εἰς τοὺς νεωτέρους τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγῶνας.

Ἐν τῇ συνοπτικῇ ταύτῃ εἰκόνι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας καὶ τῆς περὶ αὐτὴν πολιτείας καὶ κοινωνίας, ὑπεδείξαμεν τὰ μεγάλα ἔργα δι' ὧν αὕτη ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰς προηγουμένας φάσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὑπολείπεται ἤδη νὰ εἰπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου πρὸς τὸν νεώτερον ἑλληνισμόν. Καλούμεθα σήμερον Ἕλληνες, τοὺς δὲ ἐν ταῖς αὐταῖς χώραις κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πρωταγωνιστήσαντας ὀνομάζομεν Βυζαντινοὺς. Αὐτοὶ ὅμως οὗτοι ποτὲ δὲν παρεδέχθησαν τὴν προσηγορίαν ταύτην, ἀλλ' ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους, Γραικοὺς, καί, ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, Ἕλληνας. Τὸ ὄνομα Βυζαντινοὶ δὲν ἐπεκράτησεν εἰμὴ πορὰ τοῖς Ἑσπερίοις, συνδεθὲν ὑπ' αὐτῶν μετὰ ποικίλων περιφρονητικῶν ἐκδοχῶν. Παρακολουθήσωμεν ἤδη ἐπὶ μικρὸν τὴν τύχην τῶν τριῶν ἰθαγενῶν ὀνομάτων. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐξηκολούθησεν ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐκ παραλλήλου. Οἱ πολλοὶ ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους ἢ Ῥωμηοὺς· αἱ δὲ ἀνώτεραι τάξεις, Γραικοὺς ἢ Ἕλληνας· μέχρις οὗ ἢ ἐν Ἐπιδαύρῳ συνελθοῦσα πρώτη ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἀφαιρέσασα ἐκ μέσου τὰς προσηγορίας Ῥωμοῖοι καὶ Γραικοί, καθιέρωσεν ἐπισήμως τὰ τιμιώτατα τῆς γλώσσης ἡμῶν ὀνόματα Ἑλλάς, Ἕλληνες, Ἑλληνικὴ ἐπικράτεια, Ἑλληνικὴ πολιτεία, Πανελλήνιον. Μεταξὺ τῆς 29 μαΐου 1453, καὶ ἡν ὁ μεγαλομάρτυς βασιλεὺς ἐκάλεσε τοὺς μὲν συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἀπογόνους Ἑλλήνων, τὴν δὲ Κωνσταντινουπόλιν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάν-

των τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν γράφομεν, συνέβη ἄρ' αὖ γέ τι τὸ δικαιοῦν ἡμᾶς νὰ ἀξιῶμεν ὅτι σήμερον εἴμεθα μᾶλλον Ἕλληνες ἢ οἱ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα προπάτορες ἡμῶν; Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν τὸ ἡξεύρω· ἴσως μάλιστα ὑπάρχουσι γεγονότα τινὰ ἐπιτρέποντα νὰ διστάσωμεν οὐκ ὀλίγον ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Λάβετε λ. χ. τὰ ὀνόματα τῶν στρατηγῶν ἐκατέρων τῶν χρόνων. Οἱ στρατηγοὶ οὗτοι, ἐκαλοῦντο ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Λαχανοδράκοντες, Λαρδατύραι, Μελισσηνοί, Ὠρορύφαι, Ἐξαμιλῖται, Οὐρανοί, Ξιφίαι, Ὀρέσται, Δαφνομήλαι, Βοτανειᾶται, Φιλόκαλοι, Κρηνῖται, Σκληροί, Μανιάκαι, Κεκαυμένοι, Συναδηνοί, Διογένεις, Παλαιολόγοι, Στρατηγόπουλοι· ἀλλὰ δὲν γράφομεν ἐνταῦθα λεξικὸν κυρίων ὀνομάτων. Τὰ δὲ παρατεθέντα ἀρκοῦσι, νομίζω, νὰ πείσωσιν ἕκαστον ὅτι ἂν ὅχι ἄλλο, δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἑλληνικὰ τῶν ὀνομάτων ὅσα ἐκλείσαν τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἱστορίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἄλλ' ἐρωτῶ ἐνταῦθα· ἐὰν καλῶμεθα σήμερον Ἕλληνες, ἐὰν ὁμιλῶμεν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐὰν οἱ πατέρες τῶν πατέρων τῆς παρούσης γενεᾶς ἡξιώθησαν νὰ προσθέσωσιν οὐκ ὀλίγας λαμπρὰς σελίδας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐὰν αὕτη ἡ παρούσα γενεὰ ὀργᾷ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν προπατόρων, εἰς τίνας ἄλλους ὀφείλομεν τὰ εὐεργετήματα ταῦτα ἢ εἰς τοὺς προγόνους τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων; Ἐλάβομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πῶς καὶ ὑπὸ τίνων ἐσώθημεν ἐκ τοῦ φραγγισμοῦ. Ἀλλὰ οἱ κίνδυνοι, οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ὅσα δὲν ἔπαυσαν ἐμβάλλοντα ἐπὶ ἑτῇ χίλια ἐξ ὅλων τῶν σημείων τοῦ ὀρίζοντος, ὑπῆρξαν ἔτι δεινότεροι. Βεβαίως τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἠφανίσθη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ὑπὸ τινων ἐπρεσβεύθη. Διῆλθεν ὅμως διὰ περιπετειῶν κρισιμωτάτων. Ἀπὸ βορρᾶ οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι, ἵνα μὴ κατονομάσωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ τοὺς κυριωτάτους τῶν πολεμίων, οὐ μόνον τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν εἶχον καταλάβει, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀπάσας τὰς χώρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶχον κατασταθῇ πολυάριθμοι. Ἀπὸ μεσημβρίας, οἱ Ἀραβες οὐ μόνον τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας εἶχον κυριαρχήσει, ἀλλὰ καὶ μέρους τῆς μικρᾶς Ἀσίας· καὶ αὐτῆς δὲ τῆς Κρήτης ἐδέεπον ἐπὶ 138 ἔτη. Ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἐσώθη εἰμὴ διὰ λαμπρῶν κατορθωμάτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ διὰ ἐπιτηδείων πολιτικῶν, διοικητικῶν, ἐκπαιδευτικῶν αὐτῆς ἐνεργειῶν. Ἴνα δώσωμεν ἐνταῦθα μι-

κράν τινα ἔννοιαν τῶν ποικίλων τούτων ἀγώνων, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω-
 μεν ἐν συντόμῳ τί ἐγένετο ὡς πρὸς τὴν Κρήτην. Ὅτε ὁ Νικηφό-
 ρος Φωκᾶς ἀνέκτησε τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον ἀπὸ τῶν Ἀράδων
 καὶ ἤγαγεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀβδοῦλ Ἀ-
 ζίζ καὶ τοὺς ἀπείρους αὐτοῦ θησαυρούς, ὁ ἐλληνισμὸς τῆς Κρήτης
 ἔπνεε τὰ λοίσθια· ὁ δὲ Φωκᾶς ἐκάλεσεν αὐτόθι πολλοὺς νέους ἐποί-
 κους, Ἑλλήνας καὶ ἐξελληνισθέντας Ἀρμενίους, καὶ ἐπεμψε τὸν
 ὄσιον Νίκωνα ὅστις ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἠνώρθωσε τὰς πε-
 πτωκυίας ἐκκλησίας, ἀνήγειρε νέας, καὶ ἀνεζωπύρησε τὴν πίστιν τῶν
 κατοίκων. Ἐπὶ πᾶσι δὲ μετωκίσθησαν εἰς Κρήτην πολλαὶ ἐπιφανεῖς
 ἐκ Κωνσταντινουπόλεως οἰκογένειαι, οἱ Μελισσηνοί, οἱ Χορτάτοι, οἱ
 Λύγηνοι, οἱ Βλαστοί, οἱ Κλάδοι, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Φωκάδες (ἐξ ὧν
 μετέπειτα παρήχθησαν οἱ Καλλέργαι), οἱ Καλέταιροι καὶ ἄλλοι,
 οἵτινες ἅπαντες ἐπρωταγωνίστησαν βραδύτερον κατὰ τῆς ἐνετικῆς
 κυριαρχίας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Κρήτη ἀπέδῃ σήμερον εἰς τῶν κυριω-
 τάτων προμαχώνων τοῦ ἐλληνισμοῦ. Καὶ διὰ παρομοίων ἢ διὰ πα-
 ρεμφερῶν ἔργων ἡ μὲν Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ κατέστησαν τὰ
 ἀσφαλέστατα τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἐλευθερίας ὀρμητήρια, ἐν δὲ τῇ
 Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Θράκῃ ὁ ἐλληνισμὸς ἀνταγωνίζεται ἔτι εὐδο-
 κίμως κατὰ τῶν ἐπηλύδων.

Καὶ ὅμως ἵνα μὴ ὑπάρξῃ μωρία ἣν δὲν ἐπράξαμεν κατὰ τὸν τε-
 λευταῖον πεντηκονταετῇ ἡμῶν βίον, ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν μεσαιωνι-
 κῶν ἐκείνων πατέρων ἡμῶν ὡς περὶ ξένων καὶ δὲν ἀναγνωρίζομεν
 ὡς γνησίους προγόνους εἰμὴ τοὺς Λεωνίδας καὶ τοὺς Θεμιστοκλεῖς.
 Δὲν ἀρκεῖ ὅτι θέλομεν νὰ κυβερνήσωμεν τὴν Ἀνατολήν, αὐτοὶ ἡμεῖς
 μηδαμῶς θέλοντες νὰ κυβερνηθῶμεν, ἀλλὰ ἀξιοῦντες νὰ ἄρξωμεν
 χωρῶν εὐρυτάτων, περιορίζομεν τὰ ἱστορικὰ ἡμῶν δίκαια ἐντὸς τοῦ
 Ὀλύμπου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνῶ οἱ Σέρ-
 βοι καὶ οἱ Βούλγαροι οὐ μόνον σπουδαιότερον ὅπωςδῆποτε ἡμῶν κυ-
 βερνῶνται, ἀλλὰ καὶ τὰς ἱστορικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις ἐπιμελῶς περιθάλ-
 πουςι καὶ προάγουσι. Τοῦτό ἐστὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου λεγόμενον

Ἑλλάς κατὰ θεὸν νοσεῖ τινα.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 14 αὐγούστου 1886.

Κ. Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΒΑΘΜΙΑΙΟΣ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Εἰσαγωγή.

Περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ διετῆρει ἔτι ἀκεραίαν σχεδὸν τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἐθνικὴν γνησιότητα εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τῶν Θερμοπυλῶν χώρας, δηλαδὴ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα· καὶ προσέτι εἰς τὰς πολυαριθμούς ἐνθεν καὶ ἐνθεν αὐτῆς νήσους. Ὁ πληθυσμὸς εἶχεν ἐλαττωθῆ· ἡ εὐπορία εἶχεν ἐκλείψει· πολλὰ τῆς χώρας μέρη εἶχον λεηλατηθῆ ἐπανειλημμένως ὑπὸ βαρβάρων· αἱ πόλεις εἶχον ἀποβάλλει οὐκ ὀλίγα λαμπρά μνημεῖα· ἀλλὰ μόνιμος ἀλλοφύλων ἐγκατάστασις δὲν εἶχεν ἔτι συμβῆ ἑνταῦθα, τοῦλάχιστον τοσοῦτων ἀλλοφύλων, ὥστε νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὸν ὅλον τοῦ ἔθνους χαρακτῆρα. Διότι ιδρύθησαν μὲν ἄλλοτε ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι εἰς Κόρινθον, εἰς Πάτρας, εἰς Δύμην, εἰς Νικόπολιν· ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν ἑκτοτε διεληθόντων πεντακοσίων περίπου ἑνιαυτῶν, αἱ ἀποικίαι αὗται εἶχον ἐξελληνισθῆ. Καὶ ἐκ τῶν δύο χωρῶν ὅσαι κεῖνται ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἰς μὲν τὴν Θεσσαλίαν δὲν φαίνονται ὡσαύτως ἐγκατασταθέντες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βάρβαροι· μόνον δὲ εἰς τὴν βορειοτέραν Ἠπειρον, ἰδίως περὶ τὸ Δυρράχιον, ὑπῆρχον ἤδη ἀποικίαι τινὲς Γότθων ὅτινες ἔμειναν αὐτόθι μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου πρὸς δυσμὰς ἐκστρατείαν (σελ. 639—640 τοῦ Β' τόμου).

Ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραινῶν ὀρέων μέχρι τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ, ποικίλοι καὶ οὐκ ὀλίγοι βάρβαροι εἶχον ἤδη καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία. Ἡ εὐρεῖα ἐκείνη χώρα κατεῖχετο τὸ πάλαι ὑπὸ δύο φυλῶν, τῆς Ἰλλυρικῆς καὶ τῆς Θρακικῆς, αἵτινες δὲν ἐταῦτίζοντο μὲν μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλ' εἶχον οὐ μικράν πρὸς αὐτὴν οἰκειότητα. Βραδύτερον, ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων, ἱκανὰ Γαλατῶν στίφη ἀποκατεστάθησαν ἐν τε Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἰλλυριοὶ ἐκεῖνοι καὶ Θράκες καὶ Γαλάται εἶχον ἤδη κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνισθῆ, διὰ τε τῶν πολυαριθμῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, καὶ διὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ. Μήπως ἐν Δερριόπῃ, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μακεδονίας, δὲν ἀνεκαλύφθη ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ συνταχθεῖσα κατὰ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ὅπως κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐπιγραφῶν, καὶ μνημονεύουσα προέδρων, καὶ πολιταρχῶν, καὶ βουλευτηρίου, καὶ ἐπιμελητοῦ τῶν τῆς βουλῆς δηναρίων; Ναὶ μὲν βραδύτερον καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος νέα βάρβαρα φύλα ἀνείχθησαν αὐτόθι μετὰ τῶν ἐγχωρίων πρὸς ἀνατολὰς μὲν, ἐν τῇ κατὰ Μοισίαν καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θράκῃ, αἱ Οὐννικαὶ φυλαὶ, δυτικώτερον δὲ, ἐν τῇ Ἰωνίᾳ Μοισίᾳ, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ Δαρδανίᾳ, φυλαὶ γερμανικαὶ καὶ σλαυικαὶ, οἱ Γεπίδαι, οἱ Σαρμάται, οἱ Αἰρουλοὶ· ἐτι δὲ δυτικώτερον, οἱ Ὀστρογότθοι, οἵτινες ὅμως μετ' ὀλίγον ἀπεδήμησαν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἀλλ' οἱ ἄποικοι οὗτοι δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, πολυάριθμοι, ἀντιπαραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους· διότι ὅχι μόνον πᾶσαι αἱ πόλεις, παράλιοί τε καὶ μεσόγειοι, κατεῖχοντο ὑπὸ Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ τὸ ἑλληνικὸν ἢ ἐξελληνισμένον στοιχεῖον διετέλει ἐτι ἐπικρατέστατον. Τούλαχιστον ὁ Ἰωάννης ὁ Λαδός, ὁμιλῶν, κατὰ τὴν ἀμέσως ἐπομένην ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα, περὶ τῶν κατοίκων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, λέγει αὐτοὺς «Ἕλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας.»

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὅποσον ὁ ἑλληνισμὸς ἐπεκράτησε κατὰ πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον διὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας. Περὶ τοῦ μεγάλου τούτου γεγονότος ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ ἑβδομον τῆς ἱστορίας ἡμῶν βιβλίον, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ ὄγδον, ὅπου ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ὅτι ἡ

ῥωμαϊκῇ κυριαρχίᾳ, ἀντὶ τῆς ἐλαττώσεως τὸν ἐξἑλληνισμόν τῆς Ἀνατολῆς, συνετέλεσε τάνάπαλιν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐμπέδωσιν αὐτοῦ καὶ ἀνάπτυξιν. Ὁ ἀνατολικὸς οὗτος ἑλληνισμὸς ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀσυγκρίτως ἀκμαιότερος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ. Αἱ πολυάριθμοι, αἱ πλούσιαι, αἱ πολυάνθρωποι τῶν χωρῶν ἐκείνων πόλεις ἦσαν καθ' ὅλοκληρίαν ἑλληνικαί· εἰς αὐτὴν τὴν ὑπαιθρον χώραν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα κατίσχυνεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῶν ἐπιχωρίων διαλέκτων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Αἰθιοπίᾳ τινὲς βάρβαροι φυλαὶ· γαλατικαὶ μὲν ἐτι ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, γοθτικαὶ δὲ καὶ οὐννικαὶ περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλ' οἱ Γαλάται, καίτοι ἦσαν τοσοῦτον πολυάριθμοι, ὥστε ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς χώραν εὐρεῖαν μεταξὺ Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Βιθυνίας καὶ Φρυγίας κειμένην, ἔπαθον ὅ,τι καὶ πάντες σχεδὸν οἱ λοιποὶ ἐγγχώριοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας κάτοικοι, ὑπέκυψαν δηλαδὴ εἰς τὴν ἀκαταμάχητον ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ· δι' ὃπερ ἡ μὲν χώρα αὐτῶν ἀπὸ Στράβωνος καὶ ἐφεξῆς ὠνομάζετο *Γαλλογραικία* καὶ *Γαλατία* ἢ *Ἑλληνική*, οἱ δὲ ἄποικοι ἐκεῖνοι ἐκαλοῦντο *Γαλλογραικοὶ* καὶ *Ἑλληνογαλάται*. Παραπλήσιόν τι συνέβη εἰς τοὺς Γότθους, τοὺς ὁποίους, ἐν ἀρχῇ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ὁ Θεοφάνης ὠνομάζει *Γοτθογραικούς*, ἥτοι ἐξἑλληνισθέντας Γότθους. Οἱ δὲ Οὐννοὶ, εὐαριθμότεροι ὄντες, ἐτι εὐχερέστερον συνεχωρεύθησαν ἐντὸς τῶν ἐγγχωρίων κατοίκων. Ἀλλ' ὅ,τι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τεκμήριον μαρτυρεῖ ὅποσον ἑλληνικαὶ ἦσαν κατὰ τὴν τετάρτην καὶ τὴν πέμπτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα αἱ χώραι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι πᾶσα σχεδὸν ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία τῶν πέντε πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ, παρήχθη καὶ ἤκμασεν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ ὀγδόῳ βιβλίῳ· καὶ πλὴν τούτου, ὅτι οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Ἀρειοὶ, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Εὐτυχεῖς, οἱ Θεόφιλοι, οἱ Κύριλλοι, οἱ Χρυσόστομοι καὶ οἱ ἄπειροι ἄλλοι ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ ἱεροκέρυκες τῶν χρόνων τούτων, διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἠγόρευον πρὸς τοὺς αὐτόθι ὄχλους καὶ ἐπειθον αὐτούς, καὶ συνεκίνουν, καὶ παρέσυρον, ἐξ οὗ καταφανῶς δηλοῦται ὅτι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν κατωτάτων τῆς κοινωνίας στρωμάτων, ἃν δὲν εἶχον πάντοτε τὴν ἑλληνικὴν ὡς συνήθη αὐτῶν γλῶσσαν, τοῦλάχιστον ἐνόουν αὐτὴν ἀρκούντως. Εἰς τὰς πρὸς ἀνατολὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας χώρας

ὁ ἑλληνισμός, ὅστις εἶχε διασωθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἐπὶ τῆς τῶν Πάρθων κυριαρχίας, ἐμαράνθη ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τοῦ δευτέρου περσικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς μέσον τὰς ἀρχαίας ἀξιώσεις τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου, καὶ ἀνεδείχθη πολέμιον τῆς τε ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ νέου αὐτῆς θρησκευάματος. Πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, ὅριον τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπῆρχεν ἤδη ὁ Εὐφράτης ποταμός, ὅπως ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ὁ ποταμός Ἰστρος. Δεινὰς ὡς αὐτὼς συμφορὰς ὑπέστησαν αἱ ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι παρὰ τῶν ἐγχωρίων βαρβάρων· θέλομεν ὁμῶς ἴδει τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου χώρας τῆς βορείου Ἀφρικῆς, ἐν μὲν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, προθύμως ἐν ὀνόματι καὶ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀποβαλοῦσας τὴν βανδηλικὴν κυριαρχίαν· ἐν δὲ τῇ ἐβδόμῃ, γενναίως καὶ μέχρι τινὸς εὐτυχῶς, ὡς αὐτὼς ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγωνιζομένας. Ἀλλ' ἐξαιρέτως ὁ τῆς Αἰγύπτου ἑλληνισμός διετηρεῖτο ἔτι ἀκέραιος καὶ ἀκμαῖος, καὶ ἐξηκολούθει ἐπενεργῶν εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ἰδίως διὰ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς 3 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος, Σιλκὼ ὁ βασιλεὺς, ἢ, καθὼς ἔλεγεν ἑαυτὸν, βασιλίσκος τῶν Νουβαδῶν καὶ ὅλων τῶν Αἰθιόπων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀνέγραφε τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα (σελ. 323 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη ἦτο σφόδρα ἡλλοιωμένη, ἀλλὰ οὐχ ἤττον ἐμαρτύρει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡδὴ δὲ, καθ' οὓς εὐρισκόμεθα χρόνους, δύο Ἕλληνες δοῦλοι διέδωκαν αὐτόθι τὸν χριστιανισμόν, καὶ ἀναβιβασθέντες εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωματῶν, συνῆψαν μὲν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, προήγαγον δὲ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ἐμπορίαν μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν κάτω Γαλατίαν (τὰς περὶ Μασσαλίαν χώρας) ἐλαλεῖτο ὁμοίως ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἂν καὶ εἰς τὴν κάτω Γαλατίαν ἦτο ἀναμειγμένη μετὰ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς γαλατικῆς. Ἀλλὰ δὲν λέγομεν ἐνταῦθα πλειότερόν τι περὶ τῶν χωρῶν τούτων, διότι ἡ μὲν κάτω Γαλατία πρὸ καιροῦ καὶ διὰ παντός εἶχεν ἀποσπασθῇ ἀπὸ τοῦ αὐθυπάρχοντος πολιτικοῦ ἑλληνικοῦ βίου· ἡ δὲ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν συνηνώθησαν αὐθις πολιτικῶς μετὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε καὶ θέλομεν εἰδικώτερον ἐπανέλθαι εἰς αὐτάς.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ ἑλ-

ληνισμός ἦτο ἔτι ἐπικρατέστατος ἐντὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν, τῶν Ἀσιανῶν καὶ τῶν ἀφρικανικῶν χωρῶν, ἐξ ὧν ἀπηρτίζετο τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ὅλοι αὐτῶν οἱ κάτοικοι δὲν ἦσαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τῆς αὐτῆς καταγωγῆς, πλεῖστοι ὅμως ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πρότερον μὲν διὰ τῆς μακεδονικῆς ἐνεργείας, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ διαδόσεως· ὥστε συνέβη μὲν μείωσις πολλή τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς πολλὰς ἐτέρας φυλάς, τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἡδύνατο ἔτι νὰ λογισθῇ τοῦλάχιστον ὅσον καὶ τὸ πάλαι πολυάριθμον. Διδόμενα ἀποχρῶντα ἵνα ὀρίσωμεν τὸ πλῆθος τοῦτο ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δὲν ἔχομεν· κρίνοντες ὅμως ἐκ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν πόρων αὐτοῦ καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πολυαριθμῶν πόλεων, αἵτινες ἦσαν ὅλαι ἑλληνικαί, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ ἑλληνισμός δὲν ἦτο τότε εὐαριθμότερος ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς, διὰ τὸν δεσμόν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ θρησκευματος, ὅστις συνῆπτε πλείστους τοῦ κράτους ἐκείνου κατοίκους. Τοιοῦτος δὲ δεσμός δὲν συνῆλπε ποτὲ τοὺς κατοίκους τοῦ πρὸ μικροῦ καταλυθέντος δυτικοῦ κράτους, δὲν συνῆψε δηλαδὴ ποτὲ τοὺς Βρεταννοὺς, τοὺς Γαλάτας, τοὺς Ἰβήρας, τοὺς Γερμανοὺς, μετὰ τῶν Ἰταλῶν. Τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα ἦτο τότε πολὺ ὀλιγώτερον διαδεδομένον ἐν τῇ Δύσει ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ἡ δὲ λατινικὴ γλῶσσα οὐδέποτε ἀπέβη γλῶσσα ἐθνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Δύσεως, ὅσον ἡ ἑλληνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ αἱ ἐλληνίζουσαι φυλαὶ τῆς κάτω χώρας καὶ τῆς παρακειμένης Σικελίας δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ συμπαθῶσι πρὸς τὰς λατινιζούσας φυλάς τῆς μέσης καὶ τῆς ἄνω χερσονήσου. Αὕτη δὲ ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσεως ἐνότητος ὑπῆρξε μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν, ὅσαι ἐπήγαγον τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἐνῶ τὰνάπαλιν ὁ δεσμός τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅστις συνῆπτε τοὺς κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ, δύναται νὰ λογισθῇ ὡς μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν, ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν διάσωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου κατακλυσμοῦ.

Πλὴν τούτου τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, αἱτοὶ ἔπαθον δεινὰς συμφορὰς καὶ πολλὴν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, διέσωζον ἔτι, δὲν λέγομεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅπου ὄντως ἤκμαζον, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ ἡλικὴν τινα καὶ ὁλικὴν ῥώμην· ἡτις

παντάπασι εἶχεν ἐκλείψει ἐκ τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τῆς Λιγύπτου καὶ τῆς Κυρηναικῆς, εἶδομεν καὶ θέλομεν ἰδεῖ ἐκ διαλειμάτων τοὺς Ἑλλήνας ἀγωνιζομένους οἰκοθεν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας κατὰ τῶν συνεχῶς ἐπικειμένων βαρβάρων. Οἱ Ἀσημούντιοι τῆς Θράκης ἀποκρούουσι τὸν ἀκαταγώνιστον Ἀττίλαν· οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν Δέξιππον ἀναγκάζουσιν εἰς ὑποχώρησιν τοὺς Γότθους· ὁ Ἀλάριχος δὲν δύναται νὰ κυριεύσῃ οὔτε τὰς Θήβας, οὔτε τὰς Ἀθήνας· ὁ Βανδῆλος Γιζέριχος ἀποτυγχάνει εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ταινάρου ἐπιδρομὴν· οἱ κάτοικοι τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Δημοσθένην, ἀνθίστανται ἐπὶ μακρὸν γενναίως εἰς τοὺς Πέρσας· οἱ κάτοικοι τῆς Παμφυλίας καταφέρουσι πληγὴν καιρίαν εἰς τὸν Γότθον Τριβιγίλδον· οἱ κάτοικοι τῆς Πτολεμαίδος ὑπὸ τὸν αἰμνηστον αὐτῶν ἀρχιερέα καὶ στρατηγὸν Συνέσιον, ὑπερμαχοῦσιν ἐπὶ μακρὸν καρτερικῶς κατὰ τῶν ἐγχωρίων τῆς Ἀφρικῆς βαρβάρων. Οὐδένα τοιοῦτον ἔθνικὸν ἀγῶνα ἀπαντῶμεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. «Ἡ πτώσις τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, λέγει ὁ Guizot, παρίστησι φαινόμενον παράδοξον. Ὅχι μόνον ὁ λαὸς δὲν ὑποστηρίζει παντάπασι τὴν κυβέρνησιν κατὰ τῶν βαρβάρων· ἀλλ' οὐδὲ οἰκοθεν ἐπιχειρεῖ τινα ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἄμυναν. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ πάλῃ, ἔθνος παντάπασι δὲν ὑπάρχει· τὸ ἔθνος τοῦτο πάσχει ὅλας τὰς συμφορὰς τοῦ πολέμου, λεηλασίαν, πείναν, ὀλοσχερῇ μεταβολὴν τῆς τύχης καὶ τῆς καταστάσεως αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἐνεργήσῃ καὶ χωρὶς τοῦλάχιστον νὰ κραυγάζῃ καὶ νὰ ἀκουσθῇ. Ἐνὶ λόγῳ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι τὰ λείψανα τῶν ῥωμαϊκῶν λεγεόνων διαμφισβητοῦσι πρὸς τὰ τῶν βαρβάρων στίφη τὴν κατοχὴν τῆς Ἀχανοῦς ἐκείνης χώρας, ἀλλ' ἡ χώρα αὕτη φαίνεται κατοίκων ἔρημος.» Ἡ δὲ παντελής αὕτη ἡθικὴ ἐκλυσίς τῶν κατοίκων τῆς δύσεως εἶναι ἐτέρᾳ τις αἰτία τῆς τοῦ δυτικοῦ κράτους καταστροφῆς, ἐνῶ ἀπεναντίας ἡ γενναία πολλῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ χωρῶν ἀντίστασις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

Πρὸς τοῦτοίς αἱ ἀπαρτίζουσαι τὸ κράτος τοῦτο χώραι ἦσαν συμπεπυκνωμέναι οὕτως εἶπεῖν περὶ τὴν νέαν καὶ ὄχυράν αὐτοῦ πρωτεύουσιν εἰς τρόπον ὥστε ἢ τε ἐξ αὐτῆς ἐπίβλεψις, ἢ τε ἐπικουριῶν ἀποστολῇ ἦτο ἀπανταχοῦ πρόχειρος. Αἱ χώραι ἐκείναι ἀπετέλουν μέγαν

τινὰ κύκλον· ὁ κύκλος οὗτος ἐτέμνετο κατὰ μέσον σχεδόν, ἀπὸ βορρᾶς πρὸς μεσημβρίαν, ὑπὸ μεγάλης θαλασσίας ἄρτηρίας, σχηματιζομένης ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου, τοῦ Βοσπόρου, τῆς Προποντίδος, τοῦ Ἑλλησπόντου, τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου· ἐν τῇ μέσῳ δὲ πάλιν τῆς ἄρτηρίας ταύτης ἡγείρετο ἡ Κωνσταντινούπολις, τῆς ὁποίας ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ὁ βραχίων ἡδύναντο οὕτω νὰ ἦναι ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου ἀπανταχοῦ παρόντες. Ἡ δὲ Βρεταννία καὶ ἡ Γαλατία καὶ ἡ Ἰβηρία οὐδὲ κατὰ τοῦτο προσηκόντως συνεδέοντο μετὰ τῆς ἀρχαίας Ῥώμης· ἐν τῇ δώσει οὐ μόνον ἡθικὴ ἐνότης, ὡς προεῖρηται, δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλ' οὐδὲ ὕλική τοῦλάχιστον συγκέντρωσις τῶν ἐπαρχιῶν περὶ τὴν πρωτεύουσαν. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ στρατηγοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ὀνωρίου βασιλείας, στασιάζσαντες, διηυκόλυνον ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατάκτησιν. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα πάντα προσθέσωμεν τὴν ἀσφαλῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θέσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ διαμορφωθείσαν ἰσχυράν, εὐρυθμον καὶ ἐπιτηδεῖαν κυβέρνησιν, θέλομεν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς κυριωτέρους λόγους τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τοσοῦτον ἀντιθέτου τύχης τῶν δύο μεγάλων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους κλασμάτων.

Τῷ ὄντι ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἀπρόσβλητος μὲν ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ βαρβάρων, τῶν ὁποίων τὰ ἀκάτια δὲν ἡδύναντο νὰ ἀνταγωνισθῶσι πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ κραταιοὺς στόλους τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀπόρθητος δὲ ἀπὸ ξηρᾶς ὑπὸ λαῶν, οἵτινες δὲν εἶχον πᾶν λιορκητικὰς μηχανὰς ἐπιτηδεῖας νὰ καταλύσωσι τὰ κολοσσιαῖα τείχη, δι' ὧν ἡ βασιλεύουσα ἐκείνη πόλις περιεφράχθη. Ἐνὸς δὲ ἡ πρωτεύουσα ἐσώζετο, οἱ βάρβαροι ἡδύναντο νὰ ἐπιχειρῶσιν ἐπιδρομὰς εἰς τινὰς ἐπαρχίας, ἡδύναντο καὶ νὰ ἐγκαθίστανται ἐνιαχοῦ τοῦ κράτους· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία εὐρίσκει τρόπους καὶ πόρους ἱκανοὺς ἢ νὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἢ νὰ ὑπαγάγῃ κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἑαυτῆς κυριαρχίαν. Ἡ μοναρχία αὕτη διωρᾶται νῦν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπιτηδεῖως ἀπεκκοπῆς πρὸς τὰς χρεῖας, εἰς ἃς ἐδήγει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἡ ἐπαρχία. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τῆς αὐτῆς διακρίσεως τῆς δικαιοδοσίας τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων, νῦν πρὸς τὰς σώματα διαιρέσεως τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ διὰ τῆς συγκροτήσεως νέας συγχλήτου, τῆς ὁποίας ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ μονάρχου ἐξηρτάτο, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας τοῦ μονάρχου τοὺς

τὴν ὅλην τοῦ κράτους δύναμιν. Ἄλλ' ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἀρχὴ ἐνεπνέετο εἰς πολλὰ ὑπὸ τῶν παραδόσεων τῆς ῥωμαϊκῆς συνέσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος. Ἰδιάζουσα προσοχὴ ἐδόθη πρὸ πάντων εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ στρατοῦ. Ναὶ μὲν μέρος τοῦ στρατοῦ τούτου συνέκειτο ἐκ βαρβάρων· ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὅποιον εἶχε πολλὰ ἐλαττώματα, δὲν ἐστερεῖτο καὶ τινων σπουδαίων πλεονεκτημάτων. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου οἱ μαχιμώτεροι τῶν βαρβάρων ἐκείνων, συνδέοντες τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἀπέβαινον, ἀντὶ πολεμίων ἐπικινδύνων, ἐκτελεσταὶ πρόθυμοι τῶν βουλευμάτων αὐτῆς. Πλὴν τούτου, ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ στρατοῦ συγκροτήσεως, αἱ στρατιωτικαὶ στάσεις κατέστησαν, δὲν λέγομεν ἀδύνατοι, ἀλλ' ὀλιγώτερον ἀνατρεπτικά· διότι αἱ στάσεις τῶν ἐπιχωρίων στρατηγῶν σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν κατάληψιν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἐνῶ οἱ ἡγεμόνες τῶν βαρβάρων οὐδέποτε ἀπέβλεψαν εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς πολιτείας ἄξιωμα. Ἡ δὲ μοναρχία ἡγωνίσθη αἰέποτε νὰ προλάβῃ τὰς τοιαύτας συμφοράς, νὰ τηρήσῃ τὴν πειθαρχίαν τῶν ταγμάτων καὶ νὰ προσοικειωθῇ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν διὰ τακτικῆς προμηθείας, τροφῆς καὶ μισθοδοσίας, δι' αὐστηροῦ περὶ πάντα ταῦτα ἐλέγχου καὶ δι' ἐπιτηδείων ἀμοιβῶν καὶ τιμωριῶν. Ἡ ναυτικὴ δύναμις ἦτο βέλτιον ἔτι ὀργανωμένη. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε τοὺς πολυαριθμότερους καὶ δεξιωτέρους ναύτας τῆς οἰκουμένης, τοὺς ἀπογόνους τῶν θαλασσοβίων ἀνδρῶν, οἵτινες τοσάκις ἐθριάμβευσαν ἐν Σαλαμῖνι, ὑπὸ Θεμιστοκλέα, ἐν Μυκάλλῃ, ὑπὸ Ξάνθιππον, ἐπ' Εὐρυμέδοντι, ὑπὸ Κίμωνα, περὶ Κύπρον, ὑπὸ Δημήτριον τὸν πολιορκητὴν, εἰς Ἑλλησποντον, ὑπὸ Κρίσπον· καὶ μετεχειρίζετο ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία τοὺς ναύτας τούτους, ἵνα παρασκευάζῃ στόλους πολλάκις θαλασσοκρατήσαντας τῆς Μεσογείου. Ἡ φορολογία τεχνικώτατα διεξαγομένη εἰςῆγεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ποσά, τὰ ὅποια δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὑπολογίσωμεν, τὰ ὅποια ὅμως ἦσαν βεβαίως ὑπέρογκα· διότι ἐν μέσῳ τῶν δὺςχερεστάτων περιστάσεων θέλομεν ἰδεῖ πολλάκις τὸ ταμεῖον τοῦτο ἔχον περισσεύματα ἄξιόλογα. Εἰς τὴν δαψίλειαν ταύτην τῶν δημοσίων προσόδων συνετέλουν ἡ τε ἀκμάζουσα τοῦ κράτους ἐμπορία καὶ βιομηχανία, καὶ τὰ τότε πλούσια ἔτι χρυσωρυχεῖα καὶ ἀργυρωρυχεῖα τῆς Θράκης καὶ τοῦ Πόντου. Τὰ χρυσὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως νομίσματα ὑπῆρξαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ ἄφθονα καὶ γνήσια, διὸ ἐπὶ πολλὰς ἐκατονταετηρίδας μετὰ τὴν πτω-

σιν τοῦ δυτικοῦ κράτους ἐκυκλοφόρουν ἀδιακόπως εἰς τὴν βορειοτέραν καὶ τὴν δυτικωτέραν Εὐρώπην. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐτήρει τότε ἔτι τὴν ὑγιᾶ ἀρχὴν τῆς πραγματικῆς τῶν νομισμάτων, καὶ μάλιστα τῶν χρυσῶν νομισμάτων ἀξίας· ἡ δὲ σχετικὴ ἀξία τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, ἥτις ἐπὶ Ἡροδότου (σελ. 328—329 τοῦ Α' τόμου) ἦτο ὡς 1 πρὸς 13, ἀντιβιάσθη ἐντὸς τῶν ἑκτοτε διελθουσῶν ὀκτὼ ἑκατονταετηρίδων, ἥτοι ἐπὶ Ἀρκαδίου, περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἰς 14 ²/₃ πρὸς ἓν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τότε τὸ μέγιστον καὶ κυριώτατον τῆς οἰκουμένης ἐμπορεῖον. Τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα τῆς ἀνατολῆς ἐπρομήθειον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἄπειρα τῆς καθημερινῆς χρήσεως πράγματα, τὸ δὲ ἐμπόριον ἡμῶν διετῆρει ἐν ταύτῃ ἀδιακόπους σχέσεις διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς μέσης Ἀσίας, τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς νοτίου Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ νῆσον Ἰωτάβην οἱ δεκατηλόγοι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως εἰσέπραττον δέκα τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ ὅλων τῶν ἐκεῖθεν εἰς τὸ κράτος εἰσερχομένων ἐμπορευμάτων, ὡς λέγει ὁ Μάλας.

Καὶ αὐτὰ τὰ ἀναπόδραστα τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας ἀτοπήματα ἐμετριάζοντο μέχρι τινὸς ὑπὸ ποικίλων περιστάσεων. Πρὸ πάντων ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε τὴν συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ καθήκοντος, ὡς πᾶσα πεπολιτισμένη κυβέρνησις, ὁσπδήποτε ἀπόλυτος καὶ ἂν εἴη. Ὡς ἐπὶ παραδείγματος, εἰς πίστωσιν τῆς ἀληθείας ταύτης, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας Ἀναστάσιος παρήγγειλε τοὺς δικαστὰς νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰ εἰδικὰ βασιλικά διατάγματα, ὅσα τυχὸν ἀντέβαινον εἰς τοὺς ὑφισταμένους νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσιν ἐκάστοτε ἀκριβῶς τοὺς νόμους τούτους. Καὶ ἔπειτα ἡ μοναρχία αὕτη περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἀριστοκρατίας ἥτις ἐπενήργει πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἡ ἀριστοκρατία αὕτη συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ὀλίγες, διαπρέψαντες ἐπὶ ἐμπειρίᾳ καὶ δεξιότητι εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐντέχνως ὀργανωμένης διοικήσεως, κατεῖχον τὰ ὑπατά τῶν ἀξιωματῶν, τὰ ὑπουργεῖα, τὰς στρατηγίας, τὴν σύγκλητον. Καὶ δὲν ἀπέβη μὲν κληρονομικὴ, εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ μέχρι τινὸς μόνον, ἀλλ' αἶποτε ἀνεπλήρου τὴν ἐκ διαλειμμάτων ἐπερχομένην ἀνικανότητα ἢ ἀβουλίαν τῶν βασιλέων, πολλάκις δὲ περιέστελλε τὰς ἀσυνέτους αὐτῶν ὁρμὰς, ἐν ἐσχάτῃ δὲ ἀνάγκῃ, καθαιροῦσα τοὺς ἀνεπιδέκτους σωφρονισμοῦ, ἀνε-

βίβαζεν εἰς τὸν θρόνον δυνάστας νέους καὶ μᾶλλον ἐπαρκούντας εἰς τὰς δεινὰς τῆς πολιτείας περιστάσεις.

Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶν ὅ,τι ἀπαιτεῖτο, ἵνα διαρκέσῃ καὶ μεγαλουργήσῃ ἐθνικὴν τινα ἐνότητα, ἃν ὅχι πλήρη, τοῦλάχιστον περιέχουσιν τὰ δύο συστατικὰ τῆς ταυτότητος τῆς γλώσσης καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ θρησκευματος, τὰ ὅποια ἠδύναντο προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ἐπαγάγῃσιν ὁλοσχερῇ τῶν κατόικων συγχώνευσιν· πρωτεύουσιν ἀσφαλῆ· εὐπορίαν μεγάλην καὶ κυβέρνησιν ἐπιτηδεῖαν, ἥτις, ἐὰν μάλιστα παραβληθῇ πρὸς τὴν τότε παντελῇ ἔλλειψιν κυβερνητικῆς καὶ διοικητικῆς ἐμπειρίας καθ' ἅπασαν τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ἕνεκα τοῦ κατακλυσμοῦ αὐτῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων, δύναται νὰ λογισθῇ ἀπαράμιλλος.

Πολλοὶ πολλάκις κατέκρινον τὴν κυβέρνησιν ταύτην ἐπὶ τῇ πολυτελείᾳ αὐτῆς καὶ τῇ ποικίλῃ ἐθιμοταξίᾳ καὶ ἄλλοις τισὶ θεσμοῖς, ἅτινα πάντα προσῆκον εἰς κυβέρνησιν ἀσιανὴν μᾶλλον ἢ εὐρωπαϊκὴν. Ἀλλὰ μακρὰ πείρα ἀπέδειξεν ὅτι ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ἀρχῆς δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μεγαλοπραγμοσύνην αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία προσέλαβεν ἐκ τῆς ἀνατολῆς καὶ ἐτέρας ἐξεις, τὴν προσκύνησιν τῶν βασιλέων, τὴν χρῆσιν τῶν εὐνούχων εἰς τὰ δημόσια πράγματα, τὴν ἄμετρον πληθὺν ἀξιωματῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀχρήστων καὶ πολλάκις γελοίων. Τὰ πλεῖστα ὅμως τούτων, ἃν ὅχι πάντα, συνέβαινον μέχρι ἐσχάτων καὶ μέχρι τοῦδε ἐν μέρει συμβαίνουσιν εἰς τὰς κυβερνήσεις καὶ τὰς αὐλὰς τῆς Εὐρώπης, χωρὶς νὰ προκαλῶσι τὰς αὐστηρὰς μομφὰς αἵτινες δὲν ἔπαυσαν ἐκτοξευόμεναι κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὁμολογῶ ὅτι τινὰ τοῦλάχιστον τῶν ὅσα ἡ μοναρχία αὕτη παρέλαβεν ἐξ Ἀσίας εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ τις πῶς παρεισέφρησαν ἐνταῦθα. Ἀ. χ. τὸ σύστημα τῶν εὐνούχων. Ἡ εἰσαγωγή τῶν εὐνούχων εἰς τὰς ἀνατολικὰς αὐλὰς ἐξηγεῖται, ἃν δὲν δικαιολογῆται, διὰ τῆς αὐτόθι ἐπικρατούσης πολυγαμίας· ἀπὸ δὲ τοῦ γυναικωνίτου μεταβαίνουσι κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, ἴσως διότι οἱ δεσπόται ἐκεῖνοι ὑπολαμβάνουσιν αὐτοὺς μᾶλλον τῶν ἄλλων ἀκινδύνους, καὶ πρὸ πάντων μὴ δυναμένους ν' ἀποβλέψωσιν εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴν παρεισέδυσαν ἄρᾳ γε ἀπλῶς ἵνα συμπληρωθῇ ἡ τῶν ἀσιανῶν αὐλῶν ἀπομίμησις· ἄρᾳ γε διότι οἱ

μονάρχαι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους παρεκινήθησαν ὑπὸ τῶν αὐτῶν πολιτικῶν λόγων, ὑπὸ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ἄσιανοὶ μονάρχαι; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ εὐνοῦχοι προήχθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιοματῶν καὶ ὅτι συνεπήγαγον τὰς συνήθεις αὐτοῖς κακίας. Ὁ Μοντέσκιος, ὁμιλῶν περὶ εὐνοούχων, παραβάλλει αὐτοὺς πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ Ἀγγλοῦ ποιητοῦ Μίλτωνος ἐπινοηθὲν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει εἰμὴ ὀρέξεις, καὶ συνοιδε μὲν τὴν ἐξουθένωσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νὰ κορέσῃ τὰς ὀρέξεις ταύτας, ἀγωνίζεται ὅμως οὐδὲν ἥττον ἐπὶ τούτῳ ἀπαύστως εἰ καὶ ματαίως. Διὰ τὸ ἀνεκπλήρωτον τοῦτο τῶν ἰδίων πόθων, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι βασανίζονται ὑπὸ φθόνου ἀκορέστου· μὴ γινώσκοντες τί ἐστὶ συζυγικὴ καὶ πατρικὴ στοργή, εἶναι ἀλλότριοι τῶν εὐγενεστέρων οἰκογενειακῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν μετὰ τούτων συνδεομένων γενναίων φρονημάτων· κατανοοῦντες τὴν πρὸς αὐτοὺς κοινὴν περιφρόνησιν, ἀνταποδίδουσι μυριοπλάσιον τὴν τοιαύτην ἀποστροφήν· ἠκρωτηριασμένοι οὐ μόνον σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς, ζητοῦσιν ἀποζημιώσιν τινα ἐν τῇ κτηνωδестέρᾳ πλεονεξίᾳ· ἔνεκα δὲ ἀπάσης ταύτης τῆς νόθου καὶ παρὰ φύσιν καταστάσεως, ἐκτρέπονται συνήθως εἰς ποικίλην καὶ εὐτελεῆ καὶ μοχθηρὰν ῥαδιουργίαν, πανουργίαν, ἰδιοτέλειαν, φθείροντες καὶ ταπεινοῦντες πολυτρόπως τὴν πολιτείαν. Τοῦτο συνέβη κατ' ἀρχὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἶδομεν τὸν εὐνοῦχον Εὐτρόπιον παντοδύναμον ἐπὶ Ἀρκαδίου γενόμενον, τὸν εὐνοῦχον Χρυσάφιον οὐδὲν ἥττον ἰσχύσαντα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, θέλομεν δὲ εἶτι ἴδει καὶ ἄλλους εὐνοούχους πρωταγωνιστοῦντας ἐκ διαλειμμάτων. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἐξαίρετοι περὶ τε τὰ πολεμικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, οἷον ὁ περιώνυμος Ναρσῆς, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὁ πολλοῦ λόγου ἄξιος πρόεδρος Βασίλειος ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, καὶ ἄλλοι. Πικρότατα ὡς αὐτῶς κατακρίνεται ἡ κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὰς ποινὰς τῆς γλωττοκοπίας, τῆς ῥινοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, αἵτινες εἰσέδυσαν ἐν τῷ κρᾶτει αὐτῆς. Αἱ ποιναὶ αὗται ἦσαν βεβαίως ἀποτρόπαιαι, ἀλλὰ δὲν πιστεύομεν νὰ ἦναι πλείοτερον ἀποτρόπαιαι τοῦ διὰ φοβερωτάτων βασανιστηρίων καὶ διὰ τοῦ πυρὸς θανάτου ὅστις ἐπὶ πλείστον ἐφηρμόζετο ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ. Ὅπως δὲ ἴσχυται δὲ καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα πάντα, τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διὰ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς δεξιότητα καὶ τὴν ἀστικὴν νομοθεσίαν, διεφύλαξεν ἐπὶ πολλὰς ἐκα-

τονταετηρίδας ἀναμφισβήτητον ὑπεροχὴν ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην τοῦ τότε κόσμου κυβέρνησιν.

Ὅτε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνεβίβασε τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμόν εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὗρεν αὐτὸν ἔχοντα οἰκειότατα πρὸς τὸν ἀρχαῖον. Τοῦτο μαρτυροῦσι λαμπρῶς οἱ Γρηγόριοι, οἱ Βασίλαιοι καὶ οἱ Συνέσιοι, ὧν ἡ προαίρεσις ἐνομοθετήθη οὕτως εἰπεῖν ἐν τῇ παραινήσει «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων,» (σελ. 596 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἄλλ' ἡ εἰρηνικὴ συμβίωσις δύο τοσοῦτον ἀντιθέτων κόσμων, καὶ ἰδίως δύο τοσοῦτον ἀντιθέτων θρησκευμάτων οἷα ἦσαν ἡ εἰδωλολατρεῖα καὶ ὁ χριστιανισμός, ἦτο πρᾶγμα ἐπὶ τέλους ἀδύνατον· τόσῳ μᾶλλον ἀδύνατον, ὅσῳ, εἰς τὰ κατώτερα τῆς κοινωνίας στρώματα, πολλὰ τυφλὰ πάθη καὶ πολλὰ ἀγενῆ συμφέροντα κατ' ἑλλήλων ἀντιστρατευόμενα, ὑπέθαλπον ἀδιακόπως τὴν διένεξιν. Κύριος οἶδε μέχρι τίνος πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ὄχλων καὶ τῶν μοναχῶν, ἠναγκάσθησαν οἱ βασιλεῖς νὰ ἐκδώσωσιν ἐπανειλημμένους κατὰ ἐθνικῶν νόμους. Τοῦλάχιστον εἶδομεν αὐτοὺς καὶ θέλομεν ἔτι ἶδει πολιτευομένους ἐπιεικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνῶ εἶδομεν τοὺς ὄχλους, καὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν νόμων καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ παράβασιν αὐτῶν, ἐπιχειρήσαντας πολλάκις ληστρικῶς ἀνηλεεῖς καταστροφὰς τῶν ἱερῶν καὶ διαρπαγὰς τῶν πλουσίων αὐτῶν ἀναθημάτων καὶ περιουσιῶν. Τὸ δὲ δεινότερον, οἱ ὄχλοι ἐκεῖνοι διέπραξαν ἐνίοτε καὶ φόνους ἐπιφανῶν τινῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἀρχαίου βίου. Ἐκ τῶν κακουργημάτων τούτων δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὸν τραγικὸν θάνατον τῆς περιωνύμου Ὑπατίας, ὅστις συνέβη ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀρκεῖ νὰ καταδείξῃ τὸν βαθμὸν τοῦ παροξυσμοῦ εἰς ὃν εἶχον φθάσει τὰ θρησκευτικὰ πάθη.

Ἡ Ὑπατία, ἥς τοσάκις ἐμνήσθημεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, ἦτο θυγάτηρ τοῦ ὀνομαστοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας μαθηματικοῦ Θεώνο· σοφωτέρα δὲ τοῦ πατρὸς γενομένη. ἔκτῃσατο φήμην πολλὴν διὰ τε συγγραφῶν καὶ δημοσίων ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει φιλοσοφικῶν παραδόσεων. Τὸ ἀκροατήριον αὐτῆς ἔβριθε μαθητῶν προσερχομένων ἀπανταχόθεν τοῦ κράτους ἵνα ἀκούσωσι τὰ πλατωνικὰ δόγματα ὑπὸ χαριστάτων χειλέων ἐρμηνευόμενα. Ἦτο δὲ καλλίστη ἄμα καὶ σωφρονεστάτη, καὶ εὐλαβῶς ἐλατρεύετο ὑπὸ τῆς πολυαρίθμου νεολαίας, ἥτις συνέβρεεν εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς. Αὐτοὶ τῆς Αἰγύπτου οἱ δημόσιοι ἄρ-

χοντες ἐσέβοντο τὴν γυναῖκα ταύτην καὶ πολλάκις ὑπήκουον εἰς τὰς συμβουλὰς αὐτῆς. Κατὰ δυστυχίαν συνέβη ἐν ἔτει 415, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, θεινὴ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου πρὸς τὸν ἑπαρχον Ὁρέστην ἔρις, ἐνεκα διενέξεων μεταξὺ Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν, καθ' ἃς οὐκ ὀλίγον ἔρρευσεν ἑκατέρωθεν αἷμα. Ὁ ἄστατος τῆς Ἀλεξανδρείας ὄχλος, κατ' ἀρχὰς συνταχθεὶς ἐπὶ τῶν διενέξεων τούτων μετὰ τοῦ Κυρίλλου, ἔλαβεν ἔπειτα τὴν μερίδα τοῦ Ὁρέστου, καὶ τελευταῖον ὑπέκυψε πάλιν εἰς τὰ νεύματα τοῦ Κυρίλλου. Βλέπων δὲ τὴν οικειότητα ἣτις ἐπεκράτει μεταξὺ τοῦ ἄρχοντος τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ὑπατίας, καὶ νομίζων ὅτι ἡ φίλη αὕτη τοῦ ἐπαρχοῦ ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ ἀρχιερέως συμφιλίωσης, ἔπνεε μένεα κατὰ τῆς σοφῆς, τῆς χρηστῆς, τῆς ἀθώας γυναικός. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν ἡμερῶν, ἐνῶ αὕτη ἐξήρχετο τῆς οἰκίας, στασιασταὶ πολυάριθμοι ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου τῆς ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας Πέτρου, περιστοιχίζουσι τὸ ἄρμα αὐτῆς, τὴν ἀποσπῶσιν ἐξ αὐτοῦ διὰ τῆς βίας, καὶ παραβαίνοντες οἱ ἀσεβεῖς πάντα νόμον θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, γυμνώνουσιν αὐτήν, καὶ κατακρεουργοῦσι, καὶ εἰς πῦρ παραδίδουσι τὸν κατασπαρραχθέντα αὐτῆς νεκρόν. Ὁ Θεοδόσιος, μαθὼν τὸ φοβερὸν τοῦτο ἀνοσιούργημα, ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ἐνόχους· ἀλλ' ἔπειτα ἀπετράπη τῆς ἀγαθῆς ταύτης προαιρέσεως ὑπὸ τῶν εὐνούχων, οἵτινες δωροδοκηθέντες παρέστησαν τὰ πράγματα ἄλλως ἢ ὅπως συνέβησαν. Τὸ δὲ ἐτι θλιβερώτερον, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κυρίλλος δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῆς κακουργίας ἐκείνης, καθάπερ μαρτυρεῖ ὁ σύγχρονος τῆς ἐκκλησίας ἱστορικὸς Σωκράτης.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀδικημάτων ὅσα ἑπάσχον οἱ ἔθνη· κοὶ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν, δὲν λησμονοῦμεν τὰ ἀδικήματα ὅσα ἔπραξαν εἰς τοὺς χριστιανούς οἱ ἔθνη· κοὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχύος, περὶ τὰ τέλη τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ. Ἀλλ' ὅσαιδῆποτε καὶ οἰαῖδῆποτε ἦσαν αἱ ἀμοιβαῖαι τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν χριστιανικῶν ὄχλων κακουργίαι, αἱ κακουργίαι αὗται δὲν ἤθελον ἰσχύσει νὰ ἐπαγάγῳσιν ὀριστικὴν μετὰξὺ τῶν δύο κόσμων διάστασιν. Καθὼς ὑπάρχουσιν ὄρη ὑψηλὰ ὑπεράνω τῶν ὁποίων ὁ οὐρανὸς διατελεῖ αἰθήριος καὶ ὅταν κάτωθεν αὐτῶν μαίνεται ἡ καταιγίς· οὕτω αἱ γενναῖαι ψυχαὶ ἑκατέρων τῶν στρατοπέδων, καὶ καθόλου εἰπεῖν αἱ ἀνώτεραι ἀμφοτέρων τῶν κοινωνικῶν τάξεις, αἱ μετεωριζόμεναι εἰς ὑψηλότεραν τινα τοῦ ἠθικοῦ κόσμου περιωπὴν, δὲν ἔπαυσαν προτείνουσαι

πρὸς ἀλλήλας τὴν δεξιὰν καὶ ἀγωνιζόμεναι, αἱ μὲν γὰρ σώσωσιν ἅπαντα τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, αἱ δὲ γὰρ ἐπιρρώσωσι καὶ συμπληρώσωσιν αὐτὰ διὰ τοῦ πνεύματος τῆς νέας θρησκείας. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἰ καὶ τοσοῦτον προστατεύσας τὸ χριστιανικὸν δόγμα, οὐ μόνον διωγμὸν τινα κατὰ τῶν ἐθνικῶν δὲν ἐψήφισεν, ἀλλὰ ῥητῶς καὶ ἐπανειλημμένως καθιέρωσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, πεποιθὼς ὅτι αὕτη καὶ μόνη δύναται γὰρ ἐπιφέρει τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας. «Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ, ἔλεγεν, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. Ὅμοιαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθεϊαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἕτερον παρενοχλείτω· ἕκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω.» Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ υἱοὶ καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου ἐξέδωκαν πολλοὺς καὶ ἐπανειλημμένους κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμους· ἀλλ' αὕτη αὕτη τῶν νόμων τούτων ἡ ἐπανάληψις μαρτυρεῖ, ὡς προείπομεν, ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς καὶ ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐξεδίδον αὐτοὺς μᾶλλον ἐξ ἀνάγκης ἢ ἐκ προαιρέσεως. Μήπως αὐτὸς ὁ Θεοδόσιος ὁ μέγας ὁ ψηφίσας αὐστηροτάτας διατάξεις κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, δὲν ἡνύνει ἰδιαζόντως τὸν περιφανῆ Λιβάνιον καὶ δὲν ἐδέχετο εἰς τὰ δημόσια λειτουργήματα τοὺς εἰδωλολάτραις ὀπτινες ἀπεκλείοντο αὐτῶν δυνάμει τῶν νόμων οὓς αὐτὸς ἐξέδοτο; Πόσοι ἐθνικοὶ δὲν ἐξηκολούθουν ἔτι ὑπηρετοῦντες εἰς τὴν σύγκλητον, εἰς τὸν στρατὸν, εἰς τὰς δημοσίας σχολὰς, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ βασίλεια, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὅστις λογίζεται ὡς ὁ φοβερώτερος τοῦ ἀρχαίου βίου διώκτης! Ὁ ἱστορικὸς Σωζόμενος λέγει ῥητῶς περὶ αὐτοῦ ὅτι «χαλεπὰς τοῖς νόμοις ἐπέγραφε τιμωρίας, ἀλλ' οὐκ ἐπέζηει οὐ γὰρ τιμωρεῖσθαι, ἀλλ' εἰς δέος καθίσταν τοὺς ὑπηκόους ἐσπούδαζε.» Μήπως μετὰ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἀρχίατρον τὸν ἐθνικὸν Ἰάκωβον, ἡ δὲ πρωτεύουσα καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐτίμων δι' εἰκόνων δημοσίων τὸν ἐπιστήμονα ἐκείνον ἄνδρα; Μήπως καὶ ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι πολυάριθμοι εἰδωλολάτραι δὲν κατεῖχον ἔτι ὕπατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα; Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη γὰρ ἐνθυμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ νέοι χριστιανοὶ οὐ μόνον ἐξηκολούθουν διδασκόμενοι τὰ μυστήρια τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, ἐπιστήμης, παραδόσεως, εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀντιο-

χείρ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν πλείσταις ἄλλαις πόλεσι σχολάζ, παρὰ τῶν αὐτόθι ἀκμαζόντων ἔτι ἐθνικῶν διδασκάλων, ἀλλὰ οὐδὲ διεκωλύοντο ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, νὰ τηρῶσι προσωπικὴν φιλίαν καὶ οικειότητα πρὸς τοὺς εὐκλεεῖς ἀντιπροσώπους τοῦ ἀρχαίου κόσμου; Ὁ ἀναγνώστης δὲν ἐλησμόνησε βεβαίως τὴν στοργὴν ἧτις δὲν ἔπαυσεν ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ Συνεσίου καὶ τῆς Ὑπατίας, οὐδὲ τὰ αἰσθημάτα τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ θαυμασμοῦ τὰ ὅποια ἔτρεφον ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Χρυσόστομος πρὸς τὸν Λιβάνιον. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Σωκράτης, περιγράφας λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὰς στάσεις τῆς Ἀλεξανδρείας, περὶ τῶν ὁποίων πρὸ μικροῦ ὠμιλήσαμεν καὶ τῶν ὁποίων θῦμα ἐγένετο ἡ Ὑπατία, ἐπιφέρει αὐταῖς λέξεσι· αὐτοῦτο οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο. Ἀλλότριον γὰρ παντελῶς τῶν φρονούντων τὰ Χριστοῦ, φόνος καὶ μάχαι καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Σωκράτης δὲν ἐδίστασε νὰ καταδικάσῃ ἓνα τῶν ὑπάτων λειτουργῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἅμα εὗρεν αὐτὸν παραβάντα τὰς ἀρχὰς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέοντο ἅπαντες οἱ γνήσιοι τοῦ νέου δόγματος ὁπαδοί. Ὑπὸ τὸ κράτος δὲ τοιούτων αἰσθημάτων αἱ ἀνώτεροι τῶν δύο κοινωνιῶν τάξεις ἐξηκολούθουν συνυπάρχουσαι καὶ συγχωνευόμεναι κατὰ μικρὸν ἐντὸς ἐνὸς μεγάλου ρεύματος, καίτοι οἱ μὲν κείμενοι νόμοι ἡξίουσαν νὰ διασπάσωσιν αὐτάς, ἡ δὲ ἀμάθεια καὶ τὰ πάθη τῶν πολλῶν συνεπήγοντο τῶντι ἐκ διαλειμμάτων βιαίας τινὰς μεταξὺ αὐτῶν ῥήξεις. Ὅπόσον ἀδιάλειπτος ὑπῆρχε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι ἡ ἀμοιβαία τῶν δύο κόσμων ἐπίδρασις καὶ ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀρχαίας παιδείας μετὰ τοῦ νέου δόγματος, καταφαίνεται ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραφῶν διακεκριμένων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐνεργουμένης κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως. Ὁ ἐξ Ἑμέσσης τῆς ἐν Συρίᾳ Ἡλιόδωρος διετέλει ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐπίσκοπος τῆς κατὰ τὴν Θεσσαλίαν Τρίκκης, καὶ ἐν ταύτῃ ἔγραφε τὸ κάλλιστον τῶν μυθιστορημάτων τῆς ἀρχαιότητος, τὸ ἐπιγραφόμενον «τὰ Αἰθιοπικά ἢ τὰ κατὰ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν.» Περὶ τοὺς αὐτοὺς ὡς αὐτως χρόνους Νόννος, ὁ ἐκ Πανοπόλεως τῆς ἐν Αἰγύπτῳ, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔγραφεν ἡρωϊκὸν ποίημα περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Διονύσου, ἀφ' ἐτέρου δὲ συνέτασσε παράφρασιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου Ὁ Προκόπιος

ὁ Γαζαῖος, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅστις δὲν ἔμεινεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων, καὶ, κάτοχος ὢν ἀπάσης τῆς ἀρχαίας παιδείας, ἐλογίζετο ὡς τύπος τῆς ῥητορικῆς λογογραφίας καὶ τῆς καθαρᾶς λέξεως, νῦν μὲν διέπρεπεν ἐπὶ τοῖς εἰδυλλίοις αὐτοῦ καὶ ταῖς μυθολογικαῖς μελέταις, νῦν δὲ ἐσχολίαζε τὴν ὀκτάτευχον καὶ ἄλλα τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία, ἐπικρίνων πολυμαθῶς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν ἐθνικῶν. Ὁ τοῦ Προκοπίου σύγχρονος Αἰνείας ὁ Γαζαῖος μετεχειρίσθη ἅπασαν τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ δεινότητα, ὡς σοφιστοῦ, ἵνα καταπολεμήσῃ τὰ δόγματα τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντιτάξῃ εἰς τὰ δόγματα ταῦτα τὰς χριστιανικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας. Ἐτερος πάλιν τοῦ Προκοπίου σύγχρονος καὶ ὁμογενῆς, ὁ Ἰωάννης ὁ Γαζαῖος, ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις κοσμογραφικὴν πραγματείαν ἐν ἣ παρὰδόξως συνεδύζοντο αἱ χριστιανικαὶ περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαι μετὰ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας καὶ ἠθικῆς ἀλληγορίας. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν θέλομεν ἶδει τὸν φιλόσοφον Πρόκλον ἐπινοοῦντα, διὰ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπιστήμης, καυστικήν τινα ὕλην ἣτις ἔσωσε μὲν τὴν τοῦ Ἀναστασίου βασιλείαν, τελειωθείσα δὲ βραδύτερον παρήγαγε τὸ τοσοῦτον ἐπενεργῆσαν εἰς τὴν τύχην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου ἑλληνικὸν πῦρ. Ἐκεῖ παρομοίως θέλομεν ἀπαντήσῃ περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ τοὺς δύο Μιλησίους Ἰσιδώρους, οἵτινες, τροπολογήσαντες ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἐδημιούργησαν τὴν νέαν χριστιανικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς ὁποίας πρῶτον καὶ ἀμίμητον προῖδν ὑπῆρξεν ὁ μέγας τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναός. Λόγῳ ἄρα καὶ ἔργῳ ἐφαίνετο ὁσημέραι πραγματούμενον τὸ ὄνειρον τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας, καὶ δημιουργούμενος νέος τις καὶ ἰσχυρὸς κόσμος διὰ τῆς συζητήσεως καὶ ἐξελέγξεως τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ τῆς ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας παραδοχῆς καὶ κράσεως ἐκείνων ἐκ τῶν στοιχείων τούτων ὅσα ἠδύναντο πρὸς αὐτὴν νὰ συναρμολογηθῶσιν.

Ἀξιοσημείωτος μάλιστα εἶναι ἡ στενὴ, ἡ ἀδελφικὴ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν σχέσις, εἰς ἣν περιῆλθεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡ ὑψηλοτάτη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ φιλοσοφία, πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία συνφκειώθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας μετὰ τοῦ νέου θρησκευματος. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων σοφῶν ἰσχυρίσθησαν ὅτι αἱ νεοπλατω-

νικαὶ θεωρεῖται καὶ οἱ νεωπλατωνικοὶ ὅροι ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην τετάρτου Εὐαγγελίου, τοῦ περιέχοντος τὸ φιλοσοφικόν, τὸ μεταφυσικόν μέρος τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ παραλείποντες τὰ περὶ τούτου, καθὼς ἀμφισβητήσιμα καὶ ἀμφισβητούμενα, ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα βεβαιότερα. Ἦδη ὁ Ἀπολλῶς, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολῇ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἤρχισε νὰ θεωρῇ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον τὸν χριστιανισμόν, ὁ δὲ ἀπόστολος, εἰ καὶ ψέγων τὰς ἐκ τούτου προελθούσας διακρίσεις, ἄφησεν ὅμως εἰς τὸν χρόνον νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀξίαν τῶν φιλοσοφικῶν ἐκείνων διδασκαλιῶν ὅσαι ἐπωκοδομοῦντο ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ πλεῖστοι μὲν ἤκμασαν χριστιανοὶ φιλόσοφοι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Τατιανὸς, ὁ Πάντανος, ὁ Μάξιμος καὶ ἄλλοι. Ἰδίως δὲ ἀξία μνείας εἰσὶν ὅσα ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς λέγει περὶ φιλοσοφίας. «Οὐκ ἀλλότριά ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐστὶ πάντῃ ὁμοία, ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων στωϊκῶν τε, καὶ ποιητῶν, καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν καλῶς ἐφθέγγετο ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστί.» Καὶ ἀξιωμακτικῶς εἶνε ὡσαύτως ὁ τρόπος δι' οὗ ὥριζεν ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν χριστιανισμόν ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἑλλήσιν ἀναγκαία φιλοσοφία, νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαίδεῖα τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρποῦμένοις. . . . φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν πλατωνικὴν ἢ τὴν ἐπικουρείον καὶ ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἐκάστη τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί.»

Ἀλλ' ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πολυειδεῖ οἰκειότητι μεταξύ τῶν δύο κόσμων καὶ ἰδίως μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἔκειντο τὰ σπέρματα τῆς ὀριστικῆς μεταξύ αὐτῶν διαστάσεως. Τὴν θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως κρηπίδα ἀπετέλει τὸ δόγμα τῆς θείας τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρωπήσεως· ἀλλὰ τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο ἀνεπίδεκτον φιλοσοφικῆς συζήτησεως. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτηςις μένει ἐντὸς

τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως, τὸ δὲ θεῖον ἐκεῖνο δόγμα ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀντιλήψεως ταύτης. Ὅθεν ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, καθὼς ἡγαγκασμένη φύσει νὰ περιστρέφηται ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων, ἐξετρέπετο λεληθότως τῆς τοῦ Σωτῆρος θεότητος· διότι ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ τὸ δόγμα τοῦτο προσιτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, κατεβίβαζεν αὐτὸ ἀπαραιτήτως ἀπὸ τῆς ὑπερανθρώπου περιωπῆς, εἰς κύκλον ἀντιλήψεως κατώτερον, ἐνῷ ὁ Σωτὴρ παρίστατο ὡς ἄνθρωπος μᾶλλον ἢ ὡς Θεός. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτησις παρήγαγε λοιπὸν τοῦτο τὸ δεινὸν ἀποτέλεσμα, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διηρέθη ὡς ἐξ αὐτῆς εἰς δύο μερίδας· τὴν μερίδα ἣτις ἐνέμενε πιστὴ εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, ἥτοι τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ τὴν μερίδα ἣτις ἐξωλίσθησεν εἰς ποικίλας ἐρμηνείας, συνεπαγομένας ὅλας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν δόξαν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἦτο ἄνθρωπος, ἥτοι τὰς αἵρέσεις. Ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Τερτυλλιανὸς γράφων «κατὰ Ἑρμογένους» μὲν ὀνομάζει τοὺς φιλοσόφους «πατριάρχας τῶν αἰρετικῶν,» «περὶ ψυχῆς» δὲ, ἀποκαλεῖ τὸν Πλάτωνα «ἀπάντων αἰρετικῶν ἄρτυμα.» Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἀρειὸς ἐκηρύσσετο ἐπισήμως μαθητὴς τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πορφυρίου (σελ. 515 τοῦ δευτέρου τόμου.) Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπωνος ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἦντλησε τὰς περὶ πολλῶν δογμάτων μονοφυστικὰς αὐτοῦ πλάνας καὶ ιδίως τὰς περὶ Τριάδος. «Ἐλεγε δὲ ταῦτα λαβὼν τὴν ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν. Ὁ γὰρ Ἀριστοτέλης φησὶν, ὅτι εἰσὶ τῶν ἀτόμων καὶ μερικαὶ οὐσίαι, καὶ μία κοινή. Οὕτως οὖν καὶ ὁ Φιλόπωνος ἔλεγεν, ὅτι εἰσὶ τρεῖς μερικαὶ οὐσίαι ἐπὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος, καὶ ἔστι μία κοινή.»

Δὲν ἐτόλμησαν μὲν αἱ αἵρέσεις, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, νὰ ἀποφανθῶσιν ἀπροκαλύπτως ὅτι ὁ Σωτὴρ ἦτο ἄνθρωπος· ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν συνεπήγοντο ἅπασαι (σελ. 561, 676 καὶ 678 τοῦ δευτέρου τόμου) τὸ ἀνατρεπτικὸν ἐκεῖνο συμπέρασμα, ἡ εἰρηνικὴ συμβίωσις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀπέβη ἀδύνατος. Οἱ αἰρετικοὶ κατεδιώχθησαν αὐστηρῶς· καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν· ἡ ὀρθοδοξία ἐπεχείρησε νὰ προσβάλλῃ τὴν αἵρεσιν ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ πηγῇ, ἐν τῇ ἐλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἵνα κατοχυρώσῃ τὸ χριστιανικὸν δόγμα κατὰ πάσης αὐτῆς ἐπιδρομῆς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἡγωνίσθη νὰ ὑψώσῃ τεῖχος ἀνυπέρβαιον μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἐλληνισμοῦ.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁ περιφανὴς νομοθέτης τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, ἔγραψε πολύκροτον «Λόγον κατὰ Ἑλλήνων,» δι' οὗ, μὴ ἀρ-
 κασθεῖς νὰ ἀποκηρύξῃ αὐτοὺς ὡς εἰδωλολάτρες, ἤλεγξε προσέτι καὶ
 ἐχλεύασε τὴν σοφίαν αὐτῶν. Εἰς ὃ ἡ μερίς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἥτις εἶχε
 μένει πιστὴ εἰς τοὺς πάλαι θεοὺς, ἀπεκρίθη, διὰ τοῦ στόματος τοῦ
 Ἰουλιανοῦ· «ἡμῖν ἀνήκουσιν ἡ εὐγλωττία καὶ αἱ τέχναι τῆς Ἑλλά-
 δος, ὅπως καὶ ἡ τῶν θεῶν αὐτῆς λατρεία· ὑμέτερος δὲ κληρὸς ἐστὶν
 ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀγροικία καὶ οὐδὲν πλέον· αὕτη ἐστὶν ἡ σοφία ὑμῶν.»
 Τὰ δύο στρατόπεδα λοιπὸν τὰ ἀπ' ἀλλήλων διίστάμενα ὅσον ἀνα-
 τολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, εἰς ἓν καὶ μόνον συνεφώνουν, ὅτι ἔδει νὰ ἐπέλθῃ
 διαζύγιον μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἰς
 μάτην ἐπιφανεῖς ἀντιπρόσωποι τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἡγωνί-
 ζοντο νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ συμβίωσις δὲν ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι μά-
 λιστα ἡ ἑλληνικὴ σοφία ἦτο ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ ἐγκαλ-
 λώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς. Ἡ γνώμη τοῦ Ἀθανασίου κατί-
 σχυσεν, ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ κατισχύσῃ, ἐν ὧσ' οἱ χριστιανοὶ ἐλά-
 λουν καὶ ἔγραφον τὴν ἑλληνικὴν, προσεῦχοντο ἑλληνιστὶ, ἤκουον ἑλ-
 ληνιστὶ τελουμένην τὴν λειτουργίαν καὶ ἀνεγίνωσκον ἑλληνιστὶ τὰς
 ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν. Ἡ γλῶσσα λοιπὸν παρέμεινε κοινή· ἀλλὰ τὸ
 τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, γυμνωθὲν τῆς ἀρχαίας εὐκλεοῦς ἐκδοχῆς, ἔλαβε
 τὴν σημασίαν τοῦ εἰδωλολάτρου· καὶ ἔκτοτε τό τε ὄνομα τοῦτο καὶ
 πάντα τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα, «Ἑλληνικός, Ἑλληνισμός, Ἑλληνίζω,
 Ἑλληνοφρονῶ,» ἀπεκρούσθησαν καὶ περιυβρίσθησαν ὑπὸ τῆς νέας
 πίστεως ἐπὶ αἰῶνας μακροῦς.

Ὁ Μακάλας, ὁμιλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, βεβαίως
 ὅτι «διωγμὸς γέγονεν Ἑλλήνων μέγας» καὶ ὅτι «ἐθέσπισεν ὁ αὐτὸς
 βασιλεὺς ὥστε μὴ πολιτεύεσθαι τοὺς ἑλληνίζοντας» καὶ ὅτι «συσχε-
 θέντες Ἑλλήνες περιεβωμίσθησαν, καὶ βιβλία αὐτῶν κατεκαύθησαν
 καὶ εἰκόνες τῶν μυσερῶν θεῶν αὐτῶν καὶ ἀγάλματα.» Παρὰ Θεοφά-
 νει ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς «εἰς ἑλληνισμὸν ἀναιδῶς ἐξετρά-
 πη.» Τὸν κατὰ τῶν ἐθνικῶν διωγμὸν ὁ αὐτὸς ὀνομάζει «ἑλληνικὸν
 διωγμὸν» καὶ «ἀναιδῶς ἑλλήνιζε» λέγει, καὶ «ἑλληνοφρονοῦντα»
 καλεῖ τὸν ἑπαρχον τῆς πόλεως ὅστις διὰ θορύβων παρηνώχλει τὸν
 Χρυσόστομον τελοῦντα τὰς θείας λειτουργίας· καὶ «ἑλληνοφρονας λη-
 ρωδίας» προσαγορεύει τὰς αἱρέσεις. Μέχρις αὐτῆς τῆς ἐνδεκάτης ἐκα-
 τονταετηρίδος, ὅτε ἤρχισεν ἡδὴ νὰ κατευνάζεται ἡ ὑπὸ τῶν χριστιαν-

νῶν κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ διεξαγομένη αὕτη πάλη, ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἐξηκολούθει ἀντιτάσσων τὸν «ἑλληνα λόγον» εἰς τὸν «χριστιανικόν.»

Συγχρόνως δὲ πρὸς τὴν πνευματικὴν μεταξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ διένεξιν, συνέβαινε καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ κόσμῳ μεγάλη τι διαίρεσις. Τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐτέμνετο εἰς δυτικὸν καὶ ἀνατολικόν, τοῦ δὲ ἀνατολικοῦ πρωτεύουσα ἐγίνετο ἡ παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου κτισθεῖσα τότε Κωνσταντινούπολις. Καί τοι ἐν ταῖς χώραις αὗτινες ὑπήχθησαν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν, ἐλάχιστα ἴσχυεν ἡ λατινικὴ γλῶσσα, ἐπικρατεστάτη δὲ ἦτο ἡ ἑλληνικὴ, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐκάλεσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Ῥωμαίων, διότι οἱ ὑπήκοοι τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐκαλοῦντο τότε ἐν γένει Ῥωμαῖοι. Ἡ προσηγορία αὕτη, ἀνέκαθεν ἀπρόσφορος οὔσα, ἀπέβη προϊόντος τοῦ χρόνου ὅλως πρὸς τὰ πράγματα ἀσύμφωνος. Ἐτι ὑφισταμένου τοῦ δυτικοῦ κράτους, οἱ μονάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθησαν, ὡς εἴδομεν, διὰ διαφόρων ἐπισήμων πράξεων νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ δὲ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κατέστη ἔτι καταφανέστερος ἀφ' ἧς, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατελύθη τὸ δυτικόν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἀνέκαθεν πόλις ἑλληνικὴ· οἱ κάτοικοι αὐτῆς, οἱ ἱεράρχαι, οἱ λόγιοι ἄνδρες, οἱ δημόσιοι λειτουργοὶ, πολιτικοὶ τε καὶ στρατιωτικοὶ, ἢ ἦσαν Ἕλληνες ἢ ὠμίλου τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ κάλλιστα τῶν κοσμημάτων τῆς πόλεως ἦσαν τὰ μὲν ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τὰ δὲ φιλοπονήματα μαθητῶν τῆς τέχνης ταύτης. Κατὰ μικρὸν οὕτω παντελῶς ἐξενίκησεν ἡ ἑλληνικὴ ὥστε πᾶσα μὲν ἡ νομοθεσία ἐγράφη ἑλληνιστὶ, πᾶσα δὲ ἡ διοίκησις ἑλληνιστὶ διεξήχθη. Ἡ γλῶσσα λοιπὸν, ἡ θρησκεία, ἡ φιλολογία, ἡ τέχνη, ἡ νομοθεσία, τὰ πάντα διεμαρτύροντο κατὰ τῆς προσηγορίας τῶν Ῥωμαίων. Πολλὰ ὅμως ὑπῆρξαν τὰ αἷτια δι' ἃ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀπέβαλον αὐτὴν· καὶ ἔνθα περιορισθῶμεν εἰς τὸ κυριώτατον, ἀδύνατον βεβαίως ἦτο νὰ ὀνομάσωσι τοὺς ὑπηκόους Ἕλληνας, ἑαυτοὺς δὲ Ἑλλήνων αὐτοκράτορας, ἀφοῦ τὸ ὄνομα τοῦτο διετέλει εἰς ἀδιάλλακτον ῥῆξιν πρὸς τὸ θρήσκευμα τοῦ κράτους.

Ἡ προσηγορία τῶν Ῥωμαίων οὐ μόνον δὲν ὑπενέδωκεν εἰς τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ἀλλὰ ὑπέικουσα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας, ὅλως ἐξέβαλεν αὐτὸ ἐκ τῆς γλώσσης εἰς πᾶσαν ἄλλην σημασίαν.

πλήν τῆς τοῦ εἰδωολότρου. Ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ζώσιμος, ὅστις ἦτο ἐθνικός, καὶ ὁ Προκόπιος, ὅστις δὲν ἦτο χριστιανὸς ἐνθερμος, ὠνόμαζον ἔτι «ἐλληνικά ἔθνη» τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ὁμως ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπε πᾶν ἔχνος τοῦ τε ὀνόματος "Ελλην καὶ ὅλων αὐτοῦ τῶν παραγῶγων, ἐν τῇ προτέρᾳ ἐννοίᾳ. Ἐκ τῆς καταστροφῆς ταύτης δὲν περιεσώθη εἰμὴ ἡ σεβασμία μήτηρ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου "Ελλάς· καὶ αὕτη δὲ μέχρι τινὸς μόνον. Ἐὰν παρὰ Προκοπίῳ καὶ ἐν τῷ Συνεκδήμῳ τοῦ Ἱεροκλέους περιλαμβάνει ἔτι σύμπασαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀπὸ Ἡρακλείου καὶ ἐφεξῆς, ἅμα διηρέθη τὸ κράτος εἰς θέματα, τὸ θέμα τῆς Ἑλλάδος περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ χώραν. Καίτοι δὲ τοσοῦτον μικρὰ ἐγένετο τότε ἡ Ἑλλάς ἐν τῇ ἐπισήμῳ ὀνοματολογίᾳ, οὐδὲ τούτου τοῦ θέματος οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο "Ελληνες· ἀλλ' ἡ ἔμειναν ἀνώνυμοι, ὅπως παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρῳ, ὅστις ἀναφέρων αὐτοὺς ἔλεγεν «οἱ τὴν Ἑλλάδα οἰκοῦντες,» ἡ ὠνομάσθησαν, κατὰ Θεοφάνην, «Ἑλλαδικοί.» Τὸ ὄνομα ἦτο ἀρχαιότατον ἀφοῦ χρῆσιν αὐτοῦ ἐποιήσατο ὁ Κολοφώνιος Ξενοφάνης ἐν τῇ ἕκτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἦτο ταυτόσημον τοῦ ἐλληνικός· προετιμήθη ὁμως ἥδη διότι εἶχε τὸ προτέρημα καὶ ἐνθυμίζει τὴν Ἑλλάδα μᾶλλον ἢ τοὺς "Ελληνας. Τοὺς δὲ Πελοποννησίους ὠνόμαζεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, Γραικοὺς. Τὸ ὄνομα τοῦτο τῶν Γραικῶν, προγενέστερον ὢν τοῦ τῶν Ἑλλήνων, πρῶτῳ μῶτατα ἠφανίσθη ἐν Ἑλλάδι, ἐπεκράτησε δὲ τὸ πάλαι εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν, ὡς ἐθνικὸν τῶν Ἑλλήνων ὄνομα. Ἐπὶ τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐχλευάσθη ὁπωςοῦν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, καὶ τὴν χροιάν ταύτην τῆς περιφρονήσεως παρεδέξαντο βραδύτερον οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Γότθοι, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν παρὰ Προκοπίῳ ὁμιλοῦσι περὶ τῶν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐπελθόντων στρατευμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις, ἀλλ' ἅπαξ μόνον, ὁ ἱστορικός ἐκεῖνος παρειαράγει καὶ αὐτοὺς τοὺς οἰκονομικοὺς τοῦ βασιλέως ὑπαλλήλους καλοῦντας, ἐπὶ ἐξευτελισμῷ πάλιν, τοὺς στρατιώτας τῆς Ἀνατολῆς Γραικοὺς. Οὐδὲν ἦττον, τοσαύτη ἦτο ἡ ἀμηχανία εἰς ἣν περ ἔστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καταδίκης τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος οὐ μόνον τοὺς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ "Ελληνας ἠναγκάζετο καὶ

ὀνομάσῃ Γραικοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Αὐτὸς ὁ λαὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ διατηρήσῃ τὸ πάτριον ὄνομα, καὶ αὐτοὶ οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν αἵτινες ἀνέκαθεν ἀπετέλουν τὴν μητρόπολιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, κατήντησαν νὰ ὀνομάσωσιν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους. Τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, εἰς τὰ ὅποια εὐρίσκομεν τὰ γεωγραφικὰ καὶ ἔθνικα ὀνόματα οἷα μέχρις ἐσχάτων ἐφέροντο ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, καλοῦσι Ῥωμαίους καὶ Ῥωμηοὺς τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους, ἰδίως δὲ τοὺς κατοίκους τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαρκέσῃ ἐπ' ἄπειρον. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἠφάνισθησαν κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα· αἱ αἱρέσεις, καταδικασθεῖσαι ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ δεινὰς ὑποστάσαι ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καταδρομὰς, ἀπέβαλον πάντα ἐπιφθόρον χαράκτῆρα· ἡ ὀρθοδοξία κατισχύσασα ὀριστικῶς, κατέστη ἀπροσμάχητος. Καὶ ἐνῷ οὕτω ἀφηροῦντο ἐκ μέσου αἱ ἀφορμαὶ αἱ προκαλέσασαι τὸν διωγμὸν τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος, ἡ ἐλληνικὴ ποίησις, φιλοσοφία, φιλολογία καὶ ἱστορία, ὅσον καὶ ἂν ἐπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἔπαυσαν καλλιεργεῖσθαι ὑπὸ τῶν λογίων τάξεων καὶ ὑποθάλλουσαι τὸ ἔθνικόν αἶσθημα καὶ ὄνομα. Τὰ ἐπιγράμματα τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Ἡρακλείου ποιήματα τοῦ Γεωργίου Πισίδου, αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ μεταξὺ τῶν Ἀριστοτελικῶν καὶ τῶν Πλατωνικῶν δογμάτων πάλη ἡ ἀναφυσῖσα ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, αἱ περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀκροάσεις τοῦ διακόνου Θεοδοσίου, ὁ περίφημος διάλογος «Φιλόπατρις ἢ διδασκόμενος,» μαρτυροῦσιν ὅτι αἱ ἀναμνήσεις, αἱ παραδόσεις καὶ μέχρι τινὸς τὰ φρονήματα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, οὐδέποτε ἐκλιπόντα, ἀπέβαινον βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον κραταιότερα καὶ γενικώτερα. Τὸ δὲ σπουδαιότατον, αὐτὸ τὸ συμφέρον τῆς μοναρχίας περιήγαγεν αὐτὴν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος καὶ ἔθνους.

Ἐκ τῶν ποικίλων φυλῶν αἵτινες ἀπῆρτιζον τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἡ ἐλληνικὴ συνεδέετο διὰ δεσμῶν ἠθικῶν ἰσχυροτέρων πάσης ἄλλης πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείαν. Ἡ μὲν βασιλεία δὲν ἐκτίσασα τὸ μέγα αὐτῆς ἀξίωμα ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ εἰμὴ χάρις εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εὐφυίαν· τὸ δὲ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν διε-

σώθη εἰμὴ χάρις εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας τῆς βασιλείας ἐν Ἀσίᾳ μὲν κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων, ἐν Εὐρώπῃ δὲ κατὰ τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων. Ἀληθῶς εἰπεῖν, τὸ κράτος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ εἰμὴ διὰ τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, ἥτις μόνη εἶχε συμφέρον εἰς ὑποστήριξιν αὐτοῦ, ἅτε δι' αὐτοῦ κυριαρχοῦσα ἀπὸ τῆς μιᾶς ἁκρας τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τῆς ἄλλης, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι καὶ οἱ ἄλλοι Σλαῦοι, ἐζήτουν ἀδιακόπως νὰ συγκροτήσωσιν ἰδίᾳς ἡγεμονίας, τινὲς δὲ καὶ νὰ ἐνθρονισθῶσιν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τῆς ἀλληλεγγύης ταύτης συνεπληρώθη ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος. Ἄμα ἐκλιπόντων τῶν λόγων δι' οὓς εἶχε καταδικασθῇ εἰς ὑπερορίαν ἅπασα αὐτοῦ ἡ οἰκογένεια, οἱ κράτιστοι τῶν βασιλέων ἐνόησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀνακαλέσωσιν αὐτὴν εἰς τὴν πατρίδα καὶ νὰ προαγάγωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν, ἐπιστήμην καὶ τέχνην. Ἀπὸ τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἐνάτης ἐκατονταετηρίδος, ἡ δημοσία παιδευσίς μεταρρυθμισθεῖσα ἀπέβαλε τὸν προηγούμενον ἀπλῶς ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα. Ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ σχολῇ τῆς Μαγναύρας ἐδιδάχθη πᾶσα ἡ θύραθεν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Ἡ κυβερνήσις ἐζήτησε νὰ καταστήσῃ Ἑλληνας διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀνατροφῆς τοὺς τε Βουλγάρους καὶ τοὺς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Πελοποννήσου προελάσαντας Σλαῦους. Οἱ εὐπατρίδαι τῶν ἄλλοφύλων ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως· αἱ πόλεις αὐτῶν ἐλάμβανον παρὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ὀνόματα ἑλληνικά· τὸ θρήσκευμα τὸ πρότερον ἀναδειχθέν τοσοῦτον πολέμιον τῶν Ἑλλήνων, μετεχειρίζετο ἤδη τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ἵνα μεταπλάσῃ εἰς Ἑλληνας ἐτέρους πολεμίους. Οἱ βασιλεῖς ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐπιδεικνύωσι τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν πρὸς τὴν πόλιν τῶν πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ὁ Βασίλειος Β', μετὰ τὸ πέρας τοῦ κατὰ Βουλγάρων πολέμου, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψῃ κατ' εὐθείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξετράπη ἐπὶ μακρὸν τῆς ὁδοῦ, ἵνα ἀνέλθῃ πρότερον εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀκούσῃ ἐν τῷ Παρθενῶνι τὴν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι δοξολογίαν καὶ προσφέρῃ τῇ Θεοτόκῃ τὰ τῆς νίκης εὐχαριστήρια διὰ πολυτελῶν ἀναθημάτων. Ἐὰν δὲ βραδύτερον οἱ Βούλγαροι ἀφηνίασαν αὐθις, οἱ Σλαῦοι τῆς Ἡπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν ἄλλων νοτιωτέρων χωρῶν, ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν.

Ἐκ παρὰλλήλου πρὸς τὰ πράγματα ἤρχισαν ἀναγκαίως καὶ τὰ ὀνόματα ἀποδύμενα βαθμηδὸν τὴν ἀλλόκοτον μεταμφίεσιν ἥτις εἶχεν ἐπι-

βληθῇ εἰς αὐτά. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις δὲν ἐτόλμα ἔτι νὰ ὀνομάσῃ Ἑλληνας τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὁμολογεῖ ἐν τούτοις ὅτι ἀπὸ Ἡρακλείου οἱ βασιλεῖς, ἀποβαλόντες τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶτταν, διετέλουν «ἐλληνίζοντες» περὶ πάντα τὰ ἐπίσημα ὀνόματα. Καὶ ἂν ὅχι αὐτός, ἡ ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ τοῦλάχιστον συνταχθεῖσα «Βασιλείος Τάξις» ὁμιλεῖ περὶ «μουσικῆς ἐλληνικῆς» καὶ «παιδείας ἐλληνικῆς» κατ' ἀντίθεσιν οὐχὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν παιδείαν καὶ μουσικὴν, ἀλλὰ πρὸς τὴν βάρβαρον καὶ σόλοικον. Βραδύτερον ἢ Ἄννα Κομνηνὴ, γαυριῶσα ἀνήγγελλεν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς ὅτι καὶ τὸ ἐλληνίζειν ἐς ἄκρον ἐσπούδασε καὶ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Πλάτωνα ἐμελέτησε. Μετ' οὐ πολὺ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ ὁ Χωνιάτης, καίτοι ἐγεννήθη ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔγραψε περὶ τῆς πόλεως ταύτης ποίημα ἐν ᾧ ἐθρήνησεν ὡς ὁ γνησιώτατος Ἑλλήνων τὴν ἐκλιπούσαν αὐτῆς δόξαν καὶ δύναμιν. Συγχρόνως δὲ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικήτας ὁ Χωνιάτης ἔδωκεν ἔτι τρανότερον δεῖγμα τῆς μεταβολῆς ἣτις ἐπῆλθεν εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῆς κοινωνίας ἐκείνης. Ὁ Νικήτας, ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ἐξακολουθεῖ μὲν ὀνομάζων Ῥωμαίους τοὺς ὑπηκόους τοῦ κράτους, ἀλλ' ὅτε περὶ τὰ τέλη εὗρεθῇ ἐνώπιον τῆς ἀπὸ δυσμῶν ἐπιδρομῆς, ἣτις ἐπήγαγε τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν δούλωσιν, αἰφνης ἀποκρούει τὸ ξενικὸν ὄνομα καὶ ὀδύρεται ἀνακράζων· δυστυχὴς ἐγὼ ὁ καταδικασθεὶς νὰ παραπέμψω τοῖς ἔπειτα πράξεις πολεμικὰς ἐν αἷς μὴ νικῶσιν Ἑλληνες, νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἱστορίαν, χρῆμα βέλτιστον καὶ κάλλιστον τῶν Ἑλλήνων εὔρημα, ἵνα δικαιώσω τὴν μνήμην βαρβαρικῶν καθ' Ἑλλήνων κατορθωμάτων. Ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ ἐκατονταετηρίδι ὁ Δούκας ταλαντεύεται ἔτι μετὰ τῶν Ῥωμαίων, Γραικῶν καὶ Ἑλλήνων, μεταχειριζόμενος νῦν μὲν τὸ πρῶτον, νῦν δὲ τὸ δεύτερον, νῦν δὲ τὸ τρίτον τῶν ὀνομάτων τούτων. Ἰδίως ὅμως εἰς τὸν λαὸν (περὶ οὗ, ὡς δυτικὸς τὸ θρήσκευμα, ὁμιλεῖ οὐχὶ μετὰ πολλῆς συμπαιδείας) ἀποδίδει τὴν τῶν Ἑλλήνων προσηγορίαν· «ὁ λαός, λέγει, ὁ ἀπηνῆς καὶ μισόκαλος, ἡ ρίζα τῆς ὑπερηφάνειας, ὁ κλάδος τῆς κενοδοξίας, τὸ ἄνθος τῆς ὑψηλοφροσύνης, ἡ τρυγία τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων.» Ἀλλ' ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὅπως παραλιπὼν τὸ τῶν Ῥωμαίων ὄνομα, συνεχῶς καὶ διαρρήδην καλεῖ «Ἑλληνας» τοὺς ὑπηκόους τοῦ κράτους, καὶ «βασιλεῖς Ἑλλήνων» τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασι-

λεῖς. Αὐτοὶ οὗτοι οἱ βασιλεῖς συνφειώθησαν πρὸς τὸ ὄνομα καὶ δὲν ἐτόλμων μὲν ἔτι, εἰς μακραίωνα ὑπείκοντες ἔξιν, ν' ἀποταχθῶσι τῇ τῶν Ῥωμαίων προσηγορίᾳ, δὲν ἐδίσταζον ὅμως νὰ μεταχειρίζωνται τὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπωνυμίαν εἴ τε περὶ ἑαυτῶν ὠμίλουν, εἴ τε περὶ τῶν ὑπηκόων. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς, παρατιθέμενος ἐν ταῖς ἱστορίαις ἐπιστολὴν τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου, βεβαιοῖ ὅτι οὗτος ἐκάλει αὐτὸν «βασιλέα τῶν Ἑλλήνων.» Τῇ δὲ εἰκοστῇ ὀγδόῃ μαΐου 1453, κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, συγκαλέσας τοὺς ἐν τέλει, προέτρψε τὸν αὐτοὺς νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐπαξίως μὲν τῆς καταγωγῆς ὡς «ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων,» ἐπαξίως δὲ τοῦ ἄθλου ὑπὲρ οὗ ἐτελεῖτο ὁ ἀγὼν, τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἐκάλεσε «βοηθὸν καὶ σκέπην τῆς πατρίδος, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων.»

Οὕτω μεταξὺ 12 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἀνεβίωσε παρ' ἡμῖν τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ἐνῷ καθ' ἃ παρατηρεῖ ὁ Egger, ἐν τῇ σοφῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἐν Γαλλίᾳ ἑλληνισμοῦ, ὁ κατὰ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας αὐτόθι Noël Beda, ἀπεκάλει ἔτι *γλῶσσαι τῶν αἰρέσεων* τὴν ἑλληνικὴν. Ἀπεδόθη δὲ ἤδη τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα οὐχὶ εἰς μόνους τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ ὁμιλοῦντας τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἔχοντας τὴν συνείδησιν τῆς ἐν τῇ μοναρχίᾳ Κωνσταντινουπόλεως ἐνότητος αὐτῶν.

Ἀπ' ἀρχῆς ἐν τούτοις μέχρι τέλους ἡ βασιλεία αὕτη ὀνομάζετο ἐπισήμως βασιλεία Ῥωμαίων. Εἶδομεν τοὺς λόγους τοὺς ἐπὶ μακρότατον ἐπιβαλόντας ἀναγκάτως τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην, καίτοι αὕτη οὐδόλως συνῆδε πρὸς τὰ πράγματα. Εἶδομεν ἄφ' ἐτέρου τὴν ἰθαγενῆ τοῦ κράτους τούτου ἱστορίαν, ἥτις δὲν ἐδεσμεύετο ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐκεῖνων λόγων, μεταχειρισθεῖσαν πρωῒμωτατα μὲν τὸ ὄνομα τῶν Γραικῶν, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου τὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἱστορικοὺς ὑπῆρξεν ἐντελὲς ἄγνωστον τὸ ὄνομα τῶν Βυζαντινῶν. Μόνον ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Φώτιος λέγουσι τοὺς ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι Μάλχον καὶ Πρίσκον γράψαντας τοῦτον μὲν *Ἱστορίαν Βυζαντικὴν*, τὸν δὲ Μάλχον, *Βυζαντιακά*. ἀλλὰ τὸ ὄνομα δὲν κατίσχυσε ποτὲ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἡ δὲ προσηγορία τῶν Βυζαντινῶν ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων τὸν παρελάβομεν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι ἄχρι τοῦδε. Ἰπρέπει ἄρα γε νὰ ἐξακολουθήσωμεν μεταχειριζόμενοι

αὐτήν; Ἐν πρώτοις συνδέεται παρὰ τοῖς Ἑσπερίοις μετὰ χλευαστικῶν καὶ περιφρονητικῶν ἐκδοχῶν, αἵτινες τοσοῦτον μετ' αὐτῆς συνεπάγησαν ὥστε εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ αὐτῆς. Καὶ ἔπειτα δὲν ἡξεύρω διατὶ νὰ ὀνομάσωμεν τὴν μεγάλην ἐκείνην καὶ ἐνδοξον περίοδον τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ προσηγορίας ξενικῆς ἣν οὐδέποτε ἀπεδέχθησαν αἱ τότε γενεαὶ καὶ ἦν δὲν ἡδυνήθημεν ἀκόμη νὰ συμφωνήσωμεν πῶς πρέπει νὰ ὀρθογραφῶμεν καὶ νὰ ὀρθοτονῶμεν. Τὸ εὐλογώτερον προδήλως εἶναι νὰ λάβωμεν ἐν ἐκ τῶν ὀνομάτων δι' ὧν αὐτὴ αὕτη ἡ περίοδος ὀνόμαζεν ἑαυτήν, καὶ ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων προσηγοριῶν νὰ προτιμήσωμεν ὡς πρὸς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐκείνην ἣν δικαιοτάτα καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις προετιμήσαμεν. Τὰ τρία ὀνόματα ἴσχυον ἐκ παραλήλου καὶ πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας. Διατὶ θέλομεν διστάσει νὰ ὀνομασθῶμεν Ἑλληνες ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν περιόδων τούτων, ἀφοῦ τοσοῦτον ἀδιστακτικῶς ἐκλήθημεν Ἑλληνες ἐπὶ τῆς παρεπομένης; Ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ οὐδὲν συνέβη τὸ δικαιοῦν ἡμᾶς νὰ ἀξιῶσωμεν ὅτι σήμερον εἴμεθα μᾶλλον Ἑλληνες ἢ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ἢ ἐλαχίστη ἀμφιβολία περὶ τῆς προσηκούσης εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους προσηγορίας, δύναται νὰ παραγάγῃ ἀμφιβολίας ἐὰν καὶ σήμερον δικαιοῦμεθα νὰ ὀνομαζώμεθα Ἑλληνες μᾶλλον ἢ Ῥωμαῖοι, ἢ Γραικοί. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δικαιοῦται νὰ φέρῃ τὸ τριεπὶ ἐνδοξον τοῦτο ὄνομα τοῦλάχιστον ὅσον καὶ ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς. Ἐν τῇ πεποιθήσει δὲ ταύτῃ ἀρχόμεθα ἤδη τῆς ἐξιστορήσεως τῶν περιπετειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς 5 μέχρι τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος. Πᾶσαι τῶν περιπετειῶν τούτων αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι οἰκοδομητικαί· ἀλλὰ μήπως τοιοῦτό τι δὲν συμβαίνει εἰς τὰ πλείεστα τῶν μεγάλων ἔθνων, ὅπως καὶ εἰς τοὺς πλείεστους τῶν μεγάλων ἀνδρῶν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Τὰ μέχρις Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Λέων Α'. (σελ. 692 τοῦ δευτέρου τόμου) δὲν ἐγέννησεν υἱόν. ἀλλὰ μόνον θυγατέρας, ὧν ἡ μὲν Λεοντία, τὴν ὑποίαν τινὲς λέγουσι καὶ πρεσβυτέρα, συνεζεύχθη τὸν Μαρκιανόν, υἱόν ἑνὸς τῶν τελευταίων

βασιλέων τῆς Ῥώμης, τοῦ Ἀνθεμίου, ἡ δὲ νεωτέρα Ἀριάδνη, τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Ἰσαυρον Ζήνωνα. Καὶ ἡ μὲν Λεοντία δὲν ἔτεκεν ἄρρενα τέκνα, τῆς δὲ Ἀριάδνης ὁ πρωτότοκος υἱὸς ἦτο ὁμώνυμος τῷ πάππῳ. Ὁ παῖς οὗτος εἶχε τότε ἡλικίαν 16 ἐτῶν μᾶλλον, ὥς λέγει τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, ἡ β, ὥς λέγει ὁ Μκλκλκας. Οὐδὲν ἦττον ὁ Λέων Α' ἐνόμιζεν ἀσφαλέστερον νὰ ἀναγορευθῇ βασιλεὺς τοῦ νέου Λέοντος ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ζήνων· καὶ ἡγωνίσθη ἐπὶ τούτῳ πολὺ, ἀλλ' ἀπέτυχε, «τῶν ὑπηκόων μὴ παραδεχομένων,» κατὰ Κάνδιδον, εἰς τοῦ ὑποίου τῆς σωζομένης Ἐκλογᾶς παραλείπεται διατὶ δὲν τὸν παρεδέχοντο· ἐκ τῶν ἐπομένων ὅμως ὑποφαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀποτυχίαν ταύτην συνετέλεσαν ἡ πενθερὰ τοῦ Ζήνωνος, ἡ τοῦ Λέοντος Α' σύζυγος Βηρίνα. Ὁ Λέων Α' λοιπὸν ἠναγκάσθη νὰ ἀναγορεύσῃ μόνον διάδοχόν του τὸν νέον Λέοντα Β' δύο περίπου μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἀλλὰ μόλις αὐτοῦ θανόντος ἡ Ἀριάδνη κατάρθρωσεν ὅτι ἐκεῖνος δὲν εἶχεν ἐπιτύχει· διότι προσελθόντος τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν ἵπποδρομον ἵνα προσκυνήσῃ τὸν υἱὸν του ὡς βασιλέα, ὁ παῖς, τῇ εἰσηγήσει τῆς μητρὸς, ἥτις εἶχε παρασκευάσει ὅλην ταύτην τὴν σκηνήν, ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρὸς τὸν βασιλικὸν στέφανον· καὶ συναινούσης τῆς συγκλήτου, ἥτις ὡς ἀπεδείχθη μετ' οὐ πολὺ δὲν ἡνόει πολὺ τὴν Βηρίναν, καὶ συνευδοκοῦντος τοῦ δήμου, ἀνευφημήθη ὁ Ζήνων συμβασιλεὺς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λέων ὁ μικρὸς ἀπέθανε δέκα μόλις μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάππου του, ὁ Ζήνων ἔμεινε μόνος κύριος τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' εἶχε πολλοὺς ἐχθροὺς, καὶ πρὸ πάντων τὴν Βηρίναν. Ἡ Βηρίνα ἦτο γυνὴ φίλαρχος καὶ οὐχὶ σώφρων, καίτοι παρῆλιξ. Ἐχουσα δὲ τότε ἑραστὴν τὸν μάγιστρον Πατρίκιον, ἡγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν Ζήωνα καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Πατρικίου, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ τὸν συζευθῇ καὶ νὰ συμβασιλεύσῃ μετ' αὐτοῦ. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σκοποῦ τῆς διηυκολύνθη μέχρι τινὸς ὑπὸ τοῦ Ζήωνος αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Ζήνων εἶχεν ἐκ τῆς πρώτης γυναικὸς υἱὸν ὁμώνυμον, νέον κακοηθέστατον, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ καταλίπῃ διάδοχον. Πλὴν τούτου δὲν ἦτο φειδωλὸς ὅπως ὁ Λέων· ὥστε τὰ ἀποταμιεύματα τοῦ προκατόχου του τάχιστα κατηναλώθησαν. Ὁ ἀγαθὸς ἑπαρχος Ἐρύθριος, μὴ ἀνεχόμενος τὴν τοιαύτην σπατάλην, παρητήθη, ὁ δὲ διάδοχός του Σεβαστιανὸς, ἵνα πληρώσῃ τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐν μέρει τὸ ἴδιον, ἐξέθηκεν εἰς δημοπρασίαν ἅπαντα τὰ δημόσια λει-

τουργήματα. Ἐντεῦθεν πολλή προέκυψε δυσaréσκεια· καὶ ὁ μὲν νεώτερος Ζήνων ἀπεβίωσε μετ' οὐ πολὺ ἐκ τῆς ἀσωτίας του· ἀλλὰ τὰ ἄλλα ἄτοπα ὑφίσταντο, ἐκ τούτων δὲ ὠφελουμένη ἡ Βηρίνα, ἐπέτυχεν νὰ ἐξώσῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν γαμβρὸν αὐτῆς κατὰ φεβρουάριον τοῦ 476. Πῶς ἐπέτυχεν τοῦτο, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Κανδιδος λέγει ὅτι ἐφυγάδευσεν αὐτὸν ἐξ ἀπάτης, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ζήνων ἠναγκάσθη τότε νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν πατρίδα του Ἰσαυρίαν μετὰ τῆς συζύγου του Ἀριάδνης. Ἀλλ' ἂν κατὰ τοῦτο ἐπέτυχεν ἡ Βηρίνα, ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ βασιλεύσῃ μετὰ τοῦ ἐραστοῦ αὐτῆς Πατρικίου, διότι ἅμα ἀποχωρήσαντος τοῦ Ζήνωνος, οἱ ἐν τέλει ἀνηγόρευσαν τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Βασιλίσκον, ὅστις μετ' οὐ πολὺ ἀνέδειξε καίσαρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μάρκον.

Καὶ οἱ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰσαυροὶ, θελήσαντες, ὡς φαίνεται, νὰ ἀντισταθῶσι, κατεβλήθησαν, μεγάλης γενομένης τούτων αὐτόθι σφαγῆς. Πλὴν δὲ τούτου, δύο τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ἡγεμόνων, ὁ Ἴλλος καὶ ὁ Τροκοῦνδος, συνταχθέντες μετὰ τοῦ νέου βασιλέως, ἀνέλαβον νὰ περιστείλωσιν ἐν Ἰσαυρίᾳ τὸν Ζήωνα. Οὐδὲν ἤττον ὁ Βασιλίσκος δὲν διετήρησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἀρχήν. Ἐν πρώτοις, ὑφισταμένης τότε ὁλεθρίας ἐκκλησιαστικῆς ἑρίδος, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον θέλομεν εἶπει πολλὰ, συνετάχθη μετὰ τῆς αἰρέσεως τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ προεκάλεσεν οὕτω ἀμέσως τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ἀντίπραξιν τῶν ὀρθοδόξων. Συγχρόνως, ἐπειδὴ κατέστησεν ἐκποδὼν τὸν Πατρίκιον, ἡ Βηρίνα, ἐκμανεῖτα, δὲν ἐδίστασε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν Ζήωνα, καὶ κατάρθωσε νὰ προσοικειωθῇ τοὺς πολιορκοῦντας αὐτὸν Ἴλλον καὶ Τροκοῦνδον, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ Βασιλίσκος δὲν ἐτήρησε τῆς πρὸς αὐτοὺς ὑποσχέσεις. Ἐντεῦθεν κατὰ ἰούλιον τοῦ 477 ὁ Ζήνων, ἐνωθεὶς μετὰ τούτων, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Βασιλίσκος ἐδέησε τότε νὰ ἐκπέμψῃ κατ' αὐτοῦ τὸν στρατὸν τῆς Θράκης καὶ τὴν φρουρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέτρεψε δὲ τὴν δύναμιν ταύτην εἰς τὸν Ἀρμάτον. Ὁ Ἀρμάτος ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Βασιλίσκου· ἦτο ἐραστής τῆς γυναικὸς τούτου Ζηνωνίδος· ἦτο παντοδύναμος ἐν τῇ κυβερνήσει τῶν πραγμάτων· ὥστε εἶχε, κατὰ τὸ φαινόμενον, πολυειδῆ συμφέροντα εἰς τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων. Καὶ ὅμως ἅμα διαπεράσαντος αὐτοῦ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὁ Ζήνων εὗρε τρόπον νὰ ἀποσπάσῃ τὸν ἄνδρα ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου του, προτείνας αὐτῷ, ἐκτὸς ἄλλων ὠφελημάτων, τὴν στρατηλασίαν ἐφ' ὅρου ζωῆς, καὶ τὸ σπουδαιότερον, τὴν

ἀναγόμευσιν τοῦ υἱοῦ του ὡς Καίσαρος, ὅπερ, ἐπειδὴ ὁ Ζήνων δὲν εἶχεν ἤδη υἱόν, παρείχε τῷ υἱῷ τοῦ Ἀρμάτου τὴν πιθανότητα τῆς διαδοχῆς εἰς τὴν βασιλείαν. Οὕτω λοιπὸν δέλεασθεις ὁ τοῦ Βασιλίσκου στρατηγός, ἀντὶ ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ Ζήνωνος, ἀφῆκεν αὐτῷ ἐλευθέραν τὴν ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄγουσαν ὁδόν, ὁ δὲ Ζήνων, ἐλθὼν ἀκωλύτως εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῆς παλιμβούλου συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου τῶν λεγομένων Πρασίνων (περὶ ὧν κατωτέρω πλείότερα), πρὸς ὃν εἶχεν ἰδιάζουσαν εὐνοίαν. Ὁ Βασιλίσκος, ἡ Ζηωνίς καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν· ἐξεληθόντες δὲ ἐκείθεν ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι δὲν θέλουσιν οὔτε ἀποκεφαλισθῆ οὔτε σφαγιασθῆ, ἐστάλησαν εἰς φρουρίον τι τῆς Καππαδοκίας· καὶ ἐκεῖ κλεισθέντες εἰς ἓνα τοῦ φρουρίου τούτου πύργον, τοῦ ὁποίου ἐχρίσθη ἡ θύρα ὑπὸ τῶν φρουρῶν αὐτοῦ Ἰσαύρων, ἐλιμοκτονήθησαν πάντες. Ὁ Ζήνων ἐνόμισε πιθανῶς ἐν πάσῃ ἐιλικρινείᾳ ὅτι ἐτήρησε τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, ἀφοῦ οὔτε τοὺς ἀπεκεφάλισεν, οὔτε τοὺς ἐσφαγίασεν· ὁ δὲ Ἀρμάτος, ὅστις ἠγάπα περιπαθῶς τὴν Ζηωνίδα, δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ αὐτὴν οἰκτρῶς εἰς τὴν ἀκόρεστον φιλαρχίαν του. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἤθη τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἄλλ' ὁ Ἀρμάτος δὲν ἀπήλαυσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοὺς καρπούς τῆς προδοσίας του. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἀνηγόρευσε τῷ ὄντι καίσαρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βασιλίσκον· εὐθὺς ὅμως κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἔχῃ πολλὴν πεποίθησιν εἰς ἄνθρωπον τοσοῦτον ἄλλοπρόσβαλλον, αὐτὸν μὲν ἐθανάτωσε, τὸν δὲ υἱὸν του ἀπὸ καίσαρος κατέταξεν εἰς τοὺς ἐν Βλαχέρναις ἀναγνώστας. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπραξε προλαμβάνων κακὸν πιθανόν· ὁ δὲ σύγγαμβρός του Μαρκιανὸς ἦρε πραγματικῶς ὅπλα κατ' αὐτοῦ τῷ 481· καταβληθεὶς ὅμως διὰ τοῦ Ἰλλου, ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ ἐξωρίσθη εἰς Καππαδοκίαν. Βραδύτερον πάλιν ἐκινδύνευσε ὁ Ζήνων ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἰλλου. Ἀλλὰ πρὶν ἰστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην στάσιν, δεόν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς προηγηθέντα σπουδαιότατά τινα γεγονότα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ στάσις ἐκείνη συνδέεται μεθ' ἐνὸς τῶν γεγονότων τούτων.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐξηκολούθουν ἀνταγωνιζόμενα πρὸς ἀλληλα ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, τρία μεγάλα θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ δόγματα· ἡ ὀρθοδοξία, ἡ αἵρεσις καὶ ἡ εἰδωλολατρεία. Καθ' ἃ πρὸ

μικροῦ εἵπομεν, ὁ Βασιλίσκος, ἐν τῷ βραχεῖ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διαστήματι, ἐπροστάτευσεν τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς, τοὺς ἄλλως λεγομένους μονοφυσίτας. Ἐπραξε δὲ τοῦτο εἴτε διότι τῇ συνδρομῇ τῆς αἱρέσεως ταύτης προῆλθεν ἐπὶ τὴν βασιλείαν, εἴτε διότι, ἰδὼν τὸν Ζήωνα καταφυγόντα εἰς Ἰσαυρίαν, καὶ παρασκευαζόμενον νὰ κινήσῃ ἐκεῖθεν στάσιν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, ἤλπισεν νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν οἰκειούμενος τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ὧν πολλοὶ ἦσαν μονοφυσίται. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ ἐγκύκλιον γράμμα, ἀξιωματικόν διὰ τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας ἐπήνεγκε. Διελάμβανε δὲ τὸ ἐγκύκλιον γράμμα τάδε. «Θεσπίζομεν τὴν κρηπίδα καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης εὐζωίας, τουτέστι τὸ σύμβολον τῶν τιη' ἀγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ πάλαι μετὰ τοῦ ἀγίου πνεύματος ἐκκλησιασθέντων, μόνον πολιτεύεσθαι καὶ κρατεῖν ἐν πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις τὸν ὀρθόδοξον λαόν, ὡς μόνον τῆς ἀπλανοῦς πίστεως ὄρον, καὶ ἀρκοῦν εἰς ἀναίρεσιν μὲν καθόλου πάσης αἱρέσεως, ἔνωσιν δὲ ἄκραν τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν· ἐχόντων δηλαδὴ τὴν οἰκείαν ἰσχύν, καὶ τῶν εἰς βεβαίωσιν αὐτοῦ τοῦ θείου συμβόλου πεπραγμένων ἐν τε τῇ βασιλευούσῃ πόλει ταύτῃ παρὰ τῶν ρν' ἀγίων πατέρων, ἔτι δὲ καὶ πάντων τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ Ἐφεσίῳ μητροπόλει κατὰ τοῦ δυσεβοῦς Νεστορίου, καὶ τῶν μετὰ ταῦτα τὰ ἐκείνου φρονησάντων· τὰ δὲ διελόντα τὴν ἔνωσιν καὶ εὐταξίαν τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν καὶ εἰρήνην τοῦ κόσμου παντός, δηλαδὴ τὸν λεγόμενον τόμον Λέοντος, καὶ πάντα τὰ ἐν Χαλκηδόνι ἐν ὧρᾳ πίστεως ἣ ἐκθέσει συμβόλων εἰρημένα καὶ πεπραγμένα εἰς καινοτομίαν κατὰ τοῦ μνημονευθέντος ἀγίου συμβόλου τῶν τιη' ἀγίων πατέρων, θεσπίζομεν ἐνταῦθά τε καὶ πανταχοῦ καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν παρὰ τῶν ἀπανταχοῦ ἀγιωτάτων ἐπισκόπων ἀναθεματίζεσθαι, καὶ πυρὶ παραδίδοσθαι παρ' οἷς ἂν εὐρίσκηται. Θεσπίζομεν τοὺς πανταχοῦ ἀγιωτάτους ἐπισκόπους ἐμφανίζομένῳ τῷ θείῳ τούτῳ ἡμῶν ἐγκυκλίῳ γράμματι καθυπογράφειν σαφῶς καταμηνύοντας, ὅτι δὴ μόνῳ τῷ θείῳ στοιχοῦσι συμβόλῳ τῶν τιη' ἀγίων πατέρων, ὅπερ ἐπεσφράγισαν οἱ ρν' πατέρες ἅγιοι, ὡς ἔδοξεν ὀριστικῶς καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα συνελθοῦσι κατὰ τὴν Ἐφεσίῳ μητροπόλιν ὀρθοδόξοις καὶ ὁσίοις πατράσι.»

Τὸ ἐγκύκλιον λοιπὸν τοῦτο γράμμα τοῦ Βασιλίσκου ἀνεθεμάτιζε πάντα τὰ περὶ συμβόλου ὀρισθέντα ὑπὸ τε τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος. Ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ τοῦ

πάπα Λέοντος καταδικάζεται ἡ αἵρεσις τοῦ Εὐτυχοῦς, ἔπεται ὅτι διὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος, ἡ αἵρεσις αὕτη ἀπηλλάσσεται τῆς ἐπισήμου ἐκείνης καταδίκης. Περὶ τοὺς πεντακοσίους ἐπισκόπους τῶν ἀνατολικῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν καὶ ἰδίως τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐδήλωσαν προθύμως ὅτι δὲν ἀποδέχονται εἰμὴ τὰ ὑπὸ τῶν τριῶν πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων, τῆς ἐν Νικαίᾳ, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ περὶ συμβόλου τῆς πίστεως θεσπισθέντα, καὶ ὅτι κατηναγκασμένοι εἶχον ὑπογράψαι τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου.

Ἡ αἵρεσις τοῦ Εὐτυχοῦς ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καθ' ὅλην τὴν ἀνατολήν, καὶ ὁμολογουμένως ἦτο ἰσχυροτάτη ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ἀλλ' ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος τοῦ Βασιλίσκου· ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ἤρχισε νὰ ὑποκινή πολλοῦ στᾶσεις· ὁ Ζήνων ἐνισχύθη ἐκ τούτου πολὺ· ὥστε ὁ Βασιλίσκος ὑπέλαβε φρόνιμον νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν πράξιν αὐτοῦ, ἐκδοὺς ἐπὶ τούτῳ ἀντεγκύκλιον ἣν προθύμως πάλιν ὑπέγραψαν οἱ πρὸ μικροῦ ἀποδεχόμενοι τὴν ἐγκύκλιον ἐπίσκοποι. Οὐδὲν ἤττον ὁ Ζήνων, ὑπερισχύσας, ἀνέλαβε μετ' οὐ πολὺ τὴν βασιλείαν.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔχει νὰ πράξῃ ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων θεσπισθέντα. Καὶ τρώντι, ἐπειδὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προεχειρίσθησαν δύο πατριάρχαι, ὁ μὲν ὑπὸ τῶν μονοφυσιτῶν, ὁ δὲ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, ὁ Ζήνων ἐσκόπει νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τὸν τελευταῖον τοῦτον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπέισθη ὅτι, οὕτω πολιτευόμενος, ἤθελε προκαλέσει δεινὴν τοῦ κράτους ἀναστάτωσιν. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, αὕτη ἡ εὐχέρεια δι' ἧς οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἐδέχθησαν καὶ ἀνῆρσαν τὴν καταδίκην τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἀπειδείκνυνεν, ὅτι τὰ πνεύματα ἐταλαντεύοντο μεταξύ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως. Εἰς τὴν Συρίαν ὁμοῦ καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ μονοφυσῖται ἦσαν βεβαίως πολυαριθμότεροι τῶν ὀρθοδόξων· ὥστε κίνδυνος ὑπῆρχε μήπως πιεζόμενοι στασιάζωσιν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν κατ' εἰρήγησιν τοῦ Ἀκακίου ἐστοχάσθη συνετώτερον νὰ οἰκονομήσῃ τοὺς μονοφυσίτας διὰ τινων περὶ τᾶς λέξεις καὶ τοὺς τύπους παραχωρήσεων, τηρῶν κατ' οὐσίαν τὸ κῦρος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ τῷ 482, ἐκ συμφώνου πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸ περίφημον ἐνωτικόν, ἔχον ὡς ἐξῆς, ἐν ταῖς κυριωτέραις αὐτοῦ διατάξεσι·

«Γινώσκειν ὑμᾶς ἐσπουδᾶσαμεν (τὸ ἐνωτικὸν κυρίως ἀπηυθύνετο πρὸς τὰς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀλεξανδρείας ὑπαγομένους ἐκκλησίας)

ὅτι καὶ ἡμεῖς καὶ αἱ πανταχοῦ ἐκκλησίαι ἕτερον σύμβολον, ἢ μάθημα, ἢ ὄρον πίστεως, ἢ πίστιν πλὴν τοῦ εἰρημένου ἁγίου συμβόλου τῶν τιῶν ἁγίων πατέρων, ὅπερ ἐβεβαίωσαν οἱ μνημονευθέντες ρν' ἅγιοι πατέρες, οὔτε ἐσχήκαμεν, οὔτε ἔχομεν, οὔτε ἔξομεν· ὃ καὶ ἐξηκολούθησαν οἱ ἅγιοι πατέρες οἱ ἐν τῇ Ἐφεσίων συνελθόντες, οἱ καὶ καθελόντες τὸν ἁσεβῆ Νεστόριον, καὶ τοὺς τὰ ἐκείνου μετὰ ταῦτα φρονούντας· ὄντινα καὶ ἡμεῖς Νεστόριον ἅμα καὶ Εὐτυχῇ, τάναντία τοῖς εἰρημένοις φρονούντας ἀναθεματίζομεν, δεχόμενοι καὶ τὰ IB' κεφάλαια, τὰ εἰρημένα παρὰ τοῦ τῆς ὁσίας μνήμης γενομένου Κυρίλλου, ἀρχιδιακόνου τῆς Ἀλεξανδρέων ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας. Ὁμολογοῦμεν δὲ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ υἱὸν καὶ Θεὸν τὸν κατὰ ἀλήθειαν ἐνανθρωπήσαντα, τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου, ἕνα τυγχάνειν καὶ οὐ δύο· ἐνὸς γὰρ εἶναι φάμεν τὰ τε θαύματα καὶ τὰ πάθη, ἅπερ ἐκουσίως ὑπέμεινε σαρκί. Τοὺς γὰρ διαιροῦντας, ἢ συγχέοντας, ἢ φαντασίαν εἰσάγοντας, οὐδὲ ὧς δεχόμεθα· ἐπεὶ περ ἡ ἀναμάρτητος κατὰ ἀλήθειαν σάρκωσις ἐκ τῆς θεοτόκου προσθήκη υἱοῦ οὐ πεποίηκε. Πάντα δὲ τὸν ἕτερόν τι φρονήσαντα, ἢ νῦν ἢ πώποτε, ἢ ἐν Χαλκηδόνι, ἢ οἷα δὴποτε συνόδῳ, ἀναθεματίζομεν.»

Οἱ νεώτεροι καὶ σοφώτεροι ἱστορικοὶ τῆς ἐκκλησίας, Νέανδρος καὶ Γίζελερ, διαπραγματευόμενοι περὶ τοῦ ἐνωτικοῦ τούτου, παρατηροῦσιν, ὅτι ὁ Ζήνων ἐξέθηκεν ἐν αὐτῷ τὰ περὶ τῶν δογμάτων ἐπὶ τὸ γενικώτερον, ἀφαιρέσας ἐκ μέσου τοὺς εἰδικούς ὅρους τοὺς ἐν χρήσει εἰς τὰ μετὰξὺ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν ἀμφισβητούμενα ζητήματα, ἵνα συμβιβάζῃ ὅσον ἔνεστι καὶ συνοικειώσῃ τὰ διεστῶτα. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ καθ' ἡμᾶς οὐδεμίαν ἔχομεν ἀρμοδιότητα ἵνα ἀκριβολογήσωμεν περὶ δογμάτων· ἀλλὰ θεωροῦντες τὸ ἐνωτικὸν ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐποψιν, τολμῶμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι, ἐν τῇ γενικότητι αὐτοῦ, οὐδένα προσέβαλε τῶν θεμελιωδῶν τῆς ὀρθοδοξίας κανόνων. Ναὶ μὲν πανηγυρικῶς δὲν ἐπεκύρου εἰμὴ τὰς τρεῖς πρώτας οἰκουμενικὰς συνόδους, ἀλλὰ διαρρήδην οὐδὲν ἤττον ἀνεθεμάτιζε καὶ τὸν Εὐτυχῇ, τὸν ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου καταδικασθέντα. Καὶ δὲν ἀνέφερε μὲν ὀνομαστὶ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον εἰμὴ ἐν τῷ τέλει καὶ ἐν παρόδῳ οὕτως εἰπεῖν, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ ἑτέρου γερμανοῦ, τοῦ Πίχλερ, ἀξιούμενον, ὅτι τοιοῦτοτρόπως τὸ ἐνωτικὸν ἀπεποιεῖτο ἐμμέ-

σως πᾶν κῦρος εἰς τὴν σύνοδον ταύτην· τὸ πολὺ πολὺ ἐφαίνετο ἐλαττοῦν κατὰ τι τὸ κῦρος αὐτῆς. Λέγομεν ἐφαίνετο, διότι πράγματι ἀναθεματίσαν τὸν Εὐτυχῆ, ἀναγκαίως ἀπεδέχετο καὶ τὴν σύνοδον τὴν καταδικάσασαν τὸν αἰρετικὸν ἐκεῖνον.

Ἄλλὰ, ἀξιουσί τινες, τὸ ἐνωτικὸν δὲν ἐπέτυχε τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν πνευμάτων, ἐξεναντίας ἠὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν διαμαχομένων στρατοπέδων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι καὶ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται δὲν ἀπεδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον· ὥστε ἀντὶ τῶν πρότερον δύο ἀντιπάλων μερίδων προέκυψαν ἤδη τρεῖς, αἱ δύο ἐκεῖναι ἄκραι καὶ ἡ μετὰ τοῦ ἐνωτικοῦ συνταχθεῖσα μερίς. Ἄλλ' ἡ μέση αὕτη μερίς περιελάμβανε τοὺς πλείστους τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς, ἐν κρίνωμεν ἐκ τούτου ὅτι οἱ τρεῖς ὕπατοι τῶν ἡμετέρων ἀρχιερέων ἀπεδέξαντο προθύμως τὸ ἐνωτικόν· ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος ἄφ' ἐνὸς καὶ ἄφ' ἐτέρου ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Πέτρος ὁ μογγός, καὶ ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ γναφεύς. Ὅθεν ἡ πράξις τοῦ Ζήνωνος, ὅχι μόνον κατ' οὐδὲν οὐσιωδῶς παρεξέτράπη τῶν ὅσα εἶχον θεσπίσει αἱ προσυγκροτηθεῖσαι τέσσαρες οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἀλλὰ καὶ ἐπήγαγε κατ' ἀρχὰς τὸ μέγα ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς πρότερον διαμαχομένους τρεῖς ὑπερτάτους τῆς ἀνατολῆς θρόνους. Ἄν δὲ ἐπὶ τέλους ἡ ἀπόπειρα αὕτη τοῦ συμβιβασμοῦ ἀπέτυχεν, αἵτιοι ὑπῆρξαν οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης, οἵτινες, διὰ λόγους ἰδιοτελεῖς, δὲν ἔπαυσαν ὑποθάλλοντες τὴν διαίρεσιν. Τῷ ὄντι οἱ πάπαι Σιμπλικίος καὶ Φηλιξ Β', ἐπερειδόμενοι ἐπὶ τῆς μερίδος τῶν ἁκρῶν ὀρθοδόξων, ἀπέκρουσαν τὸ ἐνωτικόν, ἰδίως δὲ ὁ Φηλιξ κατέκρινε τὸν τε βασιλέα, διότι ἀνέλαβε δῆθεν νὰ κανονίσῃ οἰκοθεν δογματικὰ ζητήματα, καὶ τὸν Ἀκάκιον, διότι ἐπέτρεψε τὴν τοιαύτην τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· καὶ ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης δὲν ἐπεισθῇ νὰ ἀνακαλέσῃ τὰ γινόμενα, ὁ Πάπας ἀνεθεμάτισε τὸν Ἀκάκιον, ὅστις, ἀνταποδίδων αὐτῷ τὰ ἴσα, ἐξήλειψεν ἐκ τῶν διπτύχων τῆς ἐκκλησίας τὸ τοῦ Πάπα ὄνομα, ἐξ οὗ συνέβη διχάστας μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διαρκέσασα ἔτη τριᾶκοντα καὶ πέντε.

Ἡ διχάστασις αὕτη ὑπῆρξε τὸ προανήκονσμα τῆς βραδυτερον ἐπεληθούσης ὀριστικῆς διαιρέσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὅθεν πρόσφορον εἶναι νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἀρχικὰς τῆς διαιρέσεως ταύτης ἀφορμὰς. Οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης προέτειναν ἀνάγκη τὴν ἀξίωσιν τῶν πρωτείων

ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, ἐπερειδόμενοι εἰς παραδόσεις τινὰς καὶ περιστάσεις, τὰς ὁποίας παραθέτομεν, ὅπως συγκεφαλαιοῖ αὐτὰς ὁ σοφὸς γερμανὸς Πίχλερ, ὅστις γράψας ἐν ἔτεσι 1864 καὶ 1865 διτομον ἱστορίαν τῆς διαιρέσεως τῶν ἐκκλησιῶν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς· *φιλέτερα γὰρ ὑπὲρ τοὺς ὁμογενεῖς ἢ ἀλήθεια*, κατεκρίθη μὲν ὑπὸ τῶν σφόδρα ζηλωτῶν τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ διὰ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ δύναται νὰ λογισθῇ ἀσφαλέστερος τῶν ἄλλων δυτικῶν ὁδηγὸς ἐν τοῖς πλείστοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀκανθώδους ζητήματος. Κατὰ τὸν Πίχλερ λοιπὸν, τὰ πρωτεῖα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐστηρίζοντο εἰς τὰς ἐξῆς παραδόσεις καὶ περιστάσεις· ὅτι ἱδρυσαν αὐτὴν οἱ δύο ἡγεμόνες τῶν ἀποστόλων, ὧν ὁ ἕτερος, ὁ ἀπόστολος Πέτρος, προτερεῖται ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, τῶν ἄλλων τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν· ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ βασιλεύουσα τοῦ ὅλου κράτους πόλις· ὅτι ὁ ὑπὲρ πίστεως καὶ ἀγάπης ζῆλος τῆς μεγάλης ταύτης ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἀπαράμιλλος, ἡ δὲ καθαρότης τῆς πίστεως αὐτῆς ἁμώμος· καὶ ὅτι ἀπεδόθη αὐτῇ ὑπερτάτη τις δικαιοδοσία ἐπὶ τινων ἀστικῶν ἀμφισβητήσεων. Καὶ τῶνόντι ἐπὶ τῶν πρώτων ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδων, ὁ χριστιανικὸς κόσμος πολλάκις εὐλαβῶς ἀπένειμεν ἐξαιρετὸν τινα ὑπεροχὴν εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἅμα ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὁρισθῶσιν ἀκριβῶς καὶ ἐπισήμως τὰ προνόμια τῆς ἐκκλησίας ταύτης, εἶδομεν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσα οἰκουμενικὴ σύνοδος, καὶ βραδύτερον ἡ ἐν Χαλκηδόνι συνεληοῦσα, οὐδένα ἄλλον ἀνεγνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν πρωτείων ἢ πρεσβειῶν τούτων εἰμὴ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο βασιλεύουσα πόλις. Ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Πίχλερ δὲν ἐρμηνεύει οὕτω τὰς ἀποφάσεις ταύτας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ὁ Πίχλερ νομίζει ὅτι ἡ ἐκκλησία ἐσέβετο τὰ πρωτεῖα τοῦ ἀρχιερέως Ῥώμης οὐ μόνον διότι ἡ Ῥώμη ἦτο πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον διότι ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἦτο διάδοχος τοῦ ἀποστόλου Πέτρου. Κατὰ τὸν Πίχλερ λοιπὸν, οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἤθελον νὰ εἰπωσιν ἀπλῶς τοῦτο· ὅτι καθὼς ἡ Ῥώμη, ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα πόλις, εἶναι καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἡ πασῶν πρώτη, οὕτως εὐλογον εἶναι καὶ ἡ Κωνσταντινουπόλις, ἡ νέα βασιλεύουσα νὰ ἔχῃ ἐξωτερικῶς τὸν δεύτερον μετ' ἐκείνην βαθμόν. Ἄν, ἐπιφέρει, οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἐρρῦθμιζον τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν διὰ μόνον τὸν πολιτικὸν λόγον, ἤθελον ἀνατρέψαι τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ ἤθελον κανονίσει ὅτι ἡ Ῥώμη, ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, ἔπρεπε νὰ παραχωρήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν νέαν

πρωτεύουσιν, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν, συμπεραίνει, ἐντὸς τῶν κανόνων ἐκείνων ὑπάρχει ἡ προφανὴς ἀναγνώρισις τοῦ ἁξιόματος ὅτι ἡ Ῥώμη εἶναι θεόθεν ὠρισμένη πρώτη τῆς ἐκκλησίας καθέδρα, εἰς ἣν δέον νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς βασιλείας καθέδρα. Ἀλλὰ, καίτοι ἐξαίρετως τιμῶντες τὸν νεώτερον τοῦτον ἱστορικὸν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν διαίρεσιν, ἐνεκα τῆς εἰλικρινείας αὐτοῦ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας, δὲν δυνάμεθα νὰ παρὰδεχθῶμεν τὴν κρίσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ ἀνὰ χεῖρας ζητήματος.

Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων, ὅτι καθ' οὓς χρόνους συνεκροτήθησαν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ αὐτὴ ἡ τῷ 451 ἐν Χαλκηδόνι συνεληθῆσα τετάρτη, τὸ κράτος ἦτο πρὸ καιροῦ μὲν διηρημένον εἰς δύο κλάσματα, ἀλλὰ τὸ δυτικὸν κλάσμα ἐξηκολούθει ὑφιστάμενον καὶ ἐπομένως ἡ Ῥώμη ἦτο βασιλεύουσα καὶ ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα. Ὅθεν οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἐκείνων, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐστήριζον τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐπὶ μόνου τοῦ πολιτικοῦ τούτου γεγονότος, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἀποδώσωσι τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλευούσῃ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Πλὴν τούτου, ἂν οἱ κανόνες τῶν δύο ἐκείνων οἰκουμενικῶν συνόδων περιεῖχον ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἐννοίαν, ὅτι ἡ Ῥώμη εἶναι ἡ καθέδρα τῶν θεόθεν ὠρισμένων πρωτείων, οἱ πάπαι ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ὑπερευχαριστημένοι ἐκ τῶν εἰρημένων κανόνων. Ἀλλὰ διὰ τί ἀπεναντίας οἱ πάπαι οὗτοι, καὶ ἰδίως ὁ πάπας Λέων Α', τοσοῦτον πεισματωδῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ 28 κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου; Πρόδηλον ὅτι οἱ πάπαι συνησθάνοντο ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἐστήριζον τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης ἐπὶ βίας ἢ τις δὲν συνέφερεν εἰς αὐτοὺς, ἐπὶ τῆς βίας πολιτικοῦ γεγονότος, τὸ ὅποion ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ, καθὼς καὶ τῶντι μετ' ὀλίγον μετεβλήθη, ἅμα τῷ 476 κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, ἡ δὲ Ῥώμη δὲν ἦτο πλέον πόλις βασιλεύουσα.

Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ 476 καὶ ἐφεξῆς παράγεται μέχρι τινὸς τὸ ζήτημα· διατί, ἐνῷ ἡ Ῥώμη ἔπαυσε τοῦ εἶναι βασιλεύουσα, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ βασιλεία οὐδὲν ἤττον ἐξηκολούθησαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀποδίδουσαι τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς πόλεως ἐκείνης; Καὶ μόνον, ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ἀνωτέρω ἐπιχείρημα τοῦ Πίχλερ κατὰ τὸ ὅποion, ἐὰν τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης δὲν ἐστήριζοντο εἰμὴ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ γεγονότος, ἔπρεπε νὰ παύσωσιν ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἢ τις κατέστη ἤδη ἡ μόνη βασι-

λεύουσα. Λέγομεν, ἡδύνατο ἐκ πρώτης ὀφείας νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ἐπιχειρημα τοῦ Πίχλερ, διότι, ἀκριβῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, πάλιν δὲν ἐφαρμόζεται. Μικρὸν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου, ὅχι μόνον τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης ἔπαυσε νὰ ἀναγνωρίζῃ, ἀλλὰ καὶ ὁλῶς ἐξῆλειψεν ἀπὸ τῶν διπτύχων τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχιερέων τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἐπειτα μετὰ παρέλευσιν 35 ἐτῶν ἀνενεώθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἔνωσις καὶ ἀνεγνωρίσθησαν αὖθις τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ πάλιν βραδύτερον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, διεκόπη ἐκ διαλειμμάτων ἡ ἔνωσις καὶ ἐξηλείφθησαν ἀπὸ τῶν διπτύχων τὰ τῶν παπῶν ὀνόματα, μέχρις οὗ περὶ τὰ μέσα τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἔπαυσεν ὀριστικῶς πᾶσα μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχέσις. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων ἔπεται, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία οὐδέποτε ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τῶν θεόθεν ὠρισμένων πρωτείων τῆς Ῥώμης· ἂν ἀνεγνώριζε τὴν ἀρχὴν ταύτην δὲν ἤθελεν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς πτώσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους, παύσει πολλάκις μνημονεύουσα τὸν Ῥώμης καὶ ἐπὶ τέλους ὁλῶς διακόψει τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἀλλὰ, διατὶ ἀφ' ἐτέρου ἀνεγνώριζεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ ἔπαυσεν ἡ Ῥώμη οὕσα βασιλεύουσα πόλις; Σημειωτέον πρὸ πάντων ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἀναγνωρίζουσα τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῇ διὰ τοῦτο κυριαρχικὴν τινα ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον, ἀλλ' ἀπλῶς ἀπένεμεν εἰς τὸν ἀρχιερέα αὐτῆς τὴν ὀφειλομένην εἰς τὸν πρῶτον ἀρχιερέα τιμὴν καὶ εὐλάβειαν. Καίτοι δὲ ἡ προεδρεία αὕτη ἡδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ δυνάμει τῶν ἐπελθόντων πολιτικῶν γεγονότων, οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθουν ἀποδεχόμενοι αὐτὴν διὰ πολλοὺς λόγους, ἐντελῶς ἀνεξαρτήτους τῶν θεόθεν ὑποτιθεμένων πρωτείων. Ἡ Κωνσταντινούπολις, σεβομένη τῷ ὄντι οὐχὶ δικαιώματα ἔχοντα τὰς πηγὰς αὐτῶν εἰς θεσμοὺς ὑπερανθρώπους, ἀλλ' ἀπλῶς τὰς προαιωνίους ἔξεις τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἤθελεν, ἄνευ ἀπολύτου ἀνάγκης, νὰ ἀνατρέψῃ τὰς προκαθιερωθείσας ἅπαξ σχέσεις. Καὶ ἔπειτα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἔπαυσε διατηροῦσα τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς, μέχρι μὲν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ ὅλου τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους, μέχρι δὲ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τοῦλάχιστον ἐπὶ τῆς Ἰταλίας· ὥστε εἶχε καὶ πολιτικὸν συμφέρον νὰ μὴ ἀπογυμνώσῃ ὁλῶς διόλου τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς τὴν Ῥώμην, ἣν ὑπελάμβανε πάντοτε ὡς τὴν ἀρχαιοτέραν τοῦ κράτους αὐτῆς πρωτεύουσαν. Τούτων πάντων ἕνεκα ἐξηκολούθει ἀποδίδουσα

τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης, καὶ δὲν ἤθελε παύσει πρᾶττουσα τοῦτο, ἐὰν οὗτος ἐδείκνυτο μετριοφρονέστερος περὶ τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ.

Ἄλλ' οἱ πάπαι ἔτι ἀφ' ἧς οἱ αὐτοκράτορες ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἐδρεύωσι διαρκῶς ἐν Ῥώμῃ, μάλιστα δὲ ἀφ' ἧς καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἀπηλλάγχησαν πάσης ἐκ τοῦ πλησίον ἐπιβλέψεως, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, ἔφερον εἰς μέσον κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, ἐπὶ μᾶλλον προΐουσας, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἡμέτεροι ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποκύψωσι. Προπάντων, ἐπὶ Ζήνωνος ἔτι καὶ ἐπὶ Ἀναστασίου, ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἀπεφάνητο, ὅτι ὁ βασιλεὺς κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν ῥύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ὑποτάσσεται κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπισκόπων καὶ ἰδίως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου· βραδύτερον δὲ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐνῷ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, εἰ καὶ ἀναγνωρίζουσα τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐξουσίαν ἤθελε νὰ διατηρήσῃ ἀκεραίαν ἀπὸ πάσης τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου ἐπιδράσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ἤθελε νὰ ἔχῃ τὴν κρατοῦσαν ψῆφον, ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης τὰνάπαλιν ἐπεζήτηε οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν.

Κατὰ τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας σήμερον πρεσβεύομεν περὶ τῶν μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας σχέσεων, ἑκατέρα τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων, ἢ τε δηλαδὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ ἡ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, εἶναι ὁμολογουμένως ἄλογος. Ἀλλὰ, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν πρέπει νὰ κρίνονται ἀπολύτως κατὰ τὰς παρούσας ἡμῶν δοξασίας, τὰς ὁποίας ὑπολαμβάνομεν πάντοτε ὡς τὰς ὀρθοτέρας· πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται σχετικῶς κατὰ τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων παρήχθησαν καὶ ἐνήργησαν· τοῦτον λοιπὸν τὸν πρακτικὸν καὶ τὸν μόνον δίκαιον τῆς κρίσεως κανόνα ἐφαρμόζοντες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, θέλομεν εὔρει, ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ἀπαιτῶν οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν κοσμικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἀπῆτει παράλογόν τι ὡς πρὸς τὴν κατὰστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως αὕτη εἶχε τότε ἐν τῇ Δύσει· καὶ πάλιν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, οὐ μόνον ἀποκρούουσα τὴν

ἐπέμβασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὰ πολιτικά πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελλομένη νὰ ρυθμίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ θρησκευτικά ζητήματα, δὲν ἐπρέσβευεν ὡς αὐτῶς ἄτοπὸν τι ὡς πρὸς τὴν κατὰστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχεν αὕτη τότε ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τῶνόντι, καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἐσωρεύθησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ποικίλα ὅσα βαρβαρικά ἰδρύματα ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον συχνάκις μεταβαλλόμενα, καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἡγεμόνες ἐπὶ ἔτι πλείονα χρόνον ἐστεροῦντο πάσης παιδείας, πάσης κυβερνητικῆς ἐμπειρίας, πάσης προαιρέσεως καὶ δεξιότητος τοῦ νὰ θεμελιώσωσιν ἐννομὸν τινα πραγμάτων τάξιν. Νόμος παρ' αὐτοῖς ἦτο ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἡ βία, ἡ αὐθαιρεσία, ἡ ἀγροικία, ἡ καταπατοῦσα καὶ περιφρονοῦσα ὅλα τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς θλιβεραῆς ταύτης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναστατώσεως, μόνῃ ἡ ἐκκλησία ἔσωζεν ἐν τῇ δυνεὶ παιδείαν τινα καὶ ἐμπειρίαν, καὶ συνείδησιν τῆς ἐννόμου τάξεως· ὥστε ἡ ἀξίωσις αὐτῆς τοῦ νὰ ρυθμίζῃ, ὡς ὑπερτάτη τις καὶ ἀνέκκλητος ἀρχή, τὰ τε θρησκευτικά ζητήματα καὶ αὐτὴν τὴν κοσμικὴν τῶν πολιτικῶν ἡγεμόνων ἐξουσίαν, ἀπέβη εὐεργετικὴ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, καὶ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπίδοσιν τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὁμολογεῖται ὑπὸ τῶν εἰλικρινεστέρων καὶ ἀπαθεστέρων διαμαρτυρομένων ἱστορικῶν, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοῦ ἐπιφανεστάτου πάντων, τοῦ Μακώλαι· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Μακώλαι παρατηρεῖ ὅτι ἅμα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ βαθμιαία ἀνάπλασις τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν παρήγαγε παρ' αὐταῖς τὴν ἐγκαθίδρυσιν ἐννόμου καὶ εὐρύθμου πολιτικῆς πραγμάτων καταστάσεως, ἡ ἀξίωσις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐξυκολουθῇ δεσπάζων οὐ μόνον τῶν ἔσω ἀλλὰ καὶ τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων, ἀπέβη παραλογος, καθὼ μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς ἀληθῆ τινα κοινωνικὴν ἀνάγκην· καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσε κατὰ τὴν δεκάτην ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα τὸ μέγα τῆς διαμαρτυρήσεως κίνημα, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἅπασα μὲν ἡ δυτικοβόρειος Εὐρώπη ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, καὶ αὕτη δὲ ἡ δυτικομεσημβρινή, εἰ καὶ διατηρήσασα τὴν μετ' αὐτοῦ ἐνωσιν, ἀπέκρουσεν ὅμως τὴν εἰς τὴν πολιτείαν ἐπέμβασιν αὐτοῦ, καὶ πλὴν τούτου περιέστειλε πολλάκις, καὶ καθ' ἑκάστην περιστέλλει, τὴν ἀξίωσιν, ἣν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος δὲν ἐπαυσε ἐχὼν τοῦ νὰ ρυθμίζῃ οἰκοθεν τὰ ἐκκλησιαστικά ἑκάστης πολιτείας πράγματα.

Ἐφαρμόσωμεν ἤδη τὰς ὑγιεῖς ταύτας ἀρχάς, καθ' ἃς ἐξετιμήθη ἐν Εὐρώπῃ ἡ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πολιτεία, εἰς τὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις αὐτοῦ. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος δὲν κατέπεσεν ὅπως τὸ κράτος τὸ δυτικόν. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος διετηρήθη, καὶ διετήρησε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τὴν ἐπιτηδείαν κυβέρνησιν, τὴν ἐντέλως ὀργανωμένην διοίκησιν, τὴν σοφὴν νομοθεσίαν. τὰ πολυάριθμα ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα, καὶ ἐν γένει ἀξιόλογόν τινα ἔννομον πραγμάτων τάξιν. Τούτου δὸθέντος εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ πάπας, ὅστις κατὰ τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις οὐδὲν εἶχε δικαίωμα ἐκκλησιαστικῆς ὑπεροχῆς ὡς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἔτι ὀλιγώτερον ἐδικαιούτο νὰ λάβῃ πολιτικῶς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς τὴν κυριαρχικὴν τάξιν ἣν εἶχεν ὡς πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς Δύσεως. Τὸ δόγμα τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὅτι «τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου τοσοῦτον ὑπερτερεῖ τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, ὅσον τὸ θεῖον εἶναι καθυπέρτερον τοῦ ἀνθρωπίνου,» ὅπως ἔγραφεν ὁ πάπας Σύμμαχος πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ἐφαρμοζόμενον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἤθελεν ἀπεναντίας ἐπαγάγει ἐνταῦθα τὰ αὐτὰ ἀπαράλλακτως ἀτοπήματα, κατὰ τῶν ὁποίων τοσοῦτον εὐλόγως κατεξάνεσθαι ἅπαντα ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τῆς ἐκκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἀρα οὐδὲν ἤττον εὐλόγως ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀπέκρουσεν αἰείποτε τὴν κυριαρχικὴν ἐκείνην τοῦ πάπα ἀξίωσιν ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολήν.

Ὑπολείπεται ἤδη τὸ ἕτερον μέρος τῆς πολιτείας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων, οἵτινες τφόντι πολλάκις ἐπεχείρησαν νὰ ρυθμίσωσιν οἰκοθεν τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία κατεκρίθη τούτου ἕνεκεν αἰείποτε σκληρῶς ὑπὸ τῶν δυτικῶν, ἀλλ' ὅχι πάντοτε διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Οἱ μὲν ζηλωταὶ τῆς παπικῆς κυριαρχίας ἐλέγχουσι τοὺς ἡμετέρους βασιλεῖς διότι δὲν ὑπετάσσοντο εἰς τὴν κυρίαρχον ἀπόφασιν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης· οἱ δὲ μετριοπαθέστεροι κριταὶ, ἐν οἷς καὶ ὁ Πίχλερ, χαρακτηρίζουσιν, ἀνεξαρτήτως τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥώμης, τὴν ἐπέμβασιν ἐκείνην τοῦ ὑπερτάτου τῆς πολιτείας ἄρχοντος εἰς τὰς συνειδήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τερατώδεις τι καὶ ὀλέθριον θεοκρατικὸν σύστημα· στρέφοντες δ' ἐνταύτῃ τὰ βέλη κατὰ τοῦ κλήρου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, δὲν εὐρίσκουσι λόγους ἱκανοὺς ἵνα στιγματίσωσι τὴν δουλοφροσύνην αὐτοῦ, ὅστις, ἀντὶ ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἐπέμβασιν, ὑπέκυπτεν ἐξεναντίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προθύμως εἰς αὐτήν. Δὲν λέγομέν τι

περὶ ἐκείνων ὅσοι κατακρίνουσι τὴν βασιλείαν διότι δὲν ἐπολιτεύθη ὡς πρὸς τὰ διάφορα θρησκευτικὰ δόγματα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἀνεξιθρησκείας. Τὸ τριούτο δὲν ἠδύναντο νὰ προτείνωσιν εἰμὴ μετεωρολεσχούντες τινες φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἀξιούσιν, ὅτι τὸ σήμερον λογιζόμενον ὀρθὸν καὶ δυνατὸν, ἔπρεπε ἀφεικτικῶς νὰ λογίζεται ὀρθὸν καὶ δυνατὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ μέσου αἰῶνος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀξιούσιν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν κανόνα πρέπει νὰ κρίνωμεν τὸν τε παῖδα καὶ τὸν ὄριμον ἄνδρα. Οἱ δὲ πρεσβεύοντες ὅτι αἱ συνειδήσεις ὅλου τοῦ κόσμου πρέπει νὰ ῥυθμίζωνται κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, δὲν ἠδύναντο, ἐννοεῖται, νὰ ὁμιλήσωσι περὶ ἀνεξιθρησκείας. Ἄλλ' οὐδ' οἱ προμνημονευθέντες μετριοπαθέστεροι κριταὶ ἐδικαιούντο, ἀληθῶς εἰπεῖν, νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ὄπλον τοῦτο κατὰ τῆς βασιλείας ἡμῶν. Διότι πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπαιτήσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκείας ἐν τῇ ἑκτῇ, ἐν τῇ ἐβδόμῃ, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἐκατονταετηρίδι, ἐνῶ ἐν τῇ ἐκαιδεκάτῃ, ἐν τῇ ἐπτακαιδεκάτῃ, ἐν τῇ ὀκτωκαιδεκάτῃ, ἀκμαζούσης ἤδη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπῃ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, βασιλεῖς καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι ἐπέβαλλον τὰς φοβερωτέρας τῶν ποιῶν εἰς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας ὑπηκόους· ἐνῶ, παραλείποντες ὅσα χθὲς καὶ πρώην συνέβαινον ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν Ῥώμῃ, ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ πρὸ 55 μόλις ἐνιαυτῶν, οἱ καθολικοὶ ἐστεροῦντο ἐτι τοῦ πολυτιμοτάτου τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων· ἐνῶ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ, ἣν ὑπολαμβάνομεν ὡς ἀκρόπολιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ἀδιαφορίας, ὅπως θέλετε, πρὸ τινων ἐτῶν ἡ κυβέρνησις ἐκώλυσε τὰς παραδόσεις καθηγητοῦ πρεσβεύσαντος ἀπὸ καθέδρας δοξασίαν ἣτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὸ τελικὸν συμπέρασμα ὅλων τῶν αἱρέσεων καθ' ὧν ἐπάλαιον οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ 1300 ἐτῶν. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅπόσον εἶναι γελοῖον νὰ ἀξιῶι τις σήμερον ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι ὤφειλον νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἀνεξιθρησκείας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας περὶ τὴν συζήτησιν τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων· ὥστε σπουδαίως δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰμὴ τὸ ζήτημα, εἰάν ἡ μοναρχία ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν κληρὸν τὴν ῥύθμισιν τῶν μεταξὺ ὀρθοδόξιας καὶ αἱρέσεως διενέξεων, μὴδεμίαν ἐπιφυλαττομένην εἰς ἐαυτὴν ὡς πρὸς τοῦτο ψῆφον.

Τοῦτου γενεσμένου, ὁ ὀρθόδοξος, ὁ ἐπίσημος κληρὸς δὲν ἤθελε περιορισθῇ βεβαίως εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ θεωρητικῶς τὴν αἵρεσιν, εἰς τὸ νὰ ἀφορίσῃ δηλαδὴ τοὺς αἱρετικούς, ἀφίνων αὐτοὺς νὰ πολιτεύωνται κατὰ

τὰ λοιπὰ ἐλευθέρως ἐν τῷ κράτει, ὅπως οἱ ὀρθόδοξοι. Ἄν ἤρκειτο εἰς μόνον τὸν ἀφορισμὸν, ἤθελεν ἰσχύσει κατ' οὐσίαν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἥτις, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶδομεν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἰσχύσῃ ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἐκατονταετηρίδι. Ὁ ὀρθόδοξος λοιπὸν κληρὸς ἤθελεν ἐπιχειρήσει τότε νὰ πράξῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅ,τι ἔπραξε βραδύτερον ὁ πάπας, ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως, ἐν τῇ Δύσει· ἤθελε ζητήσῃ νὰ καθυποβάλῃ διὰ τῆς βίας τὰς συνειδήσεις εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ δόγμα, ἤθελεν ἐπὶ τούτῳ ὀρίσει παντὸς εἶδους σωματικὰς ποινὰς, καὶ ἤθελεν ἀναγκάσει τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ποινὰς ταύτας. Τὰ δ' ἀποτελέσματα τοῦ τοιοῦτου πολιτεύματος ἐμελλόν νὰ ἀποβῶσιν ὀλέθρια· οἱ αἵρετικοὶ, καταδιωκόμενοι, ἤθελον ὑψώσει τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ἐκ τούτου δὲ ἤθελον προκύψει δεινοὶ ἐμφύλιοι σπαραγμοί. Καὶ ὅμοιόν τι μὲν συνέβη ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως· ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἠπειλεῖτο κακὸν δεινότερον. Ἐνταῦθα ὁ χριστιανισμὸς περιστοιχίζετο ὑπὸ ἄλλοφύλων πρεσβευόντων θρησκευματα διακείμενα ἔχθιστα πρὸς τὸν χριστιανισμόν· ὥστε οἱ ἀπηλπισμένοι αἵρετικοὶ ἠδύναντο νὰ καταφύγῃ πρὸς τοὺς ἄλλοφύλους τούτους καὶ νὰ ἐπαγάγῃσι πρῶϊμώτατα τὴν καταστροφὴν ὅχι μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος.

Ἡ μοναρχία ἠσθάνθη ὅτι εἶχε καθῆκον ἱερὸν νὰ προλάβῃ ὅσον ἦτο δυνατόν τὰς τοιαύτας συμφοράς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀνέλαβε νὰ κανονίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ μήπως ἡ μοναρχία δὲν ἐξέδωκε νόμους αὐστηροὺς κατὰ τῶν αἵρετικῶν; Ναί· εἶδομεν ὅμως ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι ἐξετελοῦντο ὀψωρῶν ἐπιεικῶς, ὥσάκις ἐξετελοῦντο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ διωγμοὺς ἐκ διαλειμμάτων ἐπεχείρησεν. Αὐτὸς ὁ Ζήνων, περὶ οὗ πρόκειται ἐνταῦθα, διέλυσε τῷ 482, ὡς βεβαιοῦσι, τὴν ἐν Ἐδέσῃ τῆς Μεσοποταμίας ἱατρικὴν σχολὴν, τὴν ὑπὸ ἱερωμένων Νεστοριανῶν συντηρουμένην, καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγῃσι εἰς Περσίαν, ὅπου μέγα ἐκτῆσαντο πολιτικὸν ἀξίωμα καὶ ἱδρυσαν εἰς Δζοντισαβούρ τοῦ Κουσιστάν, νέον ἱατρικὸν συνέδριον, τὸ ὁποῖον βραδύτερον συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν παρά τοῖς Ἀραβῶν ἀνάπτυσιν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἡ βασιλεία, ἐνῶ κατεδίωκε τοὺς Νεστοριανούς, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τῆς ἐν ἔτει 680, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, συγκροτηθείσης ἑκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, ποικίλους συμβιβασμούς πρὸς ἐτέραν μεγάλην αἵρεσιν, τοὺς μονοφυσίτας, εἴτε διότι πολυαριθμοτέρους ὄντας, ἐνόμι-

ζεν αὐτοὺς μᾶλλον ἐπικινδύνους, εἴτε διότι ἡ διατύπωσις τοῦ δόγμα-
τος αὐτῶν ἦτο μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εὐσυμβίβαστος. Ἐπὶ τῷ
σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐγένετο τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ὅπερ τοσοῦ-
τον ἐπιμόνως ἠκολούθησε καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ἡ καταδίκη
τῶν τριῶν κεφαλαίων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ἐκθεσις τοῦ Ἡρακλείου, ὁ
τύπος τοῦ Κωνσταντος, τοῦ πατρὸς τοῦ Πωγωνάτου. Εἶναι ἀληθές,
ὅτι ἡ συνδιαλλαγὴ ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν· ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέ-
βαιον ὅτι αἱ προσπάθειαι ἐκεῖναι ἀνέβαλον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας
τὴν ὀριστικὴν ῥῆξιν καὶ ἐμετρίασαν πολὺ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακό-
λουθα. Πλὴν τούτων δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας ἐκόλασε κατὰ τι
τὴν ἀγριότητα τῶν θρησκευτικῶν παθῶν. Ἐνῷ ἐν τῇ Δύσει ὁ κληρὸς,
κυρίαρχος ὢν, ἀπέβη ἀγέρωχος, ἀπότομος, τυραννικὸς, ἐν τῇ Ἀνατολῇ,
ἐπειδὴ ἡ βασιλεία ἀνεχαίτιζεν ὅσον ἐνεστι τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ
ῥοπὰς, ἀπέβη πρῶτος, μετριώτερος, χριστιανικώτερος. Ἴσως οἱ ξένοι
ἀδιαφοροῦντες εἰς ταῦτα πάντα, ἐπιμείνωσι δοξάζοντες ὅτι κακῶς
ποιούσα ἡ μοναρχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεμίχθη ἐνίοτε εἰς τὸ
δογματικὸν τῆς ἐκκλησίας μέρος καὶ παρεβίβασεν οὕτω, πρὸ 1300
ἐτῶν, τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος· ἀλλ' ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες,
οἵτινες ἀρχὴν ὑπερτάτην εἶχομεν, ἔχομεν καὶ ἔξομεν τὴν σωτηρίαν τοῦ
ἔθνους ἡμῶν καὶ τοῦ θρησκευματος, ἠθέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀναδειχθῇ
βλακίστατοι ἐὰν κατεκρίνομεν ποτὲ τὴν βασιλείαν τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως, διότι οὐδενὸς ἐφείσθη τρόπου ἵνα κατὰ τὸ δυνατόν ἐπιτύχῃ
τὴν σωτηρίαν ταύτην.

Εἴπομεν ὅτι ὁ δυτικὸς κληρὸς ὑπῆρξεν ἀγέρωχος καὶ τυραννικὸς,
ἐνῷ ὁ ἡμέτερος διετέλεσε πρῶτος καὶ μετριόφρων. Ἀλλ' ἔπεται ἄρα γε
ἐκ τούτου ὅτι οἱ δυτικοὶ δικαίως μὲν καυχῶνται ἐπὶ τῇ λεγομένῃ ἀνε-
ξαρτησίᾳ τῆς παπικῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ὁρ-
θῶς δὲ χαρακτηρίζουσιν ὡς δουλικὴν τὴν σχέσιν τῆς ἡμετέρας ἐκκλη-
σίας πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἐπὶ τοῦ προ-
κειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα ἱστορικὰ ζητήματα, συνέβη παράδοξος
ἰδεῶν σύγχυσις. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὐρέθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετη-
ρίδας ἀπέναντι ἡγεμόνων βαρβάρων, οἵτινες οὔτε τὴν ἰκανότητα, οὔτε
τὴν θέλησιν εἶχον, οὔτε τὴν ἀνάγκην ἡσθάνοντο νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ
θρησκευτικὰ πράγματα. Ὅθεν πρὸς τοιοῦτους ἀντιπάλους, ἡ πολυ-
θρύλητος ἐκείνη ἀνεξαρτησία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας δὲν ἦτο δύσκολον

νὰ διατηρηθῇ· ἀφοῦ μάλιστα οἱ πάπαι κατήντησαν, ἐπὶ πολὺν χρόνον, νὰ ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Πλὴν τούτου, διὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ Δύσει ἀμάθειαν καὶ τὴν ὀλίγην τῶν κατόικων αὐτῆς ἐπιτηδαιότητα πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἡ αἵρεσις μέχρι τῆς δωδεκάτης ἐκατονταετηρίδος προσεκλήσατο ὀλίγους αὐτόθι ὁπαδοὺς, ἡ δὲ ὀρθοδοξία ἦτο ἰσχυροτάτη. Ὅθεν δογματικῆς πάλης ἐν τῇ Δύσει μὴ ὑπαρχούσης, ἡ παπικὴ ἐκκλησία οὐδὲ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δείξῃ τὴν ἐν τοιαύτῃ πάλῃ ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ναὶ μὲν ἐπὶ τέλους ὑπερεμάχησε γενναίως ὑπὲρ τῶν κοσμικῶν αὐτῆς συμφερόντων· ἀλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπέδειξεν οὐχὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἀπέδειξε μόνον τὴν πλεονεξίαν. Εἶναι πρὸς τοῦτοις ἀληθές, ὅτι ἀνέκαθεν δὲν ἔπαυσεν ἀντιπολιτευομένη πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ τοιαύτη ἀντιπολιτευσίς ἦτο εὐκολωτάτη, τὸ μὲν διότι ἐγένετο πρὸς ἡγεμόνας πόρρω διατελοῦντας, ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ πάπαι σπανίως εἶχόν τι νὰ φοβηθῶσι· τὸ δὲ διότι αἱ συζητήσεις περιστρέφοντο περὶ αἰρέσεις καὶ δοξασίας, ἐντελῶς ἄλλοτριās εἰς τὴν Δύσιν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ πάπαι, ἰστάμενοι ἐπὶ χώρου ἀσφαλοῦς καὶ ἐκεῖθεν θεωροῦντες ἐν ἀνέσει τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν κλυδωνιζομένους ἐν πελάγει τρικυμιώδει καὶ ἀγωνιζομένους ἐκ παντὸς τρόπου νὰ σώσωσι τὸ καταποντιζόμενον σκάφος, ὠργίζοντο καὶ κατεκραύγαζον, καὶ κατεδίκαζον τοὺς θαλασσομαχοῦντας, ὡσάκεις οὗτοι περιήρχοντο εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἐκβολῆς τινος, ὡς λέγουσιν οἱ ναυτικοὶ νόμοι, ἢ ἄλλης θυσίας, ἵνα ἀποφύγῃσι τὸ ὁλοσχερὲς ναυάγιον.

Τοιαύτη τῆς ἐκκλησίας ἀνεξαρτησία εἶναι εὐκολός· ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον ἄλλως τὰ πράγματα. Ἐν τῇ ἀνατολῇ αἱ αἰρέσεις ἦσαν ἀδιάλειπτοι, ποικίλαι καὶ ἰσχυραὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὁπαδῶν· ἐξωτερικοὶ δὲ ἐχθροὶ ἀλλόθρησκοι ἐζήτουν ἀπαύστως νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων ἐρίδων· ὥστε ἡ διαιτητικὴ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς αἰρέσεως κατήντησεν ἄφρευκτος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἡ βασιλεία ἐπέβαλεν ἄρᾳ γε διὰ μιᾶς καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεώς τινος τὴν ἰδίαν θέλησιν εἰς τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη· τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν αἰρέσεων μέχρι τῆς ἐνάτης ἐκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν ὁπόση παρ' ἡμῖν ἐξηκολούθησεν ἐλευθερία περὶ τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἐλευθερία ἥκιστα συμβιβαζομένη πρὸς τὸ δουλικὸν φρόνημα τὸ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν

ἀποδιδόμενον. Ἄρ' ἐτέρου πολλάκις ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ἀντεπολιτεύθη πεισματωδέστατα εἰς τὴν βασιλείαν· καὶ μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδει δύο πατριάρχας, τὸν Εὐφῆμιον καὶ τὸν Μακεδόنيον, προτιμήσαντας νὰ στερηθῶσι τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἀξιώματος μᾶλλον, ἢ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου, ἣν ὑπελάμβανον ἀδίκως μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὑπελάμβανον ἀντιβαίνουσιν εἰς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἐκκλησίας. Πολλάκις βεβαίως οἱ ἱεράρχαι τῆς ἀνατολῆς, οἳ τε ὀρθόδοξοι καὶ οἱ αἰρετικοί, συνέπραξαν μετὰ τῆς βασιλείας· καὶ ἐνίοτε μάλιστα αὐτοὶ πρῶτοι προέτειναν λόγους συνδιαλλαγῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κοινῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μαρτυρεῖ τὴν δουλοφροσύνην αὐτῶν· μαρτυρεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτῶν ἀρετῆς. Ἰδίως ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐνωτικοῦ, οἱ μὲν ὕπατοι τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς ἐπολιτεύθησαν μετὰ ἐξαιρέτου μετριοπαθείας καὶ συνέσεως, ὁ δὲ τῆς Δύσεως ἀρχιερεὺς ἐδείξεν ἀπλῶς τὴν ἰδιοτέλειαν αὐτοῦ. Εἴπομεν ἤδη ὅτι τὸ ἐνωτικὸν ἐξεδόθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ κατ' ἐξήγησιν τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐκτενέστερον ἱστορεῖ τὰ περὶ τούτου ὁ Νεάνδρος.

«Πέτρος ὁ Μογγός, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρέστησε τοὺς κινδύνους οἵτινες ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν, ἐὰν ἡ κυβέρνησις ἐπεχειρεῖ νὰ ἐπιβάλλῃ πατριάρχην εἰς τοὺς πολυαρίθμους μονοφυσίτας τῆς Αἰγύπτου. Ἐν τῷ ἅμα δὲ προέτεινε συμβιβασμὸν, δι' οὗ ἠλπίζε τὴν εἰς μίαν ἐκκλησίαν ἔνωσιν ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὁ Ἀκάκιος ἡσπάσθη τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ κατέπεισε τὸν βασιλέα νὰ συναινέσῃ ὡς αὐτῶς εἰς αὐτό. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐξεδόθη τῷ 482 τὸ ἐνωτικόν.» Τὸ ἐνωτικὸν λοιπὸν δὲν ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν Ἀκάκιον, ἀλλὰ ὑπηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀκακίου εἰς τὸν Ζήνωνα· οὐδὲ ὑπέκυψεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦλάχιστον, ἡ ἐκκλησία εἰς τὴν μοναρχίαν, ἀλλὰ ἡ μοναρχία εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ὅμως ὁ πάπας Φῆλιξ Β' ἐλέγχει τὸν Ζήωνα διότι ἐπὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἀντὶ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἱερέων, ἐξεναντίας ἐπιβάλλει αὐθαδῶς εἰς τοὺς ἱερεῖς τὴν ἰδίαν ἐαυτοῦ θέλησιν! Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ Ζήνων, οὔτε ὁ Ἀκάκιος ἐνόμισαν δίκαιον καὶ συνετὸν νὰ ἀνακαλέσωσι τὸ γενόμενον, ὁ πάπας δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ εἰς τὸν πρῶτον χωρισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν. Τίς δὲν βλέπει ἤδη τὴν ἀλήθειαν; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ πα-

πικὴ ἐξουσία, ἐντελῶς ἀδιαφοροῦσα περὶ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης, εἶχε τὴν ἀξίωσιν. ὅπως ῥητῶς μετ' οὐ πολὺ ὁ πάπας Γελάσιος ἔγραφε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ὅτι ἡ ἡμετέρα μοναρχία καὶ ἐκκλησία ὀφείλουσι νὰ ὑποτάσσωνται πρὸ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν θρόνον· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀπέκρουον τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ἥτις οὔτε εἰς κανόνα τινὰ συνοδικὸν ἐστηρίζετο, οὔτε εἰς τὰς παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

Δὲν ἀξιοῦμεν, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἶπομεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀκακίου καὶ τοῦ Ζήνωνος γενόμενος συμβιβασμὸς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος ἐπῆγαγε τὴν κατὰπαυσιν ὅλων τῶν διενέξεων· τοῦτο ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσεπίτευκτον, ὅσῳ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης δὲν ἔπαυεν ὑποθάλλων τὰς ἐριδας. Ἀξιοῦμεν ὅμως ὅτι ἡ προαίρεσις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας ἦτο ἀγαθὴ, ὅτι ἡ πολιτεία αὕτη ἐμετρίασεν, ἂν δὲν ἐξήλειψε, τὰ δυστυχῶς ἀκμάζοντα θρησκευτικὰ πάθη. Τοῦλάχιστον ὅτε δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ ἐνωτικοῦ, ἦτοι τῷ 484, ἐστασίασε κατὰ τοῦ Ζήνωνος ὁ Ἰσαυρος Ἰλλος, ὁ στασιαστὴς οὗτος οὐδόλως φαίνεται ὠφεληθεὶς ἐκ τῶν μεταξὺ χριστιανῶν διενέξεων, ἀλλὰ κύριον σύμβουλον καὶ βοηθὸν εἶχε τὸν ἐθνικὸν Παμπρέπιον. Τὸ ἀρχαῖον θρησκευμα εἶχεν εἰσέτι πολυαριθμοὺς ἐν τῷ κράτει ὀπαδοὺς. Οὔτε ὁ ἰσχυρὸς τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου βραχίων, οὔτε αἱ πολυάριθμοι τῶν διαδόχων αὐτοῦ διαταγῆς, εἶχον δυνηθῆ ἔτι νὰ ἀνασπάσωσι τὰς προαιωνίους καθ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ ρίζας. Μάλιστα δὲ ἔσχυε διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν τόλμην πολλῶν ἐθνικῶν, οἵτινες ἐδόσκοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν ὀνείρων τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ δὲν ἀπηλπίζοντο νὰ ἴδωσιν αὐθίς ποτε θριαμβεύοντας τοὺς χαρίεντας αὐτῶν μύθους ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀδιακόπου ἐμφυλίου τῶν χριστιανῶν ἀγῶνος. Κυρία πηγὴ τῶν φαντασιοκοπημάτων τούτων ἦτο καὶ νῦν ἔτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ἤκμαζε περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Πρόκλος, ὁ ἐπονομασθεὶς μέγας· ἐνταῦθα ὁ Μαρκῖνος, ὁ μαθητὴς αὐτῶν Ἰσιδωρος, ὁ Δαμάσκιος, ὁ Ἡραΐσκος, ὁ Γέσσιος, ὁ Ἀγάπιος ὁ Ἀσκληπιάδης, ὁ Ἀμμώνιος, ὁ Ἐρυθραῖος.

Τὰ σχολαστικὰ τῶν χρόνων τούτων ἤθη εἶχον πάντοτε τὸν παιδαριώδη χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον περιεγράψαμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκατονταετηρίδι (τόμου δευτέρου σελ. 566 καὶ ἐπ.). Ὁ ἱστορικὸς Ὀλυμπιόδωρος, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 415, λέγει ὅτι δὲν ἦτο

ἐπιτετραμμένον εἰς πάντα, καὶ μάλιστα εἰς ξένον, νὰ περιβάλληται τὸν σοφιστικὸν τρίβωνα, ἀλλ' ἀπητεῖτο πρὸς τοῦτο ἡ γνώμη τῶν σοφιστῶν καὶ ἐβεβαίουν τὸ ἀξίωμα αἱ κατὰ τοὺς σοφιστικοὺς νόμους τελεταί· ἦσαν δὲ τὰ τελούμενα τοιαῦτα. Πρῶτον μὲν κατήγοντο εἰς τὸ δημόσιον βαλανεῖον ὅλοι οἱ νεήλυδες, μικροὶ, μεγάλοι, ἐν οἷς καὶ οἱ ἔχοντες τὴν πρὸς τὸν τρίβωνα ἐπιτηδεῖαν ἡλικίαν. Τοὺτους ἔβαλλον εἰς μέσον οἱ κατὰγοντες σχολαστικοὶ καὶ τότε συνεκροτεῖτο ἐπὶ ἱκανὴν ὥραν εἰδὸς τι μάχης, τῶν μὲν ὀπισθεν ὠθούντων πρὸς τὸ λουτρὸν τὸν καταγόμενον σχολαστικόν, τῶν δὲ ἔμπροσθεν κωλυόντων καὶ βοώντων· «στᾶ, στᾶ, οὐ λούει!» μέχρις οὐ κατίσχυεν ἡ ὑπὲρ τοῦ καταγομένου ἀντωθοῦσα μερίς, καὶ εἰσῆγετο οὗτος εἰς τὸν θερμὸν οἶκον καὶ ἀπελούετο· ἔπειτα δὲ ἐνδυσάμενος ἐδέχετο τὴν τοῦ τρίβωνος ἐξουσίαν καὶ ἀπῆρχετο ἐκ τοῦ βαλανείου μετὰ τοῦ τρίβωνος, δορυφορούμενος ἐντίμῳ καὶ περιδόξῳ πομπῇ, ἀφοῦ κατέβαλλεν ἀξιολόγους δαπάνας εἰς τοὺς τῶν διατριβῶν προστάτας, τοὺς λεγομένους Ἀκρωμίτας. Ἀλλ' ἐὰν αἱ τελεταὶ αὗται ἦσαν ὅπως οὖν γελοῖαι, αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται, τὰς ὁποίας εἶδομεν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἀνταγωνισθείσας, ἀνελάμβανον καὶ μετέπειτα ἐκ διαλειμμάτων πρακτικὸν τινα χαρακτῆρα καὶ ἠγωνίζοντο νὰ παρεισφρήσωσιν οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ κράτους ἀρχήν. Τοῦτο δὲ συνέβη ἰδίως ἐπὶ Ζήνωνος.

Εἰς τῶν φιλοσόφων οὔτινες μάλιστα ἤκμασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ὁ ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου Παμπρέπιος, ὅστις, ἀνὴρ ὢν εὐφυέστατος, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, καὶ, προχειρισθεὶς ὑπὸ τῆς πόλεως γραμματικὸς, ἐδίδαξεν ἔτη οὐκ ὀλίγα καὶ ἐδιδάχθη ἅμα τὰ τῆς ἀνωτάτης σοφίας ὑπὸ τῷ μεγάλῳ Πρόκλῳ. Ἐπειτα ὁμως διενεχθεὶς πρὸς τὸν Ἀθηναῖον Θεαγένην καὶ κινδυνεύσας ἐκ τούτου, κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου, καίτοι ἔθνικὸς τὸ θρησκεῦμα, μέγα ἐκτῆσατο ἐπὶ σοφίᾳ ὄνομα, καὶ εἶχε μάλιστα τὴν ὑπόληψιν ἀνθρώπου προγινώσκοντος τὰ μυστήρια τοῦ μέλλοντος. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἐπέτυχεν νὰ προσεικειωθῇ τὴν φιλίαν τοῦ Ἰλλου, παντοδυνάμου τότε ὄντος καὶ ἀναγνοὺς δημοσίᾳ ποίημα, λαμπρῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐτιμήθη, λαβὼν διπλὴν σύνταξιν, τὴν μὲν ἰδίᾳ παρ' αὐτοῦ, τὴν δὲ ἐκ τοῦ δημοσίου ὡς διδάσκαλος. Καὶ μετ' ὀλίγον ἀναμίχθη ὁ Παμπρέπιος εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, παρακολουθήσας τὴν πολυτάραχον τύχην τοῦ Ἰσαύρου στρατηγοῦ.

Εἶδομεν ὅτι ἡ Βηρίνα, ἐν τῇ ἀγανακτῆσει αὐτῆς διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐραστοῦ τῆς Πατρικίου, εἶχε συντελέσει εἰς τὴν πτώσιν τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Βασιλίσκου καὶ τὴν κάθοδον τοῦ γαμβροῦ τῆς Ζήνωνος. Μόλις ὅμως τούτου γενομένου ἡ πολυπράγμων ἐκείνη γυνή, ἣτις εἶχεν ἀδιάκοπον ἀνάγκην νὰ ἐρίζῃ πρὸς τινα, ἐφθόνησε τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Ἰλλου καὶ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐκποδῶν. Ἐπέτρεψε δὲ τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἐπινίκιον, οἰκεῖον αὐτῇ ἄνθρωπον ὄντα, ὅστις πάλιν ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν εἰς τινα Ἀλανόν. Ἀλλ' οὗτος ἀποτυχῶν καὶ συλληφθεὶς ὡμολόγησεν ὅτι ἔπραξε κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἐπινικίου, ὅστις, παραδοθεὶς ὡσαύτως εἰς τὸν Ἰλλον, καὶ λαβὼν ὑπόσχεσιν ἀμνηστείας καὶ εὐεργεσιῶν, ἀπεκάλυψε πόθεν προῆλθεν ἡ ἐπιβουλή. Ὁ Ἰλλος παρετήρησεν εἰς τὸν Ζήνωνα ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἴσυχάσωσιν, ἐὰν δὲν ἀπομακρύνωσι τὴν Βηρίναν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ζήνων δὲν ἠρνήθη ὅτι τοῦτο ἦτο ἀληθέστατον· ἀλλ' ἔπρεπε νὰ οἰκονομήσωσι τὴν Ἀριάδνην ἣτις, καίτοι ἀπολέσασα ἅπαξ τὴν βασιλείαν ἐξ αἰτίας τῆς μητρὸς τῆς, ἦτο προσηλωμένη εἰς αὐτήν. Ὅθεν συμφωνήσαντες παρεσκεύασαν τὸ πρᾶγμα διὰ ποικίλης τινὸς πανουργίας. Ὁ Ζήνων ἐπροσποιήθη ὅτι ὠργισμένος ὦν κατὰ τοῦ Ἰλλου πέμπει αὐτὸν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς Ἰσαυρίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι νὰ φέρῃ ἐκεῖθεν τὸν ἀδελφόν του Λογγίνον, ὅστις διέτριβεν ἔτι τῷ 480 αὐτόθι, καὶ ἠδύνατο βεβαίως κάλλιστα νὰ ἐπιστρέψῃ ἄνευ τοῦ Ἰλλου. Οὕτω λοιπὸν ἀπῆλθεν ὁ Ἰλλος εἰς Ἰσαυρίαν· ἅμα δὲ ἀναχωρήσαντος αὐτοῦ, ἡ Βηρίνα ἐζήτησε νὰ ἐξορισθῇ καὶ ὁ Παμπρέπιος ὡς ἐθνικὸς ὡς μετερχόμενος μαγγανείας καὶ ὡς προφητεύων ὅτι ὁ Ἰλλος θέλει βασιλεῦσαι. Ὁ Ζήνων συνήνεσε καὶ εἰς τοῦτο, ὁ δὲ Παμπρέπιος ἀπῆλθεν ἤδη εἰς Πέργαμον τῆς Μυσίας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἰλλος ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Ἰσαυρίαν, «καὶ σύμβουλόν τε αὐτὸν καὶ σύνοικον ποιεῖται, λέγει ὁ Μάλχος· καὶ (ἦν γὰρ πολιτικῆς συνέσεως ἔμπλεως) τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, πρὸς ἃ μὴ σχολὴν ἔγε, διοικεῖν ἐπέτρεπεν.» Ἐν τούτοις ὁ Ἰλλος, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐξ Ἰσαυρίας κομίζων τὸν Λογγίνον, ἔγραψε πρὸς τὸν Ζήνωνα ὅτι φοβούμενος αὐτὸν, θέλει μείνει μακρὰν τῆς βασιλευούσης ἐνόσω δὲν λάβῃ λόγον ἀπαθείας διὰ τῆς δεσποίνης Βηρίνης. Ὁ Ζήνων δειξάς τὰ γράμματα εἰς τὴν Βηρίναν τὴν εἶπε βεβαίως ὅτι ὅσον ἐπικίνδυνος καὶ ἂν ᾔηται ὁ Ἰλλος ἐν Κωνσταντινουπόλει, πολὺ μᾶλλον ἐπικίνδυνος εἶναι ἐν Ἰσαυρίᾳ, καὶ ἔπεισεν αὐτήν οὕτω, κατὰ τὰ δόξαντα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἰλλου, λέγει ὁ Μαλάλας, νὰ κατέλθῃ

εἰς τὴν χώραν ἐκείνην καὶ δοῦσα τὸν ζητούμενον λόγον τῆς ἀπαθείας, νὰ φέρῃ ὀπίσω τὸν τε στρατηγὸν καὶ τὸν Λογγῖνον. Τῶντι ἡ Βηρίνα ἀπῆλθεν εἰς Ἰσαυρίαν, ἀλλ' ὁ Ἴλλος, ἅμα ἀφικομένην, ἐφυλάκισεν αὐτὴν εἰς ἀσφαλές τι φρούριον, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ Λογγίνου καὶ τοῦ Παμπρεπίου, ὅστις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπέβη ἀχώριστος αὐτοῦ φίλος καὶ σύμβουλος. Εἴπερ ποτὲ δὲ ἀπέβη ἰσχυρὸς παρ' αὐτῷ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 481, ὅτε ἐξερράγη ἡ προμνημονευθεῖσα στάσις τοῦ Μαρκιανοῦ. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης, τὰ στρατεύματα τοῦ Ζήνωνος κατ' ἀρχὰς ἠττήθησαν καὶ αὐτὸς ὁ Ἴλλος ἐπτοήθη· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Παμπρέπιος τὸν εἶπεν ὅτι «τὰ τῆς προνοίας μεθ' ἡμῶν ἐστὶ τεταγμένα,» ἀνέλαβε θάρρος καὶ ἐπὶ τέλους κατετρόπωσε τὸν ἀντίπαλον· ὥστε ἔκτοτε ὁ Παμπρέπιος ἐλογίσθη ὑπὸ τῶν πολλῶν ὡς ὁ αἵτιος τῆς νίκης, ὁ δὲ Ἴλλος οὐδὲν ἔπραττε παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις ἡ Βηρίνα δὲν ἄφινεν ἡσυχον τὴν κόρην της Ἀριάδνην, ἀλλὰ διὰ γραμμάτων λάθρα στελλομένων τὴν παρεκάλει νὰ ἐνεργήσῃ διὰ τοῦ Ζήνωνος τὴν ἐκ τῆς φυλακῆς ἀπόλυσιν αὐτῆς. Ὁ δὲ Ζήνων παρέπεμπε τὴν Ἀριάδνην εἰς τὸν Ἴλλον, ὁ δὲ Ἴλλος, καίτοι μετὰ δακρύων παρακληθεὶς ὑπὸ τῆς βασιλίδος, δὲν ἐπέθετο, εἰπὼν αὐτῇ· «Τί τὴν θέλεις τὴν Βηρίναν; διὰ νὰ ὑποσκελίσῃ πάλιν τὸν ἄνδρα σου καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ ἄλλον ἄντ' αὐτοῦ βασιλέα;» Τότε ἡ Ἀριάδνη, ἀγανακτήσασα, προσῆλθε πρὸς τὸν σύζυγον καὶ τὸν ἠρώτησε, τίνα θέλει εἰς τὸ παλάτιον, τὸν Ἴλλον ἢ αὐτὴν; ὁ δὲ ἀπεκρίθη· κάμε ὅ,τι εἴμπορεῖς· ἐγὼ ἐσένα θέλω. Ἡ Ἀριάδνη λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ δολοφονήσῃ τὸν Ἴλλον· ἀλλὰ τὸ ἐπιχειρήμα ἀπέτυχεν, ἐκόπη δὲ μόνον τὸ δεξιὸν τοῦ Ἴλλου ὠτίον. Καὶ ὁ μὲν Ζήνων ἔσπευσε νὰ βεβαιώσῃ τὸν παθόντα ὅτι ἠγνόει τὴν ἐπιβουλὴν, ἀλλ' ἐκεῖνος μὴ πεισθεὶς ἐμελέτησεν ἔκτοτε ἐκδίκησιν, ἐφ' ᾧ, ἅμα ὑγιάνας ἐκ τῆς πληγῆς, ἐζητήσατο ἄδειαν νὰ ἀπέλθῃ ἐπ' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν Ἀνατολὴν «διὰ τὸ τοὺς ἀέρας ἀλλάξαι,» λέγει ὁ Μαλάλας. Οὐ μόνον δὲ τὴν ἄδειαν ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ στρατηλάτης Ἀνατολῆς ἀνεδείχθη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐφάνη μεταβαλὼν γνώμην ὡς πρὸς τὴν Βηρίναν καὶ ὑπέσχετο νὰ ἀπολύσῃ αὐτὴν, ζητήσας μάλιστα νὰ τῷ δοθῇ καὶ ὁ πατρίκιος Λεόντιος, ἵνα τὴν ἐπαναγάγῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τῶντι ὁ Ἴλλος, ἅμα κατελθὼν εἰς Ἀντιόχειαν μετὰ τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ ἀχωρίστου Παμπρεπίου, ὅστις ἐγένετο, φαίνεται, ἐν τῷ μεταξύ καὶ συγχλητικὸς, ἀπέλυσε

μὲν τὴν Βηρίναν· ἀλλὰ, συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῆς τὴν ἔπεισε νὰ ἀναγορεύσῃ βασιλεῖα τῷ 484 ἀντὶ τοῦ Ζήνωνος, τὸν Λεόντιον, Σύρον τῷ γένει, «ἄριστον δὲ κατὰ παιδείαν καὶ πολέμων ἐμπειρίαν,» λέγει ὁ Θεοφάνης. Ὁ Λεόντιος ἐστέφθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἔξω τῆς πόλεως Ταρσοῦ καὶ ἐδρεύσεν ἐν Ἀντιοχείᾳ, διορίσας τὸν μὲν Ἴλλον ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, μάλισταρον δὲ, ἥτοι προϊστάμενον τῆς ὅλης κυβερνήσεως, τὸν Παμπρέπιον. Ἄν, ὡς φημίζεται, ὁ ἀρχαῖος οὗτος φιλόσοφος τῶν Ἀθηνῶν ἐμελέτα τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἐθνικοῦ θρησκευματος, ἐφαίνετο πλησιάζας εἰς τὸν σκοπὸν του· ἀλλὰ τὸ ὄνειρον τοῦτο δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Ἴλλος συνεκρότησε μὲν στρατὸν 70,000 ἀνδρῶν, κατετροπώθη ὅμως ὑπὸ τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀποσταλέντος παρὰ τοῦ Ζήνωνος στρατηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου, ἔχοντος βοηθὸν καὶ τὸν Γότθον Θεοδέρικον. Τότε ὁ Λεόντιος, ἡ Βηρίνα, ὁ Ἴλλος καὶ ὁ Παμπρέπιος κατέφυγον, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν, εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ φρούριον, εἰς τὸ ὁποῖον διετέλεσεν ἄλλοτε κεκλεισμένη ἡ Βηρίνα, τὸ Παπύριον, καὶ ἐπολιορκήθησαν ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου. Εἰς τὸ ὀχυρότατον τοῦτο ἄσυλον ἐνεκαρτέρησαν ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη, πειθόμενοι πάντοτε εἰς τὰς περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος προφητείας τοῦ Παμπρεπίου. Ἀλλ' ὅτε ὁ κατὰ συμβουλήν αὐτοῦ πεμφθεὶς πρὸς στρατολογίαν βαρβάρων Τροκοῦνδος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἴλλου, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου καὶ ἀπεκεφαλίσθη, ὁ Ἴλλος ἔπαυσε πιστεύων εἰς τὸν ἀρχαῖον φίλον του καὶ ὑπολαβὼν αὐτὸν, ἐν τῇ ἀγανκχότησει του, ὡς ἀπατεῶνα, ἔκοψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ κατεκρήμνισε τὸ πτώμα του ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ Παπυρίου. Ἡ Βηρίνα ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανεν· οἱ δὲ λοιποὶ ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ τινα χρόνον σωζόμενοι ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκείνῳ· ἐπὶ τέλους ὅμως συνελήφθησαν διὰ προδοσίας καὶ ἐθανατώθησαν, τῷ 488. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ Ζήνων, ἵνα ἀποσπάσῃ τοὺς Ἰσαύρους ἀπὸ τοῦ Ἴλλου, ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ αὐτοῖς ἐτήσιαν χορήγησιν πέντε χιλιάδων λιτρῶν χρυσοῦ.

Καὶ ἄλλη δὲ τις συνωμοσία ἀναφέρεται ἐπὶ Ζήνωνος, ἥτις, ἐὰν ᾖναι ἀληθής, μαρτυρεῖ ἔτι μᾶλλον ἢ ἡ προτέρα, ὅτι οἱ φιλόσοφοι τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν περιωρίζοντο εἰς ἀπλᾶς θεωρίας. Ὁ ἐκ Δαμασκοῦ Σεβηριανός, μαθητὴς καὶ οὗτος τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἐκτῆσατο ὡσαύτως πολλὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει φήμην ἐπὶ τῇ ποικίλῃ αὐτοῦ ἐπιστήμῃ. Λέγεται μάλιστα, ὅτι ὁ Ζήνων εἶχε προτείνει αὐτῷ τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, ἐὰν κατεπείθετο νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ὁ δὲ

οὐ μόνον ἀπεποιήθη, ἀλλὰ καὶ διὰ σκευωρίας τινὸς ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τὸν βλαυλάειον εἰς τὸ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, μελετήσας ἴσως καὶ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν καθαίρεσιν, διότι τὰ καθέκαστα τοῦ παραδόξου τούτου γεγονότος δὲν εἶναι σαφῶς γνωστά. Βέβαιον εἶναι μόνον ὅτι, καταγγελθέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Ζήνωνα, ὁ Σεβηριανὸς, ὁ Ἡρακλῆος, ὁ Γέσσιος, ὁ Γαζαῖος Ζώσιμος (ἕτερος καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τοῦ ἱστορικοῦ), ὁ Ἀγάπιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν φιλοσόφων ἐκείνων κατεδιώχθησαν· ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν συνελήφθησαν καὶ ὅτι εἰς τοῦλάχιστον, ὁ Γέσσιος, ὅστις, πλουσιώτατος γενόμενος ἕνεκα τῆς ἱατρικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης, ἀπέβη πάντων τολμηρότατος, ἐτιμωρήθη διὰ θανάτου.

Τοῦτου τοῦ Γεσσίου τὴν ἄκαιρον φιλοδοξίαν ἐνέπαιξεν ὁ Ἀλεξανδρεὺς Παλλαδᾶς δι' ὅκτὼ ἐπιγραμμάτων, σωζομένων ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ, ἐξ ὧν ἀρκούμεθα νὰ παραθέσωμεν τὸ τελευταῖον·

Οἱ δύο Κάλχαντες τὸν Γέσσιον ὤλεσαν ὄρκοις

Τῶν μεγάλων ὑπάτων θῶκον ὑποσχόμενοι.

Ὡ γένος ἀνθρώπων ἀνεμώλιον, αὐτοχόλωτον,

μέχρι τέλους βιότου μηδὲν ἐπιστόμενον.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ζήνων περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς ἄλλους σπουδαιότερους πολεμίους. Μικρὸν μετὰ τὰς πρὸς Θεωδέριχον τὸν Τριαρίου καὶ Θεωδέμιρον συνομολογηθείσας τῷ 473 συνθήκας (σελ. 691) τοῦ δευτέρου τόμου) ἀπέθανεν ὁ τελευταῖος οὗτος, οἱ δὲ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι Γότθοι ἀνηγόρευσαν ὁμοθυμαδὸν ἡγεμόνα τὸν υἱὸν τοῦ Θεωδέριχον, ἐκεῖνον ὃν εἶδομεν ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ σταλέντα ὡς ὄμηρον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη. Ὁ Θεωδέριχος οὗτος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, μεγαλεπήβολος, ἐπιτήδειος, ἀλλὰ, καίτοι ἀνετράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ πλείστης ὅσης ἐπιμελείας, παρέμεινεν ἀλλότριος πάσης ἐπιστήμης, καὶ δὲν ἠδυνήθη ἐξελληνιζόμενος νὰ διαζήσῃ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Εἰς μάτην ὁ Ζήνων ἡγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων πιμῶν· εἰς μάτην ἀπένειμεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου καὶ τοῦ ὑπάτου (διότι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀξίωμα διετηρεῖτο ἔτι εἰ καὶ ἀπλῶς ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι)· εἰς μάτην ἀνηγόρευσε αὐτὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἡγεῖρεν αὐτῷ ἀνδριάντα ἑφιππον, ἐπέδαψίλευσε πολλὰ χρήματα, προσηγόρευσε

υἱόν, καὶ ὑπεσχέθη αὐτῷ σύζυγον ἐπιφανῆ κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος. Ὁ Θεωδέριχος ὡμοίαζε τὰ ἀτίθασσα ἐκεῖνα θηρία, τὰ ὅποια οὐδενίᾳ ἀνθρωπίνῃ περιποίησις δύναται νὰ ἐξημερώσῃ. Βραδύτερον ὅτε ἐκυβέρνησε τὴν Ἰταλίαν, δὲν ἐφάνη ἀναίσθητος πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ· ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τῆς ζωῆς αὐτοῦ περίοδον, ὑπῆρξεν ἀδύνατον νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Ἐτι ἀπὸ τοῦ 479 συμμαχήσας μετὰ τοῦ ἐτέρου ἡγεμόνος τῶν Ὀστρογότθων, τοῦ ὁμωνύμου Θεωδέριχου, ἠνάγκασε διὰ τῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν ἐχθροπραξιῶν του τὸν Ζήνωνα νὰ ἀντεπεξέλθῃ ἐκ τοῦ συστάδην κατ' αὐτοῦ. Κατ' ἀρχάς ὁ Ζήνων ἀνεδείχθη εὐτυχῆς ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ κατατροπώσας τοὺς βαρβάρους περὶ τὰ μακρὰ τείχη, μεθ' ὃ ὁ πρεσβύτερος Θεωδέριχος συνωμολόγησεν εἰρήνην καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ἰλλυρίαν, ὅπου μετ' ὀλίγον ἀπέθανέν. Ἀλλ' ὁ νεώτερος Θεωδέριχος ἐπέμεινε πολεμῶν καὶ, ἐμβαλὼν ἀπὸ Θρακῆς εἰς Μακεδονίαν, προήλασε μέχρι Θεσσαλονίκης, ὥρμησεν ἐκεῖθεν πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἀντίθετον παραλίαν κειμένην Ἐπίδαμνον, καὶ διὰ τῶν κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἔτι ἀπὸ Ἀλαρίχου ἐγκατασταθέντων Γότθων, ἐγένετο κύριος τῆς Ἠπείρου. Καὶ ὁ μὲν ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεωδεμουῆδος ἡττᾶται κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Σαβινιανοῦ περὶ Ἐδεσσαν τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἡχμαλωτεύθησαν 5000 Γότθοι. Ἀλλὰ ἀποθανόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Σαβινιανοῦ, ὁ Θεωδέριχος ἐπαναλαμβάνει τὰς ἐπιδρομὰς, καὶ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὴν τὴν Θεσσαλίαν, λεηλατεῖ τὴν πρωτεύουσιν αὐτῆς Λάρισαν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν κατέφυγε πάλιν εἰς δῶρα καὶ ἀξιώματα καὶ οὕτως ἐπέτυχε τῷ 483 νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Θεωδέριχον, ἐπιτρέψας αὐτῷ πρὸς τοῖς ἄλλοις μοῖραν τῶν ἐπαρχιῶν Δακίας (τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ) καὶ ἕνω Μοισίας. Τότε ὁ Θεωδέριχος συνέδραμε τὸν Ζήωνα εἰς τὸ νὰ καταβάλῃ τὸν Ἰλλον· ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὔτε πιστότερος οὔτε εἰρηνικώτερος ἀπέβη· ὥστε ὁ Ζήνων, πεισθεὶς ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα, ἀπεφάσισε νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸν Θεωδέριχον λείαν ἐπαγωγότεραν, καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τοῦ Ὀδοακέρου ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας, τῆς ὁποίας οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορες ἐξηκολούθουν διατηροῦντες κατ' ἐπιφάνειαν τὴν ἐπικυριαρχίαν. Τρόντι δὲ ἐν ἔτει 488 ὁ Θεωδέριχος ἀπῆλθε μεθ' ὅλων τῶν ὁμοφύλων ἐπὶ τὴν κατὰκτησιν τῆς χερσονήσου ἐκείνης, ἀφήσας ἡσύχους τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς δύσεως ὁμιλοῦσι περιφρονητικῶς περὶ τοῦ Ζήνωνος, ὅπως περὶ τῶν πλείστων αὐτοκρατόρων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ ὅμως, ἵνα περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς μόνον τὸν Ζήωνα, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι, διατηρήσας τὴν θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα, μετὰ τῆς ὁποίας τοσοῦτον στενωῶς συνεδέετο ἡ πολιτικὴ ἐνότης, καὶ ἀπαλλάξας τὴν ἀνατολὴν ἀπὸ τὸν Θεωδέριχον, ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἐδείξεν ἐπιτηδεϊότητα τινά; Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ὀλιγώτερον τοῦ πρώτου σπουδαῖον. Κύριος οἶδε τί ἤθελεν ἀποβῆ τὸ ἔθνος ἂν ὁ Θεωδέριχος, κατακτήσας ἅπασαν τὴν μεταξὺ Ἰστρου καὶ Ταινάρου χερσόνησον, παρεσκεύαζεν ἐνταῦθα, διὰ τῆς συγχωνεύσεως τῶν Γόθων μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, τὴν συγκρότησιν ἔθνους νέου καὶ ἀλλοτρίου τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ παραδόσεως, ὅπως ἔπραξεν ἐν Ἰταλίᾳ; Οἱ δυτικοὶ δύνανται νὰ μυκτηρίζωσι τὸν Ζήωνα διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀπεμάκρυνεν ἐντεῦθεν τὸν Θεωδέριχον· ἀλλ' ἡ ἐλληνικὴ ἔποψις εἶναι διάφορος, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ περιφρονήσωμεν τὴν μνήμην ἀνδρός, ὅστις οὕτως ἢ ἄλλως συνετέλεσεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνότητος ἡμῶν. Πλὴν τούτου οἱ σωζόμενοι τοῦ Ζήνωνος νόμοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐξέδοτο διατάξεις τινὰς ἐπιτηδείας ν' ἀνακουφίσωσι τοὺς γαιοκτῆτας ἀπὸ τῶν ἐπικειμένων εἰς αὐτοὺς ἐπαχθῶν φόρων. Δὲν ἀναφέρομεν δὲ μετὰ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρός, τὸ παρὰ τινων λεγόμενον, ὅτι δὲν κατέστησε διάδοχον τὸν ἀνάξιον αὐτοῦ ἀδελφὸν Λογγίνον· διότι τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν βασιλίσσαν Ἀριάδνην, ἥτις ἀποθανόντος τοῦ Ζήνωνος ἐν ἔτει 491, ἐσύστησε τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀναστασίου.

Ὁ Ἀναστάσιος εἶχε γεννηθῆ εἰς Δυρράχιον, τὴν ἀρχαίαν Ἐπίδαμνον, ἐκ γονέων ἀφανῶν. Ἐλθὼν νεώτατος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐγένετο δεκτὸς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν ἀνακτόρων, καὶ προήχθη τοῦ καιροῦ προϊόντος εἰς δευτερεῦόν τι τῆς αὐλῆς ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἔτι ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ζήνωνος, ὥστε οὐδὲν ἐφαίνετο προαγγέλλον τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνύψωσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἀναστάσιος ἵτο ἀνθρωπος εὐειδής· καὶ τὴν χάριν τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἠϋξανε φαίνεται ἀντὶ νὰ ἐλαττώνη ἰδιάζον τι περιστατικόν, τοῦτο ὅτι εἶχε τὸν μὲν ἓνα ὀφθαλμὸν μέλανα, τὸν δὲ ἕτερον γλαυκόν, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθη Δίκορος. Ἐντεῦθεν ἐφείλκυσε πρὸ καιροῦ τὴν τρυφερὰν εὐνοίαν τῆς βα-

σιλόπαιδος Ἀριάδνης· τὸ δὲ παράδοξον διεφύλαξε τὴν τοιαύτην εὐνοϊαν αὐτῆς μέχρι τῶν χρόνων τούτων, ὅτε ἦτο ἤδη ἐξηκοντούτης. Διὰ τῆς ἰσχυρᾶς λοιπὸν ἐκείνης προστασίας, καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν περὶ τὴν Ἀριάδνην εὐνούχων, ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως Εὐφῆμιος ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ στέψῃ αὐτὸν ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι ἐπρέσβευε τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς· ἀλλ' ἐνέδωκε μετ' οὐ πολὺ, λαθὼν παρὰ τοῦ Ἀναστασίου ἔγγραφον ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου θεσπισθέντα δόγματα, καὶ ὑπόσχεσιν, ὅτι κατ' οὐδὲν θέλει καινοτομήσει περὶ τὰ δόγματα ταῦτα. Μετὰ τεσσαράκοντα δὲ ἡμέρας συζευχθεὶς τὴν βασιλοπαιδα Ἀριάδνην ἐξησφάλισεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ὁ νέος βασιλεὺς παρίσταται ὡς ἄνθρωπος μέτριος, ἂν καὶ ὀλιγώτερον μέτριος τοῦ Ζήνωνος· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι διέπραξεν ἔργα πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτα.

Καὶ πρῶτον περιέστειλε τὴν ἀκολασίαν τῶν Ἰσαύρων. Ἀφ' ἧς ἐπὶ Λέοντος τοῦ Α' οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ἰθαγενεῖς τούτους βαρβάρους, ἵνα οὐδετερώσωσι τὴν τῶν ἐξωτερικῶν βαρβάρων ἐπίδρασιν, οἱ Ἰσαυροὶ δὲν ἔπαυσαν ἄγοντες καὶ φέροντες τὰ πράγματα τοῦ κράτους. Ὁ διάδοχος τοῦ Λέοντος Ζήνων ἦτο Ἰσαυρὸς τὸ γένος· ἀποβαλὼν τὸ πρῶτον τὴν ἀρχὴν ἀνέκτησεν αὐτὴν διὰ τῶν Ἰσαύρων· ὁ κατ' αὐτοῦ στασιάσας Ἰλλος, Ἰσαυρὸς ὢν καὶ αὐτὸς, ἐπὶ τῶν Ἰσαύρων κυρίως ἐπηρειδόμενος διεξήγαγε τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶνα· καὶ κατεβλήθη μὲν ἰδίως διὰ τοῦ Γότθου Θεωδερικοῦ, ἀλλ' ὁ Ζήνων ἠναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν εἰρήνην τῶν μαχίμων αὐτοῦ ὁπαδῶν δι' ἄδρᾶς ἐτησίας χρηματικῆς εἰς αὐτοὺς χορηγήσεως. Νῦν δὲ ὁ τοῦ Ζήνωνος ἀδελφὸς Λογγῖνος, ἀγανακτήσας διότι προετιμήθη αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος, διὰ τῶν Ἰσαύρων αὐθις ἐπεχείρησε νὰ ἀρπάσῃ τὴν βασιλείαν. Ὁ Ἀναστάσιος συλλαβὼν ἀμέσως τὸν Λογγῖνον ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Αἴγυπτον, καὶ διέταξε νὰ χειροτονηθῇ πρεσβύτερος. Ὁ Λογγῖνος ὅστις ἀπέθανεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὡς τοιοῦτος μετὰ ἐπταετίαν, δὲν ἦτο βεβαίως παρεσκευασμένος διὰ τοῦ προτέρου ἀσώτου αὐτοῦ βίου εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ λειτουργοῦ τοῦ ὑψίστου· ἀλλὰ τοσαύτη ἤδη εἶχεν ἐπικρατήσῃ διαστροφή ἰδεῶν περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῆς ἱερωσύνης, ὥστε εἶδομεν καὶ πρότερον, καὶ πολλάκις βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ τὴν βασιλείαν ἐπιβάλλουσιν διὰ τῆς βίας τὸ ἱερατικὸν σχῆμα,

ὥς συνήθη τινὰ τιμωρίαν ἰδίως τῶν πολιτικῶν κακουργημάτων. Συγχρόνως δὲ ὁ Ἀναστάσιος γινώσκων τοὺς Ἰσαύρους ἐπιμένοντας εἰς τὴν πρὸς τὸν Λογγῖνον ἀφοσίωσιν αὐτῶν, διέταξεν αὐτοὺς νὰ ἐξέλθωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἀποφηνάμενος ὅτι δὲν θέλει πληρῶναι τὴν ἐτησίαν αὐτῶν χορήγησιν εἰμὴ ὅποια ἦτο πρὶν ἢ αὐξήσῃ αὐτὴν ὁ Ζήνων. Ἐπειδὴ ὁ Ἀναστάσιος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συγκεντρώσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δυνάμεις ἰσχυρὰς ἐκ τῶν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικῶν ταγμάτων, οἱ Ἰσαυροὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἀλλ' ἅμα ἐξελθόντες εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀφηνίασαν, καὶ ὁρμώμενοι ἰδίως ἀπὸ Ἰσαυρίας καὶ Φρυγίας, συγκροτήσαντες δὲ στρατὸν, ὥς λέγεται, 150,000 ἀνδρῶν, ἐλεηλάτησαν ἀνηλεῶς ἀπάσας τὰς πέριξ χώρας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τὸς τῶν τριάκοντα ἐνιαυτῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεμίχθησαν εἰς τὰ τοῦ κράτους πράγματα, δὲν διέφυγον μέχρι τινὸς οὔτε τοῦ ἑλληνισμοῦ οὔτε τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν ἐπίδρασιν διότι δύο μὲν ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτῶν στρατηγῶν ἐκαλοῦντο ἔτι βαρβαριστὶ, ὁ μὲν Νινίλιγκος, ὁ δὲ Ἰνδος ἢ Ἰνδῆς, ἀλλ' ὁ τρίτος διετέλεσε μὲν συγκλητικὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὠνομάζετο δὲ Ἀθηνόδωρος, ὁ δὲ τέταρτος ὀνόματι Κόνων ἦτο ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἀπαμείας. Ὅπως δὴ ποτε ὁ Ἀναστάσιος ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτοὺς ἅπαντα τὰ τάγματα τῆς Θράκης μετὰ τῶν Γότθων, ὅσοι εἶχον ἔτι παραμείνει ἐν τῷ κράτει, ὑπὸ στρατηγούς δεδοκιμασμένους, Ἰωάννην τὸν Σκύθην, Ἰωάννην τὸν Κυρτὸν καὶ τὸν Πατρίκιον Διογένην. Οἱ Ἰσαυροὶ ἠγωνίσθησαν γενναίως καὶ καρτερικῶς ἐπὶ ἑξ̄ περίπου ἔτη, ἀλλὰ τελευταῖον ὀλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Ἀπαντες αὐτῶν οἱ ἀρχηγοὶ ἢ ἔπεσον πολεμοῦντες, ἢ αἰχμαλωτευθέντες ἐθανατώθησαν. Ἀπαντα αὐτῶν τὰ φρούρια καὶ ὀχυρώματα κατηδαφίσθησαν. Μοῖρα ἀξιόλογος τῶν Ἰσαυρῶν μετακίσθη εἰς Θράκην, ἡ δὲ ἐπιτραπέισα αὐτοῖς χρηματικὴ χορηγία, τὰ καλούμενα ἰσαυρικὰ (χρήματα), κατηργήθη διὰ παντός.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰσαυρικοῦ τούτου πολέμου ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ προκλέσῃ τὴν καθάρισιν τοῦ πατριαρχοῦ Εὐφημίου. Ὁ πατριαρχὸς οὗτος δὲν εἶχε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἀκκίου. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἦν ἀπῆλθης καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀναστασίου, πρὶν στέψῃ αὐτὸν, ἀντενῆργει κατὰ τοῦ βασιλέως, διότι οὗτος ἐνόμιζε συ-

νετὸν νὰ ἐμμείνη ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα πιστὸς εἰς τὴν μέσσην ὁδὸν, ἣν ἐχάραξε τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος. Τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴν τοῦ Ἀναστασίου, ἰδοὺ πῶς παρέστησεν ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Εὐάγριος, τοῦ ὁποίου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν εἰλικρίνειαν. «Οὗτος ὁ Ἀναστάσιος, εἰρηναῖός τις ὢν, οὐδὲν καινουργεῖσθαι παντελῶς ἠθούλετο, διαφερόντως περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν.» Τὸ ἐνωτικὸν ἐν τούτοις, καθ' ἃ προηγουμένως εἵπομεν, δὲν ἐπήγαγε τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐρίδων πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐὰν πολλοὶ ἦσαν οἱ ἀσπασάμενοι τὴν πρᾶξιν ταύτην τῆς συνδιαλλαγῆς, τινὲς ἀπέκρουον αὐτὴν πάσῃ δυνάμει, ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι, οἱ καλούμενοι Ἀκοίμητοι, ἀφ' ἐτέρου δὲ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται, καλούμενοι Ἀκέφαλοι. Καὶ οἱ μὲν, συνεννοούμενοι μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, πρὸ πάντων ἐνήργουν ἐν Κωνσταντινουπόλει, σύνθημα ἔχοντες τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον, οἱ δὲ, λαβόντες μετ' οὐ πολὺ δύο δραστηρίους ἀρχηγούς, τὸν Φιλόξενον καὶ τὸν Σεβῆρον, ἵσχυον κυρίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, σύνθημα ἔχοντες τὸ κατὰ τῆς συνόδου ἐκείνης ἀνάθεμα· ἅπερ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος θεώμενος, τοὺς νεωτερίζοντας τῶν ἐπισκόπων ἐξωθεῖτο, εἴ που κατειλήφει ἢ παρὰ τὸ εἰωθὸς τοῖς τόποις τινὰ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον κηρύττοντα, ἢ ταύτην ἀναθέματι περιτιθέντα.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γίτζελερ, μηδὲ ὅλως ἐπεμβαίνων εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, ἤθελεν ἀπλῶς νὰ προστατεύσῃ τὴν κοινὴν εἰρήνην κατὰ τῆς παραλόγου θρησκομανίας. Καὶ οἱ μὲν φίλοι τῆς εἰρήνης χριστιανοὶ ἦσαν βεβαίως καθ' ὅλον τὸ κράτος πολυαριθμότατοι· ἀλλὰ καθὼς συνήθως συμβαίνει δυστυχῶς εἰς τοιαύτας περιστάσεις, οἱ εὐαριθμοὶ αὐτῶν ἀντίπαλοι, οἱ ζηλωταὶ τῶν ἄκρων μερίδων, συμπυκνωθέντες εἰς τὰς δύο μεγαλητέρας πόλεις, ἐτάραττον τὰ πράγματα διὰ τῶν σκευωριῶν αὐτῶν καὶ τῶν κραυγῶν. Δειναὶ λοιπὸν συνέβησαν ἀνωμαλῖαι εἰς μὲν τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς γείτονας χώρας τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας, διὰ τῶν σφόδρα μονοφυσιτῶν, εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινουπόλιν, διὰ τῶν σφόδρα ὀρθοδόξων, οἵτινες κατῴρθωσαν νὰ προσοικειωθῶσιν ὅλως διόλου τὸν πατριάρχην Εὐφῆμιον, καὶ διὰ ποικίλων συκοφαντιῶν καὶ ἀντιπράξεων ὑπέσκαπτον τὴν ἀρχὴν τοῦ βασιλέως. Διεδίδετο λ. χ. ὅτι ἡ τοῦ Ἀναστασίου μήτηρ ἀνῆκεν εἰς τὴν τῶν καλουμένων Μανιχαίων αἵρεσιν, καὶ ὅτι οὗτος ἐδιδάχθη παρ' αὐτῆς ὅτι εἰς τὸν ἡγεμόνα ἐπιτρέπεται, χάριν τῆς κοινῆς εἰρήνης, πᾶσα

ἀπάτη καὶ πᾶσα ἐπιτορμία. Πλὴν τούτου ὁ Εὐφήμεος συνεννοεῖτο μετὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης, καὶ δὲν ἐτόλμα μὲν νὰ προβῇ μέχρι τῆς κατὰδικίας τοῦ Ἀκακίου, ἀλλὰ συνειφώνει πρὸς αὐτοὺς περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀνακληθῇ τὸ ἐνωτικόν. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, βαρεῖαι ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Εὐφημίου ὑπόνοιαι ὅτι ὑπέθαλπε τὴν τῶν Ἰσαύρων στάσιν. Ὅθεν συνελθόντων τῷ 496 τῶν ἀρχιερέων, καθαιρεῖται τοῦ πατριαρχικοῦ ἁξιώματος ὁ Εὐφήμεος, ἀναγορεύεται δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ Μακεδόνιος. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ νέος πατριάρχης ἐπολιτεύθη εἰρηνικῶς πρὸς τὴν βασιλείαν· ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπανελήφθησαν αἱ κατηγορίαι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος προστατεύει τοὺς αἰρετικούς, ὅτι ἐπιβουλεύει ἀναφανδὸν τὴν ὀρθοδοξίαν· τὰ πνεύματα ἐταράχθησαν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ· ὁ ὄχλος ὑποκινούμενος ὑπὸ τῶν σφόδρα ὀρθοδόξων καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου, ἤρχισε νὰ ἀθροίζεται περὶ τὰ βασίλεια, νὰ βλασφημῇ ἀπροκαλύπτως κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποκαλῶν αὐτὸν Μανιχαῖον καὶ τύραννον· ὥστε τῷ 514 ὁ Ἀναστάσιος ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ προλάβῃ τὴν αὕξησιν τοῦ κακοῦ, καὶ διενεργήσας τὴν καθάρεισιν τοῦ Μακεδονίου, προεκάλεσε τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Τιμοθέου, ὅστις διόκησε τὰ τῆς ἐκκλησίας μετριοπαθῶς μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάλλοντος ἐν ἔτει 517. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι, ἐπεριδόμενοι εἰς τὰς μαρτυρίας τῆς παπικῆς ἐκκλησίας, ἐπισωρεύουσι μυρίας ὅσας κατηγορίας κατὰ τῆς τοιαύτης τοῦ Ἀναστασίου διαγωγῆς. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον δι' ἡμᾶς ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι καὶ χρονογράφοι τινὲς τῆς Ἀνατολῆς πολλὰ εἶπον κατὰ τοῦ Ἀναστασίου, ἀξιοῦντες ἰδίως ὅτι ἀναφανδὸν ἐπρέσθευε τὰ τῶν αἰρετικῶν δόγματα. Ἐκ δὲ τῶν χρονογράφων τούτων λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον καὶ αὐτὸς ὁ Πίχλερκαταδικάζει τὸν βασιλέα διὰ τε τὴν ἐπιμονὴν αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ μὴ ἀνακαλέσῃ τὸ ἐνωτικόν τοῦ Ζήνωνος, καὶ διὰ τὴν ἀντίστασιν εἰς τὰς ἁξιώσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης. Ὅθεν ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν, ὁποῖοι τινες ἦσαν οἱ ἐσωτερικοὶ οὗτοι πολέμιοι τοῦ Ἀναστασίου, καὶ ἂν δὲν ὑπάρχωσιν ἄλλοι ἀξιοπιστότεροι μάρτυρες, ἕτερα καὶ περὶ τοῦ ἀνδρὸς φρονοῦντες καὶ γράφοντες. Θεοφάνης ὁ ὁμολογητῆς ζήσας περὶ τὰ τριακόσια ἔτη μετὰ τὸν Ἀναστάσιον, ὀνομάζει αὐτὸν ἐπανειλημμένως *παράνομον* καὶ *δυσεσεβῆ*, βεβαιῶν ὅτι ὅλοι οἱ αἰρετικοὶ ἔχουσιν ἐπὶ Ἀναστασίῳ, «Μανιχαῖοι μὲν ὡς τῆς μητρὸς τοῦ βασιλέως ζηλωτρίαις οὔσης καὶ προσφιλοῦς αὐτῶν, Ἀρειανοὶ δὲ ὡς Κλέαρχον τὸν θεῖον αὐτοῦ ἀδελφὸν τῆς κακόφρονος μητρὸς, ὁμόδοξον

ἔχοντες.» Καὶ ἐν γένει παρίστησιν αὐτὸν ὡς πολυειδῶς ἐπιβουλευσάντα τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὁ δὲ Γεώργιος Κεδρηνός, ὁ ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μετὰ Ἀναστάσιον γράψας σύνοψιν ἱστοριῶν, ἐπαναλαμβάνει ὅλας τὰς τοῦ Θεοφάνους κατηγορίας, προσεπιτείνων τὴν ὕβριν, διότι λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν βασιλέα *μιαρόν*. Ἐν τούτοις ὁ Εὐάγριος, ὅστις, καθὼς πολὺ πλησιέστερος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀναστασίου, ἦτο βεβαίως κάλλιον πεπληροφορημένος, καθὼς δὲ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ ᾔῃαι αὐστηρότερος ὡς πρὸς τὰ περὶ τὸ δόγμα παραπτώματα τοῦ βασιλέως, ἃν τοιαῦτα ὑπῆρχον, εἶδομεν ὅπόσον μετριοπαθῶς κρίνει περὶ αὐτοῦ, ἀποδίδων δίκαιον μᾶλλον εἰς τὸν ἄνδρα ἢ ἄδικον· οὐδὲ λέγει αὐτὸν αἰρετικόν, ἀλλ' ἀπλῶς ἀναφέρει ὅτι τοιοῦτό τι ἐφημίζετο περὶ αὐτοῦ παρὰ τοῖς πολλοῖς. «Ὁ Ἀναστάσιος δόξαν μηχανικῆς (νομίσεως) παρὰ τοῖς πολλοῖς εἶχεν.» Ἄλλος δὲ πάλιν χρονογράφος, ὁ Μαλάλας, ὅστις ἔζη περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἦτο πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα, οὐ μόνον ἀείποτε ὀνομάζει τὸν Ἀναστάσιον *θείοτατον*, ἀλλὰ καὶ τοὺς πατριάρχας Εὐφῆμιον καὶ Μακεδόنيον λέγει *καθαιρεθέντας ὡς νεστοριανοὺς*. Καὶ ἔπειτα τὰ πράγματα αὐτὰ κραυγάζουσιν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἐπιμείνας εἰς τὴν μέσσην ὁδὸν ἣν ἐχάραξε τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ ἀληθές συμφέρον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ὡς τε δυσκατάληπτον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι τίνος ἕνεκα ὁ Πίχλερ παρεσύρθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπὸ δύο μεταγενεστέρων χρονογράφων καὶ προετίμησε τὰς μαρτυρίας αὐτῶν ἀπὸ τὰς μαρτυρίας ἀνδρῶν ὁμολογούμενως πλείονος πίστεως ἀξίων. Ὁ Πίχλερ ἄπορεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἀπέκρουε τὴν τῶν παπῶν ἀξίωσιν, δὲν ἡγανάκτησε παντάπασιν ἀκούων ἐλάχιστόν τινα ἐπίσκοπον λέγοντα αὐτῷ ἀπροκαλύπτως κατὰ πρόσωπον· «ἄφες τὴν ἐκκλησίαν, ἣν ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος ἐξηγόρασεν· ἀμαθὴς εἶ καὶ ἀσυλλόγιστος, οὐδὲν τῶν τῆς ἐκκλησίας δογματῶν ἀκριβῶς ἐπίστασαι· ἀρκοῦ, βασιλεὺς ὦν, εἰς τὸ σὸν ἀξίωμα, καὶ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προστάτας μὴ κόλαζε.» Ἀλλὰ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονός, ἃν τῶνόντι συνέβη, μαρτυρεῖ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ βασιλέως. Ὁ Ἀναστάσιος δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, διότι ὁ πάπας εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ θεωρῆται ὡς ξένος ἐπίσκοπος· ἠνείχετο ὅμως τὰς παρατηρήσεις τῶν ἡμετέρων, ἃν καὶ μὴ παρεκτρεπόμενος τῆς μέσης ὁδοῦ ἦν ἐνόμιζε συμφέρουσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν.

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μακεδονίου οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἦτοι οἱ ἀκρί-
μητοι πρόμαχοι τῆς ἄκρας ὀρθοδοξίας, ὑπεκίνησαν δεινὴν ἐν Κων-
σταντινουπόλει στάσιν· κατατροπωθέντες δὲ αὐτόθι ὑψωσαν τὴν ση-
μικίαν τῆς ἀνταρσίας ἐν Θράκῃ ὑπὸ Βιταλιανὸν, ἐγγονον τοῦ γνωστοῦ
εἰς ἡμᾶς Ἀσπαρ. Ὁ Βιταλιανὸς οὗτος, ὅστις ἦτο κόμης τῶν φοιδερά-
των, ὃ ἐστὶν ἀρχηγὸς τῶν Γότθων καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν
τοῦ κράτους βαρβάρων, παρεσκευάζετο, φαίνεται, πρὸ καιροῦ νὰ ἀντι-
παρταχθῇ ὡς πρόμαχος δῆθεν τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τοῦ Ἀναστασίου,
τὸν ὁποῖον οἱ περὶ τὸν Μακεδόνιον δὲν ἔπαυσαν κατηγοροῦντες ὡς αἰ-
ρετικόν. Τὸ ὄνομα τοῦ Βιταλιανοῦ ἀνευφημήθη ἤδη ἐπὶ τῆς προανα-
φερθείσης μεγάλης στάσεως· ταύτης δὲ ἀποτυχούσης, ὁ ἐγγονος τοῦ
Ἀσπαρ ἐξῆλθε τῷ 514 εἰς τὰς βορειοτέρας εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους
ἐπαρχίας, καὶ ἀθροίσας ἐκεῖ στρατὸν πολυάριθμον, τὸ πλεῖστον ἐξ
Οὐννων καὶ Βουλγάρων συγκεῖμενον, ἐλεηλάτησεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς
χώρας ταύτας ἐν ὀνόματι τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Δὲν θέλομεν
ἀκριβολογήσει περὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου, διότι αἱ περιπέτειαι αὐτοῦ
ἐκτίθενται ἀντιφατικῶς ὑπὸ τῶν διαφόρων χρονογράφων. Οἱ μὲν, καὶ
ἐξαιρέτως ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός, παριστῶσι τὸν Βιταλιανὸν ἐπα-
νειλημμένως θριαμβεύοντα καὶ ἐπὶ τέλους ἀναγκάσαντα τὸν Ἀναστά-
σιον καὶ τὴν σύγκλητον νὰ ὁμόσωσι μὲν, ὅτι θέλουσιν ἀνακαλέσει τὸν
Μακεδόνιον καὶ ρυθμίσει τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα τῇ συμπράξει
τοῦ πάπα· νὰ διορίσωσι δὲ τὸν Βιταλιανὸν γενικὸν διοικητὴν τῆς
Θράκης. Ὁ δὲ Μαλκλας οὐδένα τῶν θριάμβων ἐκείνων ἀναφέρει καὶ
ἀπεναντίας λέγει τὸν στόλον τοῦ Βιταλιανοῦ καταστραφέντα περὶ
τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μακεδόνιος δὲν ἀνε-
κλήθη, ὅτι ὁ Ἀναστάσιος κατ' οὐδὲν μετέβαλε τὸ πολίτευμα αὐτοῦ
ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς βασι-
λείας ταύτης, ὁ Βιταλιανὸς φαίνεται ἰδιωτεύων. Ἐστὼ δὲ καὶ τοῦτο
δείγμα τῆς δυσχερείας ἣν ἀπαντῶμεν περὶ τὴν χρῆσιν τῶν χρονογρά-
φων. Ἀλλ' ἐὰν παραλείπωμεν τὰς ἄλλας λεπτομερείας τῆς τοῦ Βιτα-
λιανοῦ στάσεως, πρέπει, νομίζομεν, νὰ μὴ ἀποσιωπήσωμεν τὰ περὶ τοῦ
τρόπου, καθ' ὃν κατεστράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος περὶ Κωνσταν-
τινούπολιν, ὅπως ἱστορεῖται ὑπὸ τοῦ Μαλκλα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστά-
σιος, λέγει, εἶχε μετακαλέσει πρὸ τινος παρ' αὐτοῦ τὸν φιλόσοφον
Πρόκλον τὸν Ἀθηναῖον, οὐχὶ τὸν μέγαν Πλατωνικόν, τοῦ ὁποῖου ἀνε-
φέρομεν ἤδη τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἑτερόν τινα φυσικὸν καὶ χημικὸν ἐμπει-

ρότατον. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Πρόκλος κατεσκεύασε τότε ἐκ θεοῦ ἀπύρου κόνιν λεπτοτάτην, ἣτις ῥιπτομένη κατὰ τοῦ στόλου τῶν πολεμίων, καὶ ἀπτομένη, ὡς βεβαιοῦσι, διὰ μόνης τῆς τοῦ ἡλίου θερμότης, κατέκαυσε τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Ἄν τὸ γεγονός τοῦτο ἔχῃ ὑπόστασιν τινα ἀληθείας, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔκτοτε ἐγένοντο αἱ πρῶται ἀπόπειραι τῆς κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον τελειωθὲν βραδύτερον τοσοῦτον μὲν ἐχρησίμευσεν εἰς τοὺς κατὰ Μωαμεθανῶν πολέμους, ἀπετέλεσε δὲ τὴν βάσιν τῆς πολὺ πάλιν βραδύτερον ἐπινοηθείσης πυρίτιδος. Ἔτερός τις δὲ χρονολόγος, ὁ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἐκχρυσόγραφον ἀκμάσας Ζωναρᾶς, ἀποδίδει εἰς τὸν Πρόκλον καὶ ἄλλο ἐπινόημα· ὅτι ἐχάλκευσε κάτοπτρα πυροφόρα, τὰ ὁποῖα ἀναρτηθέντα ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέναντι τῶν πολεμίων νεῶν, κατεπυρπόλησάν αὐτάς διὰ τῆς ἀντανάκλασεως τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Ἀλλὰ τοῦτο νομίζεται παντάπασι μυθῶδες· καὶ ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Ζωναρᾶ δὲν ἀναφέρεται εἰμὴ ὡς ἀδόκμενον.

Ὁ Ἀναστάσιος, καίτοι ὑπὸ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων πραγμάτων περισπώμενος, δὲν ἡμέλησε τὰ σπουδαιότατα τῆς πολιτείας συμφέροντα. Δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως μετὰ Προκοπίου τοῦ σοφιστοῦ Γάζης τοῦ γράψαντος πανηγυρικὸν εἰς Ἀναστάσιον, ὅτι ἐπῆλθε τότε ὁ μέχρι λόγων ἀδόκμενος ἄλλοτε χρυσοῦς αἰὼν. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι τὰ τῆς βασιλείας αὐτοῦ γεγονότα κατεξανίστανται κατὰ τῆς ὕδρευς καὶ περιφρονήσεως τῆς ἐπιδαφιλευομένης εἰς αὐτὸν ὑπὸ ἀρχαίων χρονολόγων καὶ νεωτέρων ιστορικῶν. Ὁ Ἀναστάσιος ἀντέστη μὲν τὸ κατὰ δύναμιν καὶ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολέμους, κατεσκεύασε δὲ μεγάλα καὶ χρήσιμα δημόσια ἔργα, ἐπέστησε δὲ ἰδιάζουσας προσοχὴν καὶ εἰς τὴν βελτίονα τῆς δικαιοσύνης διαχειρίσιν, καὶ εἰς τὰ οἰκονομικὰ πράγματα. Οἱ Βούλγαροι οἱ περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους κατὰ πρῶτον ἐπιφανέντες εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ σύνορα τοῦ κράτους, ἐπεχείρησαν μὲν τρεῖς λεηλασίας τινὰς εἰς τὴν Θράκην, περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν εἶπει πλείοτερα, ἐπέστρεψαν ὅμως πάλιν εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἰστρου ὄχθην· καὶ εἵμεθα μακρὰν εἰσέτι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀποκατεστάθησαν ὀριστικῶς ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου. Ἀλλ' εἰς τὰ ἀνατολικά τοῦ κράτους σύνορα ἐξηκολούθει ἀδιακόπως σχεδὸν ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος. Καὶ κατ' ἀρχὰς οἱ Πέρσαι ἐγένοντο μὲν μετὰ πεισματώδη πολιορκίαν κύριοι τῆς Ἀμίδης, πόλεως κειμένης ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ,

κατέλαβον δὲ καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν. Ἐπὶ τέλους ὁμως ἠναγκάσθησαν νὰ συνομολογήσωσιν εἰρήνην δι' ἧς ἀπέδωκαν τὰς εἰρημένους χώρας· ὁ δ' Ἀναστάσιος ἐξησφάλισε τότε ἔτι μᾶλλον τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον, τειχίσας τὴν Δάραν, χωρίον ὄχυρόν, τὸ ἵποιον μετωνόμασεν Ἀναστασιούπολιν.

Πολὺ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον εἶναι ἕτερον μέγα αὐτοῦ ἀμυντικὸν ἔργον. Εἶδομεν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιέλαβεν ἐν τὸς τοῦ τείχους αὐτῆς ἱκανὸν μέρος τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ ἐπάρχου Κύρου ἠϋρύνθη ἡ περιοχὴ τῆς πρωτευούσης, οἰκοδομηθέντος νέου τείχους. Ἀλλὰ διὰ τοῦ τείχους τούτου δὲν προεφυλάττετο εἰμὴ μόνη ἡ πόλις· αἱ δὲ εἰς τὰ περίχωρα αὐτῆς κείμεναι πολυάριθμοι κῶμαι καὶ λαμπραὶ ἐξοχικαὶ οἰκίαι ἦσαν ἐκτεθειμέναι εἰς τὰς ἀδιακόπους ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, καὶ αὐτῶν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν φοιδεράτων ἐγκατεστημένων. Ὁ Ἀναστάσιος ἠθέλησε νὰ προφυλάξῃ καὶ τὰ περίχωρα ταῦτα ἐκ τῶν τοιούτων συμφορῶν· ἐπὶ δὲ τούτῳ κατεσκεύασε τεῖχος κολοσσιαῖον, τὸ ὁποῖον ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἐκτεινόμενον μέχρι τῆς Προποντίδος πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σηλυβρίας, ἐπὶ σταδίου εἴκοσι καὶ τετρακοσίους, περιελάμβανεν ἅπαν τὸ μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν καὶ τοῦ Βοσπόρου διάστημα. Ἡ ἀπόστασις αὐτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἦτο σταδίων ὀγδοήκοντα καὶ διακοσίων, τὸ δὲ πλάτος εἴκοσι ποδῶν. Πρὸς ἐπωχυροῦτο δὲ τὸ τεῖχος διὰ πύργων κοινωνούντων πρὸς ἀλλήλους δι' ἀνοιγμάτων, τὰ ὁποῖα ὁμως μετέπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφράξεν, ἵνα, ἐὰν οἱ πολέμιοι εἰσβάλωσιν ἐντὸς τοῦ τείχους, ἕκαστος πύργος ἀποτελέσῃ ἴδιον φρούριον, θεόμενον ἰδίας ἐκπολιορκήσεως. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ μακροῦ τούτου τείχους, τὸ ὁποῖον «τὴν πόλιν μικροῦ νῆσον ἂντὶ χερρονήσου ἐποίησε,» μετὰ τινος περιφρονήσεως ὑπολαμβάνοντες αὐτὸ ὡς μνημεῖον τῆς τοῦ κράτους ἀδυναμίας. Τοῦτο ὁμως ἀπλῶς διὰ τὴν ἑξίν ἣν ἔλαβον νὰ ψέγῳσι πάντα τὰ ἐν τῷ κράτει τούτῳ γενόμενα, καθ' ὅτι δύο ἔθνη, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος εὐρισκόμενα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐγείρῳσι περὶ τὰς πρωτευούσας αὐτῶν ἔργα ἀνάλογα, ἔνεκα τῶν ὁποίων οὐδέποτε ἐχλευάσθησαν· οἱ μὲν Ἀθηναῖοι κατασκευάσαντες ἐπὶ Περικλέους τὰ περιώνυμα μακρὰ σκέλη, δι' ὧν ἀπενήσωσαν τὴν πόλιν ταύτην (σελ. 513 καὶ ἐπόμε. τοῦ πρώτου τόμου)· ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι οἱ Γάλλοι, περιφράξαν-

τες τὴν πρωτεύουσαν δι' ὀχυρωμάτων τὰ ὁποῖα ἐνόμισαν ἀπαραίτητα πρὸς τὴν διάσωσιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας. Διατὶ λοιπὸν οἱ μὲν Ἀθηναῖοι τοῦ Περικλέους καὶ οἱ καθ' ἑμᾶς Γάλλοι ἐπηνέθησαν διὰ τὰ τοιαῦτα αὐτῶν ἔργα, οἱ δὲ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες ἐγλευσθήσαν δι' ἔργα ἀπαράλλακτα ἢ τοῦλάχιστον ὁπωσοῦν ὅμοια ; "Οχι βεβαίως δι' ἄλλον λόγον, εἰμὴ διότι οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐλογίσθησαν ἄχρι τοῦδε ὡς ἐκτὸς τῶν νόμων τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν ἱστάμενοι, ὡς ἔθνος καὶ κράτος κατὰ τοῦ ὁποίου δύνανται ἐλευθέρως νὰ ὁρμήσωσι πάντα τὰ καταδρομικὰ τῆς ἱστορίας πλοῖα, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιβληθῇ ἀκρίτως πᾶσα ποινὴ ὕβρεως καὶ κατακρίσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς πράξεις τοῦ Ἀναστασίου. Ἐτερον μνείας ἄξιον ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ διώρυξ, δι' ἧς συνέδεσε τὴν Βοᾶννὴν λίμνην, τὴν σήμερον Σαπαντζὲ λεγομένην, καὶ οὐ μακρὰν τῆς Νικομηθεΐας κειμένην, μετὰ τοῦ Ἀστακκηνοῦ κόλπου. Τὸ ἔργον τοῦτο, τοῦ ὁποίου τὴν κατασκευὴν εἶχεν ἤδη συμβουλευσεὶ ὁ Πλίνιος εἰς τὸν Τραϊανόν, ἠνωρθώθη βραδύτερον ἐπὶ Ἀλεξίῳ Α', καὶ ἔτι βραδύτερον πολλοὶ Σουλτᾶνοι, διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, ἐσχεδίασαν τὴν ἀποκατάστασιν του. Τελευταῖον ὁ Ἀναστάσιος ἐδαπάνησε πολλὰ χρήματα εἰς θεραπείαν τῶν ζημιῶν, ὅσας ἔπαθον διάφορα τοῦ κράτους μέρη ἐκ σεισμῶν καὶ πολέμων· ἰδίως δὲ μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, κατὰ τινὰ ἐπιγραφὴν ἐν Μεγάροις εὑρεθεῖσαν, τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ταύτης ἠνωρθώθησαν ὑπὸ τοῦ κόμητος Διογένους, ἀξιωματικοῦ τοῦ Ἀναστασίου, διαπρέψαντος εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἰσαύρων πόλεμον.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ θέσπισμα δι' οὗ ὁ Ἀναστάσιος ὥρισε νὰ ἀργῇ πᾶσα οἰαδήποτε πρὸς δικαστὴν ἀντιγραφὴ (βασιλικὸν διάταγμα), γενικῶς ἐναντιουμένη νόμῳ ἢ τὸ δημόσιον (συμφέρον) παραβλάπτουσα. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐγκωμιάσθη ὁ βασιλεὺς οὗτος ὑπὸ συγχρόνων τε καὶ μεταγενεστέρων διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ καλουμένου χρυσαργύρου. "Οςτις τῶν ἀναγνωστῶν ἐπιθυμῇ νὰ λάβῃ νέαν ἀπόδειξιν μέχρι τίνος βαθμοῦ τινὲς τῶν χρονογράφων λέγουσι πολλάκις ὅ,τι φθάσουν, ἄς ζητήσῃ νὰ μάθῃ τί ἦτο τὸ χρυσάργυρον τοῦτο ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Κυροῦ Μιχαήλ τοῦ Γλυκᾶ, τοῦ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντος, ἐκ τῆς συνόψεως τῶν ἱστοριῶν Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ, καὶ ἐκ τῆς διὰ στίχων ἱστορικῆς συνόψεως τοῦ Κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ. Ἐὰν πιστεύσωμεν αὐτούς, τὸ χρυσάργυρον

εἰς τοῦτο συνίστατο, ὅτι πᾶς ἀνὴρ καὶ γυνή, κόρη, παῖς καὶ βρέφος, πτωχὸς, ἐλεύθερος καὶ δοῦλος προσέφερον τῷ ταμεῖν νόμισμα ἀργυροῦν λόγῳ τῆς κόπρου αὐτῶν καὶ τῶν οὖρων· καὶ προσέτι εἰς τοῦτο, ὅτι πᾶς κτήνους κύριος κατέβαλε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, φόλλεις ἔξ. Ἰδίᾳ δὲ ὁ Κεδρηνὸς προστίθησι μὲν εἰς τὸν κατάλογον τῶν φορολογουμένων τὰς πόρναις, ἄξιοι δὲ ὅτι ἐκ τῶν κτηνῶν οἱ ἵπποι, ἡμίονοι καὶ βόες συνεισέφερον, ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι, νόμισμα ἀργυροῦν. οἱ δὲ ὄνοι καὶ κύνες φόλλεις ἔξ. Κατ' εὐτυχίαν ὁ λογικώτερος Ζώσιμος καὶ ὁ σοφιστὴς Γαζης Προκόπιος, ἐν τῷ εἰς Ἀναστάσιον πανηγυρικῷ, ἐξηγουσιν εὐκρινῶς ὅτι ὁ φόρος οὗτος τοῦ χρυσαργύρου οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ φόρος ἐπὶ ὅλων τῶν ἐπιτηδευμάτων, εἰσπραττόμενος κατὰ τετραετηρίδα ἢ πενταετηρίδα· μετὰ δὲ τοῦ φόρου τούτου συγκατελέγετο, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ζώων φόρος. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔχουσιν· ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου φέρουσιν εἰς μέσον πλείστας ὅσας ἀπορίας, τὰς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι, τὸ καθ' ἡμᾶς, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διαλύσωμεν.

Ἐν πρώτοις ὅλοι σχεδὸν οἱ ἱστορικοὶ, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, ἐπικροτοῦσιν εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου, ἄξιουντες ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἦτο σφόδρα καταθλιπτικός. Ἀλλ' ἐὰν ᾔνοι ἀληθὲς τὸ παρά τῶν τριῶν χρονογράφων ῥητῶς ὡς ἀνωτέρω λεγόμενον, ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἐπλήρωνεν ἀργυροῦν νόμισμα, ὁ φόρος οὗτος ὡς φόρος ἐπιτηδεύματος λογιζόμενος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ βαρὺς. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας ἐπλήρωνε κατ' ἔτος διὰ τὴν παρ' αὐτῆς μετερχομένην βιομηχανίαν, νόμισμα ἀργυροῦν, ἔπεται ὅτι πᾶσα οἰκογένεια, μετερχομένη βιομηχανίαν τινὰ ἐπλήρωνεν ἑτησίως κατὰ μέσον ὅρον 5 ἀργυρᾶ νομίσματα, ὅπερ, ἐὰν τῶντι δὲν ἐγένετο κάμμία διακρισις μεταξύ τῶν διαφόρων βιομηχανιῶν, ἡδύνατο νὰ κατακριθῇ ὡς φόρος ἄνισος, ἀλλὰ ὅχι καὶ ὡς ἐπαχθὴς οὐδὲ ὡς πρὸς αὐτὰς τὰς ἦττον προσοδοφόρους βιομηχανίας. Πλὴν δὲ τῶν ἐντεῦθεν προσγινομένων ἀποριῶν, ἔρχεται εἰς μέσον καὶ ἄλλη. Ὅλοι βεβαιοῦσιν ὅχι μόνον ὅτι ὁ φόρος ἐκεῖνος ἦτο σφόδρα ἐπαχθὴς, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἔφερεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον πρόσθετον μεγάλην. Καὶ ὅμως ἡ κατάργησις αὐτοῦ δὲν φαίνεται ἐπαγαγούσα ἐλάττωσιν τινὰ εἰς τὰ δημόσια ἔσοδα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος καὶ τοι ἐπεχείρησε τοσαῦτα δημόσια ἔργα, καὶ ἐπῆρκεσεν εἰς τοσαύτας ἐκτάκτους δαπάνας, καὶ κατήργησε τὸ χρυσάργυρον, κατέλιπεν, ἀποθανὼν, ἐντὸς τοῦ δημο-

σίου θησαυροῦ 320,000 λίτρας χρυσίου, ἤτοι 360,000,000 δραχμῶν· ὁ δὲ μετ' οὗ πολὺ βασιλεύσας Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε κολοσσιαῖα πολεμικὰ καὶ οἰκοδομικὰ ἔργα, ἐξ ὧν βεβαίως δὲν συνάγεται ὅτι συνέβη ἐλάττωσίς τις τῶν πόρων τοῦ κράτους. Ἡ λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, παρὰ τὰ κοινῶς πρεσβευόμενα, ὅτι τὸ χρυσάργυρον δὲν ἦτο φόρος θαφιλῆς τοῦ κράτους· ἡ δὲ οἱ ἄλλοι τοῦ κράτους πόροι ἦσαν τοσοῦτοι ὥστε ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου δὲν ἐπενήργησε πολὺ εἰς τὴν κατὰστασιν τοῦ δημοσίου ταμείου. Ὅπως δὲ ποτε ἡ κατάργησις τοῦ φόρου τούτου εἶναι μία ἐκ τῶν οἰκονομικῶν διατάξεων δι' ὧν ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχειρεῖ ἐκ διαλειμμάτων ν' ἀνακουφίσῃ τὸν φορολογούμενον λαόν· καὶ τούτου ἕνεκα πρόσφορον εἶναι νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐννοίαν τινα τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύσαντος κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα φορολογικοῦ συστήματος, καθ' ὅσον ὑπάρχουσι περὶ τούτου ὅπως οὖν ἀσφαλῆ διδόμενα. Κυρίως θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν ἀμέσων φόρων, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ· διότι περὶ τούτων ἐξέδωκε τῷ 1864 ὁ πλεῖστον συντελέσας εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου Ἐδουάρδος Ζαχαρίας πραγματεῖαν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῆ ἐν τῷ τρίτῳ τεύχει τῆς παρ' αὐτοῦ συγγραφείσης ἱστορίας τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ δικαίου. Περὶ δὲ τῶν ἐμμέσων φόρων, περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐγένοντο εἰς ἐτι εἰδικὰ τοιαῦτα ἔργα παρέχοντα ἐξίσου τὰ πιστὰ, δὲν θέλομεν εἶπει εἰμὴ ὀλίγας τινὰς ἐν παρόδῳ λέξεις.

Ὁ κανονισμὸς τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεζήγητο ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἡ εἰσπραξις τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, ἀνατρέχει μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων Αὐγούστου. Τότε ἐγένετο γενικὴ καταγραφὴ καὶ τίμησις ὅλων τῶν ἐγγείων κτημάτων τοῦ κράτους καὶ ὅλων τῶν ἀκτημόνων αὐτοῦ κατοίκων, κατὰ φορολογικὰς μονάδας, αἵτινες ἐκαλοῦντο *capita*, ὠνομάσθησαν δὲ βραδύτερον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων *ζυγοκέφαλα*. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς τυχύτης καταγραφῆς καὶ τιμῆσεως, εἰσπράττετο ἐξ ἐκάστης μονάδος προσωπικῆς τε καὶ ἐγγείου, φόρος εἰς χρήματα (*humana καὶ terrena capitatio*)· ἐκ δὲ τῶν ἐγγείων καὶ παροχὴ εἰς σιτηρὰ (*annonariae functiones*) καὶ εἰς ζῶα (*capitatio animalium*). Ἡ καταγραφὴ ἐκείνη καὶ τίμησις περιελήφθη εἰς βιβλία, τὰ ὅποια εἶχον ποικίλα παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὀνόματα· τὸ δὲ παρὰ τοῖς νεωτέροις Εὐρωπαίοις ἐπικρατήσαν

cadastre (τὸ μεθερμηνευθὲν παρ' ἡμῖν Κτηματολόγιον) εἰκάζεται παραχθὲν ἐκ τοῦ capitastrium, τοῦ σχηματισθέντος μὲν ἐκ τοῦ capitatio, κολοβωθέντος δὲ εἰς catastrium. Ἄλλη ὁμῶς πιθανωτέρα ἐτυμολογία τῆς λέξεως cadastre εἶναι ἢ ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ κατάστρωσις, καταστρωθήτω, ὅπερ ἀπαντᾷται παρὰ τοῖς μεσαιωνικοῖς Ἕλλησι καὶ μέχρι τοῦδε σώζεται παρ' ἡμῖν ἐν τῇ σημερινῇ τοῦ ἐκθέτω λ. χ. καταστρώσῳ λογαριασμόν.

Κατ' ἀρχὰς ἡ τίμησις ἐπανελαμβάνετο τακτικῶς ἐντὸς ὠρισμένων χρονικῶν περιόδων. Ἄλλ' ὀλίγον μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον ἔπαυσαν, ὡς φαίνεται, αἱ τακτικαὶ καὶ γενικαὶ ἀναθεωρήσεις ἢ ἀνανεώσεις τῶν φορολογικῶν βιβλίων. Εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω, δὲν γίνεται ἡδὴ λόγος εἰμὴ περὶ τοπικῶν καὶ ἐκτάκτων ἀναθεωρήσεων, ἢ κατὰ μέρος διορθώσεων καὶ ἐξακολουθήσεων τῶν βιβλίων τούτων. Ὡς αὐτῶς τὸ ποσὸν τοῦ φόρου τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ καταβάλῃ ἡ ἐκάστη φορολογικὴ μονὰς δὲν ἦτο κατ' ἀρχὰς πάντοτε τὸ αὐτό. ἄλλὰ ὠρίζετο ἐκ διελειμμάτων δι' εἰδικῶν ἐπιταγῶν. Αἱ ἐπιταγαὶ αὗται ἦσαν τακτικαὶ καὶ ἐκτακτοὶ τακτικαὶ μὲν, αἱ κανονίζουσιν ἐφάπαξ τὸν φόρον ἐπὶ τινα ἔτη, ἐκτακτοὶ δὲ, αἱ ἐπιβάλλουσιν κατ' ἐξίχρεσιν ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος προσθήκας εἰς τὸν ἀπαξ ὀρισθέντα φόρον. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐκαλοῦντο indictiones, αἱ δὲ δευτέραι superindictiones. Ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὡς φαίνεται, ἡ τῶν τακτικῶν ἐπιταγῶν περίοδος ὠρίσθη εἰς πεντεκαίδεκα ἔτη. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, αἱ τακτικαὶ ἐπιταγαὶ ἀντὶ νὰ ἰσχύσωσι μόνον ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη, ἀπέβησαν διαρκεῖς καὶ ὠνομάσθησαν ἔκτοτε δι' αὐτὸ τοῦτο *Κανῶν*. Ἐντεῦθεν δὲ δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἐκδίδωνται ἐκτακτοὶ ἐπιταγαί· αἱ προσθήκαι αὗται εἰς τὸν τακτικὸν φόρον ἀπέβαινον μάλιστα ἐπὶ τέλους ἐνίοτε ὡς αὐτῶς διαρκεῖς, καὶ τότε ἐλογίζοντο ὡς μέρος ὁλοκληρωτικὸν τοῦ κανόνος. Ὡς τε ὁ ἐγγεῖος φόρος, γενόμενος πᾶσις, ἀπέβαλεν οὕτω τὸν ἰδιαίχοντα τοῦ φόρου χαρακτηριστὴρα καὶ κατέστη εἰδὸς τι δουλείας ἢ μᾶλλον προσόδου χρηματικῆς καὶ βάρους ἐμπραγμάτου, ἐπιβεβλημένων εἰς ἕκαστον κτῆμα τοῦ ὁποίου παρηκολούθουν τὴν τύχην ἐσαεὶ. Πρὶν προχωρήσωμεν παρατηροῦμεν, ὅτι, ἐνῶ ἡ κατὰ δεκαπενταετίαν τακτικὴ ἀναθεώρησις τῶν φορολογικῶν βιβλίων καὶ ἡ ἐπὶ δεκαπενταετίαν ἰσχὺς τῶν φορολογικῶν ἐπιταγῶν βαθμηδὸν ἐξέλιπε, παρέμεινεν ἐν τούτοις ἡ δεκαπενταετής

ἐκείνη περίοδος ὡς βάσις τῆς ἐπισήμου τοῦ κράτους χρονολογίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς τοῦ κράτους καταλύσεως. Ἡ δεκαπενταετής περίοδος, ὀνομασθεῖσα ἰνδικτιῶν, ἐκ τοῦ λατινικοῦ ὅρου *indictio*, ὠρίζετο εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀντιγραφάς (τὰ Β. διατάγματα) οὕτω πῶς κατ' ἀρχάς· ἰνδικτιῶνος πρώτη, δευτέρα, τρίτη, μέχρι πεντεκαδεκάτης. Βραδύτερον δὲ προσετίθετο καὶ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος, ἐνῷ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐσημειοῦτο ἐνίοτε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως δεκαπενταετῶν περιόδων, οἷον ἰνδικτιῶνος ὀγδοηκοστῆς ἔτος δεῖνα. Τὸ ἔτος τῆς ἰνδικτιῶνος, τὸ ὁποῖον ἤρχιζε τῇ 1 Σεπτεμβρίου, διότι τότε ἤρχιζε καὶ τὸ φορολογικὸν ἔτος, διατηρεῖται ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης ἐκκλησίας, ἥτις χρονολογεῖ ἔτι κατὰ ἰνδικτιῶνας ἐπίσημά τινα αὐτῆς ἔγγραφα.

Ἡ ἄμεσος εἰσπραξις τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἐκάστης κοινότητος καὶ ἡ παράδοσις αὐτοῦ εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχάς ἦτο ἀνέκαθεν ἐπιτετραμμένη καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς κοινότητος, ὑπὸ ἰδίαν αὐτῶν εὐθύνην· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες ἀπηλλάγησαν τοῦ καθήκοντος τούτου ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους γαιοκτῆτας, οἵτινες ὥφειλον ἕκτοτε νὰ καταβάλλωσι κατ' εὐθείαν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχάς τὸν τε ἐγγειον αὐτῶν φόρον, χρηματικὸν καὶ εἰς εἶδη, καὶ ἀκέραιον τὸν κεφαλικὸν φόρον τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐκείνοις ἀκτημόνων γεωργῶν, ἐλευθέρων ἢ δούλων, αὐτοὶ παρὰ τούτων εἰσπράττοντες τὸν τοιοῦτον φόρον. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε μεταβολή τις περὶ τὴν σύνταξιν τῶν φορολογικῶν βιβλίων· τὰ μεγάλα κτήματα ἀφηρέθησαν ἀπὸ τῶν κοινοτικῶν βιβλίων, τῶν λεγομένων τότε *χωριτικῶν στίχων*, καὶ κατεγράφησαν εἰς ἴδια βιβλία· ἐκαλοῦντο δὲ τὰ τοιαῦτα *ἴδια καταγραφέντα κτήματα ιδιόστατα*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τοὺς χωριτικούς στίχους, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο *στάσεις*.

Ἐκ πρώτης ὄψεως οὐδὲν ἦτο δικαιότερον καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν εὐκολώτερον τοῦ φορολογικοῦ τούτου συστήματος κατὰ τὸ ὁποῖον ὅλοι οἱ κάτοικοι καὶ ὅλα τὰ ἐγγεῖα κτήματα διηρέθησαν εἰς φορολογικὰς μονάδας, ὧν ἐκάστη κατέβαλλε φόρον, ὀριζόμενον διὰ βασιλικῶν ἐπιταγῶν, κατὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους. Ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ περὶ τὴν εἰσπραξιν εὐκολία συνδυαζομένη μετὰ τῆς ἀχαλινώτου καὶ ἐνίοτε

παράφρονος χρησεως ἦν ἐποίησαν οἱ πλείστοι ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν, ἐπήγαγον τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ φόρου ἐξόγκωσιν. Οὐ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φορολογικῶν μονάδων ποικίλα ἐπεβλήθησαν προσαρτήματα τοῦ φόρου διὰ τὰς ἐπαρχιακὰς καὶ τὰς κοινοτικὰς χρείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἐκάστη μονὰς ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ, ὡς κύριον φόρον, εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἐποπλασιάζοιτο, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, τὸ κράτος διηρέθη μεταξὺ πολλῶν ὑπερτάτων ἀρχόντων, ὧν ἕκαστος εἶχεν ἰδίαν αὐλήν, ἀποβαίνουσαν ὡσημέραι πολυτελεστέραν. Τὴν ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσαν κατὰθλιψιν κατέστησαν ἔτι δεινότεραν ποικίλα ἄλλα αἰτία. Καὶ πρῶτον αἱ ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἀρξάμεναι ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὑπέστησαν πολλὰς ζημίας ἡ γεωργία, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, καὶ ἐν γένει ἡλαττώθη ἡ εὐημερία τῶν κατοίκων τοῦ κράτους. Εἰς τοῦτο τὸ κακὸν προσθετόν τὴν αὕξῃσιν τῆς ἀξίας τῶν χρημάτων. "Ὅστις παραβάλλῃ τὸ περὶ τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ πρὸς μεταγενεστέρας περὶ τιμῶν εἰδήσεις, βλέπει ἀμέσως τὴν διαρκῆ ὄλων τῶν τιμῶν ἔκπτωσιν, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν διαρκῆ ὑψωσιν τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου· ὥστε ἡ πληρωμὴ τοῦ κεφαλικοῦ καὶ τοῦ χρηματικοῦ ἐγγείου φόρου ἀπέβαινεν ὡσημέραι ἐπαχθεστέρα, καὶ ἂν τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς ἐκάστην φορολογικὴν μονάδα ποσὸν ἔμενεν ἀμετάβλητον, πολλῶν δὲ μᾶλλον ὅταν τὸ ποσὸν τοῦτο ηὔξανεν. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκορύφωσε τὴν κατὰπίεσιν τοῦ λαοῦ ἡ κατὰχρησις τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ὧν οἱ κατώτεροι μάλιστα πολυάριθμοι φορολογικοὶ ὑπάλληλοι, μὴ ἔχοντες εἰμὴ μικρὸν μισθόν, ἀνεπλήρουν αὐτὸν ἀπαιτοῦντες παρὰ νόμον καὶ αὐτογνωμόνως πρόσθετα παρὰ τῶν φορολογουμένων δικαιώματα.

Ἡ συνδρομὴ τοσούτων συμφορῶν δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσῃ ὁλεθρίως εἰς τὴν κατὰστασιν τῶν κτημάτων καὶ τῶν προσώπων. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἐπαρχιῶν εἰς τὰς ὁποίας πρωῒμώτατα ἐγκατεστάθησαν βάρβαροι καὶ τῶν ὁποίων πολλὰ κτήματα ἀφῆρέθησαν μὲν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κτητόρων, ἔπαυσαν δὲ συντελοῦντα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου δὲν ἐγένετο ἐγκατάστασις ἄλλοφύλλων, ἀπλῶς δὲ συνέβαινον ἐπιδρομαὶ αὐτῶν, αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται, διὰ τὰς δηώσεις καὶ ἀίχμαλυσίας τὰς ὁποίας συνεπήγοντο, κατέστησαν πολλὰ κτήματα ἀνεπιτήδεια νὰ καταβάλλωσι τὸν ὠρισμένον εἰς χρήματα καὶ εἰς εἶδη φόρον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ

κυβέρνησις ἐπαδίδωκεν οὐδὲν ἥττον τὴν εἰσπραξίν τοῦ φόρου, μισθωταὶ καὶ γεωργοὶ ἐδραπέτευον, τὰ κτήματα ἀπέβαινον πολλάκις ἔρημα, ἄγονα, ἄπορα, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐγκατελείποντο καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν κυρίων. Ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ, ἡ κυβέρνησις, ἵνα μὴ στερηθῇ τῶν προσόδων αὐτῆς, κατέφυγεν εἰς διχτάξεις τινὰς ἐπαχθεῖς, αἵτινες οὐ μόνον ἄδικοι ἦσαν, ἀλλὰ καὶ ἱκαναὶ νὰ ἐπαγάγῃσι τὴν ὀλοσχερῇ καταστροφὴν πάσης ἐγγείου ἰδιοκτησίας. Ὅσάκις τὸ ἄπορον κτῆμα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐπιβεβλημένου αὐτῷ φόρου, ὁ φόρος εἰσπραττέτο ἐκ τῆς ἄλλης ἀκινήτου ἢ κινητῆς περιουσίας τοῦ κυρίου. Ἐὰν τοιαύτη περιουσία δὲν ὑπῆρχε καὶ τὸ ἄπορον κτῆμα ὀριστικῶς ἐγκατελείπετο ὑπὸ τοῦ κυρίου, τὸ κτῆμα τοῦτο προσεφέρετο ὡς ἰδιοκτησία εἰς πάντα ὅστις ἀνεδέχετο τὰ ἐπικείμενα εἰς αὐτὸ δημόσια βάρη. Ἐὰν δὲ οὐδεὶς ἀνεδέχετο οἰκιοθελῶς τὸ κτῆμα ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ, τότε τὸ ἄπορον κτῆμα ὁμοῦ μετὰ τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ ἐπεβάλλετο ἀναγκαστικῶς εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας ἄλλων ὑποφόρων ἀγρῶν. Τοῦτό ἐστίν ἡ λεγομένη ἐπιβολή. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα αὐτῆς ἵχνη ἀναφαίνονται ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ δευτέρου μετὰ Ἀναστασίου βασιλέως, ἡ ἐπιβολὴ ἐφηρμόζετο ἐτι αὐστηρότατα.

Οὐ μόνον δὲ τὰ κτήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ πρόσωπα ἐπηρεάσθησαν ἐκ τῆς συρροῆς ἐκείνης τῶν μνημονευθέντων δεινῶν. Εἵπομεν ὅτι οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες καὶ οἱ μεγάλοι ἰδιοκτῆται ὤφειλον νὰ εἰσπράττωσιν, ἐπὶ ἰδίᾳ εὐθύνῃ, τὸν ἐγγεῖον καὶ τὸν προσωπικὸν φόρον, οἱ μὲν εἰς τὰς περιφερείας, οἱ δὲ εἰς τὰ κτήματα αὐτῶν, καὶ νὰ παραδίδωσιν ἀκέραιον τὸ ποσὸν τοῦ φόρου εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχάς. Ἵνα λοιπὸν μὴ ἀποβῇ ἐντελῶς ἄδικος ἡ εὐθύνη αὕτη, ἐδέησε νὰ εὐκολυνθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ πραγματικὴ τοῦ φόρου εἰσπραξις παρὰ τῶν ὀφειλόντων αὐτὸν ἀνθρώπων. Καὶ ἐπειδὴ οἱ μικροὶ ἰδιοκτῆται, οἱ μισθωταὶ καὶ οἱ ἀκτῆμονες γεωργοὶ ἐγκατελείπον τοὺς ἀγροὺς ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν καταβολὴν τοῦ ὁσημέραι ἐπαχθεστέρου ἀποβαίνοντος τούτου φόρου, ἐπετράπη ἐπὶ τέλους εἰς τοὺς κοινοτικούς ἄρχοντας καὶ εἰς τοὺς μεγάλους γαιοκτῆτας τὸ δικαίωμα νὰ ἐπανάγῃσι τοὺς δραπέτας οἴκοι καὶ νὰ διακωλύωσι τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν ὥστε παρήχθῃ τοιοῦτοτρόπως βαθμηδὸν ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ φορολογούμενοι ἦσαν ἀναποσπάστως προσηρητημένοι εἰς τὴν γῆν μεθ' ἧς ἦσαν τετιμημένοι ἐν τοῖς δημοσίοις βι-

βλίοις. Βραδύτερον, ἤτοι ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατηργήθη ἡ ὥς πρὸς τὴν ὁλοσχερῇ εἰσπραξίν τοῦ φόρου εὐθύνη τῶν τε κοινοτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν μεγάλων γαιοκτητῶν, παρέμεινεν ὁμως οὐδὲν ἥττον, πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ τοῦ δημοσίου, ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι διὰ παντὸς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κτήματος εἰς ὃ ἀνήκουσι διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς. Ἐντεῦθεν συνέβη οὐσιωδεστάτῃ μεταβολῇ εἰς τὴν προσωπικὴν κατάστασιν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους. Ἐνῶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἐμορφώθη καὶ ἄλλη, ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἐκείνων ἱσταμένη, τάξις ἀνθρώπων, οἵτινες οὔτε ἐλεύθεροι ἐντελῶς, οὔτε καθ' ὁλοκληρίαν δοῦλοι ἦσαν, ἀλλὰ, κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις, προσήγγιζον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τούτους ἢ ἐκείνους καὶ τούτου ἕνεκεν ὠνομάζοντο ποικίλως· *πάροικοι, ἐναπόγραφοι, ὑπὸ δεσποτείας τελοῦντες γεωργοί, δουλοπάροικοι, κληρικοπάροικοι, κ.τ.λ.* Ἀλλὰ μήπως μόνοι οἱ ἀκτήμονες γεωργοὶ ἀπέβαλλον οὕτω τὴν ἐλευθερίαν; Καὶ αὐτοὶ οἱ μικροὶ γαιοκτηταί, οἵτινες ὥκουν συνήθως ἢ περὶ τὰς πόλεις ἢ εἰς χωρία αὐτοτελῆ, τὰ καλούμενα *μητροκωμῖαι, κωμητοῦραι, χωρία ἐλευθερικὰ* καὶ βραδύτερον *κεφαλοχώρια*, ἤναγκάζοντο πολλάκις, διὰ τὰς ποικίλας τῶν χρόνων ἐκείνων συμφορὰς, νὰ ὑποβάλλωσιν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν ἰσχυρῶν ἀνδρῶν ἢ ἰδρυμάτων (βουλευτῶν, μεγάλων γαιοκτητῶν, μοναστηρίων, ἐκκλησιῶν κ.τ.τ.), προστασίαν ἣτις συνεπήγετο πάντοτε σχέσιν τινὰ ὑποταγῆς πρὸς τὸν προστάτην. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ ἀφορμῶν ἠφανίζοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἱ μικροὶ ἐλεύθεροι γαιοκτηταί, εἴτε διότι, ὑπὸ κακῶς νενοημένου ἡρησκαυτικοῦ ζήλου ἐλαυνόμενοι, ἡσπάζοντο σωρηδὸν τὸν ἱερατικὸν ἢ μοναχικὸν βίον καὶ παρέδιδον συγχρόνως τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια· εἴτε διότι, ὑπὸ τῆς πενίας πιεζόμενοι, ὁλοσχερῶς ἐξεποιοῦν τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς ἄνδρας πλουσίους ἢ ἰσχυροὺς, οἵτινες προθύμως ὠφελοῦντο ἐκ τῶν δυστυχῶν ἐκείνων περιστάσεων, ἵνα ἔτι μᾶλλον αὐξήσωσι τὰ μεγάλα αὐτῶν κτήματα. "Ὡς τε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἤλαττοῦτο ὁσμήραι ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ζωτικωτέραν παντὸς κράτους δύναμιν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, ἐν μέρει δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἔκτῃ ἑκατονταετηρίδῃ. Ἀλλ' ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα, οὕτω καὶ ἐπὶ

τοῦ προκειμένου δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιχειρήσῃ σπουδαίας τινὰς μεταρρυθμίσεις. Εἶναι ἀληθές ὅτι, ἔτι ὑφισταμένης τῆς ὅλης ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, οἱ αὐτοκράτορες ἐνόησαν τελευταῖον τὴν ἀνάγκην νὰ μετριάσωσι τὴν κατάθλιψιν ἣν ἔπασχον οἱ ὑπῆκοι ἐκ τῆς εἰσπράξεως τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ προσωπικοῦ φόρου. Ἐπὶ τούτῳ πρὸ πάντων κατεβίβασαν τὸ ὑπεραυξηθὲν ποσὸν ὅπερ κατ' ἔτος ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ ἕκαστον ζυγοκέφαλον, εἰς μετριώτερόν τινα ὅρον, εἰς τὸν ὅρον ἐκείνον ὅστις διετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὡς κανὼν. Πρὸς τούτοις ἐπέτρεπον πολλάκις ἀφέσεις καθυστερούντων, *συγχωρήσεις λοιπάδων*, ὡς ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι (σελ. 686, 687, 700, τοῦ δευτέρου τόμου). Προϊόντος μάλιστα τοῦ χρόνου, κατήντησεν ἔθος, πᾶς νέος βασιλεὺς νὰ ἐπιτρέπῃ ἄφεςιν τῶν καθυστερούντων, ἔθος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησε καὶ βραδύτερον, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας· διότι νεαροὶ καὶ ἄλλαι ῥηταὶ μαρτυρίαι μνημονεύουσι συγχωρήσεις λοιπάδων ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Ἰουστίνου Β' καὶ Μαυρικίου, περὶ οὗ λέγει ὁ Σουΐδας «ἀναφέρεται δὲ καὶ τὴν τρίτην μοῖραν τῶν φόρων συγχωρῆσαι τοῖς ὑπηκόοις» περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Τιβερίου Β', ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Βοτανιάτου. Ἐν δὲ τῇ ἐνάτῃ, Νικηφόρος, ὁ ἀπὸ γενικοῦ λογοθέτου βασιλεύσας, ἐλέγχεται πικρῶς διότι δὲν ἐτήρησε τὸ τοιοῦτον ἔθος. Ἐπὶ πᾶσιν ἔτι ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπετράπησαν πολλὰὶ φόρων ἀτέλεια, ἐξ ὧν μάλιστα ἀξιωμακρονεὺτος εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀπαλλαγὴ κατ' ἀρχὰς τοῦ ὄχλου τῶν πόλεων, ἔπειτα δὲ καὶ τοῦ ἐν ἀγροῖς ὄχλου. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἀναφαίνεται πάλιν βραδύτερον μέχρι τινὸς χρόνου ἐκ διαλειμμάτων εἰσπραττόμενος· καὶ αἱ ἄλλαι δὲ ἀτέλεια πολλάκις ἀνεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων βασιλέων.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι τὰ περὶ τὰ τέλη τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας διαταχθέντα πρὸς ἀνακούφισιν τῶν φορολογουμένων, ἐν μέρει μόνον ἐπέτυχον τοῦ σωτηρίου τούτου σκοποῦ. Ἡ διατήρησις ἀμεταβλήτου τινὸς ὅρου ὃν ὤφειλε κατ' ἔτος νὰ πληρῶνῃ ἕκαστον ζυγοκέφαλον, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἡλαττώθῃ ὁ ὅρος οὗτος, οὐδετεροῦτο μέχρι τινὸς ὑπὸ τῆς προαγομένης τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου. Αἱ συγχωρήσεις τῶν λοιπάδων ὠφελουν ἐκείνους μάλιστα τοὺς ὁποίους οἱ εἰσπράκτορες δὲν εἶχον τολμήσει νὰ καταδιώξωσιν, ὃ ἐστὶ τοὺς ἰσχυροτέρους, καὶ ἐν γένει ἐνεθάρρουν τοὺς μὴ πληρώνοντας πρὸς βλά-

βὴν τῶν ἀκριβῶς καταβαλλόντων τὸν νενομισμένον φόρον. Αἱ δ' ἀτέλειαι ἀνεκαλοῦντο ἐκ διαλειμμάτων. "Οθεν οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχείρησαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ κουφισμοῦ, καὶ νὰ μετριάσωσι διὰ σπουδαιοτέρων τρόπων τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα ὅσα συνεπήγετο τὸ φορολογικὸν ἐκεῖνο σύστημα ἐνεκα τῆς καταθλιπτικῆς αὐτοῦ ἐκτελέσεως καὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν τοῦ κράτους περιστάσεων.

Εἶδομεν ὅτι μία τῶν ἀδικωτέρων καὶ ὀλεθριωτέρων διατάξεων τοῦ φορολογικοῦ τούτου συστήματος ἦτο ἡ ἐπιβολή, δι' ἧς οἱ γείτονες ἡναγκάζοντο νὰ ἀναλάβωσι τὰ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἰδιοκτητῶν ἐγκαταλειφθέντα ἄπορα κτήματα, ὁμοῦ μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ πληρώσωσι τοὺς φόρους τῶν κτημάτων τούτων. "Ηδὴ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὁ ἀπαλλάξας τὸ ὑπήκοον τῆς πληρωμῆς τοῦ χρυσαργύρου, ἠθέλησε νὰ καταργήσῃ καὶ τὴν ἐπιβολὴν ἀλλ' ὁ ἐπαρχος Μαρτῖνος ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλευματος τούτου. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ διαδόχου Ἰουστινιανοῦ, ἡ καταθλιπτικὴ αὕτη ὑποχρέωσις ἐξετελεῖτο ἔτι αὐστηρότατα. Μετ' οὐ πολὺ ὁμως, ἐπὶ Τιβερίου ὡς φαίνεται, ἐξεδόθη θεῖος τύπος περὶ ἐπιβολῆς, ὅστις, εἰ καὶ ἄγνωστόν ἐστι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἐμετρίασε πιθανώτατα τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὀλεθρίας ἐκείνης διατάξεως. Ἐνίστε μάλιστα περιπίπτει αὕτη ἔκτοτε εἰς ἀχρησίαν, ὅπως ἐπὶ τῶν βασιλείων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐν τῇ 8ῃ ἑκατονταετηρίδι· ἢ ἂν ἐφαρμόζεται ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ, μετὰ τῆς ἀρχαίας τραχύτητος, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικοῦ λογοθέτου, καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, χαρακτηρίζεται ὁμως ὑπὸ τῶν χρονογράφων Θεοφάνους, Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ, Ζωναρά, Κεδρηνοῦ, ὡς κἀκωσις, ὡς παράλογον ἄχθος, δηλαδὴ ὡς ἔκτακτόν τι γεγονός· κατὰ τοῦ ὁποῦ ἐξανίσταται ἡ κοινὴ συνείδησις, μέχρις οὗ ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὅλως φαίνεται ἐκλείπουσα ἡ ἐπιβολή. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἐπιβολὴ εἶχεν ἐνίστε ἀγαθὰ τινα ἀποτελέσματα. Πολλάκις τῶντι ἐγκαταλειφθέντος τοῦ κτήματος ὑπὸ τοῦ κυρίου, ἀνελάμβανον τὸ κτῆμα τοῦτο οἱ ἐν αὐτῷ ἐναπόγραφοι, μετὰ τῆς ὑποχρεώσεως, ἐννοεῖται, τοῦ νὰ καταβάλῃσι τοὺς ὀφειλομένους φόρους, καὶ τότε ἐγίνοντο οὐ μόνον κύριοι τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἐλεύθεροι· ἡ δὲ βασιλεία, ἔτι ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος,

ἠθέλησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν οὕτως ἀνακτῆθεϊσαν ὑπὸ τῶν γεωργῶν ἐκείνων ἐλευθερίαν καὶ ἰδιοκτησίαν, ἀπαγορεύσασα ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος τὴν ἐκποίησιν εἰς ἐξωτικὸν τοῦ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνήκοντος γῆς μεριδίου. Ἡ ἐκποίησις δὲν ἐπετρέπετο εἰμὴ εἰς ἕτερον τοῦ χωρίου κάτοικον· καὶ τοιοῦτοτρόπως εἰκάζεται ὅτι ἐμορφώθησαν τὰ προαναφερθέντα αὐτοτελῆ χωρία, μητροκωμῖαι, χωρία ἐλευθερικὰ, κεφαλοχώρια.

Ἐν γένει δὲ ἰδιάζουσαν προσοχὴν ἐπέστησεν ἡ βασιλεία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν τύχην τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἀγωνισθεῖσα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προστατεύσῃ τὴν πολῦτιμον ταύτην τῶν ἀνθρώπων τάξιν, οἵτινες, ὡς εἶδομεν, ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς ποικίλας καὶ καταστρεπτικὰς ἐπηρείας. Ἀλλὰ μάλιστα ἀξιωματημονέυτοι εἶναι αἱ διατάξεις ὅσαι ἐξεδόθησαν ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (ἔτ. 922 καὶ 934), Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (ἔτ. 947), Ῥωμανοῦ τοῦ νεωτέρου (ἔτ. 959—963) καὶ ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν μεγάλων βασιλέων Νικηφόρου τοῦ Φωκῆ (τρεῖς διατάξεις, ἐν ἔτεσιν 964 καὶ 967) καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἢ Βουλγαροκτόνου (δύο διατάξεις ἐν ἔτεσιν 988 καὶ 996). Ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ εἶχε συμβῆ λιμὸς δεινότατος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὠφελούμενοι οἱ πλούσιοι, οἱ ἰσχυροὶ, οἱ δυνατοὶ, ὡς ἐλέγοντο τότε, ἤρχισαν νὰ ἀγοράζωσιν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ τὰ κτήματα τῶν μικρῶν γεωργῶν. Ἡ ἀγανάκτησις τὴν ὁποίαν ἐξέφρασεν ὁ Ῥωμανὸς ἐπισήμως διὰ τὴν τοιαύτην τῶν δυνατῶν διαγωγὴν, ἤθελε τιμῆσαι τὸν μᾶλλον φιλόσοφον καὶ τὸν μᾶλλον φιλάνθρωπον ἄρχοντα τῆς ἐννεακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. «Πολλοὶ γὰρ ἀφορμὴν ἐμπορίας τὴν τῶν πενήτων λαβόμενοι ἀπορίαν, λέγει ἐν μιᾷ τῶν Νεαρῶν αὐτοῦ, ἣν ὁ πάντα φέρων χρόνος ἤνεγκεν, ἀντὶ φιλανθρωπίας, ἀντὶ οἴκτου, ἀντὶ χρηστότητος, λιμῷ πιεζομένους ὁρῶντες τοὺς πένητας, οἱ μὲν ἀργυρίῳ, οἱ δὲ χρυσίῳ, οἱ δὲ σίτῳ ἢ ἄλλαις τισὶν ἐπιδόσεσιν εὐώνως τὰς τῶν ἀτυχούντων πενήτων ἐξωνήσαντο κτήσεις.» Ὡς τε, καθὰ λέγει ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ἐν ἑτέρᾳ τινὶ Νεαρᾷ, «ἣν ὁλοσχερῆς τῶν πραγμάτων ἀνατροπὴ καὶ πᾶς τις τῶν ἐν δόξῃ κραταιῶν πασσυδεῖ (πάσῃ τῇ σπουδῇ) χώρας ἀπεριγράπτους ἀποτεμνόμενος, ἐν ἀνδραπόδων λόγῳ τοὺς ἀθλίους ἐνέταττε κτήτορας.» Ἴνα λοιπὸν περισταλῇ ἡ πλεονεξία αὕτη τῶν δυνατῶν καὶ προστατευθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἡ τάξις τῶν μικρῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἐξεδόθησαν αἱ προμνημονευθεῖσαι πολυάριθμοι διατάξεις.

Δι' αὐτῶν ὠρίσθη πρῶτον, τίνες ἦσαν οἱ δυνατοί. Δυνατοὶ ἦσαν οἱ μάγιστροι ἢ πατρίκιοι, οἱ ἀρχαῖς ἢ στρατηγίαις ἢ πολιτικοῖς ἢ στρατιωτικοῖς ἀξιώμασι τετιμημένοι, ἢ καθόλου εἰς συγκλήτου βουλὴν ἀπηριθμημένοι, οἱ θεματικοὶ ἄρχοντες ἢ ἀπάρχοντες· προσέτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες, οἱ τὴν προστασίαν καὶ ἐπικράτειαν τῶν εὐαγῶν ἢ βασιλικῶν οἰκῶν ἔχοντες. Ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ ὅλοι ὅσοι «διὰ τῆς ἐτέρων δυναστείας, πρὸς οὓς πεπαρρησιασμένως ὠκείωνται, ἱκανοὶ εἰσιν ἐκφοβῆσαι τοὺς ἐκποιοῦντας ἢ πρὸς εὐεργεσίας ὑπόσχεσιν τὴν πληροφορίαν αὐτοῖς παρασχεῖν.»

Δεύτερον ὠρίσθη ὅτι οἱ δυνατοὶ οὗτοι δὲν εἰμποροῦν νὰ ἀποκτήσωσι χωρίον ἢ ἀγρὸν, καθόλου ἢ μερικῶς, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, δι' ἑαυτούς, ἢ ὑπὲρ τῆς βασιλικῆς περιουσίας, ἢ τῶν ἐκκλησιῶν, ἢ τῶν μοναστηρίων. Ὁ δὲ κατὰ παράβασιν τῆς διατάξεως ταύτης προσκτησάμενός τι, δι' οἰοῦντο ποτε τρόπου, ἀγορᾶς, δωρεᾶς, κληρονομίας ἢ ἄλλως, ὀφείλει νὰ ἀποδώσῃ τὸ προσκτηθὲν, μεθ' ὅλων τῶν γενομένων ἐπ' αὐτοῦ τυχόν βελτιώσεων, ἀναργύρως, δηλαδὴ ἄνευ ἀποζημιώσεως, εἰς τοὺς ἐκποιήσαντας ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, ἢ ἐν ἐλλείψει τοιούτων, εἰς τοὺς οἰκήτορας τοῦ χωρίου ἢ τοῦ ἀγροῦ, καὶ προσέτι νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος ὡς ποινήν, ἢ εἰς ἄλλην τινὰ προσήκουσαν νὰ ὑποβληθῇ τιμωρίαν.

Τρίτον. Ἐὰν μικρὸς γαιοκτήτης θέλῃ νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφιερῶσιν τὸ κτῆμά του εἰς τὴν μονήν.

Τέταρτον. Ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἐπεζέτεινε τὴν διάταξιν ταύτην, ὀρίσας ὅτι οὐδενὶ ἐν γένει ἐπιτρέπεται τοῦ λοιποῦ ν' ἀφιερῶι γαίαν εἰς μοναστήρια ἢ ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος ὁ Πορφυρογέννητος ἠναγκάσθη ν' ἀνακαλέσῃ μετ' οὐ πολὺ τὴν τελευταίαν ταύτην διάταξιν.

Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τῆς δοκίμου πραγματείας τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρία. Δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐθεράπευσεν ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ φόρος γενόμενος, ὡς προείπομεν, πάγιος, παρέμεινε τοιοῦτος, ἐνῶ ἡ κατάστασις τῶν κτημάτων ἐτροπολογεῖτο, καὶ ἴσως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐχειροτέρευεν, ἢ δὲ ἀξία τοῦ χρυσοῦ ἠϋζάνεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, καὶ ὅταν ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἐνοθεύθη

τὸ νόμισμα, ἐγένοντο προσθήκαι εἰς τὸν κανόνα, ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ὁ ἀρχῆθεν ὠρισμένος πραγματικὸς φόρος. Ἡ πλημμελής λοιπὸν βάσις τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος διετηρήθη. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἄδικον εἶναι τὸ ῥηθὲν ὅτι ἐπὶ δώδεκα αἰῶνας, οὔτε ἡ ἐξερήμωσις τῆς χώρας οὔτε ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων προεκάλεσαν οἵανδὴποτε μεταρρῦθμωσιν ἢ βελτίωσιν. Ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου· ἡ ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος περιστολὴ τῆς ἐπιβολῆς, ἡ ἐν τῇ ὑγδῷ ἀχρηστία αὐτῆς, ἡ μετέπειτα ἐκ διαλειμμάτων μόνον ἐφαρμογὴ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ὀλοσχερῆς ἐξάλειψις τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης· καὶ πλὴν τούτων ἡ συνεχὴς καὶ ἔντονος προστασία ἣν ἡ βασιλεῖα ἀπένεμεν εἰς τοὺς μικροὺς γαιοκτῆτας καὶ τοὺς ἐλευθέρους γεωργούς· ταῦτα πάντα· δὲν συνετέλουν ἄρά γε εἰς τὸ νὰ μετριάσωσι τὰ βάρη τῶν ὑπηκόων καὶ νὰ καταστήσωσιν ὀλιγώτερον ἐπαχθῇ τὴν κατάστασιν τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν; Καὶ αὐταὶ αἱ τακτικαὶ ἀφάσεις τῶν λοιπάδων, εἰ καὶ συνεπαγόμεναι ἀτοπήματά τινα, δὲν κατέλειπον ἐπὶ τέλους εἰς πολλοὺς τῶν φορολογουμένων ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσά, τὰ ὅποια ἄλλως ἔπρεπε νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον; Τὸ πάγιον τοῦ φόρου ἀντέβαινε βεβαίως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ φόρος δέον νὰ ὀρίζηται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πραγματικῆς προσόδου. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως ὅτι, παρεκτός τοῦ ἀορίστου γεγονότος, ὅτι ὁ ὅρος αὐτοῦ ἐμετριάσθη πρὶν παγιωθῇ, οὐδὲν ἔχομεν διδόμενον ἵνα κρίνωμεν μέχρι τίνος ἦτο ἡ ἀπέβη καταθλιπτικὸς, διότι δὲν ἤξεύρομεν οὔτε τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οὔτε τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων, οὔτε τὴν πρόσδοδον αὐτῶν, οὔτε τὰς τιμὰς τῶν προϊόντων. Θεωρητικῶς μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ πάγιον τοῦ φόρου δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιβλαβὲς εἰς τὸν ἰδιοκτήτην· ἀπεναντίας καθίσταται ὠφέλιμον ὡσάκις ἡ κατάστασις τοῦ κτήματος βελτιωθῇ, καὶ συντελεῖ οὕτω εἰς τὸ νὰ παροτρύνῃ τὴν φιλοπονίαν τοῦ γεωργοῦ, εἰδότες ὅτι ὅσον καὶ ἂν αὐξήσῃ ἡ πρόσδοδος, ὁ φόρος μένει ὁ αὐτός. Ὅτι δὲ καὶ πράγματι ὁ πάγιος φόρος δὲν ἐπήνεγκεν ἀδιαλείπτως ὀλέθρια ἀποτελέσματα, δῆλον ἐκ τούτου, ὅτι, καθάπερ εἶδομεν, τὰ κεφάλαια συνέρρεον ἐπὶ τὴν ἀγορὰν τῶν γαιῶν μετὰ τοσαύτης προθυμίας ὥστε ἡ βασιλεῖα ἠναγκάσθη νὰ περιστείλῃ τὴν τοιαύτην αὐτῶν ὁρμὴν. Εἶναι ἀληθές ὅτι, κατὰ τὸν Ἐδουάρδον Ζαχαρίαν, τὰ κεφάλαια δὲν ἔρρεπον ἐπὶ τὴν γεωκτησίαν εἰμὴ ἐξ ἀνάγκης, ἥτοι διὰ τὴν παντελεῖ ἔλλειψιν ἐμπορίας, βιομηχανίας καὶ ὑποθηκικῆς πίστεως. Πολλάκις

ὅμως εἵπομεν καὶ μετ' ὀλίγον διὰ γεγονότων θέλομεν ἀποδείξει ὅτι ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ἤκμαζον τότε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει. Ἀλλὰ καὶ ἀληθοῦς ὑποτιθεμένης τῆς ἀντιθέτου δοξασίας, τίς θέλει πιστεύσει ὅτι, ἂν ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας, ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων, ἡ καταστροφή τῶν κτημάτων, ἦσαν τοσοῦτον φοβεραὶ ὅσον περιγράφονται ὑπὸ τινων, οἱ κεφαλαιοῦχοι δὲν ἤθελον προτιμήσει νὰ φυλάττωσι τὰ χρήματα αὐτῶν ἀργὰ μᾶλλον ἢ νὰ τὰ μεταχειρίζωνται εἰς ἀγορὰν γαιῶν, ἐξ ὧν ἄλλο δὲν ἐκαρποῦντο εἰμὴ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ καταβάλλωσιν ἀπαραιτήτως διαρκεῖς καὶ ἀναλλοιώτους ὀφειλάς πρὸς τὸ δημόσιον ;

Ὅλοι οἱ φόροι, λέγουσιν οἱ ἐπικρίνοντες τὸ φορολογικὸν σύστημα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅλοι οἱ φόροι ἐπεσπαρέθησαν ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ δὲ ἔμμεσοι ἦσαν ἐλάχιστοι. Καὶ ὅμως ὁ Ἰουδαῖος Βενιαμὴν Τουδέλας, ὅστις κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα περιηγήθη τὸ ἀνατολικὸν κράτος, βεβασιῶ, ὅτι ἐκ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ βασιλεῖς εἰσέπραττον κατ' ἔτος 7,300,000 χρυσῶν (ἦτοι 109,500,000 δραχμῶν) καταβαλλομένων ὑπὸ τῶν ἐργαστηρίων, τῶν καπηλείων, τῶν ἀγορῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἐμπόρων τῆς Περσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, οἷτινες πανταχόθεν τῆς γῆς συνέρρεον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Τινὲς ὑπόπτευσαν ὅτι ὁ Τουδέλας εἶπεν ὑπερβολὰς, ἂν καὶ παρατηρήθη συγχρόνως ὅτι, ἐπὶ χρηματικῶν υποθέσεων, ἡ μαρτυρία ἀνδρὸς Ἰουδαίου δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ νὰ ἔχῃ κύρος. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν τοὺς λόγους τοῦ αὐτόπου τούτου τῶν πραγμάτων μάρτυρος, δὲν ἐπιτρέπεται ποτὲ νὰ συμπεράνωμεν, οὔτε ὅτι οἱ ἔμμεσοι φόροι ἦσαν ἐλάχιστοι, οὔτε ὅτι τὸ ἐμπόριον ἦτο νεκρόν. Καὶ μὴ ὑπολάβῃ τις ὅτι τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἦτο ἀπλῶς διαμετακομιστικόν, καὶ συνεκεντροῦτο ἅπαν ἐντὸς τῆς πρωτεύουσας. Ἐὰν ἐξ ἀνάγκης περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς ἐπαρχίας τινὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, αἷτινες θέλουσιν αἰετοτε εἶχει τὸ προνόμιον νὰ ἐφιστῶσι τὴν ἰδιάζουσαν προσοχὴν πάσης ἑλληνικῆς ψυχῆς, θέλομεν εὖρει ὅτι, κατὰ τὰς ῥητὰς μαρτυρίας ἡμεδαπῶν καὶ ἄλλοδαπῶν χρονογράφων, ἀπὸ τῆς ἐβδόμης μέχρι τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ στερεᾷ Ἑλλάδι, ποικίλα καὶ πλουσιώτατα προϊόντα τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας, εἰσῆγον ἐκ τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, χρηματικὰ ποσὰ ὑπέρογκα εἰς τε τὰ ἰδιωτικὰ

ταμεῖα καὶ εἰς τὸ δημόσιον. Ἐν Ἀργεῖ, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Θήβαις ὑπάρχον ἐργοστάσια μεταξωτῶν καὶ πορφυρῶν ὑφασμάτων, περιφήμων διὰ τὴν λεπτότητα τῆς κατασκευῆς, διὰ τὸ κάλλος τῶν χρωμάτων, διὰ τὴν τέχνην τῶν ποικιλιμάτων. Πλὴν δὲ τούτων ἤκμαζον εἰς τε τὰς προειρημένους πόλεις καὶ εἰς ἄλλας, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ, διάφορα ἄλλα τεχνουργεῖα λινῶν, βαμβάκερῶν, μαλλίνων ὑφασμάτων, βυρσοδεψεῖα κ.τ.τ. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῆς γεωργίας προϊόντα, ἔχοντα μεγάλην τὴν ἀξίαν πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ πρὸς τὴν Ἰνδικὴν θαλάσσιου πλοῦ διὰ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας, ἦσαν ἀντικείμενον ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου παραδόξως προςοδοφόρου. Τὰ καθ' ἕκαστα περὶ τούτου θέλουσιν ἐκτεθῆ βραδύτερον ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ νῦν βασιλείον τῆς Ἑλλάδος δὲν δύναται νὰ δώσῃ οὐδεμίαν ἐννοίαν τῆς τότε λαμπροτάτης καταστάσεως τῶν χωρῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, λόγῳ πληθυσμοῦ, βιομηχανίας καὶ γεωργικῆς καὶ ἐμπορικῆς εὐπορίας. Εἰς πρόχειρον δὲ ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀναφέρομεν τὸ ἀκόλουθον γεγονός. Ὅτε ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὰς Εὐρωπαϊκὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπαρχίας, ἴδρυσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐν δουκάτον εἰς Ἀθήνας, τὸ ὁποῖον δὲν συνέκειτο ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰμὴ ἐκ τῶν χωρῶν Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας. Ἐν τούτοις ὁ δούξ οὗτος τῶν Ἀθηναίων, κατὰ μαρτυρίας ἀναμφισβητήτους καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Ἰσπανοῦ Μουντάνερ, συνετήρει μίαν τῶν λαμπροτάτων αὐλῶν τῆς Εὐρώπης καὶ ἦτο εἰς τῶν μεγίστων ἡγεμόνων ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς. Οἱ ὑποτελεῖς αὐτοῦ εἶχον οἰκίας πολυτελεῖς, μάλιστα ὁ πολυθρύλητος Σαῖντ-Ὀμέρ τῶν Θηβῶν, τοῦ ὁποῖου τὸ παλάτιον ἦτο ἄξιον βασιλείας. Ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ δούκες τῶν Ἀθηναίων συνεκρότουν στρατοὺς 20,000 περίπου ἀνδρῶν πεζῶν καὶ ἱππέων. Τίς θέλει ἤδη πιστεύσει ὅτι συνέλεγον τοὺς πρὸς πάντα ταῦτα ἀναγκαίους δαψιλεῖς πόρους ἀπὸ μόνων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς προσόδων δύο ἐπαρχιῶν, ἐξ ὧν ἡ μία ἦτο αἰέποτε ὀνομαστή διὰ τὴν ὀλίγην αὐτῆς εὐφορίαν; Καὶ δὲν εἶναι μᾶλλον πρόδηλον ὅτι ἀπὸ τῆς ἡκμαζούσης βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας ἐπορίζοντο τὸν πολὺν ἐκείνῳ πλούτον; Ἐννοεῖται δὲ ὅτι, πρὸ τῶν Φράγκων, ὁ πλοῦτος αὐτὸς συνέρρεεν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ἂν τοσοῦτοι ἦσαν οἱ ἔμμεσοι πόροι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, ὅποσα ἄρα γε δὲν ἐκαρποῦτο τὸ κράτος ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων αὐτοῦ χωρῶν;

Πρὶν ἢ ἐπιφέρωμεν εἰςέτι τινὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, παρατηροῦμεν ὅτι, ἵνα κρίνωμεν δικαίως περὶ τῆς ἀξίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν γένει καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ὕλικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δεόν νὰ μὴ συγχέωμεν τοὺς ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτῆσεως χρόνους (ἀπὸ τῆς δεκάτης τρίτης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἐκατονταετηρίδος) μετὰ τῶν προηγούμενων. Ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτῆσεως τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξηκολούθησε μὲν ὀνόματι ὑφιστάμενον, ἀνέδειξεν εἰςέτι ἐπὶ μικρὸν ἀρετὰς τινας, ἀνέκτησε καὶ τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ· ἀλλὰ πράγματι, ἦτο ὅλως διάφορον τοῦ προτέρου. Οἱ ὀυτικοὶ δὲν ἔπαυσαν κατέχοντες ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς μεσημβρινὰς τῆς Εὐρώπης ἐπαρχίας· οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπέσπασαν ὀριστικῶς τὰς πλείστας βορειοτέρας· οἱ Τοῦρκοι κατέσχον ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἡ Κωνσταντινούπολις, ἄρδην λεηλατηθεῖσα ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν μεγαλοπρέπειαν καὶ εὐπορίαν· ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκάθισεν ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων, ἥτις παρεκτὸς τοῦ τελευταίου αὐτῆς ἀντιπροσώπου, δὲν ὑπῆρξεν ἀξία τῶν προηγούμενων βασιλέων διάδοχος, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἠϋξήσεν εἰς ὑπερβολὴν τὰ ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν ἐπιτραπέντα εἰς ποικίλους ξένους πολυειδῆ προνόμια, τὰ ἔτι μᾶλλον ἐλαττώσαντα τοὺς δημοσίους πόρους. "Ὡς τε τὸ κράτος τοῦτο κατήντησεν ἀπλῆ σκιά τοῦ προτέρου, καὶ εἶναι ἄτοπον νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ὅλου μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τῆς κατὰ τὰς δύο τελευταίας ἐκατονταετηρίδας κυβερνητικῆς αὐτοῦ παραλυσίας. Ὁ ἀληθὴς πολιτικός, κοινωνικός καὶ οἰκονομικός αὐτοῦ βίος ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἐκατονταετηρίδος καὶ ἀπέληξεν εἰς τὰ τέλη τῆς δωδεκάτης. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἔδειξε τὸ τί ἡδύνατο καὶ τί δὲν ἡδύνατο νὰ πράξῃ· καὶ κατὰ τὰ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα αὐτοῦ δεόν νὰ κρίνεται καὶ νὰ ἐκτιμᾶται. Ἐν τῷ διαστήματι λοιπὸν τούτῳ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε συγκροτῶν στρατοὺς καὶ στόλους μεγάλους· δὲν ἔπαυσε ἐγείρων πολυτελέστατα δημόσια καταστήματα· δὲν ἔπαυσε ἀγωνιζόμενος κατὰ πολεμίων ἀδριαλείπτων· πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος· καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων αὐτοῦ ἀπεταμίεον θησαυροὺς ἐκατοντάδων ἐκατομμυρίων. Ὡς τὰ γεγονότα ταῦτα συμβιβάζονται πρὸς τὴν θεωρίαν ἣν πρεσβεύουσι τινὲς ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἄλλους φόρους δὲν εἶχεν εἰμῇ τοὺς ἐγγεῖους, καὶ ὅτι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἐκατονταετηρίδος ἡ εἰσπραξις τῶν φόρων

τούτων κατέστη ἀδύνατος, ἡ δὲ ἐξάντλησις τῶν φορολογουμένων ἐφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον;

Δὲν ἰσχυρίζομεθα βεβαίως ὅτι τὸ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπικρατήσαν παρ' ἡμῖν φορολογικὸν σύστημα, ἦτο ἀνεπίληπτον. Ἐξεναντίας ὁμολογοῦμεν προθύμως ὅτι συνωδεύετο ὑπὸ πολλῶν ἀδικιῶν, ὑπὸ πολλῶν καταθλίψεων, ὑπὸ πολλῶν συμφορῶν. Ἀλλὰ παρόμοιαι, ἡ καὶ δεινότεραι ἔτι ἀδικίαι, συμφοραὶ καὶ καταθλίψεις συνέβαινον εἰς χρόνους πολὺ πλησιεστέρους εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς χώρας ἐκ τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων λογιζομένας, χωρὶς νὰ προκαλῶσι σήμερον ἄράς καὶ βλασφημίας κατὰ τῶν βασιλέων καὶ τῶν κυβερνήσεων τῶν χωρῶν ἐκείνων καὶ χρόνων. Οἱ ἱστορικοὶ κατακρίνουσι τὰ ἔξια κατακρίσεως· ἀλλὰ δὲν λοιδοροῦσι, δὲν ἐμπαίζουσι, δὲν περιφρονοῦσι τοὺς προπάτορας αὐτῶν διότι δὲν εἶχον τὴν σοφίαν τοῦ παρόντος αἰῶνος, καὶ ἰδίως διότι δὲν ἐγίνωσκον πρὸ ἱκανῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἑκατονταετηρίδων τὰς ὑγιεῖς οἰκονομικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας δὲν καθιέρωσεν ἡ ἐπιστήμη εἰμὴ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, καὶ αἱ ὁποῖαι νῦν ἔτι πολὺ ἀπέχουσι νὰ ἰσχύωσιν ἀπανταχοῦ γῆς. "Ὅστις θέλει νὰ ἀντιπαραβάλη τὰ δεινὰ τοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Ἑλλήνος φορολογουμένου πρὸς τὰ δεινὰ τοῦ Γάλλου φορολογουμένου ὅχι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰζ' καὶ ἰη' ἑκατονταετηρίδα, ὅτε ἤκμαζεν ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἐπὶ φιλανθρωποῖς προαιρέσεσι γαλλικὴ φιλοσοφία, δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ διεξέλθῃ τὴν ἐπίτομον μὲν ἀλλὰ ἀκριβῆ συγγραφὴν τοῦ Ἀλεξίου Τοκκευίλλ, περὶ τοῦ πῶς εἶχον τὰ πράγματα ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789. Δὲν πρόκειται νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα ὅσα λέγει ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος τῶν ἀνθρωπίνων θεσμοθεσιῶν παρατηρητὴς καὶ ἐλεγκτὴς, περὶ τῆς ὀλεθρίας τοῦ γάλλου φορολογουμένου τύχης· ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῶν θλιβερῶν αὐτοῦ εἰκόνων ἀνακράζει πού· «δὲν νομίζετε ὅτι τὰ τοιαῦτα συνέβαινον ἐν ταῖς χώραις Ἰνδοῦ τινος ἡγεμόνος μᾶλλον ἢ ἐν Γαλλίᾳ,» θεωρήσας εὐλόγως τὴν κατάθλιψιν ἣν ἐπασχον τόσον οἱ ταλαίπωροι Ἰνδοὶ ὡς τὸν ἀνώτατον ὅρον τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Κατηγοροῦσι τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβερνήτην ὡς συστηματικῶς καταπίεσασαν τὸν ἀγροτικὸν λαὸν καὶ ἀπορροφήσασαν τὴν τελευταίαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἰκμάδα· ἀλλὰ μήπως ὁ Richelieu δὲν ἔθετο ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ διαθήκῃ ὡς κανόνα ἀπαράβατον τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως τὸ τερατῶδες τοῦτο ἄξιωμα «ὅτι

ὁ λαὸς ὁ ζῶν ἀνέτως, δυσκόλως μένει εὐπειθής.» Ὁ δὲ Τοκκευίλλ ἐπιφέρει, ὅτι ἂν ἐν τῇ ἰῇ ἑκατονταετηρίδι οἱ γάλλοι οἰκονομολόγοι δὲν ἐπρέσβευον τὸ καταχθόνιον τοῦτο δόγμα, ἐνόμιζον ὅμως πάντοτε, ὅτι ὁ χωρικός δὲν ἤθελεν ἐργασθῇ ἐὰν ἀδιαλείπτως δὲν παρωτρύνετο ὑπὸ τῆς ἀνάγκης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὑπελάμβανον τὴν ἐσχάτην τοῦ χωρικοῦ πενίαν, ὡς τὴν μόνην κατὰ τῆς ἀργίας αὐτοῦ ἐγγύησιν. Ὅποια ἀντίθεσις πρὸς τὰς φιλανθρωπous ἀρχὰς ἃς ἐπρέσβευεν ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ ἡμέτερος Ῥωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς, καθάπερ ἀνωτέρω εἶδομεν. Κατηγοροῦσι τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅτι δὲν ἐσέβετο τὴν ἰδιοκτησίαν, καὶ ὅτι χάριν τοῦ φορολογικοῦ αὐτῆς συμφέροντος δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀνακηρύττῃ δημόσια τὰ ἐγκαταλειπόμενα ὑπὸ τῶν κυρίων κτήματα, καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὴν κυριότητα τῶν τοιούτων κτημάτων εἰς ἐκείνους, ὅσοι ἀνελάμβανον νὰ ἐκπληρώσωσι τὰ ἐπικείμενα εἰς αὐτὰ βάρη. Ἄλλ' ἰδοὺ τί λέγει ὁ Τοκκευίλλ περὶ τῶν ἐγγυήσεων τὰς ὁποίας εἶχεν ἡ ἰδιοκτησία ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν ιζ' καὶ ἰῇ ἑκατονταετηρίδα. «Τὰ δημόσια κτήματα ἐπωλοῦντο καὶ ἔπειτα ἀνελαμβάνοντο ὡς μὴ ὑποκείμενα εἰς πώλησιν. Τὰ συμβόλαια παρεβιάζοντο, τὰ κεκτημένα δικαιώματα παρεγνωνρίζοντο· ὁ πιστωτὴς τοῦ κράτους ἐθυσιάζετο εἰς πᾶσαν οἰκονομικὴν κρίσιν, ἡ δὲ δημοσία πίστις ἀδιακόπως ἐκιθληύετο. Προνόμια παραχωρηθέντα δῆθεν ἐς αἰὶ, καθ' ἑκάστην κατηργοῦντο. Ἄπειροι ἄνθρωποι, ἀγοράσαντες τίτλους εὐγενείας ἐπὶ ἀδρά πληρωμῇ, ἠναγκάζοντο νὰ ἀγοράσωσιν αὐτοὺς καὶ δεύτερον καὶ τρίτον. Ἰδίως ὁ Λουδοβίκος ιδ' ἠκύρωσεν ὅλους τοὺς τίτλους τῆς εὐγενείας ὅσοι ἠγοράσθησαν κατὰ τὰ προηγούμενα ἐννεήκοντα δύο ἔτη καὶ ὧν οἱ πλεῖστοι παρ' αὐτοῦ τούτου εἶχον πωληθῇ· ὅσοι ἤθελον νὰ διατηρήσωσιν αὐτοὺς ὥφειλον νὰ καταβάλωσι νέαν πληρωμὴν, διότι, ἔλεγε τὸ βασιλικὸν διάταγμα, ὅλοι οὗτοι οἱ τίτλοι ἐκτῆθησαν δι' ἀπάτης. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθη ἀκριβέστατα μετὰ ὀγδοήκοντα ἔτη ὁ Λουδοβίκος ιε'. Εἰς τὸν στρατεύσιμον ἀπηγορεύετο νὰ εὖρῃ ἀντικαταστάτην, διὰ τὸν φόβον, ὡς ἐλέγετο, μὴ αὐξήσῃ διὰ τὸ κράτος ἡ τιμὴ τῶν νεοσυλλέκτων. Αἱ πόλεις, αἱ κοινότητες, τὰ νοσοκομεῖα ἠναγκάζοντο νὰ παραβιάζωσι τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν διὰ νὰ εἰμποροῦν νὰ δανείσωσιν εἰς τὸν βασιλέα. Αἱ ἐνορίαι διεκωλύοντο νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὠφέλιμα ἔργα, μήπως ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνηθῶσι νὰ πληρώσωσι τοὺς φόρους αὐτῶν.» Τὰ τοιαῦτα δι' ἐπισήμων ἐγγράφων πιστοποιούμενα, συνέβαινον ἐν Γαλ-

λίᾳ πρὸ δέκα μόλις δεκαετηρίδων· καὶ ἐν τούτοις φωνάζομεν κατὰ τῆς ἐν τῇ ἕκτῃ καὶ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι παρ' ἡμῖν κυβερνήσεως διὰ συμφορὰς, τῶν ὁποίων πρὸς τοῖς ἄλλοις οὔτε τὴν φύσιν οὔτε τὴν ἔκτασιν ἀκριβῶς γνωρίζομεν.

Ἐλέγχουσι πρὸς τούτοις τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν, διότι μετεχειρίζετο ὡς πόρον φορολογικὸν τὰ δημόσια λειτουργήματα, ἐν ἁλλαις λέξεσι διότι ἐπώλει τὰ λειτουργήματα ταῦτα. Καὶ εἶναι τῶνόντι βέβαιον, ὅτι ἂν καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων, σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Ἀναστάσιος, ἠγωνίσθησαν νὰ καταργήσωσι τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα, τὸ κακὸν ἐπὶ τέλους ἴσχυσε τοσοῦτον, ὥστε ὁ κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα ζήσας Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθεῖσῃ «ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως,» ὀρίζει ἀκριβῶς τί ἔπρεπε νὰ δώσῃ τις ἵνα ἀγοράσῃ τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα διοικητικὴν ἢ δικαστικὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι, καθ' ἃ ἐν τῷ δεκάτῳ βιβλίῳ θέλει ἐξηγηθῇ ἀκριβέστερον, ὅλα τὰ ἀξιώματα δὲν ἐπωλοῦντο· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι μόνον διδόμενα, οὐχὶ δὲ τὰ ἔχοντα πραγματικὴν ἐξουσίαν. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς σπουδαίας ταύτης διακρίσεως, ἰμήπως τοιοῦτό τι, καὶ χεῖρον μάλιστα, δὲν συνέβαινε πρὸ μιᾶς μόλις ἑκατονταετηρίδος ἐν Γαλλίᾳ; Ἡ ἀνάγκη τῆς χρηματολογίας, λέγει ὁ Τοκκευίλλ, παρήγαγε τὸ ὦνιον τῶν δημοσίων λειτουργημάτων, τὸ ὁποῖον κατ' ὀλίγον ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, ὥστε οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπῆρξε τοιοῦτό τι. Καθ' ὅσον ἠῤῥξανον αἱ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι, ἐφύτρωναν νέα ὑπουργήματα, τὰ ὁποῖα ὅλα ἀντημεῖβοντο δι' ἀπαλλαγῆς φόρων ἢ διὰ προνομίων· καὶ ἐπειδὴ τὴν σύστασιν τῶν ὑπουργημάτων τούτων τὴν προεκάλει ἡ ἀνάγκη τοῦ ταμείου, καὶ οὐχὶ ἡ ἀνάγκη τῆς διοικήσεως, κατήντησαν νὰ συστηθῶσι τοιοῦτοτρόπως ἀναρίθμητοι δημόσιαι λειτουργίαι ἄχρηστοι ἢ καὶ ἐπιβλαβεῖς. Τῷ 1664 γενομένης περὶ τούτου ἐρεῦνης ὑπὸ τοῦ Κολβέρτου, εὑρέθη ὅτι τὸ κεφάλαιον τὸ καταβληθὲν πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀθλίας ταύτης ιδιοκτησίας συνεποσοῦτο εἰς 500,000,000 γαλλικῶν λιτρῶν. Ὁ Richelieu κατήργησε, λέγουν, 100,000 ὑπουργήματα· ἀλλ' αὐτὰ ἀνεβλάστανον αὐθις ὑπὸ ἕτερα ὀνόματα. Ἐνεκα ὀλίγου χρηματίου ἡ κυβέρνησις ἐστερήθη τοῦ δικαιώματος νὰ διευθύνῃ, νὰ ἐξελέγχῃ καὶ νὰ τιμωρῇ τοὺς ἰδίους αὐτῆς ὑπαλλήλους· κατ' ὀλίγον δὲ ἐδημιουργήθη τοιοῦτοτρόπως διοικητικὴ μηχανὴ τοσοῦτον ἄχανῆς, περιπεπλεγμένη, συγκεχυμένη καὶ ἄγονος.

ὥστε ἐδέησεν, ἀφήσαντες αὐτὴν ἀργὴν, νὰ κατασκευάσωσιν ἐκτὸς αὐτῆς ἕτερον κυβερνητικὸν ὄργανον ἀπλούστερον καὶ προχειρότερον, δι' οὗ ἐνηργεῖτο πραγματικῶς ἡ κυβέρνησις, τὴν ὁποίαν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι κατὰ τὸ φαινόμενον διεξήγον.

Μὴ φωνάζωμεν λοιπὸν κατὰ τῶν προπατόρων ἡμῶν ἢ μᾶλλον, φέγοντες ὅσα εὐρίσκομεν παρ' αὐτοῖς φόγου ἄξια, μὴ λησμονῶμεν περὶ τὰς κρίσεις ἡμῶν οὔτε τοὺς χρόνους καθ' οὓς ταῦτα συνέβαινον, οὔτε τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων τὸ κράτος ἐκεῖνο εὐρίσκετο. Μὴ ὁμιλῶμεν περὶ αὐτῶν μετὰ περιφρονήσεως, ἀναλογιζόμενοι, ὅτι ἀλλαχοῦ συνέβαινον πολὺ χείρονα εἰς χρόνους φωτισμένους ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ ἐλευθερίας. Πρὸ πάντων δὲ μὴ ἄξιῶμεν ὅτι τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κατελύθη ἕνεκα τοῦ ἐπαχθοῦς αὐτοῦ φορολογικοῦ συστήματος. Ἄλλα εἶναι τὰ αἷτια τὰ ἐπαγαγόντα τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τούτου, αἷτια ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ, ἅτινα ἐν ἐκτάσει θέλουσιν ἱστορηθῇ προϊόντος τοῦ λόγου. Νῦν δὲ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν σειρὰν τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν ἀφηγήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἰουστινιανός.

Ὁ Ἀναστάσιος ἀποθανὼν ἐν ἔτει 518, τέκνα δὲν κατέλειπεν, ἀλλὰ μόνον τρεῖς ἀνεψιοὺς, οἵτινες ἀναφαίνονται μὲν βραδύτερον ἐπὶ μίαν στιγμὴν εἰς τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τῷ 518 δὲν ἐπέζητησαν τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν. Τοῦλάχιστον ἀκωλύτως φαίνεται τότε ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς ὁ συγκλητικὸς καὶ κόμης τῶν λεγομένων ἐξκουβιτώρων, ὃ ἐστὶν ἡγεμὼν τῶν βασιλικῶν σωματοφυλάκων Ἰουστίνος, ἀρχηγέτης γενόμενος δυναστείας, ἣτις δὲν ἤρξε μὲν εἰμὴ ἐπὶ ἐξήκοντα ἔτη, ἀλλὰ διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς διαδόχου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ βασιλεύσαντος ἀμέσως ἢ ἐμμέσως περὶ τὰ τεσσαράκοντα πέντε ἔτη, ἀπέβη πολὺκροτος ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ.

Ὁ Ἰουστίνος ἐγεννήθη περὶ τὴν πόλιν τῶν Σκούπων τῆς Δαρδανίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν, ἐκ γονέων χωρικῶν, καὶ ἀνῆκεν εἰς

μίαν τῶν ποικίλων ἐκείνων βαρβάρων φυλῶν, αἵτινες κατὰ τὰς προηγουμένας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς βορειοτέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Πῶς ὠνομάζετο πρότερον ὁ Ίουστίνος, ἄγνωστον. Τὸ λατινικὸν τοῦτο ὄνομα δὲν ἔλαβε βεβαίως εἰμὴ ἀφοῦ, εἰσελθὼν ὡς στρατιώτης εἰς τὴν βασιλικὴν ὑπηρεσίαν, ἤρχισε νὰ προάγεται διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα. Συμπεραίνομεν τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι γνωστοὶ αὐτοῦ συγγενεῖς προσέλαβον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, λατινικὰ ὀνόματα ἀντὶ τῶν προτέρων βαρβάρων, ἐκτὸς τῆς τοῦ Ίουστίνου συζύγου, τῆς ἐκ βαρβάρων ὡσαύτως καὶ εὐτελῶν καταγομένης Λουπικίας, ἣτις ὅτε ἐστέφθη Αὐγούστα ἐχαίρετίσθη ὑπὸ τῶν δῆμων ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον *Εὐφημία*, τοῦτο διακηρήσασα τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ίουστίνος λοιπὸν μετωνομάσθη οὕτω ἐπὶ τὸ λατινικώτερον. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως παρέμεινε τοσοῦτον ἀμαθής, ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου, δὲν ἐδύνατο νὰ χαράξῃ οὐδὲ τὰ τέσσαρα γράμματα, ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ λέξις *legi* (ἡ σημαίνουσα λατινιστὶ *ἀνέγνω*), ἣν συνήθιζον ἔτι τότε οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀνατολῆς νὰ γράφωσιν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπὶ τῶν διαταγμάτων. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐγκολαφθῶσι τὰ τέσσαρα ταῦτα γράμματα ἐπὶ ξύλου, οὐχὶ ὅμως ἐν εἶδει σφραγιστῆρος, οἷον μεταχειρίζονται σήμερον οἱ μὴ εἰδότες γράφειν· ἀλλὰ διατρυπηθέντος τοῦ ξύλου ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς αὐτοῦ μέχρι τῆς ἄλλης κατὰ τὸν τύπον τῶν εἰρημένων γραμμάτων. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐγίνετο χρῆσις τοῦ ξύλου τούτου. Ἐνεχειρίζετο τῷ βασιλεῖ γραφίς βαφεῖσα διὰ τῆς βαφῆς ἣν μετεχειρίζοντο οἱ βασιλεῖς γράφοντες, ἐπετίθετο τὸ ξύλον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ διατάγματος θέσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν βασιλέα, λαβόμενοι τῆς χειρὸς αὐτοῦ, περιῆγον σὺν τῇ γραφίδι καθ' ὅλας τὰς ἐντομὰς τῶν τεσσάρων γραμμάτων καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο ἡ βασιλικὴ ὑπογραφή. Οὐ μόνον δὲ ἐφημίζετο ἐπὶ τοσοῦτον ἀμαθής, ἀλλὰ ἦτο καὶ γέρον ἤδη, διότι ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 68· καὶ εἶχε μὲν στρατιωτικὰς τινὰς ἀρετάς, καὶ ἐξησφάλισε τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῶν βαρβάρων, ἀλλ' ἤθελε βεβαίως παρέλθει ἀκατονόμαστος ἐὰν δὲν εἶχε παρ' ἑαυτῷ συνεργὸν ὅλως ἑαυτοῦ διάφορον, τὸν ἀνεψιὸν καὶ διάδοχόν του Ίουστινιανόν.

Ὁ Ίουστινιανὸς ἐγεννήθη ὡσαύτως ἐν Δαρδανίᾳ· καὶ ὁ μὲν πατὴρ αὐτοῦ ὠνομάζετο Ἰστόκ, ἡ δὲ μήτηρ, ἡ τοῦ Ίουστίνου ἀδελφή, Βιγλενίτζα, αὐτὸς οὗτος δὲ Οὐπράβδα, εἶχον δηλαδὴ ἅπαντες ὀνόματα καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας σλαυικὰ, τὰ ὅποια, ἀφοῦ ὁ Ίουστίνος μετεκα-

λέσατο τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐξεπαίδευσεν αὐτὸν καὶ προήγαγε, μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν, ἣ ἐπὶ τὸ λατινικώτερον διεμορφώθησαν, τὸ μὲν Ἰστοκ εἰς Σαββάτιον, τὸ δὲ Βιγλενίτζα εἰς Βιγιλαντίαν, τὸ δὲ Οὐπράβδα εἰς Ἰουστινιανόν. Δὲν ἤξευρομεν πῶς προέκυψαν εἰς μέσον τὰ λατινικὰ ταῦτα ὀνόματα. Συνήθως οἱ πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντες ἢ ἄλλως πρωταγωνιστήσαντες βάρβαροι ἐλληνιστὶ μετωνομάζοντο, οἱ δὲ δῆμοι τῆς πρωτευούσης καὶ αὐτὴν, ὡς εἶδομεν, τὴν σύζυγον τοῦ Ἰουστίνου δι' ἐλληνικοῦ ὀνόματος προσηγόρευσαν. Ὅτι τὰ λατινικὰ ἐκεῖνα ὀνόματα συνδυάζονται μετὰ τοῦ βουλευματος ὅπερ ἐπεδίωξεν ὁ Ἰουστινιανὸς τοῦ ν' ἀνορθώσῃ τὸ ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν κράτος, εἶναι ἐνδεχόμενον. Ἀλλὰ ὁ θεὸς του, ὁ πρῶτος μετωνομάσας ἑαυτὸν Ἰουστίνον, δύσκολον εἶναι καὶ παραδεχθῶμεν ὅτι εἶχε διανοηθῇ τοιοῦτό τι. Οὔτε ἡ προβεβηκυῖα ἡλικία καθ' ἣν ἤρχισεν ἀναφαινόμενος, οὔτε ἡ ἀμάθειά του ἐπιτρέπουσι τοιαύτην εἰκασίαν. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ μὲν θεὸς ὠνομάσθη Ἰουστίνος ἐκ τύχης, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ὁ μελετήσας τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὠφελήθη ἐκ τοῦ λατινικοῦ ἐκείνου ὀνόματος ἵνα ἐκλατινίσῃ τὸ τε ἑαυτοῦ καὶ τὰ τῶν συγγενῶν ὀνόματα.

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὑπῆρξεν αὐτουργὸς οὔτε πολεμικοῦ τινος κατορθώματος, οὔτε ἐσωτερικῆς τινος μεταρρυθμίσεως· αὐτὸς δηλαδὴ δι' ἰδίας καὶ ἀμέσου ἐνεργείας οὐδὲν τοιοῦτο διέπραξε. Διὰ τῆς ἐπιμεμελημένης ἀνατροφῆς ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεὸς αὐτοῦ, ἐκτήσατο ποικίλην παιδείαν· φύσει δὲ ἦτο περισκεμμένος καὶ μετριοπαθής, καὶ πρὸς τοῦτοις ἐργατικώτατος καὶ ῥωμαλέος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις μιᾶς ὥρας ὕπνος ἤρκει πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ, τὸ δὲ λοιπὸν τῆς νυκτὸς διῆγε περὶ ἀδιαλείπτους μελέτας. Ἀλλ' ὅ,τι ἐξῆρε τὰ καθ' ἑαυτὰ μέτρια ταῦτα προτερήματα τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ἀκάθεκτος τις πρὸς τὸ μεγαλουργεῖν προαίρεσις καὶ θαυμαστὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ δεξιότης. Ἐντεῦθεν πολλὰ τῶν γεγονότων τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ φέρουσιν ἀληθῶς δαιμόνιον χαρακτῆρα· αἱ ἐπὶ τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰβηρίαν στρατεῖαι, ἡ ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἡ κωδίκευσις τῶν νόμων καὶ αὐτὴ ἡ κατασκευὴ τῶν ἀναριθμῶν καὶ ποικίλων ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐπεχείρησεν ἡ ἀσφάλισις τὸ κράτος κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων. Ἡ φιλοδοξία μόνη δὲν μεγαλουργεῖ πάντοτε· ἀλλ' ὅταν συνδυάζεται μετὰ

τῆς περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπιτηδείων ἀνθρώπων εὐχερείας, προσεγγίζει ὁπωςοῦν πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν, διότι ἔχει τὴν τέχνην νὰ δανείζεται παρ' ἄλλων τὰς ἀρετὰς ὅσας στερεῖται οἰκοθεν πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν ἑαυτῆς βουλευμάτων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς πολλάκις ἐξεθειάσθη καὶ πολλάκις κατεκρημνίσθη εἰς τὰ σκοτεινότερα τῆς ἱστορίας τάρταρα. Ἀλάνθαστον τοῦτο τεκμήριον ὅτι δὲν ἦτο κοινὸς ἄνθρωπος· διότι ἐγκώμια μὲν ἐγράφησαν ἐνίοτε περὶ μετρίων τῆς ἱστορίας ἀγωνιστῶν, ἀλλ' οὐδεὶς πεισματῶδῶς ἐπροπηλάκισε τοὺς τοιοῦτους καὶ ἐστηλίτευσεν· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς, δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα, ὅτι, οὐχὶ οἰκοθεν, ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν ἄλλων ικανότητος ἐπραττε τὰ πάντα, περιέπεσεν εἰς ἀτοπήματα πολλὰ. Ἦναγκάζετο νὰ ἀνέχεται τὰ δεινότερα τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς ἑαυτοῦ δόξης ἐλαττώματα, τὰ ὅποια πολλάκις ἠμαύρωνσαν τὰς λαμπροτέρας τῆς βασιλείας αὐτοῦ σελίδας. Ὑπώπτευσεν ἀδικοκῶπως τὴν πίστιν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξαίρετως τοῦ πάντων ἐπιφανεστάτου, τοῦ μεγάλου Βελισσαρίου. Ἦτο εἰς ὑπερβολὴν κενόδοξος καὶ ἐπεχειρεῖ ἔργα δυσανάλογα πρὸς τοὺς πόρους, τὰς ἀνάγκας, τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους, εἰς τὸ ὅποιον τὰ μᾶλλον ἐνδοξα τῆς βασιλείας ταύτης κατορθώματα ἐπήνεγκον ἐπὶ τέλους δυσεπανορθώτους πληγὰς. Τὰ δὲ ἀμαρτήματα ταῦτα τοῦ Ἰουστινιανοῦ μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐὰν διὰ τῆς τέχνης τοῦ διακρίνειν καὶ τιμᾶν τὴν ικανότητα ἢ φιλοδοξία προσλαμβάνῃ ἐνίοτε τὸ πρόσχημα τῆς μεγαλοφυΐας, μόνῃ ἢ ἀληθῆς μεγαλοφυΐᾳ περιποιεῖ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν φιλοδοξίαν ἀγαθοποιὸν ὄντως χαρακτῆρα.

Εἰς τὴν παγίωσιν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα, τῆς ὁποίας ὁ βίος παρίστησιν ἀλλοκότους ἡθικὰς ἀλλοιώσεις. Ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀκάκιος τις, Κύπριος τὸ γένος, ἀρκτοτρόφος, ἥτοι ἐπιμελητὴς τῶν θηρίων, τὰ ὅποια διετῆρει ἡ τῶν λεγομένων Πρασίνων ἵπποδρομικὴ μερίς, περὶ ὧν θέλομεν μετ' οὐ πολὺ λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέθανε καταλιπὼν τρεῖς θυγατέρας, τὴν Κομιτῶ, τὴν Θεοδώραν καὶ τὴν Ἀναστασίαν, ὧν ἡ πρεσβυτάτη ἦτο μόλις ἐπταετίας. Τὰ δυστυχῆ ταῦτα παιδιὰ, ἅμα ὁπωςοῦν ἡλικιωθέντα, ἐπεδόθησαν εἰς τὸν θεατρικὸν βίον, ἥτοι εἰς τὴν παράστασιν ἀναισχύντων τινῶν μιμημάτων, τὰ

ὅποια ἔτερπον τότε τὸν ὄχλον πολλάκις δὲ καὶ τοὺς εὐπατρίδας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ μικρὰ Θεοδώρα, ἐνδεδυμένη χιτωνίσκον χειριδωτὸν εἰς δοῦλον παῖδα πρέποντα, συνώδευε πολλάκις εἰς τὸ θέατρον τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, τὴν ὀρχηστρίδα Κομιτῶ, προκαλοῦσα τὸν γενικὸν καγχασμὸν διὰ τῶν σκωμμάτων καὶ τῶν μορφασμῶν, δι' ὧν ἐδέχετο τὰ διδόμενα αὐτῇ ῥαπίσματα· ἐκτὸς δὲ τῆς σκηνῆς ἐγίνετο θῦμα τῆς κτηνωδίας τῶν γελωτοποιῶν, ἢ τῶν ὑπηρετῶν, ὅσοι περιέμενον τοὺς κυρίους αὐτῶν, ἐξοκείλασα οὕτω πρωΐμως εἰς ἀκολασίαν τῆς ὁποίας, περιγραφομένης ἀναιδέστατα ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, καὶ τεχνικώτερον, ἂν ὅχι εὐπρεπέστερον, ὑπὸ τοῦ Γιββωνος, δὲν ἠθέλομεν τολμήσει νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὰ καθ' ἕκαστα, καὶ ἂν δὲν εἶχομεν ἀφορμὰς, μετ' ὀλίγον ἐξηγηθησομένης, νὰ δυςπιστῶμεν πρὸς αὐτά. "Οθεν περιοριζόμεθα εἰς τὰς κεφαλαιώδεις τῶν περιπετειῶν τῶν περιγραφομένων ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, ὅσαι φαίνονται καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν ἀληθεῖς. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ Θεοδώρα διῆγεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀπωλείᾳ, τὸ κάλλος αὐτῆς ἐξήνθησε θαυμάσιον, ὥστε ἡ νέα ἐκείνη Κυπρία ἀπέβη μία τῶν περιφημοτάτων ἐταίρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Τύριος Ἐκκηβόλος, διορισθεὶς διοικητὴς τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν Πενταπόλεως, παρέλαβεν αὐτὴν μετ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τάχιστα ἀπέπεμψε πάλιν· διὸ αὕτη περιπεσοῦσα αὐτῇ εἰς πενίαν, ἐπλανήθη ἐπὶ τινα χρόνον ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν τῆς Ἀνατολῆς, διάγουσα τὸν πρότον βίον, μέχρις οὗ, ὡς ὑπὸ προαισθήματός τινος ἐλαυνομένη, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, καὶ μετέβαλεν αὐτόθι τρόπον ζωῆς. Ἀποχωρήσασα εἰς οἰκίαν πενιχρὰν, ἣν βραδύτερον μετεσκεύασεν εἰς πολυτελὲς καταγώγιον τῶν γυναικῶν ὅσαι ἀπετάσσοντο τῷ ἀσώτῳ βίῳ, ἐπορίζετο τὰ πρὸς διατροφὴν νήθουσα ἔρια καὶ περὶ ἄλλα γυναικεῖα ἔργα ἀσχολουμένη. Ἐκεῖ ἐγνώρισεν αὐτὴν ὁ Ἰουστινιανός, καὶ ἠράσθη αὐτῆς παραφόρως, τοσοῦτον παραφόρως, ὥστε ὁ νέος οὗτος, ὅστις ἐδύνατο νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον μετὰ τῶν πρώτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἰκῶν, ἐπέμεινε, παρὰ τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν τῶν συγγενῶν, νὰ νυμφευθῇ τὴν γυναῖκα ἐκείνην. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς βασιλίδος Εὐφημίας, ἥτις πρὸ πάντων ἀπέκρουε τὸ συνοικέσιον τοῦτο, ὁ Ἰουστινιανός κατέπεισε τὸν θεῖον νὰ ἐκδῶσῃ νόμον καταργοῦντα ἐν μέρει τὴν προϋπάρχουσαν διάταξιν, δι' ἧς ἀπηγορεύετο εἰς ἄνδρα συγκλητικὸν νὰ λάβῃ σύζυγον γυναῖκα μετελθοῦσαν ἄτιμον ἐπάγγελμα, ἐπιτρέποντα δὲ τὸν τοιοῦτον γάμον εἰς τὰς γυναῖκας, ὅσαι σωφρονήσασαι ἠθέλον ἀσπασθῇ χρηστότερον

βίον. Ὁ Ἰουστινιανὸς, ὠφεληθεὶς ἀμέσως ἐκ τῆς νέας ταύτης διατάξεως, ἐνυμφεύθη τὴν Θεοδώραν· καὶ ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰουστῖνος περὶ τὰ ἐσχάτα τοῦ βίου παρέλαβε συνάρχοντα τὸν ἀνεψιόν, ἡ Θεοδώρα ἐχαιρετίσθη ὡς Αὐγοῦστα, καὶ ἐδέχθη ἀπὸ κοινῶ μετὰ τοῦ συζύγου τὸν ὄρκον τῆς πίστεως τῶν ὑπηκόων. Ἡ ἀνάβασις εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον γυναικὸς ὁρμωμένης ἀπὸ τοιαύτης καταγωγῆς καὶ διαίτης, εἶναι γεγὼνός καθ' ἑαυτὸ ἤδη παράδοξον· ἀλλὰ τὸ ἐτι παραδοξότερον εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ περὶ τὴν ἐσχάτην, ὡς λέγεται, ἀκрасίαν καὶ ἀσωτίαν διαγαγοῦσα ἄπασαν τὴν πρώτην νεότητά, διετέλεσε σύζυγος πιστῇ, βασιλὶς γενναία, καὶ σύμβουλος πολλάκις συνετὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ· διετήρησε δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ἐξαίσιον αὐτῆς κάλλος. Ὁ Προκόπιος, οὐ μόνον εἰς τὰ βρίθοντα κολακειῶν *Κτίσματα* ἐξύμνησε τὸ κάλλος τῆς βασιλίδος, βεβαιῶν ὅτι «αὐτῆς τὴν εὐπρέπειαν λόγῳ τε φράσαι καὶ ἰνδάλματι ἀπομιμεῖσθαι, ἀνθρώπῳ γε ὄντι παντάπασιν ἀμήχανα ἦν»· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀπορρήτοις *Ἀνεκδότοις* ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὸ προτέρημα ἐκεῖνο, εἰπὼν «ἡ δὲ Θεοδώρα εὐπρόσωπος μὲν ἦν καὶ εὐχαρις, ἄλλως κολοβὴ (μικρὰ τὸ ἀνάστημα) καὶ ὠρακιῶσα (ὠχρὰ) οὐ παντάπασι μὲν, ἀλλ' ὅσον ὑπόχλωρος εἶναι.» Ὡσαύτως καὶ εἰς τὰς σωζομένας αὐτῆς εἰκόνας ἐπιφαίνεται ὠραιότης χαρακτηρῶν, καὶ ὀξύτης βλέμματος, καὶ μεγαλοπρέπεια ὕφους, αἵτινες ἐξηγοῦσι μὲν τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσεπιμαρτυροῦσι δὲ ὅτι ἡ κατὰ Προκόπιον οἰκτρὰ ἐκείνη καὶ ἀποτρόπαιος ἐμφαύλισις τῆς πρώτης νεότητος δὲν ἴσχυσε νὰ μαράνη τὰ θέλγητρα τῆς βασιλίδος. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς Προκόπιος, ὁ τοσαύτας ἐπισωρεύων κατὰ τῆς Θεοδώρας κακολογίας, οὐδεμίαν παρέχει νύξιν κατὰ τῆς μετὰ τὸν γάμον σωφροσύνης αὐτῆς· ὥστε καὶ ἡ πρὸς τὸν σύζυγον πίστις εἶναι γεγὼνός ἀναμφισβήτητον. Οὐδ' ἀναιρεῖ ὅπωςδὴποτε ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς *Ἀνεκδότοις* ὅσα ἀλλαχοῦ εἶπε περὶ τοῦ ὄντως ἀρρενωποῦ χαρακτηῆρος ὃν ἀνέδειξεν ἡ βασιλὶς κατὰ τὴν φοβερὰν στάσιν τοῦ Νίκα. Τελευταῖον αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκήρυξεν ἐν τῇ ὁγδόῃ αὐτοῦ νεαρχῇ τὴν σύνεσιν τῆς συζύγου καὶ ἐγκωμίασε τὰς σοφὰς αὐτῆς συμβουλὰς. Καὶ ἐκ τούτων μὲν μὴ νομίση τις ὅτι ἡ Θεοδώρα ἀνεδείχθη τύπος ἀνθρωπίνης καὶ βασιλικῆς ἀρετῆς· ἡ γυνὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀγέρωχος, φιλάργυρος, καὶ ἐνίοτε φιλέκδικος καὶ τυραννικὴ· Ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ βαρᾶθρου τῆς ἀπωλείας εἰς ὃ εἰκονίζει τὴν Θεοδώραν κυλιομένην ὁ Προκόπιος, ἀνύψωσις αὐτῆς εἰς ἠθικὴν περιωπὴν, ἥτις,

ὅσαδὴποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἄλλα αὐτῆς ἐλαττώματα, ἦτο πάντοτε ἐξαίρετος, καὶ αὐτὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς κάλλους ἢ διάσωσις, ἥθελον εἶναι γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν ταῖς βιογραφικαῖς περιπετείαις, ὅσω ἐλαστική, ὅσω ποικίλη καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις· ὥστε πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ ἀνεκδοτολόγος τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος ἐπεσώρευσε ἐν τὸν βεβαίως ἀτυχῇ τῆς νεότητος τῆς Θεοδώρου βίον καὶ πολλὰς συκοφαντίας, ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας συνηθέστατα ἐπινοοῦσι καὶ ἐπαναλαμβάνουσι κατὰ τῆς εὐτυχίας καὶ τοῦ μεγαλείου ὁ φθόνος καὶ ἡ ἐπιβουλὴ τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Τὴν δὲ τοιαύτην κρίσιν προσεπιβεβαιοῦσι πάντα ὅσα περὶ Προκοπίου γνωρίζομεν.

Ὁ Προκόπιος, ὁ ἱστορήσας τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας γεγονότα, ἐγεννήθη περὶ τὸ 490 ἔτος μ. Χρ. εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ Καισάρειαν. Διετέλεσε δὲ οὐ μόνον συγγραφεὺς πλείστου λόγου ἄξιος, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸς ἀνὴρ, ἀρχίσας μὲν τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς δικηγόρος ἐν Καισαρείᾳ, γενόμενος δ' ἔπειτα γραμματεὺς τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ Βελισαρίου, καὶ τελευταῖον προαχθεὶς εἰς ὑψηλότερά τινα ἀξιώματα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὡς τινες ὑποθέτουσι, καὶ εἰς τὸ τοῦ ἐπάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας αὐτοῦ συγγραφὰς συνέταξεν ὡπρωτοῦν βραδέως, ἀπὸ τοῦ 549 μέχρι τοῦ 559· ἐγράψε δὲ πρῶτον τὰς ἱστορίας, ἧτοι δύο βιβλία περὶ τῶν Περσικῶν, ἧ, καθὼς λέγει αὐτὸς, περὶ τῶν Μηδικῶν πολέμων, δύο βιβλία περὶ τῶν πρὸς τοὺς Βανδάλους τῆς Ἀφρικῆς πολέμων, καὶ τέσσαρα βιβλία περιλαμβάνοντα τὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων πολέμων. Τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἱστορικὰ βιβλία περὶ τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γενομένων πολέμων, εἶναι τὰ ἄριστα τῶν ὅσα κατέλιπεν ἡμῖν ἢ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ περίοδος, ἀνακαλοῦντα μέχρι τινὸς τὸν ἱστορικὸν τρόπον, ἂν ὅχι τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦλάχιστον τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ. Ὁ Προκόπιος ἱστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ τῆς εἰλικρινείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ, λέγει ὁ Ἀγγλος Γίββων. Ἐπιζητεῖ πάντοτε, καὶ ἐνίοτε ἐπιτυχάνει, περὶ τὸ ὕψος τοῦ λόγου τόνον καὶ κομψότητα· αἱ σκέψεις αὐτοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς δημηγορίαις, αἵτινες ὁμῶς εἶναι ὑπὲρ τὸ μέτρον πολυάριθμοι, μαρτυροῦσι πολλὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων γνῶσιν· ὁ δὲ ἱστορικὸς, φιλοτιμούμενος νὰ τέρψῃ καὶ νὰ διδάξῃ τοὺς μεταγενεστέρους, φαίνεται περιφρονῶν τὰς τε προλήψεις

τοῦ ὄχλου, καὶ τὰς τῶν αὐλῶν κολακείας. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον ὅπερ ὁ Γίββων δὲν ἐξεδήλωσεν ἄρκετὰ σαφῶς, εἶναι ἡ πολλαχοῦ τῶν ἱστοριῶν ἐπιφανομένη ἀτρόμητος τοῦ φρονήματος ἀνεξαρτησία καὶ τὸ θάρρος δι' οὗ ὁ Προκόπιος φέγει τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς εὐνοουμένους αὐτοῦ, καὶ τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τὴν ὅλην κυβέρνησιν, καὶ αὐτὰς τὰς φιλτάτας τοῦ βασιλέως δοξασίας. Ἡ εἰλικρίνεια αὕτη τιμᾷ τὸν τε ἱστορικὸν καὶ τὸν ἱστορούμενον ἡγεμόνα.

Δυστυχῶς ὁ Προκόπιος δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ γράψῃ τὰς ἱστορίας αὐτοῦ. Ὀλίγον ἔπειτα ἐδημοσίευσεν περὶ τῶν Ἰουστινιανοῦ Κτισμάτων λόγους ἕξ, ἐν οἷς δὲν κρίνει πλέον τὸν βασιλέα, ἀλλ' ἐγκωμιάζει αὐτὸν διαρρήδην. Εὕρισκει μικρὸν τὸν Θεμιστοκλέα ὅστις ἐφημίζετο δι' οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ ὅτι πόλιν μικρὰν ἐποίησε μεγάλην, ἐνῶ ὁ Ἰουστινιανὸς πολλὰ μὲν βασιλεία καθυπέταξεν, ἀναρίθμους δὲ ἐδημιούργησε πόλεις, καὶ οἰκοδομὰς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας, ὥστε οἱ μεταγενέστεροι ἠδύναντο νὰ ἀπιστήσωσιν ἂν εἶναι τῶντι ἔργα ἐνὸς μόνοῦ ἀνδρός. Πλὴν τούτου, ὁ Προκόπιος βεβαιοῖ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἠσφάλισε τὴν πρότερον πλανωμένην πίστιν, διεσάφησε καὶ συνηρμολόγησε τοὺς ἄλλοτε σκοτεινοὺς καὶ ἀντιφάσκοντας νόμους, ἐπλούτισε τοὺς ὑπάρχους, οὐ μόνον συνεχώρησε τοὺς ἐπιβουλεύοντας τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν, ἀλλὰ εἰς τοσοῦτον προῆλθε φιλανθρωπίας, ὥστε καὶ στρατηγούς καὶ ὑπάτους τοὺς τοιούτους ἀνέδειξεν. Ἐν ἐνὶ δὲ λόγῳ ἐπιφέρει, ὅτι ἐάν τις ἐξετάσῃ ἀκριβῶς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ θέλει εὕρει παιδιὰν τὴν πολυθρύλητον τοῦ Κύρου ἀρχήν, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐδιπλασίασε τὸ κράτος αὐτοῦ κατὰ τε τὴν χώραν καὶ τὴν ἄλλην δύναμιν. Ἡ ἄμετρος αὕτη κολακεία, ἡ τοσοῦτον πρὸς τὰς κρίσεις τῶν ἱστοριῶν πολλάκις ἀντιφάσκουσα, ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐλαττώσῃ τὴν πρὸς τὸν Προκόπιον ὑπόληψιν ἡμῶν, ἀλλ' οὐδ' εἰς ταύτην ἠρκέσθη. Ἐνῶ συνέτασσε καὶ ἐδημοσίευσεν τὸ ἐγκώμιον τοῦτο, ἔγραφε συγχρόνως ἐν σκοτίᾳ καὶ παραβύσπῳ τὰ διαβόητα Ἀνέκδοτα, ἐν οἷς λέξιν πρὸς λέξιν σχεδὸν ἀναιρεῖ ὅσα ἐν τοῖς περὶ Κτισμάτων λόγοις ἐβεβαίωσε, καὶ καταδικάζει ὅσα ἀπεθαύμασεν. Ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν τὰς αἰσχροτέρας καὶ κακουργοτέρας πράξεις, καὶ πολλάκις τοιαύτας οἷας ἡ μᾶλλον διεστραμμένη φαντασία δυσκόλως δύναται νὰ ἐπινοήσῃ. Ἀγωνίζεται νὰ ἀμαυρώσῃ πᾶν ὅ,τι ἀγαθὸν ἐγένετο παρὰ τοῦ βασιλέως, ὑποθέτων ἀείποτε πονηρὰς ἐν αὐτῷ προαιρέσεις. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προέβη μανίας περὶ τὴν κατα-

φορὰν αὐτοῦ καὶ τὴν ὕβριν, ὥστε ἀξιοῖ που σπουδαίως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα δὲν ἦσαν ἄνθρωποι ἀλλὰ δαίμονες λαβόντες σχῆμα ἀνθρώπου ἵνα ἐξολοθρεύσωσι τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ἡ τριπλῇ αὕτῃ παλιμβουλία εἶναι ἴσως ἐνιζία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἱστορίας. Εὐρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν ἐγκώμια ἀντὶ τῆς ἀληθείας· εὐρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν λιβέλλους ἀντὶ τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος, ἀφοῦ ἐκαλλιτέχνησε πιστὴν ὁπωσοῦν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων εἰκόνα, ἔπειτα ν' ἀσχοληθῇ εἰς τὸ νὰ ἐπιχρίσῃ αὐτὴν διὰ τοῦ ψιμυθίου τῆς κολακείας, καὶ συγχρόνως ἰδίαις χερσὶ, τὴν αὐτὴν εἰκόνα ν' ἀκρωτηριάσῃ καὶ νὰ ἀσχημίσῃ ἵνα παραγάγῃ ἀλλόκοτόν τινα τερατογραφίαν, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ γεγονὸς ἀνήκουστον. Ὅθεν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας ἤδη, ἀπὸ τοῦ Νικολάου Ἀλεμάννου ὅστις τῷ 1623 ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ἐν Λουγδούνῳ τὰ Ἀνέκδοτα, μέχρι τοῦ Φίληκος Δᾶν (Dahn) ὅστις τῷ 1865 ἐξέδωκεν ἀξιόλογον περὶ Προκοπίου πραγματείαν, ποικίλαι ἐγένοντο ἀπόπειραι ἵνα ἐξηγηθῇ τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο φαινόμενον. Τινὲς νομίσαντες αὐτὸ ἀδύνατον, ὑπέθεσαν ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα τὰ ὅποια φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐδημοσιεύθησαν πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Προκοπίου. Ἀλλ' ὁ Σουΐδας ῥητῶς λέγει· «ἔγραψε καὶ ἕτερον βιβλίον, τὰ καλούμενα Ἀνέκδοτα τῶν αὐτοῦ (Ἰουστινιανοῦ) πράξεων. . . . Τὸ βιβλίον Προκοπίου τὸ καλούμενον Ἀνέκδοτα, φόρους καὶ κωμωδίας τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ περιέχει καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς Θεοδώρας, ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς γαμετῆς αὐτοῦ.» Καὶ πλὴν τῆς μαρτυρίας ταύτης ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις ἐπιμελῶς τὰ Ἀνέκδοτα καὶ ν' ἀντιπαραβάλῃ πρὸς τὰς ἄλλας συγγραφὰς τοῦ Προκοπίου, ἵνα ἀναγνωρίτῃ τὸ ὕφος αὐτοῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι γνήσιον τοῦ Προκοπίου ἔργον, ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Δᾶν, εἶπεν ἐν γένει ὅτι ἡ αἰσχρὰ αὕτῃ παλιμβουλία ἐξηγεῖται εὐκόλως· καὶ ἵνα ἐξηγήσωσιν αὐτὴν εὐκόλως προτείνουνσι τὸ μορμολύκειον τῆς ἐσχάτης ἐξαχρειώσεως τοῦ λεγομένου Βυζαντινοῦ κράτους, ἧς ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν ὑπῆρξεν, ὡς ἀξιοῦσι, πιστὸν ἀπεικόνισμα. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι λησμονοῦσιν, ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμὸς δὲν παρήγαγε δεῦτερον Προκόπιον καὶ ὅτι ἐξεναντίας οἱ συγγραφεῖς τῶν χρόνων ἐκείνων, δὲν διαπρέπουσι μὲν ἐπὶ ἱστορικῇ τέχνῃ καὶ γλαφυρότητι λόγου, ἔχουσιν ὁμῶς ἅπαντες σχεδὸν ἀκραδάντους τινὰς πεποιθήσεις περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων κα

τῶν προσώπων, πεποιθήσεις πολλάκις ἡμαρτημένας, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον σεβαστάς. "Ωστε ἡ ὑποτιθεμένη ἐσχάτη ἐκείνη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ ἐξαχρείωσις, ἥτις, ῥητέον ἐν παρόδῳ, δὲν ἦτο χείρων τῆς ἐξαχρείωσης πολλῶν ἄλλων ἱστορικῶν περιόδων καὶ αὐτῆς τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, δὲν ἐξηγεῖ παντάπασι τὴν κακοήθειαν τοῦ Προκοπίου, οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἔνεκεν αὐτῆς προσωπικὴν χύτου εὐθύνην· ἡ δ' εὐθύνη αὕτη εἶναι τόσῳ μείζων ὅσῳ ἡ τυραννία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἐκώλυσε τὸν Προκόπιον νὰ ἐκφέρῃ ἐν ταῖς ἱστορίαις γνώμην ἐλευθέραν περὶ τε τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Τοῦτο συνχισθανόμενοι ἄλλοι τε καὶ ὁ Δᾶν, ἠγωνίσθησαν νὰ ἀνακαλύψωσιν ἐκ τίνων ἄρα γε μερικωτέρων ἀφορμῶν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν ἐξετράπη τῆς ἀρχικῆς εὐθείας ὁδοῦ, δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ, ἐπὶ τὴν αἰσχροὴν κολακείαν καὶ τὸν ἔτι αἰσχροτέρον λίβελλον. Καὶ ὑπέθεσαν λοιπὸν ὅτι τὸ μὲν ἐγκώμιον ἐγγράφη ἢ ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως ἢ ἵνα ἐξευμενισθῇ οὗτος διότι ἐν ταῖς ἱστορίαις δὲν ἐπηνέθη ἀρκούντως· τὸ δὲ λοιδοριον βιβλίον ἢ ἔνεκα προσωπικῆς τινος δυσαρεσκείας ἢ πρὸς ἐκδίκησιν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιέστη δῆθεν ὁ συγγραφεὺς νὰ συντάξῃ τοὺς περὶ Κτισμάτων λόγους. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι εἰκασίαι αἵτινες οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἱστορικὴν ἀξίαν.

Τὸ δὲ σπουδαιότερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, τίνα πίστιν δυνάμεθα σήμερον νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὰ τερατώδη τοῦ Προκοπίου Ἀνέκδοτα. Ὁ Δᾶν μετὰ πολλὰς καὶ λεπτολόγους ἀντιπαραθέσεις τῆς συγγραφῆς ταύτης πρὸς τὰς Ἱστορίας καὶ τὰ Κτίσματα, ἔφθασεν εἰς τὸ ὁπωσοῦν ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Γιββωνος συμπέρασμα, ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι ἄξια πίστεως, ἅμα ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ αὐτῶν αἱ ὑπερβολαὶ καὶ τὰ πλάσματα ὧν ὁμολογουμένως βρίθουσιν. Ἡ γνώμη ὁμῶς αὕτη, καίτοι ἔχουσα πρόσχημά τι ὀρθότητος, πράγματι εἶναι σφόδρα ἐπισφαλῆς. Τίνες εἶναι αἱ ὑπερβολαί, τίνα τὰ πλάσματα, καὶ τίς ἡ ἀλήθεια; Τίς δὲ θέλει θέσει τὰ ἀκριβῆ μετὰ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους ὅρια; Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι καθ' ἑαυτὰ τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι ἀνάξια πίστεως. Ὁ Προκόπιος ὅστις ἐξεσχίζετο ἐν αὐτοῖς ἵνα ἀποδείξῃ τὴν κακοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ παράσχῃ αὐτὸς οὗτος ἀπόδειξιν ἀναμφισβήτητον τῆς ἰδίας κακοηθείας, ἥτις ἐνώπιον τῆς ἱστορικῆς, ὡς καὶ πάσης ἄλλης δικαιοσύνης ὀνομάζεται ψευδομαρτυρία. Ὅθεν συντασσόμεθα μᾶλλον μετὰ τῆς γνώμης ἐκείνων ὅσοι δὲν παραδέχονται τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀναφερόμενα εἰμὴ

καθ' ὅσον ταῦτα ἐπιμαρτυροῦνται ὑπὸ ἄλλων ἱστορικῶν οὔτινες δὲν ἀντέγραψαν τὸν Προκόπιον. Καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐπιχειροῦμεν ἤδη τὴν ἐξιστόρησιν τῆς μακρᾶς καὶ πολυκρότου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Διότι εἰμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἤρχισεν ἀπὸ αὐτῆς τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Ἰουστίνου, ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο ἡδὴ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτων. Ναὶ μὲν ἐπισήμως συνάρχων δὲν ἀνηγορεύθη εἰμὴ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ θείου αὐτοῦ· πράγματι ὅμως ἐπενήργησεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Πρὸ πάντων δὲ ἤρχισεν ἕκτοτε νὰ παρασκευάζῃ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν παρ' αὐτοῦ μελετωμένην ἀνάκτῃσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους. Συνῆψε σχέσιν καὶ φιλιάν στενὴν πρὸς Ἰλδέρικον, τὸν βασιλέα τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδῆλων, φιλιάν ἣτις προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὴν αὐτόθι ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ἐν ταῦτῳ δὲ ἐστοχάσθη ἀπαραίτητον τὴν παῦσιν τοῦ σχίσματος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει μετὰ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐπὶ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη, ἀπὸ Ζήνωνος, καὶ τὴν ἐκ παντὸς τρόπου ἐξευμένισιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, εὐελπὶς ὅτι οὕτω θέλει καταστήσει αὐτὸν προθυμότερον νὰ συμπράξῃ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος.

Ὅθεν κατ' εἰσῆγησιν αὐτοῦ ὁ Ἰουστίνος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν πάπαν Ὀρμίσδαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὑπεχρεώθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὰ δίπτυχα τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀκακίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἔτι δὲ καὶ τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀνιστασίου. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας, ἐν ἔτει 525, ὁ Ἰουστίνος ἔδωκεν ἕτερον δεῖγμα περιποιήσεως καὶ εὐπειθείας πρὸς τὴν παπικὴν ἀρχήν. Ἐβασίλευεν ἔτι τότε τῆς Ἰταλίας ὁ Γότθος Θεωδέρικος, ὅστις, ἀρειανὸς ὢν, εἶχε ζητήσει παρὰ Ἰουστίνου νὰ μὴ παρενοχλῶνται οἱ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀρειανοὶ περὶ τὸ δόγμα αὐτῶν. Μὴ ἐπιτρέψαντος δὲ τοῦτο τοῦ Ἰουστίνου, ὁ Θεωδέρικος ὑπεχρέωσε τὸν διάδοχον τοῦ Ὀρμίσδου Ἰωάννην Α' νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα μεσολαβήσῃ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῷ βασιλεῖ· καὶ ὁ πάπας τοῦ ὁποίου οἱ προκάτοχοι ἔφερον ἄνω κάτω τὴν ἐκκλησίαν, διότι οἱ

τοῦ Ἰουστίνου προκατόχοι ἀνείχοντο τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, ἠναγκάσθη ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐντολὴν νὰ συστήσῃ αὐτὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνοχὴν, παρέχων τῇ ἀληθείᾳ ἀλλόκοτον δεῖγμα τῆς θρυλουμένης ἀνεξαρτησίας τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως. Ὅπως δὴποτε, προσελθόντος τοῦ πάπα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξῆλθον πανηγυρικῶς εἰς προὔπαντησιν αὐτοῦ ἡ σύγκλητος, ὁ κληρὸς, ὁ λαὸς καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς· κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐτέλεσεν ὁ πάπας τὴν θείαν μυσταγωγίαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ἐνῶ κατεπροδίδοντο τοιοῦτοτρόπως τὰ ἀληθῆ τῶν ἀνατολικῶν συμφέροντα, χάριν πολιτικῶν βουλευμάτων ἀλλοτρίων εἰς τὰ συμφέροντα ἐκεῖνα, ἐδέησεν ὁ Ἰουστῖνος νὰ ἐπιστήσῃ ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ὅπου οἱ Πέρσαι ἐπανάλαβον τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐν ἔτει 527, ἀποθνέοντος τοῦ Ἰουστίνου, ἀνέλαβεν ὁ Ἰουστινιανὸς μόνος τὴν ὅλην ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπανηγύρισε πολυτελῶς τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ· λαμπραὶ δὲ κατὰ Περσῶν νίκαι ἐκλείψαν τῆς νέας βασιλείας τὰς ἀρχάς, καὶ ἠνάγκασαν τὸν μέγαν Χοσρόην νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος ὅστις ἔμελλε νὰ περιποιήσῃ τοσαύτην δόξαν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Βελισάριος ἐγεννήθη ἐν Θράκῃ ἐκ γονέων ἀφανῶν, καὶ εἶχε διατελέσει εἰς τῶν δορυφόρων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις, ἅμα βασιλεύσας, προεχειρίσατο αὐτὸν στρατηγὸν τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Βελισάριος, ἐπιτραπείς ἐπὶ Ἰουστίνου στρατιωτικὴν τινα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡγεμονίαν, δὲν εἶχεν ἐμδοκιμήσει. Ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκεν αὐτῷ τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἀγῶνα, μαντεύσας τὴν μεγαλοφυίαν τοῦ ἀνδρός, ὅστις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον τῆς δεξιᾶς τοῦ νέου βασιλέως χειρὸς ἔρμαιον. Ἐκτοτε δὲ ὁ Βελισάριος προσέλαβεν, ἐν Μεσοποταμίᾳ ὄν, ὡς γραμματέα τὸν Προκόπιον, τὸν πιστὸν σύντροφον καὶ τὸν ἀκριβῆ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἱστορικόν. Οἱ Πέρσαι, εἰς 40,000 ἀνδρῶν συμποσούμενοι, ἐπῆλθον αὐτόθι τῷ 530 ἐπαίρόμενοι ὅτι θέλουσι καταλύσει τὰ ἀσφαλῆ τῆς Δάρας ὀχυρώματα· καὶ ὁ στρατηγὸς αὐτῶν εἶχε μάλιστα προπετῶς παραγγεῖλει εἰς τὸν Βελισάριον νὰ παρασκευάσῃ τὸ βαλανεῖον τῆς πόλεως, διότι ἐσκόπει, ἔλεγε, τὴν ὑστεραίαν νὰ λουσθῇ ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ συγκεντρωθεὶς περὶ τὸ φρούριον ἐκεῖνο στρατὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ μόλις ἤριθμει 25,000 ἀν-

δρῶν, καὶ τὸ χερίστον ἐστερεῖτο μὲν ἀποχρώσης πειθαρχίας, ἥτο δὲ τεταπεινωμένος ἐκ προηγουμένων ἀτυχημάτων· ἀλλ' ἤγετο ἤδη ὑπὸ ἀνδρὸς, τοῦ ὁποίου τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ἔμελλε νὰ κατισχύσῃ ἀπάντων τῶν ἐλαττωμάτων τούτων. Προπαρασκευάσας τὸ πεδῖον τῆς μάχης διὰ τάφρου, ἣτις ποικίλας ἔχουσα διευθύνσεις ἅμα μὲν ἐχρησίμευεν εἰς ἐξασφάλισιν τοῦ στρατοπέδου, ἅμα δὲ εἰς ἐπιτηδείας ἐνέδρας, ὁ Βελισάριος ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ εἰς κρίσιμόν τινα στιγμήν τοῦ ἀγῶνος ἐπάγεται ἐπ' αὐτοὺς ἄδοκῆτως τὸ ἐνεδρεῦον ἵππικόν, δι' οὗ κυρίως καὶ κατωρθώθη ἡ νίκη. Πίπτει τότε ἡ ἱερὰ τῶν Περσῶν σημαία, αὐτὸς τῶν ἀθανάτων ὁ λόχος τρέπεται εἰς φυγὴν, τὸ πεζικὸν ῥίπτει τοὺς θυρεοὺς καὶ οἱ ἥττημένοι καταλείπουσιν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ὀκτακισχιλίους νεκρούς. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 531, οἱ πολέμιοι ἐνέβαλον εἰς τὴν Συρίαν ἀπὸ τῆς ἐρήμου. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀνεχαίτισαν τὴν ὁρμὴν αὐτῶν αἱ συνεταιὶ τοῦ Βελισαρίου διατάξεις. Οἱ Πέρσαι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι. Καθ' ἐκάστην νύκτα ὁ Βελισάριος κατελάμβανε τὸ κατὰ τὴν προτεραίαν στρατόπεδον αὐτῶν, ὥστε ἤθελεν ἐξώσῃ αὐτοὺς ἄνευ αἵματοχυσίας, ἐὰν ἡ παράλογος ἑπαρσις τοῦ ἰδίου στρατοῦ δὲν ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως περὶ Καλλίνικον. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην, ἡ δεξιὰ αὐτοῦ πτέρυξ ὑπέστη τὸν ἔσχατον κίνδυνον διὰ τὴν προδοσίαν ἢ τὴν ἀνανδρείαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ Ἀράβων· ἀλλὰ τὸ πεζικὸν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἔμεινεν ἀκλόνητον, καὶ ὁ Βελισάριος ἀφιππεύσας, διὰ μακρᾶς καὶ πεισματώδους ἀμύνης ἠνάγκασε τελευταῖον τοὺς πολεμίους νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια. Οὕτω δὲ συντελέσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν μετ' ὀλίγον συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔμελλε νὰ λάβῃ νέα δικαιώματα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ νέας ἀφορμὰς νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ τροπαιοῦχον αὐτοῦ στάδιον.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνησχολήθη εἰς τὴν ἀνεγερσιν τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ χρησιμωτάτου τῶν μνημείων, ὅσα ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἀείμνηστον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διατάξας τὴν σύνταξιν τοῦ Κώδικος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων. Τὰ νομοθετικὰ ταῦτα ἔργα, εἰ καὶ ἐγράφησαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, καὶ τὸ πλεῖστον ἀπηρτίσθησαν ἐκ τῶν συστατικῶν τῆς προηγουμένης ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας καὶ νομολογίας, δὲν εἶναι ὅμως ἄσχετα πρὸς τὸν ὅλον

τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους βίον. Οὐ μόνον ἐξ αὐτῶν ἐπήγασαν αἱ βραδύτερον ἑλληνιστὶ γραφεῖσαι συλλογαὶ τῶν νόμων, αἵτινες ἐρρύθμισαν τὰς ἀστικὰς ἡμῶν σχέσεις κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα, καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι κατὰ μέγα μέρος εἰσέτι τὸ ἀστικὸν δίκαιον τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμός, καὶ ὁ μετέπειτα διαμορφωθείς χριστιανικὸς ἑλληνισμός δὲν ὑπῆρξαν ἐντελῶς ἀμέτοχοι τοῦ καταρτισμοῦ τῆς νομοθεσίας ταύτης. Εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν γνωρίζομεν ἀποχρώντως τὴν ἀστικὴν νομοθεσίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ὥστε νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς καὶ ἀκριβῶς μέχρι τίνος ὠφελήθησαν ἐξ αὐτῆς οἱ τοσοῦτον κλέος κτησάμενοι ἐπὶ νομοθετικῇ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ Ῥωμαῖοι. Ἀλλ' ὅμως αἱ εἰδήσεις, ὅσαι εἶναι δυνατὸν νὰ συλλεγῶσι περὶ τούτου, ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων, ὑποδεικνύουσιν, ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος δικαιοῦται νὰ κοινωνήσῃ ἐν μέρει τοῦλάχιστον τῆς τιμῆς, τῆς εὐλόγως εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον ἀποδιδομένης. Παραλείποντες ἐνταῦθα τὴν δωδεκάδελτον, ἥτις ἀπετέλει τὴν βάσιν τοῦ δικαίου τούτου, καὶ τὴν ὁποίαν, καθ' ἃ ὁμολογοῦσιν αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἱστορικοὶ, οἱ δεκαδάρχει παρέλαβον τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἑρμοδώρου ἐν μέρει ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ Σόλωνος καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι οἱ θεσμοὶ τῶν πόλεων τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ τῆς Σικελίας, πρὸς τὰς ὁποίας οἱ Ῥωμαῖοι ἦλθον πρωῒμώτατα εἰς σχέσεις, ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν νομοθεσίαν αὐτῶν, οὐδὲν ἥττον ἢ εἰς τὸν ὑπόλοιπον πολιτισμὸν.

Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν ἔθνος ἐξόχως πρακτικόν, καὶ τοιοῦτοι ὄντες, οὐ μόνον δὲν μετεκίνουν ἐκ τοῦ προχείρου τὰ καθεστῶτα εἰς τὰ ἔθνη πρὸς τὰ ὁποῖα ἤρχοντο εἰς κυριαρχικὰς σχέσεις, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζον καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ πᾶν ὃ, τι χρήσιμον εὕρισκον εἰς τὰ ἔθνη ταῦτα. Ὅθεν διετήρησαν μὲν τοὺς νόμους πλείστων ὅσων κατακτηθεισῶν ὑπ' αὐτῶν πόλεων καὶ χωρῶν, παρέλαβον δὲ ἐντὸς τοῦ ἰδίου δικαίου τοὺς ναυτικούς νόμους τῶν Ῥοδίων· καὶ περὶ τὴν σύνταξιν τῶν αἰδίων διαταγμάτων τοῦ πραίτωρος, δι' ὧν κατ' ἔτος ἀνεπτύσσοντο, συνεπληροῦντο καὶ ἐνίοτε ἐτίθεντο ἐκ μέσου, κατὰ τὰς προϋούσας τῆς κοινωνίας χρείας, οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖκοὶ νόμοι, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν προπατόρων ἡμῶν, παρ' οἷς, ὡς εἶδομεν, πάντες οἱ φίλοι τῆς προόδου Ῥωμαῖοι, ἀπὸ τῆς δευτέρας ἔτι πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀπαρτίζωσι τὴν ἀνατροφὴν αὐτῶν καὶ παιδείαν. Ἐκ-

τοτε ἡ ἐν Ῥώμῃ μεταφυτευθεῖσα ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀρχὰς ἀντὶ τῶν στενῶν τύπων, ἐντός τῶν ὁποίων ἐδεσμεύετο τὸ ἀρχαῖον δίκαιον. Αἱ ἀρχαὶ αὗται, προαγόμεναι εἰς μέσον διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ πραίτωρος, ὑπὸ τὸ ὀνομα τῆς ἐπιεικείας καὶ τοῦ δικαίου τῶν ἔθνων, μετερρύνισαν τοιοῦτοτρόπως κατ' ὀλίγον οὐ μικρὸν τῆς νομοθεσίας μέρος. Ὁ Κικέρων, ὅστις ἐξυμνεῖ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς αὐτοῦ πραγματείαις τὴν σοφίαν τῶν ἑαυτοῦ προπατόρων, καὶ συνιστᾷ τὴν σπουδὴν τοῦ πατρῷου δικαίου καὶ τῆς δωδεκαδέλτου, τῆς ὅλως, λέγει, λησμονηθείσης, πράγματι εἶναι οὐδὲν ἥττον μαθητῆς, καὶ ἐνίοτε ἀπλοῦς ἐρμηνευτῆς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἐὰν αἱ ὑψηλαί, ἀλλὰ πολλάκις ἀνεπίδεκτοι ἐφαρμογῆς θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος δὲν ἠδύναντο νὰ ἐλκύσωσιν ἀνθρώπους θετικούς καὶ εἰθισμένους εἰς τὴν πρακτικὴν διεξαγωγὴν τῆς κυβερνήσεως, οἱ ἀνθρώποι ὅμως οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποκρούσωσιν ἐξίσου τοὺς περιπατητικούς, τῶν ὁποίων αἱ ἀρχαὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς τῶν γεγονότων μελέτης καὶ ἀντιπραθέσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος εἶχον συντάξῃ τὰς περὶ πολιτειῶν καὶ νόμων μελέτας αὐτῶν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀπείρων πολιτευμάτων ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβαρικῶν. Εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, τὸν ὁποῖον ὁ Κικέρων ἐν τῇ περὶ νόμων πραγματείᾳ αὐτοῦ φαίνεται προαιρούμενος νὰ λάβῃ ὡς τύπον, προσέθηκε τὴν ὑπερτάτην ἐκείνην πείραν, ἥτις δὲν προσκτᾶται εἰμὴ διὰ τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων πραγμάτων. Τελευταῖον ἐτέρατις σχολή, ἡ τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων, διὰ τῆς ἀκριθείας τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ὀρισμῶν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὕψους καὶ τῆς αὐστηρότητος τῶν ἠθικῶν αὐτῆς παραγγελμάτων, καὶ διὰ τοῦ ἐνεργοῦ αἰσθήματος τὸ ὁποῖον ἀνέπτυσσεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἤρεσκε τὰ μάλιστα εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν χαρακτῆρα, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἥσκησεν ἰσχυρὰν καὶ ἀναμφισβήτητον ἐπίδρασιν εἰς τὴν νομοθεσίαν. Ἀπαντες σχεδὸν οἱ νομοδιδάσκαλοι, τῶν ὁποίων αἱ ἀποφάνσεις εἶχον κύρος, καὶ πάντες σχεδὸν ὅσοι ἢ συνέταξαν δογματικὰς περὶ δικαίου πραγματείας, ἢ δημοσίᾳ ἐδίδασκον τὸ δίκαιον ἐν Ῥώμῃ, ἀνῆκον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ζήνωνος. Οἱ ὀρισμοὶ αὐτῶν, τὰ ἀξιώματα αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν πολ- λάκις εἰμὴ ἀπλῇ ἀντιγραφῇ χωρίων τοῦ Παναιτίου ἢ τοῦ Χρυσίππου· καὶ ὅτε μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας, ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία συνεκεντρώθη καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατόρων, αἱ ἀντιγραφαὶ δι' ὧν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Πτο-

λεμαίων, οἱ Καίσαρες ἔλυσαν τὰ ὑποβαλλόμενα εἰς αὐτοὺς ζητήματα, συνετάσσοντο ὑπὸ νομικῶν παιδευθέντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν στωϊκὴν σχολήν.

Ἄλλ' ἔλθωμεν ἀπὸ τῶν γενικῶν τούτων θεωριῶν εἰς τινὰ παραδείγματα τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἔσχεν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ Μαρκιανὸς παρέλαθεν ἐκ τοῦ Χρυσίππου τὸν περίφημον ὅρισμόν· «Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς, θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δεῖ δὲ αὐτὸν προστατῆν τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχυρῶν, καὶ ἄρχοντα, καὶ ἡγεμόνα· καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων, καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστακτικὸν μὲν τῶν ποιητέων, ἀπαγορευτικὸν δὲ τῶν οὐ ποιητέων.» Κατὰ μίμησιν τῶν στωϊκῶν οἱ ῥωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐνησχολήθησαν μὲν περὶ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν ὅρων, ἐπεμελήθησαν δ' ἐξαιρέτως τὴν περὶ τὸν λόγον βραχύτητα καὶ ἀκρίβειαν, ἐπέστησαν δὲ ἰδιάζουσιν προσοχὴν εἰς τὴν διαλεκτικὴν τέχνην. Ἀλλὰ καὶ τῶν δογμάτων τῆς ἐσωτερικῆς φιλοσοφίας τῶν στωϊκῶν εὐρίσκονται οὐκ ὀλίγα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ δικαίῳ ἔχνη. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων διαίρεσιν εἰς ἐνσώματα καὶ ἀσώματα· τὸν προεδιορισμὸν τῶν δημοσίων πραγμάτων, τῶν κοινῶν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἢ εἰς μόνους τοὺς ἰθαγενεῖς· τὰς θεωρίας περὶ τῶν ὑποχρεώσεων ὅσαι συννομολογοῦνται ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ τῆς βίας· τὸν ὅρισμόν τοῦ φυσικοῦ δικαίου· τινὰς περὶ αὐτοχειρίας διατάξεις· τὰ ψυχολογικὰ δόγματα ὧν βρῖθουσιν αἱ σωζόμεναι περικοπαὶ τῶν μεγάλων τῆς Ῥώμης νομοδιδασκάλων, Λαβέωνος, Οὐλπιανοῦ, Παπινιανοῦ, Σαλούιου Ἰουλιανοῦ καὶ ἄλλων· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸν γενικὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα τῆς συντηρήσεως καὶ ἀντιστάσεως, ὃν ἡ ῥωμαϊκὴ νομοδιδασκαλία κοινὸν ὡσαύτως εἶχε πρὸς τοὺς στωϊκοὺς. Εἰδικώτερον δὲ ἡ θεωρία τῶν τριῶν τοῦ δικαίου θέσεων, φυσικοῦ, ἐθνικοῦ, ἀστικοῦ, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στωϊκὸν δόγμα, τὸ θεωροῦν τὸν ἄνθρωπον ὡς ζῶον, ὡς ἄνθρωπον, ὡς πολίτην. Καὶ πλὴν τούτου τινὲς τῶν περὶ ἐπικαρπίας διατάξεων, ἡ περὶ τόκου θεωρία, τὸ περὶ ἐπταετῶν μεταβολῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δόγμα, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ὠρίσθησαν ἱκανότητές τινες ὑπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου, αἱ τοῦ δικαίου τούτου θεωρίαι περὶ τῆς προσαυξήσεως καὶ τῶν διαφόρων αὐτῆς εἰδῶν, ἡ περὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἐγκλημάτων δοξασία καὶ ἄλλα πλεῖστα ὅσα μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐπὶ τοσοῦτον ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν στωϊκῶν, ὥστε πολλάκις

παρεδέχθησαν καὶ αὐτάς αὐτῶν τὰς πλάνας. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης οἰκειότητος τῆς ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας πρὸς τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐξηγεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἥτις τόσον ὀλίγον ἐπενήργησεν εἰς τὸν βίον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, κατώρθωσεν ὁμῶς νὰ καταστήσῃ ἀσπαστὴν παρ' αὐτῷ τὴν ἀστικὴν αὐτῆς νομοθεσίαν· κατώρθωσε δὲ τοῦτο, διότι οἱ ἐλληνικοὶ λαοὶ τῆς ἀνατολῆς εὗρισκον ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ἐκείνῃ ἀρχὰς αἵτινες δὲν ἦσαν εἰς αὐτοὺς ἀλλότριαι.

Ἦλθεν ἔπειτα ὁ χριστιανικὸς ἐλληνισμός, ὅστις διαμορφωθείς καὶ ἰκμάσας ἐν τῇ τετάρτῃ μάλιστα καὶ τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, πολυειδῶς ἐπενήργησεν εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους ἀπὸ Κωνσταντίνου μέχρις Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Κώνστας, ὁ Ἰοβιανός, ὁ Οὐάλης, ὁ Μέγας Θεοδόσιος, ὁ Ἀρχάδιος, ὁ Θεοδόσιος ὁ νεώτερος, ὁ Ἀναστάσιος, ὁ Ἰουστῖνος, περιεστοιχισμένοι ὄντες ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λειτουργῶν τοῦ νέου θρησκευματος, ἀναγκαιῶς συνεβουλεύθησαν αὐτοὺς περὶ τὴν σύνταξιν τῶν νόμων αὐτῶν καὶ τῶν διαταγμάτων. Αἱ δ' ἀρχαὶ τοῦ θρησκευματος, τοῦτου ἦσαν περὶ οὐκ ὀλίγα διάφοροι τῶν ἀρχῶν τοῦ θρησκευματος τὸ ὁποῖον εἶχε προεδρεύσει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προτέρας νομοθεσίας, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τῆς οἰκογενείας, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ τὴν κατάστασιν τῶν γυναικῶν. Τὰ δόγματα ταῦτα, πολὺ πρὶν ἐνθρονισθῶσιν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τοῦ κράτους, εἶχον ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις διαμορφωθείσα δι' ἐλληνικῶν θεσμῶν, ἀπετέλεσε κατὰ τὰς πρώτας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας κράτος ἐν κράτει, ἥτοι τὸ ἐλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος, τὸ ὁποῖον λεληθότως ὀργανωθὲν διέζησε καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, ἦλθεν ἔπειτα εἰς ῥῆξιν πρὸς αὐτὸ, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξηφάνισε καὶ ἐκκληρονόμησεν αὐτὸ ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τὰ νέα κοινωνικὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα, πολὺ πρὶν ἀναγνωρισθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐπισήμου νομοθεσίας, ἔσχυν λειπὸν ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἐλληνικῇ καὶ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις εἶχε τοὺς νόμους αὐτῆς, τοὺς πόρους, τὰ δημόσια καταστήματα καὶ πρὸ πάντων τοὺς δικαστὰς αὐτῆς, διότι οἱ ἐπίσκοποι τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας προσέλαβον ἀνέκαθεν διαιτητικὴν τινα μεταξὺ τῶν πιστῶν δικαιοδοσίαν. Ἐκ δὲ τῆς ἐλληνικῆς ταύτης κοινωνίας, τὰ δόγματα ἐκεῖνα μετεβιβάσθησαν κατὰ μικρὸν καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους, ὡς προεῖρηται,

ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος διὰ τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων

Ἐν τούτοις ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, ὅτι κατὰ τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα μεγάλη τις σύγχυσις ἐπεκράτει ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ. Ἄλλοι μὲν τῶν νόμων ἀνέτρεχον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀβασίλευτον, ἢ, ὡς λέγεται συνήθως, δημοκρατικὴν ἐποχὴν, σχέσιν ἔχοντες πρὸς θεσμούς μὴ ὑπάρχοντας πλέον· ἄλλους συνέταξαν αὐτοκράτορες ἐθνικοὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐλληνικῆς μὲν, ἀλλὰ ἐθνικῆς ἐλληνικῆς τῶν στωϊκῶν αἰρέσεως· ἄλλοι ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπισκόπων εἰς αὐτοκράτορας χριστιανούς· οἱ μὲν εἶχον καταργητὴ ἐν μέρει, οἱ δὲ εἶχον πέσει εἰς ἀχρηστίαν, οἱ δὲ κατεκλύπτοντο ὑπὸ σωροῦς ὀγκώδεις ἐρμηνειῶν. Παρεκτὸς τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, ὑπῆρχον καὶ συγγραφαὶ νομομαθῶν, εἰς ἃς ἐπὶ Θεοδοσίου Β' εἶχε δοθῇ ἰσχύς νόμου ἐν τοῖς δικαστηρίοις, καὶ αἵτινες περιεἶχον ἀντιφάσεις ἀδιορθώτους. Ἐντεῦθεν μεγάλη ἦτο ἡ ἀβεβαιότης τῶν ἐννόμων σχέσεων, ῥυθμιζομένων μᾶλλον κατὰ τὴν ἀσθενῆ κρίσιν τῶν δικαστῶν ἢ κατὰ τοὺς σαφεῖς ὁρισμούς τοῦ νόμου. Τοῦτο δὲ τὸ δεινὸν περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐλάττωμα ἐπεχείρησεν ἅμα βασιλεύσας ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ θεραπεύσῃ, ἀθροίζων μὲν εἰς τρεῖς συλλογὰς ὅλας τὰς διατάξεις ὧν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν τὴν διατήρησιν, καταργῶν δὲ ὅλας τὰς διατάξεις ὅσαι δὲν ἤθελον περιληφθῇ ἐν αὐταῖς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἀπὸ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς ἐγένοντο νόμων τινῶν συλλογαί· ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι αἱ ἀρχαιότεραι ἐξ αὐτῶν δὲν περιελάμβανον εἰμὴ μέρη τινὰ τῆς νομοθεσίας, καὶ ταύτης ἑκτὸς οὐσιωδῶς ἀλλοιωθείσης, αὐτὴ ἡ τελευταία καὶ πασῶν τελειότερα, ἢ ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου ἀπαρτισθεῖσα, καὶ ἀπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ὀνομαζομένη, εἶχεν ἀποβῇ αὐτῇς ἀτελὲς ἕνεκα τῶν ποικίλων νεαρῶν διατάξεων τῶν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοκρατόρων. Ἐξηκολούθουν δὲ ἔχουσαι νόμου ἰσχύϊν νομικαὶ τινες συγγραφαί, καίτοι βριθουσαι ἀντιφάσεων. Ὡστε ὑφίστατο πάντοτε ἡ ἀνάγκη εὐρυθμοτέρου, πληρεστέρου καὶ σαφεστέρου καταρτισμοῦ τῆς ὅλης νομοθεσίας· ἡ δὲ περὶ τούτου προαίρεσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς σωτήριος, εἰ καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀτοπήματά τινα καὶ παραπτώματα.

Τὸ ἔργον ἀνετέθη εἰς δέκα νομοδιδασκάλους, ὧν προϊστάτο ὁ περίπυστος Τριβωνιανός. Ὁ Τριβωνιανὸς ἐγεννήθη εἰς Σίδην, αἰολικὴν πόλιν

τῆς Παμφυλίας, ἐκ προγόνων μακεδόνων. Κατ' ἀρχὰς μὲν μετῆλθε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου· διακριθεὶς δ' ἔπειτα ὑπὸ τοῦ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἀναμαρτήτου ὀφθαλμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προεχειρίσθη ἑπαρχὸς τῆς πόλεως, καὶ τελευταῖον ἀνεβιβάσθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ κοιαιστωρος, ἥτοι τοῦ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργοῦ, ἀξίωμα τὸ ὁποῖον τότε ἦτο πολὺ σπουδαιότερον ἢ σήμερον, διότι ὁ βασιλεὺς ἐνήσκει τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, πολλάκις δὲ καὶ τὴν ὑπερτάτην δικαστικὴν, ταῦτα δὲ πάντα διὰ τοῦ κοιαιστωρος, ὅστις τούτου ἕνεκα καὶ πάρεδρος τοῦ βασιλέως καὶ στόμα τοῦ βασιλέως ἐλέγετο.

Τὸ δαιμόνιον τοῦ Τριβωνιανοῦ πνεῦμα δὲν εἰδίστασεν ἡ Γιββων νὰ παραβάλλῃ πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος. Καὶ εἶχε τῷ ἑλλην νομοδιδάσκαλος τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὁ κοιαιστωρ τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν μέγαν ἁγγλον φιλόσοφον τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τὸν Καγκελάριον τοῦ βασιλέως Ἰακώβου Α'. Ὁ Τριβωνιανός, ὅπως καὶ ὁ Βάκων, ὑπῆρξε τὸ ταμεῖον οὕτως εἰπεῖν ὅλων τῶν γνώσεων καὶ ὅλων τῶν γεγονότων τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ· ἔγραψεν εἰς λόγον πεζὸν καὶ ἔμμετρον περὶ ποικίλων θετικῶν καὶ ἀφηρημένων ἀντικειμένων· φιλολογικὰ, ποιητικὰ, φιλοσοφικὰ, φυσικὰ· ἡσχολεῖτο περὶ ποικίλας τέχνας, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, τῆς ὑποίας ὁ ἐγκέφαλος αὐτοῦ ἦτο ἡ πληρεστέρα ἴσως βιβλιοθήκη τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὴν δ' ἄχανῃ ταύτην πολυμάθειαν ἐπεκόσμου εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἄνδρας εὐγλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἐκείνη προσήνεια, ἥτις δελεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ πολλαπλασιάζει μὲν τοὺς φίλους, ἀφοπλίζει δὲ πολλάκις τοὺς ἐχθροὺς. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Τριβωνιανός δὲν εἶχε μόνον πολλὰς τῶν ἀρετῶν τοῦ Βάκωνος, ἀλλὰ καὶ μίαν τοῦλάχιστον τῶν κακιῶν. Ὁ Προκόπιος εἰς ἓν τῶν καλλίστων καὶ μᾶλλον ἀξιοπίστων ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων, ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. «Τριβωνιανός δὲ φύσεως μὲν δυνάμει ἐχρῆτο καὶ παιδείας ἐς ἄκρον ἀφίκετο τῶν κατ' αὐτὸν οὐθενός ἦσσαν, ἐς δὲ φιλοχρηματίαν δαιμονίως ἐσπουδακῶς οἷός τε ἦν κέρδους ἀεὶ τὸ δίκαιον ἀποδίδοσθαι, τῶν τε νόμων ἡμέρα ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἐκάστη τοὺς μὲν ἀνῆρει, τοὺς δὲ ἔγραφεν, ἀπεμπολῶν τοῖς δεομένοις κατὰ τὴν χρεῖαν ἐκάτερον.» Πρέπει ἄρα γε νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν δεινὴν ταύτην κατηγορίαν, συμπεραίνοντες ὅτι ὁ Τριβωνιανός οὐ μόνον περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐδωροδοκεῖτο, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ

νομοθετικά ἔργα διετέλει ὡσαύτως ἀναιρῶν καὶ γράφων νόμους ἐπὶ ἀργυρίοις ; Ὁ Προκόπιος δὲν ἀναιφέρει ῥητῶς εἰμὴ ἐν καὶ μόνον παράδειγμα τοιούτου σκανδαλώδους νομοθετήματος· τοῦτο δὲ καὶ μόνον τὸ παράδειγμα ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ νόμους, καθ' ὅσον σώζονται καὶ εἶναι γνωστοί. Χάριν τῆς Ἑμεσηνῶν ἐκκλησίας ἐξεδόθη ὁρισμὸς ἐπιτείνων εἰς 100 ἔτη τὴν παραγραφὴν, ἀντὶ τῆς κοινῶς ἐπικρατούσης 30 καὶ 40 ἐνιαυτῶν ὁρισμὸς ὅστις ἔπειτα ἀνεκλήθη διὰ τῆς νεαρᾶς 101 καὶ τοῦ Δόγματος 5. Δυσκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἄπειροι μὲν ἦσαν οἱ νομοθετικοὶ οὗτοι σολοικισμοί, κατὰ παράδοξον δὲ σύλπτωσιν, ὃ εἰς καὶ μόνος ὑπὸ τοῦ Προκοπίου ἀναφερόμενος εἶναι καὶ ὁ μόνος ἄχρι τοῦδε ἐν τοῖς νόμοις περισωθεῖς. Ὅθεν πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι ὁ ἱστορικός ἐνέπεσε καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν ὑπερβολὴν ἐκείνην, ἧς εἶχεν, ὡς εἶδομεν, τὴν ὀλεθρίαν ἑξιν. Ὀλιγώτερον ὅμως δικαιούμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων αἰσχροκέρδειαν τοῦ Τριβωνιανοῦ· ὅχι μόνον διότι ὁ Προκόπιος πολλάκις ἐπ' ἀνέρχεται εἰς αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ διότι ὅλοι σχεδὸν οἱ μεταγενέστεροι ἐπικυροῦσιν αὐτὴν, ὥστε σήμερον νομίζεται βέβαιον ὅτι ὁ αὐστηρὸς ἐκεῖνος τῶν ὑπερτάτων τοῦ δικαίου ἀρχῶν διδάσκαλος, ὁ ὕπατος τῆς θέμιδος λειτουργός, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνθεξῇ εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς δωροδοκίας καὶ ὅτι πολλάκις μετεχειρίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ τὴν λαμπρὰν ἐπιστήμην ἵνα κορέσῃ τὸ ἀγενὲς τῆς φιλοχρηματίας πάθος.

Ὁ Βάκων εἰπέ πού τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ συγγραφῶν, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι «ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὄντες ἄγγελοι πτερόεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὄφεις ἐρπυστήρες.» Ὁ δὲ Μακώλαιϋ παρατηρεῖ ὅτι ὁ δαιμόνιος οὗτος ἀνὴρ δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ ὀξυδερκείας, οὐδὲ τῆς εὐρείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως ἵνα κάμῃ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην· ἥρκει νὰ ἀποβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Καὶ τῶνόντι ὁ Βάκων ἐμπορεύθη ὡσαύτως τὸ δικαστικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ συνέλεξεν ἀπὸ τῆς βορβορώδους ταύτης πηγῆς χρυσίον πολὺ. Ἡ μόνη κατὰ τοῦτο διαφορὰ μεταξὺ Βάκωνος καὶ Τριβωνιανοῦ εἶναι ὅτι ἡ δωροδοκία τοῦ πρώτου ἐξηλέγχθη δικαστικῶς, καθότι ἡ βουλὴ τῶν λόρδων κατεδίκησε τὸν ἄνδρα ἐνεκεν αὐτῆς εἰς φυλάκισιν καὶ χρηματικὴν ποινὴν 40,000 λιρῶν ἀγγλικῶν, ἐνῶ κατὰ τοῦ Τριβωνιανοῦ ὑπάρχουσιν ἄοριστοι μόνον κατηγορίαι, αἵτινες δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος εἶναι βάσιμοι, ἂν καὶ ἐν γένει εἰμποροῦν νὰ μὴ ἦναι ὅλως ἀνυπόστατοι. Πλὴν τούτου ὁ μέγι-

στος τῶν νεωτέρων χρόνων φιλόσοφος ὑπέπεσε καὶ εἰς ἄλλα, εἰ δυνατόν
 δεινότερα ἀμαρτήματα· καταδιώξας μέχρι θανάτου τὸν εὐεργέτην
 αὐτοῦ Ἑρσεξ, μεταχειρισθεὶς εἰς τὰς ἀνακρίσεις βασανιστήρια, καὶ ἑ-
 τερα πολλὰ τούτοις ὅμοια πράξας, ἐνῶ εἰς τὸν Ἕλληνα νομοδιάσκαλον
 δὲν ἀποδίδεται εἰμὴ ἐν καὶ μόνον ἔγκλημα, ἡ φιλοχρηματία. Ἄλλ'
 ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τῶν δύο τούτων
 ἀνδρῶν, βέβαιον εἶναι ὅτι ἀμφοτέροι εἶχον προτερήματά τινα, τὰ ὅποια
 δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν ἀρετάς· διότι ἂν ἐνίοτε ἐπικουμοῦσι τὴν
 χρηστότητα, πολλάκις καλύπτουσι τὴν κακίαν. Καθὼς ὁ Βάκων, οὕτω
 καὶ ὁ Τριβωνιανός ἦτο χαρίεις, ἀνεκτικός, πρᾶος καὶ ἡδύνατο λοιπὸν
 ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος μὲν αὐτοῦ νὰ ἀποβῇ φίλος χρήσιμος, ὡς ἐκ τοῦ
 ἁξιώματος δὲ, ἐχθρὸς ἐπικίνδυνος. Πῶς θέλετε τοιαύτη φύσις νὰ μὴ
 ἐξευμενίσῃ πᾶσαν ἀπέχθειαν; Οἱ παρ' αὐτοῦ ἀδικούμενοι, εἰ μὲν ἀνῆ-
 κον εἰς τὸν κοινὸν ὄμιλον, ἦσαν ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς, καὶ οὐδὲ
 εἶχον τότε φωνήν· ἠθέλησαν ἅπαζ νὰ εἰσακουσθῶσι διὰ τῆς στάσεως
 τοῦ Νίκα, ἀλλὰ τάχιστα κατεδικάσθησαν εἰς ἔτι βαθυτέραν σιωπὴν·
 εἰ δὲ ἀνῆκον εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἦσαν ἔτι ὀλιγώτεροι,
 καὶ δὲν ἡδύναντο νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸ τριπλοῦν δέλεαρ τῆς ἐπιστήμης,
 τῶν τρόπων καὶ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ, αἰσθανόμενοι ὅτι ἐπὶ τέλους ἦτο
 συμφερότερον δι' αὐτοὺς νὰ ἀποζημιωθῶσιν ἐπιζητούντες τὴν πρόχει-
 ρον τοῦ κοιαιστώρος εὐνοίαν ἢ νὰ χειροτερεύσωσι τὰ κατ' ἑαυτοὺς ἐκ-
 τιθέμενοι εἰς τὴν παντοδύναμον αὐτοῦ δυσμένειαν. Ὁ Προκόπιος δι'
 ὀλίγων λέξεων παρέστησεν ἄριστα κατὰ τοῦτο τὸν χαρακτῆρα τοῦ Τρι-
 βωνιανοῦ καὶ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ χαρακτῆρος τούτου εἰς τὸ πολιτικὸν
 αὐτοῦ στάδιον. «Τριβωνιανὸς μὲν ἔτη πολλὰ ἐπιβιούς τῇ τιμῇ ἐτε-
 λεύτησε νόσφ, ἄλλο οὐδὲν ἄχαρι πρὸς οὐδενὸς παθών. Ἦν γὰρ αἰμύ-
 λος τε καὶ τᾶλλα ἡδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα ἐπισκιάσαι
 ἱκανώτατος τῇ τῆς παιδείας περιουσίᾳ.» Καὶ οὕτω μὲν ἐξευμενίζων
 ἐκ παντὸς τρόπου τὴν Νέμεσιν, ὁ Τριβωνιανὸς ἀπέφευγε πάντας τοὺς
 πρὸ τῶν ποδῶν σκοπέλους· οὐδὲν ἤττον δ' ἀσφαλῆς διετέλεσε καὶ ἀπὸ
 τῶν ἀνωθεν καταιγίδων, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς συνεχώρει πάντα τὰ ἀ-
 μαρτήματα τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἦσαν ἀναγκαῖοι τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ,
 παρεκτὸς μόνον ὅταν ὑπώπτευσεν ἐπιβουλὴν τινα κατὰ τῆς ἰδίας ἀρχῆς.
 Τίνα δὲ ἐπιβουλὴν ἡδύνατο νὰ φοβηθῇ παρ' ἀνδρὸς, ὅστις διετέλει ἀεί-
 ποτε ἔρπων ἐνώπιον τῆς βασιλικῆς θελήσεως, καὶ περὶ ἐν μόνον ἐτόλμα,
 περὶ τὸ κολακεύειν τὸν αὐτοκράτορα τοσοῦτον ἀνηλεῶς, ὥστε, αὐτὸς

ὅσους δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε, ἔλεγε σπουδάζων ὅτι τρέμει μήπως ὁ Ἰουστινιανός, ἕνεκα τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ, γίνῃ ποτὲ ἀΨφνης ἀνάρπαστος εἰς τὸν οὐρανόν. «Καὶ ποτε αὐτῷ παρεδρεύων Τριβωνιανός ἔφη περιδεῆς ἀτεχνῶς εἶναι μὴ ποτε αὐτὸς ὑπὸ εὐσεβείας εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναληφθεὶς λάθοι.» Ταῦτα ὁ Προκόπιος. Ὁ δὲ Μιλήσιος Ἡσύχιος «Τριβωνιανός κολακεύων Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα ἔπειθεν αὐτὸν ὡς οὐκ ἀποθανεῖται, ἀλλ' εἰς οὐρανοὺς ἀρπαγῆσεται. Ἦν δὲ ὁ Τριβωνιανός Ἕλληνας τε καὶ ἄλλους.»

Τοιοῦτος ἦτο ὁ Τριβωνιανός, εἰς ὃν ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὴν διαρρῦθμισιν τῆς νομοθεσίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ παραλάβῃ συνεργούς τοὺς ἀρίστους τῶν τότε Ἑλλήνων νομοδιδασκάλων. Αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς διελάμβανον ἐν περιλήψει ὅτι ὀφείλουσιν, ἀφαιρέσαντες τὰ περιττὰ προοίμια τῶν προηγουμένων αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, τὰς ἐπαναλήψεις, τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰ ἀπηρχαιωμένα μέρη, νὰ ἀθροίσωσι καὶ νὰ κατατάξωσιν αὐτὰς ὑπὸ τίτλους προσήκοντας, ἐνώνοντες, ἐν ἀνάγκῃ, πλείους εἰς μίαν ἢ καὶ τὸ κείμενον μεταβάλλοντες, ἀλλὰ διατηροῦντες τὰς χρονολογίας αὐτῶν καὶ κατατάσσοντες αὐτὰς χρονολογικῶς. Αὕτη ἡ τῶν νόμων συλλογὴ, ὀνομασθεῖσα κώδης, διηρέθη εἰς δώδεκα βιβλία, ἴσως κατὰ μίμησιν τῆς δωδεκαδέλτου, καὶ ἐδημοσιεύθη τῷ 529· ἀλλὰ μετὰ τινα ἔτη, ἦτοι τῷ 534, ἐγένετο ἀναθεώρησις τοῦ κώδης καὶ δευτέρα ἐκδοσις, ἧς μόνῃς σώζεται ἄχρι τοῦδε τὸ κείμενον καὶ ἧτις μόνῃ ἔλαβε κύρος νόμου. Κατέστη δὲ ἀπαραίτητος ἡ ἀναθεώρησις αὕτη, διότι ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἰουστινιανός εἶχεν ἐκδώσει οὐκ ὀλίγας διατάξεις περὶ διαφόρων ἀμφισβητουμένων ζητημάτων τοῦ δικαίου, αἵτινες πολυειδῶς ἐτροπολόγουν τὰς διατάξεις ὅσαι εἶχον γίνεαι δεκταὶ ἐν τῷ κώδει· ὥστε πρὸ πάντων ἐδέησε νὰ περιληφθῶσι καὶ αὗται εἰς τὸν κώδικα, ἀφαιρουμένων τῶν ἀρχαιοτέρων ὅσαι δι' αὐτῶν κατηργήθησαν· καὶ πλὴν τούτου κατέστη ἀναγκαῖον νὰ εἰσαχθῇ ἐν γένει πλείοτερας τις ἐνότης μετὰ τὴν πρώτην ταύτης νομοθετικῆς συλλογῆς καὶ δύο ἐτέρων, γενομένων μετὰ τὸ 529 ἔτος. Τῶντι, ἅμα μετὰ τὴν πρώτην τοῦ κώδης ἐκδοσιν, ὁ Ἰουστινιανός ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ Τριβωνιανὸν ἔργον ἕτερον μεῖζον τοῦ προηγουμένου καὶ οὐδὲν ἦτον ὀυσεχερὲς, τὸ ἔργον τοῦ νὰ συντάξωσι συλλογὴν τῶν δοκίμων νομικῶν συγγραφῶν, ὧν τινὲς μὲν, ὡς προεῖπομεν, εἶχον κύρος νόμου, πᾶσαι δὲ ἀπετέλουν θαυσιεστάτην πηγὴν τοῦ

δικαίου, ἀλλ' ἐν ταύτῳ πᾶσαι ἦσαν καὶ δυσεύρετοι καὶ πρὸς ἀλλή-
 λας δυσσυμβίβαστοι. Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς ἐπι-
 τρόπους αὐτοῦ νὰ σταθμίσωσιν ἐπιμελῶς τὰς ἐν ταῖς νομικαῖς ἐκείναις
 συγγραφαῖς περιεχομένας γνώμας, νὰ παραλείψωσι τὰ περιττὰ καὶ ἀ-
 πηρχαιωμένα, νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἀντιφάσεις, νὰ ἀποφύγωσι τὰς ἐ-
 παναλήψεις καὶ νὰ συγχωνεύσωσιν ὅλην ταύτην τὴν ὕλην εἰς ἓν εὐμέ-
 θεον νομοθετικὸν ἔργον, ὡς ἂν εἰ τοὺς ἐν αὐτῷ ὁρίσμοις ἀπήγγελλεν
 ἀμέσως ὁ αὐτοκράτωρ.

Ἡ ἀχανὲς αὕτη συλλογὴ συνεπληρώθη ἐντὸς τριῶν ἐτῶν, διηρέθη
 εἰς 50 βιβλία, ὠνομάσθη *Πανδέκτης ἢ Δίγιστα* (Κανονισμός) καὶ πε-
 ριέλαθεν ἀποσπάσματα τριᾶκοντα καὶ ἐννέα νομοδιδασκάλων, τῶν
 ὁποίων αἱ συγγραφαὶ ἀπετέλουν διςχίλια βιβλία. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ
 ἔτος, 533, ἐν ᾧ συνεπληροῦτο ἡ τοῦ Πανδέκτου σύνταξις, ὁ Ἰουστινια-
 νὸς ἀνέθηκεν εἰς τὸν Τριβωνιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νομοδιδασκά-
 λους νὰ συντάξωσιν Ἐπιτομὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου εἰς τέσσαρα
 βιβλία, ἐπιγεγραμμένην μὲν *Εἰσηγήσεις*, κυρίως δὲ προωρισμένην νὰ
 διδάσκεται εἰς τὰς σχολὰς, καὶ νὰ προπαρασκευάζῃ τοὺς νέους εἰς τὴν
 μελέτην τοῦ Κώδικος καὶ τοῦ Πανδέκτου. Αἱ Εἰσηγήσεις συνετάχθη-
 σαν ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιοτέρων ἐγχειριδίων τοῦ δικαίου, καὶ ἐξαιρέτως
 ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰσηγήσεων τοῦ Γαίου, τῶν ὁποίων τὸ πρωτότυπον
 κείμενον ἀνευρέθη ἐν μέρει κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν χειρογράφοις
 παλιμψήστοις. Περιελήφθησαν ὅμως εἰς τὸ νέον τοῦτο ἐγχειρίδιον πολ-
 λὰ ἐκ τοῦ Πανδέκτου καὶ τοῦ Κώδικος, καὶ προσετέθησαν οὐ μόνον
 ἱστορικαὶ ἀναπτύξεις, ἀλλὰ καὶ αἱ κυριώτεραι τῶν μεταβολῶν ἃς ὁ
 Ἰουστινιανὸς ἐπήγαγεν εἰς τὸ δίκαιον.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι πάντα ταῦτα τὰ νέα νομοθετικὰ ἔργα συνε-
 τάχθησαν ἔτι εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῷ ἡ ἑλληνικὴ οὐ μόνον
 ἦτο ἀνέκαθεν οἰκειότερα εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ πρὸ και-
 ροῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Εἴ-
 δομεν ὅτι ὁ Ἀρκάδιος εἶχεν ἤδη ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς δι-
 καστὰς τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σύνταξιν τῶν ἀποφάσεων αὐ-
 τῶν ὁ δὲ Θεοδοσίος εἰς παντὰς τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι (σελ. 633
 καὶ 676 τοῦ δευτέρου τόμου). Πλὴν τούτου ἐπειδὴ αἱ πράξεις καὶ οἱ
 κανόνες τῶν συνόδων συνετάσσοντο ἑλληνιστὶ καὶ εἶχον κύρος νόμου, αὐ-
 τοὶ οἱ αὐτοκράτορες μετεχειρίζοντο κατὰ προτίμησιν τὴν ἑλληνικὴν
 γλῶσσαν εἰς τὰ περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διατάγματα ὥστε

ἤδη ὁ Κώδης περιελάμβανεν ἱκανὰς ἑλληνικὰς διατάξεις. Ἐπειδὴ δὲ καὶ νομοδιδάσκαλοι εἶχον γράψαι εἰς τὴν ἑλληνικὴν, οἷον ὁ Μοδεστῖνος, τὰ ἀποσπάσματα αὐτῶν κατεχωρίσθησαν ὡς αὐτῶς αὐτολεξεῖ εἰς τὸν Πανδέκτην. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅμως αὐτοκράτορες ἐξηκολούθησαν ἔτι μεταχειριζόμενοι ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τὴν λατινικὴν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς εἶχε τόσῳ μᾶλλον τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ὅσῳ ἐμελέτα καὶ ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, διὸ καὶ ἐπετηδεύετο ὀνομάζων πάτριον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς μὲν αὐτοῦ πάτριον εἶχε τὴν σλαυϊκὴν, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος δὲ εἰς ὃ προῆλθε, πάτριον ἔπρεπε νὰ ὑπολαμβάνῃ τὴν γλῶσσαν τῶν ὑπηκόων τῶν ὁποίων ἦρχεν. Ἀλλὰ ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐμέλλε νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν τοιούτων ἀξιώσεων. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς νεαράς αὐτοῦ διατάξεις, τούλάχιστον τὰς πλείστας τῶν διατάξεων τούτων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι πράττει οὕτω, διότι ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι ἡ ἐπικρατεστάτη τοῦ βασιλείου αὐτοῦ. "Ὅθεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α' τῆς 7 νεαρᾶς λέγει· «διόπερ . . . οὐ τῇ πατρίῳ φωνῇ τὸν νόμον συνεγράψαμεν, ἀλλὰ ταύτη δὴ τῇ κοινῇ τε καὶ Ἑλλάδι, ὥστε ἅπασιν αὐτὸν εἶναι γινώριμον, διὰ τὸ πρόχειρον τῆς ἐρμηνείας.» Καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α' τῆς 13 νεαρᾶς ὡς αὐτῶς ὀνομάζει «Ἑλλάδα καὶ κοινήν» φωνὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ Β' τῆς 28 νεαρᾶς λέγει αὐτὴν «συνήθη γλῶσσαν» καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α' τῆς 66 νεαρᾶς λέγει διάταξιν τινὰ «τῇ Ἑλλήνων φωνῇ» γεγραμμένην «διὰ τὸ τῷ πλήθει κατάλληλον.» Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν. Ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ ἐκδίδωνται ἑλληνικαὶ μεταφράσεις τοῦ Κώδηκος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων, διότι ἡ λατινικὴ εἰς ἣν ἦσαν αἱ συλλογαὶ αὗται συντεταγμέναι, ἦτο ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πολλοὺς. Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ τὸ δίκαιον ἐδιδάσκετο ἑλληνιστὶ, ἀναγκαίως καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτοῦ ἑλληνιστὶ ἐγράφοντο. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὰ τὰ δικαστήρια ἀντὶ νὰ ἐφαρμόζωσι τὰ λατινικὰ τῶν νόμων κείμενα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τὰς ἑλληνικὰς αὐτῶν μεταφράσεις καὶ ἀναπτύξεις, ὥστε τοιοῦτοτρόπως ὁ ἐξἑλληνισμὸς ὅλης τῆς νομοθεσίας προέκυψεν ἀπὸ αὐτῶν τῶν σπλάγχων τοῦ ἔθνους, μέχρις οὗ μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ

ἐκδώσῃ ἐπίσημα ἑλληνικὰ τῶν νόμων κείμενα, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

Ἄλλ' ἐνῷ ὁ Ἰουστινιανὸς ἡσχολεῖτο περὶ τὰ ἔργα ταῦτα, μικροῦ ἐδέησεν ἐν ἔτει 532 νὰ ἀποβάλλῃ τὴν βασιλείαν ἐνεκα στάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκραγείσης. Ἡ στάσις αὕτη διεξήχθη ὑπὸ τῶν λεγόμενων φατριῶν τοῦ Ἱπποδρόμου, ὥστε πρόσφορον εἶναι νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν περιωνύμων ἐκείνων ἀγώνων, τῶν ὁποίων ἐλάβομεν καὶ προηγουμένως ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δὲν παρεστήσαμεν ἔτι ὅλην τὴν σπουδαϊότητα. Αἱ ἄρματοδρομίαι ἀπετέλουν ἀνέκαθεν μέρος τῶν πανηγύρεων ὅσαι ἐτελοῦντο εἰς πολλὰς ἑλληνίδας πόλεις, καὶ ὧν ἐπιφανέστεραι ἦσαν τὰ Ἰσθμια, τὰ Νέμεα, τὰ Πύθια, καὶ μάλιστα τὰ Ὀλύμπια, περὶ τῶν ὁποίων ἐν ἐκτάσει ὁμιλήσαμεν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ (σελ. 187 καὶ ἑπ.). Μετὰ τὴν διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος χώρας, μετεφυτεύθησαν εἰς τὰς χώρας ταύτας καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι πανηγύρεις, ἰδίως εἰς Αἰγᾶς, Θεσσαλονίκην, Νικόπολιν, Δῖον, Κύζικον, Μαγνησίαν, Νίκαιαν, Πέργαμον, Ἀνάζαρθον τῆς Κιλικίας, Σίδην, Ἐφεσον, Σμύρνην, Θυσταίρα, Ταρσόν, Ἀττάλειαν, Τράλλεις, Τύρον, Ἀντιόχειαν, Ἀλεξάνδρειαν· ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Πολλοὶ τῶν ἀγώνων τούτων ἔφερον αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἱερὸν, τὸ ἑλληνικὸν τῶν Ὀλυμπίων ὄνομα, εἰ καὶ τινες προσέλαβον, τοῦ καιροῦ προϊόντος, ἡθὴ ῥωμαϊκά. Ἰδίως δὲ τὸν ἑλληνικὸν ἄμα καὶ ῥωμαϊκὸν τοῦτον χαρακτῆρα εἶχεν ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ὀλυμπιακὸς ἀγὼν, ὅστις ἀπέβη πολύκροτος ἀπὸ τῆς τρίτης μ. Χ. ἐκατονταετηρίδος καὶ παραδόξως ἤκμασε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἑκτῆς, ὅτε ἐν ἔτει 521 κατηργήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰουστίνου.

Ἀλλὰ μάλιστα ἱστορικῆς μνείας ἄξιαι ὑπῆρξαν αἱ ἄρματοδρομίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἵτινες φυσικῶ τῷ λόγῳ διωργανώθησαν μᾶλλον κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατησάντων Ἱπποδρομικῶν ἀγώνων. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ταύτῃ τοῦ κράτους πρωτεύουσῃ τὰ συναγωνιζόμενα ἄρματα ὄντα κατ' ἀρχὰς δύο, ἔπειτα ἐδιπλασιάσθησαν· τέσσαρα δὲ ὡς αὐτῶς ὑπῆρξαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ βραδύτερον περιωρίσθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς δύο. Τὰ χρώματα τοῦ ἱματισμοῦ τῶν δύο κατὰ πρῶτον ἐν Ῥώμῃ εἰσαχθέντων ἄρματηλατῶν

ἦσαν τοῦ ἐνὸς λευκόν, τοῦ ἄλλου ἐρυθρόν· τὰ δὲ χρώματα τῶν μετὰ ταῦτα προστεθέντων δύο ἦσαν τοῦ ἐνὸς πράσινον, τοῦ ἄλλου κυανοῦν· καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἐπὶ τέλους παραμείναντα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ φιλοτιμία τῶν ἀγωνιζομένων, καὶ τοσοῦτον σφοδρὰ τὰ πάθη τὰ ὅποια ἐκίνουν παρὰ τοῖς θεαταῖς, ὥστε πρωϊμώτατα εἶχον σχηματισθῇ ἐν Ῥώμῃ φατρίαι κατὰ τὰ διάφορα τῶν ἄρματληατῶν χρώματα, οἱ λευκοὶ (Albati), οἱ ἐρυθροὶ (Russati), οἱ πρασινοὶ (Prasini), οἱ κυανοὶ ἢ βένετοι (Veneti), τῶν ὁποίων αἱ θορυβώδεις καὶ ἐνίοτε αἰμακτηραὶ ἐριδες ἐτάραζαν πολλάκις τὴν πόλιν. Καὶ ὅμοιαι φατρίαι ἐσυστήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀναγνωρισθεῖσαι, ὅπως ἐν Ῥώμῃ, ὑπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ προσλαβοῦσαι δημοτικόν τινα ὀργανισμόν, διότι ὠνομάζοντο *δημοί*, εἶχον ἐκάστη τὸν *δήμαρχον* αὐτῆς καὶ τὸν κατὰλογον τῶν μελῶν, κατατεθειμένον ἐν τῷ ἐπαρχεῖῳ τῆς πόλεως. Ὁ κατὰλογος ὅμως οὗτος δὲν περιεῖχεν, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τοὺς κυριωτάτους τῶν δημοτῶν. Τοῦλάχιστον, περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως, οἱ ἐν τῇ βασιλευσούσῃ ἐγγεγραμμένοι Βένετοι ἦσαν 1500, οἱ δὲ Πράσινοι, 900, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατετάσσοντο εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν μερίδων τούτων.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἱπποδρομικοὶ τῆς νέας πρωτευούσης ἀγῶνες διωργανώθησαν, ὡς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους, καθ' ὁμοίωσιν τῶν ἀγῶνων τῆς Ῥώμης, ὁ ἐλληνικὸς χαρακτήρ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ ἀναμνήσεις ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζοντο, ἐτροπολόγησαν οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τοῦ ἱπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδεμίαν ἐννοιαν δύναται νὰ δώσῃ τὸ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀπλούμενον σήμερον Ἀτ-Μεῖδάν. Τὸ πλάτος τοῦ ἱπποδρόμου ἦτο βήματα 158 ἐνῶ τὸ σημερινὸν πλάτος δὲν ὑπερβαίνει τὰ 88 βήματα· τὸ δὲ μῆκος ἦτο βήματα 639, ἐνῶ νῦν δὲν ὑπερβαίνει τὰ 433. Πλὴν τούτου, τὸ Ἀτ-Μεῖδάν εἶναι ἐπίπεδον ἔχον μὲν ἄφ' ἐνὸς τὸ περικαλλὲς τζαμίον τοῦ Σουλτάν Ἀχμέτη, ἄφ' ἐτέρου ὅμως ἐλεεινὰ τινα κτίρια, ἐνῶ ὁ ἱππόδρομος ἦτο ἀμφιθεατροειδὲς σύμπλεγμα λαμπρῶν οἰκοδομῶν, βάθρων, κιόνων, ἀγαλμάτων, περιτετελισμένον καὶ ἔχον διαφόρους πύλας. Ἐκ τῶν ποικίλων τούτων οἰκοδομημάτων καὶ κοσμημάτων, δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ὀλίγα τινα, τὰ κυριώτερα. Πρὸ πάντων ἄξιον μνείας εἶναι τὸ λεγόμενον *Κάθισμα*, τὸ μέρος δηλαδὴ ὅπου καθήμενοι ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ

βασιλικὴ οἰκογένεια καὶ οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἐν τέλει, ἐθεώρουν τοὺς ἀγῶνας. Τὸ Κάθισμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζον καὶ ἐκόσμουν εἰκοσιτέσσαρες ὑπερύψηλοι κίονες, ἔκειτο ἐπὶ τῆς βορείου κορυφῆς τοῦ ἵπποδρόμου, ἐπὶ δὲ τῆς ἀντιθέτου νοτίου ὑπῆρχεν ἡ καλουμένη, ὡς ἀπὸ τοῦ σχήματος, Σπενδόνη. Ἐνθεν δὲ καὶ ἐνθεν, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἵπποδρόμου, ἦσαν βαθμηδὸν διατεθειμένα τὰ Καθίσματα ἢ *Bάθρα* τῶν Δήμων, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο προσέτι καὶ *Στοαὶ*, καὶ *Περίπατοι*, καὶ *Ἀναβάθραι*, καὶ κατὰ μετωνυμίαν *Δῆμοι*. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐπιμήκους τούτου τετραγώνου ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες καὶ ἕσταντο πλεῖστα ἔργα τέχνης παντὸς χρόνου καὶ παντὸς εἶδους. Ἐκεῖ ὑπῆρχον οἱ περίφημοι τέσσαρες ἐπὶ χρυσοῖ ἵπποι, εἰς ἓνα τῶν ὁποίων, ἔργον ὄντα ὡς εἰκάζεται τοῦ Λυσίππου, ἀπρωρημένον δ' ἔχοντα τὸν πόδα, ἀναφέρονται οἱ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ σωζόμενοι οὗτοι στίχοι Μιχαήλ τοῦ Ψελλοῦ.

Ἐμπνους ὁ χαλκοῦς ἵππος οὗτος ὃν βλέπεις·

Ἐμπνους ἀληθῶς καὶ φριμάσσεται τάχα·

Τὸν πρόσθιον δὲ τοῦτον ἐξάίρων πόδα,

Βαλεῖ σε καὶ λάξ, εἴπερ ἔλθης πλησίον.

Δραμεῖν καθορμᾶ, στήθι, μὴ προσεγγίσῃς·

Μᾶλλον δὲ φεῦγε, μὴ λάβῃς τὸ τοῦ λόγου.

Οἱ ἵπποι οὗτοι ἀρπαγέντες ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν πρώτης ἀλώσεως, μετεκομίσθησαν εἰς Ἑνετίαν, ὅπου ἄχρι τοῦδε ἕστανται ἐν τῷ προχυλίῳ τῆς τοῦ Ἀγίου Μάρκου ἐκκλησίας. Ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὔρεν ὡσαύτως ἄσυλον ἡ χαλκῇ ὀφιοειδῆς τρικέφαλος στήλη, ἐφ' ἧς ἦτο ἐπιτεθειμένος πάλαι ποτὲ χρυσοῦς τρίπους ἐν Δελφοῖς, ἀμφοτέρω ἀναθήματα τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν λαφύρων τοῦ Μηδικοῦ πολέμου· ἡ δὲ στήλη αὕτη, ἡ μετακομισθεῖσα αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (σελ. 529 τοῦ δευτέρου τόμου), σώζεται ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου, εἰ καὶ δεινῶς ἠκρωτηριασμένη (σελ. 465 τοῦ πρώτου τόμου). Ἐκεῖ ἕσταντο πρὸς τούτοις ἀγάλματα ὁμηρικῶν θεῶν καὶ ἡρώων, πολυάριθμοι ἀνδριάντες βασιλέων ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν, μαρτύρων τοῦ Εὐαγγελίου, ὑπουργῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἡνιόχων, φιλοσόφων, ἱατρῶν, καὶ πλεῖστα ἔργα ἑλληνικῆς, ῥωμαϊκῆς, αἰγυπτιακῆς τέχνης, ἐν οἷς μάλιστα ἐθαυμάζοντο ὁ χαλκοῦς Ἡρακλῆς, «ἔργον πρῶτον καὶ ὕστατον» τοῦ Λυσίππου, ὁ Καλυδώνιος Κάπρος, χαλκοῦς ὡσαύτως, καὶ ὁ χαλκοῦς ἀετὸς ὃν ἕστησεν ἐπὶ στήλης Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, διηρκότα

μὲν τὰς πτέρυγας, διονυχίζοντα δὲ ὄφιν· καὶ νεᾶνις ἀνέχουσα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐφιππον ἄνδρα στρατιώτην, μηδενὸς ὑπάρχοντος ἐρείσματος· καὶ Ἄρτεμις, πρὸς ἣν οἱ παλαισταὶ ἐγυμνάζοντο. Ἀλλὰ μακρὸν ἤθελεν εἶναι ν' ἀπαριθμηθῶσι πάντα· τοῦτο δὲ μόνον ἐπιφέρομεν ὅτι ὁ ἱππόδρομος ἀπεικόνιζεν ἀκριβέστατα ἅπαντα τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη ὁ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμὸς διότι ἔβλεπες ἐνταῦθα καὶ ῥωμαϊκὰς καὶ ἀνατολικὰς, καὶ ἐθνικὰς καὶ πρὸ πάντων ἐλληνικὰς περὶδόσεις, ὥστε ὁρθῶς παρετήρησεν ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀδύνατον νὰ μένωσιν ἀδιάφοροι πρὸς τὴν προγονικὴν εὐκλειαν καὶ χάριν ἐνώπιον τοσούτων ζωντανῶν οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς μαρτύρων. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ αὐτόθι τελουμένη πανήγυρις προσέλαβε πρὸ πάντων ἐλληνικὴν τινα κομψότητα. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματός, προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἱππόδρομον κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ μαΐῳ ἀγῶνας, οἱ πράσινοι ἐχαιρέτιζον αὐτὸν πρῶτοι ψάλλοντες

Ἰδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει,

οἱ δὲ βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα·

Φέρον ὑγίαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν.

Καὶ ἐξηκολούθουν τοιοιτοτρόπως ἔδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἑκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἓνα στίχον τοῦ παναρχαίου ἐκείνου δημοτικοῦ ἔσματος, τοῦ ὁποίου ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος δὲν διέσωσε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀρχήν. Τὰ δὲ χαρίεντα ταῦτα τῆς πανηγύρεως κοσμήματα περιεποιοῦν εἰς τὴν πανήγυριν φαειρότητα τινα ὅπως ἄλλοτρίαν τῶν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξώκελλον μὲν καὶ αὐταὶ εἰς ἐριδας καὶ διαπληκτισμούς πολλάκις φονικούς, ἀλλὰ προσέλαβον, μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, καὶ τινα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Ἐφ' ὧν ἐπὶ Ζήνωνος, ἐπὶ Ἀναστασίου, ἐπὶ Ἰουστίνου αἱ φατρίαι ἐκεῖναι ἡγωνίσθησαν πολλάκις ὑπὲρ τοῦ δαῖνος ἢ δαῖνος μνηστῆρος τῆς ἀρχῆς, ὑπὲρ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ πολιτικοῦ ζητήματος διὰ διαδηλώσεων καὶ στάσεων, ὧν τινες κατήντησάν φοβεραί. Δὲν θέλομεν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην ἐνέργειαν τῶν ἱπποδρομικῶν φατριῶν σπουδαιότητα πλείονα τῆς προσηκούσης, οὐδὲ νὰ ὑπολάβωμεν τὰς φατρίας ταύτας ὡς ἐκπροσωπούσας ὅπως δὴ ποτε τὴν ἐθνικὴν θέλησιν ἀπέναντι τῆς ἀπολύτου μοναρχίας· οὔτε ὁ τρόπος καθ' ὃν αὐταὶ συνεκροτοῦντο, οὔτε αἱ ἀφορμαὶ καὶ περιπέτειαι τῆς ἐνεργείας αὐτῶν ἐπιτρέπουσι νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτάς

τοσαύτη ἀξία. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι, ἀντὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς παιδαριώδεις καὶ ἐνίοτε κτηνώδεις περὶ τῆς νίκης τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος χρώματος διενέξεις, ὅπερ συνέβαινεν ἐν Ῥώμῃ, ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἔμφυτον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους χαρκατῆρα, καὶ μετεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς φατρίας πολιτικάς, αἵτινες πολλάκις ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους.

Οὐδεμία δὲ τῶν στάσεων ἐκείνων ἀπέβη τοσοῦτον ἐναγώνιος, μακρὰ καὶ αἰματηρὰ, ὅσον ἡ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐκραγεῖσα, ἣν πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν ἐνταῦθα. Τὴν στάσιν ταύτην ὑπεκίνησε πιθανώτατα πολιτικὴ τις φατρία, ἣτις ἤθελε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον ἓνα τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι συνήθως ἀποδίδεται εἰς τοὺς μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων διαπληκτισμούς· ἀλλ' οἱ διαπληκτισμοὶ οὗτοι ὑπῆρξαν ἀπλῆ πρόφασις τοῦ κινήματος. Ὁ Ἰουστινιανός, ἅμα βασιλεύσας, ἀπεφάνετο διὰ διατάγματος τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ νὰ τιμωρήσῃ πάντας ὅσοι ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἵπποδρομικῶν ἐρίδων ἐξώκελλον εἰς κακουργήματα, ἀδιαφόρως εἰς ποῖον χρῶμα ἀνῆκον, ἂν συνετάσσοντο δηλαδὴ μετὰ τῶν Πρασίνων ἢ τῶν Βενέτων. Κατηγορεῖται ὅμως ὅτι ἀπέκλινεν οὐδὲν ἥττον πρὸς τοὺς Βενέτους, καὶ σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευσεν αὐτοὺς, καταδιώξας τοὺς Πρασίνους, κατ' ἄλλους μὲν διότι ἡ Θεοδώρα ὡς ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τῆς παιδικῆς αὐτῆς ἡλικίας εἶχε συμπάθειάν τινα πρὸς τοὺς Βενέτους, κατ' ἄλλους δὲ διότι οἱ Πράσινοι ἦσαν κρύφα ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς σωζομένους ἔτι συγγενεῖς τοῦ Ἀναστασίου. Ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς πλείστας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος εἶναι ἀκριβές. Εἶδομεν ὅτι ἠπείλησεν ἀμφοτέρας τὰς φατρίας, καὶ ἐπὶ τέλους θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐπολιτεύθη ἐξίσου αὐστηρῶς πρὸς ἀμφοτέρας. Ἐν τούτοις, ἐπὶ τοῦ ἵπποδρομικοῦ ἀγῶνος καθ' ὃν συνέβη ἡ προκειμένη στάσις, οἱ Βένετοι ἀναφαίνονται ὁμολογουμένως συμπολιτευόμενοι, οἱ δὲ Πράσινοι, ἀντιπολιτευόμενοι. Ὡςτε ὑπῆρξε διαφορὰ τις περὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ· ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυπτεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, οὐχὶ ἐξ ἰδιαζούσης τινὸς εὐνοίας τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς Βενέτους, ἀλλ' ἐκ τούτου μᾶλλον ὅτι οἱ Πράσινοι συνετάχθησαν μετὰ τῆς μερίδος, ἣτις ἐπεδίωκε τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν ἐνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου καὶ ἣτις κυρίως φαί-

νεται προκαλέσασα τὴν στάσιν ταύτην. Ὡφελήθη δὲ ἀπὸ ὅλας τὰς ἀφορμὰς τῆς δυσχερεσκέας ὅσαι ὑπῆρχον κατὰ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως, ἥτις ἐπεκράτει ἕνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν, ὡς θέλομεν ἶδει, ὁ Ἰουστινιανὸς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ ἕνεκα τῶν καταχρήσεων, τῶν ἀδικιῶν καὶ τῶν καταπίσεων ἀνωτάτων τινῶν τοῦ κράτους λειτουργῶν.

Ἐκ τούτων πρὸ πάντων ἀναφέρεται ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Τριβωνιανός. Ἄλλος δὲ ἀνώτατος ὑπουργὸς τοῦ κράτους, καθ' οὗ ἐξάνιστατο, ὡς ἀξιῶι ὁ Προκόπιος, ἡ πρωτεύουσα, ἦτο ὁ Ἰωάννης Καππαδόκης, ὁ ἑπαρχὸς τῆς αὐλῆς ἦτοι ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας. Ὁ ἑπαρχὸς τῆς αὐλῆς ἦτο ἄνθρωπος ὅλως διόλου διάφορος τοῦ κοιαιστωρος. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης δὲν ἔμαθε ποτέ του πολλὰ γράμματα· καὶ ἦτο ὀξύς, ἀπότομος, ὑβριστής, ἄσωτος, ἐν κοινὸν ἔχων πρὸς τὸν Τριβωνιανόν, τὴν φιλαργυρίαν. Ἀλλ' ἐντὸς τοῦ σκεύους τούτου τὸ ὑποῖον ἦτο μεστὸν τοσούτων κακιῶν, ἔλαμπε τὸ πῦρ πνεύματος ἐπιτηδείου νὰ συμβουλευῇ ἐκάστοτε τὰ δέοντα καὶ νὰ ἐπινοῇ τὴν πρέπουσαν λύσιν ἐν ταῖς δεινότεραις τῶν ἀποριῶν· καὶ αὐτὸς κυρίως ἦτο ὅστις διὰ παικίλων καὶ πολλάκις βεβαίως καταθλιπτικῶν τρόπων παρέσχεν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν τοὺς πόρους τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς ἐκτέλεσιν τοσούτων πολεμικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἔργων. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης ἦτο μία ἐκ τῶν ἰσχυρῶν καὶ μέχρι τινὸς ἀγρίων ἐκείνων φύσεων, αἵτινες δημιουργοῦνται ἐκ διαλειμμάτων ἐναντίον ὅλων τῶν ἠθικῶν νόμων τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν συνήθως ἀναποσπάστους ἀπὸ τῆς ιδέας τοῦ μεγαλοῦ ἀνδρός. Ὅθεν ἄνθρωπον μεγαλοφυῆ δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ μᾶλλον ἴσως προσήκει νὰ κληθῇ μεγαλοφυὲς ἑκτρομα· τοσοῦτον παρ' αὐτῷ ἡ ἀρετὴ ἔθιγε τὴν κακίαν καὶ ἡ κακία τὴν ἀρετήν. Συνεβούλευε μὲν τὰ ἄριστα, ἀλλ' ἔκλεπτεν ἀναισχύντως τὰ δημόσια χρήματα. Εἰργάζετο μὲν ἀνενδότως περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀχανοῦς αὐτοῦ ὑπηρεσίας, ἀλλὰ διῆγε τὰς νύκτας ἀκολασταίνων καὶ ἄσωτεύων. Ἐτόλμα μὲν νὰ ἀνθίσταται εἰς τὴν παντοδύναμον Θεοδώραν, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζεν ἐνταύτῃ νὰ ἐπιβουλευέται τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ Ἰουστινιανόν. Ὡστε παράδοξον δὲν εἶναι ὅτι πολλοὺς μὲν εἶχεν ἐχθροὺς, πολλὴ δὲ ἠκούετο κατ' αὐτοῦ κατακραυγὴ.

Τελευταῖον πικρὰ παράπονα προεκάλει καὶ ἡ στρατιωτικὴ θρασυτῆς τοῦ Καλοποδίου, ὅστις λέγεται σπαθᾶριος καὶ κουβικουλᾶριος ὢν πιθανώτατα εἰς τῶν κυριωτάτων στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῆς αὐλῆς. Ἐὰν δὲ εἰς

ταῦτα προσθέσωμεν τὸν διηνεκῇ ἐρεθισμόν, τὸν ὁποῖον ὑπέτρεφον οἱ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τὴν συνήθειαν τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχον νὰ ἔρχωνται ἐνοπλοὶ εἰς τὰ θεάματα ταῦτα, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ ὑποστηρίξωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ἀξιώσεις τῆς ἰδίας ἑκάστος μερίδος, θέλομεν ἐννοήσῃ μεχρι τινὸς τὰς σκηναὺς ὅσαι συνέβησαν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἐκείνῃ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 532.

Τῇ 13 ἰανουαρίου ὁ βασιλεὺς παρευρίσκετο εἰς τὸν ἱππόδρομον, θεωρῶν τοὺς τελουμένους ἀγῶνας. Οἱ Πράσινοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς συνήθεις πρὸς τὸν ἀρματηλάτην αὐτῶν προτροπὰς καὶ ἀνευφημίας, ἤρχισαν νὰ ταραττώσῃ τὴν πανήγυριν διὰ κραυγῶν ἕνεκα τῶν γινόμενων δῆθεν εἰς αὐτοὺς ἀδικημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπέφερε τὴν ἀκολασίαν ταύτην μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου δρόμου· ἀλλὰ τότε, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτὸν, ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς θορυβοῦντας τὸν παραδοξότατον βεβαίως διάλογον ὅστις ἐγένετό ποτε μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ λαοῦ. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐλάλει ἀμέσως πρὸς τὸν ὄχλον, ἀλλὰ διὰ μανδάτωρος, ἧτοι δημοσίου κήρυκος, ὅστις ἔστατο ἐπὶ τούτῳ παρ' αὐτῷ. Ὡσαύτως καὶ οἱ δημόται τῶν ἱπποδρομικῶν φατριῶν δὲν ἐλάλουν πιθανώτατα ὅλοι ὁμοῦ. Ἄν τοιοῦτό τι συνέβαιεν, ἡ συνεννόησις ἤθελεν εἶναι ἀδύνατος· ὥστε ἂν καὶ ὁ χρονογράφος οὐδὲν ὡς πρὸς τοῦτο λέγει, ἀναφέρων ἀπλῶς ὡς λαλοῦντας Πρασίνους καὶ Βενέτους, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔφερον τὸν λόγον μόνοι οἱ δῆμαρχοι, συνευδοκούντων ἀπλῶς τῶν λοιπῶν δημοτῶν. Τὰ δὲ πρακτικὰ τῆς διαλέξεως ταύτης ἐσώθησαν φαίνεται ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὸ ἐπαρχεῖον τῆς πόλεως, ἀπὸ τὸ ὁποῖον παραλαβὼν αὐτὰ ὁ Θεοφάνης ἀπεμνημόνευσεν εἰς ἡμᾶς τὸ γεγονός. Καὶ εἶναι μὲν ἡ ἐκθεσις αὐτοῦ ἐν πολλαῖς ἀσαφῆς, ἀλλὰ αἱ περιπέτειαι τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι καθ' ἑαυτὰς τοσοῦτον δραματικαὶ ὥστε ὅπωςδὴποτε παρασταθεῖσαι παρασύρουσι τὸν ἀναγνώστην. Φαντασθῶμεν τῶντι τὸν ἀχανῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱππόδρομον· τοὺς λαμπρῶς τελουμένους ἀγῶνας· τὰ παριστάμενα φρενητιῶντα πλήθη· τὸν μεγαλοπρεπῆ Ἰουστινιανὸν ἔχοντα παρακαθημένην τὴν καλὴν Θεοδώραν καὶ περιεστοιχισμένον ὑπὸ πολυτελοῦς αὐλικῆς θεραπείας· τὰς διαδηλώσεις τῶν Πρασίνων καὶ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἀρξάμενον διάλογον μεταξὺ βασιλέως καὶ λαοῦ· τὸ θέαμα καὶ τὸ ἄκουσμα ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἐρωτήσαντος τοῦ βασιλέως τί φωνάζουσιν, οἱ Πράσινοι ἀνεδείχθησαν κατ' ἀρχάς εὐλαβεῖς καὶ μετριοφρονες. Οἱ Πράσινοι ἐφώναξαν· «Ἐτη πολλά, Ἰουστινιανέ Αὐγούστε· τοῦ βίνκας (εὐχὴ περὶ νίκης λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ ὄχλου ἐκφερομένη, ὅστις ἄλλως ὠμίλει τὴν ἐλληνικὴν, εἰ καὶ πολυειδῶς παρεφθαρμένην)· ἀδικοῦμαι, μόνε ἀγαθὲ, οὐ βαστάζω. Οἶδεν ὁ Θεός. Φοβοῦμαι ὀνομάσαι, μὴ πλέον εὐτυχίῃ καὶ μέλλω κινδυνεύειν.» — Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἠρώτησε, «τίς ἐστίν; οὐκ οἶδα.» Οἱ δὲ Πράσινοι, οἵτινες δὲν ἤθελον ἔτι νὰ κατηγορήσωσιν εἰμὴ τὸν Καλοπόδιον, καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ὀνομάσωσιν αὐτὸν ῥητῶς, ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα δι' ἀστείου τινὸς τρόπου.

Πράσινοι. Ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εὐρίσκεται.

Μανδάτωρ. Οὐδεὶς ὑμᾶς ἀδικεῖ.

Πράσινοι. Εἰς καὶ μόνος ἀδικεῖ με, Θεοτόκε, μὴ ἀνακεφαλῇσοι.

Μανδάτωρ. Τίς ἐστίν, ἐκεῖνος; οὐκ οἶδαμεν.

Πράσινοι. Σὺ καὶ μόνος οἶδας, Τρισαύγουστε, τίς πλεονεκτεῖ με σήμερον.

Μανδάτωρ. Εἴ τις ἂν ἐστίν, οὐκ οἶδαμεν. — Καὶ ἐπιμένοντος οὕτω τοῦ βασιλέως εἰς τὸ νὰ λέγῃ ὅτι δὲν γνωρίζει τίνα ἐννοοῦσιν, ἐξεστόμισαν τελευταῖον οἱ Πράσινοι τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς καθ' οὗ ἐκραύγαζον.

Πράσινοι. Καλοπόδιος ὁ σπαθᾶριος ἀδικεῖ με, δέσποτα πάντων.

Μανδάτωρ. Οὐκ ἔχει πρᾶγμα Καλοπόδιος.

Πράσινοι. Εἴ τις ποτέ ἐστίν, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα. Ὁ Θεὸς ἀνταποδώσοι αὐτῷ ἀδικοῦντί με, διὰ τάχους.

Μανδάτωρ. Ὑμεῖς οὐκ ἀνέρχεσθε εἰς τὸ θεωρῆσαι, εἰμὴ εἰς τὸ ὑβρίσαι τοὺς ἄρχοντας.

Πράσινοι. Εἴ τις δὴποτε ἀδικεῖ με, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα.

Ἐνταῦθα ὁ Ἰουστινιανὸς παροξυνθεὶς ἐπὶ μᾶλλον, ἤρχισε νὰ ὑβρίζει καὶ νὰ ἀπειλῇ τὸν ὄχλον.

Μανδάτωρ. Ἠσυχάσατε Ἰουδαῖοι, Μανιχαῖοι καὶ Σαμαρεῖται.

Πράσινοι. Ἰουδαίους καὶ Σαμαρείτας ἀποκαλεῖς; Ἡ Θεοτόκος μετὰ ὧν.

Μανδάτωρ. Ἐως πότε ἐαυτοὺς καταρᾶσθε;

Καὶ ἐπειδὴ οἱ Πράσινοι ἐξηκολοῦθουν βοῶντες καὶ κραυγάζοντες, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιτείνων τὴν ἀπειλὴν, «ὄντως εἰ μὴ ἡσυχάσητε, εἶπεν αὐτοῖς, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς.»

Οἱ Πράσινοι ἤδη περισταλέντες ὁπωσοῦν, ἤρχισαν νὰ ἀντιλέγωσιν εὐλαβέστερον πάλιν, ἀλλ' ἐπέμενον παραπονέυμενοι.

Πράσινοι. Καὶ εἴ τι ἂν εἴπωμεν θλιβόμενοι, μὴ ἀγανακτήσῃ τὸ κράτος σου· τὸ γὰρ θεῖον πάντων ἀνέχεται. Λόγον ἔχοντες, αὐτοκράτορ, ὀνομαζόμεν ἄρτι πάντα. Ποῦ ἐστὶν οὐκ οἶδαμεν οὐδὲ τὸ παλάτιον, Τρισαύγουστε, οὐδὲ πολιτείας κατὰστασις.

Μανδάτωρ. Ἐκαστος ἐλεύθερος ὅπου ἐθέλει, ἀκινδύνως δημοσιεύει.

Οἱ δὲ Πράσινοι παροξυνθέντες αὐτοῖς· ἀκκι θαρρῶ ἐλευθερίας καὶ ἐμφανίσαι οὐ συγχωροῦμι. Καὶ ἐάν ἐστὶν ἐλεύθερος, ἔχει δὲ Πρασίνων ὑπόληψιν, πάντως εἰς φανερόν κολάζεται.

Μανδάτωρ. Ἐτοιμοθάνατοι, οὐδὲ τῶν ψυχῶν ὑμῶν φείδεσθ·

Ἐντεῦθεν οἱ Πράσινοι ἀπελπισθέντες ἐξέβαλον φωνὰς στασιαστικὰς.

Πράσινοι. Ἐπαρθείτω τὸ χρῶμα τοῦτο. Καὶ ἡ δίκη οὐ χρηματίζει. Ἄνες τὸ φονεύεσθαι· καὶ ἄφες κολαζόμεθα. Ἴδε, πηγὴ βρύουσα, καὶ ὅσους θέλεις κόλαζε. Ἀληθῶς δὴ ταῦτα οὐ φέρει ἀνθρωπίνη φύσις (τὴν ἀδικίαν δηλαδὴ καὶ τὴν ὁμότητα)· εἴθε Σαββάτιος μὴ ἐγεννήθη, ἵνα μὴ ἔσχεν υἱὸν φονέα (Σαββάτιος δὲ ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ).

Ταύτην ἀκούσαντες τὴν βλασφημίαν, κατεξανέστησαν οἱ Βένετοι, καὶ ἐφώναζαν «τοὺς φονεῖς ὅλου τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.»

Πράσινοι. Πότε οὐ σφάζεις, καὶ ἀποδημεῖς;

Βένετοι. Σὺ δὲ σφάζεις, καὶ διακενῆς. Τοὺς φονεῖς γὰρ τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.

Πράσινοι. Δέσποτα Ἰουστινιανέ, αὐτοὶ παρακαλοῦσι, καὶ οὐδεὶς αὐτοὺς φονεύει. Νοήσοι ὁ μὴ θέλων. Τὸν ξυλοπώλην τὸν εἰς τὸ ζευγματὶς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτορ;

Μανδάτωρ. Ὑμεῖς αὐτὸν ἐφονεύσατε.

Πράσινοι. Τὸν υἱὸν τοῦ Ἐπαγάθου τίς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτορ;

Μανδάτωρ. Καὶ αὐτὸν ὑμεῖς ἐφονεύσατε, καὶ τοὺς Βενέτους πλέκετε.

Πράσινοι. Ἄρτι, Κύριε, ἐλέησον· τυραννεῖται ἡ ἀλήθεια. Ἦθελον ἀντιβάλλαι τοῖς λέγουσιν, ἐκ Θεοῦ διοικεῖσθαι τὰ πράγματα. Πόθεν αὕτη ἡ δυστυχία!

Μανδάτωρ. Βλάσφημοι καὶ θεοχόλοτοι, ἕως πότε οὐχ ἡσυχάζετε;

Τότε, μετὰ τινὰς ἔτι πρὸς τοὺς Βενέτους διαπληκτισμοὺς, οἱ Πράσινοι βλέποντες ὅτι ὁ κατεπτοημένος ὄχλος δὲν ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἄρῃ ὅπλα ὑπὲρ αὐτῶν, ἡγέρθησαν ὁμοθυμαδὸν, ἀνέκραξαν «ἀνασκαφεῖτω τὰ ὀστέα τῶν θεωρούντων» καὶ ἀφήσαντες τὸν βασιλέα καὶ

τοὺς Βενέτους ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, διεσπάρησαν αὐτοὶ εἰς τὴν πόλιν, ἵνα παροξύνωσι τὰ πνεύματα καὶ παρασκευάσωσι τὴν στάσιν τῆς ἐπιούσης.

Τὴν ἐπιούσαν ὁ ἑπαρχος τῆς πόλεως Εὐδαίμων, ἀναζητήσας τοὺς αἰτίους τῆς ταραχῆς ταύτης, συνέλαβεν ἑπτὰ, ὧν τέσσαρες μὲν ἀπεκεφαλίσθησαν ἀμέσως, τρεῖς δὲ κατεδικάσθησαν νὰ ἀπαγχονισθῶσι. Τούτων ὁ πρῶτος ἐθανατώθη, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἔπεσον ἐπανειλημμένως ἐκ τῆς ἀγχόνης. Ἐκ τούτων τῶν δύο ὁ μὲν εἰς ἦτο Πράσινος, ὁ δὲ Βένετος, ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ κατηγορίαι, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατεδίωκεν εἰμὴ μόνον τοὺς Πρασίνους, καὶ ὅτι σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευε τοὺς Βενέτους ἦσαν ἀνυπόστατοι. Ἀμφότεραι αἱ φατρίαι ὥρμησαν ἵνα σώσωσιν αὐτοὺς· ὄχλος δὲ πολὺς ἔδραμεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἵνα ζητήσῃ τὴν χάριν τοῦ βασιλέως, ὅστις ὁμως δὲν ἠθέλησε νὰ ἀπαντήσῃ. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἀγίου Κωνωνος ἤρπασαν τοὺς δύο ἐκείνους ἀνθρώπους, καὶ ἐπέρασαν αὐτοὺς δι' ἀκατίου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἀγίου Λαυρεντίου, ὡς εἰς ἄσυλον ἀπαρβίαστον. Ὁ ἑπαρχος ἔστειλεν ἀμέσως στρατιώτας ἵνα φρουρήσωσι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ παρεμποδίσωσι τὴν δραπετεύσιν τῶν δύο κακούργων. Οἱ δὲ στασιασταὶ, μὴ δυνάμενοι νὰ λάβωσιν ἀπάντησιν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἔδραμον εἰς τὸ πραιτώριον, ζητοῦντες παρὰ τοῦ ἐπαρχοῦ τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἐνόχων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἑπαρχος διέταξε τὴν φρουρὰν αὐτοῦ νὰ διαλύσῃ τὸν ὄχλον, τὸ πλῆθος ὥρμησε κατὰ τῆς φρουρᾶς, καὶ ἀφοῦ ἔτρεψεν αὐτήν, οἱ μὲν ἔδραμον εἰς τὰς φυλακάς, ὧν ἔθραυσαν τὰς θύρας, οἱ δὲ ἔβαλον πῦρ εἰς τὸ πραιτώριον, καὶ αἱ φλόγες διαδοθεῖσαι ἐντεῦθεν ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου, κατέκαυσαν μέγα τῆς πόλεως μέρος. Τότε τῶντι ἐπυρπολήθησαν ὅτε ἀρχαῖος ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, καὶ τὸ βαλανεῖον ὁ Ζεύξιππος, καὶ τῆς βασιλέως αὐλῆς τὰ ἐκ τῶν προφυλαίων ἕως εἰς τὸν Ἄρεος λεγόμενον οἶκον, καὶ αἱ μεγάλαι στοαὶ μέχρι τῆς ἀγορᾶς, ἥτις ἦτο ἐπώνυμος τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ πολλαὶ πλουσίων ἀνθρώπων οἰκίαι. Τὸ πῦρ παρηκολούθει ἡ λεηλασία. Οἱ εὐπορώτεροι καὶ ἐγκριτώτεροι τῶν πολιτῶν ἔσπευσαν νὰ περάσωσι τὸν Βόσπορον καὶ νὰ σωθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν φλογῶν καὶ τοῦ πατάγου τῶν καταπιπτόντων οἰκοδομημάτων, ἠκούοντο πανταχόθεν αἱ κραυγαί, *νίκα, νίκα*, διότι ταύτην τὴν λέξιν εἶχον λάβει οἱ στασιασταὶ ὡς σύνθημα, καὶ τούτου ἕνεκεν ἡ προκειμένη στάσις ἐπωνομάσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔκτοτε ἡ στάσις τοῦ *νίκα*. Πιθανώτατα δὲ ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ αὐτὴ ἡ κραυγὴ δι' ἧς

αἱ ἵπποδρομικαὶ φατρίαι παρώτρυνον τοὺς ἑαυτῶν ἄρματῆλάτας ἐπὶ τὴν νίκην ἢ καὶ ἀνεκέρυττον τὴν νίκην αὐτῶν.

Ἐν διαστήματι τεσσάρων ἡμερῶν ἡ πρωτεύουσα ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν στασιαστῶν καὶ τοῦ ἀγρίου ὄχλου ὅστις, ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς παρομοίας περιστάσεις, παρεξέτράπη εἰς μυρίας ὅσας κακουργίας, πυρπολῶν, λεηλατῶν καὶ φονεῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα μετὰ τινων συγκλητικῶν, τοῦ Βελισαρίου καὶ ἄλλων τινῶν στρατηγῶν, διετέλουν κεκλεισμένοι καὶ ἀπρακτοῦντες ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Δὲν ἐτόλμων νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βασιλικὴν φρουρὰν, διότι ἔβλεπον αὐτὴν οὐχὶ πρόθυμον νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ἀντάρτας, καὶ μετεκάλεσαν ἑτέρα τινὰ τάγματα ἐκ τῶν περὶ πόλεω. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ, ὁ βασιλεὺς ἀκούων ὅτι οἱ στασιασταὶ ἀπειτοῦσι τὴν παῦσιν τοῦ Τριβωνιανοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου, ἐνόμισεν ὅτι ἂν ἐνδῶσῃ κατὰ τοῦτο θέλει καταπαύσει τὸ κακόν, καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι διώρισεν ἑπαρχον μὲν τῆς αὐλῆς τὸν Φωκᾶν, κοιαίστορα δὲ τὸν Βασιλεῖδην, ἀμφοτέρους ἐπικινουμένους ἐπὶ συνέσει καὶ μετριοπαθείᾳ. Ἄλλ' ὁ ὄχλος, ἀντὶ νὰ πραυνθῇ διὰ τῆς παραχωρήσεως ταύτης, ἀπέβη ἔτι θρασύτερος, καὶ προσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Πρόβου, ἐνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου, ἐχαιρέτισεν αὐτὸν Αὐγουστον. Καὶ ὁ μὲν Πρόβος δὲν εὗρίθη ἐν τῇ οἰκίᾳ του, οἱ δὲ στασιασταὶ ἐπυρπόλησαν αὐτὴν ἐν τῇ παραλόγῳ αὐτῶν μανίᾳ. Οὐδὲν ἦττον ἀπεκαλύψαν ἤδη σκοπούς, περιποιήσαντας εἰς τὸ κίνημα χαρακτηῖρα πολὺ σπουδαιότερον. Ναὶ μὲν οἱ δύο ἑτεροὶ ἀνεψιοὶ τοῦ Ἀναστασίου, ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος, εὗρισκοντο παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ, προσελθόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς στάσεως ὡς πιστοὶ ὑπήκοοι. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα τῆς τοῦ Πρόβου ἀναγορεύσεως, παρήγαγε παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ κατ' αὐτῶν ὑπονοίας. Ἡ παρουσία αὐτῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐνῶ ἐκτὸς μὲν ἀνηγορεύετο ὁ Πρόβος, ἐντὸς δὲ αἱ διαθέσεις τῆς φρουρᾶς ἐφαίνοντο σφόδρα ἀμφίβολοι, ἐνομίσθη ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἀμφοτέρους νὰ ἐξέλθωσιν ἁμέσως, οὐδὲ ἐπεισθὴ εἰς τὰς παρακλήσεις αὐτῶν δεομένων νὰ μείνωσιν. Ἐνταῦτῳ δὲ ὁ Βελισάριος προσελθὼν ἤδη ἱκανὰς τινὰς ἐκ τῶν περὶ πόλεω δυνάμεις, ἐξώρμησεν ἐπὶ τοὺς στασιαστὰς, καὶ ἐπήνεγκεν ἱκανὴν αὐτῶν σφαγὴν· ἀλλ' εἴτε διότι εὗρεν αὐτοὺς ἀσφαλῶς ὠχυρωμένους, εἴτε διότι εἶδε τοὺς ἰδίους στρατιώτας βᾶλλοντας πῦρ εἰς πολλὰ κτίρια ἐξ οὗ ἐκινδύνευε νὰ ἀποτεφρωθῇ πᾶσα ἡ πόλις, ἐνόμισε πρέπον νὰ ὑποχωρήσῃ.

Τὴν νύκτα τοῦ σαββάτου πρὸς τὴν κυριακὴν, ἣτις ἦτο ἡ 18 ἰανουαρίου, δεινὴ ἐπεκράτει ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀμηχανία. Ὁ Ἰουστινιανὸς βλέπων ὅτι οὔτε διὰ τῶν παραχωρήσεων οὔτε διὰ τῆς βίας κατώρθωσε νὰ παύσῃ τὴν στάσιν, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν· καὶ ἐπιβιδάσας εἰς πλοῖον πάντα τὰ πολύτιμα σκευὴ ἡτοιμάζετο νὰ φύγῃ εἰς Ἡράκλειαν τῆς Θράκης, ἐπ' ἐλπίδι νὰ ἀνακτήσῃ διὰ τῶν ἐπαρχιῶν τὴν πρωτεύουσιν. Ἡ ἐλπίς ἦτο ματαιά· διότι ἂν ἐφευγεν, ὁ νέος βασιλεὺς ὃν ἤθελον προχειρίσει οἱ στασιασταὶ ἔμελλε πολὺ πιθανώτερον νὰ γίνῃ διὰ τῆς πρωτευούσης κύριος τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ περὶ φυγῆς λοιπὸν ἀπόφασις ἦτο ὀλεθρία· καὶ ὅμως πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἐπεδοκίμαζον τὴν ἀπόφασιν ταύτην, πάντες πλὴν δύο, τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς Θεοδώρας. Αὐτοὶ ἔσωσαν τὸν Ἰουστινιανὸν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν. Καὶ κυρίως εἰπεῖν ἡ Θεοδώρα μᾶλλον ἢ ὁ Βελισάριος. Ὁ Βελισάριος, ὢν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, δὲν εἶχε μὲν ἐτι διαπραξέει τὰ λαμπρὰ ἐν τῇ Δύσει κατορθώματα, ἀλλὰ μέγα ἤδη ἐκτῆσατο ὄνομα ἐνεκα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ θριαμβῶν. Ἰστάμενος παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ ἡγανᾶκει διὰ τὴν γενομένην ἀπόφασιν τῆς ὑποχωρήσεως. Ἡ πεποίθησις τοῦ ἦτο ὅτι ἡ βασιλεία ἡδύνατο νὰ σωθῇ καὶ ὅτι εἰς πᾶσαν περίστασιν αἰσχρὸν ἦτο νὰ ἐνδῶσωσιν ἀμαχητί. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς, ὁ ἀτρόμητος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἦτο συνεσταλμένος ἐν τοῖς συμβουλίαις, καὶ δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Τότε ἡγέρθη ἡ μεγαλόφρων Θεοδώρα. «Καὶ ἂν, εἶπεν, ἡ φυγὴ ἤθελεν εἶναι ὁ μόνος τῆς σωτηρίας ἡμῶν τρόπος, πάλιν ἤθελον νομίσαι αὐτὴν ἀσύμφορον. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἵνα ἀποθάνῃ, ὁ δὲ βεβασιλευκῶς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἀνεχθῇ νὰ γίνῃ φυγάς. Μὴ γένοιτο νὰ ἴδω ἐμαυτὴν ἀπογεγυμνωμένην τῆς ἀλουργίδος ταύτης, μηδὲ νὰ ζήσω τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν θέλουσι παύσαι προσαγορεύοντές με Δέσποιναν. Ἐὰν θέλῃς, ὦ βασιλεῦ, νὰ σωθῇς, οὐδὲν τούτου εὐκολώτερον· χρήματα ἔχομεν πολλὰ καὶ ἰδοὺ ἡ θάλασσα, ἰδοὺ τὰ πλοῖα. Συλλογίσου ὅμως μήπως διασωθῇς, θεωρήσῃς ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ θάνατος ἦτο προτιμότερος τοιαύτης σωτηρίας. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀποδέχομαι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο λόγιον, ὅτι καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία ἐστίν.» Εἰς τοὺς λόγους τούτους οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ ἀντείπῃ, οὔτε αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις, ἂν ἐφοβεῖτο τὸν ὄχλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠύλαβετο ὅμως πολὺ μᾶλλον τὸ βλέμμα τῆς Θεοδώρας· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ μείνωσιν ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῶν ὅλων. Ἡ βασιλικὴ φρουρὰ ἀμφοταλαν-

τεύετο εἰσέτι. Ἄλλ' ὁ Βελισάριος εἶχε πᾶσαν πίστιν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς στρατιώτας, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἰσέτι εἶχον ἀγωνισθῆ μετ' αὐτοῦ κατὰ Περσῶν εἰς τὰ πεδία τῆς Μεσοποταμίας. Πλὴν τούτου δὲ συνέπεσε νὰ ᾔνχι τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ στρατηγὸς τῶν Ἰλλυριῶν Μοῦνδος μετὰ σώματός τινος Ἑρουλῶν εἰς οὓς εἶχε πλήρη πεποίθησιν. Οἱ δὲ δύο ἐκεῖνοι ἄνδρες ὑπέσχοντο τῷ βασιλεῖ νὰ φέρωσιν αὐτὸν εἰς τὸν ἵππόδρομον, καὶ ἢ νὰ καταβάλωσι τὴν στάσιν, ἢ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ μαχόμενοι.

Καὶ ἔτο καὶρός τῃ ἀληθείᾳ νὰ γίνῃ τι γενναῖον καὶ ὀριστικὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς, διότι ἡ στάσις αὕτη, ἡ ἀπὸ εὐτελῶν αἰτιῶν καὶ μικρῶν ἀξιώσεων κατὰ τὸ φαινόμενον ἀρξάμενη, ἔλαβεν ἤδη ὅλως ἀνατρεπτικὸν χαρακτῆρα. Τὴν πρωΐαν τῆς 18 ὁ ὄχλος, μαθὼν ὅτι ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήτιος ἐξῆλθον τῶν ἀνακτόρων, συνέρρευσε περὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πρώτου καὶ ἀνηγόρευσε αὐτὸν βασιλέα. Ἡ σύζυγος τοῦ Ὑπατίου, ἡ χρηστὴ καὶ συνετὴ Μαρία, ὡς ἂν προβλέπουσα τὸ οἰκτρὸν τοῦ δράματος τούτου τέλος, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην τιμὴν· ὁ δὲ Ὑπάτιος αὐτὸς, ἄνθρωπος ἀσθενοῦς, ὡς φαίνεται, χαρακτῆρος, κατ' ἀρχὰς ἐζήτησε μὲν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς στάσεως, μετ' οὐ πολὺ ὁμως ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτῆς, παρίσταται προθύμως δεχόμενος τὰς προσήσεις τῶν ὀπαδῶν, καὶ ἐπὶ τέλους ἠθέλησε νὰ πείσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἐπραξεν ἢ νὰ διευκολύνῃ τὴν καταστροφὴν τῆς ὀχλαγωγίας. Ὅπωςδὴποτε, εἴτε ἐκὼν εἴτε ἄκων, ἀπῆλθεν ὑπὸ τοῦ πλήθους δορυφορούμενος εἰς τὴν ἀγορὰν ἥτοι πλατεῖαν τοῦ Κωνσταντίνου, ὅπου ἐν ἐλλείψει διαδήματος καὶ τῶν ἄλλων κοσμημάτων, δι' ὧν περιεβάλλοντο κατὰ νόμον οἱ βασιλεῖς, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ οἱ περὶ αὐτὸν χρυσοῦν τινα στρεπτὸν, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα. Ἐν τῷ ᾧμα δὲ συνέρρευσαν περὶ αὐτὸν ἅπαντες οἱ συγκλητικοί, ὅσοι δὲν ἦσαν σὺν τῷ Ἰουστινιανῷ ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προέτειναν νὰ τραπῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τὰς βασιλείας. Ἄν τοῦτο ἐγίνετο, κατελύετο ἴσως τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κράτος, διότι ἡ ταλαντευομένη βασιλικὴ φρουρὰ ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τὰς πύλας εἰς τοὺς στασιαστάς. Κατ' εὐτυχίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ Ὑπάτιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, οὐ μόνον τὸ τολμηρὸν τοῦτο ἔργον δὲν διέπραξαν, ἀλλὰ ἀπεφάσισαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὸν ἵππόδρομον· ἡ δὲ συμπύκνωσις αὐτῶν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ, ὅπου εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ περιζωσθῶσι, καὶ ὡς ἐν

δικτύῳ τινὶ νὰ συλληφθῶσιν, ἐφάνη τοσοῦτον παράδοξος καὶ ἀσύνητος, ὥστε πολλοὶ τῶντι ὑπώπτευσαν βραδύτερον, ὅτι ὁ Ὑπάτιος δὲν ἐπολιτεύθη οὕτω, εἰμὴ διὰ νὰ παραδώσῃ εὐχερέστερον τοὺς στασιαστὰς εἰς χεῖρας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Τὴν στιγμὴν ταύτην ἐξῆλθεν ἐκ τῶν ἀναγκτόρων ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Μοῦνδου, τῶν περὶ αὐτὸν συγκλητικῶν, καὶ τριεχιλίων καλῶς γεγυμνασμένων καὶ πιστῶν στρατιωτῶν, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὸν ἵππόδρομον. Τὸ συνωθούμενον ἐκεῖ ἀπειράριθμον πλῆθος, εἴτε οἴκοθεν, ὅπως συμβαίνει ἐνίοτε εἰς παρομοίας περιστάσεις, εἴτε ὑπὸ ἀποστόλων τῆς αὐτῆς ῥαδιουργούμενον, εἶχεν ἀρχίσει νὰ διχονοῇ. Καὶ ὅτε ἠκούσθη μάλιστα, ὅτι προσέρχεται ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ δυνάμεως ἱκανῆς, τινὲς ἐκ τῶν τοῦ Βενέτου μέρους ἀνέκραζαν «Ἰουστινιανὲ Αὐγουστε, τοῦ βίνκας. Κύριε, σῶσον, Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα, καὶ Θεοδώραν τὴν Αὐγοῦσταν.» Ἐντεῦθεν δὲ ἐπῆλθε ῥῆξις μεταξὺ τῶν στασιαστῶν, καὶ οὕτως εὗρον αὐτοὺς ἔχοντας ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος ὅτε ἐνέβαλον εἰς τὸν ἵππόδρομον, ὁ μὲν διὰ τῆς βενεταίου λεγομένης στοᾶς, ὁ δὲ διὰ τῆς νεκρᾶς καλουμένης πύλης. Ἡ ἀντίστασις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ σπουδαία. Περὶ τὸν Ὑπάτιον ὑπῆρχον ὀλίγοι ὁπλοῦν καλῶς τεθωρακισμένοι καὶ τεταγμένοι ἄνδρες· τὸ δὲ μέγα πλῆθος ἔφερε μὲν ὅπλα τινὰ, ἀλλ' ἐν οὐδενὶ κόσμῳ συνωθούμενον, καὶ πρὸς ἀγῶνα ἐκ παρατᾶξεως παντάπασιν ἀνεπιτήδειον, εἶχε περιέλθει, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, καὶ εἰς ἐμφύλιον ῥῆξιν. Ὅθεν ἅμα ὤρμησαν ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος, ἡ μάχη ἐτράπη εἰς ἀπλήν σφαγὴν, ἥτις μηδεμίαν ποιούσα διάκρισιν μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων, διήρκεσεν ἐπὶ ὥρας πολλὰς, καὶ ἐπῆνεγκεν, ὡς βεβαιοῦσι, τὸν θάνατον τριᾶκοντα χιλιάδων ἀνθρώπων. Συνελήφθησαν δὲ καὶ ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Πρόβος καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ὁπαδῶν, ἐξ ὧν τὴν ἐπιούσαν ὁ μὲν Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος ἐθανατώθησαν, πολλοὶ δὲ ἕτεροι ἢ ἐξωρίσθησαν ἢ ἄλλως ἐτιμωρήθησαν, ὁ δὲ Πρόβος τοῦ ὁποίου ἡ ἀποποίησις ἐνομίσθη εἰλικρινεστέρα, ἡξιώθη τῆς βασιλικῆς χάριτος.

Τοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ φοβερά ἐκείνη στάσις, ἡ ἐβδομάδα ὅλην σχεδὸν διαρκέσασα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔσπευσε νὰ ἀναγγεῖλῃ εἰς ὅλον τὸ κράτος τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνταρτῶν, διέταξε τὴν διακοπὴν τῶν ἱππικῶν ἀγώνων, αἵτινες ἐπὶ πολλὰ ἔτη δὲν ἐπανελήφθησαν πλέον, ἐπεχείρησε τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐλεεινῶς καταπυρποληθείσης πρω-

τευούσης, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀνεκάλεσεν αὐτὸς εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωματίων τὸν τε Τριβωνιανὸν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ἣν γὰρ, ὡς προείπομεν, αἰμύλος τε καὶ τᾶλλα ἡδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα ἐπισκιάσαι ἰκνώντατος τῇ τῆς παιδείας περιουσίᾳ. » Ὁ δὲ βαρὺς καὶ ἀνελεήμων Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, περιελθὼν μετὰ δέκα ἔτη εἰς ῥῆξιν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλίδα Θεοδώραν, ἐξέπεσε τῆς ἀρχῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀσπασθῇ τὸ ἱερτικὸν σχῆμα καὶ κατέλυσε τὸν βίον ὡς πρεσβύτερος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξηκολούθησε τὰ νομοθετικὰ αὐτοῦ ἔργα καὶ προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυριωτάτου τῆς ζωῆς αὐτοῦ βουλευμάτος. Εἶδομεν ὅτι ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Ἰουστίνου εἶχε συναψῆι σχέσιν τινὰ καὶ φιλίαν πρὸς Ἰλδέρικον, ὅστις ἔγγονος ὦν τοῦ κατακτητοῦ τῆς Ἀφρικῆς Γιζερίχου, εἶχεν ἀναλάβει τὴν τῶν αὐτόθι Βανδήλων ἀρχὴν ἐν ἔτει 523. Ὁ Ἰλδέρικος οὗτος, καίτοι ὦν ἀρειανός, ὅπως οἱ προκατόχοι αὐτοῦ, ἀνεδείχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπιεικής πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ὑπηκόους. Ἀλλ' ἡ ἐπιείκεια αὕτη, αἰ πρὸς τὴν αὐτὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις, καὶ ἡ ἥττα ἣν ὑπέστη πολεμῶν πρὸς τοὺς Μαυρουσίους, προεκάλεσαν τὴν στάσιν ἐνὸς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ ὀνόματι Γελίμερ, ὅστις ἀρπάσας τὴν ἀρχὴν ἐφυλάκισε τὸν Ἰλδέρικον, ἐν ἔτει 530 ἢ 531· ὁ δὲ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν τῷ συμβουλίῳ τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη, ἵνα σκεφθῇ περὶ τοῦ πρακτέου, ὁ Ἰουστινιανὸς προέτεινε νὰ ἀναλάβῃσι τὸν ἀγῶνα ἐπηρειζόμενος πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν παρακμὴν τοῦ βανδηλικοῦ κράτους, καὶ τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχον οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν ὑπουργῶν καὶ ἀξιωματικῶν ἐνόμιζον ἐπισφαλές τὸ ἐπιχειρήμα, ἐνθυμούμενοι τὴν οἰκτρὰν ἐπὶ Λέοντος ἀποτυχίαν (περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου τόμου), ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τῆς ἀπαιτηθησομένης δαπάνης, ἐνῶ ἤδη οὐκ ὀλίγα χρήματα ἠναλώθησαν εἰς τὸν πρὸ μικροῦ καταλυθέντα περσικὸν πόλεμον· ἐπὶ πᾶσι δὲ θεωροῦντες ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἐπιτυχία θέλει ἀποστερήσει τὸ κράτος τῶν ταγμάτων τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς τὴν ἄμυναν αὐτοῦ κατὰ τῶν πανταχόθεν ἐπικειμένων πολεμίων, τόσῳ μᾶλλον ὅσα ἐμέλλε νὰ συνεπαγάγῃ ἐτέρους διαποντίους πολέμους, διότι ἡ διατῆρσις τῆς Ἀφρικῆς ἦτο ἀδύνατος ἐνόςῃ ἡ Σικελία καὶ ἡ Ἰτα-

λία ὑπέκειντο εἰς ἄλλοτρίους ἔρχοντες. Οὐδεὶς ἐν τούτοις ἐτόλμα νὰ ἀντείπῃ εἰς τὴν ἐμφανῶς δηλωθεῖσαν προαίρεσιν τοῦ βασιλέως, ὅτε ἀναστὰς ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, ὅστις ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἀνέδειξεν ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τῆς ποικίλης αὐτοῦ φύσεως, ἐξέθηκε τὰς ἐνστάσεις ἐκείνας εὐλαβῶς μὲν ἀλλὰ τοσοῦτον ἐντόνως, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἐφάνη κατ' ἀρχὰς μεταπεισθεῖς. Τὸ ἐπιχείρημα ἦτο τῶν ἐντελῶς ἀλλότριον τῶν ἀληθῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους συμφερόντων, τὰ ὅποια ἀπῆτουν οὐχὶ νέας κατακτήσεις, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἐξασφάλισιν τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο ἀπὸ τῶν βαρβάρων οἵτινες δὲν ἔπαιον ἐπιτιθέμενοι καὶ εἰσβαλλόντες. Κατὰ δυστυχίαν αἱ κορυφαὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἐν τῇ Ἀφρικῇ ὀρθοδόξου κλήρου ἀνέτρεψαν μετ' οὐ πολὺ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπροξένησαν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου λόγοι· ἐὰν δὲ προσαναλογισθῶμεν καὶ ὅτι οἶκοθεν ἐπύθει πρὸ καιροῦ τὴν ἀνάκησιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, θέλομεν ἐννοῆσαι πῶς ἐπὶ τέλους ἀπεφάσιτε τὴν ἐπὶ τοὺς Βανδήλους στρατείαν.

Ἀποφασίσας δὲ ἅπαξ τὸ ἐπιχείρημα, διεξήγαγε τὰς πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενας προεσκευὰς μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐπιμελείας καὶ δραστηριότητος. Συνέλεξεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῦς μὲν φορτηγούς πεντακοσίας, ὧν αἱ μείζονες εἶχον χωρητικότητα 50,000 μεδίμων, αἱ δὲ ἐλάχιστοι 3,000, πλοῖα δὲ πολεμικὰ 97, τὰ ὅποια ἦσαν μονήρη, εἶχον δηλαδὴ μίαν ἐκτέρωθεν σειρὰν ἐρετῶν, ἀλλ' ἐνταῦθα καὶ ὁροφάς, ἵνα οἱ ἐρέσσοντες ὥς προφυλαγμένοι ἀπὸ τῶν πολεμίων, καὶ ἐκκαλοῦντο «*δρομῶνες*» διὰ τὴν ταχύτητα τοῦ δρόμου αὐτῶν. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν φορτηγῶν ἦσαν ναῦται διεμύριοι, Αἰγύπτιοι καὶ Ἰωνες οἱ πλείστοι καὶ Κίλικες, ἐπὶ δὲ τῶν δρομώνων δις χίλιοι ἐρέται, ἅπαντες Κωνσταντινουπολῖται, διότι ἕκαστε ἡ Κωνσταντινουπόλις διεκρίνετο διὰ τὴν ῥώμην καὶ τὴν δεξιότητα τῶν ἐρετῶν αὐτῆς. Ὁ δὲ στρατὸς, ὃν ἡ ναυτικὴ αὕτη δύναμις ἐμελλε νὰ διαβιβάσῃ εἰς Ἀφρικὴν, συνεκροτήθη ἐκ πεζῶν μὲν μυρίων, ἱππέων δὲ πεντακισχιλίων, στρατὸς εὐχάριθμος, ἀλλ' ἄριστα ἐκλελεγμένος καὶ διασκευασμένος. Τὸ δὲ κυριώτατον, ἡ στρατηγία ἐπετροάπη, οὐχὶ, ὅπως ἐπὶ Λέοντος, εἰς συγγενῇ τινα τοῦ βασιλέως ἀνίκανον, ἀλλὰ εἰς τὸν περιφανῆ Βελισάριον, ἄνδρα παρέχοντα ἐν πᾶσι τὰ πιστὰ τῆς ἐπιτυχίας. Πλὴν τούτου ἀρχηγὸς τοῦ στόλου προεχειρίσθη ὁ Ἀλεξανδρεὺς Καλώνυμος, καὶ ὕπαρχος τοῦ στρατοπέδου, ὃ ἐστὶ γενικὸς ἐπιμελητὴς

τοῦ στρατοῦ, ὁ πατρίκιος Ἀρχέλαος. Ἀφοῦ δὲ οὕτω κατηρτίσθησαν τὰ πάντα, κατὰ μῆνα ἰούνιον τοῦ 534 ἔτους, ἡ δύναμις αὕτη ἡγιόσθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου, καὶ, παρελάσασα ἐν παρατάξει πρὸ τῆς βασιλείου αὐλῆς, κατέπλευσε διὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Ἑλληςπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἔπαθε δεινὸν μέγα ἡ στρατιὰ ἐξ αἰτίας τοιαύτης. Εἶπομεν ἐκ προοιμίου ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἔμελλεν ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης νὰ ἀναδείξῃ ἀμφοτέρως τὰς φάσεις τῆς διπλῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀγαθῆς ἅμα καὶ πονηρᾶς οὔσης. Ὁ Ἰωάννης, προνοήσας ἐν τῇ μεγαλοφυῳᾳ αὐτοῦ ἅπαντα τῆς ἐπιχειρήσεως τὰ ἀτοπήματα, ἐξέθηκεν αὐτὰ θαρρύντως τῷ βασιλεῖ. Ἐπειδὴ δὲ ἀπεφασίσθη οὐδὲν ἦττον ἡ ἐπιχειρήσις, ὁ Ἰωάννης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμόν, ὅστις ὡς κακὸς δαίμων παρεκχολούθει τὸ ἐξαισίον ἐκεῖνο πνεῦμα, καὶ ἐζήτησε, καθὼς λέγουσι σήμερον πολλοὶ τῶν διαχειριζομένων τὰ δημόσια χρήματα, νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὴν περίστασιν ταύτην, ἀδιαφορῶν ἂν ἐκ τούτου ἐκινδύνευεν ἡ τύχη τοῦ στρατοῦ. Ὅθεν διὰ νὰ δώσῃ ὀλιγώτερα ξύλα καὶ ὀλιγώτερον μισθὸν εἰς τοὺς ἄρτοποιούς, παρεσκεύασε τὸν ἄρτον ὅστις ἐφορτώθη εἰς τὰ πλοῖα διὰ τὸν στρατὸν, ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος ὁπτόν· ἐξ οὗ ἀπέβη οὗτος μετ' οὐ πολὺ σεσηπὼς καὶ εὐρωτιῶν καὶ δύσοσμος, πολλοὶ δ' ἐκ τῶν στρατιωτῶν ἐνόσησαν ἐκ τούτου δεινῶς. Ἵνα ἐπανορθώσῃ τὸ ἀτόπημα τοῦτο ὁ Βελισάριος ἀφικόμενος εἰς Μεθώνην τῆς Πελοποννήσου, ἀνενέωσεν ἐκεῖθεν ἐν μέρει τὴν προμήθειαν· ἔπειτα κατέπλευσεν εἰς Ζάκυνθον, ἵνα παραλάβῃ τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὸν πλοῦν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους ὕδωρ, καὶ ἐκεῖθεν ὥρμησεν ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Σικελίας, ὅπου ἐνχυλόχησεν οὐ μακρὰν τῆς Αἴτνης. Οἱ Γότθοι, οἱ τότε ἔρχοντες τῆς νήσου ταύτης, ὅπως καὶ τῆς Ἰταλίας, ὑπεδέχθησαν φιλικῶς τὸν στόλον, ὁ δὲ Προκόπιος ἔμαθεν ἐν Συρακούσαις ἀπὸ φίλου τινὸς αὐτοῦ πρὸ δύο ἡμερῶν ἐκ Καρχηδόνης φθάσαντος, ὅτι οἱ Βανδῆλοι οὐδόλως προσεδόκων τὴν ἐπερχομένην στρατιάν. Οὐδὲν ἦττον ὁ Βελισάριος δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ πλεύσῃ κατ' εὐθείαν ἐπὶ Καρχηδόνα, ὅπως συνεβούλευον αὐτῷ οἱ ὑποστράτηγοι, μὴ θέλων νὰ ἐκτεθῇ εἰς ναυμαχίαν μετὰ στόλου φέροντος πλείστους ὅσους ἀνθρώπους ἐντελῶς ἀλλοτρίους τῆς θαλάσσης· ἀλλ' ἐκ Σικελίας ἐπορεύθη διὰ Μελίτης πρὸς τὴν πλησιεστέραν τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας ἄκραν καὶ ἀπεβιβάσθη ἀκωλύτως εἰς χωρίον τι καλούμενον μὲν Βραχῶδης ἄκρα (Caput Vada), ἀπέχον δὲ τῆς Καρχηδόνης πέντε ἡμερῶν ὁδόν.

Ὁ Βελισάριος οὐ μόνον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας, ἀλλὰ καὶ πειθαρχίαν αὐστηράν ἐφρόντιζε νὰ τηρῇ αἰέποτε ἐν τῷ στρατοπέδῳ, τιμωρῆσας ἤδη καθ' ὁδὸν τινὰς τῶν στρατιωτῶν ἀτακτήσαντας. Ἀποβιβασθεῖς δὲ εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἐξήγησεν ἀμέσως εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ, ὅτι ἐπέρχονται ὡς ἐλευθερωταί, οὐχὶ ὡς ὀλετῆρες τῆς χώρας, καὶ ὅτι, ἵνα εὐδοκιμήσωσιν, ὀφείλουσι νὰ μὴ ἐκτραπῶσιν εἰς διαρπαγὴν καὶ βίαν, ἀλλὰ νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ πᾶν τὸ ἀναγκαῖον. Οὕτω δὲ πολιτευόμενος εὗρε τῶνόντι τοὺς κατοίκους προθύμους νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ πάντα τὰ ἐφόδια, τὸ δὲ Σύλλεκτον, καὶ ἡ Λέπτη, καὶ ἡ Ἀδραμητὸς, αἱ πρῶται πόλεις, τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς ἀπῆντησε πορευόμενος ἐπὶ Καρχηδόνα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀνοίξωσιν αὐτῷ τὰς πύλας αὐτῶν. Ἀπόσπασμα ψιλῶν στρατιωτῶν προηγεῖτο τῆς πορείας καὶ προεφύλαττε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀπὸ τῶν πολέμιων, ὅσοι ἠδύνατο ἐκ τῶν ὁρέων νὰ ἐπιπέσωσιν· ὁ δὲ στόλος παρέπλεεν ἐκ δεξιῶν. Οὕτω ταχέως πορευόμενος ὁ στρατὸς ἀφίκετο ἀνευ οὐδεμιᾶς σπουδαίας ἀντιστάσεως εἰς Γράσσην, παρὰ δεισὸν χαριέστατον τῶν Βανδῆλων βασιλέων, τὸν ὁποῖον καὶ κατέλαβεν. Ὁ Γελίμερ ἐξεπέμψεν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀμμάταν μετὰ τοῦ πλείστου τῆς δυνάμεως, ἵνα ἀναχαιτίσῃ τοὺς ἐπιδραμόντας εἰς Δέκιμον, προάστειον τῆς Καρχηδόνης, ἐν ᾧ ὁ μὲν ἀνεψιὸς αὐτοῦ Γιβαμοῦνδος, ἔχων ἱππεῖς διςχιλίους, ἔμελλε νὰ προσβάλῃ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, αὐτὸς δὲ ὁ Γελίμερ, διὰ πορείας ἀδήλου εἰς τὰ νῶτα τῶν πολέμιων ἐπελθὼν, προέκειτο νὰ ἐπιτεθῇ ἐντεῦθεν κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀφροσύνη τοῦ Ἀμμάτα, πρὸ τοῦ δέοντος χρόνου ἐπὶ τὸν ἀγῶνα κατελθόντος, ἀνέτρεψεν ἅπαν ἐκεῖνο τὸ βούλευμα, καὶ ἐπήνεγκε τὴν τῶν Βανδῆλων καταστροφὴν. Ὅτε ὁ Γελίμερ ἔφθασεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ εἶχεν ἤδη πέσει ἐν τῷ μέσῳ τῶν πλείστων ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν· ὅθεν κατετροπώθησαν ὅτε Γιβαμοῦνδος καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, ὅστις τραπείς εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐρήμου, διέταξε συγχρόνως νὰ θανατώσωσι τὸν ἐν τῇ φυλακῇ ὄντα Ἰλδέριχον. Ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ θανάτου τούτου δὲν ὠφελήθη ὁ Γελίμερ· ὠφελήθη ὁ Βελισάριος, ὅστις παρέμεινε κύριος τῆς χώρας. Ἀφικόμενος εἰς Καρχηδόνα εὗρε τὴν πόλιν κατὰ φῶτον, διότι οἱ ὀρθόδοξοι αὐτῆς κάτοικοι ἐπικνηγύριζον ἐνθουσιωδῶς τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ τοῦ προστάτου τῆς χώρας, ἅμα δὲ καὶ τὴν τῶν ἁρειανῶν Βανδῆλων καθάρεισιν. Ὁ Βελισάριος διέταξε νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ οἱ ναῦται τοῦ στόλου, ἵνα αὐξήσωσι τὴν πομπήν

τῆς θριαμβευτικῆς αὐτοῦ εἰσόδου, καὶ κατέλυσεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλέων.

Ἀλλὰ τῆς Καρχηδόνος ἡ ἄλωσις δὲν συνεπῆγαγεν ἀμέσως τὴν κατὰκτησιν ὁλοκλήρου τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ Γελίμερ, καίτοι περιελθὼν εἰς διενέξεις πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν δὲν προσεδόκα, ὡς εἶδομεν, ὅτι θέλει καταπολεμηθῆ σπουδαίως ὑπ' αὐτοῦ. ὅθεν εἶχε πράξει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἄθλος, μικρὸν πρὸ τῆς ἐπιστρατείας τοῦ Βελισαρίου, νὰ ἐκπέμψῃ ἀρίστην τινὰ τοῦ στρατοῦ μοῖραν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου Σαρδόνος, ἥτις, ὑποτεταγμένη οὕσα εἰς τοὺς Βανδῆλους τῆς Ἀφρικῆς, εἶχε πρὸ ὀλίγου ἀποστατήσῃ. Ἡδὴ ὁ Γελίμερ ἀνεκάλεσε κατεσπευσμένως τὴν μοῖραν ταύτην τῆς δυνάμεως· συνέρρευσαν δὲ περὶ αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Βανδῆλοι, καὶ πολλοὶ τῶν Μαυρουσίων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι προχείρου λαφυραγωγίας, διότι πάντες ἐφρόνουν, ὅτι θέλουσιν ἐπὶ τέλους καταβληθῆ οἱ ἐκ Βυζαντίου ἐπιδραμόντες εὐάριθμοι ἀντίπαλοι. Ἀλλὰ καίτοι οἱ Βανδῆλοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι, καίτοι οἱ ἐκ Σαρδόνος ἀνακάμψαντες παλαιόστρατοι ἡρωικῶς ἠγωνίσθησαν, ὁ Βελισάριος ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Τρικαμάρῳ, σὺ μακρὰν τῆς Καρχηδόνος. Ὁ Γελίμερ ἐτράπη εἰς φυγὴν, τὸ δὲ στρατόπεδον αὐτοῦ ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Οἱ ἐπιζήσαντες ἐκ τῶν Βανδῆλων ἔπαθον τὰ πάνθ' ἐκείνα ἀπὸ τῶν ἐπιβούλων αὐτῶν συμμάχων, τῶν Μαυρουσίων· καὶ τότε οἱ τοῦ Βελισαρίου ὑποστράτηγοι ἐγένοντο ἀλληλοδιχόχως κύριοι τῆς Ἰππώνος (τῆς σημερινῆς Βόννης), τῆς Καισαρίας (τοῦ σημερινοῦ Ἀλγερίου ἢ Τσερτσελ), καὶ αὐτοῦ τοῦ Σέπτου (τῆς σημερινῆς Σεύτας) πλησίον τῶν Ἡρακλείους στηλῶν. Ἡ Σαρδὼν, ἡ Κόρσικα, αἱ Βαλεαρίδες, ἡ Ἐρυσος ὑπετάχθησαν ὅπως ἡ ἀφρικανικὴ ἥπειρος, ὥστε ὁ Βελισάριος ἐδυνήθη νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτι ἐντὸς τριῶν μηνῶν συνεπλήρωσε τὴν μεγάλην ταύτην κατὰκτησιν. Οὐδ' ὑπελείπετο τῶντι ἄλλο εἰμὴ νὰ συλληφθῇ αὐτὸς ὁ Γελίμερ, ὅστις, μὴ δυνηθεὶς νὰ περάσῃ εἰς Ἰσπανίαν, κατέφυγεν εἰς δυσπρόσιτόν τι ὄρος· ἠναγκάσθη ὁμως μετ' οὐ πολὺ νὰ παραδοθῇ.

Τὰ λαμπρὰ ταῦτα πολεμικὰ ἔργα ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν αὐλικῶν κατὰ τοῦ Βελισαρίου, ὅστις διεβλήθη τότε ὅτι μελετᾷ νὰ σφετερισθῇ τὴν βασιλείαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθείσης χώρας. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐταλαντεύετο μεταξὺ τῆς ἀνάγκης ἣν εἶχε τοῦ ἀνδρός, ἂν ὄχι τῆς εὐγνωμοσύνης ἣν πρὸς αὐτὸν ᾔσθάνετο, καὶ τῆς δυσπιστίας

ἦν φυσικὸν μέχρι τινὸς ἦτο νὰ παραγάγῃσιν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὰ ἀπαρχμίλλα ἐκεῖνα κατορθώματα, ἀπὸ τὰ ὅποια πολλοὶ ἄλλοι μὴ Βελισάριοι ἠδύναντο τῶντι, κατ' ἐκείνας μάλιστα τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις, νὰ ὠφεληθῶσιν ἵνα ὁρέξωσι χεῖρα ἐπὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους νομίσας, ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ συνέσει, ὅτι τὸ φρονιμώτερον ἦτο νὰ ἐκκαλέσῃ τὰ περὶ τούτου εἰς αὐτὴν τὴν χρηστότητα τοῦ Βελισαρίου, ἔγραψεν ὅτι ἐπιτρέπει αὐτῷ ἢ νὰ παραινεῖται ὡς διοικητῆς τῆς Ἀφρικῆς, ἢ νὰ ἀνακάμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ὁ μὲν ἡρώϊκός ἀνὴρ ἐματαιώσε τὰς ἐπιβουλὰς τῶν ἐχθρῶν, σπεύσας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς, δικαίως ἀνταμείβων τὰς ὑπηρεσίας καὶ τὴν πίστιν, διέταξε νὰ εἰσέλθῃ θριαμβικῶς εἰς τὴν βασιλεύουσάν κατὰ τὸν ῥωμαϊκὸν τρόπον. Τὸν θρίαμβον τοῦτον ἐκόσμησαν τρόπαια θαυμαστὰ, τὰ πολυτελῆ σκευὴ τῶν Βανδῆλων βασιλέων, τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ πολύτιμα πράγματα, ὅσα ὁ Γιζέριχος εἶχεν ἐξ Ἰταλίας ἀρπάξει, καὶ μετὰξὺ τῶν ὁποίων διέπρεπον τὰ τῶν Ἰουδαίων κειμήλια, ὅσα ὁ Τίτος ὁ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ υἱὸς εἶχε κομίσαι ποτὲ εἰς Ῥώμην, ἥδη δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεμφεν εἰς τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερὰ τῶν χριστιανῶν. Ὅπισθεν τῶν τροπαιῶν τούτων ἤρχοντο μακρὰ σειράι Βανδῆλων αἰχμαλώτων διαπρεπόντων ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῷ μήκει τοῦ σώματος καὶ τελευταῖον αὐτὸς ὁ Γελίμερ πορφύραν περιβεβλημένος. Ὁ Βελισάριος ἐβάδιζε πεζὸς παρεπομένων τῶν συναγωνιστῶν. Ἀμφότεροι δὲ, ὅτε αἰχμαλώτος βασιλεὺς καὶ ὁ δορυκτῆτωρ τῆς Ἀφρικῆς, προσελθόντες εἰς τὸν ἵππόδρομον καὶ πρηνεῖς πεσόντες ἐπροσκύνησαν τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, ἐπὶ θρόνου καθημένους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐτήρησεν ἀκριβῶς τὰς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ γενομένας πρὸς τὸν Γελίμερα ὁμολογίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ πλούσιον ἐν Ἀσίᾳ κτήματα, ἵνα διαζήσῃ ἐν ἀνέσει τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς. Ἀναδιωργάνωσε δ' ἐπιμελῶς τὴν ἐπαρχίαν Ἀφρικῆς, καὶ διώρισε διάδοχον τοῦ Βελισαρίου τὸν ἐκ Δαρχε τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Σολόμωναν. Ὁ Σολόμων, ὅστις εἶχε διατελέσει ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ δομέστικος τοῦ Βελισαρίου, ὁ ἔστι γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν ἐπιτελῶν, ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον αὐτοῦ, περιστέλλων μὲν τὰς τῶν Μαυρουσίων στάσεις, ἀνεγείρων δὲ τὰ ὀχυρώματα τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Βανδῆλων, δι' ἔργων τῶν ὁποίων τὴν μνήμην καὶ τὴν ἔκτασιν διέσωσεν ἐπιγραφὴ ἀνευρεθεῖσα πρὸ τινων δεκάδων ἐνιαυτῶν ὑπὸ τοῦ

γαλλικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῆς ἐν Θεουέστη (τῇ σημερινῇ Τεβέζη) θριαμβικῆς ἀψίδος.

Ἀπὸ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Ἀφρικῆς εἰς τὴν τῆς Ἰταλίας ἀνάκτησιν ἡ μετὰ βίας ὑπῆρξε πρόχειρος, διότι καὶ ἀφορμαὶ πρὸς τοῦτο ἐδόθησαν οὐκ ὀλίγαι, καὶ αἱ περιστάσεις ἦσαν ἐπιτήδεια. Ὁ ὁστρόγοτος Θεωδέριχος, ὅστις ἐπὶ Ζήνωνος (σελ. 52) ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατὰ κτησιν τῆς Ἰταλίας, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου ἐκυβέρνησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνετῶς τὴν χώραν ταύτην. Ἀποθανὼν δὲ τῷ 529, κατέλιπε διάδοχον ἀνήλικον, τὸν ὀρφανὸν ἐγγονον αὐτοῦ Ἀταλάριχον, ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ δορικτήτορος Ἀμχλασοῦνθης. Αὕτη ἡ Ἀμχλασοῦνθα, περιώνυμος ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, ἐκυβέρνηα ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκ διαταγῆς αὐτῆς οἱ ἐν Σικελίᾳ Γότθοι εἶχον ὑποδεχθῆ φιλικῶς τὸν στόλον τοῦ Βελισαρίου, διότι δυσμενῶς διέκειτο πρὸς τοὺς Βανδήλους, καὶ ἐπεθύμει τὴν ταπείνωσιν αὐτῶν. Πλὴν τούτου ἡ Ἀμχλασοῦνθα, ἥτις ἐξηκολούθει τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς εἰς ἓν ἔθνος συγχωνεύσεως Ῥωμαίων καὶ Γότθων, διὰ τῆς εἰς τοὺς τελευταίους τούτους μεταδόσεως τοῦ λατινικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπεζήτει τὴν ἐπὶ τούτῳ συνδρομὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποίου ἄλλως ἀνεγνώριζε τὴν ψιλὴν ἐπικυριαρχίαν. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ βαγδαῖα ἐν Ἀφρικῇ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου ἤρχισαν νὰ προξενῶσιν ἀνησυχίαν τινὰ εἰς τοὺς Γότθους, ὁ νέος Ἀταλάριχος, ὅστις οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀνατροφὴν ἣν ἐδίδεν αὐτῷ ἡ μήτηρ, ἀπέθανεν ἐκ πρωΐμου ἀκολασίας, οἱ δὲ ἀγέρωχοι Γότθοι κατεξανέστησαν κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἀμχλασοῦνθης καὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτῆς συμβούλων. Εἰς μάτην αὕτη ἐζήτησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς καλοῦσα συνάρχοντα τὸν ἴδιον ἐξάδελφον Θεωδάτον· ἡ Ἀμχλασοῦνθα ἐδολοφονήθη οὐδὲν ἥττον κατὰ μῆνα δεκέμβριον τοῦ 534 ὑπὸ τινων Γότθων, τῶν ὁποίων εἶχε θανατώσει τοὺς συγγενεῖς, κυρίως δὲ, ὡς φαίνεται, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Θεωδάτου. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβεν, ὅπως καὶ ἐν Ἀφρικῇ, εὐπρόσωπον πολέμου αἰτίαν, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ θανάτου τῆς συμμάχου αὐτοῦ βασίλιδος τῆς Ἰταλίας. Εἶχε δὲ καὶ ζωσῆς ἔτι τῆς Ἀμχλασοῦνθης προτείνει ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν Σικελίαν Λιλυθαου, ὅπερ οἱ μὲν Γότθοι εἶχον προηγουμένως παραχωρήσει εἰς τοὺς Βανδήλους, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἀπῆτει νῦν ὡς παράρτημα τοῦ κατὰ κτηθέντος βανδηλικοῦ κράτους.

Ὁ Βελισάριος ἐπιτραπείς τὸν νέον τοῦτον πόλεμον, ἀπεβιβάσθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σικελίαν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 535. Οἱ κατέχοντες τὴν νῆσον ταύτην εὐάριθμοι Γότθοι δὲν ἀντέστησαν ὅπως οὖν εἰμὴ ἐν Πανόρμῳ· ἀλλὰ καὶ ταύτης ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ κύριος ὁ Βελισάριος, συμπληρώσας οὕτως ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου τὴν κατάκτησιν ἀπάσης τῆς Σικελίας, εἰς ὃ συνετέλεσε βεβαίως οὐκ ὀλίγον ἢ συμπάθεια ἣν εἶχον οἱ πλεῖστοι αὐτῆς κάτοικοι πρὸς τὴν ἐλληνικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναρχίαν. Διότι ἡ πάλαι ποτὲ κατ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνισθεῖσα Σικελία ὑπέκυψε μὲν ἔπειτα εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, οὐδέποτε δὲ ἐδέχθη τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαῖαι διαλεκτικαὶ μεταξὺ τῶν δωρικῶν καὶ τῶν χαλκιδικῶν ἐλληνίδων ἀποικιῶν διαφοραὶ εἶχον ἐκλείψει σχεδὸν, ὥς ἐξάγεται ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν, ὑπενδούσχι εἰς τὴν λεγομένην κοινὴν διάλεκτον· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ ἐπικρατοῦσα ἐτι αὐτόθι γλῶσσα ἦτο ἡ κοινὴ αὕτη ἐλληνικὴ διάλεκτος, ἥτις ὑπέτρεφεν ἀναμνήσεις καὶ αἰσθήματα, ὥς ἐκ τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι τῆς νήσου εὐχάριστως εἶδον ἑαυτοὺς ἀπαλλαγέντας τῆς γοτθικῆς κυριαρχίας, καὶ συνταχθέντας μετὰ κράτους ὁμογλώσσου καὶ ὁμοδόξου.

Ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὁ Βελισάριος, πληροφορηθεὶς ὅτι ἐν Ἀφρικῇ συνέβη στάσις, μεταβαίνει αὐτόθι καὶ κατατροπώνει αὐτὴν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ· ἔπειτα δὲ ἀνακάμπει εἰς Σικελίαν, ὅπου ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, εἶχεν ἀφηνιάσει ὁ ἴδιος αὐτοῦ στρατός· καὶ καθυποβαλὼν αὐτὸν αὐτῆς εἰς πειθαρχίαν, ἄγει τῷ 536 ἐπὶ τὴν τῆς Ἰταλίας κατάκτησιν. Ἡ κάτω Ἰταλία ἥτις διὰ τὸν ὁλοσχερῆ αὐτῆς ἐξελληνισμόν εἶχεν ὀνομασθῇ ποτε μεγάλη Ἑλλάς, ἔσωζεν, ὅπως καὶ ἡ Σικελία, κατὰ μέγα μέρος τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις. Ὅθεν τὸ Ῥήγιον, ἡ πρώτη πόλις ἣν ἀπῆντησεν ὁ Βελισάριος, ἐδέχθη αὐτὸν προθύμως. Πλὴν τοῦτου ὁ γαμβρός τοῦ Θεωδάτου, ὃν οὗτος εἶχεν ἐκπέμψει εἰς τὸν μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πορθμὸν, ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους, ἀντὶ νὰ καταπολεμήσῃ αὐτοὺς, ἔσπευσε νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν δαφνοστεφεῖ αὐτῶν ἡγεμόνα. Ἀλλὰ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Γότθων εἶχεν ἐπιχειρήσει μυστικὰς τινὰς πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν διαπραγματεύσεις, ὑποσχόμενος νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχῆς, ἐὰν λάβῃ ἀσφαλῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνταξιν· πληροφορηθεὶς ὁμῶς ἔπειτα ὅτι οἱ Γότθοι ἠδονόκησαν ὅπως οὖν ἐν Ἰλλυρίᾳ, ἀνέλαβε θάρρος καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον. Ἡ Νεάπολις, κατε-

χομένη ὑπὸ φρουρᾶς πολυαριθμοῦ Γότθων, οἵτινες εἶχον καταλίπει εἰς Ῥαύενναν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα ὡς ἐνέχυρα τῆς ἰδίας πίστεως, ἀντέστη ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας εἰς τὸν Βελισάριον. Ἄλλ' ὁ Θεοδότος, εἰ καὶ ἐξελθὼν ἐκ Ῥώμης μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, δὲν ἐτόλμησε νὰ βοηθήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, οἱ δὲ ὑπήκοοί του, ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν τοσαύτην τοῦ ἀνδρὸς δειλίαν, ἐθανάτωσαν αὐτὸν, καὶ ἀνηγόρευσαν ἄρχοντα τὸν στρατηγὸν Οὐίτιγιν. Ὁ νέος βασιλεὺς ἦτο μὲν ἀνὴρ ὁμολογουμένως γενναῖος, δὲν ἐνόμισεν ὅμως φρόνιμον νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συσταθῆν ἐν χώρᾳ τῆς ὁποίας οἱ πλείστοι κάτοικοι δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διέκειντο. Ἐγκατέλιπε δὲ καὶ τὴν Ῥώμην αὐτήν, καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ῥαύενναν, ἥτις ἦτο τὸ ἀσφαλέστερον πολεμικὸν τῆς Ἰταλίας ὁρμητήριον. Τότε ὁ Βελισάριος, προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰσῆλθε κατὰ μῆνα δεκέμβριον τοῦ 536 εἰς τὴν ἄλλοτε κοσμοκράτορα πόλιν, τῆς ὁποίας καὶ ἔπεμψε τὰς κλεῖς εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ὁ Οὐίτιγίς, ἀθροίσας ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ δυνάμεις ἀξιολόγους, ἦλθε καὶ ἐπολιόρχησε τὴν Ῥώμην. Ἡ φρουρά αὐτῆς ἦτο εὐάριθμος· ἡ ἐκτασις τῆς πόλεως μεγάλη· οἱ κάτοικοι ἀπόλεμοι καὶ παλίμβουλοι· ὥστε ὁ Βελισάριος, καίτοι Βελισάριος ὢν, δὲν ἤθελεν ἴσως δυνηθῇ νὰ ἀνθῆξῃ ἐὰν δὲν κατέφθανον αἱ ἐπικουραὶ τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐσταλθσαν αὐτῷ, κυρίως χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἀντωνίνης.

Τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς ταύτης εἶναι τοσοῦτον στενῶς συνδεδεμένον μεθ' ὅλου τοῦ ἐνδόξου σταδίου τὸ ὁποῖον διήνυσεν ὁ μέγας στρατηγός, καὶ μεθ' ὅλης τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν χρόνων τούτων, ὥστε πρόσφορον νομίζομεν νὰ εἴπωμεν ὀλίγας τινὰς λέξεις περὶ αὐτῆς. Ἡ Ἀντωνίνα κατήγετο ἐκ πατρὸς μὲν καὶ πάππου ἡνιόχων ἐν τοῖς ἱπποδρομίαις Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης, ἐκ μητρὸς δὲ διαγαγούσης βίον ἡκιστα χρηστὸν, τὸν ὁποῖον ἐμιμήθη καὶ ἡ θυγάτηρ ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον, πρὶν ἢ συζευχθῇ τὸν Βελισάριον. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἡξιώθη τοιαύτης τύχης, οὐδαμῶς ὑπῆρξε πιστὴ πρὸς τὸν περιφανῆ αὐτῆς σύζυγον, ἀλλὰ διαβόητος ἀπέβη διὰ τὸν σκανδαλώδη αὐτῆς ἔρωτα πρὸς νέον τινὰ Θρακᾶ ὀνόματι Θεοδόσιον. Καὶ ὅμως τοιαύτη οὐσα περὶ τὸν κατ' ἰδίαν βίον, ἀνέδειξε περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν, ἐπιτηδεύοντα θαυμαστήν καὶ ἥθος ἀτρόμητον. Ἐπέτυχε τὴν φιλίαν τῆς Θεοδώρας, συνώδευσε τὸν Βελισάριον εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς ἐκστρατείας, ἐξέθηκεν ἑαυτὴν εἰς μυρίους κινδύνους,

ἔδωκε πολλάκις εἰς τὸν σύζυγον συνετάς συμβουλὰς, καὶ, ματαιοῦσα τὰς ἀδικοκόπως κατ' αὐτοῦ πλεκομένας ῥαδιουργίας, κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν συνδρομὴν τῆς αὐλῆς, ἥς ἄνευ δὲν ἤθελεν οὗτος θυνηθῇ νὰ διαπράξῃ τὰ μεγαλουργήματα τὰ τοσοῦτον κλείσαντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Τὰ Ἀνεκδότα τοῦ Προκοπίου ἐπέχυσαν εἰς τὸν βίον τῆς Ἀντωνίνης τὸν συνήθη αὐτῶν ἰόν· καὶ τινες τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ἐκλαμβάνοντες κατὰ γράμμα τὰ αἰσχρὰ ταῦτα διηγήματα, ἐμπαίζουσι καὶ χλευάζουσι τὸν Βελισάριον ἀνηλεῶς διὰ τὴν ἀνοχὴν ἣν ἔδειξε πρὸς τὴν ἀκολασίαν ἐκείνην τῆς ὑποίας, ὡς βεβαιούσιν, ὑπῆρξε πολλάκις αὐτόπτης μάρτυς. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐξεθέσαμεν τὴν περὶ τῶν Ἀνεκδότων γνώμην ἡμῶν· οὐδὲ θέλομεν παραδεχθῇ ποτε τὴν περὶ αὐτῶν δοξασίαν τοῦ Γίβωνος, τοῦ ἀξιούντος, ὅτι τὰ Ἀνεκδότα ἐνδεχόμενον νὰ ἀληθεύωσι καθ' ὁλοκληρίαν, τὸ μὲν ὡς πιθανὰ, τὸ δὲ δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα ὅτι εἶναι ἀπίθανα. Ὁ Προκόπιος, ἐπιφέρει ὁ Γίβων, ἐγίνωσκε βεβαίως τὰ μὲν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, τὰ δὲ εἶναι τοιαῦτα ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπενόησεν αὐτά. Ὅχι, ἀναμφιβόλως· ἡ ἱστορία, ἡ σπουδαία ἱστορία δὲν θέλει ποτὲ ἐξευτελίσαι ἑαυτὴν μέχρι τοῦ νὰ πιστεύσῃ κατὰ γράμμα τὸν ἀλλόκοτον ἐκεῖνον ἄνθρωπον, ὅστις ἀφοῦ ἤγειρεν ἀναφανδὸν ἀνδριάντας εἰς τοὺς ἥρωας καὶ τὰς ἡρώιδας αὐτοῦ, ἡσχολεῖτο ἔπειτα ἐν τῷ κρυπτῷ νὰ μεταμορφώῃ τὰ καλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ ἐκεῖνα ἔργα εἰς ἐπονειδίστους Σατύρους καὶ Σειληνοὺς. Ναὶ μὲν δὲν ἰσχυρίζομεθα ὅτι ἡ Ἀντωνίνα καὶ ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξαν γυναῖκες χρησταὶ καὶ ἡμίμοι· ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἡλικίᾳ φαίνεται ὁμολογούμενον ὅτι ὑπέκυψαν εἰς πειρασμοὺς ὁλεθρίους· ἀλλ' ἀφοῦ προήχθησαν εἰς μεγάλην τύχης περιωπὴν, ἂν ἡ Ἀντωνίνα δὲν ἐφάνη ὅπως ἡ βασιλικὴ αὐτῆς φίλη πιστὴ πρὸς τὸν σύζυγον, ἔδειξεν ὅμως ἴσῃ πρὸς αὐτὴν πολιτικὴν δεξιότητα καὶ θάρρος, καὶ ῥιψοκίνδυνον πνεῦμα ἴσως ἐκείνης ἀνώτερον. Τοσαῦτα δὲ προτερήματα συνδυαζόμενα μετὰ χάριτος ἐξαιρέτου καὶ ἀπηλλαγμένα τῶν ἀπαισιῶν περιστατικῶν τὰ ὅποια ἐπενόησεν ἡ ἀκόλαστος τοῦ Προκοπίου φαντασία, ἠδύναντο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσωσι τὴν εὐαίσθητον οὐδὲν ἦτον ἡ μεγάλῃν τοῦ Βελισαρίου ψυχὴν, χωρὶς νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς χλευῆς καὶ περιφρονήσεως. Ἀλλὰ θέλουσιν ἴσως ἐρωτήσῃ τινὲς· Τίς σὲ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ὑπολάβῃς ὡς ἐπινενοημένα τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις περὶ Ἀντωνίνης ἀναφερόμενα σκανδαλώδη περιστατικά; Τίς; Ὁ φιλόσοφος χαρακτηρ τῆς ὅλης ταύτης

συγγραφῆς καὶ ἡ τοῦ Σουΐδα μαρτυρία ὅςτις, πρῶτος μνημονεύσας τῶν Ἀνεκδότων, χαρακτηρίζει, καθὰ εἶδομεν, ὡς ἀνάξια ἱστορικῆς πίστεως πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ Βελισαρίου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ λεγόμενα. Ὅπως δὲ ποτε ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ δραστηριότης τῆς Ἀντωνίνης ἀπέβη σωτήριος εἰς τὴν Ῥώμην, ἐπαγαγούσα τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀπαραιτήτων ἐπικουριῶν.

Οἱ Γότθοι εἰς μάτην ἐπὶ ὅλον ἔτος ἀγωνισθέντες νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν, ἀποβαλόντες ἐν τῷ μεταξύ τὰ δύο τρίτα τῆς δυνάμεως καὶ καταπλαγέντες ὑπὸ ἀντιπερισπασμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν ὁ Βελισάριος κατὰ Ῥαυέννης, ὅπου οἱ πολέμιοι εἶχον τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τοὺς θησαυροὺς, ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν, παθόντες τὰ πάνδεινα ἐν τῇ ὑποχωρήσει. Καὶ ἐπῆλθε μὲν εἰς βοήθειαν τῶν Γόθων ἐκ Γαλατίας εἰς τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ἀλλὰ στερηθεὶς μετ' οὐ πολὺ τῶν ἀναγκαίων ἐφοδίων καὶ ἰδὼν τὴν στρατιὰν αὐτοῦ ἐλεεινῶς ἐκ τούτου νοσήσασαν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Τότε ὁ Βελισάριος ἀπέκλεισε τὸν Οὐτίγιν εἰς Ῥαύενναν τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσε τελευταῖον μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἐν ἔτει 539. Οἱ Γότθοι ἀποθαυμάζοντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς προέτειναν νὰ ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν βασιλέα· ἀλλ' αὐτὸς προετίμησε νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ ἤγαγεν αὐθις αἰχμάλωτον εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸν ἀντίπαλον ἐκεῖνον ἡγεμόνα μετὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ τῶν θησαυρῶν.

Ἵνα μὴ διακόψωμεν τὴν συνοπτικὴν ταύτην ἔκθεσιν τῶν ἀγώνων οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς κατέβαλε πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπιφέρομεν εἰσέτι ὀλίγα τινὰ περὶ τούτων ἐνταῦθα. Μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ῥαυέννης, ἀνεκλήθη ὁ Βελισάριος ἵνα ἀναλάβῃ τὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπαναληφθέντα περσικὸν πόλεμον, ὁ δὲ ὑπὸ τῶν Γόθων προχειρισθεὶς νέος βασιλεὺς Τωτίλας ἐπεχείρησε δεινὴν ἀπάσης τῆς χερσονήσου λεηλασίαν ὥστε τῷ 545 ἐδέησεν ὁ Βελισάριος νὰ μεταβῇ ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας εἰς Ἰταλίαν ἵνα ἐπανορθώσῃ τὰ ἀμαρτήματα τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐνεκα τῶν πολλῶν συμφορῶν ἃς ἐν τῷ μεταξύ ὑπέστη τὸ κράτος, καὶ περὶ ὧν κατωτέρω θέλομεν ὁμιλήσει, μὴ λαβὼν μήτε στρατὸν ἀποχρῶντα, μήτε πόρους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἄλωσιν καὶ τὴν δῆωσιν τῆς Ῥώμης. Καὶ ἀνέκτησε μὲν αὐτὴν πάλιν ἐγκατέλειπεν ὅμως αὐθις

καὶ ὀριστικῶς τῷ 548 τὴν Ἰταλίαν, ἣτις κατήντησε νὰ ἀποστραφῇ τὴν ἀνατολικὴν κυριαρχίαν διὰ τὰς καταπιέσεις εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπουργοί, ἐνῷ ὁ Τωτίλας προσφκειοῦτο τοὺς κατοίκους διὰ τῆς φιλάνθρωπίας αὐτοῦ ἅμα καὶ τῆς ἀνδρείας. Ἐγένετο δὲ πάλιν κύριος τῆς Ῥώμης, ἀνέκτησε τὴν Σικελίαν, τὴν Σαρδόναν, τὴν Κόρσικαν καὶ διὰ πλοίων μακρῶν τριακοσίων ἐλεηλάτησε τὴν Κέρκυραν καὶ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ τὴν Νικόπολιν καὶ τὴν Ἀγχισον καὶ τὰ περὶ Δωδώνην χωρία. Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς, καίτοι τὸ κράτος εἶχε δεινῶς ἔνεκα ποικίλων συμφορῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν μεγάλην πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας ἐκστρατείαν, ἀναθεῖς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἔργου εἰς τὸν ἕτερον περιφανῆ τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τὸν Ναρσῆν, ἐνάμιλλον τῇ ἀληθείᾳ εἰς πολλὰ τοῦ Βελισαρίου ἀνεδειχθέντα.

Ὁ Ναρσῆς ἦτο εὐνοῦχος· ἀλλ' ἦτο ἐκ τῶν εὐαριθμῶν τοιούτων ἀνθρώπων ὅσοι οὐ μόνον δὲν ἔχουσι τὰ συνήθη αὐτοῖς ἠθικὰ ἐλαττώματα, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν διαπρεπεστέρων τῆς ἱστορίας ἀνδρῶν διακαιοῦνται νὰ καταταχθῶσι. Τὸ μὲν ἀνάστημα αὐτοῦ ἦτο βραχὺ καὶ τὸ σῶμα ἀσθενές· ἐντὸς ὁμῶς τοῦ ἀθλίου τούτου σκεύους ἐσκήνου ψυχὴ μεγαλεπήβολος καὶ τολμηρά. Διαγαγὼν τὴν νεότητά περὶ τὰς θηλυπρεπεῖς ἐργασίας περὶ ἃς συνήθως ἡσχολοῦντο οἱ ἀμφοτερόβιοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ἐκτῆσατο λεπτότητα καὶ δεξιότητα πνεύματος, ἥς οὗτοι δὲν ἐστεροῦντο συνήθως· τὸ θαυμάσιον εἶναι ὅτι ἀνέπτυξε Ῥώμην διανοημάτων καὶ τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν τόλμην καὶ δραστηριότητα. «Ὁ δὲ Ναρσῆς οὗτος εὐνοῦχος μὲν ἦν καὶ τῶν βασιλικῶν χρημάτων ταμίης, ἄλλως δὲ ὀξὺς καὶ μᾶλλον ἢ κατ' εὐνοῦχον δραστήριος,» λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Προκόπιος. Ἀλλαχοῦ δὲ ὀνομάζει αὐτὸν μεγαλοδωρότατον, καὶ πρὸς τὸ εὖ ποιεῖν παρὰ φόρῳ ἔχοντα, καὶ ἐπιτήδειον νὰ προσλαμβάνῃ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ ἀξιωματικῶν, ἀπονέμων οὕτως αὐτῷ τὰ εὐγενέστατα τῶν προτερημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔδειξε καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην τὴν παράδοξον τέχνην ἣν εἶχε τοῦ διακρίνειν καὶ ἐκτιμᾶν τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀξίαν. Οὐ μόνον ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν διεξαγωγὴν πολλῶν δυσκόλων πρεσβειῶν, ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείας τοῦ Βελισαρίου ἐξάπέστειλε τὸν Ναρσῆν ὡς ἐπίκουρον εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην καὶ παρέσχεν οὕτως αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρε-

σίαν πρᾶξιν καὶ πείραν, ἥς τοσοῦτον ταχέως ἐγένετο ὁ Ναρσῆς ἐγκρατέστατος, ὥστε ἕκτοτε ἀνεδείχθη οὐχὶ κατώτερος τοῦ Βελισαρίου. Ἦδη δὲ ἀνχλαβὼν τὴν ὅλην τοῦ νέου ἐπιχειρήματος ἡγεμονίαν μετὰ πόρων θαυσιλῶν, ἔτι δὲ ἐπικούρους ἔχων τοὺς Λομβαρδοὺς, οἵτινες ὠφελοῦμενοι ἐκ τῶν προηγουμένων συμφορῶν τῶν Γότθων εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν, προήλασε κατὰ τοῦ Τωτίλα καὶ συνεκρότησε πρὸς αὐτὸν τῷ 553 μάχην μεγάλην καὶ κρίσιμον, καθ' ἣν οὗτος ὀλοσχερῶς κατατροπωθεὶς ἐφονεύθη. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ναρσῆς ἐγένετο κύριος τῆς Ῥώμης καὶ καταβαλὼν ὡς αὐτὸς τοὺς ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἐπιδραμόντας Φράγκους καὶ Ἀλαμαννοὺς, ἐπήνεγκε τὴν ὀλεσχερῇ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ Γότθων χεῖρωσιν. Ὁ Ναρσῆς παρέμεινεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη κυβερνήτης τῆς χώρας ταύτης. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περιβεβλημένοι τὸ τῶν ἐξάρχων ἀξίωμα, ἔδρευον εἰς Ῥαύενναν καὶ οὐχὶ εἰς Ῥώμην, ἥτις ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀλώσεων ὅσας ὑπέστη, εἶχεν ἀποβάλλει τῶν τε κατοίκων τοὺς πλείστους καὶ τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς. Καὶ ἡ μὲν ἄνω Ἰταλία τάχιστα ἀπεσπάσθη τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἕνεκα τῆς προϊούσης τῶν Λομβαρδῶν δυνάμεως· ἡ δὲ μέση ὑπέκυψε μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἐπὶ τῶν εἰκονομαχικῶν χρόνων, εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης· ἀλλ' ἡ κάτω χώρα καὶ ἡ Σικελία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺ μακρότερον ὑποκείμεναι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ σχέσεις.

Ἐνῷ δὲ ὁ Ναρσῆς διέπραττε τὴν χεῖρωσιν τῆς Ἰταλίας, εἰς τῶν Οὐισιγόθων ἡγεμόνων, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἐγκατασταθέντες ἐν Ἰσπανίᾳ διετέλουν εἰς ἐμφυλίους πρὸς ἀλλήλους ἐριδας, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησεν αὐτῷ τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας, τὴν Μουρκίαν, τὴν Γρανάταν, τὴν Σευιλλίαν. Ὁ Πατρίκιος Λιβέριος προσελθὼν μετὰ στόλου ἀξιολόγου, συνέλαβε μάλιστα τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τὸ κράτος ἅπασαν τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον καὶ προήλασε μέχρι Βορδιγάλων. Οἱ Οὐισιγόθοι ὁμοφρονήσαντες μετ' οὐ πολὺ κατεξάνεστησαν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ τοῦτο ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἐβδομήκοντα ἔτη κατέχον μέρη τινὰ τῆς Ἰσπανίας.

Μετὰ εἰκοσαεταεῖς λοιπὸν ἀτρύτους ἀγῶνας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτυχε μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ὀνείρου τὸ ὁποῖον ἐκ νεότητος ἐπεδίωκεν, ἥτοι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κρά-

τους, ἀνακτῆσας πᾶσαν μὲν τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Κυρηναικῆς βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν μέχρι τοῦ Ἀντλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, πᾶσαν δὲ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν, τὰς λοιπὰς τῆς Μεσογείου νήσους, καὶ μέρος οὐ μικρὸν τῆς Ἰσπανίας. Τὰ κατορθώματα ὅμως ταῦτα δὲν ἐγένοντο εἰμὴ διὰ τῆς θυσίας πολυτιμοτάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων· ἔνεκα δὲ τῶν κατακτήσεων ἐκείνων ὧν αἱ πλεῖσται ἀπωλέσθησαν μετ' οὐ πολὺ, ἐπηνέχθησαν εἰς τὸ κύριον τοῦ ἑλληνισμοῦ σῶμα πληγαὶ ἀνεπανόρθωτοι. Ἀλλὰ πρὶν ἱστορήσωμεν τὰ περὶ τούτου, θέλομεν διεξηγήσει ἐνταῦθα δι' ὀλίγων, πῶς συνεκροτεῖτο τότε καὶ πῶς διωκεῖτο ἡ στρατιωτικὴ δύναμις δι' ἧς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία διέπραξε τὰ πολλὰ ἐκεῖνα καὶ ἀξιόλογα πολεμικὰ ἔργα.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ στρατὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ συνέκειτο ἐκ δύο διακεκριμένων μέχρι τινὸς στοιχείων· ἐκ τῶν ἰθαγενῶν τακτικῶν ταγμάτων καὶ ἐκ τῶν ἀτάκτων φοιδεράτων ἤτοι ἄλλοδαπῶν μισθοφόρων. Σημειωτέον ὅμως ὅτι καὶ εἰς τὸν τακτικὸν ἰθαγενῆ στρατὸν περιλαμβάνοντο πολλοὶ ἄλλοδαποὶ βάρβαροι, καὶ μεταξὺ τῶν ἀτάκτων φοιδεράτων πολλοὶ ἰθαγενεῖς. Ὁ τακτικὸς ἰθαγενὴς στρατὸς δὲν ἀπηρτίζετο διὰ στρατολογίας ἀμέσου, οἷα σήμερον ἐπικρατεῖ παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Οἱ συγκλητικοί, οἱ ἀνώτεροι τοῦ κράτους λειτουργοὶ καὶ οἱ κτηματῖαι ὤφειλον νὰ δίδωσιν ὡς φόρον τοὺς στρατευσίμους, ἓνα ἢ πλείονας ἕκαστος, ἀναλόγως τοῦ ἀξιώματος ἢ τῆς περιουσίας αὐτοῦ· ὥστε πολλοὶ τῶν μικροτέρων γαιοκτητῶν ἔδιδον ἡνωμένοι ὁμοῦ ἓνα στρατεύσιμον. Καὶ ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἴδιον ἐπάγγελμα ἔχοντες τὴν εὕρεσιν τῶν στρατευσίμων. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αἱ ἀνώτεραι καὶ μέσαι τῆς κοινωνίας τάξεις δὲν ἦσαν προσωπικῶς ὑπόχρεοι εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Τοῦτο λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν ὑπηρετοῦν παντάπασιν, διότι οἱ πλείστοι τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ ἀνῆκον βεβαίως εἰς τὰς τάξεις ἐκεῖνας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ πολυάριθμοι μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ καὶ οἱ περὶ τὴν εἰσπραξίν τῶν δημοσίων φόρων ὅπως δὴ ποτε ἐνεχόμενοι, ἢ ἀπηλλάττοντο ἢ ἀπεκλείοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· ἀφ' ἐτέρου δὲ, ἐπεκράτησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολλὴ ἀδιαφορία πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν ἔνεκα τῶν ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ ἔξεων περὶ ὧν προϊόντος τοῦ λόγου θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, σχετικῶς ὀλίγοι ὑπῆρχον, ὥς μὴ ὤφειλεν,

οἱ εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον ἐπιδιδόμενοι ἐκ τῶν ἀνωτέρων καὶ μέσων τῆς κοινωνίας τάξεων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸν στρατὸν οἱ γεωργοὶ ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ἐκ τούτου ἡ τῶν κτημάτων καλλιέργεια, μετὰ τῆς ὁποίας στενωῶς συνεδέετο ἡ τοῦ δημόσιου ταμείου πρόσοδος. Ὅθεν εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν κατετάσσοντο ἰδίως, α.) οἱ πενέστεροι τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, β.) οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινῶν ἐπαρχιῶν, τῶν ὁποίων διὰ τὸ ἄγονον αὐτῶν ἢ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσφορὰ ἦτο ἐλαχίστη, γ.) οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ὅσων τὰ κτήματα ἀφηρεήθησαν ὑπὸ τῶν ἐμβαλόντων βαρβάρων καὶ ἰδίως τῶν περὶ τὸν Ἰστρον ἐπαρχιῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ ἄριστοι τῶν στρατευσίμων. Τελευταῖον δὲ δ.) πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἀλλοδαπῶν βαρβάρων. Βραδύτερον θέλομεν ἶδει ὅτι εἰσῆχθησαν περὶ τὴν στρατολογίαν μεταρρυθμίσεις σπουδαῖαι, καὶ ὅτι ἰδίως τὸ ὑγιέστερον τῶν κατοίκων μέρος, οἱ ἰδιοκτῆται τῆς γῆς, ὡς δικαίωμα μᾶλλον ἢ ὡς ὑποχρέωσιν ἀνέλαβον τὸ ὑπηρετεῖν ἐν τῷ στρατῷ· ἀλλ' ἐν τῇ 6ῃ, τῇ 7ῃ, ἴσως καὶ τῇ 8ῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν ὀχλιωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων.

Τὸ δὲ κράτιστον αὐτοῦ μέρος δὲν ἦτο ὡς ἄλλοτε, καὶ ὡς βραδύτερον πάλιν συνέβη, ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρά. Ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος, ἡ φρουρά αὕτη ἔπαυσε τοῦ νὰ συγκροτῇται ὡς πρότερον ἐκ δεδοκιμασμένων περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἀνδρῶν· ἀλλ' ἤρχισαν νὰ κατατάσσονται εἰς αὐτὸν, πρὸς χάριν καὶ διὰ δόσεως χρημάτων, ἄνθρωποι εὐποροὶ μὲν, ἥκιστα δὲ μάχιμοι, καὶ ἐπιτήδειοι μόνον νὰ παρίστανται εἰς τὰς ἐπισήμους παρατάξεις. Ἀριστον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ἰδίως τὸ ἵππικόν. Εἰς τὸ ἵππικόν κατετάσσοντο οἱ ῥωμαλεώτατοι καὶ οἱ χρηστότατοι τῶν στρατευσίμων, οἵτινες ἐπιμελῶς καὶ αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες καὶ γυμναζόμενοι εἰς τὸ νὰ ὑπηρετῶσιν οὐ μόνον ἔφιπποι ἀλλὰ καὶ πεζοί, πολλάκις περιφανῶς ἡγωνίσθησαν κατὰ τε τὴν περὶ Καλλίνικον πρὸς Πέρσας μάχην καὶ ἐν τῇ Ἀφρικῇ πρὸς Μαυρουσίους καὶ ἄλλαχοῦ. Ἦσαν δὲ κατάφρακτοι καὶ λογχοφόροι, ἐνθυμίζοντες εἰς πολλὰ τὸ ἀρχαῖον βαρὺ μακεδονικὸν καὶ θεσσαλικὸν ἵππικόν, καὶ χρησιμεύσαντες ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ μετέπειτα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ διαμορφωθέντος ἱπποτικοῦ τάγματος.

Ὁ τακτικὸς πεζικὸς στρατὸς ἦτο πολὺ τοῦ ἵππικοῦ ὑποδεέστερος. Ἡ πειθαρχία αὐτοῦ εἶχε παραδόξως χαλαρωθῇ κατὰ τὴν ἕκτην ἑκα-

τονταετηρίδα διὰ πολλοὺς λόγους. Καὶ πρῶτον διότι οἱ ἀδιόκοποι οὗτοι πόλεμοι ἐξαντλοῦντες ἐκ διαλειμμάτων τοὺς δημοσίους πόρους, δὲν επέτρεπον τὴν τακτικὴν τοῦ στρατοῦ πληρωμὴν. Ἐνίοτε μάλιστα παντελῶς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου δὲν ἐπληρώνοντο οἱ στρατοί. "Οτε λόγου χάριν ἐν ἔτει 545 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Βελισάριος, ἡ ἡγεμονία τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἀνετέθη αὐτῷ ἰδίᾳ δαπάνῃ, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐσήμκινεν εἰμὴ ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ συγκροτηθησόμενος στρατὸς θέλει συντηρηθῆ διὰ λαφυραγωγίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατελέσῃ αὐστηρῶς πειθαρχῶν. Πλὴν τούτου ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυθέρνησις ἐνόμιζεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὅτι συμφέρει νὰ ἐλαττωθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἡ ἐξουσία τῶν στρατηγῶν, ἐξ οὗ συνέβαιναν ὅτι οἱ μεγάλοι στρατοὶ αὐτῆς συνέκειντο ἐκ διαφόρων ὑπὸ ἰδίους ἡγεμόνας διατελούντων σωμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πολλάκις οὐδεμίαν εἶχεν ἰσχὺν ὁ ἐπὶ φιλῷ ὀνόματι στρατηγός. Ὁ Ναρσῆς ὅτε κατὰ πρῶτον μετέβη εἰς Ἰταλίαν ἀπεστάλη πρὸς ἐπιτήρησιν μᾶλλον ἢ πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ Βελισαρίου· διὸ καὶ εἰς ῥῆξιν ἤλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἀντέπραξε κατ' αὐτοῦ. Ἡ μοναρχία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ ἐπολιτεύετο οὕτω προδῆλως, διὰ τὸν φόβον μὴ στρατηγοὶ αὐτοκράτορες, ὠφελοῦμενοι ἐκ τῆς πολλῆς δυνάμεως, στασιάζωσιν ἢ καὶ ἐπὶ τὴν πορφύραν ὀρέξωσι χεῖρα. Ἀλλ' ἡ μοναρχία ἐκείνη θέλουσα νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν τοῦτο, ἐνέπιπτε προδῆλως εἰς ἄλλο μεγαλῆτερον τὴν παραλυσίαν τοῦ στρατοῦ. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐν ἀτόπημα συνεπάγεται πάντοτε ἕτερον, ἡ παραλυσία ἐκείνη προέβη ἐνίοτε εἰς τοσοῦτον, ὥστε οἱ στρατηγοὶ ἡναγκάζοντο νὰ συγκροτῶσιν ἐξ ἰδίων περὶ ἑαυτοὺς πολυάριθμον οἰκείαν φρουράν, ἣτις ὤμνυε μὲν ὑποταγὴν τῷ βασιλεῖ, πρὸ πάντων ὅμως ὤμνυε πίστιν εἰς τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα. Εἰς τῶν λόγων δι' οὓς ὁ Βελισάριος συνεῖχεν ὡπωςοῦν τὸν στρατὸν καὶ ἐπέβαλεν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διατασσομένων, ἦτο ὅτι ἐπὶ τοῦ γοτθικοῦ πολέμου εἶχε συγκροτημένην περὶ ἑαυτὸν ἐξ ἰδίων φρουρὰν ἑπτακισχιλίων ἀρίστων ἱππέων.

Ἀλλ' ὅσα δῆποτε καὶ ἦσαν τὰ ἐλαττώματα εἰς τὴν ὑπέκυψεν ὁ τακτικὸς στρατὸς, καὶ ἰδίως ὁ πεζικὸς διὰ τε τὴν συρφετώδη στρατολογίαν καὶ τὴν πλημμελῆ πολλὰκις διοίκησιν καὶ τὸν κακὸν τῆς στρατηγίας ὀργανισμόν, ὁ στρατὸς οὗτος ἐσωζεν ἔτι προτερήματά τινα ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐ μόνον ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς Πέρσας παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν καὶ εἰς τὰ ἀρκτῶα ἔθνη παρὰ τὸν Ἰστρον, ἀλλὰ καὶ τὰ πε-

ρίπυστα βασιλεία τῶν Βανδήλων καὶ τῶν Γόθων νὰ καταλύσῃ. Ὁ στρατὸς οὗτος, ὠργανωμένος ὦν καὶ παρατασσόμενος κατὰ τοὺς ὑφισταμένους ἔτι κανόνες τῆς ἀρχαίας τακτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ὑπερεῖχε πάντοτε κατὰ τοῦτο τῶν ὀχλικῶς συντεταγμένων καὶ ἐπιτιθεμένων βαρβάρων. Πρὸς τούτοις, τὸ μηχανικὸν αὐτοῦ ἦτο ἄριστον, ἡ ὀπλοποιΐα ἐπιτηδειοτάτη, τὰ ὀπλοστάσια πλήρη, ὥστε εἶχε καὶ καθ' ὅλα ταῦτα πλεονεκτήματα τῶν ὁποίων παντάπασιν ἐστεροῦντο οἱ βάρβαροι. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ στρατὸς οὗτος ὠδηγεῖτο ὑπὸ στρατηγῶν καὶ ἀξιωματικῶν τῶν ὁποίων τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀνδρείαν ἠναγκάσθη νὰ δημολογήσῃ πολλάκις καὶ αὐτὴ ἡ τοσοῦτον δυσμενῶς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν διακειμένη δυτικὴ ἱστοριογραφία. Ὁ Βελισάριος, ὁ Ναρσῆς, ὁ Σολόμων, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Γερμανὸς, περὶ οὗ θέλομεν μετ' οὐ πολὺ λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, κατέλιπον ὀνόματα ἀείμνηστα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ δὲ Θράξ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Βελισαρίου ἐν τῇ Ἀφρικῇ Ἰωάννης ὁ Ἀρμένιος, καὶ ὁ Πεισίδης Πριγκήπιος, καὶ οἱ Ἰσαυροὶ Ἀθηνόδωρος καὶ Ταρμουῆδος, καὶ οἱ Καππαδόκαι Θεοδώρητος καὶ Γεώργιος Μαρτίνου, καὶ μυριοὶ ἄλλοι ἀξιωματικοί, ὧν ὁ Προκόπιος ἱστόρησε τὰ κατορθώματα καὶ τοὺς ἀγῶνας, ἤθελον τιμῆσαι τοὺς ἀρίστους τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων στρατῶν. Ἐν γένει δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅσον πολυάριθμοι ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ ἔπιπτον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἐκθύμως ἀγωνιζόμενοι. Καὶ ἂν τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι οἱ καλοὶ καγαθοὶ ἄνδρες οὗτοι ἠναγκάζοντο διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος νὰ παρασύρῳσι τὰ ὅπως οὖν νωθρὰ ἐκείνα τάγματα, μαρτυρεῖ συγχρόνως ὅτι τὸ εὐγενὲς αἶσθημα τῆς φιλοτιμίας δὲν ἔπαυσε ποτὲ ἐπικρατοῦν ἐν τῷ στρατῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας.

Ὁ δὲ ἄτακτος στρατὸς συνέκειτο πρῶτον ἐκ τῶν στιφῶν τὰ ὅποια ὤφειλον νὰ παρέχουσιν εἰς τὴν βασιλείαν οἱ ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατασταθέντες βάρβαροι ἡγεμόνες, καὶ δεύτερον ἐκ τινων ἐκλεκτῶν σωμάτων τὰ ὅποια ἔπεμπον εἰς ἐπικουρίαν τῶν βασιλέων οἱ πανταχόθεν περιζωννύοντες τὸ κράτος βάρβαροι ἡγεμόνες τῶν Αἰρούλων, τῶν Γεπιδῶν, τῆς Κολχίδος, τῶν Λομβαρδῶν, τῶν Οὐννων, τῶν Σαρακηνῶν, τῶν Μαυρουσίων, πρὸς οὓς ἅπαντας ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐτέλει τακτικὰς συντάξεις καὶ τῶν ὁποίων τινὲς μάλιστα περιεβάλλοντο ὑπὸ τῆς μοναρχίας ἐκείνης τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Τὰ ἄτακτα

ταῦτα στίφη δὲν διέπρεπον εἰμὴ ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ τόλμῃ· ἀλλ' ἐπιτηδείως συνδυαζόμενα μετὰ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ περιεποιοῦν αὐτῷ οὐκ ὀλίγην δύναμιν.

Ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συντηρούμενος τακτικὸς στρατὸς συνεποσῶτο εἰς 150,000 ἀνδρῶν. Τοῦτο τοῦλάχιστον λέγει ὁ ἐκ Μυρίνης τῆς Αἰολίδος Ἀγαθίας, ὁ ἐξακολουθήσας τὴν τοῦ Προκοπίου ἱστορίαν καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὸν ἀκμάσας. Καὶ τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει ἕτερος χρονογράφος, Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς· ἀμφότεροι δὲ βεβαιοῦσιν ὅτι ἄλλοτε τὸ κράτος συνετῆρει δύναμιν ἀνδρῶν μαχίμων 645,000 καὶ ψέγουσι τὸν Ἰουστινιανὸν διὰ τὴν τοσαύτην τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσιν· ἐλάττωσιν, δι' ἣν προηγουμένως ὁ Προκόπιος ἁορίστως μὲν ἀλλὰ πικρότατα κατηγόρησε τὸν βασιλέα ἐν τοῖς ἑαυτοῦ Ἀνεκδότοις. Δὲν ἡξεύρομεν μέχρι τίνος τὸ ποσὸν τῶν 645,000 ἀνδρῶν ἔχει ἀκριβῶς καὶ εἰς τίνας χρόνους ἀνάγεται. Βεβαίως τοσαύτην δύναμιν δὲν συνετῆρουν οἱ ἄμεσοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ προκάτοχοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπερέβαινε πιθανώτατα κατὰ πολὺ τὸ ποσὸν τῶν 150,000 ἀνδρῶν· ὥστε ἡ θρυλουμένη αὕτη μεγάλη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσις εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ἀδίκους, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, αἰτιάσεις τὰς ὁποίας παρήγαγον αἱ τοῦ Προκοπίου συκοφανταί. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι τακτικὸς στρατὸς 150,000 ἀνδρῶν ἤθελεν ἀρκέσει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅπως εἶχεν ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνῷ ἅψ' ἐνὸς ἐπεχείρει τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, ἅψ' ἐτέρου δὲν εἶχε πόρους ἱκανοὺς ὥστε νὰ αὐξήσῃ ἀναλόγως τὴν δημοσίαν δύναμιν· 150,000 δὲ ἀνδρῶν δὲν ἦτο πλεόν δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἄμυναν κράτους λαβόντος τοσοῦτον κολοσσιαῖς διαστάσεις. Καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ἰουστινιανὸς φαίνεται παντελῶς παραμελήσας τὰ τοῦ στρατοῦ, αἱ δὲ καταχρήσεις τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν συντήρησίν του ὑπαλλήλων, περιήγαγον αὐτὸν εἰς πολλὴν παραλυσίαν, ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Ἀγαθίας.

Ἀλλ' ὅσοςδὴποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ στρατὸς οὗτος, ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Οἱ πλείστοι τῶν δυτικῶν ἱστοριογράφων ἐμπαίζουσιν αὐτὸν, ὅπως πράττουσιν ἐν γένει ὅταν ὁμιλῶσι περὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν καλουμένων βυζαντινῶν πραγμάτων· τὰ δὲ πράγματα διαπρυσίως κηρύττουσιν ὅτι οἱ τοσοῦτον ἐπ' ἀνδρείᾳ θαυμαζόμενοι καὶ ἐγκωμιαζό-

μενοι ὑπὸ τῶν δυτικῶν βάρβαροι, αἰέποτε σχεδὸν ἐκ παρατάξεως κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἐκείνων στρατῶν, ἐν Ἀφρικῇ, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Κολχίδι· περὶ μόνον τὸν Ἰστρον πολλαῖς ἐνικήθησαν οἱ στρατοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ τοῦτο κυρίως διὰ λόγους ἀνεξαρτήτους τῆς ἀξίας αὐτῶν, λόγους τοὺς ὁποίους ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν ἐξηγήσει. Εὐχαρίστως δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τοιαύτην γνώμην ἐξέφερε καὶ ὁ Ἀγγλος Φίνλεϋ, ὅστις, γράψας ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων, ἀνεδείχθη εἰς πολλὰ μετριοπαθέστερος τῶν ἄλλων περὶ τὰς κρίσεις αὐτοῦ. Ἀλλως τε ἡ δυσμένεια τῶν δυτικῶν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχει ρίζας ἀρχαίας καὶ ἀνατρέχει ἕως εἰς τὸν Οὐίτιγιν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Γόθους. Μήπως εἰς τῶν ὑποστρατήγων τοῦ βαρβάρου τούτου βασιλέως ἐλέγχων τοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας διότι ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Γραικοὺς, δὲν ἔλεγεν· «οἱ (οἱ κάτοικοι τῆς Ἰταλίας) τῆς Γόθων δυνάμεως Γραικοὺς τοὺς σφίσιν οὐχ οἷους τε ἀμύνειν ὄντας ἠλλάξαντο, ἐξ ὧν τὰ πρότερα οὐδένα ἐς Ἰταλίαν ἤκοντα εἶδον, ὅτι μὴ τραγωδοὺς καὶ μίμους καὶ ναύτας λωπωδύτας;» Μήπως αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Οὐίτιγίς, προτρέπων τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῶσι γενναίως πρὸς τοὺς πολεμίους, δὲν ἔλεγε περὶ τούτων περιφρονητικῶς· «ὀλίγους τε ὄντας καὶ Γραικοὺς ἢ ἴσους;» Καὶ ὅμως οἱ Γραικοὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὸν Βελισάριον, ἐπανειλημμένως νικήσαντες τὸν τε Γόθον Οὐίτιγιν καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλαμαννοὺς, καὶ τὴν Ῥαύενναν κυριεύσαντες, ἀπήγαγον δέσμιον τὸν ἀγέρωχον ἐκείνον βασιλέα εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχου· ἄλλοι δὲ πάλιν Γραικοὶ ὑπὸ τὸν Ναρσῆν κατετρόπωσαν ἐκ παρατάξεως τὸν διάδοχον τοῦ Οὐίτιγίδος Τωτίλαν, διὰ παντὸς καταλύσαντες τὸ ἐν Ἰταλίᾳ κράτος τῶν Γόθων. Ἐν τούτοις οἱ λόγοι ἐκείνοι τῶν Γόθων, εἰ καὶ ἂν πόστατοι, εἶναι ἀξιοσημείωτοι διότι ἀναιροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐτέρων τινῶν ἱστορικῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀρνηθῶσι τὰ κατορθώματα τῶν ταγμαμάτων τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ, εἶπον ὅτι τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράχθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ὅχι ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν τοῦ στρατοῦ μαχητῶν. Ὅτι βάρβαροι οὐκ ὀλίγοι συνηγωνίζοντο μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, μάλιστα ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀλλ' ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἀπετέλουν τὴν κυρίαν τοῦ στρατοῦ τούτου δύναμιν, συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ ὅτι τὰ πλείιστα ὀνόματα τῶν διαπρεψάντων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν ἦσαν

ἰθαγενῇ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτῶν τῶν Γότθων, οἵτινες, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν πολεμίων, ὀνομάζουσιν αὐτοὺς πάντοτε Γραικοὺς. Ὅπως δὴ ποτε οἱ μὲν Γότθοι ἔχουσιν ὡς δικαιολόγημα τῆς καταφορᾶς αὐτῶν κατὰ τῶν Γραικῶν τὴν τε ἀγανάκτησιν τοῦ ἀμυνομένου καὶ τὴν περὶ τοῦ μέλλοντος παθήματος ἄγνοιαν· ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, οἵτινες ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πράγματα τὰ μετ' οὐ πολὺ διαφεύσαντα τὸ ἀγέρωχον ἦθος τῶν Γότθων, οὐδὲν ἤττον ἐπιμένουσιν ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἀδολεσχίας τοῦ Οὐτίγιδος καὶ τῶν περὶ αὐτόν;

Ἐνῷ ὅμως οἱ στρατοὶ καὶ οἱ πόροι τοῦ κράτους ἀνηλίσκοντο πρὸς ἀνάκτησιν χωρῶν αἵτινες δὲν ἔμελλον (αἱ δὲ πλεῖσται αὐτῶν, διὰ τὸ ἀλλότριον τῆς καταγωγῆς τῶν κατοίκων καὶ τὴν διαφορὰν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων, οὐδὲ ἠδύναντο) νὰ ἀπαρτίσωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον μέρη ἀναπόσπαστα τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας, αἱ χώραι αἵτινες συνεκρότουν τὸ φυσικὸν οὕτως εἰπεῖν σῶμα τῆς μοναρχίας ταύτης, ἐστερημέναι τῶν ἀναγκαίων προμάχων, προσεβόλλοντο ὑπὸ τῶν περσικῶν στρατῶν ἢ ἐπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν εἰσβολῶν τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης, ὠφελούμενος ἐκ τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ περισπασμῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ συνεννοημένος ὦν μετὰ τοῦ Οὐτίγιδος, ἐπανέλαθεν ἀπὸ τοῦ 540 τὰς ἐχθροπραξίας. Ἐμβαλὼν εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην ἐκυρίευσεν, ἐλεηλάτησε καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κατέστρεψε τὴν Ἀντιόχειαν, τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους ἀπήγαγεν ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπου, ἐν χώρῳ διέχοντι ἡμέρας ὁδὸν τῆς πόλεως Κτησιφῶντος, ἔκτισεν αὐτοῖς πόλιν, ἣν ἐπωνόμασεν Ἀντιόχειαν Χοσρόου. Ἀλλαι πόλεις ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἰδίαν σωτηρίαν διὰ χρημάτων· ὁ δὲ μονάρχης τῶν Περσῶν προελάσας μέχρι τῆς παραλίας, ἐλούσθη κατὰ τὴν Σελεύκειαν ἐν τῇ μεσογείῳ, καὶ τῷ ἡλίῳ ἔθυσεν, ὡς εἰ θέλων νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι ἔφθασε μέχρι τοῦ ἀκροτάτου τούτου ὁρίου τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐλληνικῶν κτήσεων. Τότε ὁ Βελισάριος, ὁ τοῦ Οὐτίγιδος νικητῆς, ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑπεχρέωσε τὸν Χοσρόην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ὅτε ὅμως ὁ ἥρως ἐκεῖνος ἀνεκλήθη πάλιν εἰς ἕτερον πολέμου στάδιον, οἱ περσικοὶ στρατοὶ ἐπανέλαβον τὰς ἐπιδρομὰς, ἀλλὰ κυρίως ἦδη περὶ Λαζικὴν καὶ Ἀρμενίαν, ὅπου ἐξηκολούθησεν ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπὶ εἴκοσι περὶπου ἔτη ἀμφίροπος, ὅτε μὲν νικῶντων τῶν βασιλικῶν στρατῶν, ὅτε

δὲ ἡττωμένων, ἄλλοτε κυριευόντων φρούρια, καὶ ἄλλοτε ἀποβαλλόντων, μέχρις οὗ οἱ ἀπειρηκότες ἀντίπαλοι συνωμολόγησαν, τῷ 562, πεντηκονταετῆς σπονδᾶς· καὶ ὁ μὲν Χοσρόης παρητήθη τῶν ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεων, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου δώρου τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐν Ἀσίᾳ γενόμενα. Οὐδὲν ἦττον δὲ δεινὰ δυστυχήματα συνέβησαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῶν βαρβάρων. Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἐπανελήφθησαν ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, πολὺ πρὸ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, διότι ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀπέλευσιν τοῦ Θεωδερίου καὶ τῶν Ὀστρογόθων, ἕτεραι βαρβάρων φυλαὶ προσελθοῦσαι εἰς τὸν Ἰστρον ἀπ' ἄρκτου, ἐπεχείρησαν νέας εἰσβολάς. Προκειμένου δὲ νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἐν συνόψει τὰ περὶ τῶν εἰσβολῶν τούτων, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων ὅτι θέλομεν ἀκολουθήσει τὰς τῶν συγχρόνων μαρτυρίας τοῦ Ἰλλυριοῦ Μαρκελλίνου, λατινιστὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γράψαντος, τοῦ Προκοπίου, τοῦ Ἀγαθίου, τοῦ Μαλάλα· οὐχὶ δὲ ὡς ἔπραξαν πολλοὶ νεώτεροι, καὶ τοὺς μεταγενεστέρους, Θεοφάνην, Ζωναρᾶν, Κεδρηνὸν, Νικηφόρον Γρηγορᾶν, οἵτινες οὐ μόνον συγχέουσι τοὺς χρόνους καὶ τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἔχουσι πάντοτε ῥοπήν τινα εἰς τὸ νὰ παραστήσωσιν αὐτὰ ἐπὶ τὸ τραγικώτερον. Ὡς πρὸς δὲ τὸ χρονολογικὸν μέρος, ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐνταῦθα τε καὶ καθ' ὅλον τὸν παρόντα τρίτον τῆς ἱστορίας ἡμῶν τόμον τὸ χρονογραφικὸν δοκίμιον τὸ ἐν ἔτει 1855 ἐκδοθὲν ἐν Πιερουπόλει, ὑπὸ Ἐδουάρδου Μυράλτου, ἃν καὶ δὲν ἀκολουθοῦμεν τὸ δοκίμιον τοῦτο κατὰ πόδας, διότι ἡ δυσχέρεια τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαθεν ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ ἦτο τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ καθ' ὅλα συμπεράσματα ἀναμφισβήτητα.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 499 ἐνέβαλον κατὰ πρῶτον εἰς τὸ κράτος διὰ τοῦ Ἰστροῦ οἱ Βούλγαροι, ἔθνος τουρκικῆς καταγωγῆς τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἔμελλεν ὀριστικῶς νὰ ἐγκατασταθῇ μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Αἴμου, καὶ οὐσιωδῶς νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ εἰσβολῇ, οἱ Βούλγαροι, προελάσαντες μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ἔπειτα ἐπιστρέψαντες εἰς τὰ ἴδια διὰ τῆς Θράκης, προσεβλήθησαν ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Ἀρίστου, ἄγον-

τος 15000 ἀνδρῶν· ἄλλ' ὁ στρατός οὗτος, καίτοι γενναίως ἀγωνισθεὶς, ἡττήθη, ἀποβαλὼν 4000 ἀνδρῶν καὶ τρεῖς τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων, Νικόστρατον, Ἰννοκέντιον καὶ Ἀκουῖλινον· ὥστε οἱ πολέμιοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἀβλαβεῖς. Ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ πνεύματος τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων ἀναφέρομεν, ὅτι ὁ Ζωναρᾶς, ὁμιλῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου βεβαίῳ ὅτι οἱ περὶ τὸν Ἀριστον κατετροπώθησαν διότι οἱ Βούλγαροι ἐχρήσαντο ἐπιδόξαις καὶ γοητείαις· τὴν δὲ ἡτταν «κομήτης ἀστήρ πρόεμῆνυσε καὶ κόρακες ὑπεριπτάμενοί τε καὶ οἱ σαλπικταὶ ἀντὶ ἐνυαλίου ἡχοῦς, περιπαθές τι καὶ θρηνηδὲς ἡγήσαντες.» Ἐνῶ δὲ ὁ σύγχρονος Μαρκελλῖνος ἀποθαυμάζει τὸν ἡρωϊσμόν τῶν ὑπὸ τὸν Ἀριστον μαχητῶν καὶ λέγει ὅτι 4000 μόνον ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς ἀξιοῖ, ὅτι οὗτοι αἰσχροῦς ἡττήθησαν καὶ πλὴν ὀλίγων ἅπαντες διεφθάρησαν.

Ἐν ἔτει 502 οἱ Βούλγαροι πάλιν λεηλατοῦσι τὴν Θράκην, ὅπου δὲν φαίνεται στρατός τις ἀντιταχθεὶς εἰς αὐτούς. Ἐν ἔτει δὲ 517, οἱ Βούλγαροι εἰσβαλόντες τὸ τρίτον, προελάνουσι μέχρι Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ ἀρχαίας Ἡπείρου. Καὶ πέμπει μὲν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος εἰς τὸν ἑπαρχὸν Ἰλλυρίας Ἰωάννην 1000 λίτρας χρυσοῦ, ἥτοι περὶ τὸ 1,080,000 δραχμῶν, ἵνα ἐξαγοράσῃ τοὺς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων γενομένους αἰχμαλώτους· τὸ ποσὸν ὅμως τοῦτο δὲν ἐξάρκει ἵνα πάντες λυτρωθῶσιν. Ἀλλ' ἅμα ἀναβάντος εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰουστίνου, παύουσιν αἱ ἀπ' ἄρκτου ἐπιδρομαὶ, διότι ὁ πολεμικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ὠχύρωσε, δι' ἀποχρώσεως δυνάμεως, τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον τοῦ κράτους. Ἐπανελήφθησαν δὲ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ αἱ εἰσβολαὶ, οὐχὶ ὅμως πλέον ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ ὑπὸ βαρβάρων ἐτέρων.

Τῶντι μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Ἄνται, φυλὴ σλαυικὴ, διαβάντες τὸν Ἰστρον μετὰ στρατοῦ μεγάλου, ἐνέβαλον εἰς τὴν Θράκην. Τὰ τάγματα τοῦ κράτους δὲν ἦσαν ἔτι τότε ἀπησυχολημένα εἰς τὰς ὑπερορίους στρατείας τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ναὶ μὲν ἐξηκολούθει εἰσέτι ὁ πρῶτος περσικὸς πόλεμος εἰς ὃν ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος· ἀλλ' ὑπῆρχον ἐν Θράκῃ δυνάμεις ἱκαναὶ νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπιτεθέντας πολεμίους. Τὸ δὲ εὐτυχέστατον, προΐστατο τῶν δυνάμεων τούτων στρατηγὸς ἔγκριτος, ὃν ὁ βασιλεὺς δὲν ἠναγκάσθη νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὰς

κοινὰς τοῦ στρατοῦ τάξεις, ἀλλ' εὗρε πρόχειρον ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ. Διότι ἦτο ὁ στρατηγὸς οὗτος εἰς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γερμανός. Ὁ Προκόπιος, ὅστις ὁσάκις οὔτε ὑπὸ τῆς κολακείας οἰστρηλατεῖτο, οὔτε ὑπὸ τῆς κακοβουλίας παρελογίζετο, ἤξευρε νὰ ἐκτιμᾷ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν, περιέγραψε λαμπρῶς τοὺς χαρακτῆρας τοῦ νέου ἐκείνου. Ὁ Γερμανός, στρατηγὸς ὢν ἄριστος, ἦτο ἐνταῦθ' ὡς γυναικίως ὥστε δὲν ἐδίσταζε νὰ ῥίπτῃ ἑαυτὸν ἀπειδῶς εἰς τοὺς φοβερωτάτους κινδύνους. Ἐὰν ἡ τύχη δὲν ἠνέφεξεν αὐτῷ τὰ μεγάλα πολεμικὰ στάδια εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Ναρσῆς ἐδρεψαν κλέος ἀπαράμιλλον, ὁσάκις ὁμῶς συνέπεσε νὰ ἀγωνισθῇ εἴτε κατὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρων εἴτε ἐν Ἀφρικῇ, ὑπῆρξε πάντοτε νικηφόρος. Ἐν εἰρήνῃ δὲ ἀπέδειξεν ἀρετὰς οἷας ὁμολογουμένως δὲν εἶχον, ἐκτὸς τῶν στρατοπέδων αὐτῶν, οἱ περιφανεῖς ἐκείνοι ἡγεμόνες. Ἀκριβῆς τῶν νόμων φύλαξ καὶ δικαστὴς ἀκέραιος καὶ ἀδιάσειστος, ὁ Γερμανὸς διετέλεσεν αἰείποτε ὁ τῶν ἀσθενῶν κατὰ τῶν ἰσχυρῶν προστάτης. Πλούσιος ὢν, ἐλογίζετο εὐτυχὴς ἐρχόμενος εἰς βοήθειαν τῶν δεομένων. Ἐμβριθὴς καὶ σοδάρως ἐν τοῖς συμβουλίαις καὶ πόρρῳ ἰστάμενος τῶν φατριῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν ῥαδιουργιῶν τῆς αὐλῆς, διετέλει κατ' οἶκον πρὸς τοὺς πολυαριθμοὺς φίλους ἡδύς, ἐλευθέριος, ἐπίχαρις. Λέγεται ὅτι ἡ Θεοδώρα δὲν ἠνύοι πολὺ τὸν ἀνεψιὸν αὐτὸν τοῦ συζύγου της καὶ ὅτι κατάρθρωσε νὰ μὴ λάβῃ οὗτος ὅσας ἡδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὰς ἵνα ἀναδειχθῇ λαμπρότερος ἐν πολέμοις ἢ σὺν διότι ὁ ἄκαμπτος ἐκείνος νέος δὲν ἐπέδεικνυε τῇ βασιλίδι τὴν ἀπεριόριστον εὐλάβειαν εἰς ἣν εἶχον συνηθίσει αὐτὴν πάντες οἱ ἄλλοι τοῦ κράτους λειτουργοί. Ἀλλ' ὅπως δὴποτε ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσε τιμῶν καὶ ἀγαπῶν τὸν κάλλιστον ἐκείνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ γόνον καὶ ἢν ὁ Γερμανὸς δὲν ἀπέθνησκεν αἰφνιδίως ἐν ἔτει 551, καθ' ἣν στιγμὴν προχειρισθεὶς στρατηγὸς τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ πολέμου, ἡτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Τωτίλα, ἥθελε πιθανῶς ἀναδειχθῇ ἐνάμιλλος τοῦ μετ' ὀλίγον προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ Ναρσῆ καὶ ἥθελε βραδύτερον διαδεχθῇ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἄτεκνον ἀποθανόντα θεῖον αὐτοῦ. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Γερμανὸς ἦτο ὁ στρατηγὸς τῆς Θράκης ἐν ἔτει 528 ὅτε ἐνέβαλον εἰς αὐτὴν οἱ Ἄνται. «Ὅς δὲ, λέγει ὁ Προκόπιος, ἐς χεῖρας ἐλθὼν τῷ τῶν πολεμίων στρατῷ κατὰ κράτος τε μάχῃ νικήσας, σχεδὸν τι ἅπαντας ἐκτείνει· κλέος τε μέγα

ἐκ τοῦ ἔργου τούτου ὁ Γερμανὸς ἐς πάντας ἀνθρώπους καὶ διαφερόντως ἐς τούτους δὴ τοὺς βαρβάρους περιεβάλλετο.»

Ἡ καταστροφή αὕτη ἦν ἔπαθον οἱ Ἄνται, ἀπὴν ἄλλαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ κράτος πάσης ἀρκτῶας ἐπιδρομῆς. Τὸν Γερμανὸν διεδέχθη ὡς στρατηγὸς Θράκης ὁ οὐδὲν ἥττον γενναῖος καὶ χρηστὸς Χιλβούδιος, περὶ οὗ ὁ Προκόπιος λέγει, ὅτι ἦτο «ἐς ἄγαν μὲν δραστήριος τὰ πολέμια, ἐς τόσον δὲ χρημάτων κρείσσων ὥστε ἀντὶ μεγίστου κτήματος ἐν τῇ οὐσίᾳ τῇ αὐτοῦ εἶχε τὸ κεκτῆσθαι μηδέν.» Ὁ Χιλβούδιος, διορισθεὶς στρατηγὸς Θράκης τῷ 531, ἐνέπνευσε τρόμον μέγαν εἰς τοὺς βαρβάρους, οἵτινες ἐν διαστήματι ἐνιαυτῶν τριῶν οὐ μόνον δὲν ἐτόλμησαν νὰ διαβῶσι τὸν Ἰστρον, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπέκεινα τοῦ ποταμοῦ τούτου, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου κατετροπώθησαν. Δυστυχῶς τῷ 534, ἐν μιᾷ τῶν ἐκστρατειῶν τούτων ἐφανεύθη ὁ Χιλβούδιος. Συγχρόνως δὲ ἤρχισαν αἱ ὑπερόρια τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπιχειρήσεις διὰ τοῦ κατὰ Βανδήλων πολέμου. Οὐδὲν ἥττον μέχρι τοῦ 540 οὐδεμία μεγάλη ἀναφέρεται ἐπιδρομὴ ἀρκτῶων βαρβάρων. Ἴσως διότι, ἐπικρατοῦσης ἔτι εἰρήνης πρὸς ἀνατολάς, ὑπῆρχον τάγματα τινα διαθέσιμα, ἱκανὰ πρὸς ἄμυναν τῆς Θράκης.

Ἀλλὰ τῷ 540, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων ἐπανελάθε τὰς ἐχθροπραξίας, πολυάριθμοι Οὔννοι, πιθανῶς ὑποκινηθέντες ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διέβησαν τὸν Ἰστρον καὶ ἐπλημμύρησαν ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ τὰ ὀλίγα τάγματα ὅσα ἐφφύρουν ἐνταῦθα πρότερον, εἶχον ἤδη σταλῆ εἰς τὴν Ἀσίαν. «Ἐκ κόλπου γὰρ τοῦ Ἰονίου οἱ βάρβαροι οὗτοι, λέγει ὁ Προκόπιος, ἅπαντα ἐφεξῆς ἐληΐσαντο μέχρι ἐς τὰ Βυζαντίου προάστεια. Καὶ φρούρια μὲν δύο καὶ τριάκοντα ἐν Ἰλλυριοῖς εἶλον, πόλιν δὲ τὴν Κασσάνδρειαν κατεστρέψαντο βίᾳ, οὐ τειχομαχῆσαντες πρότερον. Καὶ τὰ τε χρήματα ἔχοντες, αἰχμαλώτων τε μυριάδας δύο καὶ δέκα ἀπαγόμενοι, ἐπ' οἴκου ἅπαντες ἀνεχώρησαν, οὐθενὸς σφίσιν ἐναντιώματος ἀπαντήσαντος.» Ἐξακολουθῶν δὲ τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ἀμέσως μετὰ τὴν προηγουμένην δύο ἐτέρας ἐπιδρομὰς, αἵτινες ὅμως δὲν γνωρίζομεν ἂν συνέβησαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 540 ἔτος ἢ κατὰ τὰ ἐπόμενα. «Χρόνῳ δὲ τῷ ὑστέρῳ πολλάκις ἐνταῦθα γενόμενοι, ἀνῆκιστα ἐς Ῥωμαίους δεινὰ ἔδρασαν. Οἱ δὲ καὶ ἐν Χερρονήσῳ τειχομαχῆσαντες, βιασάμε-

νοί τε τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἀμυνομένους καὶ διὰ τοῦ τῆς θαλάσσης ῥοθίου τὸν περίβολον ὑπερβάντες, ὅς πρὸς κόλπῳ τῷ μέλανι καλουμένῳ ἐστίν, οὕτω τε ἐντὸς τῶν μακρῶν τειχῶν γεγενημένοι καὶ τοῖς ἐν Χερρονήσῳ Ῥωμαίοις ἀπρὸςδόκητοι ἐπιπεσόντες, ἔκτεινόν τε πολλοὺς καὶ ἡνδραποδίσαν σχεδὸν ἅπαντας. Ὀλίγοι δέ τινες καὶ διαβάντες τὸν μεταξὺ Σηστού τε καὶ Ἀβύδου πορθμὸν, ληϊσάμενοί τε τὰ ἐπὶ τῆς Ἀσίας χωρία καὶ αὐθις ἐς Χερρόνησον ἀναστρέψαντες, ζύν τῷ ἄλλῳ στρατῷ καὶ πάσῃ τῇ λείᾳ ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν. Ἐν ἐτέρᾳ τε εἰσβολῇ τοὺς τε Ἰλλυριοὺς καὶ Θεσσαλοὺς ληϊσάμενοι, τειχομαχεῖν μὲν ἐπεχείρησαν ἐν Θερμοπύλαις, τῶν δὲ ἐν τοῖς τείχεσι φρουρῶν καρτερώτατα ἀμυνομένων, διερευνώμενοι τὰς περιόδους παρὰ δόξαν τὴν ἀτραπὸν εὖρον ἢ φέρει ἐς τὸ ὄρος ὃ ταύτῃ ἀνέχει. Οὕτω τε σχεδὸν ἅπαντας Ἕλληνας, πλὴν Πελοποννησίων, διεργασάμενοι, ἀπεχώρησαν.»

Ἐπειτα ἐν ἔτει 546, πολὺς ὁμιλος Σλαύων, καὶ τούτων ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Γότθων Τωτίλα ὑποκινηθέντων, διαβάντες τὸν Ἴστρον, ἐλεηλάτησαν τὴν περὶ αὐτὸν χώραν καὶ ἀπῆγον ἤδη μέγα αἰχμαλώτων πλῆθος. Ἀλλὰ τότε, μοῖρα Αἰρούλων, συμμάχων τοῦ βασιλέως, διαχειμάζουσα εἰς Θράκην ἵνα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ μεταβῇ εἰς τὸν ἐν Ἰταλίᾳ στρατὸν, ἐπέπεσε κατὰ τῶν Σλαύων ἐκείνων, ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ ἐφόνευσεν, εἰ καὶ ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέρους ὄντας καὶ ἐλύτρωσε τοὺς αἰχμαλώτους, οἵτινες ἀπῆλθον οὕτω εἰς τὰ ἴδια. Μετὰ δύο δὲ πάλιν ἔτη, νέον στράτευμα Σλαύων «διαβάντες ποταμὸν Ἴστρον Ἰλλυριοὺς ἅπαντας ἄχρι Ἐπιδαμνίων ἐδρασαν ἀνήκεστα ἔργα, κτείνοντες καὶ ἄνδραποδίζοντες τοὺς ἐν ποσὶν ἡθηδὸν ἅπαντας καὶ τὰ χρήματα ληϊζόμενοι. Ἦδη δὲ καὶ φρούρια ἐνταῦθα πολλὰ τε καὶ δοκοῦντα ἐχυρὰ τὸ πρότερον εἶναι, οὐδενὸς ἀμυνομένου ἐξελεῖν ἴσχυσαν, περιϊόντες ζύμπαντα κατ' ἐξουσίαν καὶ διερευνώμενοι.» Τὸ δὲ παράδοξον, οἱ ἄρχοντες τῶν Ἰλλυριῶν παρείποντο μὲν, λέγει ὁ Προκόπιος, μετὰ 15,000 ἀνδρῶν, οὐδαμοῦ δ' ἐτόλμησαν νὰ πλησιάζωσι τοὺς πολεμίους τούτους.

Ἀλλὰ ἔτι παραδοξότερα εἶναι ὅσα συνέβησαν, κατὰ Προκόπιον, ἐν ἔτει 550. Κατὰ τὸ ἔτος λοιπὸν τοῦτο, Σλαῦοι εἰς τριςχιλίους τὸ πολὺ συμποσούμενοι, διέβησαν τὸν ποταμὸν Ἴστρον καὶ οὐδεμίαν κατ' ἀρχὰς ἀντίστασιν ἀπαντήσαντες, διηρέθησαν εἰς μοίρας δύο, ὧν ἡ μὲν συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 1,800, ἡ δὲ ἐκ 1,200 περίπου. Πρὸς τὰς δύο ταύτας μοίρας ἔρχονται τότε εἰς χεῖρας οἱ ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ

στρατηγοὶ, ἀλλὰ κατὰ κράτος ἡττῶνται. Ἐπειτα ἡ μία τῶν μοιρῶν ἐκείνων προσβάλλει τὸ ἐν Θράκῃ σταθμεῦον πολυάριθμον καὶ ἄριστον ἵππικόν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο καταστρέφει εὐκόλως· καὶ ἤδη τρέπονται οἱ βάρβαροι ἀδεῶς ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἰλλυρίας, πολιορκοῦσι καὶ κυριεύουσι πολλὰ φρούρια, καὶ φονεύουσι τοσοῦτους κατοίκους, ὥστε γῆν ἅπασαν ἢ περ Ἰλλυριῶν τε καὶ Θρακῶν ἐστὶ νεκρῶν ἔμπλεων ἐπὶ πλείστον ἀτάφων γενέσθαι. Ἰδίως ἡ τὸ ἵππικόν τῆς Θράκης καταβαλοῦσα μοῖρα κυριεύει τὸ παράλιον φρούριον Τόπερον, καίτοι ἔχον τακτικὴν μὲν στρατιωτῶν φρουράν, τείχη δὲ ἀσφαλῆ, κατοίκους δὲ 15,000 ἀνδρῶν ἐπιτηδεῖων νὰ φέρωσιν ὅπλα καὶ καρτερικῶς ἀγωνισθέντων. Οὐδὲν ἥττον οἱ 1800 ἢ 1200 ἐκεῖνοι Σλαῦοι εἰσορμῶσιν εἰς τὸ Τόπερον, φονεύουσι τοὺς ἄνδρας, ἀνδραποδίζουσι τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας· καὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα θαυματοουργήσαντες ἐν Θράκῃ, ἐνῶ οἱ σύντροφοι αὐτῶν ὅμοια ἔπραττον ἐν Ἰλλυρίᾳ, τελευταῖον «μυριάδας αἰχμαλώτων ἐπαγόμενοι ἀριθμοῦ κρείσσους ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν ἅπαντες.» Συνωψίσαμεν ἐνταῦθα ὅσα διὰ μακρῶν ἐκτραγῶδεϊ ὁ Προκόπιος περὶ τοῦ ἔτους 550. Ἄλλ' εἶναι ταῦτα δυνατά; εἶναι ἀπλῶς πιθανά; Καὶ ἂν οὐδεμίαν ἀπῆντων στρατιωτικὴν δύναμιν καθ' ὅλην τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, πάλιν δύσκολον ἦτο νὰ ἐννοήσωμεν πῶς *τρισχίλιοι* Σλαῦοι ἐγένοντο κύριοι τῶν εὐρυτάτων ἐκείνων χωρῶν, ἔσφαζον ὡς πρόβατα τοὺς κατοίκους αὐτῶν καὶ ἠξίωσαν ἐπὶ τέλους νὰ ἀπαγάγωσιν αἰχμαλώτων μυριάδας ἀναριθμήτους. Ἄλλ' ἐνταῦθα οἱ εὐάριθμοι οὗτοι πολέμιοι εὗρον κατέναντι αὐτῶν φρούρια ἰσχυρά, ἀντίστασιν γενναίαν, στρατοὺς πολυάριθμους, στρατοὺς τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ τρέποντας αὐτοὺς κατὰ κράτος· καὶ ὅμως ἔπραξαν τοσοῦτον φοβεράς συμφοράς! Εἶναι πρόδηλον, νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀφήγησις τοῦ Προκοπίου περιέχει ὑπερβολὰς, τὰς ὁποίας ἤθελεν εἶναι μειρακιῶδες νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα.

Τῶντι εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος, ὁμιλος Σλαύων «ὅσας οὐπω πρότερον» διέβη τὸν Ἰστρον, ἐπὶ σκοπῷ, ὡς ἐφημιζέτο, νὰ ἐκπολιορκήσῃ ἤδη καὶ αὐτὴν τὴν μεγάλην τῆς Θεσσαλονίκης πόλιν. Ἀλλὰ συνέπεσε τότε νὰ διατρίβῃ ἐν Σαρδικῇ, ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν πορευόμενος μετὰ στρατοῦ, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἔτει 528 κατετρόπωσε τοὺς Ἄντας. Τοσοῦτος δὲ ἦτο ὁ τρόμος ὃν οἱ Σλαῦοι ἤσθάνθησαν ἐκ μόνου τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ὥστε ἐγκαταλιπόντες ἀμέσως τὴν ἐπὶ Θεσσαλονίκην

ὁδὸν, ἐτράπησαν διὰ τῶν ἰλλυρικῶν ὁρέων εἰς Δαλματίαν. Καὶ ἐπέστρεψαν μὲν ἐκεῖθεν εἰς Θράκην, μετὰ τὸν τότε ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ Γερμανοῦ· ἐνταῦθα δὲ ἔτρεψαν περὶ Ἀδριανούπολιν τὸν ἐπ' αὐτοῦς ἐκπεμφθέντα στρατόν· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ αὐτὸς στρατὸς ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν βαρβάρων, πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινεν, ἀπείρους δὲ αἰχμαλώτους ἐλύτρωσεν· οἱ δὲ λοιποὶ βάρβαροι ζῦν τῇ ἄλλῃ λεία ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν.» Ὅστις παραβάλη τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους τούτου πρὸς τὰ τοῦ προηγουμένου, δυσκόλως τῇ ἀληθείᾳ θέλει κατανοήσῃ πῶς ὀλίγαι Σλαύων ἐκαντοντάδες ἔπραξαν ὅσα λέγονται πράξασαι τῷ 550, ἐνῷ τῷ 551 ἀναρίθμητοι ὄντες ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸ ἀκόλουθον πάλιν ἔτος οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον ἐκ νέου εἰς Ἰλλυρίαν, λεηλατοῦντες τὴν χώραν καὶ ἐξανδραποδίζοντες τοὺς κατοίκους· καὶ ὅτι ὁ ἐκπεμφθεὶς κατ' αὐτῶν στρατὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ εἰς χεῖρας πρὸς τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλὰ τοῦτο διότι, καθὰ ὁμολογεῖ ὁ Προκόπιος, ἦτο πολὺ εὐαριθμότερος· οὐδὲν ἦττον ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἔπαυσε παρακολουθῶν τοὺς βαρβάρους, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινεν, ἄλλους δὲ ἐζώγησε, μέχρις οὗ οὗτοι «ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν ζῦν πάσῃ τῇ λείᾳ.»

Τελευταῖον ἐν ἔτει 559 Ζαβεργάν, ὁ τῶν Κοτρηγούρων Οὔννων ἡγεμὼν, διαπεράσας ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος τὸν χρυσταλλωθέντα Ἰστρον, προῆλασε μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ ἱππέων μέχρι τῆς Θράκης. Ἐκεῖ δὲ διελὼν εἰς τρία τὸν στρατὸν αὐτοῦ, μίαν μὲν μοῖραν ἐξέπεμψε πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἵνα λεηλατήσῃ τὰ ἀφύλακτα τῶν ἐνταῦθα χωρίων· ἄλλην ἔστειλεν εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον· αὐτὸς δὲ μετὰ 7000 ἱππέων ὥρμησεν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν, δηγῶν καὶ πορθῶν πάντα τὰ ἐν τῷ μεταξύ κείμενα χωρία· διότι κατάρθωσε νὰ διαβῇ καὶ αὐτὰ τὰ μακρὰ τοῦ Ἀναστασίου τείχη, τὰ διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀμελείας τῶν κυβερνώντων καταπεσόντα ἐν μέρει. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἠδύναντο νὰ βλέπωσι τὰς περὶ αὐτὴν συμβαινούσας συμφοράς, κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου δεινοῦ. Ἡ βασιλικὴ φρουρά, ἥτις, ὡς εἶδομεν, συνέκειτο τότε ἐξ ἀνδρῶν ἐγκρίτων μὲν, ἀλλ' ἀπολέμων, ἦτο παντάπασιν ἀνεπιτηδεῖα νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τοιοῦτους ἀντιπάλους. Ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ ταύτῃ ὁ βασιλεὺς κατέφυγεν εἰς τὸν Βελισάριον, ὅστις πρὸ δέκα ἐτῶν ἀνακληθεὶς ἀπὸ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ στρατείας, διετέλει ἰδιωτεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁπωςοῦν παρημελημένος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ἡ δόξα ἦν ἐκτῆσατο κατὰ τὰ πρῶτα

εἰκοσι τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔτη, ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀγωνιζόμενος καὶ νικηφορῶν ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ μέγας πλοῦτος ὃν συνέλεξεν ἀπὸ τῶν περσικῶν, τῶν βανδηλικῶν καὶ τῶν γοθθικῶν λαφύρων, καὶ τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἔλαβεν ἐν τῷ στρατῷ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἶχον κινήσει, ἂν ὅχι τὸν φθόρον, τοῦλάχιστον τὴν ὑπόνοιαν τοῦ βασιλέως τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἂφ' ἐνὸς μὲν πολλοὶ τῶν αὐλικῶν ζηλοτυποῦντες κατὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ, ἡδὲν ἔπαυον διαδίδοντες ὅτι ἐποφθαλμιᾷ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἂφ' ἐτέρου δὲ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ πρόσφατα κατορθώματα τοῦ Ναρσῆ ἐφχαίνοντο ἀναδεικνύοντα περιττὴν πλέον τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Βελισαρίου. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς δὲν προέβη μὲν μέχρι καταδρομῆς τινος κατὰ τοῦ γηραιοῦ στρατάρχου, ἀλλὰ ψυχρῶς πῶς πρὸς αὐτὸν διέκειτο. Ἐμελλε δὲ ἡ τύχη νὰ μαρτυρήσῃ μέχρι τέλους περὶ τε τῆς ἀρετῆς τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς ἀνάγκης ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων αὐτοῦ ὁ Ἰουστινιανός. Ὁ ἔσχατος κίνδυνος εἰς ὃν περιῆλθεν ἔνεκα τῶν Οὔννων ἡ πόλις, ὑπεχρέωσε τὸν βασιλέα νὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸν παλαιμάχον ἐκεῖνον τὴν ἐπιμέλειαν τῆς τῶν ὅλων σωτηρίας· ὁ δὲ, καίτοι κεκμηκὼς ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρως, ὡς λέγει Ἀγαθίας, ἀνέλαβε τὸ ἔργον μετὰ θαυμαστῆς τῇ ἀληθείᾳ προθυμίας καὶ δραστηριότητος. «Καὶ τοίνυν ὁ πρεσβύτης διὰ μακροῦ αὐθις χρόνου θώρακά τε ἐνδύς καὶ κράνος ἀναδησάμενος, καὶ ἅπαν τὸ ἐκ παίδων αὐτῷ ξυνειθισμένον περιβαλλόμενος σχῆμα, ἀνενεοῦτο τῇ μνήμῃ τὰ φθάσαντα, καὶ ἐνέαζε τῇ προθυμίᾳ· τοῦτον γὰρ τὸν ἀγῶνα ὕστατον ἐν τῷ οἰκείῳ βίῳ ἀπεργασάμενος, οὐχ ἥσσον ἀπηνέγκατο κλέος, ἢ ὁπότε τὰ κατὰ Βανδῆλων τε καὶ Γόθων ἀνεστήσατο τρόπαια. Ἡ γὰρ τῶν προσυμβεβηκότων ἀνάγκη καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀμνηχανία τὴν τε ἐγγχείρησιν μερίζονα ἔδειξε καὶ γαυροτέραν, καὶ τὴν νίκην ἀσμενεστάτην.» Τφόντι συνέρρευσαν μὲν περὶ αὐτὸν πλεῖστοι ὅσοι τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀγρῶν κάτοικοι, αὐτὸς δὲ καλέσας ἅπαντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκομένους ἀρχαίους συναγωνιστάς καὶ συγκροτήσας ἐξ αὐτῶν μικρὸν ἱππικὸν σῶμα ἀνδρῶν τριχκοσίων, καὶ ἐπὶ τούτων ἰδίως ἐρειδόμενος ἐξέρχεται τοῦ ἄστεως, παρασύρει τοὺς πολέμιους εἰς χῶρον στενόν, ὅπου τὸ πλῆθος οὐδεμίαν παρεῖχεν αὐτοῖς ὠφέλειαν, καὶ κατατροπώσας αὐτοὺς ἐνταῦθα ἠνάγκασε νὰ στρέψωσι τὰ νῶτα. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα ὁ Βελισάριος ἡδύνατο, ἐνισχύων τὴν μικρὰν αὐτοῦ στρατιάν καὶ ὠφελοῦμενος ἐκ τῆς καταπληξέως τῶν βαρβάρων, νὰ καταδιώξῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ἐπενέγκῃ

τὴν ὀλοσχερῇ αὐτῶν φθοράν. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμὸς ὃν παρήγαγεν ἡ νίκη τοῦ ἀνδρὸς παρὰ τῷ δήμῳ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ἀπαλλαγὴ, ἀνεζωπύρησαν τὸν φθόνον τῶν ἐν τέλει, οἵτινες παρέστησαν εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὴν βασιλείαν νὰ δοθῶσι τῷ Βελισαρίῳ ἀφορμαὶ μειζόνων θριάμβων· καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς, ὅστις ὅσῳ μᾶλλον ἐγῆρασκε, τόσῳ μᾶλλον ἐδίδεν ὧτα ἀκροάσεως εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ ὑπονοίας, ἀνεκάλεσε τῶντι τὸν Βελισάριον, ὥστε οἱ Οὐννοι ἐξῆλθον μὲν τοῦ μακροῦ τείχους, ἀλλὰ μὴ βλέποντες ἑαυτοὺς διωκομένους παρ' οὐδενός, ἐστρατοπέδευσαν περὶ Ἀρκαδιούπολιν καὶ Πέρινθον, πρὸς δυσμὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκείθεν δὲ ὁρμώμενοι ἐξηκολούθησαν δηρὸντες ἀνέτως τὴν πέριξ χώραν. Ἐκεῖ προσῆλθον πρὸς τὸν Ζαβεργάν μετὰ τινα χρόνον καὶ αἱ δύο ἑλλαμοῖραι, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπὶ τὴν θρακικὴν χερσόνησον ὁρμήσασα ἀπεκρούσθη ἐκείθεν διὰ πολλῆς ζημίας ὑπὸ νέου τινὸς στρατηγοῦ, Γερμανοῦ τοῦ Δωροθέου καλουμένου, καὶ ἐπέστρεψε πρὸς τὸν Ζαβεργάν, ἡ δὲ ἀφοῦ διῆλθε Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπορθήσῃ τὰς Θερμοπύλας ὑπὸ ἀποχρώσεως δυνάμεως κατεχομένας. «Τοιγάρτοι ἀποχωρήσαντες καὶ οἷδε, τῆς ἐπὶ τὴν Θράκην εἶχοντο πορείας, ὡς ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ εἶκός τοῖς ὁμοφύλοις προστεθησόμενοι καὶ κοινῇ τὸ λοιπὸν ἐς τὰ σφέτερα ἐπανηξόντες.» Ἀλλ' ὁ Ζαβεργάν δὲν ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ ὀριστικῶς, εἰμὴ ἀφοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξηγόρασε διὰ χρυσίου ἱκανοῦ τοὺς αἰχμαλώτους. «Οὕτω τε μόλις ἐπαύοντο λεηλατοῦντες καὶ τοῖς οἰκαδε εἶχοντο πορείας,» λέγει ὁ Ἀγαθίας, προσεπιφέρων, ὅτι εἰς μὲν τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως αἱ συνθῆκαι αὗται ἐφάνησαν ἀγενεῖς, καὶ αἰσχραὶ, καὶ ἀνελεύθεροι, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶδον καὶ ἐθαύμασαν τὴν πρόνοιαν τοῦ βασιλέως· διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ὑποκινήσας ἕτερόν τινα τῶν Οὐννων ἡγεμόνα κατὰ τοῦ Ζαβεργάν, προεκάλεσε φοβερὰν καὶ διαρκῆ μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὸ κράτος ἀπηλλάγη τῶν προσβολῶν τοῦ ἔθνους ἐκείνου.

Ἐν γένει δὲ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἀξιομνημόνευτος ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδρομὴ καὶ αὕτη εἶναι τὸ τελευταῖον γεγονός τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀγαθίου ἀναφερόμενον, τοῦ ὁποίου ἐντυχθὰ καταπαύουσιν αἱ ἱστορίαι. Ὁ Ἀγαθίας, κατὰ τὸ ὕψος τοῦ λόγου καὶ τὴν εὐφυΐαν, καὶ τὴν περὶ τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἐμπειρίαν εἶναι κατώτερος μὲν τοῦ Προκοπίου, ἀνώτερος δὲ τῶν πλείστων ἐκ τῶν κατόπιν ἐπελθόντων χρο-

νογράφων. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Προκοπίου ὑπερεῖχε κατὰ τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, ἥς ἄνευ ἱστορίας δὲν εἰμυπορεῖ νὰ γράφῃ, τὴν χρησιμότητα, ἔχων πλὴν ταύτης, φαντασίαν ἱλκράν καὶ καρδίαν εὐαίσθητον, καταφανομένην ἐν τοῖς πολλοῖς καὶ ποικίλοις αὐτοῦ ἐπιγράμμασι, τοῖς περιεχομένοις ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ Κωνσταντίνου τοῦ Κεφαλᾶ. Μὴ παραλείψωμεν πρὸς τοῦτοίς νὰ ἐπαινέσωμεν τὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ φρόνημα. Ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν προχεΐρως ἐτιμῶντο διὰ στηλῶν καὶ εἰκόνων ἄνθρωποι μετριώτατοι καὶ πολλάκις ἐξωλέστατοι, ὁ Ἀγαθίας εἶχε τὴν γενναιοῦτητα νὰ κηρύττῃ ὅτι τὴν ἀθανασίαν δὲν ἐγγυῶνται τὰ τιμηρία ταῦτα τῆς κενοδοξίας, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ ἀρετὴ καὶ σοφία.

Στήλαι καὶ γραφίδες καὶ κύρβιες, εὐφροσύνης μὲν
αἵτια τοῖς ταῦτα κτησάμενοις μεγάλης·

ἀλλ' ἐς ὅσον ζώουσι· τὰ γὰρ κενὰ κύδεα φωτῶν
ψυχῆς οἰχομένων οὐ μάλα συμφέρεται,

ἡ δ' ἀρετὴ σοφίης τε χάρις καὶ κεῖθι συνέρπει,

κἀνθαδὲ μιμνᾷζει μνήστιν ἐφελκομένη.

Οὕτως οὔτε Πλάτων βρενθύεται, οὔτ' ἄρ' Ὀμηρος

χρῶμασιν ἢ στήλαις, ἀλλὰ μόνη σοφίη.

Ὅλβιοι ὦν μνήμη πιτυτῶν ἐνὶ τεύχεσι βίβλων,

ἀλλ' οὐκ ἐς κενεᾶς εἰκόνας ἐνδιᾶει.

Ἱστορικὸς καὶ ἀναγνώστης εὐχαρίστως ἐνδιατρίβουσιν ἐπὶ μικρὸν εἰς τοιαύτας ἐλληνικὰς δοξασίας καὶ ἀναμνήσεις ἐκφερομένους ἐν μέσῳ τοσούτων δυστυχημάτων, ὧν ἄλλα μὲν ἱστορῇ σαμεν ἤδη, ἄλλα δ' ἐερχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν.

Τφόντι ὥς ἂν μὴ ἤρκουν αἱ συμφοραὶ τῆς ὁποίας ἔπασχον αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἰδίως ἐπαρχίαι τοῦ κράτους, ἐνῶ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθιράμβευον εἰς χώρας πόρρω κειμένας, ἐνέσκηψαν συγχρόνως καθ' ὅλην τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν, καὶ πρότερον ἔτι ἐπὶ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἰουστίνου, φυσικὰ δυστυχήματα ἀλλεπάλληλα, ἀλλόκοτα, φοβερά. Κατ' αὐτὸ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου ἔτος, σεισμὸς ἀνέτρεψεν 24 πόλεις τῆς Δαρδανίας, ἐν οἷς καὶ τὴν μητρόπολιν τῆς χώρας ταύτης, τοὺς Σκούπους. Ἐν ἔτει 525 νέος σεισμὸς ἐπήνεγκε καταστροφὴν μεγάλην εἰς Κόρινθον, εἰς Δυρράχιον, εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς δύο τῆς Κιλικίας πόλεις· ἡ δὲ πλῆμμυρα τοῦ ρεύματος Σκιρτοῦ, κατεπόντισε τὴν Ἐδεσσαν καὶ πολλῶν αὐτῆς κατοίκων ἐ-

προξένητε τὸν θάνατον. Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος, σεισμὸς ἔτι δεινότερος ἀνέτρεψε τὸ πλεῖστον τῆς Ἀντιοχείας, ἧς δὲν περιεσώθη τότε εἰμὴ τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους τμῆμα· ἔπαθον δ' ἐξ αὐτοῦ καὶ ἡ Δάφνη καὶ ἡ Σελεύκεια. Ἐν ἔτει 529, βασιλεύοντος ἡδὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐσείσθησαν πάλιν διάφοροι πόλεις τοῦ Πόντου καὶ τῆς Λυκίας. Παραλείποντες τὸν μέγαν κομήτην τὸν ἐπιφανέντα κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 531, εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ ἰδίως παρὰ Προκοπίῳ τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 535 ὁ ἥλιος ἀπέβηκε δι' ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, μὴ ἔχων εἰμὴ φῶς ὡχρὸν ὅμοιον τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης· ὥστε οἱ καρποὶ δὲν ὠρίμασαν, ὁ δ' ἐπελθὼν χειμὼν ὑπῆρξε βαρύντατος. Τῷ δὲ 551 συνέβη, ἂν πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν Προκόπιον, ἐν ταῖς χώραις ταύταις, φαινόμενον ἀνήκουστον. Ἡ θερμότης τοῦ φθινοπώρου ὑπῆρξεν ὁμοία τῆς θερινῆς, ὥστε ῥόδων μὲν πλῆθος ἐφύη, καρποὺς δὲ τὰ δένδρα σχεδὸν τι ἅπαντα νέους τινὰς αὐθις ἤνεγκε· καὶ ἐν ταῖς ἀμπέλοις ἐγένοντο βότρυες καίπερ τοῦ τρυγητοῦ γεγεννημένου ἡμέραις ἡδὴ οὐ πολλαῖς ἔμπροσθεν. Συγχρόνως δὲ συνέβησαν ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος σεισμοὶ καταστρεπτικοί. Ἡ Βοιωτία, ἡ Ἀχαΐα καὶ πᾶσα ἡ παρὰ τὸν Κρισαῖον κόλπον παραλία ἐσείσθησαν, πολλὰ δὲ χωρία κατηδαφίσθησαν ἐκ τούτου, καὶ ὅκτὼ πόλεις, ἐν αἷς ἡ Χαιρώνεια καὶ Κορώνεια καὶ Πάτραι καὶ Ναύπακτος. Ἐν δὲ τῇ χώρᾳ ὅπου ἡ Βοιωτία χωρίζεται ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας καὶ ἰδίως παρὰ τὸ Ἐχιναῖον καὶ τὴν Σκάρφειαν, ἡ θάλασσα πλημμυρήσασα κατέκλυσε πᾶσαν τὴν γῆν μέχρι τῶν ὀρέων. Τῷ 554 ἐν ὧρα θέρους συνέβη πάλιν σεισμὸς μέγας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου διήρκεσεν ἐκ διαλειμμάτων ἡμέρας τεσσαράκοντα, ἔρριψεν εἰς ἔδαφος ἀπείρους οἰκίας, ἐκκλησίας, λουτρῶνας καὶ μέγα μέρος τῶν τειχῶν. Πολλὰ δὲ ἄλλαι πόλεις ἔπαθον ἕνεκα τοῦ σεισμοῦ τούτου μεγάλα δυστυχήματα καὶ ἰδίως ἡ Νικομήδεια, ἡ Εὐρυτὸς, ἡ Κῶς. Καὶ τῷ 556 ἕτερος σεισμὸς ἐπήνεγκε δεινὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει καταστροφάς. Καὶ πάλιν τῷ 558 κατέπεσεν ἕνεκα σεισμοῦ ὁ μέγας θόλος τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ἐν γένει δὲ σεισμοὶ περὶ τοὺς εἴκοσιν ἀναφέρονται ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας.

Ἀλλὰ πολὺ φοβερωτέρας συμφορὰς ἐπροξένησε λοιμὸς μέγας ἀρᾷ-μενος μὲν ἐν ἔτει 531, διαρκέσας δὲ μετὰ τινων διαλειμμάτων ἔτη πεντήκοντα καὶ δύο. Ὁ ὀλέθριος οὗτος λοιμὸς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον περὶ Πηλούσιον τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐκαίθηεν διεδόθη διὰ δύο διαφόρων ὁδῶν

εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην· διὰ μὲν τῆς Συρίας εἰς τὴν ἄλλην Ἀσίαν καὶ τὴν ἀνατολικωτέραν Εὐρώπην, διὰ δὲ τῆς βορείου Ἀφρικῆς εἰς τὰς δυτικὰς τῆς Εὐρώπης χώρας. Ὁ Προκόπιος, ἐν τῷ 22 κεφαλαίῳ τοῦ 2 βιβλίου τῶν Περσικῶν πολέμων, περιγράφει τὴν νόσον ταύτην μετ' ἀκριθείας ἀξίας τῆς περιγραφῆς ἣν ἄλλοτε ποτε ὁ μέγας Θουκυδίδης κατέλιπεν ἡμῖν τοῦ δεινοῦ τῶν Ἀθηνῶν λοιμοῦ. Ἐκ δὲ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Προκοπίου καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ὁ λοιμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἡ πανώλης ἐκείνη, τὴν ὁποίαν δυστυχῶς κάλλιστα γνωρίζουσιν οἱ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι, τοῦλάχιστον οἱ πρεσβύτεροι αὐτῶν, διότι ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος μέχρι πρό τινων δεκάδων ἐτῶν δὲν ἔπαυσεν ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μακρῶν μαστίζουσα τὰς χώρας ταύτας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ Αἰγυπτίου ὁρμωμένη. Ἀλλ' ἡ θραῦσις ἦν ἐπήγαγε κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὑπῆρξε βεβαίως μεγαλητέρα διὰ πολλοὺς λόγους. Πρὸ πάντων φαίνεται ὅτι αἱ ἐπιδημίαι αὗται κατὰ τὰς πρώτας μάλιστα ἐπιδρομὰς εἶναι ὀλεθριώταται. Καὶ ἔπειτα, ὃ δὴ καὶ σπουδαιότερον, ἐπειδὴ προϊόντος τοῦ χρόνου ἦτε ἐπιστήμη καὶ οἱ ἰδιῶται διαγινώσκουσι τοὺς ἐπιτηδειότερους τρόπους ἂν οὐχὶ τῆς θεραπείας, τοῦλάχιστον τῆς προφυλάξεως, κολάζεται ὅπως οὖν ἡ διάδοσις καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν νοσημάτων τούτων. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐνέσκηψε πλέον πανώλης, διότι ἕκτοτε ἰδρύθησαν εἰς ὅλας τὰς παραλίας αὐτῆς πόλεις ὅσαι εἶχον ἄμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, τὰ ἀπαραίτητα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ δεινοῦ τούτου λοιμοκαθαρτήρια. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἰδρύθησαν τοιαῦτα λοιμοκαθαρτήρια εἰμὴ πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν· ἅμα δὲ τούτου γενομένου, καὶ πρὸς τούτοις ἔνεκα τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων αἰτίνας εἰσέχθησαν ἐν αὐτῇ τῇ ἐστίᾳ τοῦ κακοῦ ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον διοικήσεως τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ πασᾶ, ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν οἱ κάτοικοι τῆς ἀνατολῆς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοῦ ἄλλοτε τοσοῦτον φοβεροῦ ἐπιδημικοῦ τούτου νοσήματος. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἰδρυθῶσι τὰ λοιμοκαθαρτήρια, ἀνατρέχοντες ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ Προκοπίου, εὐρίσκομεν τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων γινώσκοντας τὴν φύσιν καὶ πρὸ πάντων τὴν διὰ τῆς προσψάυσεως μεταδοτικὴν δύναμιν τοῦ νοσήματος καὶ λαμβάνοντας κατ' ἰδίαν τὰ ὑγειονομικὰ ἐκεῖνα μέτρα τὰ ὅποια αἱ κυβερνήσεις δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπινοήσει ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὁλοκλήρου τοῦ κράτους. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τουρκο-

κρατίας οἱ Ὀθωμανοὶ, τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς περὶ τοῦ πεπρωμένου θρησκευτικῆς αὐτῶν δόξης, οὐδεμίαν κατὰ τῆς μεταδόσεως τοῦ νοσήματος προφύλαξιν ἐλάβανον, ἐκ δὲ τούτου πολλάκις ἐματαιοῦντο τὰ ὑγειονομικὰ τῶν χριστιανῶν μέτρα. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον διὰ τῆς προφυλάξεω· τοῦ μεγάλου τῶν ἰθαγενῶν πλήθους, τὸ κακὸν ἐμετριάζετο ὅπως οὖν. Ἐξαιρέτως δὲ κατὰ τοὺς μεταξὺ τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους ἡ πανώλης, ἥ, καθὼς ἐλέγετο ἔκτοτε τὸ *θανατικόν*, ἀναφαίνεται μὲν ἐκ διαλειμμάτων, ἀναφαίνεται ὁμως βαθμηδὸν ὀλιγώτερον καταστρεπτικὸν διὰ τὸν λόγον βεβαίως τῶν ἰδιωτικῶν προφυλάξεων τὰς ὁποίας ἐν γένει οἱ κάτοικοι ἐλάβανον, ἐνῶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ κακοῦ ἐπιδρομῆς αὐτὸς ὁ Προκόπιος ὁ τοσοῦτον ἀκριβῶς παρατηρήσας τὰ συμπτώματα, τὰ ἐξανθήματα καὶ τὰς περιπετείας τῆς νόσου, δὲν ἐπίστευεν ἐν τούτοις εἰς τὴν μεταδοτικὴν αὐτῆς δύναμιν. Συνέβη δηλαδὴ τότε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ὅτι ἐν ἔτει 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ὅτε τοσοῦτον φοβερά ἐνέσκηψεν ἡ πανώλης ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· οἱ Γάλλοι ἱατροὶ, καίτοι ὄντες οἱ ἄριστοι τῶν τότε ἀσκληπιαδῶν, δὲν ἐπέιθοντο ὅτι τὸ νόσημα εἶναι μεταδοτικόν, ἀπραχλάκτως ὅπως ἔχει τοῦδε πολλοὶ δὲν πείθονται ὅτι ἔχει μέχρι τινὸς μεταδοτικὴν τινα ιδιότητα καὶ ἡ χολέρα. Ἐκ δὲ τούτου τῷ μὲν 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ἐπὶ 80 περίπου χιλιάδων ψυχῶν, ἀπέθανον πεντήκοντα χιλιάδες, κατὰ δὲ τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα, ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Ἀφρικὴ ἔπαθον ὁμολογουμένως μεγάλην ἀνθρώπων φθοράν.

Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ὑπέστη πολλὰς καὶ ποικίλας συμφοράς· ἐπιδρομαὶ πολεμίων, σεισμοὺς καταστρεπτικοὺς, λοιμὸν ὀλέθριον· εἰς ἃ προσθετέον καὶ τὴν πείναν, ἣν συνεπήγαγεν ἡ συνδρομὴ τοσοῦτων κακῶν. Ἀλλὰ μὴ ἐκλάβωμεν πάλιν κατὰ γράμμα ὅσα ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον περὶ τῆς τερατώδους φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἣν ἐπροξένησαν αἱ συμφοραὶ ἐκεῖναι. καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπεληθούσης ἐρημώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Πρὸ πάντων μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ κυριωτάτη ἡμῶν περὶ τούτου πηγὴ εἶναι ὁ Προκόπιος καὶ ἐξαιρέτως τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου· ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις ὁ ἄνθρωπος οὗτος δὲν εἶναι πλέον ἱστορικὸς, ἀλλὰ μαινάς τις ἐκβεβαχυμένη καὶ ἀγωνίζομένη νὰ παρυστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς τερατόμορφον θηρίον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἕνεκα τοῦ ὁποίου τὸ ἀνθρώπινον γέ-

νος μικροῦ ἐδέησε νὰ καταστραφῇ ἐξ ὀλοκλήρου· αὐτὶ δὲ οὐκ ἀνθρωπος, λέγει ὁ Προκόπιος, ἀλλὰ δαίμων τις, ὡςπερ εἴρηται, ἀνθρωπόμορφος ἦν (ὁ Ἰουστινιανὸς) τεκμηριώσαιτο ἂν τις, τῷ μεγέθει σταθμώμενος, ὧν εἰς τοὺς ἀνθρώπους κακῶν ἐδρασεν. Ἐν γὰρ τῷ ὑπερβάλλοντι τῶν πεπραγμένων καὶ ἡ τοῦ δεδρακότος δύναμις εὐδῆλος γίνεται. Τὸ μὲν οὖν μέτρον εἰς τὸ ἀκριβὲς τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνηρημένων εἶπεῖν οὐκ ἂν ποτέ μοι δοκεῖ τῶν πάντων τινὶ ἢ τῷ Θεῷ δυνατὰ εἶναι. Θᾶσσον γὰρ τις, οἶμαι, τὴν πᾶσαν ψάμμον ἐξαριθμήσειεν ἢ ὅσους βασιλεὺς οὗτος ἀνῆρηκε. Τὴν δὲ χώραν ὡς ἐπὶ πλεῖστον διαριθμούμενος, ἤνπερ ἔρημον τῶν ἐνοικούντων ξυμπέπτωκεν εἶναι μυριάδας μυριάδων μυρίας φημὶ ἀπολωλέκεναι.» Τὸ πάθος τὸ ὑπαγορευσάν τὰς κρίσεις ταύτας καὶ εἰδήσεις εἶναι τοσοῦτον πρόδηλον διὰ τε τὸ ὕψος τοῦ λόγου καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀλλόκοτον ἀξίωσιν τοῦ νὰ καταστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὑπεύθυνον ὅλων τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ σεισμοὶ καὶ ὁ λοιμός, ὥστε πᾶς τις ἤθελε διαστάσει νὰ παραδεχθῇ τὰ συμπεράσματα τοιοῦτου ἱστορικοῦ, καὶ ἂν τὰ συμπεράσματα ταῦτα καθ' ἑαυτὰ ἡδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς ὅπως οὖν πιθανά. Ἀλλὰ τί σημαίνουναι αἱ μύριαι μυριάδων μυριάδες; Ἐὰν ἐκληφθῶσιν ὡς ῥητορικὸν σχῆμα προαιρούμενον νὰ παραστήσῃ τὴν ἀπειρίαν τῶν ἀπολωλότων, οὐδεμίαν ἔχει ἀριθμητικὴν ἀξίαν· ἐὰν δὲ ἐκληφθῇ ὡς ποσὸν ἔχον ἀριθμητικὴν ἀξίωσιν, ἐμφαίνει δεινότατον παραλογισμόν· διότι ἀξιοῖ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀπώλεια τῶν ἀνθρώπων ἀνεβιβάσθη εἰς ποσὸν χίλιοπλάσιον τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς οἰκουμένης. Καὶ ὅμως ὁ Γιββων, ἀφοῦ ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ σωφρόνως εἶπεν ὅ,τι καὶ μόνον δυνάμεθα σήμερον νὰ εἴπωμεν, ὅτι δηλαδὴ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνέβη ἐπαισθητὴ ἐλάττωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔπειτα ἐν ὑποσημειώσει ὑπέπεσεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀκριβεστέρον τινα προδιορισμόν τῆς ἐλαττώσεως ταύτης, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τερατολογιῶν τοῦ Προκοπίου· καὶ ἐπειδὴ αἱ μύριαι μυριάδες μυριάδων ἐφάνησαν αὐτῷ ἀσαφεῖς γραμματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ἐνόμισεν ὅτι εἴμπορεῖ αὐτογνωμόνως ν' ἀφαιρέσῃ τὴν μίαν τῶν μυριάδων καὶ νὰ ὑπολάβῃ ὡς πιθανὸν τὸν ὑπόλοιπον ἀριθμὸν τῶν μυρίων μυριάδων ἥτοι τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων. Ὁ δὲ Γερμανὸς Φαλλμεράεϋρ, περὶ οὗ βραδύτερον θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον, μεταβαλὼν τὴν ἀπλὴν εἰκασίαν τοῦ Ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ εἰς γεγονὸς οἰονεῖ θετικόν, διώρθωσεν ὀριστικῶς τὸ κείμενον τῶν Ἀνεκδότων εἰς μυρίας μυριά-

δας καὶ πολλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων ἐρρητόρευσε.

Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναφέρῃ τις ὀριστικόν τινα ἀριθμὸν ἢ καὶ ἀπλῶς κατὰ προσεγγισμὸν νὰ ἀριθμήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐκ τῶν πολυειδῶν ἐκείνων πολιτικῶν καὶ φυσικῶν ἐπηρεϊῶν, τὰς ὁποίας προανέφεραμεν· διότι οὐδὲν ὅπως οὔν, ἔστω καὶ πόρρωθεν, ἀσφαλὲς ἐνδόσιμον παρέχουσιν ἡμῖν οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Προκοπίου. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι καθ' ἑαυτοὺς θεωρούμενοι, εἶναι ἐντελῶς παράλογοι· πᾶσα δὲ ἐπὶ τὸ πιθανώτερον τροπολογία αὐτῶν, καθὼ αὐτογνώμων, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προκοπίου δὲν ἐξάγεται, ἂν θέλῃ νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ὅλης οἰκουμένης, ἢ περὶ τῆς φθορᾶς τῆς ἐπελθούσης ἐντὸς τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπήρτιζον τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι εἰς μὲν τὴν πρώτην περίστασιν ὁ Προκόπιος οὐδένα εἶχε τρόπον, ἵνα καὶ κατὰ προσεγγισμὸν ἀπλῶς φθάσῃ εἰς συμπέρασμα· εἰς δὲ τὴν δευτέραν, καὶ ἐὰν ἀπὸ τὰς μυριάς μυριάδας μυριάδων ἀφαιρέσωμεν τὰς μυριάς, καὶ ἂν δηλαδὴ περιορίσωμεν τὸν ἀριθμὸν εἰς ἑκατὸν ἑκατομμύρια ψυχῶν, ὁ ἀριθμὸς πάλιν ἤθελεν εἶναι μυθώδης· διότι ἤθελεν ὑποθέτει τὴν ὁλοσχερῇ καταστροφὴν τῶν κατόικων οὐ μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἅπαντος τοῦ ῥωμαϊκοῦ, ὁποῖον ὑπῆρχε πρὶν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ κλάσμα καταλυθῆ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Καὶ ἔπειτα οἱ κατ' ἰδίαν ἀριθμοὶ, τοὺς ὁποίους προϊόντος τοῦ λόγου ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, ἐξελέγχονται οὐδὲν ἥττον ἀνυπόστατοι ἢ τὸ τερατῶδες αὐτῶν ἄθροισμα. Δὲν ἐννοοῦμεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ ἅπαντας τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, διότι ἐντεῦθεν ὁ λόγος ἤθελε παραταθῆ ἐπὶ πολὺ θέλομεν περιορισθῆ εἰς τινὰς μόνον καθὼ ἀρκοῦντας νὰ δώσωσι τὸ μέτρον τῆς περὶ τούτους ἄλλους ἐπικρατούσης ἀκριβείας.

Ὁ Προκόπιος, ὁμιλῶν ἰδ' ὡς περὶ τῆς μεγάλης Χερσονήσου, τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπλουμένης, βεβαίως ὅτι «Οὐννοὶ τε καὶ Σκλαβινοὶ καὶ Ἄνται σχεδὸν τι ἀνὰ πᾶν καταθέοντες ἔτος, ἐξ οὗ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν, ἀνήκεστα ἔργα εἰργάσαντο τοὺς ταύτη ἀνθρώπους· πλέον γὰρ ἐν ἐκάστη ἐμβολῇ οἶμαι ἢ κατὰ μυριάδας εἰκοσιν εἶναι τῶν τε ἀνηρημένων καὶ ἡνδραποδισμένων ἐνταῦθα Ῥωμαίων, ὥστε τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν ἀμέλει ταύτης πανταχόσε τῆς γῆς ξυμβαίνειν.» Ἐὰν ἡθέλομεν ἐκλάθει κατὰ γράμμα

τάς εἰδήσεις ταύτας, ἐπειδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐβασίλευσε περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη, ἔπρεπε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἐν μόναις ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις τοῦ κυρίως ἀνατολικοῦ κράτους (ἐκτὸς δηλαδὴ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἵτινες προσωρινῶς προσηρτήθησαν εἰς αὐτὸ) καὶ ἐκ μόνων τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῶν βαρβάρων, ἀπωλέσθησαν περὶ τὰ ὀκτὼ ἑκατομμύρια ψυχῶν· ὥστε, ἐὰν προσθέσωμεν τὴν φθορὰν τῶν ἀνθρώπων τὴν ἐπελθοῦσαν ἐκ τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ, ψυχὴ ζῶσα βεβαίως δὲν ἔμεινεν εἰς τὰς χώρας ταύτας. Κατὰ τὸν Προκόπιον μάλιστα, ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ, ἡ Σκυθῶν αὕτη ἐρημία ἐπῆλθεν ἐκ μόνον τῶν ἐπιδρομῶν, οὐδὲ ἔμεινε πλέον τί νὰ κατastreψωσιν ἐνταῦθα, αἱ ἄλλαι ἐκεῖναι φοβεραὶ φυσικαὶ συμφοραὶ, ἃν καὶ ὁ αὐτὸς Προκόπιος ἐπιφέρει μικρὸν κατωτέρω ὅτι ὁ λοιμὸς ἠφάνισε τὴν ἡμίσειαν τῶν παραγινομένων ἀνθρώπων μοῖραν. Ἀλλὰ τὸ δεινότερον, αἱ εἰδήσεις αὗται τοῦ συγγραφέως τῶν Ἀνεκδότων ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας αὐτὸς τε ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοι χρονογράφοι διέσωσαν ἡμῖν περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ἃπερ ἄνωτέρω διὰ μακρῶν ἱστορήσαμεν, οὐ μόνον ἀφ' ἧς ἐβασίλευσεν ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος μέχρι τέλους τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, τριεκαίδεκα ἀναφέρονται μόνον Βουλγάρων, Οὐννων καὶ Σλαύων εἰσβολαί· καὶ πάλιν ἐκ τούτων εἰς τινὰς οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι οὐ μόνον οὐδένα αἰχμάλωτον ἀπήγαγον, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατετροπώθησαν. Τῆς μιᾶς δὲ τοῦλάχιστον ἡτοὶ τῆς τοῦ ἔτους 550 ἐπιδρομῆς αἱ περιπέτειαι περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Προκόπιου τοιοῦτοτρόπως ὥστε ἀποθαίνουσι παντάπασιν ἀπίθανοι. Καὶ ἔπειτα, ἰμῆπως ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς περὶ Κτισμάτων λόγοις, πραγματευόμενος περὶ τῶν ἐν Θράκῃ ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ κατασκευασθέντων ὀχυρωμάτων, δὲν ἐπιφέρει ὅτι δι' αὐτῶν «τὴν χώραν, ὑποκειμένην τὸ πρότερον ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιδρομαῖς, παντάπασιν ἀδῆχτον κατεστήσατο;» Τοῦτο ὁμολογουμένως εἶναι ὑπερβολή· ἀλλὰ δὲν εἶναι μείζων τῶν ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀντιθέτων ὑπερβολῶν. Ὡστε ὅσον εἶναι ἀληθὴς ἡ μία μαρτυρία, τόσον καὶ ἡ ἄλλη.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα ὅσα ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, παραδόξως δὲ καὶ τῶν νεωτέρων τινὲς πρεσβεύουσι περὶ τῆς ἀνυπολογίστου τῶν ἀνθρώπων φθορᾶς, ἥτις συνέβη δῆθεν ἐντὸς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς Ἀ-

νεκδότοις ὁμολογεῖ ὅτι σκοπὸν εἶχε νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς κακὸν τινα δαίμονα ἐπαγαγόντα τὸν ὄλεθρον ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· καὶ ἐπομένως ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ πάθους αὐτοῦ κατήντησε νὰ μὴ ἡξέυρη τί λέγει. Ἀλλὰ πλὴν τούτου, τίς δὲν γνωρίζει ὁ πόσον ἰδίως ἀδύνατον σχεδὸν ὑπάρχει νὰ προσδιορίσῃ τις ὅπως οὖν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν θυμάτων ὅσα προξενούσιν αἱ ἐπιδημίαι, οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς τότε χρόνους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς καθ' ἡμᾶς, τοῦλάχιστον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ταύταις χώραις· καὶ ὁπόσον ὁ φόβος, ἡ κακοβουλία, ἡ φήμη ὅπως δὴποτε αὐξάνουσι τὸ μέγεθος τῶν τοιούτων συμφορῶν. Ἰδοὺ ἐκ τοῦ προχείρου μία ἀπόδειξις ἐκ τῶν πολλῶν, τὰς ὑποίας ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, τῆς ὀλίγης πίστεως ἣν δικαιοῦμεθα νὰ δίδωμεν εἰς τὰς τοιαύτας εἰδήσεις τῶν τότε ἱστορικῶν χρονογράφων. Εἶδομεν ὅτι ἐν ἔτει 526 συνέβη ἐν Ἀντιοχείᾳ μέγας σεισμός. Περὶ τοῦ σεισμῷ τούτου ὁμιλῶν ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς περσικοῖς πολέμοις λέγει· ὅτι κατέσεισε πᾶσαν τὴν πόλιν καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τὰ τε πλεῖστα καὶ κάλλιστα εἰς τὸ ἔδαφος εὐθὺς ἤνεγκε, καὶ λέγονται τότε τριάκοντα μυριάδες Ἀντιοχέων ἀπολωλέναι. Ἡ καταστροφή λοιπὸν κατὰ τὸν Προκόπιον ὑπῆρξε πλήρης· καὶ ὅμως ἡ καταστροφή αὕτη κατ' ἄλλους χρονογράφους καὶ ἰδ' ὡς κατὰ Μαλάλαν ἀπέβη πολὺ φοβερότερα· «πολύς γὰρ ἦν ὁ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ γενόμενος κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, ὥστε τοὺς συλληφθέντας ὑπὸ τῶν οἰκημάτων ἐν τῇ γῇ καὶ πυρρικαύστους γενέσθαι, καὶ ἐκ τοῦ ἀέρος δὲ σπινθῆρας πυρὸς φαίνεσθαι καὶ ἔκκιον ὡς ἀπὸ ἀστραπῆς τὸν εὐρισκόμενον, καὶ ἐκόχλαζε τὸ ἔδαφος τῆς γῆς, καὶ ἐκεραυνούντο οἱ θεμέλιοι, κουφιζόμενοι ὑπὸ τῶν σεισμῶν καὶ ὑπὸ τοῦ πυρὸς τεφρούμενοι, ὥστε καὶ τοῖς φεύγουσιν ὑπὸ τὸ πῦρ. Καὶ ἦν ἰδεῖν θαῦμα φοβερὸν καὶ παράδοξον, πῦρ ἐρευγόμενον ὄμβρον, ὄμβρος καμίνων φοβερῶν, φλόξ εἰς ὑετὸν λυομένη, καὶ ὑετὸς ὡς φλόξ ἐξαπτόμενος καὶ τοὺς βοῶντας ἐν τῇ γῇ κατανήλισκε. Καὶ ἐκ τούτου Ἀντιόχεια ἄχρηστος ἐγένετο· οὐκ ἔμεινε γὰρ, εἰμὴ τὰ πρὸς ὄρος μόνον παροικούμενα οἰκήματα. Οὐκ ἔμεινε δὲ οὔτε ἅγιος οἶκος εὐκτηρίου ἢ μοναστηρίου ἢ ἄλλου ἁγίου τόπου ἀδιάρρηκτος· τὰ γὰρ ἅλλα συνετελέσθησαν εἰς τὸ παντελές· ἡ δὲ μεγάλη ἐκκλησία Ἀντιοχείας ἡ κτισθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως, τῆς θεομηνιας γενομένης καὶ πάντων πεπτωκότων εἰς τὸ ἔδαφος, ἔστη ἐπὶ ἡμέρας δύο μετὰ τὸ γενέσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ φοβεράν ἀπειλήν· καὶ αὕτη ὑπὸ πυρὸς ληφθεῖσα κατηνέχθη ἕως ἐδάφους. Καὶ

ἑτεροὶ δὲ οἴκοι μὴ πεπτωκότες ὑπὸ τοῦ πάθους τοῦ θεϊκοῦ, ὑπὸ τοῦ πυρὸς διελύθησαν ἕως θεμελίων. Καὶ ἀπώλοντο ἐν αὐτῷ τῷ φόβῳ ἕχρι χιλιάδων διακοσίων πεντήκοντα. Οὐδὲ ἀρκεῖ ὁ τερατώδης οὗτος ὄλεθρος, ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, τῷ 528, συνέβη, κατὰ τὸν αὐτὸν Μαλάλαν, νέος σεισμός, καθ' ὃν τὰ ἀνανεωθέντα κτίσματα καὶ τὰ τείχη καὶ τινες ἐκκλησίαι κατέπεσον, πεντακισχίλια ἐτελεύτησαν ψυχαί, οἱ δὲ περισωθέντες πολῖται κατέφυγον εἰς τὰς ἄλλας πόλεις ἢ κατόκησιν ἐπὶ τῶν ὁρέων ἐν ὑπαίθρῳ. Ἐν τούτοις ἐνῶ τὰ τοιαῦτα συνέβαινον τῇ 29 νοεμβρίου 528, μετὰ ὅκτῳ μόλις μῆνας, ἦτοι τὸν ἰούλιον τοῦ 529, ὁ αὐτὸς Μαλάλας παρίστησι τὴν Ἀντιόχειαν ὡς πόλιν ἀκμάζουσαν καὶ πολυάνθρωπον, καθ' ἣν ἐτελοῦντο λαμπραὶ θεατρικαὶ παραστάσεις καὶ ταραχαὶ συνέβαινον τῶν ὄχλων τοιαῦται, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἀγχανακτῆσας ἀπηγόρευσε τὰς παραστάσεις ταύτας. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ σεισμοὶ ἐκεῖνοι ἀπέβησαν τοσοῦτον καταστρεπτικοί, ἐνῶ μετ' ὀλίγους μῆνας εὐρίσκομεν τὴν αὐτὴν πόλιν ἐν ἀκμῇ διατελοῦσαν; Οὐδὲν ἤττον τινὲς τῶν νεωτέρων ἀντιγράφωνσι τὰς ζοφεράς ταύτας περιγραφάς, οἱ μὲν διότι δὲν ἔλαβον τὸν κόπον νὰ ἐξελέγξωσι τὴν ὀλίγην αὐτῶν ἀκρίβειαν, οἱ δὲ διότι ἐπιδιώκουσιν ἰδίους τινὰς σκοπούς. Ὁ Φαλλμεράϋερ ἰδίως προτιθέμενος νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὁλοσχερῇ ἐξάλειψιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ φύλου, ἐνασμενίζεται ἐπαναλαμβάνων κατὰ λέξιν ὅλας ἐκεῖνας τὰς φοβεράς καταστροφάς, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐπιτείνων τὰ δεινὰ ὅσα ἀνέπλασεν ἡ τῶν χρονογράφων φαντασία· διότι τοῦτο συμφέρει εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἱστορία. Ἡ ἀλήθεια, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, εἶναι ὅτι, καθὰ προείπομεν, οὐδὲν διδόμενον ὅπως οὖν ἀσφαλὲς ἔχομεν, ἵνα προσδιορίσωμεν, ἔστω καὶ κατὰ προσεγγισμὸν, τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους ὅσοι ἀπώλεσθαι ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ἐκ τοῦ τετραπλοῦ κακοῦ τῶν ἐπιδρομῶν, τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ· ὅτι βεβαίως ἡ ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ ὑπῆρξεν ἐπαισθητὴ, ὡς λέγει ὁ Γιββων ἐν τῷ καιμένῳ αὐτοῦ, ὅτι ὁμως αἱ χώραι αὗται καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν μετεβλήθησαν εἰς Σκυθῶν ἐρημίαν· διότι τὸ κράτος δὲν ἔπαυσε νὰ διατηρῇται ἰσχυρὸν καὶ ἀκμαῖον κατὰ τοὺς ἀμέσως ἐπομένους χρόνους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ὅλου κράτους ὅ,τι περὶ τῆς πόλεως Ἀντιοχείας· ἡ πόλις αὕτη ὑπέστη βεβαίως σεισμοὺς μεγάλους, ἀλλ' οἱ σεισμοὶ οὗτοι οὔτε καθ' ὅλοκληρίαν αὐτὴν εἰς ἔδαφος κατέ-

βαλον, οὔτε 25 ἢ 30 μυριάδας κατοίκων αὐτῆς ἐξηφάνισαν, ἀφοῦ μετ' ὀλίγους μῆνας βλέπομεν αὐτὴν αὖθις ἀκμαίαν καὶ πολυάνθρωπον.

Ὅπως δὴ ποτε, παράδοξα καὶ δεινὰ ὑπῆρξαν τὰ ἀτυχήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ· τόσῳ μᾶλλον δεινὰ, ὅσῳ ἐπεσωρεύθησαν ἐξαίρετως κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὅτε ἀπέβη μὲν διὰ τῆς ἡλικίας ἀσθενέστερος, ἐστερήθη δὲ ἄλλεπαλλήλως τινῶν τῶν ἐπιφανεστάτων λειτουργῶν καὶ τῶν φιλότατων οἰκείων. Ἀδελφον πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν ὁ Τριβωνιανός· Ἐν ἔτει δὲ 541 ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὸν πολυμήχανον ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην, ὅστις ἐγένετο, ὡς εἶδομεν, θῦμα τῶν διενέξεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Θεοδώραν. Καὶ μετὰ ἑξ ἔτη ἐστερήθη αὐτὴν ταύτην τὴν βασιλίδαν, πρὸς τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς δὲν ἔπαυσε τρέφων ἀνεξάντλητον στοργήν. Ἐν ἔτει πάλιν 551 εἶδε θανόντα ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας τὸν ἄριστον γόνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ, τὸν χρηστὸν καὶ μεγαλοφυῆ Γερμανόν. Ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ ἰδίου θανάτου, ἐν ἔτει 563, ἐνῶ ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπανηγύριζε νέας νίκας ἐν Ἰταλίᾳ νίκας τοῦ Ναρσῆ, διὰ παρὰδόξου συνδρομῆς περιστάσεων ὁ Ἰουστινιανός παρεσύρθη εἰς τὸ νὰ ἀδικήσῃ τὸν ἕτερον μέγαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τὸν ἄνδρα, ὅστις πρὸ τεσσάρων μόλις ἐνιαυτῶν, καίτοι γέρων ἤδη ὢν, εἶχε σώσει τὴν βασιλεύουσάν ἐπὶ τῆς τελευταίας τῶν Οὐννων ἐπιδρομῆς. Ἦδη δὲ ἀνακαλυφθείσης συνωμοσίας τινὸς κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς τῶν κυριωτάτων ἐνόχων κατήγγειλεν ὡς συναιτίους τρεῖς τῶν οἰκείων τοῦ Βελισαρίου κατ' εἰσήγησιν τῶν ἀμειλίχων τοῦ στρατηγοῦ τούτου ἐχθρῶν, οἵτινες ὑπέσχοντο εἰς τὸν κακοῦργον ἐκεῖνον, ὅτι θέλουσιν ἀπαλλάξαι αὐτὸν πάσης ποινῆς, ἐὰν πράξῃ τὴν καταγγελίαν ταύτην. Συγχρόνως κατέπεισαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοὺς τρεῖς τούτους μοχθηροὺς ἄνδρας διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων νὰ μαρτυρήσωσι κατὰ τοῦ φίλου αὐτῶν καὶ εὐεργέτου. Τῇ 5 λοιπὸν δεκεμβρίου τοῦ 563 περατωθείσης τῆς ἀνακρίσεως συνεκροτήθη ἐν τοῖς βασιλείοις συνέδριον μέγα, ἐν ᾧ παρῆσαν ὁ πατριάρχης Εὐτύχιος καὶ οἱ ἀνώτατοι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀξιωματικοί. Ὁ βασιλεὺς ἐκθέσας τὰ κατὰ τὴν συνωμοσίαν, διέταξε νὰ ἀναγνωσθῶσιν αἱ μαρτυρίαι τῶν κατηγορουμένων. Ὁ δὲ Βελισάριος, ὅστις ἦτο ἐπίσης παρὼν, ὡσεὶ ἐμβρόντητος γενόμενος ἐκ τῆς ἀπροσδοκῆτος συκοφαντίας, ἔμεινεν ἀναπολόγητος, ὥστε ὁ Ἰουστινιανός,

ὑπολαβὼν τὴν σιωπὴν ταύτην ὡς ὁμολογίαν καὶ ἀγανακτήσας, διέταξε νὰ περιορισθῇ ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ καὶ νὰ στερηθῇ ὅλων τῶν ἀξιοματίων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀποδειχθείσης τῆς ἀθωότητος τοῦ ἀνδρός, ἀνέκτησεν ὁ Βελισάριος κατὰ ἰούνιον τοῦ 564 τὴν τε εὐνοίαν τοῦ βασιλέως καὶ τὰς προηγουμένας τιμὰς.

Ἰδίως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ τρόπος καθ' ὃν παρέστησαν τὸ γεγονός τοῦτο τινές τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρονογράφων. Τὰ περὶ αὐτοῦ ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, ὅπως ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Μαλάλα καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ζήσαντος Θεοφάνους. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Μιχαήλ Γλυκᾶς λέγει ἤδη τραγικώτερον, ὅτι ὁ νικητὴς τῶν Γόθων, τῶν Βανδήλων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Οὐννων ἐκάθητο ἀναμένων τὸν δῆμιον ἀποκόψαι τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς δωδεκάτης ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Βελισάριος ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου φυλακισμένος. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης ὁ Ἰωάννης Τσέτσης, ἐπιθέτων τὴν κορωνίδαν εἰς τὴν οἰκτρὰν ταύτην τοῦ γεγονότος ἀλλοίωσιν, ἠξίωσεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐτύφλωσε τὸν Βελισάριον καὶ καθυπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ἐπαιτῇ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐν μέσῃ ἀγορᾷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τίς δὲν ἠξεύρει τῶνόντι τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Ἰωάννου Τσέτσου;

«Ἐκπωμα ξύλινον κρατῶν ἐβόα τῷ μιλίῳ

Βελισαρίῳ ὁβολὸν δότε τῷ στρατηλάτῃ,

ὃν τύχη μὲν ἐδόξασεν, ἀποτυφλοῖ δὲ φθόνος.»

Καθ' ὅσον λοιπὸν ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος κατὰ τοσοῦτον τὸ αὐτὸ γεγονός ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παραμορφοῦται. Τοῦτο δὲ συμβαίνει πολλάκις εἰς τοὺς χρονογράφους καὶ εἶναι μία ἀπὸ τὰς αἰτίας δι' ἧς ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία διεστράφη ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ὧν οὐκ ὀλίγοι μεταξὺ τῶν διαφόρων μαρτυριῶν προτιμῶσι τὴν παραλογωτέραν. Κατ' εὐτυχίαν τὰ περὶ τῆς δίκης τοῦ Βελισαρίου ἐξηλέγχθησαν ἀκριβέστερον, ὥστε σήμερον οὐδεὶς σπουδαῖος ἱστορικός πιστεύει εἰς τὸν περὶ τυφλώσεως αὐτοῦ μῦθον. Ὁ Βελισάριος ἀπέθανε κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 565 ἐν πλήρει κατοχῇ τῶν ἀξιοματίων αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον αἱ περιπέτειαι τῆς συνωμοσίας ταύτης ἠῤῥξησαν τὰς ποικίλας ἀφορμὰς τῶν θλίψεων τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ὁσημέραι λαμβάνων ὁ Ἰουστινιανός, καὶ αἵτινες ἐφαίνοντο πολλαπλασιαζόμεναι καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέλος τοῦ σταδίου.

Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν, ὅτι, ἐνῶ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθριάμβευον ἐν τῇ Ἀφρικῇ, ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἰσπανίᾳ, ὁ Ἰουστινιανὸς σταυρώσας τὰς χεῖρας καὶ κλεισθεὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐβλεπεν ἀναισθητῶς τὰς εὐρωπαϊκὰς καὶ Ἀσιανὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας πασχούσας τὰ πάνθ' ἐκ τῶν φυσικῶν συμφορῶν καὶ τοσοῦτων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ὅλον τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας τὸ διάστημα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπανορθώσῃ μὲν κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ζημίας, τὰς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προλάβῃ. νὰ ἀποτρέψῃ δὲ ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν πολεμίων προξενούμενα δεινὰ· καὶ ὁ Προκόπιος ἡγεῖρε κατὰ τοῦτο αὐτῷ μνημεῖον ἀθάνατον διὰ τῶν περὶ *Κτισμάτων* ἐξ αὐτοῦ λόγων. Πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου χώρα κατέστη οὕτως εἰπεῖν κατὰφρακτος διὰ τῆς κατασκευῆς ἀναριθμητῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ὀχυρωμάτων. Παρ' ἐκατέραν τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ἰστροῦ ὑπῆρχον ἑκπαλαι ὀχυροδομημένα ὀχυρώματα, ἀπλᾶ, ἐξ ἑνὸς πύργου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκεῖμενα, καὶ διὰ τοῦτο *μογοπύργια* καλούμενα, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ πλεῖστα εἶχον κατεδαφισθῇ ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν Οὐννων εἰσβολῆς ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν. Ἦδὴ δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἡγεῖρεν εἰς ἀμφοτέρας τοῦ ποταμοῦ τὰς ὄχθας ἀπὸ Σιγγιδόνης, ἥτοι τοῦ σημερινοῦ Βελιγραδίου, μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου, σειρὰν ὀχυρωμάτων διαφόρου μεγέθους, τὰ ὁποῖα, ἐπερειδόμενα εἰς τὰς καθ' ὅλοκληρίαν ἀνοικοδομηθεῖσας καὶ ἐκ νέου ὀχυρωθεῖσας πόλεις Σιγγιδόνης, Βιμινακίου (σήμερον Βρανίτσοβα) Ῥατιαρίας (σήμερον Ἀρζέρ-Παλάγκα) καὶ λοιπὰς, ἀπετέλουν πρὸς βορρᾶν τὴν πρώτην ἀμυντικὴν γραμμὴν τοῦ κράτους. Ἐτερον μέγα προτείχισμα διήρχετο διὰ τῆς Δαρδανίας καὶ τῆς Μοισίας μέχρι τοῦ Αἰμου καὶ παρὰ τὸ ὅρος τοῦτο, συνάπτον τὰς ὡσαύτως νεωστὶ ὀχυρωθεῖσας πόλεις Οὐλπιάναν (σήμερον Γκιουστεντήλ), Ταυρήσιον, Γερμανὴν καὶ Σαρδικήν. Τελευταῖον ἔτι νοτιώτερον κατεσκευάσθη τρίτη ὀχυρωμάτων σειρὰ, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς νέας Ἠπείρου καὶ διερχομένη διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, συνήπτετο μετὰ τῶν περὶ τὴν θρακικὴν χερσόνησον φρουρίων, ἔπειτα μετὰ τῶν ὀχυρῶν παρὰ τὴν Προποντίδα παραλίων πόλεων τῆς Ῥαιδεστοῦ, τῆς Ἡρακλείας, τῆς Σηλυβρίας, καὶ τελευταῖον μετὰ τῶν μακρῶν τοῦ Ἀναστασίου τειχῶν, τὰ ὁποῖα πρότερον ἡσφαλίσθησαν. Πλὴν τούτων ἡ ὑπαίθρος χώρα, ἡ μεταξὺ τῶν τριῶν μεγάλων ἐκείνων προτειχισμάτων κειμένη, κατεκαλύφθη

πᾶσα ὑπὸ πλήθους πολλοῦ μικροτέρων πύργων, ὧν ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ὀνομαστί ἐν Θράκῃ μὲν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα καὶ ἓνα, ἐν Δαρδανίᾳ δὲ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ Ἰλλυρίᾳ καὶ Ἠπείρῳ, παλαιᾷ τε καὶ νέᾳ, καὶ Θεσσαλίᾳ, τριακοσίους καὶ ὀγδοήκοντα δύο. Ὁ περὶ Θράκης κατάλογος τοῦ Προκοπίου ἀπολήγει διὰ τῶν λέξεων «καὶ τὰ λοιπὰ οὐχ ὑποπίπτοντα ἀριθμῶ.» Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν αὐτὸν τὰ ὀχυρώματα ταῦτα ἦσαν τοιοῦτοτρόπως διατεθειμένα ὥστε ἕκαστος ἀγρὸς ἢ διὰ φρουρίου περιεφράσσετο, ἢ ἦτο πρόσοικος τοῦ τειχεισμένου μέρους.

Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἤρχιζιν ἕτερα πολυάριθμα φρούρια, δι' ὧν προέκειτο νὰ ἐξασφαλισθῶσιν αἱ χῶραι αἰτίνες ἀπετέλουν τὴν ἐστίαν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ. Τὰ περὶ τὴν Ἡράκλειαν στενὰ (αἱ ἔκτοτε καλούμεναι Κλεισούραι), δι' ὧν διήρχετο ἡ κυριωτάτη ὁδὸς ἢ ἀπὸ Ἰλλυρίας εἰς τὴν ἀρκτικήν Ἑλλάδα ἄγουσα, ἀσφαλῶς διειχειρίσθησαν καὶ τὰ ὀχυρώματα τῆς Ἡρακλείας καὶ Μυροπώλου ἀνφοκοδομήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ὡσαύτως καὶ πᾶσαι αἱ μεγάλαι τῆς Θεσσαλίας πόλεις· Γόμποι, Λάρισα, Φάρσαλος, Μητρόπολις, Τρίκαλα, καὶ προσέτι τὰ περὶ τὸν Παγασητικὸν καὶ τὸν Μαλιακὸν κόλπον παράλια διὰ νέων τειχῶν καὶ ἀμυντηρίων ἔργων ὠχυρώθησαν. Διὰ πλείστης δὲ ἐπιμελείας ἡγωνίσθη ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ καταστήσῃ εἰς τοὺς βαρβάρους ἀδύνατον τὴν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα δίοδον. Οὐ μόνον τὸ κύριον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ παρακείμεναι ἀτραποὶ κατέστησαν ἀπόρητοι διὰ τειχῶν ὑψηλοτάτων, εἰς τὰ ὅποια προσετέθησαν διπλοὶ προμαχῶνες καὶ διπλαὶ ἐπάλξεις. Πάλιν δὲ ἐντεῦθεν τῶν τειχῶν τούτων ὠκοδομήθησαν μικρότερα τινὰ φρούρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐν ἀνάγκῃ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσιν οἱ τοῦ χώρου ἐκείνου πρόμαχοι, πρὸς συντήρησιν τῶν ὁπίων καὶ σιτῶνες καὶ δεξαμεναὶ πανταχοῦ κατεσκευάσθησαν. Ἀντὶ δὲ τῆς ἐθνικῆς φρουρᾶς, ἥτις πρότερον προχείρως ἐκ τῶν περιόικων συγκροτουμένη ἀνελάμβανεν ἀτέχνως πῶς τὴν τῶν Θερμοπυλῶν ἄμυναν, ὁ βασιλεὺς ἔταξεν ἐνταῦθα διαρκὲς ἀπόσπασμα διεχιλίων ἀνδρῶν πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποίου παρέλαβεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τὰ θεωρικὰ καὶ πολιτικὰ χρήματα ὅσα μέχρι τῶν χρόνων τούτων αἱ Ἑλληνίδες πόλεις ἐξηκολούθουν δι' ἴδιον λογαριασμὸν εἰσπράττουσαι καὶ διαχειριζόμεναι. Καὶ ἡ Αἰτωλία δὲ καὶ ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Βοιωτία καὶ πᾶσα ἡ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἰσθμοῦ χώρα δὲν παρημελήθησαν· ἀλλ' ἠνωρθώθησαν τὰ ἐκ σεισμῶν ἢ ὀλιγορίας καταπεσόντα

τείχη τῶν Ἰλαταιῶν, τῶν Θηβῶν, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κορίνθου, ἡσφα-
λίσθη δὲ ἡ Πελοπόννησος, ἧς αἱ πόλεις ἅπασαι ἦσαν ἀτείχιστοι, ἀ-
νανεωθέντος τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τείχους καὶ προστεθέντων εἰς αὐτὸ πο-
λυειδῶν φρουρίων καὶ φυλακτηρίων. Ὅταν ἀναγινώσκωμεν ταῦτα
πάντα εἰς τὸν Προκόπιον καὶ φανταζόμεθα τὸ πολυποίκilon ἐκεῖνο
σύμπλεγμα τῶν ὀχυρωμάτων, δι' οὗ κατεκαλύφθη πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ
Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χερσόνησος, δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ πῶς
οἱ βάρβαροι ἠδύναντο εἰσεῖτι νὰ διασπῶσι τὰ ἀλλ-πάλληλα ταῦτα
προτειχίσματα, νὰ λεηλατῶσι τὴν χώραν καὶ νὰ ἐπανέρχωνται πολ-
λάκις σῶοι εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ἐξ ἀνάγκης περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέ-
ρασμα ὅτι, καθὼς πολλάκις προείπομεν, αἱ ἐπιδρομαὶ ὅπως δὴ ποτε δὲν
ἦσαν ἤδη τοσοῦτον καταστρεπτικαὶ, ὅσον παρέστησεν αὐτὰς ἡ κακό-
βουλος προαίρεσις ἡ ἡφλεγμαίνουσα φαντασία τῶν χρονογράφων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξήσφαλισε δι' ὀχυρωμάτων παρομοίων σχεδὸν πρὸς
τὰ προδιαγραφέντα, καὶ τὰς ἄσιανὰς ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι
τῶν περσικῶν συνόρων. Ἀλλ' ἡθέλομεν παρατείνει τὸν λόγον ἐπὶ πολὺ,
εἰ ἂν ἐνδιετρίβομεν περὶ τὰ καθ' ἕκαστα τῶν ἔργων τούτων. Ὅθεν ἀρ-
κούμεθα εἰς ὀλίγα τινα μόνον, ἵνα δώσωμεν ἐννοίαν, εἰ καὶ ἀσθενῆ,
τῶν δαπανῶν καὶ φροντίδων, ὅσας ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνήλωσεν ἀντιπα-
λαίων καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατὰ τῶν πολεμίων καὶ τῶν φυσικῶν
συμφορῶν. Ἡ μεγάλη Ἀντιόχεια, ἡ παθοῦσα τοσαῦτα ἐξ ἀλλεπαλ-
λήλων σεισμῶν καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Χοσρόου ἀλώσεως, ἀνενεώθη καθ' ὁ-
λοκληρίαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε ἂν πιστεῦσωμεν τὸν Προκόπιον
ἀπέβη ἐπιφανεστέρα ἢ πρότερον. Ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ ὠχυρώθησαν
ἐκ νέου ἡ Θεοδοσιούπολις, ἡ Κωνσταντία, τὸ Κιρκήσιον, αἱ Κάρραι, τὸ
Καλλίνικον, αἱ Βάτναι καὶ ἡ Ἐδεσσα. Ἐν τῇ Εὐφρατῆσίᾳ, ἥτοι τῇ
ἑρχαίᾳ Κομμαγενῇ, ἀνωκοδομήθη ἐξ ὑπαρχῆς ἡ πόλις Ζηνοβία, πᾶ-
λαι μὲν κτισθεῖσα ὑπὸ τῆς περιπύστου ἐκείνης βασιλίδος, ἐν τῷ μεταξὺ
δὲ ἐρμωθεῖσα καὶ σχεδὸν ἐρειπωθεῖσα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκαίνισεν
αὐτὴν, κατόκισεν, ἐξήσφαλ.σε κατὰ τῶν πλημμυρῶν τοῦ Εὐφράτου καὶ
ἐγκατέστησεν ἐν αὐτῇ φρουράν ἰσχυράν. Ὁμοίως διὰ νέων φρουρίων
ὠχύρωσε τὴν Χαλκίδα, τὴν Κύρρον, τὴν Σοῦραν, τὴν Εὐρωπὸν, τὴν
Ἰεράπολιν, τὸ Ζεῦγμα, τὴν Νεοκαισάρειαν. Πλὴν δὲ ἄλλων πολλῶν ἀ-
νέκτισε καὶ τὴν πολυθρύλητον Παλμύραν, ὡς προτείχισμα κατὰ τῶν
ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τὰ ἀναρίθμητα ταῦτα
οἰκοδομικὰ ἔργα δι' ὧν προέθετο κυρίως νὰ θεραπεύσῃ ὅσον οἶόν τε τὰς

ὑπὸ τῶν σεισμῶν γενομένας συμφορὰς καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ἤγειρε καὶ μνημεῖα πολλὰ καὶ λαμπρὰ πρὸς διακόσμησιν τῶν τε ἄλλων πόλεων καὶ μάλιστα τῆς περιφανοῦς τοῦ βασιλείου πρωτεύουσας, ἐνταῦθα δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑποδόμησε τὸ περικαλλέστατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὸν ναὸν ἐκεῖνον ὅστις μόνος ἤθελεν ἀρκέσει, ἵνα μαρτυρήσῃ, ὅτι ὅσον δεινὰ καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ αἱ ἐπισκῆψασαι εἰς τὸ κράτος, δὲν ἠρήμωσαν ὁμῶς τὰς ἐπαρχίας, οὐδὲ ἐξήντησαν τοὺς πόρους αὐτοῦ, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἀπαράμιλλον τοῦτο ἀριστοτέχνημα. Ὅθεν εὐλογον εἶναι νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς αὐτὸ ἰδιόζουσαν προσοχὴν.

Εἶδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἰδρύσας τὴν νέαν πρωτεύουσαν, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν εὐκτηρίων οἰκῶν. Ὁ πρῶτιστος τῶν εὐκτηρίων τούτων οἰκῶν ἀφιερώθη ἔκτοτε καὶ παρέμεινεν ἀφιερωμένος εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ σοφίαν, οὐχὶ δὲ εἰς γυναικῆ τινα ἁγίαν, ὡς ὑπέλαθον καὶ ἄχρι τοῦδε ὑπολαμβάνουσι πολλοὶ ἐκ τῶν τοῦ ὄχλου. Τὸ ἐορτολόγιον τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρει μὲν γυναικὸς Σοφίας καλουμένης, ὣν ἡ μὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Ἀδριανοῦ μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς θυγατέρων, Πίστewς, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης, ἐτέρα δὲ ὑπέστη τὸν θάνατον τοῦ μαρτυρίου ἐπὶ τοῦ τελευταίου διωγμοῦ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, καθ' οὓς καὶ ἡ ἁγία Εἰρήνη. Ἄλλ' ὁ ναὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἁγίας ταύτας. Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ χριστιανισμὸς ἔσωζεν εἰσέτι μέχρι τινὸς τὸν ἀρχικὸν ἰδεώδη χαρακτήρα, οἱ δὲ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἐνεφοροῦντο διαυγῶν περὶ θεότητος ἀντιλήψεων. Ὅθεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀφιέρωσε τὸν πρωτεύοντα τῆς νέας πίστεως ναὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ σοφίαν, μὴ περικαλύψας τὴν ἀκαταμέτρητον ταύτης ἔννοιαν δι' ἐξωτερικοῦ τινος τύπου, ὅπως ἔπραξαν οἱ ἀρχαιότεροι ἡμῶν προπάτορες, οἱ στήσαντες μὲν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἀλλὰ σωματοποιήσαντες τὴν ἔννοιαν ταύτην διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς εἰκόνης τῆς Ἀθηνᾶς. Τῶντινι ὁ Παρθενὼν τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς τοῦ Ὑψίστου σοφίας ἱερὸν· καὶ πάλιν ὁ ναὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ Παρθενὼν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἄλλ' ἐν τῷ διχρόφῳ τρόπῳ καθ' ὃν ἐξεδηλώθη ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐν Ἀ-

θήναις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπεικονίζετο ὁλόκληρος ἡ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων διαφορά.

Ὁ πρῶτος τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ναὸς, ἀνοικοδομηθεὶς εὐρυχωρότερος ὑπὸ Κωνσταντος τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, διετέλεσεν ἀκμάζων μέχρις Ἀρκαδίου ὡς πρωτεύουσα τῆς βασιλευούσης καὶ ἀπάσης τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησία. Ἐκεῖ ἐθριάμβευσεν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διὰ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, τοῦ ἀνορθώσαντος μὲν τὴν ὀρθοδοξίαν, παραγκωνίσαντος δὲ τὴν τῶν ἀρειανῶν αἵρεσιν· καὶ ἐκεῖ ἀπεχαιρέτισε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐκφωνήσας τὸν συντακτῆριον αὐτοῦ λόγον ἐνώπιον τῶν πατέρων τῆς Β' οἰκουμένης συνόδου, ἧς ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ὑπῆρξε τὸ ἀγλαῖσμα ἅμα καὶ τὸ θῦμα (σελ. 611 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐκεῖ ἀντήχησεν ἡ φωνὴ τοῦ Χρυσοστόμου ἐκεῖ κατέφυγεν ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὁ Εὐτρόπιος καὶ ἐσώθη διὰ τῆς εὐγλωττίας τοῦ ὑπάτου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, εὐγλωττίας, ἧτις τοσοῦτον ἐφαίνετο συνδεδεμένη μετὰ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ναοῦ, ὥστε ὅτε μετὰ ταῦτα ἐξωρίσθη ὁ Χρυσόστομος, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνόμισεν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἴσταται πλέον τοῦ λοιποῦ ὄρθιον τὸ θέατρον ἐκεῖνο τῶν ἀπαραμίλλων τοῦ χρυσορρήμονος πατρὸς τῆς ἐκκλησίας ἁθλῶν, καὶ κατεपुरπόλησεν αὐτὸ (σελ. 668 καὶ ἐπ. τοῦ δευτέρου τόμου).

Ἄλλ' ἡ τύχη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας δὲν ἐξήρτητο ἀπὸ τῆς τύχης ἀνδρὸς ἐνὸς, ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦτο οὗτος. Ὁ βίος τοῦ ναοῦ τούτου ἐπέπρωτο νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ βίου ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ὅθεν ἀνεκτίσθη τῷ 415 ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν, ἐν διαστήματι ὁλοκλήρου ἑκατονταετηρίδος, συνέβησαν τὰ κρίσιμώτατα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων. Ἐν αὐτῷ ὁ Νεστόριος, διαστείλας ἀποτόμως τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ἀπεφάνετο τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἐνδύμα, τὸ ὄργανον καὶ τὸν ναὸν οὕτως εἰπεῖν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως καὶ ἔδωκεν οὕτως ἀφορμὴν εἰς τὴν πολέμοτον τῶν Νεστοριανῶν αἵρεσιν (σελ. 676 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐν αὐτῷ ὁ Θεοδόσιος Β' καὶ ὁ Λέων, στεφθέντες ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐκύρωσαν πρῶτοι αὐτοὶ τῶν ἐπὶ γῆς βασιλέων διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀναγόρευσιν αὐτῶν (σελ. 691 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀπὸ τοῦ ἁμδωνος αὐτοῦ προεκήρυξεν ὁ βασιλεὺς Ζήνων τὸ Ἐνωτικόν, δι' οὗ προηρεῖτο νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους εἰρή-

νην. Ἐν αὐτῷ ἐτελέσθη τὸ πρῶτον μεταξύ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διαζύγιον, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου ἐξαλείψεως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀπὸ τῶν ἱερῶν διπτύχων· καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν κατέπαυσε προσωρινῶς ἡ ἕρις αὕτη διὰ τῆς ἐπὶ Ἰουστίνου γενομένης συμφιλιώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. "Ὡς τε ἄπορον δὲν εἶναι, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς, ἅμω κατιτχύσας ἐν ἔτει 532 τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, καθ' ἣν ἐπυρπολήθη τὸ δεύτερον ἡ μεγάλη ἐκκλησία, ἐνόμισε καθήκον ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τούτου, ὅστις ὑπελαμβάνετο ὡς τὸ ἱερώτατον τῶν συμβόλων τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ὑπάρξεως.

Ἀνέθηκε δὲ τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τῆς νέας ἐκκλησίας εἰς δύο ἄνδρας, οἵτινες εἶναι βεβαίως δύο τῶν περιφανεστάτων ἀρχιτεκτόνων ἐξ ὧων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ὁ οἶκος εἰς ὃν ἀνήκεν ὁ Ἀνθέμιος ὁ Τραλλιανὸς συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ὧλων ἐγκρίτων. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ὀλύμπιος ὑπῆρξεν εἰς τῶν κορυφαίων νομομαθῶν τῶν χρόνων ἐκείνων· ἕτερος ἀδελφὸς, ὁ Μητρόδωρος, ἐκτέλεστο φήμην πολλήν ὡς γραμματικὸς· καὶ ἄλλοι πάλιν δύο ἀδελφοί, ὁ Διόσκορος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, διετέλεσαν ἱατροὶ ἄριστοι· ἀλλὰ πάντας τοὺς λοιποὺς ὑπερηκόντισεν ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὐτυχήσας νὰ συνάψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀναπόσπαστον ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἶναι καὶ τὸ τοῦ ἐτέρου ἀριστοτέχνου ὄνομα, Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου· τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ, καταπεσόντος τοῦ μεγάλου θόλου ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 558 σεισμοῦ, ὅτε δὲν ὑπῆρχον πλέον οὔτε Ἀνθέμιος οὔτε Ἰσιδωρος, τὸ ἔργον τῆς ἐπισκευῆς ἀνετέθη εἰς Ἰσιδώρον τὸν νεώτερον, ἀνεψιὸν τοῦ πρεσβυτέρου, τὸν ἀνακαινίσαντα τὸν θόλον στερεώτερον, οἷος μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει. Τὸ ἀρχικὸν ὅμως σχέδιον ἀνήκει εἰς τοὺς δύο πρώτους ἀρχιτέκτονας· καὶ κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο τὸ σχῆμα τῆς νέας ἐκκλησίας δὲν διεγράφετο πλέον δρομικόν, ἤτοι ἐπίμηκες τετράγωνον ἀπολήγον εἰς ἀψίδα, οἷαι ὑπῆρξαν ἅπασαι σχεδὸν αἱ προηγουμέναι ἐκκλησίαι, ἀλλὰ σταυροειδὲς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦλάχιστον οἰκονομίαν, ὅπως ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν διαγραφόμεναι αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι, ἰδίως αἱ ὀνομαστότεραι ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἡ ἐν Τραπεζοῦντι, ἡ ἐν Κιέβῳ τῆς Ῥωσίας. Ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυαρίθμων μεσαιωνικῶν ἐκκλησιῶν ἡ μᾶλλον ὧλων τῶν λοιπῶν παρέχουσα ἐννοιάν τινα τοῦ μεγάλου ναοῦ εἶναι ἡ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ἡ ὑπὸ τῆς Ῥωσικῆς κυβερ-

νήσεως πρό τινων ἐνικυτῶν ἀνακινισθεῖσα. Ἀλλὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μάλιστα ἔργων ἡ ἀξία ἐξαρθᾶται πολὺ ἀπὸ τῶν διαστάσεων αὐτῶν· περὶ δὲ τὴν κατασκευὴν τῆς κολοσσιαίας τοῦ ἐλληνικοῦ θρησκευματος μητροπόλεως, οἱ τρεῖς ἀρχιτέκτονες ἀνέδειξαν τοσοῦτον δαιμόνιον τῇ ἀληθείᾳ πνεῦμα, ὥστε συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι συμβαίνει πολλάκις εἰς τὰ ἔργα τῆς μεγαλοφυΐας, παρήχθη δηλαδὴ ἅμα μὲν νέος ναοῦ τύπος, ἅμα δὲ τὸ κάλλιστον τοῦ τύπου τούτου προϊόν.

Ἐνῷ δὲ ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος παρεσκεύαζον τὸ σχέδιον καὶ ἐμελέτων τὰ ποικίλα ἐπιστημονικὰ καὶ τεχνικὰ ζητήματα ὅσα συνέδεδόντο μετὰ τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεμελεῖτο, διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν δραστηριότητος, τὴν συλλογὴν τοῦ ἀναγκαίου ὕλικου καὶ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀπαιτουμένου χώρου. Ἀπανταχόθεν τοῦ κράτους, μᾶλλον δὲ ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, ἐζητήθησαν τὰ πολυτιμότερα καὶ λαμπρότατα τῶν μαρμάρων, ἐν οἷς πολλὰ ἔτοιμα ἔργα τέχνης ἐκ τῶν σωζομένων εἰς διάφορα ἱερὰ τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ πυκνῷ δάσει τῶν περὶ τὸν μέγαν θόλον κιόνων διακρίνονται τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἡλιουπόλεως, τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτέμιδος καὶ πολλῶν ἄλλων ἱερῶν τῆς κλασικῆς καὶ βαρβάρου ἀρχαιότητος, τὰ ὅποια ἐχρησίμευσαν πρὸς διακόσμησιν τοῦ πρωτεύοντος τῆς νέας θρησκείας ἱεροῦ, ὡς εἰ ἀναγνωρίζοντα τὸν ὀριστικὸν καὶ παγκόσμιον τῆς θρησκείας ταύτης θρίαμβον.

Συγχρόνως, ὡς προείπομεν, ἡτοιμάζετο ἐν τάχει ὁ χώρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐμελλε νὰ κατασκευασθῇ ὁ ναός. Διότι ὁ ἀρχαῖος χώρος δὲν ἤρκει πρὸς τοῦτο· τὸ νέον κτίριον ἐμελλε νὰ γίνῃ πολὺ τοῦ προτέρου εὐρυχωρότερον. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐξαγορασθῶσι πολλαὶ περικείμεναι οἰκίαι καὶ πολλὰ οἰκόπεδα· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἰδιοκτῆται αὐτῶν ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν προθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπαιτοῦντες τιμὰς ὑπερόγκους, οἱ χρονογράφοι, καὶ μάλιστα οἱ μεταγενέστεροι, πολλὰ διηγοῦνται περὶ τῶν τρόπων δι' ὧν ὁ Ἰουστινιανὸς ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν πλεονεξίαν ταύτην. Ἀλλὰ τινὰ τῶν διηγημάτων τούτων εἶναι προδήλως ἀνυπόστατα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ αὐλικὸς εὐνοῦχος Ἀντίοχος, ἔχων οἰκίαν ἣτις ἔκειτο ὑποκάτω τοῦ σημερινοῦ θόλου καὶ ἐτιμήθη ἀντὶ 35 λιτρῶν χρυσοῦ, ἦτοι περίπου 37,000 δραχμῶν, ἀπῆται τιμὴν δεκαπλασίαν. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν βασιλέα, γνωρίζοντες ὅτι ὁ Ἀντίοχος ἠγάπα περιπαθῶς τοὺς ἵπποδρομικοὺς ἀγῶνας, ἐφυλάκισαν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῇ τυχούσῃ προφάσει, εἰς τὰς παραμονὰς



ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΟΦΙΑΣ.



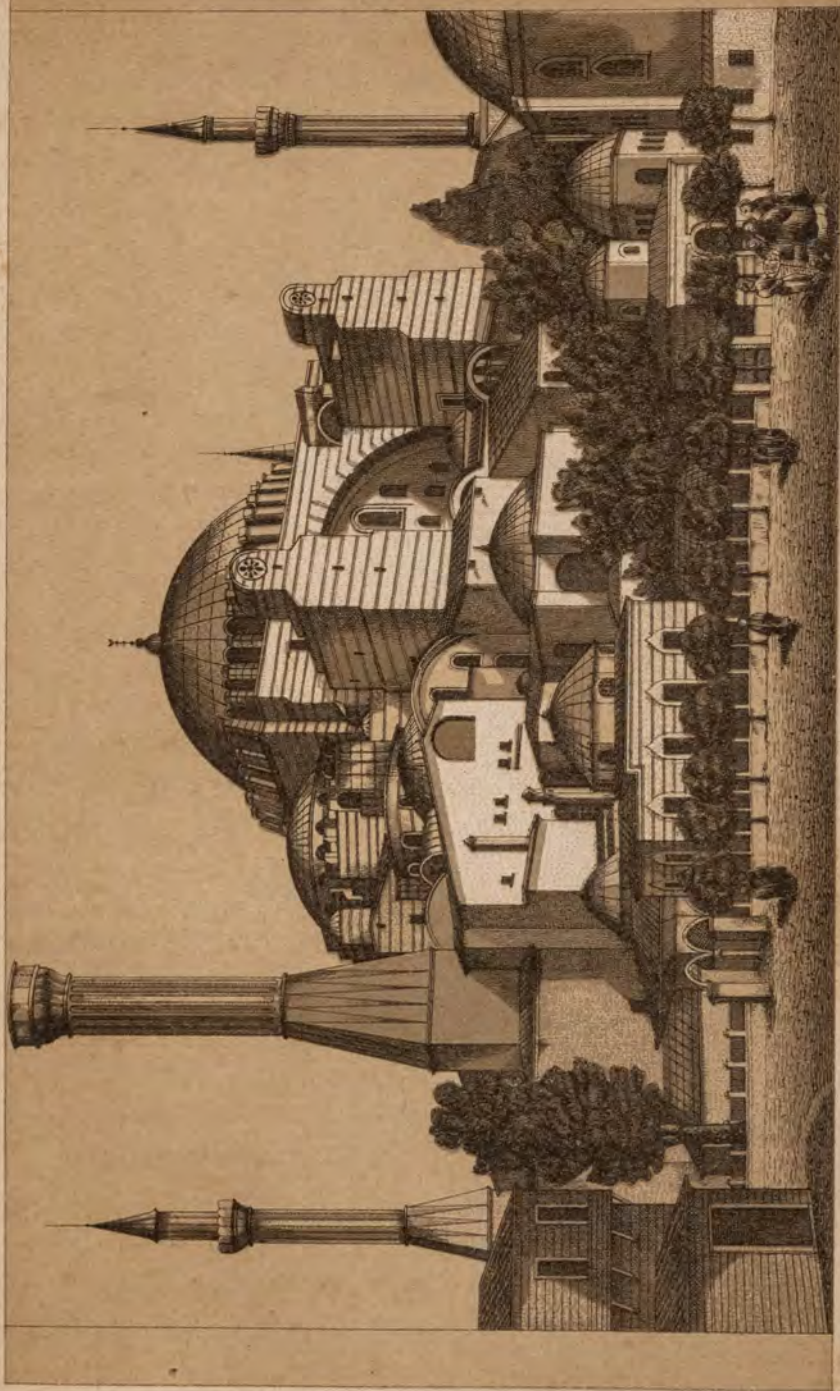
τοιαύτης τινὸς πανηγύρεως. Ὁ δὲ, ἐπιστάντος τοῦ ἀγῶνος, ἐκραύγασεν ὅτι προθύμως παραχωρεῖ τὴν οἰκίαν ἀντὶ τῆς προταθείσης τιμῆς, ἀρκεῖ νὰ ἐπιτραπῇ αὐτῷ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν ἵπποδρόμον. Ἄλλος δὲ τις πάλιν βεβαιοῦται ὅτι δὲν συνήνεσε νὰ κατεδαφισθῇ χάριν τοῦ ναοῦ τὸ πενιχρὸν ἐργαστήριόν του εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ προσκυνήσωσιν αὐτὸν παρελάνοντες οἱ ἡνίοχοι τοῦ ἵπποδρόμου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι πρόδηλα μυθεύματα, διότι μετὰ τὴν στάσιν τοῦ «Νίκα» οἱ ἵπποδρομικοὶ ἀγῶνες διεκόπησαν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη. Πιθανώτερον φαίνεται τὸ θρυλούμενον περὶ τῆς χήρας Ἀννης, ἣτις ἀπῆτει 500 λίτρας χρυσοῦ, ἥτοι 540,000 δραχμῶν, ἀντὶ τῶν 85 λιτρῶν εἰς ἃς ἐξετιμήθη ἡ περιουσία αὐτῆς· μαθοῦσα δὲ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ εὐσεβεῖ αὐτοῦ ζήλῳ ἔρχεται αὐτὸς πρὸς αὐτὴν ἵνα τελειώσῃ τὴν ἀγοράν, ἐπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησε δωρεὰν τὰ οἰκήματα αὐτῆς, παρακαλέσασα μόνον νὰ ταφῇ μετὰ θάνατον παρὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ ναοῦ, ἵνα ἔχῃ υἱοθὸν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῶν διηγημάτων τούτων καὶ τὰ περὶ τῶν θαυμάτων δι' ὧν λέγεται ὅτι παρεσκευάσθη καὶ διεξήχθη ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξετέλεσε τὰ πάντα μετὰ καταπληκτικῆς δραστηριότητος· διότι τεσσαράκοντα μὲν ἡμέρας ἀφ' ἧς κατεστράφη ὁ ναὸς, ἥτοι τῇ 23 φεβρουαρίου 532, ἔθετο τὸν θεμέλιον τοῦ νέου κτιρίου λίθον, ἐντὸς δὲ ἐνιαυτῶν πέντε, καὶ μηνῶν ἑνδεκα, καὶ ἡμερῶν δέκα ἀπὸ τῆς πυρπολήσεως συνεπλήρωσε τὸ ἔργον, πανηγυρίσας τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου ναοῦ τῇ 24 δεκεμβρίου 537. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τοῦ μὲν ἁγίου Πέτρου τῆς Ῥώμης, ἥτοι τοῦ μεγίστου ἱεροῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τὰ ἐγκαίνια δὲν ἐπανηγυρίσθησαν εἰμὴ τῷ 1626, ἥτοι 120 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐγκαταθέσεως τοῦ θεμελίου λίθου· οὐδ' ἐλογίσθη συμπεπληρωμένος ὁ ναὸς εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν τριῶν ἡμισυ ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς τοῦ ἔργου ἐνάρξεως. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐν Λονδίῳ ἅγιος Παῦλος, τὸ μέγιστον τέμενος τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησίας, ὠκοδομεῖτο 34 ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1676 μέχρι τοῦ 1710.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας εἶναι μικρότερος ἀμφοτέρων τῶν δύο ἐκείνων κολοσσιαίων κατασκευασμάτων· διότι ὁ μὲν ἅγιος Πέτρος εἶναι ὑπερδιπλάσιος, ὁ δὲ ἅγιος Παῦλος μῆκος τοῦλάχιστον ἔχει κατὰ τὸ ἡμισυ πλείοτερον. Ἀλλὰ τὸ μέγεθος τῶν οἰκοδομημάτων δὲν παρέχει πάντοτε ἀσφαλῆ ἔννοιαν τῆς ἐν αὐτοῖς γενομένης

ἐργασίας. Ἀκριβέστερον, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐκ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τοῦ ἔνεκεν αὐτῆς καταναλωθέντος. Ἐδαπανηθησαν λοιπὸν διὰ μὲν τὴν κατασκευὴν τοῦ ἁγίου Παύλου 1.500,000 λιρῶν στερλινῶν διὰ δὲ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἁγίου Πέτρου 50,000,000 ῥωμαϊκῶν σκούδων· εἰς δὲ τὸ ἱερόν τῆς θείας σοφίας, κατὰ τοὺς ὀλιγώτερον ἀπιθάνους ὑπολογισμούς, 3,000 κεντηνάρια χρυσοῦ, ἥτοι 324,000,000 δραχμῶν. Ναὶ μὲν τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκπροσωπεῖ ὅχι μόνον τὴν ἀξίαν τῆς γενομένης ἐργασίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὕλης, ἣτις ὑπῆρξε πολυτιμοτάτη περὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ. Ἀλλ' ὅσονδ' ἢ ποτε μέρος, καὶ ἂν ἀφαιρέσωμεν τοῦ ὅλικου ποσοῦ ὡς ἀντίτιμον τῆς ὕλης, καὶ ὅσονδ' ἢ ποτε μετριάσωμεν ἀναλόγως τὴν δαπάνην τῆς ἐργασίας, πάλιν ἐξαίσιον ἀποβαίνει χρῆμα, ὅτι τὸ ἔργον ἐξετελέσθη ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τῶν ἐξ ἐνιαυτῶν αὕτη δὲ ἡ τῆς ἀποπερατώσεως αὐτοῦ ταχύτης εἶναι τοσοῦτ' ἂν μάλλον ἀξιοσημεῖωτος ὅσ' ὅσον δύναται μέχρι τινὸς νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς μέτρον τῶν ἀκαταλογίστων πόρων τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τοῦ ἐπαρκέσαντος ἐντὸς τοσοῦτου βραχέος διαστήματος εἰς τοσοῦτον ὑπέρογκον ἀνάλωμα.

Καὶ ἤδη πῶς θέλομεν παραστήσει τὸ προῖον τῶν ἀγώνων τούτων καὶ τῶν θυσιῶν, τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ; Ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τιναν αὐτοῦ, πρέπει ἄρα γε νὰ ἀριθμήσωμεν τὰ ἱερὰ κειμήλια, ἐπιπλά καὶ σκεύη ὧν ἔβριθεν ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, καὶ ὧν τὰ πλεῖστα ἐφιλοτεχνήθησαν μὲν ἐκ χρυσοῦ καθαροῦ, ἐκοσμήθησαν δὲ δι' ἀδαμάντων καὶ μαργαριτῶν καὶ ποικίλων ἄλλων τιμιωτάτων λίθων; Ἀλλ' ὁμιλοῦντες πρὸς Ἕλληνας ἀναγνώστας πεποιθήμεν, ὅτι ἡ λεπτή αὐτῶν φιλοκαλία ἀποδίδει πολὺ πλείονα ἀξίαν εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ ἔργου διασκευὴν ἢ εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ σωρευθέντας ἀμυθίτους θησαυρούς, καὶ ὅτι ἐπιθυμοῦσι μάλλον νὰ γνωρίσωσιν ἐν τῇ φυσικῇ οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ γυμνότητι τὸ ἀριστοτέχνημα τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου, τὸ ἄχρι τοῦδε θαυμαζόμενον καὶ αἰνούμενον, ἀφοῦ πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐπανειλημμέναι ἱεροσυλῖαι ἐξηφάνισαν πᾶν ἵχνος τῶν κοσμημάτων ὑφ' ὧν ἐξήστραπτεν ἄλλοτε ὁ ναός. Πάλιν ὁμῶς, προαιρούμενοι νὰ λαλήσωμεν περὶ τῆς τεχνικῆς αὐτοῦ διασκευῆς, μὴ νομίση τις ὅτι θέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν, νὰ καταμετρήσωμεν, νὰ ἐξονυχίσωμεν διὰ τεχνικῶν ὅρων δυσήνων καὶ δυσκαταλήπτων, καθ' ἕκαστα τὰ διάφορα τοῦ ναοῦ μέρη· τὴν αὐλὴν τὴν ὑπαίθριον, ἐν τῇ



ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΟΦΙΑΣ



μέσῳ τῆς ὁποίας ἡγείρετο ἡ κομψὴ φιάλη, ἥτις ἔφερε τὴν περίφημον καρκινικὴν ἐπιγραφὴν

ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ.

τὸν ἔξω νάρθηκα, τὸν κυρίως νάρθηκα, τὸν χορὸν, τὸ βῆμα, τὸ διακο-
νικὸν, τὸν ἄμβωνα, τὸν γυναικωνίτην, τοὺς κίονας, τὰ μικρὰ καὶ με-
γάλα ἡμιθόλια καὶ εἴ τι ἄλλο. Τοιαῦται λεπτομέρειαι προσήκουσιν εἰς
τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος τεχνίτας, τοὺς ἐντρίβεις περὶ τὰ μυστήρια τῆς
ἐπιστήμης τῶν Ἀνθεμίων καὶ τῶν Ἰκτινῶν. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἀφελέστεροι
τοῦ καλοῦ θιασῶται, εἰσέλθωμεν διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ σταθώ-
μεν ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ, καὶ ρίψωμεν τὰ βλέμματα πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς
τὰ πέριξ, ἵνα παραστήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν ἣν προξενεῖ ἐν συνόλῳ ἡ ὄψις
αὐτοῦ, οἷαν συνησθάνθημεν τῶντι αὐτὴν ὁσάκις ἡτύχησαμεν νὰ ἐ-
πισκεφθῶμεν τὸν ἑτεροθαλὴ ἐκείνον τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφόν. Τὸ ἐ-
σωτερικὸν σχέδιον εἶναι ἀπλούστατον. Μεγάλα καὶ εὐρέα ἡμιθόλια,
ἐκφυόμενα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, προσαναβαίνουσιν εὐπετῶς δι' ἄλλων μι-
κροτέρων πρὸς τὸν κορυφαῖον θόλον, τὸν συνάπτοντα περὶ ἑαυτὸν ἅπαν-
τα τὰ λοιπὰ τοῦ οἰκοδομήματος μέρη καὶ συναποτελοῦντα μετ' αὐτῶν
ἐν σύνολον, ὅπερ φαίνεται τῆς φύσεως μᾶλλον προϊόν ἢ τῆς τέχνης ἔργον.
Τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων παραθύρων τοῦ γιγαν-
τώδους ἐκείνου θόλου ἐξακοντίζεται ἐπὶ ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν, εἶναι
τοσοῦτον ὥστε νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλὴν αὐτὸ τὸ στερέωμα ὑπὸ
τοῦ ἡλίου καταυγαζόμενον· ὁ Προκόπιος μάλιστα λέγει πλείοτερον,
ὅτι ἡ αἴγλη φαίνεται ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ φεομένη, τοσαύτη τις περιου-
σία φωτὸς ἐν αὐτῷ περικέχυται. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὸ μυστηριώδες
σκότος ὑπὸ τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται οἱ ναοὶ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης.
Ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἱερῷ τὸ φῶς δὲν ἐλαττοῦται καὶ δὲν ἐκλείπει εἰμὴ
ὅτε καὶ ἐν τῇ φύσει αὐτῇ. Ἡ δὲ συνήθης τῷ ναῷ ἰλαρὰ φαιδρότης
μαρτυρεῖ ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος, τὰ χαριέ-
στατα ἐκεῖνα τῆς Ἰωνίας τέκνα, ἔσωζον εἰσέτι ἀκέραιον τὸ πνεῦμα τῆς
ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης, τροπολογήσαντες αὐτὴν κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ
μὲν διδάσκαλοι αὐτῶν ἢ οὐδὲν ἢ ἐν μέρει μόνον ἐστέγαζον τοὺς ναοὺς
αὐτῶν· οἱ ναοὶ ἐκεῖνοι ἀντὶ θόλου εἶχον αὐτὸ τὸ στερέωμα ἄχανῶς ὑ-
περάνω αὐτῶν κυρτούμενον· ἐνῷ οἱ συνεργάται τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατε-
βίβασαν αὐτὸν τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανὸν οὕτως εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ οἰκοδο-
μήματος.

Τῶντι κατ' ἀρχὰς οἱ τολμηταὶ ἐκεῖνοι ἀνεπέτασαν τὸν θόλον αὐ-

τῶν ἀπλῶς ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν, ὄγκων κολοσσιαίων μὲν, ἀλλὰ δι' οὐδενὸς ἐν τῷ μεταξὺ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλισθέντων ὥστε τὸ σφαίροειδὲς ἐπικάλυμμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἄερα μετεωρίζομενον· τοῦλάχιστον ὁ Προκόπιος, ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον, βεβαίῳ, ὅτι ὑπελάμβανες τὴν σφαῖραν οὐχὶ ἐπὶ στερεᾷς οἰκοδομίας ἵσταμένην, ἀλλὰ ἐξηρητημένην διὰ χρυσῆς σειρᾶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ὑπάρχουσιν ὁμῶς ὀριά τινα τόλμης τὰ ὅποια οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυίαν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ὑπερβῇ. Ἐτι ζῶντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ θόλος ἐκεῖνος κατέπεσε, καθ' ἃ προείπομεν, διὰ σεισμοῦ καὶ ἐδέησε νὰ ἀνεγερθῇ ἕτερος ἐπὶ πλειότερων ἐρείσματων στηριζόμενος. Διέπραξε δὲ τοῦτο ὁ νεώτερος Ἰσιδωρος χωρὶς νὰ ἐλαττώσῃ, αὐξήσας μάλιστα τὴν κομψότητα τοῦ πρώτου ἀριστουργήματος. Διότι ἀνύψωσε τὸν ἀρχικὸν θόλον κατὰ 25 πόδας· καὶ ἤγειρε μὲν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πεσσῶν, κίονας καὶ ἀψίδας, ἀλλὰ τὰ κατασκευάσματα ταῦτα τεχνηέντως συναρμολογηθέντα κατ' οὐδὲν ἡλάττωσαν τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ἄσπιλον τοῦ οὐρανοῦ ὃν ὑποστηρίζουσι, παρίστανται δὲ μᾶλλον ὡς φυσικὸν αὐτοῦ συμπλήρωμα καὶ κόσμημα. Ὁ Γάλλος Τεζιέρος, ὁ δοκιμώτερον παντὸς ἄλλου μελετήσας καὶ χαρακτηρίσας τὴν τέχνην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ λέγει, ὅτι ἀκατανόητος εἶναι ἡ ἐλαφρότης καὶ ἡ διαύγεια τοῦ ὅλου τούτου κατασκευάσματος. Καὶ τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται περὶ τῶν πολυαριθμῶν καὶ ποικίλων κίωνων ὅσοι ὑπερείδουσι τὰ ἡμιθόλια, τὰς στοὰς καὶ τὰ προπύλαια. Οἱ κίονες οὗτοι ἐλήφθησαν μὲν ἔτοιμοι ἐκ τῶν ὠραιότερων ναῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐναρμονίως διετέθησαν ὥστε νομίζεις ὅτι ἐξεπίτηδες ἐλατομήθησαν καὶ ἐφιλοτεχνήθησαν ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν προκείμενον ναόν.

Φῶς λοιπὸν, καὶ ἐλαφρότης, καὶ ἁρμονία, εἶναι αἱ τρεῖς κυριώταται ἐντυπώσεις αἵτινες καταπλήττουσιν ἡμᾶς ὅταν, ἰξελθόντες ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, σταθῶμεν ὑποκάτω τοῦ μεγάλου θόλου καὶ περιβλέψωμεν περὶ ἡμᾶς· φῶς, ἐλαφρότης καὶ ἁρμονία, τὰ τρία προσόντα τῆς ὠραίας φύσεως, τὰ ὅποια μόνῃ ἡ μεγαλοφυεστέρα τέχνη ἤξειυρει νὰ ἀπομιμηθῇ. Ὁ Προκόπιος ὁ ἰδὼν τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐν πάσῃ τῇ λαμπρότητι καὶ πολυτελείᾳ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ στολῆς καὶ διακοσμῆσεως, παραβάλλει αὐτὸν πρὸς λειμῶνα, ἐν ᾧ ἐπανθοῦσι καὶ ἀπαστράπτουσι τὰ ποικιλώτατα τῶν χρωμάτων. Ὁ εἰσερχόμενος ἵνα προσευχηθῇ, λέγει, αἰσθάνεται μὲν εὐθὺς ὅτι οὐχὶ ἀνθρωπεῖα δυνάμει ἢ τέχνῃ, ἀλλὰ Θεοῦ ῥοπῇ τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτετέρνεται· ὁ δὲ νοῦς αὐτοῦ πρὸς

τὸν Θεὸν ἐπαιρόμενος, νομίζει αὐτὸν οὐ μακρὰν ὄντα, ἀλλ' ἐμφιλοχωροῦντα μάλιστα ἐν τῷ ἐκλεκτῷ ἐκείνῳ αὐτοῦ σκηνώματι. Νεώτερος δέ τις, ὅστις εἶδε τὸν ναὸν γυμνὸν ἤδη καὶ πολλαχῶς παραμεμορφωμένον, παρατηρεῖ οὐδὲν ἦττον ὅλος ἐνθους, ὅτι παρόμοιος πρὸς τὴν φύσιν αὐτὴν, πρὸς τὸ κατὰφωτον τῆς μεσημβρίας δάσος, ἢ πρὸς τὸ δάσος τὸ ἡμιφαῆς τῶν ἀρκτικῶν χωρῶν, ὁ ναὸς οὗτος ἀνταποκρίνεται εἰς πᾶσαν εὐχὴν καὶ εἰς πᾶσαν προσευχὴν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὑπὸ τοὺς θόλους αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ὁ θεοσεβὴς δύναται νὰ λατρεύσῃ τὸ ὑπέρτατον ὃν χωρὶς νὰ προκαλέσῃ τὸ μειδίαμα τοῦ πανθειστοῦ, ὅστις μὴ πιστεύων τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰμὴ εἰς μόνον τὸ κάλλος, περιφέρεται εἰς τὰ προπύλαια ἐκεῖνα ὅπως ἤθελε περιπατήσῃ εἰς τοὺς κήπους τοῦ Ἀκαδήμου ἢ περὶ τὴν ἄκραν τοῦ Σουνίου. Οὕτω δὲ παραστήσας τὸν εὐκτήριον αὐτὸν οἶκον ὡς κοσμοπολίτην τινὰ ναὸν, ἀνακράζει ἐπὶ τέλους· «τοιοῦτο τὸ εὐκτήριον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας· τίς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτό!» Ἄ! βεβαίως τίς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτό; Ἀρκεῖ νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ συνηρμολογήθη τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ νέου χριστιανικοῦ κόσμου, καὶ ὅτι διὰ τοιούτου συνδυασμοῦ τέχνης ἀνθρωπίνης ἀμιμῆτου πρὸς θεόπνευστον θρησκευτικὸν δόγμα, ἀπηρτίσθη ἐν τῶν τελειοτάτων ἔργων, ἀφ' ὅσα ἡγείρε ποτε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ καταβολῆς κόσμου εἰς τὴν λατρίαν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ὅτε συνεπληρώθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα τῶν ἐγκαίνιων, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτέλεσε θριάμβον πολυτελῆ καὶ ἀντάξιον τοῦ κατορθώματος. Λαὸς καὶ εὐπατρίδαι ἔλαβον παρ' αὐτοῦ δῶρα θαυσιλῆ. Ἡ πόλις ὅλη ἦτο ὀρθία, ἐπευφημοῦσα τὴν πομπικὴν πορείαν τοῦ βασιλέως, τοῦ πατριάρχου, τῶν ἐν τέλει ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων μέχρι τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ ἀφικόμενος καὶ πεζεύσας ἐδραμεν ὁ Ἰουστινιανὸς πρῶτος ἀπὸ τῶν βασιλικῶν πυλῶν μέχρι τοῦ ἁμβωνος, ἐξέτεινε τὰς χεῖρας, ἐδοξολόγησε τὸν Θεὸν τὸν καταξιώσαντα αὐτὸν νὰ τελέσῃ ἔργον τηλικούτου, καὶ ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς ἀγαλλιάσεως, ἀνέκραξεν ὡς βεβαιούσι «ανένικῃά σε, Σολομών.» Θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἱστορικὴ εἰρωνεία, καρδίαι καὶ διάνοιαι ἀλλότριαι τῶν πόθων ἡμῶν καὶ ἀξιώσεων, ἡδυνήθησαν νὰ μυκτηρίσωσι τὸ φρόνημα τὸ προκαλέσας τὴν κραυγὴν ἐκείνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἡμεῖς, ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι ὁλόκληρος ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν βίος περὶ δύο περιστρέφετο πόλους, τὴν μοναρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν· ὅτι τῆς ἐκκλησίας κιβωτὸς ὑπῆρξεν

ὁ ναὸς ἐκεῖνος καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ ὡς ἐν βουλευτηρίῳ τινὶ ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐδραματουργήθησαν αἱ τύχαι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ χιλίους ὅλους ἐνιαυτούς· ἡμεῖς οὔτινες γνωρίζομεν ὅτι, καὶ βραδύτερον ἐπὶ τετρακοσίους ἔτι ἐνιαυτούς θλιβερῶν περιπετειῶν, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν δὲν ἔπαυσαν νὰ πιστεύωσιν ὅτι θέλει ἀντηγήσει πάλιν ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἡ ἱερὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δοξολογία· ἡμεῖς, πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς περινοίας τοῦ ἀνδρὸς, τοῦ σωματοποιήσαντος διὰ τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου τὰ αἰσθηματα καὶ τὰ συμφέροντα, τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς ἐλπίδας τεσσαράκοντα περίπου γενεῶν!

Ἐκ τούτου ἤδη συνάγεται, ὅτι ἡ ἀνέγερσις μεγάλῃς ἐκκλησίας δὲν ὑπῆρξε προῖον ματαίας κενοδοξίας. Ἄλλ' ὁλόκληρον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ προσεπιμαρτυρεῖ, ὅτι ἐπεχείρησε νὰ κατασκευάσῃ τὸν ναὸν τοῦτον ὡς σύμβολόν τι μέγα τοῦ θριάμβου τῆς νέας πίστεως κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ πάσης ἑτεροδοξίας. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἡ εἰδωλολατρεία δὲν εἶχεν εἰσέτι καταβληθῇ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλ' ἐξηκολούθει αἵρουσα κεφαλὴν ἀγέρωχον, καὶ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑποσκάπτουσα τὴν τύχην τοῦ νέου δόγματός. Εἰς τὴν περιώνυμον τῆς Ἀλεξανδρείας σχολὴν ἀντήχει μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ φωνὴ τῶν σοφιστῶν καὶ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας, τῆς ὑπὸ τῶν νεοπλατωνικῶν διαμορφωθείσης ὡς δόγματός τινος ἀντιπάλου εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ναὶ μὲν πολλαὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ σχολῶν εἶχον ἐκχριστιανισθῇ· ἀλλὰ καὶ αὐτόθι, ἂν εἰς τὰς πόλεις ἑθριάμβευε τὸ σύμβολον τῆς νέας πίστεως, τὸ ἀρχαῖον μύλυσμα ἔβοσκεν εἰσέτι ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ. Ἐξετάσεως γενομένης ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, εἰς μόνην τὴν Φρυγίαν, τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Καρίαν εὑρέθησαν 70,000 εἰδωλολάτραι. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ κράτους, ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεκαλύφθησαν πολλοὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι νομικοὶ, ἱατροὶ καὶ διδάσκαλοι, εἰδωλολάτραι. Ἀλλὰ πρὸ πάντων πολυάριθμοι ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἐν τῇ κυρίῳς Ἑλλάδι, ὅπου θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι καὶ μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἐσώζοντο οὐκ ὀλίγοι ἔθνηκοί. Ἐνταῦθα δὲ παραδόξως ὑπεθάλλοντο καὶ ἐνισχύοντο αἱ παλαιαὶ αὐταὶ θρησκευτικαὶ δοξαῖαι καὶ τελεταὶ καὶ ἔξεις ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει περὶ τῆς κατὰστάσεως τῶν σχολῶν τούτων μέχρι

τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσωσι παρακινᾶσαι, ἔλαβον αὗται ἐξεναντίας νέαν τινὰ ψυχὴν διὰ τῆς ἡμετέρας προαγομένης ἀμυιβαίας ἐπιδράσεως τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἐπὶ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, καὶ τὰν ἀπαλιν, τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Αὕτη τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἡ ἐπίδοσις παρατηρεῖται μὲν καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἀνατολικῶν σχολῶν, ἐξαιρέτως δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι ἤκμασεν ὁ τοσοῦτον μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ὀλίγον γνωστὸς Ὀλυμπιόδωρος, τοῦ ὁποίου ὁ Γάλλος Βίκτωρ Κουζὲν πολλάκις καὶ δικαίως ἀποθαυμάζει τὸ ὕψος τῶν διανοημάτων καὶ τὴν δύναμιν τῆς λέξεως. Ἀλλὰ μάλιστα ἐνεψυχώθη ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τῆς φιλοσοφίας κοιτίδι, ἐν Ἀθήναις, διὰ τοῦ περιωνύμου Πρόκλου, τοῦ ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διδάξαντος. «Ὁ Πρόκλος, λέγει ὁ Κουζὲν, ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐπιγεγραμμένῳ καθολικῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, ὁ Πρόκλος ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν χρόνων ἐκείνων γεωμέτρης καὶ ἀστρονόμος, καὶ κατέλιπε περὶ Εὐκλείδου καὶ Πτολεμαίου σχόλια, τὰ ὅποια περιλαμβάνουσι τὰ τελειότατα ἴσως συμπεράσματα τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Εἶχε δὲ γνώσεις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀκριβεῖς ὅλων τῶν τότε θρησκευμάτων, τὰ ὅποια ἐτίμα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐκάλει αὐτὸς ἐκυτὸν τοῦ ὅλου κόσμου ἱεροφάντην. Τὰ σχόλια αὐτοῦ εἰς τοὺς περιφημοτέρους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Κρατύλον, τὸν Παρμενίδην, τὸν Τίμαιον, περιέχουσιν εἰδήσεις ἀνεξαντλήτους παντὸς εἶδους περὶ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ὁ Πρόκλος γράφει εἰσέτι ὀρθῶς ὅπως οὖν καὶ ἀκριβῶς, παρέστησε δὲ βέλτιον ἴσως ὅλων τῶν προκατόχων αὐτοῦ, καὶ τοῦ Πλωτίνου μὴ ἐξαιρουμένου, τὰ κυριώτατα φαινόμενα καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ὥστε διὰ τε τὴν ἀναλυτικὴν αὐτοῦ τέχνην καὶ τὴν εὐρεῖαν ἐπιστήμην δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀποκαλέσωμεν τὸν ἄνδρα Ἀριστοτέλην τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλοσοφίας.» Ἡ νεοπλατωνικὴ λοιπὸν φιλοσοφία ἠξιώθη περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἐρμηνευτῶν καὶ ἀντιπροσώπων ἐπιφανῶν. Οὐδὲ περιωρίζετο ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἰς μόνον τὸν θεωρητικὸν κόσμον. Ἄν οὕτως εἶχε τὸ πᾶν, ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἡ δύνατα νὰ ἀδιαφορήσῃ

πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ μάλιστα αὐτὴν, ὡς ἔπραξε πολλάκις πρότερον, καθὼς ὑποθάλλουσιν τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης καὶ προάγουσαν μάλιστα τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Εἶδομεν ὅμως ἐπὶ Ζήνωνος τοὺς ὁπαδοὺς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπιχειρήσαντας νὰ καταλάβωσι καὶ αὐτὴν τὴν βασιλείαν. Καὶ τοῦτο ἴσως ἡδύνατο νὰ μὴ θεωρηθῇ ὡς γεγονὸς σπουδαῖον· διότι ἡ ἀνανέωσις τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἡ ἀνόρθωσις τῆς καθαρᾶς εἰδωλοκρατείας, ἡ κατὰ μέτωπον ἀντιπαράταξις εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ κατατρόπωσις αὐτοῦ, ἦσαν πράγματα προδήλως ἤδη ἀκατόρθωτα. Ἀλλὰ πολλάκις ἐξηγήσαμεν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ διδασκαλία ἐπεχείρησε νὰ ἐπενεργήσῃ ἐμμέσως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ διὰ ποκίλων ἐρμηνειῶν προσιτὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν τὰ ὑψηλότερα τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήρια καὶ ἐξαιρέτως τὸ περὶ τῆς φύσεως τοῦ Σωτῆρος δόγμα. Αὕτῃ ἡ ἑμμεσος, ἡ πλαγία κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας ἦτο ἐπικίνδυνος· διότι ὑπέσκαπτεν ἀδικόπως τὸν θεμέλιον τῆς ὀρθοδοξίας λίθον, ἐπολλαπλασίαζε τὰς αἱρέσεις καὶ συνεπήγετο οὐ μόνον δεινὴν τῶν πνευμάτων ταραχὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὰς ἀνωμαλίας καὶ στάσεις. Τούτου ἕνεκεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἡδύνατο εἰμὴ νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ περὶ αἱρέσεων. Περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης ὡμιλήσαμεν ἤδη διὰ μακρῶν ἀνωτέρω, ἱστορήσαντες τὰ κατὰ Ζήωνα καὶ Ἀναστάσιον· ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπανέλθαι εἰς τὸ ζήτημα ἐκεῖνο, ἀλλὰ θέλομεν ἐξετάσει μόνον τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολέτευμα, ἥτις ὁ ποῖον δυστυχῶς δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ὅσον τὸ τῶν ἀμέσων προκατόχων μετριοπαθές.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνενέωσεν εὐθύς σχεδὸν ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἅπαντας τοὺς ἀρχαιοτέρους κατὰ τῶν ἑτεροδόξων νόμους, προσεπιβαλὼν εἰς τοὺς παραβάτας ποινὴν θανάτου. Δυνάμει τῶν νόμων τούτων πολλῶν μὲν ναῶν τῆς ἑτεροδοξίας ἀφηρέθησαν τὰ κτήματα ὑπὲρ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, πολλῶν δὲ ἰδιωτῶν αἱ οὐσαὶ ἐδημεύθησαν ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν δὲ τινὲς μὲν τῶν ἐθνικῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν αἰρετικῶν προσῆλθον εἰς τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν θρήσκειμα, πολλοὶ ὅμως, προσποιούμενοι ἀπλῶς ὅτι παραδέχονται τὸ ἐπικρατοῦν δόγμα, ἐκαραδόκουν εὐμενεστέρας τινὰς περιστάσεις ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ πάτριον θρήσκειμα, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἰδίως συνεννοοῦντο μετὰ τῶν

ἐξωτερικῶν πολεμίων τοῦ κράτους, ἐξαίρέτως μετὰ τῶν Περσῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀναφανδὸν κατέφυγον οἱ δυστροπώτεροι καὶ πεισματωδέστεροι τῶν ἐτεροδοξούντων, οὐδὲν ἦττον πολυάριθμοι ὄντες. Τὸ τοιοῦτο τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολίτευμα ἐπήνεγκε πληγὰς καιρίας εἰς τὸ κράτος, διότι ἐστέρησε μὲν αὐτὸ πολλῶν λογίων καὶ βιομηχάνων πολιτῶν, ἀναγκασθέντων νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, διηυκόλυνε δὲ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Περσῶν, διατελούντων εἰς ἀδιάκοπον σχέσιν μετὰ τῶν δυσχερεστημένων ἐτεροδόξων τῶν Ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν. Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο, ἀλλὰ οἱ καταδιωκτικοὶ ἐκεῖνοι νόμοι προεκάλεσαν, ὡς λέγεται, καὶ στάσεις ὀλεθρίας. Οἱ Σαμαρεῖται τῆς Συρίας, τολμηρότεροι ὄντες τῶν ἄλλων καὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν συναγαγῶν αὐτῶν, ὥρμησαν πολλοὶ ὁμοῦ ἐπὶ τὰ ὅπλα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Μετ' αὐτῶν συνεράχησαν καὶ Ἰουδαῖοι καὶ πολλοὶ αἰρετικοί, ὥστε οἱ στασιασταὶ κατήντησαν νὰ ἀναγορεύσωσιν ἴδιον βασιλέα, τὸν Ἰουλιανόν. Κατετροπώθησαν μὲν ἐπὶ τέλους μετὰ αἰματηρὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἡ εὐφορος ἐκείνη χώρα ἐρημώθη ἐπὶ τῆς συμφορᾶς ταύτης, οἱ δὲ ἡττηθέντες ἐξηκολούθησαν συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Περσῶν, καὶ κατὰ τὸ 29 ἔτος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐστασίασαν αὐθις καὶ αὐθις ἐδέησε νὰ δαμασθῶσι διὰ πολλῆς αἵματοχυσίας.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλομεν ἀναλάβει τὴν ἀπολογίαὶν νόμων οἵτινες ἐπήγαγον τοιαῦτα ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ὑπάρχουσιν ὅμως ὑπερβολαί τινες καὶ κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀρχαίας καὶ νέας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίας. Ἐπὶ παραδείγματος, αἱ στάσεις τῶν Σαμαρειτῶν συνέβησαν ἄρα γε ἕνεκα μόνου τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν διωγμοῦ; Τοιαῦται στάσεις ἐγένοντο ἔτι ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ Ἀναστασίου, οἵτινες δὲν κατεδίωξαν ἀπηνῶς τοὺς Σαμαρεῖτας. Οἱ Σαμαρεῖται καὶ ἐν γένει οἱ τὴν ὑπαίθριον τῆς Συρίας κατοικοῦντες γεωργοὶ κατεξάνισταντο ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν πόλεων, πρὸ πάντων διότι οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, κύριοι ὄντες τῶν κτημάτων, κατεπίεζον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς γεωργοῦντας τὰ κτήματα ταῦτα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐπεκράτει πολλὴ θρησκευτικὴ ἀντιπάθεια μετὰ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀγρῶν, διότι εἰς μὲν τὰς πόλεις ἐθριαμβεύειν ἤδη ὁ χριστιανισμὸς, εἰς δὲ τὴν ὑπαίθριον χώραν ὑπερίσχυον εἰς ἐπὶ Ἰουδαῖοι, Σαμαρεῖται καὶ ἔθνηκοι· ἀλλὰ κύριον αἷτιον τῆς ῥήξεως ὑπῆρξε πιθανώτατα ἡ τῶν γεωργῶν κατάθλιψις· τοῦλάχιστον ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν

διατὶ τὰ αὐτὰ γεγονότα συνέβησαν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων.

Πλὴν τούτου μεταξὺ τῶν διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅσαι σκοπὸν εἶχον νὰ ἐξαλείψωσι τὰ τελευταῖα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου ἔχνη, κατατάσσεται καὶ ἡ περίφημος κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, τὴν ὁποῖαν ἀναφέρουσιν ὅλοι σχεδὸν οἱ νεώτεροι ὡς γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' εἶναι ἄρα γε τὸ γεγονὸς τοῦτο τοσοῦτον βέβαιον, ὅσον κοινῶς ὑπολαμβάνεται; Ἐκ τῶν ἀρχαίων χρονολογῶν ὁ Μαλάλας εἶπεν ὅτι ἐν ἔτει 529 ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς «θεσπίσας πρόσταξιν ἐπεμψεν ἐν Ἀθήναις, κελεύσας μηδὲνα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι.» Καὶ ἕτερος ἀνώνυμος χρονολόγος τὸ αὐτὸ περίπου ἰσχυρίσθη, ἀξιώσας «ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς πέμψας εἰς Ἀθήνας ἐκέλευσε μηδὲνα τολμᾶν διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν.» Κατὰ δὲ τὸν Προκόπιον, ἀφῆρσε τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων. Ταῦτα πάντᾳ συμφωνοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον πρὸς τε τὸ προοίμιον εἰς τὸν Πανδέκτην δι' οὗ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ τῶν νόμων διδασκαλία εἰμὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Ῥώμην, εἰς Βηρυτὸν, καὶ πρὸς τὰς εἰδικὰς τοῦ Κώδικος διατάξεις, δι' ὧν κωλύεται πᾶν μάθημα διδασκόμενον ὑπὸ ἐθνικῶν. Ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ῥητὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κατάργησις. Οἱ δὲ νεώτεροι ἀξιοῦντες ὅτι ἐψηφίσθη τοιαύτη, συνδυάζουσιν αὐτὴν μὲ τὴν πολυθρύλητον πρὸς τὸν βασιλέα Χοσρόην ἀποδημίαν τῶν ἐπτὰ φιλοσόφων, Δαμασκίου τοῦ Σύρου καὶ Σιμπλικίου τοῦ Κίλικος, Εὐλαμίου τε τοῦ Φρυγὸς καὶ Πρισκιανοῦ τοῦ Λυδοῦ, Ἑρμεία τε καὶ Διογένοους τῶν ἐκ Φοινίκης καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Γαζαίου. «Ἐκδιωθέντες, λέγει ὁ Βικτωρ Κουζὲν ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ καθολικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ἣν οἱ μὲν Ἀντωνῖνοι εἶχον ἰδρῦσαι πάλαι ἵνα διδάσκηται ἐν αὐτῇ ἑσπεῖ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διὰ θεσπίσματος ἐκλείσεν ἐν ἔτει 529, οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι Ἀλεξανδρίνοι, ἀφοῦ ἐζήτησαν ἐπὶ τινα χρόνον ἄσυλον ἐν τῇ φιλότατῃ αὐτοῖς Ἀνατολῇ, παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν Χοσρόῃ, ἐπανῆλθον αὐθις εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ διασκορπισθέντες τῇδε κἀκεῖσε, ἠφανίσθησαν οἱ πλεῖστοι εἰς τὴν ἔρημον τῆς Λιβύης, ἣν μετέβαλον εἰς φιλοσοφικὴν τινα Θηβαΐδα.» Καὶ ὅμως ὁ Ἀγαθίας, ὅστις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὴν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Χοσρόου ἀποδημίαν τῶν ἐπτὰ τούτων φιλοσόφων, δὲν λέγει ὅτι ἀνεχώρησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ὅπως ἦτο φυσικώτατον νὰ εἴπῃ, ἐὰν τῷ ὄντι ἐγένετο ἡ κατάργησις αὕτη· ἀλλὰ βεβαιοῖ ὅτι ἀπεδήμησαν

«ἐπειδὴ αὐτοὺς ἢ παρὰ Ῥωμαίοις κρατοῦσα ἐπὶ τῷ κρείττονι δόξα οὐκ ἤρεσκεν,» ὃ ἐστὶ διότι δὲν ἡσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐνταῦθα θρησκείαν.

Ὅτι ἀπηγορεύθη ἡ διδασκαλία τῆς νομικῆς οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἀπανταχοῦ ἄλλοῦ τοῦ κράτους, ἐξαίρεσει τῶν δύο βασιλευουσῶν πόλεων καὶ τῆς Βηρυτοῦ, εἶναι βέβαιον· καὶ οὐδὲν ἦττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπηγορεύθη πᾶσα ἄλλη διδασκαλία ὑπὸ ἐθνικῶν γινομένη. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν εἶπετο ἀπαραιτήτως ὅτι ἐμελλον νὰ παύσωσιν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Ἡ ἀπαγόρευσις ἦτο γενικὴ καὶ ἐν τούτοις αἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ σχολαί, τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου, τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ ἄλλαι ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτῆσεως καὶ ἀναδεικνύουσαι πολλοὺς καὶ περιφανεῖς σοφιστάς καὶ ἄλλους λογίους ἄνδρας, ὧν τινες ἀνεφέρμεν ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου (σελ. 15), ἀλλ' ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι ὡς χριστιανικαί, ἐνῶ αἱ ἐν Ἀθήναις ἐμαράνθησαν τωόντι διότι ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐθνικοὶ διδάσκαλοι. Τὸ μόνον λοιπὸν ζήτημα εἶναι ἂν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπραξε καλῶς ἢ κακῶς κωλύσας τὴν ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν διδασκαλίαν. Καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν δύναμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ κατακρίνωμεν τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ πολίτευμα, διότι οὐδεὶς ποτε ἡγεμὼν δύναται νὰ λογισθῇ ὑπόχρεως εἰς τὸ νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ προστατεύῃ ἀνθρώπους, διδάσκοντας δόγματα ἀνατρεπτικὰ τῆς καθεστώσεως θρησκείας καὶ συντελεστικὰ εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν πνευμάτων ταραχὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἀναρχίαν. Οἱ νεώτεροι ἀγανακτοῦσι κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἕνεκα τῶν συμπαιγνῶν αὐτῶν πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ζήσῃ πλέον καὶ προέκειτο μόνον νὰ παρεμβάλλῃ πρόσκόμματα εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο τὸ μέλλον τοῦ ἐλληνισμοῦ, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου.

Ἡ θυροθυμένη κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν ἔχει ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ἐπίσης ἀποδιδομένην κατάργησιν τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος. Ὑπατοὶ ἐκαλοῦντο οἱ δύο ἐνιαυσιαῖοι ἀνώτατοι ἐκτελεστικοὶ ἄρχοντες τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπὶ τῆς δημοκρατίας αὐτοῦ ἢ μᾶλλον τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας. Μετὰ ταῦτα ὁ πρῶτος αὐτοκράτωρ, ὁ Αὐγουστος, σφετερισάμενος ἅπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, προσφκειώθη, πλὴν τῶν ἄλλων ἀνωτέρων ἀξιωματῶν, καὶ τὴν τοῦ ὑπάτου ἀρχὴν ἐφ' ὅρου ζωῆς· τὸ παράδειγμα

δὲ αὐτοῦ ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἐπόμενοι αὐτοκράτορες. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα ἤρχισε κατ' ἔτος νὰ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς διακεκριμένους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολίτας, ὡς ἐξαίρετον δεῖγμα βασιλικῆς εὐνοίας, καὶ τοῦτο συνέβαινεν ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ ὕπατοι οὗτοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ πρὸς χειρίζοντο ἀπλῶς ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς σύμβολον τῆς τοῦ νέου ἔτους ἐνάρξεως καὶ ὡς ἀφορμὴ πολυτελοῦς δημοτικῆς πανηγύρεως. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἢ ἐπὶ τούτῳ ἀπαιτουμένη δαπάνη κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐκλεγμένων· ἀλλὰ βαθμηδὸν ἀπέβη τοσοῦτον ὑπέρογκος, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἀπέφευγον τὸ ἀξίωμα δι' οὗ κατεστρέφετο ἡ περιουσία αὐτῶν. Ὁ Προκόπιος λέγει ὅτι ἡ δαπάνη αὕτη κατήντησε νὰ ἀναβαίνη εἰς πλεόν ἢ εἴκοσι κεντηνάρια χρυσοῦ, ὃ ἐστὶν εἰς δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμύρια δραχμῶν. Ἐντεῦθεν οἱ προκατόχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠναγκάζοντο νὰ παρέχωσιν εἰς τοὺς προχειριζομένους ὑπάτους ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τὸ πλεῖστον τοῦ ἀπαιτουμένου ἀναλώματος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς, συνετώτερον πολιτευσάμενος, περιέστειλε διὰ τῆς 105 αὐτοῦ νεαρᾶς τὰ ἔξοδα τῆς τῶν ὑπάτων ἐγκαθιδρύσεως. Καὶ μετὰ τὸν περιορισμὸν ὅμως τοῦτον, πάλιν φαίνεται ὅτι δὲν εὐρίσκοντο ὑποψήφιοι πρόθυμοι νὰ δεχθῶσι τὴν ἐπιζήμιον ἐκείνην τιμὴν, ὥστε ἀπὸ τοῦ 540 δὲν ἀναφέρονται πλεόν κατ' ἔτος προχειριζόμενοι ὕπατοι. Ἀλλὰ ῥητὴ κατάργησις τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος δὲν ἐγένετο εἰμὴ μετὰ 300 ἔτη καὶ ἐπέκεινα, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ φιλοσόφου, διὰ τῆς 94 διατάξεως «περὶ τοῦ ἀθετεῖσθαι τὸν περὶ τῆς ὑπατείας νόμον.» Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τούτῳ ἐξηκολούθησαν πολλοὶ αὐτοκράτορες προσλαμβάνοντες τὸ τοῦ ὑπάτου ὄνομα κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτῶν ἔτος καὶ ἀπονέμοντες ἐκ διαλειμμάτων τὸ ψιλὸν τοῦτο ἀξίωμα εἰς τινὰς διακεκριμένους τῆς πολιτείας ἄνδρας. Αὕτη ἡ περὶ τῆς τύχης τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος ἐκθεσις μαρτυρεῖ, νομίζομεν, ὅποσον ἄδικοι εἶναι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενόμεναι πολλάκις κατηγορίαι, ὅτι κατήργησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐκ φιλαργυρίας ἅμα καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ἣν εἶχε νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνεμίμνησκεν ὅπως οὖν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν. Ἡ παντοδυναμία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶχε τίποτε βεβχαιῶς νὰ φοβηθῇ ἀπὸ τοῦ ψιλοῦ τούτου ὀνόματος, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε, ὡς προείπομεν, διετηρήθη ἐπὶ πολὺν ἔπειτα χρόνον. Πᾶς δὲ συνετὸς ἄνθρωπος θέλει ὁμολογήσει, ὅτι εὐλογωτέρα οἰκονομία δὲν ἡδύνατο νὰ ψηφισθῇ, ἀπὸ τὴν κατάργησιν

δαπάνης ματαίως γενομένης πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἀρχόντων οὔτινες οὐδεμίαν εἶχον δικαιοδοσίαν.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ θρησκευτικὸν πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἶδομεν ὅτι ἀντὶ νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου, ἐπιχειρησάντων νὰ συνδιαλλάξωσι τὴν ὀρθοδοξίαν πρὸς μίαν τοῦλάχιστον τῶν αἱρέσεων, τὴν τῶν μονοφυσιτῶν, διὰ τινων πρὸς τὴν αἵρεσιν ταύτην παραχωρήσεων αἵτινες δὲν ἀνέτρεπον ἐκ βάθρων τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τοῦλάχιστον τὸ πολίτευμα τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουστίνου, ὅστις συνετάχθη μὲν μετὰ τῶν ἁκρων ὀρθοδόξων, ἀλλὰ δὲν ἐπεχείρησε διωγμὸν τινα κατὰ τῶν αἵρετικῶν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξεναντίας ἐπέζητήσῃ τὴν βιαίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνόητος ἐπανάρθωσιν, ἣτις ἀπέβη, ὡς προεξηγήσαμεν, πολυειδῶς ἐπιζήμιος εἰς τὸ κράτος. Ἐπαναλαμβάνομεν λοιπὸν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἔσφαλε κατὰ τοῦτο· ἀλλὰ δὲν ἔσφαλε πλείοτερον πολλῶν νεωτέρων βασιλέων, καὶ ἰδίως τοῦ μεγαλυνόμου Λουδοβίκου ΙΔ', ὅστις διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ θεσπίσματος τῆς Νάντης, ἐνέπλησε τὴν Γαλλίαν αἵματος ἵνα ἐπιτύχῃ τὸν ἀποκλειστικὸν τοῦ καθολικισμοῦ θρίαμβον. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐπέμεινε δι' ἅπαντος τοῦ βίου εἰς τὸν ἀπόλυτον διωγμὸν πάσης αἱρέσεως καὶ εἰς τὴν ἀπόλυτον προστασίαν τῆς ἁκρας ὀρθοδοξίας. Ἐν πρώτοις τινὲς τῶν Ἀρειανῶν ἔμειναν ἀκαταδίωκτοι. Ὡς πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δὲ ὑπῆρχον ἐν τῇ αὐτῇ δύο μερίδες· ἡ μὲν τῶν ἁκρων ὀρθοδόξων, τοὺς ὁποίους ἐγνωρίσαμεν ἤδη ἐπὶ Ζήνωνος καὶ Ἀναστασίου, καὶ οὔτινες μηδένα συμβιβασμὸν πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δεχόμενοι, ἐπέζητουν ἢ τὴν ὁλοσχερῇ αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστροφὴν ἢ τὸν διωγμὸν· ἡ δὲ, τῆς ὁποίας προΐστατο ἡ βασιλίσσα Θεοδώρα, ἐπρέσβευεν, ὅτι, διὰ μικρῶν τινων παραχωρήσεων αἵτινες δὲν προσέβαλλον οὐσιωδῶς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἠδύναντο οὗτοι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ τελευταία αὕτη μερίς ἤθελε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ σύστημα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατετάχθη ὀριστικῶς μετ' αὐτῆς, ἀλλ' ἀντιπερισπώμενος ἀλληλοδιαδόχως νῦν μὲν ὑπὸ τῆς μιᾶς νῦν δὲ ὑπὸ τῆς ἐτέρας τῶν δύο τούτων μερίδων, ἠῤῥησεν, ἀντὶ νὰ κατευνάσῃ τὰς θρησκευτικὰς ἐριδας δι' ἀντιφατικῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὑπερίσχυεν ἡ συνετὴ τῆς Θεοδώρας προαίρεσις καὶ ἐν ἔτει 544 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέισθη ὅτι εἰμ-

πορεῖ διὰ πάραχωρήσεώς τινος νὰ διευκολύνῃ τὴν τῶν μονοφυσιτῶν ἔνωσιν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. Ἰδοὺ δὲ εἰς τί συνίστατο ἡ παραχώρησις αὕτη. Ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος εἶχεν ἀποδεχθῇ τὸν Θεοδώρητον Κύρου, μὴ ἀποδοκιμάσασα ὅσα οὗτος εἶχε γράψῃ κατὰ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ ἄρκεσθεῖσα εἰς μόνον τὸ κατὰ Νεστορίου ἀνάθημα αὐτοῦ. Προέτι δὲ εἶχε καταχωρίσει εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς, ἄνευ τινὸς ἀποδοκιμασίας, ἐπιστολὴν τινα Ἰβου τοῦ Ἐδεσσηνοῦ, δι' ἧς οὗτος, ἐπαινῶν τὸν Θεόδωρον Μοψουεστίας, τὸν φημιζόμενον διδάσκαλον τοῦ Νεστορίου, ἔφεγε τὸν ἅγιον Κύριλλον, καὶ κατηγόρει τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον ὡς καταδικάσασαν ἐσπευσμένως τὸν Νεστόριον. Ὁ Ἰουστινιανὸς λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν ἀνοχὴν ταύτην τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου ὡς πρὸς τοὺς τρεῖς ἐκείνους ἄνδρας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη *καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων*. Ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἐκδώσῃ τὴν καταδικὴν ταύτην ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι, ἐνῶ δὲν θέλει δυσαρεστήσει τοὺς ὀρθοδόξους, οἵτινες δὲν εἶχον ἐγκρίνει τὸ ὑπὸ τῆς συνόδου δοθὲν εἰς τοὺς Νεστοριανούς σιωπηρὸν εὐνοίας δεῖγμα, θέλει ἅψ' ἐτέρου εὐχαριστήσῃ τοὺς μονοφυσίτας ἀμέσως τε καὶ ἐμμέσως· ἀμέσως μὲν ὡς ἐπιρρίπτων μομφὴν τινα κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ἣν οὗτοι ἐξαιρέτως ἀπετροπιάζοντο· ἐμμέσως δὲ ὡς διαλύων πάντα δεσμὸν πρὸς τοὺς Νεστοριανούς, οὓς οἱ μονοφυσίται ἐμίσουν μᾶλλον ἢ τοὺς ὀρθοδόξους· καὶ ὡς ὑποδεικνύων εὐμένειάν τινα πρὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον, ἣτις οὐ μόνον τὸν Νεστόριον κατεδίκασεν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς τὰ δόγματα ἐκύρωσε. Ναὶ μὲν ἡ *καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων*, ἐὰν ἐξηυμένιζε μέχρι τινὸς τοὺς μονοφυσίτας, παρώξυνε τοὺς Νεστοριανούς. Ἀλλὰ καθὼς εἶδομεν, καὶ πάλιν βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, μεταξὺ τῶν τριῶν σπουδαιότερων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου αἱρέσεων, ἥτοι τῶν Ἀρειανῶν, τῶν Νεστοριανῶν, τῶν μονοφυσιτῶν, πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους ἐζήτει πάντοτε ἐξαιρέτως νὰ συμβιβασθῇ, εἴτε ὡς πολυαριθμοτέρους, εἴτε διότι ἐνόμιζεν αὐτοὺς, ὡς ἐκ τοῦ δόγματός των, εὐχερέστερον δυναμένους νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὅπως δὴ ποτε τὴν *καταδικὴν τῶν τριῶν κεφαλαίων* παρεδέχθησαν μετὰ τινὰς δισταγμούς ἅπαντες οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, καὶ, ἐκτὸς ὀλιγίστων, ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι· ὥστε ἂν δὲν ἐπῆλθεν ὁλοσχερῆς ἡ ποθουμένη ἔνωσις, πολλοὶ ὅμως πιθανώτατα τῶν μονοφυσιτῶν ἔπαυσαν ἀντιστρατευόμενοι κατὰ τῆς ἐπικρατοῦσης ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης Οὐγγίλιος ἀντέστη,

κατὰ τὸ ἀρχαῖον σύστημα τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως, οἵτινες, μηδὲν πάσχοντες ἐκ τῶν διενέξεων ἐκείνων, δὲν κατεπείθοντο νὰ παραδεχθῶσι κάμμίαν συμβιβαστικὴν παραχώρησιν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὁμως, ὅστις περιποιεῖτο μὲν τὸν πάπαν, ἵνα μὴ ἔχῃ αὐτὸν ἀντιπράττοντα ἐν Ἰταλίᾳ, δὲν ἐνόει δὲ νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ πάντα τῆς Ἀνατολῆς τὰ συμφέροντα, ἐπέμεινεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ καλέσας τὸν Οὐῆγίλιον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ, ἐν ἔτει 548, τῇ καταδίκῃ τῶν *τριῶν κεφαλαίων*. Ἐπειδὴ δὲ ἔπειτα ὁ Οὐῆγίλιος ἤρχισε νὰ διατάζῃ, ὁ Ἰουστινιανὸς συνεκάλεσέν ἐν ἔτει 553 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἐνώπιον τῆς ὁποίας προσελθὼν ὁ Οὐῆγίλιος ἀπελογήθη ὑπὲρ τῶν *τριῶν κεφαλαίων*. Τότε ἡ σύνοδος διέλυσε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν καὶ ἐπεκύρωσε πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θεσπισθέντα ὥστε ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη καὶ ὁ Οὐῆγίλιος, τῷ 554, νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἶπερ ποτὲ ἐθριάμβευεν ὁ Ναρσῆς εἰς Ἰταλίαν. Καὶ ἀπέθανε μὲν ὁ πάπας οὗτος κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ Πελάγιος Α' ἔσπευσε νὰ ἀναγνώρισῃ ὡσαύτως τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον. Μικρὸν μάλιστα πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἠθέλησε, κατὰ τὸν Γίζελερ, διὰ νέας τινὸς παραχωρήσεως νὰ συμπληρώσῃ τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέλευσιν τῶν μονοφυσιτῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπέθανε τῷ 565, τὸ βούλευμα τοῦτο δὲν ἐξετελέσθη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πάντα ταῦτα οὔτε τὰς προξενηθείσας συμφορὰς ἐθεράπευσαν, οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῶν διενέξεων κατέπαυσαν. Μαρτυροῦσιν ὁμως τοῦλάχιστον ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατείχετο ἀδιακόπως καὶ ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ διωγμοῦ, ὅπως πολλάκις παρέστησαν αὐτὸν οἱ ἱστορικοὶ, ἀλλὰ ἐκ διαλειμμάτων κατενόει τὴν ἀνάγκην τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ εἰργάσθη μέχρι τινὸς πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μακρὰ καὶ πολυειδὴς ἀξιωμακρὸς βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Βεβαίως ὁ βασιλεὺς οὗτος ἔσφαλεν, ἐπιχειρήσας τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, διότι κατηνάλωσεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ τοὺς πόρους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀσφαλίσῃ αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκύων βαρβάρων, δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὸν βασιλεῖα τῆς Περσίας καὶ ἕνεκα τούτων πάντων ἠῤῥξῃσε τὰς συμφορὰς τὰς ὁποίας ἐπῆνεγκε παρὰ ἥδους συνδρομὴ πολλῶν φυσικῶν δυστυχημάτων. Ὁμολο-

γοῦμεν ὡσαύτως, ὅτι, ἔνεκα τῶν ἀπείρων αὐτοῦ καὶ δαπανηρῶν οἰκοδομικῶν ἔργων, ἐξηντλήθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι. Δὲν ἀρνούμεθα τελευταῖον, ὅτι ἐπιζητήσας τὴν ἀπόλυτον θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα, ἠὔξησε τοὺς περισπασμούς αὐτοῦ καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς βασιλείας αὐτοῦ, πολλὴ ἐπεκράτησεν εἰς ὅλην τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως εἰς τὸν στρατὸν παραλυσία. Ἀλλὰ πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ ἀποκρύψωμεν τὰ ἁμαρτήματα τοῦ ἀνδρός, πῶς νὰ μείνωμεν ἀναίσθητοι πρὸς τὸ κλέος ὅπερ περιεποίησαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ; Πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὸν μέγαν ναὸν ὃν ἤγειρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ κάλλιστον τῆς τέχνης ἔργον ὁλοκλήρου τοῦ μέσου αἰῶνος, καὶ ἀπέβη ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητας; Πῶς νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν χάριτας εἰς τὸν ἄνδρα, τὸν διατάξαντα τὴν σύνταξιν τῶν νομικῶν ἐκείνων συλλογῶν, αἵτινες ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἐρρῦθμισαν τὰς ἀστικὰς σχέσεις τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν πάσης σπουδαίας τοῦ ἀστικοῦ νόμου μελέτης;

Εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πολλὰ ἐξετοξεύθησαν κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βέλη. Ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀντίθετοι δοξασίαι· ἡ μὲν πρεσβεύει ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδῆκευσις εἶναι χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος μάλιστα ἵνα ὁρισθῇ, διευκρινηθῇ, ἀπαλλαγῇ ἀντιφάσεις καὶ κατασταθῇ ὅσον ἐνδέχεται προσιτὸν εἰς τὸν μέγαν τῶν ἀνθρώπων ὅμιλον τὸ θετικὸν δίκαιον· ἡ δὲ ἀξιοῖ ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδῆκευσις εἶναι ἐπιβλαβής, καθὸ διακωλύουσα αὐτογνωμόνως τὴν φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν τοῦ δικαίου ἀνάπτυξιν. Δὲν προσήκει νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπιχειρημάτων ὅσα ἔχει νὰ προτείνῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἑκάτερα τῶν δύο τούτων σχολῶν, ὧν ἡ μὲν ἐκλήθη φιλοσοφικὴ, ἡ δὲ ἱστορικὴ. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη εὐγνωμονοῦσι πρὸς τοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καθαρίσαντες καὶ τακτοποιήσαντες τὸν ὄχλον τῶν ἀπ' αἰῶνος σωρευθέντων νόμων καὶ ἐθίμων, καὶ συναρμολογήσαντες τὸ κληρονόμημα τοῦτο τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰς ἀνάγκας, τὰς δοξασίας, τὰς περιστάσεις καὶ τὴν ὅλην ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν πρόοδον τῶν νεωτέρων γενεῶν, ἀπῆρτισαν τὸν ὁριστικὸν κανόνα

τὸν ῥυθμίζοντα τὰς κοινωνικὰς τῶν ἀνθρώπων σχέσεις· ὅτι πολλοὶ τῶν νεωτέρων βασιλέων ἐκτῆσαντο διὰ τοιούτων ἔργων κλέος ἀθάνατον, ἐξαίρετως δὲ ὁ Ναπολέων Α', ὁ δημιουργὸς τοῦ γαλλικοῦ ἀστικοῦ κώδικος· ὅτι αἱ περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας εὕρισκετο τὸ δίκαιον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κατέστησαν, ὥς ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν, ἀπαραίτητον τὴν σύνταξιν τῶν κωδίκων αὐτοῦ· ὅτι ἂν τινες τῶν ἀρχαιοτέρων νόμων καὶ νομολογιῶν ἀπωλέσθησαν διὰ τὴν ἀχρηστίαν εἰς ἣν περιέπεσον ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης κωδικούσεως, πολλοὶ πλείότεροι νόμοι καὶ νομολογίαι ἤθελον ἀπολεσθῆ, ἐὰν δὲν ἐσώζοντο διὰ τῆς ἐπιστήμου αὐτῶν κωδικούσεως καὶ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν διεκώλυσε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἐξεναντίας συνετέλεσεν, ὥς προείπομεν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ὅθεν πᾶσαι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μεμψιμοιρίαι καὶ ὕβρεις τῶν ὁπαδῶν τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς δὲν θέλουσιν ἰσχύσει νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ αὐτοῦ τὸ δικαίωμα ὅπερ ἐκτῆσατο εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοσούτων γενεῶν διὰ τῶν μεγάλων αὐτοῦ νομοθετικῶν ἔργων.

Ἡ πῶς νὰ λησμονήσωμεν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ περὶ τὴν εὐρεσιν τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐπιτηδείων εἰς ἐκάστην τῶν ποικίλων τῆς κυβερνήσεως χρειῶν; Κατὰ τοῦτο ὁ Ἰουστινιανὸς εὐστόχως παρεβλήθη πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον ΙΔ', πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε καὶ ἄλλας τινὰς ὁμοιότητας προτερημάτων ἅμα καὶ ἐλαττωμάτων· διότι ἀμφότεροι ὑπῆρξαν ἐξίσου φιλεργοὶ, ἐξίσου καρτερικοὶ, ἐξίσου κενόδοξοι· ἀμφότεροι ἐπεδίωξαν, διὰ πάσης θυσίας τῶν πόρων τοῦ λαοῦ, τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἰδίων βουλευμάτων, καὶ ἀμφότεροι ἐξαίρετως ἠυδοκίμησαν περὶ τὴν ἐκλογὴν ἐπιτηδαιοτάτων λειτουργῶν. Καθὼς ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' ἀνεῦρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Turenne, τὸν Vauban, τὸν Luxembourg, τὸν Colbert, τὸν Louvois, καὶ τὸν ἄλλον θίασον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι τοσοῦτον ἐκλείσαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· οὕτως ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεῦρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Βελισάριον, τὸν Ναρσῆν, τὸν Τριβωνιανόν, τὸν Ἰωάννην Καππαδόκην, τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανόν, τοὺς δύο Ἰσιδώρους, καὶ τοσοῦτους ἄλλους διαπρεπεῖς ἄνδρας, ὧν ἐκ διαλειμμάτων ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα καὶ τὰς πράξεις. Τὸ δὲ τοιοῦτο τῶν ἡγεμόνων προτέρημα εἶναι διττῶς λόγου ἄξιον· δὲν συντελεῖ μόνον εἰς τὴν εὐόδωσιν τῶν διανοημάτων αὐτῶν καὶ ἐπιχειρήσεων, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας περιέχει ἡ κοινωνία καὶ αἵτινες, μάλιστα εἰς χρόνους καθ' οὓς ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐπί-

δοσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς τοῦ ἡγεμόνος προστασίας, ἤθελον παρέλθει ἀφανεῖς καὶ ἀκατονόμαστοι ἄνευ τῆς προστασίας ταύτης. Ὑποθέσωμεν τῶντι ὅτι ἀντὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκάθητο τότε ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τῶν μετρίων ἐκείνων ἀνθρώπων, οὓς οὐχὶ σπανίως θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ. Ὑπὸ τοιοῦτους ἡγεμόνας οἱ ἐξοχοὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ λειτουργοὶ δὲν ἤθελον προκύψει πιθανῶς εἰς μέσον, ἡ δὲ ἱστορία πλανηθεῖσα ἐκ τούτου, δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ ἔννοιαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας ἐκείνης· ἐνῶ ἤδη ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ ἀναδειῖξαν τοιοῦτους στρατηγούς, τοιοῦτους πολιτικούς ἄρχοντας, τοιοῦτους ἀριστοτέχνας, οἱοὶ ἦσαν οἱ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀκμάσαντες, δὲν ἦτο βεβαίως ἄξιον τῆς ὀλιγωρίας καὶ τῆς περιφρονήσεως, μεθ' ἧς, ἔνεκα προλήψεων καὶ κακῶς νενοημένων πολιτικῶν συμφερόντων, γίνεται συνήθως λόγος περὶ αὐτοῦ.

Ἐπὶ πᾶσι δὲ, καὶ μὲν ὁ Ἰουστινιανὸς καθυπέβαλε τοὺς κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰς θυσίας βαρυτάτας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μετεχειρίσθη πολλοὺς τῶν φόρων τούτων εἰς θεραπείαν συμφορῶν τοῦ ἔθνους ἀναποδράστων, εἰς ἐμφύχωσιν τῆς τέχνης, εἰς ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας· ἰδίως δὲ διὰ τῆς ἐπιμελείας αὐτοῦ γενομένης εἰσαγωγῆς ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τῆς καλλιεργείας τῆς μετᾶξης, παρήγαγε νέον πλουτισμοῦ πόρον, ἀπὸ τοῦ ὑποίου τὸ κράτος τοῦτο ἐμελλε νὰ δρέψῃ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας δαψιλῇ ὠφελήματα. Τῶντι ἡ μετᾶξα ἦτο μὲν πρὸ αἰώνων γνωστὴ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου πολλὰ καὶ ὀνομαστὰ ἐργαστάσια, μάλιστα ἐν Συρίᾳ, κατεσκευάζον ἐξ αὐτῆς πολυτελεῖ καὶ κομψὰ ὑφάσματα, ἀλλ' ἡ τιμὴ αὐτῆς ἦτο βαρυτάτη, διότι ἡ πρώτη ὕλη δὲν παρήγετο ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐκομίζετο ἐκ Σηρικῆς, δηλαδὴ ἐκ τῆς σήμερον λεγομένης Κίνας ἢ Σινικῆς. ἡ δὲ μεταφορὰ αὐτῆς γινομένη διὰ μόχθου πολλοῦ καὶ κινδύνων οὐ μικρῶν, ἀναμέσον τῆς Ἀσίας, ἀπέβαινε σφόδρα πολυδάπανος. Οἱ Πέρσαι, διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων διήρχετο τὸ ἐμπόρευμα, ἀπῆτουν δι' αὐτὸ τέλη ὑπέρογκα, καὶ πολλάκις ἔνεκα τῶν ἀδιακόπων μετὰξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ περσικοῦ κράτους πολέμων, ἐντελῶς διεκόπτετο ἡ προμήθεια τῆς μετᾶξης, διότι ἡ διὰ θαλάσσης μεταφορὰ, ἔνεκα τῆς τότε ἀτελείας τῆς ναυτικῆς τέχνης, παρείχε διυκολίας οὐδὲν ἥττον δυσυπερβλήτους τῶν κωλυμάτων τῆς ἡπειρωτικῆς μετακομίσεως. Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς

ἡγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου καὶ ἐπέτυχε τελευταῖον νὰ εἰσαγάγῃ ἐντὸς τοῦ ἰδίου κράτους τὴν τῆς μετᾶξης καλλιέργειαν. Ὁ χριστιανισμὸς εἶχε πρὸ καιροῦ διαδοθῇ μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἰνδικῆς καὶ εἰς τὴν Ταπροβάνην, ἐκεῖθεν δὲ οἱ μοναχοὶ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας πορευόμενοι καὶ ἐπὶ μακρὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν τῇ Σινικῇ διατρίβοντες, ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ συνεγγυς τοὺς τε σκώληκας τοὺς δημιουργοὺς τῆς μετᾶξης καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν. Μετὰ δύο λοιπὸν ἐκ τῶν μοναχῶν τούτων συνεννοηθεῖς ὁ Ἰουστινιανὸς, κατῴρθωσε νὰ μεταφέρῃ τῷ 551 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς τῶν πολυτίμων ἐκείνων σκωλήκων. Τὰ ὡς ταῦτα ἐζωοποιήθησαν κατὰ τὴν ὁδηγίαν τῶν μοναχῶν θερμανθέντα διὰ κόπρου, παρήγαγον σκώληκας· οἱ σκώληκες ἐτράφησαν διὰ φύλλων συκαμίνου· ἀφοῦ δὲ συνελέγη ἡ μετᾶξα, διετηρήθη ἱκανὸς ἀριθμὸς χρυσαλλίδων ἵνα διαδοθῇ τὸ γένος αὐτῶν, καὶ ἐφυτεύθησαν τὰ δένδρα, τὰ ὁποῖα ἐμελλον νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς συντήρησιν τῶν νέων γενεῶν. Τοιουτοτρόπως εἰσῆχθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἡ καλλιέργεια τῆς μετᾶξης. Ὁ πλοῦτος ὅστις ἐκ τούτου συνέρρευσεν εἰς τὰς χώρας ταύτας, εἶναι ἀνυπολόγιστος. Ἐτι πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μετέπειτα, τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε λόγῳ τῶν βιομηχανικῶν αὐτοῦ ἐργοστασίων ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ὅπως ἔχει σήμερον ἡ Ἀγγλία πρὸς τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κόσμου· πᾶσα ἡ Εὐρώπη ἦτο ὑποτελὲς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διότι ἐν αὐτῷ καὶ μόνῳ ὑπῆρχον ἐργοστάσια μαλίνων, λινῶν, πορφυρῶν καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων, καὶ ἀπὸ αὐτοῦ καὶ μόνου ἐπρομηθεύοντο πρὸ καιροῦ καὶ μετέπειτα τὰ ὑφάσματα ταῦτα, πάντα τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς κείμενα ἔθνη. Ἀλλὰ μέχρι τῶν χρόνων τούτων, ἐπειδὴ ἡ προμήθεια τῆς πρώτης ὕλης τῆς μετᾶξης ἦτο σφόδρα δυσχερὲς καὶ πολυδάπανος, ἡ ἐξεργασία τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἦτο ἀναγκαίως περιορισμένη. Ἀφ' οὗ ὅμως, ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἤρχισε νὰ παράγεται ἐνταῦθα ἡ πρώτη ὕλη, ἐπειδὴ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξήκολούθει νὰ ἔχῃ τὸ μονοπώλιον τῆς ἐξεργασίας τῆς ὕλης ταύτης, πρόδηλον ὅτι ἐπολλαπλασιάσθησαν ἡ τε παραγωγή καὶ ἡ κατανάλωσις τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ὑπερῆύξησαν δ' ἐκ τούτου οἱ ἐθνικοὶ πόροι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Τὰ μεταξὺ 'Ιουστινιανοῦ καὶ 'Ηρακλείου.

'Απὸ τοῦ 'Ιουστινιανοῦ Α', τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἀνήκει ἐν μέρει εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους περίοδον, μέχρι τοῦ 'Ηρακλείου, ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ λαμβάνει ὀριστικῶς τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ χαρακτῆρα, κατέλαβον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τέσσαρες ἄνδρες· ὁ 'Ιουστίνος Β', ἀνεψιὸς τοῦ 'Ιουστινιανοῦ, 565—578, ὁ Τιθέριος, Θράξ τὸ γένος, ὅπως δ' ἄσχετος πρὸς τὸν τοῦ 'Ιουστινιανοῦ οἶκον, 578—582, ὁ Μαυρίκιος, Καππαδόκης τὴν καταγωγὴν, 582—602, καὶ ὁ Καππαδόκης ὡσαύτως Φωκᾶς, 602—610. 'Ο 'Ιουστίνος Β' ἦτο εἰς ἐκ τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων οἵτινες φαίνονται προωρισμένοι νὰ καταλύσωσι τὴν δυναστείαν εἰς ἣν ἀνήκουσιν. Εἶχε τὴν ὑπεροψίαν ἀνδρὸς διαδεξαμένου προκάτοχον διακριθέντα ἐπὶ τῇ μεγαλουργίᾳ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν δεξιότητα, δὲν λέγομεν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ἀλλὰ τοῦλάχιστον νὰ συντηρήσῃ ἀπλῶς τὰ κεκτημένα πλεονεκτήματα. Ὅθεν προεκάλεσε πολέμιους πολλούς, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιπαλαίσῃ· καὶ ἀπὸ τοῦ 574, καταβληθεὶς ὑπὸ τῶν κινδύνων, τοὺς ὁποίους αὐτὸς κατὰ μέρος ἐδημιούργησεν, ἐταράχθη τὰς φρένας τοσοῦτον ὥστε ἐδέησε νὰ προσλάβῃ συνάρχοντα τὸν στρατηγὸν Τιθέριον. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ 'Ιουστίνος εἶχε συγγενεῖς ἐξ ὧν ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ἐκλέξῃ ἕνα ὡς διάδοχον τῆς ἀρχῆς· πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἀνεψιὸν τοῦ 'Ιουστινιανόν, ὅστις ἐπανειλημμένως διέπρεψεν εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους· ἀλλὰ ὁ 'Ιουστίνος προετίμησε τὸν ξένον Τιθέριον εἴτε δυσπιστῶν πρὸς τὸν συγγενῆ ἐκείνον, εἴτε ἐνδίδων εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς φιλοδόξου αὐτοῦ γυναικὸς Σοφίας, ἥτις ἤλπιε νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν Τιθέριον, μὴ γνωρίζουσα ὅτι οὗτος ἦτο πρὸ καιροῦ νενυμφυμένος. Ὁ Τιθέριος κατώρθωσε νὰ περιστείλῃ τοὺς Πέρσας, ἰδίως διὰ τοῦ στρατηγοῦ Μαυρικίου, ὅστις, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, ἀνεδείχθη εἰς τῶν ἐγκρίτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ βασιλέων. Ὁ Μένανδρος τὸν ὀνομάζει Μουσῶν ἐραστὴν καὶ λέγει αὐτὸν ἐντροφῶντα περὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἱστορίαν· τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ὁ ἀνὴρ οὗτος κατώρθωσεν ὅπως μὲν νὰ τα-

πεινώσῃ τὴν Περσῶν βασιλείαν, ἱκανῶς δὲ νὰ περιστείλῃ καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἰστρου ἐμβάλλοντας βαρβάρους. Ἐπὶ τέλους ἐγένετο θῦμα στρατιωτικῆς στάσεως ἣτις ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον ἐν τῶν συνήθων τῆς τοιαύτης ἀναρχίας ἀποκυημάτων. Καίτοι ἀνατραφεῖς ἐν στρατοπέδοις, ὁ Φωκάς δὲν ἐφάνη ἄξιος οὔτε ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν κινήσεων οὔτε ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ κράτος. Ἐξεναντίας ἠῤῥξῃσεν ἀμφότερα ταῦτα τὰ δεινὰ, διὰ τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγριότητος, τῶν ὁποίων ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ θῦμα.

Ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης τὸ γεγονός διὰ τοῦ ὁποίου ἰδίως χαρακτηρίζεται ἡ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλεία, ἥτοι ἡ ἀπόπειρα τῆς ἀνρθώσεως τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποβάλλει τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ· διότι καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Β', οὐ μόνον οὐδὲν ἐγένετο πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ βουλευματος ἐκείνου τοῦ θείου αὐτοῦ, ἀλλὰ, καθὼς εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω, διὰ τῆς εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν ἐγκαταστάσεως τῶν Λομβαρδῶν ἤρχισε καὶ ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ νὰ κολοβώνεται ἡ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων κυριαρχία, ἣτις βαθμηδὸν ἐμελλε νὰ περιορισθῇ πάλιν εἰς μόνας τὰς χώρας ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἀνατολικὸν κράτος, παρεκτὸς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἃς ἐπὶ ἱκανὰς ἔτι ἑκατονταετηρίδας ἐξηκολούθησαν κυβερνῶντες οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι. Κυρίως λοιπὸν εἰπεῖν ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου Β' τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἤρχισε νὰ περιορίζεται εἰς τὰ φυσικὰ αὐτοῦ ὅρια· καὶ τούτου ἕνεκεν ἴσως ὁ μὲν Ἀρχψ' Ἀβουλφαράγιος ὀνομάζει τὸν Τιθέριον πρῶτον Ἑλληνα βασιλέα, ὁ δὲ Λατίνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ Μαυρίκιον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς οὐδεμία σπουδαία ἀπόπειρα ἐγένετο πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσαν μὲν διατηροῦντες τὰς περὶ τούτου ἀξιώσεις, καὶ δὲν ἔπαυσαν ὀνομαζόμενοι Ῥωμαίων βασιλεῖς, ἀποποιούμενοι μὲν ἐπιμόνως νὰ ἀναγνωρίσωσι τοὺς βραδύτερον ἐν τῇ Δύτει παραχθέντας αὐτοκράτορας, ἀγωνιζόμενοι δὲ ἐκ διαλειμμάτων καὶ νὰ διασώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Ἰταλίας κυριαρχίαν· ἡ σπουδαία ὁμῶς καὶ πραγματικὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἐνέργεια περιστέλλεται ἤδη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐλληνικὰς χώρας, ὥστε ἐνταῦθα πρόκειται τοῦ λοιποῦ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς τύχας αὐτῆς καὶ περιπετείας. Ἐνταῦθα δὲ τρία εἶναι τὰ κεφαλαιώδη ζητήματα περὶ ἃ περι-

στρέφεται ὁ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βίος ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρις Ἡρακλείου τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, αἱ πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀρκτου σχέσεις καὶ οἱ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμοι.

Ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, ἐξηκολούθησεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος ἀφορμὴν μὲν εἶχε πάντοτε τὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀνυπόστατον ἀξίωσιν τοῦ νὰ δεσπόζῃ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ μοναρχίας (ἡξίωσιν περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ), προφάσεις δὲ ἐκάστοτε ποικίλας, ἐξ ὧν δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὰς σπουδαιοτέρας καὶ τὰς μᾶλλον ἐχούσας σχέσιν πρὸς τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα.

Ὁ Μαυρίκιος εἶχεν ἀπαγορεύσει διὰ νόμου νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην καὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον οἱ ἄνθρωποι οἱ περιβεβλημένοι κοινὰ λειτουργήματα καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας, πρὸ πάντων δὲ οἱ στρατιῶται πρὶν ἢ συμπληρωθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν. Ἡ σπουδαιότης τοῦ νόμου τούτου καὶ ἡ σύνεσις τοῦ ἐκδόντος αὐτὸν αὐτοκράτορος, εἶναι κατὰδῆλοι. Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς προθυμίας μετὰ τῆς ὁποίας ὅλος ὁ κόσμος ἡσπάζετο τὸν κληρικὸν καὶ τὸν μοναχικὸν βίον, δὲν εἶχον μὲν εἰσέτι λάβει ὀλόκληρον τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, ἀλλ' εἶχον ἀρχίσει ἤδη νὰ ζημιῶσιν οὐσιωδῶς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς περιστολῆς τῆς καταχρήσεως ταύτης ἀπέβαινεν ὁσημέραι μᾶλλον κατεπείγουσα· καὶ ἂν ἐγένετο ποτὲ χρῆσις σωτήριος τῆς βασιλικῆς παντοδυναμίας, ἐγένετο διὰ τοῦ προκειμένου νόμου, ὅστις, εἰ καὶ μετὰ φειδοῦς, ἐσκόπει οὐδὲν ἥττον νὰ θέσῃ φραγμὸν τινα εἰς τὸν ἀκρωτηριασμὸν ἐκεῖνον τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας, τὸν ὅποιον δὲν θέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἁμαρτήσῃ καὶ εὐνοχισμὸν τῆς κοινωνίας ἀποκαλοῦντες. Οὐδὲν ἥττον ὁ τότε ἀρχιερατεύων τῆς Ῥώμης Γρηγόριος ὁ μέγας ἡξίωσεν ὅτι ὁ τοῦ Μαυρικίου νόμος δὲν συνεφώνει πρὸς τὸ εὐαγγέλιον καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ὤφειλε νὰ μὴ ἀπυτρέπῃ τῆς διακονίας τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους οὓς ὁ Θεὸς ἡὔδωκε νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως διακονίαν. Ὁ Μαυρίκιος ἐνόει ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται τοῦ Γρηγορίου ἀντέβαινον εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τοῦ εὐαγγελίου, τὸ ὅποιον ποτὲ δὲν ἠθέλησε νὰ προσβάλλῃ τὰ πολυτιμότερα τῆς πολυτείας συμφέροντα. Ἀ-

ληθῆς ἀφορμὴ τῶν παραστάσεων τοῦ Γρηγορίου ἦτο ἡ ἀξίωσις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς πάσας τὰς ἀποφάσεις τῶν βασιλέων ὅσαι ὅπωςδὴποτε ἔθιγον τὴν ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς. Καὶ ὅμως ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκε, διότι καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας οἱ λόγοι οὓς ἔφερεν εἰς μέσον ὁ Γρηγόριος ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς τότε ἑλληνικῆς κοινωνίας· ὥστε μὴ εἰσακουόμενοι ἠδύναντο ἴσως νὰ προκαλέσωσι ταραχὰς ἐν τῷ κράτει. Ἐπὶ πρῶτον δὲ μόνον νὰ μὴ κατάργησιν ἐντελῶς τὰ διαταχθέντα, θεσπίσας ὅτι δὲν δύνανται νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην οἱ μὲνέξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας κοινοὶ λειτουργοὶ εἰμὴ ἀφοῦ δώσωσι τοὺς λογαριασμοὺς τῆς διχειρίσεώς των, οἱ δὲ στρατιῶται ἢ στρατεύσιμοι εἰ μὴ μετὰ τριετῇ δοκιμασίαν. Οὐδὲν ἥττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Μαυρίκιος δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀπόφασιν, διότι μόνον διὰ τοιούτων διατάξεων αὐστηρῶς ἐφαρμοζομένων ἠδύνατο νὰ ἀναζωπυρηθῇ ὅπωςοῦν τὸ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκνευρίζομενον δημόσιον πνεῦμα.

Καὶ ἐνῶ ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖον ἐκεῖνο ζήτημα, ἐδείχθη ἀδυσώπητος εἰς ἕτερον ζήτημα, τὸ ὅτιον κατ' οὐσίαν ἐξεταζόμενον δὲν θέλει ἴσως φανῇ ἄξιον τοῦ περὶ αὐτοῦ γενομένου μακροῦ καὶ πολυχρότου ἀγῶνος. Τῷ ὄντι ἐπὶ Μαυρικίου, ὁ ἐν ἔτει 582 ἀρχιερατεύσας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Δ', ὁ ἐπιλεγόμενος Νηστευτής, προσέλαβε πρῶτος αὐτὸς τὸ ἐπώνυμον τοῦ *Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου*. ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη πολυχρόνιος καὶ πεισματώδης ἔρις μετὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς παλαιᾶς Ῥώμης. "Ἰνα ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς ἑριδος ταύτης πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν πρὸ πάντων τὴν ἀληθῆ ἐννοιαν τοῦ νεωστὶ τότε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως προσληφθέντος ἐπωνύμου. "Ἄν τὸ ἐπώνυμον *οἰκουμενικὸς* ἐσήμαινεν ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἡξίου νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν ὑπακτον τῶν ἀρχιερέων ἀπάσης τῆς οἰκουμένης, ἢ διαμαρτύρησις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἤθελεν εἶναι εὐλογος, διότι κατὰ τὰ μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπὸ τῆς καθόλου χριστιανικῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένον, ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης εἶχεν ὁμολογουμένως τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς ὡς πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ναὶ μὲν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τὰ πρεσβεῖα, λογικῶς ἐρμηνευομένων τῶν περὶ τοῦτου κανόνων

τῆς δευτέρας καὶ τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἡδύναντο νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς αὐτοδικαίως μεταβιβασθέντα εἰς τὸν ἀρχιερέα Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' εἵπομεν ἄλλοτε ὅτι οὔτε ἡ μοναρχία οὔτε ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἠθέλησαν ἔκτοτε νὰ ἀνατρέψωσι τὰς περὶ τῶν πρεσβείων τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἀρχαίας παραδόσεις καὶ ἔξεις. Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἐὰν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, προσλαβὼν τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον, ἡξίου νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς ὑπατον τῆς οἰκουμένης ἀρχιερέα, ἤθελε καينوτομήσῃ σπουδαίως περὶ τὰ καθεστῶτα καὶ ἡδύνατο νὰ προκαλέσῃ εὐλογον μέχρι τινὸς διχμαρτύρησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτω, τοῦλάχιστον ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ καθολικοῦ Πίχλερ, ὅστις κατακρίνει διαρρήθην τὴν ἔριν ἣν ἐκίνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης.

Κατὰ τὸν Πίχλερ ἡ λέξις οἰκουμενικός, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ, εἶχε κατ' ἀρχὰς τὴν σημασίαν τοῦ χριστιανικός, καθ' ὅσον ὁ χριστιανισμὸς ἦτο προωρισμένος νὰ διαδοθῇ εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην. Ἐντεῦθεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἀνέκαθεν ὀνομάζει οἰκουμενικοὺς διδασκάλους, τοὺς μεγάλους ἱεράρχας Βασίλειον, Χρυσόστομον καὶ Γρηγόριον. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ λέξις οἰκουμενικός ἀπεδόθη εἰς ἐπισκόπους, ἀρχιεπισκόπους, πατριάρχας καὶ συνόδους ὡς τιμητικὸν ἐπώνυμον, μὴ ἔχον ὠρισμένην σημασίαν, ἀλλὰ δηλοῦν ἀπλῶς ἀνωτέραν τινὰ δικαιοδοσίαν, νῦν μὲν μείζονα νῦν δὲ ἐλάσσονα. Οὕτως, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγα τινὰ ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων ὅσα παρατίθησιν ὁ Πίχλερ, πρὸ καιροῦ ἤδη εἰς ἀναφοράς τινας πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην καὶ πρὸς τὸν πάπαν Ῥώμης Λέοντα, οἱ ἀναφερόμενοι, κάτοικοι ὄντες Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, ἀπένειμχν εἰς ἐκάτερον τῶν ἀρχιερέων ἐκείνων τὸν τίτλον ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τοπικαί δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σύνοδοι ἐπανειλημμένως ἀπεκάλεσαν τὸν μὲν προαναφερθέντα Ἰωάννην πατέρα πατέρων, ἀρχιεπίσκοπον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, τὸν δὲ πατριάρχην Μηνᾶν, ἐν ἔτει 536, οἰκουμενικὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχην. Καὶ τὴν αὐτὴν προσεπωνυμίαν ἡ αὐτὴ σύνοδος ἀπέδωκεν ὡσαύτως εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Ἀγαπητὸν, γράφουσα πρὸς αὐτόν· ἀρχιεπισκόπῳ πρεσβυτέρῳ Ῥώμης καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Στέφανος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν Βονιφάτιον Β', 531,

ὀνομάζει αὐτὸν ὁμοίως πατέρα πατέρων καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Ἀπόδειξις δὲ ὅτι ἡ λέξις οἰκουμενικὸς οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα καὶ ἀπλῶς ἐνομιζέτο ὡς κοσμητικὸν ἐπώνυμον, εἶναι ὅτι ὅλως παραλείπεται εἰς δύο ἐτέρας τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν ἐπιστολάς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ διέκρινε διὰ τοῦ αὐτοῦ τιμητικοῦ τίτλου τοὺς πατριάρχας Ἰωάννην Καππαδόκην, Ἐπιφάνιον, Ἀνθέμιον καὶ Μηνᾶν. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἢ ἄλλα ἐντελῶς αὐτῷ ἰσοδύναμα ἀπεδίδοντο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας, ὅπως λ. χ. μέχρι τῆς σήμερον ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὀνομάζεται κριτῆς τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ καὶ εἰς μὴ ἱερωμένους ἐξηκολούθησε προσεπτόμενον τὸ ἐπώνυμον τιμῆς χάριν ἢ τὸ πολὺ ὑπεροχῆς τινος ἀορίστου δηλωτικόν. Ἐπὶ παραδείγματος, ὁ πρῦτανος τῶν δώδεκα καθηγητῶν τῶν ἀποτελούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν λεγομένην αὐτοκρατορικὴν ἀκαδημίαν, ὅς τις ἐδρευνε ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐπωνομάζετο διδάσκαλος οἰκουμενικός. Σημειωτέον ἐπὶ τέλους ὅτι δύο ἐκ τῶν πατριαρχῶν εἰς οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπένειμε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης καὶ ὁ Μηνᾶς ἦσαν ἐξ ἐκείνων μάλιστα οἵτινες πάντων τῶν λοιπῶν πλειότερον ἐσεβάσθησαν τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ῥώμης.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἔτει 587, ἐπὶ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Ἐνσητευτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοῦ, συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν, πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, καὶ συγκλητικῶν. ἵνα δικάσῃ κατηγορίαν τινὰ κατὰ τοῦ τότε πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ δι' ἧς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης πραχθέντα, ὁ πατριάρχης προσέθηκεν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον. Ὁ Πίχλερ φρονεῖ, καὶ ὁρθῶς νομίζομεν, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν ἔπραξε τοῦτο διὰ νὰ προσβάλλῃ ὅπως-δήποτε τὰ πρεσβεῖα τῆς Ῥώμης. Μήπως ὁ τίτλος οὗτος δὲν ἀπενεμήθη πολλάκις καὶ εἰς τοὺς πάπας αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς πατριάρχας, χωρὶς νὰ προκαλέσῃ κάμμίαν ἀμφισβήτησιν; Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου αὐτοῦ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἑαυτὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἀπεκάλεσεν· ἀλλ' εἴτε δέχεται τις τίτλον τινὰ παρ' ἄλλου εἴτε αὐτὸς προσλαμβάνει τὸν τίτλον, εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ αὐτό. Τὸ ζήτημα ἦτο ἂν ἡ προσωνομία τοῦ οἰκουμενικοῦ, ἣν εἶδομεν καὶ πρότερον πολλάκις ἐν χρήσει οὖσαν ἐπὶ τε πατριαρχῶν καὶ ἐπὶ παπῶν καὶ ἐπὶ

τῆς δευτέρας καὶ τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἡδύναντο νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς αὐτοδικαίως μεταβιβασθέντα εἰς τὸν ἀρχιερέα Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' εἵπομεν ἄλλοτε ὅτι οὔτε ἡ μοναρχία οὔτε ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἠθέλησαν ἐκτοτε νὰ ἀνατρέψωσι τὰς περὶ τῶν πρεσβείων τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἀρχαίας παραδόσεις καὶ ἐξέεις. Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἐὰν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτῆς, προσλαβὼν τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον, ἡξίου νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς ὑπατον τῆς οἰκουμένης ἀρχιερέα, ἤθελε καينوτομήσῃ σπουδαίως περὶ τὰ καθεστῶτα καὶ ἡδύνατο νὰ προκαλέσῃ εὖλογον μέχρι τινὸς διαμαρτύρησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτω, τοῦλάχιστον ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ καθολικοῦ Πίχλερ, ὅστις κατακρίνει διαρρήδην τὴν ἔριν ἣν ἐκίνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης.

Κατὰ τὸν Πίχλερ ἡ λέξις οἰκουμενικὸς, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ, εἶχε κατ' ἀρχὰς τὴν σημασίαν τοῦ χριστιανικὸς, καθ' ὅσον ὁ χριστιανισμὸς ἦτο προωρισμένος νὰ διαδοθῇ εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην. Ἐντεῦθεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἀνέκαθεν ὀνομάζει οἰκουμενικοὺς διδασκάλους, τοὺς μεγάλους ἱεράρχας Βασίλειον, Χρυσόστομον καὶ Γρηγόριον. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ λέξις οἰκουμενικὸς ἀπεδόθη εἰς ἐπισκόπους, ἀρχιεπισκόπους, πατριάρχας καὶ συνόδους ὡς τιμητικὸν ἐπώνυμον, μὴ ἔχον ὠρισμένην σημασίαν, ἀλλὰ δηλοῦν ἀπλῶς ἀνωτέραν τινὰ δικαιοδοσίαν, νῦν μὲν μείζονα νῦν δὲ ἐλάσσονα. Οὕτως, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγα τινὰ ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων ὅσα παρατίθουσιν ὁ Πίχλερ, πρὸ καιροῦ ἤδη εἰς ἀναφορὰς τινὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην καὶ πρὸς τὸν πάπαν Ῥώμης Λέοντα, οἱ ἀναφερόμενοι, κάτοικοι ὄντες Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, ἀπένειμκν εἰς ἐκάτερον τῶν ἀρχιερέων ἐκείνων τὸν τίτλον ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τοπικῇ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σύνοδοι ἐπανειλημμένως ἀπεκάλεσαν τὸν μὲν προαναφερθέντα Ἰωάννην πατέρα πατέρων, ἀρχιεπίσκοπον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, τὸν δὲ πατριάρχην Μηνᾶν, ἐν ἔτει 536, οἰκουμενικὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχην. Καὶ τὴν αὐτὴν προσεπωνυμίαν ἡ αὐτὴ σύνοδος ἀπέδωκεν ὡσαύτως εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Ἀγαπητὸν, γράφουσα πρὸς αὐτόν· ἀρχιεπισκόπε πρεσβυτέρας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Στέφανος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν Βονιφάτιον Β', 531,

ὀνομάζει αὐτὸν ὁμοίως *πατέρα πατέρων καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην*. Ἀπόδειξις δὲ ὅτι ἡ λέξις *οἰκουμενικὸς* οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα καὶ ἀπλῶς ἐνομιζέτο ὡς κοσμητικὸν ἐπώνυμον, εἶναι ὅτι ὅλως παραλείπεται εἰς δύο ἐτέρας τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν ἐπιστολάς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ διέκρινε διὰ τοῦ αὐτοῦ τιμητικοῦ τίτλου τοὺς πατριάρχας Ἰωάννην Καππαδόκην, Ἐπιφάνιον, Ἀνθέμιον καὶ Μηνᾶν. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἦ ἄλλα ἐντελῶς αὐτῷ ἰσοδύναμα ἀπεδίδοντο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας, ὅπως λ. χ. μέχρι τῆς σήμερον ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὀνομάζεται *κριτὴς τῆς οἰκουμένης*, ἀλλὰ καὶ εἰς μὴ ἱερωμένους ἐξηκολούθησε προσεπτόμενον τὸ ἐπώνυμον τιμῆς χάριν ἢ τὸ πολὺ ὑπεροχῆς τινος ἀορίστου δηλωτικόν. Ἐπὶ παραδείγματος, ὁ πρύτανης τῶν δώδεκα καθηγητῶν τῶν ἀποτελούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν λεγομένην *κυτοκρατορικὴν ἀκαδημίαν*, ὅστις ἔδρευεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐπωνομάζετο *διδάσκαλος οἰκουμενικός*. Σημειωτέον ἐπὶ τέλους ὅτι δύο ἐκ τῶν πατριαρχῶν εἰς οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπένειμε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης καὶ ὁ Μηνᾶς ἦσαν ἐξ ἐκείνων μάλιστα οἵτινες πάντων τῶν λοιπῶν πλειότερον ἐσεβάσθησαν τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ῥώμης.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἔτει 587, ἐπὶ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν προεδρείαν αὐτοῦ, συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν, πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, καὶ συγκλητικῶν, ἵνα δικάσῃ κατηγορίαν τινὰ κατὰ τοῦ τότε πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ δι' ἧς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης πραχθέντα, ὁ πατριάρχης προσέθηκεν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον. Ὁ Πίχλερ φρονεῖ, καὶ ὀρθῶς νομίζομεν, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν ἔπραξε τοῦτο διὰ νὰ προσβάλῃ ὅπως-δήποτε τὰ πρεσβεῖα τῆς Ῥώμης. Μήπως ὁ τίτλος οὗτος δὲν ἀπενεμήθη πολλάκις καὶ εἰς τοὺς πάπας αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς πατριάρχας, χωρὶς νὰ προκαλέσῃ κάμμίαν ἀμφισβήτησιν; Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου αὐτοῦ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἑαυτὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἀπεκάλεσεν· ἀλλ' εἴτε δέχεται τις τίτλον τινὰ παρ' ἄλλου εἴτε αὐτὸς προσλαμβάνει τὸν τίτλον, εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ αὐτό. Τὸ ζήτημα ἦτο ἂν ἡ προσωυμία τοῦ οἰκουμενικοῦ, ἣν εἶδομεν καὶ πρότερον πολλάκις ἐν χρήσει οὖσαν ἐπὶ τε πατριαρχῶν καὶ ἐπὶ παπῶν καὶ ἐπὶ

διδασκάλων, εἶχε τι σκανδαλώδες, καὶ συνεπήγετο τὴν ἀξίωσιν ὅτι ὁ προσλαβὼν αὐτὴν ἄρχιερεὺς ἐσφετερίζετο ὑπερτάτην τινὰ ἐπὶ ὅλων τῶν ἀρχιερέων δικαιοδοσίαν. Ἐκ δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ὄχι, καὶ ὅτι ὁ τίτλος οὗτος ἦτο ἀπλῶς τιμητικός. Καὶ ὅμως ὁ τότε πάπας Πελάγιος Β' ἀπεδοκίμασεν αὐθαιρέτως ἕνεκα τοῦ λεξιθίου τούτου πᾶσαν ἐκείνην τὴν σύνοδον καὶ διέταξε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπίτροπον αὐτοῦ νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην σχέσιν, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ, ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας, ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα.

Ἡ μετὰ τὸν Γρηγόριον καὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ ἔρις, λέγει ὁ Πίχλερ, εἶναι παράδειγμα ἀξιοσημείωτον τοῦ πῶς δύο ἀληθῶς ἱεραὶ καὶ ἐνδομύχως συγγενεῖς ψυχαί, δύνανται οὐδὲν ἥττον νὰ παρεξηγηθῶσιν ἀμοιβαίως καὶ νὰ διχονοήσωσι δεινῶς πρὸς ἀλλήλας. "Ὅτε ἐν ἔτει 582 ἠθέλησαν νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως τὸν Ἰωάννην, ὅστις καὶ πρὸ τούτου εἶχεν ἐπονομασθῇ Νηστευτῆς διὰ τὸν ὄντως ἀσκητικὸν αὐτοῦ βίον, ὁ χρηστὸς καὶ μετριόφρων ἀνὴρ ἐζήτησε διὰ φυγῆς νὰ ἀποτρέψῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν τιμὴν ταύτην. Αὐτὸς ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας ἐπήνεσε τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ταπεινότητα καὶ ἐπεκαλέσατο τὰς εὐχὰς αὐτοῦ. Οὐδ' ἔπαυσε μετὰ τὴν μεσολαβήσασαν διχοστασίαν νὰ τιμᾷ τὸν πατριάρχην, διότι ἐν ἐπιστολῇ τινι γραφείσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου, ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἱερώτατον ἀδελφόν καὶ συνεπίσκοπον. Ἀλλὰ καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην σκήνωμα πάσης ἀρετῆς, καὶ ὁ σύγχρονος ἐπίσκοπος Σευλλίας Ἰσίδωρος παρίστησιν αὐτὸν ὡς ἅγιον. Ἰνα δυνηθῇ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς πρὸς τοὺς πένητας ἐλεημοσύνας αὐτοῦ, ἐδανείσθη παρὰ τοῦ βασιλέως Μαυρικίου χρήματα, δοὺς αὐτῷ προσωπικὴν ὁμολογίαν δι' ἧς ἐνεχυρίαζε πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ περιουσίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἀποθανὼν δὲν κατέλιπεν εἰμὴ σκίμποδα ξύλινον, καὶ σισύραν ἐξ ἐρίου ἐς τὰ μάλιστα εὐτελεῖ, καὶ φαιλώνην ἀκαλλῆ, ὁ Μαυρίκιος σχίσας τὴν ὁμολογίαν, μετέφερεν εἰς τὰ βασιλεία πάντα ταῦτα ὡς πολύτιμα λείψανα, καὶ, ἐν καιρῷ τῆς μεγάλης νηστείας, κατεκλίνετο ἐπὶ τῆς ξυλίνης ἐκείνης στιβάδος. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ πάπας Γρηγόριος ἦτο ὡς αὐτως ἀνὴρ χρηστὸς, εὐλαβὴς, φιλόανθρωπος, ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωάννης ἐπόθει νὰ διάγῃ φιλίως πρὸς αὐτόν, οὐδ' ἐφαντάζετό ποτε ὅτι ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ θέλει παροργίσει τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις διατρίψας ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ, εἶχε λά-

βει ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ὅτι τὸ ἐπώνυμον ἐκεῖνο οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα. Δυστυχῶς ὁ Ἰωάννης ἠπατήθη, διότι ὁ Γρηγόριος παρωξύνθη εἰς ὑπερβολὴν καὶ δὲν ἔπαυσε γράφων πρὸς τε τὸν Ἰωάννην καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, καὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, καὶ πρὸς τὸν βασιλεῖα Μαυρίκιον, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς διὰ λόγων καὶ ἐπιχειρημάτων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βιασιότερων καὶ πικροτέρων, ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὀφείλει νὰ παραιτήσῃ τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, καθὼ ἐμφαίνοντα ἀξίωσιν ὑπεροχῆς ἐπὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους. Ὁ Γρηγόριος μάλιστα ἐνόμισεν ὅτι θέλει καταισχύει τὴν νομιζομένην τοῦ Ἰωάννου ὑπερηφανίαν, ὀνομάζων ἑαυτὸν καθ' ὑπερβολὴν ταπεινοφροσύνης *δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ*. ὅπερ ὅμως, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, δὲν συνεβιβάζετο οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν περὶ πρωτείων ἔριν εἰς ἣν περιεπλάκη καὶ καθ' ἣν κατήντησε νὰ ὀνομάσῃ τὸν ἱερὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ποιμενάρχην *ἀντίχριστον*. Ἐξηκολούθησε δὲ διαμαρτυρόμενος καὶ παρὰ τῷ διαδόχῳ τοῦ Μαυρικίου, τῷ βασιλεῖ Φωκᾷ· ἀλλ' εἰς μάτην, διότι ἂν ὑπάρχουσι δυτικοί, καὶ τῶν ἡμετέρων τινές, οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ὁ Φωκᾶς ἀπηγόρευσε μὲν τὴν χρῆσιν τοῦ οἰκουμενικοῦ, εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεγνώρισε δὲ ῥητῶς τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ῥώμης καὶ προσεπιτούτοις ἀπένειμεν εἰς μόνον αὐτὸν τὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ τίτλον. ὁ Πίχλερ λέγει ταῦτα πάντα ἐκ παρεξηγήσεως προελθόντα καὶ ἀξιοῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς Φωκᾶς οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν εἰμὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως οἰκουμενικός, διαβεβαιῶν, ὅτι δι' αὐτῆς οὐδαμῶς ἀμφισβητοῦνται τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, οὐδ' ὅπως δῆποτε ἐνομίσθησαν προσβαλλόμενοι οἱ λοιποὶ τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι. Ὡστε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπωνυμούμενος οἰκουμενικός.

Ἐνταῦθα ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης πιθανὸν νὰ ἐρωτήτῃ· εἶναι ἤρά γε τὸ ἐπώνυμον τοῦτο τοσοῦτον ἀθῶον ὅσον παρέστησεν αὐτὸ ὁ Πίχλερ; Ἴσως ὅχι ὡς πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, καθ' οὓς, ἐπειδὴ ἔπαυσε πᾶσα κοινωνία μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως παρέμεινεν ὁ ὕπατος τῶν ἀρχιερέων τοῦ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας ἀναγνωριζομένου χριστιανικοῦ πληρώματος, καὶ ἐπομένως ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας ταύτης ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ συνεδέθη μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους ὑπεροχῆς. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη

τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, εἴμεθα εἰσέτι μακρὰν τῆς ὀριστικῆς διαστάσεως· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ μοναρχία ὄχι μόνον ἐξηκολούθουν εἰσέτι τότε τὰς πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης σχέσεις αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν εἶχον ἔτι ἀμφισβητήσει διαρρήδην οὐδὲ τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ. Ὡστε ἡ ἐρμηνεία τοῦ Πίχλερ εἶναι νομίζομεν ὀρθή· οὐδὲ ἠξίωσε ποτε τῶντι ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτὴς νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἐπωνύμου ἐκείνου ὡς τὸν ὑπατον τῶν ἀρχιερέων τῆς οἰκουμένης. Καὶ ἂν αὐτός τε καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δὲν ἐνέδωκαν εἰς τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ἔπραξαν τοῦτο οὐχὶ δι' ἄλλο εἰμὴ διότι δὲν ἐνόμιζον φρόνιμον νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἐκείνους τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνωσιν ὅπωςδὴποτε εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν πράγματα. Ἀπεδέχοντο μὲν εἰσέτι τὰ πρωτεῖα τοῦ Ῥώμης, ἀλλὰ μόνον ὡς πρωτεῖα τῆς τιμῆς, οὐχὶ δὲ ὡς παρέχοντα αὐτῷ δικαίωμα τι πραγματικῆς ἐποπτείας καὶ δοκιμασίας.

Ἰπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ προκειμένη ἔρις ὑπῆρξε βεβαίως σπουδαία, καὶ τοῦτου ἔνεκεν ἐξεθέσαμεν αὐτὴν ἐν ἐκτάσει. Ὡς πρὸς τὰ θετικώτερα ὅμως τῆς πολιτείας συμφέροντα, σπουδαιότερα εἶναι νομίζομεν ἑτέρα τις πρᾶξις τοῦ Φωκᾶ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐν ἔτει 608, μελετῶν νὰ στρατεύσῃ κατὰ Περσῶν, ἐξέδοτο θέσπισμα, δι' οὗ ἀπεφάνητο, ὅτι οἱ ἐν πολέμῳ πίπτοντες στρατιῶται τῆς πολιτείας συνεχομοιοῦνται πρὸς τοὺς ἁγίους τῆς πίστεως μάρτυρας. Ἡ ἐννοια τοῦ θεσπίσματος τοῦτου εἶναι καταφανής. Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἀπετέλει τότε τὴν κυριωτάτην τοῦ κράτους ἠθικὴν δύναμιν. Τὸ κράτος τοῦτο διὰ τοῦ θρησκευματος συνείχετο καὶ περὶ τοῦ θρησκευματος διεξῆγε τοὺς δεινοτάτους τῶν πολέμων. Φυσικῶτατον λοιπὸν ἦτο ἡ βασιλεία νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἵνα κρατύνῃ τὸ ἀρειμάνιον τοῦ στρατοῦ πνεῦμα· καὶ ἐπὶ τούτῳ προέτεινεν αὐτῷ ὡς ἀμοιβὴν καὶ γέρας τὸν μαρτυρικὸν τῆς πίστεως στέφανον. Κατὰ δυστυχίαν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι ὑπέλαβον ὡς προσβολὴν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ βασιλέως, ὥστε ὁ Φωκᾶς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδῶσῃ καὶ νὰ ἀνακαλέσῃ τὸ θέσπισμα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅπως συνετὸν καὶ ἀναγκαῖον ἦτο τὸ θέσπισμα τοῦτο, καταφάνεται ἐκ τῶν ἄλλεπαλλήλων πολεμικῶν ἀτυχημάτων τῆς περιόδου ταύτης, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐκθεσιν μεταδίδομεν.

Καὶ πρῶτον περὶ τῶν ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τοῦ κράτους μέρει βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ πολέμων. Οἱ πόλεμοι οὗτοι δὲν εἶναι καθ' ἑαυτοὺς ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης μᾶλλον λόγου ἄξιοι τῶν προηγηθέντων, ἀλλ' ἀπέθησαν σπουδαιότατοι δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἕνεκα νεωτέρου τινὸς ἐπιστημονικοῦ γεγονότος. Τῶντι ἐν ἔτει 1830 ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Φαλλμεράϋερ ἠμφισβήτησε πρῶτος αὐτὸς τὴν συγγένειαν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἐλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸ ἀρχαῖον, ἀξιώσας ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἑκεῖνο ἐλληνικὸν ἔθνος ἐξωλοθρεύθη ὑπὸ τῶν Ἀθάρων καὶ τῶν Σλαύων, καὶ ὅτι οἱ σημερινοὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν κάτοικοι οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ συρφετὸς καὶ ὄχλος παντοδαπῶν βαρβαρικῶν φυλῶν, καὶ ἰδίως σλαυικῶν, αἵτινες δεξιόμενοι τὸν χριστιανισμόν διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως, συναπεδέξαντο καὶ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν σήμερον λαλοῦσιν. Ὄρισε δὲ ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καταστροφὴ συνέβη κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος χρόνους. Τὸ καθ' ἡμᾶς, δὲν ἀποδίδομεν τῇ ἀληθείᾳ πολλὴν ἀξίαν οὔτε ἐπιστημονικὴν οὔτε ἔθνικὴν εἰς τὴν παραδοξολογίαν ταύτην. Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα καὶ πρὸ πάντων πολὺ αἷμα φυλῶν ἀπὸ βορρᾶ κατελθουσῶν εἰς τὰς ἐλληνικὰς χώρας, ἀνemiχθῇ εἰς τὰς φλέβας τῶν κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται ὑπὸ τε τῶν γεγονότων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν καὶ ὑπὸ τῶν γεγονότων ὅσα βραδύτερον πρόκειται νὰ ἱστορηθῶσιν. Ἀλλ' ὅτι οἱ ποικίλοι ἐκεῖνοι βάρβαροι ἐντελῶς κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φυλὴν, ὅτι ὑπῆρξάν ποτε χρόνοι καθ' οὓς ἔπαυσεν ἐντελῶς λαλουμένη ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ὅτι ἡ σήμερον λαλουμένη ἐλληνικὴ γλῶσσα ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως, ὅτι ἐνὶ λόγῳ μεταξὺ τῶν λαῶν ὅσοι σήμερον ὁμιλοῦσι τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ τῶν λαῶν ὅσοι ἐλάλουν αὐτὴν πρὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετιρίδος οὐδεὶς ὑπάρχει ἠθικὸς καὶ ὕλικός σύνδεσμος, εἶναι, ὡς προείπομεν, παραδοξολογία, τὴν ὁποίαν ἀποκρούουσιν οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ μέσου αἰῶνος, οὐ μόνον πᾶσα ἡ συνείδησις τοῦ σημερινοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ μαρτυρίαι τὰς ὁποίας ὁ Φαλλμεράϋερ ἀνέφερεν εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἀξιώσεως αὐτοῦ, ὡς πολλοὶ νεώτεροι ἀπέδειξαν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ ἡμεῖς ἐν εἰδικαῖς πραγματείαις. Ἐπειδὴ ὅμως οὐκ ὀλίγοι ἄλλοι ἐπανάλαβον τὴν δοξασίαν ἐκείνην καὶ ἐφάνησαν ἀποδεχόμενοι αὐτήν, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἱστορικῆς ταύτης αἰρέσεως τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπενόησεν, ἐν ταύτῃ

μάλιστα τῇ περιόδῳ συνέβη, δὲν εἰμποροῦμεν βεβαίως εἰμὴ νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιόζουσιν ἐνταῦθα προσοχὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος.

Τὰς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδρομὰς τῶν σλαυικῶν καὶ οὐννικῶν φυλῶν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει ὁπωςοῦν. Καὶ οἱ μὲν Οὐννοὶ μικρὸν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 559 ἐπιδρομὴν τοῦ Ζαβεργάν, περιελθόντες εἰς ἐμφυλίους διενέξεις, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον ἀμοιβαίως κατεστράφησαν ὥστε καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἠφανίσθη ἕκτοτε ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπενεργοῦσαι εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους· καὶ πλὴν τούτων ἐπεφάνη τότε εἰς τὰ βόρεια τοῦ κράτους σύνορα κατὰ πρῶτον ἐτέρᾳ τισι φυλῇ, ἣ τῶν λεγομένων Ἀθάρων, ἥτις, ἔλκουσα τὸ γένος ἀπὸ τοῦ μεγάλου σκυθικοῦ ὀμίλου τοῦ ἐκ τῶν ὀροπεδίων τῆς Ἀσίας πρὸς δυσμὰς προσέλασαντος, ἐπεφάνη περὶ τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν οὐννικῶν φύλων, ἐξέτεινεν ἐντὸς μικροῦ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς ποικίλας περιῆλθε σχέσεις πρὸς τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Τῷ ὄντι περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τελευταίας τῶν Οὐννων ἐπιδρομῆς προσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν αἴφνης ἄνδρες παραδόξως ἱματισμένοι, καὶ, παρασταθέντες ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, εἶπον αὐτῷ· «Ὅτι πάρεστι τὸ μέγιστον καὶ ἀλκιμώτατον τῶν ἔθνων, τὸ ἀκαταμάχητον φύλον τῶν Ἀθάρων, οἵτινες εὐχερῶς δύνανται νὰ ἀποκροῦσωσι καὶ νὰ καταστρέψωσι ἅπαντας τοῦ κράτους τοὺς πολέμιους· ὅτι συμφέρει λοιπὸν τῷ βασιλεῖ νὰ συνομολογήσῃ ἡμικηρίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς ὡς ἀγαθοὺς ἀλεξιπῆρας· ὅτι ὅμως δὲν θέλουσι προθύμως ὑπηρετῆσαι τῇ ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ εἰμὴ ἐὰν λάβωσι δῶρα τιμιώτατα καὶ χρήματα ἐτήσια καὶ γῆν εὐφορωτάτην εἰς οἴκησιν.» Ὁ βασιλεὺς συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς συγκλήτου ἐπέμψεν εἰς τοὺς πρέσβεις χρυσᾶς σειρᾶς καὶ κλίνας πολυτελεῖς καὶ ἐσθῆτας σηρικᾶς, ἵνα κατευνάσῃ τὴν ἀλαζονεῖαν αὐτῶν· ἐνταῦτ' δὲ ἐξαπέστειλε πρὸς τὸ φύλον τῶν Ἀθάρων καὶ πρέσβυν ἵνα συνομολογήσῃ συνθήκην φιλίας πρὸς αὐτοὺς καὶ ὑποκινήσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν πολέμιων τοῦ κράτους.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πρῶται μετὰξὺ τῆς αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀθάρων σχέσεις, οἵτινες τῇ προτροπῇ τοῦ βασιλέως καὶ ἐξ οἰκείας πρὸς τὴν λεηλασίαν ὁρμῆς, προσέβαλον κατ' ἀρχὰς τοὺς Σλαῦους. Ἀλλὰ μετὰ τετραετίαν ἐπανελάθον οἱ Ἀβαρες τὴν

ἀπαίτησιν αὐτῶν νὰ ἐγκατασταθῶσι μονίμως ἐντὸς τοῦ κράτους. Ὁ βασιλεὺς προέτεινε τότε νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μέρος τῆς Παννονίας· ἀλλ' οἱ πρέσβεις τῶν Ἀβάρων ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην· καὶ ἐπειδὴ, πλὴν τούτου, ἐνῶ ἐπανήρχοντο εἰς τὰ ἴδια μετὰ ὀπλῶν πολλῶν τὰ ὁποῖα εἶχον ἀγοράσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφῆ-
 ρέθησαν ἀπὸ αὐτῶν καθ' ὁδὸν δι' ἐνεργείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ ὄπλα ἐκεῖνα, διελύθη ἤδη ἡ μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀβάρων καὶ τοῦ βασιλέως φιλία. Πρὶν ὅμως ἐπέλθῃ ἐχθροπραξία τις, ἀπέθανεν ὁ Ἰουστινιανὸς τῷ 565. Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β' βασιλείας ἤρχισαν πάλιν διαπραγματεύσεις, διότι πρέσβεις τῶν Ἀβάρων, ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινουπόλιν, ἐζήτησαν τὴν αὔξησιν τοῦ προηγούμενως συνομολογηθέντος πρὸς αὐτοὺς φόρου. Ὁ νέος βασιλεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ἀπάντησιν ἀγέρωχον, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν σύγχρονον Μένανδρον, «ἄπιτε, εἶπε πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Ἀβάρων, πλείστον πριάμενοι παρ' ἡμῶν κἂν γοῦν ἐν ζῶσι τελεῖν, καὶ ἀντὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρημάτων τὸν καθ' ἡμᾶς φόβον εἰς σωτηρίαν εἰληφότες· οὔτε γὰρ δεηθεῖν ποτὲ τῆς καθ' ὑμᾶς συμμαχίας, οὔτε τι λήψεσθε παρ' ἡμῶν ἢ καθ' ὅσον ἡμῖν δοκεῖ, ὥσπερ δουλείας ἔρανον, καὶ οὐχ ὡς οἴεσθε, φορολογίαν τινά.» Δυστυχῶς τὰ ἔργα δὲν ἐμελλον ν' ἀνταποκριθῶσιν εἰς τοὺς γενναίους τούτους λόγους. Κατ' ἀρχὰς οἱ βάρβαροι, ἀδελὸν διὰ τί καταλιπόντες ἐπὶ ἑξ ἑτῆ ἡσυχον τὸ κράτος, ἐτράπησαν ἐπὶ ἐτέρας πρὸς δυσμὰς ἐπιστρατείας, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καθυπέταξαν τὸ κράτος τῶν Γεπιδῶν μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ ἄνω Δουνάβεως. Τότε ὅμως περιῆλθον πάλιν εἰς διενέξεις πρὸς τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Τὸ ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς τῶν Γεπιδῶν χώρας φρούριον τοῦ Σιρμίου κατεῖχετο, τῇ συναινέσει τῶν Γεπιδῶν, ὑπὸ βασιλικῆς φρουρᾶς. Εἰς τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ὁ ἡγεμὼν ἦ, καθὼς ἐλέγετο παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐκεῖνοις, ὁ χαγάνος τῶν Ἀβάρων Βαϊανός, ἀπέτεινε αὐτῆς ἀπαίτησιν περὶ χρημάτων· ἀποκρουσθεῖσης δὲ περιφρονητικῶς τῆς ἀπαιτήσεως, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ χαγάνος ἐξάπέστειλε μυρίους τῶν ὑπ' αὐτὸν ἤδη ὑποτεταγμένων Οὐννων εἰς Δαλματίαν ἐπὶ λεηλασίᾳ, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν βασιλέα Ἰουστίνον, ἀπαιτῶν τὴν τε παράδοσιν τοῦ Σιρμίου καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν εἰς αὐτὸν μεταβίβασιν τῆς ἐτησίας χρηματικῆς εἰσφορᾶς ἣτις πρότερον ἐτελεῖτο εἰς τοὺς Οὐννους, νῦν ὑπηκόους αὐτῷ ὄντας. Ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη καὶ τὴν νέαν ταύτην ἀπαίτησιν· οὐδὲν ὅμως ἔπραξεν ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολε-

μίους. Ὁ περὶ τὸν Ἰστρον στρατηγῶν Τιθέριος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἀλλὰ διὰ τὸ εὐάριθμον τῶν ὑπ' αὐτὸν τελούντων ταγματῶν καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν κατοίκων ἔκλυσιν, οἱ Ἀβαρες εὐχερῶς διέβησαν τὸν ποταμὸν, ὁ δὲ βασιλεὺς, φοβούμενος μείζονας συμφορὰς, συνωμολόγησεν εἰρήνην δι' ἧς συμφωνήθη ἡ εἰς τοὺς Ἀβαράς, ὡς εἰς συμμάχους τοῦ κράτους, πληρωμὴ ἐτησίας εἰσφορᾶς ὀγδοήκοντα χιλιάδων περίπου χρυσῶν, ἦτοι 1.200.000 δραχμῶν.

Καὶ ἤδη ἔπραξεν ὁ Ἰουστίνος ἕτερον λάθος. Εἶτε πεποιθὼς ὅτι οἱ Ἀβαρες θέλουσι συνέχει τοὺς λοιποὺς βαρβάρους, εἶτε ἠναγκασμένους ἕνεκα τοῦ ἐπαναληφθέντος ὡσαύτως πρὸς Πέρσας πολέμου νὰ πέμψῃ πρὸς ἀνατολὰς ἐπικουρίαν, ἡλάττωσεν ἔτι μᾶλλον τὰς περὶ τὸν Ἰστρον φρουράς. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ Σλαῦοι, ἐνέβαλον ἔτι περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β' βασιλείας διὰ τοῦ κάτω Ἰστροῦ ἐντὸς τοῦ κράτους, καὶ, εἰς 100.000 ὡς λέγει Μενάνδρος συμποσούμενοι, ἐλεηλάτησαν τὴν *Θράκην* καὶ *ἄλλα πολλὰ*, ὁ δὲ Τιθέριος, ὁ πρὸ τετραετίας συνάρχων τοῦ Ἰουστίνου ἀναδειχθεὶς, ἰδίᾳς προχείρους δυνάμεις μὴ ἔχων ἵνα ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τοσοῦτους πολεμίους, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τοῦ τῶν Ἀβάρων ἡγεμόνος, ὅστις τφόντι εἰσελθὼν εἰς τὴν χώραν τῶν Σλαύων ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὴν φθορὰν δεινοτάτην. Ἀλλὰ τί ἀπέγιναν ἐν τούτοις οἱ δεκαχιμῦριοι ἐκεῖνοι Σλαῦοι, οἱ προηγουμένως ἐμβαλόντες εἰς τὸ κράτος, κατὰ δυστυχίαν δὲν ἀναφέρεται ἐν τοῖς κεκολωμένοις χωρίοις τοῦ Μενάνδρου, ὅστις πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ σώζεται ὁλόκληρος. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ Φαλλμεράϋερ ἰσχυρίσθη ὅτι αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ, αἵτινες κατ' αὐτὸν εἶχον πολὺ πρότερον, ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, καταλάβει τὰς περὶ Θεσσαλονίκην καὶ περὶ Λάρισαν χώρας, νῦν, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατεστάθησαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ. Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἔτι ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ οἱ Σλαῦοι εἶχον καταλάβει καὶ Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, ὁ Φαλλμεράϋερ ἀναφέρει χωρία τινὰ τῆς περὶ Κτισμάτων πραγματείας τοῦ Προκοπίου, ὧν τὸ μὲν διαλαμβάνει ὅτι ἡ περὶ Θεσσαλονίκην χώρα ἦτο *βαρβάροις Μιαν* εὐέμοδος, τὸ δὲ ὅτι οἱ περὶ τὴν Λάρισαν κάτοικοι ἐφοβοῦντο ἀδιαλείπτως τὴν τῶν βαρβάρων ἐπίθεσιν· βεβαίῳ δὲ ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς ὅτι διὰ τῶν χωρίων τούτων ὁ Προκόπιος ῥητῶς λέγει τοὺς Σλαῦους ἔκτοτε περὶ τὰς δύο ἐκείνας πόλεις μονίμως κατοικοῦντας. Ὁ Προκόπιος ὅμως οὐ μόνον τοιοῦτό τι ῥητῶς δὲν λέγει,

ἀλλὰ ἐξ ὅλης τῆς περὶ Κτισμάτων πραγματείας καὶ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ἐξιστορήσεως τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ σλαυικῶν ἐπιδρομῶν, ἣν ἀνωτέρω προεξέθεσamen, ῥητῶς ἐξεναντίας συνάγεται, ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας ἐκείνης οἱ Σλαῦοι, συχνάκις μὲν διαβαίνοντες τὸν Ἰστρον, ἐλεηλάτησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους, οὐδαμοῦ ὅμως ἐντὸς αὐτοῦ μονίμως ἐγκατεστάθησαν.

Ἐπὶ δὲ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατ' ἀρχὰς ὁ Φαλλμεράϋερ νομίζει πιθανόν ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον, μετὰ μίαν δὲ σελίδα, τρέπων τὴν πιθανότητα τῆς εἰςβολῆς εἰς βεβαίαν ἐγκατάστασιν, ἀποφαίνεται ἔκτοτε καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ταινάρου χώραν. Ἰσχυρίζεται δὲ τοῦτο διότι ὁ Μένανδρος λέγει τότε *κεραῖζομένην*, δηλαδὴ λεηλατουμένην, *τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ Σκλαβηῶν* καὶ ἐπειδὴ εἰς τὰ σωζόμενα τοῦ χρονογράφου χωρὶς δὲν φαίνεται, ὡς προείπομεν, τί ἀπέγιναν οἱ Σλαῦοι οὗτοι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἰδίας χώρας ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς ὑπολαμβάνει ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι, ἀδιαφορήσαντες περὶ τῶν ἰδίων οἰκημάτων, γυναικῶν καὶ παίδων, ἀπεφάσισαν νὰ παραμείνωσιν ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Ἄλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἐκ τῶν πηγῶν τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται. Ὁ Μένανδρος λέγει ἀπλῶς ὅτι ἡ Ἑλλάς ἐλεηλατεῖτο ὑπὸ τῶν Σλαύων. Καὶ πρῶτον ὁμιλῶν περὶ Ἑλλάδος, δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐννοεῖ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἀπεναντίας εἶναι γνωστὸν ὅτι καθ' ὅσον ἐξετάθη τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, ἔγινε καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Ἑλλάδος ἡ χρῆσις πολὺ ἐκτενεστέρα καὶ τῆς ἀρχαίας κλασικῆς σημασίας διάφορος. Μήπως δὲν εἶδομεν τὸν Ἰωάννην τὸν Λυδὸν ὀνομάζοντα Ἑλληνας ὅλους τοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ κράτους; Ἀπίθανον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἔκτοτε ὠνομάζετο Ἑλλάς ὁλόκληρον τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ βασιλείου μέρος, ἀπαρβαλλάκτως καθὼς οἱ χρονογράφοι τῆς Δύσεως μετεχειρίσθησαν μετ' οὐ πολὺ τὴν λέξιν *Graecia*. Πλὴν τούτου, ὁ Μένανδρος, ὁμιλῶν κατὰ πρῶτον περὶ τῆς εἰρημένης τῶν Σλαύων ἐπιδρομῆς, λέγει ὅτι ἐλεηλάτησαν *Θράκην καὶ ἄλλα πολλά*. Ἐὰν ἡ λεηλασία παρεξετάθη μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὁ Μένανδρος δὲν ἤθελε περιορισθῇ βεβαίως εἰς τὸ νὰ ἀναφέρῃ ὀνομαστὶ μόνον τὴν Θράκην, περιλαμβάνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θράκης καὶ Πελοποννήσου χώραν ἐντὸς τῶν ἀορίστων λέξεων καὶ *ἄλλα πολλά*. Ἄλλ' ἔστω· ὁ Μένανδρος ὅμως, καθόσον σώζεται, δὲν

ὁμιλεῖ εἰμὴ περὶ λεηλασίας. Ἐὰν λοιπὸν, διὰ τὴν ἄγνοίαν εἰς ἣν διατελοῦμεν περὶ τῆς τύχης τῶν Σλαύων ἐκείνων ἕνεκα τῆς κολοβώσεως τοῦ χρονογράφου, ἐπιτρέπεται νὰ ἐκτραπῶμεν εἰς εἰκασίας, πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἵνα ἀνασώσωσιν ἀπὸ τῶν Ἀθάρων τὰ οἰκήματα αὐτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας· ἢ ὅτι, ἀποβαλόντες πᾶσαν πρὸς τοὺς οἰκείους στοργήν, παρέμειναν ἐντὸς τοῦ κράτους. Ἡ δὲ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰκασία, ἐνισχύεται ὑπὸ ἐτέρου τινὸς χωρίου τοῦ Μενάνδρου ἐν ᾧ ὁ χαγάνος κυχᾶται μετ' οὐ πολὺ ὥς ἀποδοῦς εἰς τοὺς Ῥωμαίους πολλὰς μυριάδας αἰχμαλώτων, ἀπαγομένων ὑπὸ τῶν Σκλαβηνῶν ἐκ τῆς Ῥωμαίων γῆς. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐπιμένομεν εἰς ταῦτα πάντα εἰ μὴ χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας, διότι ἐπὶ τέλους καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Σλαῦοι κατεστάθησαν ἑκτοτε ὀριστικῶς ἐντὸς τοῦ κράτους, 100,000 ἄνθρωποι διεσπαρμένοι ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπενεργήσωσιν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τύχην.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπεχείρησαν καὶ οἱ Ἀβαρες αὐτοὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς ἀσθενείας τῶν φρουρῶν τὰς ὁποίας ἡ βασιλεία κατέλιπε παρὰ τὸν Ἰστρον ποταμὸν, διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν εὗρεθῇ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας διαγωνιζόμενον στρατὸν τῆς Ἀνατολῆς. Ὅθεν ἐπὶ Τιβερίου ἤδη βασιλεύοντος, ἀπήτησαν αὐθις, καὶ ἐπέτυχον τῷ 581, τὴν τοῦ Σιρμίου παράδοσιν. Ἐν ἔτει δὲ 583, βασιλεύοντος τοῦ Μαυρικίου, ὁ χαγάνος ἐζήτησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν αὐξήσιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς ἀπὸ 80 εἰς 100,000 χρυσῶν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Μαυρικίος δὲν ἐνέδωκεν, ἐξεργάγη πόλεμος μακρὸς τοῦ ὁποίου ἀνάγκη νὰ συγκεφαλαιώσωμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας, διότι ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου συνέβη, κατὰ τὸν Φαλλμεράϋερ, ἡ κατὰκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ ἡ ὁλοσχερὴς ἐξόντωσις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Κατ' εὐτυχίαν περὶ τῶν ἀβαρικῶν ἐκείνων πολέμων ἔχομεν μάρτυρα σύγχρονον, τὸν Αἰγύπτιον Θεοφύλακτον τὸν ἐπικαλούμενον Σιμοκάτταν, ὅστις ἔφηθος ὢν ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως, ἔγραψεν ἐπὶ Ἡρακλείου τοῦ μετὰ Φωκᾶν διαδόχου αὐτοῦ, ἥτοι περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἱστοριῶν βιβλία ὀκτὼ, ἐν οἷς περιγράφει λεπτομερῶς τοὺς εἰρημένους πολέμους· καὶ οὐδὲν τοιοῦτο λέγει οὔτε περὶ κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου οὔτε περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἐν ἔτει 583 λοιπὸν ὁ χαγάνος, διαπεράσας τὸν Ἰστρον, κυριεύει

τὴν Σιγγιδόνα, τὴν πόλιν παρὰ τῇ ὁποίᾳ ἐκτίσθη ἔπειτα τὸ Βελιγράδιον, λεηλατεῖ διαφόρους ἄλλας γείτονας τοῦ φρουρίου τούτου πόλεις, καταλαμβάνει τὴν Αὐγούσταν (Ράχοβαν) καὶ τὸ Βιμινάκιον (Κωσπολάτς) καὶ στρατοπεδεύει περὶ τὴν Ἀγχίαλον, ἀπειλήσας ἐκείθεν τὰ μακρὰ τεῖχη. Τότε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν κατὰ 20,000 χρυσῶν αὕξῃσιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς καὶ τούτου γενομένου οἱ Ἀβαρες ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ πόλεμος ἀρχίσας εἰς τὸ μέρος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ κατεχόμενον σήμερον ἀπὸ τὴν βόρειον Σερβίαν, ἐτελείωσεν εἰς τὴν βορειοτέραν γωνίαν τῆς σημερινῆς Θράκης, τὴν μεταξὺ τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου σχηματιζομένην. Ἀλλὰ τῷ 584 ὁ χαγάνος ὑποκινεῖ κατὰ τοῦ κράτους τὰ σλαυικὰ ἔθνη. Οἱ Σλαῦοι οὗτοι, ἐμβαλόντες εἰς τὴν Θράκην, προήλασαν μέχρι τῶν μακρῶν τευχῶν· ἔπειτα ὅμως ἀπελύνονται ἐκείθεν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κομεντιόλου, νικῶνται ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν Ἐργινίαν ποταμὸν, καταστρέφονται πάλιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου περὶ τὸ φρούριον τοῦ Ἐνσίνου καὶ τελευταῖον ἐξωθοῦνται ἐκ τῆς Θράκης. Μετὰ δύο δὲ ἔτη, τῷ 586, οἱ Ἀβαρες κηρύττουσι πάλιν ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ κράτους πόλεμον, ἐπὶ διαφόροις μὲν προφάσεσι, πράγματι δὲ διότι ἤθελον νὰ ὠφεληθῶσιν ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τῆς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀσθενείας τῶν δυνάμεων αὐτοῦ. Ὅθεν διαβάντες τὸν Ἰστρον καὶ ἀκολουθήσαντες τὴν αὐτὴν σχεδὸν παρὰ τὸν ποταμὸν ἦν καὶ πρότερον πορείαν, πρῶτον μὲν ἐστράτευσαν ἀπὸ Ρατιαρίας (Ἀρζάρ Παλάγκας) μέχρι Δοροστύλου (Σιλιστρίας), ἔπειτα δὲ κατέβησαν μέχρι Παννίσου (μεταξὺ Καδίκιοι καὶ Παραβάδι), Μαρκιανουπόλεως (Κόσλιτσα) καὶ τοῦ ἐπέκεινα τοῦ Αἴμου κειμένου Τροπαίου. Τότε οἱ πολέμιοι νικῶνται ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Μαρτίνου καὶ Κάστου· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ πάλιν ἠττᾶται ὁ Κάστος, καὶ ἤδη ὁ ἐχθρὸς, ἐκπορθήσας τὸν δεύτερον τοῦ κράτους προμαχῶνα, τὸ ὅρος τοῦ Αἴμου, περιεχύθη καθ' ὅλην τὴν Θράκην. Ὅτι εἰς μόνης τῆς Θράκης τὴν λεηλασίαν περιορίσθησαν οἱ Ἀβαρες, ὅτι δηλαδὴ δὲν κατῆλθον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας, λέγεται ῥητῶς οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ πλησιέστερου εἰς τὰ πράγματα ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρονολογῶν, τοῦ Θεοφάνους. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 587 κατατροποῦνται οἱ Ἀβαρες οὗτοι περὶ Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Μυστάκωνος καὶ ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Δρόκτωνος· καὶ ὁ μὲν Θεοφύλακτος λέγει τότε ὅτι ἀπῆλθον οἱ βάρβαροι ἄλλος ἄλλῃ

διεσπαρμένοι καὶ ὡς ἂν τύχη φερόμενοι μετὰ συντόνου τινὸς ἀποδράσεως, χωρὶς νὰ ἐξηγῇ ῥητῶς εἰς ἐκχωρήσαντες ἐκ τοῦ κράτους, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ Θεοφάνης σαφέστερον ἐπιλέγει ὅτι μετὰ πολλῆς αἰχμαλωσίας ὑπέστρεψαν. Ἐπειτα δὲ ἀναφέρει ὁ Θεοφύλακτος ὅτι τῷ 588 σλαυικαὶ φυλαὶ ἐλεηλάτησαν αὐθις τὰ περὶ τὴν Θράκην. Ὅτι δὲ πᾶσαι αὗται αἱ πολεμικαὶ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων ἐπιχειρήσεις δὲν ἐπήγαγον οὐδεμίαν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους χωρῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τῶν ἰδίως ἐλληνικῶν χωρῶν κατάληψιν, συνάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι αἱ πρῶται νέαι πολεμικαὶ πράξεις, αἱ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἐν ἔτει 588 σλαυικὴν ἐπιδρομὴν, ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου ἱστοροῦμεναι καὶ συμβᾶσαι ἐν ἔτει 592, πχριστῶσιν ἡμῖν τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων προσβάλλοντα τὸ κράτος ἀπὸ Σιγγιδόνης, δηλαδὴ ἀπὸ αὐτῆς ἐκείνης τῆς θέσεως ἀφ' ἧς καὶ προηγουμένως ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ.

Τῶντοι, ἐν ἔτει 592, ὁ χαγάνος, ἐμβαλὼν διὰ τῆς περὶ Σιγγιδόνα χώρας, προελαύνει μέχρι Βονωνίας καὶ ἡ μὲν ἐμπροσθοφυλακὴ αὐτοῦ κατατροποῦται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Σαλβιανοῦ, ἀλλ' ἐπελθὼν ἔπειτα ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀβάρων μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως ἀναγκάζει τὸν τε ὑποστράτηγον Σαλβιανὸν καὶ τὸν στρατηγὸν Πρίσκον νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι Τσουρουλοῦ, πόλεως κειμένης εἰς τὸ νοτιανατολικὸν τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς Σηλυβρίαν καὶ Κωνσταντινούπολιν. Τότε ὁμως μαθὼν ὁ χαγάνος ὅτι ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος ἔπεμψε διὰ θαλάσσης πλοῖα καὶ στρατὸν, ἵνα ἐμβάλωσι διὰ τοῦ Ἰστροῦ εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Ἀβάρων χώραν καὶ λεηλατήσωσιν αὐτήν, εἰς τὴν αὐτοῦ ὡς τάχιστα ἐπαρέξενξε, συνομολογήσας πρὸς τὸ κράτος εἰρήνην δι' ἧς ὁ Ἰστρος πάλιν ὠρίσθη ὡς σύνορον μεταξὺ τῆς ἀβαρικῆς καὶ τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ χώρας. Τῷ δὲ 593, ἔαρος ἀρχομένου, ὁ βασιλεὺς ἔπεμψε τὸν Πρίσκον εἰς τὸν Ἰστρον ποταμὸν ἵνα διακωλύσῃ νέας εἰσβολὰς τῶν Σλαύων εἰς τὴν Θράκην. Καὶ ὁ μὲν χαγάνος, μαθὼν ὅτι ὁ Πρίσκος ἦλθεν εἰς τὴν Σιλίστριαν, ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς αὐτὸν παραπονούμενος διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἔμεινεν ὁμως ἡσυχος ἀκούσας ὅτι ὁ στρατηγὸς ἀπεστάλη ὄχι κατὰ τῶν Ἀβάρων, ἀλλὰ κατὰ τῶν Σλαύων, οἵτινες δὲν συμπεριλαμβάνοντο εἰς τὰς πρὸς τοὺς Ἀβαρὰς σπονδὰς. Ὁ δὲ Πρίσκος, μὴ ἀκούμενος εἰς τὸ νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Σλαύων, διέβη τὸν Ἰστρον καὶ τρεῖς κατετρόπωσεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἰδίας ἐστίας. Κατὰ

τὰ ἔτη 594, 595, 596 καὶ 597 ἀνακληθέντος τοῦ Πρίσκου εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διορισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μαυρικίου Πέτρου, ὅστις οὐδεμίαν εἶχε στρατηγικὴν δεξιότητα, Σλαῦοι καὶ Ἀβάραι ἐπανελάθον τὰς εἰς τὴν Θράκην ἐπιδρομὰς αὐτῶν, μέχρις οὗ τῷ 598, ἀναλαβόντος αὐθις τοῦ Πρίσκου τὴν περὶ τὸν Ἰστρον ἡγεμονίαν, ὁ στρατηγὸς οὗτος διέρχεται τὸν ποταμὸν, ἐμβάλλει εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Ἀβάρων χώραν καὶ ὑποχρεοῖ τελευταῖον, ἐν ἔτει 600, τὸν χαγάνον νὰ συνομολογήσῃ αὐθις εἰρήνην δι' ἧς καὶ πάλιν ὁ Ἰστρος ὠρίσθη ὡς σύνορον τοῦ κράτους, οἱ δὲ τούτου στρατοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ μὴ διαβαίνωσι τὸν ποταμὸν ἐκείνον εἰμὴ πρὸς καταδίωξιν τῶν Σλαύων.

Ἐν γένει ὁ Μαυρίκιος ἀνεδείχθη εἰς τῶν δεξιωτάτων βασιλέων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, περιστείλας μὲν τοὺς ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρους, ταπεινώσας δὲ τοὺς Πέρσας. Ναὶ μὲν ἡ ἐν ἔτει 600 συνομολογηθεῖσα πρὸς τοὺς Ἀβάραις εἰρήνη δὲν διήρκεσε πολὺ. Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ὁ χαγάνος ἐπανελάθε τὰς ἐχθροπραξίας· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 602 καὶ ἐφεξῆς, καίτοι πεσόντος τοῦ Μαυρικίου, καίτοι περιελθόντος τοῦ κράτους εἰς πολλὴν παραλυσίαν ἐπὶ τῆς ὀκταετοῦς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ, καίτοι τοῦ Ἡρακλείου ἔχοντος κατὰ τοὺς πρώτους ἐνιαυτοὺς πολλὰς δυσχερείας, δὲν φαίνονται γενόμεναι νέα Ἀβάρων ἐπιδρομαί. Εἰρήνη δὲν λέγεται συνομολογηθεῖσα, ἀλλὰ οὔτε πολεμικὰ γεγονότα ἀναφέρονται. Ὁ Φωκᾶς ἀνεχαίτισε τὰς ληστρικὰς τοῦ χαγάνου ἐπιδρομὰς αὐξήσας τὸν πρὸς αὐτὸν φόρον, καὶ ἴσως ὁ Ἡράκλειος ἐμιμήθη κατ' ἀρχὰς τὸ παράδειγμα του μέχρις οὗ τῷ 620 συνομολογήθησαν ἐπίσημοι συνθήκαι, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον.

Οὕτως ἱστοροῦνται οἱ πρὸς τοὺς Ἀβάραις πόλεμοι ἀπὸ τοῦ 583 μέχρι τοῦ 620 ὑπὸ τῶν ἡμετέρων χρονογράφων, ἐξ ὧν εἰς μάλιστα, ὁ Θεοφύλακτος, ἦτο σύγχρονος τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια λεπτομερῶς περιέγραψε. Καὶ ὅμως ὁ Φαλλμεράϋερ ἀξιοῖ ὅτι ἐπὶ μὲν Μαυρικίου αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ἀβαρσλαύων καὶ ἀπεσπάρθη καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ ἐν διαστήματι δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδων, ἐπὶ δὲ Φωκᾶ συνεπληρώθη ἡ ἐξόντωσις τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων. Ἐκθέσωμεν ἤδη συντόμως, ἀλλ' ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς, πῶς ἐπεχείρησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀλλόκοτον ταύτην ἱστορικὴν

δοξασίαν. Ἐπὶ τῆς ἐν ἔτει 584 σλαυικῆς ἐπιδρομῆς, ὁ Φαλλμεράυερ βεβαιοῖ, ὅτι οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι διεσπάρησαν καθ' ὅλον τὸ ἰλλυρικὸν τρίγωνον καὶ διευθύνθησαν ἰδίως πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα· βεβαιοῖ δὲ τοῦτο αὐτογνώμωνως, διότι, ὡς εἶδομεν, οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὄχι μόνον δὲν διαλαμβάνουσιν ὅτι οἱ Σλαῦοι εἰσῆλθον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀπεναντίας ῥητῶς λέγουσιν ὅτι δὲν ἐνέβαλον εἰμὴ εἰς τὴν *Θράκην*, ἐξωσθέντες καὶ ἐκ τῆς *Θράκης* αὐτῆς μετὰ τρεῖς ἐπανελημμένας ἡττας. Κατὰ δὲ τὸ 589 ἔτος ὁ Φαλλμεράυερ ὑπολαμβάνει ἀναμφισβήτητον ὅτι αὕτῃ ἡ Ἀττικὴ καὶ αὕτῃ ἡ Πελοπόννησος κατελήφθησαν καὶ ἡρημώθησαν ὑπὸ τῶν Ἀθαροσλαύων, ἐπαγόμενος ὡς πρὸς τοῦτο μαρτυρίας τινὰς καὶ ἐρμηνείας ἀσθενεστάτας μὲν, τὰς ὁποίας ὁμῶς ἀνάγκη νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ νὰ ἐκτιμῇσωμεν κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν τάξιν.

Ὁ Εὐάγριος, τοῦ ὁποίου ἐμνημονεύσαμεν καὶ ἄλλοτε, καὶ ὅστις ἔγραψε περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἐκατονταετηρίδος ἱστορίας ἐκκλησιαστικῆς τόμους ἑξ, ὁμιλήσας ἐν τῷ ἑκτῷ τόμῳ περὶ γεγονότων ἐν Ἀσίᾳ μὲν συμβάντων, ἀναγομένων δὲ εἰς τὸ ἔτος 589, ἐπιφέρει ὅτι «τούτων ὧδε χωρούντων οἱ Ἀθαραι δις μέχρι τοῦ καλουμένου μακροῦ τείχους διελάσαντες, Σιγγιδόνα, Ἀγχιάλόν τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἐτέρας πόλεις καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἡνδραποδίσαντο, ἀπολλύντες ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες, τῶν πολλῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν ἐφ' ἡν ἐνδιατριβόντων.» Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ μαρτυρία αὕτη φαίνεται ἐνισχύουσα κατὰ τι τὴν ἀξίωσιν τοῦ Φαλλμεράυερ· ἀλλ' ἕτερος Γερμανὸς, ὁ Ζιγκάιζεν, ἐξετάσας αὐτὴν ἐπιμελῶς, ἀνέδειξεν ὅλως ἀνυπόστατον. Ἡθέλομεν, λέγει, ἀπατηθῆ μέγας, ἐάν ὡς ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης παρεδεχόμεθα ὅτι τῶντι κατὰ τὸ ἔτος 589 οἱ Ἀθαραι εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα πυρπολοῦντες ἅπαντα καὶ ἀπολλύντες. Καὶ πρῶτον εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν διαλαμβάνει τὸ χωρίον τοῦτο περὶ ἰδίας καὶ εἰς ὠρισμένον ἔτος ἀναγομένης εἰσβολῆς τῶν Ἀθάρων, ἀλλ' ὅτι ὁ ἱστοριογράφος ἠθέλησε νὰ ἀναφέρῃ ἐν αὐτῷ γενικῶς καὶ ἐν παρόδῳ ὅσα εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ βασιλείου μέρος ἐν διαστήματι πολλῶν ἐνιαυτῶν συνέβησαν, συγχρόνως μὲ τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν γεγονότα, εἰς ἃ εἶχεν ἐπιστῆσαι μᾶλλον τὴν προσοχήν. Ἡ δὲ ῥητὴ ἀπομνημόνευσις τῆς Σιγγιδόνης καὶ τῆς Ἀγχιάλου καθίστησιν ἀναμφισβήτητον ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν τὰς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου ἐπιδρομὰς τοῦ χαγάνου καὶ τῶν Σλαύων. Οὐδὲν ἦττον πρόδη-

λον ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Εὐαγγρίου εἶναι ὅτι εἶχε περὶ τῶν πραγμάτων εἰδήσεις ὅλως ἐπιπολαίους καὶ ἀσαφεῖς. Πρῶτον ἀναφέρει τὰ μακρὰ τεῖχη, ἔπειτα ὀπισθοδρομῶν τὴν Σιγγιδόνα καὶ τὴν Ἀγχίαλον, τέλος τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις. Ἀλλὰ τί ἐννοεῖ λέγων Ἑλλάδα πᾶσαν; Ἐάν μόνον τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τότε διὰ τί πηδᾷ εἰς αὐτὴν ἀμέσως ἀπὸ Θράκης, μῆτε τὰ ὀνόματα ἀναφέρων τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου, τὰς ὁποίας διήλθον βεβαίως οἱ Ἀβάρες ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐάν δὲ πάλιν ὁμιλῶν περὶ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἐννοεῖ ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας, τότε τί σημαίνει ἡ προσθήκη ὅτι οἱ Ἀβάρες ἐκυρίευσαν καὶ ἄλλας πόλεις καὶ φρούρια. Τὸ χωρίον λοιπὸν ὅπως δῆποτε ἐρμηνευόμενον στερεῖται πάσης ἀκριβείας καὶ δὲν δύναται σπουδαίως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι ἐν ἔτει 589 Ἀβάρες καὶ Σλαῦοι ἐνέβαλον εἰς τὸ κράτος καὶ διελθόντες Θράκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, διέδωκαν τὸν θάνατον καὶ τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐνῶ οὔτε ὁ ἀκριβέστατος καὶ σύγχρονος Θεοφύλακτος, οὔτε οἱ μεταγενέστεροι χρονολόγοι, οὔτινες ἀναμφιβόλως ἠντλησαν οὐ μόνον ἐκ τοῦ Θεοφύλακτου, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, οὐδὲ λέξιν ἀναφέρουσι περὶ ἐπιδρομῆς γενομένης κατὰ τὸ εἰρημένον 589 ἔτος. Τῶντι τῷ 587 οἱ Ἀβάρες κατατροπωθέντες περὶ Ἀδριανούπολιν ὑποχωροῦσιν εἰς τὰ ἴδια. Τῷ 588 ἐγένετο σλαυική τις ἐπιδρομή, ἀλλὰ ῥητῶς λέγεται περιορισθεῖσα εἰς μόνην τὴν Θράκην. Ἐκτοτε δὲ μέχρι τοῦ 592 οὐδεμία ἀναφέρεται τῶν Ἀβάρων ἢ τῶν Σλαύων ἐχθροπραξία, κατὰ δὲ τὸ 592 ὁ χαγάνος ἐμβάλλει εἰς τὸ κράτος ἀπὸ Σιγγιδόνης, δηλαδή ἀπὸ τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ.

Ἄλλη μαρτυρία ἐξάγεται ἐκ τινος συνοδικοῦ γράμματος τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀρχιερατεύσαντος οἰκουμένου πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν τότε βασιλεῖα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν. Τὸ γράμμα τοῦτο μνημονεύει τῶντι χρυσοβούλλου τινὸς τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀνεβιβάσθη εἰς τὰξιν μητροπόλεως ἀδιὰ τὸ ἐν τῇ καταστροφῇ τῶν Ἀβάρων παρὰ τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων καὶ πρωτοκλήτου Ἀνδρίου ὀφθαλμοφανῶς γενόμενον θαῦμα, ἐπὶ διακοσίοις δεκάσκτῳ χρόνοις ὅλοις κατασχόντων τὴν Πελοπόννησον, καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ὑποτερομένων, ὡς μὴδὲ πόδα βαλεῖν ὅλως δύνασθαι ἐν αὐτῇ ῥωμαίων ἄνδρα ἐν μιᾷ δὲ ὥρᾳ τούτων μὲν ἀφανισθέντων ἐκ μόνης ἐπιφανείας

τοῦ πρωτοκλήτου, τῆς δὲ χώρας ἀπάσης τοῖς ῥωμαϊκοῖς σκήπτροις ἐπανελθούσης.» Ὁ ἐστὶ τὸ χρυσόβουλλον ἔλεγεν ὅτι 218 ἔτη πρὸ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ βασιλεύσαντος ἀπὸ τοῦ 802 μέχρι τοῦ 811, ἄρα μεταξὺ τοῦ 584 καὶ τοῦ 593, οἱ Ἀβάρες κατέσχον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐντελῶς ἀπέτεμον αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα τῶν 218 ἐτῶν· ὅτι δὲ ἐπὶ Νικηφόρου κατατροπωθέντων τῶν εἰρημένων Ἀβάρων περὶ Πάτρας, διὰ συνεργείας τοῦ προστάτου τῆς πόλεως ἀποστόλου Ἀνδρέου, ἐπανῆλθεν ἡ χερσονήσος εἰς τὰ ἐλληνικὰ σκῆπτρα. Ὅριζει δὲ ὁ Φαλλμεράϋερ διὰ τινων εἰδικωτέρων ὑπολογισμῶν ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων κατάκτησις ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου συνέβη ἀκριβῶς τῷ 589, ὅτε καὶ κατὰ τὸν Εὐάγριον οἱ Ἀβάρες τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἡνδραποδίσαντο. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἔχει πρόσχημά τι ἀκριβείας πλειοτέρας τῆς τοῦ Εὐαγρίου· διὸ ἀνάγκη νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς πλειότερον.

Ἐν πρώτοις ἐπειδὴ οὐδεὶς τῶν ἄλλων χρονογράφων ἀναφέρει τὸ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου βεβαιούμενον γεγονός, μόνη δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ Εὐαγρίου ἱστορία, διὰ τῶν προπαρτεθεισῶν ἀορίστων αὐτῆς ἐκφράσεων περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐξανδραποδίσεως ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος παρέχει νύξιν τινὰ ἂν ὅχι ἄμεσον, ἔμμεσον τοῦλάχιστον τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου, πρόδηλον καθίσταται ὅτι ὁ πατριάρχης ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἐκείνης παρέλαβε τὴν εἰδήσιν ταύτην· ὥστε ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα δι' ὧν ἀνωτέρω ἀπεδείχθη ὅποσον ἀσθενὴς εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγρίου μαρτυρία, ἐφαρμόζονται ἀναγκαίως καὶ εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ πατριάρχου Νικολάου. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη περιέχει ἀκριβεστέραν τινὰ καὶ λεπτομερεστέραν τοῦ γεγονότος διασκευὴν· δὲν τὸ ἀρνούμεθα. Τὸ δυστύχημα ὅμως εἶναι ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ λεπτομέρειαι ἀποδεικνύονται ὑπὸ τῶν πραγμάτων καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀνύπαρκτοι. Ὁ πατριάρχης βεβαιοῖ, ὅτι ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος κατελήφθη τῷ 589 ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ παρέμεινε δεσποζομένη ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ 218 ἔτη. Καὶ ὅμως πᾶσαι αἱ ἄλλαι περὶ τῆς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου εἰδήσεις τοσοῦτον ἀντιφάσκουσι πρὸς τὴν βεβαίωσιν ἐκείνην τοῦ πατριάρχου Νικολάου ὥστε αὐτὸς ὁ Φαλλμεράϋερ ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐξηκολούθουν καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα νὰ κατέχωσι τὸν Ἀκροκόρινθον μετὰ τῶν δύο λιμένων

Κεγχρεῶν καὶ Λεχαίου, παρὰ δὲ τὴν εἰσοδὸν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν· πλὴν τούτων, ἐν τῇ δυτικῇ παραλίᾳ τὴν Ἀρκαδίαν (Κυπαρισσίαν), τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην· ἔπειτα ἐν τῇ μεσημβρινῇ παραλίᾳ πᾶσαν τὴν ἀπὸ Καλαμῶν μέχρι Ψαμαθοῦντος καὶ τῶν Τρινάσου τειχῶν καὶ τῆς Ἀσωποῦ χώραν, περιλαμβανομένης καὶ ὅλης τῆς σημερινῆς Μάνης καὶ ἰδίως τοῦ Οἰτύλου· προσέτι πᾶσαν τὴν ἀπὸ Βοιῶν μέχρι Πραστοῦ παραλίαν· ἐπὶ τούτοις πᾶσαν τὴν χερσονήσον, τὴν Ἀργολικὴν τὸ πάλαι καλουμένην, μετὰ τῶν πόλεων Ναυπλίου, Ἀργούς, Ἑρμιόνης, Τροιζῆνος, Ἐπιδαύρου· τελευταῖον τὴν Μονεμβασίαν καὶ, εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα, τὴν Λακεδαίμονα. Ἀλλὰ τίνα ἀξίαν δύναται νὰ ἔχῃ μαρτυρία ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀναιρουμένη; Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀρκεῖ. Ὁ πατριάρχης ἀξιῶι ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν 218 ἐτῶν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πατήσωσι τὸν πόδα αὐτῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Παρεκτός ὅμως ὅτι ἐκ τῶν πρὸ μικροῦ ἐκτεθέντων συνάγεται ὅτι ἡ κυβέρνησις ἐκείνη κατεῖχεν ὅλα τὰ παράλια τῆς χερσονήσου καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα τὴν Λακεδαίμονα, ἔχομεν μαρτυρίαν ῥητὴν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους, ὅτι ἐν ἔτει 783, ἤτοι ἐντὸς τῆς περιόδου τῶν 218 ἐτῶν, ἐπὶ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης, ὁ πατρίκιος Σταυράκιος ἐπελθὼν μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ στασιασάντων Σλαύων, κατετρόπωσεν αὐτοὺς καὶ καθυπέταξε.

Καὶ ἔπειτα ἡ περὶ Πάτρας μαχὴ εἰς ἣν ἀναφέρεται ὁ πατριάρχης Νικόλαος περιεγράφῃ ἀκριβέστατα ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι βασιλεύσαντος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἡ δὲ ἐκθεσις αὐτοῦ αὕτη ἀνασκευάζει πᾶσαν λέξιν σχεδὸν τῆς τοῦ πατριάρχου Νικολάου μαρτυρίας. Λέγει τοὺς Σλαῦους ὅχι κυριαρχοῦντας τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ ἀποστατήσαντας· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι καὶ εἰς τὸ τέλος τῶν 218 ἐκείνων ἐνιαυτῶν ὑπῆρχον ἐν τῇ χερσονήσῳ Ἕλληνες, ἧ, ὥς τοὺς ὀνομάζει ὁ Πορφυρογέννητος, Γραικοὶ, καὶ τοσοῦτοι μάλιστα τὸν ἀριθμὸν ὥστε κατετρόπωσαν τοὺς ἀποστατήσαντας Σλαῦους. Λέγει τὸν στρατηγὸν τῆς Πελοποννήσου ἐδρεύοντα ἐν Κορίνθῳ· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι καὶ πρὸ τῆς μάχης ἐκείνης ὑπῆρχεν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἐδρεύων εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον. Εἴπομεν καὶ προηγουμένως καὶ ἐπ-

αναλαμβάνομεν ὅτι σλαυικαὶ ἀποικίσεις ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ πολλαί· ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἂν ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἂν οἱ Σλαῦοι ἐκυριάρχησάν ποτε τῆς Πελοποννήσου καὶ ἂν ἐξηφάνισαν τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς Ἑλληνας κατοίκους. Ὅτι δὲν ἐκυριάρχησαν τῆς χερσονήσου, ὅπως λέγει ὁ πατριάρχης, καὶ ὅτι δὲν ἐξόντωσαν τοὺς ἀρχαίους κατοίκους, ὅπως ἀξιοῖ ὁ Φαλλμεράϋερ, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῶν προεκτεθέντων καὶ ἐπιμαρτυρεῖται ὑφ' ὅλων τῆς παρούσης ἱστορίας τῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου θέλομεν ἀναφέρει. Ἀλλ' οὔτε ἐγένοντο αἱ ἐποικίσεις ἐκεῖναι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος. Περὶ τοῦτου ἔχομεν οὐ μόνον τὴν ἀρνητικὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου Θεοφυλάκτου καὶ ὅλων τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων ὅσοι περιέγραφαν λεπτομερῶς τοὺς περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἀβαροσλαυικούς πολέμους· ἔχομεν καὶ τὴν θετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις διδάσκει ῥητῶς, ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἀποικίαι κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ βεβαίως ἑπομένη τοῦ πατριάρχου Νικολάου ἀνασκευάζεται ἄρδην ὑφ' ὅλων τῶν συγχρόνων τε καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτυριῶν. Διὰ τὴν ἐννοήσωμεν δὲ πῶς παρήχθη εἰς μέσον, παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῇ πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν ἐπιστολῇ, ἐν ᾗ διαλαμβάνεται ἡ ὑπὸ τῶν Ἀθάρων ὑποτιθεμένη κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου, κυρίως προέκειτο περὶ τῆς ἀναβιβάσεως ἐπισκοπῶν εἰς βαθμὸν μητροπόλεως, ὁ δὲ πατριάρχης ἠγωνίζετο ν' ἀποδείξῃ εἰς τὸν Ἀλέξιον ὅτι οἱ βασιλεῖς δὲν δύνανται νὰ καινοτομῶσιν αὐτογνωμόνως περὶ τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ἀντικείμενον καὶ ὅτι ἵνα τιμηθῇ διὰ θρόνου μητροπόλεως ἀπλῇ τις ἐπισκοπὴ ἀπητοῦντο περιστάσεις ἐκτακτοί· ὅθεν ἀριθμῶν καὶ ἐξηγῶν ὀλίγα τινὰ τοιαῦτα παραδείγματα, ἀνέφερε καὶ τὰς Πάτρας εἰς ἃς ἐπὶ Νικηφόρου ἐστήθη νέος κατὰ τὴν Πελοπόννησον θρόνος μητροπόλεως· καὶ, θέλων νὰ μεγεθύνῃ τὸ προκαλέσαν τὴν τιμὴν ταύτην συμβεβηκός, παρέστησε τὸν κατατροπωθέντα τότε ἐχθρὸν πολὺ δεινότερον ἢ ὅτι πράγματι ἦτο. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀμάθεια αὐτοῦ ὥστε ὀνομάζει τοὺς ἡττηθέντας, Ἀθάρας, ἐνῶ ἦσαν ἀναμφισβητήτως Σλαῦοι· ὀνομάζει δὲ αὐτοὺς Ἀθάρας, διότι μᾶλλον ἐξωκειωμένος ὢν πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἢ πρὸς τοὺς πολιτικούς χρονογράφους, καὶ ἀναγνούς εἰς τὸν Εὐάχριον ὅτι πρὸ

δύο ἑκατονταετηρίδων Ἄβαρες ἡνδραποδίσαντο Ἑλλάδα πᾶσαν, περιέπεσεν εἰς τὸ ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ ἦσαν ἀναγκαίως καὶ οἱ τῇ συνδρομῇ τοῦ πρωτοκλήτου περὶ Πάτρας κατατροπωθέντες. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι τοιούτων συμφερόντων καὶ τοσοῦτον ἐσφαλμένων ἰδεῶν ἀποκύημα δὲν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἔχον σπουδαίαν τινὰ ἱστορικὴν ἀξίαν, ὅταν μάλιστα ἀντιφάσκη πρὸς ὅλα τὰ γεγονότα καὶ πρὸς ὅλας τὰς μαρτυρίας. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὐδ' αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Νικολάου λέγει τι περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς· ὁ δὲ Φαλλμεράϋερ ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν περὶ τούτου ἀξίωσιν αὐτοῦ παρίστησι τοὺς Ἄβαρας σφάζοντας τοὺς κατοίκους καὶ καταστρέφοντας τὴν χώραν ἀδιαλείπτως ἐπὶ 218 ἔτη, ἐνῶ μαρτυρίαι ἀναμφισβήτητοι, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν ὁμιλήσει ἐν ἐκτάσει, παριστῶσιν ἐξεναντίας τὴν χερσόνησον ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἡδηλαδὴ τὴν ἐπιοῦσαν τῶν φαντασιωδῶν ἐκείνων ἀναστατώσεων καὶ κρουργίων, ὡς χώραν εἴπερ ποτὲ ἀκμάζουσαν, ἰδίως διὰ τὰ βιομηχανικὰ αὐτῆς καταστήματα.

Τρίτη μαρτυρία εἶναι χειρόγραφόν τι σωζόμενον μὲν εἰς τὴν ἐν Τουρίνῳ βασιλικὴν βιβλιοθήκην, ἐπιγραφόμενον δὲ περὶ τῆς κτίσεως Μομεμβασίας. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, τὸ συνταχθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, περιέχει λεπτομερείας καταπληκτικωτέρας εἰ δυνατόν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Νικολάου διαλαμβανομένων. Διότι βεβαίῳ ἐπὶ λέξεως τάδε· «Ὁ δὲ χαμνὸς (οὕτως ὀνομάζει τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων) λύει (ἐν ἔτει 588) σπονδὰς, αἰτῶν ὑπέρογκα· καὶ ἐχειρώσατο Θετταλίαν, Ἑλλάδα, Εὐβοίαν, Ἀττικὴν καὶ Πελοπόννησον· καὶ καταφθείραντες τὰ γένη, κατώκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ· οἱ δὲ δυνηθέντες ἐκφυγεῖν διεσπάρησαν. Μόνον δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλείου, τοῦ Σθλαβηνοῦ ἔθνους, διὰ τὸ τραχὺ καὶ δύσβατον, καθαρεύοντος, στρατηγὸς Πελοποννήσου ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως κατεπέμπετο.» Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα παρὰ γὰρ αἰμίσως τὸ ζήτημα ἰσόθεν ἠντλησεν ἄρά γε ὁ τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος χρονογράφος τὰς πληροφορίας ταύτας, πρὸς τὰς ὁποίας ἀντιφάσκουσιν, ὡς γνωστὸν, ὅλαι αἱ εἰδήσεις τῶν ἀρχαιοτέρων χρονογράφων, καὶ ἰδίως τοῦ Θεοφυλάκτου, ὅστις ἦτο σύγχρονος τῶν ὑποτιθεμένων τούτων γεγονότων καὶ ὅμως οὐδαμοῦ λέγει τὸν χαγάνον προελάσαντα ἐντεῦθεν τῆς Θράκης; Ἐπειδὴ ὅσα ἐκτραγωδεῖ ὁ νέος χρονογράφος δὲν ἔχουσιν

ἀναλογίαν τινὰ εἰμὴ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγρίου ἀναφερόμενα, ἔπεται ὅτι ἐκεῖθεν ἔλαβε τὸ ἐνδόσιμον τῶν ἀφηγήσεων αὐτοῦ, προσθεῖς λεπτομερείας τινὰς ἐξ ἐπιτοπίων πιθανῶς παραδόσεων, αἵτινες ὁμῶς, διελθοῦσαι τὸ ἀχανὲς διάστημα 900 ἐνιαυτῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων πολλὰ καὶ ποικίλαι συνέβησαν ἐπιδρομαὶ, φυσικῶ τῷ λόγῳ παραδόξως ἠδύναντο νὰ παραμορφωθῶσι. Πάντες λοιπὸν οἱ λόγοι δι' οὓς αἱ μαρτυρίαι τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τοῦ Εὐαγγρίου οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ιστορικῆν ἀξίαν, ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὸ προκείμενον πολὺ μεταγενέστερον χειρόγραφον. Πλὴν τούτου, ἵνα καταστῇ ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ἀσυνάρτητοι καὶ ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ προσαγόμεναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρίαι, παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῶ, κατὰ τὸ ἐν Τουρίνῳ χειρόγραφον, τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Πελοποννήσου οὐδαμῶς, οὐδέποτε ὑπὸ Σλαύων κατελήφθη, τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ Ὁσίου Βιλιβάλδου, τοῦ ἐν ἔτεσιν 723—728 ἀπελθόντος εἰς προσκύνησιν τοῦ Ἀγίου Τάφου καὶ διελθόντος διὰ τῆς Μονεμβασίας, βεβαίῳ ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἐν τῇ Σκλαβηνίᾳ. Τίνα ἤδη νὰ πιστεύσωμεν; μαλιστα ὅταν ἠξεύρωμεν ὅτι τὸ Ὀδοιπορικὸν συνετάχθη ὑπὸ καλογραίας τινὸς τῆς ὁποίας τοιαῦται ἦσαν αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις, ὥστε λέγει τὴν Τύρον καὶ τὴν Σιδόνα κειμένας παρὰ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὰς τελευταίας μαρτυρίας τοῦ Γερμανοῦ ιστορικοῦ, αἵτινες διὰ τὰς περιπετείας αὐτῶν ἀπέβησαν ὄντως κωμικοτραγικαί. Ἐντὸς πύργου τινὸς τῶν Ἀθηνῶν εὐρέθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγγράφοις, τέσσαρα φύλλα χάρτου Ἑνετικοῦ, ἀσυνάρτητα μὲν πρὸς ἄλληλα καὶ καθ' ἑαυτὰ σφόδρα συγκεχυμένα, περιέχοντα δὲ διαφόρους παραδόσεις περὶ τῆς πόλεως ταύτης, συντεταγμένας ὑπὸ μοναχῶν τῆς τῶν ἀγίων Ἀναργύρων μονῆς. Ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων τὸ μὲν ἀναφέρει ἀλβανικὰς τινὰς καὶ τουρκικὰς ἐπιδρομάς. Ἔτερον δέ, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν λέξεων «Κατ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἑκατονταετηρίδα, ἡ Ἑλλάς κατήντησε τόπος τῶν καταδρομῶν, ἡ δ' Ἀττικὴ ἔρημος διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους,» ιστορεῖ συμφορὰς ἃς ἐπήγαγον τῇ πόλει «κλέπται τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι ἐκάλουν φούστας.» Τρίτον δὲ ἄλλο περιγράφει τὰ ἐνδύματα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀναγγέλλει τὴν τε ἐμφάνισιν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς ἐχθρικῶν τινῶν πλοίων καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἱερομονάχου Ἀρσενίου τελευταῖον

τὸ τέταρτον μνημονεύει τῆς ἐπὶ τοῦ βασιλέως Γαλλικανοῦ γνωστῆς Γοτθικῆς ἐφόδου καὶ λεηλασίας.

Ταῦτα λοιπὸν τὰ φύλλα, ὡς ἔρμαιον ὑπολαβὼν ὁ ἱστορικός, πολυτιμον δὲ μαλιστα θεωρήσας τὸ διαλαμβάνον ὅτι α κατ' αὐτὴν τὴν «ιδίαν ἐκατονταετηρίδα ἡ Ἑλλὰς κατήντησε τόπος τῶν καταδρομῶν, ἡ δ' Ἀττικὴ ἔρημος διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους,» καὶ ἀναμφισβήτητον μὲν νομίσας ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἑκτῆς μ. Χρ. ἐκατονταετηρίδος, μεταβαλὼν δὲ τοὺς τρεῖς χρόνους τοῦ χειρογράφου προχείρως εἰς τετρακοσίους, μεταμφιεσάμενος δὲ εἰς Σλαύους τοὺς κλέπτας οὓς οἱ κάτοικοι ἐκάλουν φούστας, ὃ ἐστὶ τοὺς φουστανελοφόρους Ἀλβανούς, περιῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αὕτη ἡ περὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει εἰδήσις παρέχει ἡμῖν τὴν πιστὴν τῆς τύχης αὐτῶν εἰκόνα ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς δεκάτης μετὰ Χριστὸν ἐκατονταετηρίδος. Ἡ χώρα, ἀνακράζει, ἐγένετο ἀνάστατος ὑπὸ τῆς ἀπὸ βορρᾶ ἐνσκηψάσης καταιγίδος· ἅπαντες οἱ κάτοικοι, ὅσοι δὲν κατέφυγον εἰς τὰς νήσους, κατεκρεουργήθησαν, καὶ πόλεις ἡρμυώθησαν καὶ κατήντησαν δάση ἐλεεινά· ἡ δὲ Ἑλλὰς σύμπασα κατελήφθη ὑπὸ νέας γεωργῶν γενεᾶς σλαυικῆς καταγωγῆς· ἐφ' ᾧ μακρὸς καὶ τραγικώτατος ψάλλεται ἐπικήδειος τοῦ ἐκλιπόντος Ἑλληνικοῦ φύλου.

Τὸ χειρόγραφον ὁμῶς διαμαρτύρεται κατὰ τῆς ἀλλοκότου ταύτης ἐρμηνείας οὐ μόνον διὰ τῶν φουστανελοφόρων ἐκείνων Ἀλβανῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἐτέρας τινὸς περιστάσεως. Διότι, διαλαβόν τινα περὶ τῶν παθημάτων τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν κλεπτῶν, καὶ περὶ τῆς ἀποδημίας τῶν Ἀθηναίων εἰς Σαλαμῖνα, καὶ περὶ τῆς καθόδου αὐτῶν, ἐπιφέρει· «Τότε πρῶτον καὶ ὁ ἱερεὺς Δημήτριος Κολοκύνθης, Ἀθηναῖος, πορευθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ἔλαβε πατριαρχικὴν ἄδειαν νὰ κατασκευάσῃ εἰς Ἀθήνας μοναστήριον τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων, τὸ ὅποιον καὶ ἐπροίκισε μὲ πολλὰ κτήματα, ὡς ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος φαίνεται.» Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ, ἐπειδὴ αἱ ἐπιδρομαὶ ἤρξαντο ἀπὸ τῆς 6 ἐκατονταετηρίδος, ἡ δ' ἐρήμωσις διήρκεσεν ἔτη 400, ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερεὺς ἐπορεύθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ἐν τῇ 10 ἐκατονταετηρίδι. Ἀλλ' ἐν τῇ 10 ἐκατονταετηρίδι πατριάρχης Ἰωαννίκιος δὲν ὑπῆρξε, τὸ δὲ δεινότερον, κάλλιστα εἶναι γνωστὸν πότε ἰδρῦθη ἡ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων μονή, διότι τὸ περὶ τοῦτου σιγγίλιον τοῦ Πατριάρχου Ἰωαννικίου σώζεται ὁλόκληρον καὶ χρονο-

λογεῖται ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ 1651, ὥστε πρόκειται περὶ τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα τρεῖς πατριαρχεύσαντος Ἰωαννικίου Β' καὶ περὶ πραγμάτων κατὰ 800 ἢ 1000 ἔτη μεταγενεστέρων τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν.

Παρατίθεται δὲ καὶ ἑτέρα οὐδὲν ἥττον ἀκαταγώνιστος, μαρτυρία, περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Σλαύων, ἐν τῷ μεταξύ τῆς 6 καὶ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος, ἐξολοθρεύσεως τοῦ τῶν Ἑλλήνων γένους καὶ ἰδίως τοῦ τῶν Ἀθηναίων. Ὑπάρχει χειρόγραφός τις ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, περιέχουσα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπιστολὴν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐκτραγωδοῦσαν συμφορὰς τῆς πόλεως, λοιμὸν, καὶ πειρατικὰς ἐπιδρομὰς, καὶ πυρκαϊὰν μεγάλην, ὧν ἔνεκεν οἱ κάτοικοι ἀπεδήμησαν εἰς Σαλαμίνα καὶ εἰς Αἶγιναν, καὶ εἰς τὴν τῆς Πελοποννήσου παραλίαν· ἀποδίδοντες δὲ τὰς θεηλάτους ἐκείνας πληγὰς εἰς τὴν κατάραν τοῦ ὑπ' αὐτῶν παροργισθέντος πατριαρχικοῦ Θρόνου, αἰτοῦνται διὰ τῆς εἰρημένης ἐπιστολῆς συγγώμην παρ' αὐτοῦ. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἶπεν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν γραφεῖσαν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι· ἀλλ' ἢ τε ἀφορμὴ τῆς τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου συντάξεως, καὶ, ἂν ὅχι τὸ ἔτος, ἡ ἑκατονταετηρὶς τοῦλάχιστον καθ' ἣν συνετάχθη, εἶναι ἀκριβῶς γνωστὰ ἀπὸ τε τῆς χειρογράφου ἱστορίας καὶ ἀπὸ τῆς πρὸ 70 ἐτῶν ἐκδοθείσης ὑπὸ Περραιβοῦ ἐπιτομῆς τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας. Ἐχουσι δὲ τὰ περὶ τούτου ὡς ἐξῆς.

Μητροπολίτης Ἀθηναίων καθηρέθη ποτὲ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου. Ἀθῆλον τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτου καὶ τὸ τῆς καθαιρέσεως αἴτιον γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀγαπῶντες τὸν ἀρχιερεὰ αὐτῶν, ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ καταφρονήσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν καθάϊρεσιν καὶ ὑπεχρέωσαν αὐτὸν, ἐκόντα ἄκοντα, νὰ ἐξακολουθῇ ἐκτελῶν τὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καθήκοντα. Μετ' ὀλίγον δὲ, πέμψαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιτροπὴν, πρὸς τὴν προστάτιδα τῆς πόλεως τουρκικὴν ἀρχὴν, ἀνέφερον αὐτῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ τοῦ μητροπολίτου. Ἡ δὲ ἀπήτησεν ἀμέσως παρὰ τοῦ πατριάρχου τὴν ἀθώωσιν τοῦ καθαιρεθέντος, καὶ ὁ πατριάρχης ἠναγκάσθη τότε νὰ ἐκδώσῃ τὴν ἀθώωσιν, προσθεὶς ὁμῶς ὅτι πράττει τοῦτο «ἐκ προστάγματος τῆς Ἀρχῆς.» Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲ εἰς τὴν τοιαύτην ἀθώωσιν ἠρκέσθησαν, ὑποχρεώσαντες τὸν πατριάρχην νὰ ἐκδώσῃ αὐτὴν ἄνευ τοῦ ὁρου ἐκείνου ὅστις ἐδήλου ὅτι ἐνέδωκεν εἰς τὴν βίαν. Τελευταῖον ὁμῶς ἡ ἐκκλησία ἰσχύσασα, ἔρρι-

ψε τὰ βέλη τῆς ὀργῆς αὐτῆς κατὰ τῶν Ἀθηναίων, διὰ ἐπιτιμίου φρικτοῦ, καὶ τότε συνέβησαν αἱ προαναφερθεῖσαι δειναὶ συμφοραὶ ἐξ ὧν πτοηθέντες οἱ τῆς πόλεως ταύτης κάτοικοι προσέπεσον εἰς τὸ ἔλεος τοῦ οἰκουμενικοῦ Θρόνου, διὰ τῆς δεητικῆς ἐκείνης ἐπιστολῆς, ἣν συνέταξεν ὁ ἐν τῇ ἐπτακαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας συμπολίτης αὐτῶν Βεναλδῆς, μετὰ εὐφραδείας καὶ γλαφυρότητος ἱκανῆς νὰ μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀκραιφνοῦς τῶν Ἀθηνῶν ἐλληνισμοῦ. Καὶ αὕτη λοιπὸν εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ἣν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν ὑπέθεσε γραφεῖσαν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι καὶ συνηρμολόγησε μετὰ τῶν σλαυϊκῶν ἐπιδρομῶν οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, παραδόξως συγχύσας χρόνους καὶ πράγματα, καὶ ἐν τῷ ταράχῳ τούτῳ φαντασιωθεὶς Σλαῦους καὶ σφαγὰς, καὶ δηλώσεις, καὶ ἐρημώσεις, καὶ ὅσα ἄλλα. Πῶς ἔπειτα νὰ μὴ ἀντιστρέψωμεν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἐπιφώνημα αὐτοῦ περὶ ἐκείνων οἵτινες ἐπρέσβευσαν ὅτι οὐδέποτε ἡ Ἑλληνικὴ ἐθνότης ὑπῆρξεν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἰσχυροτέρα καὶ ἀκμαϊότερα ἢ κατὰ τὴν 9 καὶ τὴν 10 ἑκατονταετηρίδα, ὅτε δηλαδὴ κατ' αὐτὸν εἶχε συμπληρωθῇ ἡ καταστροφὴ αὐτῆς; Διότι περὶ τούτων ἀνέκραξέ ποτε: Dieses sind Fabeln in declamatorischer Form! Μῦθοι ὅμως ῥητορικώτερόν πως διεσκευασμένοι: δὲν εἶναι μᾶλλον αἱ πεπαρωνημέναι ἐκεῖναι ἐρμηνεῖαι κειμένων μηδεμίαν ἔχόντων σχέσιν πρὸς τὰ γεγονότα ἅπερ ἠξίωσεν οὗτος ν' ἀποδείξῃ;

Βραδύτερον, ἐλεγχθείσης ἐνταῦθα τε καὶ ἐν Γερμανίᾳ τῆς πολλῆς καὶ ποικίλης αὐτοῦ πλάνης, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ μὲν τὸ ἄκριτον καὶ τὸ ἀσαφές τῶν κειμένων, νὰ ὁμολογήσῃ δὲ ὅτι ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς νεωτέραν τινὰ ἐποχὴν. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει μετὰ τοῦ συνήθους αὐτῷ ἀτρομήτου θάρρους: τί πρὸς τοῦτο; Μήπως οὐδὲν ἦττον ἡ ἀρχαία Ἀττικὴ δὲν ἐξέλιπεν ἐκβαρβαρωθεῖσα; Μήπως δὲν ἡρημώθη ποτὲ τοῦ ἀρχαίου τῶν κατοίκων γένους ἐπὶ 400 ἐνιαυτούς; — Διότι ἐπιμένει ἄξιῶν ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅπερ εἶδεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1833, διελάμβανε περὶ ἐρημώσεως 400 ἐνιαυτῶν, καὶ οὐχὶ τριῶν μόνον ἐνῶ τὸ χειρόγραφον λέγει καθαρώτατα «ἡ Ἀττικὴ δ' ἔρημος, διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους.» Τὸ δὲ ὅτι ἡ ἐρήμωσις αὕτη ἀποδίδεται εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, λέγει, εἰμὴ ὅτι ἡ ἀσαφὴς ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν τῆς σλαυϊκῆς περιόδου, συμπεριπλακεῖσα ἐν τοῖς ἀναργυρικοῖς χειρογράφοις μετὰ τῶν παθημάτων ἃ ἡ πόλις καὶ ἡ χώρα ὑπέστησαν ἕνεκα τῶν κατὰ τὴν 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρί-

δα ἄλβανικῶν ἐπιδρομῶν, παρήγαγε δεινὴν τινα περὶ τὰς παραδόσεις σύγχυσιν. Ὡστε, κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν ἰσχυρισμὸν, συνέβη μὲν πάντως ἐρήμωσις τῆς χώρας ταύτης ἐπὶ 400 ἐνιαυτοὺς, συνέβη δὲ πιθανῶς μᾶλλον ἐπὶ τῆς σλαυικῆς περιόδου, εἰ καὶ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ ἀναργυρικοῦ χειρογράφου εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἐντούτοις μεταξύ τοῦ τέλους τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῆς 10 ὅτε συνέβη ἡ μυθολογουμένη αὕτη ἐρήμωσις, ὑπάρχουσι πλείστα ὅσα γεγονότα τὰ ὅποια θέλουσιν ἱστορηθῇ προϊόντος τοῦ λόγου, μαρτυροῦντα ὅτι οὐ μόνον ἡ Ἀττικὴ, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ κυρίως Ἑλλὰς διετέλει πολυειδῶς ἀκμᾶζουσα. Ἐπὶ πᾶσι παρατηρεῖται ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ τῶν χειρογράφων τούτων ἐρμηνείᾳ, ἀγωνιζόμενος νὰ παραστήσῃ τοὺς ἐν αὐτοῖς ἀναφερομένους φούστας ὡς Σλαῦους, ἠξίου ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς οὗτοι ἦσαν Βρούσαι, κάτοικοι σλαυικοῦ τινος χωρίου τῆς Πελοποννήσου.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι, κατὰ τὰς μᾶλλον ἀξιοπίστους μαρτυρίας, ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι οὐδεμία μεγάλη Σλαῦων ἐγκατάστασις ἐγένετο πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ Ἰστρου. Καὶ ἰσχυριζόμεθα τοῦτο ὅχι διότι ἔχομεν συμφέρον τι νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἐποικήσεις συνέβησαν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀλλὰ διότι αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια ὅπως ἐξάγεται ἐκ τῶν πηγῶν, κατὰ τοὺς στοιχειωδεστέρους κανόνας τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῶν. Τὸ καθ' ἡμᾶς ποτὲ δὲν ἠρνήθημεν ὅτι σλαυικαὶ ἐποικήσεις ἐγένοντο πολλαὶ εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας· ἀξιούμεν μόνον ὅτι ἅπαντα τὰ πασίγνωστα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας μονονουχὶ φωνὴν ἀφίνουσιν ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι δὲν κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φυλὴν, ἀλλὰ ἐξεναντίας αὐτοὶ ἐντὸς αὐτῆς συνεχωνεύθησαν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὐδὲν ἕτερον κατέλιπον τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ὑπάρξεως αὐτῶν ἵχνος ἢ ὀνόματά τινα ὀρέων, ποταμῶν καὶ χωρίων. Καιρὸς δὲ ἤδη εἶναι νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς πολέμους οἵτινες διεξήγοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸς τοὺς Πέρσας ἀπὸ Ἰουστίνου Β' μέχρις Ἡρακλείου, συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ ἀβαροσλαυικοὺς.

Εἵπομεν (σελ. 138) ὅτι ἐν ἔτει 562 ὃ ἐστὶ τριετίαν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε συνομολογήσει πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν εἰρήνην πεντηκονταετῇ, δι' ἧς ὁ Χοσρόης παρήτησε τὰς ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεις ἀντὶ ἐτησίας δωρεᾶς 30,000 χρυσῶν. Ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ δέκα ἔτη. Ἐπειδὴ ὁ Χοσ-

ρόης ἐπανελάβε τὸν διωγμὸν τῶν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ αὐτοῦ χριστιανῶν, ὁ Ἰουστίνος προεκάλεσε καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν πόλεμον, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ οὐδὲν ὡσαύτως ἔπραξεν ἵνα διεξαγάγῃ αὐτὸν ἐπιτυχῶς. Ὁ Ἰουστίνος ἐξέπεμψε τῷ 572 εἰς Περσίαν στρατὸν ὅστις κατ' ἀρχὰς ἠὺδοκίμησεν ὅπως οὖν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Πέρσαι ἀναδείκνυνται νικηφόροι, κυριεύουσι τὴν Δάραν καὶ πυρπολοῦσι τὰ προάστεια τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀπαμείας, 574. Τότε ἀναγκάζεται ὁ Ἰουστίνος νὰ συνομολογήσῃ ἄλλεπαλλήλως ἀνακωχὰς, αὐξήσας τὴν ἐτησίαν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν εἰσφορὰν μέχρι 50,000 χρυσῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἐξηκολούθουν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν Ἀρμενίᾳ ὥστε τῷ 577 ὁ Τιβερίος, ὅστις εἶχεν ἤδη προσληφθῇ ὡς συνάρχων ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, ἐκίνησε πάντα λίθον ἵνα καταβάλῃ τὸν ἀδυσώπητον ἐκείνον πολέμιον. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, κατῴρθωσεν ὁ συγκεντρώσῃ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀσίας Ἰουστινιανόν, περὶ τὰς ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν καὶ σημειωτέον ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔτει 577, ὅτε δι' ἑλλειψιν στρατοῦ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ἐνέβαλον ἐν αὐταῖς οἱ δεκακιςμύριοι ἐκεῖνοι Σλαῦοι, περὶ ὧν τοσοῦτος ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ἀλλ' ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπελάμβανον πολὺ μᾶλλον ἐπικινδύνους ἐχθροὺς τοὺς Πέρσας ἢ τοὺς διὰ τοῦ Ἰστροῦ ἐμβάλλοντας βαρβάρους· διότι οὗτοι καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐγκαθίσταντο ἐντὸς τοῦ κράτους, ἐγκαθίσταντο ὡς φοιδεράτοι, καθ' ἃ ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἥτοι ὡς ὑποτελεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον σύμμαχοι, οὐχὶ ποτὲ ὡς κυρίαρχοι, ἐνῷ οἱ Πέρσαι ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἀποσπᾶσιν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τὴν κυριαρχίαν ὁλοκλήρου τῆς Ἀσίας.

Ὅπως δὴ ποτε ὁ γέρον Χοσρόης ἐπήρχετο ἤδη ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὅτε ὁ Ἰουστινιανός, ἀντεπεξελθὼν κατ' αὐτοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον κατετρόπωσεν αὐτὸν ὥστε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, φυγὼν μόνος διέβη τὸν Εὐφράτην ἐπὶ ἐλέφαντος καὶ ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτοῦ καὶ αἰσχύνῃ διὰ τὸ ὄνειδος ὅπερ ἔπαθε περὶ δυσμᾶς βίου ἐνδόξου καὶ μακροῦ, ἀπηγόρευσε δι' ἄρῶν φοβερῶν εἰς τοὺς διαδόχους νὰ στρατεύωσιν αὐτοπροσώπως καὶ μετ' ὀλίγον ἀποθάνων τῷ 579 κατέλιπε τὴν βασιλείαν εἰς τὸν υἱὸν Ὀρμίζδαν. Πρὸ τοῦ θανάτου δὲ ὑπέστη νέας συμφοράς, διότι οὐ μόνον ὁ χριστιανικὸς στρατὸς διεχείμασεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Περσίας, 577—578, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἕτερος τοῦ Τιβερίου στρατηγός, ὁ Μαυρίκιος, ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις προηγούμε-

νως ἀφαιρεθείσας ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πολυαριθμούς αἰχμαλώτους καὶ πλούσια λάφυρα.

Ἀπέθανε δὲ ὁ Χοσρόης μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου Β', ὅτε ὁ Τιβέριος ἀνέλαθε μόνος τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐπὶ Τιβερίου βασιλεύοντος καὶ, ἀπὸ τοῦ 582, ἐπὶ Μαυρικίου, ἐξηκολούθησεν ὁ κατὰ Περσῶν οὗτος ἀγὼν, οἱ δὲ χριστιανοὶ δὲν ἔπαυσαν ἀναδεικνύμενοι νικηφόροι κατ' ἀρχάς ὑπὸ Μαυρίκιον καὶ Ἰουστινιανόν, ἔπειτα δὲ ὑπὸ Φιλιππικόν καὶ Ἡράκλειον καὶ ἄλλους στρατηγούς, ὅτε τῷ 591 συνέβη ἐν Περσίᾳ μεγάλη πολιτικὴ μεταβολή. Ὁ Ὀρμίζδας ἀγανακτήσας διὰ τὰς τσαύτας τοῦ πολέμου τούτου συμφοράς, καθαιρεῖ τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ Οὐαράνην· ἀλλ' ὁ στρατηγὸς στασιάζει. Ὁ Ὀρμίζδας ἐκθρονίζεται τότε ὑπὸ τῶν ἰδίων συγγενῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν υἱὸς αὐτοῦ Χοσρόης κατατροποῦται ὑπὸ τοῦ στασιαστοῦ, ὥστε ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ ὁ ἀπόγονος ἐκεῖνος τῶν Σασσανιδῶν πρὸς τὸν Μαυρίκιον καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ, ὑποσχόμενος, ἐὰν ἐπιτύχῃ, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν βασιλέα τὰς ἀμφισβητουμένας χώρας. Καίτοι δὲ ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου Οὐαράνης ὑπέβαλε προτάσεις οὐδὲν ἥττον ἐπωφελεῖς, ὁ Μαυρίκιος ἀναλαβὼν τὴν προστασίαν τοῦ νομίμου ἡγεμόνος, καὶ υἱοθετήσας αὐτὸν, καὶ δούς αὐτῷ δυνάμεις ἱκανάς, καὶ κατατροπώσας τὸν Οὐαράνην, ἀποκατέστησε τὸν νέον Χοσρόην εἰς τὴν πάτριον βασιλείαν. Ἡ Μαρτυρόπολις, ἡ Δάρα καὶ ἡ Περσαρμενία παρεχωρήθησαν τότε εἰς τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ τοῦ μονάρχου τῶν Περσῶν, ὅςτις λαβὼν σύζυγον Ἑλληνίδα, ἔπαυσε πάντα χριστιανῶν διωγμόν.

Τὸ λαμπρὸν τοῦτο τέλος τοῦ μακροῦ περσικοῦ πολέμου παρηκολούθησαν ἂν ὄχι ὅμοιοι θρίαμβοι ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, τοῦλάχιστον ὅμως, ὡς ἐξεθέσαμεν ἥδη ἀνωτέρω (σελ. 193), πολεμικὰ κατορθώματα ἱκανὰ νὰ περιστείλωσι τοὺς τε Ἀβάρας καὶ τοὺς Σλαύους. Δυστυχῶς οἱ ἀδιάκοποι ἀγῶνες εἰς οὓς ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἦσαν ἐκτεθειμένα τὰ στρατεύματα ἔνεκα τῶν συνεχῶν ἐκείνων πολέμων καὶ ἡ ἀνάγκη εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς ἔνεκα τῶν ὑπερόγκων δαπανῶν τὰς ὁποίας οἱ πόλεμοι οὗτοι ἀπῆτουν, νὰ περιστείλῃ μὲν ἐν μέρει τὴν μισθοδοσίαν τοῦ στρατοῦ, νὰ ἀποποιηθῇ δὲ τὴν λύτρωσιν ἱκανῶν αἰχμαλώτων, παρήγαγον κατὰ μικρὸν γενικὴν δυσἀρέσκειαν. Ἡδὴ ἐν ἔτει 588 ὁ στρατὸς τῆς Ἀνατολῆς εἶχε στασιάζει· καὶ αὕτη μὲν ἡ στάσις

κατηνύασθη. Ἀλλὰ τῷ 602 ἀφηνίασεν ὁ περὶ τὸν Ἰστρον στρατὸς, ὅστις, ἀναγορεύσας ἡγεμόνα τὸν Φωκᾶν, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πρωτεύουσα διέκειτο ὡσαύτως δυσμενῶς πρὸς τὸν Μαυρίκιον, διότι ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τηλικούτων πολέμων πολλὴ ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ δυσθυμία καὶ ἀπορία. Ὅθεν ἐκραγείσης στάσεως, καθρέθη ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Μαυρίκιος καὶ προεχειρίσθη ὁ Φωκᾶς, ὅστις μετ' οὐ πολὺ ἐθανάτωσε τὸν τε προκατόχον καὶ ἅπασαν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ.

Πᾶσαι αἱ περιπέτειαι τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπῆρξαν ὄντως τραγικαί. Ὁ Μαυρίκιος ἅμα μαθὼν ὅτι ἐφθασεν εἰς τὰ πρόθυρα τῆς βασιλευούσης ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ ἀπῆλθε διὰ νυκτός, ἐπὶ δρόμωνος, μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων. Ἀλλὰ νοσήσας ἐκ ποδᾶγρας, δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ πολὺ καὶ ἤναγκάσθη νὰ διαμείνῃ εἰς τὸν λεγόμενον Αὐτόνομον. Ἐκεῖ διέτριβε πέντε ἡδὴ ἡμέρας, ὅτε, τελεσθέντος ἱπποδρομικοῦ ἀγῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ δῆμοι ἐστασίασαν πρὸς ἀλλήλους, ζητοῦντες ἐκάτερος νὰ προτιμηθῇ εἰς θέσιν τινὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἔριδος ἀνέκραζαν· ὁ Μαυρίκιος οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ ζῇ· ἐρωτηθῆτω. » Ἐκ τούτου ταραχθεὶς ὁ Φωκᾶς ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ προκατόχου, καὶ ἐξαποστείλας προσήγαγεν αὐτόν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Πρῶτοι ἐθανατώθησαν οἱ πέντε ἄρρενες παῖδες, ἐνώπιον τοῦ Μαυρικίου, ὅστις φιλοσοφῶν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ, συνεχῶς ἐπέλεγε· « δίκαιος εἶ, κύριε, καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου. » Θάυμαστον δὲ ἔδωκε δεῖγμα μεγαλοφροσύνης ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ· διότι ἡ τροφὸς κλέψασα ἓνα τῶν βασιλικῶν παιδῶν, ἐπέδωκε τὸ ἑαυτῆς τέκνον εἰς σφαγὴν· ἀλλ' ὁ Μαυρίκιος δὲν ἀπεδέχθη τὴν τοιαύτην ἐθελοθυσίαν καὶ ἐπεζήτησε τὸ ἴδιον τέκνον. Μεθ' οὗ ἐθανατώθη καὶ αὐτός. Ἡ δὲ χήρα καὶ αἱ θυγατέρες αὐτοῦ ἐκλείσθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς μονὴν τινα· ἀλλὰ μετὰ 4 περίπου ἔτη ἐφονεύθησαν ὡσαύτως ἐπὶ προφάσει συνωμοσίας. Πᾶσα αὕτη ἡ οἰκογένεια ἐτάφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Μάμαντος, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐσώζετο ἐπὶ τῆς λάρνακος αὐτῆς χαραχθὲν τὸ ἐπόμενον μελαγχολικὸν ἅμα καὶ ἐλληνικώτατον ἔλεγειον·

ἂ δ' ἐγὼ ἡ τριτάλαινα καὶ ἀμφοτέρων βασιλῆων

Τιβερίου θυγάτηρ, Μαυρικίου τε δάμαρ

ἡ πολύπαις βασίλεια, καὶ ἡ δεῖξας' ἄλοχέϊν,

ὡς ἀγαθὸν τελέθει, καὶ πολυκοιρανίην,

κεῖμαι σὺν τεκέεσσι καὶ ἡμετέρῳ παρακοίτῃ

δήμου ἀτασθαλίῃ καὶ μανίῃ στρατιῆς.

Τῆς Ἐκάβης ἔτλην πολὺ χείρονα, τῆς Ἰοκάστης,

ναὶ καὶ τῆς Νιόβης· ἔμπνοός εἰμι νέκυς.

Εἰ καὶ τὸν γενέταν, τὶ μάτην τὰ νεογνὰ δ' ἔκτειναν

ἀνθρώπων κακίης μηδὲν ἐπιστάμενα ;

ἡμετέροις πετάλοισι κατὰσκιος οὐκέτι Ῥώμῃ·

ρίζα γὰρ ἐκλάσθη Θρηϊκίους ἀνέμοις.

Ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Φωκᾶ κατ' οὐδὲν ἡλάττωσε τὰς ἀφορμὰς τῆς δυσχερεσκείας αἵτινες προεκάλεσαν τὴν πτώσιν τοῦ Μαυρικίου· ἐξ ἐναντίας ἠῤῥησαν αὐτάς. Αἱ μὲν ἀβαροσλαυικά ἐπιδρομαὶ ἔπαυσαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἀλλ' ἐπανελήφθησαν ἐν Ἀσίᾳ αἱ τῶν Περσῶν ἐχθροπραξίαι, καὶ ἀπέβησαν τοσοῦτ' ἄλλοις ὀλέθροις ὅσῳ ὁ Φωκᾶς, ὑποπτεύων τοὺς ἐπισημοτέρους στρατηγοὺς τοῦ Μαυρικίου, ἐθανάτωσεν ἢ ἄλλως ἀπεμάκρυνεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ στρατοῦ. Τῶντι ὁ Χοσρόης, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ Μαυρικίου, ἐνέβαλεν εἰς τὸ κράτος, ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρησε τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐλεηλάτησεν αὐτὰ τῆς Χαλκηδόνος τὰ περίχωρα, συνεπαγόμενος μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἀπατεῶνά τινα, ὃν ἔλεγεν ὄντα υἱὸν τοῦ Μαυρικίου. Τούτων δὲ γενομένων, ὁ Φωκᾶς ἐξηκολούθει διαπράττων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ πολλοὺς φόνους καὶ κατήντησε νὰ ὑποπτεύσῃ αὐτὸν τὸν ἴδιον ἐπὶ τῇ κυγατρὶ γαμβρὸν Πρίσκον ἢ κατ' ἄλλους Κρίσπον, ὅστις βλέπων ἑαυτὸν κινδυνεύοντα, ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 608 πρὸς Ἡράκλειον τὸν ἑξάρχον τῆς Ἀφρικῆς (ἥτις ὡς καὶ ἡ Αἴγυπτος δὲν εἶχεν ὑποταχθῇ εἰς τὸν Φωκᾶν), νὰ πέμψῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας τὸν ὁμώνυμον υἱὸν μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσεως. Ἐπὶ ἀνὰ ληφθείσης δὲ τῆς προσκλήσεως κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ὑπὸ τῆς συγκλήτου, ἔρχεται τῷ 610 ὁ νεώτερος Ἡράκλειος εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ ἰσχυροῦ καὶ ἀναγορεύεται βασιλεὺς, ἀφοῦ καθήρσε καὶ παρέδωκε τὸν Φωκᾶν εἰς τὸν ὄχλον, ὅστις ἐθανάτωσεν αὐτὸν οἰκτρῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Ἡράκλειος.

Ὁ Ἡράκλειος ἐγεννήθη ἐν Καππαδοκίᾳ τῷ 575, ἐκ γονέων ἐπιφανῶν. Ὁ ὁμώνυμος πατὴρ αὐτοῦ εἶχε διαπρέψει εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους, πρὶν προχειρισθῇ ἑξάρχος Ἀφρικῆς· συζευχθεὶς δὲ τὴν Ἐπιφάνειαν, ἣν ἐξαιρέτως ἠύλαβούντο οἱ τῆς βασιλευούσης κάτοικοι, ἐγέννησε τέκνα τρία· τὸν ἀπαθανατίσαντα τὸ ὄνομα τοῦτο Ἡράκλειον, τὸν Θεόδωρον, ὃν πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν προϊόντος τοῦ λόγου καὶ τὴν Μαρίαν ἧς τὴν θυγατέρα Μαρτίαν ἡγάπησε καὶ ἐνυμφεῦθη ὁ μέγας βασιλεὺς, καὶ τοὶ ἰδίαν αὐτοῦ ἀνεψίαν οὖσαν. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ πρεσβυτέρου Ἡρακλείου Γρηγορᾶς διεδξατο αὐτὸν ἐν τῇ ἐξarchίᾳ τῆς Ἀφρικῆς· καὶ τοῦ Γρηγορᾶ δὲ τούτου ὁ υἱὸς Νικήτας ἐφημίζετο ἐπὶ ἀνδρείᾳ.

Ὁ νεώτερος Ἡράκλειος ἦτο ἐξάετης ὅτε ὁ Χοσρόης ἠττήθη περὶ Καισάρειαν τοσοῦτον ὀλοσχερῶς ὥστε, ὡς εἶδομεν, δι' ἄρῶν φοβερῶν ἀπηγόρευσε τοῖς διαδόχοις νὰ στρατεύωσιν αὐτοπροσώπως. Ὁ κατὰ Περσῶν πόλεμος εἶχεν ἐντούτοις ἐξακολουθήσει διεξαγόμενος εὐδοκίμως ὑπὸ δύο Καππαδοκῶν· τοῦ μικρὸν ἔπειτα βασιλεύσαντος Μαυρικίου καὶ τοῦ κατόπιν ἐξάρχου προχειρισθέντος Ἡρακλείου, ὅστις ἤρατο περὶ Δάραν καὶ βραδύτερον περὶ Νίσιβιν νίκας περιφανεῖς. Τοιαῦτα ἔχων ὑποδείγματα, ἠκολούθησεν ὁ Ἡράκλειος τὸν πατέρα αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἐξarchίαν. Οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ἀποθαυμάζουσι τὸ κάλλος καὶ τὴν ῥώμην αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Βουργούνδιος Φρεδεγάριος βεβαιοῖ ὅτι ἀνταγωνιζόμενος πρὸς λέοντας ἐφόνευεν αὐτούς.

Ὁ Ἡράκλειος ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας δυναστείας ἣτις ἐβασίλευσεν ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας σπουδαιότητι ἐγένετο τροπὴ περὶ τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἡράκλειος ἐπήνεγκεν εἰς τὸν μαρσδεῖσμόν πληγὴν καιρίαν, ἐξ ἧς τό τε θρήσκευμα τοῦτο καὶ τὸ βασίλειον ἐφ' οὗ ἐπερείδετο ἐντελῶς κατεβλήθησαν. Ἀλλ' ὁ θρίαμβος οὗτος, ὅστις μέχρι τινὸς ἐνθυμίζει τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καταστροφὴν τοῦ πρώτου περσικοῦ βασιλείου, δὲν ἐπήγαγεν, ὡς ἐκεῖνος, νέαν τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐξάπλωσιν. Καθ' ἣν στιγμὴν κατέ-

πιπτεν ὁ μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἰσχυρότατος πολέμιος τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, προέκυπτεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου ἀπροςδόκητος καὶ φοβερώτερος ἀντίπαλος, ὁ μωαμεθανισμός. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ νέου τούτου πολέμου· ἀλλ' οἱ διάδοχοι αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ σώσωσι μὲν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου κινδύνου, νὰ διατηρήσωσι δὲ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ἰσορροπίαν τινὰ μεταξύ τῶν δύο θρησκευμάτων.

Ὁ Ἡράκλειος ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 36 καὶ διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ θανάτου, ἐν διαστήματι ἐτῶν 30. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἡρακλείου, λέγει ὁ Ἀγγλος Γιββων, ὑπῆρξεν εἰς τῶν παραδοξοτάτων καὶ ἀνωμαλωτάτων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας διετέλεσεν, ὡς φαίνεται, δοῦλος τῆς ἀργίας, τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς δεισιδαιμονίας, καὶ θεατῆς ἀδιάφορος τῶν δημοσίων συμφορῶν. Ἀλλὰ μεταξύ τῆς πρωτῆς καὶ τῆς ἐσπερινῆς ἐκείνης ὁμίχλης, ὁ ἥλιος ἐξήστραψε λαμπρότατος περὶ μεσημβρίαν καὶ ἐπὶ ἑξ ἔτη ὁ πρότερον νωθὸς οὗτος βασιλεὺς ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας, καταπεσὼν ἔπειτα αὖθις εἰς τὴν προηγούμενην ἀδράνειαν. Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἐξακολουθεῖ ὁ Γιββων, δὲν ἀποκαλύπτουσιν εἰς ἡμᾶς οὔτε τὰς αἰτίας τῆς ληθαργίας τοῦ ἀνδρός, οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῆς ἐξεγέρσεως αὐτοῦ· ὥστε ἡναγκασμένοι ὄντες νὰ καταφύγωμεν εἰς εἰκασίας ἀπλᾶς, ὑποθέτομεν ὅτι εἶχε πλείονα προσωπικὴν ἀνδρείαν ἢ εὐσταθῆ περὶ τῶν πραγμάτων πρόνοιαν, καὶ ὅτι ἀφ' ἐνὸς αἱ χάριτες τῆς δευτέρας αὐτοῦ συζύγου Μαρτίνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμβουλαὶ ἀγενεῖς ὑπέθρεψαν τὴν φυσικὴν ἐκείνην νωθρότητα, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἀνέκυψεν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰμὴ ὅτε ἡ αὐθάδεια τοῦ νεωτέρου Χοσρόου ὑπερέβαλε πᾶν μέτρον. Τοιαῦτα λέγει περὶ Ἡρακλείου ὁ Γιββων· καὶ μία τῶν τραγικωτέρων τοῦ βασιλέως ἐκείνου συμφορῶν ὑπῆρξε βεβαίως αὕτη ἡ τεχνικὴ ἄμα καὶ ἄδικος περὶ αὐτοῦ ἀπόφανσις. Ἡ εἰκὼν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοθαύμαστος, ἀλλὰ ἡ κρίσις τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εἶναι ἀσφαλής. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκ τῶν τριῶν δεκαετηρίδων τῆς βασιλείας ταύτης, ὁ Ἡράκλειος μόνον κατὰ τὴν ἐν τῷ μέσῳ ἀνεφάνη στρατηγὸς μέγας. Εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι παρὰ τοῖς χρονογράφοις δὲν καταφαίνεται ἡ προσωπικὴ τοῦ ἀνδρός ἐνέργεια οὔτε κατὰ τὰ πρῶτα οὔτε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἀλλὰ τὰ πράγματα αὐτὰ ὅσον ἀτελῶς καὶ ἂν παρίστανται εἰς ἡμᾶς, ἐξηγοῦσι μέχρι τινὸς διὰ τί ἡναγκάσθη νὰ ἀνα-

βάλλῃ ἐπὶ τοσοῦτον τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, καὶ διὰ τί, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Περσῶν, δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀνταγωνισθῇ ἐπίσης ἐπιτυχῶς πρὸς τοὺς Ἀβαρας.

Ἡ ὀλεθρία ὀκταετής τοῦ Φωκᾶ βασιλεία κατέλιπε τὸ κράτος εἰς ἐντελῇ ὕλικὴν καὶ ἡθικὴν παραλυσίαν. Αἱ μεταξὺ Ἰστρου καὶ Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι αἱ πολλὰ παθοῦσαι ἐκ τῶν προηγουμένων ἀβαροσλαυικῶν εἰσβολῶν, ἐκιδύnevου νὰ πάθωσι νέας ἐπιδρομάς· αἱ δὲ ἄσιαναὶ ἐληληταῦντο ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν Περσῶν. Δύο μεγάλαι ἐπαρχίαι, ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Ἀφρικὴ, εἶχον ἀποσπασθῇ τοῦ κράτους. Ὁ στρατὸς ὁ τοσαῦτα διαπράξας ἐπὶ Μαυρικίου κατορθώματα, εἶχεν ὑποστῇ φθορὰν ἀνθρώπων δεινοτάτην ἢ μᾶλλον καθ' ὁλοκληρίαν εἶχεν ἐξοντωθῇ· διότι ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου αὐτοῦ ἐπεχείρησεν ἐξέτασιν ἀκριβεῇ τῶν ὑπαρχόντων ταγμάτων, δὲν εὔρεν, ὥς βεβαιουῖσιν, εἰμὴ δύο καὶ μόνους στρατιώτας ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐστασίασαν ὑπὸ τὸν Φωκᾶν. Τοῦτο εἶναι ἴσως ὑπερβολή, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ὑποδεικνύει ὅτι ὁ στρατὸς συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ νεοσυλλέκτων, οἵτινες, βιώσαντες ἐν ἀναρχίᾳ καὶ οὐδέποτε ἐκτελέσαντες ἐπὶ τῆς ὀκταετίας ἐκείνης τὸ καθήκον των ἐνώπιον τῶν πολεμίων, οὐδεμίαν παρῆχον ἐγγύησιν ὅτι θέλουσι πράξει τοῦτο τοῦ λοιποῦ καὶ ἐδέοντο γενικῆς τιнос ἀναδιοργανώσεως. Τὸ ἄλλοτε πλουσιώτατον ταμεῖον ἦτο κενόν, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἐπὶ τοσοῦτον ἐξηντλημέναι ὥστε ἡ κυβέρνησις ἤναγκάσθη νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα εἰς τὰ πολύτιμα τῶν ἐκκλησιῶν κειμήλια ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς χρεῖας τοῦ πολέμου. Πλὴν τούτου ὁ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ Κρίσπος ἢ Πρίσκος, ὅστις εἶχε προκαλέσει τὴν εἰς Κωνσταντινουπόλιν ἄφιξιν τοῦ Ἡρακλείου, εἶδε δυσαρέστως ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ τὴν βασιλείαν ἣν εἶχεν ἐλπίσει ἐκεῖνος νὰ λάβῃ. Ὁ Ἡράκλειος τιμήσας αὐτὸν πολυειδῶς, ἐξάπέστειλε γενικὸν διοικητὴν εἰς τὴν Καππαδοκίαν· ἀλλ' εἵλεπεν αὐτὸν οὐ μόνον οὐδὲν πράττοντα πρὸς ἄμυναν τοῦ κράτους κατὰ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ καὶ περιφρονοῦντα καὶ ἀπειλοῦντα καὶ ὑβρίζοντα τὸν βασιλέα. Εἶναι πρόδηλον ὅτι, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ Ἡράκλειος δὲν ἡδύνατο νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν πολεμίων τὴν ἐπιούσαν τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως αὐτοῦ. Ἐπρεπε πρὸ πάντων νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους, νὰ ρυθμίσῃ ὡς οὖν τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν οἰκονομικὴν, ν' ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Κρίσπου, νὰ διοργανώσῃ, νὰ ἐμφυχώσῃ, νὰ ὑποβάλλῃ εἰς πειθαρχίαν τὸν στρατόν· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ

ἀντιπαραταχθῆ συγχρόνως ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ κατὰ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ κατὰ τῶν Περσῶν, ἔπρεπεν οὕτως ἢ ἄλλως νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ἐνὸς τῶν δύο ἐκείνων ἀντιπάλων, ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐπιπέσῃ δι' ὅλης τῆς δυνάμεως κατὰ τοῦ ἑτέρου. Εἰς ταῦτα ἐνησχολήθη κατὰ τὰ ἑνδεκα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη, ἐπιχειρήσας κατὰ τὸ δωδέκατον, ἦτοι κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 622 τὰς ἀειμνήστους κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείας. Ἰσως ἐβράδυνε πολὺ νὰ ἀναρρίψῃ τὸν κύβον, ἀλλ' εἶναι ἐσχάτῃ ἀδικία νὰ εἴπωμεν ὅτι διετέλεσεν ὅλως ἀπρακτῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἑνδεκα ἔτη. Καὶ ἔπειτα μήπως γνωρίζωμεν ἀκριβῶς τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσκολίας πρὸς τὰς ὁποίας εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὶν ὁρμήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας; Οἱ χρονολογικοὶ δὲν ἀναφέρουσιν ἄλλο εἰμὴ ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 612 καθήρσε τὸν Πρίσκον καὶ περιέστειλε τὸν στρατὸν αὐτοῦ· ὅτι ἀφοῦ ἐν ἔτει 617 ἠγωνίσθη εἰς μάτην νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Χοσρόην, κατώρθωσεν ἐν ἔτει 620 νὰ οὐδετερώσῃ τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων, καὶ ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 τελευταῖον ἤγαγεν ἐπὶ τοὺς Πέρσας στρατιάν δι' ἧς ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑπτὰ διέπραξε τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Ἀλλὰ δι' ὁπόσων καὶ ὑποίων ἄρᾳ γε ἀγῶνων ἐπέτυχε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀρκούντως παντὸς ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ περισπασμοῦ ἵνα ἀναλάβῃ τὸν μέγαν τοῦτον πολεμικὸν ἀγῶνα! Ὅπόσαι ὑπῆρξαν αἱ δυσχέρειαι, ὑποφαίνεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὅστις ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀναδειχθῇ τοσοῦτον ἀπτόητος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἀπηλπίσθη τῷ 618 καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀφρικὴν κατ' εὐτυχίαν ὁ δῆμος καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μετέπεισαν αὐτὸν διὰ πολλῶν ἱκεσιῶν καὶ ἀπήλλαξαν οὕτω τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐκ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, διότι ὅπως εἶχον τὰ πράγματα, ἐνῷ αἱ βόρειαι ἐπαρχίαι ἐκινδύνεον ἀπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων, οἱ δὲ Πέρσαι ἐστρατοπέδευον περὶ Χαλκηδὸνα ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Μωάμεθ εἶγεν ἀρχίσει τὰς ἐν Συρίᾳ ἐχθροπραξίας, ἀμφιβάλλομεν ἂν, ὑποχωρήσαντος τοῦ Ἡρακλείου, ἤθελε σωθῇ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις.

Εἶδομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 602 δὲν ἀναφέρονται Ἀβάρων ἐπιδρομαί· ἀλλὰ οὐδὲ συνθήκη ἐπίσημος εἰρήνης μνημονεύεται. Εἰς δὲ τὸν Ἡράκλειον δὲν συνέφερε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον ἀφίνων οὕτω μετέωρα τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην πράγματα. Ὅθεν ἵνα

ἀσφαλισθῇ ὅπως οὖν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἐνησχολήθη περὶ δύο τινά· τὴν συνομολόγησιν ῥητῆς πρὸς τὸν χαγάνον εἰρήνης· τὴν διαίρεσιν τῶν Σλαύων ἀπὸ τῶν Ἀθάρων. Αἱ περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Ἀθάρους προτάσεις δὲν φαίνονται γενόμεναι εἰμὴ περὶ τὸ 619 ἔτος. Ὁ χαγάνος ἀπήντησεν εἰς τοὺς ἐπὶ τούτῳ σταλέντας πρὸς αὐτὸν μετὰ δώρων πρέσβεις, ὅτι ἡ μακρὰ αὐτοῦ ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίας ἀποχὴ μαρτυρεῖ ὅπόσον φιλικῶς διάκειται πρὸς τὸ κράτος, καὶ ὅτι ἵνα ἀποδείξῃ ἔτι μᾶλλον τὴν προαίρεσιν ταύτην, προβάλλει ἵνα ἔλθῃ εἰς προσωπικὴν πρὸς τὸν βασιλέα συνέντευξιν. Ὡς τόπος τῆς συνεντεύξεως ταύτης ὠρίσθη ἡ Ἡράκλεια, δηλαδὴ ἡ ἀρχαία Πέρινθος περὶ τὴν Προποντίδα. Ἀλλ' ὁ χαγάνος προσελθὼν αὐτόθι μετὰ πολυαρίθμου συνοδείας ἐπεβουλεύθη τὸν Ἡράκλειον καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ συλλάβῃ αὐτόν. Πολλὴν δὲ διαπράξας λεηλασίαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπῆλθεν εἰς τὰ ἴδια ἀπάγων μέγαν αἰχμαλώτων ἀριθμόν. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀθάρων ἠθέλησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ταύτην ἐπιβουλὴν ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν ἀκατάσχετον τῶν περὶ αὐτὸν πλεονεξίαν, προτείνων νὰ ἀποδώσῃ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ὅσῃν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἀνεύρῃ λείαν, καὶ λέγων πάντοτε ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸ κράτος· ὁ δὲ Ἡράκλειος ὅστις ἐπείγετο νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Πέρσας ἐπροςποιήθη ὅτι δέχεται τὴν δικαιολογίαν ταύτην, καὶ συνωμολόγησε τελευταῖον τῷ 620 ὀριστικὴν πρὸς τοὺς Ἀθάρους εἰρήνην.

Ἀλλ' ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν ἤθελε παράσχει αὐτῷ πολλὴν ἀσφάλειαν κατὰ τῆς ἀπιστίας τοῦ ἔθνους τούτου, ἐὰν συγχρόνως, διαιρῶν τοὺς Σλαύους ἀπὸ τῶν Ἀθάρων, δὲν παρεδέχετο πολλοὺς τῶν πρώτων ὡς ἐποίκους καὶ συμμάχους εἰς τινὰς τῶν βορειοτέρων τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν, ὅσαι εἶχον ὅπως οὖν ἐρημωθῇ ἐκ τῶν ποικίλων συμφορῶν τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν, πρὶν εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν χαγάνον, ἐπεχείρησεν ἰδίως πρὸς τοὺς Σλαύους διαπραγματεύσεις, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς μὲν τοὺς Χρωβάτους τὸ βορειότερον τῆς σημερινῆς Δαλματίας μέρος, δηλαδὴ τὴν τουρκικὴν καὶ αὐστριακὴν Κροατίαν καὶ τὴν Μορλακίαν· εἰς δὲ τοὺς Σέρβλους χώραν εὐρείαν πρὸς ἀνατολὰς τῶν Χρωβάτων, τὴν τότε μὲν ὀνομαζομένην ἄνω Μοισίαν καὶ Δακίαν καὶ Δαρδανίαν, ἔκτοτε δὲ μετονομασθεῖσαν Σερβίαν καὶ Βοσνίαν. Ἐπειτα δὲ προσεπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς πᾶσαν τὴν χώραν τὴν ἐξαπλουμένην πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς εἰς τοὺς Χρωβάτους παραχωρηθείσης

Δαλματίας. Ἡ χώρα αὕτη ἐξετείνετο ἀπὸ τῶν ὀρέων τὰ ὑποῖα ὀρίζουσι πρὸς βορρᾶν τὴν Μακεδονίαν, μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης, πρὸς μεσημβρίαν δὲ προέβαινε μέχρι τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς Ἡπείρου. Ἡ τοιαύτη τῶν Σλαύων παραδοχὴ ἐντὸς τοῦ Ἰστρου εἶναι ἐν τῶν σπουδαιωτάτων γεγονότων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, διότι αἱ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου κατασταθεῖσαι ἔκτοτε πολυάριθμοι σλαυϊκαὶ φυλαὶ ἐπενήργησαν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπενεργοῦσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνισμοῦ· ὥστε δεόν νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τὸ γεγονός τοῦτο.

Ἐν τῇ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου εἶχομεν εἰπεῖ ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἐκατονταετηρίδος ποικίλα βαρβαρικά φύλα, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ σλαυϊκᾶ, εἶχον ἤδη καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους χωρῶν, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ, ἀλλ' ὅτι οἱ ἔποικοι οὗτοι ἦσαν εὐαριθμότεροι τῶν ἐγγχωρίων κατοίκων, δι' ὃ καὶ κατὰ τὴν ἕκτην ἔτι ἐκατονταετηρίδα ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδὸς ἔλεγε τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν ἐκείνων Ἕλληνας τοὺς πλείστους ὄντας. Ὅ,τι δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ ὁπόσον αἱ χώραι ἐκεῖναι εἶχον ἐξελληνισθῇ καθάπερ τότε ἐξηγήσαμεν, εἶναι ὅτι καὶ τῶν πόλεων πολλὰ ὀνόματα ἦσαν ἑλληνικά. Οἷον ἐν μὲν τῇ Ἰλλυρίᾳ, Τραγύριον, Σαλῶνα, Ἐπέτειον, Ὀναῖον, Ἐπίδαυρος, Ρίζων, Νυμφαῖον, Λίσσος, Ἀνδῆριον, Σινόδιον, Ἀλητζα, Δωράκιον, Ἐπίδαμνος, Ἀπολλωνία, Αὐλών, Βουλλῖς, Ἀμαντία, Ὠρικὸς, Λυχνὶς, Οἰναῖον, Λιστρῶν, Γεροῦς, Ἄργος, Ἀντάγνεια, Ὀμφάλιον, Ἐκατόμπεδον, Ἀδριανούπολις καὶ ἄλλαι τούτοις ὅμοιαι· ἐν δὲ τῇ ἄνω Μοισίᾳ, Ἀκοῖνες, Ἀλμός, Ὀρθέμαρχος, Ταυρήσιον καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐπὶ Ἡρακλείου γενομένης ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐγκαταστάσεως τῶν Σέρβλων καὶ τῶν Χρωβάτων, ὁ ἑλληνισμὸς ἐξέλιπεν ἐκ τῶν ὑπαίθρων τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας, περιορισθεὶς εἰς πόλεις τινὰς μόνον, καὶ ἰδίως εἰς τὰς παραλίαις πόλεις, οἷον, Ραούσιον, Ἀσπάλαθον, Τραγύριον, Διόδωραν, Ὀψαραν, Ἀρβην, Βέκλαν κ. τ. τ. αἵτινες ἐξηκολούθησαν κατεχόμεναι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ ἐκατονταετηρίδι ἔσωζον ἔτι τὸν ἑλληνισμὸν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης, ὡς θέλομεν ἶδει ἐν οἰκείῳ χρόνῳ, κατέλαβον καὶ οἱ Βούλγαροι τὴν κάτω Μοισίαν τὴν ἀπὸ αὐτῶν μετονομασθεῖσαν Βουλγαρίαν, ὁ ἑλληνισμὸς τῶν βορείων χωρῶν περιεστάλῃ ἔτι μᾶλλον, ἐξακολουθήσας νὰ ἐπι-

κρατῇ εἰς μόνην τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἃν καὶ ἐσώζετο πάντοτε εἰς τὰ παράλια τῆς Βουλγαρίας, διὰ δὲ τοῦ θρησκευματος ἀντήχει εἰς ἅπασαν ἐκείνην τὴν χώραν, διότι οἱ Βούλγαροι ἀνέκαθεν τὸ πλεῖστον ἐλληνιστὶ ἐτέλουν τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ περὶ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄλλοτε καὶ πολλάκις θέλομεν εἶπει πλείοτερα. Οἱ δὲ Σλαῦοι οἱ ἐπὶ Ἡρακλείου καταλαβόντες τὰς δυτικοβορειοτέρας χώρας, ἀνεγνώρισαν μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐτέλουν φόρους εἰς αὐτὸν, ἐδέχθησαν δὲ καὶ τὸ θεῖον βάπτισμα, διψκοῦντο ὅμως ὑπὸ ἰδίων πολυαριθμῶν ἡγεμόνων καλουμένων ζουπάνων, καὶ ἐν τῷ μεταξύ ἀπέβαλλον τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὀριστικῶς ἀπεδέχθησαν αὐτὸ, συνήθως δὲ οὐδὲ τοὺς τεταγμένους φόρους κατέβαλλον. Πλὴν τούτου αἱ σλαυικαὶ ἐκεῖναι φυλαὶ ἐξαπέστειλαν προϊόντος τοῦ χρόνου ἀποικίας πολυαριθμούς εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἐλληνικὰς χώρας μέχρις αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἡπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον οὐδέποτε ἐπεκράτησαν ὅπως εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας· πρὸς νότον μάλιστα τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὁρέων ἐντελῶς συνεχωνεύθησαν διὰ τοῦ χρόνου ἐντὸς τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς. Ἀλλὰ εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἰδίως εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν ἐκσλαυῖσθεῖσαν Βουλγαρίαν, συνεκρότησαν αὐτοτελεῖς ἰσχυρὰς ἡγεμονίας, αἵτινες πολλάκις μὲν κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν ὅπλων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἐπὶ τέλους ὅμως διέσωσαν τὴν αὐτόνομον αὐτῶν ὑπαρξίν, ὥστε ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐξαίρετως κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, ὥρεζαν χεῖρα ἐπὶ τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ὑπέκυψαν μὲν μετ' οὐ πολὺ τότε, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὸν κοινὸν ζυγὸν τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας, ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ τῶν βορειοτέρων ἐκείνων χωρῶν ἀποτελοῦσι κλάσμα μέγα καὶ αὐτοτελές τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων, οἵτινες ραίνονται προσωρισμένοι νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτῆς κυριαρχίαν· ὥστε αἱ φυλαὶ αὗται ἐπὶ χίλια διακόσια ἤδη ἔτη δὲν ἔπαυσαν ἐπενεργοῦσαι οὕτως ἢ ἄλλως ἐπὶ τὴν τύχην τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, καὶ τούτου ἔνεκεν εἵπομεν ὅτι ἢ ἐπὶ Ἡρακλείου ἐγκατάστασις αὐτῶν εἰς τὴν ἄνω Μοισίαν καὶ εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, εἶναι γεγονὸς σπουδαιότατον τῆς πατρῷου ἡμῶν ἱστορίας.

Πρέπει ἄρα γε νὰ καταδικάσωμεν ἀπολύτως τὸν Ἡράκλειον, διότι ἐνίδρυσεν ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν τὰ ἀλλότρια ἐκεῖνα φύλα, δι' ὧν ἀπεκόπησαν ἀπὸ τοῦ δένδρου τοῦ ἐλληνισμοῦ πολλοὶ καὶ μεγάλοι κλάδοι; Παρατηρητέον πρὸ πάντων ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλοτε ὑπεδείξαμεν, οἱ μονάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου τοῦ δεξαμένου τοὺς Γόθους μέχρι τοῦ Ἡρακλείου τοῦ δεξαμένου τοὺς Σλαύους καὶ μέχρι τῶν μεταγενεστέρων βασιλέων τῶν δεξαμένων τοὺς Βουλγάρους καὶ ἄλλους ἥττονος λόγου ἀξιους ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντας λαούς, δὲν ἐφοβοῦντο τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν τῶν βαρβάρων τούτων, οὐδ' ὑπελάμβανον αὐτὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν αὐτοτελεῖ τοῦ κράτους ὑπαρξίν. Ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἠγωνίσθη μὲν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς μονάρχας τῆς Περσίας, τοὺς καλίφας τῶν Μωαμεθανῶν, τοὺς ἀπὸ δυσμῶν ἐπελθόντας ἡγεμόνας τῶν Φράγκων, διότι ἅπαντες οἱ πολέμιοι οὗτοι, ὠργανωμένοι εἰς κράτη μεγάλα καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐρυθρα, ἀπέβλεπον εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἐλληνισμοῦ, καὶ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν κατάλυσιν ταύτην ὀλιγώτερον δ' ἐδυσχεραίνεν ἐπὶ τῇ ἐπιδρομῇ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀρκτου, διότι οἱ βάρβαροι οὗτοι, συγκείμενοι ἐξ ὄχλων ἀνοργανίστων, συνήθως δὲν ἐνέβαλλον εἰμὴ ἐπὶ λεηλασίᾳ ἢ τὸ πολὺ ἐπὶ καταλήψει τινῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν ὑπὸ ὄρους οὔτινας προϋπέθετον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὅθεν ὡσάκις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσῃ αὐτοὺς ἐντελῶς, συνήγει εἰς τὸν ἐποικισμὸν αὐτῶν, εὐελπὶς ὅτι διὰ τοῦ ἐλληνιστῆ διαδομένου εἰς αὐτοὺς χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς ἐλληνικῆς διοικήσεως, νομοθεσίας καὶ ἐκπαιδεύσεως, θέλει ἐπιτύχει τὴν πρὸς τοὺς προηγουμένους κατοίκους ἀφομοίωσιν καὶ θέλει ἀνορθώσει τὴν ἐλληνικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα. Ἐπέτυχε δὲ τοῦτο τῶνόντι ὡς πρὸς τὰς μεσημβρινὰς χώρας καὶ ἤθελεν ὡσαύτως ἐπιτύχει ὡς πρὸς τὰς βορειοτέρας, εἰάν ποικίλοι ἄλλοι πολέμιοι, καὶ ἰδίως ἀπ' ἀνατολῶν μὲν οἱ Μωαμεθανοὶ, ἀπὸ δυσμῶν δὲ οἱ Φράγκοι, δὲν ἀνέτρεπον τὴν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκείνῳ ἐνέργειαν αὐτῆς.

Τοῦτο ἐξηγεῖ εἰς ἡμᾶς κατὰ πρῶτον λόγον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἡρακλείου. Ἀλλὰ εἶχεν, ὡς προείπομεν, καὶ ἄλλους λόγους νὰ πράξῃ ὅ,τι ἔπραξεν. Ἄν δὲν ἐδέχετο τοὺς Σλαύους εἰρηνικῶς ἐντὸς τῆς Ἰλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας, οὗτοι ἤθελον πιθανώτατα, συμπράττοντες μετὰ τῶν Ἀβάρων καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῶν περσικῶν πολέμων,

καταλάβει διὰ τῆς βίας τὰς χώρας ἐκείνας καὶ ἄλλας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αὐταὶ κατὰ τὴν ἔκτην ἑκατονταετηρίδα εἶχον πάθει οὐ μικρὰν κα-
τοίκων ἐρήμωσιν. Πλὴν τούτου, ὁ Ἡράκλειος, ἵνα στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς
Πέρσας, εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἀθάρας,
ἔδει νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Σλαύους. Εἶναι ἀληθές ὅτι δὲν ἐπέτυχε καθ'
ὁλοκληρίαν τὸν σκοπὸν τῆς προσοικειώσεως ταύτης, διότι μετ' ὀλίγους
ἐνιαυτοὺς, ἐπαναληφθέντος τοῦ μεταξὺ Ἀθάρων καὶ τοῦ Ἡρακλείου
πολέμου, βλέπομεν πάλιν Σλαύους τινὰς συμπράττοντας μετὰ τοῦ
χαγάνου· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι ἦσαν πιθανῶς ἐξ
ἐκείνων οἵτινες παρέμειναν ἔτι ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ· παρεκτὸς τοῦ
ὅτι καὶ ἂν ἦσαν ἐκ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου ἐγκαταστάντων,
ἀπετέλουν ἐλαχίστην αὐτῶν μοῖραν, ὥστε ὁ σκοπὸς τῆς οὐδετερώσεως
τοῦ μείζονος αὐτῶν μέρους φαίνεται ἐπιτυχὴν μέχρι τινός· ἐπὶ τέλους
ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος ἔπραξεν ὅ,τι ἐφικτὸν ἐπὶ
τῷ σκοπῷ τῆς οὐδετερώσεως ταύτης ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα,
ἐνῷ δηλαδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταπολεμήσῃ συγχρόνως καὶ τοὺς
μέχρι τοῦ Βοσπόρου ἐπελθόντας Πέρσας καὶ τοὺς Ἀθαροσλαύους, τοὺς
ἐτοιμοὺς πάντοτε νὰ προελάττωσι μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ
πᾶσιν εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις περὶ
τῆς τῶν Σλαύων ἐντὸς τοῦ κράτους παραδοχῆς καὶ αἱ πολλαὶ διοι-
κητικαὶ ἐργασίαι ὅσας ἀπῆτησεν ἡ ἐγκατάστασις αὐτῶν συντελοῦσιν
εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσωσι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἀναβο-
λὴν τῆς περσικῆς ἐκστρατείας.

Μετὰ τὴν διεκπεραίωσιν τοῦ μεγάλου ζητήματος τῶν σλαυϊκῶν ἐ-
ποικήσεων, συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 620 ἢ πρὸς τὸν χαγάνον
τῶν Ἀθάρων εἰρήνη, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ἐστράτευσεν ὁ Ἡράκλειος
ἐπὶ τοὺς Πέρσας. Εἶδομεν ὅτι ὁ νεώτερος Χοσρόης ἤρχισε τὸν κατὰ
τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμον αὐτοῦ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ
Μαυρικίου καὶ ὅτι ἤδη ἐπὶ Φωκᾷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐκυρίευσαν πᾶσαν
τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρκησαν
τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐξέτειναν τὰς λεηλασίας αὐτῶν μέχρι τῶν περι-
χώρων τῆς Χαλκηδόνος. Ἀλλὰ καὶ πεσόντος τοῦ Φωκᾷ ἐξηκολούθη-
σεν ὁ ὀλέθριος οὗτος πόλεμος καθ' ὃν οἱ Πέρσαι ἐγένοντο, ἐπὶ τῶν
πρώτων δέκα ἐτῶν τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας, κύριοι ἀπάσης σχε-
δὸν τῆς Ἀσίας καὶ ἱκανοῦ μέρους τῆς Ἀφρικῆς. Ὅχι ὅτι ὁ Ἡράκλειος

δὲν ἐφρόντισεν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποικίλων αὐτοῦ ἄλλων περισπασμῶν, νὰ ἀντιτάξῃ δυνάμεις τινὰς εἰς τὸ ἀκατάσχετον ἐκεῖνο ῥεῦμα· ἀλλὰ διότι στρατηγοὶ καὶ στρατιῶται ἀνεδείχθησαν παντᾶπασιν ἀνεπιτήδευτοι νὰ ἀναχαιτίσωσιν αὐτό. Ὁθεν τῷ 611 ἔπесον εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν ἡ Ἀπάμεια καὶ ἡ Ἑδεσσα, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Καππαδοκίας Καيسάρεια. Τῷ 614 ἐξεπόρθησαν οἱ Πέρσαι τὰ Ἱεροσόλυμα. Τῷ 616 κατέκτησαν τὴν Αἴγυπτον καὶ προελθόντες μέχρι τῶν ἐρήμων τῆς Λιβύης κατέστρεψαν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἕτερος περσικὸς στρατὸς, διελθὼν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐπολιόρκησε τὴν Χαλκηδὸνα κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις δὲν εἶχεν εἰσέτι συμπληρώσει τὰς πρὸς τοὺς Σλαῦους διαπραγματεύσεις, οὐδὲ συνομολογήσει τὴν πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνθήκην, ὑπέβαλε προτάσεις εἰρήνης πρὸς τὸν Χοσρόην, ἀλλ' ὁ ἀγέρωχος μονάρχης τῆς Ἀσίας ἀπέκρουσε μεθ' ὕβρεων τὰς προτάσεις ταύτας, οἱ δὲ στρατηγοὶ αὐτοῦ κυριεύσαντες τῷ 617 τὴν Χαλκηδὸνα ἐξηκολούθησαν συμπληροῦντες τὴν κατάκτησιν τῶν Ἀσιανῶν χωρῶν διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν διαφόρων αὐτῶν πόλεων. Ὅ,τι δὲ διηκούλυνε τοὺς ἁλλεπαλλήλους τούτους θριάμβους τῶν περσικῶν στρατευμάτων δὲν ἦτο μόνον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιπαράτῃ εἰς αὐτὰ εἰμὴ τάγματα εὐάριθμα καὶ κακῶς ἔχοντα ἠθικῶς τε καὶ ὕλικῶς. Καὶ ἕτεραι περιστάσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν πρόχειρον ταύτην τοῦ ἑλληνισμοῦ υποχώρησιν κατὰ τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Ὁ θρησκευτικὸς διωγμὸς, ὃν εἶχον ἐπιχειρήσει τινὲς τῶν προηγουμένων βασιλέων καὶ ἐξαιρέτως ὁ Ἰουστινιανὸς, ἠνάγκασε πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων ἑτεροδόξων νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Περσίαν καὶ νὰ κομίσωσιν αὐτόθι τὰς τέχνας, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπιστήμην. Καὶ συνέβη τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι κατὰ τὴν ἑπτακαίδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ὅτε οἱ διαμαρτυρόμενοι τῆς Γαλλίας, ἀνηλεῶς ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καταδιωκόμενοι, ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ εἰς τὴν βόρειον Γερμανίαν, καὶ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν τῶν χωρῶν τούτων ἐπίδοσιν. Οἱ ἐν τῷ περσικῷ κράτει λοιπὸν ἐγκαταστάντες πρόσφυγες τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ἀπολαβόντες ἐπὶ τινα χρόνον ἐν τῷ κράτει ἐκείνῳ πλήρη ἀνεξιθρησκείαν, συνέδραμον ἐκθύμως εἰς τὰς τοῦ Χοσρόου κατακτήσεις, τῶσφ

μᾶλλον ὅσῳ διετέλουν κρυφίως συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἔτι πολυαρίθμοτέρων ὁμοδόξων αὐτῶν ὅσοι εἶχον μείνει ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Πλὴν τούτου οἱ πρὸ καιροῦ ὡς αὐτως καταδιωκόμενοι Ἰουδαῖοι ἐστασίασαν ἐν ἔτει 613 εἰς Συρίαν καὶ κατεβλήθησαν μὲν, ἀλλ' ἐκδικούμενοι συνέπραξαν μετὰ πολλοῦ ζήλου κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν κατὰλυσιν τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν χώραν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ὤρμησεν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τὸν μέγαν περσικὸν ἀγῶνα. Πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀνηγόρευσεν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ τὸν ἀπὸ τῆς πρώτης γυναικὸς υἱὸν Ἡράκλειον Κωνσταντῖνον, ἀλλὰ τοῦτο ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι, διότι ὁ νέος Ἡράκλειος ἦτο μόλις δεκαετῆς τὴν ἡλικίαν, πράγματι δὲ ἀνέθηκεν ὁ βασιλεὺς τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν εἰς τὸν μάγιστρον ἦτοι πρόεδρον τοῦ ὑπουργείου Βῶνον καὶ εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον, τῶν ὁποίων ἀμφοτέρων ἐγίνωσκε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Τελέσας δὲ τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα, ἣτις κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συνέπεσε τῇ 4 ἀπριλίου, προσῆλθε τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, φορῶν οὐχὶ τὰ πορφυρὰ τοῦ βασιλέως πέδιλα, ἀλλὰ τὰ μέλανα τοῦ μαχητοῦ ὑποδήματα καὶ πρηνὲς πεσὼν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ, «Δέσποτα Θεέ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἤϋξατο, μὴ παραδῶς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχῆσονται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαιρόμενοι.» Ἐπειτα στραφεὶς πρὸς τὸν πατριάρχην «Εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος καὶ σοῦ, εἶπεν, ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱὸν μου» μεθ' ὃ λαβὼν τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἣτις ἐλέγετο ἀχειροποίητος, ἐπορεύθη πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἐπεβιδάσθη ἐπὶ τοῦ συναχθέντος αὐτόθι στόλου ἐπευφημούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ λαοῦ ἀναριθμήτου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἠκούετο ἡ εὐχὴ ἵνα ὁ βασιλεὺς βάψῃ ἐρυθρὸν ἐκ περσικῶν αἱμάτων τὸ μελαμβραφές αὐτοῦ πέδιλον. Ἐν γένει δὲ ὁ Ἡράκλειος περιέβαλεν ἅπασαν τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην διὰ χαρακτῆρος ἐξόχως θρησκευτικοῦ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ὅστις ἐμελλε νὰ ἀναδειχθῇ εἰς τῶν μεγίστων πολεμικῶν ἡγεμόνων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία διὰ τε τὸ στρατηγικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ τὸν ὁργανισμὸν ὃν ἔδωκεν εἰς τὸν στρατὸν, ἠσθάνετο ὅτι ὁ κάλλιστος τῶν ἐξωτερικῶν, τῶν μηχανικῶν οὕτως

εἰπεῖν ὁργανισμῶν ἀποβαίνει ἀτελὲς ἄνευ ἐσωτερικοῦ τινος καὶ πνευματικοῦ ἐρείσματος. Τῷ ὄντι τὰ ἔθνη, ὅπως καὶ οἱ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, ἔχουσιν ἀνάγκην ἡθικῶν τινων ἐλατηρίων, ἵνα εὐδοκιμήσωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Μόνη ἡ ὕλική δύναμις δὲν ἀρκεῖ, ὅσῳ ἐντέχνως καὶ ἂν ᾖ ἡναι ὠργανωμένη. Ἡ ὕλική δύναμις εἶναι βεβαίως ἀναγκαῖα, ἀλλὰ παραδόξως κρατύνεται ὁσάκις ἐλαύνεται ὑπὸ ἰσχυρῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων, διότι τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα περιποιῶσιν εἰς τοὺς βραχίονας, εἰς τοὺς πόδας, εἰς τοὺς μυῶνας τοῦ ἔθνους ὁρμὴν καὶ ῥώμην ἀπροσμάχτην. Τὰ ἡθικὰ ταῦτα ἐλατήρια εἶναι ποικίλα· φιλοπατρία, ἐθνικὴ φιλοτιμία, ἀφοσίωσις πρὸς τὸ πάτριον θρησκεῦμα. Ἐν δὲ τῇ ἐβδόμῃ ἐκατονταετηρίδι, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἦτο ἡ κυρία πηγὴ ἀφ' ἧς τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἤντλει τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Τοῦτο τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα διενοήθησαν καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Ἰσρακλείου βασιλεῖς, νὰ ἀπαλλάξωσι μὲν τῶν ἀτοπημάτων εἰς ἃ εἶχεν ἐξοκείλει, νὰ καταστήσωσι δὲ χρησιμώτερον εἰς τὴν κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ χριστιανισμοῦ ἄμυναν. Ὁ Μαυρίκιος ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ ὅσον ἐνδέχεται τὴν εὐκολίαν τοῦ ἀσπάζεσθαι τὸν ἱερατικὸν καὶ μοναχικὸν βίον. Ὁ Φωκᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐξομοιώσῃ τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς ἄθλους τοὺς μαρτυρικοὺς. Ὁ δὲ Ἡράκλειος προέβη ἔτι πλέον· ὁ Ἡράκλειος κατέπληξε τὴν κοινωνίαν ἐκείνην παραστήσας αὐτῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μὴ παύσας παριστῶν, ὅτι ἡ πίστις εἰς ἣν ἔλεγεν ἑαυτὴν ἀφωσιωμένην τρέχει τὸν ἐσχατον ἀπὸ τῶν πολεμίων κίνδυνον, καὶ ὅτι δεόν νὰ ἐξεγερθῶσι πάντες πρὸς ἄμυναν αὐτῆς, πεποιθότες εἰς τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αὐτῶν, εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα αὐτοῦ υἱὸν καὶ τὴν ἀσπύρως τεκοῦσαν αὐτὸν μητέρα. Καὶ τοῦτο ἦτο ἀληθές, διότι ὁ Χοσρόης, κυριεύσας τὰ Ἱεροσόλυμα πολυειδῶς ἐχλεύασε καὶ ἠτίμασε τὴν ἐστίαν ἐκείνην τῆς χριστιανικῆς πίστεως, λαβὼν δὲ ἐν ἔτει 612 προτάσεις τοῦ Ἡρακλείου περὶ εἰρήνης ἀπήντησεν, ὅτι δὲν θέλει ἔλθαι εἰς λόγους πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐνόσω οὗτοι δὲν ἀρνηθῶσι τὸν ἐστραυωμένον αὐτῶν, ἵνα λατρεύσωσι τὸν ἥλιον. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν ἦτο προφανής· ὁ δὲ Ἡράκλειος, ἀνακηρύξας αὐτὸν ἐπισήμως, κατώρθωσε τῷ ὄντι νὰ πείσῃ τὸ ἔθνος, ὅτι δεόν νὰ μεταχειρισθῇ τὸν θρησκευτικὸν αὐτοῦ ζῆλον, οὐχὶ ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης· καὶ περιποιήσας οὕτω εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα πρακτικὸν καὶ ἐνεργὸν χαρακτῆρα, ἔδωκε νῆαν εἰς τὸ κράτος ζώην.

Ὁ Ἡράκλειος, ἐπιβιβασθεὶς εἰς τὸν στόλον αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν εἶχε νὰ διανύσῃ ὁδὸν μακρὰν ἵνα ἀπαντήσῃ τοὺς πολεμίους· ἀντικρὺ τῆς βασιλευούσης, ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς τοῦ Βασπόρου παραλίας λόφοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ περσικῶν σκηνῶν καὶ ταγμάτων. Στρατηγὸς κοινὸς ἤθελε περιπέσει τφόντι εἰς τὸ λᾶθος τοῦ νὰ ἐπέλθῃ εὐθὺ ἐπὶ τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐνόησε τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος. Ὁ Ἡράκλειος συνεπήγετο ὀλίγας μεθ' ἑαυτοῦ δυνάμεις· καὶ ταύτας καλῶς μὲν ἡσκημένας, ἀλλὰ κατεπτοημένας ὑπὸ ἀδιαλείπτων ἀτυχημάτων. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ ἀπόδασις, παρόντων τῶν πολεμίων, εὐωδοῦτο, ἤθελε συγκροτηθῇ ἀμέσως ἄγῶν ἐκ παρατάξεως πρὸς ἀντιπάλους πολυαριθμοτέρους καὶ θαρροῦντας ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν, ἄγῶν κατὰ τὸν ὅποιον ἡ νίκη ἦτο σφόδρα ἀμφίβολος. Ἐὰν δὲ ἡττᾶτο ὁ χριστιανικὸς στρατὸς, ἐματαιοῦτο ἐκ πρώτης ἀφειτηρίας τὸ ὅλον ἐπιχείρημα. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησε καὶ ἐξετέλεσεν ἕτερον ἀξιομνημόνευτον σχέδιον. Ἐπειδὴ ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης, ἐκπλεύσας ἐκ τῆς πρωτευούσης ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν. Ὅτε ἐξῆλθε τοῦ Ἑλλησπόντου, κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς, καθ' ἣν ὁμως τὸ παράδειγμα τοῦ ἀτρομήτου ἡγεμόνος παρώτρυνε πάντας νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθήκον· καὶ οὕτως ἐσώθη ὁ στόλος ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου. Τότε ἐξακολουθήσας τὸν πλοῦν ἐπορεύθη πρὸς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει ἡ μεταξὺ Κιλικίας καὶ Συρίας παραλία, τρεπομένη αἰφνης πρὸς μεσημβρίαν, ἐνῷ προηγουμένως διευθύνεται πρὸς ἀνατολάς. Ἀπεβιβάσθη δὲ ὁ στρατὸς εἰς τὸ ἐσώτατον τῆς γωνίας ταύτης μέρος, τὸν Ἰσσικὸν κόλπον, οὕτω κληθέντα ἀπὸ τῆς εἰς τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ σκέλος κειμένης πόλεως Ἰσσοῦ, ὅπου πρὸ χιλίων περίπου ἐνιαυτῶν, εἶχε νικήσει ὁ μέγας Ἀλέξανδρος τὸν τελευταῖον βασιλέα τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους. Περὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Ἰσσικοῦ κόλπου, ὑπάρχει στενὴ καὶ ὁμαλὴ παραλία ζώνη, ὑπεράνω τῆς ἵποιας ὑφoῦνται, παράλληλα σχεδὸν πρὸς τὴν παραλίαν, δύο ὄρεινὰ σκέλη, σχηματιζόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀμανοῦ ὄρους, τὸ ὅποιον ἔχει δύο πύλας, δι' ὧν ἡδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν στενὴν παραλίαν ζώνην· τὰς Ἀμανίδας, ἀπὸ βορρᾶ, ἥτοι ἀπὸ Κιλικίας, καὶ τὰς Συρίας, ἀπὸ μεσημβρίας, ἥτοι ἀπὸ Συρίας. Πρὸς βορρᾶν δὲ τοῦ ἀρκτικοῦ σκέλους τοῦ Ἀμανοῦ, ἡπλοῦτο τὸ πεδινώτερον τῆς Κιλικίας μέρος, ὅπου ἔκειντο αἱ πόλεις Ταρσός, Ἀδανα, Μόψου ἐστία, Ἀνάζαρβος, καὶ τὸ ὅποιον πρὸς μεσημβρίαν μὲν ὠρίζετο ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἀπὸ δυσμῶν

δὲ καὶ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν ἐφράσσετο ὑπὸ τοῦ φοβερωτέρου τείχους τοῦ ὄρους Ταύρου. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ χῶρος οὗτος εἰς ὃν ἀπεβιβάσθη ὁ Ἡράκλειος, ἦτο τὸ ἀσφαλέστατον τῶν ὁρμητηρίων· ἀπὸ μεσημβρίας ἦτο ἀπόρθητον, διότι οἱ ἡμέτεροι ἐθαλασσοκράτουν, ἄλλοθεν δὲ πανταχόθεν οἱ πολέμιοι εἶχον πρῶτον νὰ ἐκπορθήσωσι τὰς πύλας τοῦ Ταύρου, καὶ ἔπειτα τὰς Ἀμανίδας πύλας, πρᾶγμα δυσχερέςτατον. Ἐνὶ λόγῳ, ἡ θέσις τοῦ Ἡρακλείου ἐν Κιλικίᾳ, ὅπισθεν τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ, ὡμοίαζεν ὅπως οὖν τὴν θέσιν τοῦ λόρδου Οὐέλγιγκτῶνος, ἐν ἔτει 1810, ὅπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Τόρρες—Βέδρας περὶ Λισσαβῶνα. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν νοτιανατολικωτάτην ἐκείνην ἄκραν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, δὲν ἦτο μόνον ἀσφαλές· ἡπεῖλει ἐνταύτῳ τὰ νῶτα τοῦ κατὰ τὴν χερσονήσον ταύτην περσικοῦ στρατοῦ, ὥστε ἦτο πιθανώτατον ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος, ἐγκαταλείπων τὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου, θέλει ἔλθει ν' ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἡράκλειον. Ἡ ἐκβασίς τοῦ ἀγῶνος τούτου ἦτο ἄδηλος· ἀλλ' ἐπειδὴ προέκειτο νὰ συγκροτηθῇ ἐν ταῖς δυσχωρίαις τοῦ Ταύρου, ἦτο ἐλπίς νὰ ἡττηθῶσιν οἱ πολέμιοι· καὶ τούτου γενομένου, ἀπηλλάσσετο αὐτῶν διὰ μιᾶς ἡ μικρὰ Ἀσία. Ἡδύνατο βεβαίως καὶ νὰ ἡττηθῇ ὁ Ἡράκλειος· ἀλλ' οἱ Πέρσαι δυσκολώτατα ἤθελον ἐκπορθήσαι τὰς πύλας τοῦ Ταύρου· ὥστε ὁ βασιλεὺς, καὶ ἂν ἐνικᾶτο, ἤθελεν ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχη τὴν Κιλικίαν, ἀναγκάζων πάντοτε τοὺς πολεμίους νὰ παραμένωσιν εἰς τὴν ἄκραν ταύτην τῆς χερσονήσου, ἀνακουφίζων τὰς λοιπὰς αὐτῆς ἐπαρχίας, πρὸ πάντων δὲ ἀπομακρύνων ἐκ τῆς πρωτευούσης τὰ περσικὰ στίφη.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενος καὶ ἐλπίζων ἐστρατοπέδευεν ὁ Ἡράκλειος ἐν Κιλικίᾳ· καὶ ἐν τῷ μεταξύ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐνίσχυσε τὰ εὐάριθμα αὐτοῦ τάγματα, καλέσας πρὸς ἑαυτὸν ἀπάσας τὰς φρουράς τῶν παραλίων πόλεων καὶ τῶν ὁρέων, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν, τὴν ἄσκησιν, τὴν ἐμφύχωσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ. Τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἱππικὸν τό τε βαρὺ καὶ τὸ ἐλαφρὸν, διηρέθησαν εἰς δύο σώματα· οἱ σαλπικταὶ ἐν τῷ μέσῳ ἰστάμενοι ἔδιδον τὸ σημεῖον τῆς πορείας, τῆς ἐφόδου, τῆς ὑποχωρήσεως ἢ τοῦ διωγμοῦ, τῆς εὐθείας ἢ τῆς λοξῆς παρατάξεως, τῆς πυκνῆς ἢ τῆς ἡραιωμένης φάλαγγος. Ὁ βασιλεὺς ἐκοινώνει ὅλων τῶν ἀγῶνων οὓς ἐπέβαλλεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ· ὁ ἀδυσώπητος τῆς πειθαρχίας κανὼν ὥριζε τὸν χρόνον τῆς ἐργασίας, τοῦ γεύματος, τοῦ ὕπνου. Ἀλλὰ ἰδίως ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἐπιρ-

ρώση τὰς ἐκλελυμένας ἐκείνας ψυχάς. Κρατῶν ἀνὰ χεῖρας τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ὑπερίμνησκειν εἰς τοὺς συστρατιώτας τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς τοῦ ἔθνους ἡμῶν συμφοράς, ἐξώρχιζεν αὐτοὺς νὰ ἐκδικήσωσι τὰ ἱερὰ τὰ ὁποῖα ἐβεβήλωσαν οἱ πυρολάτραι· ἀπεκάλει ἀδελφούς καὶ τέκνα, καὶ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς αὐτῶν θάρρους δεικνύων τὸ ἱερὸν τοῦ Χριστοῦ ἀπεικόνισμα καὶ λέγων ὅτι ὁ Χριστὸς οὗτος εἶναι ὁ κοινὸς πάντων βασιλεὺς καὶ δεσπότης καὶ τῶν στρατευμάτων ὁ ἡγεμὼν, μεθ' οὗ στρατηγεῖν ἐστὶν ἀσφαλέστερον, δι' οὗ τὸ νικᾶν ἐστὶν εὐσεβέστερον, καὶ ἐφ' ᾧ πεποιθὼς ὁ βασιλεὺς, ὡς εἰς ἐξ αὐτῶν, πρὸς πόνοὺς ὠπλίζεται. Τοιοῦτοτρόπως ἡγωνίζετο ὁ Ἡράκλειος νὰ ἐνασκήσῃ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν περὶ αὐτὸν στρατιάν, ἐμπνέων αὐτῇ ἀγανάκτησιν κατὰ τῶν πολεμίων, ἀγάπην πρὸς ἑαυτὴν καὶ πεποιθήσιν εἰς τὸ θεῖον.

Τούτων δὲ γινομένων, ὅσα προέβλεπε συνέβησαν. Οἱ Πέρσαι οἵτινες ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βλέποντες ὅτι ἀπειλοῦνται τὰ νῶτα αὐτῶν καὶ ὅτι κινδυνεύει νὰ διακοπῇ ἡ μετὰ τῆς ἰδίας χώρας κοινωνία, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζεύξωσι καὶ νὰ δράμωσιν εἰς Κιλικίαν. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἀπέφυγε τὸν ἀγῶνα, διότι ἔβλεπε τὸν στρατὸν πρόθυμον καὶ ἀρκούντως γεγυμνασμένον. Κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν συγκεχυμένων ἀφηγήσεων τῶν τότε χρόνων, δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐξαχθῇ ἀκριβῶς ποῦ ἐγένοντο αἱ πρῶται συμπλοκαὶ καὶ ποῦ συνεκροτήθη ἡ ὀριστικὴ μάχη. Βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ Πέρσαι, ἀφοῦ ἐπὶ εἰκοσαετίαν δὲν ἔπαυσαν τρέποντες τοὺς χριστιανούς, ἤδη τὸ πρῶτον κατετροπώθησαν, καὶ ὅτι ἐπὶ τριετίαν ὅλην δὲν ἀνεφάνησαν πλέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Καὶ ἤδη ὁ Ἡράκλειος, ὅστις δι' ἐνὸς στρατηγικοῦ κινήματος, ἐπέτυχε τὸ μέγα τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὑπερέβη τὸ ὄρος τοῦτο τοῦ Ταύρου, διῆλθε τὰ πεδία τῆς Καππαδοκίας, καὶ, ἀφήσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ διαχειμάσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ περὶ τὸν Ἀλυν ποταμὸν, προσῆλθεν αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅχι διὰ νὰ κομπάσῃ ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι· θρίαμβον δίκαιον καὶ λαμπρὸν ἐμελλε νὰ τελέσῃ βραδύτερον μετὰ τὴν ὁλοσχερῇ τῶν ἀντιπάλων καταστροφὴν· ἤδη δὲ ἦλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἵνα ρυθμίσῃ τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Μεθ' ὃ ἐπεχείρησεν ἀμέσως νέας στρατείας.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀπαλλαγὴν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τὸ φυσικόν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἦτο νὰ τραπῇ ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τὴν Συρίαν,

τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μεσοποταμίαν, ἵνα καταβάλλῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐν ταύταις ταῖς χώραις, τῶν ὁποίων πολλαὶ πόλεις κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ἐὰν ἐπεχίρῃ τοιοῦτό τι καὶ κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς πολιορκίας, ἤθελε προφθάσῃ ὁ Χοσρόης μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καὶ, ἀνταγωνιζόμενος ἐπιτυχῶς καθὼς ἐρειδόμενος ἐπὶ πολλῶν ὀχυρῶν σημείων, ἤθελε συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησεν ἕτερον μέγα βούλευμα· ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ κράτει καὶ νὰ καταναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, δητῶν καὶ πορθῶν τὰς ἰδίας αὐτοῦ χώρας. Ἐπὶ τούτῳ ἐν ἔαρι τοῦ 623, ἐξέπλευσεν αὐθις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ πεντακισχιλίων λογάδων ἀνδρῶν, τραπεῖς οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν, ὅπως κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν. Παραπλεύσας δὲ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου, ἀπεβιβάσθη εἰς Τραπεζοῦντα, συνήθροισε τὸν λοιπὸν στρατὸν τὸν περὶ Πόντον διαχειμάσαντα, παρώτρυνε πάντας τοὺς ὑπηκόους καὶ τοὺς συμμάχους αὐτοῦ χριστιανούς, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Φάσιδος ποταμοῦ μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης οἰκοῦντας, νὰ βαδίσωσι μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὑπὸ τὴν ἱερὰν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ εὗρεν ἰδίως προθύμους νὰ συναγωνισθῶσι τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρμενίας, οἵτινες, πολὺν παθόντες θρησκευτικὸν διωγμὸν ἀπὸ τῶν Σασσανιδῶν, ἐνόησαν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς ἀδυσωπῆτους ἐκείνους ὕβριστάς καὶ πολεμίους τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Ἀρμενία, ὅα εἶχε παραχωρηθῇ εἰς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον, ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἡράκλειον ἐπιτήδαιοι μηχανικοὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τοῦ ῥαγδαίου τούτου ποταμοῦ γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας διελθὼν ὁ χριστιανικὸς στρατὸς προήλασεν ἐπὶ τὴν Γάζαν ἢ Γάζακα, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας, τὴν ὁποίαν, κειμένην οὐ μακρὰν τῆς σημερινῆς αὐτῆς πρωτεύουσας, τῆς Ταυρίδος, εἶχε δρᾶμει νὰ ὑπερασπίσῃ ὁ Χοσρόης μετὰ τεσσαράκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν. Ὅτε ὁ Ἡράκλειος εἶδεν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα ἀγῶνος κρισίμου, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀπευθύνῃ καὶ αὐθις τὸν λόγον πρὸς τοὺς συστρατιώτας ἵνα ἐνθαρρύνῃ καὶ παροξύνῃ αὐτούς. Ὅθεν παρατάξας τὰ τάγματα, καὶ στὰς ἐν τῷ μέσῳ, καὶ περιεστοιχισμένος ὢν ὑπὸ τοῦ ἐπιτελείου καὶ τῶν σταυροφόρων σημαιῶν, «Ἄνδρες ἀδελφοί μου, ἀνέκραξε, λάβωμεν εἰς νοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, καὶ ἀγωνισόμεθα τὴν τοῦ Θεοῦ ὕβριν ἐκδικῆσαι. Στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν τῶν πολλὰ

δεινὰ χριστιανοῖς ἐργασαμένων. Λάβωμεν πίστιν τῶν φόνων φονεύ-
 τριαν. Ἀναλογισώμεθα ὅτι ἔνδον ἐσμέν τῆς τῶν Περσῶν γῆς, καὶ με-
 γάλον κίνδυνον ἢ φυγὴ φέρει. Ἐκδικήσωμεν τὰς φθοράς τῶν παρθένων·
 τὰ τετμημένα μέλη τῶν στρατιωτῶν ὀρώντες, πονήσωμεν τὰς καρδίας.
 Οὐκ ἔστιν ὁ κίνδυνος ἄμισθος, ἀλλὰ τῆς αἰώνιου δόξης πρόξενος.
 Στῶμεν ἀνδρείως καὶ Κύριος ὁ Θεὸς συνεργήσει ἡμᾶς, καὶ ὀλέσει τοὺς
 ἐχθροὺς ἡμῶν.» Ταῦτα τοῦ βασιλέως εἰπόντος, βαθεῖα ἐπεκράτησεν
 ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ἡ σιωπὴ· πάντες εἶχον ἐπ' αὐτὸν ἐστραμμένα τὰ
 βλέμματα καὶ ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτοῦ ἡρτημένας τὰς καρδίας, ὅτε
 προσελθὼν εὐλαβῶς ἐκ τῶν τάξεων ἀνὴρ παλιμάχος ἀπεκρίθη αὐτῷ
 εἰς ὑπὲρ πάντων· «Ἡπλωσας ἡμῶν τὰς καρδίας, δέσποτα. Ὡξυναν
 οἱ λόγοι σου τὰ ξίφη ἡμῶν καὶ ἔμψυχα ταῦτα εἰργάσαντο. Ἀνεπτέρω-
 σας ἡμᾶς διὰ τῶν λόγων. Ἐρυθριῶμεν ἐν ταῖς μάχαις προάγοντα
 ἡμῶν σε ὀρώντες, καὶ ἐπόμεθα ἐν πᾶσι τοῖς σοῖς κελεύσμασι.» Τὴν
 φωνὴν ταύτην ἐκάλυψε γενικὴ τοῦ στρατοῦ ἐπευφημία, ὡς προάγγελος
 τῶν τῆς νίκης ἀνευφημιῶν. Ἄλλ' ὁ Χοσρόης δὲν ἐπερίμενε τὸν ἀντίπα-
 λον καὶ ἀπελθόντος τοῦ βασιλεως τῶν Περσῶν ἄμαχῃτι, ὁ Ἡράκλειος
 εἰσῆλθεν εἰς τὴν Γάζαν, ἥτις, κατοικουμένη ἄλλοτε ὑπὸ 300,000 ψυ-
 χῶν, δὲν συνέκειτο τότε εἰμὴ ἐκ τριεχιλίων οἰκιῶν. Εἶχεν ὁμως
 ἔτι, ὡς λέγουσιν, ἀξιολόγους θησαυροὺς, οἵτινες ἔπεσον ἤδη εἰς χει-
 ρας τῶν χριστιανικῶν ταγμάτων. Ὁ χειμὼν μόνος διέκοψε τὰς κα-
 τακτῆσεις τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς
 τὴν περὶ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλβανίαν καὶ νὰ σταθμεύσῃ ἐκεῖ
 ἀσφαλῶς, ἐν χώρᾳ φιλικῇ, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους
 623 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 624. Καθ' ὅλην τὴν δευτέραν αὐτοῦ ταύ-
 την στρατείαν ὁ Ἡράκλειος δὲν ἔπαυσεν ἐκδικούμενος τὰς ὕβρεις καὶ
 τὰς καταστροφὰς ὅσας οἱ Πέρσαι εἶχον διαπράξει κατὰ τοῦ χριστια-
 νικοῦ θρησκευματος ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐκ διαταγῆς αὐ-
 τοῦ ἀπανταχοῦ ἐσθέσθη τὸ πῦρ τῶν Μάγων καὶ ἀνετράπησαν τὰ ἱερὰ
 αὐτῶν. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἡ
 δὲ καταστροφὴ τῆς γενεθλίου τοῦ Ζωροάστρου πόλεως διετάχθη εἰς
 ἐξιλέωσιν τῶν βεβηλώσεων ὅσας οἱ Πέρσαι ἐκακούργησαν εἰς τὸν ἄ-
 γιον τάφον. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἐνῶ ἐνόμιζεν ἀπαραίτητον νὰ ὑπο-
 θάλῃ τοιοῦτοτρόπως τὸ θρησκευτικὸν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ αἶσθημα,
 δὲν ἐλησμόνει τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς
 ἡγεμόνα γενναῖον. Πεντήκοντα χιλιάδες αἰχμαλώτων πεσόντων εἰς

τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μεσοποταμίαν, ἵνα καταβάλλῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐν ταύταις ταῖς χώραις, τῶν ὁποίων πολλαὶ πόλεις κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ἐὰν ἐπεχειρῇ τοιοῦτό τι καὶ κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς πολιορκίας, ἤθελε προφθάσει ὁ Χοσρόης μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καὶ, ἀνταγωνιζόμενος ἐπιτυχῶς καθὼς ἐρειδόμενος ἐπὶ πολλῶν ὀχυρῶν σημείων, ἤθελε συμπληρώσει τὴν καταστροφὴν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησεν ἕτερον μέγα βούλευμα· ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ κράτει καὶ νὰ καταναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, δητῶν καὶ πορθῶν τὰς ἰδίας αὐτοῦ χώρας. Ἐπὶ τούτῳ ἐν ἔαρι τοῦ 623, ἐξέπλευσεν αὐθις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ πεντακισχιλίων λογάδων ἀνδρῶν, τραπεῖς οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν, ὅπως κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν. Παραπλεύσας δὲ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου, ἀπεβιβάσθη εἰς Τραπεζοῦντα, συνήθροισε τὸν λοιπὸν στρατὸν τὸν περὶ Πόντον διαχειμάσαντα, παρώτρυνε πάντας τοὺς ὑπηκόους καὶ τοὺς συμμάχους αὐτοῦ χριστιανούς, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Φάσιδος ποταμοῦ μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης οἰκοῦντας, νὰ βαδίσωσι μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὑπὸ τὴν ἱερὰν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ εὖρεν ἰδίως προθύμους νὰ συναγωνισθῶσι τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρμενίας, οἵτινες, πολὺν παθόντες θρησκευτικὸν διωγμὸν ἀπὸ τῶν Σασσανιδῶν, ἐνόησαν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς ἀδυσωπῆτους ἐκείνους ὕβριστάς καὶ πολεμίους τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Ἀρμενία, οἷα εἶχε παραχωρηθῇ εἰς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον, ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἡράκλειον ἐπιτήδαιοι μηχανικοὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τοῦ ῥαγδαίου τούτου ποταμοῦ γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας διελθὼν ὁ χριστιανικὸς στρατὸς προήλασεν ἐπὶ τὴν Γάζαν ἢ Γάζακα, τὴν πρωτεύουσάν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας, τὴν ὁποίαν, κειμένην οὐ μακρὰν τῆς σημερινῆς αὐτῆς πρωτευούσης, τῆς Ταυρίδος, εἶχε ὀράμει νὰ ὑπερασπίσῃ ὁ Χοσρόης μετὰ τεσσαράκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν. Ὅτε ὁ Ἡράκλειος εἶδεν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα ἀγῶνος κρισίμου, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀπευθύνῃ καὶ αὐθις τὸν λόγον πρὸς τοὺς συστρατιώτας ἵνα ἐνθαρρύνῃ καὶ παροξύνῃ αὐτούς. Ὅθεν παρατάξας τὰ τάγματα, καὶ στὰς ἐν τῷ μέσῳ, καὶ περιστοιχισμένος ὢν ὑπὸ τοῦ ἐπιτελείου καὶ τῶν σταυροφόρων σημειῶν, «Ἄνδρες ἀδελφοί μου, ἀνέκραξε, λάβωμεν εἰς νοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, καὶ ἀγωνισόμεθα τὴν τοῦ Θεοῦ ὕβριν ἐκδικῆσαι. Στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν, τῶν πολλὰ

δεινὰ χριστιανοῖς ἐργασαμένων. Λάβωμεν πίστιν τῶν φόνων φονεύ-
 τριαν. Ἀναλογισώμεθα ὅτι ἔνδον ἐσμέν τῆς τῶν Περσῶν γῆς, καὶ με-
 γάλον κίνδυνον ἢ φυγὴν φέρει. Ἐκδικήσωμεν τὰς φθοράς τῶν παρθένων·
 τὰ τετμημένα μέλη τῶν στρατιωτῶν ὀρώντες, πονήσωμεν τὰς καρδίας.
 Οὐκ ἔστιν ὁ κίνδυνος ἄμισθος, ἀλλὰ τῆς αἰώνιου δόξης πρόξενος.
 Στῶμεν ἀνδρείως καὶ Κύριος ὁ Θεὸς συνεργήσει ἡμᾶς, καὶ ὀλέσει τοὺς
 ἐχθροὺς ἡμῶν.» Ταῦτα τοῦ βασιλέως εἰπόντος, βαθεῖα ἐπεκράτησεν
 ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ἡ σιωπὴ· πάντες εἶχον ἐπ' αὐτὸν ἐστραμμένα τὰ
 βλέμματα καὶ ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτοῦ ἠρτημέναις τὰς καρδίας, ὅτε
 προσελθὼν εὐλαβῶς ἐκ τῶν τάξεων ἀνὴρ παλαιμάχος ἀπεκρίθη αὐτῷ
 εἰς ὑπὲρ πάντων· «Ἡπλωσας ἡμῶν τὰς καρδίας, δέσποτα. Ὡξυναν
 οἱ λόγοι σου τὰ ξίφη ἡμῶν καὶ ἔμψυχα ταῦτα εἰργάσαντο. Ἀνεπτέρω-
 σας ἡμᾶς διὰ τῶν λόγων. Ἐρυθριῶμεν ἐν ταῖς μάχαις προάγοντα
 ἡμῶν σε ὀρώντες, καὶ ἐπόμεθα ἐν πᾶσι τοῖς σοῖς κελεύσμασι.» Τὴν
 φωνὴν ταύτην ἐκάλυψε γενικὴ τοῦ στρατοῦ ἐπευφημία, ὡς προάγγελος
 τῶν τῆς νίκης ἀνευφημιῶν. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης δὲν ἐπερίμενε τὸν ἀντίπα-
 λον καὶ ἀπελθόντος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν ἀμαχητὶ, ὁ Ἡράκλειος
 εἰσῆλθεν εἰς τὴν Γάζαν, ἥτις, κατοικοιουμένη ἄλλοτε ὑπὸ 300,000 ψυ-
 χῶν, δὲν συνέκειτο τότε εἰμὴ ἐκ τριεχιλίων οἰκιῶν. Εἶχεν ὁμῶς
 ἔτι, ὡς λέγουσιν, ἀξιολόγους θησαυροὺς, οἵτινες ἔπεσον ἤδη εἰς χει-
 ρας τῶν χριστιανικῶν ταγμάτων. Ὁ χειμὼν μόνος διέκοψε τὰς κα-
 τακτῆσεις τοῦ Ἡρακλείου, ὅςτις ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς
 τὴν περὶ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλβανίαν καὶ νὰ σταθμεύσῃ ἐκεῖ
 ἀσφαλῶς, ἐν χώρᾳ φιλικῇ, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους
 623 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 624. Καθ' ὅλην τὴν δευτέραν αὐτοῦ ταύ-
 την στρατείαν ὁ Ἡράκλειος δὲν ἔπαυσεν ἐκδικούμενος τὰς ὕβρεις καὶ
 τὰς καταστροφὰς ὅσας οἱ Πέρσαι εἶχον διαπράξει κατὰ τοῦ χριστια-
 νικοῦ θρησκευματος ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐκ διαταγῆς αὐ-
 τοῦ ἀπανταχοῦ ἐσθέσθη τὸ πῦρ τῶν Μάγων καὶ ἀνετράπησαν τὰ ἱερὰ
 αὐτῶν. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἡ
 δὲ καταστροφὴ τῆς γενεθλίου τοῦ Ζωροάστρου πόλεως διετάχθη εἰς
 ἐξιλέωσιν τῶν βεβηλώσεων ὅσας οἱ Πέρσαι ἐκακούργησαν εἰς τὸν ἄ-
 γιον τάφον. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἐνῶ ἐνόμιζεν ἀπαραίτητον νὰ ὑπο-
 θάλπη τοιοῦτοτρόπως τὸ θρησκευτικὸν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ αἶσθημα,
 δὲν ἐλησμόνει τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς
 ἡγεμόνα γενναῖον. Πεντήκοντα χιλιάδες αἰχμαλώτων πεσόντων εἰς

χεῖρας αὐτοῦ ἠξιώθησαν τῆς ἐνδεχομένης παρ' αὐτῷ περιθάλψεως καὶ ἡλευθερώθησαν, εὐλογοῦντες μὲν τὸ ὄνομα ἀνδρὸς εὐεργέτου, καταρῶμενοι δὲ τὸν κοσμόλεθρον Χοσρόην τὸν ἐπισπάσαντα εἰς τὰς χώρας αὐτῶν τοιαύτας συμφοράς.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ 624 ἐκτίθεται ἁσπερότερον ἔτι τῶν προηγουμένων ἐν ταῖς πηγαῖς, αἵτινες παραδόξως πρὸ πάντων διαστρέφουσι τὰ ὀνόματα τῶν τόπων καὶ τῶν προσώπων. Οὐδεμία δὲ δυστυχῶς ἐγένετο ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἰδική περὶ τῶν μεγάλων τούτων τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεων τοπογραφικὴ ἐργασία, ἀνάλογος τῶν γενομένων περὶ τῆς ἀναβάσεως καὶ καταβάσεως τῶν μυρίων καὶ περὶ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐντεῦθεν ἐκ τῶν ἱστορικῶν, ὁ μὲν Γίββων ἐμπίπτει εἰς ὑπερβολικὰς εἰκασίας, λέγων ὅτι ὁ Ἡράκλειος τῷ 624, ἐνέβαλε διὰ τῶν ὁρέων τῆς ἀνατολικώτατα κειμένης Ὑρκανίας, εἰς τὴν μεγάλην Μηδίαν, καὶ ἐχώρησεν ἐπὶ τὰς βασιλίδας πόλεις Ἰσπαχὰν καὶ Κασβὴν, ἐνῶ οἱ χρονογράφοι οὐδὲν λέγουσι περὶ Ὑρκανίας καὶ Μηδίας, καὶ ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἡ πόλις Κασβὴν ὑπῆρχε τότε· ὁ δὲ Φινλαϊῦ τοσοῦτον ἀορίστως ὁμιλεῖ, εἰς στίχους 4 ἢ 5, περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὥστε ὁ ἀναγνώστης δὲν δύναται νὰ σχηματίσῃ ἐννοίαν τινα περὶ αὐτῆς, ἔστω καὶ τὴν γενικωτέραν. Τὸ καθ' ἡμᾶς τηροῦντες τὸν μέσον ὅρον καὶ μῆτε εἰς εἰκασίας ἀνυποστάτους παρασυρόμενοι, μῆτε πάλιν ἀποσιωπῶντες ὅσα σαφῶς ἐκ τῶν πηγῶν δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ 624 διεξήχθη τὸ πλεῖστον μὲν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλβανίᾳ, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν τῇ Περσαρμενίᾳ, ἥτοι τῇ ἀνατολικῇ Ἀρμενίᾳ. Ὁ Χοσρόης, καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς τοῦ Ἡρακλείου ἐπιδρομῆς ἐν τῇ Ἀτροπατηνῇ Μηδίᾳ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀνεκάλεσε πάντα τὰ μέχρι πρὸ ὀλίγου θριαμβικῶς ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις σταθμεύοντα τάγματα αὐτοῦ καὶ συγκροτήσας ἐξ αὐτῶν τε καὶ τῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους δυνάμεων στρατοὺς τρεῖς, ἐξέπεμψεν αὐτοὺς ἐπὶ τὴν Ἀλβανίαν· ὥστε ὁ Ἡράκλειος, διὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀπὸ βορρᾶ στρατηγικοῦ κινήματος, ἐπέτυχε μὲν ν' ἀνακουφίσῃ τὸ λοιπὸν βασίλειον, ἐδέησεν ὁμως ἤδη ν' ἀντιπαλαίσῃ κατὰ πολυαρίθμων καὶ κρατίστων ἐχθρῶν, εἰς χώρας πορρωτάτω κειμένας ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἰδίας δυνάμεως. Οὐδὲν ἥττον ἀπέκρουσεν ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἐπιθέσεις, ὑπέθαλψε τὴν μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν διχόνοιαν καὶ, διὰ μακρᾶς καὶ ποικίλης σειρᾶς πορειῶν, ὀπισθοχωρήσεων καὶ ἐπιτηδείων συμπλοκῶν, δὲν ἔ-

παυσεν ἐπιτυχῶς ἀμυνόμενος. Οἱ δεινοὶ οὗτοι ἀγῶνες ἔφερον εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν τοὺς συμμάχους αὐτοῦ κατοίκους τῆς Κολχίδος, ὥστε οὗτοι ἐγκατέλιπον αὐτόν. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτου. Ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς τηρήσαντας τὴν τάξιν παλαιμάχους, «Τὸ πλῆθος ὑμᾶς, ἀδελφοί, μὴ ταραττέτω, εἶπεν εἰς αὐτούς. Θεοῦ γὰρ θέλωντος εἰς διώξει χιλίους. Θύσωμεν οὖν τῷ Θεῷ ἑαυτοὺς ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν σωτηρίας. Λάβωμεν στέφη μαρτύρων ἵνα ὁ μέλλων ἡμᾶς ἐπαινέσῃ χρόνος.» Καὶ ἐξηκολούθησεν ἀντιπαλαίων κατὰ ἐχθρῶν πολυαριθμοτέρων, καὶ εἰς τὴν Περσαρμενίαν διεπέρασεν. Ἄλλ' ἔπειτα ἐπανῆλθε πάλιν φαίνεται εἰς Ἀλβανίαν, διότι τὸ τελευταῖον πολεμικὸν γεγονός τοῦ ἔτους τούτου ἀναφέρεται γενόμενον ἐν πόλει τινὶ τῶν Ἀλβανῶν. Τῷντι οἱ στρατηγοὶ τοῦ Χοσρόου μετὰ τῶν ἀρίστων αὐτῶν ταγματῶν, πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ τῶν γυναικῶν, εἶχον καταλάβει, τοῦ χειμῶνος ἐπελθόντος, τὴν εἰρημένην τῶν Ἀλβανῶν πόλιν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς· ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ὁδεύσας διὰ νυκτός, ἐπέπεσεν αἰφνης κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης, τῆς ὁποίας ἡ φρουρὰ ἠγωνίσθη εἰς μάτην νὰ ἀποκρούσῃ ἀπὸ τῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν ἐπὶ τῶν ὑποίων ἀνῆλθε, τὰ ἀκόντια καὶ τὰς δαῖδας τῶν ἐπιτιθεμένων. Οἱ σατράπαι καὶ οἱ εὐπατρίδαι τῆς Περσίας, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, οἱ κράτιστοι τῶν στρατιωτῶν, πᾶν τὸ περσικὸν ἄνθος, ὡς λέγει μετὰ τινος χάριτος ὁ συνήθως ξηρὸς χρονογράφος, ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ἡχμαλωτεύθησαν ὑπὸ τοῦ νικητοῦ. Καὶ ὁ μὲν ὕπατος στρατηγὸς ἐσώθη διὰ φυγῆς συντόνου, ἀλλὰ τὰ πολυτελῆ αὐτοῦ ὄπλα, ἡ χρυσὴ ἀσπίς τε καὶ μάχαιρα, καὶ τὸ δόρυ, καὶ ἡ διάλιθος καὶ χρυσὴ ζώνη, καὶ τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ, ἔπεσον εἰς χεῖρας τοῦ δορικτήτορος, ὅστις ἀφοῦ κατεδίωξε τοὺς φεύγοντας, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινε, πολλοὺς δὲ ἡχμαλώτευσεν, διεχείμασεν ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ ἀσφαλείᾳ κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην. Τὰ γεγονότα τοῦ ἐπομένου ἔτους μαρτυροῦσιν ὅτι ἂν ὁ βασιλεὺς δὲν ἡδυνήθη κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ὅπως ἐξ ἀρχῆς ἐβούλετο, νὰ καταθλίψῃ ἱκανῶς τὸ περσικὸν κράτος ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, ἐπὴν ἐγενετο ὅμως οὐδὲν ἥττον τῷ 623 καὶ 624 τοσοῦτον δεινὰς πληγὰς εἰς τὸν περσικὸν στρατὸν, ὥστε κατὰ τὸ 625 ἀναφαίνεται οὗτος ἀσθενέστατος. Τῷντι ὁ Ἡράκλειος εἶπε μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης παρεσκευάζεν ἔκτοτε μέγαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἀντιπερισπασμὸν διὰ τῶν Ἀβάρων, εἶτε ἄλλως αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκην νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν βασιλεύου-

σαν ἂφ' ἧς τρίτον τοῦτο ἔτος διετέλει τοσοῦτον μεμακρυσμένος, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἄλυν σταθμούς. Καὶ ἠδύνατο μὲν νὰ ἀνακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια διὰ θαλάσσης, ὅπως διὰ θαλάσσης εἶχεν ἔλθει εἰς τὰς ἀνατολικοβορειοτάτας ἐκεῖνας χώρας· ἀλλ' αὐτὸς ἐπέστρεψε διὰ ξηρᾶς, διὰ τῆς ἀνατολικῆς μεγάλης Ἀρμενίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κιλικίας, ὁδεύων ἐνώπιον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὅστις ὄχι μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν ὑπερήφανον αὐτοῦ πορείαν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατὰ κράτος ἠττήθη.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀλβανίας ἐν ἔαρι τοῦ 625, καὶ πορευθεὶς τὸ πρῶτον πρὸς δυσμὰς μετέβη εἰς τὴν Ἰβηρίαν· ἐκεῖθεν ἐτράπη πρὸς νότον, ὑπερέβη ἐν ἡμέραις ἐπτὰ μετὰ πολλοῦ κόπου τοὺς χιονοσκεπεῖς ἐτι κλάδους τοῦ Ἀντιταύρου, τοὺς χωρίζοντας τὴν Ἰβηρίαν ἀπὸ τὴν Ἀρμενίαν, ἔπειτα δὲ πάλιν στραφεὶς πρὸς δυσμὰς ἐπέρασε τὸ ῥαγδαῖον τοῦ Τίγρεως ρεῦμα οὐ μακρὰν τῶν πηγῶν αὐτοῦ καὶ ἦλθεν εἰς Ἀμίδαν, τὸ σημερινὸν Διαρβεκίρ. Ὁ περσικὸς στρατὸς, νοήσας ὅπως οὖν βραδέως τὴν ἀνάξευζιν αὐτοῦ, οὐδεμίαν ἀντίστασιν προέφθασε νὰ ἀντιτάξῃ οὔτε περὶ τὰ ὄρη, οὔτε περὶ τὸν Τίγριν, καὶ, ὡς φαίνεται, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἀνεχώρησεν ὁ βασιλεὺς πρῶτῶν τάχα ἐκ τῶν χειμερινῶν αὐτοῦ σταθμῶν. Ἀλλ' εἰς Ἀμίδαν ἠναγκάσθη νὰ ἀναπαύσῃ ἐπὶ τινι χρόνον τὸν στρατὸν, τοῦ ὁποίου ἡ πορεία ἦτο τοσοῦτῳ μᾶλλον δύσκολος ὅσῳ συνεπήγετο πολλὴν λείαν καὶ αἰχμαλώτους οὐκ ὀλίγους. Ἐντεῦθεν δὲ, ἐξ Ἀμίδης, ἀνήγγειλεν εἰς τὴν σύγκλητον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν προσεχῇ ἐπάνοδον αὐτοῦ· καὶ μετ' οὐ πολὺ, μαθὼν ὅτι πλησιάζει ἤδη ὁ περσικὸς στρατὸς, ἐπανάλαβε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, ἐπέρασε τὸν Εὐφράτην, ἦλθεν εἰς Σαμόσατα τῆς Συρίας, ὑπερέβη τὸ Ἀμανὸν ὄρος καὶ καταβάς εἰς τὸ ὁμαλώτερον τῆς Κιλικίας μέρος, ἐπέρασε τὸν ποταμὸν Σάρον ἐπὶ τῆς περιφήμου παρὰ τὰ Ἀδὰνα γεφύρας, κατέλαβεν ἀσφαλῶς τὴν γέφυραν ταύτην καὶ ἐστρατοπέδευσε εἰς τὸ περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην πεδῖον, τοῦ ὁποίου αἱ νομαὶ ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ δώσωσιν ἀναψυχὴν εἰς τὸ σφόδρα κεκοπιακὸς αὐτοῦ ἱππικόν.

Ἐνταῦθα τελευτήσας κατέφθασε τὸν Ἡράκλειον ὁ περσικὸς στρατὸς, στήσας τὰς σκηνὰς εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Σάρου ὄχθην, πρὸς ἀνατολὰς τῆς γεφύρας. Ὁ Σάρος, ὅστις μέχρι τοῦ νῦν εἶναι ναυσίπορος, ἀνεπλέετο τότε ὑπὸ ἔτι μεγαλητέρων, ὡς φαίνεται, πλοίων, ἡ δὲ κολοσσιαία αὐτοῦ γέφυρα, ἡ κατασκευασθεῖσα μὲν ὑπὸ Ἀδριανοῦ,

ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ δὲ ἐπισκευασθεῖσα, σώζεται ἕως σήμερον καὶ ἐρείδεται ἐπὶ ὀκτωκαίδεκα ἀψίδων. Ἡ γέφυρα αὕτη ἦτο πρὸς τούτοις ἡσφαλισμένη διὰ πύργων ἰσχυρῶν, τοὺς ὁποίους κατεῖχεν ὁ Ἡράκλειος. Ὁ περσικὸς στρατὸς, προκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἔπραξε τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ὀχυρώματος τούτου καὶ ἔπαθεν ἥτταν δεινὴν. Ἐπὶ τῆς γενομένης μάχης, ὁ βασιλεὺς ἰδίᾳ χειρὶ ἐφόνευσε καὶ ἔρριψεν εἰς τὸν Σάρον γιγαντώδη τινὰ Πέρσην, τοσοῦτον τρόμον ἐμπνεύσας εἰς τοὺς πολεμίους, ὥστε αὐτὸς ὁ στρατηγὸς αὐτῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ κρύψῃ τὴν ἐντεῦθεν κατάπληξιν. Ἐν τῷ περσικῷ στρατῷ ὑπῆρχον τότε πολλοὶ πρόσφυγες αἰρετικοί, οἵτινες, καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν προτέρων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βασιλέων, εἶχον εὖρει ἄσυλον παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ συναγωνίζονται μετ' αὐτῶν κατὰ τῆς ἰδίας πατρίδος, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ' οἱ Γάλλοι διαμαρτυρόμενοι, οἱ καταφυγόντες εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀπετέλουν τὸ κράτιστον μέρος τῶν στρατῶν δι' ὧν ὁ Γουλιέλμος κατεπολέμει τὴν Γαλλίαν. Εἰς δὲ τῶν αἰρετικῶν ἐκείνων διετέλει ὡς ὑπασπιστῆς παρὰ τῷ στρατηγῷ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν ὁ στρατηγὸς ἀποτεινόμενος ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μάχης καὶ δεικνύων τὸν Ἡράκλειον, εὐχερῶς παρὰ πάντων ἀναγνωρίζομενον διὰ τὰ πορφυρὰ αὐτοῦ πέδιλα «ὄρας τὸν Καίσαρα, ὦ Κοσμᾶ, ἀνέκραξεν, ὡς θρασὺς πρὸς τὴν μάχην ἵσταται, καὶ πρὸς τοσοῦτον πλῆθος μόνος ἀγωνίζεται καὶ ὡς ἄκμων τὰς βολὰς ἀποπτύει;» Οὕτω ἀποκρουσθέντες οἱ Πέρσαι, διεσπάρησαν τῇδε κάκεισε καὶ περᾶσαντες τὸν Εὐφράτην ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια, ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐξακολουθήσας ἀνέτως τὴν πορείαν αὐτοῦ, προσῆλθεν εἰς τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ Σεβάστειαν καὶ διεχείμασεν αὐτόθι περὶ τὸν Ἄλυν ποταμὸν, 625—626, πλησιάσας αὖθις πρὸς τὴν παραλίαν ἐκείνην τοῦ Εὐξείνου πόντου ἣν πρὸ τριετίας εἶχε παραπλεύσει, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν μακρὰν καὶ ἐνδοξὸν ταύτην στρατείαν.

Ἀλλὰ, ὡς προείπομεν, ἡ στρατεία αὕτη, εἰ καὶ ἐπαγαγοῦσα δεινὰς εἰς τὴν Περσίαν συμφορὰς, δὲν ἀπέβη ἐτι κρίσιμος, οὐδὲ ἠνάγκασε τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην. Ἐὰν θαυμαστή ἦτο ἡ ἀνδρεία τοῦ Ἡρακλείου, ἡ στρατηγικὴ αὐτοῦ μεγαλοφυΐα καὶ ἡ τέχνη τοῦ ἀρπάζειν τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ἀξιομνημόνευτος ὡσαύτως ὑπῆρξεν ἡ καρτερία καὶ τὸ πολυμήχανον καὶ μεγαλεπήβολον πνεῦμα τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ.

Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ὅστις δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν νεστοριανῶν, ἠθέλησε τότε νὰ περιποιηθῇ ἔτι μᾶλλον αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὑπεχρέωσεν ἅπαντας τοὺς ἐν Περσίᾳ χριστιανούς νὰ δεχθῶσι τὴν τοῦ Νεστορίου ἀΐρεσιν. Ἐνταύτῳ δὲ συνωμολόγησε συνθήκην συμμαχίας καὶ διανομῆς τοῦ κράτους μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων, ἀναλαβόντος νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ, εἰ καὶ ἐξηντλημένης οὐσῆς τῆς χώρας αὐτοῦ ἕνεκα τῶν προηγουμένων εἰκοσαετῶν καὶ ἐπέκεινα ἀγώνων, ὁ Χοσρόης συνεκρότησεν οὐδὲν ἥττον τρεῖς πολυαριθμούς στρατιάς ἀπὸ τε ξένων καὶ πολιτῶν καὶ οἰκετῶν καὶ παντὸς γένους. Ἡ πρώτη συνέκειτο ἐκ 50,000 ἀνδρῶν, οἵτινες ὠνομάζοντο χρυσολόγχοι, ὅχι διότι, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, ἔφερον λόγχας χρυσαῖς, ἀλλὰ πιθανώτερον διότι, ὅπως συνέβαιnen ἐπὶ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ξέρξου, αἱ λόγχαι ἐκεῖναι ἔφερον χρυσοῦν κόσμημα. Ἐμελλε δὲ ἡ στρατιὰ αὕτη νὰ μείνῃ ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς πᾶσαν νέαν ἐνδεχομένην ἐπιδρομὴν τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ δευτέρα ἐπετράπη νὰ διακωλύσῃ τὴν ἔνωσιν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐπικουριῶν τὰς ὁποίας ἔφερε τῷ βασιλεῖ, ἄδελφον πόθεν, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος· ἡ δὲ τρίτη διετάχθη νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων. Ταύτης τῆς τελευταίας στρατιάς ὁ ἡγεμὼν, διελθὼν τὰς ἐπαρχίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀφίκετο, περὶ μῆνα μᾶιον τοῦ 626, εἰς τὸ τοσάκις ὑπὸ τῶν Περσῶν καταληφθὲν περὶ Χαλκηδὼνα στρατόπεδον καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ ἅμα τὴν καταστροφὴν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν προαστείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιμένων τοὺς Ἀβάρους νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ τεῖχη τῆς πρωτευούσης ἐντεῦθεν τοῦ Βοσπόρου.

Ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ περιστάσει ὁ Ἡράκλειος ἀνέδειξεν αὐτῷ ἐξαίρετον πολεμικὴν δεξιότητα. Ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ στρατηγὸς ἤθελε πιθανῶς δράμει εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης, καὶ, ἀφήσας οὕτω τὸν Χοσρόην κύριον τῆς Ἀνατολῆς, ἤθελεν ἐπισπάσει κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἠνωμένας ἀπᾶσας τὰς δυνάμεις τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων. Ὁ δὲ Ἡράκλειος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τοῦ κινδύνου ὃν ἔπρεξεν ἡ βασιλεύουσα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ κλεισθῇ ἐν αὐτῇ ὡς ἐν παγίδι τινί. Ἡξευρεν ὅτι ὁ μάγιστρος Βῶνος εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην πραγμάτων ἦτο ἀνὴρ ἐπιτηδειότατος διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς βασιλευούσης. Ἡξευρεν ὅτι ὁ πατριάρχ-

χης Σέργιος ἤθελεν ἐνισχύσει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου εἰς τὸ θεῖον πεποιθήσεως. Καὶ ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ παραμείνῃ αὐτὸς εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον, πέμψας μόνον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπικουρίαν 12,000 θωρακοφόρων. Καὶ τῶντι ὁ μὲν Βῶνος διέταξε τὰ πάντα δραστηρίως, ἵνα ἀποκρούσῃ τὴν ἔφοδον, ὁ δὲ Σέργιος δὲν ἔπαυσε προτρέπων τὸ πλῆθος ν' ἀγωνισθῇ γενναίως, πειθόμενον εἰς τὴν ἀρωγὴν τῆς πολιούχου Παναγίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε περὶ τὰ τέλη ἰουνίου 30,000 μαχηταί, ἀποτελοῦντες τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ χαγάνου, διῆλθον τὰ μακρὰ τεῖχη, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τινὲς τῶν στρατιωτῶν τῆς βασιλευούσης ἐξελθόντες μετὰ τῶν *παλληκαρίων* αὐτῶν, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναχατίσωσι τοὺς πολεμίους, ἀλλὰ καίτοι γενναίως ἀγωνισθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀνηγγέλλετο ἡ ἀφίξις τοῦ χαγάνου μετὰ τῆς κυρίας δυνάμεως, συγκειμένης ἐξ 80,000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς ἦσαν καὶ πολλοὶ Γεπίδαι, Ῥῶσοι, Βούλγαροι καὶ Σλαῦοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀβάρων. Ἀνεφέραμεν δὲ τὴν μικρὰν ταύτην ἔξοδον διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι, ἱστορουμένης αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Πασχαλίου λεγομένου χρονικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν χρονογραφίας, κατὰ πρῶτην φορὰν μνημονεύεται ἡ λέξις *παλληκάριον*, ἡ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοσοῦτον περίδοξος παρ' ἡμῖν γενομένη, ὡς δηλοῦσα τὸν γενναῖον μαχητὴν τότε δὲ ἐσήμαινε, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, τοὺς νεωτέρους ἀκολούθους τῶν κυρίως λεγομένων στρατιωτῶν.

Μετὰ ἓνα περίπου μῆνα, ἤτοι τῇ 29 ἰουλίου, ὁ χαγάνος, προσελθὼν αὐτὸς μετὰ 80,000 ἀνδρῶν, ἀφοῦ ματαίως προέτεινεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως νὰ παραδοθῶσι, περιέζωσεν αὐτὴν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ συνεννοήθη διὰ σημείων μετὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ στρατοπεδεύοντος στρατηγοῦ τῶν Περσῶν· τῇ δὲ 31 ἰουλίου ἐπεχείρησε τὴν ἔφοδον. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπέκρουσαν τὴν ἐπίθεσιν, κατέστρεψαν δώδεκα πύργους οὓς εἶχε κατασκευάσει ὁ χαγάνος, καὶ διεκώλυσαν πᾶσαν αὐτοῦ κοινωσίαν μετὰ τῶν Περσῶν, συλλαβόντες ἢ τρέψαντες εἰς φυγὴν τὰ μονόξυλα τὰ ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ ἠθέλησαν νὰ μεταχειρισθῶσιν οἱ Σλαῦοι. Οὐδὲν ἦττον τὴν 2 Αὐγούστου οἱ πολιορκούμενοι ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἔλθωσι πρὸς τὸν χαγάνον εἰς διαπραγματεύσεις τινάς, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ τὸν πατρικίον Γεώργιον καὶ ἄλλους τῶν ἐν τέλει. Ὁ χαγάνος ἐδέχθη αὐτοὺς μετὰ πολλῆς ὑπεροψίας καὶ ἀ-

πῆκεν ἱσταμένους ὀρθούς, ἐνῶ τρεῖς πρέσβεις Πέρσαι ἐκάθηντο παρ' αὐτῷ λαμπρῶς ἱματισμένοι. «Ἴδού, εἶπεν ὁ ἀγέρωχος βάρβαρος, ἰδοὺ οἱ Πέρσαι ἐπρέσβευσαν πρὸς ἐμὲ ἐτοίμους ἔχοντες νὰ μοὶ δώσωσι τρις-χιλίους μαχητάς. Ἐὰν λοιπὸν θέλετε νὰ λάβῃ ἕκαστος τῶν ἐν τῇ πόλει ἐν ἱμάτιον καὶ ἐν ὑποκάμισον, εἰμπορεῖτε νὰ περάσετε εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀφίνοντες εἰς ἐμὲ τὴν πόλιν καὶ τὴν περιουσίαν ὑμῶν. Οἱ σύμμαχοι καὶ φίλοι μου Πέρσαι δὲν θέλουσιν ἀδικήσαι ὑμᾶς καὶ θέλουσιν ἐπιτρέψαι νὰ ὑπάγετε ὅπου βούλεσθε. Ἀλλῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῆτε, παρεκτὸς ἐὰν γίνετε ἰχθυεὶς ἵνα ἀπέλθῃτε διὰ θαλάσσης, ἢ πτερωτοὶ ἵνα ἀπέλθῃτε εἰς τὸν οὐρανόν. Ὁ βασιλεὺς ὑμῶν, ὡς λέγουσιν αὐτοὶ οἱ Πέρσαι, ἢ φυγὰς εἶναι ἢ αἰχμαλώτος, οὐδὲ δύναται νὰ πέμψῃ εἰς ὑμᾶς ἐπικουρίαν τινά.» Εἰς ταῦτα ὁ πατριίκιος Γεώργιος ἀντιπαρετήρησεν ὅτι οἱ Πέρσαι οὗτοι δὲν λέγουσιν ἀλήθειαν, διότι ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπικουρίαν ἡμῶν ἐξαπέστειλε, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν ἐστὶν ἐξολοθρεύων αὐτήν. Τότε εἰς τῶν Περσῶν παροξυνθεὶς ὕβρισε τὸν πατριίκιον Γεώργιον, ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ὅτι «σύ με οὐχ ὕβριζεις, ἀλλ' ὁ χαγάνος.» Παρετήρησαν δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὸν χαγάνον οἱ πρέσβεις μετὰ τινος εἰρωνείας, ὅτι ἐνῶ τοσαῦτα περὶ αὐτὸν στρατοπεδεύουσι πλήθη, τίνα χρεῖαν ἔχει τῆς τῶν τριςχιλίων Περσῶν βοηθείας, καὶ ἐπὶ τέλους συμπεραίνοντες ἐπρόσθεσαν· «Ἡμεῖς τὴν πόλιν οὐδέποτε ἐώμεν· ἡμεῖς γὰρ προσδοκῶντες ὅτι καίριόν τι λαλοῦμεν, ἐξήλθομεν πρὸς σέ. Ἐὰν οὖν μὴ θέλῃς τὰ πρὸς εἰρήνην μεθ' ἡμῶν λαλῆσαι, ἀπόλυσον ἡμᾶς.»

Οὕτω διαλυθείσης ἀπράκτου καὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἀποπειρας περὶ συμβιβασμοῦ, ἐπανελήφθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι. Ἀλλ' εἰς μάτην οἱ Ἀβαρες μετεχειρίσθησαν ἀπάσας τὰς ἐν χρήσει τότε πολιορκητικὰς μηχανάς· αἱ ἐφοδοὶ αὐτῶν ἀπεκρούσθησαν αὐθις. Εἰς μάτην ὡσαύτως οἱ Σλαῦοι ἐπεχείρησαν καὶ πάλιν διὰ μονοξύλων νὰ κοινωνήσωσι μετὰ τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ἐστρατοπεδευμένων Περσῶν, ἵνα μεταφέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν· ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συμπράξωσι μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν πολιορκίαν τὰ πλοιάρια ἐκεῖνα κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ περὶ Κωνσταντινουπόλιν στόλου, ὅσοι δὲ τῶν Σλαύων περιεσώθησαν, καταπτοηθέντες ὑπὸ τῆς δεινῆς συμφορᾶς ἣν ὑπέστησαν, ἐγκατέλιπον τὸ στρατόπεδον τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ὁ χαγάνος ἦτο ἐξω φρενῶν διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀποτυχίαν ἣν συνεπλήρωσεν ἐξοδὸς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπαγαγοῦσα

δεινὴν τῶν Ἀβάρων τροπὴν. Ἄλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ παραφορὰ αὐτοῦ, ὁ χαγάνος ἐνόησεν ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἀναξεύξῃ· ὅθεν τὴν νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 αὐγούστου, διέλυσε τὰς μηχανάς, ἔκαυσε τοὺς κινητοὺς πύργους καὶ ἀνέτρεψε τὰ ὀχυρώματα τοῦ στρατοπέδου του. Τὴν δὲ ἐπιούσαν πρὶν ἀναχωρήσῃ, ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ αὐθις εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ μαγίστρου Βώνου. Ἄλλ' ὁ μάγιστρος ἀπεκρίθη ὅτι ἦτο ἐξώρας· ὅτι δὲν ἔχει πλέον ἐξουσίαν νὰ συνθηκολογήσῃ μετ' αὐτοῦ· ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ εὐσεβεστάτου δεσπότη κατατροπώσας τὴν δευτέραν περσικὴν μοῖραν, ἐπέρχεται μετὰ τοῦ θεοφυλάκτου στρατοῦ καὶ ἀντιπεράσας θέλει παρακολουθήσῃ τὸν χαγάνον μέχρι τῆς χώρας αὐτοῦ, ὅπου δύνανται νὰ λαλήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ταύτην δὲ λαβὼν τὴν ἀπάντησιν, ἐπέσπευσεν ἔτι μᾶλλον ὁ χαγάνος τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῆς πρώτης πολιορκίας ἣν ὑπέστη ἡ μεγάλη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ πρωτεύουσα· ἔκβασις ἀείμνηστος, διότι ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπέκυπτεν εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ οἱ Πέρσαι ἐφάνησαν ἀνίκανοι ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοὺς μωαμεθανούς, μετὰ τῶν Περσῶν ἤθελε καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ὑποκύβει ἔκτοτε εἰς τοὺς νέους τούτους πολεμίους, καὶ πιθανώτατα ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ἐξηλείφθη τφόντι ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσαι κατελήφθησαν ἔκτοτε ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἢτοι ἀπὸ τῆς Συρίας, ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας. Ἐνῶ λυτρωθείσης ἡδὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ μὲν Πέρσαι ἐδουλώθησαν μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς ἀντέσχεν ἔτι εἰς αὐτοὺς ἐπὶ 800 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτούς. Καὶ ἀπέβαλε μὲν ἐπὶ τέλος τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, διὰ τοῦ τουρκικοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἀλλὰ διέσωσε τὴν ἐθνικὴν ὑπαρξιν, διότι ὁ τουρκικὸς μωαμεθανισμὸς ἀπέβη πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ἀραβικοῦ καταστρεπτικὸς τῶν ἐθνοτήτων. Ὅθεν ἂν σήμερον ὑπάρχῃ ἑλληνισμὸς, τοῦτο ὀφείλεται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ματαιώσιν τῆς πρώτης ταύτης ὑπὸ τῶν βαρβάρων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δὲ γεγονὸς τοῦτο συνδέεται καὶ ἄλλως μετὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν βίου. Εἴπομεν ἡδὴ ὅτι τότε ἀντήχησε κατὰ πρῶτον ἡ λέξις *παλληκάρια*, ἣτις ἐμελλε ν' ἀποβῇ τοσοῦτον ἐνδοξος ἐπὶ τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Πλὴν τούτου, τότε ὡσαύτως ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πατριάρχου Σεργίου, ἀνα-

λογιζόμενος μὲν τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπηλλάγη τὸ ἔθνος, ἀνταποκρινόμενος δὲ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ, οἵτινες δὲν ἡγωνίσθησαν τοσοῦτον γενναίως εἰμὴ πεποιθότες εἰς τὴν προστασίαν τῆς πολιούχου Παναγίας Θεοτόκου, ἐνέκρινεν εἰς δῆλωσιν αἰδίου πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνης, τὴν καθιέρωσιν τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ἣτις μέχρι τῆς σήμερον τελεῖται παρ' ἡμῶν τὴν παρασκευὴν τῆς Ε' ἐβδομάδος τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθη βραδύτερον ἡ μνήμη τῶν δύο πολιορκιῶν, καθ' ἃς οἱ Ἀράβες τοσοῦτον γενναίως ἀπεκρούσθησαν ἐκ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης. Τίς Ἕλληνα δὲν γνωρίζει τὸν ὕμνον τὸν κατὰ τὴν Ἀκολουθίαν ταύτην ψαλλόμενον ἐκ διαλειμμάτων εἰς τιμὴν τῆς ἰδιαζούσης προστάτιδος τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος;

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια!

Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια

Ἀναγράφω Σοι, ἡ πόλις Σου, Θεοτόκε.

Ἀλλ' ὥς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχτην,

Ἐκ παντοίων με κινδύνων, ἐλευθέρωσον,

Ἵνα κράζω Σοι χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε.

Τίς Ἕλληνα δὲν ἀκούει κατ' ἔτος μετὰ κατανύξεως βαθείας τοὺς χαιρετισμοὺς ἐκείνους, ἐν οἷς ἡ ζωηροτέρα φαντασία καὶ ἡ εὐλαβεστέρα ἀγάπη ἐπεσώρευσαν ὅλας τὰς δυνατὰς διαδηλώσεις τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν σῴτειραν τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ τῆς βασιλείας, καὶ τῆς ἐκκλησίας;

Χαῖρε, τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·

Χαῖρε, τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρθητον τεῖχος·

Χαῖρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·

Χαῖρε, δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν.

Ἴσως τινὲς ἐξ ἐκείνων ὅσοι ἀξιούσι νὰ καθυποβάλλωσι τὰ πάντα εἰς τὴν στήθην τῆς λεγομένης αὐστηρᾶς λογικῆς παρατηρήσωσιν, ἀφορῶντες μάλιστα εἰς τὰ παρ' ἄλλοις ἔθνεσι συμβαίνοντα, ὅτι αἱ δοξολογίαι ἐκεῖναι καὶ δεήσεις, ἥτο εὐλογώτερον ν' ἀπευθύνωνται πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, πρὸς τὸν Παντοδύναμον Θεὸν μᾶλλον ἢ πρὸς ἓν τῶν κτισμάτων Αὐτοῦ, ἔστω τὸ κτίσμα τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ μήτηρ τοῦ Σωτῆρος Ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνθρωποι εἰμποροῦν νὰ εἰξεύρωσι πολλὰ πράγματα, ἀλλ' ἀγνοοῦσιν ὅτι ὀλίγοι τινὲς λόγιοι δὲν ἀποτελοῦσιν ἔθνος, ἀγνοοῦσιν ὅτι ὅλα τὰ ἔθνη δὲν ἐπλάσθησαν

ὁμοιοειδῆ τὸ ἦθος, πρὸ πάντων δὲ ἀγνοοῦσι τὰ μυστήρια τῆς εὐπαθοῦς τῶν μεσημβρινῶν ἑθνῶν καρδίας, ὑφ' ὧν καθοδηγουμένη ἡ θρησκεία ἡμῶν ἔθετο τὴν γέφυραν ἐκείνην τὴν μετὰγουσαν τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν. Καὶ ἐκκαλῶ λοιπὸν τὴν κρίσιν τῆς ξηρᾶς αὐτῶν λογικῆς εἰς τὰς καρδίας ὅλων ὅσοι ἀναγινώσκουσι τὴν παροῦσαν ἱστορίαν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πρεσβυτέρων καὶ νεωτέρων. Τίς ἐξ ὑμῶν, ἐν ἡμέραις θλίψεων, ἐν στιγμαῖς ὁδύνης, δὲν ἐστένχξεν ἐπικαλούμενος τὸ ἅγιον τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὄνομα; Τῆς μητρὸς, καὶ οὐχὶ ἐτέρου τινὸς τῶν φιλάτων· διότι ἡγαπήθητε βεβαίως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπὸ τοῦ πατρὸς· ἡγαπήθητε ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν, τῶν συζύγων, τῶν τέκνων, τῶν φίλων· καὶ ἴσως ὑπῆρξατε τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας ἐκείνης ἣτις εἶναι τὸ τρικυμιωδέστερον ἅμα καὶ τὸ μᾶλλον ἐφήμερον τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων. Ποτὲ ὅμως δὲν ἡγαπήθητε οὐδὲ θέλετε ἀγαπηθῆ ὅσον ὑπὸ τῆς μητρὸς ὑμῶν. "Οἱ αἱ μελωδίαί τῶν διαφορῶν τῆς ἀγάπης εἰδῶν συναρμολογοῦνται εἰς μίαν οὐρανίωνα ἁρμονίαν ἐντὸς τῆς καρδίας τῆς μητρικῆς· καὶ ἂν ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ἡ ἀγάπη περὶ ἧς ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἶπεν ὅτι εἶναι μείζων τῆς γνώσεως, μείζων τῆς ἐλπίδος, μείζων τῆς πίστεως, εἶναι ἡ ἀγάπη ἡ μητρική. Ἐκ τούτου ἡ κραυγὴ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἡ ἐπικαλουμένη τὴν ἀρωγὴν ἐκείνην καὶ τὴν εὐλογίαν ἐπὶ πάσης ὑπερβαλλούσης τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ σώματος ἀλγηδόνης. Ἄλλ' ἡ δέσποινα ἡ τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος τέξασα, ἡ μήτηρ τῆς ζωῆς, ὅπως ὀνομάζει αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία, τί ἄλλο εἶναι ἢ ἡ πνευματικὴ ὁλοῦ τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος μήτηρ; Τί δὲ συμφωνότερον πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ἢ τὸ νὰ προσφεύγωμεν εἰς τὴν μεσιτείαν, τὴν προστασίαν, τὰς πρεσβείας τῆς μητρὸς ἐκείνης ἵνα εἴτε δηλώσωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν εἰς τὸ Ὑπέρτατον Ὄν, εἴτε ἐξαιτηθῶμεν τὴν παντοδύναμον αὐτοῦ ἀντίληψιν; Οἱ ἀνθρώποι τοῦ βορρᾶ, οἱ ἔχοντες τὴν λογικὴν δύναμιν κρείττονα τῆς φανταστικῆς, καὶ ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι ὄντες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτοὺς αἰσθητοῦ κόσμου, οὐδενὸς τφόντι δέονται τοῦ μεσάζοντος ἵνα ἔλθωσιν εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἄλλ' οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρίας, τῶν ὁποίων ζωηροτέρα μὲν εἶναι ἡ φαντασία, ἡ δὲ καρδία εὐπαθεστέρα, οὕτω πως ἐπλάσθησαν ὥστε νὰ ἔχωσι χρεῖαν οἰκειῶν τινῶν αἰσθημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν καὶ ὡς διὰ κλίμακος, ἀναβιβασθῶσι μέχρι τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος. Μὴ ἐπιχειρῶμεν λοιπὸν ν' ἀνατρέψωμεν, διὰ τῆς μικρᾶς ἡμῶν σοφίας, τοὺς μεγάλους

τῆς φύσεως νόμους· μὴ ἐπιβάλλωμεν χεῖρα ἱερόσυλον ἐπὶ τὰς πατρίους παραδόσεις, οἱ νήπιοι ἡμεῖς, οἱ χθές καὶ πρόην ψηφίσαντες ποικίλας τελετὰς καὶ δοξολογίας, αἵτινες ἤνθησαν καὶ ἀπῆνθησαν ὡς ὁ χόρτος τοῦ ἀγροῦ, ὁ σήμερον ὦν καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενος, ἐνῶ τὰ ἰδρύματα τῶν αἰοδίδμων ἡμῶν βασιλέων κατίσχυσαν τοσοῦτων αἰώνων καὶ τοσοῦτων πολιτικῶν μεταβολῶν! Τῶνόντι, ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Ἡράκλειος καθιέρωσε τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, παρῆλθον ὑπὲρ τὰ 1200 ἔτη· τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἠκρωτηριάσθη, διμελίσθη, κατέπεσεν, ἀνωρθώθη, πάλιν κατέπεσιν· εἰς δὲ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους πάλιν τμημὰ τι αὐτοῦ ἀνέκτησε τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν· ἀλλὰ καὶ τοι ἐπῆλθον ἔκτοτε τοσαῦται μεταβολαί, καὶ τοι παρῆλθον ἔκτοτε τοσοῦτοι αἰῶνες, μέχρι τῆς σήμερον, εἰς πᾶσαν Ἑλληνικὴν χώραν, εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην, εἰς Κρήτην καὶ εἰς Χίον, τὸ ἐσπέρας τῆς παρασκευῆς τῆς Ε' ἐβδομάδος τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου δὲν παύει ἀναπέμπουσα πρὸς τὸν Ὑψιστον αἶνους εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ, δὲν παύει ἐνοῦσα πνευματικῶς ὅ,τι διέσπασεν ἡ βία, δὲν παύει πληροῦσα τὰς καρδίας ἡμῶν ἐλπίδων περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος. Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἴδωμεν πῶς ἐπολιτεύθη ὁ Ἡράκλειος κατὰ τὸ κρίσιμον τοῦτο 626 ἔτος.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐκλείσθη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῆς πολιορκίας αὐτῆς, ἀλλὰ παρέμεινεν εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον. Ἐκεῖ σταθμεύων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπετῆρει τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσαν συμβαίνοντα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠπείλει τὰ ἐνδότερα τοῦ περσικοῦ κράτους. Περὶ δὲ τὰ μέσα αὐγούστου 626, ἀφοῦ οἱ Ἀβάρες ἠναγκάσθησαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος κατετρόπωσε τὸν περσικὸν στρατὸν, ὅστις ἐντολὴν εἶχε νὰ συνέχῃ τοὺς περὶ τὸν Ἄλυν σταθμούς, ὁ δὲ ἕτερος περσικὸς στρατὸς, ὅστις ἐμελλε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης, περιωρίσθη ἤδη εἰς τὸ νὰ πολιορκῇ τὴν Χαλκηδῶνα, ὁ Ἡράκλειος, ἀπαλλαγεὶς πάσης σπουδαίας μερίμνης ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κράτους, ἐξώρμησεν αὐθις ἐπὶ τὴν Κολχίδα, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, καὶ ἀπὸ τῶν βορειανατολικωτάτων τούτων χωρῶν ἐπεκρεμάσθη ὡς νέφος ἐτοιμον νὰ ἐκραγῇ ἐπὶ τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐπὶ τινὰς μῆνας διετέ-

λεσεν αὐτόθι ἀμυνόμενος κατὰ τῶν χρυσολογγῶν τοῦ Χοσρόου καὶ ἀσφαλίζων ἐνταύτῳ διὰ φρουρῶν ἐπιτηδείως διανεμομένων, τὴν ὑποταγὴν τῶν περὶ τὸν Φάσιν λαῶν, οἵτινες πρὸ διετίας εἶχον ἐγκαταλίπει τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ συνωμολόγησε συμμαχίαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Χαζάρων, φυλῆς τουρκικῆς, ἣτις ἐλεηλάτησε μὲν τὰς περὶ τὸν Ὠξὸν περσικὰς ἐπαρχίας, παρέσχε δὲ εἰς τὸν Ἡράκλειον ἐπικουρίαν 40,000 ἱππέων.

Οὕτω δὲ ἀπανταχόθεν ἐνισχυθεὶς καὶ ἀσφαλισθεὶς, ὁ Ἡράκλειος ἐνέβαλε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 627 εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν καὶ εἰς τὴν Ἀσσυρίαν, καὶ προελάσας ἀπὸ τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ εἰς τὰς περὶ τὸν Τίγριν χώρας, πολλὰς μὲν ἐκυρίευσε πόλεις, πολλὴν δὲ ἐπήνεγκε λεηλασίαν. Ὁ Χοσρόης ἀντιπαρέταξε κατ' αὐτοῦ ἐνταῦθα, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ῥαζάτην, τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ κράτους αὐτοῦ, αἵτινες λέγονται συμποσωθεῖσαι εἰς 500,000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι βεβαίως ὑπερβολή. Ὅπως δὴποτε ὁ Ῥαζάτης ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπέφευγε πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα, περιοριζόμενος εἰς συμπλοκάς μικράς, αἵτινες ὅμως δὲν διεκώλυον τὴν πρόοδον τοῦ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπῆλθεν οὕτω ὁ μὴν σεπτέμβριος, οἱ δὲ Χαζάροι λεκμηκότες ἀπὸ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πορειῶν καὶ τῶν ἀδιακόπων ἀγώνων καὶ βλέποντες ἐνταύτῳ προσεγγίζοντα τὸν χειμῶνα, ἤρχισαν νὰ λειποτακτῶσι καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Ἡρακλείου ἀπαντες ἄδειαν νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ βασιλεὺς παρατάξας τὸν στρατὸν καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀταράχως ἀπὸ τῶν ἀστάτων ἐκείνων συμμαχῶν, ἐστράφη ἔπειτα πρὸς τὰ ἴδια τάγματα· καὶ, ἵνα ἐνθαρρύνῃ αὐτὰ διὰ τὴν αἰφνιδίαν ταύτην τῆς δυνάμεως ἐλάττωσιν «γινῶτε, ἀδελφοί, ἀνέκραξεν, ὅτι οὐδεὶς ἡμῖν συμμαχῆσαι θέλει, ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεὸς καὶ ἡ τοῦτον τεκοῦσα ἀσπόρως Θεοτόκος. Τοῦτο δὲ γίνεται ὅπως δείξῃ ἐν ἡμῖν καὶ πᾶσι τούτοις τὴν ἐαυτοῦ δυναστείαν, καταπέμψας ἡμῖν τὴν αὐτοῦ βοήθειαν.» Ταῦτα δὲ εἰπὼν καὶ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς ἐπευφημούμενος ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὰ πρόσω καταστρεπτικὴν αὐτοῦ πορείαν. Ἡ δὴωσις αὕτη ἐπροξένησε πολλὴν ἀμηχανίαν εἰς τὸν Ῥαζάτην, ὅστις δὲν ἠδύνατο ὡς ἐξ αὐτῆς νὰ συντηρήσῃ τὸν πολυάριθμον αὐτοῦ ὄχλον. Τῇ 1 δεκεμβρίου ὁ Ἡράκλειος ἔφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ κατὰ τὴν Ἀσσυρίαν ποταμοῦ Ζαβάτου, ὅστις καλεῖται σήμερον μέγας Ζάβ, ὠνομάζετο δὲ τὸ πάλαι καὶ Λύκος, καὶ εἶναι ὁ ποταμὸς, παρὰ τὸν ὁποῖον φθάσαντες οἱ μετὰ Ξενοφῶντος Ἕλληνες ἔπαθον ὑπὸ

Τισσαφέρνους τὴν τραγικὴν ἐκείνην προδοσίαν δι' ἧς ἀπεστερήθησαν τῶν στρατηγῶν αὐτῶν καὶ λοχαγῶν, ἣτις ὅμως δὲν ἴσχυσε νὰ καταβάλλῃ τὸ θάρος καὶ τὴν πειθαρχίαν τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου στρατοῦ. Ὁ Ἡράκλειος περάσας τὸν Ζάβατον κατεσκήνωσε περὶ τὴν ἀρχαίαν Νινευὶ, οὐ μακρὰν, καὶ ἴσως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πεδίου τῶν Γαυγαμήλων, ὅπου ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐνίκησε τὸ δεύτερον ἐκ παρατάξεως τὸν τελευταῖον τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους βασιλέα. Ὁ δὲ Ῥαζάτης διεπέρασε τὸν ποταμὸν Ζάβατον ὀλίγον τι κατωτέρω καὶ στρατοπεδεύσας περὶ τὴν συμβολὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Τιγρεως, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ἀναρρίψῃ τὸν κύβον καὶ νὰ κρίνῃ τὴν ὅλην τύχην τοῦ μακροῦ καὶ πεισματώδους τούτου ἀγώνος διὰ μάχης μιᾶς καὶ κρισίμου.

Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη τῇ 12 δεκεμβρίου 627. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἐξηγοῦσι κατὰ δυστυχίαν οὔτε τὴν παράταξιν οὔτε τὰ διὰφορα τῶν δύο στρατῶν κινήματα, ἀλλ' ἐξυμνοῦσι μόνον ἅπαντες τὴν προσωπικὴν τοῦ Ἡρακλείου ἀνδρείαν, ἣτις κατὰ τὴν ἀειμνήστον ταύτην ἡμέραν ἀνεδείχθη φαίνεται ἐνάμιλλος τῆς ἀκατασχέτου ὁρμῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐπιβαίνων ἐπὶ τοῦ Δόρκωνος, ἵππου τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία ἀπεμνημόνευσε τὸ ὄνομα, ὁ βασιλεὺς παρέσυρε μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν, κατέπληξε δὲ τοὺς ἀντιπάλους διὰ τόλμης καὶ δεξιότητος ἣν ἐθαύμασαν οἱ κράτιστοι τῶν μαχητῶν. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἔλαβε τραῦμα διὰ δόρατος εἰς τὸ χεῖλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπληγώθη ὁ Δόρκων δι' ἀκοντίου εἰς τὸν μηρόν· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὁ γενναῖος ἵππος ἔφερε τὸν ἀναβάτην αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς τριπλῆς τῶν βαρβάρων φάλαγγος. Ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς ἐφόνευεν ἰδίᾳ χειρὶ τρεῖς τῶν ὀνομαστοτέρων ἐπὶ τῇ ἀνδρείᾳ στρατηγῶν τῶν πολεμίων, ἐν οἷς καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον Ῥαζάτην. Καὶ ἔπese μὲν γενναίως ὁ Ῥαζάτης, ἀλλ' ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐν θριάμβῳ περιαγομένη ἐνέπλησε θλίψεως καὶ ἀπελπισίας τὰ περσικὰ τάγματα. Ἡ ὀλόχρυσος αὐτοῦ πανοπλία, ἡ ἀσπίς ἡ συγκειμένη ἐξ ἑκατὸν εἴκοσι πετάλων, ἡ σπάθη αὐτοῦ καὶ ὁ τελαμὼν, τὸ ἐφίππιον καὶ ὁ θώραξ ἐκόσμησαν τὸν θρίαμβον ὃν βραδύτερον ἐτέλεσεν ὁ Ἡράκλειος. Ἡ δὲ μάχη, ἣτις ἤρχισεν ἀπὸ πρωΐας, ἐξηκολούθησε πεισματωδεστάτῃ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥαζάτου μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἐσπερινῆς ὥρας· τὰ περὶ τὸν Ἡράκλειον τάγματα ἐκυρίευσαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων λαφύρων εἴκοσι καὶ ὀκτὼ σημαίας· τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατεκόπη, οἱ δὲ νικηταὶ διενυκτέρευσαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, κηρύξαντες ὅτι δὲν ἀπώ-

λεσαν εἰμὴ πεντήκοντα ἄνδρας, ἐκτὸς πολλῶν χιλιάδων τραυματιῶν. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς φαίνεται ἀπίθανος καὶ δυσανάλογος πρὸς τοὺς τραυματίας. Ὅτι δ' ἐπιμαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ζημίαν ἣν ὑπέστη ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶναι ὅτι οἱ περισωθέντες Πέρσαι ἔσχον τὸ θάρρος νὰ μείνωσιν ἐν τῷ μέσῳ τῶν πτωμάτων τῶν συναγωνιστῶν αὐτῶν, εἰς διάστημα μόνις δύο σαγιτοβολῶν, μέχρι τῆς ἐβδόμης ὥρας τῆς νυκτός. Περὶ δὲ τὴν ὀγδόην ὥραν ὑπεχώρησαν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν, καὶ συναθροίσαντες τὰ σκεύη διεσπάρησαν τῇδε ἀκαεῖσε δι' ἑλλειψιν διαταγῶν.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνεδείχθη μετὰ τὴν νίκην οὐδὲν ἥττον δραστήριος ἢ πρὸ αὐτῆς. Μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης ἀθροίσας νέας δυνάμεις συνεκρότησεν ἀξιόλογον ὅπως οὖν στρατὸν, ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ εὐθὺ κατ' αὐτοῦ, ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτὸν νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγὸν ὅστις ἐξηκολούθει ἐτι πολιορκῶν τὴν Χαλκηδῶνα. Ὅθεν καταλαβὼν τὴν Νινευί, ἣτις δὲν ἦτο ἤδη εἰμὴ ἀπλοῦν πολίχινιον οἰκοδομηθὲν ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας καὶ πολυθρυλήτου πρωτεύουσας τῆς Ἀσσυρίας, διεπέρασεν αὐθις τὸν Ζάβρατον καὶ ἤρχισε καταβαίνων τὴν ἀριστερὰν, τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Τίγρεως ὄχθην καὶ βαδίζων ἐπὶ Κτησιφῶντα, τὴν μεγάλην τοῦ περσικοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Εἰς τῶν ὑποστρατήγων αὐτοῦ Γεώργιος ὁ Ἀρμένιος, ἐλάσας μίλια 48 ἐν μιᾷ νυκτί, ἐκράτησε τὰς τέσσαρας γεφύρας τοῦ ποταμοῦ Κάπρου, τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου μικροῦ Ζάβ, καὶ, κυριεύσας πολλὰ μικρὰ περσικὰ φρούρια, ἐζώγησε τοὺς ἐν αὐτοῖς. Τῇ δὲ 23 δεκεμβρίου διέβη τὸν Κάπρον αὐτὸς ὁ βασιλεὺς καὶ καταλύσας εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἰεσδὲν ἐπανηγύρισεν αὐτόθι τὴν ἐορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως. Καθ' ὅλην τὴν χώραν ταύτην τῆς Ἀσσυρίας ὑφ' οὗντο ἐκ διαλειμμάτων παρὰ τὸν ποταμὸν Τίγριν μέχρι Κτησιφῶντος ἀνάκτορα πολυτελῆ τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, ὧν ἐν ἦτο καὶ τὸ προρρηθὲν βασίλειον τοῦ Ἰεσδέν. Ἐκεῖθεν ὁ Ἡράκλειος μετέβη εἰς ἕτερον ἀνάκτορον τὸ ἐπιλεγόμενον Ῥουσαῖ καταστρέψας δὲ καὶ τοῦτο ἔσπευσεν ἐπὶ τὸν ποταμὸν Φίσκον ἢ καθὼς τὸν ἔλεγον τότε Τορνᾶ (σήμερον δὲ Ὀδορνέ), ὑποπτεύων ὅτι οἱ πολέμιοι, οἵτινες ἀκαταπαύστως ὑπεχώρουν, θέλουσι περιμεῖναι τελευταῖον αὐτὸν ἐκεῖ· ἀλλ' ἠπατήθη, διότι οἱ Πέρσαι ἅμα εἶδον τὸν Ἡράκλειον πλησιάζοντα, ἐξηκολούθησαν τὴν ὀπισθοδρόμησιν αὐτῶν.

Τῇ 1 ἰανουαρίου τοῦ 628 ἔτους ὁ βασιλεὺς περάσας τὸν Φίσκον κατέλυσεν εἰς τὸ βασίλειον τὸ ἐπιλεγόμενον Βεκλαλί, ὅπου ἀνεπαύθη

ὁ στρατὸς ἐπὶ τινὰς ἡμέρας καὶ ἐπανηγύρισε τὰ κατορθώματα αὐτοῦ. Οὐ μακρὰν τοῦ χώρου τούτου ἔκειτο εἰς θέσιν ὀχυρωτάτην ἡ πόλις Δασταγέρδ, ὅπου συνήθως διέτριβε πρὸ εἴκοσι τεσσάρων ἔτων ὁ Χοσρόης καὶ ὅπου ἤλπισε πάλιν ὁ Ἡράκλειος ὅτι θέλει ἀντιπαραταχθῆ κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης ἔφυγε καὶ ἐκείθεν, ὥστε τῇ ἕκτῃ ἰανουαρίου, κατ' αὐτὴν τῶν Φώτων τὴν ἡμέραν, ὁ Ἡράκλειος εἰσῆλθεν ἀκωλύτως εἰς Δασταγέρδ. Ἐνταῦθα εὗρε θησαυροὺς ἀμυθήτους. Τὸ πολυτιμότεον τῶν λαφύρων ὑπῆρξαν βεβαίως 300 χρυσιανικαὶ σημαῖαι τὰς ὁποίας εἶχον κυριεύσει οἱ Πέρσαι ἐν τοῖς προηγούμενοις πολέμοις. Ἀλλ' ἐὰν ἡ καρδιά τοῦ Ἡρακλείου ἠὺφράνθη πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀνάκτησιν ταύτην, ὁ περὶ αὐτὸν στρατὸς ἀπεζημιώθη διὰ τοὺς ἀτρύτους αὐτοῦ ἀγῶνας, εὐρὼν ἐνταῦθα σιωροὺς χρυσοῦ, ἀργύρου, ἀρωμάτων, μεταξωτῶν καὶ ἄλλων ὑφασμάτων, πολλὰ ἀγάλματα εἰκονίζοντα τὸν ἀγέρωχον Χοσρόην, παραδείσους βρίθοντας φασιανῶν, στρουθοκαμήλων, δορκάδων, ὀνάγων. Ὑπῆρχον δὲ αὐτόθι καὶ τίγρεις καὶ λέοντες παμμεγέθεις διὰ τὸ κυνήγιον τοῦ βασιλέως. Εἰς δὲ τὰ βασίλεια ἐφυλάττοντο πολυάριθμοι κόραι Περσίδες καὶ Ἑλληνίδες, αἱ τελευταῖαι αὗται ἀρπαγεῖσαι ἐν ταῖς ἐπιδρομαῖς ὅσας ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη δὲν εἶχον παῦσαι οἱ Πέρσαι ἐπιχειροῦντες ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ταῦτα μὲν λέγουσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι· συγγραφεὺς δὲ Ἀραψ ἔτι θαυμαστότερα τερατολογεῖ περὶ τῶν θησαυρῶν τοῦ βασιλέως Χοσρόου· διότι βεβαίως ὅτι κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ὅτι εἶχε χίλια κιβώτια πλήρη πολυτίμων λίθων καὶ πλήν τούτων χιλίους ἐλέφαντας ὧν πολλοὶ μὲν ἦσαν λευκότεροι χιόνος, πολλοὶ δὲ εἶχον ἀνάστημα δώδεκα ποδῶν. Ὅπως δὴποτε τὰ πάντα ἐλεηλατήθησαν καὶ ὅσα δὲν ἠδύναντο νὰ ἀπαχθῶσι κατεπυρπολήθησαν εἰς ἀνταπόδοσιν τῶν συμφορῶν ὅσας ἄλλοτε ἐπῆνεγκεν ὁ Χοσρόης εἰς τὰς πολυαρίθμους παρ' αὐτοῦ ἐρημωθείσας καὶ πυρποληθείσας πόλεις. Ἐνῷ δὲ ἐτιμῶρει οὕτω τὸν ἀντίπαλον, ὁ Ἡράκλειος ἀπέδιδε συγχρόνως τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀπείρους αἰχμαλώτους ὅσους οὗτος εἶχεν ἄλλοτε ἀπαγάγει εἰς τὰ ἐνδότερα ταῦτα τῆς Ἀσίας.

Ὁ Χοσρόης ἐν τούτοις ἔφευγε πρὸς τὴν Σουσιανήν. Εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ἐκείνον φοβερόν αὐτοῦ ἀντίπαλον, προσετέθη ἤδη καὶ ἕτερος πολέμιος ἐσωτερικός. Ὁ Χοσρόης εἶχε τελευταῖον ἀποφασίσει νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγόν, ὅστις, ὡς εἶδομεν, ἐξηκολούθει πολιορκῶν τὴν

Χαλκηδόνα. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς οὗτος, εἴτε ἐκ κακῆς συνεννοήσεως εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν λαβὼν ἀφορμὴν δυσπιστίας κατὰ τοῦ βασιλέως, ἀπῆλθε μὲν ἐκ Χαλκηδόνος, ἀπῆλθεν ὅμως οὐχὶ ἵνα βοηθήσῃ, ἀλλ' ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτόν. Οὐδὲν ἦττον δὲ ὁ πεισματώδης Χοσρόης ἀπέρριψε τὰς ἐπεικειῖς περὶ εἰρήνης προτάσεις ὅσας ὑπέβαλεν αὐτῷ πάλιν ὁ Ἡράκλειος καὶ διέταξε τὰ τελευταῖα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ λείψανα νὰ ὑπερασπίσωσι πάσῃ δυνάμει τὴν Κτησιφώντα, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ διαπεράσωσι μὲν τὸν οὐ μακρὰν αὐτῆς ῥέοντα ποταμὸν Δέλαν ἢ Σίλλαν (ὃν οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσιν Ἀρβάν), νὰ καταστρέψωσι δὲ ἀπάσας τοῦ ποταμοῦ τούτου τὰς γεφύρας. Ὡστε ὁ Ἡράκλειος ἠναγκάσθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' εὐρὼν τὰς γεφύρας τοῦ Δέλα καταστραφείσας καὶ τὸν ποταμὸν τούτον μὴ ἔχοντα πόρον, ἐνόμισε φρόνιμον νὰ μὴ ἐπιμείνῃ ταλαιπωρῶν τὸν στρατὸν ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος, ἀλλὰ νὰ ἀναπαύσῃ αὐτὸν μέχρι τοῦ ἔαρος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπληροφορεῖτο ὅτι ὁ Χοσρόης εὗρεν ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ ἐχθρὸν δεινότατον δι' οὗ ἐμελλε πιθανῶς νὰ ἐκπέσῃ τῆς ἀρχῆς. Ὅθεν ἀνελθὼν τὰς ὄχθας τοῦ Δέλα καὶ ὑπερβάς τὰς τοῦ Ζάγρου πύλας τῶν Γορδυαίων ἢ Κουρδικῶν ὀρέων, αἵτινες φέρουσιν ἐξ Ἀσσυρίας εἰς Μηδίαν, ἐφθασεν εἰς Γάζακα. Διέβη δὲ μετὰ πολλοῦ κόπου τὸ ὄρος ἐκεῖνο καὶ ἂν ὀλίγον ἀνέβαλλε τὴν πορείαν, ἤθελε κινδυνεύσει μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι ἀπὸ τῆς 24 φεβρουαρίου τοῦ ἔτους τούτου μέχρι τῆς 23 μαρτίου δὲν ἔπαυσε πίπτουσα χιών εἰς τὴν χώραν ἐκείνην. Εἰς Γάζακα ὅπου ἔμεινε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἀνεπαύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ δαφιλίᾳ, καὶ ἔλαβεν εἰδήσεις εὐφροσύνους καὶ κρισίμους.

Τρόντι ὁ γέρων Χοσρόης, ἀφοῦ διέταξε τοὺς στρατηγοὺς αὐτοῦ νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν Κτησιφώντα, ἀπεφάσισε, κύπτων ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἡλικίας καὶ τῶν ἀτυχημάτων, νὰ παραιτήσῃ τὴν βασιλείαν, ἀναγορεύων διάδοχον, οὐχὶ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Σιρόην ὃν εἶχε φυλακισμένον, ἀλλ' ἕτερόν τινα τῶν παίδων ἰδιαζόντως παρ' αὐτοῦ ἀγαπώμενον. Μία ὅμως τῶν Περσῶν μερὶς ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως ἣτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦ Χοσρόου, ἀποφυλακίζει τὸν Σιρόην, ὅστις ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς φονεῖει τὸν γέροντα πατέρα καὶ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ἅμα πέμπει εἰς Γάζακα πρὸς τὸν Ἡράκλειον προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνωμολογήθη ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας τῇ 8 ἀπρι-

λίου· καὶ ὁ Ἡράκλειος μετὰ τοσαῦτα κατορθώματα ἀνεδείχθη μετριοπαθέστατος, διότι δὲν ἀπήτησεν ἀπὸ τῶν πρέσβειων τοῦ Σιρόου εἰμὴ τρία τινά· νὰ ἀνακτήσῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος τὰ ἀρχαῖα πρὸς τὴν Περσίαν σύνορα, νὰ ἀποδοθῶσιν ἐκατέρωθεν οἱ αἰχμάλωτοι καὶ νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὸν Ἡράκλειον ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρὸς ὃν ἄλλοτε Πέρσης στρατηγὸς εἶχεν ἀπαγάγει ἐξ Ἱεροσολύμων. Ὁ Σιρόης ἐδέχθη ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὁ δὲ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐκ Γαζάκων ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἔδωκε μὲν τὰς ἀναγκαῖας διαταγὰς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συντεθειμένων, δι' ἐπανειλημμένων δὲ ἐπιστολῶν ἀνήγγειλε τὰς χαρμοσύνους ταύτας εἰδήσεις εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἡ τελευταία περιεσώθη ἡμῖν ὁλόκληρος ἐν τῷ πασχάλῳ χρονικῷ, καὶ θέλομεν παραθέσει αὐτὴν ἐνταῦθα εἰ καὶ ὅπως οὐν μακρὰν, διότι ἐν γένει μὲν τόσον ὀλίγας ἐπισήμους ἐκθέσεις ἔχομεν ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος τόσον συγκεχυμένοι καὶ ἀτελεῖς εἶναι αἱ εἰδήσεις τῶν χρονογράφων, ὥστε ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θέλει, ὑποθέτομεν, εὐχαρίστως διεξέλθαι ἐπιστολὴν ὑπαγορευθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρωταγωνιστοῦ τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος, ἐπιστολὴν ἄλλως χαρακτηριστικωτάτην τῶν προσώπων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν περιστάσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῶν μέσων τοῦ μαΐου μηνὸς 628. Τούλάχιστον τελουμένης τῇ 15 μαΐου τοῦ ἔτους τούτου τῆς ἀγίας πεντηκοστῆς, ἀνεγνώσθη ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνευφημιῶν, τῶν εὐλογιῶν καὶ τῶν προσευχῶν λαοῦ ἀναριθμήτου, ἔχουσα ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς.

Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ, εἰσέλθατε ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιᾷσει, καὶ γινώτε ὅτι κύριος αὐτός ἐστιν ὁ Θεός. Αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς καὶ οὐχ ἡμεῖς. Ἡμεῖς δὲ λαὸς αὐτοῦ ἐσμεν καὶ πρόβχτα νομῆς αὐτοῦ. Εἰσέλθατε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις καὶ ἐξομολογεῖσθε αὐτῷ. Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὅτι Χριστὸς κύριος, εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἕως γενεᾶς καὶ γενεᾶς ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. Εὐφρανθήτωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιᾶσθω ἡ γῆ καὶ τερφθήτω ἡ θάλασσα καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Καὶ πάντες οἱ χριστιανοὶ αἰνοῦντες καὶ δοξολογοῦντες εὐχαριστήσωμεν τῷ μόνῳ Θεῷ, χαίροντες ἐπὶ τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ὀνόματι χαρὰν μεγάλην. Ἐπесе γὰρ ὁ ὑπερήφανος καὶ θεομάχος Χορρόης. Ἐπесе καὶ ἐπτωματίσθη εἰς τὰ καταχθόνια, καὶ ἐξωλοθρεύθη ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ, ὁ ὑπεραιρόμε-

νος καὶ λαλήσας ἀδικίαν ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουθενώσει κατὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ ἀχράντου μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀπώλετο ὁ ἄσεβής μετ' ἡχοῦς. Ἐπέστρεψεν ὁ πόνος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Καὶ ἐπὶ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ κατέβη ἡ ἀδικία αὐτοῦ. Τῇ γὰρ κδ' τοῦ παρελθόντος φεβρουαρίου μηνὸς τῆς ἐνισταμένης πρώτης ἐπινεμήσεως, τῆς ταραχῆς αὐτῷ γενομένης ὑπὸ Σιρόου τοῦ πρωτοτόκου αὐτοῦ υἱοῦ, καθὼς δι' ἐτέρας ἡμῶν κελεύσεως ἐσημάναμεν ὑμῖν, καὶ πάντων τῶν ἐκείσε Περσῶν ἀρχόντων τε καὶ στρατευμάτων μετὰ καὶ παντὸς τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀπὸ διαφόρων τόπων συναχθέντος ἀπὸ τοῦ καταράτου Χοσρόου συνδραμόντων τῷ μέρει Σιρόου, μετὰ καὶ Γουρδανάσπα τοῦ πρὶν ἐξάρχου τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ἐπετήδευσεν ἐκεῖνος ὁ θεομίσητος Χοσρόης φυγῇ χρῆσασθαι, καὶ συσχεθεὶς δέσμιος ἐβλήθη ἐν τῷ νέῳ καστελλίῳ τῷ κτισθέντι παρ' αὐτοῦ ἐπὶ προφυλακῇ τῶν παρ' αὐτοῦ συναχθέντων χρημάτων.»

»Καὶ τῇ κέ τοῦ αὐτοῦ φεβρουαρίου μηνὸς Σιρόου στεφθέντος καὶ ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν, καὶ τῇ κή τοῦ αὐτοῦ μηνὸς, μετὰ τὸ ποιῆσαι τὸν θεομίσητον Χοσρόην τὰς δ' ἡμέρας σιδηροδέσιμον ἐν πάσῃ ὁδύνῃ, ἀνείλε τὸν αὐτὸν ἀγνώμονα καὶ θεομάχον καὶ ὑπερήφανον καὶ βλάσφημον πικροτάτῳ θανάτῳ, ἵνα γινῶ ὅτι Ἰησοῦς ὁ τεχθεὶς ἐκ Μαρίας, ὁ σταυρωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καθὼς αὐτὸς ἦν γράψας, εἰς ὃν ἐβλασφήμησε, Θεὸς παντοδύναμός ἐστι, καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ κατὰ τὰ παρ' ἡμῶν γραφέντα αὐτῷ. Καὶ ἐν τῷ μὲν βίῳ τούτῳ οὕτως ἀπώλετο ὁ θεομάχος ἐκεῖνος. Ἀπῆλθε δὲ τὴν ὁδὸν Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου τοῦ ἀκούσαντος ἀπὸ τοῦ παντοδυνάμου ἡμῶν Θεοῦ, ὅτι καλὸν ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ μὴ γεννηθῆναι, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀκατάσβεστον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀξιῶσι αὐτοῦ ἀπῆλθεν.»

»Διὰ τῆς ἐτέρας ἡμῶν κελεύσεως τῆς γενομένης παρ' ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ ἀπλήκτου (τοῦ στρατοπέδου) ἡμῶν τοῦ πλησίον τῶν Κανζάκων (Γαζάκων), τῆς περιεχούσης τὴν κίνησιν τὴν ἀπὸ τῆς ιζ' τοῦ ὀκτωβρίου μηνὸς μέχρι τῆς ιε' τοῦ μαρτίου μηνὸς, ἐσημάναμεν τὸ πῶς ὁ Θεὸς καὶ ἡ δέσποινα ἡμῶν ἡ θεοτόκος συνέπραξεν ἡμῖν τε καὶ τοῖς φιλοχρίστοις ἡμῶν ἐκστρατεύμασιν ὑπὲρ ἔννοιαν ἀνθρωπίνην, καὶ τὸ πῶς ἔφυγεν ἐνώπιον ἡμῶν ὁ θεομίσητος καὶ ἀνάσκαφος Χοσρόης ἀπὸ τοῦ Δασταγερχοσάρ ἐπὶ Κτησιφῶντα, καὶ πῶς ἀπώλοντο τὰ παλάτια αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἐπαρχιῶν τῆς περσικῆς πολιτείας,

καὶ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡδυνήθη Σιρόης ποιήσασθαι τὴν κίνησιν κατ' αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι ἡμᾶς τὴν κέλευσιν ἐκείνην καὶ στεῖλαι αὐτὴν τῇ ιε τοῦ παρόντος μαρτίου μηνός, ἐν τῷ φροντίζειν τοῦ γνῶναι ἡμᾶς ἕνεκεν Χοσρόου καὶ Σιρόου τὰ παρακολουθήσαντα καὶ πέμψαι ἡμᾶς ἐν διαφόροις τόποις, καὶ ἕως τοῦ Σιαρσοῦρων καὶ ἕως τοῦ μικροῦ Ζάβα (Ζάβ), τοῦ Καλχᾶς, τοῦ Ἰεσδὲμ, ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ὁδοῖς ἐκ τε τῶν εὐτυχεστάτων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων καὶ τῶν Σαρακηνῶν τῶν ὄντων ὑπὸ τὴν φιλόχριστον ἡμῶν πολιτείαν, διὰ τὸ, ὡς εἴρηται, γνῶναι ἡμᾶς ἀκριβῶς τὰ ἐκεῖσε κινήθηεντα, τῇ κδ' τοῦ αὐτοῦ μαρτίου μηνός ἤνεγκαν πρὸς ἡμᾶς εἰς ἅπληκτον ἡμῶν τὸ πλησίον τῶν Κανζάκων οἱ τῆς σκούλας (οἱ σωματοφύλακες) ἓνα Πέρσην καὶ ἓνα Ἀρμένιον, οἵτινες ἐπέδωκαν ἡμῖν ὑπομνηστικὸν γενόμενον πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τινος ἀδσηκρῆτις Περσῶν, ἔχοντος ὄνομα Χοσδάη, καὶ ἀξίωμα Ῥασαῆν, περιέχον ὅτι Σιρόου ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν, ἀπέλυσεν αὐτὸν μετὰ καὶ ἄλλων ἀρχόντων πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὑπομνηστικοῦ αὐτοῦ Σιρόου γενομένου πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι καταλαβὼν εἰς τὸ Ἀρμαν συνεῖδε τοῦ ἀπολῦσαι πρὸς ἡμᾶς τοὺς προειρημένους δύο ἄνδρας ἐπὶ τῷ πεμφθῆναι τινας, τοὺς ὀφείλοντας ἀβλαβεῖς διασῶσαι αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἐγνώσθη ἡμῖν διὰ τὸ θεωρῆσαι αὐτὸν πολλὰ σκηνώματα Περσῶν κατὰ τὴν ὁδὸν ἀναιρεθέντα ὑπὸ τοῦ εὐτυχεστάτου ἡμῶν στρατοῦ ἀπὸ τοῦ Ναρθὰν περὶ τὰ γ' σκηνώματα, καὶ ὅτι ἐκ τούτου δειλιάσας ἐφοβήθη χωρὶς τῶν διασωστῶν καταλαβεῖν πρὸς ἡμᾶς. Καὶ τῇ κε' τοῦ αὐτοῦ μαρτίου μηνός ἀπελύσαμεν πρὸς αὐτοὺς Ἡλίαν τὸν ἐνδοξότατον στρατηλάτην τὸν ἐπικλην Βαρσοκά, καὶ Θεόδοτον τὸν μεγαλοπρεπέστατον δρουγγάριον μετὰ νεωτέρων καὶ κ' ἑππων ἀδιστράτων σελλαρίων ὀφειλόντων ἀπαντηθῆναι καὶ διασῶσαι αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς. Μετ' αὐτῶν δὲ συνείδμεν πέμψαι καὶ Γουσδανάσπαν τὸν Ῥαζεὶ τὸν χιλιάρχον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ τὸν ἐλθόντα πρὸς ἡμᾶς, ὅτε ἡ ταραχὴ ἐγένετο μετὰ τοῦ Σιρόου καὶ Χοσρόου. Καὶ τῇ λ' τοῦ μαρτίου μηνός ἐδεξάμεθα ἀπόκρισιν ἐν αὐτῷ τῷ ἅπληκτῳ ἡμῶν τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων ἀπὸ Ἡλία καὶ Θεοδότου καὶ Γουσδανάσπα, ὡς ὅτι μέγαν χειμῶνα εὗρον εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζάρα (Ζάγρου), καὶ ὅτι ἐξέλαβον ἐκ τῶν καστελλίων Πέρσας καὶ ἄλογα, καὶ οὕτω κόπτουσι τὰς χιόνας, καὶ ὅτι ἐγνώσθη αὐτοῖς πλησιάζει ἐν τοῖς μέρεσιν ἐκείνοις τοὺς πρεσβευτὰς τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σιρόου τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ μέγαν χειμῶνα γενέσθαι οὐκ ἡδυνήθησαν ὑπερ-

ὅτι τὸ ὄρος τοῦ Ζᾶρα. Καὶ ἐκ τούτου ἔγνωμεν ἡμεῖς καὶ πάντες οἱ
 τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἐπὶ τὸ πλεόν ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ
 εὐμένεια καὶ ἀγαθότης ὠδήγησεν ἡμᾶς καὶ ὁδηγεῖ καὶ διασώζει. Εἰ
 γὰρ συνέβη ἡμᾶς ὀλίγας ἡμέρας ἐμβραδύναι ἐπὶ τὰ μέρη τοῦ Ζᾶρα,
 καὶ εἴθ' οὕτω γενέσθαι τὸν χειμῶνα, δαπανῶν τοσούτων μὴ εὕρισκο-
 μένων ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις, εἰς μεγάλην βλάβην εἶχεν ἐλθεῖν τὰ εὐ-
 τυχεστάτα ἡμῶν ἐκστρατεύματα. Ἐξότε γὰρ ἐκινήσαμεν ἐκ τοῦ Σιαρ-
 σούρων, τουτέστιν ἀπὸ τῆς κδ' τοῦ φεβρουαρίου μηνός, μέχρι τῆς λ'
 τοῦ μαρτίου μηνός οὐκ ἐνέδωκε χιονίζειν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ Θεοῦ ἐλθόντες
 ἐπὶ τὰ μέρη τῶν Κανζάκων ἤυραμεν δαπάνας πολλὰς καὶ ἀνθρώπων
 καὶ ἀλόγων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῶν Κανζάκων ἐμείναμεν, τελεία
 οὔση καὶ ἐχούση περὶ τοὺς τριςχιλίους οἴκους, καὶ ἐν τοῖς πέριξ χωρίοις,
 ὥστε δυνηθῆναι ἡμᾶς τοσαύτας ἡμέρας ἐν ἐνὶ τόπῳ ἐπιποιῆσαι καὶ
 ἐκελεύσαμεν τοῖς τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἵνα τὰ ἄ-
 λογα αὐτῶν εἰς τοὺς οἴκους τῆς πόλεως βάλῃσι διὰ τὸν γενόμενον
 χειμῶνα, καὶ ἵνα πρὸς ἓνα ἵππον εἰς ἕκαστος αὐτῶν ἔχη εἰς τὸ ἅπλη-
 κτον ἡμῶν πλησίον γὰρ αὐτῆς τῆς πόλεως ἐστὶ τὸ φωσᾶτον ἡμῶν ὃ γὰρ
 βαρισμάνας (διοικητῆς) τῆς πόλεως τῶν Κανζάκων καὶ πάντες οἱ κτή-
 τορες αὐτῆς, ἡνίκα ἔμαθον ὑπερβῆναι εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζᾶρα, ἀνεχώ-
 ρησαν καὶ εἰς ὀρεινοὺς τόπους ἀπῆλθον εἰς ὀχυρώτερα καστέλλια. Ἡ-
 νίκα δὲ ἐδεξάμεθα τοὺς δύο ἀνθρώπους τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σιρόου
 τοῦ βασιλέως Περσῶν, τὸν ἓνα ἐξ αὐτῶν, τουτέστι τὸν Πέρσην, ἀπε-
 λύσαμεν μετὰ καὶ ἐτέρων ἀνθρώπων πρὸς τὸν βαρισμάναν τῶν Κανζά-
 κων, ἀπὸ μ' μιλίων ὄντα καὶ εἰς καστέλλιον ὀχυρὸν, καὶ ἐποιήσαμεν
 πρὸς αὐτὸν ὑπομνηστικὸν ἵνα κὰν ξ' ἄλογα λόγῳ τῶν πρεσβευτῶν εὐ-
 τρεπίσῃ, εἰς τὸ ἐν συντόμῳ καὶ ἀνεμποδίστως ἀπελθεῖν αὐτοὺς πρὸς
 Σιρόην βασιλέα Περσῶν. Καὶ δεξάμενος τοὺς πεμφθέντας παρ' ἡμῶν
 ὁ βαρισμάνας καὶ τὸ τοιοῦτον ἡμῶν ὑπομνηστικόν, ἐπὶ πολλὰς ὥρας
 εὐφῆμησαν καὶ ἡμᾶς καὶ Σιρόην βασιλέα Περσῶν καὶ αὐτὸς καὶ πάν-
 τες οἱ εὐρεθέντες ἐκεῖσε. Ἐπληροφορήθησαν γὰρ ἐκ τοῦ πεμφθέντος
 Πέρσου ἀπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ ὅτι ὁ θεομάχος Χοσρόης ἀπώλετο καὶ ὅτι
 βασιλεὺς Περσῶν Σιρόης ἐγένετο, καὶ ἀντέγραφεν ἡμῖν ὁ βαρισμάνας
 ὅτι πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν ἐγκελευσθέντα αὐτῷ τὰ ἄλογα τῶν πρεσβευ-
 τῶν ἀνευτρεπῆ ποιεῖ, καὶ ἡνίκα δέξεται δευτέραν ἡμῶν κέλευσιν πε-
 ριέχουσαν καταλαβεῖν τοὺς πρεσβευτάς, πρὸς ἡμᾶς αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ
 ὁ βαρισμάνας ἔρχεται φέρων τὰ τοιαῦτα ἄλογα, ὀφείλων πᾶσαν ὑ-

πουργίαν καὶ δουλείαν ἐκτελέσαι. Ἐπιποιησάντων δὲ ἡμῶν ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων ἕως τῆς τρίτης τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἐπικατέλαβε Φαῖακ ὁ ἀδσηκῆτις, ὁ καὶ Ῥασνᾶν, περὶ ὧραν δευτέραν, κυριακῆς οὔσης. Καὶ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐδεξάμεθα αὐτόν, καὶ ἐπέδωκεν ἡμῖν ὑπομνηστικὸν Καβάτου τοῦ καὶ Σιρόου τοῦ ἡμερωτάτου βασιλέως Περσῶν, περιέχοντα τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ καὶ ὅτι θέλει μεθ' ἡμῶν καὶ μετὰ ἐκάστου ἀνθρώπου εἰρήνην ἔχειν. Συνείδαμεν οὖν τὸ ἴσον τοῦ ὑπομνηστικοῦ Καβάτου τοῦ καὶ Σιρόου τοῦ ἡμερωτάτου, ὑποτάξαι τῇ παρουσίᾳ ἡμῶν κελεύσει, εἴθ' οὕτω δὲ καὶ τὸ παρ' ἡμῶν ἀντιγραφὴν αὐτῷ ὑποτάξαι. Ἔως δὲ τῆς ἐβδόμης τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ ἡμῶν ἐποιήσαμεν τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων, τουτέστι τὰς κζ' ἡμέρας, καὶ τῇ ὁγδόῃ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπελύσαμεν τὸν αὐτὸν Φαῖακ τὸν ἀδσηκῆτις, τὸν καὶ Ῥασνᾶν, κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον θεραπεύσαντες αὐτόν καὶ πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἔσχε μετ' αὐτοῦ καὶ πρόσωπα εὐυπόληπτα, καὶ ἀπελύσαμεν μετ' αὐτοῦ Εὐστάθιον τὸν μεγαλοπρεπέστατον ταβουλάριον. Καὶ οὕτω θαρροῦμεν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἀγαθὸν καὶ παντοδύναμον Θεὸν καὶ εἰς τὴν δέσποιναν ἡμῶν τὴν Θεοτόκον, ὅτι πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν ἔχουσι διοικῆσαι.»

»Καὶ ἡμεῖς δὲ τῇ η' τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐκινήσαμεν σὺν Θεῷ ἐκ τοῦ ἀπλήκτου ἡμῶν ὀφείλοντες τῇ ὁδῷ ἡμῶν χρῆσασθαι τῇ ἐπὶ Ἀρμενίαν. Ἀλλὰ καλῶς ποιεῖτε ἀδιαλείπτως καὶ ἐκτενέστερον εὐχόμενοι ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀξιώσῃ ἡμᾶς, ὡς ἐπιθυμοῦμεν, ἰδέσθαι ὑμᾶς.»

Δὲν ἠὺφραίνετο δὲ μόνῃ ἡ πρωτεύουσα ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι τοῦ βασιλέως· πᾶσαι αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ κράτους ἐπαρχίαι ἡσθάνθησαν ἀμέσως τὰ εὐεργετικὰ τῆς εἰρήνης ἀποτελέσματα. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συντεθειμένων ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἡρακλείου Θεόδωρος διέτρεξεν, ἐν συνόδῳ ἐπιτρόπων τοῦ Σιρόου, τὰς πόλεις τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἀντικαθιστῶν ἀπανταχοῦ ἐλληνικὰς φρουράς ἀντὶ τῶν περσικῶν, καὶ προπέμπων μέχρι τῶν συνόρων τοῦ κράτους τὰς τελευταίας ταύτας ἐπανερχομένους εἰς τὰ ἴδια. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ βασιλεὺς ἀναχωρήσας ἐκ Γαζάκων (ἢ Γάζης) καὶ ὑπερβάς τὰ Γορδυαῖα ὄρη, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, προέβη μέχρι τῆς Ἀμίδης, ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν Ἱεράπολιν τῆς Συρίας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπορεύθη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, διατρίβων ἐκ διαλειμμάτων καθ' ὁδὸν ἵνα ἀ-

νορθώσῃ τὴν διοίκησιν τῶν πόλεων καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἡ θριαμβικὴ αὕτη καὶ εὐεργετικὴ σύναγμα πορεία αὐτοῦ διήρκεσε περὶ τοὺς πέντε μῆνας, διότι ὁ βασιλεὺς δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως παραλίαν εἰμὴ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον. Ἐκεῖ ἔδραμον πρὸς ὑποδεξίωσιν αὐτοῦ ὁ λαὸς τῆς πόλεως, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλείου Κωνσταντῖνος, καὶ ὁ πατριάρχης Σέργιος, κρατοῦντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδα καὶ ἄδοντες εὐχαριστηρίους τῷ Ὑψίστῳ ὕμνους. Ὁ καλὸς ἀγαθὸς μάγιστρος Βῶνος, ὅστις μετὰ τοσαύτης δεξιότητος διεξήγαγε τὰ πράγματα ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ βασιλέως, εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῷ μεταξὺ. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος τὸν ὁποῖον ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀφήσει παῖδα δεκαετῆ, ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου τῷ 622, ἦτο ἤδη νέος ἑπτακαίδεκαέτης. Ἡ συνέντευξις τῶν δύο βασιλέων ὑπῆρξε κατανυκτική. Ὁ νέος Κωνσταντῖνος ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πατρὸς, ὅστις ἐγείρας αὐτὸν ἀμέσως, ἠσπάσθη μετὰ δακρύων, τὸ δὲ θέαμα τοῦτο συνεκίνησεν ἐπὶ μακρὸν τὸ ἀναρίθμητον τῶν ἀνθρώπων πλῆθος ἐνώπιον τοῦ ὁποίου συνέβαινε. Μετὰ μικρὰν ἀνάπαυσιν ὁ Ἡράκλειος διαπεράσας τὸν Βόσπορον εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν ἐν θριάμβῳ ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλεφάντων. Ἄνδρες δὲ προπορευόμενοι ἐκράτουν τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν, ὃν ἀνέσσωσεν ἀπὸ τῆς περσικῆς βεβηλώσεως καὶ ὑπελάμβανεν εὐλόγως ὡς τὸ ἐνδοξότατον τῶν ἄθλων αὐτοῦ τρόπαιον. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ πλῆθους προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, αἰνιττόμενοι τὰς ἐξ τοῦ Ἡρακλείου στρατείας, παρέβαλλον τὸν βασιλέα πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν, ὅστις, ἐν ἡμέραις ἐξ δημιουργήσας τὸν κόσμον, ἀνεπαύσατο τῇ ἐβδόμῃ.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι ἡγεμόνες ἔδειξαν τοσαύτην στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν, καὶ πολιτικὴν σύνεσιν, καὶ δεξιότητα περὶ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος, ὅσῃν ὁ Ἡράκλειος. Ἀνακεφαλαίωσωμεν τῶντι τὰ διαπραχθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἑπτὰ ἔτη. Τῷ 622 ἀποβιβάζεται εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Ἰστικοῦ κόλπου καὶ διὰ μόνου τούτου τοῦ στρατηγικοῦ κινήματος ἀναγκάζει τοὺς ἐν Χαλκηδόνι στρατοπεδεύοντας Πέρσας νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι τῶν νοτιανατολικωτέρων ἐκείνων ὁρίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς δυσχωρίαις τοῦ Ταύρου, ὅπου ἡττῶνται. Τότε ὁ Ἡράκλειος ἀνερχόμενος ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν ὑπερβαίνει τὸν Ταῦρον, διέρχεται τὴν Καππαδο-

κίαν καὶ κατελθὼν εἰς τὸν Πόντον διαχειμάζει περὶ τὸν Ἄλυν ποταμόν, ἀπαλλάξας οὕτω πολεμίων διὰ μιᾶς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἑλληνικὴν χερσόνησον. Τῷ δὲ 623 ἐμβάλλει εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἀποβιβάσθεις εἰς Τραπεζοῦντα τρέπεται πρὸς ἀνατολὰς, ἔρχεται εἰς τὴν Ἀρμενίαν, περὰ τὸν Ἀράξην ποταμόν, ἐμβάλλει εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν, κυριεύει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Γάζαν, καὶ ἔπειτα ὀπισθοχωρήσας εἰς Ἀλβανίαν, διαχειμάζει παρὰ τὴν Κασπίαν. Ἐκεῖ ἐν Ἀλβανίᾳ, διεξάγει εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐπιτηδεϊότατον πόλεμον κατὰ τριῶν περσικῶν στρατῶν καὶ κατατροπώνει ὁλοσχερῶς ἓνα ἐξ αὐτῶν μεθ' ὃ τῷ 625 ἐπιστρέφει πρὸς τὸν Ἄλυν ποταμόν, διὰ τῆς Ἀρμενίας τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κιλικίας, ὅπου αὐθις κατασυνέτριψε περὶ Σάρον τὰς περσικὰς δυνάμεις. Ἡ τριετὴς αὕτη ἐκστρατεία, ἥ πολλὰς καὶ ποικίλας πληγὰς ἐπενεγκοῦσα εἰς τὸ περσικὸν κράτος, δὲν κατέβαλεν εἰς ἐτὶ τὸν Χοσρόην. Τῷ 626 ὁ γέρων οὗτος βασιλεὺς συμφωνεῖ μετὰ τῶν Ἀθάρων νὰ πολιορκήσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διὰ τριῶν νέων στρατῶν ἀγωνίζεται νὰ συλλάβῃ ὡς ἐν δικτύῳ τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ. Ὁ Ἡράκλειος, πέμψας τὴν ἀναγκαίαν ἐπικουρίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, παραμένει ἐν Καππαδοκίᾳ, ἅμα μὲν ἐπιτηρῶν τὴν μεγάλην πολιορκίαν, ἅμα δὲ ἀπειλῶν τὸ περσικὸν κράτος. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτι οἱ Ἀθαρεὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζεύξωσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ εἰς τῶν τριῶν νέων στρατῶν τοῦ Χοσρόου ὅστις ἔμελλε νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἀθαραι, ἀλλ' οὐδὲν κατάρθωσι, διετέλει κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μάτην περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκηδόνος, καὶ ὅτι ὁ δεύτερος τῶν στρατῶν ἐκείνων κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου, ὁ Ἡράκλειος ἐξώρμησεν αὐθις ἐπὶ τὴν Κολχίδα, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ τινὰς μῆνας ἀμυνόμενος μὲν κατὰ τοῦ τρίτου περσικοῦ στρατοῦ, παρασκευαζόμενος δὲ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐγδότερα τοῦ κράτους. Τρόντι ἐν ἀρχῇ τοῦ 627 ἐπισκῆπτει αὐθις εἰς τὴν Μηδίαν καὶ τὴν Ἀσσυρίαν, κατατροπώνει ὁλοσχερῶς ἐν Νινευὶ τὰς τελευταίας τοῦ Χοσρόου δυνάμεις, κυριεύει καὶ λεηλατεῖ ἅπαντα τὰ παρὰ τὸν Τίγριν ποταμόν περσικὰ βασίλεια καὶ ἐτοιμάζεται νὰ εἰσελάσῃ εἰς Κτησιφῶντα, ὅτε μανηθάνει ὅτι οἱ Πέρσαι περιελθόντες εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμμηχανίαν καὶ ἀπελπισίαν, καταβάλλουσι τὸν ἰσχυρογνώμονά Χοσρόην καὶ ἀναγορεύουσι τὸν υἱὸν αὐτοῦ Σιρόην, πρόθυμον ὄντα νὰ ἀποθέσῃ τὰ ὅπλα. Τότε ὁ Ἡράκλειος ἐπανέρχεται εἰς Γάζαν τῆς Ἀτροπατη-

νῆς Μηδίας καὶ δεχθεῖς ἐκεῖ τοὺς πρέσβεις τοῦ νέου βασιλέως, ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Ἡ ἱστορία θαυμάζει καὶ δικαίως τὴν ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς Ἀσίας τῶν μυρίων Ἑλλήνων. Θαυμάζει ἔτι μᾶλλον τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους· καὶ θαυμάζει οὐδὲν ἧττον τὴν διὰ τῆς Ἰσπανίας ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἐφοδὸν τοῦ Καρχηδονίου Ἀννίβα· ἀλλὰ ἰδὲν προσήκει ἄρα γε νὰ ἀποδοθῇ ὡσαύτως δικαιοσύνη εἰς τὰς μεγαλεπηβόλους ἐκείνας τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεις δι' ὧν κατεβλήθη εἰς ἑδάφος τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος;

Ἐδειξε δὲ καὶ μετριοπάθειαν συνετὴν μετὰ τοσαύτας νίκας περὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ὑπέπεσε τότε εἰς τὸ ἀμάρτημα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν ἐζήτησε νὰ ἐπεκτείνῃ πρὸς ἀνατολὰς τὸ κράτος, ὅπως ἔπραξεν ἐκεῖνος πρὸς δυσμὰς, δὲν ἐζήτησε νὰ αὐξήσῃ τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο, ἐνῶ καὶ τῶν προὑπαρχόντων ἡ συγχώνευσις ἦτο ἤδη δυσχερεστάτη. Ὁθεν τὰ ὅρια τοῦ κράτους ἔμειναν οἷα ἦσαν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τελευταίου τριακονταετοῦς πολέμου· ὁ ποταμὸς Ἀράξης πρὸς βορρᾶν, ὁ ποταμὸς Εὐφράτης πρὸς μεσημβρίαν. Ἐπέκεινα αὐτῶν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἦσαν Νεστοριανοί, πρὸς οὓς πᾶσα συνδιαλλαγὴ ἀπέβη ἀδύνατος, τὰ δὲ ἄλλα φύλα καὶ δόγματα ἦσαν ἐντελῶς ἀλλότρια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Ἀράξου ἐπεκράτει ὁ χριστιανισμὸς, καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἡ ὀρθοδοξία, ἣτις ἤλπιζεν ἔτι νὰ προσοικειωθῇ τὰς ὑφισταμένας αἱρέσεις καὶ ἰδίως τὴν ἐπισημοτάτην αἵρεσιν τῶν μονοφυσιτῶν· ἤλπιζε δηλαδὴ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν θρησκευτικὴν ἐνότητα καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἐνότητα τὴν πολιτικὴν.

Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτοι εἶναι οἱ ἀγῶνες τοὺς ὁποίους ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν ἵνα ἐπιρρώσῃ ἠθικῶς τὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, αἰσθήματος οὐχὶ ἀπλῶς θεωρητικοῦ καὶ ἀδρανοῦς, οἷον δυστυχῶς ἐπεκράτει τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ πρακτικοῦ καὶ ἐνεργοῦ οἷον μόνον ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν χριστιανικὸν κόσμον ἀπὸ τῶν ποικίλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἠπειλεῖτο. Ναὶ μὲν τὸ ἐνεργὸν καὶ πρακτικὸν ἐκεῖνο αἰσθημα δὲν ἠδυνήθη νὰ ρίψῃ παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ρίζας ἀρκετὰ βαθείας, ὥστε νὰ παραγάγῃ διαρκεῖς τοὺς καλλίστους αὐτοῦ καρπούς· μετ' ὀλίγον μάλιστα θέλομεν ἶδει αὐτὸ ναρκούμενον αὐθις ἐκ

διαλειμμάτων ἐνώπιον τῆς ἀραβικῆς θρησκείας καὶ κατακτῆσεως, καὶ ἐπὶ τινα χρόνον καταβαλλόμενον ὑπ' αὐτῆς, ὅπως πρὸ τοῦ Ἑρακλείου εἶχε καταβληθῇ ὑπὸ τῆς περσικῆς θρησκείας καὶ κατακτῆσεως. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ἄξιον ἰδιαζούσης μελέτης εἶναι τὸ πολίτευμα τοῦ Ἑρακλείου καὶ τῶν ἄλλων μοναρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσοι, αἰσθαινόμενοι μὲν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμφυσήσωσι πνεῦμα ζωοποιὸν εἰς τὸ ἐκκελυμένον ἐκείνο κοινωνικὸν σῶμα, μὴ εὐρίσκοντες δὲ ἄλλο πρὸς τοῦτο ὄργανον εἰμὴ τὴν πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα ἀφοσίωσιν, ἡγωνίζοντο νὰ καταστήσωσι τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην χρήσιμον εἰς τὸν κοινωνικόν, τὸν πολιτικόν, τὸν ἐθνικὸν βίον· διότι ἂν οἱ περὶ τοῦτου ἀγῶνες δὲν ἠὺδοκίμησαν πάντοτε καὶ ἂν ἐπὶ τέλους τὸ ἔργον ἐντελῶς ἐματαιώθη, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πολλάκις ἡ θρησκεία, ἀποβαλοῦσα τὴν τότε συνήθη αὐτῇ νάρκην, οὐ μόνον ἔσωσε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἀλλὰ καὶ κλέος αὐτῇ περιεποίησεν ἐκ διαλειμμάτων. Ἐντεῦθεν δὲ δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν διδάγματα ἀσφαλῆ περὶ τοῦ ἀρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἐλληνισμοῦ.

Τῷ ὄντι οὐδέποτε ἔθνος ἠὺδαιμόνησε καὶ ἐμεγαλούργησεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ ἰσχυρῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων· ἐν δὲ τῶν ἐλατηρίων τούτων, καὶ τὸ ἰσχυρότατον πάντων, εἶναι ἡ θρησκεία. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἠθικοὶ τῶν ἐθνῶν μοχλοὶ, φιλοπατρία, φιλοτιμία, φιλοδοξία, παιδεία, ἰσονομία, καὶ εἴ τις ἄλλος, ἡκωμένοι ὁμοῦ δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἑλλειψιν τῆς θρησκείας, ἐνῷ ἡ ἱστορία ἀναφέρει ἔθνη διὰ μόνης τῆς θρησκείας ὑπάρξαντα, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐλληνισμόν. Ἀλλὰ, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἵπομεν, ἡ θρησκεία, ἵνα τονώσῃ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, δεόν νὰ μὴ ἐκτραπῇ εἰς τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸν παράδοξον πολλαπλασιασμόν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων, εἰς τινὰς ὀλεθρίας παρεξηγήσεις τῶν κανόνων τῆς πίστεως. Ταῦτα τὰ ἀτοπήματα ἐπεχείρησαν πολλοὶ βασιλεῖς νὰ θεραπεύσωσι διὰ ποικίλων τρόπων.

Δυστυχῶς αὗται τῆς βασιλείας αἱ προσπάθειαι δὲν ἐπετύχχανον πάντοτε, καὶ πολλάκις ὑπενέδιδον εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἀντιπολίτευσιν πολλῶν ἐκ τῶν τοῦ κλήρου, οἵτινες ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡξίουσαν, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν σκοπεῖ τὴν ἠθικὴν τῆς πολιτείας διαμόρφωσιν, ἀλλὰ τὴν συγκρότησιν ἰδίας πολιτείας, ἀσχέτου πρὸς τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα· καὶ ὅσάκις ἡ κληρικὴ αὕτη ἀντιπολίτευσις κατίσχυε, τὸ κράτος ἐμαρκίνετο. Ὅσάκις ὅμως ἡ βασιλεία κατώρθωνε

νὰ μετοχετεύσῃ τὸν θρησκευτικὸν χυμὸν ἐντὸς τῶν σπλάγχχνων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ κράτος παραδόξως ἐπερρῶννυτο, ὅπως ἰδίως συνέβη ἐπὶ Ἡρακλείου. Τούτων δὲ τῶν ἀγώνων τῆς βασιλείας ἡμῶν ἡ μελέτη εἶναι χρησιμωτάτη, καθὼς δυναμένη νὰ φέρῃ εἰς διδάγματα πρακτικά. Ναὶ μὲν ἡ θρησκεία δὲν ἀποτελεῖ σήμερον τὸ μόνον ἠθικὸν τοῦ ἔθνους ἐλατήριον. Ὁ καθ' ἡμᾶς ἐλληνισμὸς ἀναμορφοῦται ὁσημέραι διὰ τοῦ ἐναρμονίου συνδυασμοῦ τριῶν στοιχείων, τῶν ἐξ ἧς· πρῶτον τῶν παραδόσεων τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὸ ὄνομα ἡμῶν, τὴν γλῶσσαν, τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας· δεύτερον, τῶν παραδόσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὰ δόγματα τῆς πατρὶου θρησκείας, τὰς ἀρχὰς τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς κυβερνητικῆς ἐνότητος· τρίτον, τῶν δυνάμεων τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὰς ὁποίας δεῖν νὰ συναρμολογήσωμεν πρὸς τὰ προϋπάρχοντα τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου στοιχεῖα, ἵνα ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς καθ' ἑκάστην προαγομένας ἀπαιτήσεις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἡ θρησκεία, ἂν δὲν ἦναι ἤδη ὁ μόνος τοῦ καθ' ἡμᾶς ἐλληνισμοῦ μοχλὸς, εἶναι πάντοτε μέρος τοῦ ἐθνικοῦ βίου ὁργανικόν, οὗ ἄνευ ἐθνικὸς βίος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι πάντοτε εἰς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων, ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ ἰδρυθῇ ἡ μέλλουσα τῆς ἀνατολῆς τύχη. Ποία ὅμως θρησκεία; Τοῦτο εἶναι ἐν τῶν σπουδαιωτάτων ἐρωτημάτων εἰς τὰ ὅποια ἀπαντᾷ ἡ πάτριος ἱστορία. Ποία λοιπὸν εἶναι ἡ θρησκεία, ἥτις ἔσωσεν ἡμᾶς ἐν τῇ παρελθόντι καὶ ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον ἡμῶν; Ὁχι βεβαίως ἡ θρησκεία, ἡ χωριζομένη ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα καὶ κατακλεισμένη εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια· ὄχι ἡ θρησκεία ἡ πρεσβεύουσα ὅτι ἀρκεῖ νὰ τηρῶμεν τοὺς τύπους τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως ἵνα ὀνομαζώμεθα χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες, καὶ τοὶ παραβαίνοντες τὰ κοινότερα τῆς ἠθικῆς παραγγέλματα, καὶ τοὶ καταπροδίδοντες τὰ ἱερώτερα πρὸς τὸν ἐλληνισμὸν καθήκοντα. Ὁχι ἡ πίστις χωρὶς ἔργων, ἡ πίστις ἡ νεκρά· ὄχι! Ἡ τυπικὴ αὕτη λατρεία δὲν εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ, δὲν εἶναι τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου, δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα δι' οὗ ἀντεπαλαίσαμεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας κατὰ Περσῶν καὶ Μωαμεθανῶν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι θρησκεία ἄνευ τύπων δὲν ὑπῆρξεν, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ, ὥστε ἡ ἀκριβὴς αὐτῶν τήρησις εἶναι καθῆκον ἀπαραβάτον. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι οἱ τύποι μόνον, ἄνευ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως, ἄνευ ἔργων καὶ θυσίας δὲν ἀποτελοῦσι θρησκείαν; Τὰ ἔθνη λοιπὸν δὲν

ἀκμάζουσι καὶ δὲν μεγαλουργοῦσιν εἰμὴ διὰ τῆς θρησκείας ἧτις στήνει τὸν θρόνον αὐτῆς ἐν μέσῃ κοινωνίᾳ καὶ ἐν μέσοις στρατοπέδοις ἵνα διδάξῃ τὸν λαὸν τὸ χρηστῶς πολιτεύεσθαι καὶ τὸ γενναίως θνήσκειν διὰ τῆς θρησκείας, οἷαν ἐνόησαν αὐτὴν οἱ ἀείμνηστοι ἱεράρχαι οἱ ὑπὲρ αὐτῆς τῷ 1821 θυσιασθέντες διὰ τῆς θρησκείας, οἷαν ἐνόησαν αὐτὴν οἱ πατέρες ἡμῶν, οἱ ὑπὲρ αὐτῆς προθύμως καὶ περιουσίαν καὶ ζωὴν καταβάλλοντες διὰ τῆς θρησκείας, οἷαν χθὲς ἀκόμη ἐνόησαν αὐτὴν οἱ ἀτρόμητοι ἄθληταὶ τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου, τῆς ὁποίας ἐναυλος ἔτι εἶναι ἡ ἡρωϊκὴ ἐκπυρσοκρότησις. Αὕτῃ εἶναι ἡ πίστις δι' ἧς ἐθριάμβευσε κατὰ Περσῶν ὁ Ἡράκλειος· αὕτῃ δι' ἧς οἱ Κωνσταντινοὶ, οἱ Βασιλῆιοι καὶ οἱ Κορνηνοὶ, τοσάκις κατετρόπωσαν τοὺς μωαμεθανοὺς· αὕτῃ ὑπὲρ ἧς ἔπεσεν ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ τελευταῖος Κωνσταντῖνος· αὕτῃ δι' ἧς ἀνεκτῆσάμεν ἐν μέρει τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὕτῃ, αὕτῃ καὶ μόνῃ, δι' ἧς, ἐὰν, κατὰ τὸν ἀπόστολον, μαρτυρήσωμεν καὶ συνευδοκήσωμεν τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ἡμῶν, θέλομεν δυνηθῆ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐνότητά.

Ἐν δὲ τῷ μέσῳ αἰῶνι οὐδεὶς τῶν βασιλέων ἡμῶν εἰργάσθη ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ ἐκείνῳ σκοπῷ πρακτικώτερον τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἀναφλέξῃ μὲν τὰς καρδίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἐμπνέων αὐτοῖς τὸ καθήκον τοῦ νὰ τιμωρήσωσι τὰς συμφορὰς ὅσας ὑπέστη τὸ πάτριον θρησκεῦμα ἐκ τῶν περσικῶν ἐπιδρομῶν, νὰ καθαγιασθῇ δὲ τὰς περὶ τούτου πεποιθήσεις αὐτῶν ἀντιτάσσων τὴν οἰκτίρμονα εἰκόνα τοῦ ἐσταυρωμένου Σωτῆρος καὶ τὴν μυστηριώδη ἔννοιαν τῆς θεοτόκου αὐτοῦ μητρὸς εἰς τὴν κτηνώδη ζωροαστρικὴν πυρολατρείαν. Πᾶσαι τοῦ βασιλέως ἐκείνου αἱ ἀγορεύσεις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπέβλεπον· ὁποῖαν δὲ ἐντύπωσιν δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ προξενήσωσιν αἱ ἀγορεύσεις αὗται, ἐξερχόμεναι ἐκ τῶν χειλέων ἀνδρὸς ἡγουμένου μὲν ἀείποτε, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ προκινδυνεύοντος τῶν ταγμάτων αὐτοῦ; Εἶδομεν αὐτὸν τὴν ἡμέραν τῆς πρώτης ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεως λαβόντα ἀνὰ χειρὰς τὴν ἀχειροποίητον τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα καὶ οὕτω κατελθόντα εἰς τὴν παραλίαν ἀφ' ἧς ἐξέπλευσεν ἐπὶ τὸν Ἰστικὸν κόλπον. Εἶδομεν αὐτὸν ἐν Κιλικίᾳ κρατοῦντα ἀνὰ χειρὰς τὴν θαυματουργὸν ἐκείνην εἰκόνα καὶ ταύτην εἰς τοὺς συστρατιώτας δεικνύοντα ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν μάχην. Εἶδομεν αὐτὸν εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς Περσίας ἐπαγγελλόμενον εἰς τοὺς

πίπτοντας τὸν ἀμάραντον στέφανον τῆς αἰωνίου δόξης. Εἶδομεν αὐτὸν ἰδρύοντα τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἄμα τελετὴν τῆς ἀκαθίστου ἀκολουθίας. Εἶδομεν τελευταῖον αὐτὸν κατὰ τὸν θρίαμβον ὃν ἐτέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ἀγῶνος ἔχοντα προπορευόμενον πρὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἄρματος τὸν ζωοποιὸν σταυρὸν, ὃν κατηνάγκασε τοὺς Πέρσας νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ, ἀπαχθέντα ἄλλοτε ἐξ Ἱεροσολύμων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη. Ἀλλὰ ἐν ἑαρι τοῦ ἀκολούθου ἔτους 629 ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Συρίαν συνεπαγόμενος τὸ τιμιώτατον ἐκεῖνο τῆς πίστεως ἡμῶν καιμήλιον, τὸ διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἀνασωθὲν ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἀφικόμενος εἰς Ἱεροσόλυμα ἀποκατέστησε πρὸ πάντων εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς πόλεως ταύτης θρόνον τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν, ὅστις εἶχεν ὡσαύτως ἀπαχθῆ αἰχμαλώτος ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὅτε πρὸ δεκατεσσάρων ἐτῶν οὗτοι διήρπασαν τὴν ἱερὰν πόλιν καὶ ἤδη ἀνέκτισε τὴν ἐλευθερίαν μετὰ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων. Ὁ σταυρὸς παρεδόθη εἰς τὸν πατριάρχην σῶος καὶ ἀλύμαντος, διότι οἱ Πέρσαι οὐδεμίαν ἐπήνεγκον αὐτῷ, ὡς βεβαιοῦται, βλάβην. Τῇ δὲ 14 Σεπτεμβρίου ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ὑψώσῃ πανηγυρικῶς τὸ σύμβολον ἐκεῖνο τῆς πίστεως καὶ τῆς νίκης ὅπου ἄλλοτε ἔστατο, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν τοῦ ἔτους 335 ἐγερθὲν αὐτόθι τὸ πρῶτον ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου (σελ. 520 τοῦ 2ου τόμου). Καὶ ἐξῆλθε λοιπὸν βαστάζων τὸν σταυρὸν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον· ὁ κληρὸς ἔψαλλε τὸ «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος, καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα.» Λαὸς δὲ ἀναρίθμητος ἐπευφύμει καὶ ὑψολόγει τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἐθνικὴ ἄμα καὶ θρησκευτικὴ τελετὴ ἣν ἱδρυσεν ὁ Ἡράκλειος καὶ ἦν ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε πανηγυρίζουσα μέχρι τῆς σήμερον τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἐκάστου ἔτους.

Ἄλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία εὐτυχὴς καὶ μεγάλη τοῦ Ἡρακλείου ἡμέρα. Ἐνῷ πρέσβεις τῆς ἀπωτάτης δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης ἀνατολῆς προσήρχοντο συγχαίροντες αὐτῷ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀφ' ἑνὸς οἱ πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγοβέρτου, καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων· ἐνῷ εἶχε τὴν συνειδήσιν ὅτι δι' ἐπταετῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων διέπραξεν ὅ,τι δὲν εἰμπόρεσαν

νὰ διαπράξωσιν ἐπὶ αἰῶνας οἱ ἰσχυρότατοι καὶ περιφανέστατοι τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Ἰουλιανός, ὁ Ἰουστινιανός· ἐνῶ ἡδύνατο νὰ νομίσῃ ὅτι καταβαλὼν εἰς ἔδαφος τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος ἐξησφάλισε διὰ παντός τὸ χριστιανικὸν αὐτοῦ βασίλειον ἀπὸ τοῦ πολεμίου ὅστις μόνος ἐφαίνετο ἀπειλῶν αὐτὸ ἐξ ἀνατολῶν· καὶ ἐνῶ ἤλπιζε νὰ ἀσχοληθῇ τοῦ λοιποῦ ἐν ἀνέσει καὶ ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν διοικητικὴν καὶ ἡθικὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς, αἴφνης φάσμα φοβερὸν ἐξεγερθὲν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου παρέστη αὐτῷ καὶ ἤξιώσεν ὅτι ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ τοῦ Ἡρακλείου ἀγῶνες ἦσαν προοίμια ἀπλᾶ ἀγώνων φοβερωτέρων, εἰς οὓς ἐκάλεσε τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμόν νέος προφήτης καὶ νέον δόγμα. Ὁ προφήτης οὗτος ἦτο ὁ Μωάμεθ· τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα.

Ὁ Μωάμεθ ἐγεννήθη εἰς Μέκκαν τῆς Ἀραβίας, ἐν ἔτει 569 ἢ 571 μ. Χ., ἤρχισε τὸ κήρυγμα αὐτοῦ εἰς ἡλικίαν ἐτῶν τεσσαράκοντα, ἦτοι περὶ τὸ 610, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἀπὸ τῆς Μέκκας εἰς Μεδινάν, ἐτέραν τῆς Ἀραβίας πόλιν, τῷ 622, ἀφ' ἧς καὶ ἄρχεται τὸ μωαμεθανικὸν ἔτος τὸ καλούμενον ἔτος τῆς Ἐγίρας ἦτοι τῆς φυγῆς· ἐκεῖθεν ἐπεχείρησε τὴν διάδοσιν τοῦ νέου δόγματος καθ' ὅλην τὴν Ἀραβίαν, ἐγένετο βαθμηδὸν κύριος τῆς χερσονήσου ταύτης καὶ αὐτῆς τῆς Μέκκας τῷ 630, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὰ δύο ἐπόμενα ἔτη καὶ ἀπέθανε κατὰ ἰούνιον τοῦ 632.

Τὸ δογματικὸν μέρος τοῦ θρησκευτικοῦ κηρύγματος τὸ ὁποῖον ἀντήχησε τότε διὰ τοῦ Μωάμεθ ἐν τῇ ἀραβικῇ χερσονήσῳ καὶ ἐμελλε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' αὐτὸ λαοὺς ἀναριθμήτους καὶ χώρας ἀχανεῖς, ἦτο ἀπλούστατον. Τὸ κήρυγμα τοῦτο τὸ ὁποῖον ἐκλήθη Ἰσλάμ, ὃ ἐστὶν ἀφοσίωσις (ἐξ οὗ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν Μοσλεμάν ἢ μουσουλμάνοι, ἦτοι τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένοι) περιωρίζετο εἰς δύο δόγματα· τὴν ἐνότητά τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Τὸ περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ δόγμα συνεκεφαλαιοῦτο ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ῥήσει ἣτις ἀπέβη τὸ σύμβολον τοῦ ἰσλάμ ἢ ἰσλαμισμού, ἔχουσα ὡς ἐξῆς· εἰς καὶ μόνος ὁ-πάρχει Θεός, ἀπόστολος δὲ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Μωάμεθ. Ὁ Μωάμεθ ἀπέκρουε τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, λόγῳ μὲν διότι ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ, ἔργῳ δὲ διότι δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἀποστολὴν ἣν ἡξίου ὅτι ἔχει ὁ νέος οὗτος προφήτης. Τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος συγκεφαλαιοῦται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτός, κατελθὼν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἐνανθρωπήσας, ἐκήρυξε τὴν σωτήριον διδασκαλίαν δι' ἧς

ἔμελλε νὰ ἀνγκαινισθῇ ἠθικῶς ἡ ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ πρόδηλον ὅτι τὸ δόγμα τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τὸν νέον προφήτην· διότι ἰπῶς οὗτος, ἀπλοῦς ἄνθρωπος ὢν, ἤθελε τολμήσει νὰ μεταβάλῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ κηρυχθέντα ; Τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἦτο νὰ ἀφήσῃ τὸν Θεὸν μεμω-
νωμένον ἐν οὐρανῷ καὶ μηδὲν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἀμέσως σχε-
τισθέντα, νὰ παρασταθῇ δὲ αὐτὸς ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς νέος ἀπόστολος
καὶ νέος προφήτης, ἐπιτετραμμένος νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῶν προ-
κατόχων αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωάμεθ δὲν ἤξιον ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀπό-
στολος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀπ' ἐναντίας ἐφιλοτιμεῖτο νὰ
συναρμολογήσῃ αἰείποτε τὸ θρησκευμα αὐτοῦ μετὰ τῶν δύο προηγου-
μένων μονοθεϊκῶν θρησκευμάτων, τοῦ τε ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανια-
κοῦ, σεβόμενος τὰς γραφὰς αὐτῶν καὶ τοὺς προφήτας, τῶν ὁποίων ἔ-
λεγεν, ὡς προείπομεν, ὅτι ἦλθε νὰ συμπληρώσῃ ἀπλῶς τὸ ἔργον. Ὁθεν
ὁ νέος ἀπόστολος ὠμίλει εὐλαβῶς περὶ Πεντατεύχου, Ψαλμῶν, Εὐαγ-
γελίου, περὶ Ἀδὰμ, Νῶε, Ἀβραάμ, Μωϋσέως, Δαυὶδ καὶ Ἰησοῦ. Ἰδίως
δὲ ἐπισωρεύει εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐγκώμια, ἐξ ὧν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ
Γάλλος Βαρθελεμῦ Σαιντιλιέρ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προεικάζῃ τις τὸν
ἄσπονδον πόλεμον τὸν μετ' ὀλίγον προκύψαντα μετὰ τὸ ἰσλαμισμόν
καὶ χριστιανισμόν. Δὲν ἀπεδέχετο μὲν τὴν παρθένον Μαρίαν ὡς θεο-
τόκον, ἀλλ' ὅμως ἐπρέσβευεν ὅτι αὕτη καὶ ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφὴ
καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ σύζυγος Ἀἰσά καὶ ἡ θυγάτηρ Φατιμέ, ἦσαν αἱ τέσ-
σαρες τέλειαι τοῦ κόσμου τούτου γυναῖκες. Ἐλεγε δὲ ὅτι ὁ Ἰησοῦς
Χριστὸς ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, ἦτο τῳόντι ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ· εἶναι ὁ
λόγος αὐτοῦ ὁ σκηνώσας ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Μαρίας, εἶναι πνεῦμα ἐξ
αὐτοῦ ἐκπορευόμενον· εἶναι ἄξιος πάσης τιμῆς ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν
τῷ ἄλλῳ κόσμῳ, εἶναι εἰς ἐξ ἐκείνων ὅσοι μᾶλλον πλησιάζουσιν εἰς
τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ ἐξαπεστάλη ἵνα ἐπαναγάγῃ
ἰουδαίους καὶ χριστιανούς εἰς τὴν ὁδὸν ἀφ' ἧς ἐξετράπησαν. Ὁ Μωϋ-
σῆς καὶ ὁ Ἰησοῦς, προσέθετεν, ἠγάλλοντο ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἐλευ-
σεως προφήτου ὅστις ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ ἐπιφανέστερος αὐτῶν. Αὐ-
τὸς λοιπὸν ὁ Μωάμεθ, ἦτο ὁ παράκλητος τῶν γραφῶν, ὁ μέγιστος
καὶ τελευταῖος τῶν ἀποστόλων τοῦ Θεοῦ. Ὁ νέος οὗτος ἀπόστολος πα-
ρέστησε τὰ περὶ μελλούσης ζωῆς δι' εἰκόνων καὶ ἐπαγγελιῶν ἐπιτη-
δειοτάτων νὰ παρασύρῳ τὸν πολὺν ὄχλον, ὡς θέλει ἐξηγηθῇ μικρὸν
κατωτέρω. Τὰ δὲ τυπικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτοῦ παραγγέλματα συνί-
σταντο εἰς τὴν περιτομήν, τὸν καθαρισμόν, τὴν νηστείαν, τὴν εἰς Μέκ-

καν προσκύνησιν, τὴν προσευχὴν καὶ τὴν ἐλεημοσύνην. Ἐξαιρέτως πᾶσα εἰκονικὴ παράστασις ἀπηγορεύετο ὑπ' αὐτοῦ ὡς εἰδωλολατρεία, οὐδὲν ἦττον αὐστηρῶς ἢ ἐν τῷ μωσαϊκῷ θρησκευματι. Ταῦτα ἦσαν τὰ κεφάλαια τοῦ νέου κηρύγματος· καὶ ἐννοεῖται ὅτι ἂν ὁ Μωάμεθ περιωρίζετο εἰς ταῦτα, τὸ κήρυγμα αὐτοῦ δυσκόλως ἤθελε κυριαρχήσῃ ὅσον ἐκυριάρχησεν. Ἀλλ' ὁ μεγαλοφυὴς οὗτος ἀνὴρ προσέθηκεν εἰς τὰ προεκτεθέντα μετὰ θαυμαστῆς τφόντι δεξιότητος ἀρχὰς τινὰς καὶ δοξασίας αἵτινες μόναι ἐξηγοῦσι πῶς τὸ νέον δόγμα ἤξιώθη τοσοῦτον μακροῦ θριάμβου.

Τὸ κοράνιον, ἥτοι ἡ ἱερὰ τοῦ ἰσλαμισμού βίβλος, περιέχει πολλὰ περὶ ἀνεξιθρησκείας παραγγέλματα. Λέγει που λ. χ. ὅτι οἱ τε πιστοὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐνὶ λόγῳ πάντες οἱ πιστεύοντες εἰς Θεὸν καὶ εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ποιοῦντες τὸ ἀγαθόν, θέλουσιν ἀνταμειφθῇ ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Καὶ ἀλλαχοῦ· μὴ βιάζετέ τινα εἰς τὰ τῆς θρησκείας· ἡ ἀληθὴς ὁδὸς διακρίνεται ἀρκούντως ἀπὸ τῆς πονηρᾶς· ὁ μὴ πιστεύων εἰς εἰδῶλα καὶ πιστεύων εἰς Θεόν, στηρίζεται ἐπὶ κίονος ἀσαλεύτου. Καὶ πάλιν τὸ κοράνιον ὁμιλοῦν περὶ χριστιανῶν καὶ ἰουδαίων, οὓς καὶ ἀνθρώπους τῶν γραφῶν ἀποκαλεῖ, λέγει· ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ ὑμῶν εἶναι ὁ αὐτός. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως τὰ οἰκειότατα πρὸς ἄλληλα θρησκευματα ἀποβαίνουνσι καὶ ἐχθρικώτατα, ὅπως ἄσπονδοι εἶναι πολλάκις αἱ μεταξὺ συγγενῶν καὶ ὁμοφύλων διενέξεις. Τὸ αὐτὸ κοράνιον περιέχει παραγγέλματα τὰ ὅποια ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ προκαλέσωσιν ἀμέσως τὴν μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμού καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ῥῆξιν α' Ὁ ἀποποιούμενος, λέγει, νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, εἶναι οὐτιδανώτερος τοῦ κτήνους ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· θέλει λάβῃ τὴν ποινὴν τῆς ἀσεβείας, θέλει κολασθῇ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον. Καλέσατε ἰουδαίους καὶ χριστιανούς νὰ δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Πολεμήσατε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἀγῶνι. Ὅταν ὁ Θεὸς καταπέμψῃ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν νίκην, θέλετε ἰδεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἀσπαζομένους προθύμως τὸν ἰσλαμισμόν.» Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ κοράνιον ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς χαιρετίζει τὸν χριστιανισμόν καὶ τὸν ἰουδαϊσμόν ὡς ἀδελφούς, ἔπειτα περιφρονεῖ αὐτούς, ὅσον καὶ τοὺς εἰδωλολάτρας· μετ' ὀλίγον ἀπειλεῖ καὶ ἐπὶ τέλους προκαλεῖ τὸν ἰσλαμισμόν νὰ καταπολεμήσῃ αὐτούς. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον προέβη περαιτέρω. Ὁ προφήτης καὶ οἱ πιστοί, εἶπεν, οἵτινες ἐθυσίασαν τὴν περιουσίαν καὶ ἔχυσαν τὸ αἷμα αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ἰσλα-

μισμοῦ, θέλουσιν ἀξιώθῃ τῶν εὐλογιῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ θέλουσι κατοικήσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων τὴν κατοικίαν ἣν παρεσκεύασεν αὐτοῖς ὁ Θεός, τοὺς καταρρύτους ὑπὸ ποταμῶν παραδείσους, ὅπου βασιλεύει ὑπερτάτη μακαριότης. Τὸ ξίφος, προσέθετεν ὁ Μωάμεθ, εἶναι ἡ κλεῖς τοῦ οὐρανοῦ· μία δὲ βανὶς αἵματος χυθεῖσα ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, μία νυξ ἀγρυπνίας ὑπὸ τὰ ὄπλα ὑπὲρ αὐτοῦ, θέλουσι καταλογισθῇ πρὸς ὄφελος τῶν πιστῶν πλείοτερον ἢ δύο μηνῶν νηστεία καὶ προσευχή. Ὁ πίπτων ἐν τῇ μάχῃ θέλει ἐπιτύχει τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ αἱ πληγαὶ αὐτοῦ θέλουσιν εἶναι λαμπραὶ καὶ εὐώδεις· ἀγγέλων καὶ χερουβὶμ πτέρυγες θέλουσιν ἀντικαταστήσει τὰ μέλη ὅσα ἀπώλεσε· καλλοναὶ δὲ οὐράνιοι, καλούμεναι οὐροί, θέλουσιν ἀνταμείψει τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν πίστιν.

Ὅθεν τὸ κοράνιον οὐ μόνον προσεκάλει τοὺς πιστοὺς νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς ἰουδαίους, ὅπως καὶ τοὺς εἰδωλολάτραις, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπαγωγοτέρας τῶν ἁμοιβῶν ὑπέσχετο ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα πίπτοντας. Ὁ Βαρθελεμῦ Σαιντιλιέρ ἀξιοῖ ὅτι ὁ ἄσπονδος μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ ἀγὼν δὲν ὑπηγορεύθη ὑπὸ τοῦ κορανίου, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ τῶν μωαμεθανῶν συμφέροντος· τὸ κοράνιον, λέγει, ἐπρέσβευsen ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείας πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς ἰουδαίους. Ναὶ, πρεσβεύει ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείας· ἀλλὰ, ὡς πρὸ μικροῦ εἰδόμεν, περιέχει παραγγελίας καὶ προτροπὰς πολέμου, αἵτινες πρωῒμωτατα ὑπερίσχυσαν, διότι, ζῶντος ἔτι τοῦ Μωάμεθ, οἱ ἰουδαῖοι ἔπαθον τὰ πάνδηνα ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς καὶ δι' ἄλλων ποικίλων τρόπων ὑπέθαλψε τὸν πόθον τοῦ πολέμου παρὰ τοῖς ὁπαδοῖς αὐτοῦ καὶ παρώρμησεν αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀναλάβωσι θαρρούντως πάντα κίνδυνον. Ἀφοῦ ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς πιστοὺς, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἐν πολέμῳ πίπτοντας πιστοὺς τοσαύτας ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ἁμοιβάς, δὲν ἀπεστέρησεν αὐτοὺς, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τῶν ἀγαθῶν τοῦ παρόντος βίου καὶ ἐξαιρέτως τῶν ὑλικωτέρων ἀγαθῶν. Ἡ περιουσία καὶ ἡ ζωὴ τῶν νικωμένων παρεδόθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν νικητῶν. Αἱ κάλλιστα τῶν αἰχμαλώτων ἐγίνοντο παλλακίδες ἢ σύζυγοι τῶν ἀθλητῶν τοῦ νέου δόγματος, εἰς τῶν ὁποίων τὰ ἀχόρεστα πάθη ἠνοίχθη κατὰ τοῦτο στάδιον σχεδὸν ἀπεριόριστον, ἐπιτραπείσης αὐτοῖς τῆς πολυγαμίας. Καὶ ἔνθα μὲν αὐξήσῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστῶν, καθιερώθη ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ ἄσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμὸν ἐγίνοντο ἀμέσως δεκτοὶ εἰς

ἅπαντα τὰ πλεονεκτήματα ὅσων ἡξιώθησαν ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ οἱ πρῶτοι αὐτοῦ ὁπαδοί· ἵνα δὲ οἱ πιστοὶ, τῶν ὑποίων κύριον ἔργον ἦτο τὸ πολεμεῖν καὶ ἄρχειν καὶ ἀπολαμβάνειν, ἔχῃσι τοὺς ἐργαζομένους καὶ ἐπαρκοῦντας εἰς τὰς ποικίλας δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς αὐτῶν χρείας, καθιερώθῃ ἡ ἑτέρα ἀρχὴ τῆς ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει ἀνοχῆς τῶν ἀλλοθρήσκων, ὅσοι ὑποτασσόμενοι ἀπολύτως κατέβαλλον ἐτοιμῶς τοὺς ἐπιβληθέντας αὐτοῖς φόρους.

Προτροπὴ λοιπὸν τῆς ἱερᾶς βίβλου πρὸς καταπολέμησιν πάντων τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ δόγμα τοῦ ἰσλαμισμού, παρεκτός ἐάν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον πίπτοντας, ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς ἐπιζῶντας, ἐν τῇ παρούσῃ· τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ἐμποιήσωσιν εἰς τὸν μωαμεθανικὸν ὅμιλον τὸν χαρακτῆρα στρατοῦ· διαρκoῦς ἐπ' ἄπειρον αὐξάνοντος καὶ ἀδιαλείπτως προθύμου ὄντος νὰ ἄρῃ τὰ ὅπλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ κυριαρχίας. "Εν μόνον ὑπελείπετο, ὁ φόβος μήποτε ὁ στρατὸς οὗτος κορεσθεὶς πλούτου καὶ ἀπολαύσεων, ἀποβῇ ἄδρανέστερος ὅπως οὖν εἰς τὸ νὰ διακινδυνεύῃ τὰ παρόντα καὶ βέβαια ἀγαθὰ ἐπ' ἐλπίδι μελλόντων καὶ ἀδῆλων. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ αἶσθημα ἠγωνίσθη νὰ καταπολεμήσῃ ἡ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ δόξα αὕτη δὲν ἐπρεσθεύθη ὑπὸ τοῦ κορανίου ῥητῶς· καὶ συμφωνοῦμεν μεθ' ὅλων τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ὅτι ὁ Μωάμεθ οὐδέποτε ἐκήρυξε τοιοῦτό τι ἀπολύτως. Οὐδὲν ἦττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα ἐπεκράτησε πρωϊμώτατα παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς· καὶ εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ πῶς. Ἡ ἰδέα τῆς εἰμαρμένης ἀναφαίνεται καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους. ἸΜήπως μέχρι τῆς σήμερον δὲν κατακυριεύει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πλείστας ψυχάς; μήπως δὲν ἀπηντήσαμεν αὐτὴν ἄλλοτε μέχρι τινὸς ἐν τοῖς δόγμασι τῶν παναρχαίων ἡμῶν προπατόρων (σελ. 83 τοῦ πρώτου τόμου); Ἀρα ἡ ἰδέα αὕτη ἐπλανᾶτο ἐν ταῖς συνειδήσεσι τοῦ ἀντατολικοῦ κόσμου καὶ ὅτε ἐκηρύχθη τὸ κοράνιον. Τὸ κοράνιον, ἐπαναλαμβάνομεν, δὲν καθιέρωσεν αὐτὴν ὡς δόγμα. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον ἠγωνίσθη νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ πεποίθησιν ἀκράδαντον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ· καὶ πολλὰκις ἀπεφάνητο περὶ τούτου εἰς τρόπον δεκτικώτατον παρεξηγήσεων. Ἐπὶ παραδείγματος, λέγει που· «Εἰς τὸν Θεὸν ὀφείλετε τὸν ὕπνον τῆς νυκτὸς καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς πρωΐας. Ὁ Θεὸς γινώσκει τί πράττετε

καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὁ Θεὸς δεσπόζει τῶν δούλων αὐτοῦ· καὶ παρέχει ὑμῖν ὡς φύλακας ἄγγέλους ἐπιτετραμμένους μὲν νὰ τελειώσωσι τὰς ἡμέρας σας ἐν τῇ προωρισμένῃ στιγμῇ, ἐπιτελοῦντας δὲ ἐπιμελῶς τὰς διαταγὰς τοῦ οὐρανοῦ.» Ἐκ τοιούτων καὶ ἄλλων παρομοίων ῥήσεων, ἐννοεῖται ὅτι εὐχερῶς ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐξαιρέτως δὲ τὸ τέρμα τῆς ζωῆς εἶναι ἀμετακλήτως προωρισμένα εἰς τρόπον ὥστε ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τις τὸ πεπωμένον, ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν πράξῃ ἐπὶ τούτῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελήθησαν οἱ ἄμεσοι τοῦ Μωάμεθ διάδοχοι, ἵνα ἐμφυσήσωσιν εἰς τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν τὴν δόξαν, ὅτι ἐὰν πέπρωται νὰ ἀποθάνωσι, θέλουσιν ἀποθάνει, καὶ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτῶν ὄντες. Ἐὰν πέπρωται νὰ ζήσωσι, θέλουσιν ἐπιζήσει καὶ ἀνέκτεθῶσιν εἰς τοὺς φοβερωτάτους τῶν κινδύνων. Ἀλλὰ μὴ ὀκνοῦντες νὰ ἀναλάβωσι τὸν ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνα ἔχουσι τὸ πλεονέκτημα ὅτι συγχωροῦνται ὅλαι αἱ ἁμαρτίαι των καὶ ὅτι ἂν εἴμαρται νὰ ἀποθάνωσι, θνήσκοντες θέλουσιν ἀπολαύσει τὰ ἀγαθὰ τῆς αἰωνίου μακαριότητος.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ δόγματα, τοιαῦται αἱ ἀρχαί, αἱ δοξασίαι, αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐβδόμης ἐκατονταετηρίδος ἀντηχήσαντος αἴφνης ἀπὸ τῆς Ἀραβίας νέου θρησκευτικοῦ κηρύγματος. Τὸ κήρυγμα τοῦτο κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ἐπιτηδαιοτάτους πρὸς τὴν κατὰκτησιν· καὶ ἐπειδὴ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ἐν τῇ γενικῇ τῶν ἐθνῶν ἀναστατάσει, ὁ πόλεμος δὲν ἦτο ὅπως σήμερον ἐξαίρεσις, ἀλλὰ κανονικὴ καὶ σχεδὸν ἀδιάλειπτος τῆς ἀνθρωπότητος κατὰστασις, ἦτο φυσικὸν τὸ νέον κήρυγμα νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν προηγουμένων θρησκευμάτων τὰ ὅποια πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ἦναι ἐξ ἴσου ἐπιτηδείως πρὸς τὴν τοιαύτην χρεῖαν διωργανωμένα. Παραβάλωμεν ἐπὶ μικρὸν τὸ νέον θρήσκευμα πρὸς τὰ δύο ἀρχαιότερα θρησκεύματα, τὰ ὅποια κατὰ πρῶτον ἀπῆντησε καὶ πρὸς τὰ ὅποια ἐπρέσβευεν ὅτι ἔχει συγγένειαν, καὶ ἀληθῶς εἶχε συγγενεῖαν τινὰ λόγῳ τῆς πρεσβευομένης παρ' αὐτοῦ μονοθεΐας. Ὁ ἰσλαμισμὸς διετήρησε μὲν πολλοὺς τῶν τύπων καὶ πολλὰ τῶν ἐθίμων, ὧν ἕνεκα τὸ μωσαϊκὸν δόγμα ἀποκρουόμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ὑπερβῇ τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἰουδαϊκῆς φυλῆς· ἀλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν ἦτο, ὅπως ὁ μωσαϊσμὸς, παθητικὸν θρήσκευμα, θρήσκευμα ὁηλαδὴ τὸ ὅποιον περιέμενεν οἰκιοθελῶς νὰ τὸ παραδεχθῶσι

τὰ ἄλλα ἔθνη· ἦτο ἐξ ἐναντίας θρήσκευμα ἐνεργητικώτατον, ἔχον ἀρχὴν θεμελιώδη τὴν διὰ τῆς σπάθης διάδοσιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δέ, ἂν καὶ προσέβαλλέ τις τινες τῶν ἔξεων τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἐπιβάλλον αὐτοῖς ἔθιμα ἀλλότρια, συγχρόνως ὅμως ἐθεράπευεν ὅλας τὰς ὑλικὰς ὀρέξεις καὶ ὅλους τοὺς ὑλικοὺς πόθους τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι πρόδηλον διὰ τὴν ἐξηπλώθη ἐπὶ μέγα τοῦ κόσμου μέρος, ἐνῶ τὸ εἰς πολλὰ συγγενές αὐτῷ ἰουδαϊκὸν αἵποτε ἔμεινε στάσιμον καὶ ἐμειονοψήφησεν ἐν τῷ κόσμῳ.

Τὸ δὲ χριστιανικὸν θρήσκευμα εἶχε μὲν χαρακτῆρα μεταδοτικὸν καὶ κοσμοπολιτικὸν, οὐ ὅπως ἐστερεῖτο ὁ ἰουδαϊσμός· ἀλλὰ διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ισότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, ὁ χριστιανισμὸς ἀπετείνετο εἰς τὰς εὐγενεστέρας, τὰς ἠθικωτέρας, τὰς διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρεῖας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνῶ ὁ ἰσλαμισμὸς, ὡς πρὸ μικροῦ ἐξηγήσαμεν, ἐθεράπευε τὰς ταπεινωτέρας, τὰς ὑλικωτέρας, τὰς σαρκικωτέρας οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς ὁρμὰς καὶ διαθέσεις. Ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θρήσκευμα προσῆκον εἰς κοινωνίαν προκόψασαν ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς. Ὁ ἰσλαμισμὸς ἦτο θρήσκευμα θαυμασίως ἀρμόζον εἰς ἔθνη ἰστάμενα εἰσέτι ἐπὶ τῶν κατωτάτων τοῦ πολιτισμοῦ βαθμίδων. Τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν ὅσα ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπήνητησεν, ἀφ' ἐνὸς τὰ περσικὰ καὶ Ἰνδικὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ἀφρικανικὰ, ἦσαν πολὺ ἐπιτηδειότερα νὰ ἐννοήσωσι καὶ νὰ ἀσπασθῶσι τὰς ἰδικὰς τοῦ ἐπαγγελίας καὶ δοξασίας ἢ τὰς χριστιανικὰς. Ἐντεῦθεν τὸ μόνον ἔθνος τὸ ὁποῖον ἀντίστη τότε εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν ἦτο τὸ ἐλληνικόν, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἦτο ἔθνος κατ' ἐξοχὴν χριστιανικόν. Ἀλλὰ πολλὰ αἵτια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀντισταθῇ ὅσον ἔδει. Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο θρήσκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένον, ὅπως ὁ ἰσλαμισμὸς· καὶ τοῦτου ἕνεκεν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀναδειχθῇ ἐν πολέμῳ ἀσθενέστερος τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Πλὴν τοῦτου ὁ χριστιανισμὸς οὐ μόνον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δὲν ἦτο θρήσκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένον, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἕνεκα πολλῶν ἡμυρτημένων δοξασιῶν, εἰς ἃς ἐξετράπη, περιέστη εἰς νάρκωσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὅλαι αἱ προσπάθειαι τοῦ Μαυρικίου, τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Ἡρακλείου καὶ πολλῶν μεταγενεστέρων βασιλέων δὲν ἴσχυσαν πάνποτε νὰ ἐξεγείρωσιν αὐτόν. Ἐπὶ πᾶσι τὸν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς θρίαμβον τοῦ ἰσλαμισμοῦ διηυκόλυνον πολὺ οἱ αἰρετικοί, οἵτινες κατήντησαν τοσοῦτον νὰ μισήσωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μο-

ναρχίαν ὥστε προετίμησαν ἐνιαχοῦ τὴν κυριαρχίαν τὴν μωαμεθανικὴν.

Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐνομίσαμεν ἀναγκαῖον νὰ προτάξωμεν ἵνα παρὰσκευασθῇ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀρχομένης μακραίωνος καὶ πεισματώδους μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμού καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ πάλης. Ἀλλὰ καλὸν εἶναι νὰ προσεπιφέρωμεν ἐτι τινὰ ἵνα συμπληρώσωμεν τὸ εἰσγωγικὸν τοῦτο διάγραμμα τῆς τοῦ ἰσλαμισμού τύχης. Εἴπομεν ὅτι τρία τινὰ κυρίως ἐξηγοῦσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καθ' οὗς χρόνους ἐπεφάνη· ὅτι ἦτο ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένος· ὅτι ἀπῆντησε πολλοὺς λαοὺς ἀπαιδεύτους· ὅτι ὁ πρῶτος χριστιανισμὸς πρὸς ὃν ἐπάλασεν εἶχεν ἐκτραπῇ εἰς νάρκωσιν τινὰ ἄλλοτριάν τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ φύσεως. Ἄμα οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι ἐξέλιπον, ἔπαυσαν καὶ οἱ θρίαμβοι τοῦ ἰσλαμισμού. Ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ παύει ἐπὶ τέλους, εἴτε διότι προσοκέλλει εἰς ἐξωτερικὰ κωλύματα ἀνυπερέβλητα, εἴτε διότι ὡς πᾶς παροξυσμὸς ἀφ' ἑαυτῆς ἐξαντλεῖται. Ἄμα λοιπὸν ὅπωςδῆποτε ἔπαυσεν ἡ κατακτητικὴ τοῦ ἰσλαμισμού ὁρμὴ καὶ ἐδέχθη οὗτος νὰ ὀργανώσῃ κράτη ἐν εἰρήνῃ διακείμενα, τὰ περὶ τοῦτο μειονεκτήματα αὐτοῦ κατέστησαν πασιφανῆ. Οἱ ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένοι ἐκεῖνοι ὄχλοι δὲν εἶχον οὔτε τὴν φιλεργίαν, οὔτε τὴν βιομηχανίαν, οὔτε τὴν φιλονομίαν, οὔτε τὴν σωφροσύνην, αἷτινες ἀποτελοῦσι τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους πάσης ἐννόμου καὶ προοδευτικῆς καταστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκροτήσωσιν οὔτε αὐτὴν τὴν στοιχειώδη ἀρχὴν πάσης κοινωνικῆς καταστάσεως, διότι ὁ θεμέλιος τῆς καταστάσεως ταύτης λίθος εἶναι ἡ οἰκογένεια. Οἰκογένεια δὲ ἐν πολυγαμίᾳ εἶναι, ἀληθῶς εἰπεῖν, ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Εἰς τῶν νεωτάτων τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἱστορικῶν, ὁ Ἀγγλος Οὐίλλιαμ Μιούρ, ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει τὰ κυριώτατα αὐτοῦ ἐλαττώματα. «Παραλείποντες, λέγει, ἄλλα δευτερεύοντα ἀτοπήματα, τρία ῥιζικῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα προέκυψαν παντοῦ καὶ πάντοτε ἐκ τοῦ δόγματος τούτου, οὐδὲ θέλουσι παύσει ὑφιστάμενα ἐνόσω ἰσχύει τὸ κοράνιον. Πρῶτον ἡ πολυγαμία, τὸ πρόχειρον διαζύγιον καὶ ἡ δουλεία, δι' ὧν ὑποσκάπτεται τὸ θεμέλιον τῆς δημοσίας ἠθικῆς, δηλητηριάζεται ὁ οἰκογενειακὸς βίος καὶ παραλύεται ἡ κοινωνία. Δεύτερον, πᾶσα θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἀποκρούεται καὶ καταστρέφεται· τὸ ξίφος εἶναι ἡ ἄφευκτος τιμωρία παντός τοῦ ἀποβάλλοντος τὸν ἰσλαμισμόν· ἡ ἀνεξιθρησκεία εἶναι ἀρχὴ ἄγνωστος ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ. Τελευταῖον ὁ ἰσλαμισμὸς ἤγειρε

φραγμὸν ἀνυπέρβλητον εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ σπάθη τοῦ Μωάμεθ καὶ τὸ κοράνιον εἶναι οἱ ὀλεθριώτεροι τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πίστεως πολέμιοι ἐξ ὧων τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπῆντησεν ἄχρι τοῦδε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.»

Ναὶ μὲν ἡ ἱστορία ἀναφέρει μωαμεθανικὰ τινα κράτη καὶ ἰδίως ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν οἷς ἡ βιομηχανία, ἡ γεωργία καὶ αὕτῃ ἡ παιδεία ἔλαβον οὐ μικρὰν ἐπίδοσιν. Ἀλλὰ τὰ κράτη ταῦτα, ἅμα περιβληθέντα τὸν ὅλως ἀλλότριον τοῦ μωαμεθανισμοῦ τοιοῦτον χαρακτῆρα, ἔπαυσαν τοῦ εἶναι κράτη μωαμεθανικὰ, ἀπέβαλον τὸ μάχιμον αὐτῶν πνεῦμα καὶ τὸν πολεμικὸν βίον καὶ εὐχερῶς κατεβλήθησαν τὰ μὲν ἐν Ἰσπανίᾳ ὑπὸ τῶν Ἰσπανῶν χριστιανῶν, τὰ δὲ ἐν Συρίᾳ κατ' ἀρχάς ὑπὸ τῶν ἀναζωπυρρηθέντων χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἔπειτα δὲ ὑπὸ ἄλλων ἀγρίων μωαμεθανικῶν φυλῶν αἵτινες ἔσωζον ἀκέραιον τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰσλαμισμού. Ἐνὶ λόγῳ ὁ ἰσλαμισμὸς ἦτο θρήσκευμα ἐπιτηδειότατον εἰς τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς καιροὺς καθ' οὓς παρήχθη, καὶ τούτου ἔνεκεν ἐπὶ μακρὸν ἐθριάμβευσεν. Ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τὸ θρήσκευμα τὸ μᾶλλον ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰς εὐγενεστέρας τοῦ ἀνθρώπου προαιρέσεις, καὶ τούτου ἔνεκεν ὁ ἰσλαμισμὸς, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὑπενέδωκεν εἰς αὐτὸν καὶ ἐπὶ τέλους θέλει ἐντελῶς ἐνώπιον αὐτοῦ ἐξάλειφθῇ.

Αἱ πρῶται σπουδαῖαι μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμού καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐχθροπραξίαι ἤρχισαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ, συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὰς μεταξὺ ἰσλαμισμού καὶ ζωροαστρικοῦ δόγματος ἐχθροπραξίας. Καὶ τὸ μὲν περσικὸν κράτος κατελύθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὀριστικῶς ἐντὸς 18 περίπου ἐνιαυτῶν τῷ 651, διὰ τῆς ἐντελοῦς κατατροπώσεως τοῦ τελευταίου Σασσανίδου Ἰεζδεγέρδου· ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἰσλαμισμού πάλῃ ἐξηκολούθησεν ἀδιάλειπτος σχεδὸν ἐπὶ ὀκτακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη, ἔλαβε ποικίλας τροπὰς ὅτε μὲν ὑπὲρ τῆς μιᾶς ὅτε δὲ ὑπὲρ τῆς ἄλλης μερίδος καὶ ἐπήγαγε τελευταῖον τὴν ὀλοσχερῇ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατατρόπωσιν. Ἐάν ὅμως ὁ ἑλληνισμὸς ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθῇ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἠκρωτηριάσθη σχεδὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δεινῶς, ἀποβαλὼν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον.

Ἐπὶ τοῦ πρώτου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ ἡγεμόνος τῶν Ἀράβων ἢ καλίφου, δηλαδὴ διαδόχου τοῦ προφήτου,

Ἀβουβέκρ, ἐν ἔτει 633, ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ Ἀμροῦ νικήσας τὸν διοικητὴν τῆς Καισαρείας Σέργιον, εἰ καὶ γενναίως ἀγωνισθέντα, ἐγένετο κύριος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Γάζης. Συγχρόνως σχεδὸν ἐτέρα τῆς Παλαιστίνης πόλις, ἡ Βόστρα, προδίδεται εἰς τοὺς Ἀραβας ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτῆς Ῥωμανοῦ, ἀπεδεξαμένου ἐπισήμως τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα. Καὶ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 634 ὁ Ἀραβὶ στρατηγὸς Καλέδ ἐπιχειρεῖ τὴν πολιορκίαν τῆς Δαμασκού. Ὁ Ἡράκλειος ἦτο τότε εἰσέτι ἐν Συρίᾳ, ὅπου διέμεινεν, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 629 ἀφίξεως αὐτοῦ, ἐπανορθῶν τὰς συμφορὰς τοῦ προηγηθέντος μακροῦ περσικοῦ πολέμου καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ θεραπεύσῃ κατὰ τὸ δυνατόν, ὡς θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ἐξηγήσει, τὰς ὀλεθρίας θρησκευτικὰς διενέξεις αἵτινες δὲν ἔπαυον ταραττούσαι τὰ πνεύματα καὶ παραλύουσαι τὰς ἡθικὰς καὶ ὕλικὰς δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἀρὰ μαθὼν ὅτι ἀπειλεῖται ἡ Δαμασκὸς, ἐνίσχυσε μὲν τὴν φρουρὰν τῆς πόλεως ταύτης, διέταξε δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Θεόδωρον νὰ συλλέξῃ ἀπάσας τὰς λοιπὰς τῆς Συρίας φρουρὰς καὶ νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν πολεμίων οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ εἶχον ἀρχίσει τὴν πολιορκίαν. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος, καίτοι ἄρχων 50,000 ἀνδρῶν, καίτοι κατ' ἀρχὰς εὐδοκιμήσας, κατατροποῦται ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ ἀκτασκέτου Καλέδ, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται ἔκτοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ἡράκλειος, ἀθροίσας καὶ ἐνισχύσας τὰ λείψανα τοῦ ἡττηθέντος στρατοῦ, ἐξέπεμψεν αὐτῇς αὐτὸν ὑπὸ νέους στρατηγούς κατὰ τῶν πολεμίων οἵτινες ἐπολιόρκουν τὴν Δαμασκὸν· ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ τρέπονται πάλιν ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οὐδὲν ἦττον ἡ μεγάλη ἐκείνη πόλις ἐξηκολούθησε καρτερικῶς ἀνθισταμένη καὶ πολλὰς ἐπαγομένην ζημίας εἰς τοὺς μωαμεθανούς. Ἐπὶ τέλους ὁμως μετὰ ἐξάμηνον πολιορκίαν, καθ' ἣν ἔπεσε τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων καὶ τῆς φρουρᾶς, ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Καλέδ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ ἐξέλθωσιν οἱ ἐπιζῶντες τῆς πόλεως μετὰ τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περισωθέντων διεσπάρησαν τῇδε κακεῖσε, ὀλίγοι δὲ τινες παρέμειναν ἐν Δαμασκῷ ὑποταχθέντες εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου.

Ὁ Ἡράκλειος, βλέπων τὰς ἀδιαλείπτους ταύτας ἁλώσεις καὶ ἡττας, ἐπέσθη ὅτι διὰ τῶν ἐν Συρίᾳ εὐρισκομένων δυνάμεων δὲν ἀνεχαιτίζετο ὁ ὁσημέραι ἐξογκούμενος ἐκεῖνος μωαμεθανικὸς χεῖμαρρος. Ὅθεν ἀπεφάτισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους ἵνα ἐκεῖθεν συγκροτήσῃ νέους στρατοὺς καὶ ἐκπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὸ θέα-

τρον τοῦ πολέμου. Φοβούμενος δὲ μήπως ἐν τῷ μεταξύ δὲν εἰμφορέσῃ νὰ ἀνθέξῃ ἡ πόλις τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τοὺς πολεμίους, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν σταυρὸν τὸν ὁποῖον πρὸ πενταετίας τοσοῦτον πα- νηγυρικῶς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν. Οἱ ἱστορικοὶ κατακρί- νουσιν αὐτὸν διὰ τὴν τοιαύτην ἐκ τῆς Συρίας ἀναχώρησιν καὶ πα- ριστῶσιν ὡς λειποτακτῆσαντα οὕτως εἰπεῖν, ὡς περιπεσόντα αὐτῆς εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ νάρκωσιν καὶ ὡς μὴδὲν πράζοντα ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἐν τοῖς μεσημβρινοῖς μεθορίοις κράτους καὶ χρι- στιανισμοῦ. Ἄλλ' οἱ ἔλεγχοι οὗτοι εἶναι μέχρι τινὸς μόνον δίκαιοι. Εἶ- ναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἔδειξε κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν δι' ὧν ἐκτῆσατο ἀθάνατον κλέος ἐν ταῖς περσικαῖς ἐκστρατείαις· καὶ πρέπει ὡσαύτως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπαγωγὴ τοῦ συμβόλου ἐκείνου τῆς πίστεως κατεπτόησε τοὺς χριστιανούς τῆς Συ- ρίας. Μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι ἦτο ἤδη ἐξηκοντούτης περίπου, ὅτι κατετρύχετο ὑπὸ νοσημάτων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἐπαγαγόντος τὸν θάνα- τον αὐτοῦ μετὰ τινα ἔτη ὕδρωπος, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν φυσικὸν ἦτο νὰ μαρανθῶσιν ὅπως οὖν καὶ ἡθικὰ καὶ σωματικὰ αὐτοῦ δυνάμεις. Οὐδὲν ἦπτον τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι, καὶ τοι οὕτως ἔχων, δὲν ἔπαυσεν ἐκπέμπων στρατοὺς ἐπὶ στρατῶν εἰς τὴν Συρίαν, ὅτι ἀνθ' ἑαυτοῦ ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν πολεμίων τὸν ἴδιον υἱὸν Κωνσταντῖνον καὶ ὅτι ἡ ἐν Κων- σταντινουπόλει αὐτοῦ διατριβὴ μακρὰν τοῦ πολεμικοῦ σταδίου δικαιο- λογεῖται οὐ μόνον ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς υἱείας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παρασκευάζῃ νέας ἐπικουρίας.

Καθ' ὅλον τὸ ἔτος 635 οἱ Ἀράβες ἐνησχολήθησαν εἰς λεηλασίας καὶ δολοφονίας τῆς χώρας, ἐν ἔτει δὲ 636 ἐπολιόρκησαν μὲν τὴν Ἑ- μεσαν, ἀλλὰ γενναίως ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῶν κατοίκων, ἠναγκά- σθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἔμαθον ἀφι- κόμενον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως στρατὸν πολυάριθμον ὑπὸ τὸν Ἀρμέ- νιον Μανουήλ. Ἡ τύχη τῆς Συρίας ἀπεφασίσθη ἤδη ἐν μάχῃ μιᾷ. Οἱ μωαμεθανοὶ ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Καλὲδ' ἀπῆντησαν τοὺς χριστιανι- νούς περὶ τὸν ποταμὸν Ἱερομιάκα, τὸ ὁποῖον οἱ Ἀράβες καλοῦσιν Ἰαρ- μούκ. Ἐνταῦθα οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν ἀπηύθυναν βραχείαν πρὸς τὰ θεο- μανῆ ἐκεῖνα πλήθη προτροπὴν «ὡς παράδεισος, ἀνέκραζαν, εἶναι ἐμπρός σας, ὁ διάβολος καὶ τὸ πῦρ τῆς κολάσεως, ὅπισθεν ἡμῶν,» καὶ οὕτω ἤρχισεν ἡ μάχη. Ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ διήρκεσεν ἐπὶ

μακρόν. Τρεῖς τὸ ἐλληνικὸν ἱππικὸν ἔτρεψε τοὺς πολεμίους τῶν ὑποίων οἱ πρεσβύτατοι μαχηταὶ ὠμολόγησαν ὅτι οὐδέποτε εἶδον ἀγῶνα φοβερώτερον καὶ μᾶλλον ἀμφίροπον. Μετὰ τὸ ἱππικὸν οἱ μᾶλλον διαπρέψαντες μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἦσαν οἱ Ἀρμένιοι τοξόται. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυεν ὁ ἐπίμονος ἐνθουσιασμὸς τῶν μωαμεθανῶν, οἱ δὲ χριστιανοὶ, ἀποβαλόντες χιλιάδας νεκρῶν, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ διεσπάρησαν τῇδε κάκεισε. Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη κατὰ νοέμβριον τοῦ 636, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους οἱ μωαμεθανοὶ ἐπολιόρκησαν τὰ Ἱεροσόλυμα τὰ ὅποια ἀντέστησαν μὲν ἐπὶ μῆνας τέσσαρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐσυνθηκολόγησαν διὰ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου. Αἱ συνθήκαι αὗται, αἵτινες ὑπεγράφησαν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πατριάρχου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τότε καλίου τῶν Ἀράβων Ὁμάρ, ἐξεπίτηδες ἐπὶ τούτῳ μεταπεμφθέντος καὶ ἐπελθόντος ἐκ Μεδίνᾳς, ἐπηγγέλλοντο εἰς ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς ἱερᾶς πόλεως, λαϊκοὺς, κληρικοὺς καὶ μοναχοὺς, πλήρη ἀσφάλειαν τῶν προσώπων, τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν προσκυνημάτων ὅσα κατεῖχον ἐν τῇ πόλει καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι θέλουσι πληρῶναι τὸν τεταγμένον φόρον καὶ ἀναγνωρίζειν τὸν καλίου ὡς κυριάρχην αὐτῶν. Κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ συνθήκαι αὗται, αἱ γενόμεναι πρὸς τὸν πατριάρχην Σωφρόνιον, ὑπέβαλλον εἰς αὐτὸν ἅπαντας τοὺς χριστιανούς τοὺς προσερχομένους ὡς προσκυνητὰς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα· καὶ τούτου ἕνεκεν εἶναι ἐγγραφον σπουδαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διενέξεων ὅσαι μετὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐμελλον νὰ παραχθῶσι μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν κοινοτήτων περὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν καταστημάτων.

Μετὰ τὴν ἑλῶσιν τῶν Ἱεροσολύμων οἱ Ἀράβες ἐκυρίευσαν τὴν Βέριαν (τὸ Χαλέπι) τῆς ὁποίας ὁ φρούραρχος ἀφοῦ ἀνέστη ἱκανῶς, ἐπειτα ἀναγκασθεὶς νὰ παραδοθῇ, ἠσπάσθη τὸν ἰσλαμισμόν. Καὶ τότε οἱ πολέμιοι, γενόμενοι ἤδη κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Συρίας, ἀπεφάσισαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἔργον αὐτῶν κυριεύοντες τὴν πρωτεύουσαν Ἀντιόχειαν, τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν ἣτις ἦτο ἐνάμιλλος μὲν τῆς Ἀλεξανδρείας, μικρὸν δὲ ὑποδεεστέρα τῆς τοῦ ὅλου κράτους βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε πέμψει εἰς ἐπικουρίαν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ υἱὸν Κωνσταντῖνον μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ νέος οὗτος δὲν εἶχε τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα ἣν ἄλλοτε ἔδειξεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως σταλὲς

στρατὸς κατετροπώθη περὶ Ἀντιόχειαν, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπῆλθεν εἰς τὴν Καισάρειαν, οἱ Ἀράβες εἰσῆλθον εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Συρίας κατὰ αὐγουστον τοῦ 638, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς ἐξαγοράσαντες τὸ ζῆν διὰ ὑπερόγκου χρηματικοῦ, διεσπάρησαν οἱ πλεῖστοι τῇδὲ κάκεισε. Τὰ λείψανα τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ εἶχον καταφύγει μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν Καισάρειαν, ὅπου κατέφθασαν μετ' οὐ πολὺ οἱ μωαμεθανοί. Ἐκεῖ συνεκροτήθη νέα μάχη καθ' ἣν ἡττήθησαν πάλιν οἱ χριστιανοί. Ἡ πολιορκία τῆς Καισαρείας δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Κωνσταντῖνος μαθὼν ὅτι ἐν τῷ μεταξύ οἱ Ἀράβες ἐγένοντο κύριοι τῆς τε Τριπόλεως καὶ τῆς Τύρου τῆς ὁποίας οἱ πλεῖστοι κάτοικοι ἡσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπηλπίσθη καὶ ἐπιβιβασθεὶς διὰ νυκτὸς ἐξέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τότε παρεδόθη ἡ Καισάρεια, ἀφοῦ οἱ κάτοικοι ἐξαγόρασαν τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν διὰ καταβολῆς ἱκανοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν ἡδὴ καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῆς Συρίας πόλεις, τῆς ὁποίας οἱ Ἀράβες συνεπλήρωσαν τὴν κατάκτησιν ἐντὸς ἑξ καὶ μόνων ἐνιαυτῶν μεθ' ὃ ἐπεχείρησαν καὶ ἐντὸς ἐνὸς ἔτους κατώρθωσαν τὴν χεῖρωσιν τῆς Μεσοποταμίας, καταλαβόντες ἐν μέρει διὰ συνθηκῶν καὶ ἐν μέρει δι' ἀλώσεων ἀπάσας αὐτῆς τὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὴν Ἐδεσσαν, τὴν Δάραν, τὴν Νίσιβιν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀρίδαν.

Εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον καὶ μέγαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ θρίαμβον συνετέλεσαν αἷτια πολλὰ· τὸ γῆρας τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὀλίγη στρατηγικὴ δεξιότης τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ πρὸ πάντων ἡ ἡθικὴ κατὰστασις τῶν κατοίκων. Μία τῶν πολλῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν αἵτινες εἶχον ἐπικρατήσει παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἦτο, ὅτι τὸ θεῖον σώζει τοὺς εὐσεβεῖς καὶ καταστρέφει τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνι ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα τὰ ὅποια ἡδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἡ δόξα ἐκείνη. Ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἀποδίδει ῥητῶς τὰς ἡττας τῶν χριστιανῶν εἰς τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν· τὴν δὲ περὶ τούτου πεποίθησιν ηὔξησεν ἡ αἰφνιδία καὶ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις τοῦ νέου πολεμίου, ἀμέσως μετὰ τὰς συμφορὰς ἃς εἶχεν ὑποστῆ ἡ Συρία ἐκ τῶν προηγουμένων μακρῶν περσικῶν πολέμων. Καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη κατεκυρίευσεν οὐ μόνον τὸν ὄχλον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἄρχοντας, καὶ αὐτὸν τὸν παρηκμακότα

ἦδη Ἡράκλειον. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μικρὸν πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς Συρίας, συνεκάλεσεν εἰς Ἀντιόχειαν συμβούλιον μέγα ἵνα ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα, πόθεν ἄρα γε προέρχονται τὰ παράδοξα ἐκεῖνα τῶν Ἀράβων κατορθώματα, ἐνῷ οὗτοι ἦσαν τοσοῦτον ὑποδεέστεροι τῶν χριστιανῶν κατὰ τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν ὀπλισμὸν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ πολέμου ἐφόδια. Τότε γέρων τις ἐκ τῶν παρευρεθέντων ἐν τῷ συμβουλίῳ ἀναστὰς εἶπεν, ὅτι αἱ νίκαι τῶν Ἀράβων δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰμὴ εἰς τὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αὐτῶν ἁμαρτημάτων· ὁ δὲ βασιλεὺς ὡμολόγησεν ὅτι οὕτως ἔχει τῳόντι τὸ πρᾶγμα, ὡμολόγησε δηλαδὴ ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶναι καταδεδικασμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν, καὶ ὅτι ἡ νίκη τῶν Ἀράβων ἦτο ἄφευκτος. Ὁρθῶς δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρεῖ ὁ Γίββων, ὅτι οἱ Ἀραβες ἀπέβησαν ἀήττητοι, ἅμα ἐλογίσθησαν ὡς τοιοῦτοι. Ἀπέβησαν δὲ ἀήττητοι τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπρέσβευον δόξαν ὁλως διόλου ἀντίθετον τῆς δόξης τῶν χριστιανῶν. Ἐνῷ οἱ χριστιανοὶ ἐφρόνουν ὅτι ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οἱ Ἀραβες ἐξ ἐναντίας ἐπίστευον ὅτι ὅσαδήποτε καὶ ἂν ἦναι τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν θέλουσι συγχωρηθῇ αὐτοῖς ἅμα πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι, ἐπίστευον δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε θελήσει πρὸ μικροῦ νὰ καθιερώσῃ ὁ Φωκᾶς παρ' ἡμῖν, ὅτι οἱ ὑπὲρ τῆς πίστεως πίπτοντες τιμῶνται ἴσα πρὸς τοὺς μάρτυρας. Ἀντιπαρατασσομένων τῶν δύο στρατῶν οἱ μὲν Ἀραβες ἐφρόνουν ὅτι ἐμπρὸς εἶναι ὁ παράδεισος καὶ ὁπίσω ἡ κόλασις, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἐπρέσβευον ὅτι ὁ ἀγὼν εἶναι μάταιος, ἀφοῦ ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Ἐν τοιαύτῃ τῶν ἀμοιβαίων ἠθικῶν δυνάμεων καταστάσει, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι πῶς οἱ χριστιανικοὶ στρατοὶ ἐτρέποντο καὶ πῶς ἤρχισαν οὐκ ὀλίγοι ἦδη νὰ δέχωνται τὸν ἰσλαμισμόν· τὸ ἄπορον εἶναι μᾶλλον πῶς ὁ ἀγὼν παρετάθη ἐπὶ τοσοῦτον καὶ πῶς τινὲς τῶν πόλεων ἀντέταξαν τοσοῦτον καρτερικὴν ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν παρετάθη καὶ τινες τῶν πόλεων ἀντέστησαν, διότι ὁ στρατὸς ἦτο συνειθισμένος νὰ πειθαρχῇ καὶ νὰ ἀγωνίζεται ἔστω καὶ μηχανικῶς· διότι ὁ Ἡράκλειος εἰ καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ γήρατος καὶ τῶν νοσημάτων, ἔσωζεν ἔτι σπινθῆράς τινας τῆς ἀρχαίας δραστηριότητος· καὶ διότι ἐπὶ τέλους αἱ ἡμαρτημέναι ἐκεῖναι δόξαι δὲν εἶχον κατακυριεύσει ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλὰ ὑπῆρχον εἰσέτι γενναῖαι τινες καὶ ὄντως χριστιανικαὶ ψυχαὶ αἵτινες ἐπρέσβευον ὅτι τὸ θεῖον δὲν ἦτο δυνατόν

νὰ καταστρέψῃ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ἐνόσω οἱ ἄνθρωποι διὰ τῶν ἰδίων ἀγώνων ἀνεδείκνυντο ἄξιοι τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ, οὐδὲ νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς ὑπὲρ τοῦ ἔργου ἐκείνου μαχομένους, ὅσαδὴποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν.

Εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἰσλαμισμοῦ συνετέλεσαν πιθανῶς καὶ αἱ ἐμφύλιοι τοῦ χριστιανισμοῦ διαιρέσεις αἵτινες, ἐπαγόμεναι τὸν διωγμὸν τῶν αἰρετικῶν, προεκάλουν τὴν ἀπελπισίαν αὐτῶν καὶ τὴν συνεννόησιν μετὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ πολεμίου. Ὅθεν εἶχον συνετέλεσει καὶ πρότερον ἤδη εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν περσικῶν ὄπλων. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὅποσον οἱ Πέρσαι εἶχον ὠφεληθῇ πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Νεστοριανῶν, οἵτινες διωκόμενοι κατὰ τὴν ἕκτην ἐκατονταετηρίδα εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Περσίαν καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν παθῶν αὐτῶν ἐπήνεγκον οὐκ ὀλίγας πληγὰς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὑπηρετοῦντες ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Χοσρόου. Ἐκτοτε οἱ Νεστοριανοὶ δὲν ἦσαν πλέον πολυάριθμοι ἐντὸς τοῦ κράτους· ἀλλὰ ἰσχυρότατοι ἦσαν πάντοτε οἱ μονοφυσῖται. Πρὸς τούτους εἶχον γίνεαι δύο ἀπόπειραι συμβιβασμοῦ, ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἀμφότεραι δὲν ἐπέτυχον εἰμὴ κατ' ἐλάχιστον τοῦ σκοποῦ. Οἱ πλεῖστοι μονοφυσῖται παρέμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ καταδιωκόμενοι εἶχον ἀποδεχθῇ προθύμως τὴν προσωρινὴν τῶν Περσῶν κυριαρχίαν, ἥδη δὲ συνέπραξαν, ὡς φαίνεται, καὶ μετὰ τῶν Ἀράβων. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ περσικοῦ πολέμου νὰ προλάβῃ τὸ δυστύχημα τοῦτο, συμβιβάζων τοῦλάχιστον ταύτην τὴν μεταξύ μονοφυσιτῶν καὶ ὀρθοδόξων ἔριν. Οἱ μονοφυσῖται ἐπεκράτουν ἀφ' ἐνὸς εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἔχοντες πολλοὺς ὁπαδοὺς καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἀνατολικὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ἰδίως ἐν Συρίᾳ. Ὁ Ἡράκλειος ἐν ἔτει 629 ἐπέτυχεν ἐπὶ τινα τοῦλάχιστον χρόνον τὴν ἑνωσιν τῶν Ἀρμενίων διὰ τῆς ἐν Θεοδοσιουπόλει (Γαρίν) πρώτης γενικῆς τοῦ ἀρμενικοῦ ἔθνους συνόδου. Συγχρόνως δὲ διατρίβων τότε ἐν Συρίᾳ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θέλει προσοικειωθῇ τοὺς αὐτόθι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυσίτας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν παρετήρησαν τῷ βασιλεῖ ὅτι εἴμποροῦν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος, ἐὰν οἱ ὀρθόδοξοι ὁμολογήσωσιν, ὅτι καὶ τοὶ ἔχων δύο φύσεις, εἶχε μίαν θέλησιν. Ὁ Ἡράκλειος συμβουλευθεὶς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Σέργιον, ἐφάνη

τῇ συναινέσει αὐτοῦ πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν νέαν ταύτην δοξασίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ αἱ δύο φύσεις ἦσαν ἡνωμέναι ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἔχῃ εἰμῆ, μίαν ἐνέργειαν καὶ μίαν θέλησιν. Τῷ οὖν, τῷ 630, ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γεωργίου, ὁ διαδεξάμενος αὐτὸν Κύρος, πρῶτον ἐπίσκοπος Φάσιδος, ἐπέτυχε διὰ τῆς καινοτομίας ταύτης περὶ τὸν προσδιορισμὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος φύσεως νὰ προσαγάγῃ πολλοὺς τῶν Εὐτυχιανῶν τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως. Δυστυχῶς συνέβη ἐνταῦθα ὅτι εἶχε συμβῆ ἐπὶ τοῦ ἐνωτικοῦ τοῦ Ζήνωνος. Ἐνῷ οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας ἀπεδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ παύσωσι τὰς προϋπαρχούσας διενέξεις, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ ὁ πάπας Ῥώμης Ἰωάννης Δ' ἀπέκρουον τὴν νέαν δοξασίαν ὡς αἰρετικὴν, τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἀφρικῆς ὥστε ἀντὶ νὰ παύσωσιν αἱ διενέξεις προῆλθεν εἰς μέσον νέα αἵρεσις, ἡ τῶν μονοθελητῶν, καὶ προέκυψαν νέα συζητήσεις, ἔριδες καὶ διχοστασίαι. Ταῦτα βλέπων ὁ Ἡράκλειος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακόν, ἐκδίδων ἐν ἔτει 639 τὴν λεγομένην *Ἐκθεσιν*, ἣτις συνετάχθη μὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέβαλλε δὲ ὁλοσχερῇ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος σιωπὴν καὶ ἀποφυγὴν πάσης συζητήσεως. Ἀλλὰ τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα εἶχον ἐξαφθῇ, αἱ δὲ διενέξεις ὑπερηύξησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ *Ἐκθεσις*, ἀφοῦ διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς μονοφυσίτας ἀπηγόρευε πᾶσαν τῆς δόξης αὐτῶν ἐξέτασιν, ἄρα καὶ ἀναίρεσιν, ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς ὀρθοδόξους αἵρουσα ἐκ μέσου παντελῶς τὴν καινοτομίαν καὶ λέγουσα μῆτε μίαν μῆτε δύο ἐνεργείας ὁμολογεῖν ἐν Χριστῷ. Ἀλλ' ἐκ τούτου, ἐνῷ οἱ μὲν ὀρθόδοξοι δὲν εὐχαριστήθησαν, οἱ μονοφυσῖται παρωργίσθησαν δεινῶς καὶ καθάπερ λέγει ὁ χρονογράφος Θεοφάνης «ἐπὶ καπηλείων καὶ βαλανείων διέσυραν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν λέγοντες· πρῶτον μετὰ Νεστορίου φρονοῦντες οἱ Χαλκηδονῖται, ἀνένηψαν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐνωθέντες ἡμῖν διὰ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἰς τὴν μίαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν· νῦν δὲ καταγνόντες τοῦ καλῶς ἔχοντος ἀπώλεσαν ἀμφοτέρω μῆτε μίαν μῆτε δύο ἐν Χριστῷ ὁμολογοῦντες.» Καὶ μέχρι τίνος μὲν πᾶσαι αὗται αἱ διενέξεις καὶ διαιρέσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀραβικῶν ὀπλῶν ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ, δὲν φαίνεται σαφῶς· ἀλλ' ἀναμφισβητήτως ὑπάρχει βεβαιω-

μένον, ὅτι οἱ ἀγανακτήσαντες μονοφυσῖται τῆς Αἰγύπτου συνεννοήθησαν μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ συνέπραξαν μετ' αὐτῶν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κυριαρχίας.

Ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κατακτήσεως οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο ὁπωςοῦν διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων μοίρας, τοὺς Ἑλληνας ἢ ἐξελληνισθέντας κατοίκους τῶν πόλεων, καὶ τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχε μὲν ἐνεργήσει ὡσαύτως ὁ ἑλληνισμός, ἀλλ' ὅχι ὅσον ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Διότι, καθὼς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας τὸ ἰσχυρότερον τοῦ ἐξελληνισμοῦ ὄργανον ἦσαν αἱ πόλεις· πόλεις δὲ ὀλίγαι εἶχον κτισθῆ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου ὁ ἑλληνισμός διεδόθη κυρίως διὰ τῆς κυβερνήσεως, τῆς αὐλῆς, τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐνεργείας (σελ. 305 καὶ 306 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλὰ παρεκτός τοῦ ὅτι ἡ τοιαύτη διὰ κυβερνητικῶν ὀργάνων διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ᾔηται τοσοῦτον τελεσφόρος καὶ ὀλοσχερής, ὅσον ἡ διὰ τῶν δυσαριθμῆτων πόλεων τῆς Ἀσίας ἐνεργηθεῖσα, ἐπῆλθε μετ' οὐ πολὺ ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας ἐντελῶς ἐξέλιπε τὸ κύριον ἐκεῖνο ὄργανον τῆς διάδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνῶ ἐν Ἀσίᾳ, ὡς εἶδομεν, αἱ πόλεις διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας τὸ ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἐν Αἰγύπτῳ λοιπὸν οἱ ἐκτὸς τῶν εὐαριθμῶν πόλεων πολυάριθμοι ἐγχώριοι, οἱ ἐκτοτε ὀνομαζόμενοι, ὡς φαίνεται, *Κόπται*, διέτηρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἂν ὅχι τὸν ἀρχαῖον, τοῦλάχιστον ἰδιάζοντά τινα ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, οἵτινες διεφύλαξαν ὡσαύτως τὸν ἐλληνικὸν ἢ ἐξελληνισθέντα αὐτῶν χαρακτῆρα, καὶ ἐνίσχυσαν μάλιστα αὐτὸν διὰ τῆς ὁσημέραι ἐξελληνιζομένης μοναρχίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν δὲ ἐθνικὴν ταύτην διάκρισιν ἠῤῥξησεν ἡ θρησκευτικὴ διχόνοια. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπεκράτει ἡ αἵρεσις τῶν μονοφυσιτῶν κατὰ τε τὴν ὑπαίθρου χώραν καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ αἵρεσις ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὑπαίθρου χώραν. Εἰς τὰς πόλεις ὅπου ἔδρευον οἱ ποικίλοι καὶ πολυάριθμοι διοικητικοί, οἰκονομικοί, δικαστικοί, στρατιωτικοί καὶ ἐκκλησιαστικοί ἐπίτροποι τῆς ἐν Κωνσταν-

τινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας, ἡ ὀρθοδοξία ἐπεκράτει ἂν ὅχι λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς, βεβαίως ὅμως ἕνεκα τῆς ὑλικῆς αὐτῶν ἰσχύος. Ὅθεν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀντίθεσιν μεταξύ τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ τῶν πόλεων προετέθη ἡ θρησκευτικὴ ἀντίθεσις μεταξύ τῶν ἐγχωρίων ἀφ' ἐνὸς οἵτινες ἦσαν ὅλοι σχεδὸν μονοφυσίται, καὶ ἐκαλοῦντο ἔκτοτε *ιακωβίται* ἀπὸ τινος τῶν ἀνορθωτῶν τῆς μονοφυσιτικῆς αἰρέσεως Ἰακώβου Βαραδαίου, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ὀρθοδόξων ὀργάνων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας οἵτινες ἴσχυον εἰς τὰς πόλεις καὶ ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν *ιακωβιτῶν μελκῖται* ἤτοι βασιλικοί. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπότομος ὅσῳ οἱ ὑφιστάμενοι νόμοι κατεδίωκον πολυειδῶς τοὺς αἰρετικούς, καὶ οἱ μελκῖται ὠφελοῦμενοι ἐκ τούτου δὲν ἐπαυον καταπιέζοντες τοὺς *ιακωβίτας*.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Ἡράκλειος ἐπεχείρησε νέαν ἀπόπειραν ἵνα προσικειωθῇ τοὺς μονοφυσίτας ἢ *ιακωβίτας*: ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν, ὥστε οἱ ἀπηλπισμένοι *ιακωβῖται* μαθόντες, ἐν ἔτει 639, ὅτι ὁ καλὶφης Ὁμάρ, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, πέμπει ἐπὶ τὴν κατὰκτησιν τῆς Αἰγύπτου τὸν στρατηγὸν Ἀμροῦ, ἐνόμισαν περιττὸν νὰ ἀντισταθῶσι πρὸς χάριν τῆς καταπιεζούσης αὐτοὺς ἐλληνικῆς κυριαρχίας καὶ ἔσπευσαν δι' ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων *ιακωβιτῶν*, καλουμένου Μοκαυκᾶ, νὰ συνομολογήσωσι πρὸς τὸν ἐμβολόντα εἰς Αἴγυπτον τῷ 640 Ἀμροῦ συνθήκην, δι' ἧς ὑπεβλήθησαν μὲν εἰς μέτριόν τινα κεφαλικὸν καὶ ἐγγειον φόρον, διετήρησαν ὅμως τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Ὅπόσον ὀλίγον εἶχεν ἐπιτύχει ἡ περὶ ἐνώσεως ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου ἐξάγεται καὶ ἐκ τούτου ὅτι αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κῦρος, ὅστις εἶχεν ἀναλάβει διὰ τῆς δόξης περὶ μιᾶς ἐνεργείας καὶ μιᾶς θελήσεως νὰ παύσῃ τὴν μεταξύ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν διάστασιν, πειθόμενος ἤδη ὅτι διὰ τὴν ὑφισταμένην διχόνοιαν εἶναι ἀδύνατον ἡ Αἴγυπτος νὰ ἀντισταθῇ, ἐζήτησε πρὸ μικροῦ νὰ προλάβῃ τὴν εἰσβολὴν τῶν ἀραβικῶν στρατευμάτων, ὑποσχόμενος εἰς τὸν Ὁμάρ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 200,000 χρυσῶν. Ἀλλ' ἡ σύμβασις αὕτη δὲν ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἔσπευσε νὰ πέμψῃ κατ' ἐπανάληψιν στρατοὺς εἰς Αἴγυπτον ἀπὸ τε τῆς παρακειμένης Βάρκης καὶ ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ στρατοὶ ὅμως οὗτοι ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀμροῦ, ὅστις μετὰ πολλῆς πονηρίας περιποιούμενος τοὺς Κόπτας καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν, ἔλαβε πᾶσαν παρ'

αὐτῶν ἐπικουρίαν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας. Οὕτω δὲ γενόμενος τάχιστα κύριος ἀπάσης τῆς ἄλλης Αἰγύπτου, ἦλθε περὶ τὰς ἀρχὰς ὁκτωβρίου 640 καὶ ἐπολιορκήσας τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσιν. Ἡ πολιορκία τῆς Ἀλεξανδρείας εἶναι τὸ δυσχερέστατον τῶν πολεμικῶν ἔργων ὅσα εἶχον ἐπιχειρήσει οἱ Ἀραβες κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τοῦ σταδίου αὐτῶν περίοδον καὶ ἴσως τὸ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον τῶν ὅσα ποτὲ διέπραξαν. Τὸ μέγιστον τοῦτο ἐμπορεῖον τῆς οἰκουμένης εἶχεν ἄπειρον προμήθειαν τροφῶν, ποικίλα καὶ ἰσχυρὰ προτειχίσματα καὶ τὰς τελειοτάτας τῶν ἀμυντηρίων μηχανῶν. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠγωνίσθησαν ἐκθύμως καὶ ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἀπὸ θαλάσσης πᾶσαν ἐπικουρίαν. Δυστυχῶς ὁ Ἡράκλειος ἔπνεεν ἤδη τὰ λοιπῶν καὶ μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσε· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ πολλοὶ ἐπηκολούθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωμαλίαι, ὥστε ἡ Ἀλεξανδρεὶα ἐγκατελείφθη εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Οὐδὲν ἦτον ἀντέστη ἐπὶ δεκατέσσαρας μῆνας, οἱ δὲ πολιορκηταὶ ἀπώλεσαν ἐνώπιον τῶν τειχῶν αὐτῆς ὑπὲρ τὰς 20,000 ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατίσχυσαν τῶν πολιορκουμένων· οἱ ὀλίγοι περιλιπόμενοι Ἕλληνες ἀπέπλευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ σημαία τοῦ Μωάμεθ ἀνεπετάσθη εἰς τὰ τεῖχη τῆς πρωτεύουσας τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ δεκεμβρίου τοῦ 641.

Μετὰ τῆς ἀλώσεως ταύτης τῆς Ἀλεξανδρείας συνεδέετο ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀμροῦ, ἐκ διαταγῆς τοῦ καλῖφου Ὁμάρ, ἐπυρπόλησε τὴν περίφημον τῆς πόλεως ἐκείνης βιβλιοθήκην, περὶ ἧς ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 319 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλ' ὁ Γίββων ὀρθότατα παρετήρησεν ὅτι τὸ ἱστόρημα τοῦτο διηγήθη κατὰ πρῶτον Ἀραβὶ χρονογράφος, ζήσας ἐξ ἑκατονταετηρίδας βραδύτερον εἰς τὰ μεθόρια τῆς Μηδίας, ἐνῶ ἄλλοι ἀρχαιότεροι χρονογράφοι, χριστιανοὶ καὶ Αἰγύπτιοι μάλιστα τὴν καταγωγὴν, περιγράψαντες λεπτομερῶς τὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, οὐδὲν περὶ τῆς πυρπολήσεως τῆς βιβλιοθήκης ἀναφέρουσιν. Ὅθεν εὐλόγως ἐσυμπέρανεν ὁ μέγας Ἀγγλὸς ἱστοριογράφος ὅτι τὸ διήγημα τοῦ Ἀραβὸς οὐδεμίαν ἔχει ἱστορικὴν ἀξίαν. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι πολὺ μέρος τῆς περιφήμου ἐκείνης βιβλιοθήκης εἶχε πρὸ καιροῦ πυρποληθῇ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐπιστρατείας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἡλαττώθη βεβαίως αὐθις οὐ μικρὸν ἐπὶ τῶν ἐπανειλημμένων συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον εἰς τὴν Ἀλεξανδρεὶαν αἱ μεταξὺ χριστιανῶν

καὶ ἐθνικῶν διενέξεις· ὥστε ὅπωςδὴποτε δὲν ἠδύνατο νὰ γίνη πλέον λόγος περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ μεγάλης βιβλιοθήκης. Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου μὴ κατανητήσωμέν εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσεν ὁ Γερμανὸς Σλόσσερ, ὅστις ἠξίωσεν ὅτι ὡς ἐκ τῆς τότε καταστάσεως τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἡ Ἀλεξάνδρεια ἢ οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα βεβαίως ἔσωζε λείψανα ἐθνικῶν συγγραφῶν. Ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μακρῶν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ παιδεία, καὶ ἑξαιρέτως αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται ἐξηκολούθουν ἂν ὅχι ἀκμάζουσai, τοῦλάχιστον μετὰ ζήλου ἔτι καλλιεργούμεναι εἰς τὰς σχολὰς τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐντεῦθεν δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῶν δύο τούτων χωρῶν καὶ ἰδίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἔσώζοντο ἔτι οὐ μικραὶ συλλογαὶ ἀρχαίων συγγραφῶν. Αἱ συλλογαὶ αὗται κατεστράφησαν ἄρα γε ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἢ διεσώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν; Τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· καὶ τὸ δεῦτερον εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ πιθανώτερον, διότι καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτῇ ὑπῆρχον εἰσέτι πολλοὶ ζηλωταὶ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων, ἡ δὲ διὰ θαλάσσης εἰς τὴν πρωτεύουσαν μετακόμισις τῶν ἀρχαίων ἐκείνων κειμηλίων ἦτο πρόχειρος καὶ ἀσφαλής. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτῆσεως τῆς τε Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐπῆλθεν ἡ κατάργησις τῶν πολυαρίθμων ἐλληνικῶν σχολῶν ὅσαι μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που τοῦ κράτους ἤκμαζον εἰς πολλὰς τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν πόλεις, ὡς ἐκ τῆς καταργήσεως δὲ αὐτῶν εὐρύνθη τὸ πρὸ καιροῦ ἀρξάμενον μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἐλληνισμοῦ χάσμα καὶ ἠϋξήσεν ἡ τῶν πολλῶν ἀπαιδευσία, ἥτις δὲν ἤρχισε πάλιν ὅπωςοῦν σπουδαίως πολεμουμένη καὶ διαλυομένη εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος διὰ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐπὶ τούτῳ ἰδίως ἐγένοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποθάνει, ὡς πρὸ ὀλίγου εἵπομεν, ἱκανοὺς μῆνας πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, κατὰ φεβρουάριον ἢ μάρτιον τοῦ ἔτους 641. Ἀπεβίωσεν ἐξ ὕδρωπος· ἀλλ' ἐπετάχυναν τὸν θάνατον αὐτοῦ ποικίλαι πολιτικαὶ καὶ ἠθικαὶ περιπέτειαι. Παρεκτὸς τῶν συμφορῶν τοῦ μωαμεθανικοῦ πολέμου αἵτινες κατεπύκρναν τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, ἐβασανίσθη καὶ ὑπὸ οἰκογενειακῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἑαυτῷ πρὸ καιροῦ ἐδημιούργησεν. Ὅλ-

γον μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του, ἀποθανούσης τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εὐδοκίας, τῆς μητρὸς τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Ἡράκλειος εἶχε νυμφευθῇ τὴν ἰδίαν ἀνεψιᾶν Μαρτίαν, θυγατέρα τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Μαρίας. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος εἶχεν ἀγωνισθῇ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψῃ τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ γάμου τούτου, ὅστις ἀντέβαινεν εἰς τε τοὺς νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ὅστις ἡγάπα περιπαθῶς τὴν κόρην ἐκείνην «Εὖ μὲν ἔχει τὰ παρὰ σοὶ λεγόμενα, ἀπεκρίθη εἰς τὸν Σέργιον· ὁ γὰρ σοὶ χρέος ὡς ἀρχιερεὶ καὶ φίλῳ, ἥδη ἀποδέδωκας· ἐφ' ἡμῖν δὲ τὸ λοιπὸν κείσεται τὰ τῆς πράξεως.» Καὶ ἐξετέλεσε τὸν γάμον, ὑποχρεώσας μάλιστα τὸν Σέργιον νὰ εὐλογήσῃ αὐτόν. Ὁ γάμος οὗτος ἐπροξένησε μέγα σκάνδαλον εἰς ὅλον τὸ κράτος· καὶ ζῶντος μὲν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κοινὴ ἀγανάκτησις περιεστέλλετο, ἀλλὰ τὰ πάντα προεμήνουν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἡ Μαρτίνα καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς θέλουσιν ἐκτεθῇ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τὸν κίνδυνον τοῦτον ἠύξησεν ἀντὶ νὰ προλάβῃ ὁ Ἡράκλειος, ὅτε περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἀντὶ νὰ καταλίπῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Κωνσταντῖνον, ἐνδίδων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ εἰς τὰς παραλόγους δεήσεις καὶ ἀξιώσεις τῆς Μαρτίνης, διέταξε διὰ τῆς διαθήκης, ὅτι τὴν ἀρχὴν θέλουσι διεξαγάγει ἐξ ἴσου καὶ ἀπὸ κοινοῦ ὅ,τε Κωνσταντῖνος καὶ ὁ τῆς Μαρτίνης υἱὸς Ἡρακλεωνᾶς, ὁφείλοντες νὰ τιμῶσι τὴν βασιλίδαν ἐκείνην ἀμφοτέρωι ὡς μητέρα αὐτῶν. Τὰ ὀλέθρια τῆς διατάξεως ταύτης ἀποτελέσματα ἦσαν τόσον καταφανῆ ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποβάλλει πᾶσαν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ὅτε ὑπέγραφε τὴν διαθήκην ἐκείνην. Μήπως πρὸ καιροῦ δὲν ἐγίνωσκε τὴν τε κοινὴν κατὰ τῆς Μαρτίνης δυσἀρέσκειαν καὶ αὐτῶν τῶν οἰκειοτάτων αὐτῷ ἀνθρώπων τὴν δυσμένειαν; Ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ ἄλλοτε εἶχε καταχλευασθῇ πανηγυρικῶς οὕτως εἰπεῖν ὁ μετὰ τῆς Μαρτίνης γάμος· ὁ λαὸς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν θείαν ὀργὴν τὴν δυσμορφίαν καὶ τὸν θάνατον τῶν πρώτων τῆς Μαρτίνης τέκνων· ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος εἶχεν ἐλέγξει αὐτὸν διὰ τὴν παράλογον πρὸς τὴν βασιλίδαν ἀδυναμίαν· καὶ μετὰ τὴν ἐκ Συρίας ἐπιστροφὴν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀνεψιοῦ του Θεοδώρου (υἱοῦ τοῦ προεξημένου ἀνταδέλφου του Θεοδώρου) καὶ τοῦ νόθου αὐτοῦ υἱοῦ Ἀθλαρίχου ἀπέβη τοιαύτη ὥστε ὁ βασιλεὺς κατήντησε νὰ ὑποπτέυσῃ αὐτοὺς ὡς

συνωμότας καὶ ἐξώρισεν ἀμφοτέρους, ἀφοῦ ἔκοψε τὴν ῥίνα αὐτῶν καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὸν δεξιὸν πόδα. Κατὰ πρῶτον δὲ ὁ Ἡράκλειος φαίνεται ἐφαρμόσας, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τὴν ἀποτρόπαιον ταύτην τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ποινήν, τῆς ὁποίας ἡ χρῆσις ἐμελλεν, ὡς μὴ ὤφειλε, νὰ ἐπαναληφθῇ πλέον ἢ ἅπαξ ἐπὶ τῶν βασιλείων τῆς δυναστείας ταύτης.

Ἄλλ' ὁσηδήποτε καὶ ἂν ᾗτο ἡ ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ παρακμὴ εἰς ἣν ἐκ ποικίλων αἰτιῶν περιέπεσε περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Ἡράκλειος, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας διέπραξεν ἔργα μεγάλα καὶ ἐπιτήδεια νὰ περιποιήσωσιν εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ κλέος ἀθάνατον. Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ μεταγενέστεραι συμφοραὶ ἐμείωσαν τὴν ἱστορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀξίαν· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ηὐτύχησε νὰ ἔχη κήρυκα ἀντάξιον τῶν μεγαλουργημάτων αὐτοῦ, δι' ὅπερ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐμακάριζε ποτε τὸν Ἀχιλλέα, ἀλλ' ἐξεναντίας τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον ἱστορήθησαν ὑπὸ χρονογράφων καὶ ποιητῶν ψυχρῶν τοὺς ὁποίους ὀλίγοι σήμερον ἀναγινώσκουσι καὶ οἵτινες ἴσως ἐξημίωσαν μᾶλλον ἢ ὠφέλησαν τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος αὐτῶν. Καὶ οἱ μύριοι Ἕλληνες οἱ μετὰ Κύρου ἀναβάντες ἐπὶ Βαβυλῶνα, ἠναγκάσθησαν ἔπειτα νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι· ἀλλ' ἡ στρατεία αὐτῶν ἀπέβη ἀθάνατος, διότι ἠξιώθη Ξενοφῶντος ἱστορικοῦ. Καὶ ὁ Ἀννίβας ἐπὶ τέλους ἐλεεινῶς ἀπέτυχεν, ἀλλὰ τὰ πρῶτα αὐτοῦ κατορθώματα κινουσι τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου, διότι ἱστορήθησαν ὑπὸ τῆς μεγαλοφυοῦς γραφίδος τοῦ Πολυβίου. Ὅποῖον ἡρωϊκὸν σχῆμα δὲν ἤθελεν εἶναι περιβεβλημένος σήμερον ὁ Ἡράκλειος, ἐὰν ἡξιοῦτο τοιοῦτου τῶν ἄθλων αὐτοῦ μάρτυρος καὶ ἐπαινέτου. Ὅσοι φρονοῦσιν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ λόγος εἶναι μὴδὲν, τὰ δὲ ἔργα εἶναι τὸ πᾶν, ἅς μελετήσωσι τὴν τύχην τοῦ Ἡρακλείου, ἵνα πεισθῶσιν ὁποῖαν ἀξίαν περιποιεῖ εἰς τὰ ἔργα ὁ λόγος. Ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ συνδρομὴ τηλικούτων συμφορῶν, αὕτη αὕτη ἡ ματαίωσις τηλικούτων ἀνδραγαθημάτων, αὕτη αὕτη ἡ ἱστορικὴ ἀδικία ἧς ἐγένετο θῦμα ὁ Ἡράκλειος, καθὼς περιποιοῦσαι εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ ἀληθῶς τραγικὸν χαρακτῆρα, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ συγκινήσωσι πάσας τὰς γενναίας ψυχὰς ὅσαι φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἀδιὰλειπτος ἐπιτυχία δὲν εἶναι ἡ μόνη τῆς ἀρετῆς ἐνδειξις καὶ ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα ἔστω καὶ μὴ εὐδοκίμησασα πάντοτε δικαιούται οὐδὲν ἥττον νὰ ἐπισύρῃ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων.

Τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου ἐξυμνήθησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις

ὑπὸ συγχρόνου τινὸς ποιητοῦ, Γεωργίου τοῦ Πισίδου, διακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ὅστις ἐποίησε τρεῖς μὲν ἀκροάσεις εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως, ἕτερον δὲ ποίημα ἐπιγεγραμμένον εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον τῶν βαρβάρων καὶ τὴν αὐτῶν ἀστοχίαν, ἥτοι ἔκθεσις τοῦ γενομένου πολέμου εἰς τὸ τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταξὺ Ἀβάρων καὶ τῶν πολιτῶν· καὶ τρίτον ποίημα εἰς δύο ἀκροάσεις ἐπιγεγραμμένον Ἡρακλείας, ἥτοι εἰς τὴν τελείαν πτῶσιν Χοσρόου βασιλέως Περσῶν. Ἡ ποίησις αὕτη διὰ τὴν ἀπειροκαλίαν τοῦ λόγου, τὸ ἀλλόκοτον τῶν εἰκόνων καὶ τὸ ἀσαφές τῶν πραγμάτων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅπως ἀναξία τοῦ ἀντικειμένου ὅπερ προηρέθη νὰ ἐγκωμιάσῃ· ἀλλὰ συγχρόνως μαρτυρεῖ ἐνίοτε ὅποσον ἔναυλοι ἦσαν ἔτι τότε εἰς τὰς ψυχὰς τῶν λογίων ἀνδρῶν, καὶ αὐτῶν τῶν λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας, αἱ ἀναμνήσεις καὶ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ, διότι ὁ ποιητὴς ἀνακράζει που·

Ποῦ νῦν Ἀπελλῆς, ποῦ λαλῶν Δημοσθένης,
ὅπως ὁ μὲν σου σωματώσας τοὺς πόλους,
ὁ δ' αὖ τὰ νεῦρα τῶν λογισμῶν ἀρμόσας,
ἔμπνουν ἀναστήσωσι τὴν σὴν εἰκόνα ;

Καὶ ἄλλαχού·

Πλούταρχε, σίγα τοὺς παραλλήλους γράφων.
Τί πολλά κάμνεις καὶ στρατηγούς συλλέγεις ;
Τὸν δεσπότην ἐκφράζε, καὶ γράφεις ὅλους.
Ἦδη γὰρ ὁ Πλούταρχος ἐξᾶραι θέλων
τὸν τοῦ Φιλίππου καὶ πρὸς ὕψος ἀρπάσαι,
ἔσπευδε δεῖξαι πᾶσιν ὡς ἐναντία
κατεῖχον αὐτὸν ἀντιπράττουσαι τύχαι·
οὐκ ἡγνόμεν γὰρ, δεινὸς ὢν λογογράφος,
ὡς εἴπερ αὐτὸν εὐτυχοῦντα συγγράφει,
δῶσαι τὸ νικᾶν ἀντ' ἐκείνου τῇ τύχῃ.
Ἄλλ' εἶχεν, ὦ Πλούταρχε, τῆς τύχης πλέον
ὁ σὸς στρατηγὸς δραστικούς τοὺς συμμάχους.
Τίς δὲ στρατὸν γέμοντα περσικοῦ φόβου,
παρ' οἷς τὸ φεύγειν ἦν ἀκίνδυνος μάχη
φύσις τε λοιπὸν ἐξ ἔθους ἐγένετο,
ἔπεισαν ὅπλοις καὶ καθώπλισε λόγοις,

καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς δειλίαν μεθαρμόσας
 εὐτολμίαν ἔδειξε τὴν ἀτολμίαν,
 εἰ μὴ τὸ σὸν φρόνημα καὶ τὸ σὸν κράτος
 ἤγειρεν αὐτούς, ὡς ἀκινήτους λίθους
 τὴν γῆν βαροῦντας τοῖς ἀκάρποις φορτίοις ;

Ποῦ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πρὸ τούτου ζωγράφοι,
 οἱ τὸν στρατηγὸν Τιμόθεον ἐνταῖς μάχαις
 κοιμώμενον γράφοντες, εἶτα τὴν τύχην
 ἐκεῖθεν ἐνθεν ἐνδιδοῦσαν τὰς πόλεις ;
 δέον γὰρ αὐτοῖς νῦν ἐναντίως γράφειν,
 τὴν μὲν τύχην σοι πανταχοῦ κοιμωμένην,
 μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς ἀντερίζουσαν πόνοις,
 σὲ δὲ στρατηγὸν διπλοκινδύνου μάχης,
 καὶ πρὸς τύχας καμόντα καὶ πρὸς βαρβάρους.

Ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν τὰς ὀλίγας ταύτας περικοπὰς, διότι παρέχουσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔννοιάν τινα τῶν ποιητικῶν ἔργων τῆς ἐβδόμης ἐκατονταετηρίδος. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσεν ἐνταῦθα λόγος περὶ τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων καὶ παραδόσεων, παρατηροῦμεν ὅτι ὁπόση ἐπεκράτει ἔτι ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ ἐθνικοῦ θρησκευματος ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ, δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν ὕμνων οὓς συνέταξε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πιθανώτατα χριστιανός τις ποιητής κατὰ μίμησιν τῶν μεταγενεστέρων Ὀρφικῶν καὶ οἷτινες ἔχουσιν ἐμφανῆ τὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἀναφερθέντας χαιρετισμούς τῆς Παναγίας. Οἱ ὕμνοι οὗτοι σώζονται χειρόγραφοι ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων· καὶ τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐπιγεγραμμένου εἰς τὴν ὑψίστην θεὸν, τὴν ἀρχὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Γερμανὸς Μουλλάχιος ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ γραμματικῇ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἔχουσιν ὡς ἐξῆς·

Χαῖρε κόρη χαρίεσσα, χαριτόκε, χάρμα τοκήων,
 παρθέν' ἐφημερίοις οὐρανίοις τε φίλη.
 Χαῖρε κόρη πάντων μέγα χάρματι χάρμα λαβοῦσα·
 χάρμα μεγασθενέων χάρμα τ' ἀφαιροτέρων.
 Χαῖρε πόνων τε λύτεира, δόμων ῥύτεира τ' ἀνάκτων,
 μῆτερ ἀπημοσύνης, μῆτερ ἐλευθερίας.

Χαῖρε δόσις χθονὸς αἰὲν εὐῶσα καὶ ὁλβοδότειρα,
 κοίρανε δ' ἄτρεκίης, κοίρανε χαρμοσύνης.
 Χαῖρε βάσις μερόπων, βροτέης γενεῆς ἀρετῶν
 ἔγγονέ τ' ἀφθορίης, ἔγγονέ τ' εὐγαμίας.
 Χαῖρε δόσις σοφίης, χαρίτων, μερόπων μέγα χάσμα,
 παρθένε καλλιτόκε, μήτερ ἀνανδροτάτη.
 Χαῖρε δόσις χθονίων, λυγρῶν μέγα λῆθος ἀπάντων·
 μήτερ ἀπημοσύνης, μήτερ ἀειζοίης.
 Χαῖρε δὲ καὶ κλῆμαξ ποτὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα·
 εὐθυδρόμους κατὰγεις, εὐθυδρόμους δ' ἀνάγεις.
 Χαῖρε φάος μερόπων, πῦρ ἀγνόν, δαίμοσι χαῖρε·
 ἐν πυρὶ πῦρ ἐγένου, νῦν δὲ φλεγεῖσα φλέγεις.
 Χαῖρε δ' ἀμικτοτάτη μίξει θεοῦ αἰὲν ἐόντος,
 ἀνδρομέης γενεῆς θεῶν ἔρρισμα φανέν.
 Χαῖρε δ' ἀγαλλομένη μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Σαλαμῖνι,
 μαῖλλον ὅτ' εἰς συνόδους ἔδραμες ἡελίου.
 Χαῖρε δ' ὄχημα φαεινὸν ἐκῆβόλου ἡελίοιο,
 τηλαυγὲς μερόπων οὐρανίων τε φάος. κτλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου.

Ἄμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου, ἀνεφάνη ἡ κοινὴ κατὰ
 τῆς βασιλίδος Μαρτίνης δυσαρέσκεια, ἥτις ὑπῆρχε μὲν ἀνέκαθεν διὰ
 τὸν ἄθεσμον αὐτῆς γάμον, ἀλλὰ περιστέλλετο ἐνόσω ἔζη ὁ ἰσχυρὸς
 αὐτῆς σύζυγος. Ἦδη δὲ ἐξερράγη τόσῃ σφοδροτέρα ὅσῃ ἡ Μαρτίνα,
 ἐκκλησιάσασα ἀμέσως τὸν λαὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπραξε τὸ
 λᾶθος τοῦ νὰ παρασταθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς μόνῃ διεξάγουσα τὴν ὑ-
 περτάτην ἀρχὴν δυνάμει τῶν διαθηκῶν τοῦ Ἡρακλείου. Ἄλλ' ὁ δῆ-
 μος ἀπήτησε νὰ προσέλθωσιν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἡρακλεωνᾶς καὶ
 ἀπεφάνητο ὅτι αὐτὴ μὲν θέλει ἔχει τὴν τιμὴν τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν
 μητέρα τῶν βασιλέων, βασιλεῖς δὲ καὶ δεσπόται θέλουσιν εἶναι ἐκεῖνοι·
 καὶ ἐξαιρέτως ὁ πρεσβύτερος Κωνσταντῖνος, διότι δὲν προσήκει γυναικὶ

νά ἄρχῃ τῆς πολιτείας. Κατέλαβε λοιπὸν τὴν βασιλείαν ὁ Κωνσταντῖνος· ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεβίωσε μετὰ τρεῖς μῆνας, καταλιπὼν δύο ἀνηλίκους υἱούς· καὶ ἦτο μὲν ἀνέκαθεν φιλάσθενος ὥστε πιθανώτατα ἐκ φυσικοῦ ἀπέθανε θανάτου, ἢ ἀμείλιχος ὅμως κατὰ τῆς Μαρτίνης κοινῇ γνώμῃ δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῆς μητρυιᾶς. Ἐπολιτεύθη δὲ καὶ αὐθις ἀσυνέτως ἡ Μαρτίνα, καταδιώξασα τὸν τε φίλτατον τοῦ Κωνσταντίνου ὑπουργὸν Φιλάγγριον καὶ πλείστους τῶν φίλων αὐτοῦ καὶ ὑπηρετῶν. Ὅθεν οἱ περισωθέντες ὀπαδοὶ τοῦ πρὸ μικροῦ θανόντος βασιλέως στασιάζουσιν ἐν Χαλκηδόνι ὑπὸ Οὐαλεντίνου, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ σώσωσι τοὺς υἱούς τοῦ Κωνσταντίνου. Εἰς μάτην ἡ Μαρτίνα, ἵνα δείξῃ τὴν εἰλικρίνειαν αὐτῆς, σπεύδει νὰ στέψῃ τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν ἐκείνων, τὸν Κώνσταντα. Ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεξάνίσταται οὐδὲν ἦττον, καὶ πρῶτον καθαιρεῖ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Πύρρον, φίλον ὄντα καὶ πιστὸν τῆς Μαρτίνης σύμβουλον, ὥστε ἡ Μαρτίνα βλέπουσα ἑαυτὴν πανταχόθεν κινδυνεύουσαν, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ, πρὸς τὸν Οὐαλεντίνον καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν καίσαρα. Οὐδ' αὕτη ὅμως ἡ παραχώρησις ἤρκεσε νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τὸν πρόμαχον αὐτῆς Οὐαλεντίνον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ σύγκλητος καθαιρεῖ τὴν τε Μαρτίαν καὶ τὸν Ἡρακλεωνᾶν, καὶ καταδικάζει ὡς ἐνόχους τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου τὴν μὲν εἰς τὴν ποινὴν τῆς γλωσσοκοπίας, τὸν δὲ εἰς τὴν ποινὴν τῆς ῥινοκοπίας. Τοιοῦτοτρόπως ἀνταπεδόθη εἰς τὰ φίλτατα τοῦ Ἡρακλείου ὄντα ἡ τιμωρία ἣν πρὸ τινων ἐτῶν πρῶτος αὐτὸς εἶχε χαριζόμενος ἴσως ἐκείνοις ἐπιβάλει εἰς ἄλλους οἰκειοτάτους αὐτῷ συγγενεῖς. Καὶ ἡ μὲν χήρα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐτελεύτησαν ἄθλιοι καὶ ἀκατονόμαστοι ἔκτοτε ἐν ἐξορίᾳ τινὶ ἢ ἐν μοναστηρίῳ, ἀνηγορεύθη δὲ βασιλεὺς κατὰ αὐγουστον ἢ σεπτέμβριον τοῦ 641 ὁ ἐνδεκαετής Κώνστας.

Τὴν πραγματικὴν τῆς ἀρχῆς διεξαγωγὴν ἀνέλαβεν ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος αὐτοῦ ἡ σύγκλητος. Ἐκ τούτου προῆλθε μὲν χαλάρωσις τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε κατεκτήθη, ὡς προείπομεν, τελευταῖον ἡ Ἀλεξάνδρεια ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατὰ δεκέμβριον τοῦ 641, ὁ δὲ πατρίκιος Γρηγόριος ὁ διοικητὴς τῆς Ἀφρικῆς ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον· ἀλλ' εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι καὶ τοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου ἐπῆλθον τόσαι ἀφορμαὶ ἐξασθενήσεως

τοῦ κράτους, ὁ μωαμεθανισμὸς ὅστις ἤδη συνεπλήρου εὐχερῶς τὴν κατὰκτησιν τῆς Περσίας καὶ ἐξέτεινε τὸν προσηλυτισμὸν αὐτοῦ μέχρι τῆς Σινικῆς, δὲν ἐπήνεγκεν ἐπὶ Κώνσταντος βαρείας πληγὰς εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον, δηλαδὴ εἰς τὸ προπύργιον τοῦ κόσμου τούτου, τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνικὸν κράτος· ἐν μέρει μὲν διότι τὸ κράτος τοῦτο ἔσωζεν εἰσέτι ἡθικὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας δὲν εἶχον τὰ θρησκευματὰ τῆς ἀπωτέρω Ἀνατολῆς, ἐν μέρει δὲ διότι μετ' οὐ πολὺ ἤρχισαν αἱ ἐμφύλιοι τῶν μωαμεθανῶν ἐριδες. Τῷ ἔτει 646 στόλος καὶ στρατὸς ἐκπεμφθέντες εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀνέκτησαν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν πρωτεύουσαν ταύτην τῆς Αἰγύπτου, οὐδὲ ἀπέβαλον αὐτὴν αὐθις εἰμὴ μετὰ ἱκανὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἐβοήθησαν καὶ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην ἄλωσιν διὰ παντὸς τρόπου οἱ Κόπται. Μετὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἄλωσιν ὁ Ἀμροῦ, ἐκδικούμενος τὴν Ἀλεξάνδρειαν, κατέλυσεν τὰ τεῖχη αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τῶν δύο πολιορκιῶν εἶχον πέσει πλεῖστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς, καὶ ἄφ' ἑτέρου ὁ Ἀμροῦ, ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς Αἴγυπτον ἀφίξεως, εἶχε βάλει, περὶ τὴν ἀρχαίαν Μέμφιν, τὸ θεμέλιον νέας ἀραβικῆς πόλεως, ἥτις ὠνομάσθη βραδύτερον Κάϊρον, ἦτοι Νικόπολις, ἡ μεγάλη τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλις ἀπέβαλεν ἔκτοτε ἐπὶ πλεῖστον χρόνον τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀκμὴν.

Κατὰ τὸ ἐπὶ ἔτος, 647, ἐπεχείρησαν οἱ μωαμεθανοὶ τὴν κατὰκτησιν τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς, ἀλλὰ τοσοῦτον γενναίαν ἄμυναν ἀντέταξεν εἰς αὐτοὺς ὁ πατρίκιος Γρηγόριος ὥστε εἰ καὶ κατετροπώθη ἐπὶ τέλους εἰς μάχην ἐναγώνιον καθ' ἣν ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος, οἱ Ἀράβες ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ παραιτηθῶσι τοῦ σκοποῦ τοῦ νὰ καταλάβωσιν ὀριστικῶς τὴν χώραν ταύτην, καὶ μετὰ πεντεκαίδεκα μηνῶν ἀγῶνας ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεθόρια τῆς Αἰγύπτου μετὰ τῆς λείας καὶ τῶν αἰχμαλώτων, οὐδὲ ἐπανελάβον ἐπὶ εἴκοσι περίπου ἔτη τὰς πρὸς δυσμὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Μωαυῖᾶ, ὁ μετέπειτα καλὶφης γενόμενος, ἐλεηλάτησε μὲν τῷ 648 τὴν νῆσον Κύπρον διαπεράσας ἐπὶ 1700 πλοιαρίων καὶ ἐκυρίευσεν τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου Κωνσταντίαν, τὴν πάλαι ποτὲ Σαλαμῖνα καλουμένην· ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη στόλος καὶ στρατὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κακορίζου, ἐξέβαλε τοὺς μωαμεθανοὺς ἐκ τῆς Κύπρου καὶ ἀνέκτησεν αὐτήν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Μωαυῖᾶ ἐπολιόρκησε τὴν περίφημον νῆσον Ἀραδὸν· ἠναγκά-

κάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ διὰ τὴν καρτερικὴν τῶν κατοίκων ἄμυναν, ἔπειτα δὲ ἐπανελθὼν, κατὰ τὸ ἐπὶ ἔτος, ὑπεχρέωσε μὲν τοὺς Ἀραδίους νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλουσιν, ὥστε ἡ νῆσος ἔμεινεν ἔρημος. Ἐγένοντο συγχρόνως ἐπιδρομαὶ τινες τῶν Ἀράβων ἐν Κιλικίᾳ, Ἰσαυρίᾳ, Ἀρμενίᾳ· κατελήφθη ὡς αὐτὸς ὑπ' αὐτῶν τῷ 653 ἡ νῆσος Ῥόδος, ὅτε καὶ συνέτριψαν τὸν περὶ φημον κολοσσὸν ὅστις ἄλλοτε ἐκόσμει τὴν εἰσόδον τοῦ λιμένος, εἶχεν ὁμως πρὸ καιροῦ καταπέσει ἐκ σεισμοῦ· ἀλλ' οὐδαμοῦ τῶν χωρῶν τούτων φαίνονται ὀριστικῶς κατασταθέντες οἱ πολέμιοι.

Ὁ Μωαυῖᾳ, ὅστις ἦτο εἰς τῶν μεγαλοφυεστέρων ἀνδρῶν οὓς ἀνέδειξεν ὁ μωαμεθανικὸς κόσμος, ἐνόει ὅτι τὸ χριστιανικὸν κράτος ἡδύνατο νὰ παρατείνῃ πολὺ τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἐλάβανε καιρίαν τινὰ πληγὴν ἀλίσκομένης τῆς μεγάλης αὐτοῦ βασιλευούσης. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἐπὶ τούτῳ παρασκευὰς ἀξιολόγους, καὶ εἶχεν ἤδη τῷ 654 ἀθροίσει τὸν στόλον αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα τῆς κατὰ τὴν Συρίαν Τριπόλεως, ὅτε δύο χριστιανοὶ ἀδελφοὶ κάτοικοι τῆς πόλεως ἔκεινης, ὑπὸ ζήλου ἐνθέου κινούμενοι, ὁρμῶσιν εἰς τὰς φυλακὰς ὅπου ἦσαν οἱ αἰχμάλωτοι χριστιανοὶ, ἀπελευθεροῦσιν αὐτούς, προσβάλλουσι καὶ φονεύουσι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, καταπυρπολοῦσι πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ σώζονται εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Οὐδὲν ἦττον ὁ Μωαυῖᾳ ἀθροίζει νέον στόλον, διορίζει ἡγεμόνα αὐτοῦ τὸν γενναῖον Ἀβουλαβάρ, καὶ ἔνα διαιρέσῃ τὰς χριστιανικὰς δυνάμεις, ἐπέρχεται αὐτὸς διὰ ξηρᾶς ἐπὶ Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κώνστας, ὅστις εἶχεν ἤδη ἡλικιωθῇ, παρεσκεύασεν ὡς αὐτὸς ναυτικὴν δύναμιν καὶ ἀναλαβὼν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐξέπλευσε τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπήντησε τὸν ἀραβικὸν στόλον εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, 654. Ἡ σύγκρουσις ὑπῆρξε φοβερά, ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς δὲν ἔδειξε τὴν προσωπικὴν ἀνδρείαν τοῦ ἀειμνήστου αὐτοῦ πάππου. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μάχης βλέπων τοὺς πολέμιους ἐναγωνίως ἐπικειμένους κατὰ τῆς βασιλίδος νηὸς ἐνέδυσεν ἄλλον τινὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐσθῆτα· καὶ ἐπειδὴ πάλιν ἐκινδύνευεν, εἰς τῶν δύο ἀτρομήτων ἀδελφῶν οἵτινες εἶχον πυρπολήσει τὸν ἀραβικὸν στόλον ἐν Τριπόλει, εἰσπηδήσας εἰς τὸ βασιλικὸν σκάφος καὶ ἀρπάσας τὸν βασιλέα καὶ εἰς ἕτερον ἀπαγαγὼν σκάφος, ἐπέστρεψεν αὐθις εἰς τὴν βασιλικὴν νῆα καὶ ἔπεσε γενναίως ὑπὲρ τοῦ βασιλέως μαχόμενος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπέπλευσεν ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καταλιπὼν

εἰς τὴν τύχην τὸν ἡττηθέντα αὐτοῦ στόλον. Κατ' εὐτυχίαν οἱ Ἀραβες οὔτε κατὰ ξηρὰν οὔτε κατὰ θάλασσαν ἡδυνήθησαν νὰ ὠφελῇ-
θῶσιν ἐκ τοῦ κατορθώματος τούτου, διότι ὁ τότε καλὶφης αὐτῶν
Ὁθμάνης κατηγορηθεὶς ὅτι βουλευέται νὰ καταστρέψῃ τὸ κοράνιον,
προεκάλεσε καθ' αὐτοῦ στάσιν καθ' ἣν ἐδολοφονήθη τῷ 656· μετὰ
δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ προέκυψαν μεταξύ τῶν Ἀράβων μακροὶ ἐμφύ-
λιοι πόλεμοι, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν εἰμὴ μετὰ πενταετίαν· καὶ ἐπήγα-
γον μὲν ἐπὶ τέλους τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον τοῦ Μωαυῖᾶ ὡς καλὶφου,
οὐ μόνον ὅμως ἀνέστειλαν τὴν κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐπίθεσιν
αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐταπείνωσαν ὅπως οὖν τὸν ἰσλαμισμόν.

Ὁ βασιλεὺς Κώνστας, ὅστις δὲν διέπρεπεν ἐπὶ ἀνδρείᾳ, εἶχεν ὅμως
συνείδησιν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν προαίρεσιν τοῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ
καθῆκον τοῦτο, ὠφελήθη ἀπὸ τὸν περισπασμὸν τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἀν-
τιπάλου ἵνα ἐπιχειρήσῃ τῷ 657 στρατείαν «κατὰ Σκλαβηνίας» ὡς
λέγει Θεοφάνης, «κατὰ Σκλαβήνων» ὡς λέγει Κεδρηνός, καὶ πολλοὺς
ἡχμαλῶτευσεν καὶ ὑπέταξε. Καὶ τινες μὲν ἦσαν οἱ Σκλαβῆνοι οὗτοι,
δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Ἀπαντες ὅμως οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ πα-
ραδέχονται ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Κώνστας ἐστράτευσε κατὰ
τῶν περὶ Θεσσαλονίκην πρό τινας τότε χρόνου ἐγκατασταθέντων
Σλαύων, ὅπου ἀπαντῶμεν μετ' οὐ πολὺ καὶ πόλιν ὀχυρὰν, τὰ καλού-
μενα Σέρβια.

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κώνστας ἤρχισε παρασκευάζων νέον στόλον κατὰ
τῶν Ἀράβων· ὁ δὲ Μωαυῖᾶ, ὅστις ἦτο ἐτι ἀπησχολημένος ὑπὸ ἐμφυ-
λίων πολέμων, ἠθέλησε, φαίνεται, νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἐξωτερικὸν τοῦτον
κίνδυνον συνομολογῶν τῷ 658 εἰρήνην. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς εἰρήνης
ταύτης ἱστοροῦμενα εἶναι ὅπως οὖν ἀσαφῆ. Κατὰ τὸν Θεοφάνην, ἡ εἰ-
ρήνη συνομολογήθη ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ τελῶσιν οἱ Ἀραβες εἰς τὸ
κράτος «καθ' ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δοῦλον»· τὰν ἀ-
παλιν δὲ ὁ Ζωναρᾶς, ἱστορεῖ ὅτι οἱ Ἀραβες δὲν ἐπέτρεψαν διετεῖς
ἀνακωχὰς εἰμὴ ἐπὶ χρήμασιν· ὁ δὲ Λέων ὁ γραμματικὸς, ἐπαναλαμ-
βάνει μὲν αὐτολεξεῖ τὰ τοῦ Θεοφάνους, ἀλλὰ προστίθῃσιν ὅτι ὁ βασι-
λεὺς δὲν ἐπέισθη. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἰρήνην ἢ ἀνακωχὴ συνω-
μολογήθη, διότι ἐπὶ 4 ἔτη ἐχθροπραξίαι δὲν ἀναφέρονται.

Αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν ἐν ἔτει 662. Τοῦλάχιστον τότε
παγιώσαντος τοῦ Μωαυῖᾶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀναφέρονται πάλιν ἀό-
ριστοὶ τινες τῶν Ἀράβων ἐπιδρομαὶ καὶ λεηλασίαι εἰς τὰς χώρας τοῦ

κράτους. Ὡς βέβαιον δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐν ἔτει 665 οἱ Ἀραβες ἐπεχείρησαν νέαν κατὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς ἐκστρατείαν, καθ' ἣν κατίσχυσαν τῶν χριστιανικῶν στρατευμάτων καὶ ἐκυρίευσαν μίαν πόλιν, ἀλλ' ἐπέστρεψαν αὐθις εἰς Αἴγυπτον. Τῷ δὲ 667 δύο τῶν Ἀράβων στρατηγοὶ ἐπιστρατεύσαντες κατὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκυρίευσαν τὸ Ἀμώριον τῆς Φρυγίας, καὶ καταλιπόντες ἐν αὐτῷ φρουρὰν πεντακισχιλίων ἀνδρῶν, ἐπέστρεψαν εἰς Συρίαν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 668, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖον τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντος ἔτος, ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας, ἐπελθὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀνέκτησε τὸ Ἀμώριον καὶ ἔσφαξε πᾶσαν τὴν ἀραβικὴν φρουρὰν ὥστε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τοῦ Κωνσταντος βασιλείας ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν ἠδυνήθη ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ προχωρήσῃ ὀριστικῶς οὔτε πρὸς βορρᾶν τῆς Συρίας ἐν Ἀσίᾳ, οὔτε πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου ἐν Ἀφρικῇ.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ὁ Κώνστας εἶχε πρὸ καιροῦ, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 662, μεταβῆ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν. Τὴν ἀναχώρησιν ταύτην ἐξήτησαν νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ χρονογράφοι λέγοντες ὅτι, ὑποπτεύσας ἄλλοτε τὸν ἀδελφὸν Θεοδόσιον κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς τὸν ἱερατικὸν βίον· ὅτι ἔπειτα τῷ 660 ἐφόνευσεν αὐτὸν καὶ ὅτι περιπεσὼν τούτου ἔνεκεν εἰς δεινὴν τύψιν συνειδότης, ἀπεστράφη τὴν πόλιν εἰς ἣν καθ' ἑκάστην ἐλάμβανεν ἀφορμὴν νὰ ἐνθυμῇται τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο ἀνοσιούργημα. Ἀλλὰ ὑποτιθεμένου ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθῆ, τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ὑπηγόρευσαν καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι πολιτικοὶ λόγοι. Εἶδομεν ὅτι οἱ μὲν Σλαῦοι εἶχον κατατροπωθῆ ἐν Εὐρώπῃ, οἱ δὲ Ἀραβες ἐφαίνοντο ὁπωσοῦν συνεσταλμένοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ. Οἱ ἐξωτερικοὶ ὅμως οὗτοι πολέμιοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι πρὸς οὓς εἶχε νὰ ἀνταγωνισθῇ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία. Ἡ περὶ προσοικειώσεως τῶν μονοφυσιτῶν ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου, ἀντὶ νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ποθουμένην ἑνωσιν, προεκάλεσεν ἐξεναντίας νέαν αἵρεσιν, τὴν τῶν λεγομένων μονοθελητῶν. Ἡ ἐκθεσις δι' ἧς ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος διέταξε τὴν παῦσιν πάσης περὶ τούτων συζητήσεως, δὲν ἴσχυσε νὰ εἰρηνεύσῃ τὰ πνεύματα. Αἱ ἐριδες ἐξηκολούθουν, οἱ δὲ Ἀραβες δὲν ἔπαυον ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τῶν διενέξεων τούτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καθ' ὅλας αὐτῶν τὰς ἐπιδρομὰς. Ὅθεν ὁ Κώνστας Β' ἅμα ἡλικιωθεὶς τῷ 648 ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλλῃ αὐθις σιωπὴν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων διὰ τοῦ λεγομένου Τύπου, τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ τότε οἰκου-

μενικοῦ πατριάρχου Παύλου. Κατὰ δυστυχίαν οἱ πάπαι ἀντεπολιτεύθησαν, καθὼς πάντοτε, εἰς τὰς συμβιβαστικὰς προαιρέσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας. Ὁ πάπας Θεόδωρος συγκαλέσας σύνοδον κατεδίκασέ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην διὰ τῆς στυγερωτέρας βλασφημίας, καθότι λαβὼν τὸ θεῖον ποτήριον καὶ ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ τῷ μέλανι ἐπιστάξας, οὕτως ἰδίᾳ χειρὶ ἔγραψε τὴν ἀνόσιον ἐκείνην καταδίκην. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Θεοδώρου, ὁ νέος πάπας Μαρτίνος οὐ μόνον ἀνηγορεύθη ἄνευ τῆς νενομισμένης βασιλικῆς κυρώσεως, ἀλλ' ἀντὶ, κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Κωνσταντος, νὰ παραδεχθῇ τελευταῖον τὸν Τύπον, ἐξεναντίας διὰ νέας συνόδου ἀνθεματίσεν αὐτόν. Ἡ σκανδαλώδης αὕτη διαγωγή τῆς παπικῆς ἐξουσίας προεκάλεσε δεινὴν τοῦ πάπα Μαρτίνου τιμωρίαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ βαρεῖται προέκυψαν ὑπόνοιαι ὅτι οὗτος εἶχε συνεννοηθῇ πρὸς τοὺς Ἀράβας, οἵτινες ἐπιδραμόντες κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς Σικελίαν εἶχον καταλάβει παραλίαν τινὰ αὐτῆς. Ὁ πάπας οὗτος, συλληφθεὶς ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως ὑπὸ τοῦ ἐξάρχου τῆς Ἰταλίας, ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ δικασθεὶς ἐνταῦθα καὶ καταδικασθεὶς διὰ τρόπων σφόδρα ἐπονειδίστων, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς λατίνους χρονογράφους καὶ τοὺς δυτικούς ἱστορικούς, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, ὅπου καὶ ἀπέθανε μετὰ τινὰς μῆνας.

Δὲν θέλομεν βεβαίως δικαιολογήσει καθ' ὁλοκληρίαν τὴν διαγωγὴν ταύτην τοῦ Κωνσταντος πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης. Ἀλλ' ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς αἰ ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἱστορούμεναι ἐνταῦθα ἀτιμώσεις καὶ ἐξυβρίσεις, δὲν εἶναι παντάπασι βέβαιον ἂν ἔχωνται ἀληθείας, ἀφ' ἐτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ κακοβουλία τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ὑπομονὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ νὰ καταναγκάσῃ αὐτὴν νὰ ἐπιβάλῃ ἑκτακτὸν τινα τιμωρίαν εἰς τοὺς ἐνόχους. Ἐνῷ ὁ χριστιανισμὸς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἕνεκα τῶν διαιρέσεων αὐτοῦ, καὶ ἐνῷ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἥτις μόνη προεκινδύνευεν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἡγωνίζετο συγχρόνως νὰ καταπαύσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ὀλεθρίας ἐκείνας ἐριδας, ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἀδίκως κατηγορήθη ἐπὶ συνεννόησει μετὰ τῶν Ἀράβων, ἀναμφισβητήτως ὁμως δὲν ἔπαυεν ὑποθάλπων τὰς ἐριδας ἐκείνας. Πῶς ἦτο δυνατόν ἡ βασιλεία ἡμῶν νὰ μένῃ ἀδιάφορος πρὸς τοιαύτην ἀφροσύνην ἂν ὄχι κακοβουλίαν; Οὐδὲ εἰς τὴν τιμωρίαν ἐκείνην

ἠρκέσθη ὁ Κώνστας, ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἐνιαυτοὺς βλέπων τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ πολεμίους ἦττον ἢ πρότερον ἐπικινδύνους ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς Ἰταλίαν ἵνα διὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας αὐτοῦ περιστείλῃ τὰς παρεκτροπὰς τῆς παπικῆς ἀρχῆς.

Αὕτη ἐν τούτοις ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ δυσηρέστησε τοὺς κατοίκους τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐξαιρέτως τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες εἶχον τὴν συνείδησιν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν ἀποτελεῖ μέρος φυσικὸν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἔβλεπον ποτὲ εὐχαρίστως τὰς δυνάμεις, τοὺς πόρους καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοῦ, ἀπασχολουμένους εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀδρίου χώρας. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου, ἡ δυσαρέσκεια ἠϋξήσε τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διεδόθη ὅτι ὁ Κώνστας μελετᾷ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους εἰς Ῥώμην. Ὅτι τὸ βούλημα τοῦτο, ὅπερ ὅλοι οἱ νεώτεροι ἐπαναλαμβάνουσιν ὡς βέβαιον, οὐδεμίαν εἶχε σπουδαίαν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἦτο ἀπλὴ φήμη, ἐπινοηθεῖσα ἵνα παροξύνῃ τὰ πνεύματα, συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κώνστας, ἀπελθὼν εἰς Ἰταλίαν, οὐδὲ διέτριψε κἄν ἐν Ῥώμῃ. Οὐδὲν ἦττον ἡ φήμη ἐπέτυχεν ἐν μέρει τοῦλάχιστον τοῦ σκοποῦ, διότι ἐπιδιβασθέντος τοῦ βασιλέως περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 662, ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐστασίασε καὶ προῖσταμένου τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέου διεκώλυσε τὴν ἀναχώρησιν τῆς βασιλίδος καὶ τῶν τριῶν αὐτῆς υἱῶν. Ὁ δὲ Κώνστας ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς πρωτεύουσας, καὶ, προσελθὼν εἰς Ἀθήνας, διεχειμάσεν ἐνταῦθα. Ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ διατριβὴ του εἶναι ἀξιοσημείωτος. Κατὰ τὰς ἱστορικὰς τοῦ Φαλλμεράϋερ δοξασίας, αἱ Ἀθηναὶ ἦσαν τότε κατεστραμμέναι καὶ ἔρημοι ἕνεκα τοῦ ὑποτιθεμένου ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακλυσμοῦ Ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἑκτῆς μέχρι τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ὅμως ἐπειδὴ ὁ Κώνστας ἔχων νὰ ἐκλέξῃ μετὰ πολλῶν ἄλλων τῆς Ἀνατολῆς πόλεων προετίμησε νὰ διαχειμάσῃ ἐνταῦθα, εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθηναὶ οὐ μόνον δὲν εἶχον ἐξαλειφθῆ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἀλλὰ παρεῖχον καὶ μίαν τῶν τερπνοτέρων καὶ ὠραιωτέρων τοῦ κράτους διατριβῶν. Ἐξ Ἀθηνῶν ἀνεχώρησε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔαρ καὶ καταπλεύσας εἰς Τάραντα ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἰουλίου, διέτριψεν αὐτοῦ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας καὶ ἔπειτα μετέβη διὰ Νεαπόλεως εἰς Σικελίαν, ἐθρεύσας ἐν Συρακούσαις, ὅπου ἐδολοφονήθη τῷ 668 ὑπὸ τινος τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ. Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι ἐσύλησε τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, ὅτι οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ

τοὺς Λομβαρδοὺς, οἵτινες κύριοι ἤδη ὄντες ἀπάσης τῆς ἄνω Ἰταλίας καὶ τοῦ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ Βενευέντου ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον καὶ ὅτι παρεδόθη εἰς πᾶσαν ἀσωτίαν καὶ ἀκολασίαν ἐν Συρακούσαις. Τὰ περὶ τούτου λεγόμενα δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξελέγξωμεν, διότι οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι δὲν ἀκριβολογοῦσι περὶ ταῦτα, καὶ διότι εἶναι οὐδὲν ἥττον τῶν δυτικῶν δυσμενεῖς πρὸς αὐτὸν ἕνεκα τῶν συμβιβαστικῶν αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα προαιρέσεων, δι' ἃς ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας, καλοῦσιν αὐτὸν αἰρετικόν. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Κώνστας δὲν φαίνεται ἀνὴρ διακεκριμένος, ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων ὅμως ἐξάγεται, ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, χάρις εἰς τὴν σύνεσιν τῆς συγκλήτου καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀρχόντων, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας, ἀνεχαίτισθησαν μὲν κατὰ τὸ δυνατόν οἱ Ἀραβες, κατετροπώθησαν δὲ οἱ Σλαῦοι, ἐπράχθη δὲ ὅ,τι ἔδει νὰ πραχθῇ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα.

Ἡ ἐν Συρακούσαις δολοφονία τοῦ Κωνσταντος δὲν ἐγένετο ἕνεκα προσωπικοῦ πάθους, ἀλλὰ διενηργήθη ὑπὸ ἐπιτοπίου πολιτικῆς συνωμοσίας ἣτις ἀνηγόρευσε βασιλέα ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ αὐτόθι στρατοῦ, Ἀρμένιον μὲν τὸ γένος, ὀνόματι δὲ Μιζιζιον. Ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡράκλειου οἱ Ἀρμένιοι ἀπετέλουν ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ μέρος καὶ πολλοὶ αὐτῶν ἀξιωματικοὶ ἔδρυσαν ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει οἴκους ἀναδειχθέντας βραδύτερον ἐπιφανεστάτους ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Μιζιζιος διέπρεπε μᾶλλον ἐπὶ τῷ κάλλει τοῦ εἶδους ἢ ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀξίᾳ· ὅθεν εὐχερῶς κατεβλήθη. Ἀμα ἀνηγγέλθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ γενόμενα, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ πρεσβύτερος τοῦ Κωνσταντος υἱός, ὁ πρὸ καιροῦ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ πατρὸς διέπων τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα καὶ ἤδη καταλαβὼν τὴν ὅλην ἀρχὴν, ἔσπευσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν διττὴν ἐκείνην κακουργίαν. Ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πρωτευούσης μετὰ στόλου, προσεκάλεσεν εἰς Σικελίαν καὶ ἄλλας δυνάμεις ἐκ Ῥαυέννης, ἐκ Καμπανίας, ἐκ Σαρδόνος καὶ ἐξ Ἀφρικῆς, κατετρόπωσε τάχιστα τὴν στάσιν, ἀπεκεφάλισε τὸν Μιζιζιον καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ δῆμος ἐχαίρετισεν αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ Πωγωνάτου ἐπωνυμίας, ἣν φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ· διότι ὅτε πρὸ μικροῦ ἀνεχώρησε, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦτο ἔτι παντελῶς ἀγένειον, ἐνῶ ἤδη ἤρχισε νὰ ὑποφαίνεται ὁ πώγων αὐτοῦ.

"Αμα ἐπιστρέψας, ἐδέησε νὰ καταβάλλῃ ἄλλην στάσιν. Οἱ δύο αὐτοῦ ἀδελφοὶ, Τιθέριος καὶ Ἡράκλειος, εἶχον μὲν λάβει τὴν τιμητικὴν ἀξίαν τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' ἄνευ πραγματικῆς τιнос μετοχῆς εἰς τὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ στρατὸς τοῦ θέματος τῆς Ἀνατολῆς, συνδραμώνεις Χρυσόπολιν, ἀπήτησε νὰ παραχωρηθῇ καὶ εἰς αὐτοὺς ἡ προσήκουσα μερίς τῆς ἐξουσίας· καὶ, τὸ περιεργον, οἱ συνωμόται ἐδικαιολόγησαν τὴν ἀξίωσιν διὰ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος, λέγοντες ὅτι εἰς Τριάδα πιστεύομεν, τοὺς τρεῖς στέφομεν. Ἀναφέρομεν τὸ περιστατικὸν τοῦτο ὡς νέαν ἀπόδειξιν τῆς διαστροφῆς τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ τῆς ὀλεθρίας ἐπιρροῆς ἣν ἡ διαστροφή αὕτη εἶχεν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπέισθη ὑπὸ τοῦ παραδόξου ἐκείνου ἐπιχειρήματος καὶ ἀνασκολοπίσας τοὺς πρωτουργοὺς τοῦ κινήματος, κατέστειλεν οὕτω τὴν στρατιωτικὴν ταύτην στάσιν. Πρὸς δὲ τοὺς ἀδελφούς ἐπολιτεύθη παραδόξως· ἀφοῦ ἐρρινοκόπησεν αὐτοὺς, ἐξήκολούθησεν ἀναφέρον τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς ὅλας τὰς δημοσίας πράξεις μέχρι τοῦ 681, ὅτε λαβὼν νέας ὑπονοίας, ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν τοῦ Αὐγούστου ἐπωνυμίαν, ὥστε ἕκτοτε διήγαγον τὸ λοιπὸν τοῦ βίου ὡς ἰδιῶται. Τινὲς τῶν νεωτέρων ἐδίστασαν νὰ παραδεχθῶσι τὸ γεγονὸς τῆς ῥινοκοπίας, διὰ τὴν φυσικὴν πρᾶότητα τοῦ βασιλέως. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν δυσπιστήσαι ἀναλογιζόμενοι μᾶλλον ὅτι, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν αὐτοὺς ὑποκινήσαντας τὴν στάσιν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἦναι ἄξιοι τῆς οἰκτρᾶς ἐκείνης ποινῆς, ἵπως ἔπειτα διετήρησεν αὐτοῖς τὸ τοῦ Αὐγούστου ἀξίωμα; Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου χρονογράφου Θεοφάνους· καὶ δυστυχῶς συνάδει πρὸς ἄλλας ὁμοίας ἢ ἀναλόγους πράξεις τῶν βασιλέων τῆς αὐτῆς δυναστείας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ κράτος διέτρεξε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀράβων κίνδυνον. Ὁ καλίφης Μωαυῖᾶ ἐπεχείρει μὲν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰς νήσους τῆς Μεσογείου· μικροῦ δ' ἐδέησεν ἐν ἔτει 670 νὰ κυριαρχήσῃ καὶ ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἱ στρατηγοὶ αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως ἰθαγενῶν, ὥστε ὁ Μωαυῖᾶ περιῆλθεν αὐθις εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλλῃ τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο προπύργιον, ἐὰν δὲν γίνῃ κύριος τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ. Ὅθεν ἐν ἔτει 671 παρασκευάσας στόλον ἰσχυρότερον πάντων τῶν προηγουμένων, ἐξαπέστειλεν

αὐτὸν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μηδ' ἀπορήσῃ τις βλέπων τοὺς Ἀράβας κατορθοῦντας τοσαύτας ναυτικὰς παρασκευὰς κατὰ τῶν πρότερον θαλασσοκρατούντων χριστιανῶν. Ἀφ' ἧς ἐγένοντο κύριοι τῶν παραλίων τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, οἱ μωαμεθανοὶ προσεκτήσαντο πάντα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς συγκρότησιν ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν συναπέβαλον μετὰ τοῦ πατρίου θρησκευματος, τὴν θαλασσοεργίαν· ἰδίως δὲ οἱ δύο ναύαρχοι τοῦ ἐπὶ Κωνσταντινουπόλιν τότε ἐκπλεύσαντος στόλου, οὓς οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὀνομάζουσι Μουαμὲδ καὶ Κάϊσον, ἦσαν χριστιανοὶ ἀρνησίουθρησκοι. Καὶ κατὰ μὲν τὸ 671, ἐπειδὴ ὁ στόλος ἐξέπλευσε βραδέως ὁπωσοῦν, δὲν ἤρξατο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ διεχείμασεν ἐν μέρει εἰς Σμύρνην, ἐν μέρει εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας καὶ τῆς Κιλικίας. Ἐν ἔαρι δὲ τοῦ 672 οἱ μωαμεθανοὶ διαπλεύσαντες τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Προποντίδα, ἦλθον καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν μεγάλην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πρωτεύουσαν.

Κατὰ δυστυχίαν αἱ εἰδήσεις τὰς ὑποίας ἔχομεν περὶ τῆς πολιορκίας ταύτης εἶναι σφόδρα ἀτελεῖς καὶ ἀσαφεῖς. Ὅ,τι μόνον δυνάμεθα ἀσφαλῶς ἐξ αὐτῶν νὰ συμπεράνωμεν εἶναι, ὅτι ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἔτη ἑπτὰ· ἀλλὰ δὲν ἐξηκολούθησεν ἀδιάκοπος καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα. Ἦρχιζε κατὰ πᾶν ἔτος τὸν μῆνα ἀπρίλιον, διεξήγετο μέχρι τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, καὶ τότε οἱ πολιορκηταὶ ἀναχωροῦντες ἀπῆρχοντο εἰς Κυζικόν, τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσαν καὶ ὅπου παρεχέμαζον, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον ἀπρίλιον ἐπανήρχοντο πάλιν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπανελάμβανον τὴν πολιορκίαν, μέχρι οὗ ἑπτὰκις τοῦτο πράξαντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ὀριστικῶς εἰς τὰ ἴδια. Δὲν λέγεται δὲ εὐκρινῶς οὔτε ἂν ἡ πολιορκία διεξήγετο διὰ ξηρὰς ἅμα καὶ διὰ θαλάσσης, οὔτε τίνα ἦσαν τὰ περὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν ὁρμητῆρια τοῦ ἀραβικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ στόλου· καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἠξεύρομεν καθ' ἑκάστα τὰ τῆς ἐπιθέσεως καὶ τῆς ἀμύνης. Ἐν τούτοις οἱ νεώτεροι ἐπεχείρησαν νὰ περιγράψωσι τὴν πολιορκίαν ταύτην. Ἀλλ' ἵνα ἐννοήσῃ ὁ Ἑλλὴν ἀναγνώστης ὁπόσον ἡμαρτημέναι εἶναι πᾶσαι αὗται καὶ περιγραφαὶ, θέτομεν πρὸ πάντων ὑπ' ὅψιν αὐτοῦ τὰς ἐκθέσεις τῶν χρονογράφων.

Ἴδου τί λέγει ἐν ὅλοις ὁ ἀρχαιότατος αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους, ὁ Θεοφάνης. «Τούτῳ τῷ χρόνῳ (6164 ἀπὸ κτίσεως κόσμου) στόλον μέγαν ἐξαρτύσαντες οἱ ἀρνηταὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ παραπλεύσαν-

τες Κιλικίαν, παρεχέιμχσαν, εἰς Σμύρνην Μουαμὲδ ὁ τοῦ Ἀβδελαῖ, Κάϊσος δὲ εἰς Κιλικίαν καὶ Λυκίαν. Ἀπέστειλε δὲ (ὁ Μωαυῖᾶ) καὶ Χάλε τὸν ἀμνηστὸν μετὰ καὶ ἐτέρου στόλου πρὸς βοήθειαν αὐτῶν, ὡς ἱκανώτατον καὶ τολμηρὸν εἰς μάχην. Ὁ δὲ προλεχθεὶς Κωνσταντῖνος (ὁ Πωγωνάτος) τὴν τοιαύτην τῶν θεομάχων κατὰ Κωνσταντινουπόλει κίνησιν ἐγνωνκῶς κατεσκευάσσε καὶ αὐτὸς διήρεις εὐμεγέθεις κακκαβοπυρφόρους καὶ δρόμωνας σιφωνοφόρους· καὶ τοὺτους προσορμίσαι ἐκέλευσεν ἐν τῷ Προκλιανισίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι.»

«Τούτῳ τῷ ἔτει (6165) ὁ προλεχθεὶς τῶν θεομάχων στόλος ἀναβάλας προσωρμίσεν ἐν τοῖς Θρακικοῖς μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς δύσιν ἀκρότητος τοῦ Ἑβδόμου, ἥτοι τῆς λεγομένης Μαγναύρας, μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου. Κατὰ πᾶσαν οὖν ἡμέραν συμβολὴ πολέμου ἐκροτεῖτο ἀπὸ πρωτὶ ἕως ἐσπέρας, ἀπὸ τοῦ βραχιολίου τῆς Χρυσῆς πόρτας μέχρι τοῦ Κυκλοβίου ἑαυτοὺς ὠθοῦντες καὶ ἀντωθούμενοι. Ἐν τούτοις οὖν διετέλεσαν ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου. Καὶ ὑποστρέψαντες ἀπέρχονται ἐν Κυζίκῳ, καὶ ταύτην παραλαβόντες ἐκεῖσε παρεχέιμαζον. Καὶ κατὰ τὸ ἔαρ ἀναβάλλων ἡμοίως, πόλεμον διὰ θαλάσσης ἀνῆπτε μετὰ τῶν χριστιανῶν. Ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη δὲ τοῦτο τετέλεσαντες, καὶ αἰσχυρθέντες τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ καὶ τῆς Θεομητόρας, πληθὸς τε ἀποβαλόντες ἀνδρῶν μαχίμων, καὶ τραυματίας μεγίστης εἰς αὐτοὺς γεγεννημένης, ἀνθυπέστρεψαν μετὰ μεγάλης λύπης.»

Ἔτι δὲ ἀτελέστερον πραγματεύεται τὰ κατὰ τὸ γεγονός τοῦτο ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία σύντομος ἀπὸ τοῦ 602 μέχρι τοῦ 769 μ. Χ. εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτέρων ὡσαύτως περὶ τοῦ προκειμένου γεγονότος μαρτυριῶν. «Ὁς (ὁ τῶν Ἀράβων ναύαρχος) ἀναχθεὶς προσωρμίζετο ἐν προαστείῳ τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον τὸν καλούμενον Ἑβδομον. Τοῦτον αἰσθόμενος Κωνσταντῖνος ἀντιπαρατάττεται καὶ αὐτὸς στόλῳ μεγάλῳ. Ὅν πλείσται ναυμαχίαι ἐκάστης ἡμέρας ἐγίνοντο, τοῦ πολέμου συγκροτουμένου ἀπὸ ἐαρινοῦ μέχρι φθινοπωρινῶ καίρου. Χειμῶνος δ' ἐπιγινόμενου ὁ τῶν Σαρακηνῶν στόλος διαπεραιωθείς ἐν Κυζίκῳ διεχέιμαζε, καὶ πάλιν ἔαρος ἀρχομένου ἐκεῖθεν ἀναχθεὶς ὡσαύτως τοῦ διὰ θαλάττης πολέμου εἶχετο. Ἐπτὰ οὖν ἔτεσι τοῦ πολέμου διαρκέσαντος, τέλος οὐδὲν πλέον ὁ τῶν Σαρακηνῶν ἦνυσε στόλος, ἀλλὰ πολλοὺς τε ἀνδρας μαχίμους ἀποβαλόντες καὶ δεινῶς τραυματισθέντες

καὶ χαλεπῶς ἡττημένοι ὑπενόσθουν πρὸς τὰ οἰκεία καταίροντες.»

Δὲν παραθέτομεν τοὺς μεταγενεστέρους χρονογράφους, Λέοντα Γραμματικόν, Γεώργιον Κεδρηνὸν καὶ ἄλλους, διότι οὗτοι ἀντιγράφουσιν ἀπλῶς τοὺς ἀρχαιοτέρους, ὄντες μάλιστα καὶ τούτων ἐπιτομώτεροι. Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ μόναι εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς ἐν ἔτεσιν 672—678 πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ δὲ εἰδήσεις αὗται εἶναι οὐ μόνον περὶ τὰ πράγματα ἀτελεῖς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς τόπους ἀσαφέσταται· ὡς δῆλον ἅμα ἔχη τις ὑπ' ὄψιν τὸν τοπογραφικὸν χάρτην τὸν προσηρτημένον εἰς τὴν πολυμαθὴ καὶ πολυειδῶς ἄλλως ἀξιόλογον περιγραφὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἣν ἐφίλοπόνησεν ὁ ἡμέτερος Σκαρλάτος Βυζάντιος. Ἐν τῷ χάρτι τούτῳ βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη πόλις σχηματίζει εἶδος τριγώνου, τοῦ ὁποίου τὴν κορυφὴν ἀποτελεῖ τὸ Σαράϊ-μπουρνού ἥτοι τὸ ΒΑνατολικώτατον ἀκρωτήριον τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως· τὴν μίαν πλευρὰν, ἡ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου παραλία, ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῶν βορειοδυτικῶς κειμένων Ἐβδόμου καὶ Βλαχερνῶν ἥτοι τῶν σήμερον καλουμένων Παλατᾶ καὶ Ἐιούμπ-Ἐνσαρί· τὴν ἄλλην πλευρὰν, ἡ ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλία ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Σαράϊ μπουρνού, μέχρι τοῦ νοτιανατολικῶς κειμένου Ἐπταπυργίου ἢ Κυκλοβίου, ἥτοι τῶν ἐπτὰ Κουλάδων· τὴν δὲ βᾶσιν, ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς γραμμῇ, τὰ χερσαῖα τεῖχη ἀπὸ τῶν ἐπτὰ κουλάδων μέχρι τοῦ Ἐιούμπ-Ἐνσαρί, ἥτοι ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς Προποντίδος Ἐπταπυργίου ἥτοι Κυκλοβίου μέχρι τοῦ Ἐβδόμου καὶ τῶν Βλαχερνῶν παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, τί θέλουσιν ἄρᾳ γε νᾶ εἴπωσιν ὅ,τε Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος, λέγοντες ὁ μὲν ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος «προσώρμισεν ἐν τοῖς Θρακφαῖς μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν δύσιν ἀκρότητος τοῦ Ἐβδόμου μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου.» ὁ δὲ ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος «ἀναγκαίως προσωρμίζετο ἐν προαστείοις τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον τὸν καλούμενον Ἐβδόμον;» Τὸ Ἐβδόμον δὲν εἶναι παραθαλάσσιος τόπος εἰμὴ παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἵνα λοιπὸν ἐξηγηθῇ τὸ παρὰ Θεοφάνους λεγόμενον ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος προσωρμίσθη ἀπὸ Ἐβδόμου μέχρι Κυκλοβίου, πρέπει νᾶ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Τοῦτο λέγει τῶντι ὁ Λεβὼ, ἀξιῶν ὅτι τὰ πλοῖα τῶν πολεμίων κατεῖχον ἅπασαν τὴν παραλίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως,

τὴν τε ἐπὶ τῆς Προποντίδος καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτον. Δὲν εἰσῆλθον βεβαίως εἰς τὸν κόλπον ἀμαχητὶ, διότι τὸ στόμιον αὐτοῦ ἐφράσσετο ἔκτοτε δι' ἀλύσεως, ὃ δὲ ἐλληνικὸς στόλος σταθμεύων, ὡς λέγει Θεοφάνης, ἐν τῷ Προκλιχισίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι, δηλαδὴ εἰς τὸν ἄλλως λεγόμενον λιμένα τοῦ Βουκολέοντος, τὸ σήμερον ὀνομαζόμενον Κατεργκαλιμάν, ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Προποντίδα παραλίας τοῦ Βυζαντίου, μεταξὺ τῶν Τσατλαδὶ Καποῦ καὶ Κούμ καποῦ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀφῆκεν αὐτοὺς νὰ διέλθωσιν ἀνενόχλητοι. Περὶ μάχης δὲ ἐπὶ τοιοῦτῳ τινὶ σκοπῷ συγκροτηθείσης, οὐδὲν λέγουσιν οἱ χρονογράφοι καὶ τὸ πάντων σπουδαιότερον, ἂν οἱ Ἀράβες εἰσῆρχοντο εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, ἥθελεν εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητον πῶς κατὰ πάντα πεπτέμβριον ἐγκατέλειπον τὸν ἀσφαλέστατον καὶ εὐρύχωρον ἐκεῖνον ὄρμον καὶ ἀπῆρχοντο εἰς Κύζικον μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἀπριλίου, μεταιοῦντες οὕτω, ἐν τῷ τέλει ἐκάστης θερινῆς ἐξαμηνίας, τοὺς ἐν τῷ διαστήματι αὐτῆς διεξαχθέντας ἀγῶνας. Οἱ χρονογράφοι ἄρα λέγοντες ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος προσωρμίσθη εἰς τὸ Ἑβδομον ἢ δὲν ἤξεύρουσι τί γράφουσιν, ἢ ἀναφέρουσιν ὀνόματα τόπων τῶν ὁποίων οἱ νεώτεροι δὲν γνωρίζουσιν ἀκριβῶς τὴν θέσιν. Τὸ βέβαιον ὅμως ἔκ τε τῶν προειρημένων καὶ ἐξ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν εἰπεῖ, εἶναι ὅτι οἱ Ἀράβες δὲν εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.

Καὶ ἥδη, πρὶν ἀκριβολογήσωμεν περὶ τοῦ χώρου ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ἀραβικὸς στόλος, θέλομεν ἐξετάσει τὸ ζήτημα, ἂν ἡ πολιορκία διεξήχθη διὰ ξηρᾶς ἐνταύτῳ καὶ διὰ θαλάσσης. Ὅλοι οἱ νεώτεροι βεβαιοῦσι τοῦτο ὡς ἀναμφισβήτητον. Λεβὼ, Γιββων, Σλόσσερ, Φίνλαιν, Βλαδίμηρος Βρυνέτος καὶ ἄλλοι. Ἀλλ' ἐκ τῶν χρονογράφων τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται· ἐξάγεται μᾶλλον τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδὴ ἡ πολιορκία διεξήχθη μόνον, ἢ τοῦλάχιστον κυρίως, διὰ θαλάσσης. Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν πρὸς πολιορκίαν παρασκευῶν τοῦ καλῖφου, δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ ναυτικὰς παρασκευὰς καὶ κινήσεις. Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀμυντικῶν παρασκευῶν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ κατασκευὴν διήρων καὶ ὁδομῶνων. Ὅσον ἀορίστως καὶ ἂν πραγματεύονται τὰ περὶ τῆς πολιορκίας, λέγουσιν ἀρκετὰ σαφῶς, ὅτι μόνον κατὰ θάλασσαν ἐγίνοντο προσβολαὶ καὶ μάχαι, ἡ δὲ μία ὠρισμένη ἐφοδος ἦν ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης, αὐτὸ τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ· διότι ἐγένετο ἀπὸ τοῦ βραχιολίου (τῆς ἀποβάθρας) τῆς χρυσῆς πόρτας μέχρι

τοῦ Κυκλοβίου, ἤτοι παρὰ τὴν ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλίαν, ἀπὸ τοῦ Ναρλὺ-Καπὺ μέχρι τῶν ἐπτὰ Κουλάδων, ἐξ οὗ συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ ἀρχαικὸς στόλος πολὺ ἀπείχε τοῦ νᾶ εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Καὶ ἔπειτα ἂν οἱ Ἀραβες ἐπεχείρουν τακτικὴν ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίαν, ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητον διὰ τί νὰ διακόπτωσιν αὐτὴν κατὰ πάντα Σεπτέμβριον. Ὁχυρωθέντες πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἔπραξαν μετὰ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη, ἐπὶ τῆς δευτέρας πολιορκίας, ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀδιακόπως τὴν ἐπίθεσιν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τοῦ πολυαριθμοῦ αὐτῶν στόλου εἶχον πᾶσαν εὐκολίαν νὰ κοινωνῶσι μετὰ τῆς Συρίας καὶ νὰ προμηθεύωνται ἐκεῖθεν ὅ,τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἐπίσης ἀσφαλῶς ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς Κυζίκου.

Ἐν καὶ μόνον ὑπάρχει τεκμήριον ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίας. Τοῦ προκειμένου ἱεροῦ κατὰ τῆς πρωτεύουσας τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγῶνος, μετέσχον καὶ οἱ τελευταῖοι ἐπιζῶντες τότε σύντροφοι τοῦ προφήτου Μωάμεθ, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἑμποῦ-Ἐϊούμπ (Ἰωβ), εἰς τῶν Χαλίδ-Ἐνσαρῆ, ἤτοι τῶν βοηθῶν καὶ ὁπαδῶν τοῦ προφήτου. Ὁ Ἑμποῦ-Ἐϊούμπ, κατὰ τὰς μωαμεθανικὰς παραδόσεις, ἔπεσεν ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ καὶ ἐπὶ ὁκτῶ μὲν αἰῶνας ἦτο ἄγνωστος ὁ χώρος ὅπου ἐτάφη, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β' τῷ 1453 ἀνεκαλύφθη ὁ χώρος, οὗτος κατ' ὁπτασίαν ἐνὸς τῶν Σειχῶν τοῦ πορθητοῦ καὶ τότε ἠγέρθη ἐκεῖ τζαμίον μεγαλοπρεπές, καλούμενον Ἐϊούμπ (ὑπὸ δὲ τῶν ἡμετέρων Ὑπι) ἐν τῷ ὁποίῳ ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ζώννυνται πανηγυρικῶς τὸ ξίφος οἱ Σουλτάνοι. Ἐϊούμπ δὲ καλεῖται οὐ μόνον ὁ ναὸς, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ αὐτὸν προστεῖον, τὸ κείμενον πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἐϊούμπ-Ἐνσαρὶ, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν βορειοδυτικωτέραν ἄκρην τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ὁπτασία τοῦ Σείχου δὲν εἶναι βεβηλῶς ἱστορικὴ μαρτυρία· δύναται ὁμως νὰ λογισθῇ μέχρι τινὸς ὡς τεκμήριον, ὡς ἀποκύημα τῶν μωαμεθανικῶν παραδόσεων. Ἀλλὰ καὶ τούτου τεθέντος, δὲν ἀναιρεῖται ἡ γνώμη ἣν πρεσβεύομεν, ὅτι πολιορκία ἀπὸ ξηρᾶς δὲν ἐγένετο· διότι ἀξιοῦντες ὅτι τακτικὴ πολιορκία δὲν ἐγένετο, δὲν ἀρνούμεθα, ἐννοεῖται, ὅτι ἐνηργοῦντο ἐκ διαλειμμάτων ἀποβάσεις στρατευμάτων πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν, ὅτι συνέβαινον μεταξὺ τῶν ἀποθάντων τούτων καὶ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν, εἴτε περὶ τὰ τείχη, εἴτε ἐν τῇ πέριξ χώρᾳ, συμπλοκαί, καὶ ὅτι εἰς μίαν τῶν συμπλοκῶν συμβῆσαν ἴσως πρὸς δυσμὰς

τοῦ δυτικωτέρου μέρους τῆς πόλεως, ἔπescen ὁ Ἑμποῦ-Ἐϊούμπ.

Ἀλλὰ ποῦ ἐστάθμ. uen ὁ ἀραβικὸς στόλος, ὁ ἐπιχειρήσας τὴν πολιορκίαν ταύτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Φίνλαιῦ βεβαίῳ ὅτι ἀπέκλεισε τὸν λιμένα αὐτῆς, ἦτοι τὸν Κεράτιον κόλπον. Τοῦτο ὁμως εἶναι ὅλως ἀνυπόστατον, οὐ μόνον διότι ὁ ἐλληνικὸς στόλος δὲν ἦτο ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ ἦτο, ὡς εἶδομεν, εἰς τὸν ἐπὶ τῆς Προποντίδος Προκλιανίσιον λιμένα, ὥστε οἱ Ἀραβες δὲν εἶχον τί νὰ ἀποκλείσωσιν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ· ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ ὅλων τῶν εἰδήσεων ὅσας μᾶς δίδουσιν οἱ χρονογράφοι δὲν συνάγεται ὅτι ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἦτο ἀποκεκλεισμένος, συνάγεται ἀπεναντίας ὅτι διετέλει ἀδιαλείπτως μαχόμενος. Ὁ ἀραβικὸς λοιπὸν στόλος, ἐπελθὼν ἐκ τῆς Προποντίδος, προσωρμίσθη πιθανώτατα εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως παράλια τῆς Θράκης καὶ ἐκεῖθεν ὁρμώμενος διετέλει ναυμαχῶν πρὸς τὸν ἀπ' ἄρκτου κατερχόμενον χριστιανικόν, καὶ τοῦτο ἐνόσφ ἦτο γαλήνη ἢ ἔπνεε βορρᾶς· πνεύσαντος δὲ νότου σφοδροῦ, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῇ εἰς τὰ ἀλίμενα ἐκεῖνα παράλια, κατέφευγεν ἀντικρὺ εἰς τὰ ἀσφαλῆ τῆς ἀνατολῆς ὁρμητήρια· τὸν δὲ σεπτέμβριον τακτικῶς ὑπεχώρει εἰς Κύζικον, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὐθις τὸν ἀπρίλιον. Τοιαύτη πολιορκία ἦτο βεβαίως παράδοξος διὰ τε τὴν περιοδικὴν αὐτῆς διακοπὴν καὶ διότι ὑποτιθεμένου ὅτι ἤθελε κατατροπωθῇ ὁ ἐλληνικὸς στόλος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς οἱ Ἀραβες ἤθελον, διὰ μόνης τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ἐκπολιορκῆσαι τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοσαύτη ἀδεξιότης εἶναι ὁμολογοῦμεν ἀκατανόητος, μετὰ τὰς πολλὰς πολιορκίας ὅσας οἱ Ἀραβες ἐπιτηδεϊότερον διεξήγαγον, καὶ πρὸ πάντων μετὰ τὴν πολύκροτον ἐκπολιόρκησιν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀλλὰ τί νὰ γίνῃ; Ἐκ τῶν πηγῶν τὰ πράγματα συνάγονται ὅπως ἀνωτέρω ἐξέτεθησαν, καὶ ἰδίως κατὰδῆλον ἀποβαίνει ὅτι δὲν ἐγένετο ἀπὸ ξηρᾶς τακτικῆς πολιορκίας. Τούτου δὲ τεθέντος, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως ὅτι οἱ Ἀραβες δὲν ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἄπορον εἶναι πῶς ὁ στόλος αὐτῶν κατώρθωσε νὰ ἀντισταθῇ ἐπὶ ἐπτά ἔτη εἰς τὴν ναυτικὴν ἐλληνικὴν δύναμιν, ἥτις ἐνισχύθη τοσοῦτον διὰ τοῦ καταστρεπτικωτάτου ὕγρου πυρός.

Διότι τότε τρόντι ὁ μηχανικὸς Καλλίνικος, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἡλίουπόλεως, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔφερεν αὐτόθι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐπινοηθέν ὕγρον ἢ ἐλληνικὸν πῦρ. Εἶδομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ βασιλείως Ἀναστασίου ἀπεδίδετο ἤδη εἰς τὸν Ἀθηναῖον χημικόν

Πρόκλον ἡ κατασκευὴ ἐκ θείου ἀπύρου, κόνεως λεπτοτάτης, δι' ἧς λέγεται ὅτι κατεστράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος. Ἀλλὰ ὁ Καλλίνικος ἐτελείωσεν, ὡς φαίνεται, παραδόξως τὸ τοῦ Πρόκλου ἐπινόημα, διότι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι κατασκευασθὲν χημικὸν μίγμα ἦτο πολὺ τοῦ πρώτου δραστικώτερον. Βεβαιοῦσιν ὅτι ἔκαίεν ἐν τῷ ὕδατι καὶ ὅτι, παρὰ τὴν φύσιν τῶν ἄλλων πυρῶν τῶν ὁποίων ἡ φλόξ τείνει πρὸς τὰ ἄνω, τὸ τοῦ Καλλινίκου πῦρ ἐφέρετο πρὸς τὰ κάτω τε καὶ πρὸς πᾶσαν οἰανδήποτε δεδομένην αὐτῷ διεύθυνσιν. Κατέστρεφε δὲ τὰ πάντα, καὶ οὔτε λίθοι οὔτε σίδηρος ἀντεῖχον εἰς τὴν ὀξείαν αὐτοῦ ἐνέργειαν· οὐδὲ ἡδύνατο νὰ σθεσθῇ εἰμὴ δι' ὄξους, ἢ ἄμμου, ἢ οὖρων. Ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἦτο ποικίλη. Ἐν μὲν ταῖς ναυμαχίαις ἐπλήρουν διὰ τῆς ὕλης ταύτης πυρπολικά, τὰ ὅποια, ἐμβαλόντες εἰς αὐτὰ πῦρ, ἐξώθουν κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ πλὴν τούτου ἐπέθετον ἐπὶ τῆς πύρας τῶν δρομώνων μεγάλους χαλκίλους σίφωνας δι' ὧν ἐσφενδόνιζον τὸ πῦρ ἐκεῖνο κατὰ τῶν πολεμίων. Εἰς δὲ τοὺς κατὰ ξηρὰν ἀγῶνας, ἢ ἐξηκοντίζετο δι' ἀναλόγων τινῶν σωλῆνων, ἢ περιεκλείετο, ὅτε μὲν ὡς κόνις ὅτε δὲ ὡς ἔλαιον, ἐντὸς ὑελίνων ἢ ἐπικεχρισμένων πηλίνων ἀγγείων τὰ ὅποια οἱ στρατιῶται ἔρριπτον διὰ τῆς χειρὸς, ἀνάψαντες τὸ ἐμπύρευμα. Ἐν ταῖς πολιορκίαις ἐνίοτε περιωρίζοντο εἰς τὸ νὰ βάλλωσιν ἐπὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν ἔμβολα σιδηρᾶ ἔχοντα μὲν ὀξυτάτην τὴν ἄκραν, περιβεβλημένα δὲ διὰ στυππείου ποτισθέντος ὑπὸ τῆς ὕλης ταύτης. Ἀλλὰ φοβερώτατον ἀπέβαινε μάλιστα τὸ ἐλληνικὸν πῦρ ὅτε ἐτινάσσετο διὰ βαλλιστρίδων εἰς δόσιν ὑπερβάλλουσαν, ἣτις, διασχίζουσα τὸν ἀέρα ὡς ἀστραπὴ καὶ κεραυνὸς, κατέφλεγεν, ἂν πιστεύσωμεν τὰ λεγόμενα, ὀλόκληρα τάγματα καὶ πλοῖα καὶ οἰκοδομήματα. Τοιοῦτο λέγεται ὅτι ἦτο τὸ πῦρ τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐπινοηθὲν καὶ διακωινωθὲν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησιν. Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἠγωνίσθη καὶ ἐπέτυχεν νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἀπόρρητον τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, ἣτις ἐνήργετο διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Καλλινίκου· τοῦτο τοῦλάχιστον λέγει ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Γεώργιος Κεδρηνός, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τοῦ Καλλινίκου ἐπιφέρει «ἐκ τούτου κατὰγεται ἡ γενεὰ τοῦ Λαμπροῦ τοῦ νυνὶ τὸ πῦρ ἐντέχνως κατασκευάζοντος.» Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ἐπὶ τέλους οἱ Ἀραβες ἐγνώρισαν τὸ μυστήριον, ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ μέσου αἰῶνος ἐξέλιπεν ἄδηλον πῶς καὶ διὰ τί ἡ χρῆσις τοῦ ὕγρου πυρός. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τοὺς νεω-

τέρους χρόνους πολλάι ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ χημικοῦ τούτου κράματος· ἐκ διαλειμμάτων μάλιστα ἐρρέθη ὅτι ἀνεκαλύφθη τὸ μυστήριον, ἀλλὰ πρακτικῇ αὐτοῦ χρῆσις οὐδεμία ἀνεφάνη.

Ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἄπορον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι, ὡς προείπομεν, πῶς οἱ ἡμέτεροι ἔχοντες τότε μόνοι αὐτοὶ ὁμολογουμένως τὸ φοβερόν ἐκεῖνο ὄπλον δὲν κατώρθωσαν νὰ καταστρέψωσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τῆς πρωτευούσης ἀραβικὴν δύναμιν ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτὴν νὰ ὑποχωρήσῃ πολὺ πρὶν παρέλθωσιν ἐπὶ τὰ ὁλόκληρα ἔτη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Μωαυῖᾶ δὲν ἔπαυσε στέλλων ἐπικουρίας εἰς τὸν πολιορκητικὸν στρατὸν καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γεζιδ' ἐπελθὼν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῆς πολιορκίας. Ἀλλὰ ὅσαιδήποτε καὶ ἂν ᾖσαι αἱ δυνάμεις τῶν πολιορκητῶν, ἀκατανόητον πάντοτε ἀποβαίνει πῶς ἀντέσχον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἔαν τφόντι τὰ περὶ τοῦ ὕγρου πυρὸς λεγόμενα ἦναι ἀληθῆ· ὥστε ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ἢ ὅτι τὰ περὶ τούτου θρυλούμενα ἔχονται ἐν γένει ὑπερβολῆς τινος, ἢ ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοὶ δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπινοήσει τὴν ἐπιτηδειοτέραν καὶ καταστρεπτικωτέραν τοῦ πυρὸς τούτου χρῆσιν, ἢ ὅτι ὁ Καλλίνικος δὲν ἐκόμισεν εἰς Κωνσταντινουπόλιν τὴν ἐφεύρεσίν του εἰμὴ διαρκούσης ἤδη τῆς πολιορκίας, ὥστε χρῆσις τοῦ νέου πυρὸς δὲν ἐγένετο εἰμὴ περὶ τὰ τέλη αὐτῆς.

Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπταετοῦς διαρκείας τῆς προκειμένης πολιορκίας εἶναι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ τοῖς χρονογράφοις ὁμοίομορφος· διότι οἱ μὲν λέγουσι τὴν πολιορκίαν ἀρξαμένην τῷ 673 καὶ λήξασαν τῷ 679, οἱ δὲ περιλαμβάνουσι τὴν ἐπταετίαν ἀπὸ τοῦ 672 μέχρι τοῦ 678, καὶ ἡ τελευταία αὕτη γνώμη, τὴν ὁποίαν ἀσπάζεται ὁ εἰδικῶς περὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ἀσχοληθεὶς Ἐδουάρδος Μυράλτος, φαίνεται ἡ πιθανωτέρα. Οἷαδ' ἔστιν ὅμως ἀσάφεια καὶ ἀτέλεια καὶ ἂν ἐπικρατῇ εἰς τὰς εἰδήσεις ὅσαι περιεσώθησαν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου γεγονότος, βέβαιον εἶναι ὅτι μετὰ ἐπταετεῖς ἀγῶνας οἱ Ἀράβες, ἀφοῦ ὑπέστησαν φθορὰν ἀνθρώπων καὶ πλοίων μεγάλην, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια. Ἐπεχείρησαν δὲ τὴν ἐπιστροφὴν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, διότι ἀποβαλόντες πλεῖστα τῶν πλοίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἅπαντας τοὺς ναύτας, ὥστε 30,000 ἀνδρῶν ἐδέησε νὰ πορευθῶσι διὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὴν Συρίαν. Ἀλλ' ὁ μὲν στόλος, ἐνῷ ὑποχωρῶν παρέπλεε τὴν παμφυλιακὴν παρα-

λίαν, κατ'στράφη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς καταληφθεὶς περὶ τὸ Σύλαιον ἢ Σύλλιον· οἱ δὲ πεζῇ ἐπιστρέφοντες, καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Φλώρου καὶ Πετρωνᾶ καὶ Κυπριανοῦ καὶ καταπολεμηθέντες περὶ τὰ Κίδυρα, ἄρδην ἐξωλοθρεύθησαν· ὥστε ὁ θρίαμβος τῶν χριστιανῶν ἀπέβη ὁλοσχερής.

Ἡ πρώτη αὕτη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γεγονός διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιομνημόνευτον· καὶ διὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς, καὶ διὰ τὴν ἀποτυχίαν, καὶ διὰ τὰ παράδοξα ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ εἰς τε τὴν κατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ εἰς τὴν διάπλασιν ὁλοκληροῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου. "Οτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκινδύνευε νὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἂν οἱ μωαμεθανοὶ ἐκυρίευσαν τότε τὴν Κωνσταντινούπολιν, δηλοῦται ἐκ τῶν συμφορῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ ἑλληνισμὸς παντοῦ ὅπου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπεκράτησεν ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία καὶ θρησκεία. Ὁ Ἑλληνισμὸς σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἐξηφανίσθη ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ μετ' οὐ πολὺ καθ' ὅλην τὴν βόρειον Ἀφρικὴν. "Ηθελεν ἄρα γε περισωθῇ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν ὁποίων τὴν ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν κατάκτησιν ἐμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπαγάγῃ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ναὶ μὲν μετὰ 800 ἔτη ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπροξένησεν ἀποτελέσματα τοσοῦτον ὀλέθρια. Ἄλλος ὁμῶς ἦτο ὁ χαρακτήρ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτῆσεως ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἄλλος ἐν τῇ ἐβδόμῃ. Ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ἦτο θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικὸς, ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ πολιτικὸς μᾶλλον ἢ θρησκευτικὸς. Ἐντεῦθεν ἐνῶ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίστασιν περιεσώζοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὰ θρησκευτά, τὰ ἰδιώματα καὶ τὰ ἔθνη, κατὰ τὴν πρώτην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξηφανίζοντο· καὶ τόσῳ μᾶλλον ἐξηφανίζοντο ὅσῳ πλείοτερον ἀνθίσταντο. Εἶδομεν δὲ καὶ θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐν τῇ ἐβδόμῃ μάλιστα ἑκατονταετηρίδι ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς δὲν παραδίδετο ἀμαχητί· ὥστε ἂν, ὅπερ πιθανώτατον, ἤθελε καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξακολουθήσει ἀμυνόμενος ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἡ φθορὰ αὐτοῦ, ἐνεκα τῆς ἀμαζούσης τότε ἀραβικῆς θρησκομανίας, ἐμελλε νὰ ἀποβῇ ἀκαταλό-

γιστος. Ἐν τῷ κατακλυσμῷ τούτῳ ἴσως ἤθελον ἐπιπλεύσει ποῦ καὶ που ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία ὡς ὑποτελεῖς καὶ ὑπόφοροι τῆς μωαμεθανικῆς κυριαρχίας· ἀλλὰ τὰ εὐτελῆ ταῦτα καὶ ἀσυνάρτητα τῷ ἑλληνισμοῦ λείψανα, ἀποστερηθέντα τῆς κηδεμονίας κυβερνήσεως ὁμοδόξου καὶ ὁμογλώσσου ἀδιαλείπτως ὑποτρεφούσης τὴν συντήρησιν τῶν δύο ἐκείνων κυριωτάτων τοῦ ἔθνισμοῦ στοιχείων, τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης, ἤθελον ὡς μὴ ὤφειλε παντάπασιν ἐκβαρβαρωθῇ. Δὲν λέγομεν ὅτι βραδύτερον ἦτο ἀδύνατον νὰ καταβληθῇ ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία· τοῦτο ὅμως πιθανώτατα ἤθελε κατορθωθῇ διὰ τῆς ἐνεργείας ἑτερογενῶν χριστιανικῶν φυλῶν ὥστε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἠδυναντο νὰ προκύψωσι νέα ἰδιώματα καὶ νέα ἔθνη, ἀλλ' ἡ ἐνότης τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἤθελε διακοπῇ διὰ παντός. Ἡ ἀποτυχία ἔρα τῆς πρώτης πολιορκίας ἐκείνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γεγονὸς κρισιμώτατον τῆς πατρὸς ἡμῶν ἱστορίας.

Ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος γεγονὸς οὐδὲν ἦττον σπουδαῖον εἶναι ἡ ἐκβάσις τῆς πολιορκίας ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄν οἱ μωαμεθανοὶ ἐξεπόρθουν τότε τὸ μέγα τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν προπύργιον, οὐδεὶς πλέον ἠδύνατο νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην. ἐκχείλισιν τοῦ μωαμεθανικοῦ χειμάρρου, οὔτε αἱ ἀσθενεῖς σλαυικαὶ φυλαὶ, οὔτε αἱ διηρημέναι καὶ ἀλληλομαχοῦσαι γερμανικαὶ καὶ φραγκικαὶ. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπομένης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἀραβες, γενόμενοι ἤδη κύριοι ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς, διεπέρασαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, κατετρόπωσαν ἐν μάχῃ μιᾷ, τῷ 711, τὰς γερμανικὰς φυλὰς αἵτινες ἐδέσποζον τῆς χώρας ἐκείνης ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος· καὶ, κυριαρχήσαντες ἀπάσης τῆς Χερσονήσου, ὑπερέβησαν τὰ Πυρηναια, μόλις δὲ τῷ 732 ἀνεχαιτίσθη ἡ ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ὁρμὴ αὐτῶν διὰ τῆς πολυθρυλῆτου μάχης καθ' ἣν κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ Μαρτέλου. Οἱ δυτικοὶ ἀποδίδουσι συνήθως τὴν σωτηρίαν τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ μέγα τοῦτο κατόρθωμα τοῦ γενναίου ἐκείνου ἀνδρός· καὶ εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν εἰκοσιπενταετίαν τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, χάρις εἰς τὴν τοῦ Καρόλου Μαρτέλου νίκην ἡ Γαλλία καὶ ἴσως ἡ Εὐρώπη ἀπάσα ἀπέφυγον τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἐξισλαμισθῶσιν. Ἀλλ' οἱ δυτικοὶ δὲν ἐνθυμοῦνται πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς εἰλικρινείας ὅτι ἐντὸς τῶν

προηγηθέντων ἐξήκοντα ἑνιαυτῶν, ὁ αὐτὸς κίνδυνος ἐπεκρεμάσθη δις ἐπὶ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ ἐτέρου σημείου τοῦ ὀρίζοντος αὐτῆς, καὶ ὅτι ὁ κίνδυνος οὗτος δὲν ἀπετράπη εἰμὴ διὰ τῆς γενναίας, τῆς καρτερικῆς, τῆς πολυμηχάνου ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τοὺς στόλους τῶν Ἀράβων. Εἴπομεν ὁ αὐτὸς κίνδυνος· ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ εἴπωμεν μᾶλλον ὅτι ὁ κίνδυνος, ἐξαιρέτως ἐν ἔτει 672, ἦτο πολὺ μείζων ἢ ἐν ἔτει 732· καθότι ὅτε τὸ πρῶτον ἐπολιορκήθη ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Εὐρώπη οὐδένα εἶχε νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν μωαμεθανισμὸν ἡγεμόνα ἀντάξιον τοῦ Καρόλου Μαρτέλου· ἐξεναντίας αἱ διχονοοῦσαι αὐτῆς φυλαὶ καὶ ἰδίως αἱ φραγκικαὶ, εἰς τὸσαύτην διετέλουν ἔκλυσιν, ὥστε δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συμπράξωσι κατὰ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου πολεμίου. Καὶ δύσκολον μὲν εἶναι νὰ μαντεύσῃ τις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βαρθελεμῦ Σαιντιλαίρ, τί ἤθελεν ἀποβῇ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ ὁ ἰσλαμισμὸς, ὅπωςδῆποτε ὁμως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος, ἀποκρούσας τὰς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιθέσεις τοῦ Μωαυῖᾶ, ἀπήλλαξε τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ ἀναμίξεως τοῦ μωαμεθανικοῦ στοιχείου, καὶ τούτου ἔνεκα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὐσιωδῶς ἐπενήργησεν εἰς ἅπασαν τὴν διάπλασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ.

Δὲν ἔμειναν δὲ, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλως ἄπρακτοι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ μωαμεθανισμὸς διαρκούσης τῆς πολιορκίας. Κατὰ τὸ ἔτος 675 Σλαῦοι πολυάριθμοι καὶ ποικίλοι, οἱ περὶ Θεσσαλονίκην καὶ Βέροιαν Δραγουβῖται καὶ Σαγουθάτοι, οἱ περὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον Βελεγιζῖται (ὅπου σήμερον τὸ Βελεστῖνον) καὶ Βερζῖται οἱ ἐν Ἡπείρῳ Βαχίουσῖται (οἱ κτίσαντες τὴν Βαγινέταν ἢ Βόνιτζαν), ἐπεχείρησαν, ἐπὶ τῶν μονοξύλων αὐτῶν, ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τῆς Ἡπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῶν νήσων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἔπειτα ἐπολιόρκησαν τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἀποκρουσθέντες ἐντεῦθεν, συνεμάχησαν μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀθάρων καὶ ἐπολιόρκησαν αὖθις μετ' αὐτοῦ τὴν πρωτεύουσάν τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἀπῆλθον αὖθις ἄπρακτοι. Τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ τῶν πράξεων τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ προστάτου, ὡς γνωστὸν, τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ περιπλέκονται ἐνταῦθα μετὰ πολλῶν ὅλως ἀπιθάνων λεπτομερειῶν, διότι

λέγεται ἐπὶ παραδείγματος ὅτι οἱ Ἀβάρες καὶ οἱ Σλαῦοι μετεχειρίσθησαν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης τότε μηχανὰς πυρφόρους ὁμοίας τῶν ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐπινοηθεισῶν, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι, οὐ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μετέπειτα τὸ μυστήριον τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πυρὸς κατασκευῆς εἰς οὐδένα ἄλλον ἢ το γνωστὸν ἢ εἰς τοὺς ἡμετέρους. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἀπέδωκαν ἱστορικὴν ἀξίαν εἰς τὴν εἰδῆσιν ταύτην τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ Σλαύων πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης, παρατηροῦμεν ὅτι ἂν τὸ γεγονός ἦναι ἀληθές, ὑπεκινήθη πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Μωαυῖᾶ, καθότι βραδύτερον τοῦλάχιστον πολλάκις θέλομεν ἶδει τοὺς Ἀράβας ἐπιτιθεμένους κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Σλαύων.

Ἀφ' ἐτέρου ἐν ἔτει 677 ἤρχισαν νὰ συμβαίνωσι σπουδαιότατα ἐν Συρίᾳ γεγονότα. «Τούτῳ τῷ ἔτει, λέγει ὁ Θεοφάνης, εἰσῆλθον Μαρδαῖται εἰς τὸν Λίβανον καὶ ἐκράτησαν ἀπὸ τοῦ Μαύρου ὄρους ἕως τῆς Ἀγίας πόλεως καὶ ἐχειρώσαντο τὰς τοῦ Λιβάνου περιωπὰς καὶ πολλοὶ δούλοι καὶ αὐτόχθονες πρὸς αὐτοὺς κατέφυγον, ὥστε δι' ὀλίγου χρόνου εἰς πολλὰς χιλιάδας γενέσθαι. Καὶ ταῦτα μαθὼν Μαυῖας (ὁ Μωαυῖᾶ) καὶ οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ ἐφοβήθησαν σφόδρα.» Τὰ αὐτὰ δ' ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, ἅπαντες ἰδίως λέγοντες ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰσῆλθον οἱ Μαρδαῖται εἰς τὸ Λίβανον. Ὅτινες ἄρα γε ἦσαν οἱ Μαρδαῖται οὗτοι; Περὶ τούτου οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσιν. Οἱ μὲν ἀξιοῦσιν ὅτι ἦσαν χριστιανοὶ τῆς Συρίας, καταφυγόντες εἰς τὸ Λίβανον, ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ Χοσρόης, ἐν ἀρχῇ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἐλεηλάτει τὴν χώραν ἐκείνην, καὶ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ξενικὴν ταύτην ἐπιδρομὴν ἐπειτα δὲ ἀντιταχθέντες παρομοίως εἰς τὴν ἀραβικὴν κυριαρχίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀλώσεως τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἀπαμείας καὶ τῆς Ἐδέσσης, πολλὰ ἕτεραι χριστιανῶν χιλιάδες κατέφυγον εἰς τὸν Λίβανον καὶ συνηνώθησαν καὶ συνέπραξαν μετὰ τῶν αὐτόθι κατασταθέντων ἀρχαιοτέρων τοῦ χριστιανισμοῦ προμάχων. Ὡνομάσθησαν δὲ, κατὰ τοὺς τὴν γνώμην ταύτην πρεσβεύοντας, *Μαρδαῖται*, ἢ ὑπὸ τῶν ἐπὶ Χοσρόου Περσῶν, διότι ἡ λέξις *Μαρδ* ἐσήμαινεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱρανοπερσικὴν γλῶσσαν τοὺς ληστὰς, ἰδίως τοὺς ὀρεινοὺς ληστὰς, ἢ ὑπὸ τῶν Ἀράβων, διότι *Μαρδαῖτης* (μουρτάτης;) εἰς τὴν ἀραβικὴν σημαίνει τὸν ἀποστάτην, τὸν ἄπιστον.

Καθ' ἑτέραν δὲ γνώμην, οἱ Μαρδαῖται ἀνῆκον εἰς τὴν μάχιμον καὶ πολλαχοῦ τοῦ πρώην περσικοῦ κράτους οἰκοῦσαν φυλὴν τῶν Μάρδων, ἐξ ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγάτος ἐκάλεσε τῷ 677 ἱκανὰς χιλιάδας εἰς τὸ Λίβανον ὅρος ἵνα πολεμήσῃ ἐκεῖθεν τὴν ἐν Συρίᾳ ἀραβικὴν κυριαρχίαν καὶ παραγάγῃ οὕτω ἐπωφελεῖ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Βεβαίως καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου, πολλοὶ χριστιανοὶ τῆς Συρίας εἶχον καταφύγει εἰς τὰς δυσπροσίτους κοιλάδας τοῦ Λιβάνου ἀπὸ τε τῶν χρόνων τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἀραβικῆς καταδυναστεύσεως. Ἀλλὰ μόνον ἂφ' ἧς εἰσῆλθον εἰς τὸ ὄρος οἱ Μαρδαῖται, δηλαδὴ οἱ μάχιμοι Μάρδοι, λέγεται ὅτι ἀπέβησαν οἱ πρόσφυγες τοῦ ὄρους ἐπίφοβοι εἰς τοὺς μωαμεθανούς· ἔπαυσαν δὲ τοῦ νὰ ᾔναι τοιοῦτοι ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἀναφέρονται πλέον ὡς τοιοῦτοι, ἅμα ὡς βραδύτερον ἀνεκλήθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως ἐκ τοῦ ὄρους οἱ Μαρδαῖται. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πολὺ τῆς πρώτης πιθανωτέρα, διότι συμφωνεῖ πολὺ ἐκείνης πλείοτερον πρὸς τὰ κείμενα καὶ πρὸς τὰ πράγματα. Ἐν πρώτοις ὅλοι οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι οἱ Μαρδαῖται εἰς ἡλθον εἰς τὸ ὄρος τῷ 677 καὶ ἐπροξένησαν πολὺν φόβον εἰς τοὺς Ἀράβας· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ Μαρδαῖται ἦσαν ἄλλοι παρὰ τοὺς πρότερον εἰς τὸ Λίβανον προσφυγόντας χριστιανούς. Δεύτερον, εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἅμα ὡς οἱ Μαρδαῖται ἀνεκλήθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους, οἱ κάτοικοι τοῦ ὄρους δὲν παρίστανται πλέον ὡς δεινοὶ τῶν Ἀράβων ἀντίπαλοι. Τρίτον, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσις καὶ ἀφοῦ ἀνεκάλεσε τοὺς Μαρδαῖτας καὶ ἐγκατέστησεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρχίας, δὲν ἔπαυσεν ἀποκαλοῦσα αὐτοὺς Μαρδαῖτας, ὅπερ, φυσικώτατον ἐὰν τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἐθνικόν, ἤθελεν εἶναι ὅλως ἀπίθανον ἐὰν ἐσήμαινε τοὺς ἀποστάτας.

Ὅλως δὲ ἡμαρτημένη εἶναι ἡ δοξασία καθ' ἣν οἱ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ Λιβάνου γενόμενοι κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνες ἀποδίδονται εἰς τοὺς Μαρωνίτας, ταῦτιζομένους ἐπὶ τούτῳ πρὸς τοὺς Μαρδαῖτας. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἐπρέσβευσαν τὸ πρῶτον καθολικοὶ τινες ἱστορικοὶ, οἵτινες ἔχοντες συμπάθειαν πρὸς τοὺς Μαρωνίτας ὡς ὁμοδόξους, ἠθέλησαν νὰ ἀναπλάσωσιν αὐτοῖς καὶ παρελθὸν ἔνδοξον, ἀποδίδοντες εἰς αὐτοὺς τὰ τῶν Μαρδαῖτῶν ἄθλα. Τὸ δὲ περιέργον, εἰς τὴν παγίδα ταύτην ἐνέπεσον καὶ δύο διαμαρτυ-

ρόμενοι ἱστορικοὶ, ὅτε Γίββων καὶ μέχρι τινὸς ὁ Φίνλαιϋ. Ἄλλ' ἔτεροι, καθολικοὶ μάλιστα ἱστορικοὶ, καὶ ἰδίως ὁ Χάμμερ καὶ ὁ Πίχλερ, ἐθεβαίωσαν ὅτι οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ Μαρδαϊτῶν καὶ Μαρωνιτῶν. Οἱ κάτοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ μέχρι τοῦ νῦν Μαρωνῖται καλούμενοι, ἦσαν κατ' ἀρχὰς κρᾶμά τι ὀρθοδόξων, μονοφυσιτῶν καὶ μονοθελητῶν. ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν ἀπεδέχθησαν τὸν καθολικισμόν, ὃν ἄχρι τοῦδε πρεσβεύουσιν, ἰδίως ὑπὸ τῆς Γαλλίας προστατευόμενοι. Ἄλλ' ὁ Πίχλερ ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Μαρωνιτῶν, τὸ ὁποῖον ὡς αὐτως ἀντήχησεν εἰς τὰ τῆς Συρίας πράγματα κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, δηλαδὴ μετὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ Μαρδαῖται ἀνεκλήθησαν ἐκ τοῦ Λιβάνου. Ὁ δὲ Χάμμερ προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιῶσας ὅτι ἀπόγονοι τῶν Μαρδαϊτῶν δὲν εἶναι οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ καλούμενοι Μαρωνῖται, ἀλλ' ἀπεναντίας οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν κάτοικοι τοῦ ὄρους ἐκείνου, οἱ λεγόμενοι Δρουζοί, ὧν ἡ πίστις συνίσταται εἰς μυστηριωδές τι κρᾶμα εἰδωλολατρείας καὶ ἰσλαμισμού· ἂν καὶ ἡ γνώμη αὕτη προϋποτίθῃσιν ὅτι ἔμειναν εἰς τὸ ὄρος Μαρδαῖται καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' διενεργηθεῖσαν ἀνάκλησιν αὐτῶν, ἐνῶ ἐκ τῶν πηγῶν τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται.

Ὅπως δὴποτε οἱ Μαρδαῖται, εἰσελθόντες εἰς τὸν Λίβανον τῷ 677, κατὰ πρόσκλησιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ ἐνισχυθέντες ὑπὸ πολλῶν ἐγγχωρίων χριστιανῶν, ἐκυρίευσαν ἀξιόλογον τῆς Παλαιστίνης μέρος καὶ ἐνεποίησαν εἰς τὸν Μωαυῖᾶ καὶ τοὺς συμβούλους αὐτοῦ τὸν εὐλογον φόβον ὅτι δύνανται νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν ὅλην τὴν Συρίαν. Ὅπόσος ὑπῆρξεν ὁ τοῦ Μωαυῖᾶ φόβος δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι πεσόντος τότε τοῦ ἄμβωνος καὶ τοῦ θόλου τῆς ἐν Ἐδέσση ἐκκλησίας ἐκ σεισμοῦ, ὁ καλίφης ἐπεσκεύασε τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἐξ ἰδίων ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς χριστιανούς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχεν ὀριστικῶς, ἡ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν ἐκείνην ἐκπεμφθεῖσα μεγάλη δύναμις ἄρδην κατεστράφη, αἱ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιδρομαὶ τῶν Σλαύων ἀπεκρούσθησαν, ὥστε ὁ Μωαυῖᾶ βλεπων ἤδη τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ κινδυνεύουσιν, ἠναγκάσθη νὰ ταπεινώσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν πρέσβεις πρὸς συνομολόγησιν εἰρήνης.

Ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ καλῖφου καὶ ἔπεμψεν ἕκτακτον ἀπεσταλμένον εἰς Συρίαν, τὸν πατρίκιον Ἰωάννην Πιτσικαύτην, ἄνδρα διακρινόμενον ἐπὶ τῷ γένει, τῇ πείρᾳ καὶ τῇ συνέσει, ἐπιτετραμμένον δὲ νὰ διαπραγματευθῇ τοὺς συνομολογητέους ὅρους. Ὁ πρέσβυς τοῦ Κωνσταντίνου ἔτυχε λαμπρᾶς παρὰ τῷ Μωαυῖᾳ δεξιώσεως, καὶ μετὰ πολλὰς συζητήσεις ὑπεγράφη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν πληρεξουσίων τοῦ καλῖφου συνθήκη, ὁρίσασα, ὅτι ἐπὶ ἔτη τριακοντα θέλει φυλάττεται πλατεῖα εἰρήνη ἀναμέσον Ῥωμαίων καὶ Ἀράβων καὶ ὅτι οἱ Ἀραβες θέλουσι τελεῖ τῇ Ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ κατ' ἔτος τριςχιλίους χρυσοῦς, καὶ εὐγενεῖς ἵππους πεντήκοντα, καὶ πλὴν τούτων θέλουσιν ἀποδίδει κατ' ἔτος ἄνδρας αἰχμαλώτους ὀκτὼ χιλιάδας. Ταῦτα λέγει ὁ Θεοφάνης· ἄλλοι δὲ ἀναφέρουσι, τὶς μὲν χιλίους αἰχμαλώτους, τὶς δὲ ἑκατὸν, τὶς δὲ πεντήκοντα· καὶ τὴν χρηματικὴν δὲ ἐτησίαν ὀφειλὴν ἐν χειρόγραφον ἀναβιβάζει εἰς τὸ ὑπέρογκον καὶ ὅλως ἀπίθανον ποσὸν τῶν 365,000 λιτρῶν χρυσοῦ ἥτοι τῶν 394,200,000 δραχμῶν! Αἱ συνθήκαι αὗται ἐκυρώθησαν δι' ὅρκων καὶ συνετάχθησαν περὶ αὐτῶν δύο ἔγγραφα, ὧν ἀνὰ ἓν ἔλαβεν ἑκάτερος τῶν συμβαλλομένων. Καὶ τούτων γενομένων, ὁ πατρίκιος Ἰωάννης, ὃν πάντες οἱ χρονογράφοι μετὰ ἐπανειλημμένων ἐγκωμίων ἀναφέρουσιν, ἐπέστρεψε πρὸς τὸν βασιλέα συνεπαγόμενος καὶ δῶρα πολλὰ τοῦ καλῖφου πρὸς αὐτόν. Αὕτη δὲ ὑπῆρξε μία τῶν λαμπροτάτων βεβαίως στιγμῶν τοῦ μεσχιωνικοῦ ἡμῶν βίου· ὅχι μόνον ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπηλλάγη πολιορκίας μακρᾶς, ὅχι μόνον ὁ μέγας τοῦ καλῖφου στρατὸς κατεστράφη καθ' ὅλοκληρίαν, ὅχι μόνον οἱ ἀγῶνες τῶν προπατόρων ἡμῶν ἔσωσαν τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ κινδύνου προφανοῦς τοῦ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἰσλαμισμού, ἀλλ' ὁ ἐπίτροπος τοῦ προφήτου Μωάμεθ, ὁ ἀγέρωχος Μωαυῖᾳ, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ πανηγυρικῶς τὴν ἥτταν αὐτοῦ καὶ νὰ καθυποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου πρὸς τὸν μονάρχην τοῦ χριστιανικοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς. Δικαιῶς λοιπὸν οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι ἔσπευσαν νὰ ἀπονεύμωσιν αὐτῇς τὰ εὐχαριστήρια εἰς τὴν πολιούχον τῆς μεγάλης αὐτῶν πρωτευούσης Θεομήτορα· καὶ νέαν μὲν ἐπὶ τούτῳ ἐορτὴν δὲν ἔδρυσαν, ἀλλὰ προσέθηκαν τὴν μνήμην τῆς ἀπὸ τῆς πολιορκίας ταύτης λυτρώσεως εἰς τὴν τελετὴν τῆς Ἀκαθίστου ἀκολουθίας ἣτις εἶχε συστηθῇ, ὡς προείπομεν, ἐπὶ Ἡρακλείου μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων πολιορκίας. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐντύπωσις ἦν τὸ κατόρθωμα

τοῦτο τῆς ἡμετέρας βασιλείας ἐπροξένησε τότε εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ὑπῆρξε πολὺ μεγαλητέρα ἢ ὅ,τι συνήθως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν παρίσταται. Διότι ὁ Θεοφάνης ἐπιφέρει· «ταῦτα μαθόντες οἱ τὰ ἐσπέρια οἰκοῦντες μέρη, ὅ,τε χαγάνος τῶν Ἀβάρων καὶ οἱ ἐπέκεινα ῥῆγες ἑξαρχοὶ τε καὶ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς τὴν δύσιν ἐθνῶν, διὰ πρεσβευτῶν δῶρα τῷ βασιλεῖ στείλαντες, εἰρηνικὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην κυρωθῆναι ἠτήσαντο. Εἰξας οὖν ὁ βασιλεὺς ταῖς αὐτῶν αἰτήσεσιν, ἐκύρωσε καὶ πρὸς αὐτοὺς δεσποτικὴν εἰρήνην.» Ἐντεῦθεν συνάγεται προδήλως τὸ μέγα ἀξίωμα τὸ ὅποιον εἶχε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ἡ δὲ ταπεινώσις τοῦ Μωαυῖᾶ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε δὲν ἐτόλμησε νὰ ζητήσῃ ἢ τοῦλάχιστον ἂν ἐζήτησε, βεβαίως δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ Λιβάνου ἀνάκλησιν τῶν Μαρδαϊτῶν, ἥτις δὲν ἐγένετο εἰμὴ πολὺ βραδύτερον· ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ ἐξηκολούθησαν οὗτοι κατέχοντες ὡς ἐμπροσθοφυλακὴ τις τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ τὸ ὅρος ἐκεῖνο καὶ δι' ἐπιδρομῶν πιέζοντες τὴν πέραν ἀραβικὴν χώραν.

Ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ τις· διὰ τί ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀφορῶν εἰς τὴν δεινὴν ἀμυχανίαν εἰς ἣν περιέστη ὁ Μωαυῖᾶ, δὲν ἐπέμεινεν ἀγωνιζόμενος πρὸς αὐτὸν ἵνα ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατεπάτησεν ἡ ἀραβικὴ κυριαρχία; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῆς Συρίας δὲν ἦτο πρᾶγμα εὐκόλῳ ἕνεκα τῶν πολλῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα κατείχοντο ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων· καὶ πρὸς τοῦτοις ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Ἀραβες ἠδύναντο νὰ ἐξωσθῶσιν ἐκεῖθεν, τὸ χριστιανικὸν κράτος ἤθελε περιπέσει διὰ τοῦ ἀτοπήματος τούτου εἰς νέας δυσχερείας ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αἰρετικῶν ὅτινες κατέφκουν ἐν Συρίᾳ, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος ἐμελέτα, ὡς θέλει μετ' ὀλίγον ἐξηγηθῇ, νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ ἐντὸς τῶν στενωτέρων ὁρίων εἰς ἃ περιέστη ἡδὴ, καὶ δι' ἄλλων μὲν κυβερνητικῶν διατάξεων, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τῆς ἀνορθώσεως τῆς θρησκευτικῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ ἐνότητος. Ἀλλὰ πλὴν τούτων πάντων, ἕτεροι σπουδαῖοι περισπασμοὶ ἐκάλεσαν ἄλλαχού τὴν προσοχὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἤθελον μόνοι ἀρκέσει ἵνα πείσωσιν αὐτὸν νὰ παραδεχθῇ τὴν ὑπὸ τοῦ Μωαυῖᾶ προταθεῖσαν ἐπωφελεῖ εἰρήνην. Τὸ ἀξίωμα τὸ ὅποιον περιεβλήθη τὸ κράτος διὰ τὴν ἐντιμὸν διάλυσιν τοῦ προκειμένου πολέμου δὲν διεχώλυσε τοὺς περὶ τὸν Στρυμόνα καὶ ἄλλαχού τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν Σλαῦους νὰ πολιορκήσωσιν αὐθις τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τε τὸ 678

καὶ κατὰ τὸ 681. Καὶ ἀπεκρούσθησαν μὲν οἱ Σλαῦοι κατ' ἐπανάληψιν ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης, ἀλλὰ συγχρόνως νέοι πολέμιοι ἐνέβηλον τότε ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὸ κράτος· διότι τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ὁ πόλεμος, πόλεμος σχεδὸν ἀδιάλειπτος, ἦτο ἡ συνήθης αὐτῇ κατὰστασις, καὶ μόλις ἀπαλλαγεῖτα ἐνὸς ἀντιπάλου ἔβλεπεν ἐπιτέλλοντας εἰς ἕτερον τοῦ ὀρίζοντος σημεῖον πολέμους ἑτέρους· ὥστε τὸ ἄπορον δὲν εἶναι πῶς ἐπὶ τέλους ἔπεσεν ἐν τῷ ἀδιαλείπτῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἀλλὰ μᾶλλον πῶς ἡδυνήθη ἐπὶ 1000 ἔτη νὰ ἀνθέξῃ ἀδιακόπως ἀγωνιζομένη ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀνεφέρομεν ἤδη ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ (σ. 138-139) τὰς πρώτας, ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων. Ἐκτοτε καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἑκατονταετηρίδα δὲν μνημονεύονται βουλγαρικαὶ εἰσβολαί· καὶ τοῦτο διότι οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐν τῷ μεταξύ ὑποταχθῆ εἰς τοὺς κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους παντοδυνάμους Ἀβάρους. Περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κούβρατος ἀπέβαλε τὴν ἀβαρικήν κυριαρχίαν καὶ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐτίμησεν αὐτὸν τῇ τοῦ πατρικίου ἀξίᾳ. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Κουβράτου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχὴ διηρέθη μεταξὺ τῶν πέντε αὐτοῦ υἱῶν, ἐξ ὧν τέσσαρες ἔλαβον διαφόρους τύχας ἀσχετοὺς πρὸς τὸ ἐλληνικὸν κράτος· εἰς δὲ, Ἀσπαρούχ λεγόμενος περάσας τὸν Ἰστρον, κατῴκησεν εἰς τὰς τελευτωδείς περὶ τὸν ποταμὸν τοῦτον χώρας καὶ ἐπεχείρησεν ἐκεῖθεν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς γείτονας ἐπαρχίας. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐπέλθῃ τῷ 679, ἅμα μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς πρὸς τὸν Μωαυῖᾶ συνθήκης, μετὰ στρατοῦ ἀξιολόγου, ναυτικοῦ καὶ πεζικοῦ, κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Δυστυχῶς νοσήσαντος τοῦ βασιλέως ὑπὸ ποδालγίας καὶ ἀναγκασθέντος νὰ καταλίπῃ τὸ στρατόπεδον ἵνα νοσηλευθῇ εἰς τὰ λουτρά τῆς Μεσημβρίας, ἀλλόκοτος παραλυσία ἐπεκράτησεν ἐν τῷ στρατῷ μετὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς ὠφεληθέντες οἱ Βούλγαροι ἔτρεψαν αὐτὸν, κατέλαβον τὴν Βάρναν καὶ πᾶσαν τὴν περίξ χώραν, καθυπέταξαν παρακειμένους τινὰς σλαβικὰς φυλάς, τὰς κατὰ τοὺς χρονογράφους λεγομένας ἐπὶ τὰ γεγεῖας, καὶ ἐγκατεστάθησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν εὐρείαν μεταξὺ Ἰστροῦ, Αἴμου, Εὐξείνου πόντου καὶ Σερβίας χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἔκτοτε ὀνομασθεῖσαν Βουλγαρίαν· διότι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν

ἐπεχείρησε πλέον νὰ ἐξώσῃ αὐτοὺς ἐκεῖθεν, ἀλλὰ συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπὶ πληρωμῇ εἰς αὐτοὺς ἑτησίας εἰσφορᾶς. Πότε ἀκριβῶς ἦλθον καὶ κατῴκησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ αἱ ἐπτά λεγόμεναι γενεαὶ τῶν Σλαύων, ἔδηλον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι, οἵτινες κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν γνώμην ἦσαν ἔθνος τουρκικῆς φυλῆς, πολὺ κατώτερον, κατὰ τὸν πολιτισμὸν, τοῦ γεωργικοῦ τῶν Σλαύων ἔθνους, ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν σλαυϊκῶν ἐκείνων φυλῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἄλλας ποικίλας πρὸς τοὺς παρκακειμένους Σλαύους λαβόντες σχέσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποκύψαντες ἐν μέρει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἤρχισαν ἑκτοτε τὸ μὲν πλεῖστον ἐκσλαυίζόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἐξελληνίζόμενοι κατὰ τι, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἀπέβαλον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν ἀρχέγονον αὐτῶν τουρκικὸν ἢ τουρανικὸν χαρακτῆρα.

Καὶ ταῦτα μὲν βραδύτερον. Ἦδη δὲ ὁ Θεοφάνης ἀγανακτεῖ διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος νὰ συνομολογήσῃ τοιαύτας πρὸς τοὺς Βουλγάρους συνθήκας· καὶ, ἐν τῇ ἐκρήξει τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ φιλοτιμίας, φιλοτιμίας τόσῃ μᾶλλον ἀξιοσημειώτου ὅσῃ σπανιώτατα ἀναφαίνεται παρὰ τοῖς τότε συγγραφεῦσιν, ἀνακράζει· «Θαυμαστὸν γὰρ ἦν ἀκοῦσαι τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς, ὅτι ὁ πάντας ἑαυτῷ ὑποτελεῖς καταστησάμενος, τοὺς τε κατὰ τὴν εἰρὰν καὶ δύσιν καὶ ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν, ὑπὸ τοῦ μυσσαροῦ καὶ νεοφανοῦς ἔθνους ἡττήθη.» Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἵπομεν, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι ἐνόμιζον μὲν καθῆκον αὐτῶν νὰ ἀγωνίζωνται ἐκ παντὸς τρόπου κατὰ τῶν μεγάλων μοναρχιῶν τῆς ἀνατολῆς ὅσαι ἠπέλουν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ὀλιγώτερον δὲ ἐπικινδύνους ὑπελάμβανον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀσυντάκτων βαρβάρων φυλῶν καὶ αὐτὴν τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐπὶ συμφωνίαις αἵτινες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διετήρουν τὸ πρόσχημα τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πολιτικῆς ταύτης ἀρχῆς ἐπολιτεύθησαν πλεῖστοι ὅσοι τῶν προκτόχων τοῦ Κωνσταντίνου καὶ αὐτὸς ὁ ἐνδοξος ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ Ἡράκλειος, ὅς τις ἐδέχθη πολυαρίθμους σλαυϊκὰς φυλάς εἰς τὰς δυτικωτέρας παρὰ τὸν Ἰστρον ἐπαρχίας. Ἀπὸ τῆς ἑκτῆς μάλιστα ἑκατονταετηρίδος ὅτε ἡραιώθη πολὺ ὁ πληθυσμὸς τῶν παρὰ τὸν ποταμὸν ἐκείνον χωρῶν πολλὴ ἐπῆλθεν ἐρήμωσις διὰ ποικίλας αἰτίας καὶ ἐξαιρέτως ἐνεκα τῆς τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν ἐπιδρομῆς ἢ ἐν αὐταῖς πα-

ραδοχὴ νέων τοιούτων φυλῶν ἀπέβη μέχρι τινὸς ἀναγκαία καὶ ἡδύνατο νὰ μὴ ὑποληφθῇ πάντως ὡς ἀλυσιτελής· τὸ μὲν διότι δι' αὐτῆς ἀνεπληροῦτο ὁ ἐλαττωθεὶς ἐγχώριος πληθυσμὸς, τὸ δὲ διότι εὐλογος ὑπῆρχεν ἐλπίς ὅτι οἱ ἐπήλυδες ὑποκύπτοντες εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἤθελον προϊόντος τοῦ χρόνου ἐξελληνισθῇ. Καὶ τοῦτο, ὅπερ συνέβη τῶντι εἰς τινὰς χώρας, ἤθελε κατορθωθῇ ἀπανταχοῦ, ἐὰν ἀδιάκοποι πολεμικοὶ περισπασμοὶ δὲν διεκώλυον βραδύτερον τὴν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τοιούτου ἀποτελέσματος ἐνέργειαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην ἐν τῷ μέλλοντι τύχην αὐτῆς δὲν ἡδύναντο νὰ προῖδωσιν οἱ μονάρχαι τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος· καὶ τούτου ἕνεκεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἀποτυχὼν εἰς τὴν πρώτην κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσιν, δὲν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀγῶνα μακρὸν καὶ ἐπίπονον κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ συνήνεσε νὰ ἐγκατασταθῶσι μεταξύ Ἰστρου καὶ Αἰμου, προτιμήσας νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῶν χωρῶν ὅσαι δὲν εἶχον καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου καὶ τῆς μεσημβρίας, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ ἐλπίδι, ὅτι ὁ ἐλληνικὸς χριστιανισμὸς, βέλτιον ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων ὀργανούμενος, ἡδύναντο οὐ μόνον νὰ σώσῃ ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπολεσθέντα ἐν μέρει νὰ ἀνακτήσῃ.

Τῶντι ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἡ τοσοῦτον ἐνδοξος ἀναδειχθεῖσα διὰ τὴν τῶν Ἀράβων ταπείνωσιν, ἀποτελεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴν τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων ρύθμισιν μίαν τῶν σπουδαιοτέρων περιόδων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Ἰδιάζουσας ἐπέστησε προσοχὴν ὁ βασιλεὺς οὗτος κατὰ τὰ ἐξ ὑπόλοιπα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς θρησκευτικῆς τοῦ κράτους ἐνότητος. Εἶδομεν τὰς ποικίλας θρησκευτικὰς αἱρέσεις αἵτινες, ἐπικρατήσασαι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μάλιστα ἐπαρχίαις, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς θριάμβους τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τοῦ Κωνσταντος ὅλοι σχεδὸν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντιπόλεως ἡγωνίσθησαν, τῇ συμπράξει καὶ τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν, νὰ προσεικειθῶσιν ἂν ὅχι ὅλας τὰς αἱρέσεις τούλάχιστον τὴν μεγάλην τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσιν καὶ νὰ συνδιαλλάξωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν διὰ μικρῶν τινῶν περὶ τὰς λέξεις μᾶλλον ἢ περὶ τὴν οὐσίαν παραχωρήσεων, δι' ὧν ἐνόμιζον ὅτι δὲν προσβάλλονται αἱ θεμελιώδεις τῆς ὀρθοδοξίας ἀρχαί. Ἐπὶ τούτῳ ἐξεδόθησαν τὸ *ἐνωτικόν*, ἡ κατα-

δικῇ τῶν τριῶν κεφαλαίων, ἡ ἔκθεσις, ὁ τύπος. Ἄλλ' εἶδομεν συγχρόνως ὅτι ἕνεκα τοῦ παραλόγου ζήλου τῶν ἁκρων ὀρθοδόξων καὶ τῶν ἁκρων αἰρετικῶν καὶ ἐν ταύτῃ διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἀντενέργειαν τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως, πᾶσαι ἐκείναι αἱ συμβιβαστικαὶ προσπάθειαι ἐματαιώθησαν. Ἡ Συρία, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Αἴγυπτος, ὅπου ἐξαιρέτως ἐπικράτει ὑπὸ διάφορα καὶ πολλὰ ὀνόματα ἡ τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσις, κατεκτήθησαν ἡ μὲν Αἴγυπτος ὁμολογουμένως, πιθανώτατα δὲ καὶ αἱ δύο ἄσιαναὶ χώραι διὰ τῆς τῶν μονοφυσιτῶν συμπράξεως. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ τύπος τοῦ Κωνσταντος οὐ μόνον δὲν προέλαβον οὐδὲ ἠνώρθωσαν τὴν συμφορὰν ταύτην, ἀλλὰ καὶ παρήγαγον εἰς μέσον, ἀκόντων βεβαίως τῶν βασιλέων ἐκείνων, τὴν νέαν τῶν μονοθελητῶν αἵρεσιν, ἣτις ἐξηκολούθει ἀσκόπως ἡδὴ ταραττούσα τὰ πνεύματα. Λέγομεν ἀσκόπως, διότι ἵπῳ τῇ ἀληθείᾳ παρήχθη ἡ τῶν μονοθελητῶν αἵρεσις; Παρήχθη καὶ ἀνεπτύχθη διὰ τῶν πράξεων τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Κωνσταντος αἵτινες ἐσκόπουν νὰ προσοικειωθῶσι τοὺς μονοφυσίτας τῆς Συρίας, τῆς Μεσοποταμίας, καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἄλλ' αἱ ἐπαρχίαι αὗται κατακτηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀπεχωρίσθησαν ἡδὴ ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κράτους. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τοῦτο ἐφεξῆς, δηλαδὴ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἡ οὐδόλως ἡ ὀλίγιστοι ὑπῆρχον μονοφυσῖται. Οὐδεμία λοιπὸν χάριν αὐτῶν ἦτο ἀναγκαία πλέον παραχώρησις, ἡ δὲ τῶν προγεγεννημένων παραχωρήσεων κατάργησις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὅσῳ ἡ ἐξ αὐτῶν φυτρώσασα αἵρεσις τῶν μονοθελητῶν ἠδύνατο, ἐὰν δὲν ἐκόπτετο ἀπὸ ρίζης, νὰ παραγάγῃ ὀλεθρίας διαιρέσεις καὶ εἰς αὐτάς τὰς περιλιπομένους χριστιανικὰς ἐπαρχίας ὅπου τοιαῦται εἰσέτι δὲν ὑπῆρχον καὶ ὅπου, ἂν ὅχι ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς, τὸ μέγιστον βεβαίως αὐτοῦ μέρος ἦτο προσηλωμένον εἰς τὴν ὀρθοδόξιν. Τὸ πρακτέον λοιπὸν ἦτο πρόδηλον. Ἐπρεπε νὰ τεθῶσιν ἐκ μέσου πᾶσαι αἱ πρὸς τὴν αἵρεσιν παραχωρήσεις, νὰ καταδικασθῶσιν ἐπίσης καὶ μονοφυσῖται καὶ μονοθεληταὶ καὶ πᾶσα ἄλλη ἑτεροδοξία, νὰ ἐπικυρωθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ νὰ κρατηθῇ οὕτω ἡ θρησκευτικὴ ἐνότης τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἔτι τὸ χριστιανικὸν κράτος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος συνεννόηθη μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ συνεκάλεσε τῷ 680 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἑκτὴν οἰκουμένην σύνοδον. Ἡ σύνοδος αὕτη εἰς ἣν παρευρέθησαν 289 πατέρες καὶ ἰδίως αὐτοπροσώπως μὲν

οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀντιοχείας, ἐπίτροποι δὲ ὄλων τῶν ἀρχιερέων τῆς δύσεως καὶ τοῦ πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων, ἀπεφάνητο πανηγυρικῶς ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀναγνωρίζει ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ δύο φύσεις ἡνωμένας μὲν ἀλλὰ μὴ συγκεχυμένας, καὶ δύο θελήσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ μὴ ἀνταγωνιζομένας. Ὁ βασιλεὺς ἐπεκύρωσε τὸν ὅρον τοῦτον διὰ διατάγματος δι' οὗ ἀπηγόρευσε πᾶσαν τοῦ λοιποῦ συζήτησιν περὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐκείνου ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως μὲν διὰ τοὺς ἱερωμένους, δημεύσεως δὲ καὶ ἐξορίας διὰ τοὺς λαϊκοὺς. Ἐκτοτε ὁ ἐλληνισμὸς ἐταύτισε τὴν τύχην του μετὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπεχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῶν ποικίλων αἰρετικῶν οἵτινες ἐξηκολοῦθησαν ὑφιστάμενοι εἰς Συρίαν, εἰς Αἴγυπτον, εἰς Μεσσοποταμίαν, εἰς Ἀρμενίαν, εἰς Περσίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἰνδικήν, ἀλλὰ τίποτε κοινὸν ἢ σχεδὸν τίποτε πρὸς τὸν ἐλληνισμὸν μὴ ἔχοντες. Εἰμπορεῖ ἴσως νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι τοιοῦτο πολίτευμα ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπερβλήτον μεταξὺ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ τοῦ αἰρετικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν τῶν χωρῶν ἐκείνων ἀνάκτησιν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπρεσβεύθη ἔκτοτε παρὰ τινων, καὶ θέλομεν ἶδει αὐτὴν ἀγωνιζομένην νὰ προτείνῃ αὐθις τὴν δεξιὰν πρὸς τοὺς αἰρετικούς. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ. Μακρὰ πείρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ συμβιβασμὸς ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι οἱ αἰρετικοὶ κατήντησαν οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι τῶν ὀλεθριωτέρων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐδέησεν ἄρα ν' ἀποκοπῶσι τὰ ἄκρα ἵνα σωθῇ τὸ λοιπὸν σῶμα· ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα ὕλική ζημία ὑπῆρξε μεγάλη, δὲν τὸ ἀρνούμεθα· ἀλλ' ὅχι τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡ ἠθική. Οἱ αἰρετικοὶ ἐκεῖνοι δὲν ἀπέβησαν μόνον ὄργανα τυφλὰ τῶν ἀσπονδοτέρων ἡμῶν πολεμίων· οἱ αἰρετικαὶ ἐκεῖνοι ὅλως ἐνταύτῃ ἀπέβαλον τὸ πνεῦμα οὗ εἶχον ἐμφορηθῇ οἱ ἰδρυταὶ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν. Οἱ νεστοριανοὶ, οἱ μονοφυσῖται καὶ αἱ πολυάριθμοι αὐτῶν διαίρέσεις καὶ ὑποδιαίρέσεις, εἶχον πρὸ καιροῦ ἀπολέσει τὴν συνείδησιν τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως ἐξ ἧς παρήχθησαν πάλαι ποτὲ εἰς τὸ εἶναι, περιέπεσον βαθμηδὸν ἔκτοτε εἰς ἐσχάτην ἀμάθειαν καὶ δεισιδαιμονίαν, καὶ κατήντησαν εἰς νεκροὺς τινὰς ὀρισμοὺς καὶ τύπους, ἄλλο σημεῖον ζωῆς μὴ δίδοντες εἰμὴ τὸ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων μῦθος. Διότι συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι συμβαίνει πολλὰκις εἰς ὁμοίας ἢ ἀναλόγους περιστάσεις· αἱ περὶ ἀρχῶν ἐριδες ἐκτρέπονται εἰς ἐρίδας περὶ λέξεων, αἱ δὲ λέξεις αὗται, γενόμεναι τὸ σύνθημα μερίδων ἀντιζήλων, ἐξακολουθοῦσιν ὑποτρέφουσαι τὰ πάθη, καὶ ἀφοῦ

ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἔχωσι πρακτικὴν τινα σημασίαν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὡς ἐκ τῶν παθῶν τούτων περιωρίσθη ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλ' ἐντὸς τοῦ περιορισθέντος τούτου κύκλου ὁ ἑλληνισμός ἐκτῆσατο ἐνότητα καὶ πειθαρχίαν, δι' ὧν καὶ μόνων ἡδυνήθη ν' ἀνθεῖξη εἰς τὸν ἰσλαμισμόν ἐπὶ ὀκτακόσια περίπου ἔτη. Ἡ δ' ἐνότης αὕτη καὶ πειθαρχία ὀφείλονται πρὸ πάντων εἰς τὴν γενναίαν σύνεσιν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου.

Τὰ αὐτὰ σχεδὸν αἷτια προεκάλεσαν ὡς αὐτὸς τὴν διοικητικὴν τοῦ κράτους μεταρρύθμισιν· ἡ μείωσις δηλαδή αὐτοῦ ἕνεκα τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν σλαυϊκῶν καὶ βουλγαρικῶν φυλῶν καταλήψεως τῶν παρὰ τὸν Ἰστρον χωρῶν, καὶ ἡ μείζων ἀνάγκη δραστηρίου ἐποπτείας καὶ ἀμύνης τῶν περιλιπομένων ἐπαρχιῶν. Μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, τὸ κράτος, περιλαμβάνον ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Μεσογείου, τὴν μέσην καὶ τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἔχον ἐν τῇ ἀνατολικῇ μὲν Εὐρώπῃ ὅριον τὸν Ἰστρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Ἀράξην, ἦτο διηρημένον εἰς μεγάλας διοικήσεις καὶ στρατηγίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐφεξῆς, ἐπειδὴ οἱ Ἀραβες κατέκτησαν τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, ἐν μέρει τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ μετ' οὐ πολὺ πᾶσαν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ἀπὸ βορρᾶ δὲ οἱ μὲν Λομβαρδοὶ ἐξήπλουντο διὰ τῆς μέσης Ἰταλίας μέχρι τῆς κάτω, οἱ δὲ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατέλαβον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Μυσίαν, ἐδέησε τὸ κράτος νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς μικροτέρας διοικητικὰς περιφερείας καὶ εἰς ἐκάστην νὰ ἐγκατασταθῇ στρατιωτικὸν σῶμα ἑτοιμον πάντοτε νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐπίθεσιν. Αἱ μικρότεραι αὗται διοικητικαὶ περιφέρειαι ὠνομάσθησαν *θέματα*, ὅπως πρὸ καιροῦ ἤδη, ἀπὸ τῶν τοῦ Μαυρικίου χρόνων, ὠνομάζοντο τὰ καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν προσεδρεύοντα στρατιωτικὰ σώματα· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις ἔλαβε κυρίως στρατιωτικὸν χαρακτῆρα. Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον αἱ διοικητικαὶ διαίρεσεις, ἀλλὰ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ὅροι ἐντελῶς ἤδη ἐξελληνίσθησαν· ἐπὶ παραδείγματος οἱ μὲν *λογγῖται* μετωνομάσθησαν *χιλίαρχοι*, οἱ δὲ *κεντουρίοτες*, ἐκατόνταρχοι, οἱ δὲ *κόμητες*, στρατηγοὶ, καὶ ἐν γένει οἱ βασιλεῖς, κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, «Ἑλληνίζοντες καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες» διε-

τέλουν, ὥστε εἰς ὅλους ἤδη τοὺς κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐπεκράτησεν ἡ Ἑλληνική. Εἶδομεν ὅτι ἡ νομοθεσία, ἡ νομολογία καὶ ἡ νομοδιδασκαλία ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ. Ἀπὸ Μαυρικίου πάντες οἱ αὐτοκρατορικοὶ νόμοι, πάντα τὰ διατάγματα, πάντα ἐν γένει τὰ δημόσια ἐγγράφα ἐλληνιστὶ πλέον ἐδημοσιεύοντο. Ἀπὸ Ἡρακλείου ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται τὰ νομίσματα· διότι ἐνῶ μέχρι τοῦ βασιλέως τούτου ἦσαν ἐντελῶς λατινικά, ἔκτοτε ἀπαντῶνται χαλκᾶ τινὰ νομίσματα φέροντα τὰς ἐλληνικὰς λέξεις ἐν τούτῳ τόλκα· ἐπειτα δὲ ἐξελληνίσθησαν καὶ τὰ καθ' ἑκάστα τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ὡς ἂν ἡσθάνετο τὸ πανταχόθεν τοῦτο προσβαλλόμενον καὶ ἀκρωτηριασθὲν κράτος, ὅτι μόνον διὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἐλληνισμοῦ ἡ δύνατο εἰσεῖτι νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ἀντιτάξῃ ἀποχρῶσαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ ἄμυναν. Ναὶ μὲν δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ τοιοῦτος ἐξελληνισμός καὶ ἀναδιοργανισμός τοῦ κράτους ἐγένετο ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου. Ὁ περὶ τοῦ γεγονότος τούτου γράψας ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἀποδίδει αὐτὸ ἀορίστως εἰς τοὺς ἀπὸ Ἡρακλείου κρατήσαντας· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῶν τριῶν τοῦ Ἡρακλείου διαδόχων ὁ μὲν Κώνστας, βασιλεύσας ἔτη 26, διετέλεσε κατὰ μὲν τὰ πρῶτα δέκα ἔτη ἀνήλικος, κατὰ δὲ τὰ ἐξ τελευταῖα ἀπὼν ἐκ τῆς ἀνατολῆς, κατὰ δὲ τὰ ἐν τῷ μεταξύ δέκα ἔτη ἀπησχολήθη ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων καὶ ὑπὸ τοῦ πρὸς τοὺς Ἀράβας καὶ τοὺς Σλαύους πολέμου, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αὐτῷ τὴν μεγάλην ἐκείνην διοικητικὴν μεταρρύθμισιν· καὶ οὐδὲν ἦτον δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὕτη διενηργήθη ἐπὶ τῆς μετ' οὐ πολὺ ἀρξαμένης πολυταράχου καὶ ἀσυνέτου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου. Ὅπως δὴποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι διεξήχθη κατὰ τὴν ἐβδόμην ταύτην ἑκατονταετηρίδα· ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος λέγει αὐτὴν γενομένην οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπὸ Ἡρακλείου κρατησάντων, ἀλλὰ καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐστενώθη καὶ ἡκρωτηριάσθη κατὰ τε τὰς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, ὅπερ ὁμολογουμένως συνέβη ἐν τῇ 7ῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι τότε περίπου συνεπληρώθη ὁ κυβερνητικὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἐξελληνισμός.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνάτον, παρατη-

ροῦμεν ὅτι καὶ ἂν δὲν ἀποδοθῇ αὐτῷ ἡ διοικητικὴ ἐκείνη μεταρρυθμισις, αἱ δύο ἕτεραι μεγάλαι τῆς βασιλείας αὐτοῦ πράξεις, ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως, καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς θρησκευτικῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐνότητος, ἀρκοῦσιν ἵνα ἀναδείξωσι τὴν βασιλείαν ἐκείνην μίαν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων οὐ μόνον τῆς καθ' ἡμᾶς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου. Μὴ παραλείψωμεν προσέτι ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐπενήργει πάντοτε καὶ ἄλλως εἰς τὴν Εὐρώπην. Περὶ τὸ 668 ἔτος λ. χ. προεχειρίσθη ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας ὁ ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας Ἕλληνας Θεόδωρος, ὅστις ἔφερεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην τῆς Ἀγγλίας, ἐκτὸς ἄλλων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν βιβλίων, τὸν Ἰώσηπον, ἕνα Ὅμηρον ἐπὶ παπύρου γεγραμμένον, καὶ ἐπὶ περγαμηνῷ τὰς ὁμιλίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ὑπέθαλπεν εἰς τὰς ἀπωτάτας τῆς δύσεως χώρας τὰ ζώπυρα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ παρεσκεύαζε τὴν βραδύτερον ἐπελθοῦσαν αὐτόθι λαμπράν ἔκλαμψιν. Οὐδὲν ἦττον οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι ὁμιλοῦσι κατὰ τὸ σύνηθες περὶ ὅλης ταύτης τῆς περιόδου ὀλιγώρως καὶ ἐνίοτε μάλιστα μετὰ δεινῆς περιφρονήσεως. Ἀλλ' ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία ὁμοιάζει χώραν μεγαλοπρεπῇ, ποικίλῃ, εὐφορον πολλάκις, τὴν ὁποίαν ὅμως διερχόμεθα ἐν νυκτὶ ἢ ἐν τῷ μέσῳ πυκνοτάτης ὁμίχλης, ὥστε ἢ οὐδ' ὅπως διακρίνομεν τὰς φυσικὰς αὐτῆς ιδιότητας ἢ ἀσαφεῖς τινὰς καὶ τερατώδεις βλέπομεν σκιὰς. Ἐάν ποτε ἐπιλάμψῃ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ταύτης χώρας ἀνέφελος ὁ ἥλιος τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ ἐκλείψῃ πρὸ πάντων τὸ πρίσμα τῶν προλήψεων καὶ τῶν ἀντιπαθειῶν δι' οὗ ἡ ἱστορία ἐκείνη καθορᾶται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄχρι τοῦδε, ὅπου διδακτικωτέρα καὶ χαριεστέρα δὲν θέλει αὕτη ἀναφανῇ εἰς τὰ ὅμματα ἡμῶν.

Ἀποθανόντος τοῦ Κωνσταντίνου περὶ τὰ τέλη τοῦ 685, ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰουστινιανὸς Β' εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 16. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β' δὲν εἶχε βεβαίως, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα τοῦ ἀρχηγέτου τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκέκτητο ἀνδρείαν καὶ δραστηριότητα μείζονα τῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου. Καὶ ὅμως ἡ βασιλεία αὐτοῦ εἶναι μία τῶν ὀλεθριωτάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Αἱ πρῶται ἐκεῖναι ἀξιολόγων τινῶν προτερημάτων ἀφορμαὶ μετεβλήθησαν, ἄδηλον πῶς καὶ διατὶ, εἰς κακίας δεινὰς ἢ ἀνδρεία

ἐξώκειλεν εἰς ἀγριότητα, ἢ δραστηριότητα, εἰς ἄφρονα πολυπραγμοσύνην· ἡ δὲ ἀγριότης αὕτη καὶ ἡ ἄφρων πολυπραγμοσύνη, ἐνεκὰ τῆς ἀντιστάσεως ἦν φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀπήντησαν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιτεινόμεναι ἔλαβον ἐπὶ τέλους τὸν χαρακτῆρα ἀληθῶς θηριώδους παραφροσύνης.

Ὅτε ἐβασίλευσεν Ἰουστινιανὸς Β' τὸ ἀραβικὸν κράτος κατετρώχετο ὑπὸ δεινῶν ἐμφυλίων διενέξεων. Ὁ μέγας καλὶφης Μωαυῖζ εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 680· μετ' οὐ πολὺ δὲ προέκυψαν ποικίλοι τῆς ἀρχῆς μνηστῆρες, ὧν ἰσχυρότατος μὲν ἦτο ὁ Ἀβδαλμελὶχ, ὅστις ὅμως ὑπὸ πολλῶν ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν περισπώμενος καὶ ὑπὸ τῶν Μαρδαϊτῶν πάντοτε πιεζόμενος, προσέτεινε εἰς τὸν νέον βασιλέα τὴν ἀνανέωσιν τῆς πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ συνομολογηθείσης εἰρήνης, ἐπὶ ὅροις μάλιστα συμφερωτέροις ὥς φαίνεται. Ἡ σύνεσις ἀπῆται τὴν παραδοχὴν τῶν ὅρων τούτων, διότι περὶ ἀνακτήσεως μὲν τῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων καταληφθεῖσων χωρῶν σπουδαῖος λόγος δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη, τὴν δὲ προσοχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσῃ ἡδὴ ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ κράτους διοίκησις. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς ἀπάντησιν διατάττει τὸν στρατηγὸν Λεόντιον νὰ ἐμβάλῃ μετὰ δυνάμεως ἀξιολόγου εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας χώρας· ὁ δὲ, διελθὼν τῶν νικηφόρος τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Μηδίαν καὶ μέχρι τῆς Ὑγκανίας προελθὼν, ἐπάγεται ἀπανταχοῦ μέγαν μὲν τῶν μωαμεθανῶν φόνον, ἔτι δὲ μείζονα φορολογίαν καὶ τρέπεται ἡδὴ πρὸς νότον ἐπὶ τὴν Συρίαν. Ὁ Ἀβδαλμελὶχ τότε ἐπαναλαμβάνει τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς παραδέχεται αὐτάς ἂν καὶ, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν συγκεχυμένων εἰδήσεων τῶν χρονογράφων, κατὰ μὲν τὰ ἄλλα αἱ ἡδὴ συνομολογηθεῖσαι συνθήκαι δὲν ἦσαν πολὺ τῶν προτέρων ἐπωφελέστεραι, καθ' ἓνα δὲ ὅρον ὁμολογουμένως ἀπέβησαν σφόδρα ἐπιζήμιοι. Τῶντι κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας αἵτινες ἐγένοντο τῷ 686, ὁ καλὶφης τῶν μωαμεθανῶν ὑπέσχετο νὰ τελῇ εἰς τὸν χριστιανὸν μονάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἑκάστην ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δοῦλον· συνεφωνήθη δὲ πρὸς τοῦτοις ἵνα ἔχωσι κοινῶς κατὰ τὸ ἴσον τοὺς φόρους τῆς Ἀρμενίας, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς νήσου Κύπρου· ἀλλὰ, τοῦτο δὲ ὑπῆρξε λᾶθος ἀκατανόητον, συνεφωνήθη ἐπὶ τέλους, ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀνακαλέσει τὸ τῶν Μαρδαϊτῶν τάγμα ἐκ τοῦ Λιβάνου καὶ ἀφαιρέσει οὕτω ἐκ μέσου τὸ δεινὸν ἐκεῖνο τοῦ ἐν Συρίᾳ μωαμεθανισμοῦ φόβητρον. Ἐπα-

να λαμβάνομεν ὅτι δὲν γνωρίζομεν μέχρι τίνος οἱ δύο πρῶτοι ὅροι ἦσαν ἐπωφελέστεροι τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ὅπως εἶχεν αὕτη πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Λεοντίου. Ἀλλ' ἡ ἀνάκλησις τῶν Μαρδαϊτῶν ἦτο προφανῆς ἀφροσύνη καὶ δικαίως προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Θεοφάνους, ὅστις λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εὖ τω πολιτευσάμενος *χάλεσον τεῖχος* διέλυσε, «πᾶσαι γὰρ αἱ νῦν οἰκούμεναι παρὰ τῶν Ἀράβων εἰς τὰ ἄκρα πόλεις ἀπὸ Μοψουεστίας καὶ ἕως τετάρτης Ἀρμενίας ἀνίσχυροι καὶ ἀοίκητοι ἐτύγχανον διὰ τὴν ἔφοδον τῶν Μαρδαϊτῶν, ὧν παρασταλέντων, πάνδεινα κακὰ πέπονθεν ἡ Ῥωμανία ὑπὸ τῶν Ἀράβων μέχρι τοῦ νῦν.» Οἱ ἀνακληθέντες τότε ἐκ τοῦ Λιβάνου Μαρδαῖται λέγονται συμποσούμενοι εἰς 12,000 ἀνδρῶν καὶ ἐγκατεστάθησαν ὡς στρατιωτικαὶ ἀποικίαι οἱ μὲν εἰς Παμφυλίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν Θράκην. Ἐν παρόδῳ δὲ σημειούμεν ἐνταῦθα ὅτι Μαρδαῖται ἀναφέρονται βραδύτερον καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐξ οὗ ὠφελούμενος ὁ Φαλλμεράυερ ἠξίωσεν ὅτι τῶν Μαρδαϊτῶν τούτων ἀπόγονοι εἶναι οἱ Μανιάται· καὶ τοῦτο, διότι τὸ ὄνομα τῶν Μανιατῶν εἶναι δῆθεν ἀπλῆ μετὰφρασις τοῦ τῶν Μαρδαϊτῶν ὀνόματος, καθ' ἣν προαναφέραμεν ἀνωτέρω ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκ τῆς ἱρανικῆς λέξεως *μάρδ*, ἥτις σημαίνει ὡς βεβαιουῖσι τὸν ὀρεινὸν ληστήν, τὸν τολμηρὸν, τὸν μανιώδη. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οὐδεὶς σπουδαῖος ἄνθρωπος παρεδέχθη τὰ τοιαῦτα φλυαρήματα τῶν ὁποίων τὸ ἀνυπόστατον ἀπέδειξεν ἀποχρώντως ὁ Γερμανὸς Ζιγκάϊζεν.

Ἡ προαναφερθεῖσα ἐπιζήμιος πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς εἰρήνη δὲν ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς εἰμὴ διὰ τοῦ πολέμου ὃν ἀμέσως ἔπειτα ἐπεχείρησεν ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων καὶ τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ κατασταθέντων Βουλγάρων. Καὶ ὁ μὲν Θεοφάνης ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα τὴν διάλυσιν τῆς πρὸς τούτους εἰρήνης· ἀλλὰ εὐλογώτερον φαίνεται, ὅτι οἱ μωαμεθανοὶ, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς τοῦ Λεοντίου ἐπιστρατείας, προεκάλεσαν αὐθις τὰς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων ἐπιδρομὰς, αἱ δὲ σχέσεις τὰς ὁποίας θέλομεν ἶδει μετ' ὀλίγον ἐπισήμως βεβαιουμένας μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ Σλαύων καθιστώσι τὴν εἰκασίαν ταύτην πιθανήν. Οἱ Σλαῦοι ἐκεῖνοι ἀπέβησαν τοσοῦτω μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ὅσῳ συνεμάχησαν ἤδη μετὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς χερσαίας λεηλασίας, ἐπεχείρησαν προσέτι πειρατικὰς πράξεις ἐμβαλόντες ἐπὶ τούτῳ ἐντὸς αὐτῆς τῆς

Προποντίδος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἀφοῦ ἐν ἔτει 687 ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Θράκην τὰ ἱππικὰ συντάγματα, ἔπειτα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἐπιστρατεύσας αὐτὸς κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σλαύων, λαμπρῶς ἀμφοτέρους κατετρόπωσε. Ναὶ μὲν λέγεται ὅτι ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς στρατείας ταύτης ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδραν τινὰ Βουλγάρων, καθ' ἣν ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν· ἀλλὰ τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἠλάττωσε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος, διότι οὔτε οἱ Βούλγαροι φαίνονται ἐξακολουθήσαντες τὰς ἐχθροπραξίας, οὔτε διεκωλύθη ἐξ αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τοῦ νὰ καταφέρῃ καιρίαν τινὰ εἰς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ Σλαῦους πληγὴν. Τῶντι ἀναλογιζόμενος, ὅτι οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας, γείτονες ἤδη ὄντες τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ ἐγκατασταθέντων Βουλγάρων, ἠδύναντο διὰ τῆς ἀείποτε προθύμου τῶν δύο τούτων συμμαχίας νὰ ἀποβῶσι πολὺ μᾶλλον ἢ πρότερον ἐπικινδυνοὶ εἰς τὸ κράτος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε νὰ διασπάσῃ τὴν εὐκολίαν τῆς συμμαχίας ταύτης μετακομίζων τοὺς πλείστους τῶν Σλαύων ἐκείνων εἰς τὴν μικράν Ἀσίαν. Ἐγκατέστησε δὲ αὐτοὺς εἰς τὸ θέμα τὸ λεγόμενον τοῦ Ὀφικίου, τὸ ὁποῖον κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικωτάτῃ μικρᾷ Ἀσίᾳ περιελάμβανε τὰς ἀρχαίας χώρας τῆς Μυσίας, Βιθυνίας καὶ ἐν μέρει Φρυγίας, ἐκαλεῖτο δὲ οὕτω ἀπὸ τῶν αὐτόθι σταθμευόντων ταγμάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς obsequium ὀνομαζομένων λατινιστί, ἐξ οὗ παρήχθη ἡ προσηγορία τοῦ Ὀφικίου. Τελευταῖον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ περὶ θεμάτων πραγματείᾳ αὐτοῦ, βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατῴκισε συγχρόνως μοῖραν τινὰ Σλαύων εἰς τὰ ὀρεινότερα τῆς Μακεδονίας, πρὸς δυσμὰς τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ.

Μόλις δ' ἐρρυθμίσθησαν οὕτω τὰ τῶν Σλαύων πράγματα, καὶ παρήχθησαν νέαι ἐχθροπραξίαι πρὸς τοὺς μωαμεθανούς. Οἱ Ἀραβες δὲν εἶχον μὲν εἰσέτι δυνηθῆ νὰ κατακτήσωσι τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου βόρειον Ἀφρικὴν, ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν χριστιανῶν εἶχεν ἱκανῶς αὐτόθι κολοβωθῆ· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν κατεῖχεν ἤδη εἰμὴ τὴν παραλίαν τῆς βορείου Ἀφρικῆς καὶ τὰς περὶ τὴν παραλίαν πόλεις, ἡ δὲ μεσογειοτέρα χώρα ἀπὸ τῆς ἡττης ἦν οἱ μωαμεθανοὶ ἔπαθον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ ἐγχωρίου ἡγεμόνος. Κατὰ τούτου λοιπὸν τοῦ ἐγχωρίου ἡγεμόνος ἐπεχείρησε νῦν ὁ καλῖφης Ἀβδαλμελίχ μεγάλην τινὰ στρατείαν. Ἄλλ' ὁ Ἰουστινιανός, βλέπων ἐντεῦθεν κινδυνεύοντα τὰ ἐν Ἀφρικῇ λείψανα τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς, ἐξάπεστείλεν εἰς τὴν Καρχηδόνα ναυτικὴν καὶ πε-

ζικὴν δύναμιν ἰσχυράν. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Καλίου εἶχε καταβάλει μετὰ πεισματώδη μάχην τὸν ἐγγώριον τῆς Ἀφρικῆς ἡγεμόνα, καὶ ἐβαδίζεν ἐπὶ τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσαν, ὅτε κατέφθασεν εἰς αὐτὴν ἡ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπικουρία. Συγκροτηθέντος δὲ περὶ Καρχηδόνα ἀγῶνος κρισίμου, οἱ Ἀραβες κατετροπώθησαν ὀλοσχερῶς καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατακτητικὰ αὐτῶν βουλευόμενα.

Τὸ περιεργον εἶναι ὅτι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται δὲν φαίνονται διαλύσασθαι τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν συνθήκας. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐπομένων γεγονότων, καθ' ἃ ὁ μὲν Ἰουστινιανὸς πολιτεύεται ὡσεὶ προκαλὼν τὸν πόλεμον, ὁ δὲ Ἀβδαλμελὶκ ὡσεὶ ἀποφεύγων αὐτὸν, οὐδέτερος ὅμως ἀξιοῖ ὅτι ἡ εἰρήνη ἀνετράπη ἤδη ἕνεκα τῶν περὶ Καρχηδόνα πολεμικῶν γεγονότων. Μικρὸν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε πράξιν, ἥτις δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἔτι δυσκολώτερον νὰ δικαιολογηθῇ. Κατὰ τὰς συνθήκας ἡ νῆσος Κύπρος ὑπήγετο ἐξ ἡμισείας εἰς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὸν καλὶφην. Τῷ δὲ 690 ὁ Ἰουστινιανὸς μετόικισεν ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τῆς νήσου ἐκείνης κατοίκους εἰς πόλιν τινὰ πλησίον τῆς Κυζίκου κτισθεῖσαν καὶ ὀνομασθεῖσαν Ἰουστινιανούπολιν. Διὰ τί ἔπραξε τοῦτο; Ἀρά γε διότι ὑπολαμβάνων τὸν πόλεμον ἐπικείμενον ἐνόμιζεν ὅτι κινδυνεύει νὰ ἀποβάλῃ ὀλοσχερῶς τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου; Ἀλλὰ τοῦτου τεθέντος ἡ παράδοξος ἐκείνη ἀπόφασις ἦτο πολυειδῶς ἀσύνητος· καθότι ἡ δὲν ἔπρεπε νὰ προκαλῇ τὸν πόλεμον, ἡ ἂν ὁ πόλεμος ἦτο ἀναπόδραστος, ὥφειλεν, ἀντὶ νὰ ἐρμώσῃ τὴν νῆσον, νὰ ἀγωνισθῇ ἐξεναντίας εἰς τὸ νὰ ἀποβάλῃ ἐκείθεν ἐντελῶς τοὺς Ἀραβας, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, διότι ἂν ἡ ἀνάκτησις τῶν ἡπειρωτικῶν χωρῶν ὅσαι κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ ἰσλαμισμού ἦτο πράγμα δυσχερὲς καὶ ἐνίοτε, ὡς προεξηγήσαμεν, ἀσύμφορον, ἡ τῶν νήσων σωτηρία δὲν ἦτο ἀκατόρθωτος εἰς τὸν θαλασσοκρατοῦντα ἐλληνισμόν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ μετοικεσία αὕτη τῶν Κυπρίων ἀπέβη ὀλεθρία εἰς τε τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὴν ὠραίαν αὐτῶν πατρίδα, ἥτις ἔσωξε μέχρι τῶν χρόνων τούτων οὐκ ὀλίγα λείψανα τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς καὶ εὐπορίας. Πολλοὶ τῶν μετοικησάντων Κυπρίων ἐναυάγησαν καθ' ἰδὸν ἄλλοι ἀπέθανον ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν ἀποικίᾳ· ἅπαντες δὲ ἐδυστύχησαν ἀποβαλόντες ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πατρίδι κτήματα λαμπρὰ τὰ ὅποια δὲν ἀνεπλήρωσαν βεβαίως αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς αὐτοὺς

περὶ Κύζικον γαῖαι. Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ πόλεις τῆς Κύπρου, καὶ μάλιστα ἡ ἀρχαία Σαλαμίς, ἡ τότε Κωνσταντία καλουμένη, κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων· καὶ ἐπέστρεψαν μὲν οἱ περιλιπόμενοι Κύπριοι εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν, κατ' ἄλλους μὲν ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ Λέοντος ὅτε ἀνεκτῆθη ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἡ νῆσος ἐκείνη, ἀλλὰ αἱ ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπραὶ αὐτῆς πόλεις οὐδέποτε ἀνέκυψαν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης.

Καὶ οὐδ' εἰς ταύτην τὴν μετοικεσίαν τῶν Κυπρίων ἠρκέσθη ὁ Ἰουστινιανὸς, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἐπετάχυνε τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Ἀραβας συνθηκῶν. Οὗτοι ἐτέλουν τὸν συμφωνηθέντα ἐτήσιον φόρον εἰς νομίσματα ἑλληνικὰ, διότι δὲν εἶχον εἰσέτι κόψαι ἴδια νομίσματα. Ἡδὴ δὲ ὁ Ἀβδαλμελικ, κόψας νόμισμα μωαμεθανικόν, ἠθέλησε νὰ καταβάλῃ τὸν φόρον τῷ 690 διὰ τοῦ νομίσματος τούτου. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ αὐτὸ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἦν ἔφερε «Θεὸς ὁ κύριος» προσβάλλει τὴν περὶ τῆς ἀγίας Τριάδος χριστιανικὴν δόξαν. Εἰς μάτην ὁ Ἀβδαλμελικ παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ μὴ ἐπιμένῃ, παρατηρῶν ὀρθῶς ὅτι οἱ Ἀραβες ὡς καὶ πᾶν ἄλλο ἔθνος αὐτόνομον, εἶχον δικαίωμα νὰ κόψωσι νόμισμα, καὶ ὅτι οὐδεμία ὡς ἐκ τούτου προσεγίνετο εἰς τοὺς χριστιανούς ζημία, διότι ἡ ὀλκὴ τοῦ διδομένου χρυσίου ἦτο ἡ αὐτή. Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἠθέλησε νὰ ἀκούσῃ τίποτε, καὶ, παρασκευάσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον παρέλαβε πρὸς τοῖς ἄλλοις 30,000 Σλαῦων ἐκ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ μετοικισθέντων, ὥρμησε, τῷ 691, ἐπὶ τὴν Κιλικίαν. Ἀντιπαρετάχθησαν δὲ καὶ οἱ Ἀραβες περὶ Σεβαστούπολιν ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Μωάμεθ, διαμαρτυρόμενοι πάντοτε ὅτι αὐτοὶ δὲν διέλυσαν τὰς συνθήκας οὔτε τοὺς ὅρκους παρεβίασαν, ἐπικαλούμενοι τὴν τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τοῦ παραβάτου, καὶ εἰς ἐνδειξιν κρεμάσαντες ἐπὶ δόρατος ὑψηλοῦ, ἀντὶ σημαίας, αὐτὸ τῶν συνθηκῶν τὸ πρωτότυπον. Ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ τότε μάχῃ, κατ' ἀρχάς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σλαῦοι, συνεννοηθέντες μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀράβων, ἠτομόλησαν οἱ πλεῖστοι πρὸς τοὺς πολεμίους, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ὀργῆς, ἐξωλόθρευσε σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις τὴν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σλαυικὴν ἀποικίαν. Εἶναι περιττὸν νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ νέου βασιλέως κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι αὕτῃ νομίζομεν ἄφ' ἑαυτῆς ἀποχρώντως χαρακτηρίζεται· προεκάλεσε παραλόγως

τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Ἀραβὰς συνθηκῶν μετεχειρίσθη εἰς τὸν ἐν-
 τεῦθεν προκύψαντα πόλεμον τοὺς Σλαῦους τῶν ὁποίων ἡ πίστις δὲν
 ἠδύνατο νὰ ἦναι εἰμὴ σφόδρα ἀμφίβολος· ἐξετράπη ἔπειτα εἰς ἄδι-
 κον τιμωρίαν κατὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων αὐτῶν, τινὲς μά-
 λιστα προσθέτουσιν ὅτι κατέστρεψε, πρᾶγμα ἀπίστευτον, καὶ αὐτοὺς
 τοὺς μέινοντας πιστοὺς Σλαῦους· ἐπὶ δὲ πᾶσιν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ
 τὸν ἅπαξ ἀρξάμενον ἀγῶνα, ἀπησχολήθη αἴφνης εἰς τὰ ἐσωτερικὰ
 πράγματα. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Ἀβδαλμελὶκ δὲν ὠφελήθη ὅσον ἠδύ-
 νατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου τροπῆς. Ἐννοεῖται
 ὅτι δὲν προέκειτο πλέον περὶ τοῦ φόρου ὃν ἐτέλουν μέχρι πρὸ ὀλίγου
 οἱ Ἀραβες· ἀλλὰ εἴτε διότι ἡ ἡττα τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ὑπῆρξε το-
 σοῦτον ὁλοσχερὴς ὅσον ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν λέγεται, εἴτε διότι ἕνεκα
 τῶν προηγουμένων ἀτυχημάτων οἱ Ἀραβες δὲν ἤλπισαν νὰ καταβάλω-
 σι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἤτοι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, τοὺς χριστιανοὺς αὐ-
 τῶν ἀντιπάλους, ὁ Ἀβδαλμελὶκ ἠρκέσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς πλείονα
 κατὰθλιψιν τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων, καὶ εἰς ἐπιδρομὰς καὶ λεη-
 λασίας, αἵτινες δὲν ἐτροπολόγησαν οὐσιωδῶς τὰ ἀνατολικὰ τοῦ κρά-
 τος σύνορα.

Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' ἠδυνήθη ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἀσχοληθῇ ἀπε-
 ρισπᾶστως ὅπως οὖν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα καὶ συνῆψε μὲν κατ'
 ἀρχὰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἑνὸς τῶν ἀξιωματικωτέρων γεγονότων τῆς
 πατρῆου ἡμῶν ἱστορίας, ἤτοι μετὰ τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ συνόδου, ἀλλὰ
 μετ' οὐ πολὺ ἐξετραχηλίσθη εἰς τὴν ἐσχάτην ἀφροσύνην καὶ θηριω-
 δίαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνόδου ταύτης ἐκ τούτου ἰδίως προέκυψεν, ὅτι
 αἱ δύο προηγουμέναι οἰκουμενικαὶ, ἡ πέμπτη καὶ ἡ ἕκτη, ἐνδιέτριψαν
 κυρίως περὶ δογματικὰ ζητήματα, οὐδόπως δ' ἡσχολήθησαν εἰς τὸ νὰ
 κανονίσωσι τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον τῶν
 λειτουργῶν τοῦ ὕψιστου, ἕτινα πάντα ἐχρηζόν ἡριστικωτέρας τινὸς ρύθ-
 μίσεως. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν συνεκροτήθη τῷ 691 ἐν Κωνσταντινουπόλει
 ἡ νέα σύνοδος, ἥτις ὠνομάσθη πενθέκτη ὡς συμπληροῦσα τὴν πέμπτην
 καὶ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὠνομάσθη δὲ καὶ ἐν τῷ Τρούλλῳ
 ἀπὸ τῆς αἰθούσης ἐν ᾗ συνεδρίασε καὶ ἣτις ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ
 τρούλλου δηλαδὴ θόλου. Ἡ σύνοδος αὕτη ἐξέδοτο 102 κανόνας, ἐξ
 ὧν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἀπεποιήθη ἐπὶ τέλους νὰ ἐπικυρώσῃ ἑξ. Ἐκ
 τούτων δὲ πάλιν τῶν ἑξ, δύο μάλιστα εἶναι σπουδαιότατοι καὶ οὐ-

σιωδῶς ἐπενήργησαν εἰς τὰς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως θρησκευτικὰς σχέσεις· ὁ 13 ὅστις ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερέων, καὶ ὁ 36, ὅστις καθιέρου τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ 13 κανὼν διελάμβανεν· «ἐπειδὴ ἐν τῇ Ῥωμαίων ἐκκλησίᾳ ἐν τάξει κανόνος παραδεδόςθαι διέγνωμεν, τοὺς μέλλοντας διακόνου ἢ πρεσβυτέρου ἀξιούσθαι χειροτονίας καθομολογεῖν, ὡς οὐκέτι ταῖς αὐτῶν συνάπτονται γαμεταῖς· ἡμεῖς τῷ ἀρχαίῳ ἐξακολουθοῦντες κανόνι τῆς ἀποστολικῆς ἀκριβείας καὶ τάξεως, τὰ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν κατὰ νόμους συνοικέσια καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἔρρωσθαι βουλόμεθα· μηδαμῶς αὐτῶν τὴν πρὸς γαμετάς συνάφειαν διαλύοντες, ἢ ἀποστεροῦντες αὐτοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα ὁμιλίας.» Μόνον εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἀπηγόρευσεν ὁ 12 κανὼν νὰ διατηρῶσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν· «τοῦτο δὲ, οὐκ ἐπ' ἀθετήσει ἢ ἀνατροπῇ τῶν ἀποστολικῶς προνομοθετημένων· ἀλλὰ τῆς σωτηρίας καὶ προκοπῆς τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον τῶν λαῶν προμηθεύμενοι.» Ὁ δὲ 36 κανὼν ἐπανέλαβε τὴν διάταξιν τοῦ 28 κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (σελ. 678 καὶ ἐπ. τοῦ δευτέρου τόμου, καὶ σελ. 33 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος), δι' οὗ ἀπενεμήθησαν εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως πρεσβεῖα ἴσα τῶν τοῦ Ῥώμης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπεκυρώθη αὐτῇ συνοδικῶς τὸ ἀείποτε παρὰ τῶν ἡμετέρων ἀξιούμενον, ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς κυριαρχικὴν τινα ἀξίωσιν. Τὰ δύο ταῦτα ζητήματα, τὰ ὅποια εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων ὅσα ἐπήγαγον μετὰ ταῦτα τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχίσμα, ὑπελήφθησαν ἀείποτε καίρια ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν ὑπὲρ αὐτῶν ὑπερμαχοῦντες· εὐλόγως, τῇ ἀληθείᾳ. Ἀποκρούοντες τὴν ἀλλόκοτον κυριαρχικὴν ἀξίωσιν τῆς παπικῆς ἐξουσίας, δὲν ἔπραττον ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἡμῶν αὐτονομίαν· ἀποκρούοντες δὲ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, εἰς ἣν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἐπέμενε καὶ ἐπιμένει ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, προηροῦντο νὰ ἐξασφαλίσωσι κατὰ τὸ δυνατόν τὴν σεμνότητα τοῦ ἱερατικοῦ βίου ἣν τοσοῦτον σκανδαλωδῶς παρεβίασεν ἡ παρὰ τοῖς καθολικοῖς ἐπικρατήσασα ἀντίθετος ἀρχή. Ὅπόσον δὲ εἴχομεν καὶ ἔχομεν δίκαιον περὶ ταῦτα, μαρτυρεῖ τοῦτο, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ δυτικοὶ, ὅτε κατὰ τὴν ἐκκαίδεκάτην ἐκατονταετηρίδα, προκόψαντες ἐν παιδείᾳ καὶ ἐν πολιτισμῷ ἐν γένει, ἤρχισαν λογικώτερον τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐξετάζοντες, τὰ δύο ἐκεῖνα ζητήματα κυρίως ἀνέγραψαν εἰς τὴν σημαίαν τῆς διαμαρτυρήσεως ἣν ὁ

ψωσαν κατὰ τῶν παπικῶν ἀξιώσεων καὶ ἤτις ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὸν θρησκευτικὸν χωρισμὸν τῆς δυτικοβορείου Εὐρώπης ἀπὸ τῆς δυτικομεσημβρινῆς. Ὡστε ἡ προκειμένη ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος συνετέλεσεν εἴπερ τις καὶ ἄλλη εἰς τὸ νὰ περιποιήσῃ τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ δύναται τούτου ἕνεκα νὰ λογισθῇ, ὁμοῦ μετὰ τοῦ κατ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην συμπληρωθέντος ἐξελληνισμοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὡς ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιωματικῶν γεγονότων τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας.

Ἄλλ' ἐνῷ ἡ ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὰ σπουδαῖα ταῦτα γενικὰ ἀποτελέσματα, ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ αὐξοῦσα ἀφροσύνη τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκορύφωσε τὴν πρὸ καιροῦ ἐπικρατήσασαν κατ' αὐτοῦ δυσἀρέσκειαν, διότι ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον ἐπεχείρησεν ἀκαίρως, ἐν τῷ μέσῳ δεινῆς ἀμνηχανίας, λαμπρὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκοδομήματα, ἀλλὰ ἐπὶ μᾶλλον ἀσυνέτως πολιτευόμενος καὶ παραφερόμενος καὶ ἐξαγριούμενος, τὴν τε ἐκκλησίαν περιύβρισε καὶ τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης πολυειδῶς κατεπίεσε καὶ ἐτυράννησε δι' ὑπουργῶν ἀπανθρώπων. Ἵνα ἐγείρῃ περὶ τὰ βασιλεία αὐτοῦ πολυτελῆ τινα κρήνην, ἐδέησε νὰ κατεδαφίσῃ τὴν αὐτόθι ὑφισταμένην ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀπῆλθε παρὰ τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου νὰ καθαγιασῇ δι' εὐχῆς τὴν κατεδάφισιν ταύτην, ὃ δὲ ἀπεκρίθη «ὅτι εὐχὴν ἐπὶ συστάσει ἐκκλησιῶν ἔχομεν, ἐπὶ καταλύσει δὲ ἐκκλησιῶν οὐ παρελάβομεν.» Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἐπέμενεν, ἠναγκάσθη ὁ πατριάρχης νὰ ἐνδώσῃ εἰπὼν· «δόξα τῷ Θεῷ ἀνεχομένῳ πάντοτε νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν» μεθ' ὃ κατηδαφίσθη ἡ ἐκκλησία πρὸς μέγα τοῦ λαοῦ σκάνδαλον. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ὁ μέγας λογοθέτης ἦτοι ὁ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς Θεοδοσίος, ἀνὴρ ποικίλους μεταβαλὼν βίους, διότι εἶχε διατελέσει ἄλλοτε μοναχὸς, καὶ ἄλλως δὲ ὡς ἀτίθασσος καὶ δεινότατος χαρακτηριζόμενος, ἐξετράπη εἰς δημεύσεις, βιαιοπραγίας καὶ βασάνους. Ὁ πρωτοευνούχος καὶ σακκελάριος ἦτοι ἀρχιταμίας τοῦ βασιλέως Στέφανος, Πέρσης τὴν καταγωγὴν, διετέλει ἀνηλεῶς αἰκίζων τοὺς τε ἐργάτας καὶ τοὺς ἐπιστάτας τῶν οἰκοδομῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς πολίτας πολυειδῶς κακοποιῶν· ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐξεμάνη ὥστε ἐτόλμησε νὰ μαστιγώσῃ ὡς παῖδά τινα αὐτὴν τὴν μητέρα τοῦ βασιλέως Ἀναστασίαν, ἣτις ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ υἱοῦ της ἠθέλησε νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐκείνον παρατηρήσεις

περὶ τῆς ἀπηνουῦς διαγωγῆς του. Τὸ μῖσος καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ εἶχον φθάσει τῷ 695 εἰς τὸν βαθμὸν ἐκεῖνον καθ' ὃν ἀρχηγὸς μόνον ἀπαιτεῖται ἵνα ἐκραγῇ εἰς ἐπανάστασιν. Ὁ βασιλεὺς, ὡς φαίνεται, ὑπώπτευε τὸν κίνδυνον καὶ ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτόν· ἀλλὰ, καθὼς συμβαίνει ἐνίοτε εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἐπετάχυνεν ἐξ ἐναντίας τὴν καταστροφὴν.

Ὁ στρατηγὸς Λεόντιος, τὸν ὁποῖον εἶδομεν νικηφορήσαντα κατὰ τῶν Ἀράβων ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, εἶχε πέσει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ καὶ ἦτο πρὸ τριετίας φυλακισμένος· ἤδη δὲ εἶτε κατὰ σύμπτωσιν ἀπλῶς εἶτε διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφοβήθη μήπως ἀπολυθεὶς ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς παρασκευαζομένης στάσεως, διώρισεν αὐτὸν στρατηγὸν Ἑλλάδος καὶ διέταξε, παρασκευάσας τοὺς ἀναγκαίους δρόμωνας, νὰ ἐκπλεύσῃ αὐθημερὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ διαταγὴ συνεπλήρου τὴν σειρὰν τῶν ἀσυνέτων τοῦ βασιλέως πράξεων, διότι παρέσχεν εἰς τὸν Λεόντιον ἀφορμὴν καλλίστην νὰ ἐκτελέσῃ τὸ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως μελετώμενον κίνημα. Τῶντι τὸ ἐσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ Λεόντιος εἶχε μὲν ἐπιβιθασθῇ εἰς τοὺς δρόμωνας ὡσανεὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀναχωρήσῃ, ἀλλὰ, προελθούσης ὀλίγον τῆς νυκτός, ἐξέρχεται τῶν πλοίων μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὀπλισμένων ἀνδρῶν καὶ τινων συνωμοτῶν, ἔρχεται ἐν πάσῃ σιγῇ εἰς τὸ πραιτώριον, συλλαμβάνει τὸν ἑπαρχον, ἀνοίγει τὰς φυλακάς, ἀπολύει καὶ ὀπλίζει τοὺς ἐν αὐταῖς ἐγκαθειργμένους πολυαριθμούς πολίτας καὶ στρατιώτας· καὶ πάντες οὕτως ὁμοῦ ὁρμῶσιν εἰς τὴν μεγάλην τῆς πόλεως πλατεῖαν, κράζοντες «Ὅσοι χριστιανοὶ εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν,» καὶ πέμψαντες εἰς ἕκαστον τμήμα τῆς πόλεως ἀνθρώπους ἐπιτετραμμένους νὰ κηρύξωσι τὸ αὐτὸ σύνθημα. Ἡ πόλις ἐν τῷ ἅμα συνεκινήθη ἅπασα διότι ἡ ἀπελπισία εἶχε κορυφωθῇ ἐκ τῆς φήμης τῆς διαδοθείσης ὅτι ὁ πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Στέφανος ὁ Ρούσιος, εἶχε διαταχθῇ νὰ ἀποκτείνῃ τὴν νύκτα ἐκείνην τὸν δῆμον Κωνσταντινουπόλεως, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πατριάρχου· εἶτε εἶχεν ὑπόστασιν τινα ἡ φήμη αὕτη, εἶτε ἐχαλκεύθη ὑπὸ τῶν συνωμοτῶν ἵνα εἴ τι μᾶλλον παροξύνῃ τὰ πνεύματα. Τὸ πλῆθος λοιπὸν θορυβηθὲν συνηθροίσθη ἐν σπουδῇ εἰς τὸν λουτῆρα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὅπου προσῆλθε μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Λεόντιος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν. Ἀνελθὼν δὲ πρὸς τὸν πατριάρχην εὗρεν αὐτὸν τεταραγμένον ὡσαύτως διὰ τὴν διαταγὴν ἣτις ἐδόθη, ὡς ἐβεβαιούτο

εἰς τὸν πατρίκιον Στέφανον καὶ ἔπεισε τὸν ποιμενάρχην νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν λουτήρα καὶ νὰ ἀνακράξῃ «αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ κύριος.» Τότε τὸ πλῆθος ἀνεβόησεν ἀνασκαφεῖν τὰ ὀστέα Ἰουστινιανοῦ,» μεθ' ὃ ἅπαντες ἐξέδραμον εἰς τὸν ἵππόδρομον. Τὶ ἔπραξεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἰουστινιανὸς, δὲν λέγεται· ἴσως δὲν εἶχεν ἀποχρώσας δυνάμεις ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἴσως ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ὅστις δὲν εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτὸν, διότι, ὡς προείπομεν, πλεῖστοι, ἐκ τῶν ἀπολυθέντων φυλακισμένων ὑπὸ τοῦ Λεοντίου ἦσαν ἀρχαῖοι στρατιῶται. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡμέρας γενομένης προσήχθη ὁ Ἰουστινιανὸς, ἄνευ ἀντιστάσεως, εἰς τὸν ἵππόδρομον, καὶ ἀφοῦ ἐρρινοκοπήθη ἐκεῖ, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, τὴν ἀρχαίαν Χερρόνησον τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου, τὴν σημερινὴν Σεβαστούπολιν τῆς Κριμαίας. Ἡ ἀλλόκοτος τῆς ῥινοκοπίας ποινὴ ἣτις κατὰ πρῶτον εἰσῆχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοσάκις ἐφηρμόσθη ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπέπρωτο κατὰ παράδοξον τῆς θείας δίκης ἀνταπόδοσιν νὰ στιγματίσῃ ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸν τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῆς δυναστείας ἐκείνης. Οἱ δύο ἀγριώτεροι τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ, ὁ πρῶν μοναχὸς Θεοδόσιος καὶ ὁ σακκελάριος Στέφανος, ἐσύρθησαν δεδεμένοι διὰ τῆς λεωφόρου καὶ ἀπαχθέντες οὕτω εἰς τὸν λεγόμενον Βοῦν κατεκάχσαν αὐτόθι. Ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἀνευφημήθη βασιλεὺς ὁ Λεόντιος.

Ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ὠφεληθῶσιν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῦ κράτους πολέμιοι. Τῷ ὄντι οἱ Ἀράβες, ἡρεμήσαντες κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 696, ἐπεχείρησαν ἔπειτα τῷ 697 ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἐνταῦτ' ἐξαπέστειλαν πολλὴν δύναμιν ἐπὶ τὴν βόρειον Ἀφρικὴν, τὴν ὁποίαν τοσάκις ἐντὸς τῶν τελευταίων 50 ἐτῶν ἐζήτησαν ματαίως νὰ κυριεύσωσι καὶ ἤδη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ἐμελλον νὰ καταλάβωσιν ὀριστικῶς. Ὁ στρατηγὸς Χασάν, εἰς ὃν ὁ καλίφης Ἀβδαλμελικ ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, ἐξέπόρθησε καὶ αὐτὴν τὴν μηδέποτε πρότερον ὑπὸ τῶν Ἀράβων κυριευθεῖσαν Καρχηδόνα. Καὶ δὲν ἔμεινε μὲν ἀδιάφορος εἰς τὸ ἐπιχειρήμα τοῦτο ὁ Λεόντιος, πέμψας ἀμέσως εἰς Ἀφρικὴν στρατὸν καὶ στόλον ὑπὸ τὸν πατρίκιον Ἰωάννην, ἄνδρα δεδοκιμασμένον περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα. Ὁ δὲ στρατηγὸς οὗτος, εἰ

καὶ φθάσας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Καρχηδόνας, ἐνέβαλεν ὁμῶς εἰς τὸν λιμένα, ἀφοῦ ἔλυσε τὴν ἄλυσιν δι' ἧς εἶχε φράζει αὐτὴν ὁ Χασάν, καὶ ἀποβιβάσθεις, ἔτρεψε καὶ ἐξεδίωξε τὴν ἐν τῇ πόλει καταλειφθεῖσαν ἀραβικὴν φρουράν, ἀνέκτησε δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς χώρας φρούρια. Ἀλλ' ὁ Ἀβδαλμελίκ, μαθὼν τὰ γενόμενα, πέμπει τῷ 698 νέον καὶ ἰσχυρότερον στόλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μουσᾶ, ὅστις ἀναγκάζει ἤδη τὸν πατρίκιον Ἰωάννην νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τε τῆς Καρχηδόνας καὶ ἐκ τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς, εἴτε διότι ἡ δύναμις ἦν ἥγεν ἤτο ἀσυγκρίτως ἰσχυρότερα, εἴτε διότι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐνεργῶσιν ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωάννου τὰ σπέρματα τῆς ἀνταρσίας, ἧτις, ὡς θέλομεν ἴδει, ἐξεργάχῃ μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῷ. Οἱ δὲ Ἀράβες τότε οὐ μόνον τῆς Καρχηδόνας ἐγένοντο κύριοι, ἀλλὰ, διὰ συνεχῶν ἀγώνων, καὶ ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σημερινοῦ Μαρόκου, ἤτοι τοῦ δυτικωτάτου τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέρους, τὸ ὅποιον παρέμεινεν ἔτι ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας. Οὐδὲ ἠρέσθησαν νὰ γείνωσι κύριοι τῆς Καρχηδόνας, ἀλλὰ κατέλυσαν τὰ τείχη αὐτῆς, κατηδάφισαν τὰ οἰκοδομήματα καὶ διὰ παντὸς ἐξηφάνισαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν. Οἱ Ἀράβες ἔπραξαν τοῦτο διότι ἠσθάνοντο ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνθεξῶσι κατὰ θάλασσαν εἰς τοὺς χριστιανούς καὶ ὅτι ἐνὸςφ ὑφίστατο ἡ Καρχηδὼν, οἱ χριστιανοὶ ἠδύναντο ἀνακτήσαντες αὐτὴν νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὡς ἀπὸ ὀρμητηρίου ἀσφαλοῦς ἀγῶνα ἐπικίνδυνον εἰς τὸν μωαμεθανισμόν. Εἶδομεν δὲ ὅτι οἱ Ἀράβες ἔπραξαν ἀνόλογόν τι καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἃν καὶ δὲν κατέβαλον ὅλως διόλου εἰς ἔδαφος τὸ κτίσμα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅπως τὴν περιφανῇ τῆς Τύρου ἀποικίαν.

Ἐν τούτοις ὁ γενναῖος πατρίκιος Ἰωάννης ἐπανήρχετο εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἵνα παραλάβῃ νέας παρὰ τοῦ βασιλέως δυνάμεις. Ἀλλὰ φθάσας εἰς Κρήτην ἐγένετο ἐκεῖ θῦμα συνωμοσίας στρατιωτικῆς ἧτις ἡ παρεσκευάζετο πρὸ καιροῦ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν εὐχερῇ τροπὴν τοῦ στρατοῦ περὶ Καρχηδόνα, ἡ ἐσκευωρήθη καθ' ὁδόν, διὰ τὸν φόβον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐμέλλε νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ὑποστρατήγους τοῦ Ἰωάννου τοὺς ἀναδειχθέντας ἀδρανεῖς, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἴπωμεν, ἐν τῷ χρισίμῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι. Στασιάζει λοιπὸν ὁ στρατὸς ἐν Κρήτῃ καὶ φονεῖ μὲν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἀναγορεύει δὲ βασιλέα τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρραιωτῶν Ἀψίμαρον, μετονομάσας αὐτὸν Τιθέ-

ριον. Τὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Καρίαν, Λυκίαν, Παμφυλίαν καὶ μέρος τῆς Φρυγίας· εἶλκε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς πόλεως Κιβύρας, ἣτις ἔκειτο ἐν τῇ γωνίᾳ ἣν σχηματίζουσιν ἡ Φρυγία, ἡ Καρία καὶ ἡ Λυκία. Οἱ δὲ κάτοικοι τοῦ θέματος τούτου συνεκρότουν μὲν μίαν τῶν ἀρίστων μοιρῶν τοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ἦσαν σφόδρα δυσήνιοι καὶ πολλάκις, ὅπως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐστασίαζον. Ὁ νεοχειροτόνητος βασιλεὺς ἐπλευσεν ἐκ Κρήτης ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν, ἐγένετο μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν κύριος αὐτῆς διὰ συνεννοήσεως μετὰ τινος μοίρας τῆς φρουρᾶς, κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ ἐρρινοκόπησε μὲν τὸν Λεόντιον καὶ εἰς μονὴν τινα ἐφυλάκισε, κατεδίωξε δὲ ἅπαντας τοὺς φίλους αὐτοῦ.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀψιμάρου τούτου ἢ Τιβερίου εἶναι ἰδίως ἀξιωμανημόνευτος διὰ τὰ κατὰ τῶν Ἀράβων κατορθώματα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἡρακλείου, τὸν ὁποῖον, στρατηγὸν ὄντα δεξιὸν καὶ τολμηρότατον, προεχειρίσατο ὁ βασιλεὺς γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Καὶ ἐφιστῶμεν ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν πληθύν ταύτην τῶν ἐξόχων πολεμικῶν ἡγεμόνων οἵτινες δὲν ἔπαυον προκύπτοντες ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ ἐντεῦθεν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐξηγεῖται πῶς τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο κράτος ἀντεπάλαιε κατὰ τοῦ ἀραβικοῦ χειμάρρου, ἀποδεικνύεται δὲ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ κράτους ἐκείνου πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ᾖ ἄξιος τῆς περιφρονήσεως μὲ τὴν ὁποίαν ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ συνήθως οἱ δυτικοί. Καὶ ἂν εἰς μόνα τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη περιορισθῶμεν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι στρατηγοὶ οἷοι ὁ Λεόντιος, ὁ Ἰωάννης καὶ πρὸ πάντων ὁ τοῦ Ἀψιμάρου ἀδελφὸς Ἡράκλειος, ἤθελον τιμῇσαι τὸν στρατὸν παντὸς οἰουδήποτε ἔθνους.

Τῷ ὄντι ἐν ἔτει 700 ὁ Ἡράκλειος, ὠφελούμενος ἐκ νέων ἐμφυλίων διενέξεων αἵτινες ἐξερράγησαν μετὰ τῶν Ἀράβων ἐν Περσίᾳ, ἐμβάλλει εἰς τὴν Συρίαν, προελαύνει μέχρι Σαμοσάτων, ἐπιχειρεῖ δεινὴν τῆς χώρας δῆωσιν, φονεύει πολλοὺς Ἀραβας (οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι τὸν ὅλως ἀπίθανον ἀριθμὸν τῶν 200,000) καὶ λαβῶν λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐμποιήσας τρόμον μέγαν εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος βλέπομεν τὸν στρατὸν τοῦ Ἡρακλείου κατέχοντα εἰς αὐτὰ τῆς Συρίας τὰ παράλια θέσιν ὀχυρωτάτην, τὴν

Ἀντάραδον. Ἡ νησιωτικὴ τῆς Ἀράδου πόλις εἶχε πρὸ καιροῦ κυριευθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων (σελ. 288), οἵτινες βεβαίως κατέλαβον τότε καὶ τὴν Ἀντάραδον, ἥτοι τὸν λιμένα τῆς Ἀράδου τὸν κείμενον ἐπὶ αὐτῆς τῆς φοινικικῆς παραλίας, ἀπέχοντα δὲ τοῦ νησιδίου τριάκοντα στάδια, κατ' ἄλλους δὲ εἴκοσι, καὶ κατ' ἄλλους μάλιστα ὁκτὼ μόνον. Διότι ὡς εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Μωαυῖᾶ, ὅστις τοσοῦτον πεισματωδῶς εἶχε τότε ἐπιμένει εἰς τὴν τῆς Ἀράδου ἄλωσιν, δὲν ἐξεπόρθησε συγχρόνως τὸν λιμένα τῆς πόλεως ταύτης τὸν ὀλίγον ἀπὸ αὐτῆς ἀπέχοντα, καὶ ἂν ὑπολάβωμεν ὡς ὀρθὸν τὸν ἀνώτατον ὄρον τῶν τριάκοντα σταδίων, κείμενον δὲ ἐπὶ αὐτῆς τῆς συριακῆς ἡπείρου; Τὸ πιθανώτερον εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ Ἀντάραδος κατελήφθη βραδύτερον, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἀμέσως προηγούμενον ἔτος θριαμβευτικῆς ἐπιδρομῆς τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν Συρίαν. Οἱ δὲ Ἀραβες εἰς τοὺς ὁποίους κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερον ἡ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν κατοχὴ τοῦ ἐπικαίρου τούτου χωρίου, ἡγωνίσθησαν τῷ 701 νὰ ἐξωθήσωσιν αὐτοὺς ἐκεῖθεν διὰ παντὸς τρόπου, ἀλλ' ἀπέτυχον ὁλοσχερῶς καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀσφαλίσωσι τὰ τεῖχη τῆς Μοψουεστίας ἵνα ἀπειλῶσιν ἐκεῖθεν τὴν Κιλικίαν. Εὐτυχέστεροι ὑπῆρξαν τῷ 702, καταλαβόντες τότε τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν· ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος οἱ Ἀρμένιοι στασιάσαντες κατέβαλον μὲν τοὺς Μωαμεθανούς, ἐζήτησαν δὲ καὶ ἔλαβον ἐπικουρίαν παρὰ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπαναλαμβάνουσι μὲν οἱ μωαμεθανοὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν ἀγῶνα, καὶ κυριεύουσιν αὖθις τὴν Ἀρμενίαν, καὶ τοὺς μεγιστᾶνας αὐτῆς σωρεύσαντες ἐν τόπῳ ἐνὶ παραδίδουσιν εἰς τὸν διὰ τοῦ πυρὸς θάνατον· ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐξεδικήθη λαμπρῶς τὰ παθήματα ταῦτα τῶν χριστιανῶν. Συγχρόνως μὲ τὴν εἰς τὴν Ἀρμενίαν εἰσβολὴν μύριοι Ἀραβες ἐνέβαλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀζάρ εἰς Κιλικίαν· ὁ δὲ Ἡράκλειος στρατεύσας κατ' αὐτῶν, τοὺς μὲν πλείστους ἀπέκτεινε, τοὺς δὲ λοιποὺς αἰχμαλώτους λαβὼν ἀπέστειλε τῷ βασιλεῖ. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 704 ἕτερος στρατηγὸς τῶν Ἀράβων Ἀζιβ ἐστράτευσεν αὖθις κατὰ τῆς Κιλικίας, ὁ Ἡράκλειος κατετρόπωσε καὶ τοῦτον εἰς μάχην καθ' ἣν ἔπεσον δωδεκαχιεχίλιοι Ἀραβες.

Ἐνῷ ὅμως τὰ χριστιανικὰ ὄπλα ἐθριάμβευον οὕτω ἐν Ἀσίᾳ διὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου, ὅστις, ἀπαλλαγείς τῶν ἐν Κιλικίᾳ πολεμίων, ἡτοιμάζετο νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀρμενίᾳ ἐμ-

βαλόντας, πολέμιος ἀπροσδοκῆτως ἐπιφανείς ἀπὸ βορρᾶ οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐματαιώσεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ξηροῦ ἀκμῆς ἔφερεν ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Ὁ πολέμιος οὗτος δὲν ἦτο ἄλλος εἰμὴ αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας σχεδὸν ἐκπεσὼν τῆς ἀρχῆς Ἰουστινιανὸς Β'. Εἰς Χερσῶνα ὅπου εἶχεν ἐξορισθῇ, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἀπέβαλε τὸν πολυπράγμονα αὐτοῦ ἀρχικὸν βίον, ἀλλ' ἀκαταπαύστως ἐσκέπτετο πῶς δύναται ἐκεῖθεν ὁρμώμενος νὰ ἀναλάβῃ τὴν βασιλείαν. Ἡ πόλις ἐν ᾗ ἔζη καὶ ἦτις ἦτο, ὡς πολλάκις εἶπομεν, ἡ νῦν Σεβαστούπολις, εἰ καὶ ἀποβαλοῦσα τοὺς πλουσίους ἀγρούς ἐξ ὧν ἄλλοτε ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς ἐπορίζετο τὸν ἀναγκαῖον αὐτῇ σῆτον, διότι τὸ βάρβαρον τῶν Χαζάρων ἔθνος εἶχε καταλάβει τὴν πλείστην ὑπαιθρον περὶ αὐτὴν χώραν, διετέλει ὅμως εἰσέτι εὐημεροῦσα. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐκόμιζον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ἄλλας τοῦ κράτους παραλίους πόλεις δέρματα, κηρὸν, ταριχευτοὺς ἰχθῦς καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐμπορεύματα, τὰ ὅποια συνέλεγον ἐκ τῶν παρακειμένων χωρῶν, καὶ ἡ ἀντήλασσον πρὸς ἕτερα ἐμπορεύματα τοῦ πεπολιτισμένου ἀνατολικοῦ κόσμου ἡ ἐπώλουν ποριζόμενοι ἀξιόλογα χρηματικὰ κεφάλαια. Καί τοι δὲ διατελοῦντες ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυριαρχίαν, διέσωζον ὅμως τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ἀστικὰ προνόμια. Ἐκ δὲ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐπεθύμουν νὰ δώσωσιν αὐτοὶ ἀφορμὴν εἰς νέαν τοῦ κράτους ἀναστάτῳσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ βλαφθῶσι τὰ ποικίλα αὐτῶν ἐμπορικὰ συμφέροντα. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον τὴν ἀρχαίαν πολυπραγμοσύνην δὲν ἀπέβαλεν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἀποβῇ ὡς ἐκ τῆς ἀτυχίας πρᾶκτοτερος, ἐξ ἐναντίας ἐξηγριῶτο ὁσημέραι πλειότερον, οἱ τῆς Χερσῶνος κάτοικοι, μακρὰν τοῦ νὰ παράσχωσιν αὐτῷ συνδρομὴν τινα ἀπεφάσισαν τὰν ἀνάπαλιν ἢ νὰ παραπέμψωσιν εἰς τὸν βασιλέα τὸν ὀχληρὸν ἐκεῖνον ξένον ἢ ἄλλως ὅπως δὴποτε νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ μαθὼν τὰ μελετώμενα καταφεύγει πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Χαζάρων, τυγχάνει παρ' αὐτῷ δεξιῶσεως ἐντίμου καὶ λαμβάνει σύζυγον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Θεοδώραν. Ταῦτα μαθὼν ὁ Ἀψίμαρος ὑπόσχεται τῷ χαγάνῳ δῶρα πολλὰ ἐὰν παρὰ δώσῃ αὐτῷ τὸν Ἰουστινιανὸν ζῶντα ἢ θανόντα. ὁ δὲ βάρβαρος ἐνδούς ἐπιχειρεῖ τῳόντι τὴν δολοφονίαν τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐνέπιπτεν εὐκόλως εἰς τοιαύτας παγίδας· πληροφορηθεὶς τὴν ἐπιβουλήν ἀπαγχονίζει ἰδίᾳ χειρὶ τοὺς δολοφόνους, ἀποπέμπει τὴν Θεοδώραν εἰς

τὸν ἀδελφόν της, αὐτὸς δὲ ἀπὸ Φαναγορίης ὅπου κατῴκει, δραπετεύει ἐπὶ ἀλιάρδος, διέρχεται πλησίον τῆς Χερσῶνος, παραλαμβάνει ἐκεῖθεν τινὰς τῶν φίλων καὶ παραπλεύσας τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου εἰσέρχεται εἰς τὸν Ἰστρον ποταμόν. Ἐνῷ διέπλεεν ἔτι τὸν Εὐξείνον, κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας ἐξ ἧς πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἀπηλπίσθησαν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας. Τότε εἰς τῶν οἰκείων αὐτῷ ἀνθρώπων εἶπεν· «Ἰδοὺ ἀποθνήσκομεν, δέσποτα. Τάξαι τῷ Θεῷ περὶ τῆς σωτηρίας σου ἔνθα ἂν ὁ Θεὸς ἀποδώσῃ σοι τὴν βασιλείαν σου, μὴδὲν ἀμύνη τῷ ἐχθρῷ σου.» Ὁ δὲ οὐδ' ἐν τῇ κρισίμῳ ἐκείνῃ στιγμῇ ἀποβαλὼν τὴν τοῦ ἥθους ἀγριότητα, ἀπεκρίθη ὠργισμένος «ἐὰν φείσομαι τινος ἐξ αὐτῶν, ὁ Θεὸς ἐνταῦθα μὲ καταποντίσει.» Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θεὸς δὲν ἐτιμώρησεν ἀμέσως τὴν βλασφημίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς, διασωθεὶς τότε καὶ εἰσπλεύσας εἰς τὸν ποταμόν Ἰστρον, συνεννοήθη πρὸς Τερβέλην τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑποσχόμενος αὐτῷ δῶρα πολλὰ καὶ τὴν ἐκ τοῦ πρώτου γάμου αὐτοῦ θυγατέρα εἰς γυναῖκα, καὶ καταπεισας αὐτὸν οὕτω νὰ τὸν συνδράμῃ εἰς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ἐπέρχεται κατὰ μάρτιον τοῦ 705 διὰ ξηρᾶς μετὰ Βουλγάρων καὶ Σλαύων ἐπὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν. Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας οἱ κάτοικοι ἀπέκρουσαν μετὰ ὕβρεων τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις αὐτοῦ· ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς τρίτης πρὸς τὴν τετάρτην ὁ Ἰουστινιανὸς, συνεννοηθεὶς μετὰ τινων ἐν τῇ πόλει φίλων κατάρθρωσε νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ ἀγωγῷ ὑδραγωγείου τινὸς καὶ ἀνοίξας μίαν τῶν χερσαίων πυλῶν εἰσῆγαγε δι' αὐτῆς ἅπαντα τὸν στρατὸν καὶ ἐγένετο κύριος τῆς πρωτευούσης. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν ἤδη ὁ Ἰουστινιανὸς, καθὼς πρὸ τινων ἐτῶν ὁ Ἀψίμαρος καὶ ἄλλοτε πάλιν διάφοροι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας μνηστῆρες ἐπέτυχον νὰ εἰσελάσσωσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐνῷ τοσαῦτα ξένα ἔθνη ἐν διαστήματι πολλῶν ἑκατονταετηρίδων τσάκις ἐπὶ ματαίῳ ἐπολιόρκησαν αὐτήν, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἐγγύριοι μνηστῆρες εἶχον πάντοτε ἐντὸς τῶν τειχῶν φατρίαν τινὰ ἥτις διηυκόλυε τὴν εἰσόδον αὐτῶν, μαρτυρεῖ δ' ἐν ταύτῃ τὴν τε ὁμοφροσύνην μεθ' ἧς λαὸς καὶ στρατὸς ἀπέκρουον ἀείποτε τοὺς ξένους πολιορκητὰς, καὶ τὴν ὑπαρξίν ἰσχυροῦ ἐθνικοῦ ἐν τῷ λαῷ ἐκείνῳ φρονήματος.

Ἡ δευτέρα αὕτη περίοδος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, τοῦ ἔκτοτε ἐπικληθέντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ *ρίνοτομήτου*, δι' ἣν εἶχε πρὸ δεκαετίας πάθει ἀκρωτηρίασιν, εἶναι βεβαίως ἔτι οἰκτροτέρα τῆς πρώτης, εἰ

δυνατόν. Ἐξ ὧσων ἠξεύρομεν ἤδη περὶ τῆς ὀλίγης συνέσεως, ἣν ἔδειξεν ὁ Ἰουστινιανὸς καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν πρώτην τῆς βασιλείας αὐτοῦ περίοδον, 686—695, καὶ περὶ τῆς ἐξαγριώσεως εἰς ἣν ἐξώκειλε καὶ ἦτις, ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, ἐξετραχλίσθη εἰς ἀληθῆ μανίαν ἐπὶ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, ὁ ἀναγνώστης ἠδύνατο βεβαίως νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἀπαισία ἐμελλε νὰ ἀποβῇ ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἀνάκτησις τῆς ἀρχῆς· ἀλλὰ τὰ γεγονότα ὑπῆρξαν ἀπαισιώτερα τῶν ὀλεθρίων τούτων οἰωνῶν. Ἐννοεῖται ὅτι πρὸ πάντων ἐθανάτωσε τὸν Ἀψίμαρον καὶ τὸν Λεόντιον· ἐθανάτωσε δὲ αὐτοὺς πανηγυρικῶς, διότι ἀφοῦ ἐπόμπευσεν εἰς πᾶσαν τὴν πόλιν ἀλύσεισι δεδεμένους, διέταξεν ἔπειτα νὰ προσαχθῶσι συρόμενοι εἰς τὸν ἱππόδρομον ὅπου διετέλει θεωρῶν τοὺς ἱππικούς ἀγῶνας. Ἐκεῖ τὰ δύο θύματα ἐρρίφθησαν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ δημίου τούτου. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπάτησεν ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν ὁ δῆμος ἐχαίρεισε τὸν τύραννον, βοήσας «ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπέβης καὶ ἐπάτησας λέοντα καὶ δράκοντα.» μεθ' οὗοι δύο πρώην βασιλεῖς ἀπεστάλησαν εἰς τὴν πλατεῖαν, τὴν λεγομένην τοῦ Κυνηγίου, καὶ αὐτόθι ἀπεκεφαλίσθησαν. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρέσθη. Ὁ ἐνδοξος τοῦ κράτους ἐν τῇ ἀνατολῇ πρόμαχος, ὁ τσάκις κατὰ τῶν Ἀράβων νικηφόρῃσας Ἡράκλειος, συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν συναγωνιστῶν αὐτοῦ· καὶ ἅπαντες ἀπηγχονίσθησαν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ πατριάρχης Καλλίνικος τυφλωθεὶς ἐξωρίσθη εἰς Ῥώμην. Πολυάριθμοι δὲ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὑπάλληλοι διὰ ποικίλων τρόπων ἐθανατώθησαν. Ἡ ἀγριότης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐφαίνετο ἐκτραπέσσα μέχρι παραφροσύνης· ὁ δ' ἀναγνώστης ἀπορεῖ ἴσως πῶς ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὡς πρὸ μικροῦ ἤδη ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, δὲν ἐστερεῖτο ἐθνικοῦ φρονήματος, ἔκυπτε τὸν αὐχένα εἰς τοιοῦτον ἀποτρόπαιον ἄρχοντα· καὶ πῶς αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας καταβαλὼν τὸν Ἰουστινιανὸν χάριν τοῦ Λεοντίου, καὶ ἔπειτα τὸν Λεόντιον χάριν τοῦ Ἀψιμάρου, καὶ πρὸ ὀλίγων ἐτι ἡμερῶν ἀποκρούσας ὕβριστικῶς τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἠνείχετο ἤδη τὴν θηριωδίαν τοῦ βασιλέως τούτου. Ἀλλὰ μὴ ἀπορήσωμεν διὰ τὴν τοιαύτην ἀνώμαλον ἠθικὴν τοῦ δήμου Κωνσταντινουπόλεως κατὰστασιν. Ἡ πρώτη, ἡ κοινοτάτη παντὸς ἔθνους ἀρετὴ, ἥς ἄνευ ἔθνος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι ἡ θέλησις καὶ ἡ δύναμις τῆς ἰδίας συντηρήσεως· τὴν δ' ἀρετὴν ταύτην εἶχεν ὁ δῆμος Κωνσταντινουπόλεως καὶ χάρις εἰς αὐτὴν διεσώθη ὁ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν χρι-

στιανισμός. Ἀλλὰ ἡ περὶ τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα σύνεσις καὶ μετριοπάθεια καὶ καρτερία εἶναι αἱ ὑπατοὶ τῶν ἀρετῶν τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι τὰ ἔθνη, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι σπανιώταται οὐ μόνον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον· διότι ἂν τὴν σήμερον, ἕνεκα τῆς μαλακότητος τῶν ἡθῶν τοῦ νεωτέρου κόσμου, δὲν βλέπομεν ἐπικρατοῦσαν ἐν ταῖς ἐμφυλίοις διενέξεσι τὴν ἀγριότητα ἧς παρίστησιν ἡμῖν τοσοῦτον ἐλεεινὰς περιπετείας ἢ κατὰ τὴν ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἧς δείγματα ἀνάλογα ἀναφέρει οὐκ ὀλίγα ἡ ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης καὶ τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὡς πρὸς τὴν ἀστασίαν, τὴν ἀβουλίαν, καὶ μάλιστα τὴν παλιμβουλίαν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν μερίδων τὰ νεώτερα ἔθνη δὲν εἶναι δυστυχῶς πολλάκις ἀνώτερα τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μέσης ἱστορίας.

Ἐνῷ δὲ ἀνόσιαι σφαγαὶ συνέβαινον καθ' ἐκάστην ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὰ σπουδαιότατα τοῦ κράτους συμφέροντα ἢ ἀφρόνως διεζήγοντο ἢ ἐντελῶς παρημελοῦντο. Εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων, διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁποίου ἀνέκτησε τὴν βασιλείαν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔδωκε δῶρα πολλὰ καὶ βασιλικά σκευὴ οὐ μόνον, ἀλλὰ κατὰ τινας χρονογράφους, τὸν Λέοντα γραμματικόν, τὸν Ἰωῆλον, τὸν Κεδρηνόν, καὶ μοῖραν τῆς Θράκης ἣν ἔκτοτε οἱ Βούλγαροι μετωνόμασαν σλαυιστὶ Ζαγόρια, ἥτοι τὰ ἐπέκεινα τοῦ ὅρους (Αἴμου) κείμενα. Ἀλλ' ἐνῷ διὰ τοιαύτης θυσίας μόλις ἀπηλλάγη τοῦ συμμάχου ἐκείνου τῷ 705, ὁ Ἰουστινιανὸς λύει πάλιν τὴν πρὸς αὐτὸν εἰρήνην τῷ 707 καὶ κατατροπωθεὶς περὶ Ἀγχίαλον, ἐπιστρέφει κακῶς ἔχων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἀφ' ἐτέρου οὐδεμία πρόνοια ἐλαμβάνετο ἵνα ἀντιταχθῇ ἅμυνά τις κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ τοῦτο καθ' ἣν στιγμὴν τὸ ἀραβικὸν κράτος εἶχε φθάσει εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχθρας. Τῷ 705 ἀποθανόντος κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 705 τοῦ γέροντος Ἀβδαλμελίκ, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ μωαμεθανισμοῦ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Οὐαλὶδ σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴν δευτέραν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν. Ὁ νέος καλὶφης ἔδειξεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας μῖσος ἄσπονδον κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῶν ἢ κατέστρεψε πολλὰς ἐκκλησίας καὶ ἰδίως τὸν περικαλλῆ ναὸν τῆς Δαμασκοῦ καὶ

τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Πλὴν δὲ τούτου ἐνῷ πρότερον τὰ βιβλία τοῦ δημοσίου ἀραβικοῦ ταμείου ἐγράφοντο ἐλληνιστὶ, διὰ τὴν περὶ τὴν διοίκησιν, καὶ μάλιστα τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν, ἀμάρθειαν τῶν μωαμεθανῶν, ὁ καλὶφης Οὐαλιῖδ' διέταξε νὰ γράφονται εἰς τὸ ἐξῆς ἀραβιστὶ, παρεκτὸς τῶν ψήφων, διότι οἱ Ἀραβες δὲν ἤξευρον εἰσέτι νὰ ἐκφράζωσιν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν τοὺς ἀριθμούς καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὰ τῶν ἀριθμῶν κλάσματα, ὥστε ἐκόντες ἄκοντες ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρίζωνται πάλιν χριστιανούς τινας περὶ τὴν σύνταξιν τῶν λογιστικῶν αὐτῶν βιβλίων. Τοῦτο θέλει ἴσως φανῇ παράδοξον εἰς τὸν ἀναγνώστην, γινώσκοντα ὅτι παρὰ τῶν Ἀράβων ἐλάβομεν τοὺς μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει ἀριθμούς, τοὺς καὶ ἀραβικοὺς λεγομένους. Ἀλλὰ οἱ Ἀραβες δὲν ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ἀριθμούς τούτους εἰμὴ πολὺ βραδύτερον διδασθέντες παρὰ τῶν Ἰνδῶν, οἵτινες ἄδηλον πάλιν πόθεν παρέλαβον αὐτούς. Πρὸ πάντων δὲ ἐπὶ τοῦ καλὶφου Οὐαλιῖδ', διέπραξεν ὁ μωαμεθανισμὸς μεγίστας κατακτήσεις καὶ ἐφθάσεν εἰς τὰ ἀπώτατα αὐτοῦ ὅρια. Πρὸς δυσμὰς μὲν τότε συνεπληρώθη ἡ ἄλωσις τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τότε οἱ Ἀραβες διαπεράσαντες κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ κατατροπώσαντες εἰς μάχην κρίσιμον τοὺς Οὐισιγόθους τῷ 711, ἐγένοντο κύριοι ἀπάσης σχεδὸν τῆς χερσονήσου ἐκείνης καὶ ἠπέιλησαν ἀπὸ τῶν Πυρηναίων τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην πρὸς ἀνατολὰς δὲ διαπεράσαντες τὸν Ἰνδὸν καὶ τὸν Ὠξὸν ἀφίκοντο μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σινικοῦ κράτους. Τί ἔπραττεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνώπιον τῆς κολοσσιαίας ταύτης δυνάμεως, ἥτις, περιζώσασα πανταχόθεν τὸν χριστιανικὸν κόσμον, δὲν εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον εἰμὴ νὰ ἀπλώσῃ τοὺς βραχίονας αὐτῆς ἵνα καταλάβῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Θράκην καὶ προτείνῃ ἐκεῖθεν τὴν δεξιὰν πρὸς τοὺς ἐκ Γαλατίας ἐπερχομένους στρατοὺς αὐτῆς; Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὸν ἀκατάσχετον ἐκεῖνον χείμαρρον, ἀλλὰ καὶ κατησώτευσεν τὰς κυβερνητικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις εἰς ἀνόσιον ἐμφύλιον ἀγῶνα καὶ ἐπὶ τέλους δεινοτάτην προεκάλεσεν ἀναρχίαν. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο ἡ ἡθικὴ δύναμις τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ, ὥστε καίτοι κατατρυχόμενος ὑπὸ τοιούτων καὶ τοσούτων ἐσωτερικῶν συμφορῶν, ἠδυνήθη νὰ ἀνθῆξῃ εἰς τὰς ἐφόδους τοῦ ἰσλαμισμού, ὅστις, μετὰ τὴν κατὰ παυσιν τοῦ ἐμφυλίου ἐκείνου ἡμῶν σάλου, εὐρέθη ἔχων ὡς πρὸς τὸ χριστιανι-

κὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος τὰ αὐτὰ οἷα καὶ πρότερον σύνορα. Ἄλλ' ἐστορήσωμεν καθ' ἕκαστα τὰ γεγονότα.

Μετὰ τὸν πολυειδῶς θλιβερὸν θάνατον τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου, ἕτερος στρατηγός, ὀνόματι Μαριανός, κατέστρεψεν ἔτι τὸν ἀραβικὸν στρατὸν ὑπὸ τοῦ Μαϊουμᾶ ἀγόμενον· ἀλλὰ τῷ 708 Μωσλεμᾶς ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλὶφου Οὐαλιδ', ἐκδικούμενος τὴν ἥτταν ἐκείνην, πολιορκεῖ τὰ ἐν Καππαδοκίᾳ Τύανα καὶ κυριεύει τὴν πόλιν ταύτην μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν. Τινὲς μάλιστα βεβαιοῦσιν ὅτι τῷ 709 ὁ Μωσλεμᾶς διεπέρασεν εἰς τὴν Θράκην μετὰ 80,000 Ἀράβων καὶ ὅτι ὁ Σουλεϊμάν, ἕτερος τοῦ καλὶφου ἀδελφός, ἐπῆλθεν εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα μετὰ στόλου, ἀμφοτέροι δὲ κατετροπώθησαν. Ἄλλοι ὅμως λέγουσιν ἀπλῶς ὅτι, μετὰ τὴν τῶν Τυάνων ἄλωσιν, ὀλίγοι τινὲς Ἀραβες ἐτόλμησαν νὰ προελάσωσι μέχρι Χρυσοπόλεως· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον, τὰ δὲ περὶ Μωσλεμᾶ καὶ Σουλεϊμάν θρυλούμενα φαίνονται μᾶλλον ἀπλῆ προχρονολόγησις τῶν μετὰ ὀκταετίαν γενομένων, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τῷ 710 οἱ Ἀραβες ἐξηκολούθησαν τὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπιδρομὰς αὐτῶν, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἀντὶ νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὸ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους τούτους, ἐπεχείρησε μεγάλην τινὰ ἐσωτερικὴν στρατείαν ἣτις ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ.

Τῷ 710 ὁ Ἰουστινιανός, πάντα τὰ λοιπὰ δεύτερα τιθέμενος, ἐμελέτα πρὸ καιροῦ πῶς δύναται φοβερώτερον νὰ ἐκδικηθῇ τὴν πόλιν τῆς Χερσῶνος, ἣτις, ἐπὶ τῆς ἐξορίας του, ὅχι μόνον δὲν ἐπέισθη νὰ συνδράμῃ αὐτὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ἀλλ' ἠθέλησε καὶ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Ἀψίμαρον. Ὅθεν τῷ 710 συγκροτήσας στόλον πολυἀριθμον ἐξαπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον μετὰ στρατοῦ 100,000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαιοῦσιν, ὑπὸ ἡγεμόνα Στέφανον τὸν Ἀσμικτον, ἐπιτετραμμένον νὰ σφάξῃ ὅλους τοὺς κατοίκους οὐ μόνον τῆς Χερσῶνος, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν αὐτόθι ἐλληνίδων πόλεων, διότι οὐδεμία ἐξ αὐτῶν, ὡς φαίνεται, εἶχε δεῖξει προθυμίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ἄλλοτε. Ἄλλ' οἱ ἀναλαβόντες τὴν θηριώδη ταύτην ἐντολὴν ἄνθρωποι, ὅσῳ ἄξια σκεύη καὶ ἀνῆσαν τοιοῦτου κυβερνήτου, ἐδίστασαν νὰ ἐκτελέσωσιν αὐτὴν κατὰ γράμμα. Οἱ κυριώτατοι τῶν κατοίκων ἐθανατώθησαν διὰ βασάνων οἰκτρῶν εἰς τοὺς πλείστους ὅμως ἐδόθη καιρὸς νὰ φύγωσι, καὶ πλὴν τούτου οἱ δῆμιοι ἐφείσθησαν τῶν νηπίων. Τότε ὁ

Ἰουστινιανὸς, μαθὼν τὴν ἀτελῆ ταύτην τιμωρίαν, ἐξεμάνη καὶ διέταξε τὸν στρατηγὸν Στέφανον, παραλαβὼν τὰ διασωθέντα μειράκια, νὰ προσέλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Στέφανος ὑπήκουσε καί, καταλιπὼν διοικητὴν τῆς Χερσῶνος καὶ τῶν πέριξ πόλεων τὸν σπαθάριον Ἡλίαν, ἐξέπλευσε κατὰ ὁκτώβριον πρὸς τὴν βασιλεύουσαν. Καὶ ἅπας μὲν σχεδὸν ὁ στόλος, οὗτος κατεποντίσθη ὑπὸ τρικυμίας καθ' ἣν ἀπωλέσθησαν, ὡς λέγεται, 73,000 ψυχαί. Ἀλλὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ οὐδὲ μετὰ τὸ φοβερὸν τοῦτο γεγονὸς ἐκορέσθη ἡ μανία· παρασκευάσας στόλον ἕτερον ἐκπέμπει αὐτὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ 711 εἰς Χερσῶνα καὶ παραγγέλλει νὰ μὴ ἀφήσῃσι ψυχὴν ζῶσαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ λίθον ἐπὶ λίθου. Οἱ Χερσωνῖται ὅμως μετὰ τῶν ὁποίων συνέπραττεν ἤδη ὁ σπαθάριος Ἡλίας, βλέπων τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπόνοιαν, καὶ οἷτινες ὠχύρωσαν μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν, ἔλαβον δὲ ἐπικουρίαν τινὰ παρὰ τοῦ χαγάνου τῶν Χαζάρων, κατατροποῦσι τοὺς ἀπεσταλμένους, προσφέρουσι τὸ στέμμα εἰς τὸν Ἡλίαν καί, τούτου ἀποπονηθέντος, εἰς εὐπατρίδην τινὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Φιλιππικόν, ὅστις διετέλει ἐξόριστος ἐν τῇ πόλει αὐτῶν καὶ ἀπεδέχθη τὴν βασιλείαν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰουστινιανὸς μαθὼν τὰ γενόμενα, πρῶτον μὲν τρέχει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἡλία καὶ σφάζει τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς καὶ τὴν ἐσχάτην ἐπιβάλλει ὕβριν εἰς τὴν μητέρα αὐτῶν, ἔπειτα δὲ νέον πάλιν ἐξαποστέλλει εἰς Χερσῶνα στόλον, ὅστις ὅμως, ἀποτυχὼν περὶ τὴν ἔφοδον, ἐνοῦται μετὰ τῶν Χερσωνιτῶν. Καὶ ἤδη ὁ Φιλιππικὸς ἐπέρχεται μεθ' ὅλης ταύτης τῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθε τόσῳ μᾶλλον εὐχερῶς ὅσῳ ὁ Ἰουστινιανὸς, ὑποπεύων τὴν προδοσίαν τοῦ τελευταίου στόλου, εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ διαπεράσει τὸν Βόσπορον καὶ προελάσει μετὰ τινων στρατευμάτων μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Σινώπης, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὰ ἐν Χερσῶνι γινόμενα. Ἀλλ' ἐνῷ οὗτος διέτριβε περὶ Σινώπην, ὁ Φιλιππικὸς εἰσῆρχετο ἀκωλύτως εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐξέπεμπε κατὰ τοῦ πρώην βασιλέως τὸν σπαθάριον Ἡλίαν μετὰ δυνάμεως ἱκανῆς. Μάχη δὲν ἐγένετο, διότι οἱ περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν αὐτὸν εἰς τὸν Ἡλίαν, ὅστις, εὐλόγως μένεα πνέων, ἐθανάτωσεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸν βασιλέα· συγχρόνως δὲ ἐσφάγη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Τιβέριος.

Τοιοιουτρόπως τὸ κράτος ἀπηλλάγη τελευταῖον διὰ παντὸς τοῦ

ὀλεθρίου ἐκείνου ἄρχοντος· καὶ κατελύθη ἐν ταύτῃ ἡ τοῦ Ἡρακλείου δυναστεία, ἑκατὸν ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς ὁ ἀρχηγέτης αὐτῆς κατέλαβε τῷ 611 τὴν βασιλείαν. Ἡ δυναστεία αὕτη, ἀρξαμένη ἀπὸ ἥρωος καὶ ἐξακολουθήσασα δι' ἀνθρώπων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μετρίων, ἀπέληξεν εἰς παράφρονα. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐδιστασάμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ὅπως οὖν περὶ αὐτῆς, πρεσβεύοντες ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι οὔτε ἐγγχειρίδιον ἠθικῆς, οὔτε διήγημα σκοποῦν ἀπλῶς τὴν τῶν ἀναγινωσκόντων τέρψιν. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ πιστὴ εἰκὼν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῆς καὶ τῶν κακιῶν, τῶν εὐτυχημάτων καὶ τῶν ἀτυχημάτων. Οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς ἱστορίας δὲν ἀποτελοῦσιν αὐτοὶ καὶ μόνοι ὁλόκληρον τὴν εἰκόνα ταύτην· ὅπισθεν αὐτῶν ἴστανται οἱ λαοὶ ὄρωντες καὶ πᾶσχοντες, καὶ ἔχοντες ἐν γένει αὐτοτελεῖ ἁείδιον βίον, ὅστις τροπολογεῖται μὲν μέχρι τινὸς ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ κακῷ ὑπὸ τῶν διαβατικῶν ἐκείνων προσώπων, δὲν ἀλλοιοῦται δὲ ὁλοσχερῶς ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἀντεπιδρᾷ μάλιστα πολλάκις ἐπὶ τοὺς ἡγεμόνας, ὅσῳ μεγαλοφυεῖς, ὅσῳ μέτριοι, ὅσῳ μοχθηροὶ καὶ ἂν ᾧσιν οὗτοι. Ὅσοι λοιπὸν ἀφορῶσιν εἰς μόνον τῶν ἡγεμόνων τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα, οἱ τοιοῦτοι συντάσσουσι βιογραφίας μᾶλλον ἢ ἱστορίας· καὶ ἂν, μὴ εὐρίσκοντες τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἀρκετὰ χρηστὸν καὶ μεγαλοπράγμονα, διεξέρχωνται ἐπιτροχάδην τὰς ἱστορικὰς περιόδους, ἐμπαίζοντες τὸ πολὺ ἢ ὑβρίζοντες ὀνόματά τινα, τοῦτο δὲν σημαίνει ἄλλο εἰμὴ ὅτι δὲν ἐνόησαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ νοήσωσι τὴν ἀληθεῖ ἁξίαν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὰς περιόδους ταύτας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, αὐτοὶ μόνοι ἐξ ὅλων τῶν τότε ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, ἀντέστησαν εἰς τὸν χεῖμαρρον τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ ἐταπείνωσαν τοὺς ἀγερώχους αὐτοῦ καλίφας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς ἀπήλλαξαν τὴν Εὐρώπην τοῦ κινδύνου νὰ ἐξισλαμισθῇ, καὶ ἡσφάλισαν οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου συνεπληρώθη ὁ διοικητικὸς ἐξελληνισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ διεμορφώθη ὁ ἰδιάζων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ χαρακτήρ. Ἐὰν τὰ τρία ταῦτα κεφαλαιώδη γεγονότα, τὰ ὅποια ἔκτοτε ἐπενεργοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου, δὲν ἦναι ἄξια ἀπηκριβωμένης ἱστορικῆς ἐξεργασίας, εἰμποροῦμεν θαρροῦντες νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ ἐννέα δεκάτα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἀνάξια τοιαύτης ἐξεργασίας.

Ὁ Φιλιππικός ἀνῆκεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην μερίδα ἣτις δὲν ἐνόμιζε συμφέρουσαν τὴν ὑπὸ τῆς ἑκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου γενομένην καταδίκην τῶν μονοφυσιτῶν καὶ τῶν μονοθελητῶν, ἀξιοῦσα ὅτι διὰ τῆς καταδίκης ταύτης ἀπηλπίσθησαν οἱ χριστιανοὶ τῶν χωρῶν ὅσαι εἶχον κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ κατέστη οὕτω ἀδύνατος ἡ τῶν χωρῶν τούτων ἀνάκτησις. Τὴν δοξασίαν ταύτην συνεμερίζοντο πολλοὶ οὐ μόνον τῶν πολιτικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ τοῦ κλήρου ἀνδρῶν, ὧν οἱ ἐπιφανέστατοι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦσαν ὁ τότε κοιαιστὼρ Νικόλαος, ὁ καὶ ἐπὶ τῇ ἱατρικῇ αὐτοῦ ἐπιστήμῃ διάσημος γενόμενος, ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, ὁ διάκονος Ἐλπίδιος, ὁ χαρτοφύλαξ Ἀντίοχος, ὁ ἐπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας, ὁ Κυζίκου Γερμανός, μετ' οὐ πολὺ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος, καὶ ἄλλοι. Ὅθεν ἅμα βασιλεύσαντος τοῦ Φιλιππικοῦ συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἣτις ἔκαυσε καὶ ἀνεθεμάτισε τὰς πράξεις τῆς ἑκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁ νέος ὅμως βασιλεὺς πράξας τοῦτο ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς δεδουλωμένους χριστιανούς, οὐδὲν ἄλλο ἐνήργησεν, ὥς φαίνεται, οὐ μόνον ἵνα περιστείλῃ τοὺς κυριαρχοῦντας αὐτῶν μωαμεθανούς, ἀλλ' ἵνα τοὐλάχιστον σώσῃ τοὺς περιλιπομένους ἔτι ἐλευθέρους ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοῦ νὰ ὑποταχθῶσι καὶ οὗτοι εἰς τοὺς περιστοιχίζοντας αὐτοὺς ποικίλους πολεμίους. Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ, κατὰ μίμησιν τῶν γενναιοτέρων προκατόχων, ἐπιθετικόν τινα ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀράβων, περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ μεταφέρῃ ἐκ τῆς μεγάλης Ἀρμενίας ἱκανὰς χριστιανῶν ἀποικίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὴν Μελιτηνὴν, ἐνισχύσας μὲν οὕτω τὰς τελευταίας ταύτας ἐπαρχίας, ἀλλὰ σφόδρα ἐξατονίσας τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χώρᾳ ἣτις εἴπερ ποτὲ ἐκινδύνευσεν νὰ καταπλημμυρισθῇ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ὁ Φιλιππικός κατηγορεῖτο ὅτι διετέλει ἀπρακτῶν καὶ ἀσωτεῦν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῷ ἄφ' ἐνὸς μὲν οἱ Ἀραβες ἐμβαλόντες εἰς τὸν Πόντον ἐκυρίευσαν τὴν Ἀμασείαν, ἔπειτα δὲ ἐλεηλάτησαν τὴν Λυκαονίαν καὶ τὴν Πισιδίαν, ὅπου καὶ τῆς Ἀντιοχείας ἐγένοντο κύριοι, ἄφ' ἐτέρου δὲ οἱ Βούλγαροι, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ φίλου αὐτῶν Ἰουστινιανοῦ, ἐδήλωσαν ἀξιόλογον τῆς Θράκης μέρος μέχρις αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς βασιλευούσης. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Φιλιππικός ἐδασίλευσε τόσον ὀλίγον, ἐν καὶ ἥμισυ περίπου ἔτος, ὥστε δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ὅλου αὐτοῦ πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ συστήματος. Ὁ Φιλιπ-

πικὸς ἦτο ἀνὴρ λόγιος καὶ περὶ τοὺς τρόπους ἐπιχαρὶς· ἴσως ὅμως δὲν ἦτο ἐν ταύτῳ πολεμικὸς καὶ ῥέκτης ἀνὴρ. Μὴ λησμονήσωμεν πρὸς τοῦτοις ὅτι εἶχεν ἀναμφιβόλως ἐχθροὺς τινὰς διὰ τὴν καταδίκην τῆς ἑκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὅπωςδὲ ἴποτε δύο πατρίκιοι, ὁ στρατηγὸς τοῦ Ὀφικίου Γεώργιος ὁ Βούρραφος καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς Θράκης Μυάκιος, συνεννοηθέντες διενήργησαν αἴφνης τὴν σύλληψιν καὶ τὴν τύφλωσιν τοῦ Φιλιππικοῦ τῇ 3 ἰουνίου 713. Πάντα ὅμως τὰ ἐπακολουθήσαντα μαρτυροῦσιν ὅτι ἂν ἡ κοινὴ γνώμη ἀπεδοκίμαζε τὴν καταδίκην τῆς ἑκτῆς συνόδου, κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ἦτο πολεμία τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος. Τὴν ἐπιούσαν τοῦ τολμήματος, τελουμένης τῆς πεντηκοστῆς τοῦ ἔτους 713, ὁ λαὸς, ἄθροισθεὶς εἰς τὴν μεγάλην τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐκκλησίαν, ἔσπεψε βασιλέα αὐτὸν τοῦ Φιλιππικοῦ τὸν Πρωτοασκηρῆτιν, δηλαδὴ τὸν ἀρχιγραμματεὰ τῆς ἐπικρατείας Ἀρτέμιον, μετονομασθέντα Ἀναστάσιον Β', ἄνδρα μὴ στερούμενον συνέσεως καὶ ἐμπειρίας.

Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ἠνθρώπωσε μὲν ἀμέσως τὸ κράτος τῆς ὀρθοδόξιας κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ὁρισμῶν τῆς ἑκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου· ἐνταύτῳ ὅμως ἐτιμώρησε τοὺς δύο στρατηγούς τοὺς κατὰ τοῦ Φιλιππικοῦ συννομόσαντας, τυφλώσας ἀμφοτέρους καὶ ἐξορίσας εἰς Θεσσαλονίκην. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ Ἀναστάσιος Β' δὲν ἀνεδείχθη ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς· ἀνέλαθε μετὰ πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιότητος τὴν διοίκησιν τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν πραγμάτων, καὶ ἐπέστησεν ἰδιόζουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς Ἀραβίους, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁ κίνδυνος ἀπέβαινεν ὅσημέραι δεινότερος. Πρὸ πάντων, κατὰ τὴν πάγκοινον ὁλὼν τῶν χρονογράφων ὁμολογίαν, διώρισεν εἰς ὅλα τὰ διοικητικὰ, οἰκονομικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ἄνδρας ἱκανωτάτους ὧν, ὡς ἡξέυρομεν, δὲν ἐστερεῖτο τὸ κράτος, ἤρκει μόνον ὁ βασιλεὺς νὰ ἀναζητήσῃ αὐτοὺς καὶ νὰ μεταχειρισθῇ. Ὑπῆρξε δὲ περὶ τοῦτο ἐπιτήδειος ἐπιτρέψας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἄμυναν τῆς ἀνατολῆς εἰς τὸν Λέοντα, ὅστις ἦτο βεβαίως ὁ ἄριστος τῶν τότε στρατηγῶν, ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἀρχηγέτης πολυκρότου δυναστείας βασιλέων καὶ ἤδη ἀνέλαθε νὰ ἀναχαιτίσῃ ἐν μέσῳ δυσχερῶν περιστάσεων τὸ μέγιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἐξ ὧν οἱ Ἀραβεὶς παρεσκευάζον κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Τῶνόντι ὅλοι αἱ εἰδήσεις συμφώνουν ὅτι ὁ καλὶφης Οὐαλὶδ, ἀναλογιζόμενος τὴν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀναρχίαν, ἠτοιμά-

ζετο νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν διὰ νέας πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνέλεγε δυνάμεις ναυτικάς καὶ πεζικάς μεγάλας. Ὁ βασιλεὺς ἵνα πληροφορηθῇ περὶ τούτου ἀκριβέστερον, ἐξαπέστειλε πρὸς τὸν καλὶφν τῷ 714 τὸν ἑπαρχον τῆς πόλεως Δανιήλ τὸν Σινωπίτην, λόγῳ μὲν ἵνα ὑποβάλῃ προτάσεις περὶ εἰρήνης, πράγματι δὲ ἵνα ἐξακριβώσῃ τὰ βουλευματα καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀράβων. Ἐπειδὴ δὲ ἐπανελθὼν ὁ Δανιήλ ὁ Σινωπίτης ἐβεβαίωσεν ὅτι μεγάλαι τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεις συλλέγονται κατὰ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, ὁ Ἀναστάσιος διέταξεν ἀμέσως τὴν ἔκτακτον ὁχύρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς πρωτευούσης. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς διετάχθησαν νὰ προμηθευθῶσιν ἕκαστος τροφὰς ἀρκούσας εἰς τριετὴ αὐτοῦ τε καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ συντήρησιν, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τοῦτο παρηγγέλθησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς πόλεως. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ γεννήματα πλείστα (ὡς λέγει Θεοφάνης, ἕκτοτε μεταχειριζόμενος τὴν λέξιν γεννήματα ἀντισιτηρῶν) ἤθροισε καὶ ἐξησφάλισεν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀποθήκας. Συγχρόνως ἤρχισε νὰ ναυπηγῇ ὁρόμωνας καὶ διήρεις καὶ ἀνεκάνισε μὲν τὰ παράλια τείχη, ὡχύρωσε δὲ τὰ χερσαῖα, στήσας ἐπὶ τῶν πύργων πετροβόλους καὶ ἄλλας μηχανάς.

Ἀλλ' ἐνῶ ἐξετέλει τὰ ἀμυντικὰ ταῦτα ἔργα δι' ὧν ἐμελλε μετ' ὀλίγον νὰ σωθῇ ἡ τε Κωνσταντινούπολις καὶ ἅπας ὁ χριστιανικὸς κόσμος, ἐπεχείρησε συγχρόνως νὰ καταστρέψῃ τὰς πολεμίας δυνάμεις ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ ἐν ᾧ συνέλεγοντο. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 715 ὁ καλὶφης Οὐαλὶδ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας. Ὁ διαδεξάμενος ὁμῶς αὐτὸν ἀδελφὸς αὐτοῦ Σουλεϊμάν, μαχιμώτερος ὢν αὐτοῦ καὶ οὐδὲν ἥττον φιλόδοξος, ἐπεδίωξε μετὰ πλείστου ζήλου τὸ βούλευμα τοῦ προκατόχου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τοῦ Μωάμεθ ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ ναυτικαὶ μάλιστα τοῦ νέου καλὶφου παρασκευαὶ ὑπῆρξαν κολοσσιαῖαι. Δάση ὁλόκληρα ἐκόπησαν ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Λιβάνου καὶ ἡ ξυλεία ἐφέρετο εἰς τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης, ἵνα κατασκευασθῇ ἐξ αὐτῆς στόλος πολυάριθμος. Τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, διέταξε νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Ῥόδον στόλος ἐξ εὐδρόμων σκαφῶν συγκεείμενος καὶ ἐπιβιβάσας ἐπ' αὐτοῦ τὰ πᾶγματα τοῦ Ὀψικίου θέματος καὶ διορίσας ἀρχηγὸν τὸν γενικὸν λογοθέτην Ἰωάννην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐφορμήσῃ αἰφνιδίως ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης καὶ καταπυρπολήσῃ τὴν τε ξυ-

λείαν καὶ τὴν ἄλλην τῶν Ἀράβων ἐξάρτησιν. Δυστυχῶς ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἐντελῶς παραλύσει ἐπὶ τῶν τελευταίων ἀνωμάλων χρόνων. Ὅθεν συνελθόντος τοῦ στόλου εἰς Ῥόδον, τὰ τάγματα τοῦ Ὀψικίου δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προχειρισθέντα στρατηγόν, καὶ τὸν μὲν Ἰωάννην ἐφόνευσαν, τὸν δὲ Ἀναστάσιον Β' ἐκήρυξαν ἔκπτωτον τῆς βασιλείας, ἀντὶ δὲ νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐπὶ τὴν Φοινίκην, ἀπῆλθον ἐξεναντίας ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν. Τὸ δὲ πάντων οἰκτρότερον, καθ' ὁδόν, περιτυχόντες περὶ Ἀδραμύτιον τῆς Μυσίας ἄνδρα ἐντόπιον ὀνόματι Θεοδοσίον, εἰσπράκτορα δὲ τῶν δημοσίων φόρων ὑπάρχοντα καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὅλως ἀπράγμονα καὶ ιδιώτην, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν ἄκοντα βασιλέα.

Ὁ Ἀναστάσιος μαθὼν τὰ γενόμενα, ἐπέτρεψε τὴν ἄμυναν τῆς βασιλευούσης εἰς ἄνδρας οἰκείους καὶ ἱκανούς, αὐτὸς δὲ ἀπῆλθεν εἰς Νίκαιαν ἵνα οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνταρτῶν εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφαίνοντο οὗτοι κυρίως στηριζόμενοι. Τφόντι οἱ ἀντάρται οὗτοι ἀφοῦ ἀνηγόρευσαν εἰς τὸ Ἀδραμύτιον τῆς Μυσίας τὸν βασιλέα αὐτῶν Θεοδοσίον, ἐστρατολόγησαν ἔπειτα πολλοὺς ὁπαδοὺς εἰς τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου, ἦτοι εἰς τὴν Μυσίαν, τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Φρυγίαν, ἔτι δὲ καὶ πολλοὺς Γοτθογραικούς, δηλαδὴ ἐξελληνισθέντας ἀπογόνους τῶν ἐν Φρυγίᾳ καὶ Λυδίᾳ γοτθικῶν ἀποικιῶν (σελ. 3), συνέλαβον ὅσα ἐμπορικὰ σκάφη ἀπῆντησαν καθ' ὁδὸν μικρὰ τε καὶ μεγάλα καὶ προσῆλθον οὕτω ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χρυσόπολιν, περὶ τὰ μέσα τοῦ 715. Ἐκεῖθεν ἐπεχείρησαν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας διαφόρους πρὸς τὸν βασιλικὸν στόλον συμπλοκάς μέχρις οὗ ὑποχωρήσαντες, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον τοῦ βασιλικοῦ στόλου διὰ τὸν χειμῶνα, ἐπέτυχον νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὰ μέρη τῆς Θράκης καὶ ἐπὶ τέλους διὰ προδοσίας νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ τμήμα τῶν Βλαχερνῶν καὶ νὰ γείνωσιν οὕτω κατὰ φεβρουάριον τοῦ 716 κύριοι τῆς βασιλευούσης, ἣτις ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ταύτης ἔπαθε τὰ πάνδεινα πρὸς τῶν ληστρικῶν ὁπαδῶν τοῦ Θεοδοσίου. Ἡ πόλις αὕτη ἦτις μετ' ὀλίγον ἀντέστη εἰς ἅπασαν τοῦ κολοσσιαίου ἀραβικοῦ κράτους τὴν δύναμιν, περιέπεσεν ἤδη εἰς χεῖρας εὐαρίθμων στασιαστῶν· νέα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἀπέναντι τῶν ξένων ἐπικρατοῦσα σωτήριος ὁμοφροσύνη μετεβάλλετο εἰς ὀλεθρίαν σύγχυσιν δοξασιῶν καὶ συμφερόντων ἐπὶ τῶν ἐμφυλίων διενέξεων.

Δυσεξήγητος δὲ εἶναι ἢ ἐν τῷ μεταξύ ἀπραξία τοῦ Ἀναστασίου ἐν Νικαίᾳ. Ἴσως ὁ ἄλλως ἱκανὸς καὶ δραστήριος οὗτος ἀνὴρ ἐστερεῖτο τῆς περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα προσωπικῆς δεξιότητος ἣτις ἀπη- τεῖτο ἵνα καταβάλλῃ τοὺς ἀντιπάλους· ἴσως ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατο- λικῶν Λέων εἰς τοῦ ὁποίου ἤλπισεν εὐλόγως τὴν συνδρομὴν, ἢ ἀπη- σχολήθη ὑπὸ τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν, ἢ δὲν ὑπῆρξεν εἰλικρινὴς πρὸς αὐτὸν, πεποιθὼς ὅτι ἡ ἀρχὴ θέλει περιέλθαι ἐξ ἀνάγκης εἰς αὐ- τόν, ἐκείνου πεσόντος. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἅμα πεισθεὶς ὅτι οἱ ἀντάρται ἐγένοντο κύριοι τῆς βασιλευούσης, συνεννοήθη μετ' αὐτῶν, ἔλαθεν ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θέλει πάθει τι δεινὸν καὶ πα- ραιτήσας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Καὶ ἀληθῶς ὁ Θεοδόσιος διατηρήσας αὐτὸν ἀβλαβῆ, ἐξώρισεν ἀπλῶς εἰς Θεσσαλονίκην. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἀναστάσιος ἐσώθη ἐπὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ, τὸ κράτος περῆσθη ἤδη εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Καὶ ἂν ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος δὲν παρίστανον ἐκ συμφώνου οἰκτρὰν καὶ ἐπισφαλῇ τῶν πραγμάτων τὴν κατάστασιν, οἴκοθεν ἡδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν παραλυσίαν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ πολιτεία ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πολιτικῶν μεταβολῶν, καὶ ἐξαιρέτως ὡς ἐκ τῆς κα- κουργίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς ὁποίας τὰς πληγὰς δὲν ἐπρόφθασε νὰ θεραπεύσῃ ἡ σύνεσις τοῦ δυστυχῶς ὀλίγον βασιλεύσαντος Ἀναστασίου τοῦ Β'. Ἀναρχία φοβερὰ ἐπεκράτησεν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως· ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ ἐξέλιπε· πολλαὶ ἐπαρχίαι ἐλεη- λατοῦντο ὑπὸ τῶν πολεμίων· ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος ἦτο ἄνθρωπος ἐν- τελῶς ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς· ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠ- θέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτόν· μετὰ τοῦ Λέοντος συνετάσσετο καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν ἀρμενιакῶν ταγμάτων Ἀρτάβασδος· τὸ δὲ φοβερώ- τερον, οἱ Ἀραβες συμπληρώσαντες μετ' οὐ πολὺ τὰς παρασκευὰς αὐ- τῶν, ἐπῆλθον μετὰ δυνάμεων κολοσσιαίων ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις ἐφαίνετο ἱκανὴ νὰ σώσῃ τὸν χριστιανισμόν· καὶ ὅμως οὗτος ἐσώθη· ἐσώθη, διότι κεκτη- μένος ἠθικὰς δυνάμεις δι' ὧν οὐδ' ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐκείνῃ ἀμηχανίᾳ δὲν ἔπαυσεν οἴκοθεν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀνταγωνιζόμενος, δὲν εἶχε χρεῖαν εἰμὴ ἡγεμόνος ἐπιτηδεῖου νὰ συμπυκνώσῃ, νὰ ὀργανώσῃ, νὰ καθοδηγήσῃ τὰς δυνάμεις ἐκείνας· καὶ ἐπέτυχε τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, καταλαβόντος μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος.

Καθὰ πρὸ ὀλίγου εἵπομεν, ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠ-

θέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν νέον βασιλέα Θεοδόσιον Γ' καὶ ἡδύνατο εὐκολώτατα νὰ καταβάλλῃ αὐτὸν, ἐὰν δὲν ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀράβων, οἵτινες συμπληρώσαντες κατὰ μέρος τῷ 716 τὰς πρὸ διετίας ἀρξαμένας παρασκευάς, ἐνέβαλον ἤδη εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Σουλεϊμάν, ἐπετέθησαν δὲ καὶ ἀπὸ θαλάσσης κατὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης χερσονήσου ὑπὸ ἕτερον στρατηγὸν, τὸν Ὀμάρ· τὴν δὲ ὅλην τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου στρατηγίαν εἶχεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλὶφου Μωσλεμᾶς, ὅστις ἐπῆρχετο διὰ ξηρᾶς κατόπιν τοῦ Σουλεϊμάν μετὰ ἐτέρας δυνάμεως. Πρὸ πάντων λοιπὸν ἐδέησεν ὁ Λέων νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν ἐξωθεν ἐπικρεμασθέντα δεινὸν τοῦτον κίνδυνον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ στρατηγὸς Σουλεϊμάν ἐπολιόρκησε τὸ Ἀμορίον τῆς Φρυγίας, τὸ ὅποιον κείμενον ἐν τῷ μέσῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἤθελεν, ἐὰν ἐκυριεύετο, ἐξασφαλίσαι τὴν κατοχὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἐντεῦθεν ὁ Μωσλεμᾶς καὶ ὁ Λέων ἡγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου ὁ μὲν νὰ ἐπιτύχῃ, ὁ δὲ νὰ προλάβῃ τὴν ἄλωσιν τῆς ὀχυρᾶς ἐκείνης πόλεως. Ἵνα διαπαιδαγωγῇ τὸν Λέοντα ὁ Μωσλεμᾶς ὑπέβαλε προτάσεις περὶ εἰρήνης, ὑποσχόμενος νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν βασιλέα. Καὶ τίνες μὲν ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλὰ δὲν ἦσαν βεβαίως εἰλικρινεῖς, διότι συναινέσαντος τοῦ Λέοντος νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ αὐτῶν πρὸς τὸν Σουλεϊμάν καὶ προσελθόντος μάλιστα ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον, ἡ μὲν πολιορκία τοῦ Ἀμορίου ἐξηκολούθει, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτι οἱ Ἀραβες ἐμελέτων νὰ συλλάβωσι δι' ἐπιβουλῆς τὸν Λέοντα. Ὅθεν ὁ Λέων διαφεύγει μὲν τὴν παγίδα ταύτην, κατορθώνει δὲ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν τοῦ Ἀμορίου φρουρὰν, ἀσφαλίσας οὕτως ἀποχωρόντως τὸ μέγα ἐκεῖνο τῆς Φρυγίας φρούριον. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Μωσλεμᾶς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Καππαδοκίαν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τοσαύτην πολεμίων πληθύν, ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐπανάλαβε τὰς πρὸς τὸν Λέοντα διαπραγματεύσεις. Ἀλλ' ἀπελπισθεὶς ἐπὶ τέλους νὰ ἀπατήσῃ αὐτὸν, προήλασε μέχρι τῆς Βιθυνίας καὶ μέχρι τῆς Μυσίας, ἐκυρίευσεν τὴν Πέργαμον καὶ ἀπεφάσισε, διαχειρμάσας αὐτόθι, νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Λέων μετὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Ἀμορίου ὑπεχώρησεν εἰς Πισιδίαν καὶ ἐπειδὴ ἐβλεπεν ὅτι δὲν ἡδύνατο νὰ ἡγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν ὑπέρογκον τῶν Ἀράβων στρατιάν, ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἐπελθόντος

χειμῶνος, 716—717, ἵνα καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ προλάβῃ οὕτω τὴν μεγίστην τῶν συμφορῶν διότι ἂν ἡ πρωτεύουσα ἔμενεν εἰς χεῖρας τοῦ ἀνικάνου Θεοδοσίου, ὑπῆρχε κίνδυνος μὴ περιπέσῃ τελευταῖον εἰς τὰς χεῖρας τῶν μωχμεθανῶν. Καὶ τῶντι περὶ τὰ τέλη τοῦ 716 ὁ Λέων προελάνει εἰς Νικομήδειαν, κατατροπώνει καὶ αἰχμαλωτεύει τὸν ἀντεπεξελθόντα υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου· ἔρχεται ἔπειτα εἰς Χρυσόπολιν, συνεννοεῖται μετὰ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τῆς συγκλήτου, ὑπόσχεται νὰ ἀφήσῃ ἀβλαβῆ τὸν Θεοδοσίον καὶ εἰσελθὼν οὕτω εἰς τὴν πρωτεύουσαν, στέφεται ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας βασιλεὺς τῇ 25 μαρτίου 717. Ὁ Θεοδόσιος ὅστις ἐξ ἀρχῆς οὐδεμίαν εἶχε διάθεσιν νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν, προθύμως παρητήθη αὐτῆς, ἅμα ἐβεβαιώθη ὅτι δὲν πρόκειται νὰ πάθῃ δεινόν τι, καὶ γενόμενος σὺν τῷ υἱῷ αὐτοῦ κληρικὸς, διήγαγε τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς ἐν εἰρήνῃ εἰς Ἐφεσον, ὅπου ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Φιλίππου, διατάξας νὰ γραφῇ ἐπὶ τοῦ μνήματος αὐτοῦ μία μόνη λέξις· ὑγεία, ἵνα δηλώσῃ ἴσως ὅτι ὁ θάνατος εἶναι παντὸς κακοῦ ἀπαλλαγή.

Ἄλλ' ἐάν τοιαῦτα ἡδύνατο νὰ πρεσβεύῃ ἡ ἀσθενὴς καὶ μελαγχολικὴ ἐκείνη ψυχὴ, ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελε πρὸ πάντων νὰ ζήσῃ· καὶ διὰ νὰ ζήσῃ εἶχε χρεῖαν ἡγεμόνος κεκτημένου μὲν ῥωμαλεωτέρας καὶ πρακτικωτέρας προαιρέσεις, ἐπιτηδείου δὲ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὅστις πρὸ τριετίας ἀπ' ἀνατολῶν συσσωρευόμενος ἐξεργάγη ἤδη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωσλεμᾶς, ἅμα ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος 717, διέταξε τὸν στόλον αὐτοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, παρήγγειλε νὰ ἐπισπευθῇ ἡ ἄφιξις νέων ναυτικῶν δυνάμεων, κατήλθεν εἰς τὴν Ἀβυδὸν, διεπέρασεν ἐκεῖθεν, ἐπὶ τῆς προεξοπλευσάσης ἤδη ἐν τῷ πορθμῷ πρώτης ναυτικῆς μοίρας, εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, ἐπορεύθη διὰ ξηρᾶς μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διέταξε τὸν στόλον νὰ ἐπιπλεύσῃ διὰ τῆς Προποντίδος. Ἐβάδισε δὲ ὅπως οὖν βραδέως, διότι δὲν ἔφθασεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰμὴ τῇ 15 αὐγούστου, εἴτε διότι ἠθέλησε νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξύ τὰ παράλια τῆς Θράκης φρούρια, εἴτε διότι περιέμενε τὴν ἄφιξιν τῆς δευτέρας τοῦ στόλου μοίρας. Αἱ δύο μάλιστα ναυτικαὶ μοῖραι δὲν ἀφίκοντο εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ 15 ἡμέρας μετὰ τὸν Μωσλεμᾶν, ἥτοι τῇ 1 Σεπτεμβρίου.

Καὶ ἤδη προκειμένου νὰ ἐκθέσωμεν διὰ βραχείων τὰ κατὰ τὴν δευ-

τέραν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, παρατηροῦμεν ὅτι τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην εἶναι εὐτυχῶς πολὺ ἀκριβέστερον γνωστὰ ἢ τὰ κατὰ τὴν πρώτην. Ὁ Μωσλεμᾶς, ἀφικόμενος πρῶτος διὰ ξηρᾶς ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐστρατοπέδευσεν ἔμπροσθεν τῶν χερσαίων τειχῶν καὶ ἡσφάλισε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ὀρύξας τάφρον μεγάλην καὶ κατασκευάσας εἰς τὸ χεῖλος αὐτῆς περιτείχισμα στηθαῖον ἐκ ξηρολίθου. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπέπλευσαν καὶ αἱ δύο μοῖραι τοῦ ἀραβικοῦ στόλου συμποσούμεναι εἰς 1800 πλοῖα, μικρὰ καὶ μεγάλα, φορτηγὰ καὶ πολεμικά. Ὁ πολυάριθμος οὗτος στόλος δι' οὗ ὁ νέος ἐκείνος Ἐξέρξης κατεκάλυψε τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν, προσωρμίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρακικὴν παραλίαν· ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας πνεύσαντος νότου, ὁ στόλος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἀλίμενον ἐκείνην ἀκτὴν. Ὅθεν ἀναπλεύσας καὶ διελθὼν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τῆς πόλεως πλευρὰν διηρέθη εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἐπέρασαν εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν τῆς Χαλκηδόνος, οἱ δὲ εἰσελθόντες εἰς τὸν θρακικὸν Βόσπορον, προσωρμίσθησαν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν αὐτοῦ παραλίαν. Τὰ μεγαλύτερα ὅμως καὶ βαρύτερα τῶν φορτηγῶν πλοῖα, βραδύτερον τῶν ἄλλων πορευόμενα, κατελήφθησαν ὑπὸ νηνεμίας ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ρεύματος· ἀντιπνεύσαντος δὲ συγχρόνως ἐλαφροῦ βορρᾶ, οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσιν, ἀλλὰ παρεσύρθησαν πρὸς τὰ ὀπίσω. Τοῦτο ἰδὼν ὁ βασιλεὺς Λέων ὅστις ἐπεσκόπει ἅπασαν ταύτην τὴν κίνησιν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως, ἦτοι ἀπὸ τὸ Σαράϊ-μπουρνοῦ, ἐξέπεμψεν ἀμέσως κατ' αὐτῶν πυρπολικά κατακαύσαντα τὰ πλεῖστα τῶν μεγάλων πλοίων, ὧν τινὰ μὲν αὐτανδρα ἐν τῷ πελάγῃ κατεβυθίσθησαν, τινὰ δὲ ἐξώκειλαν καίόμενα εἰς τὰ παράλια τείχη, καὶ τινὰ διέφυγον μὲν τὴν ποιαύτην καταστροφὴν, ἀλλὰ κακῶς ἔχοντα παρεφέρθησαν μέχρι τῶν νήσων Ὁξείας καὶ Πλατείας.

Τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ λαμπρὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατόρθωμα, τοὺς μὲν κατοίκους τῆς πρωτευούσης ἐνέπλησε θάρρους, κατεπτόησε δὲ τοὺς πολεμίους, λαθόντας πείραν τῆς δραστικωτάτης ἐνεργείας τοῦ ὕγρου πυρός· ὅθεν ἐνῶ κατ' ἀρχὰς σκοπὸν εἶχον νὰ ἐπιτεθῶσι τὴν νύκτα ἐκείνην κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλίων τῆς πόλεως τειχῶν, οὐδὲν τοιοῦτον ἐτόλμησαν ἤδη νὰ ἐπιχειρήσωσιν. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Λέων ἠθέλησε νὰ ἐλκύσῃ αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου ἐπὶ τῇ

ἐλπίδι, ὅτι συμπυκνωθέντες ἐν αὐτῷ, ἡδύναντο εὐχερῶς ἅπαντες νὰ καταπυρποληθῶσιν· ἐπὶ τούτῳ δὲ διέλυσε τὴν ἄλυσιν δι' ἧς ὁ κόλπος ἐφράσσετο ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ Γαλατᾶ. Ἀλλ' οἱ πολέμιοι δὲν ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην, καὶ παραιτήσαντες πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον κατέφυγον εἰς τὴν ἀντικρὺ ἄσιανὴν παραλίαν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον. Ἡ δὲ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία ἐξηκολούθει μὲν, ἀλλὰ οὐδὲν φίνεται γενναῖον κατορθώσασα· καὶ ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ χειμῶνος, τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ ὑπέστη φθορὰν δεινὴν. Ὁ χειμὼν οὗτος τοῦ 717—718 ὑπῆρξε βαρύντατος· ἐπὶ ἑκατὸν ἡμέρας ἡ γῆ δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς κρυσταλλωθείσης χιόνος· πλῆθος δὲ ἀνθρώπων καὶ ἵππων καὶ καμήλων καὶ ἄλλων ζώων τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου ἀπέθανον ἐκ τοῦ ψύχους καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων τροφῶν. Ἀλλ' ὁ Μωσλεμᾶς ἐπέμεινεν εἰς τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ ὁκτωβρίου 717 εἶχεν ἀποθάνει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ καλῖφης Σουλεϊμάν· καὶ ὁ τούτου ὅμως ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος Ὁμάρ ἐδείχθη προθυμότερος εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν μέγαν ἐκείνον τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνα. Ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, δύο νέοι κατέπλευσαν ἄλλεπαλλήλως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν στόλοι· ὁ μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ναυπαγηθεὶς, ὅστις συνέκειτο ἐκ τετρακοσίων σιτοφόρων πλοίων καὶ ἐκ πολεμικῶν δρομώνων ἄγνωστον πόσων· ὁ δὲ ἐν Ἀφρικῇ κατασκευασθεὶς καὶ συγκεῖμενος ἐκ πλοίων 360, κομιζόντων ὡσαύτως τροφὰς καὶ πολεμεφόδια. Ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες τῶν δύο τούτων στόλων Σοφιάν καὶ Γεζίδ, δὲν ἐτόλμησαν νὰ σταθμεύσωσιν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παράλια διὰ τὸν φόβον τοῦ ἐλληνικοῦ πυρὸς καὶ κατέφυγον ἀμφοτέρω εἰς τὸν Κιανὸν κόλπον (εἰς τὰ Μουντανιᾶ) τῆς ἀντικρὺ κειμένης Βιθυνίας. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἐξηγοῦσι ῥητῶς, ἂν οἱ δύο οὗτοι στόλοι ἀπεβίβασαν ἐν τῷ μεταξύ τὰ ἐφόδια αὐτῶν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ. Τοῦτο ἐν τούτοις φαίνεται πιθανόν, διότι ἂν δὲν ἡδύναντο νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι δὲν εἰσπόρεσαν παντάπασιν νὰ προσορμισθῶσιν ἵνα παραδώσωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον ὅσα ἐκόμιζον χρήσιμα εἰς αὐτὸ πράγματα· καὶ πλὴν τούτου διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ὁ Μωσλεμᾶς τοσαῦτα παθὼν ἐκ τοῦ προηγούμενου χειμῶνος, ἡδυνήθη ἔτι νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πολιορκίαν ἐπὶ πέντε περίπου μῆνας. Ὅπως δὴ ποτε, καὶ ἂν ἡ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία ἀνεζωπυρήθη μέχρι τινός, ἀπὸ θαλάσσης οὐδεμία ἐγένετο ἔφοδος· ἐξεναντίας δ' ἔπαθον οἱ πολέμιοι πρὸς τοῦτο

τὸ μέρος δεινὴν τινα συμφορὰν. Αἱ δύο νεωστὶ καταπλεύσασαι μοῖραι εἶχον πολλοὺς ναύτας Αἰγυπτίους καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας χριστιανούς. Οἱ πατέρες αὐτῶν εἶχον ἄλλοτε δεχθῆ προθύμως τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν, ἕνεκα τῆς θρησκευτικῆς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους διαφωνίας καὶ τῆς καταδρομῆς ἣν ἐξ αὐτῆς ἔπασχον· ἀλλ' αὐτοὶ μὴ γνωρίσαντες οἴκοθεν τὴν καταδρομὴν ταύτην, καὶ ἐξεναντίας τυραννόμενοι ἤδη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, καὶ εὐρεθέντες αἰφνης ἐνώπιον τῆς μεγάλης τοῦ χριστιανισμοῦ πρωτευούσης, παρесьρῆθησαν ὑπὸ ἀκαταμαχῆτου ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν ἐνθουσιασμοῦ· καὶ συνεννοηθέντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπεφάσισαν ὁμοθυμαδὸν νὰ αὐτομολήσωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Λύουσι λοιπὸν διὰ νυκτὸς τὰ ἀκάτια τῶν πλοίων καὶ ἐξορμῶσι διὰ μιᾶς πρὸς τὴν πόλιν εὐφημοῦντες τὸν βασιλέα. Τὸ πλῆθος τῶν ἀκατιῶν ἦτο τοσοῦτον ὥστε κατὰ τὸν Θεοφάνην ἀπὸ τῆς Ἱερείας (ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας) ἕως τῆς πόλεως ὁλόξυλον φαίνεσθαι τὴν θάλασσαν.» Οὐδ' εἰς τοῦτο περιωρίσθη ἡ τῶν Ἀράβων ζημία· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τῶν αὐτομολῶν ὅτι οἱ δύο ἐν τῷ Κιανῷ κόλπῳ κρυπτόμενοι στόλοι ἔμειναν ἔρημοι ναυαγίων, ἐξέπεμψε κατ' αὐτῶν δρόμοντας καὶ διήρεις ἐπὶ τῶν ὁπίων κατασκευάσθησαν πυρφόροι σίφωνες, καὶ κατέστρεψε δι' αὐτῶν τὴν ἐχθρικὴν ἐκείνην δύναμιν· «καὶ λαβόντες τὰ σκῦλα οἱ ἡμέτεροι, λέγει ὁ Θεοφάνης, καὶ τὰς δαπάνας αὐτῶν, μετὰ χαρᾶς καὶ νίκης ὑπέστρεψαν.» Καὶ ἕτερον δὲ τραῦμα ἐπηνέχθη εἰς τοὺς πολεμίους. Ἐπειδὴ ἀποβάντες ἀπὸ τῶν πλοίων, ἐλεηλάτουν πᾶσαν τὴν μέχρι Νικαίας καὶ Νικομηδείας χώραν, τὰ βασιλικά στρατεύματα ἐπιτεθέντα αἰφνης, ἐξεδίωξαν αὐτοὺς ἐκείθεν, ἀφοῦ πολὺν ἐπροξένησαν αὐτοῖς φόνον.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 718 ἔτους ὁ Μωσλεμᾶς μετὰ δεκάμηνον πολιορκίαν οὐ μόνον οὐδὲν εἶχεν εἰσέτι κατορθώσει, ἀλλὰ καὶ πλείστην ὄσσην ὑπέστη ζημίαν. Χάρις εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Ἀναστασίου Β' ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχεν ἄφθονον προμήθειαν σίτου· ἐπειδὴ δὲ ἔθαλασσοκράτει, τὰ ἀλιευτικὰ αὐτῆς πλοιάρια δὲν ἐκωλύοντο νὰ ἀγρεύωσιν ἰχθύας εἰς τε τὰ παράλια τείχη καὶ εἰς τὰς νήσους· καὶ πολλὰ φορτηγὰ ἐκόμιζον ἀπὸ τῆς ἀντικρῆ Ἀσίας ποικίλα ἄλλα τρόφιμα. Ἐνῷ δὲ ἡ δαψίλεια ἐπεκράτει οὕτω ἐν τῇ βασιλευσούσῃ, ὁ παρακείμενος ἀραβικὸς στρατὸς ἔπασχε δεινὴν τῶν ἀναγκαίων στέρξιν· καὶ μετ' ὀλίγον τοσοῦτος ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς λιμὸς, ὥστε «πάντα τὰ ἀποθνήσκοντα ζῷα αὐτῶν κατήσθιον, ἵππους τε καὶ ὄνους καὶ καμή-

λους· φασὶ δέ τινες ὅτι καὶ ἀνθρώπους τεθνεῶτας καὶ τὴν ἑαυτῶν κόπρον εἰς τὰ κλίβωνα βάλλοντες καὶ ζυμοῦντες ἥσθιον,» λέγει ὁ χρονογράφος. Ὑποθέτομεν ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι μία ἐκ τῶν ἀνυποστάτων ἐκείνων φημῶν αἵτινες συνήθως παρακολουθοῦσι τὰς μεγάλας συμφοράς. Ἀλλὰ ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν τὴν ὀλεθρίαν ταύτην εἰκόνα τῆς καταστάσεως τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, πιθανώτατον εἶναι ὅτι, καθὼς λέγει ὁ Θεοφάνης, ἐνέσκηψεν εἰς αὐτὸ λοιμικὴ νόσος ἐξ ἧς ἀπέθανε μέγα πλῆθος ἀνθρώπων. Ὡς ἂν δὲ μὴ ἤρουν πάντα ταῦτα τὰ δυστυχήματα, οἱ Βούλγαροι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ λεηλατήσωσι τὸν ἐξητονημένον ἐκεῖνον στρατὸν, ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ καὶ ἔσφαξαν, ὡς φημίζεται, 22,000 ἀνδρῶν, Ἐννοεῖται ὅτι τὰ κατὰ τὸν Μωσλεμᾶν ἀπέβησαν ἐντεῦθεν παντελῶς ἀμήχανα· διὸ ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τέλους παρὰ τοῦ καλῖφου Ὁμάρ τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

Ἡ ἀνάζευξις ἐγένετο τῇ 15 αὐγούστου 718, ἐν ὀλόκληρον ἔτος ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ πολιορκία. Ὁ περιλιπόμενος στόλος, προσελθὼν ἀπὸ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας, ὑπεδέχθη τὰ ἐλευσινὰ λείψανα τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ. Ὅπως ἄθλια ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι, ἐνῷ διὰ τὴν προσεγγίζουσαν ἡσημερίαν εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ ἀνακἀμψῃ εἰς Συρίαν διὰ ζῆρας δὲν ἐτόλμησε νὰ πράξῃ τοῦτο ἀλλὰ προετίμησε νὰ ἐκτεθῇ εἰς μακρὸν καὶ ἐπικίνδυνον πλοῦν. Ἀφ' ἐτέρου ἄπορον εἶναι πῶς ὁ θαλασσοκρατῶν Λέων ἐπέτρεψεν εἰς τὰ ἐχθρικά πλοῖα νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παράλια τῆς Θράκης καὶ νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἀνενοχλήτως τὸν πεζικὸν στρατὸν. Ἴσως δὲν ἠθέλησε νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους καὶ νὰ διακινδυνεύσῃ διὰ νέας μάχης τὴν εὐτυχῇ τῆς ἀμύνης αὐτοῦ ἐκβασιν· ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀραβικὸς στόλος ἡδυνήθη ἤδη νὰ προσορμισθῇ εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν καὶ νὰ παραμείνῃ παρ' αὐτῇ ἡμέρας τινὰς ἵνα ἐπιβιβάσῃ τὸν πεζικὸν στρατὸν, ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν ἣν ἀνωτέρω ἐξεφέρομεν, ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι μοῖραι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου ἡδυνήθησαν ὡσαύτως νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην καὶ νὰ ἀποβιβάσωσι τὰ ἐφόδια τὰ ὅποια τότε ἐκόμιζον, πρὶν καταφύγωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Βιθυνίας.

Ἡ μεγάλη λοιπὸν πεζικὴ καὶ ναυτικὴ στρατιὰ ἡ ἀπειλήσασα τὴν

ὑπαρξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὅλου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀνεχώρησεν ἄπρακτος καὶ κακῶς ἔχουσα ἀπὸ τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐγούστου μηνός. Ἀλλὰ μόλις εἰσελθοῦσα εἰς τὴν Προποντίδα κατελήφθη ὑπὸ καταιγίδος δεινῆς, ἐξ ἧς πλεῖστα τῶν πλοίων τούτων συνετρίβησαν εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους τῆς μικρᾶς ἐκείνης θαλάσσης, μάλιστα δὲ εἰς τὴν Προκόννησον, τὴν σημερινὴν νῆσον τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἐνῷ δὲ τὰ περιλιπούμενα τῶν πλοίων διέπλεον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, νέα πάλιν ἐπέσκηψεν ἐπ' αὐτὰ τρικυμία ἐξ ἧς πάντα τὰ σκάφη αὐτανδρὰ κατεποντίσθησαν, πλὴν δέκα· ἄλλὰ καὶ ἐκ τούτων πέντε συνελήφθησαν, ὥστε πέντε καὶ μόνα διεσώθησαν εἰς Συρίαν ἵνα ἀναγγείλωσι τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀράβων ὑπῆρξε τῳόντι φοβερά, διότι ἀπώλεσαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχείρησιν δις χίλια καὶ πεντακόσια πλοῖα καὶ 500 περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε μία τῶν εὐτυχεστάτων στιγμῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Οὐδέποτε ὁ μωαμεθανισμὸς ἐταπεινώθη πλεότερον· οὐδέποτε ὁ σταυρὸς ἐθριάμβευσε λαμπρότερον. Οἱ γενναῖοι καὶ εὐσεβεῖς κάτοικοι τῆς πόλεως ἔδραμον εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν πρωτεύοντα ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἵνα εὐχαριστήσωσι τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον θεοτόκον, εἰς τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ἀπέδωκαν τόσῳ μᾶλλον τὴν λύτρωσιν αὐτῶν ὅσῳ ἡ πολιορκία καὶ ἤρξατο καὶ διελύθη καθ' ἣν ἡμέραν τελοῦμεν τὴν κοίμησιν τῆς ὑπεργίας ἡμῶν Δεσποίνης καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· ἵνα δὲ ἐσαεὶ πανηγυρίζεται τὸ μέγα ἐκεῖνο ἄθλον, ἡ μνήμη αὐτοῦ προσετέθη εἰς τὴν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου ἀκολουθίαν δι' ἧς μέχρι τῆς σήμερον πάντες οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ δοξολογοῦσι κατ' ἔτος καὶ χαιρετίζουσι τὴν μητέρα τῆς ζωῆς, τὴν διὰ τοῦ ἀπροσμάχητου αὐτῆς κράτους τοσάκις ἐκ παντοίων κινδύνων ἐλευθερώσασαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ θρήσκευμα. Τὰ ἐπινίκια καὶ αἱ εὐφημῖαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἥτις τότε τοῦλάχιστον ἐπίστευεν ὅτι ὤφειλε τὴν σωτηρίαν αὐτῆς εἰς τοὺς ἀτρύτους τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀγῶνας. Ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ ὁ πάπας Γρηγόριος Β' ἐπεμψε τὰς εἰκόνας τοῦ βασιλέως ἡμῶν εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως. Δύο κίνδυνοι, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐπῆλθεν ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ μικρὸν μετ' αὐτὴν, ἀπετράπησαν δραστηρίως ὑπὸ τοῦ Λέοντος. Διαρκούσης τῆς πολιορκίας, ὁ

πρωτοσπαθάριος Σέργιος, ὁ στρατηγὸς ἦτοι διοικητὴς τῆς Σικελίας, νομίσας ὅτι ἐπικείται ἡ ἄλωσις τῆς βασιλευούσης καὶ ἡ διάλυσις τοῦ κράτους, ἀπεφάσισε νὰ γείνη κύριος τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἀλλὰ μὴ τολμῶν ν' ἀποκαλύψῃ διὰ μιᾶς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ σκοπὸν, ἔσπεψε βασιλέα ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν, τὸν Κωνσταντινουπολίτην Βασίλειον, υἱὸν Γρηγορίου τοῦ Ὀνομαγούλου, ὃν καὶ μετωνόμασε Τιβέριον. Ἀλλ' ὁ Λέων, ἅμα ἀκούσας τὰ γενόμενα, ἐξαπέστειλεν εἰς Συρακούσας, καίτοι ἔχων ἔτι ἀπέναντι αὐτοῦ τοὺς πολεμίους, τὸν πιστὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις, ἀφικόμενος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Σικελίας, συνεκάλεσε τὸν λαὸν καὶ ἀνέγνωσεν αὐτῷ τὰ βασιλικά γράμματα ἐξ ὧν ἐδήλωθη ὅτι καὶ τὸ βασίλειον ὑφίστατο, καὶ οἱ πολέμιοι ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ ἀναγκασθῶσι νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν. Ὅθεν ἀνευφημήθη ἀμέσως ὁ βασιλεὺς Λέων, παρεδόθη δὲ ὁ ἀρπάσας τὴν ἀρχὴν Βασίλειος εἰς τὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις ἔπεμψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ προελήφθη τοιοῦτοτρόπως ὁ διαμελισμὸς τοῦ κράτους. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 719, ὁ πρῶτος βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἐπεχείρησε νὰ ἀνακτῇ αὖθις τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνεννοήθη μετὰ τινων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων τῆς πρωτεύουσας, καὶ, ἀποβαλὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τῶν ὁποίων ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν. Ἦδη δὲ ἐπλησίαζε μετὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτε οὗτοι, ἐνδίδοντες ἐν μέρει εἰς τὰς ἀπειλὰς καὶ ἐν μέρει εἰς τὰς φιλοφρονήσεις τοῦ Λέοντος, παρέδωκαν εἰς τὸν βασιλέα τὸν Ἀναστάσιον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὁ μὲν Ἀναστάσιος καὶ ἄλλοι τινὲς ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς ἄλλας καθυπεβλήθησαν ποινάς.

Ὁ μεγαλεπήβολος λοιπὸν καὶ μεγαλοπράγμων βασιλεὺς Λέων ἠσφάλισεν οὕτω ἀπανταχόθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας καὶ ἰσχυρᾶς δυναστείας. Ἡ μακρὰ, ὑπὲρ τὴν εἰκοσιπενταετίαν διαρκέσασα, ἀναρχία κατέπαυσεν· ἅπαντες οἱ οἰωνοὶ ἐφαίνοντο αἴσιοι· οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ προῖδῃ ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὸ κράτος θέλει ἐκτεθῆ εἰς δεινὸν θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικὸν κλονισμόν. Καὶ ὅμως ὁ κλονισμὸς ἐπῆλθεν· ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν ὑπῆρξε μόνον ἀρχηγέτης νέας δυναστείας· ὑπῆρξεν ἐν ταύτῳ δημιουργὸς ἀναμορφώσεως ἥτις ἔμελλεν ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα νὰ ἀνασειῇ τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ ἀναμόρφωσις αὕτη δὲν ἠὺδοκίμησε καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀλλ' εἰάν ἀπέτυχε κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπέτυχεν οὐχὶ ἕνεκα τῆς ἀδεξιότητος τῶν πρωτουργῶν αὐτῆς. Αἱ περιστάσεις τοῦ τότε κόσμου δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ παραγάγῃσιν ἅπαντας τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου τοὺς καρπούς. Ἡ μήπως ἡ νεωτέρα μεταρρύθμισις, καίτοι ἐγένετο εἰς χρόνους πολὺ εὐδαιμονοτέρους, δὲν ἐναυάγησεν ὅλως ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Εὐρώπῃ; Καθ' ἑαυτὸ ἐν τούτοις τὸ βούλευμα, καὶ ἡ σύνεσις καὶ ἡ μετριοπάθεια μεθ' ἧς διεζήχθη, ἀρκοῦσιν εἰς τὸ νὰ τιμῇσιν τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμόν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου ἀποτελοῦσιν ἰδίαν τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας περίοδον, περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολουθῶν δεκάτῳ βιβλίῳ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Πῶς εἶχε πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς τὸ κράτος ἐν ἀρχῇ τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης περιόδου ἡ ἑκτασις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἦτο πολὺ μικροτέρα τῆς ἐκτάσεως ἣν εἶχε κατὰ τὴν πρώτην τῆς προηγουμένης περιόδου ἑκατονταετηρίδα. Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ τὸ χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς κράτος ἀπέβαλε πρὸς βορρᾶν τὴν κάτω καὶ τὴν ἄνω Μοισίαν, τὴν ἐντὸς τοῦ Ἰστρου Δακίαν, τὴν Δαρδανίαν, καὶ τὰ μεσόγεια τῆς βορείου Ἰλλυρίας, ἥτοι τὰς σημερινὰς χώρας Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Κροατίαν, Μορλακίαν, Δαλματίαν καὶ ἄνω Ἀλβανίαν. Προσέτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἔστειν πρὸς δυσμὰς μὲν τὴν ἄνω Ἰταλίαν καὶ τὸ ἐπὶ μικρὸν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνακτηθὲν μέρος τῆς Ἰσπανίας· πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἄπασαν τὴν παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν Ἀφρικὴν ἀπὸ τῶν Ἡρακλείων στηλῶν μέχρι τοῦ Σουεσσικοῦ ἰσθμοῦ· πρὸς ἀνατολὰς δὲ τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν. Καὶ πλὴν τούτου, ἐντὸς αὐτῶν τῶν χωρῶν, ὅσων τὸ ἀνατολικὸν κράτος διετήρει τὴν κυριαρχίαν, καὶ εἰς τὰς ὁποίας προηγουμένως ἤδη εἶχον ἐγκατασταθῆ διάφοροι ξενικαὶ φυλαὶ, παρεισέφρησαν πάλιν Σλαῦοι μὲν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, Λομβαρδοὶ δὲ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ κάτω Ἰταλίᾳ. Τὸ κράτος λοιπὸν τοῦτο ἡκρωτηριάσθη δεινῶς, ὃ δὲ Ἑλληνισμὸς ἐν τῷ περιλιπομένῳ αὐτῷ μέρει ἐνοθεύθη ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον.

Καὶ ὅμως τὸ ἀνατολικὸν κράτος οὕτως ἔχον, ἦτο ἀκόμη τὸ πλουσιώτερον καὶ τὸ βέλτιον διοικούμενον ὄλων, ὅσα ὑφίσταντο κατ' ἐκεῖνο

τοῦ χρόνου περὶ αὐτό. Συγκείμενον ἐξ ὅλης σχεδὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐξ ὅλων τῶν μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας νήσων, πλὴν τῆς Κύπρου, ἐκ τῶν μεταξὺ Αἴμου καὶ Ταινάρου χωρῶν, τῆς μέσης καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, περιελάμβανε τὰς βιομηχανικωτέρας καὶ ἐμπορικωτέρας τῆς οἰκουμένης χώρας. Ἐὰν ἀπέβαλε τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Καρχηδόνα, ἐὰν ἡ Ῥώμη ἔνεκα τῶν πολλῶν ἀλώσεων καὶ καταστροφῶν, ὅσας ὑπέστη, ἀπώλεσε τὸ ἀρχαῖον κάλλος καὶ ἀξίωμα, ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο πάντοτε ἡ λαμπροτέρα πόλις τῆς γῆς. Οὐδεμία δὲ τῆς ἀρχαιότητος, ἢ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πόλις εἰμπορεῖ νὰ δώσῃ ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦτο ἡ μεγάλη τῆς ὕγδότης ἑκατονταετηρίδος βασιλεύουσα, ἥτις, συνδυάζουσα ἐν ἑαυτῇ τὰ μνημεῖα καὶ τὰς ἐξείς τοῦ ἐλληνικοῦ, τοῦ ῥωμαϊκοῦ, τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἀσιανοῦ κόσμου, εἶχεν ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα καὶ τύπον. Δὲν προσήκει ἐνταῦθα νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἀκριβῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκείνης περιγραφὴν. Περὶ τῆς θέσεως αὐτῆς, τῆς πρώτης ἰδρύσεως, τῆς ἐκτάσεως καὶ τινων μνημείων, οἶον τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, εἶπομεν ἄλλοτε ὅσα ἠδύναντο νὰ ρηθῶσιν ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ. Ἦδη παραθέτομεν τὰς ὀλίγας δυστυχῶς εἰδήσεις, ὅσαι περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς περὶ τῶν ποικίλων καὶ θαψιλῶν αὐτῆς πόρων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἀριθμοῦσα ὑπὲρ τὰς 500,000 κατοίκων, ἦτο ὁμολογουμένως τὸ μέγιστον ἐμπορεῖον τοῦ τότε κόσμου. Ἐκεῖ συνέρρεον οἱ παντοδαποὶ ἔμποροι τῶν διαφόρων μωαμεθανικῶν ἐπικρατειῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οἱ ἔμποροι τῶν πρὸς βορρᾶν σκυθικῶν καὶ γερμανικῶν φυλῶν, οἱ ἔμποροι τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἰσπανίας τῆς Γερμανίας καὶ αὐτῆς τῆς Βρετανίας. Ἐκεῖ μετεκομίζοντο τὰ προϊόντα τῶν τριῶν μερῶν τῆς γῆς καὶ τὰ βιομηχανήματα τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, δίδοντα ἀφορμὴν εἰς τὰ ποικιλώτερα συναλλάγματα τοῦ εἰσγωγικοῦ, τοῦ ἐξαγωγικοῦ καὶ τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. Ἀπαντα τὰ προηγουμένως ἀκμάσαντα μεγάλα ἐμπορεῖα ἢ εἶχον ὅλως ἐκλείψει, ὅπως ἡ Καρχηδὼν, ἢ εἶχον μαρानθῆ παραδόξως, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ῥώμη· ὥστε ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκληρονόμησεν ὁλόκληρον τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον μεμερισμένην τοῦ κόσμου περιουσίαν· τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ διὰ τὴν εὐρυθμον αὐτῆς διοίκησιν, τὰ τακτικὰ δικαστήρια, τοὺς σοφοὺς νόμους καὶ τὰς ποικί-

λας τοῦ βίου ἀνέσεις, παρείχεν εἰς τοὺς συναλλαττομένους ἐγγυήσεις καὶ εὐκολίας, τὰς ὁποίας οὐδαμοῦ ἄλλου ἠδύναντο τότε νὰ εὕρωσιν. Ἐντεῦθεν ἡ ἐμπορία ἀπέβη τοσοῦτον ἐπικερδής, ὥστε πολλάκις καὶ αὐτοὶ τῶν βασιλέων οἱ πλησιέστατοι συγγενεῖς δὲν ἀπηξίουσαν νὰ μετέρχωνται αὐτήν. Ἡξεύρομεν λ. χ. ὅτι ἡ βασίλισσα Θεοδώρα, ἡ σύζυγος τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου ἀκμάσαντος Θεοφίλου, μετεκόμιζεν ἐπὶ ἰδίων ὀγκάδων ἐκ Συρίας ποικίλα εἶδη, τὰ ὅποια ἐκποιούμενα εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πρωτευούσης, πῦξανον οὐκ ὀλίγον τὴν πρόσδορον τοῦ ἰδιαιτέρου τῆς βασιλίσσης ταμείου. Καὶ πολλὰ μὲν ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημόσια καταστήματα χρησιμεύοντα ὡς ἀποθήκαι τῶν ἐμπορευμάτων, ἅτινα συνεκεντροῦντο αὐτόθι, ἵνα πωληθῶσιν, εἴτε πρὸς ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν, εἴτε πρὸς ἐξωτερικὴν διαπόρθημυσιν. Τὰ δὲ πολυτελέστερα καὶ πολυτιμότερα τῶν ἐμπορευμάτων τούτων ἀπετίθεντο ἐντὸς κολοσσίου οἰκοδομήματος, τὸ ὅποιον ἠγείρετο εἰς τὸ βορειανατολικὸν τῆς πόλεως μέρος, μετὰξὺ τῆς ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῆς ἀπλουμένης ἀγορᾶς τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ τοῦ ἐν τῇ κορυφῇ τῆς τριγωνοειδοῦς βασιλευούσης ὑψουμένου μεγάλου παλατίου· ἐκεῖ πιθανῶς, ὅπου σήμερον ὑπάρχουσι τὰ λεγόμενα Βεζεστένια τῆς ὀθωμανικῆς πρωτευούσης. Τὰ πολυάριθμα τοῦ καταστήματος τούτου ἐργοστάσια ἐξήστραπτον ἐκ σηρικῶν καὶ χρυσοπάστων ὑφασμάτων, ἐπιτηδεύειας ἐκτεθειμένων, ἵνα ἐλκύωσι τὴν προσοχὴν, καὶ δελεάζωσι τὴν φιλοκαλίαν τῶν διαβαινόντων. Ὀνομάζετο δὲ Λαμπτήρ, ἢ λαμπτήρων οἶκος, διότι πᾶσαν ἐσπέραν ἐφωταγωγεῖτο μέχρι βαθείας νυκτὸς διὰ ρεύματος φωτὸς ἐκ πολλῶν λαμπτήρων σχηματιζομένου. Ὁ Λαμπτήρ εἶχε πυρποληθῇ ἐν μέρει ἐπὶ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ «Νίκα,» καὶ ῥητῶς δὲν λέγεται ἂν ἀνφοδομήθη· ἀλλὰ πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἐξηκολούθησεν ἀποτελῶν ἐν τῶν καλλίστων τῆς πόλεως κοσμημάτων, καὶ τὴν πλουσιωτέραν αὐτῆς ἀποθήκην. Ἐπειδὴ δὲ συνέπεσεν ὁ λόγος περὶ φωταγωγίας, μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι πᾶσα ἡ Κωνσταντινούπολις ἐφωτίζετο τὸ ἐσπέρας διὰ λαμπτήρων ἀναπτομένων πανταχοῦ μὲν αὐτῆς, μάλιστα δ' ἐν τοῖς τριόδοις καὶ ἐν τοῖς καπηλείοις. Ἡ διατάξις αὕτη τοῦ τακτικοῦ φωτισμοῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐκτελῇται ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἐκατονταετηρίδος καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἑδεσσαν· ἀλλ' ἀφοῦ αὗται ἔπεσον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Μωαμεθανῶν ἀπώλεσαν τὸ πλεονέκτημα τοῦτο, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις ἔμεινε τότε ἡ μόνη ἴσως ἐπὶ

γῆς τακτικῶς φωτιζομένη πόλις. Βεβαίως ὁ φωτισμὸς οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν διὰ τοῦ ἀερίου φωτισμὸν, ἀλλὰ πρὸ τῆς εὐρέσεως τοῦ ἀερίου ἀμφιβάλλομεν ἂν ὑπῆρχον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους πολλαὶ πόλεις ἰσοφαρίζουσαι κατὰ τοῦτο πρὸς τὴν βασιλεύουσαν τῆς ὁγδόης ἑκατονταετηρίδος.

Τὸ μέγα αὐτῆς ἐμπόριον διεξήγετο διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ θαλάσσης ἢ διὰ ξηρᾶς, διότι ἡ θάλασσα παρεῖχε πολὺ πλείονα εὐκολίαν τῆς ἀπεστερημένης ὁδῶν καὶ ἀσφαλείας στερεᾶς. Καὶ τὸ μὲν λεγόμενον ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὅτι «ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θλασσοκρατεῖ μέχρι τῶν Ἑρακλείων στηλῶν καὶ πάσης ὁμοῦ τῆς ὧδε θαλάσσης,» δὲν ἦτο ὅλως διόλου ἀληθές ὡς πρὸς τὴν ὁγδόην ὅτε οἱ Μωαμεθανοὶ, κύρισι γενόμενοι τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς δυτικωτέρας Ἀφρικῆς, καὶ μετ' ὀλίγον τῆς Ἰσπανίας, συνεκρότουں στόλους μεγάλους, δι' ὧν εἶχον πολιορκήσει προσφάτως τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐξηκολούθησαν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν νήσων. Ἀλλ' ἂφ' ἐτέρου τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἄρχον τῶν πλείστων ἀρκτικῶν παραλίων τῆς Μεσογείου καὶ τῶν πλείστων νήσων, καὶ κατασκευάζον στόλους οὐδὲν ἥττον πολυαρίθμους τῶν μωαμεθανικῶν, καθυπερτέρους δὲ αὐτῶν συνήθως ἕνεκα τοῦ ὑγροῦ πυρός, συνεμερίζετο μετὰ τῶν ἀντιπάλων ἐκείνων τὴν μέχρις Ἑρακλείων στηλῶν ἡγεμονίαν· κατὰ δὲ τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν ὁμολογουμένως ἐπλεονέκτει διὰ τε τὸ ἐμπορικώτερον πνεῦμα τῶν κατοίκων αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπικαιροτέραν θέσιν τῆς βασιλευούσης, καὶ προσέτι τὴν συνετὴν ἐπιμέλειαν, δι' ἧς ἡ κυβέρνησις ἐνεψύχωνε καὶ προῆγε τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἐθνικῆς δυνάμεως. Πρὶν προχωρήσωμεν παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὁ ἐστεμμένος συγγραφεὺς δὲν μεταχειρίζεται τὸν συνήθη ὄρον «αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων» ἀλλ' ἕτερον λέγων «αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως.» Καὶ πάλιν ἐν ἐτέρῳ τῆς αὐτῆς πραγματείας χωρίῳ «Βασιλέα Κωνσταντινουπόλεως» ἀποκαλεῖ τὸν ἄρχοντα τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πραγματεία αὕτη δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἐπίσημος, ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι, πρὸς τῇ ἐπικρατεστάτῃ ἐπανυμίᾳ «αὐτοκράτωρ» ἢ «βασιλεὺς Ῥωμαίων» ἐγένετο χρῆσις οὐδὲν ἥττον ἐπίσημος καὶ τῆς «αὐτοκράτωρ» ἢ «βασιλεὺς Κωνσταντινουπόλεως.» Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν προστασίαν ἣτις ἐνέμετο τοῖς ναυτιλλομένοις. Οἱ ναυτικοὶ, οἱ πλώϊμοι,

καθώς τοὺς ἔλεγον τότε, ἀπηλλάσσοντο πολλάκις φόρων τινῶν τοῦλάχιστον ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν, περὶ ἧς προΐοντος τοῦ λόγου θέλομεν εἶπει πλειότερά τινα, ὅτι ἐν ἀρχαῖς τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος οἱ πλώιμοι τῆς Πελοποννήσου ἐξηρέθησαν τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ συντελέσωσιν εἰς τινα ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείαν. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος Ἰδρυσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰδὸς τι ναυτικῆς τραπέζης. Τὰ δὲ νεώρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον τοσαύτην προμήθειαν ναυπηγησίμου ξυλείας, σχοινίων, ιστίων, σιδήρου καὶ ἄλλων τοιούτων εἰδῶν, ὥστε περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Γ' παρεσκεύαζεν ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν στόλους 2,000 καὶ 2,600 χελανδίων. Τὰ πλοῖα ταῦτα τῶν ὑποίων τὸ ὄνομα ἐνθυμίζει τὰς μεγάλας ἀκάτους τὰς γαλλιστὶ λεγομένους chalands, ἦσαν οὐχὶ κυρίως πολεμικὰ ἀλλὰ φορτηγὰ, καὶ ἐξαιρέτως, ὡς φαίνεται, ἱππαγωγὰ, διότι λέγεται, ὅτι ἕκαστον αὐτῶν μετεκόμιζεν ἀνὰ 12 ἵππους, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι εἶχον ἱκανὸν μέγεθος. Τὸ αὐτὸ δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ ἐκ τοῦ περιστατικοῦ, ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ἀσθενήσας μετεκομίσθη ἐκ Σηλυβρίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ χελανδίου· ὅπερ προὔποτίθησιν ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο ἠδύνατο νὰ παράσχη τῷ βασιλεῖ τὴν ἀπαιτουμένην ἄνεσιν.

Τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσέπραττεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κατ' ἔτος πρόσδοτον οὐ μικράν, ἥτις συνίστατο κυρίως εἰς τοὺς τελωνιακοὺς δασμοὺς. Τὸ θαλάσσιον τελωνεῖον τῆς βασιλευούσης δὲν ἦτο ἰδρυμένον παρ' αὐτῇ τῇ πόλει, ἀλλ' εἰς ἱκανὴν ἀπὸ αὐτῆς ἀπόστασιν, ἐντὸς τῶν δύο πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν παρακειμένων πορθμῶν, καὶ ἐν μὲν τῷ Βορρῶφ εἰς τὸ λεγόμενον ἱερὸν Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, μεταξὺ τοῦ «Ροῦμελι-καθάκ» καὶ τοῦ «Ἀνατόλ-καθάκ» ἐν δὲ τῷ Ἑλλησπόντῳ, εἰς Ἀβυδὸν. Πλὴν δὲ τῶν τελωνιακῶν δασμῶν, πολλὰς προσόδους ἐδίδεν ὁ ἐπὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων φόρος, ὅστις κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν πολυαριθμῶν ἐμπόρων, τραπεζιτῶν, βιομηχάνων, καπήλων. Καὶ ἐπὶ τέλους ἱκανὰ ἐπορίζετο τὸ ταμεῖον ἐκ τοῦ μισθώματος τῶν ἐργαστηρίων, τὰ ὅποια ἐνοικιάζοντο ὑπὸ τοῦ δημοσίου ἐντὸς τῶν ἐπὶ τούτῳ οἰκοδομηθέντων καταστημάτων, οἷα ἦσαν ὁ Λαμπτήρ, τὸ Πορφυροπόλιον καὶ ἄλλα πολλὰ, κατὰ τὰ ποικίλα εἶδη τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας. Εἰς τὴν συνεποσοῦτο ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης τὸ κατ' ἔτος εἰσπραττόμενον ποσόν, δὲν γνωρίζομεν. Ὑπάρχει περὶ τῆς ὁδο-

κάτης εκατονταετηρίδος πληροφορία, ἣν καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 74 τοῦ παρόντος τόμου), καὶ καθ' ἣν αἱ ἐτήσiai ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰσπράξεις τοῦ δημοσίου ταμείου συνεποσύντο τότε εἰς 109,500,000 δραχμῶν. Ἐν τῇ δωδεκάτῃ εκατονταετηρίδι ἴσως συνέβη, ἕνεκα τῶν σταυροφοριῶν, πλειοτέρα τις ἀνάπτυξις εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐμπόριον· ἀφ' ἐτέρου ὅμως δύο τινὰ πιθανῶς ἐπενήργησαν τότε εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ὅλης ἐμπορικῆς κινήσεως τῆς πόλεως ταύτης, τὸ μὲν ὅτι πολλὴ ἀναρχία ἐπεκράτησεν εἰς τὰς Ἀσιανὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὸ δὲ ὅτι περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ Νορμανδοὶ ἀπήγαγον ἐξ Ἑλλάδος πολλοὺς ἐργάτας τῶν μεταξωτῶν ἰδίως ὑφασμάτων, καὶ ἱδρυσαν ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἐργοστάσια, τὰ ὅποια ἀφῆρεσαν ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν κράτος τὸ ὑπ' αὐτοῦ πρότερον κατεχόμενον μονοπώλιον τῶν ὑφασμάτων τούτων, ἐξ οὗ οὐ μικρὰ βεβαίως κέρδη συνέρρεον ἄλλοτε εἰς τε τὰ ἰδιωτικὰ ταμεῖα καὶ εἰς τὸ δημόσιον. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ὅλη ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ δωδεκάτῃ εκατονταετηρίδι, δὲν διέφερε πολὺ τῆς κατὰ τὴν ἐνάτην ἐμπορικῆς κινήσεως. Ὅπως δὴ ποτε τὸ ποσὸν ἐκείνου τῶν εἰσπράξεων ὅσον ἀόριστον καὶ ἂν ἦναι, παρέχει ἡμῖν ἔννοιάν τινα, εἰ καὶ ἀμυδράν, τῶν δαψιλῶν τῆς βασιλευούσης καὶ τοῦ ἐπιλοίπου κράτους πόρων, περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ὁποίων δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ σχετικὴ τοῦ νομίσματος ἀξία ἦτο τότε μειζων, ἢ τὰ νῦν, (διότι ὑπολογίζεται εἰς τὸ πενταπλάσιον καὶ ἐπέκεινα τοῦ σημερινοῦ) καὶ ὅτι ἐπομένως τὰ ποσὰ, τὰ ὅποια ἀναφέρομεν εἰς δραχμὰς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν νομισμάτων ἀξίαν ἐκπροσωποῦσι σήμερον, κατὰ τὴν σχετικὴν αὐτῶν ἀξίαν, πολὺ μεγαλύτερα κεφάλαια.

Μηδὲ νομίσῃ τις ὅτι πᾶς ὁ πλοῦτος, πᾶσα ἡ ἐμπορία, πᾶσα ἡ δύναμις καὶ ἡ ζωὴ τοῦ κράτους συνεκεντρώθησαν ἐν μόνῃ τῇ πρωτεύουσῃ καὶ ὅτι ἀλλαχοῦ αὐτοῦ ἐπεκράτει ἐρήμωσις καὶ καταστροφή, ὥς τινες ἠξίωσαν. Ἐχομεν περιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης γενομένην ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καμενιάτου, καὶ παριστῶσαν ἡμῖν τὴν πόλιν ταύτην ὅπως εἶχε περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου. Ἡ πόλις λέγεται πλουσιωτάτῃ οὐ μόνον διὰ τὴν ναυτικὴν τοῦ λιμένος αὐτῆς κίνησιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δαψίλειαν τῶν προϊόντων, ἅτινα παρῆγεν ἡ ἐπιμελῶς περὶ αὐτὴν διεξαγομένη γεωργία. Ὅ,τι δὲ ἰδίως συνετέλει εἰς

τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς, ἦτο ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τῆς δημοσίας λεωφόρου, ἥτις ἦγεν ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὅσαι δὴποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀνωμαλῖαι αἱ ἐπικρατοῦσαι ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ἔνεκα τῶν βαρβαρικῶν καὶ ἰδίως τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν, αἱ ἀνωμαλῖαι αὗται δὲν διεκώλυον τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν τῆς μεγάλης ὁδοῦ, τῆς τότε ἀπὸ τοῦ ἄδριατικῷ κόλπου μέχρι τοῦ θερμαϊκοῦ παρατεινομένης. Ἐντεῦθεν παμμιγῆς ὄχλος ἁλλοδαπῶν καὶ ἡμεδαπῶν ἐπλήρουν τὰς ἀγυῖας τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ δὲ ἀγορὰ αὐτῆς ἔβριθεν ἀνθρώπων διοδεύοντων καὶ συναλλαττομένων. Καὶ οὐ μόνον ἡ ἐμπορία ἤκμαζεν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ ἡ βιομηχανία. Τὰ ἐργοστάσια τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου, τοῦ κασιτέρου, τοῦ μολύβδου καὶ τοῦ ὑέλου ἦσαν τσαῦτα, ὥστε ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀνάγκας ὁλοκλήρου ἄλλης πόλεως. Ἡ εὐπορία τῶν κατοίκων ἀνεφαίνετο ἐν τε τῇ πολυτελεῖ αὐτῶν διαίτῃ, καὶ ἐν τοῖς κεφαλαίοις τὰ ὁποῖα ἀπεταμύουν· διότι λέγεται, ὅτι οἱ πολλοὶ ἐκτήσαντο ἐνταῦθα θησαυροὺς παμπληθεῖς χρυσοῦ, καὶ ἀργυρίου, καὶ λίθων τιμίων, τὰ δὲ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἦσαν τοσοῦτον συνήθη, ὅσον ἁλλαχοῦ τὰ ἐξ ἐρίου. Οὐδὲ περιωρίζοντο οἱ Θεσσαλονικεῖς εἰς τοιαύτας μόνον δαπάνας, ἀλλὰ καὶ σχολεῖα συνετήρουν ὀνομαστά, εἰς ἃ συνέρρεεν ἡ νεολαία τῆς Μακεδονίας, ἀσκουμένη περὶ λόγους καὶ ἐπιστήμας καὶ τέχνας. Ἀναφέρει δὲ ὁ Καμενιάτης καὶ ἄλλας τῆς Μακεδονίας πόλεις, ἰδίως τὴν Βέροιαν καὶ τὴν Δημητριάδα, ὡς διαπρεπούσας ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν κατοίκων καὶ τῇ εὐπορίᾳ αὐτῶν.

Κατερχόμενοι δὲ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εὐρίσκομεν ἐνταῦθα πόλεις παραδόξως ἀκμαζούσας ἐν τῇ ὁγδόῃ καὶ ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐξαιρέτως ἔνεκα τῶν βιομηχανικῶν αὐτῶν καταστημάτων, τὰς Πάτρας, τὴν Κόρινθον, τὰς Θήβας. Ἐνταῦθα κατεσκευάζοντο τάπητες πολυτελεῖς, καὶ μεταξωτὰ καὶ λινὰ καὶ πορφυρᾷ ὑφάσματα θαυμάσια. Ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀναφέρεται εἰς Πάτρας οἰκογένειά τις, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν ὁμιλήσει πάλιν, τῆς ὁποίας ἡ κινητὴ περιουσία, ἥτοι τὰ χρηματικὰ κεφάλαια, τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκευή, τὰ πολυτελῆ ἱμάτια καὶ ἑπιπλά, τὰ πλοῖα καὶ τὸ πλῆθος τῶν δούλων καὶ τῶν ὑποζυγίων ἦσαν ἀντάξια βασιλέων κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πυρφυρογεννήτου, τοῦ ὁποίου ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ θαμβωθῇ εὐκόλως, καθ' ὃ συνειθισμένος ὦν εἰς τὴν λαμ-

πρότητα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείων. Ἡ πληθὺς τῶν δούλων καὶ τῶν κτημάτων τῆς οἰκογενείας ἐκείνης ἦτο τοσαύτη, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς τρισχίλιοι δούλοι ἀπηλευθερώθησαν καὶ ἐστάλησαν ὡς ἄποικοι εἰς Ἰταλίαν, εἰς δὲ τῶν κληρονόμων ἔλαβεν ὀγδόηκοντα κτήματα εἰς τὸ μερίδιον αὐτοῦ. Καὶ δὲν περιωρίζετο ὁ τοιοῦτος πλοῦτος εἰς μίαν οἰκογένειαν μόνον. Ἡ εὐπορία τῆς ὅλης τῶν Πατρῶν πόλεως καταφαίνεται ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς, ἡ δὲ δύναμις μαρτυρεῖται ἀποχρώντως ἐκ τούτου, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἐκατονταετηρίδος, ἦτοι ἐν τῇ μέσῃ τῆς περιόδου ἐν ἣ εὕρισκόμεθα, αἱ Πάτραι, πολιορκηθεῖσαι ἀπὸ θαλάσσης μὲν ὑπὸ στόλου μωαμεθανικοῦ, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ ὑπὸ ἀποίκων Σλαύων, δεινὴν ἐπιχειρησάντων τότε ἐπανάστασιν, κατώρθωσαν οἴκοθεν καὶ μηδεμίαν λαβοῦσαι παρὰ τῆς κυβερνήσεως ἐπικουρίαν ἢ ἀποκρούσασιν τοὺς μωαμεθανοὺς, νὰ κατατροπώσασιν δὲ κατὰ κράτος τοὺς Σλαύους. Ἐκ τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις ὅτι τὸ συνήθως λεγόμενον, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὴν πᾶσαν τὴν ζωὴν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ κράτους, μὴ καταλιποῦσα εἰς τὰς κοινότητας μηδὲν ἔχνος αὐτοτελοῦς ἐνεργείας, καὶ νεκρώσασα αὐτὰς διὰ τοῦ συστήματος τούτου, δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν μέρει ἀληθές. Ὅτι αἱ Πάτραι εἶχον ἐγχωρίους ἀρχὰς ἰσχυρῶς ὀργανωμένας καὶ δυναμένας νὰ ὀπλίσωσι πληθυσμὸν πολυάριθμον καὶ ἐνεργόν, ἐξάγεται ἀποχρώντως ἐκ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος γεγονότος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ κράτους ἡ ἐπὶ τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου πόλις τῆς Χερσῶνος, ἥς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παραστήσωμεν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐμπορικὴν ἀκμὴν (σελ. 333), ἐξηκολούθησε δι' ὅλης σχεδὸν ταύτης τῆς περιόδου κυβερνωμένη ὑπὸ τῶν ιδίων αὐτῆς ἀρχόντων, τοῦ καλουμένου *Πρωτευόντος* καὶ τῶν λεγομένων *Πατέρων* τῆς πόλεως ἢ *Δυνατῶν*, καὶ μόνῃ οὕτω ἐκπροσωποῦσα τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν εἰς τὰς βορείους ἐκείνας χώρας, μέχρις οὐ ἐπὶ Θεοφίλου ἀπεστάλη καὶ αὐτόθι στρατηγὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἦτοι γενικὸς Διοικητῆς τοῦ θέματος Χερσῶνος. Περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, δὲν ἔχομεν ἀκριβεστέρως πληροφορίας γινώσκομεν ὅμως ὅτι δύο κυρίαι, ἐξ αὐτῶν καταγόμεναι, ἡ Εἰρήνη καὶ ἡ Θεοφανῶ, ἐκάθισαν ἐντὸς τῆς περιόδου ταύτης ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι περιφανεῖς οἰκο-

γένειαι κατέκουν τότε ένταῦθα καὶ ὑποδεικνύει τήν τε ἠθικὴν καὶ ὕλικήν αὐτῶν δύναμιν.

Ἐν γένει δὲ ἡ κυρίως Ἑλλάς παρίστησι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εὐπορίαν καὶ ἐνεργητικότητα ἥς συνήθως δὲν ἔχομεν ἔννοιαν. Ἡ Ἑλλάς μετὰ τῶν νήτων τοῦ Αἰγαίου ἐξαρτῶει ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα καταλύσῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος Γ'. Ἐπὶ τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ κατὰ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ Β', ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ἀξιόλογος μοῖρα τοῦ στόλου δι' οὗ ὁ ἀρχηγὸς τῆς στάσεως ἐπολιόρκησε τὴν βασιλεύουσαν, συνέκειτο ἐκ πλοίων ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰς αὐτὸν προσελθόντων, ἦσαν δὲ τὰ πλοῖα ταῦτα τὸν ἀριθμὸν 350. Ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος μόνῃ ἡ Πελοπόννησος ἔδωκεν εἰς ἐκστρατεῖαν τινὰ ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν σταλεῖσαν χιλίους πολεμιστηρίους ἵππους, ἑστρωμένους καὶ χαλινωμένους. Ἐκ τούτων δὲ πάντων συνάγεται ἀριδῆλως ὅτι ἡ δοξασία τοῦ Φαλλμεράϋερ καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ, καθ' ἣν ἡ Ἑλλάς κατακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Σλαύων ἐν τῇ ἔκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἔπαθε τοσαύτην ἐξ αὐτῶν δῆλωσιν καὶ καταστροφὴν, ὥστε μέχρι τῆς δεκάτης κατήντησεν ἀληθὲς σκυθικὴ ἐρημία, εἶναι πλᾶσμα τῆς φαντασίας τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων, ἀνατρεπόμενον ὑπὸ γεγονότων ἀναμφισβητήτων. Μὴ-λησμονήσωμεν τελευταῖον νὰ ἐπιφέρωμεν ὅτι μία τῶν δυτικωτέρων ἑλληνικῶν νήσων, ἡ Κέρκυρα, κατέβαλλεν ἐν τῇ ὀδωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατ' ἔτος, εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 14 κεντηνάρια χρυσοῦ ἥτοι 1,500,000 περίπου δραχμῶν, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ χρυσοῦ ἀξίαν.

Ἀλλὰ μάλιστα ἡ μικρὰ Ἀσία μετὰ τῶν παρακειμένων αὐτῇ νήσων περιελάμβανε πόλεις ἀκμαίας καὶ μεγάλας, φρούρια ὀχυρά, πολὺ λάκκις ἀναχαιτίσαντα τὸν μωαμεθανικὸν χεῖμαρρον, καὶ πληθυσμὸν πυκνὸν καὶ μάχιμον. Ἐκεῖ ἐστρατολογοῦντο τὰ πλεῖστα καὶ κράτιστα τῶν ταγμάτων, δι' ὧν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀντηγωνίζετο κατὰ τῶν ἀδιακόπως ἐπιτιθεμένων πολεμίων ἐκεῖ κατέκουν οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Καππαδόκαι, οἱ Γαλάται, οἱ Λυκάονες, οἱ Κίλικες, οἱ Ἰσαυροὶ, οἵτινες ἅπαντες ἐξελληνισθέντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ττον, καὶ ταῦτίσαντες τὴν ἰδίαν τύχην μετὰ τῆς τύχης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, δὲν ἔπαυσαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν γνησίων Ἑλλήνων τῆς παραλίας καὶ τῶν νήσων, ἀφειδῶς χύνοντες τὸ αἷμα

αὐτῶν εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς μάχης τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς.

Περιγραφὰς τῶν πόλεων καὶ τῶν βιομηχανημάτων τῆς μεγάλης ἀσιανῆς χερσονήσου δὲν ἔχομεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ. Βραδύτερον θέλομεν παρρησιάζεσθαι ἐκ πηγῶν ἀσφαλῶν ὅποσον αἱ πόλεις ἐκείναι ἤκμαζον ἐν τῇ 11 καὶ τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι προσλαβοῦσαι τὴν ἀκμὴν ταύτην οὐχὶ βεβαίως τότε κατὰ πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων εἰς οὓς εὐρισκόμεθα πλούσιαι οὔσαι καὶ εὐδαίμονες. Ἐνταῦθα δὲ ἀνάγκη νὰ περιορισθῶμεν εἰς πενιχράς τινας εἰδήσεις. Περιεσώθη λ. χ. εἰς ἡμᾶς γεγονὸς, μαρτυροῦν ὅποσον ἐθεραπείετο αὐτόθι ἡ κτηνοτροφία· διότι ἱστορεῖται ὅτι Θωμᾶς τις, ἐγκριτος πολίτης τῆς μικρᾶς κατὰ τὴν Ἀρμενίαν πόλεως Λυκανδοῦ, ἣ πρόοικος ὡς λέγει αὐτὸν ὁ Πορφυρογέννητος, προσέφερε ποτε εἰς τὸν βασιλέα δῶρον μυρίων προβάτων, ἐχόντων τοῦτο τὸ παράδοξον προτέρημα, ὅτι ἐκάστη αὐτῶν χιλιάς διεκρίνετο τῆς ἑτέρας δι' ἰδίου χρώματος· καὶ τὰ μὲν χίλια πρόβατα ἦσαν μέλανα, τὰ δὲ ἕτερα χίλια λευκότριχα, καὶ ἕτερα χίλια σποδοειδῆ, καὶ ἕτερα ῥαντὰ (κηλιδωτὰ), καὶ ἕτερα πυρρὰς ἔχοντα τὰς ὀφείας καὶ ἕτερα φαῖα, καὶ ἄλλα πάλιν ξανθὰς ἔχοντα τὰς τρίχας, καὶ ἄλλα περκνὰ, καὶ ἄλλα φοινικώτριχα, καὶ ἄλλα τελευταῖον χρυσιζοντα· ἐξ οὗ ἐπεγράφη ἐν τῷ περιστύλῳ τῆς πόλεως τὸ ἀκόλουθον ἀστεῖον λόγιον «Τὶ Κωνσταντινούπολις; τὶ Λυκανδός; τὶ Θωμᾶς ὁ πρόοικος; τὶ βασιλεὺς;» Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἀναφέρομεν τὸ διηγημάτιον τοῦτο διὰ τὸν ποικίλον χρωματισμὸν τῶν προβάτων, ὅς τις ἦτο πιθανώτατα κατὰ τὸ πλεῖστον τεχνητὸς, ἀλλὰ μόνον ὡς παρέχον ἐνδόσιμόν τι περὶ τῆς πολλῆς ἐπιδόσεως, ἣν εἶχε λάβει εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας ἡ τῶν βοσκημάτων ἐπιμέλεια. Ἰνα δώσωμεν δὲ ἔννοιαν τινα, ἔστω καὶ ἄοριστον, τοῦ πληθυσμοῦ τινῶν ἐπαρχιῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μνημονεύομεν ἐνταῦθα ὅτι, ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος, εἰς ἐκστρατείαν τινὰ τῆς Κρήτης, τῆς καταληφθείσης τότε ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὑπὸ τῶν μωχμεθανῶν, τὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Καρίαν, Λυκίαν, Παμφυλίαν, καὶ μέρος τῆς Φρυγίας, ἔδωκε στρατιώτας μὲν 6,600, ναυδάτας δὲ 6,760, ἥτοι ἐν ὅλοις 13,360 ἄνδρας· καὶ τὸ θέμα τῆς Σάμου, ὅπερ, ἐκτὸς τῆς νήσου ταύτης, περιελάμβανε ἐπὶ τῆς παρακειμένης Ἀσίας τὴν χώραν τῶν Ἐφεσίων, καὶ τὴν τῶν Ἀδριαμυττηνῶν, ἔδωκεν εἰς τὴν αὐτὴν ἐκστρατείαν στρατιώτας 5,000, ναυδάτας δὲ 4,680, ἥτοι ἐν

ὅλοις 9,680 ἄνδρας. Ἐκ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀκριβῶς τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῶν δύο τούτων θεμάτων, διότι δὲν γνωρίζομεν κατὰ τίνα ἀναλογίαν ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἐγένετο συνήθως ἡ στρατολογία. Οὔτε αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἐδώκαμεν ἤδη περὶ τῶν στρατολογικῶν ἐν τῷ κράτει διατάξεων, οὔτε αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας θέλομεν ἔτι δώσειν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ, εἶναι ἱκαναὶ νὰ διαφωτίσωσι τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα· ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ ἐν τῇ προκειμένῃ στρατείᾳ δὲν ἐγένεε λόγος περὶ πανδήμου στρατολογίας, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ προσημειωθέντες ἀριθμοὶ ἐκδηλοῦσιν ἀναλογίαν τινὰ ἐπὶ τοῦ ὅλου τῶν κατοίκων ἀριθμοῦ. Τούτου δὲ τεθέντος, ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἀναβιβάζωμεν τὴν ἀναλογίαν ταύτην, ἐντὸς τῶν συνήθων αὐτῆς ὄρων, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν λ. χ. ὅτι ἐστρατολογήθησαν δέκα ἐπὶ τοῖς χιλίοις, ὁ πληθυσμὸς τῶν δύο ἐκείνων θεμάτων ὑπερέβαινε τὰ δύο ἑκατομμύρια ψυχῶν. Καὶ ὅλον μὲν τὸ κράτος ἀπὸ τῆς ἐβδόμης μάλιστα ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ὑπῆρχεν ἐπὶ τὸ στρατιωτικώτερον διωργανωμένον, ἰδίως ὅμως ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπῆρχεν ὁ τοιοῦτος διοργανισμὸς ὁλοσχερέστερος, διότι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸ κράτος εἶχεν ἄμεσον γείτονα τὸν φοβερώτερον τῶν πολεμίων αὐτοῦ, ἦτοι τοὺς μωαμεθανούς. Τούτου ἕνεκεν εἶχεν ὀργανωθῇ ἐνταῦθα καὶ εἰδὸς τι τηλεγραφικῆς ὑπηρεσίας, σκοπὸν ἐχούσης νὰ ἀναγγέλλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ἀκαρεῖ πάντα τὰ στρατιωτικὰ κινήματα τῶν περὶ τὴν Κιλικίαν ἀράβων. Ἡ τηλεγραφικὴ αὕτη ὑπηρεσία διεξήγετο διὰ πυρσῶν ἀναπτομένων ἐπὶ ὀκτῶ ὑψηλῶν ὀχυρωμάτων ἀλληλοδιαδόχως κειμένων κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἀπὸ Ταρσοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἦσαν τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἐν περιόπτῳ κείμενα ὀχυρώματα τὰ ἐξῆς· πλησιέστατα μὲν τῆς Ταρσοῦ τὸ φρούριον Λοῦλον, κατόπιν δὲ τούτου ὁ Ἀργαῖος, ἔπειτα ὁ Ἰσαμος, μετὰ τούτον ὁ καλούμενος Αἰγιαλὸς, ὕστερον ὁ λεγόμενος Μάμας, ὃν διεδέχετο ὁ Κίρκος, καὶ τοῦτον πάλιν ὁ Μόκιλλος, ἐκείνων δὲ ὁ τοῦ Ἀγίου Αὐξεντίου βουνὸς, ὃν παρατηρήσαντες οἱ ἐπὶ τοῦ ἐν αὐτῷ τῷ Παλατίῳ τοῦ Φάρου ἡλιακοῦ σταθμεύοντες σκοποὶ, ἤπτον καὶ αὐτοὶ τὸν φανὸν αὐτῶν, ὥστε ἅμα γενομένης ἐπιδρομῆς τινος ἐν Κιλικίᾳ, ἡ περὶ τούτου ἀγγελία ἐφθανεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ὥρᾳ μιᾷ, ἔτι δὲ ταχύτερον εἰς τὰς καθ' ὁδὸν κειμένας ἐπαρχίας, αἵτινες ἠδύναντο οὕτω νὰ διατάξωσιν ἀμέσως τὰ δέοντα. Ἀνάλογοι δὲ τηλεφανεῖς σκοπιαὶ ὑπῆρχον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὡς αὐτῶς ἐν Πε-

λοποννήσῳ, ἕνεκα τῶν συχνῶν ἀπὸ θαλάσσης μωαμεθανικῶν ἐπιδρομῶν. Καὶ ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ὅποσον βραδέως ἐνίστε ἡ ἀνθρωπότης προβαίνει εἰς τελείωσιν τῶν ἀπλουστέρων κατὰ τὸ φαινόμενον εὐκολιῶν τοῦ βίου. Ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι ὑπῆρχον πρόχειρα πάντα τὰ συστατικὰ τὰ ἀπαρτίζοντα τὸν τελειότερον ἐναέριον τηλέγραφον. Πρῶτον αὕτῃ τοῦ τηλεγράφου ἡ ἰδέα, δεύτερον οἱ ἀναγκαῖοι πρὸς διαβίβασιν τῶν σημείων πύργοι, τρίτον, ἡ πρὸ καιροῦ γνωστὴ τοιαύτη ἢ τοιαύτη συμβολικὴ γραφή, οὐδ' ἀπῆ-τεῖτο, εἰμὴ νὰ συνδυασθῶσι τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα, ἵνα διαβιβάζωνται πόρρωθεν καὶ τάχιστα αἱ ποικιλώτεραι εἰδήσεις. Οὐχ ἦττον ὁ συνδυασμὸς οὗτος δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ περιωρίζοντο εἰς τὴν στοιχειώδη διὰ φρυκτωρίων τηλεφάνειαν, καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθῃσι χίλια ἔτη πρὶν ἢ κατορθωθῇ τὸ ἀπλούστατον ἐκεῖνο ἐπινόημα, τοῦ ὁποίου ἔπειτα ἐπῆλθε μετ' οὐ πολὺ καὶ διὰ μιᾶς σχεδὸν ἡ ἑξαισία διὰ τοῦ ἡλεκτρικοῦ σύρματος τελείωσις.

Περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν ἐτησίων εἰσπράξεων τοῦ κράτους, οὐδὲν ἔχομεν ἀσφαλὲς διδόμενον, ἀλλὰ τεκμήρια μόνον ὅπως οὖν διδακτικά. Ἡ βασίλισσα Θεοδώρα ἀναγκασθεῖσα ἐν ἔτει 856 νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν, παρέδωκεν εἰς τὴν σύγκλητον 140 ἑκατομμύρια δραχμῶν, αἵτινες εἶχον ἐναποταμιευθῇ ὑπ' αὐτῆς καὶ τοῦ προαποθανόντος συζύγου αὐτῆς Θεοφίλου ἐκ τῶν δημοσίων εἰσπράξεων, ἀφοῦ ἀμφότεροι ἐπήρκεσαν εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους ἐν διαστήματι ἐτῶν εἰκοσιῆξ'. Ἰνα ἐκ τοῦ ἀποταμιεύματος τούτου συμπεράνωμέν τι περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν εἰσπράξεων, πρέπει νὰ ἡξεύρωμεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος διετέλεσε δι' ὅλης σχεδὸν τῆς βασιλείας αὐτοῦ εἰς ἀδιαλείπτους πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς πολέμους, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ἀνεδείχθη εὐτυχὴς εἰς τοὺς πολέμους τούτους, ὅτι προσέτι κατεσκεύασε πολλὰ λαμπρότατα καὶ πλουσιώτατα οἰκοδομήματα, τῶν ὁποίων ἡ περιγραφὴ ὑπὸ τε τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων μάρτύρων καταδεικνύει ὅτι ἔδαπάνησεν εἰς αὐτὰ ποσὰ ὑπέρογκα, ὅτι ἐπὶ πᾶσιν ἡ ὅλη τοῦ Θεοφίλου βασιλεία ὑπῆρξε πολυτελεστάτη περὶ τε τὴν ἀποστολὴν δαπανηρῶν πρεσβειῶν καὶ τὴν ἄλλην κυβερνητικὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡδυνήθη νὰ καταλίπῃ, μετὰ τοιαύτην οἰκονομικὴν διαχείρισιν, περισσεύμα τσοσούτων ἑκατομμυρίων, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ εἰσπράξεις τοῦ κράτους ἦσαν ἀψιλέσταται.

Τοιαῦται εἶναι αἱ ὀλίγαι καὶ ἀτελεῖς εἰδήσεις, ὅσας ἡδυνήθημεν νὰ συλλέξωμεν περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δημοσίων καὶ ιδιωτικῶν αὐτοῦ πόρων. Ἐξ αὐτῶν συνάγεται ὅτι κατὰ τοῦτο ἡ κατάστασις αὐτοῦ δὲν ἦτο τοσοῦτον ἀθλία, ὅσον ἐνίοτε παριστάνεται. Ἡ δὲ κατάστασις αὕτη θέλει προσλάβει ἐτι μείζονα εἰς τὰ ὅμματα ἡμῶν ἀξίαν, ὅταν παραβάλωμεν αὐτὴν πρὸς τὰ λοιπὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑφιστάμενα περὶ αὐτὸ κράτη. Ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, οὐδὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κράτος τὸ δυνάμενον, ἔστω καὶ πόρρωθεν, νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν λόγῳ βιομηχανίας, ἐμπορίας, ναυτιλίας, καὶ διοικητικῆς τάξεως καὶ ἐμπειρίας. Αἱ γερμανικαὶ καὶ φραγκικαὶ φυλαὶ διετέλουν ἐτι διηρημένοι εἰς πολλὰς μικρὰς, ἀσυντάκτους, πτωχὰς καὶ διχονοοῦσας πρὸς ἀλλήλας ἡγεμονείας. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ Ἀραβες ἡδυνήθησαν τῷ 711 νὰ διαπεράσωσιν εἰς Ἰσπανίαν, νὰ γίνωσιν ἐν μάχῃ μιᾷ κύριοι ἀπάσης τῆς μεγάλης ἐκείνης χερσονήσου, καὶ νὰ ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν τὴν Εὐρώπην, ἐνῷ περὶ τὰ τέλη τῆς 7 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, εἰς τοὺς κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πολέμους αὐτῶν δὲν ἔπαυσαν ἀναχαιτιζόμενοι καὶ πολλάκις ἡττώμενοι. Κατὰ δὲ τὰς δύο πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔπαθον δεινотάτας συμφοράς. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως τὴν καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπροξένησαν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην αἱ δύο μεγάλαι ἐκεῖναι νίκαι τῶν ἡμετέρων βασιλέων (σελ. 296—304 καὶ 347—352) καὶ τὴν εὐλάβειαν, δι' ἧς οἱ ῥῆγες, οἱ ἐξάρχοντες, οἱ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς δύσιν ἐθνῶν προσηνέχθησαν τότε εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς δυνάστας. Ἀλλοίαν ὅλως ὅψιν παρίστα τὸ ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος προκύψαν μέγα ἐν τῇ Ἀνατολῇ μωαμεθανικὸν κράτος. Ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος τὸ κράτος τοῦτο ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Σινικῆς μέχρι τῶν Πυρρηναίων· οἱ πόροι αὐτοῦ ἦσαν ἀνεξάντλητοι· οἱ στρατοὶ πολυάριθμοι· οἱ στόλοι ἐνάμιλλοι τῶν στόλων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅμως τὸ κράτος τοῦτο οὕτως ἔχον δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ ὡς πρὸς τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς βασιλεῖον τὰς πρώτας αὐτοῦ ὁρμητικὰς κατακτήσεις· ὁ δὲ ἀγέρωχος αὐτοῦ καλὶφης, ὁ πρῶτος πολιορκήσας τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πολιορκίας ταύτης, ἠναγκάσθη νὰ τελέσῃ φόρον εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχην. Οἱ μάχιμοι ὁπαδοὶ τοῦ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ κηρυχθέντος νέου δόγματος ὑπῆρξαν μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας

ἀκαταγώνιστοι, ἀλλὰ δὲν ἀνεφάνησαν ἐπιτήδειοι νὰ κυβερνήσωσι τοσαύτας χώρας καὶ τοσαῦτα ἔθνη, οὐδ' ἡδυνήθησαν ἐπὶ πολὺ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐνότητα τοῦ προχείρους ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντος κολοσσιαίου οἰκοδομήματος. Μακροὶ καὶ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι ἀγῶνες παρέλυσαν πρωῒμώτατα τὰς δυνάμεις αὐτῶν, καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος ἤρχισε τὸ μωαμεθανικὸν κράτος νὰ κατακερματίζεται. Τότε ἀπεσπάρθησαν ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Ἰσπανία ὑπὸ τοὺς Ὀρμιάδας· περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἑδρισίδαι ἀπέβησαν ἀνεξάρτητοι ἐν τῇ δυτικωτέρᾳ Ἀφρικῇ, καθ' ὅλην δὲ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα οἱ Ἀγλαβῖται, οἱ Ταχρηῖται, οἱ Σοφφαρίδαι, οἱ Σαμανίδαι, οἱ Τουλωνίδαι, οἱ Ἰξιδῖται, οἱ Ἀμαδαῖνται ἱδρυσαν ἰδίας δυναστείας εἰς τὴν μέσσην Ἀφρικὴν, εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Ἀσίας. Ἡ ἰσχὺς τῶν ἐν Βαγδατίῳ διατριβόντων Ἀββασιδῶν, οἵτινες ἐλογίζοντο ὑπέρτατοι τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἡγεμόνες, πολυειδῶς ἐμειώθη καὶ ἡκρωτηριάσθη. Ὅθεν τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος καθ' ὅλην τὴν παρούσαν περίοδον οὐδένα ὑπέστη μέγαν ἐξ αὐτοῦ κίνδυνον, ἐπὶ δὲ τῆς ἀκολούθου μακεδονικῆς δυναστείας ἐμελλε νὰ ἀναλάβῃ ἐπιθετικὸν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγῶνα, καὶ νὰ ἀνακτήσῃ οὐκ ὀλίγας τῶν χωρῶν, ὅσας προηγουμένως ἀπώλεσε.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ κατάστασις τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς, καθ' οὓς χρόνους ὁ Λέων Γ', καταβαλὼν τοὺς μωαμεθανικοὺς στρατοὺς τοὺς ἐπιχειρήσαντας τὴν δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἀνέλαβε τὰς ἡνίας τῆς κυβερνήσεως. Ἡ μὲν ἔκτασις αὐτοῦ εἶχεν ἐλαττωθῇ πολὺ, ἔνεκα ὅμως τῶν δαψιλῶν καὶ ἐπιτηδείως χρησιμοποιουμένων αὐτοῦ πόρων, ἦτο πάντοτε τὸ ἰσχυρότερον τῆς Εὐρώπης κράτος καὶ ἐνάμιλλον τοῦ μωαμεθανικοῦ. Ἀλλὰ, καθὼς εἵπομεν ἤδη, ἡ ὑλικὴ δύναμις δὲν ἀρκεῖ, ἵνα τὰ ἔθνη εὐδοκιμήσωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅσον ἐντέχνως καὶ ἂν ᾖναι ὥργανωμένη· ἀπαιτοῦνται προσέτι ἠθικά τινα ἐλατήρια, δι' ὧν καὶ μόνον περιποιεῖται ἀνεξάντλητος ζωὴ καὶ δραστηριότης εἰς τὰς ὑλικὰς τῶν ἐθνῶν δυνάμεις. Ὁ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμὸς δὲν ἐστερεῖτο βεβαίως ἐμπορικῆς, βιομηχανικῆς, ναυτικῆς δεξιότητος· δὲν ἐστερεῖτο ἐπιστήμης καὶ τέχνης καὶ διοικητικῆς ἐμπειρίας· δὲν ἐστερεῖτο τελευταῖον οὐδὲ πολεμικῆς ἀνδρείας· ἂν δὲν εἶχε τὰ προτερήματα ταῦτα, δὲν ἦτο δυ-

νατὸν νὰ συντηρηθῇ, ὅσον συνετηρήθη, νὰ δημιουργήσῃ τοσοῦτους πόρους, καὶ νὰ ἀνθῇ ἐπὶ μακρὸν εἰς ἀδιαλείπτους πολεμίους. Ἄλλ' ὥς πολ-
λάκις εἶπομεν, τὸ ἰσχυρότατον τῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων τοῦ ἦτο ἡ πρὸς
τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ ἀφοσίωσις. Τὸ θρήσκευμα τοῦτο ἐπρέσβευεν ἀρχὰς
καὶ δοξασίας ἐπιτηδεΐας βεβαίως νὰ μετεωρίσωσι τὸ πνεῦμα, καὶ νὰ
κρατύνωσι τὴν καρδίαν· παρεκτὸς τῶν εὐγενεστέρων περὶ μελλούσης
ζωῆς καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς προςδοκιῶν, ἐπρέσβευεν ὡς πρὸς τὸν
παρόντα βίον τὴν ἰσότητα, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον,
τὴν ἐθελοθυσίαν, τὴν ἐργατικότητα, πάντα ὅσα ἡδύναντο νὰ ἐπενερ-
γήσωσιν εἰς τὴν ἀνύψωσιν καὶ τελείωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου χαρακτῆρος.
Ὅπόσον τοῦτο εἶναι ἀληθὲς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς πνευματικῆς καὶ
πρακτικῆς δραστηριότητος, ἣν ἀνέδειξαν ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἐπιφανέ-
στεροι κήρυκες τοῦ νέου δόγματος ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου μέχρι
τῶν Ἀθανασίων καὶ τῶν Συνεσίων. Ἄλλ' αἱ ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι, ἵνα
παρειδύσωσιν ἐντὸς τῶν σπλάγχχνων τῆς κοινωνίας, καὶ διαμορφώσωσι
τὸ πνεῦμα καὶ τὸ φρόνημα ὅλων αὐτῆς τῶν τάξεων, δεόν νὰ συμπε-
ριπλακῶσι μεθ' ἅπαντος αὐτῆς τοῦ βίου διὰ καταλλήλων πρὸς τοῦτο
πρακτικῶν θεσμῶν. Δυστυχῶς δὲ τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ χριστιανι-
σμοῦ τύπων καὶ θεσμῶν οἵοι μάλιστα διεμορφώθησαν ἀπὸ τῆς τρίτης
ἐκατονταετηρίδος, δὲν ἀνταπεκρίθησαν πάντοτε πρὸς τὰς ἀρχικὰς
αὐτοῦ ἐπαγγελίας. Ἰδίως ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξις τοῦ μοναχικοῦ βίου
κατήντησε νὰ ἀφαιρῇ ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ κοινωνίας μυριάδας ἀνθρώπων,
καὶ νὰ καθιστᾷ οὕτως ἐντελῶς ἄχρηστον εἰς τὸν πρακτικὸν βίον με-
γάλην αὐτῆς μερίδα· αἱ δὲ ποικίλαι καταχρήσεις αἱ παρεισχαθεῖσαι
περὶ τινὰ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας σημείων, συνε-
τέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ μακρίνωσι τὰς ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς
δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι ἔμενον ἐν τῷ κόσμῳ. Ἴνα δώσωμεν τῆς
ἀλλοιωσεως ταύτης ἀκριβῆ ἔννοιαν, καὶ ἐν ταύτῃ προλάβωμεν πᾶσαν
τῶν λόγων ἡμῶν παρεξήγησιν, ἀνάγκη νὰ ἐπιφέρωμεν πλείοτέρας τι-
νάς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐξηγήσεις.

Κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας, πολλοὶ ἄνθρωποι, κι-
νούμενοι ὑπὸ τοῦ ἐνθέου ζήλου ὅςτις ἐπικρατεῖ συνήθως ἐπὶ τῆς τῶν
θρησκευμάτων ἰδρύσεως, ἐνόμιζον ἀπαραίτητον νὰ ἐνασκήσωσι ἑαυτοὺς
περὶ τὴν αὐστηροτέραν ἐκτέλεσιν τῶν παραγγελιῶν τοῦ νέου δόγματος,
ἀποχωροῦντες τῶν πειρασμῶν καὶ τῶν φροντίδων τοῦ κόσμου, καὶ διὰ-

γοντες τὸν βίον μακρὰν τῶν πόλεων, εἴτε μεμονωμένοι, εἴτε μετ' ἄλλων ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων πρὸς τὴν ἔρημον φερόμενων. Ἐντεῦθεν ὁ ἐρημικὸς, ὁ μοναχικὸς βίος, ὅστις ὡς πολλὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὴν χριστινιανικὴν πίστιν, δὲν ἦτο ἀλλότριος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Διότι ὁ νεοπλατωνικὸς Πλωτῖνος, ἐπεριδόμενος εἰς τὰ τοῦ Πλάτωνος παρὰ Φαίδωνι, καὶ Θεαιτήτῳ, ἐσύσταινε τὸ «μόνον εἶναι, μόνον πρὸς μόνον Θεὸν γενέσθαι.» Ὅπως δὴποτε ὁ μοναχικὸς βίος διὰ τῶν ἐξόχων ἀρετῶν ἃς ἀνέδειξαν πολλαὶ τῶν ἀσπασαμένων αὐτὸν μακαρίων ψυχῶν, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς πίστεως κραταίωσιν, ἀλλ' ἡ θεσμοθεσία αὕτη ἐξώκειλεν ἐκ πρώτης ἀρχῆς εἰς πολλὰ ἀτοπήματα. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα ὅσα ἐκτραγωδοῦσι περὶ τούτου οἱ ἐθνικοὶ Λιβάνιος, Ζώσιμος, Εὐνάπιος, διότι φυσικῶ τῷ λόγῳ οἱ συστηματικοὶ οὗτοι τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιοι δὲν δύνανται νὰ ἦναι οὐδ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου πολλῆς πίστεως ἄξιοι. Καὶ αὐτοὶ ὅμως οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας ὁμολογοῦσιν, ὅτι ὁ ἐρημικὸς βίος δὲν ἦτο πάντοτε ἐπιτήδειος νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν τοῦ βίου πειρασμῶν. «Κατέλιπον μὲν τὰς ἐν ἅστει διατριβάς, ἔλεγεν ὁ μέγας Βασίλειος, ὡς μυρίων κακῶν ἀφορμὰς, ἑμαυτὸν δ' οὕτω ἀπολιπεῖν ἡδυνήθην... ὥστε οὐδὲν μέγα τῆς ἐρημίας ἀπωναμέθα ταύτης.» Τὴν δ' αὐτὴν ἔννοιαν ἀναπτύσσει πλείοτερον ὁ Φίλων διὰ τῶν ἐξῆς. «Ἐγὼ πολλάκις καταλιπὼν μὲν ἀνθρώπους συγγενεῖς, καὶ φίλους, καὶ πατρίδα, καὶ εἰς ἐρημίαν ἐλθὼν, ἵνα τι τῶν θεᾶς ἀξίων κατανοήσω, οὐδὲν ὦνθησα, ἀλλὰ σκορπισθεὶς ὁ νοῦς, ἡ πάθει δηχθεὶς, ἀνεχώρησεν εἰς τάναντία· ἔστι δ' ὅτε καὶ πληθῇ μυριάνδρῳ ἐρημῷ τὴν διάνοιαν, τὸν ψυχικὸν ὄχλον σκεδάσαντος Θεοῦ, καὶ διδάξαντός με, ὅτι οὐ τόπων διαφοραὶ τό τε εὖ καὶ χεῖρον ἐργάζονται, ἀλλ' ὁ κινῶν Θεὸς καὶ ἄγων, ἡ ἂν προαιρῆται, τὸ τῆς ψυχῆς ὄχημα.» Ἄλλας δὲ δεινότερας περιπετείας τοῦ μοναχικοῦ βίου ἀποκαλύπτουσιν ἡμῖν ὁ Νεῖλος, ὁ Παχώμιος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, τοῦ ὁποίου παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ περὶ τούτου ἔπη.

- »Θνήσκουσι πολλοῖς προφρονέως θανάτοις,
- »Αὐτοὶ ὑπὸ σφατέρης παλάμης, καὶ γαστροῦ ἀνάγκη,
- »Οἱ δὲ κατὰ σκοπέλων βένθεσί τ' ἡὲ βρόχοις,
- »Μάρτυρες ἀτρεκέλης πολέμου δ' ἄπο καὶ σιονόεντος
- »Χαίρουσι βιότου τοῦδ' ἀπανιστάμενοι.
- »Ἰλαθι Χριστέ Ἀναξ πισταῖς φρεσὶν ἀφραδέουσιν! »

Καὶ ἄλλας πάλιν ἀτοπίας ἱστορεῖ ὁ Νεῖλος λέγων· «Ὡστε λοιπὸν τοὺς πολλοὺς πορισμὸν ἡγεῖσθαι τὴν εὐσέθειαν, καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον ἐπιτηδεύεσθαι τὸν πάλαι ἀπράγμονα καὶ μακάριον βίον ἢ ὅπως διὰ τῆς ἐπιπλάστου θεοσεθείας τὰς μὲν ἐπιπόνους λειτουργίας φύγωμεν, ἅδειαν δὲ ἀπολαύσεως πορισάμενοι, ἀκωλύτως ἐπὶ τὰ δοκοῦντα τὰς ἱρμὰς ἐκτείνωμεν, μετὰ πολλῆς ἀναισχυντίας καταλαζονεύομενοι τῶν ὑποδεεστέρων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τῶν ὑπερεχόντων· ὥςπερ ὑπόθεσιν τυραννίδος, ἀλλ' οὐχὶ ταπεινώσεως καὶ ἐπεικειάς τὸν ἐνάρετον βίον εἶναι νομίσαντες. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τῶν σέβεσθαι ἡμᾶς ὀφειλόντων, ὡς εἰκαῖος ὄχλος ὀρώμεθα καὶ γελώμεθα, οὐκ ἐκ πολιτείας ἀλλ' ἐκ σχήματος γνωρίζεσθαι βουλόμενοι.» Καὶ τῷ ὄντι· μήπως δὲν εἶδομεν πολλάκις ἐν τοῖς προηγουμένοις βιβλίοις τοὺς μοναχοὺς ἐγκαταλείποντας τὸν ἐρημικὸν βίον, πληροῦντας τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῶν πόλεων, ἀναμιγνυμένους εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ ἄλλως βῆθιουργοῦντας, κερδοσκοποῦντας, ἀκολασταίνοντας; Ἐν γένει προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ θεμελιώδης ἀσκητικὸς τοῦ βίου τούτου χαρακτήρ κατήντησεν ἐξαίρεσις. Συνήθως οἱ μοναχοὶ διῆγον ἤδη βίον ἄνετον καὶ εὐπαθῆ εἰς μοναστήρια πλούσια γεγόμενα διὰ τῶν πολλῶν κινήτων καὶ ἀκινήτων ἀναθημάτων, τὰ ὅποια ἀφιέρωνεν εἰς αὐτὰ ἢ τῶν ἀνθρώπων εὐλάβεια. Ταῦτα λέγοντες δὲν προαιρούμεθα νὰ καταδικάσωμεν ἀπολύτως τὴν προκειμένην θεσμοθεσίαν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν. Εἴπομεν ἤδη ὅτι ὁ μοναχικὸς βίος ἀνέδειξεν ἀρετὰς μεγάλας. Ἦτις δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι παρέσχε καὶ παραμυθίας οὐ σμικράς; Πολλὰ τεθλιμμένοι, πολλὰ ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ κόσμου τούτου καιρίως τρωθεῖσαι ψυχαί, αἵτινες, ἂν ἔμενον ἐν αὐτῷ, ἤθελον περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπόγνωσιν ἢ ἐξαχρείωσιν, εὖρον εἰς τὰ ἄσυλα ἐκεῖνα σωτηριώδη θεραπείαν τῶν θορύβων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Πολλάκις τὰ μοναστήρια παρέσχον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς, εἰς τοὺς πένητας, εἰς τοὺς ὁδοιπόρους, καταφυγὴν καὶ προστασίαν, τὴν ὁποίαν οὗτοι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους οὐδαμοῦ ἄλλοῦ ἠδύναντο νὰ εὕρωσι. Πολλάκις ὑπῆρξαν ἐν πολιτικαῖς καὶ κοινωνικαῖς τρικυμίαις, τὰ ἀσφαλῆ καταγώγια τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν, τῶν ἐπιστημῶν. Μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ χθὲς ἀκόμη ἀνεδείχθησαν προμαχῶνες πολυκροτοὶ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας· ὥστε καὶ σήμερον ἔτι ἡ θεσμοθεσία αὕτη περιεσταλμένη ἐντὸς εὐλόγων ὁρίων, ὠργανωμένη ἐπιτηδείως καὶ

αὐστηρῶς ἐπιτηρουμένη, δύναται ἴσως νὰ ἀποβῇ λυσιτελὴς τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ.

Ἀλλὰ μὴ ἐπιμένοντες πλείοτερον εἰς τὸ πρακτέον σήμερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διδάσκει ἡμᾶς κάλλιστα πῶς ἐνόει ὁ μέγας Βασίλειος τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἐρημικοῦ βίου μετὰ τοῦ πρακτικοῦ ἐπὶ ἀμοιβαίῳ ἀμφοτέρων ἀγαθῷ· αὐτοῦ τοίνυν ἐρημικοῦ βίου καὶ τοῦ μιγάδος μαχομένων πρὸς ἀλλήλους ὡς τὰ πολλὰ, καὶ διΐσταμένων, καὶ οὐδετέρου πάντως ἢ τὸ καλὸν, ἢ τὸ φαῦλον ἀνεπίμικτον ἔχοντος· ἀλλὰ τοῦ μὲν ἡσυχίου μὲν ὄντος μᾶλλον καὶ καθεστηκότος, καὶ Θεῷ συνάγοντος, οὐκ ἀτύφου δὲ διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἀβασάνιστον καὶ ἀσύγκριτον· τοῦ δὲ πρακτικωτέρου μὲν μᾶλλον καὶ χρησιμωτέρου, τὸ δὲ θορυβῶδες οὐ φύγοντος· καὶ τούτους ἄριστα κατήλλαξεν ἀλλήλοις καὶ συνεκέρασεν, ἀσκητήρια καὶ μοναστήρια δεινὰ μὲν, οὐ πόρρω δὲ τῶν κοινωνικῶν καὶ μιγάδων, οὐδὲ ὥσπερ τειχίῳ τινὶ μέσῳ ταῦτα διαλαβὼν, καὶ ἀπ' ἀλλήλων χωρίσας, ἀλλὰ πλησίον συνάψας καὶ διαζεύξας, ἵνα μήτε τὸ φιλόσοφον ἀκοινώνητον ἢ, μήτε τὸ πρακτικὸν ἀφιλόσοφον. » Τοιαύτας ὁμως ὑψηλὰς περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου δοξασίας, οὐδέποτε κατενόησαν καὶ ἐπρέσβευσαν οἱ πλείστοι τῶν ὀπαδῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου· ἀπὸ δὲ τῆς 4 μάλιστα ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ὁ βίος οὗτος ἐξετράπη εἰς καταχρήσεις δεινὰς, καὶ προσέτι εἰς ἀλλοκοτοὺς μεταμφιέσεις. Τὰ μοναστήρια, αἱ μοναί, τὰ μονιδρία, αἱ λαῦραι, τὰ κελλία εἰς ᾧ συνηγελάζοντο οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐπ' ἄπειρον. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Οἱ ὕπατοι τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ οἱ μεγιστᾶνες ἔκτιζον ἑαυτοῖς ἰδίας μονὰς, ἵνα ἔχωσι τόπον ἀποχωρήσεως ἐκ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν· οἱ ἀσθενεῖς ἔκτιζον μονὰς χάριν τῆς ὑγείας των· οἱ ἐρασταὶ χάριν τῶν ἐρωμένων αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἅπαν μὲν τὸ κράτος, ἰδίως δὲ ἡ βασιλεύουσα καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς ἔβριθον ποικίλων τοιούτων ἰδρυμάτων μεγάλων ἢ μικρῶν, τὰ ὅποια, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πολυτελεῖ ὄντα, ἐκτίζοντο πάντοτε ἐν χώραις χαριεστάταις, ἐκοσμοῦντο διὰ παραδείσων λαμπροτάτων καὶ ἔφερον ἴδια ὀνόματα, φροντιστήρια, ἀσκητήρια, σεμνεῖα, ἱλαστήρια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο μὲν ἀκριβῶς πᾶσαι αἱ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι, δὲν ἐτηροῦντο ὁμως ἀπαραβάτως ἅπαντες οἱ αὐστηροὶ τῆς μοναστηριακῆς διαίτης τυποὶ. Ὁ βίος ἦτο εὐπρεπὴς ἀλλ' ὄχι καὶ ὁλως ἀπηλλαγμένους τῶν μα-

ταιοτήτων τοῦ κόσμου τούτου· οὐδ' ἀπεκλείοντο ἐκεῖθεν αἱ ἀναμνήσεις, αἱ συγκινήσεις καὶ αὐταὶ αἱ τρυφερώτεραι συνεντεύξεις. Τὰ ἰδρύματα ταῦτα ὁμοιάζον πολὺ μᾶλλον πρὸς τὰς θερινὰς ἐπαύσεις τῶν νεωτέρων χρόνων ἢ πρὸς τὰ μοναστήρια ὅπως εἶχον ἄλλοτε ὀργανωθῆ. Καθάπερ τὴν σήμερον οἱ ἄνθρωποι, καθ' ὠρισμένας τινὰς ὥρας τοῦ ἔτους, ἀπομακρύνονται τῶν μεριμνῶν τοῦ ἐνεργοῦ βίου, ἀναπαύομενοι ἐντὸς ἀγροτικῶν ἐνδιαιτημάτων καὶ ψυχαγωγούμενοι δι' ἀναγνωσμάτων, δι' ἐκδρομῶν, διὰ μουσικῶν διαχύσεων, οὕτω μέχρι τινὸς συνέβαινε καὶ ἐν πολλοῖς τῶν ἐνδιαιτημάτων ἐκείνων, παρεκτὸς ὅτι ἐν τῶν κυρίων ψυχαγωγημάτων ἦσαν τότε αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι καὶ ψαλμωδίαί.

Ταῦτα πάντα οὐδὲν μὲν εἶχον κοινὸν πρὸς τὸν ἀρχικὸν τοῦ μοναχικοῦ βίου σκοπὸν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπιζημίως εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Τὸ δεινόν, τὸ μέγα δεινὸν ἐνέκειτο εἰς τὰ κοινῶς λεγόμενα μοναστήρια, διότι μυριάδες νέων συνέρρεον κατ' ἔτος εἰς τὰ ἐνδιαιτήματα ταῦτα τῆς ἀπραγμοσύνης, καὶ ἐνίοτε τῆς ἀκολασίας, οἱ πλεῖστοι οὐχὶ ὑπὸ ζέοντος θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἢ ἄλλης ἀνάγκης φερόμενοι, ἀλλ' ἐλαυνόμενοι ὑπὸ τῆς εἰς τὴν ἀργίαν καὶ τὴν τρυφὴν ῥοπῆς. Ἐντεῦθεν ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία ἐστεροῦντο τῶν χρησιμωτέρων καὶ ῥωμαλεωτέρων βραχιόνων, καὶ τοῦτο ἐν ᾧ καιρῷ ἡ πολιτεία εἶχε χρεῖαν ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων, ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς ἀπανταχόθεν ἐπικειμένους ἐχθροὺς τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἔθνους. Πλὴν τούτου δὲ ἐπειδὴ τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὰ μοναστήρια κτήματα ἔμενον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀφορολόγητα ὑπὸ τοῦ δημοσίου, τὰ δὲ κτήματα ταῦτα ἦσαν πολλὰ καὶ μεγάλα, ἡ πολιτεία ἐστερεῖτο ἀξιολόγου μέρους τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτὴν χρηματικῶν πόρων.

Καὶ ἐνῷ, πολλὰ καὶ τοῦ ἔθνους δυνάμεις ἐνεκροῦντο τοιαυτοτρόπως διὰ τῶν καταχρήσεων, αἵτινες παρεισέδυσαν εἰς τὸν μοναστηριακὸν βίον, ἕτερα προέκυψαν εἰς μέσον ἀτοπήματα ἐκ τῶν πολυαριθμῶν ἐξωτερικῶν τύπων, δι' ὧν ἡ ἐκκλησία περιέβαλε τὰ δόγματα αὐτῆς. Ἡ κοινὴ τῶν χριστιανῶν λατρεῖα ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀπλουστάτη· οὔτε ναοὺς εἶχον, οὔτε εἰκόνας, ἀλλὰ ἠθροίζοντο εἰς οἰκίας ἐπὶ τούτῳ ὠρισμένας, ἵνα προσφέρωσι βραχεῖαν καὶ ἀφελῇ πρὸς τὸν Ὑψιστον δέησιν, προσάγοντες ἐνταύτῳ ἐκουσίας προσφορὰς, ἐξ ὧν ἐλαμβάνοντο τὰ ἀναγ-

καὶ αὖ πρὸς τέλεσιν τῆς εὐχαριστίας καὶ τῆς ἀγάπης, ἦτοι τοῦ κοινοῦ δείπνου τῶν πιστῶν, τοῦ παριστῶντος τὴν κοινωνίαν αὐτῶν μετὰ τε τοῦ Κυρίου καὶ πρὸς ἀλλήλους· τὰ δὲ περιλιπόμενα τῶν προσφερομένων ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς κληρικούς, εὐαρίθμους ὄντας καὶ ἴσους ἅπαντας, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς πένητας χάριν τῶν ὁποίων ἐγίνοντο παρεκτός τούτου μηνιαῖαι χορηγήσεις. Ἀλλὰ προΐοντος τοῦ χρόνου, καθ' ὅσον τὸ νέον δόγμα ἐξαπλωθὲν διεδόθη εἰς πολλὰ ἀνθρώπων πλήθη· καθ' ὅσον περιῆλθεν εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν κυβέρνησιν· καθ' ὅσον ἐδέησε νὰ προσελκύσῃ ὄχλους ἐθισμένους ἀνέκαθεν εἰς ποικίλους λατρείας τύπους, ὁ χριστιανισμὸς ἤσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ διατυπωθῇ καὶ ὀργανωθῇ πληρέστερον καὶ ἐπιτηδειότερον ἢ ἄλλοτε. Ὅθεν ἀπὸ τῆς 3 ἑκατονταετηρίδος μάλιστα ἰδρῦθησαν πρὸς τέλεσιν τῆς κοινῆς λατρείας ἴδια οἰκοδομήματα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολυτελέστερον κοσμηθέντα. Οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας διεκρίθησαν εἰς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους, καθυπεβλήθησαν εἰς ποικίλην ἱεραρχίαν, καὶ περιεβλήθησαν ἄμφια μεγαλεπρεπῆ. Ἡ λατρεία ἐκανονίσθη διὰ τῆς ἰδίως λεγομένης λειτουργίας, καὶ διαφόρων ἄλλων παρασκευαστικῶν αὐτῆς προσευχῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἠϋξήσε, καὶ τιμαὶ ποικίλαι ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἰδρυτὰς καὶ προμάχους τῆς πίστεως «οὓς στρατιώτας τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας οὐκ ἂν ἀμάρτοις εἰπῶν,» λέγει ὁ Εὐσέβιος. Ἔτι δὲ βραδύτερον αἱ ἐκκλησίαι ἐκοιμήθησαν δι' εἰκόνων τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Παναγίας, καὶ ὅλων τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τοῦ νέου δόγματος, ἦτοι τῶν ἁγίων καὶ ἡρώων, οὕτως εἰπεῖν, τῆς πίστεως, «ὧν τὰ σώματα πόλεις καὶ κῶμαι διανεμιόμεναι, σωτῆρας καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ ἰατροὺς ὀνομάζουσι καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας.» Πολλοὶ ἐψέξαν τὴν τοιαύτην τοῦ χριστιανισμοῦ διακρόφωσιν, ὡς παρεκτροπὴν τοῦ ἰδεώδους χαρακτῆρος τῆς πίστεως, οἷαν προέθετο αὐτὴν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ· ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι δὲν ἐνόησαν, ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐννοήσωσι τὸ πρακτικὸν πνεῦμα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καθωδηγήθησαν περὶ τὰς διατάξεις αὐτῶν οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας. Ἐν γένει ἡ θρησκεία δὲν εἶναι δόγμα φιλοσοφικόν, τὸ ὁποῖον συζητοῦσιν, ἀσπάζονται, ἢ ἀποκρούουσιν ὀλίγοι τινὲς ἐλλόγιμοι ἄνδρες ἐξωκλειωμένοι ὄντες πρὸς τοιαύτας μεταφυσικὰς μελέτας. Ἡ πίστις, ἣν ἡ θρησκεία ἐπαγγέλλεται νὰ ἐνιδρύσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, δέον νὰ διαδοθῇ εἰς τοὺς πολλοὺς, καὶ νὰ συντηρηθῇ ἀκράδαντος ἐν ταῖς συνειδήσεσιν αὐτῶν. Οἱ δὲ πολλοὶ οὗτοι

οὔτε ἀσχολοῦνται, οὔτε δύνανται νὰ ἀσχοληθῶσιν εἰς τὰ περὶ φύσεως τῆς θεότητος ζητήματα, περὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, καὶ τὰ τοιαῦτα. "Οθεν ἀνάγκη τὰ δόγματα τῆς θρησκείας καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς, καὶ ἐπαγγελίαι νὰ συνδεθῶσιν ἀναποσπάστως, οὕτως εἰπεῖν, μετὰ τῶν καθημερινῶν ἑξέων καὶ ὑποχρεώσεων τοῦ βίου τῶν πολλῶν. Τοῦτο δὲ διαπράττει ἡ ἐκκλησία διὰ τῶν ἑξωτερικῶν αὐτῆς διατυπώσεων. Δὲν ὑπάρχει θρησκευμα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ τοιούτων διατυπώσεων· εἰμποροῦν νὰ ᾔναι ἄλλοι περισσότεραι, ἄλλοι ὀλιγώτεραι, ἀλλὰ ὑφίστανται ἀπανταχοῦ, καὶ ἰδίως καθιερώθησαν οὐ μόνον παρ' ἡμῖν τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς, καὶ πολὺ μᾶλλον παρὰ τοῖς καθολικοῖς, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις οἵτινες πλείοτερον τῶν ἄλλων φιλοσοφοῦσι περὶ τὸν χριστιανισμόν. Οὐδεὶς λοιπὸν ἄνθρωπος, ἂν ἔχη θρησκείαν τινὰ θετικὴν, καὶ πρὸ πάντων ἂν ᾔναι χριστιανὸς, δικαιούται νὰ κατακρίνη ἀπολύτως τὴν τοιαύτην τοῦ χριστιανισμοῦ διαμόρφωσιν· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι παρήχθησαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καταχρήσεις καὶ παρεξηγήσεις, τὰς ὁποίας ὁ εὐλαβέστερος τῶν χριστιανῶν δὲν δύναται νὰ ἐπιδομικήσῃ. Αἱ ἑορταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον, ὥστε καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἑνὸς ἢ πλείονων ὁσίων ἢ μαρτύρων· αἱ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἀπέβησαν μακρόταται, ἐκ δὲ τούτου οἱ μὲν προσερχόμενοι εἰς αὐτάς τακτικῶς ἀπασχολοῦντο ἐπὶ ὥρας πολλὰς ἐκ τῶν βιωτικῶν αὐτῶν ἔργων, οἱ δὲ μὴ προσερχόμενοι ἐσυνήθιζον εἰς τὴν ἀδιαφορίαν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων.

Εἰς τὴν πολλαπλασίασιν ταύτην τῶν ἱεροτελεστιῶν συνετέλεσαν καὶ τινες κοινωνικαὶ ἀνάγκαι τοῦ τότε κόσμου. Αἱ μόναι κοιναὶ ψυχαγωγίαι ἦσαν τὰ δημόσια θεάματα καὶ ἰδίως τὸ ἵπποδρόμιον· διότι δὲν τολμῶμεν νὰ καταλέξωμεν μετὰξὺ αὐτῶν τὸ θέατρον. "Οστις ἀνέγνωσε τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου ἠξεύρει ὁποῖόν τι ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ θέατρον, ἐν ᾧ δὲν ἐδιδάσκοντο οὔτε τραγωδίαι οὔτε κωμωδίαι ἀρχαῖαι ἢ νεώτεραι, ἀλλὰ μίμων ἀρρένων τε καὶ θηλέων αἰσχρολογίαι καὶ αἰσχροπραγίαι. Εὐτυχῶς εἰς τὰ θεάματα ταῦτα δὲν παρίσταντο γυναῖκες καὶ οὐδὲ ἄνδρες πολλοὶ ἐκ τῶν χαριεστέρων τῆς κοινωνίας τάξεων, ἀλλὰ συνήθως ὄχλος μόνον κοινὸς καὶ συρφετώδης. Τὰ ἵπποδρομικὰ θεάματα ἦσαν βεβαίως ψυχαγωγικώτερα, διὰ τε τὴν θεᾶν τοσούτων ἀρχαίων καὶ μεταγενεστέρων καλλιτεχνημάτων, καὶ τὴν ὑπὲρ

τῶν ἀγωνιστῶν ἄμιλλαν, καὶ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα, τὰ ὅποια αὐτόθι ἀπεκαλύπτοντο καὶ συνεκρούοντο. Ἄλλ' οἱ ἵπποδρομικοὶ ἄγωνες ἐτελοῦντο ἐκ διαλειμμάτων μόνον, καὶ ἐνίοτε διεκόπτοντο ἐπὶ ἔτη, ἔνεκα πολιτικῶν ἢ οἰκονομικῶν λόγων. Πλὴν δὲ τούτου οὐδ' ἐν τοῖς ἵπποδρομίαις προσήρχετο συνήθως τὸ γυναικεῖον φύλον. Κοινὸν λοιπὸν ἀπάσης τῆς κοινωνίας ἐντευκτήριον δὲν ὑπῆρχε τότε εἰμὴ ἡ ἐκκλησία, εἰς ἣν συνέρρεον οἱ ἄνθρωποι οὐ μόνον ἵνα ἀπευθύνωσι τὰς δεήσεις αὐτῶν πρὸς τὸν Ὑψιστον καὶ τὴν Θεοτόκον καὶ τοὺς πρωταθλητὰς τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἵνα κοινωνήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ἡ κοινωνία αὕτη ἦτο μεμετρημένη, διότι χωριστὰ μὲν ἴσταντο οἱ ἄνδρες, χωριστὰ δὲ αἱ γυναῖκες, εἰς τὸν ἕκτοτε καλούμενον γυναικίτην· ἀλλ' ὅπως δὴποτε ἐκάτερον τῶν φύλων ἤρχετο κατ' ἰδίαν εἰς οἰκειοτέραν τινὰ σχέσιν, ἐκ δὲ τούτου αἱ συναθροίσεις ἐκεῖναι ἔλαβον ὅπως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ἀμα ἡ ἐκκλησία ἐγένετο τὸ μόνον κοινὸν ἐντευκτήριον τῶν ἀνθρώπων, παρήχθη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ αὐξήσωσιν αἱ ἀφορμαὶ τῆς συνεντεύξεως. Αἱ ἑορταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον, ὥστε παρεκτὸς τῶν κυριακῶν καὶ τῶν μεγάλων ἱεροτελεστιῶν τῶν Χριστουγέννων, τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Ἀναλήψεως, καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἐνὸς ἢ πλειόνων ἁγίων, ὁσίων, μαρτύρων· αἱ δὲ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἀπέβησαν μακρόταται. Ἐν πολλαῖς τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, ἰδίως ἐν τῷ ὄρθρῳ, ἐν τῷ ἑσπερινῷ, ἐκ διαλειμάτων καὶ ἐν αὐτῇ τῇ θεῇ λειτουργίᾳ, οἱ προσερχόμενοι συνδιέλογοντο, μικρὸν προσέχοντες εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀπαγγελλόμενα ἢ ψαλλόμενα ῥήματα. Ἀμα ὅμως ἐπῆρχετο ἐπίσημός τις τῆς ἀκολουθίας στιγμὴ, οἷον ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ μεγάλη τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἕξοδος καὶ ἄλλαι τινὲς ἐξάιρετοι εὐχαὶ καὶ προσευχαί, πᾶσα ὁμιλία κατέπαυε, πάντες δὲ μετὰ εὐλαθείας καὶ κατανύξεως ἤκροῶντο τῶν ἱερῶν λογίων καὶ ᾠσμάτων, καὶ πολλοὶ συναπῆγγελλον αὐτὰ καὶ συνέψαλλον. Ὅταν δὲ ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ταῦτα πάντα συνέβαινον καθ' ἐκάστην, καὶ οὐ μόνον ἅπαξ ἀλλὰ δις τῆς ἡμέρας, πρωΐαν καὶ ἑσπέραν, ἐνίοτε δὲ καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῶν λεγομένων παννυχίδων, θέλομεν λάβει ἐννοιάν τινα τῆς ἀνυπολογίστου ἐπιρροῆς ἣν εἶχε τότε ἡ ἐκκλησία οὐ μόνον ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ ψυχολογικῆς οὕτως εἰπεῖν διαπλάσεως τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη ἐνησκειτο ἰδίως ἐπὶ τῶν γυναικῶν, αἵτινες οὐδαμοῦ ἀλλοῦ δυνάμεναι νὰ συνέλθωσιν

ἄθροαι, ὠφελοῦντο πολὺ μάλλον τῶν ἀνδρῶν ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης τῶν συνεντεύξεων καὶ πλὴν τούτου πολλὰ τῶν προσευχῶν, οἷον αἱ ἀδιάλειπτοι πρὸς τὴν *παγαλιαν* δεήσεις καὶ αἱ πρὸς τὴν *ψυχὴν* ἀποστροφαὶ τοῦ μεγάλου κανόνος, ἐπενήργουν ἰσχυρότερον εἰς τὰς εὐπαθεστέρας αὐτῶν καρδίας. Τινὲς μάλιστα τῶν προσευχῶν ἐφαίνοντο ἰδίως πρὸς αὐτὰς ἀπευθυνόμεναι· μήπως περὶ τὰ τέλη τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀκαθίστου ἢ ἐκκλησίας δὲν ἀνέκραζε· «Γυναῖκες ἀκουτίσθητε, σκιρτήσατε, χορεύσατε, μετ' εὐφροσύνης ἔσατε· ὁ Γαβριήλ τῇ παρθένῳ, »χαρὰν κομίζων ἐπέστη, εἰς Ναζαρέτ νῦν τὴν πόλιν, χαρᾶς τὰ »εὐαγγέλια.» Πᾶσα ψυχαγωγία κοινωνικὴ ἐζητεῖτο οὕτω ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ θεάματος μεγαλοπρέπεια καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ παραγόμεναι πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ συγκινήσεις, τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ φέρωσιν ἀδιακόπως τὰ πλήθη πρὸς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χώρον. Ἐκεῖ καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ ἀθροισθῶσιν αἱ γυναῖκες μὴ συνδιαλεγόμεναι μὲν εἰμὴ πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ θεραπεύουσαι ἐν ταύτῳ ἓνα τῶν κυριωτάτων ἐμφύτων αὐτῶν πόθων τοῦ νὰ ἐπιδειχθῶσιν εἰς τὸ ἕτερον φύλον. Ἐκεῖ ἐλάβανον ἀφορμὴν νὰ συρρέωσιν οἱ ἄνδρες συνεχέστερον ἢ πανταχοῦ ἄλλοῦ, συνδυάζοντες τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος μετὰ τῆς πληρεστέρας ἐνασχήσεως τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν διαθέσεων.

Ἡ πρὸς τὰ ὄργανα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος, καὶ πρὸς τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων καὶ τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας εὐλάβεια ἦτο βεβαίως αἶσθημα σεβαστὸν, ἀλλὰ εἰς ταῦτα πάντα ἀπεδόθη δύναμις θαυματουργός, καὶ τοῦτο ἐνῷ πολλάκις μὲν ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ γνησιότης τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, πολλάκις δὲ ἀναμφίβολον ἦτο ὅτι ἐγίνετο ἀνόσιος αὐτῶν παραποίησις καὶ ἐμπορία. Ὡς αὐτως ἡ δι' εἰκόνων διακόσμησις τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο μὲν ἐπιτηδεῖα νὰ ὑποθάλη τὴν εὐσεβῇ ἀνάμνησιν τῶν ἱδρυτῶν καὶ τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως· καὶ οὐδὲν ἦττον εὐλογοὶ ἦσαν αἱ πρὸς αὐτοὺς προσευχαί, ὡς μεσίτας τῶν δεήσεων τὰς ὁποίας οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπηύθυνον εἰς τὸ Ὑπέρτατον Ὄν. Μετ' ὀλίγον ὁμως ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ τῆς ἀπολύτου λατρείας τῆς ὀφειλομένης εἰς μόνον τὸν Θεόν, καὶ τῆς σχετικῆς, ἣτις ἀπευθύνεται μὲν καὶ αὕτη εἰς τὸν δημιουργὸν τοῦ Παντός, ἀλλὰ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ σκευῶν, ἐξέλιπεν εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολλῶν. Ἡ ἄμεσος τῶν ἁγίων λατρεία ἐπεσκίασε τὸ πρὸς τὸ Ὑπέρτατον Ὄν αἶσθημα

ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ τέλους αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς αἱ τῶν ἁγίων εἰκόνες ἐτιμῆθησαν πολλάκις ὡς θαυματουργοί· οἱ ἄνθρωποι ἡσπάζοντο αὐτάς, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, προσῆγον εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὸ στήθος, ἐποίουν ἐνώπιον αὐτῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐγονάτιζον, προσεκύνουν, καὶ ἐν γένει ἀπέδιδον εἰς αὐτάς ὅλα τὰ δείγματα τῆς ἀμέσου λατρείας· ἐξ οὗ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ μωαμεθανοὶ κατήντησαν νὰ ὀνομάζωσι τοὺς χριστιανούς εἰδωλολάτρας.

Αἱ πολυειδεῖς αὐταὶ καταχρήσεις καὶ παρεξηγήσεις ἐπενήργησαν ὀλεθρίως εἰς τὸν ἐθνικόν, εἰς τὸν κοινωνικόν, εἰς τὸν πολιτικόν βίον. Ἐνῶ, καθὼς πολλάκις εἶπομεν, τὸ ἰσχυρότατον ἠθικὸν τοῦ ἔθνους ἐλατῆριον ἦτο τότε ἡ θρησκεία, τὸ ἐλατῆριον τοῦτο ἐφθείρετο ὁσημέραι διὰ τῶν ἀτοπημάτων, τὰ ὅποια παρεισέφρησαν εἰς πολλοὺς θρησκευτικούς θεσμούς, τὸ δὲ ἔθνος περιέπιπτεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ποικίλην ὕλικήν, ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἐκλυσιν. Μέγα αὐτοῦ μέρος ἐντελῶς ἀφηρεῖτο διὰ τοῦ μοναστηριακοῦ βίου ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ καὶ πρακτικῆς κοινωνίας, τοῦ δὲ περιλιπομένου ἐν ταύτῃ μέρους ἡ δραστηριότης περιεστέλλετο διὰ τῶν καθ' ὑπερβολὴν πολλαπλασιασθέντων καὶ ἀλλοιωθέντων θρησκευτικῶν τύπων. Δὲν εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν εἰργάζοντο· διότι καὶ ποικίλην βιομηχανίαν εἶχον, καὶ ἐμπορίαν, καὶ ναυτιλίαν, καὶ στρατὸν καὶ διοίκησιν· ἀλλὰ βεβαίως διετέλουν ἐν ἀργίᾳ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. Ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ τις ἐν βλέμμα εἰς τὴν «Ἐκθεσιν τῆς βασιλείου Τάξεως» τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, καὶ εἰς τὴν περὶ τῶν ὀφφικίων πραγματείαν τοῦ Κουροπαλάτου, ἵνα καταπλαγῇ ἐκ τῆς πληθὺς τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἐορτῶν, τῶν ἐορτῶν τῶν μεγάλων ἁγίων, καὶ τῶν πολιτικῶν πανηγύρεων, καθ' ἃς πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις, ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης μέχρι τῆς κατωτάτης, ἀπησχολοῦντο ὑπὸ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν, αὐλικῶν καὶ δημοτελῶν τελετῶν. Καὶ αὐταὶ ἦσαν αἱ μεγάλαι, αἱ ἐπίσημοι, αἱ κοινῶς ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τελούμεναι ἐορταί, αἱ δὲ εἰς μνήμην ἀναριθμήτων μαρτύρων καθιερωμέναι δὲν ἐπανηγυρίζοντο μὲν εἰμὴ κατὰ τόπους, ἀλλὰ διὰ τὴν πληθὺν αὐτῶν συνετέλουν ὡς αὐτως εἰς τὴν τοῦ ὅλου ἔθνους ἀργίαν. Ὅποια διαφορὰ καταστάσεως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου παραγγελλομένην, λέγοντος εἰς τοὺς Θεσσαλονικεῖς· αὐτοὶ γὰρ οἶδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι οὐδὲ ὄωρεάν

ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος, ἀλλ' ἐν τῷ κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι . . . καὶ γὰρ ὅτε ἤμεν πρὸς ὑμᾶς τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδ' ἐσθιέτω· ἀκούομεν γὰρ τινὰς ἐν ὑμῖν, περιπατοῦντας ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους. Τοῖς δὲ τοιοῦτοις παραγγέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.» Οἱ δὲ πολυάριθμοι ἐκεῖνοι τῆς λατρείας τύποι δὲν συνεπήγαγον μόνον τὴν ἀργίαν καὶ τὰ ποικίλα καὶ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακολουθήματα, ἀλλὰ κατέπνιξαν προσέτι τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχικῆς τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίας. Ἡ θαυματουργὸς δύναμις ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, παρήγαγε τὴν δοξασίαν ὅτι ἀρκεῖ νὰ φέρῃ τις μεθ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑαυτῷ ἐν τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων ἵνα ἀπαλλαγῇ παντὸς κινδύνου, καὶ τὸ δεινότερον, πάσης ἠθικῆς ὑποχρέωσης. Ἐτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατεδίκαζε τὴν τοιαύτην ἕξιν λέγων «αἱ γυναῖκες καὶ τὰ μικρὰ παιδία ἀντὶ φυλακῆς μεγάλης εὐαγγελία ἐξαρτῶσι τοῦ τραχήλου, καὶ πανταχοῦ περιφέρουσιν, ὅπου περ ἂν ἀπίωσι.» Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς πίστεως· «ὥς ἐν ἅπασιν τοῖς τῶν ἐργαστηρίων προφυλαίσις εἰκόνας αὐτῷ βραχείας ἀναστῆσαι, ἱστορεῖ Θεοδώρητος περὶ ἁγίου τινὸς ἀνδρὸς, φυλακὴν τινα σφίσιν αὐτοῖς καὶ ἀσφάλειαν ἐντεῦθεν πορίζοντας.» Καὶ ἡ θαυματουργὸς αὕτη δύναμις μετεβιβάσθη ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων εἰς ἕτερα ἥκιστα ἱερὰ, δι' ὧν οἱ πολλοὶ οἰωνίζοντο, καὶ φαρμακείαις καὶ κληδωνισμοῖς καὶ ἐπωδαῖς ἐχρῶντο ἐν μέσῃ ἑορτῇ τοῦ Πάσχα, ὡς ἐκτραγωδεῖ Χρυσόστομος. Τὸ δὲ χείριστον, καὶ οἱ ἱερεῖς μετεχειρίζοντο, καὶ ὑπέτρεφον τὰ τοιαῦτα ἀτοπήματα, διὸ ἡ ἐν Λαοδικεῖᾳ σύνοδος ἠναγκάσθη νὰ ὀρίσῃ «ὅτι οὐ δεῖ ἱερατικούς ἢ κληρικούς μάγους ἢ ἐπασιδοὺς εἶναι, ἢ μαθηματικούς ἢ ἀστρολόγους, ἢ ποιεῖν τὰ λεγόμενα φυλακτῆρια.» Τελευταῖον, ἂν ὅχι πρὸ καιροῦ, τοῦλάχιστον εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς περὶ τὴν παροῦσαν ἱστορίαν εὐρισκόμεθα, αἱ προλήψεις αὗται ἐπὶ τοσοῦτον ἐξετραχηλίσθησαν, ὥστε ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἱστορεῖ, ὅτι ἐν ἔτει 716 πολιορκουμένης τῆς Περγάμου ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης κατ' εἰσήγησιν μάγου τινὸς ἀνέτεμον γυναῖκα ἐπίτεκα, καὶ λαβόντες τὸ βρέφος, καὶ ἐπὶ κακκάβου ἐψήσαντες εἰς τὴν τοιαύτην θεοδδέλυκτον θυσίαν πάντες οἱ πολεμεῖν βουλόμενοι τὰ μανίκια τῆς δε-

ξιάς χειρὸς αὐτῶν κατέβαψαν,» ἐξ οὗ γνωστὸν ἤδη εἶναι ὅτι δὲν διεκωλύθη ἡ ὑπὸ τῶν πολεμίων ἄλωσις τῆς πόλεως (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 346). Τὴν πίστιν λοιπὸν διεδέχθη ἡ δεισιδαιμονία, ἡ δεινότερα δεισιδαιμονία· διὰ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀργίας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας ἐξελύοντο πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο κυρίως εἰς χεῖρας τῶν μοναχῶν, οἵτινες παρεκτὸς ὀλίγων ἐξαίρεσεων ἀνέτρεφον τὴν νεολαίαν κατὰ τὰς ἡμαρτημένους ἐκείνας δοξασίας. Καὶ ὡς ἂν μὴ ἤρουν πάντα ταῦτα τὰ δεινὰ, ἡ ἐκκλησία ἀπέκλειε τῆς κοινωνίας τῶν ὀρθοδόξων τοὺς αἰρετικούς, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀστικοὶ νόμοι κατεβίβαζον αὐτοὺς εἰς τάξιν ὑποδεεστέραν τῆς τῶν ὀρθοδόξων τάξεως, ἐξ οὗ παρήγυντο νέα ἀφορμὰ ἡθικῶν διαίρέσεων καὶ διενέξεων ὧν τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν διὰ μακρῶν.

Ἐν τούτοις ἡ κοινωνία ἐκείνη δὲν εἶχε περιέλθει εἰς τοσαύτην ἔκλυσιν, ὥστε οὐδεμία αὐτῆς μερὶς νὰ μὴ ἔχῃ τὴν συνείδησιν τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον ἔτρεχε, καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς. Πρὸ καιροῦ πολλοὶ ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει εἶχον ἰδίως ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, καὶ εἰς τὰ ἀτοπήματα τὰ ὁποῖα προέκυπτον ἐκ τῶν παρεισαχθεῖσων εἰς τινὰς θρησκευτικούς θεσμούς καταχρήσεων. Ἐπὶ ἐπὶ Ζήνωνος τοῦ βασιλέως, περὶ τὰ τέλη τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὁ Φιλόξενος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἱερραπόλεως, ἀπεπειράθη νὰ καταργήσῃ τὰς εἰκόνας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ διοικήσει. Ἐν τῇ ἐπομένῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ διὰ διαφόρων περιοριστικῶν διατάξεων τὴν ἀκατάσχετον ὁρμὴν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν μοναστηριακὸν βίον. Ὁ τοῦ Μαυρικίου διάδοχος Φωκάς, ἵνα ἀναζωπυρήσῃ τὸ μάχιμον τοῦ λαοῦ πνεῦμα, ἀπεφάνετο ὅτι οἱ ἐν πολέμῳ πίπτοντες ἐξομοιοῦνται πρὸς τοὺς μάρτυρας τῆς πίστεως. Ἐπειτα ὁ τοῦ Φωκά διάδοχος Ἡράκλειος ἠγωνίσθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως νὰ καταστήσῃ πρακτικὸν καὶ ἐνεργὸν ὅσον ἔνεστι τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Μικρὸν πρὸ τοῦ Λέοντος ὁ βασιλεὺς Φιλιππικὸς ἐμελέτησε τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν εἰκόνων λατρείας· λέγεται μάλιστα ὅτι καὶ ῥητὸν νόμον κατ' αὐτῶν ἐξέδωκε τῷ 713. Ὀλόκληροι φυλαὶ, Ὀλόκληροι κοινότητες διεμαρτύροντο κατὰ τῆς ὑπερβολικῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων ἀναπτύξεως. Ὅτε ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι ἐγένετο ἡ μεγάλη γερμανικὴ

ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν σταυροφορία, οἱ Ἀρμένιοι ὑπεδέχθησαν τοὺς Γερμανοὺς ὡς φίλους διὰ τὴν μεταξύ αὐτῶν περὶ πολλὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ὁμοφροσύνην. «Ἀρμενίοις γὰρ καὶ Ἀλαμανοῖς ἐπίσης ἡ τῶν ἀγίων εἰκόνων προσκύνησις ἀπηγόρευται, λέγει ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, καὶ ἄλλα ἅττα, ὀρθοδόξοις χριστωνύμοις ἀπόβλητα, οὗτοι σφαλλόμενοι τοῦ ὀρθοῦ, τηροῦσιν ὡς ἔννομα.» "Οτι δὲ τοῦτο συνέβαινεν ἀπὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς εὐρισκόμεθα, ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς οἱ Ἀρμένιοι ἐξ ἀρχῆς ἡσπάσθησαν τὴν μεταρρύθμισιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν Ἀρμενίᾳ παρήχθησαν ἐν τῇ 7 καὶ 8 ἑκατονταετηρίδι αἱρέσεις ἐπιχειρήσασαι τολμηροτάτας περὶ τὸν χριστιανισμόν καινοτομίας, καὶ ἰδίως ἡ τῶν λεγομένων Παυλιανιτῶν αἵρεσις, οἷτινες κατήντησαν οὐδένα ν' ἀποδέχωνται ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύπον, ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἄλλης καινῆς Διαθήκης. Οὐδὲ περιωρίζετο ἡ κοινωνία αὕτη εἰς τὰς τοιαύτας περὶ μόνον τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἐνεργείας. Ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς 9 ὑποφαίνεται ὁλόκληρον οὐ μόνον ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως σύστημα ἐπιδιωκόμενον μετ' ἐπιμονῆς μαρτυρούσης ὅτι δὲν ἦτο ἔργον βασιλέων ἴδιον ἢ καὶ ὀλίγων τινῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγγνων αὐτῶν κοινωνίας, ἡτις ἐμελέτησε πρὸ καιροῦ τὸ ζήτημα ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις, καὶ ἐμόρφωσε περὶ αὐτοῦ δοξασίας καὶ πεποιθήσεις, τὰς ὑποίας ἡγωνίσθη νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν. Τῷ ὄντι ἡ περίοδος αὕτη ἐπωνυμεῖται συνήθως ἀπὸ τῆς εἰκονομαχίας, οὐχὶ δι' ἄλλο, εἰμὴ διότι ἡ τῶν εἰκόνων κατάλυσις, προσβαλοῦσα τὰς περισσοτέρας ἑξεις καὶ τὰ περισσότερα συμφέροντα, κατέπληξε ζωηρότερον τὴν φαντασίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπεσκίασε πάντα τὰ λοιπὰ γεγονότα. Καθ' ὅσον ὁμως δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀτελῶν εἰδήσεων ὅσαι εἰς ἡμᾶς περιεσώθησαν, δὲν προέκειτο ἤδη περὶ μόνης τῆς τῶν εἰκόνων καταλύσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ πλείστων ἄλλων θρησκευτικῶν ἅμα καὶ κοινωνικῶν μεταβολῶν, καὶ κοινωνικῶν μᾶλλον ἢ θρησκευτικῶν. Ἡ μεταρρύθμισις ἐπιβαλοῦσα χεῖρα τολμηράν ἐπὶ ὅλα τὰ ἐλαττώματα, ὅσα ὑπέσκαπτον τὴν ὕλικήν, τὴν ἠθικὴν, τὴν διανοητικὴν τῆς κοινωνίας ἐκείνης δύναμιν, ἐπεχείρησεν ὡς φαίνεται, παρεκτός τῆς τῶν εἰκόνων καταλύσεως, καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς χρήσεως τῶν ἁγίων λειψάνων, νὰ περιστείλῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων, νὰ καθυποβάλῃ εἰς τὸν κοινὸν φόρον τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ

τοῦ κλήρου τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, νὰ καταργήσῃ τὴν δουλοπαροικίαν, νὰ περιορίσῃ τὴν δουλείαν, νὰ καθιερώσῃ μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὴν ἀνεξιθρησκείαν (ιδίως ὡς πρὸς τὸν γάμον καὶ ἐνίοτε ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων) καὶ οὐδ' εἰς ταῦτα ἀρκουμένη, νὰ νομοθετήσῃ καὶ νὰ πολιτευθῇ εἰς τρόπον ὑποδηλοῦντα ὅτι ἐπεζητεῖ τὴν διάπλασιν κοινωνίας νέας, ἐχούσης εὐγενεῖς καὶ ἐθνικὰς προαιρέσεις. Εἰς τὸν ὄργανισμόν τῆς οἰκογενείας, ὅπως εἶχε διαρρυθμισθῇ ὑπὸ τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶχον μὲν ἐπενεργήσει πολὺ τὰ χριστιανικὰ τοῦ Εὐαγγελίου δόγματα, ἀλλὰ περιεσώζοντο ἔτι ἐν αὐτῇ ἵχνη τινὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐθνικῶν δοξασιῶν, τὰ ὅποια ἡ μεταρρύθμισις ἠθέλησε νὰ ἐξαφανίσῃ, περιποιούσα, παρεκτός τῶν ἄλλων, εἰς τὴν γυναικα ἀξίωμα οἰκογενειακὸν ἐντελῶς ἴσον πρὸς τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωμα. Πλὴν τούτου ἀπεμάκρυνε συστηματικῶς ἐκ τῶν πραγμάτων τοὺς εὐνοῦχους, πιθανώτατα κατήργησε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξευτελιστικούς τῆς ἐδαφιαίας προσκυνήσεως τῶν βασιλέων τύπους, δὲν φαίνεται μεταχειρισθεῖσα πλέον, παρεκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, τὰς ἀποτροπαίους ποινὰς τῆς γλωττοκοπίας, τῆς ῥινοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς ξενικῆς τοῦ Πάπα δικαιοδοσίας πολλὰς ἐλληνικὰς χώρας, καὶ περὶ τὰ τέλη ἡσχολήθη δραστηρίως εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ὑψηλοτέρας λαϊκῆς ἐκπαίδευσεως. Ἐπὶ πᾶσιν ἐπεχείρησε τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, καὶ εἰσῆγαγεν ἀρχὰς ὑγιεινὰς εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν διοίκησιν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης δὲν ἀνεδείχθησαν πάντοτε ἀνώτεροι ὅλων τῶν προλήψεων τοῦ αἰῶνος αὐτῶν· καὶ ἐνίοτε ἐξετράπησαν εἰς πράξεις τὰς ὁποίας ἀποδοκιμάζει ἡ σημερινὴ δημοσία καὶ ιδιωτικὴ ἠθική. Ἀνάγκη ὅμως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν γένει ὑπῆρξαν χρηστότεροι τῶν ἀντιπάλων, ὅτι ἔρριψαν εἰς μέσον ἀρχὰς καὶ δοξασίας τὰς ὁποίας μετ' ἀπορίας ἀπαντῶμεν ἐν τῇ 8 ἐκατονταετηρίδι καὶ ὅτι ἐπεχείρησαν θρησκευτικὴν, κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνάπλασιν, τῆς ὁποίας ὅλοσχερεστέρα καὶ συστηματικώτερα σπανίως εὑρηται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τοιαύτη δὲ μεταβολὴ ἐπιδιωχθεῖσα ἐν διαστήματι μιᾶς καὶ ἐπέκεινα ἐκατονταετηρίδος, δὲν ἐπεβλήθη βεβαίως ὑπὸ τῆς πρωτοβουλίας ἐνὸς ἢ καὶ πολλῶν βασιλέων. Ἐμπρώτοις οἱ βασιλεῖς οὗτοι δὲν ἀνῆκον, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Ὁ Νικηφόρος οὐδεμίαν εἶχε συγγένειαν πρὸς τοὺς δύο πρώτους βασιλεῖς, τὸν Λέοντα Γ' καὶ τὸν τούτου υἱὸν Κωνσταντῖνον Ε'. Οὐδεμίαν

ὡς αὐτὸς εἶχε συγγένειαν ὁ Λέων Ε' πρὸς τὸν Νικηφόρον. Καὶ πάλιν ὁ Μιχαήλ Β' καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόφιλος, οἱ τελευταῖοι τῶν λεγομένων εἰκονομάχων βασιλέων, οὐδεμίαν εἶχον συγγένειαν πρὸς τὸν Λέοντα Ε'.

"Ὡς τε τοῦτο ἤδη τὸ γεγονός ἐστι ἡ μεταρρύθμισις ἐπεδιώχθη ὑπὸ ἡγεμόνων ἄλλοτρίων πρὸς ἀλλήλους, μαρτυρεῖ ἀποχρώντως ὅτι αὕτη δὲν ἦτο ἔργον οὔτε ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, οὔτε μιᾶς οἰκογενείας. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἠξεύρομεν θετικῶς ὅτι ὁ Λέων Ε' προκειμένου νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὸς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πολιτικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐφαρμογὴ εἶχε διακοπῇ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Μιχαήλ Α', ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, οὐδ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ' εἰμὴ καταναγκαζόμενος ὑπὸ τῶν κραυγῶν μεγάλης κοινωνικῆς μερίδος. Προσέτι οἱ νόμοι οἱ τοσοῦτον τὴν περίοδον ταύτην τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας τιμήσαντες, καὶ πρὸ πάντων οἱ ἀστικοὶ νόμοι, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦναι ἐπινόημα πρόχειρον βασιλέων τινῶν ἢ ὀλίγων περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν, ἀλλὰ ὑπῆρξαν μᾶλλον τὸ πόρισμα μακρῶν σκέψεων καὶ συζητήσεων, ἃς προεκάλεσαν μὲν αἱ ἀνάγκαι τοῦ κράτους, παρσκευάσαν δὲ αἱ ἐξ αὐτῶν τῶν σπλάγγνων τῆς κοινωνίας προκύψασαι πεποιθήσεις καὶ ἀπαιτήσεις. Ὁ στρατὸς ἀνεδείχθη ἐκ πρώτης ἀρχῆς, καὶ διετέλεσε δι' ὅλης τῆς περιόδου ταύτης ζηλωτὴς ἐνθερμὸς τῆς μεταβολῆς καὶ τοῦτο οὐ μόνον ὑπὸ ἡγεμόνας πρεσβεύοντας τὰ δόγματα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἡγεμόνας πολεμίους τῶν δογμάτων τούτων. Ἡ μικρὰ Ἀσία, ἐν ᾗ ἀνέκαθεν ἐκυοφορήθησαν αἱ κυριώτεραι θρησκευτικαὶ συζητήσεις καὶ αἱρέσεις, ὑπῆρξε καὶ τῆς προκειμένης μεταρρυθμίσεως ἡ τροφὸς, καὶ ἐπέμεινεν ὑπερμαχοῦσα ὑπὲρ αὐτῆς πολὺ ἄφοῦ αὕτη κατελύθη ὀριστικῶς ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ βασιλείου. Ἐπὶ πᾶσιν ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι αἱ πρῶται τῆς μεταβολῆς ἀπόπειραι ἀπῆντησαν περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ὀλιγωτέρας δυσκολίας, ἢ αἱ πρῶται τῆς καταργήσεως αὐτῆς ἀπόπειραι. Ἡ ἐν ἔτει 754 ψηφίσασα τὴν καθαίρεσιν τῶν εἰκόνων Σύνοδος συνεκροτήθη ἐκ 348 ἐπισκόπων, καὶ ἐν τούτοις αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτῆς οὐδὲν λέγοντες περὶ βίας τινὸς ἐπενεχθείσης εἰς τοὺς ἱεράρχας ἐκείνους, μαρτυροῦσι διὰ τῆς σιωπῆς αὐτῶν ὅτι ὁ πολυάριθμος οὗτος ἀνώτερος κλήρος ἐκανόνισεν ἐλευθέρως τὸ μέγα ἐκεῖνο ζήτημα, ἐνῶ ἡ μὲν πρώτη Σύνοδος ἡ βραδύτερον ὑπὸ τῆς βασιλείσεως Εἰρήνης συγκροτηθεῖσα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως, διελύθη ἄπρακτος διὰ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν πλείστων ἐπισκόπων, ἡ δὲ δευτέρα δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων, εἰμὴ

ἐν μέσῳ πολλῶν δυσκολιῶν. Ἐκ τούτων δὲ πάντων καθίσταται πρόδηλον ὅτι τὴν μεταρρύθμισιν ἐπεζήτουν καὶ ἡσπάζοντο πρὸ καιροῦ αἱ λογιώτεροι, αἱ νοημονέστεροι, αἱ πρακτικώτεροι τῆς κοινωνίας τάξεις, καὶ πρὸ τοῖς ἄλλοις οἱ πλεῖστοι ἀνώτεροι τοῦ κλήρου λειτουργοί.

Κατέναντι αὐτῶν πολλοὶ ἕτεροι κοινωνικαὶ τάξεις, κατώτεροι μὲν ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν διανοητικὴν δύναμιν, ἀλλὰ πολυαριθμότεροι αὐτῶν ἀπέκρουον πᾶσαν καινοτομίαν καὶ ἀναμόρφωσιν. Προϊόντος μάλιστα τοῦ χρόνου οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐπολλαπλάσισάνθησαν ἔτι μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ διοικητικὴ καὶ κοινωνικὴ μεταβολὴ προσέβαλλε πλείοτερα συμφέροντα. Ἀλλὰ καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ἐνῶ ἔτι δὲν προέκειτο εἰμὴ περὶ μόνης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, οἱ ὁπαδοὶ τῶν καθεστώτων ἦσαν πολυπληθέστεροι τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Οἱ ἀπλούστεροι τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων οὔτε ὁ νοῦς, οὔτε ἡ καρδία διεπλάσθη ὑπὸ ἐλευθερίου ἀγωγῆς, ἀδυνατοῦσι συνήθως νὰ ἐννοήσωσι τὴν λατρείαν ἄλλως ἢ περιβεβλημένην διὰ ποικίλων τύπων ἐπιτηδείων νὰ ὑπομιμνήσκωσιν εἰς αὐτοὺς τὰ ἀντικείμενα τῆς εὐλαβείας αὐτῶν, καὶ νὰ ὑποτρέφωσι τὸ πρὸς αὐτὰ σέβας. Ἐντεῦθεν ὁ κοινὸς ὄχλος διέσωζεν ἀκμαίας τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ καθεστῶτα, καὶ οὐ μόνον δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ διακρίνῃ τὰ ὅρια ἐπέκεινα τῶν ὁποίων ἡλλοιοῦτο ὁ γνήσιος τῆς πίστεως χαρακτήρ, ἀλλ' οὐδὲ εἶχε τὴν συνείδησιν τῶν ἀτοπημάτων τὰ ὅποια συνεπήγετο ἢ ὑπέρβασιν τῶν ὁρίων τούτων. Ὁ κοινὸς ὄχλος ἐπὶ τοσοῦτον συνήθως ταυτίζει τὴν πίστιν μετὰ τῶν τύπων ὥστε μέχρι τῆς σήμερον πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος μήπως ἐκλιπόντων τῶν τύπων, συνεκλείψῃ καὶ ἡ πίστις, ἥτις δι' αὐτῶν ὑποθάλλεται ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν πολλῶν. Ἐπειτα ἤρχοντο αἱ γυναῖκες οὐ μόνον τοῦ ὄχλου, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, αἱ θυγατέρες, αἱ ἀδελφαὶ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, αἵτινες οὐδέποτε ἐπείσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν ἀγογγύστως εἰς τὰς πρεσβευθείσας ὑπ' αὐτῶν καινοτομίας, καὶ πολλάκις ἀντέπραξαν κρυφίως εἰς αὐτάς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς ἀκραδάντου τῶν γυναικῶν ἀφοσιώσεως εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς λατρείας τύπους εἶναι ἐν τῶν περιεργότερων τῆς ἱστορίας φαινομένων. Αἱ νεώτεροι γενεαὶ αἱ ἀνατραφεῖσαι ὑπὸ τὸ κράτος ἄλλων δοξασιῶν, δυσκόλως ἴσως δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην. Ἀλλ' οἱ πρεσβύτεροι ἡμεῖς, οἱ

γνωρίσαντες ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς πεποιοθήσεις καὶ τὰς ἑξεις τῶν μητέρων ἡμῶν, ἐννοοῦμεν κάλλιστα, καὶ συμμεριζόμεθα μέχρι τινὸς τὸ τοιοῦτο τῆς εὐλαβείας αἰσθημα. Τῷ ὄντι ὅσοι ἐξ ἡμῶν εἶδον τὰς σεβασμίας ἐκείνας γυναῖκας ἀσπυζομένας ἐν πάσῃ πεποιοθήσει ἱερὰς εἰκόνας καὶ ἄγια λείψανα, καὶ ἐν τῇ πεποιοθήσει ταύτῃ ἄρυσμένους τὴν ἀκαταμάχητον τῆς ψυχῆς καρτερίαν, δι' ἣς ἡδυνήθησαν νὰ ἀνθίσωσιν εἰς τὰς συμφορὰς τῆς ἐπαναστάσεως· ὥστε ἐνῶ οἱ σύζυγοι αὐτῶν καὶ οἱ υἱοὶ ἐσφάζοντο ἢ ἐπιπτον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἐνῶ ἡ περιουσία αὐτῶν ἐλεηλατεῖτο, ἢ ἐδημεύετο, καὶ αὐταὶ ἠναγκάζοντο νὰ φεύγωσι μετὰ νηπίων εἰς τὴν ξένην ἢ εἰς τὰ ὄρη, δὲν ἔπαυσαν οὐδὲν ἥττον μέχρι τέλους ζωῆς ἐμμένουσαι πισταὶ εἰς τὸ πάτριον θρήσκειμα καὶ εἰς τὸ ἐθνικὸν φρόνημα· ὅσοι εἶδον τὸ θέαμα τοῦτο, (καὶ τίς ἑλλήν τῆς ἡμετέρας ἡλικίας δὲν εἶδεν αὐτό;) οὐ μόνον ἐννοοῦσι τὴν ἀφοσίωσιν τῶν γυναικῶν τῆς ὀκτακονταετηρίδος, ἀλλὰ καὶ κύπτουσι βεβαίως τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοιούτων αἰσθημάτων καὶ πεποιοθήσεων, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ πολλάκις αἱ περιστάσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξαν ἀνάλογοι τῶν περιστάσεων τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας. Τελευταῖον ἡ πολυάριθμος τῶν μοναχῶν τάξις ἀντέστη φυσικῶ τῷ λόγῳ εἰς πᾶσαν καινοτομίαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ προσβάλῃ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· τοῦτο δὲν ἐγένετο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθεν ἀναγκαίως ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναστηρίων, ἐπὶ τέλους δὲ πιθανώτατα ἤθελεν ἐπακολουθήσει ἡ ὁλοσχερὴς αὐτῶν κατάργησις. Καὶ ἂν ὅμως τοιοῦτό τι δὲν συνέβαινεν, οἱ πόροι τοῦ μοναστηριακοῦ βίου περιεστάλθησαν οὐσιωδῶς, τὸ μὲν διότι ἐφορολογήθησαν τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, τὸ δὲ διότι ἐκλιπούσης τῆς τῶν εἰκόνων χρήσεως, συνεξέλιπεν ἡ ἀνάγκη τῆς κατασκευῆς αὐτῶν· ἡ δὲ κατασκευὴ τῶν εἰκόνων ἦτο ἐν τῶν κυριωτέρων καὶ τῶν μᾶλλον εὐπροσόδων βιομηχανημάτων τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Ἐντεῦθεν οἱ μοναχοί, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἡγωνίσθησαν ἐκθύμως κατὰ τῆς μεταβολῆς, καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς ἣν εἶχον εἰς τὰς γυναῖκας καὶ εἰς τὸν κοινὸν ὄχλον, ἀπέβησαν οἱ κυριώτατοι παραίτιοι τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Λέων Γ'.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἀντιθέτων μερίδων καὶ δοξασιῶν περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ Κεφαλαίῳ, εὐρέθη ὁ Λέων Γ' ὅτε μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐδέησε νὰ σκεφθῇ περὶ τῆς τύχης τοῦ κράτους. Αἱ εἰδήσεις ἃς ἔχομεν σήμερον περὶ τῶν διανοημάτων αὐτοῦ καὶ ἐνεργειῶν, ἰδίως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη, εἶναι τοσοῦτον ἀτελεῖς, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ἱστορήσωμεν ἀκριβῶς τίνες ὑπῆρξαν ἐξ ἀρχῆς αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰς δύο ἀντιθέτους μερίδας, καὶ τίνες αἱ ἄμεσοι περιστάσεις δι' ἃς ἠναγκάσθη νὰ συνταχθῇ μετὰ τῆς ἐτέρας ἐξ αὐτῶν. Οἱ περισωθέντες εἰς ἡμᾶς χρονογράφοι εἶναι ὅλοι πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὅχι μόνον δὲν ἐξηγοῦσι τὰς ἀληθεῖς αὐτῆς ἀφορμὰς, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀποδίδουσιν εἰς τὴν διαγωγὴν τοῦ Λέοντος αἰτίας ὅλως εὐτελεῖς, Διηγοῦνται λ. χ. ὅτι νεώτατος ἔτι ὢν καὶ περιοδεύων ἐν Ἰσαυρίᾳ, ἀπήντησεν ἰουδαίους τινὰς, ὧν εἷς ἠρώτησεν αὐτὸν παίζων, ἐὰν βασιλεύσας τυχὸν ποτὲ, δὲν θέλει ἐξαλείψει ἀπάσας τὰς ἀσεβεῖς ἐκείνας εἰκόνας· ὁ δὲ ἀπήντησεν ἐπίσης γελῶν ὅτι βεβαίως δὲν θέλει φεισθῇ οὐδεμιᾶς. Καὶ καθ' ἐτέραν διήγησιν οἱ ἰουδαῖοι εἶχον σπουδάζοντες προφητεῦσαι εἰς τὸν Λέοντα ὅτι θέλει βασιλεύσει, λαβόντες ἀντὶ τῆς προφητείας ταύτης τὴν ἐνορκον αὐτοῦ ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει καταργήσῃ τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν, ὑπόσχεσιν ἣν ἐπεχείρησεν ἤδη νὰ ἐκτελέσῃ. Ἐνῷ δὲ παριστῶσιν αὐτὸν ἀναλαβόντα τοιαύτας πρὸς τοὺς ἰουδαίους ὑποχρεώσεις, βεβαιοῦσιν ἔπειτα ὅτι γενόμενος βασιλεὺς ἠγωνίσθη πρὸ πάντων νὰ προσγάγῃ διὰ τῆς βίας αὐτοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἰστοροῦσι προσέτι ὅτι ὁ πατρίκιος Βίσηρ, εἷς τῶν κυριωτέρων ὁπαδῶν τῆς τῶν εἰκόνων καταλύσεως, συνεβούλευε τοῦτο εἰς τὸν βασιλέα, κυρίως ἵνα προσελκύσῃ εἰς τὴν πίστιν ἡμῶν πολλοὺς μωαμεθανούς. Δὲν ἀξιούμεν ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόστατα. Ἰσως ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ διευκολύνῃ τὴν εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπιστροφὴν τῶν ἰουδαίων καὶ τῶν μωαμεθανῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Λέοντος· βέβαιον τοῦλάχιστον εἶναι ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ καλῖφαι Ὁμάρ καὶ Ἰεζὶδ Β', ἵνα τᾶνάπαλιν καταναγκάσωσι τοὺς χριστιανούς ὑπη-

κόους αὐτῶν εἰς τὸ νὰ δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπηγόρευσαν τὴν εἰς τὸ ἀραβικὸν κράτος εἰσχωγὴν τοῦ οἴνου, ἐπέτρεψαν ἀσυδοσίαν εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους, ἀπεφάναντο ἄκυρον τὴν τῶν χριστιανῶν μαρτυρίαν καὶ διέταξαν τὴν καταστροφὴν τῶν χριστιανικῶν εἰκόπων. Οὐδὲν λοιπὸν παράδοξον ἂν ὁ Λέων ἠθέλησε νὰ ἀντενεργήσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην, προτείνων εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς καὶ τοὺς ἰουδαίους τὸ δέλεαρ τῆς τῶν εἰκόνων καταργήσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὰ προεκτεθέντα περὶ τῶν δοξασιῶν αἵτινες πρὸ καιροῦ ἐπεκράτουν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ὡς πρὸς τὸ προκειμένον ζήτημα, εἶναι πασιδὴλον ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀναφερόμενα, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Λέοντος, δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν εἰμὴ ὡς αἷτια ὅλως δευτερεύοντα, τὰ δὲ κυριώτερα αἷτια ὑποκρίνονται καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς διηγήσεσιν αὐτῶν, ὅσῳ καὶ ἂν, εἴτε ἐκ προαιρέσεως, εἴτε ἐξ ἀμαθείας, διέστρεψαν τὴν ἀλήθειαν. Διότι ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου Θεοδόσιος, ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Γαλατῖα Κλαυδίουπόλεως Θωμᾶς, καὶ ὁ τῆς ἐν Φρυγίᾳ Νακολίας Κωνσταντῖνος προέτρεψαν καὶ καθωδήγησαν τὸν Λέοντα εἰς τὴν τῶν εἰκόνων καταλυσιν, ἐξ οὗ συνάγεται ἀποχρώντως ὅτι ἡ μεταρρύθμισις εἶχε ῥίζας βαθεῖς ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ μάλιστα ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρου κλήρου τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ὅτι ἡ κυριωτάτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνέργεια προῆλθεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας. Τὰ δὲ περὶ τοῦ πατρικίου Βίστη λεγόμενα ὑποδεικνύουσιν ὅτι οὐδ' οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες ὑπῆρξαν ἀμέτοχοι τῆς ἐνεργείας ταύτης. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τῆς συνεντεύξεως ἣν ἔλαβεν ὁ Λέων πρὸς ἰουδαίους τινάς, πρὶν βασιλεῦσθαι, διηγημάτιον, εἶναι ἀξιοσημείωτον, καθ' ὃ ἐπιμαρτυροῦν, ὅτι τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα περιεφέρετο πολὺ πρότερον ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ προσέτι ὑπεμφαίνον τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Λέων εἶχεν ἀναλάβει περὶ αὐτοῦ ὑποχρεώσεις τινάς, πρὶν περιέλθῃ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν.

Οἰαيدήποτε ὅμως καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν μερίδα τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ οἰαيدήποτε αἱ παρ' αὐτῷ γενόμεναι ἐνέργειαι, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἐδίστασε περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ Λέων ἐβασίλευσε τῷ 717, ἡ πολιτορχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐλύθη τῷ 718, αἱ δὲ πρῶται αὐτοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων πράξεις δὲν ἐγένοντο εἰμὴ μετὰ ὀκτὼ ἔτη, ἥτοι τῷ 726. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ διστάσῃ; Ἀφ' ἐνὸς λόγοι ἡθικοὶ, κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἔπειθον αὐτὸν ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἦτο ἀπαραίτητος, ἀφ' ἐτέρου

συνησθάνετο ὅτι ἐπιβάλλων χεῖρα εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα καὶ ἰδίως εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, ἔμελλε νὰ προσβάλλῃ τοσαύτας πεποιθήσεις καὶ ἑξείς, καὶ τοσαῦτα συμφέροντα, ὥστε ἀναπόδραστος ἦτο μέγας τις ἐν τῷ κράτει σάλος. Ἡ ἀνάγκη τῆς κοινῆς σωτηρίας ἦτο κατεπείγουσα, ἀλλ' ὁ κίνδυνος τῆς διαταράξεως τῶν πνευμάτων οὐδὲν ἦττον προφανής. Δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος ὁ Λέων ἦτο κύριος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὸ δὲ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι πρὶν ἀποφασίσῃ διῆλθε διὰ πολλῶν καὶ μακρῶν ἐνδοιασμῶν. Οἱ δὲ ἐνδοιασμοὶ οὗτοι δὲν ἀναφάνονται παρὰ μόνῳ τῷ Λέοντι. Αὐταὶ αἱ δύο ἀντίθετοι μερίδες περιέστησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ βραδύτερον εἰς ἀμφιβολίας δεινάς. Καίτοι ἐπιδιώκουσαι ἡ μὲν μία τὴν μεταβολὴν, ἡ δὲ ἄλλη τὴν τήρησιν τῶν καθεστώτων, ἐνόησαν πολυάκις ἀμφοτέραι ἢ τοῦλάχιστον οἱ σωφρονέστεροι καὶ μετριοπαθέστεροι αὐτῶν ἀρχηγοὶ ἐνόησαν ὅτι καὶ ἡ ῥιζικὴ ἀνατροπὴ καὶ ἡ ἀναλλοίωτος συντήρησις, ἦσαν ἐξ ἴσου ἐπισφαλεῖς. Ὅθεν ἐπανειλημμένως ἠθέλησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς τινα συμβιβασμόν. Θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ὁ Λέων ἐπροοιμίασεν οὐχὶ διὰ τῆς καταργήσεως τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναρτήσεως αὐτῶν ἐν χώρῳ τῶν ἐκκλησιῶν ὑψηλοτέρῳ ἵνα μὴ δύνανται οἱ πολλοὶ νὰ δίδωσιν εἰς αὐτάς τὰ ὑπερβολικὰ ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας δείγματα, ὡς ἐκ τῶν ὑποίων ἢ εὐλάβεια μετεβάλλετο εἰς ἀληθῆ λατρείαν· παραπλήσιός τις τοῦ ζητήματος συμβιβασμὸς ἀναφαίνεται αὖθις βραδύτερον ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Β'. Πάλιν δὲ ἡ συντηρητικὴ μερὶς ἠναγκάζετο νὰ ὁμολογήσῃ, ἔστω καὶ ἐκ πλαγίου, τὰ ἀτοπήματα ὅσα συνεπήγετο ἡ περὶ τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων κατὰχρησις. Καὶ δὲν προέβαινε μὲν βεβαίως μέχρι τοῦ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ἐντελῆ τῶν εἰκόνων κατάργησιν, ἀλλὰ λόγῳ καὶ ἔργῳ συνωμολόγει τὴν ἀνάγκην θεραπείας τινός. Εἰς τῶν θερμότερων ἀλλὰ καὶ λογικωτέρων ἀντιπάλων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπαντῶν εἰς τὴν πολυάκις γενομένην ἐνστασιν ὅτι «ἡ παρούσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας,» ἔλεγεν ὀρθότατα ἀφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν,» ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὡμολόγει, ὅτι ἅμα τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ διανοήματα τῶν πολλῶν ἠθελον καταρτισθῇ δεόντως διὰ τῆς διδασκαλίας, ἢ μεταρρύθμισις ἔμελλε νὰ προκύψῃ, οὕτως εἶπεῖν, ἀπὸ αὐτῶν τῶν σπλάγχχνων τοῦ λαοῦ, καὶ νὰ θριαμβεύσῃ ἀφ' αὐτῆς ἄνευ κλονισμῶν, καὶ ἴσως ἄνευ καινοτομιῶν περὶ τοὺς θεσμούς, διὰ τῆς ἀπλῆς μεταβολῆς, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ εἰς τὰς ἑξείς καὶ εἰς τὰ φρονήματα

τῶν ἀνθρώπων Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ταράσιος, ὁ προεδρεύ-
 σας τῆς ἐν Νικαίᾳ Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐκανόνισε δι' αὐτῆς τὸ
 ἀνὰ χειρὸς ζήτημα εἰς τρόπον καταδεικνύοντα, ὅτι οὐδόλως προαι-
 ρούμενος νὰ καθιερώσῃ τὰς προϋπαρχούσας καταχρήσεις, ἐσκόπει
 τοῦναντίον νὰ καταπαύσῃ τὰς καταχρήσεις ταύτας διὰ καταλλήλου
 ἐρμηνείας. Κατὰ τὸν ὅρον τῆς συνόδου ταύτης τὸν μέχρι τῆς σήμερον
 παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα, αἱ εἰκόνες ἀναρτῶνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις οὐχὶ
 ἵνα ἀπονέμεται εἰς αὐτάς ἀληθινὴ λατρεία, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θεῷ
 φύσει, ἀλλ' ἵνα οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρω-
 τοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν· ἡ δὲ προσαγωγή θυμιαμάτων καὶ
 φώτων διατηρεῖται ἀπλῶς ὡς ἔθος, καὶ μόνον διότι ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ
 ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. Ὡσαύτως καὶ ὁ 7 κανὼν τῆς αὐτῆς συ-
 νόδου, ὡς ἔθος ἀπλοῦν ἀνανεοῖ τὴν πρὸς τὰ ἅγια λείψανα εὐλάβειαν.
 Πᾶσαι αὗται αἱ διατάξεις καὶ δοξασαὶ τῶν συντηρητικῶν οὐδὲν ἄλλο
 ἦσαν, εἰμὴ συνομολόγησις τῶν γενομένων καταχρήσεων, καὶ ἀπόπειρα
 διορθώσεως αὐτῶν. Ἡ δὲ ὑπὸ τῶν ὑπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπα-
 νειλημμένως προταθεῖσα ἀπλῇ τῶν εἰκόνων ἀνύψωσις, οὐδὲν ἄλλο
 ὡσαύτως ἦτο, εἰμὴ συνομολόγησις τῶν κινδύνων, οὓς ἡδύνατο νὰ συ-
 νεπαγάγῃ ἡ ἐντελής αὐτῶν ἐκ μέσου ἀφαίρεσις, καὶ προσπάθεια νὰ
 συμβιβασθῇ ἡ διατήρησις αὐτῶν μετὰ τῆς ἀποτροπῆς παντὸς ἀτοπή-
 ματος. Δυστυχῶς ἀμφοτέραι αὗται αἱ ἀπόπειραι τοῦ συμβιβασμοῦ ἀπέ-
 τυχον, καὶ δὲν ἡδύναντο εἰμὴ νὰ ἀποτύχωσιν ἐνόσω δὲν συνεδύαζοντο
 μετὰ τῆς ἀναπλάσεως, συμπληρώσεως καὶ διαδόσεως τῆς δημοσίας
 ἐκπαιδεύσεως, δι' ἧς καὶ μόνης ἡδύνατο νὰ κατανοήσῃ ὁ λαὸς τίς ὁ
 ἀληθὴς σκοπὸς τῆς τῶν εἰκόνων ἀναρτήσεως. Ἀλλ' ἦτο ἄραγε δυνατὴ
 ἡ τοιαύτη ἀνάπλασις, ἡ τοιαύτη συμπλήρωσις, καὶ πρὸ πάντων ἡ το-
 σαύτηδ' ἰαδόσις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐνόσω, διὰ τὴν ἔλλειψιν
 τῆς τυπογραφίας, ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη περιωρίζετο εἰς μόνας τὰς ἀνω-
 τέρας τῆς κοινωνίας τάξεις; Πρὸς τιμὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ
 ἄρκει ὅτι ἀμφοτέραι αἱ μερίδες ἡσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ διδα-
 χθῇ ὁ ἀγράμματος λαός. Μὴ δυνηθεῖσαι δὲ νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἀνάγκ-
 ην ταύτην, περιωρίσθησαν νὰ πρεσβεύσωσιν ἡ μὲν ὅτι ἄρκει νὰ ἀφαι-
 ρέσῃ τὰς εἰκόνας ἐκ μέσου, ἡ δὲ ὅτι ἄρκει νὰ ἐρμηνευθῇ ἐπισήμως ὁ λό-
 γος τῆς ἀναρτήσεως αὐτῶν· ἀλλ' ἡ μὲν ἀφαίρεσις δὲν ἤρκει νὰ ἐμποδίσῃ
 τοὺς πολλοὺς νὰ λατρεύωσιν αὐτάς λάθρα κατ' ἰδίαν, ἐνόσω ἐπίστευον
 ὅσα ἐπίστευον, ἡ δὲ ἐρμηνεία δὲν ἤρκει νὰ μεταβάλλῃ τὰς ἐξεις καὶ

τὰς δοξασίας τοῦ πλήθους. Εἰς τὰς δυσχερείας ταύτας προσετέθησαν κατὰ τὸ σύνθημα πολλά πάθη, πολλά συμφέροντα, καὶ ἡ κοινωνία παρεσύρθη εἰς μακρὰν καὶ ἐναγώνιον ῥῆξιν.

Ὁ Λέων δὲν εἶχεν ἴσως πλήρη τὴν συνείδησιν ὅλων τῶν ποικίλων περιπλοκῶν τοῦ ζητήματος τούτου, ἀλλὰ, ὡς κεκτημένος νοῦν ὑγιᾶ καὶ σώφρονα προησθάνετο τὴν καταιγίδα ἣν ἐμελλε νὰ προκαλέσῃ ἡ λύσις αὐτοῦ καὶ τούτου ἕνεκα ἐδίσταζε. Τελευταῖον ὅμως, ἐπεὶ δὲ ἐγίνωσκε τὰς πληγὰς τῆς κοινωνίας ἣν ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ, ἐπεὶ δὲ ἐπέθετο ὅτι ἀναπόδραστος ἦτο ἡ ἀνάγκη μεταβολῆς τινος, καὶ ἐπεὶ δὲ ἔβλεπε μεγάλην τοῦ ἔθνους μερίδα, τὴν λογιωτέραν, τὴν νοημονεστέραν καὶ αὐτὴν τὴν τάξιν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, ἀποδεχομένην τὴν ἀνάγκην ταύτην, καὶ ἰδίως τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπλῆς μετατοπίσεως προέβη τάχιστα εἰς τὴν ὁλοσχερῇ τῶν εἰκόνων ἀφίρῃσιν. Τινὲς καὶ αὐτῶν τῶν μετριοπαθεστέρων αὐτοῦ κριτῶν κατηγοροῦσαν τὸν ἄνδρα ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, διότι ἀνέλαβε νὰ γίνῃ νομοθέτης θρησκευτικοῦ ζητήματος, καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸ ἔθνος τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις. Νομίζομεν ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἄδικος. Ὁ Λέων οὔτε ἐνομοθέτησεν, οὔτε ἐπέβαλέ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ ἀπλῶς ἡσπᾶσθη τὴν δοξασίαν μεγάλῃς τοῦ ἔθνους μερίδος, τὴν δοξασίαν ὅλου σχεδὸν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ συνταχθεὶς μετὰ τῆς δοξασίας ταύτης ἐπολιτεύθη πολὺ ὀλιγώτερον αὐτογνωμόνως καὶ ἰδιοτελῶς ἢ οἱ ἡγεμόνες τῆς μεγάλῃς μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐκκαίδεκάτου αἰῶνος, ὁ Ἑρρίκος Η' τῆς Ἀγγλίας, ὁ Γουσταῦος Β' τῆς Σουηδίας, αἱ κυβερνήσεις τῆς Σαξωνίας, τῆς Ἑσσε-Κάσσελ, τοῦ Μεκλεμβούργου, τῆς Πρωσίας, τῆς Γαλλίας. Διότι οὔτε ἵνα ἐπιτύχῃ ἀγενῆ προσωπικὰ συμφέροντα ἐπεχείρησε τὴν μεταβολὴν, ὅπως ὁ Ἑρρίκος Η', οὔτε τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδήμευσεν, ὅπως αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι ἐκείνοι ἡγεμόνες. οὔτε εἰς ἀναριθμήτους καὶ ἀνηλεεῖς ἐξετράπη σφαγὰς, ὅπως οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπῆται ἀπαραιτήτως τὴν μεταρρύθμισιν καὶ ὅτι ἀπέτυχε μὲν αὕτη ἐν τῷ συνόλῳ, ἀλλὰ ἐπὶ τέλους συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ κράτους ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Τὸ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λέων ἐπολιτεύθη ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς· λέγομεν ὅσον ἐνδέχεται, διότι ὅπως κατήντησαν τὰ

πράγματα, ἡ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις ἀπέβη ἀναπόδραστος. Τὸ ἔθνος διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἐστιγματίσαν τοὺς ὁπαδοὺς τῶν καθεστώτων ἀποκαλέσαντες αὐτοὺς *εἰκονολάτραις*, *ξυλολάτραις*, *εἰδωλολάτραις*, καὶ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀνταπέδωκαν εἰς τοὺς πρώτους τὰ ἴσα ἐπονομάσαντες αὐτοὺς *εἰκονομάχους*, *εἰκονοκαύστας*, *εἰκονοκλάστας*, *χριστιανοκατηγόρους*, *Σαρακηνόφρονας*. Ἐκ τῶν ἐπωνυμιῶν τούτων ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης τὰ πάθη, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀμφοτέραι αἱ μερίδες ἐνεφοροῦντο. Ὁ Λέων ὁμως εὐρεθεὶς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, καὶ μετὰ τινας δισταγμοὺς ἀναγκασθεὶς νὰ ἀσπασθῇ τὴν μίαν, δὲν συνεμερίσθη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰ πάθη αὐτῆς, οὐδ' ἀνεδείχθη ἀδυσώπητος πρὸς τὴν ἑτέραν, ἀλλὰ διεξήγαγε τὸν μέγαν ἀγῶνα ὃν ἀνέλαβε μετὰ πνεύματος νηφαλίου, καὶ καρδίας ἀγαθῆς, ἀναδείξας ἐν γένει ἀρετὰς ἀξίας τῇ ἀληθείᾳ τοῦ εὐγενοῦς σκοποῦ ὃν προετίθετο, τοῦ σκοποῦ τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναμορφώσεως.

Πρὶν προχωρήσωμεν, θέλομεν εἶπει ὀλίγας τινὰς λέξεις περὶ τῆς ιστορικῆς ἀξίας τῶν χρονογράφων, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὰς κυριώτερας πηγὰς τοῦ πρώτου τούτου τῆς εἰκονομαχίας μέρους. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ τοῦ ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι ζήσαντος, κατὰ τινὰ περικοπὴν προσηρτημένην εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Νικηφόρου, καὶ κατ' αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ 9 κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου, πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ γράψαντες ἐν τῷ πνεύματι τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἀνακηρύξαντες τὰς ἀρετὰς τῶν βασιλέων αὐτῆς. Δυστυχῶς ἅπαντες οὗτοι οἱ συνήγοροι τῆς ἐτέρας τῶν μερίδων ἐξηφανίσθησαν μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς ἀντιθέτου μερίδος, δυνάμει τοῦ προειρημένου 9 κανόνος, ὅστις διέταξεν, ἐπὶ ποιναῖς πνευματικαῖς βαρυτάταις, νὰ παραδοθῶσιν αἱ συγγραφαὶ αὐτῶν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα ἀποτεθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν αἰρετικῶν βιβλίων. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοὺς προηγουμένους κανόνας τὰ βιβλία τῶν αἰρετικῶν ἐκαίοντο, τὴν αὐτὴν πιθανῶς τύχην ἔλαβον καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος συγγραφαί. Ὅπως δὲ ἴπατε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι αὐταὶ ἐξέλιπον, καὶ ὅτι τὴν σήμερον ἄλλους ὁδηγοὺς δὲν ἔχομεν, εἰμὴ τοὺς πολεμίους πάσης μεταρρυθμίσεως χρονογράφους. Ἐκ τούτων δὲ δύο εἶναι οἱ κυριώτεροι, ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος, τοὺς ὁποίους ἐλάβομεν ἥδη πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, περὶ ὧν

ὁμως ἀπαρχίτητον εἶναι νὰ ἀκριβολογήσωμεν πλείοτερον ἐνταῦθα· διότι ὡς πρὸς μὲν τοὺς προηγουμένους χρόνους οὐδένα συνήθως λόγον εἶχομεν νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς αὐτοὺς, ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ὁμολογουμένως διαστρέφουσι τὴν ἀλήθειαν πολλάκις, ἂν ὅχι καὶ πάντοτε ἐξ ἴσου. Ἀμφότεροι ἀνῆκον εἰς οἴκους ἐπιφανεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Θεοφάνους κατήγετο ἡ Ζωὴ ἐκείνη Καρθωνοψίνα, ἣν ἐξημεν εἰς τέταρτον γάμον ὕστερον ὁ βασιλεὺς Λέων ΣΤ' ὁ σοφός, ὁ υἱὸς μὲν τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνας, πατὴρ δὲ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ καὶ δίδοντος εἰς ἡμᾶς τὴν εἶδσιν ταύτην ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν συγγραφῇ. Ἐγεννήθη δὲ ὁ Θεοφάνης ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 757 ἔτος ἐκ πατρὸς ὀνόματι Ἰσαακίου, ὅστις, στρατηγὸς ὢν τοῦ θέματος τοῦ Αἰγαίου, ἀνῆκε βεβαίως εἰς τὴν μερίδα τῆς μεταρρυθμίσεως, διότι ὁ τότε βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ὁ τοῦ Λέοντος Γ' υἱός, δὲν ἐσυνήθιζε νὰ διορίζῃ εἰς τοιαῦτα ἀξιώματα ἀνθρώπους ἑτεροδοξοῦντας. Πλὴν τούτου ὁ Ἰσαάκιος ἦτο ἀνὴρ πλουσιώτατος, ὥστε εὐρὺ ἠνοιγετο τὸ στάδιον τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου ἐνώπιον τοῦ Θεοφάνους, ὅστις τῷ ὄντι ἐπροοιμίασεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο αἰσίως, γήμας νεώτατος ἔτι μίαν τῶν πλουσιωτέρων κορῶν τῆς πρωτευούσης. Καὶ ὁμως ὁ νέος αὐτός, παρραφερόμενος ὑπὸ τοῦ νοσηροῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει τότε εἰς τὸ μέγα τῆς κοινωνίας μέρος, ὑπέικων δὲ ἴσως προσέτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς μητρὸς Θεοδοσίας, οὐ μόνον διεφώνησε πρὸς τὸ φρόνημα τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ καὶ πρωϊμώτατα ἀπεφάσισε ν' ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, πείσας εἰς τοῦτο καὶ τὴν σύζυγον. Τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔτει 777 ἐπὶ Λέοντος Δ' τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου Ε' καὶ ἐνῶ ὁ Θεοφάνης ἦτο μόλις εἰκοσαετής. Εἰς μάτην ὁ Λέων Δ' ἠγωνίσθη νὰ ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου βουλεύματος, καὶ ἀνέθηκεν αὐτῷ ἐπὶ ταύτῃ πολιτικὴν τινα ἐν Κυζικῇ ὑπηρεσίαν. Μετ' ὀλίγον ἀποθανόντος τοῦ Λέοντος Δ' καὶ περιελθούσης τῆς ἀρχῆς εἰς τὴν ἀναστηλώσασαν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς εἰκόνας Εἰρήνην, ὁ Θεόφιλος ἐξετέλεσε τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, ἔκτισεν ἐν Βιθυνίᾳ μονὴν ἰδίαν τὴν καλουμένην τοῦ Μεγάλου Ἀγροῦ, ἐγένετο μετὰ τινα χρόνον ἡγούμενος αὐτῆς, ἠγωνίσθη ἐκθύμως κατὰ πάσης ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, παρέστη ἐν τῇ Ζ' οἰκουμένηκῃ συνόδῳ, ἐπέμεινεν εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ ὅτε μετέπειτα ὁ Λέων Ε' ἐπανάλαβε τὸ ἔργον τῆς ἀναμορφώσεως, καὶ ἀπεβίωσε περὶ τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας τῷ 818. Τοῦ Νικηφόρου ὁ βίος ὑπῆρξε πολὺ ἐπιφανέστερος.

Διατελέσας ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἰδιαίτερος γραμματεὺς τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης καὶ εἰς τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς παρὰ τῇ Ζ' οἰκουμένηῃ συνόδῳ, παρητήθη ἔπειτα τῆς πολιτικῆς ὑπηρεσίας. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀνείχθη αὐτὴς εἰς τὰ πράγματα προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου ἐκ λαϊκοῦ διὰ μιᾶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχου, περιῆλθε κατ' ἀρχὰς εἰς μακρὸν ἀγῶνα πρὸς τὸ μοναχικὸν τάγμα, ὡς θέλομεν ἱστορήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ, κατόπιν ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ τάγματος τούτου καὶ τελευταῖον ἐπὶ μὲν Λέοντος Ε' τῷ 815 ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἐπὶ δὲ τοῦ Μιχαήλ Β' τῷ 829 ἀπεβίωσεν ἐν ἐξορίᾳ.

Τοιοῦτος ἐν συνόψει ὑπῆρξεν ὁ βίος καὶ τοιαύτη ἡ πολιτεία τῶν δύο ἀνδρῶν, ἐξ ὧν ὁ μὲν Θεοφάνης ἔγραψε χρονογράφον ὡς οὖν ἐκτενῆ ἀπὸ Διοκλητιανοῦ ἕως Μιχαήλ (τοῦ Α') καὶ Θεοφυλάκτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· ὁ δὲ Νικηφόρος ἱστορίαν σύντομον ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας μέχρι τοῦ 769, ἥτοι μέχρι τοῦ 29 ἔτους τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Ε'. Τοῦ Θεοφάνους ἡ ἀφήγησις εἶναι ἐνίοτε ζωηρά καὶ εἰκονική, ὁ ἀναγινώσκων αὐτὸν συναισθάνεται ὅτι ὑπὸ τὸ βᾶσιν τοῦ μοναχοῦ ἐκείνου ἔπαλλεν ἔστιν ὅτε καρδία ἥτις ἐπόθει τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον, καὶ ἐπτερύγιζε φαντασίᾳ ἥτις δὲν εἶχεν ὅλως διόλου ἀλλοτριωθῇ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν χάριν καὶ εὐφυΐαν. Ὁ δὲ Νικηφόρος εἶναι ξηρὸς, ἀπέριττος, θετικὸς. Ὁ Θεοφάνης ὑπῆρξε δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἀντίπαλος πεισματώδης πάσης ἀναμορφώσεως, ὁ δὲ Νικηφόρος, ἀποδεχόμενος τὴν κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν, δὲν ἀπεδοκίμαζεν εἰμὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθεστώτων τὴν μεταβολήν. Ἐντεῦθεν ὡς πρὸς τὸ κυριώτατον τοῦτο ζήτημα οὐδέτερος μὲν ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ᾔναι κριτῆς ἀπαθῆς τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων· ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης ἐννοεῖ ἤδη ὅτι περὶ τὴν ἐκτίμησιν αὐτῶν ὁ Νικηφόρος ὑπῆρξε πολὺ μετριοπαθέστερος τοῦ Θεοφάνους. Τῷ ὄντι τοῦ μὲν Νικηφόρου ἡ ἀφήγησις εἶναι ἀφήγησις ψυχῆς σώφρονος, ἥτις καταδικάζουσα τὰ γενόμενα καὶ ἐνίοτε διαστρέφουσα αὐτὰ, δὲν ἐπινοεῖ τοῦλάχιστον μύθους, καὶ πρὸ πάντων δὲν ἀρνεῖται ἐκ συστήματος πᾶσαν τοῦ ἀντιπάλου ἀρετὴν, ἀπεναντίας ὁμολογεῖ αὐτὴν ἐκ διαλειμάτων. Τοῦ δὲ Θεοφάνους ἡ παραφορὰ ἐπὶ τοσοῦτον ἐθόλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὥστε οὐ μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ διακρίνωσι τοὺς ἀληθεῖς χαρακτῆρας τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ ἔβλεπον πολλακίς ἀντικείμενα ἀνύπαρκτα. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ δύο κυριώτατοι ὁδηγοί, τοὺς ὁποίους ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ἀκολουθήσω.

μεν. Οἱ μεταγενέστεροι Κεδρηνός, Ζωναράς, καὶ ἄλλοι, ἐνῷ στεροῦνται τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὸν αὐτόπτην μάρτυρα ἁξίας, δὲν ἔχουσι τοῦλάχιστον τὸ προτέρημα ἀνθρώπου, ὅστις ὁμιλῶν καὶ κρίνων πόρρωθεν, πρέπει νὰ ᾔηται φυσικῶ τῷ λόγῳ μᾶλλον ἀμερόληπτος. Οἱ μεταγενέστεροι οὗτοι ζήσαντες εἰς χρόνους καθ' οὓς ἐξέλιπε κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ μεταρρύθμισις, καὶ ἀνατραφέντες εἰς δόγματα πολεμιώτατα πρὸς αὐτήν, ἀπέβησαν κριταὶ αὐτῆς ἐμπαθέστεροι καὶ αὐτῶν τῶν αὐτουργῶν τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος. Οἱ σύγχρονοι λοιπὸν εἶναι καθ' ὅλους τοὺς λόγους προτιμότεροι αὐτῶν. Ὅσάκις οὗτοι διαφωνῶσι πρὸς ἀλλήλους, θέλομεν προτιμῆσαι τὸν Νικηφόρον· ἀλλὰ καὶ τούτου τὰς κρίσεις θέλομεν ἀντιπαραθέτει πρὸς τε τὰ παρ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Θεοφάνους ἱστορούμενα γεγονότα, καὶ πρὸς τὰ ὀλίγα ἄλλα σωζόμενα μνημεῖα τῆς περιόδου ἐκείνης, οἷον τοὺς ἀστικούς καὶ γεωργικούς νόμους, τὰς πράξεις τῶν συνόδων καὶ τὰ τοιαῦτα, ἵνα ἀνεύρωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ ἀνευρεθῇ αὕτη ἐν μέσῳ τοσούτων ἀντιθέτων παθῶν καὶ συμφερόντων. Ἐν τῇ εἰλικρινεῖ δὲ ταύτῃ προαιρέσει, ἐπιχειροῦμεν τὴν ἡμετέραν ἀφήγησιν.

Αἱ πρῶται κατὰ τῶν εἰκόνων πράξεις τοῦ Λέοντος Γ' ἐγένοντο, ὡς προείπομεν, τῷ 726· ἀλλ' οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι ἱστοροῦσιν ἀρχαιότερόν τι τοῦ ἔτους τούτου γεγονός, τὸ ὁποῖον εἰ καὶ ὅλως ἀπίθανον, ἐπειδὴ ὅμως ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ παρασιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Λέγεται λοιπὸν ὅτι πρὶν προβῆ εἰς ὀριστικὴν τινα ἀπόφασιν, ἐζήτησε τὴν περὶ τούτου γνώμην τοῦ ὑπερτάτου τοῦ κράτους ἐκπαιδευτήριου. Τὸ ἐκπαιδευτήριον τοῦτο ἔκειτο μὲν πλησίον τοῦ βασιλικοῦ θησαυροφυλακίου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, εἶχε δὲ ἁξιόλογον δημοσίαν βιβλιοθήκην, ἥτις ἐσυστήθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ ἔπειτα πυρποληθεῖσα ἰδρύθη αὖθις ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος. Ἀλλ' ἐνῷ πρὸ τῆς πυρπολήσεως περιεῖχεν 120 χιλιάδας τόμων, ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος καὶ ἐφεξῆς δὲν κατωρθώθη νὰ ἀθροίσωσιν ἐν αὐτῇ εἰμὴ 36 χιλιάδας τόμων. Ἡ βιβλιοθήκη αὕτη, ὀργανωθείσα ὅπως πάλαι ποτὲ τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μουσεῖον (σελ. 319 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου), ἦτο σύναμικ καὶ ἀνώτερον ἐπιστημονικὸν ἐκπαιδευτήριον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐδίδασκον τρισκαίδεκα διδάσκαλοι ἐξ ὧν εἶς, ὁ τῶν λοιπῶν προϊστάμενος, ἐπεκαλεῖτο οἰκουμενικὸς διδάσκαλος· ἦσαν δὲ ἅπαντες ἱερωμένοι, καὶ ἀπετέλουν συνέδριον τοῦ ὁποίου

ἐζητεῖτο εἰς σπουδαίας περιστάσεις ἡ γνώμη, ἔχουσα μέγα κύρος παρὰ τετῇ κυβερνήσει καὶ παρὰ τῷ λαῷ. Τούτους λοιπὸν τοὺς σοφοὺς ἄνδρας καλέσας παρ' ἑαυτῷ ὁ Λέων τῷ 724 καθυπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ πολιτικούς λόγους, δι' οὓς ἐνόμιζεν ἀναγκαῖον νὰ ἀφαιρεθῇ ἐκ μέσου ἡ τῶν εἰκόνων προσκύνησις, καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν· ἀλλ' οὗτοι κατεπολέμησαν τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως ὅστις ἐφάνη ἐνθούς τὸ κατ' ἀρχάς, καὶ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον οὐδὲν ἐπραξε πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευματος αὐτοῦ. Οἱ ἱστοροῦντες ταῦτα μεταγενέστεροι χρονολογῶντες, Κεδρηνὸς, Ζωναρᾶς, Γλυκᾶς, Μανασσῆς, προσθέτουσιν ὅτι ὁ Λέων, ἐκδικούμενος τοὺς ἱερούς καὶ σοφοὺς ἄνδρας, κατεπυρπόλησε τὸ κατὰστημα αὐτῶν καὶ σὺν αὐτῷ τὴν βιβλιοθήκην. Τινὲς δὲ οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκούμενοι ἀξιοῦσι προσέτι, ὅτι διαρκούσης τῆς πυρκαϊᾶς, ὁ Λέων Γ' ἔταξε φρουροὺς εἰς ὅλους τοὺς δρόμους, ἵνα μὴ εἰμφορέσῃ νὰ σωθῇ οὐδὲ βιβλὸς κάμμία, οὐδὲ ἄνθρωπος κἀνείς. Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ταῦτα πάντα δὲν εἶναι ἄξια πίστεως; Ἐμπρῶτοις τὸ κατὰστημα δὲν λέγεται πυρποληθὲν, εἰμὴ μετὰ ἐξ περιπόου ἔτη ἀπὸ τῆς γνωμοδότησεως· ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Λέων Γ' τοῦ ὁποίου ἡ γενναιοφροσύνη καὶ ἡ μετριοπάθεια μαρτυροῦνται ὑφ' ὅλων τῶν γεγονότων τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας, διετέλεσε μνησικακῶν ἐπὶ ἔτη πολλὰ, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπεχείρησε τὴν ἐκδίκησιν μετὰ μοχθηρίας ἀνηκούστου. Ἄν ἔλεγον τοῦλάχιστον ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ ἀγανακτήσει καὶ ὀργῇ αὐτοῦ διέταξε τοιοῦτό τι, ὥσως εὐρίσκοντό τινες νὰ τὸ πιστεύσωσιν, ἀλλὰ μετὰ ἐξ ἔτη! Πῶς δὲ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐντελής σιωπὴ τῶν πλησιεστάτων εἰς τὰ πράγματα χρονολογῶν; Παράδοξον ἤδη εἶναι ὅτι δὲν ἀνέφεραν τὴν ζητηθεῖσαν γνωμοδότησιν· ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ διακηρύξωσι στεντορεῖα τῇ φωνῇ τὴν πυρπόλησιν, ἐξαιρέτως ὁ Θεοφάνης, ὅστις, ἐπισωρεύων ὅλας τὰς δυνατὰς κατηγορίας κατὰ τοῦ Λέοντος Γ', ὀνομάζει αὐτὸν ἄθλιον, παράνομον, σαρακηνόφρονον, δυσσεβῆ, παμμίαρον. Ὅθεν ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀπίθανα ταῦτα ἱστορήματα, ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα βεβαιότερα. Μετὰ πολλοὺς δισταγμούς, ὁ Λέων συνεκάλεσε τῷ 726 μίαν τῶν ἐκτάκτων ἐκείνων συνεδριάσεων τῆς συγκλήτου, αἵτινες ἐκαλοῦντο Σιλέντιον, καὶ εἰς τὰς ὁποίας, ἐκτὸς τῶν συγκλητικῶν, παρῆσαν καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι ἐκ τῶν τοῦ κλήρου· εἰς τοῦτον δὲ τὸν ἀνώτατον σύλλογον καθυπέβαλε τύπον ἢ βασιλικὸν διάταγμα δι' οὗ ἀπεδοκιμάζετο ἐν γένει ἡ τῶν εἰκόνων προσκύνησις,

ὥς τις ψευδολατρεία, ἐξ ἧς αἱ εὐλαθεῖς ψυχαὶ ἐκινδύνευον νὰ τιμῶσιν εἰδῶλα ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνόμιζον ὅτι λατρεύουσι. Τὸ διάταγμα ἐγένετο δεκτόν. Ὁ Λέων ὅμως ἵνα μὴ προσβάλλῃ ἀποτόμως τὰς ἐξεις τῶν πολλῶν, ἀπεφάνετο συγχρόνως ὅτι δὲν ἔννοεῖ νὰ ἀφαιρεθῶσι καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ μέσου τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαθείας αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον νὰ τεθῶσιν ὑψηλότερα, ἵνα μὴ δι' ἀσπασμών καὶ ψηλαφήσεων βεβηλῶνται μὲν αἱ εἰκόνες, προσβάλλεται δὲ τὸ θεῖον. Ἐντεῦθεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τὰ πνεύματα δὲν ἐταράχθησαν πολὺ κατ' ἀρχάς. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης Γρηγόριος Β', κατὰ τὸ ἀρχαῖον τῶν παπῶν σύστημα, ἐνόμισε πρόσφορον τὴν περίστασιν νὰ διαλύσῃ τοὺς πολιτικούς δεσμούς, οἵτινες συνῆπτον ἔτι τὴν Ῥώμην μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ὠφελοῦμενος ἰδίως ἐκ τῆς δυσαρρεσκείας ἣτις ἐπεκράτει ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τὴν διαταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως αὐστηράν τῶν φόρων εἰσπραξίν, ὑπεκίνησεν αὐτόθι στασιαστικὰς πράξεις. Ὁ Λέων, ὅστις ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ῥῆξιν, ἐπεχείρησε κατ' ἀρχάς νὰ μεταπείσῃ τὸν ἀρχιερέα δι' ἐπιστολῶν, ὧν μία ἀναφέρει τὰς ἐξῆς ἀξιομνημονεύτους περικοπὰς. «Αἱ εἰκόνες εἰδῶλων τόπον ἀναπληροῦσιν· οἱ προσκυνοῦντες αὐτάς, εἰδωλόλατραι· οὐ δεῖ προσκυνεῖν χειροποίητα, καὶ πᾶν εἶδος καθ' ὁμοίωμα, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, μήτε ἐν οὐρανῷ μήτε ἐπὶ γῆς. Πληροφόρησόν με τίς ἡμῖν παρέδωκε σέβεσθαι καὶ προσκυνεῖν χειροποίητα, καὶ γὰρ ὁμολογῶ ὅτι Θεοῦ νομοθεσία ἐστίν.»

Ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα δὲν μετέβαλον τὴν διάθεσιν τοῦ Γρηγορίου Β' καὶ πρὸ πάντων δὲν ἔπεισαν αὐτὸν νὰ παύσῃ στασιαζών. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν ἐν Ἰταλίᾳ στρατὸν αὐτοῦ νὰ σωφρονίσῃ τὸν τε πάπαν καὶ τοὺς Ῥωμαίους· οὗτοι ὅμως ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Λομβαρδῶν, καὶ νικήσαντες τὰ βασιλικά στρατεύματα, κατέλυσαν ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ ὅλας τὰς βασιλικὰς ἀρχάς.

Οὐδὲ περιορίσθη εἰς ταύτην τὴν στάσιν ὁ Γρηγόριος Β' ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὑπεκίνησε τῷ 727 μεγάλην κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπαναστασιν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ κυρίως Ἑλλάς, καθὼς καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἰλλυρία, ὑπήγοντο εἰς ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὁ Γρηγόριος Β' λοιπὸν ἠρέθισε, διὰ τοῦ ὑποτεταγμένου εἰς αὐτὸν πολυαριθμοῦ τῆς Ἑλ-

λάδος κλήρου, τὰ πνεύματα τῆς χώρας ταύτης κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόσῳ εὐχερέστερον, ὅσῳ συνέβη τότε πρὸ μικροῦ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐν ἐκ τῶν φυσικῶν ἐκείνων φαινομένων, τὰ ὅποια εἰς τοιαύτας μάλιστα περιστάσεις εἶναι ἐπιτηδειότατα νὰ παρασταθῶσιν εἰς τοὺς πολλοὺς ὡς διοσημεΐαι τινες καὶ θεομηνίαι. Τῷ ὄντι ἐν ἔτει 726 ἐγένετο περὶ τὴν νῆσον Θήραν ἔκρηξις τις ὁμοία ἐκείνης, ἣν εἶδον αἱ παροῦσαι γενεαὶ συμβαίνουσιν ἐν τῷ αὐτῷ χωρῷ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1866, ἣν ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 824 τοῦ πρώτου τόμου) καὶ ἥς ἀνάλογοι ἐγένοντο πολλαὶ περὶ τὴν Θήραν καὶ πρὸ τοῦ 726 καὶ μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο. «Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ ἔτει, ἰνδικτικῶνι Θ'. ὦρᾳ θέρους, λέγει ὁ Θεοφάνης, ἀτμὶς ὡς ἐκ καμίνου πυρὸς ἀνέβρασεν ἀναμέσον Θήρας καὶ Θηρασίας τῶν νήσων, ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἡμέρας τινάς, καὶ κατὰ βραχὺ παχυνομένης καὶ ἀπολιθουμένης τῇ ἐξάψει τῆς πυρώδους ἐκκαύσεως, ὅλος ὁ καπνὸς πυροφανὴς ἐδείκνυτο. Τῇ δὲ παχύτητι τῆς γαιώδους οὐσίας, πετροκισσῆρους μεγάλους ὡς λίθους τινάς ἀναπέμψαι καθ' ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ Λέσβου καὶ Ἀβύδου καὶ τῆς πρὸς θάλασσαν Μακεδονίας, ὡς ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς θαλάσσης ταύτης κισσῆρων ἐπιπολαζόντων γέμειν· μέσον δὲ τοῦ τηλικούτου πυρὸς νήσος ἀπογαιωθεῖσα τῇ Τερᾷ λεγομένη νήσῳ συνήφθη, μήπω τὸ πρὶν οὕσα.» Περιέργον δὲ εἶναι νὰ ἀντιπαραθέσωμεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ χρονογράφου, τὴν περιγραφὴν ἣν εὐρίσκωμεν εἰς τὸν μέγαν ἡμῶν ἀρχαῖον γεωγράφον, τῆς πρώτης ἱστορικῆς γνωστῆς περὶ Θήραν ἐκρήξεως. «Ἀνὰ μέσον γὰρ Θήρας καὶ Θηρασίας, λέγει ὁ Στράβων, ἐκπεσοῦσαι φλόγες ἐκ τοῦ πελάγους ἐφ' ἡμέρας τέσσαρας, ὥστε πᾶσαν ζεῖν καὶ φλέγεσθαι τὴν θάλατταν, ἀνεφύστησαν κατ' ὀλίγον ἐξαιρουμένην, ὡς ἂν ὀργανικῶς, συντεθειμένην ἐκ μύδρων νῆσον, ἐπέχουσιν δώδεκα σταδίῳν περίμετρον. Μετὰ δὲ τὴν παύλαν τοῦ πάθους, ἐθήρησαν πρῶτοι Ῥόδιοι, θαλαττοκρατοῦντες ἔτι, προσπλεῦσαι τῷ τόπῳ καὶ Ποσειδῶνος Ἀσφαλίου ἱερὸν ἰδρύσασθαι κατὰ τὴν νῆσον.»

Ἐνδεΐται πόσον εὐκολον ἦτο εἰς τὸν Γρηγόριον Β' νὰ καταπέισῃ τοὺς πολλοὺς, ὅτι τὸ φυσικὸν ἐκεῖνο φαινόμενον ἦτο σημεῖον τῆς τοῦ Θεοῦ ὀργῆς κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Λέοντος μελετωμένων καινοτομιῶν. "Οθεν ἐν ἔτει 727 ἀποστατοῦσιν ἀναφανδὸν ἡ τε κυρίως Ἑλλὰς καὶ αἱ Κυκλάδες νῆσοι, ἀναγορεύουσι βασιλέα ἄσχημόν τινα ἄνθρωπον ὀνόματι Κοσμάῳ, καὶ συγχροτοῦσι πεζικὸν καὶ ναυτικὸν στρατὸν, ὅστις

ἀγόμενος ὑπὸ δύο στρατηγῶν, τοῦ Ἀγαλλιανοῦ καὶ τοῦ Στεφάνου, καὶ συνεπαγόμενος τὸν Κοσμᾶν προσῆλθεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ οἱ Ἀραβες οἵτινες κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐμβαλόντες εἰς Καππαδοκίαν εἶχον κυριεύσει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Καισάρειαν, ἥδη ἤλαυνον ἐπὶ τὴν Νίκαιαν. Ἀλλ' ὁ Λέων δὲν ἐπτοήθη ὑπὸ τῶν ποικίλων τούτων δυσχερειῶν. Πρὸ πάντων ἐξώρμησε μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπελθόντων στασιαστῶν, καὶ κατετρόπωσεν αὐτοὺς διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πυρός. Ὁ γενναῖος Ἀγαλλιανὸς μὴ θέλων νὰ παραδοθῇ, ἀπέθανε ρίψας ἑαυτὸν ἐνοπλον εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐπεσον δὲ καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, οἱ δὲ πλεῖστοι παρεδόθησαν εἰς τὸν νικητὴν, ὅςτις ἐν τῇ γενναιοφροσύνῃ αὐτοῦ συνεχώρησε τοὺς πάντας, μὴ ἐπιβαλὼν τὴν νόμιμον ποινὴν τοῦ θανάτου, εἰμὴ εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς Κοσμᾶν καὶ Στέφανον. Καὶ κατετροπώθη μὲν οὕτως εὐχερῶς ἡ ἐπανάστασις αὕτη, ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, νέα ἀπόδειξις ὁπόσους ἠθικοὺς καὶ ὑλικούς πόρους εἶχεν ἔτι ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἀφοῦ ἐτόλμησε μόνῃ ν' ἀντεπεξέλθῃ καθ' ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας, ἀξιούσα νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῇ ἰδικὸν τῆς βασιλείας. Ἀμα δὲ κατατροπώσας τὴν στάσιν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Λέων ἐξέπεμψε τὸν στρατὸν εἰς ἐπικουρίαν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκουμένης Νικαίας, καὶ ἠνάγκασεν ὡς αὐτῶς τοὺς πολεμίους τούτους νὰ ἀπέλθωσιν ἄπρακτοι. Ὁ Θεοφάνης ἀποδίδει τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας ταύτης εἰς τὰς εὐπροσδέκτους πρὸς τὸν Θεὸν εὐχὰς τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου, τῶν ὁποίων αἱ εἰκόνες ἦσαν ἀνεστηλωμέναι ἐν Νικαίᾳ· καὶ ἀναγκάζεται μὲν νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐπολέμησεν ὁ στρατὸς γενναίως, καὶ νὰ θαυμάσῃ μάλιστα ἓνα τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ὀνόματι Κωνσταντῖνον, ἡρωϊκῶς ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων πεσόντα, ἀλλ' ἐπιφέρει ὅτι οὗτος ἔπεσε τιμωρηθεὶς ὑπὸ τῆς Παναγίας, διότι τὴν προτεραίαν εἶχε συντρίψει διὰ λίθου καὶ καταπατήσῃ μίαν εἰκόνα αὐτῆς. Ἀναφέρομεν τὰς ἐρμηνείας ταύτας τοῦ χρονογράφου, ἵνα δείξωμεν ἅφ' ἐνὸς μὲν τὸ κατὰ εἰκόνων πολέμιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐμφανῶς ἐπεκράτει ἐν τῷ στρατῷ, ἅφ' ἑτέρου δὲ τὴν τάσιν τὴν ὁποίαν εἶχον τότε οἱ μοναχοὶ νὰ ἀναιρῶσι πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν, καὶ νὰ ἐξηγῶσι τὰ πάντα διὰ τῆς τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων ἐπεμβάσεως.

Ὁ Λέων Γ' λοιπὸν κατέβαλεν ἅπαντας τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀντιπάλους. Αὐτὸς ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης βλέπων ὅτι οἱ σύμμαχοι αὐτοῦ

Λομβαρδοὶ ἐκυρίευσαν τὴν περὶ Ἀγκῶνα Πεντάπολιν καὶ τὴν Ῥαύεν-
ναν, σαφῶς ὑποδεικνύοντες ὅτι δὲν ἐνόουν νὰ βοηθήσωσιν αὐτὸν ὡ-
ρεάν, καὶ πεισθεῖς ἐκ τούτου ὅτι τρέχει πολὺ πλεότερον κίνδυνον ἀπὸ
τῶν γειτόνων ἐκείνων βαρβάρων, ἢ ἀπὸ τοῦ πόρρω ἐδρεύοντος βασι-
λέως, ἤρχισε πάλιν νὰ προσεγγίζη πρὸς τὸν Λέοντα, καὶ συνέδραμεν
αὐτὸν νὰ ἀνακτήσῃ μὲν τὴν Ῥαύενναν, νὰ καταβάλῃ δὲ στασιαστήν
τινα, ὅστις ἐσφετερίσθη ἐν Τυρρηνίᾳ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ὁ Λέων, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἀπλὴν ἀνύψωσιν
τῶν εἰκόνων, διέταξε τὴν ἐντελῆ ἐκ μέσου ἀφαίρεσιν αὐτῶν. Δὲν ἤ-
ξεύρομεν ἀκριβῶς πόθεν ὁρμώμενος ἐτροπολόγησε τὴν πρώτην αὐτοῦ
συμβιβαστικὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόφασιν. Ἴσως οἱ μᾶλλον ἐνθερ-
μοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ὁπαδοὶ παρέστησαν αὐτῷ ὅτι ἡ ἀπλὴ ἐκείνη
ἀνύψωσις, ἐνῶ δὲν προέλαθε τὰς στάσεις τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλ-
λάδος, ἀφ' ἐτέρου ὑπέθαλπε τὰς προλήψεις τῶν πολλῶν, τόσῳ μᾶλλον
ὅσῳ οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς εἰκόνας, καὶ νὰ δίδωσιν
εἰς αὐτὰς ἅπαντα τὰ δεῖγματα τῆς προτέρας λατρείας. Ἴσως ὁ βασι-
λεὺς ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῆς εὐκόλου κατατροπώσεως τῶν δύο στάσεων,
ἐνόμισεν ὅτι εἰμπορεῖ ἀκινδύνως νὰ ἐπιχειρήσῃ ῥιζικωτέραν μεταβο-
λήν. Ἄλλ' εἴτε διὰ τὴν μίαν, εἴτε διὰ τὴν ἄλλην αἰτίαν, εἴτε ὅπερ
πιθανώτερον δι' ἀμφοτέρας, ἐξέδωκε τῷ 728 νέον διάταγμα, δι' οὗ
ἀπηγορεύθη ὁλεσχερῶς ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἀλλαχοῦ ἀνάρτησις
πάσης εἰκόνης ἀγγέλων, ἁγίων καὶ μαρτύρων, καὶ παρηγγέλησαν αἱ ἀρ-
χαὶ νὰ καθαιρῶσιν αὐτὰς παντοῦ ὅπου ἤθελον εὑρεθῇ. Λέγεται μάλιστα,
διότι τὸ κείμενον τοῦ διατάγματος δὲν σώζεται, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις
διετάχθη ἐπὶ ποινῇ. Ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ διάταγμα τοῦτο
δὲν ἐξετελέσθη ἀκριβῶς οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ, καθ' ἃ θέλει κα-
ταστῇ πρόδηλον ἐξ ὅλων τῶν ἱστορηθησομένων γεγονότων. Ὁ Λέων
Γ' ἠθέλησε δι' αὐτοῦ νὰ διατυπώσῃ τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως
μᾶλλον, ἢ νὰ ἐκβιάσῃ τὴν ἄμεσον ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Ὅ,τι μόνον ἔ-
πραξεν ἐκτοτε εἶναι, ὅτι διέλυσε τὰς δημοσίας σχολὰς αἵτινες καθ'
ὃ διευθυνόμεναι ἅπασαι ὑπὸ μοναχῶν, ἐκτὸς τῶν σχολῶν ἐν αἷς ἐδι-
δάσκετο ἡ νομικὴ ἐπιστήμη, ἐπολέμουν ἀκαταπαύστως τὴν μελετω-
μένην μεταβολήν. Πιθανῶς δὲ ταύτην τὴν διάλυσιν ἐδείνωσαν οἱ με-
ταγενέστεροι χρονογράφοι, οἱ μυθολογήσαντες τὰ περὶ τῆς καταστρο-
φῆς τοῦ ὑπερτάτου ἐκπαιδευτηρίου ἐκείνου, περὶ οὗ ἀνωτέρω ὠμιλή-

σαμεν. Ἡ πράξις αὕτη τοῦ Λέοντος ἦτο συνετὴ, διότι ἀπαραίτητον ἦτο τῷ ὄντι νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ κλήρου, ὅστις περιορίζων αὐτὴν εἰς σχολαστικὰς τινὰς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ἀντὶ νὰ διαλύσῃ τὰς ἐπιπρατούσας προλήψεις, ἀπ' ἐναντίας ἡϋξάνεν αὐτάς. Τοῦτων δὲ διαταχθέντων, ὅ,τε Λέων καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἐπεμελήθησαν οὐδὲν ἥττον τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πολλῶν διακεκριμένων ἐπὶ παιδείᾳ ἀνδρῶν, ὅσοι ἀναφαίνονται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ, τοῦ φιλοσόφου Λέοντος, τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ, τοῦ γεωμέτρου Θεοδώρου, τοῦ ἀστρονόμου Θεοδηγίου, τοῦ φιλολόγου Κομητᾶ καὶ αὐτοῦ τοῦ Φωτίου, τοῦ γεννηθέντος καὶ παιδευθέντος ἐντὸς τῶν τελευταίων τῆς μεταρρυθμίσεως χρόνων, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεσιέρους. Τὸ παρὰ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ ἀξιούμενον, ὅτι «ἐκτοτε ἡ τῶν ἐπιστημόνων γνῶσις ἐν Ῥωμανίᾳ ἔπαυσε, τῇ τῶν βασιλευόντων εἰκονομάχων ἀπονομίᾳ μειομένη ἕως τῶν ἡμερῶν Μιχαήλ καὶ Θεοδώρου,» εἶναι μία τῶν πολλῶν καὶ ἀνυποστάτων συκοφαντιῶν ὧν βρίθουσι οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι. Κατὰ τοῦτο ὁ Θεοφάνης εἰλικρινέστερος ὢν δὲν λέγει καταλυθεῖσαν εἰμὴ τὴν εἰσεβῆ παιδευσιν, ὃ ἐστὶ τὴν ἱερατικὴν καὶ μοναστηριακὴν παιδευσιν· μὴ ἀναφέρων δέ τι περὶ τῆς θύραθεν παιδείας, ὑποδεικνύει ἀρκούντως ὅτι αὕτη ἐξηκολούθει ὑφιστάμενη. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι, ὡς καὶ πρὸ μικροῦ ἐτι ἐξηγήσαμεν, ἡ ἐκλαϊκευθεῖσα ἐκπαίδευσις δὲν ἦτο τότε δυνατόν νὰ διαδοθῇ ὅσον εἶδε εἰς τὸν κοινὸν λαόν, ἀπὸ τῆς διαφωτίσεως τοῦ ὁποίου ἐξηρτᾶτο ἐν τούτοις ἡ τύχη τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ὁ ἀνώτερος κληρὸς οὐδόλως ἀντέστη εἰς τὸ νέον περὶ εἰκόνων βασιλικὸν διάταγμα. Μόνος ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀπεποιήθη νὰ ὑπογράψῃ καὶ νὰ κοινοποιήσῃ αὐτό· ἀλλὰ ἐξ ὅλης τῆς προηγουμένης αὐτοῦ διαγωγῆς καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἐπολιτεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου χαριζόμενος εἰς τὴν μοναχικὴν μερίδα μᾶλλον, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, οὐχὶ δὲ καθοδηγούμενος ὑπὸ λόγων συνειδήσεως. Ὁ Γερμανός, ὢν ἔτι Κυζίκου, εἶχεν ἀσπασθῇ μετὰ πολλῆς προθυμίας τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλιππικοῦ ἐνεργηθεῖσαν ἀνατροπὴν τῶν ὅσα ἡ 6 οἰκουμένη σύνοδος ὥρισε κατὰ Μονοθελητῶν καὶ Μονοφυσιτῶν (σελ. 341). Τινὲς μάλιστα ἀξιοῦσιν ὅτι καὶ νόμον ῥητὸν ἐξέδωκεν ὁ Φιλιππικὸς κατὰ τῶν εἰκόνων. Διὰ τὴν ἥδη ὁ Γερμανὸς ἐδυσχέρανε νὰ

ἀποδεχθῇ τὰ ὑπὸ τοῦ Λέοντος ψηφισθέντα, τὰ ὅποια ὁμολογουμένως προσέβαλλον τὰ θεμελιώδη τῆς ἐκκλησίας δόγματα πολὺ ὀλιγώτερον τῶν ἐπὶ Φιλιππικοῦ γενομένων; Τούτου ἕνεκα ὠργίσθη φυσικῶ τῷ λόγῳ ὁ βασιλεὺς κατὰ τοῦ πατριάρχου, ἀλλὰ δὲν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ μετὰβάλλῃ γνώμην. Κατ' ἀρχὰς προέτρεψεν αὐτὸν κατ' ἰδίαν νὰ παύσῃ ἀντιπράττων· καὶ ἐπειδὴ οὗτος εἰς ἀπάντησιν ὑπέμνησε τῷ βασιλεῖ τὴν ὑπόσχεσιν ἣν ἔδωκε πρὸ τῆς στέψεως. «ἐν μηδενὶ σαλευῖσαι τὴν ἐκκλησίαν τῶν θεσμῶν αὐτῆς,» ὁ Λέων, ὅστις ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων δὲν ἦτο θεμελιῶδες τῆς ἐκκλησίας δόγμα, διότι δὲν εἶχε ποτὲ ὀρισθῇ ἐπισήμως καὶ κανονικῶς, συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 730 Σιλέντιον, ἵνα ἀποφασίσῃ περὶ τῆς διενέξεως. Ἀποποιηθέντος δὲ τοῦ πατριάρχου πάλιν νὰ ἐνδώσῃ, τὸ συνέδριον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ἔδρευε καὶ αὐτὸς ὁ σύγκελλος καὶ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀναστάσιος, κατεδίκασεν ὁμοψήφως τὴν διαγωγὴν τοῦ Γερμανοῦ, ὅστις ἐνόησας ἤδη ὅτι δὲν δύναται νὰ διατηρήσῃ τὸ ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα, ἀπετάξατο τὴν ἀρχιερωσύνην ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ ἐπιδούς τὸ ὠμοφόριον ἀπεχώρησεν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν, μεθ' ὃ προεχειρίσθη πατριάρχης ὁ σύγκελλος Ἀναστάσιος.

Κατὰ τὰ εἰθισμένα ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Ἀναστάσιος ἀνήγγειλαν τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου πατριάρχου εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις ὁμως τὴν μὲν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀναστασίου ἐπέστρεψε, τὸν δὲ Λέοντα ἤλεγξε πικρῶς ὡς παραβιάσαντα τὰ δίκαια τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐθορύβησεν τὸν βασιλέα καθ' ἑαυτὴν τε καὶ διότι εἶχε τότε συμβῇ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταραχὴ οὐ σμικρὰ ἐκ τοιαύτης τινὸς περιστάσεως. Εἰς τῶν ἀξιωματούχων τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν φρονημάτων τὰ ὅποια ἐπεκράτουν ἐν γένει εἰς τὸν στρατὸν, ἠθέλησε νὰ καθαιρέσῃ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν εἰκόνων τῆς πόλεως, ἥτοι τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ἣτις ὑπερέκειτο τῆς μεγάλης τῶν ἀνακτόρων πύλης, καὶ ἦν ὀνομάζουσι μὲν εἰκόνα ὃ τε Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός, ὁ δὲ Ζωναρᾶς καλεῖ ἐκτύπωμα, ὁ δὲ Κωδινὸς στήλην χαλκῆν, ῥητῶς ἐπιλέγων ὅτι ἡ βραδύτερον ἱστορηθεῖσα αὐτόθι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο πλέον στήλη, ἀλλὰ διὰ ψηφίδων κατεσκευάσθη. Ἡ πύλη ἣς ὑπερέκειτο ἡ εἰκὼν αὕτη, ἦτο ἡ κυρία πύλη τῆς λεγομένης Χαλκῆς, οἰκοδομήματος ὅπερ ἀπετέλει τὰ προπύλαια οὕτως εἰπεῖν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου· ὠνομάζετο Χαλκῇ ἕνεκα τῆς χαλκίνης αὐτοῦ στέγης, καὶ

ἐφημίζετο διὰ τὸ πλῆθος τῶν κινόνων καὶ τῶν ἀγαλμάτων δι' ὧν ἐκοσμεῖτο καὶ ἡ εἰκὼν δὲ αὐτῇ ἐτιμᾶτο σφόδρα, καὶ ἐλέγετο θαυματουργήσασα ἐπὶ Μαυριχίου καὶ Ἡρακλείου. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ ἀξιωματικὸς ἐκεῖνος ἀναβὰς ἐπὶ κλίμακος ἠγωνίζετο νὰ κατακόψη διὰ πελέκewς τὴν εἰκόνα, καὶ ἐνέπαιζε τὰς γυναῖκας αἵτινες συρρέουσας πολυάριθμοι προσεπάθουν νὰ ἀποτρέψωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὁ ὄχλος ἐξαγριωθείς ἐπὶ τέλους ἔρριψε τὴν κλίμακα ἐφ' ἧς ὁ ἀξιωματικὸς ἵστατό, καὶ ἐφόνευσεν αὐτόν τε πεσόντα, καὶ τοὺς ὀλίγους στρατιώτας ὑφ' ὧν συνωδεύετο. Μανιώδης δὲ γενόμενος ἐκ τοῦ πρώτου τούτου χυθέντος αἵματος, ὥρμησεν ἀμέσως ἔπειτα εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἵνα φονεύσῃ καὶ τὸν Ἀναστάσιον, ὅστις ὅμως προλαβὼν ἐσώθη εἰς τὰ βασίλεια. Ὁ Λέων κατ' ἀρχὰς ἀδιαφορήσας πρὸς τὸν θόρυβον, εἶδεν ἡδὴ ὅτι τὸ πρᾶγμα ἀποβαίνει σπουδαιότερον, καὶ διέταξε τοὺς στρατιώτας τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς νὰ περιστείλωσι τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον συγκείμενον ἐξ ἀνθρώπων τῆς κατωτέρας τάξεως, μοναχῶν καὶ γυναικῶν, διελύθη μὲν μετ' οὐ πολὺ, ἀλλ' ἀφοῦ ἔπεσον ἱκανοὶ, ἐξ ὧν βραδύτερον ἡ ἐκκλησία ἀνέγραψε τὰς γυναῖκας ἰδίως μεταξὺ τῶν ἀγίων. Ἡ δὲ εἰκὼν ἡ δοῦσα ἀφορμὴν εἰς τὴν ταραχὴν ταύτην ἠφανίσθη ἐκ διαταγῆς τοῦ Λέοντος, καὶ ἀντ' αὐτῆς ἐτέθη μὲν ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ἀνακτόρων σταυρὸς (διότι τὸν σταυρὸν οὐδέποτε ἔπαυσαν τιμῶντες καὶ εὐλαβούμενοι οἱ τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλεῖς), προσετέθη δὲ ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

Ἄφρων εἶδος καὶ πνοῆς ἐξηρμένον,
Χριστὸν γράφεισθαι μὴ φέρων ὁ δεσπότης
Ἐλὼν γρηῃ ταῖς γραφαῖς πατουμένη,
Λέων σὺν υἱῷ τῷ νέῳ Κωνσταντίνῳ,
Σταυροῦ χαράττει τὸν τριεὶς ἀλφειὸν τύπον,
Καύχημα πιστῶν, ἐν πύλαις ἀνακτόρων.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀφ' ἐνὸς μαρτυρεῖ πόσον βραδέως καὶ ἀτελῶς ἐξετελείτο ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ, ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις, τὸ πρὸ διενεργήσεως ἐκδοθὲν κατὰ τῶν εἰκόνων διάταγμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποδεικνύει ὅπως ὁ δῦσκολον ἦτο ν' ἀποφύγῃ αἱματηρὰς μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων ῥήξεις καὶ αὐτῇ ἡ μετριοπαθεστέρα κυβέρνησις. Ὅθεν ἀπορὸν δὲν εἶναι ὅτι ὁ Λέων ἐταράχθη λαβὼν ἐν μέσῳ τῶν περιπετειῶν τούτων τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην τοῦ Γρηγορίου, ἐξ ἧς ἐβλεπε σαφῶς ὅτι θέλει ἔλθαι εἰς νέας διενέξεις πρὸς τὸν ἀρχιερεῖα τῆς Ῥώμης. Ὁ βασιλεὺς ἠθέλησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προλάβῃ τὰς διενέξεις

ταύτας, καὶ ἐπειδὴ ὁ Γρηγόριος, καθὼς καὶ ὁ πρῶτος πατριάρχης Γερμανός, εἶχον πάντοτε ἰσχυρισθῆ, ὅτι τὰ περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, εἰ καὶ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ θεμελιώδες τῆς πίστεως δόγμα, ἔπρεπεν οὐδὲν ἥττον νὰ κανονισθῶσιν ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Λέων ἐγραψεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συγκαλέσῃ τοιαύτην σύνοδον, καὶ ὅτι προσκαλεῖ αὐτὸν νὰ συμπράξῃ εἰς τοῦτο. Ἄλλ' ὁ πάπας ἀπήντησεν εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ὑβριστικῶς. Καὶ δὲν εἶναι μὲν βέβαιον ἂν ἡ περὶ τούτου σωζομένη ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου ἦναι γνησία, εἰς πᾶσαν ὁμῶς περίστασιν φαίνεται ἀναμφίβολον, ὅτι ἡ ἀπάντησις ὑπῆρξεν οὐ μόνον ἀποπονητικῇ, ἀλλὰ καὶ ἐλεγκτικῇ, διότι ὁ Λέων παροξυνθεὶς εἰς ὑπερβολὴν ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ἐξώσει τὸν πάπαν ἐκ Ῥώμης· εἰς δ' ὁ ἀρχιερεὺς ἀνταπήντησεν, ἐμπαΐζων τὴν ἀπειλὴν, καὶ προσεπiléγων ὅτι προτιμᾷ νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς νεοφύτους βραβάρους μᾶλλον, ἢ νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην αὐτῷ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πίστιν. Οὕτω δὲ ἐκλιπούσης πάσης ἐλπίδος εἰς συμβιβασμὸν, ὁ μὲν Γρηγόριος, συγκαλέσας σύνοδον, κατεδίκασε τὸν βασιλέα ὡς αἰρετικόν, ὃπερ ἔπραξε καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ δὲ Λέων διέταξεν ἕκτοτε τὴν κατασχέσιν τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ κτημάτων τῆς Ῥωμαιοῦ ἐκκλησίας, τὰ ὅποια βραδύτερον ἐντελῶς ἐδήμευσεν.

Ἄλλὰ πολὺ δεινότερος τοῦ Γρηγορίου ἀντίπαλος ἐπέτειλεν ἐξ ἀνατολῶν κατὰ τοῦ Λέοντος, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Ἡ ἀντιπολίτευσις τοῦ πάπα παρήγαγε βεβίως πολλὰς δυσκολίας εἰς τὸ ἀνατολικόν κράτος, καὶ παρεσκεύασε τὸν ἀπὸ αὐτοῦ χωρισμὸν τῆς μέσης Ἰταλίας· ἀλλ' ἡ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀντιπολίτευσις συνετέλεσεν εἰπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ὀριστικὴν ἐπὶ τέλους ἀποτυχίαν τῆς μεταρρυθμίσεως· διότι αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ ἀνήγαγον εἰς σύστημα τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, ὑπεστήριξαν διὰ τῶν τεχνικῶν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ὅρων τὴν περὶ τούτου δοξασίαν τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀπετέλεσαν ἐν γένει ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τὴν βᾶσιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός δὲν εἶχε πολλὰ δικαιώματα εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ μὲν πάππος αὐτοῦ κατηγορεῖτο ἀδίκως ἢ δικαίως ὅτι εἶχε προδώσει τὴν Δαμασκὸν εἰς τοὺς Ἀραβίους, ὁ δὲ πατὴρ Σέργιος, ὁ ἐπιλεγόμενος Μανσοῦρ, διέτελεσε μέγας Λογοθέτης ἢ ἐπὶ τῶν οικονομικῶν Ὑπουργὸς τοῦ καλί-

φου, διότι οἱ Ἀραβες ἠρίθμουν εἰσέτι τότε διὰ ἐλληνικῶν γραμμάτων, καὶ μετεχειρίζοντο πολλοὺς χριστιανούς εἰς τὰς οἰκονομικὰς ὑπηρεσίας. Αὐτὸς ὁ Ἰωάννης διεδέξατο ἐπὶ τινα χρόνον, ὡς λέγεται, τὴν ἀρχὴν τοῦ πατρὸς, καὶ ὁ βιογράφος αὐτοῦ δὲν διστάζει μάλιστα νὰ ἀποκαλέσῃ αὐτὸν πρωτοσύμβουλον τοῦ ἀραβικοῦ κράτους. Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται ὅλως ἀπίθανον, διότι εἰς χριστιανὸν ἡδύνατο νὰ ἀνατεθῇ ἡ οἰκονομικὴ διαχειρίσις τοῦ κράτους οὐχὶ ὅμως ποτὲ τὸ πρῶτον πολιτικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα· ἀμφίβολον δὲ εἶναι καὶ ἂν ὁ Ἰωάννης διετέλεσέ ποτε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ καλίου.

Ὅπως δὴ ποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Σέργιος ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὸν υἱὸν διὰ μοναχοῦ τινος σοφωτάτου, καταγομένου μὲν ἐκ Καλαβρίας, ὀνομαζομένου δὲ Κοσμᾶ, εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ Ἰωάννης ἀπέβη ἐντὸς ὀλίγου εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, καὶ δικαίως ἐπωνομάσθη διὰ τὴν εὐγλωττίαν Χρυσορρόας. Οὐδεμιᾶς τῶν ἐπιστημῶν ὅσαι τότε ἐγινώσκοντο καὶ ἐδιδάσκοντο, ὑπῆρξεν ἄγευστος. Ὁ ἐγκωμιαστής αὐτοῦ λέγει ὅτι περὶ μὲν τὴν Ἀριθμητικὴν ἦτο ἄλλος Πυθαγόρας καὶ Διόφαντος, περὶ δὲ τὴν Γεωμετρίαν νέος Εὐκλείδης· ὅτι ἦτο ἐγκρατέστατος περὶ τὴν Ἠθικὴν, οἷαν ἐδίδαξαν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων· ὅτι ἀπέβη δεινὸς περὶ τοὺς κανόνας τῆς Λογικῆς καὶ τὰς ῥητορικὰς ἀσκήσεις· ὅτι ἐσπούδασεν ὅλα τὰ μυστήρια τῆς μουσικῆς· ὅτι ἐγνώρισεν ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, τῆς τε ἐπιγείου καὶ οὐρανίου, καὶ ὅτι ὡς κολοφῶνα ἀπάσης τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς ταύτης ἐπιστήμης ἐπέθετο τὴν εὐρυτάτην περὶ θεοῦ μελέτην. Αἱ εἰδήσεις αὗται περὶ τῶν μαθημάτων τὰ ὅποια ἐδίδαξεν ὁ Κοσμᾶς εἰς τὸν Ἰωάννην, μαρτυροῦσιν ὅτι ἐσώζοντο τότε εἰσέτι, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, αἱ περὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς σοφίας παραδόσεις, περὶ οὗ ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 12-17 τοῦ παρόντος τόμου). Τὰ δὲ ἔργα τοῦ μαθητοῦ ἐτίμησαν τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τοῦτο τὸν διδάσκαλον, πρὸ πάντων τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα. Ἡ διαλεκτικὴ ἀνέκαθεν οὐσιωδῶς ἐπενήργησεν εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν· «ἡ γὰρ τῆς διαλεκτικῆς δύναμις τεῖχος ἐστὶ τοῖς δόγμασιν,» εἶπεν ὁ μέγας Βασίλειος. Ταύτης λοιπὸν τῆς διαλεκτικῆς κατὰ Ἀριστοτέλην καὶ Πορφύριον καὶ Ἀμμώνιον, συνέταξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς μακρὰν ἐξήγησιν, πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων, συντελέσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπικράτησιν τῆς σπουδῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ναὶ μὲν

καὶ πρότερον ὁ Ἀριστοτέλης ἐμελετᾶτο παρὰ τε τοῖς μονοφυσίταις, ἐν οἷς ἰδίως διέλαμψε κατὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος (σελ. 18 τοῦ παρόντος τόμου) καὶ παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις, ἀλλὰ διὰ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὸ κῦρος τοῦ Σταγειρίτου ἀπέβη παρ' ἡμῖν ἀναμφισβήτητον. Ὡρίζε δὲ τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει ὁ Δαμασκηνός «γινῶσιν τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστὶ, γινῶσιν τῆς τῶν ὄντων φύσεως,» ἀπεκάλει αὐτὴν «τέχνην τεχνῶν καὶ ἐπιστήμην ἐπιστημῶν» καὶ διήρει εἰς δύο, τὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν, καταλέγων εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος τὴν θεολογίαν, τὴν φυσιολογίαν, τὴν μαθηματικὴν· εἰς δὲ τὸ πρακτικὸν τὴν ἠθικὴν, τὴν οἰκονομικὴν, τὴν πολιτικὴν· ὥστε τὴν διαλεκτικὴν ὑπελάμβανεν οὐχὶ ὡς μέρος τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ὡς ὄργανον αὐτῆς· «αὐτῇ γὰρ πρὸς πᾶσαν ἀπόδειξιν κέχρηται.» Ἐπιστήσωμεν δὲ μᾶλλον τὸν νοῦν εἰς τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἤσκησεν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Δαμασκηνοῦ ἡ φιλοσοφικὴ ἐκείνη μελέτη, ἐπιρροὴν ἣτις ὑπῆρξε βεβαίως ἀξιοσημείωτος. Ἐὰν ἡ περὶ δρακόντων καὶ στρυγγῶν μικρὰ πραγματεία ἡ ἀποδιδομένη συνήθως εἰς αὐτὸν, εἶναι τῷ ὄντι γνησία, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός εἶχε περὶ τῆς συναφείας τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου δοξασίας εὐλογωτέρας, οὐ μόνον ὅλων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλῶν χριστιανῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Περὶ δὲ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ θέματος τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ἐξετράπη μὲν ἐνίοτε εἰς προλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀναπόσπαστοι ἀπὸ τὸν μοναχικὸν βίον ὃν διῆγεν, ἢ ἐλογίζοντο ἀπαραίτητοι ἵνα καταπλήξωσι τὸ πλῆθος, πολλάκις ὁμως μετεχειρίσθη κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐπιχειρήματα, τῶν ὁποίων τὴν ὀρότητα καὶ τὴν δύναμιν πᾶς νουεχῆς καὶ εἰλικρινῆς ἄνθρωπος δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ὁμολογήσῃ.

Εἴτε δὲ εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς τοῦ καλίου εἴτε μὴ, ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι εἶχεν ἤδη ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, ὅτε ἔγραψε τοὺς τρεῖς αὐτοῦ ἀπολογητικούς πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας λόγους. Ὑπάρχουσι τινες οἱ ἀμφιβάλλοντες περὶ τῆς γνησιότητος τῶν λόγων τούτων, ὧν ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος εἶναι εἰς πολλὰ ἀπλῆ κατὰ λέξιν ἐπανάληψις ὁ μὲν τοῦ πρώτου, ὁ δὲ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν οἱ λόγοι οὗτοι ἔχουσι πάντοτε σπουδαιότητα κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀποδοθέντες ἀνέκαθεν εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, συνεταυτίσθησαν μετὰ τῆς ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ περιέχουσι τὰ ἰσχυρότατα ἐπιχειρήματα ὅσα προέ-

τειναν ἔκτοτε οἱ ὑπέρμαχοι τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Τούτου ἕνεκα ἐπιχειροῦμεν μικρὰν τινὰ αὐτῶν ἀνάλυσιν. Ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ, ὅστις ἐγράφη, ὡς φαίνεται, ἅμᾳ μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ πρώτου βασιλικοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων διατάγματος, ὁ Δαμασκηνός ἀναιρεῖ ἐπιτηδεύς τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ὁ Λέων καὶ ἐν γενεῇ οἱ τῆς μεταρρυθμίσεως ὁπλδοὶ ἤντλουν κατὰ τῶν εἰκόνων ἐκ τοῦ θείου παραγγέλματος τοῦ εἰπόντος «οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἦν, καὶ ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς· ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός.» Εἰς ταῦτα ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ἀποκρίνεται λέγων, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι, οὐδένα γνωρίσαντες μεσάζοντα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, οὐδὲ ἀζιωθέντες νὰ ἴδωσι τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ γῆς, καὶ ἐπομένως ἕνα ἔχοντες μόνον τρόπον προσευχῆς, τὴν ἄμεσον πρὸς τὸν Θεὸν δέξιν, φυσικῶς τῷ λόγῳ οὐδὲν οὐδενὸς ὁμοίωμα ἐν τοῖς εὐκτηρίοις αὐτῶν οἴκοις ἀπεδέχοντο. Πλὴν τούτου ὁ ἀδιάκοπος τοῦ Νομοθέτου φόβος ἦτο μήπως οἱ νήπιοι εἰσέτι περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀντίληψιν Ἰουδαῖοι λατρεύσωσι τὴν κτίσιν παρὰ τὸν Κτίσαντα καὶ ἐξολισθήσωσιν οὕτως εἰς εἰδωλολατρείαν. «Ἰουδαῖοις μὲν διὰ τὸ πρὸς εἰδωλολατρείαν εὐόλισθον, ταῦτα νενομοθέτητο· ἡμεῖς δὲ, θεολογικῶς εἰπεῖν, οἷς ἐδόθη φυγοῦσι τὴν δεισιδαίμονα πλάνην μετὰ τοῦ Θεοῦ γενέσθαι, ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ Θεῷ μόνῳ λατρεύειν, καὶ τῆς θεογνωσίας πλουτῆσαι τὴν τελειότητα, καὶ εἰς ἀνδρα καταντῆσαι τέλειον, παρελθοῦσι τὴν νηπιότητα, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγὸν ἐσμέν, λαβόντες κριτικὴν ἔξιν παρὰ Θεοῦ, καὶ εἰδότες τί τὸ εἰκονιζόμενον, καὶ τί τὸ εἰκόνι μὴ περιγραφόμενον. «Οὐ γὰρ εἶδος αὐτοῦ, φησὶν, ἐώρακατε.» Βαβαὶ τῆς σοφίας τοῦ Νομοθέτου! πῶς εἰκονισθήσεται τὸ ἀόρατον; πῶς εἰκασθήσεται τὸ ἀνείκαστον; πῶς γραφήσεται τὸ ἄποσον καὶ ἀμεγεθές καὶ ἀόριστον; πῶς ποιωθήσεται τὰ ἀνείδεον; πῶς χρωματουργηθήσεται τὸ ἀσώματον; Τί οὖν τὸ μυστικῶς μηνυόμενον; Δῆλον ὡς, ὅταν ἴδῃς διὰ σέ γενόμενον ἄνθρωπον τὸν ἀσώματον, τότε δράσεις τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς τὸ ἐκτύπωμα· ὅταν ὁρατὸς σαρκὶ ὁ ἀόρατος γενήσῃται, τότε εἰκονίσεις τὸ τοῦ ὁραθέντος ὁμοίωμα· ὅτε ὁ ἀσώματος καὶ ἀσχημάτιστος, ἄποσός τε καὶ ἀπήλικος, καὶ ἀμεγέθης τῇ ὑπεροχῇ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, ὁ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, μορφὴν δούλου λαβὼν, ταύτῃ συστλητὴ πρὸς ποσότητά τε καὶ πηλικότητα, καὶ χαρρακτῆρα περιθῆται σώματος, τότε ἐν πίναξιν χάραττε καὶ ἀνατίθει

πρὸς θεωρίαν τὸν ὁραθῆναι καταδεχόμενον. Χάραττε τούτου τὴν ἄφατον συγκατάβασιν, τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν, τὴν ἐν Ἰορδάνῃ βάπτισιν, τὴν ἐν Θαβὼρ μεταμόρφωσιν, τὰ πάθη τὰ τῆς ἀπαθείας πρόξενα, τὸν θάνατον, τὰ θαύματα, τὰ τῆς θείας αὐτοῦ σύμβολα φύσεως, δι' ἐνεργείας σαρκὸς ἐνεργεία θεία πραττόμενα, τὸν σταυρὸν τὸν σωτήριον, τὴν ταφὴν, τὴν ἀνάστασιν, τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν, πάντα γράφε καὶ λόγῳ καὶ χρώμασι. Μὴ φοβοῦ, μὴ δέδιθι, οἶδα διαφορὰν προσκυνήσεως. Προσεκύνησέ ποτε Ἀβραάμ τοῖς υἱοῖς Ἑμμῶρ, ὅτε τὸ σπήλαιον τὸ διπλοῦν εἰς τάφου κληρὸν ὠνήσατο, ἀνδράσιν ἀσεβέσι, καὶ ἀγνώσιαν νοσοῦσι Θεοῦ. Προσεκύνησεν Ἰακώβ Ἰσαὺ τῷ ἀδελφῷ καὶ Φαραὼ ἀνδρὶ Αἰγυπτίῳ, ἀλλὰ μὴν καὶ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου· προσεκύνησε μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐλάτρευσε. Προσεκύνησαν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, καὶ Δανιήλ ἀγγέλῳ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐλάτρευσαν. Ἔτερον γάρ ἐστιν ἡ τῆς λατρείας προσκύνησις, καὶ ἕτερον ἡ ἐκ τιμῆς προσαγομένη τοῖς κατὰ τι ἀξίωμα ὑπερέχουσι.»

Μόνον λοιπὸν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ἀπαγορεύεται ἡ ἐξεικόνισις· καὶ ὁ Δαμασκηνὸς πολλοῦ διαρρήδην λέγει, ὅτι ἐὰν τούτου ἐποιοῦμεν εἰκόνα, ὥντως ἡμαρτάνομεν. Θεοῦ δὲ σαρκωθέντος καὶ ὁφθέντος ἐπὶ γῆς σαρκί, καὶ ἀνθρώποις συναναστραφέντος, ἥτοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπιτρέπεται νὰ γράφωμεν τὴν εἰκόνα, ἔτι δὲ μᾶλλον τῆς Θεοτόκου καὶ πρὸ πάντων τῶν ἁγίων. Καὶ οὐ μόνον ἐπιτρέπεται νὰ γράφωμεν τὰς εἰκόνας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἀσθενεῖαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣτις ἔχει χρεῖαν ἐξωτερικῶν τοιοῦτων σημείων, ἵνα μὴ λησμονῇ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαθείας ἡμῶν καὶ τοῦ σεβασμοῦ. Τοῦτο δὲ τὸ ἐπιχείρημα τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς ἀσθενείας τῆς φύσεως ἡμῶν, ἀδυνατουμένης ἀμέσως ἐπὶ τὰς νοητὰς θεωρίας ἀνατείνεσθαι, καὶ δεομένης οἰκείων καὶ συμφυῶν ἀναγωγῶν, εἶναι τὸ ἰσχυρότερον πάντων ὅσα προτείνει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, συνήγορῶν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. «Ἐπόμνημα γάρ ἐστιν ἡ εἰκὼν, καὶ ὅπερ τοῖς γράμμασι μεμνημένοις ἡ βίβλος, τοῦτο καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις ἡ εἰκὼν· καὶ ὅπερ τῇ ἀκοῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὁράσει ἡ εἰκὼν· νοητῶς δὲ αὐτῇ ἐνοούμεθα.» Ἄτοπα ὅμως λέγει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ὅταν θέλων νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὀφείλομεν νὰ ποιῶμεν τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπάντων τῶν ἁγίων, ὀνομάζει αὐτοὺς στρατὸν τοῦ Κυρίου καὶ παραβαλὼν πρὸς τὸν στρατὸν τοῦ βασιλέως ἀνακράζει· «Ἰστοροῦμεν οὖν Χριστὸν τὸν Βασιλέα καὶ κύριον, οὐ γυμνοῦντες αὐτὸν τοῦ

στρατεύματος. Στρατὸς γὰρ τοῦ Κυρίου οἱ ἅγιοι γυμνωσάτω ἑαυτὸν τοῦ οἰκείου στρατεύματος ὁ ἐπίγειος βασιλεὺς, καὶ τότε τὸν ἑαυτοῦ Βασιλέα καὶ Κύριον.» Ἔτι δὲ ἀσθενέστερά εἰσιν ὅσα συνεπάγεται, ἵνα ἀναιρέσῃ τὸν θεῖον Ἐπιφάνιον τὸν ῥητῶς ἀπαγορεύσαντα τὰς εἰκόνας, καὶ τὸν μακάριον Ἀθανάσιον τὸν προστάξαντα ὑπὸ γῆν καλύπτειν τὰ τῶν ἁγίων λείψανα, καὶ οὐχὶ ἐν λάρναξιν τιθέναι. Πρῶτον μὲν, λέγει, ἐνδέχεται νὰ ᾔηται παρεγγεγραμμένος καὶ ἐπίπλαστος ὁ λόγος, ἄλλου μὲν ὦν πόνος, ἐτέρου δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἔχων, ὃ πολλοῖς εἴθισται δρᾶν. Δεύτερον, καὶ ἂν ὑποτεθῇ γνήσιος ὁ λόγος, ἴσως ἐνομοθέτησε τὸ μὴ χρῆναι ποιεῖν εἰκόνας ἐπὶ ἄλλῃ τινὶ σκοπῇ ἀναλόγῳ τῆς προμνημονευθείσης τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ἀπαγορεύσεως, ἥτις δὲν ἐγένετο, εἰμὴ ἵνα καταργηθῇ τὸ ἄτοπον ἔθος τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οὐχ ὑπὸ γῆν ἐκρυπτον, ἀλλ' ἐπὶ κλινῶν καὶ σκιμπόδων ἐτίθουν. Διότι, ἐπιφέρει παραδόξως ὁ Δαμασκηνός, ὅτι ὁ θεῖος Ἐπιφάνιος δὲν ἀπέκρουσε τὰς εἰκόνας, μάρτυς ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ, ἡ μέχρι τῆς σήμερον δι' εἰκόνων οὕσα περικεκοσμημένη. Τρίτον δὲ αὐτὸ τὸ σπάνιον νόμος τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐδὲ μία χειλιδὼν ἔαρ ποιεῖ, ὡς καὶ τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, οὐδὲ λόγος εἰς δυνατὸς, ὅλης ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ γῆς περάτων μέχρι τῶν αὐτῆς περάτων, ἀνατρέψαι παράδοσιν.»

Ἀξία ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι ἡ μετριοπάθεια μεθ' ἧς ἀναφέρεται ἐν τοῖς προκειμένοις λόγοις ὁ βασιλεὺς, ὅσakis γίνεται ἄμεσος μνεία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Χαρακτηρίζεται μὲν ὁ κατὰ τῶν εἰκόνων πόλεμος ὡς ἐνέργεια τοῦ φθονεροῦ διαβόλου καὶ τοῦ ἐχθροῦ τῆς ἀληθείας δαίμονος, καὶ πολεμεῖται ἡ ἐπέμβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας. «Οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ. . . . Βασιλέως ἐστὶν ἡ πολιτικὴ εὐπράξια, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις, ποιμένων καὶ διδασκάλων. . . . Ὑπείκομέν σοι, ὦ βασιλεῦ, ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον πράγμασι, φόροις, τέλεσι, δοσιληψίαις, ἐν οἷς σοὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἐγκεχέρισται, ἐν δὲ τῇ ἐκκλησιαστικῇ καταστάσει ἔχομεν τοὺς ποιμένας τοὺς λαλήσαντας ἡμῖν τὸν λόγον, καὶ τυπώσαντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν θεσμοθεσίαν.» Προχωρεῖ δὲ ἐνταῦθα καθ' ἑν εἰσέτι βῆμα καὶ ἀνακράζει· «κληστρικὴ ἔφοδός ἐστιν αὕτη, ἀδελφοί.» ἀλλ' εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀφικόμενος δὲν προβαίνει περαιτέρω. Οὔτε εἰς τὸν δεύτερον, οὔτε εἰς τὸν τρίτον λόγον, οἵτινες φαίνονται γραφέντες μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἀναστασίου,

δὲν ἀναθεματίζει τὸν βασιλέα· ἀπ' ἐναντίας ῥητῶς λέγει ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ· ἀοκνῶ γὰρ τέως εἰπεῖν, ὡς ἔφη ὁ θεῖος ἀπόστολος, ἀνάθεμα ἔστω, ἐκδεχόμενος τὴν διόρθωσιν.» Καὶ τὰ αὐτὰ αὐταῖς λέξεσιν ἐπαναλαμβάνει ἐν τῷ τρίτῳ λόγῳ.

Ἄφ' ἐτέρου ὅμως διαστρέφει ἐνίοτε δεινῶς τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, ὅταν βεβαιοῖ ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ «καὶ νῦν ὁ μακάριος Γερμανὸς ὁ βίῳ καὶ λόγῳ ἐξαστράπτων, ἐρραπίσθη καὶ ἐξόριστος γέγονε, καὶ ἕτεροι πλεῖστοι ἐπίσκοποι καὶ πατέρες, ὧν οὐκ οἶδαμεν τὰ ὀνόματα.» "Ὅτι ὁ πατριάρχης Γερμανὸς οὔτε ἐρραπίσθη, οὔτε ἐξόριστος γέγονεν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. "Ὁ τε Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης λέγουσι ῥητῶς ὅτι, μὴ πεισθεὶς νὰ συναινέσῃ ἐν τῷ Σιλεντίῳ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰκόνων, παρητήθη καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον. Οὐδέτερος δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε συμφέρον νὰ καλύψῃ τὴν ἀλήθειαν. Ἄλλὰ καὶ τὰ ἄλλα ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀορίστως πῶς ἐκτραγυδούμενα περὶ τῶν παθημάτων *πλείστων* ἐπισκόπων καὶ πατέρων, ἀποδείκνυνται ἀνυπόστατα, ἅμα ὑποβάλλωμεν αὐτὰ εἰς ἀκριβέστερόν τινα ἐλεγχον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὡς πρὸς τοὺς *πλείστους* τούτους ἐπισκόπους καὶ πατέρας, οἱ χρονογράφοι δὲν παρέχουσιν ἡμῖν τρόπον ἐξελεγχέως τῆς ἀληθείας, διότι, ὅπως καὶ ὁ Δαμασκηνός, οὐδένα ὀνομαστὶ ἀναφέροντες μάρτυρα, ἐν γένει μόνον λέγουσιν, ὁ μὲν Θεοφάνης ὅτι «πολλοὶ τε κληρικοὶ καὶ μονασταὶ καὶ εὐλαβεῖς λαϊκοὶ ὑπερεκινδύνευσαν τοῦ ὀρθοῦ τῆς πίστεως λόγου τὸν μαρτυρικὸν ἀναδυσάμενοι στέφανον·» ὁ δὲ Νικηφόρος ὅτι «πολλοὶ τῶν εὐσεβοῦντων τιμωρίας πλείστας καὶ αἰκισμοὺς ὑπέμενον.» Μόνοι οἱ συναξαρισταὶ μνημονεύουσιν ἐξ ὀνόματος πολλῶν ἐπὶ Λέοντος μαρτύρων. Ἄλλὰ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὅσα περὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ λέγουσιν, εἶναι ἡ πρώτη καὶ κυρία ἀπόδειξις τοῦ πόσον δικαιοῦμεθα νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς τοὺς λόγους αὐτῶν. Τῷ ὄντι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ συναξαρισταὶ διηγοῦνται ὅτι ὁ Λέων διέταξεν εἰς τινα τῶν περὶ αὐτὸν νὰ ἀπομιμηθῇ τὸν χαρακτῆρα τοῦ προμάχου ἐκείνου τῶν εἰκόνων καὶ νὰ γράψῃ ἐπιστολὴν τούτου ὑποσχομένην δῆθεν τῷ Λέοντι τὴν παράδοσιν τῆς Δαμασκοῦ, ὁ δὲ Καλίφης, εἰς ὃν ὁ Λέων ἐπεμψε τὴν ἐπιστολὴν, ἀπέκοψε τὴν χεῖρα τοῦ νομιζομένου προδότου, ὅστις ὅμως διὰ θαύματος τῆς Παναγίας Θεοτόκου ἀνέλαβεν αὐθις τὴν χρῆσιν τῇ χειρὶ. Πολλοὶ τῶν θερμότερων ἀντιπάλων τοῦ Λέοντος, καὶ ἰδίως ὁ Λεβὼ, δυσπιστοῦσι πρὸς τὸ θαῦμα τοῦτο. καὶ ἅμα δυσπιστήσωμεν πρὸς τὸ θαῦμα, δὲν ἤξεύρομεν διὰ τί νὰ παρα-

δεχθῶμεν τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ ἱστορήμα ἐκεῖνο. Πλὴν τούτου ὅμως οὐ μόνον οἱ χρονογράφοι ἀποσιωπῶσι τὴν πλαστογραφίαν τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς ἐπομένοις λόγοις οὐδὲν διαλαμβάνει περὶ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ τοῦ θαύματος, ἐνῶ ἤθελεν εἶναι τὸ ἰσχυρότερον τῶν ἐπιχειρημάτων πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ θέματος αὐτοῦ. Πῶς θέλετε λοιπὸν νὰ πιστεῦσωμεν εἰς τοὺς ἄλλους τῶν συναξαριστῶν λόγους, ἀφοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι περὶ ἑνὸς τῶν ἐπισημοτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν λέγουσιν ἀλήθειαν; Ἄλλως τε ὅσω περισσότερον μελετῶμεν τὰ περιστατικὰ τῆς τοῦ Λέοντος βασιλείας, τόσω μᾶλλον πειθόμεθα ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ διστάσωμεν, ἂν ὑπῆρξαν ἀληθῶς ποτὲ οἱ πολλοὶ καὶ οἰκτροὶ ἐκεῖνοι μάρτυρες. Οὔτε ἡ διενεργηθεῖσα τότε καινοτομία ἦτο τοσοῦτον σπουδαία, ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἀφοσιώσεις ἀναλόγους τῶν μαρτύρων τοῦ ἐθνικοῦ διωγμοῦ, οὔτε ὁ χαρακτήρ τοῦ Λέοντος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν αὐτόν, ἦτο τοιοῦτος, ὥστε νὰ ἐπιβάλλῃ ἀγρίας καὶ ἀπανθρώπους ποινάς· οὐδὲ ἐξετελέσθη ἡ ἐκ μέσου ἀφαίρεσις τῶν εἰκόνων τοσοῦτον γενικῶς, ὥστε νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀντιστάσεις. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνέβαινε μᾶλλον ὅ,τι ἐπὶ τῶν νόμων οἵτινες ἄλλοτε ἐν διαστήματι πολλῶν αἰώνων ἐξεδίδοντο κατὰ τῶν συμβόλων τοῦ ἐθνικοῦ θρησκευματος· ἅμα ἐκδοθέντος τοῦ νόμου, οὗτος ἐξετελεῖτό που καὶ που· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐλησμονεῖτο καὶ ἐπιπτεν εἰς ἀχρηστίαν μέχρις οὗ ἐξεδίδετο νέος νόμος, ὅστις ἐλάμβανε τὰς αὐτὰς περιπετείας. Ἐπαθόντινες ἐπὶ Λέοντος, ἀλλὰ μᾶλλον διότι περιύβριζον τὸν βασιλέα ἀναίσχυντως, ὅπως ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ αὐτὸς ὁ Λεβὼ, ἡ διότι δὲν ἐπείθοντο νὰ παραιτηθῶσι τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, οἱ δὲ πλείστοι τῶν ἀνθισταμένων, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν ἐξαιρέτως οἱ μοναχοί, εὑρισκον ἄστυλον ἀσφαλὲς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ παρὰ τῷ ἀρχιερεῖ τῆς Ῥώμης, ὅστις ἐνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ συμφερόντων, δὲν ἔπαυεν ἀντιπολιτευόμενος εἰς τὸν Λέοντα, καὶ ὑπερμαχῶν ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων καὶ ἀπάντων αὐτῆς τῶν ὀπκῶν.

Τῷόντι ὁ διαδεξάμενος τὸν Γρηγόριον Β' ἐν τῷ ἀρχιερατικῷ τῆς Ῥώμης ἀξιωματικὸς Γρηγόριος ὁ Γ' ἀντετάχθη ὡσαύτως εἰς τὸν Λέοντα, καὶ μετὰ πλείονος ἢ ὁ προκατόχος ζήλου, γράφων πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτῷ ἐπιστολάς ἐπὶ τοσοῦτον ὕδριστικὰς, ὥστε ὁ βασιλεὺς οὔτε ἐδέχετο αὐτάς. Μετ' ὀλίγον μάλιστα, τῷ 732, ὁ πάπας συνεκάλεσε το-

πικρὴν σύνοδον, ἣτις ἀπεφάνητο πάντα τὸν μὴ προσκυνοῦντα τὰς εἰκόνας προδότην τῆς πίστεως καὶ ἐχθρὸν τῆς ἐκκλησίας. Ἐπεχείρησε δὲ νὰ ἐνισχύσῃ ἐτι μᾶλλον ἑαυτὸν, προκαλῶν διχμαρτύρησιν ὄλων τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν, ἀλλ' ἀπέτυχε κατὰ τοῦτο, διότι ἡ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν ἔπυσαν ἀναγνωρίζουσαι τὸ κύρος τῶν περὶ εἰκόνων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποφασισθέντων, μόνη δὲ ἡ μέση Ἰταλία, ἥτοι ἡ Ῥώμη, ἡ Ραβέννα καὶ ἡ Πεντάπολις, συνετάσσοντο μετὰ τοῦ πάπα. Ἵνα σωφρονίσῃ τὰς χώρας ταύτας ὁ βασιλεὺς ἐξέπεμψε τῷ 733 στρατὸν ἀξιόλογον· ὁ στόλος ὅμως ὅστις ἔφερε τὸν στρατὸν τοῦτον κατεστράφη κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τρικυμίας ἐν τῇ Ἀδριατικῇ θαλάσσῃ. Ἄλλ' ὁ Λέων καὶ τοὶ ἀποτραπείς ὑπὸ τῶν ποικίλων ἄλλων περισπασμῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους νὰ ἐκπέμψῃ νέαν στρατιὰν εἰς τὴν Ἰταλίαν, κατέφερον οὐδὲν ἥττον καιρίαν πληγὴν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης δι' ἀξιωματικῶν διατάξεως. Εἴπομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ Κρήτη, ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἡ Θεσσαλία, ἡ Μακεδονία, ἡ Ἡπειρος καὶ πᾶσα ἡ λεγομένη σήμερον Ἀλβανία ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸν πάπαν. Ἦδη δὲ ὁ Λέων ἀπέσπασεν ἀπᾶσας τὰς χώρας ταύτας ἀπὸ αὐτὸν καὶ καθυπέβαλεν αὐτάς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρέσθη, ἀλλὰ καθυπήγαγεν εἰς τὴν αὐτὴν δικαιοδοσίαν πρὸς τοῦτοις ὅλας τὰς ἐπισκοπὰς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Καὶ αἱ μὲν τελευταῖαι αὗται δὲν διετέλεσαν ὑποτεταγμέναι εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως εἰμὴ ἐπὶ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ διήρκεσεν ἡ ἐπὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας κυριαρχία τῶν ἡμετέρων βασιλέων. Αἱ δὲ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου χῶραι οὐδέποτε ἕκτοτε ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Οὐδ' ἔχομεν χρεῖαν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μακρῶν εἰς ἕλληνα ἀναγνώστην ὅπου σπουδαία διὰ τὴν ἐθνότητα ἡμῶν ἀπέβη ὡς ἐκ τούτου ἡ πράξις αὕτη τοῦ βασιλέως Λέοντος. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν αἱ προαναφερθεῖσαι χῶραι, ὧν αἱ πλεῖσται ἀποτελοῦσι τὴν κυριωτάτην τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐστίαν, ἐξηκολούθουν ἕκτοτε διοικούμεναι ὑπὸ κλήρου ἀνατρεπομένου ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐκεῖθεν ἐξηρητημένου, ὁ ἐλληνισμὸς ἤθελε περιπέσει εἰς τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον. Ὡς τε ἡ διάταξις ἐκείνη τοῦ Λέοντος ὑπῆρξε σωτήριος δι' ἡμᾶς οὐδὲν ἥττον τῇ ἀληθείᾳ ἢ ἡ ἐπανειλημμένη κατατρόπωσις τῶν Ἀράβων περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οὐδ' ἐννοοῦμεν πῶς ἀνὴρ ἕλλην, κατὰ τ' ἄλλα διαπρεπὴς ἐπὶ παιδείᾳ, εὐφυῶς

καὶ φιλοπατρία, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ἀπεδοκίμασε τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος ἀξιώσας ὅτι «δύο ἀσεβεῖς αἰρετικοὶ (ὁ εἰκονομάχος Λέων καὶ ὁ εἰκονομάχος Ἀναστάσιος) ἀφήρπασαν τὴν ἀνατολικὴν Ἰλλυρίαν ἀπὸ τοῦ ἀντάρτου μὲν ἀλλ' ὀρθοδόξου καὶ εὐσεβοῦς ἀρχιεπισκόπου Ῥώμης.» Προκειμένου περὶ ἱστορικῶν γεγονότων, εἶναι ἀδιάφορον τὸ θρησκευτικὸν δόγμα τοῦ πράττοντος. Ὁ μᾶλλον ὀρθόδοξος ἄνθρωπος εἴμπορεῖ νὰ ᾔῃ κυβερνήτης ὀλέθριος, καὶ τ' ἀνάπαλιν ὁ αἰρετικώτατος ἄνθρωπος νὰ ᾔῃ καλὸς καὶ ἀγαθὸς κυβερνήτης. Τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν ἡ διατάξις τοῦ Λέοντος, δι' ἧς ἡ Ἑλλὰς ἀπηλλάγη τῆς δικαιοδοσίας ἀρχιερέως ξένου, ἵνα ὑποβληθῇ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ἀρχιερέως ἑλληνος ὑπῆρξεν ἐθνοσωτήριος, περὶ δὲ τούτου οὐδεμία δύναται νὰ προκύψῃ παρ' ἡμῖν ἀμφιβολία. Μόνον εἰς ἀσπόνδους τινὰς ἐχθροὺς ἡμῶν ἐπιτρέπεται νὰ κακίῳσι τὴν πράξιν ἐκείνην τοῦ Λέοντος· καὶ τὸ θλιβερόν εἶναι ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἀποφάσεων τοῦ ἡμετέρου θεολόγου, ἵνα ἀποδείξωσι θριαμβευτικῶς τὴν κατ' αὐτοὺς γενομένην τότε εἰς τὴν Ῥώμην ἀδικίαν.

Οἱ κυριώτατοι τῶν περισπασμῶν, ὅσοι ἀπέτρεψαν τὸν βασιλέα νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ δυσμᾶς ἦσαν αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν μωαμεθανικαὶ ἐπιδρομαὶ, αἵτινες ἀπὸ τοῦ 734 καὶ ἐφεξῆς ἀπέβησαν συνεχέστεραι καὶ τολμηρότεραι. Ἀλλ' ὁ Λέων ἐπὶ τέλους κατετρόπωσε τοὺς πολέμους τούτους τῷ 740 ὁλοσχερῶς, ἔχων εἰς τοῦτο συναρωγὸν καὶ τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις πρὸ καιροῦ ἀναγορευθεὶς συνάρχων τοῦ πατρὸς, ἤρχισεν ἑκτοτε νὰ δίδῃ δείγματα ἐξαιρέτου στρατιωτικῆς ἀξίας. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο Σουλεϊμάν, ὁ υἱὸς τοῦ καλῖφου Ἰσάμ, ἐξέπεμψε 30,000 ἀνδρῶν ὑπὸ στρατηγούς τέσσαρας μέχρι τοῦ ἐν Φρυγίᾳ Ἀχροϊνοῦ, αὐτὸς δὲ παρεπόμενος μετὰ 60,000 ἀνδρῶν ἔφθασε δητῶν καὶ πορθῶν μέχρι τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ Τυάνων. Τότε ὁ Λέων καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ἐπελθόντες κατὰ τοῦ ἐν Ἀχροϊνῷ στρατοῦ, κατετρόπωσαν αὐτὸν ἐν μάχῃ μεγάλῃ, ἐξ ἧς μόλις 6,800 ἄνδρες διεσώθησαν παρὰ τῷ στρατῷ τοῦ Σουλεϊμάν, ὅστις βλέπων ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθῆξῃ, ἔσπευσε νὰ ὑποχωρήσῃ ἐν τάχει εἰς Περσίαν.

Ἡ λαμπρὰ αὕτη νίκη ἐγένετο κατὰ μάϊον· ἀλλὰ πέντε δὲν παρῆλθον μῆνες καὶ σεισμὸς μέγας συνέβη τῇ 26 ὀκτωβρίου, ἐπαναληφθεὶς δὲ πολλάκις ἐκ διαλειμμάτων ἐν διαστήματι ἔτους σχεδὸν ὁλοκλήρου, ἐπροξένησε συμφορὰς δεινὰς εἰς τε τὴν βασιλεύουσαν καὶ

εἰς τὰς πέριξ χώρας. Τὰ χερσαῖα τῆς πόλεως τείχη ἐντελῶς κατέπεσον, πλεῖστα δὲ μνημεῖα καὶ μοναστήρια, πλεῖσται οἰκίαι καὶ ἐκκλησίαι κατηδαφίσθησαν, οὐκ ὀλίγοι ἄνθρωποι ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ κατεσκήνωσαν πρὸ τῆς πόλεως, ἵνα ἀποφύγῃσι τὸν θάνατον. Συγχρόνως ἀνετράπησαν καὶ πόλεις καὶ χωρία ἐν τῇ Θράκῃ, καὶ ἡ Νικομήδεια ἐν τῇ Βιθυνίᾳ, καὶ ἡ Πραίνετος καὶ ἡ Νίκαια, ἐν ἧ μία μόνη ἐσώθη ἐκκλησία. Ὁ βασιλεὺς ἵνα θεραπεύσῃ τὰς ζημίας ταύτας, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας ἐκτάκτους φόρους. Πρὸ πάντων ἠῤῥξῃσε καθ' ἐν δωδεκατημόριον τὸν τακτικὸν κανόνα τοῦ ἐγγείου φόρου, ψηφίσας ὅτι κατὰ ὀλοκοτίνην θέλει προστίθεσθαι *μυλιαρίσιον*. Ὀλοκοτίνην ὠνόμαζον εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τὸ χρυσοῦν νόμισμα, μυλιαρίσια δὲ τὰ ἀργυρᾶ νομίσματα, ὧν δώδεκα ἀπετέλουν ἐν χρυσοῦν. Καὶ ἐπειδὴ εἰς μὲν τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἕνεκα τῶν ἀραδικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἐκ τῶν σεισμῶν συμφορᾶς, εἰς δὲ τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου εὐρωπαϊκᾶς χώρας, ἕνεκεν αὐτῶν τούτων τῶν σεισμῶν καὶ τῆς ὑπὸ Βουλγάρων καὶ Σλαύων καταλήψεως οὐκ ὀλίγων ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἐπιδρομῶν τὰς ὁποίας οὗτοι ἐπεχειροῦν εἰς τὰς ἐπιλοίπους, ἢ εἰσπραξίς οὐ μόνον προσθέτου μυλιαρισίου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνέκαθεν ὠρισμένου κανόνος, ἀπέβαινεν ἢ δύσκολος ἢ ἀδύνατος, ὁ βασιλεὺς ἀνενέωσε συγχρόνως εἰς τινὰς ἐπαρχίας, αἵτινες οὔτε ὑπὸ τῶν σεισμῶν, οὔτε ὑπὸ πολεμίων ἔπαθον, καὶ ἰδίως εἰς τινὰ μέρη τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Σικελίας, τὸν κεφαλικὸν ἢ προσωπικὸν φόρον, ὅστις πάλαι ποτὲ καθ' ὅλον τὸ κράτος εἰσπραττόμενος εἶχε πρὸ καιροῦ καταργηθῇ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐδήμευσε τότε ὀριστικῶς τὰ λεγόμενα *πατριμόνια* τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, δηλαδὴ τὰ κτήματα ὅσα εἶχεν ἡ ἐκκλησία αὕτη ἐντὸς τοῦ κράτους. Οἱ πολέμιοι τοῦ Λέοντος χρονογράφοι κατακρίνουσιν αὐτὸν πικρῶς διὰ τε τὴν δήμευσιν τῶν *πατριμονίων* καὶ διὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου εἰς τινὰ μέρη τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Σικελίας. Ἐντούτοις ἐνόσφ ὁ πάπας ἐστασίαζεν, ἥθελεν εἶναι γελοῖον νὰ ἐξακολουθῇ τὸ κράτος νὰ παρέχῃ αὐτῷ τοὺς ἀναγκαίους εἰς συντήρησιν αὐτοῦ πόρους· αὐδὲν δὲ δικαιότερον ἢ τὸ νὰ συντελέσωσιν ἐπαρχίαι τινὲς ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων παθοῦσαι, εἰς ἀνακούφισιν τῶν συμφορῶν ὅσας δὲν ἔπαυσαν ὑφιστάμεναι αἱ ἄλλαι ἐπαρχίαι. Περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι αὕτη ἡ προσθήκη τοῦ μυλιαρισίου δικαιολογεῖται ἀποχρώντως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθη ὁ βασιλεὺς νὰ ἀνορθώσῃ τὰ καταπεσόντα τείχη τῆς Κωνσταντι-

νοῦπόλεως. Φαίνεται ὅτι ἄλλοτε ἢ πρωτεύουσα ἐπῆρκει ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς πόρων εἰς τὴν ἐπιδιόρθωσιν τῶν τειχῶν· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ πρωτεύουσα κατεστράφη τοσοῦτον ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταβάλλῃ οἰκοθὲν τὴν ἀπαιτούμενην δαπάνην. Τὶ λοιπὸν εὐλογώτερον ἢ νὰ καταβάλλῃ τὴν δαπάνην ταύτην τὸ ἐπίλοιπον κράτος, τοῦ ὁποίου ἡ τύχη ἐξηρτᾶτο κατὰ μέρος ἀπὸ τῆς ἀσφαλείας τῆς πρωτεύουσας; Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ μυλιαρισίου ἐξηκολούθησε νὰ εἰσπράττεται καὶ ἀφοῦ ἠνωρθώθησαν τὰ τείχη, ὃ ἐστὶν ἀπέβη φόρος τακτικός. Ἀλλὰ ὁ Λέων δὲν εὐθύνεται διὰ τοῦτο, διότι ἔτος μόνον ἐπέζησε μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου. Καὶ ἔπειτα δυστυχῶς παντοῦ καὶ πάντοτε, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μᾶλλον εὐνομούμενα κράτη, εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, φόροι πρόσθετοι ἢ ἔκτακτοι ἐπιβληθέντες ἕνεκα ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, ἀπέβησαν φόροι τακτικοί, διότι ἐξηκολούθησαν εἰσπραττόμενοι πολὺ ἀφοῦ παρῆλθον αἱ προκαλέσασαι αὐτοὺς κατὰ πρῶτον ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις. Ὅτι δὲ ἐν γένει οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἐπίεσαν τὸ ὑπήκουον διὰ καταθλιπτικῆς εἰσπράξεως φόρων, ἀπόδειξις ἔστω πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτῶν ἀρχίσασα νὰ περιπίπτῃ εἰς ἀχρησίαν ἄδικος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διάταξις τῆς ἐπιβολῆς, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον (σελ. 70 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου).

Ἐν ἔτει 740 οὔτε οἱ ἀρχαῖοι χρονογράφοι, οὔτε οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ ἀναφέρουσιν ἕτερόν τι γεγονός. Καὶ ὅμως ὁ Λέων κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, καθ' ὃ ἤγειρε μὲν τὸ ἐνδοξον περὶ Ἀκροῖνόν τρόπαιον, ἔπασχε δὲ τὴν δεινὴν ἐκείνην τοῦ σεισμοῦ συμφορὰν, ἐξέδιδε συγχρόνως τὸν νέον ἀστικὸν τοῦ βασιλείου κώδικα, ὅστις καὶ μόνος ἦτο ἱκανὸς νὰ καταστήσῃ ἀθάνατον τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ κώδῃξ οὗτος κατηργήθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἀκολουθοῦς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἀντεπράπησαν πάντα τὰ ἔργα τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως ἐντεῦθεν δὲ λησμονηθεῖς καὶ ὅλως ἀποσιωπηθεῖς ὑπὸ τῶν χρονογράφων, κατέστη ἀγνωστος εἰς τὰς ἐπομένους γενεάς. Ὀλίγα μὲν τινὰ αὐτοῦ ἀντίγραφα περιεσώθησαν εὐτυχῶς εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ μέχρι πρὸ ἑτῶν τριάκοντα δὲν εἶχεν ἐκδοθῇ ὁλόκληρον αὐτοῦ τὸ κείμενον, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἶχεν ἐκτιμηθῇ ἡ ἀξία αὐτοῦ ἐκ τούτου ἢ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν σιωπῇ. Μόλις δὲ τῷ 1852 ὁ Ἐδουάρδος Ζαχαρίας τοῦ ὁποίου οἱ ἀναγνώσται

ἡμῶν γνωρίζουσιν ἤδη τὸ ὄνομα καὶ τὰς ὑπὲρ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ ὑπηρεσίας, ἐδημοσίευσεν κατὰ πρῶτον πλῆρες τὸ κείμενον τοῦ νομοθετικοῦ τούτου ἔργου. Καὶ ἔπειτα κατὰ τὰ ἔτη 1856 καὶ 1858 διαπραγματευθεὶς τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνόρρωμαϊκοῦ δικάιου, περιέλαβεν ἐν αὐτῇ ἀξιόλογον ἀνάλυσιν τοῦ προκειμένου νομοθετήματος. Ὁ νέος κώδῃς ἐπεγράφετο *Ἐκλογὴ τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη παρὰ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου τῶν σοφῶν καὶ φιλελευσεῶν ἡμῶν βασιλέων, ἀπὸ τῶν Ἰουστινιανῶν, τῶν Διγέστων, τοῦ Κώδικος καὶ τῶν Νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων, καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον ἐκτεθεῖσα ἐν μηνὶ μαρτίῳ Ἰνδ. θ' ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου 7591*. Ἀλλὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης μόνον τὸ τελευταῖον μέρος εἶναι ἀκριβές, τὸ διαλαμβάνον ὅτι διὰ τῆς *Ἐκλογῆς* ἐγένετο ἐπὶ τὸ φιλανθρωπότερον διόρθωσις τῶν προηγουμένων νόμων. Τὸ δὲ πρῶτον, καθ' ὃ ἡ *Ἐκλογὴ* συνετάχθη ἐκ τῶν νόμων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσετέθη ἴσως ἵνα καλύψῃ τὰς μεγάλας καινοτομίας αἵτινες προέκειτο νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν ἀστικὸν τοῦ ἔθνους βίον. Τῷ ὄντι τὸ νέον τοῦτο νομοθέτημα ἔχει πλείστην σπουδαιότητα διὰ τε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ὅλης νομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης. Καθότι οὐ μόνον εἶναι ὁ πρῶτος κώδῃς ὁ ἐπισήμως ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐλληνιστὶ ἐκδοθεὶς, ἀλλὰ ἐρρύθμισε πλείστα ὅσα, ἰδίως δὲ τὰ περὶ γάμου καὶ οἰκογενείας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὐαγγελικωτέρων καὶ χριστιανικωτέρων ἀρχῶν, τὰς ὁποίας πολλάκις μὲν εἶχον παρῖδει οἱ προηγούμενοι νόμοι, κατὰ πρῶτον δὲ καθιέρωσαν οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλεῖς καὶ αἵτινες τὸ πλεῖστον καταργηθεῖσαι δυστυχῶς ὑπὸ τῶν βραδύτερον ὑπερσχυσάντων ἀντιπάλων αὐτῶν, μόλις εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπέκρωτο νὰ θριαμβεύσωσιν ὀριστικῶς ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐθνῶν.

Ἡ σύνταξις τῆς *Ἐκλογῆς* ἀνετέθη εἰς τὸν κοιαιστῶρα ἤτοι ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργὸν Νικήταν καὶ εἰς τοὺς ὑπάτους Μαρτῖνον καὶ Νόννον· προτάσσεται δὲ τοῦ ἔργου προσίμιον, τὸ ὁποῖον ἀπέφυγε πάλιν νὰ ὁμολογήσῃ τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τοῦ νομοθέτου, καὶ ὡς μόνον λόγον τῆς ἐκδόσεως τῆς εὐσυνόπτου καὶ εὐκρινοῦς ταύτης συλλογῆς ἀναφέρει, ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν προηγούμενων βασιλέων νομοθετηθέντα, καθὼ διεσπαρμένα εἰς πολλὰς βίβλους, κατήντησαν δυσκατάληπτα, καὶ πολλάκις ἐντελῶς ἀκατάληπτα, μάλιστα εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης

οικοῦντας ὑπηκόους. Τὸ προοίμιον περιέχει ὡσαύτως ἀξιολόγους τινὰς παραινέσεις πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς δικαιοσύνης, καὶ μετὰ τὸ πέρας αὐτοῦ ἔρχονται αἱ διατάξεις τοῦ νέου νόμου, αἵτινες διαιροῦνται εἰς δεκαοκτὼ τίτλους, ὑποδιαιρουμένους εἰς ἄρθρα. Δὲν θέλομεν ἀναλύσει ἐνταῦθα, καὶ τοῦτο διὰ βραχέων, εἰμὴ μόνας τὰς διατάξεις δι' ὧν ἐρρυθμίσθησαν αἱ μεταξύ συζύγων σχέσεις, αἱ μεταξύ γονέων καὶ τέκνων, καὶ ἐν γένει αἱ οικογενειακαὶ σχέσεις, ἵνα δώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν, ἀκροθιγῇ τινα γνῶσιν τῶν ὑγιῶν ἀρχῶν τὰς ὁποίας περὶ πάντων τούτων ἐπρέσβευον οἱ παρ' ἡμῖν ὁπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἔτι ἀπὸ τῆς ὁγδόης ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ τὴν χριστιανικὴν θεωρίαν, ὁ γάμος εἶναι ὁ μόνος ἐπιτετραμμένος σύνδεσμος μεταξύ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἐπεριδόμενος ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ δημιουργίᾳ τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου ζεύγους, καὶ ἔτι μᾶλλον κυρούμενος διὰ τῆς ἐκτῆς ἐντολῆς. Συνίσταται δὲ εἰς πλήρη καὶ ἀδιάρρηκτον κοινωνίαν μεταξύ τῶν συζύγων, οἵτινες οὐ μόνον ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ τὰς αὐτὰς ὑποχρεώσεις, ἀλλὰ καὶ συναποτελοῦσι σάρκα μίαν. Ἐὰν τὸ πρὸ τοῦ Λέοντος δίκαιον, ἐνεφορεῖτο τοιούτων ἀρχῶν, δὲν ἤθελεν ἐπιτρέψει τὴν παλλακείαν, οὐδ' ἀπονείμει νόμιμα δικαιώματα εἰς τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα, τοὺς λεγομένους φυσικοὺς ἢ νόθους παῖδας, δὲν ἤθελε συγχωρήσει τὴν εὐχερῇ τοῦ γάμου διάλυσιν· ἤθελε χαρακτηρίσει ὡς κοινὴν ὅσον ἐνδέχεται τὴν περιουσίαν τῶν συζύγων, καὶ ἤθελεν ὑπολάβει ὡς παρὰ φύσιν πᾶσαν ἀνισότητα περὶ τὰς σχέσεις τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς πρὸς τὰ τέκνα. Ἄλλ' ἡ ἐπιρροή τῆς χριστιανικῆς θεωρίας ἐπὶ τοῦ θετικοῦ γαμικοῦ δικαίου ὑπῆρξεν ἐλαχίστη πρὸ τοῦ Λέοντος· ἐπὶ τούτου δὲ κατὰ πρῶτον εἰσῆχθη εἰς τοὺς νόμους, δηλαδὴ εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτήν, τὸ γνήσιον χριστιανικὸν περὶ γάμου δόγμα. Κατὰ τὴν Ἐκλογὴν παλλακεία μὴ μετατραπέῖσα εἰς γάμον λογίζεται πορνεία, ἡ δὲ πορνεία τιμωρεῖται διὰ διαφόρων κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις ποινῶν. Κατὰ τὸ πρὸ τοῦ Λέοντος δίκαιον καθιερούτο ἡ ἀρχὴ ὅτι «τῶν ἐν ἀνθρώποις παρακολουθούντων τὸ δεθὲν ἅπαν λυτόν» καὶ ἐπομένως ἐπετρέπετο εὐχερέστατα ἡ τοῦ γάμου διάλυσις, καὶ, ἀπλῶς εἰπεῖν, ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως. Ὅπόσον μᾶλλον σωτηριώδης περὶ τούτου δόγματα καθιέρωσεν ἡ Ἐκλογὴ τοῦ Λέοντος, οὕτω πῶς αὐτολεξεῖ ἀποφαινομένη ἐν τῷ ἄρθρῳ δωδεκάτῳ τοῦ δευτέρου τίτλου. «Τῆς ἀδιαλύτου τῶν γαμικῶς ἐν Κυρίῳ συμβιούντων ἐνώσεως ἡ τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ τῶν ἀπάντων σοφία ὑ-

πάρχει διδάσκαλος. Αὐτὸς γὰρ εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν ἐξ οὐκ ὄντων τὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸν αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκα πλάσαι τρόπον ἐκέλευσε, καίπερ δυνάμενος, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ταύτην ἐδημιούργησεν, ἵνα ἐκ τῆς ἡνωμένης σαφῶς μιᾶς ἐν δυάδι προσώπων σαρκὸς τὸ ἀχώριστον καὶ τῆς συζυγίας νομοθετήσῃ τὸ ἀδιάζευκτον. Ὅθεν οὐδὲ τὴν γυναῖκα τῇ ὑποθέσει τοῦ ὀφews τῆς πικρᾶς τῷ ἀνδρὶ κατάρξασαν γεύσεως, ἀπὸ τούτου ἐχώρισεν, οὐδ' αὖ τὸν ἄνδρα τῆς δεσποτικῆς ἐντολῆς τὴν παρὰ βασιν τῇ ὁμοζύγῳ συνεργασάμενον ταύτης διέζευξεν, ἀλλὰ τὴν μὲν ἁμαρτίαν ἐκόλασε, τὴν δὲ συζυγίαν οὐκ ἔλυσεν. Ταύτη τοίνυν τῇ ἐναργεῖ νομοθεσίᾳ, αὐθις καὶ λόγῳ κυρωθείσῃ παρὰ τοῦ Κτίσαντος κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τῶν Φαρισαίων ἐρωτήσεως, εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν ἀπολύειν τὴν γυναῖκα, καὶ ἀποκριθέντος, τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ζευθέντας μηδαμῶς παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, παρεκτὸς λόγου πορνείας, χωρίζεσθαι· ἐξακολουθοῦντές τε καὶ πειθόμενοι οὐδὲ ἡμεῖς ἕτερόν τι νομοθετεῖν ὑπὲρ τούτων βουλόμεθα. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ τῆς κακίας εἶδος ἐπιμελῶς τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων ἐμπολιτεύεται, κἄν τε ὕθεν ἀγαπητικῶς πρὸς ἀλλήλους μὴ διακαίμενοι κατὰ πολλὰς αἰτίας, καίπερ μὴ οὕσας τοιαύτας, ποιοῦνται τῆς ἑαυτῶν συμβιώσεως τὴν διάζευξιν, ῥητῶς ἐνθῆναι τῇ παρούσῃ νομοθεσίᾳ δι' ὧν τὰ συνοικέσια λύονται τῶν δεόντων ἐκρίναμεν.»

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δογμάτων τούτων ὠρίσθη διὰ τοῦ ἐπομένου ἄρθρου ὅτι ὁ γάμος δὲν λύεται εἰμὴ 1^{ον} διὰ τὴν πορνείαν τῆς γυναικός· 2^{ον} διὰ φυσικὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀνδρός· 3^{ον} δι' ἐπιβουλὴν κατὰ τῆς ζωῆς· καὶ 4^{ον} ἐὰν ὁ ἕτερος ἐκ τῶν συζύγων ἦναι λωβός. Πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι αἰτίαι τῆς διαζευξεως ὅσας ἐπέτρεπε τὸ προηγούμενον δίκαιον ἠκυρώθησαν, καὶ ἔπαυσεν οὕτω τὸ σκάνδαλον τῆς εὐχεροῦς τῶν γάμων διαλύσεως, ὅπερ ὁμως ἴσχυσε πάλιν μετὰ τὴν πτώσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπικρατεῖ παρ' ἡμῖν.

Οὐσιωδῶς ὡς αὐτῶς διαφέρει τοῦ προηγούμενου δικαίου ἡ Ἐκλογὴ τοῦ Λέοντος καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐρρύθμισε τὰ περὶ τῆς περιουσίας τῶν συζύγων. Ἡ ἐν τῇ Ἐκλογῇ ὡς πρὸς τοῦτο ἐπικρατοῦσα ἀρχὴ εἶναι· ὅτι ὁ γάμος συνεπάγεται ἐνότητα οὐ μόνον τῶν προσώπων ἀλλὰ καὶ τῆς περιουσίας, καὶ ὅτι ἡ κοινὴ αὕτη κτῆσις πρέπει νὰ ἦναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁλοσχερῆς, καθ' ὅσον δηλαδὴ οἱ σύζυγοι ἐγέννησαν ἢ δὲν ἐγέννησαν τέκνα. Εἰς τὴν πρώτην περίστασιν ἡ κοινὴ κτῆσις ὑφίσταται καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐτέ-

ρου τῶν συζύγων, ὁ δὲ ἐπιζῶν ἀναλαμβάνει τὴν διαχείρισιν οὐ μόνον τῆς προικὸς καὶ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς, ἀλλὰ μέχρι τινὸς τῆς ὅλης περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός. Ἡ Ἐκλογὴ ἀπορρίπτει τὴν ἀξίωσιν τοῦ προηγουμένου δικαίου ὅτι ἡ προῖξ πρέπει νὰ ᾖται ἴση τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς· καθότι ὁ ἱερός τοῦ γάμου χαρακτηρ προϋποτίθηναι οὐχὶ τὴν ἰσότητά τῆς ἀμοιβαίας εἰσφορᾶς, ἀλλ' ἴσον δίκαιον ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας περιουσίας.

Πλὴν τοῦτου ἡ Ἐκλογὴ κατήργησε καὶ τὰ τελευταῖα ἔχνη τῆς ὑπερόγκου καὶ παρὰ φύσιν ἐξουσίας ἣν εἶχεν ὁ πατήρ ἐπὶ τῶν τέκνων κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον, καὶ τῆς ἀνισότητος ἣν καθιέρου μεταξὺ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός. Κατὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λέοντος ἡ μήτηρ ἔχει τὰ αὐτὰ δικαιώματα ὅσα καὶ ὁ πατήρ· ἐπὶ τοῦ γάμου τῶν τέκνων λόγου χάριν ἀπαιτεῖται οὐ μόνον τοῦ πατρὸς ἡ συναίνεσις, ἀλλὰ καὶ τῆς μητρός. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς, ἡ πατρικὴ ἐξουσία ἐξακολουθεῖ ἐνασκουμένη καθ' ὅλοκληρίαν ὑπὸ τῆς μητρός, οὐχὶ ὡς ἐπιτρόπου ἀλλὰ ὡς ἐχούσης αὐτοδικαίως τὴν ἐξουσίαν ἐκείνην. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Ἐκλογὴ ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ θανάτου ἀμφοτέρων τῶν γονέων, καθιέρωσεν ὡς πρὸς τὴν ἐπιτροπείαν τῶν ἀνηλίκων παράδοξόν τινα διάταξιν· ἡ ἐπιτροπεία δὲν μετέβαινεν εἰς τοὺς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους τῶν θανόντων, ἀλλὰ, εἴαν οἱ γονεῖς τελευτῶντες δὲν προενόουν περὶ τοῦτου (ὅτε «φυλαττέσθω ἐκείνων ἡ βούλησις»), ἀντιτίθετο ἐν μὲν τῇ Κωνσταντινουπόλει, εἰς τὸ ὀρφανοτροφεῖον, καὶ τοὺς ἄλλους εὐαγεῖς οἴκους καὶ τὰς ἐγνωσμένας ἐκκλησίας, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις, εἰς τὰ ἐπισκοπεῖα, τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας. Αὕτη ἡ τοῦ κλήρου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀνάμιξις, ἦτο ἄτοπος· ἀλλὰ ἐνῶ ἄφ' ἐνὸς δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὑπαγορεύσαντας τὴν διάταξιν ταύτην εἰδικούς λόγους, δὲν ἔχομεν ἄφ' ἐτέρου τὴν ἀξίωσιν νὰ παραστήσωμεν τοὺς ὁπαδούς τῆς μεταρρυθμίσεως ὡς ἐν παντὶ ἀναμαρτήτους. Ὅπόσον ὅμως εἰς πολλὰ ἄλλα ὑπῆρξαν ἀνώτεροι τοῦ αἰῶνος αὐτῶν! Τῷ ὄντι ἀφοῦ διὰ τῶν διαφορῶν προεκτεθεισῶν διατάξεων καθιερώθη μὲν ὅτι ὁ γάμος εἶναι ὁ μόνος νόμιμος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς σύνδεσμος, κατέστη δὲ ἡ συνάφεια αὕτη ὅσον ἔνεστιν ἀδιάρρηκτος καὶ ἀνυψώθη ἡ γυνὴ εἰς ἴσην πρὸς τὸν ἄνδρα θέσιν, ἔπειτα ἡ Ἐκλογὴ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ σφιγκτότερον καὶ τὸν δεσμόν τῆς ὅλης οἰκογενείας διὰ διαφορῶν ἐτέρων διατάξεων, καὶ ἰδίως διὰ τῶν περὶ κληρονομίας ὁρισμῶν. Ἐπὶ τῶν προκειμένων καινοτομιῶν ἀρκού-

μεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν νέαν νομοθεσίαν, ἐὰν ὁ ἀδιάθετος, δηλαδή χωρὶς νὰ ἀφήσῃ διαθήκην, τελευτήσας, δὲν ἔχῃ τέκνα, ἢ ἔγγονα, κληρονομοῦσιν αὐτὸν ὁ πατήρ αὐτοῦ καὶ ἡ μήτηρ, οὐχὶ δὲ συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαί, ὅπως ὦριζε τὸ προηγούμενον δίκαιον. «Ἐὰν υἱὸς ἢ θυγάτηρ, λέγει τὸ ἄρθρον τρίτον τοῦ τίτλου ἔκτου, τῶν γονέων ζώντων, τελευτήσωσιν ἄτεκνοι καὶ ἀδιάθετοι, ἀδελφοὺς ἢ καὶ ἀδελφὰς ὁμοπατρίους ἔχοντες, τὴν τούτων κληρονομίαν εἰς τοὺς γονεῖς ἐπανάγесθαι, καὶ μὴ ἔχειν ἄδειαν τοὺς ἀδελφοὺς περὶ τούτων λέγειν τι.» Ἡ διάταξις αὕτη μαρτυρεῖ τὴν βαθεῖαν συνειδήσιν τοῦ πρέποντος, ἣν εἶχεν ὁ νομοθέτης ἐκεῖνος· διότι ἄτοπον εἶναι νὰ γίνωνται οἱ γονεῖς συγκληρονόμοι τῶν ἰδίων τέκνων, νὰ παράγωνται οὕτω πολλάκις ἀμφισβητήσεις καὶ δίκαια μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, καὶ νὰ ἐλαττωῦνται αἱ προσδοκίαι τὰς ὁποίας καλὸν εἶναι πάντοτε τὰ τέκνα νὰ ἔχωσιν ἀπὸ τοὺς γονεῖς, καὶ ἐν γένει νὰ δηλητηριάζεται ἡ ἀμοιβαία στοργή καὶ εὐλάβεια, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν ἠθικὴν βάσιν τῆς οἰκογενείας.

Μία τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων διατάξεων τῆς Ἐκλογῆς εἶναι ἡ τοῦ ἁρθρου πρώτου τοῦ τίτλου δευτέρου, δι' οὗ ὁρίζεται ὅτι πρὸς σύστασιν γάμου ἀρκεῖ οἱ σύζυγοι νὰ ᾔναι χριστιανοί, δηλαδή αἵρεται ἐκ μέσου πᾶν κώλυμα εἰς τὸν μεταξὺ ὀρθοδόξου καὶ αἵρετικοῦ γάμον. Πρὸ τοῦ Λέοντος ἡ ἐκκλησία εἶχε ῥητῶς ἀπαγορεύσει πάντα τοιοῦτον μικτὸν γάμον διὰ τοῦ 72 κανόνος τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ συνόδου τοῦ διαλαμβάνοντος ἐπὶ λέξεως· «μὴ ἐξέστω ὀρθόδοξον ἄνδρα αἵρετικῇ συνάπτεσθαι γυναικί, μήτε μὴν αἵρετικῷ ἄνδρὶ γυναῖκα ὀρθόδοξον συζεύγνυσθαι.» Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη δὲν εἶχεν εἰσχωρήσει μὲν εἰς τοὺς ἀστικούς νόμους, οὐχ ἦττον ὁμως καὶ οὗτοι περιώριζον οὐσιωδῶς τοὺς μετὰ αἵρετικῶν γάμους, στεροῦντες τοὺς αἵρετικούς πολλῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων, καὶ ἀπονέμοντες εἰς τε τοὺς ὀρθοδόξους συζύγους, καὶ εἰς τὰ ὀρθόδοξα τέκνα πολλὰ προνόμια καὶ πλεονεκτήματα, ὡς πρὸς τὴν προικίαν καὶ τὴν κληρονομικὴν περιουσίαν. Ὡς τε ὁ Λέων διὰ τῆς προπαρατεθείσης διατάξεως τῆς Ἐκλογῆς καθιέρωσε πρῶτος ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐντελῆ ἐνώπιον τοῦ ἀστικοῦ νόμου ἰσότητά τῶν χριστιανῶν, ἀδιαφόρως ἂν ᾔσαν ὀρθόδοξοι ἢ αἵρετικοί· καὶ ἔλυσεν οὕτω κατὰ τὰς ὑγιειντέρας ἀρχάς, ἀπὸ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος, τὸ ζήτημα τοῦ λεγομένου μικτοῦ γάμου, τὸ ὅποιον ἐπέπερτο μέχρις ἐσχάτων νὰ παραγάγῃ τοσαύτας δυσκολίας εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν κοινωνίαν

Εἰς τὴν βραχεῖαν ταύτην τῆς *Ἐκλογῆς* ἐξέτασιν περιοριζόμενοι, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐκφέρωμεν γενικὴν τινα περὶ αὐτῆς παρατήρησιν. Ὅποσα ἐρρέθησαν περὶ τῆς ὀλίγης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δεξιότητος ὡς πρὸς τὴν ρύθμισιν τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας καὶ περὶ τῆς κατὰ τοῦτο ὑπεροχῆς τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ τί ἄράγε εἶναι ὁ προκειμένος κώδῃς τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου; Ῥωμαϊκὴ νομοθεσία; βεβαίως ὄχι· διότι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι οὔτε Ῥωμαῖοι ἦσαν οὔτε λατινιστὶ ἐγραψαν, καὶ πρὸς τούτοις ῥιζηδὸν ἐτροπολόγησαν τὴν Ῥωμαϊκὴν νομοθεσίαν. Ἡ *Ἐκλογή*, τῆς ὁποίας οὐδεὶς σήμερον δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν μεγάλην νομοθετικὴν ἀξίαν, ἦτο ἔργον ἑλληνικόν· ναὶ μὲν ὄχι προῖόν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅποιον ἦτο ἐπὶ Λυκούργου καὶ Σόλωνος, ἀλλὰ προῖόν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ὅποιον διεμορφώθη διὰ τῆς διαδόσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνατολήν καὶ διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος. Τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο ἔθνος δὲν ἦτο, ἐπαναλαμβάνομεν, τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλ' ἦτο νέα τις τοῦ ἔθνους φάσις· καὶ τὸ περιέργον, ἐν ᾧ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ αὐτοῦ φάσει τὸ ἔθνος τοῦτο ἀπέβαλε πολλοὺς τῶν λαμπροτέρων χαρακτήρων τῆς ἀρχαιότητος, παρήγαγεν ἐν τούτοις νομοθέτημα, τοῦ ὁποίου οἱ ὅρισμοί λογίζονται μέχρι τῆς σήμερον ὡς οἱ ἄριστοι τῶν ὅσοι ποτὲ ἐκάνονισαν τὰ κατὰ τὸν γάμον καὶ τὴν οἰκογένειαν. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθησαν οἱ βασιλεῖς Λέων καὶ Κωνσταντῖνος, ἀλλ' ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν δεδικαιολογημένην γνώμην τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρία, συγχρόνως μετὰ τῆς *Ἐκλογῆς*, ἣ ὀλίγον μετ' αὐτὴν, ἐξεδόθη τότε καὶ ἕτερός τις νόμος, ἐπιγραφόμενος μὲν *Νόμος γεωργικὸς κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βιβλίων*, πράγματι δὲ πολλὰ τροπολογήσας τῶν ἐν τῇ προκειμένῃ νομοθεσίᾳ ὁρισθέντων. Ἦθελεν εἶναι ἐκτὸς τοῦ προκειμένου νὰ ἀναλύσωμεν ἐνταῦθα τὸν ἀγροτικὸν τοῦτον ἀστυνομικὸν κώδικα. Τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ κώδῃς οὗτος κατήργησεν ἐν μέρει σιωπηλῶς καὶ ἐν μέρει ῥητῶς, τὴν ἀρχὴν ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι διὰ παντὸς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κτήματος, εἰς ὃ ἀνήκουσι διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς (σελ. 67 καὶ ἐπομ. τοῦ παρόντος τρίτου τόμου), ἐν ἄλλαις λέξεσι κατήργησε τὴν λεγομένην δουλοπαροικίαν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἀνετράπη βραδύτερον ἢ διάταξις αὕτη ὅπως αἱ πλεῖσται ἀγαθαὶ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως διατάξεις, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δύναται νὰ καυχηθῇ ὅτι ὑπῆρξαν παρ' αὐτῷ ἡγεμόνες καταργήσαντες ἐτι ἀπὸ τῆς ὀγδόης

ἐκατονταετηρίδος τὸν ἐπαχθῇ ἐκείνον θεσμόν, ὅστις ἐπὶ πολὺν μετέπειτα χρόνον βασανίσας τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, δὲν ἐξέλιπεν ὁλοσχερῶς ἐξ αὐτῆς εἰμὴ διὰ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τινων μεγάλων νομοθετικῶν διατάξεων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 741 ἀπεβίωσεν ὁ Λέων ἐξ ὕδρωπος, ἡ κατ' ἄλλους ἐκ δυσεντερίας, βασιλεύσας ἔτη 25 περίπου. Καὶ ἤδη προκειμένου νὰ ἐκφέρωμεν τὴν τελευταίαν κρίσιν ἡμῶν περὶ τοῦ ἀνδρός, ὡς συμπέρασμα τοῦ ὅλου αὐτοῦ βίου καὶ πολιτεύματος, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ κρίσις αὕτη δὲν εἰμπορεῖ νὰ ᾖναι οὔτε πλήρης, οὔτε ἀκριβής. Περὶ τοῦ ιδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου τοσοῦτον ἀτελεῖς περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰδήσεις, ὥστε δὲν ἠξέυρομεν ἀσφαλῶς οὔτε ποῦ ἐγεννήθη. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτὸν ἐξ Ἰσαυρίας καταγόμενον, οἱ δὲ ἐκ τῆς πόλεως Γερμανικείας, κειμένης εἰς τὴν βόρειον Συρίαν. Καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφαίνεται ἡδὴ ἡ πάλῃ ἥτις ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ περὶ ὅλου αὐτοῦ τοῦ βίου· διότι οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ πρὸ πάντων ἰσχυρίζοντο ὅτι πατρίδα εἶχε τὴν Ἰσαυρίαν, νομίζοντες ὅτι θέλουσιν ἐλαττώσει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρός, ἐὰν ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη ὅτι ἐγεννήθη εἰς χώραν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐφημίζοντο ἰδίως διὰ τὸν τραχὺν καὶ ληστρικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα· τούτου δ' ἔνεκα εἴθισται παρά τε τοῖς σωζομένοις χρονογράφοις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τῶν καταβαλόντων τὴν μεταρρυθμίσιν βασιλέων νὰ ὀνομάζωνται Ἰσαυροὶ οὐ μόνον ὁ ἀρχηγέτης, ἀλλὰ καὶ ἅπαντες οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως ἐκείνης, τὰ δὲ νομοθετήματα αὐτῶν νὰ ἀποκαλῶνται *φληγραφίαι* παρὰ τῶν Ἰσαύρων ἐκτεθεῖσαι.

Τὸ περιεργότερον εἶναι ὅτι οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λέοντος ἀκριβῶς γνωρίζομεν· διότι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ χρονογράφοι ἀξιοῦσιν ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐλέγετο Κόνων, καὶ ἔπειτα μετωνομάσθη Λέων, μὴ ἐξηγοῦντες πόθεν προῆλθεν ἡ μεταβολὴ αὕτη. Ἄλλοι προγενέστεροι Ἰσαυροὶ εἶχον τῷ ὄντι μεταβάλλει τὰ ἀρχικὰ αὐτῶν ὀνόματα εἰσελθόντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους· ἀλλὰ τοῦτο διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἦσαν παντελῶς βάρβαρα, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα Κόνων ἦτο ἐπίσης ἐλληνικόν, ὅσον καὶ τὸ Λέων. Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης ἰδοὺ πῶς ἱστορεῖ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγνώσθη κατὰ πρῶτον τὸ ἀρχικόν ἐκεῖνο τοῦ Λέοντος ὄνομα. "Ὅτε ὁ βασιλεὺς, καλέσας τὸν πατριάρχην Γερμανόν, ἐπεχείρησε, λέγει, νὰ μεταπείσῃ αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ὁ ἀρχιερεὺς ἀπεκρίθη· «τὴν μὲν καθαίρεσιν τῶν ἀγίων καὶ σεπτῶν εἰκό-

νων ἀκούομεν ἔσεσθαι, ἀλλ' οὐχ ἐπὶ τῆς σῆς βασιλείας· τούτου δὲ ἐπαναγκάσαντος εἰπεῖν ἐπὶ τίνος βασιλείας; ἔφη ἐπὶ Κόνωνος. Ὁ δὲ ἔφη· τὸ βαπτιστικόν μου ὄνομα ἐν ἀληθείᾳ Κόνων ἐστί. Ὁ δὲ πατριάρχης ἔφη· μὴ γένοιτο, Δέσποτα, διὰ τῆς σῆς βασιλείας τὸ κακὸν τοῦτο τελεσθῆναι.» Ἀλλ' εἶναι ἄρα γε πιθανὸν ὅτι ἐνῶ ὁ Λέων ἦτο πρὸ εἰκοσαετίας εἰς τὰ δημόσια πράγματα, καὶ εἰς τὰ ὑπατα τῶν ἀξιωματῶν, ὃ ἐστὶ γνωστότατος ἄνθρωπος, πρὸ ἐπταετίας δὲ καὶ βασιλεὺς, τότε κατὰ πρῶτον ἀπεκαλύπτετο, ὅτι τὸ βαπτιστικόν του ὄνομα ἦτο ἄλλο παρ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔφερεν; Ὁ Νικηφόρος δὲν μνημονεύει παντάπασι τοῦ ὀνόματος Κόνων. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐχρονотριδῆσαμεν ἐπ' ὀλίγον εἰς τὸ ἄλλως ἀσήμαντον τοῦτο ζήτημα, εἰμὴ ἵνα φέρωμεν νέαν ἀπόδειξιν τῶν ἀμφιβολιῶν, αἵτινες προκύπτουσιν ἅμα θελήσῃ τις νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ κατὰ τὸν Λέοντα.

Ὅ,τι μόνον φαίνεται βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ Λέοντος ἦσαν πένητες ἄνθρωποι, ὅτι μετόκησαν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Θράκην, καὶ ὅτι κατασταθέντες εἰς τὴν πόλιν Μεσημβρίαν, ἐκτήσαντο περιουσίαν τινὰ διὰ τοῦ ἐμπορίου τῶν ζώων. Ἐκεῖ εὐρίσκοντο, ὅτε στρατεύσαντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἔπαθεν ὁ στρατὸς ἐνδεῖαν τροφῶν, ὃ δὲ Λέων, ὅστις ὑπηρετεῖ ἐν αὐτῷ, προέτρεψε τὸν πατέρα του νὰ πέμψῃ τῷ βασιλεῖ δῶρον πεντακοσίων προβάτων· ἐντεῦθεν ὁ Λέων ἠξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις προήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ σπαθαρίου. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ ὑποπτος ἐκεῖνος βασιλεὺς ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν ἐκ τῆς αὐλῆς, καὶ ἐξέπεμψεν εἰς δυσχερεστάτην τινὰ περὶ τὰ καυκάσια ὄρη στρατείαν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὐδέποτε θέλει ἐπανέλθῃ ἐκεῖθεν. Ὁ Λέων ὅμως πολυμήχανος ὢν, ἐσώθη, καὶ ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν προειχειρίσθη ὑπὸ τοῦ τότε βασιλεύοντος Ἀρτεμίου στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν ἀπὸ δὲ τοῦ ἀξιώματος τούτου ὁρμώμενος κατέλαβε τῷ 717, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ μόνα ἀσφαλῆ ὁπωσοῦν γεγονότα, ὅσα γινώσκομεν περὶ αὐτοῦ πρὶν βασιλεύσῃ. Ἀφοῦ δὲ ἐβασίλευσεν, οὐδὲν ἀναφέρουσιν οἱ χρονογράφοι περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου καὶ χαρακτῆρος. Ἀλλ' ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων εἰδήσεων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Λέων, γεννηθεὶς εἰς τὰς ἀνατολικὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ὅπου πρὸ ἐνὸς μάλιστα αἰῶνος τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἔλαβε σπουδαιότατον χαρακτῆρα διὰ τὸν συνεχῆ σχεδὸν θρίαμβον τοῦ μωαμεθανικοῦ κηρύγματος, καὶ τὴν οὐδὲν ἥττον σ. νεχῇ

ὑποχώρησιν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἥτο φυσικὸν νὰ κυριευθῇ ἐκ νεότητος ἀπὸ τὴν ἐκείθεν προκύψασαν ιδέαν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπέλθῃ θρησκευτικὴ τις καὶ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις ἐντὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τούτου ἕνεκα προθύμως συνετάχθη μετὰ τῆς μερίδος ἣτις ἐξεπροσώπει τὴν ιδέαν ταύτην ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅποια τις ἦτο ἡ παιδεία αὐτοῦ, ἄδῳ. Ἄλλ' ἐν τῇ στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν πολλῶν καὶ δυσχερῶν περιπετειῶν εἰς τὰς ὁποίας εὗρέθη ὡς στρατηγός, προσεκτέσαστο τὸ πρακτικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον, ἂν δὲν ἀναπληροῖ πάντοτε τὴν θεωρίαν, εἶναι ὅμως πολλάκις χρησιμώτερον αὐτῆς, μάλιστα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν κεκλημένον νὰ διευθύνῃ τῆς πολιτείας τὰ πράγματα. Βεβαίως ἦτο ἀγαθὸς σύζυγος, ἀγαθὸς πατὴρ, καὶ ἐν γένει ἀγαθὸς ἄνθρωπος. Οἱ χρονογράφοι οὐδεμίαν ἀποδίδουσιν αὐτῷ καθ' ὅλα ταῦτα κακίαν, ἐνῷ εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἤθελον προθύμως διασαλπίζει καὶ τὴν ἐλαχίστην κηλὶδα τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ἐὰν ἠδύναντο νὰ ἀνακαλύψωσι τοιαύτην ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ τοῦ ἀνδρός. Ἐπὶ πᾶσιν ἠξέυρομεν ὅτι ἦτο «καλὸς τῷ εἶδει καὶ εὐμήκης τῷ σώματι,» διότι παρ' ἐλπίδα ὁ Κεδρηνὸς ἔλαβε τὴν εἰλικρίνειαν νὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ τούτου. "Ὅταν ἀνορύττωμεν τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος ἵνα ἀνακάλυψωμεν ὅσα τυχὸν ὑπάρχουσιν ἐτι ἐντὸς αὐτῆς λείψανα τῆς ἀρχαίας τέχνης, εὕρισκομεν ἐνίοτε ἀγαλμα συντετριμμένον, τὸ ὁποῖον προσπαθοῦμεν νὰ ἀναπλάσωμεν συναρμολογοῦντες ὅσον ἔνεστι τὰ σωζόμενα αὐτοῦ μέρη· ἐκ τῆς διασκευῆς ταύτης δὲν προκύπτει δυστυχῶς εἰς μέσον ἀκέραιον τὸ ἀρχαῖον ἀριστουργημα, ἀλλὰ καταφαίνεται ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἡ χάρις, ἡ εὐφυΐα, ἡ ῥώμη αὐτοῦ. Τοιαύτη τις ἀτελής, ἀλλ' ὅχι ἐντελὴς ἀμέτοχος τοῦ πρωτοτύπου χαρακτῆρος, εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Λέοντος ὡς ἀνθρώπου, ἣν ἱχνογραφήσαμεν ἐνταῦθα ἐκ τῶν κλασμάτων τὰ ὁποῖα ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν ἐντὸς τῶν βιβλίων τῶν χρονογράφων ἐκείνων, οἵτινες ἀνηλεῶς κατεκερμάτισαν καὶ παρεμόρφωσαν τὴν εἰκόνα ταύτην.

Ἡξεύρει δὲ ἤδη ὁ ἀναγνώστης ὅτι καὶ ἡ πολιτεία τοῦ Λέοντος οὐδὲν ἥττον δεινῶς ἡλλοιωθῆ καὶ ἠκρωτηριάσθη. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ δὲν ἐτόλμησαν ν' ἀρνηθῶσι τὴν πολεμικὴν τοῦ ἀνδρός δεξιότητα, οὐδὲ νὰ ἀποκρύψωσι τὴν ὑποχώρησιν εἰς τὴν κατηνάγκασε τοὺς πολιορκήσαντας τὴν Κωνσταντινοῦπολιν ἄραβας, τὴν κατατρόπωσιν τῆς μεγάλης στάσεως τοῦ Κοσμᾶ, τὴν γενναίαν ἄμυναν τῆς Νικαίας, καὶ τὸ περὶ Ἀκροῖνόν τρόπαιον. Ἀλλὰ πάντα ὅσα ἔπραξε πρὸς ἐκτέλεσιν

τῆς μεταρρυθμίσεως διεστράφησαν μὲν καθ' ὅσον ἦσαν δεκτικὰ διαστροφῆς, ἀπεσιωπήθησαν δὲ ὡς αἰετὶς ἦσαν ὁμολογουμένως εὐεργετικά. Εὐτυχῶς αἱ δεινότεραι τῶν συκοφαντιῶν ἐπενοήθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων χρονολογῶν· οἱ ἀρχαιότεροι καὶ μάλιστα ὁ Νικηφόρος ὑπῆρξαν μετριώτεροι περὶ τὰς κατακρίσεις αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τούτων δὴ τῶν ἀρχαιοτέρων χρονολογῶν ἐπερειδόμενοι δυνάμεθα θαρρούντως νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι οὔτε τὸ ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν ἐκπαιδευτήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ διδασκάλων καὶ βιβλίων ἐπυρπόλησεν, οὔτε τὸν πατριάρχην ἐρράπισε καὶ ἐξώρισεν, οὔτε εἰς φοβερὰ βασανιστήρια ἐξετραχλήσθη, ἀλλ' ἀποφασίσας ἅπαξ νὰ διαπράξῃ τὴν μεταρρύθμισιν ἀνεδείχθη περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τολμηροῦ αὐτοῦ βουλεύματος, ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ ἀναδείχθῃ μετριοπαθὴς εἰς τοιαύτας δυσκόλους περιπετείας. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς ποικίλης βίας, δι' ἧς ἡγωνίσθησαν νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὰς καλλίστας τῶν διατάξεων αὐτοῦ; Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω τὶ φρονοῦμεν περὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Λέοντα βασάνων· ἀλλ' ἐὰν ἀπατώμεθα, ἐὰν ἦναι τῷ ὄντι ἀληθὲς ὅτι ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ, παρελαυνόμενος ὑπὸ τῆς πεπωμένης φορᾶς πάσης σχεδὸν θρησκευτικῆς καινοτομίας, ἐξώκειλέ ποτε εἰς τὸν διὰ προσωπικῆς πιέσεως καταναγκασμὸν τῶν συνειδήσεων, δέον νὰ ὁμολογῶμεν ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀνταπέδωκαν αὐτῷ μυριοπλάσιον τὴν ἀδικίαν ταύτην, διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν παρέστησαν τὰ τῆς βασιλείας ταύτης γεγονότα. Διότι δὲν βασανίζεται μόνον τὸ σῶμα· λαμβάνομεν, λέγει που ὁ Φῶτιος, ἐπὶ ψυχὴν αὐτὴν πληγὰς χαλεπωτέρας τῶν ἐπὶ σώματος καταφερομένων πληγῶν, οὐδεὶς δὲ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας ἡκρωτηριάσθη ἠθικῶς οἰκτρότερον τοῦ Λέοντος. Καθὼς πολὺ αἰετὶς εἴπομεν, τὰ μᾶλλον ἐνδοξα αὐτοῦ ἔργα, οἱ νόμοι δι' ὧν ἀπεπειράθη νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡμῶν τὰς χριστιανικωτέρας περὶ οἰκογενείας ἀρχάς, οἱ νόμοι δι' ὧν κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, οἱ νόμοι δι' ὧν πιθανώτατα ἀφῆρσεν ἀπὸ τὸν κλῆρον τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν καὶ παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τοὺς λαϊκοὺς, οἱ νόμοι ἐνὶ λόγῳ δι' ὧν ἀνεδείχθη τοσοῦτον καθυπέρτερος τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, οἱ νόμοι οὗτοι ἅπαντες ἡκυρώθησαν, περιυβρίσθησαν, ἀπεσιωπήθησαν, ἡφανίσθησαν. Ὁ μεγαλοφύεστερος τῶν νομοθετῶν παρεστάθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὡς ὁ ἀθλιώτερος τῶν κακούργων. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσπαζόμενοι τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ δόγμα δὲν ἤξευρον μέχρι χθὲς ὅπως ἐδικαιοῦντο νὰ θαυμάσωσι τὸν ἄνδρα· διότι ἡγνόουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος

αὐτὸς ἐπὶ τέλους δὲν ἐπεχείρησε μόνον νὰ ἀφαιρέσῃ τὰς εἰκόνας ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι πολὺ σπουδαιότερον καὶ γενναιότερον ἐπεχείρησε· νὰ δώσῃ ψυχὴν, νὰ δώσῃ ζωὴν, νὰ δώσῃ ἐλευθερίαν πνεύματος καὶ γενναιότητα φρονήματος εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην ἣτις, ἀφοῦ κατήντησε νὰ μὴ ἔχῃ ἄλλο ἠθικὸν ἐλαττήριον εἰμὴ τὸ θρήσκευμα, κατήντησεν ἔπειτα νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ θρήσκευμα συνίσταται εἰς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Τί πρᾶγμα παράδοξον εἶναι ἡ δόξα τοῦ κόσμου τούτου! Πόσα δὲν ἐγράφησαν περὶ τῶν νομοθετικῶν ἔργων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ, ἐγκώμια καὶ ὕβρεις, πάντα ὅμως συντελεστικά εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι πολύκροτα τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα. Τίς δ' ἐμνημόνευσεν ἕως τῶρα τοῦ Λέοντος ὡς ἐξόχου νομοθέτου· ἢ τίς ἤξευρε καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου; Καὶ ὅμως τὰ νομοθετήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ εὐμέθοδος κατὰταξις προηγουμένων ἀρχῶν καὶ διατάξεων, ἐνῶ τὰ ἔργα τοῦ Λέοντος, τοῦ Νικήτα, τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Νόννου καθιέρωσαν τὴν ριζικωτέραν τῶν μεταβολῶν, ἐξακοντίσαντα ἀκτῖνας ἀληθείας αἵτινες, σκιασθεῖσαι ἐπὶ δέκα ἑκατονταετηρίδας ὑπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαθείας, ἐμελλον νὰ φωτίσωσι καὶ νὰ θερμάνωσι τὰς εὐτυχεστέρας τῶν καθ' ἡμᾶς αἰώνων γενεάς. Ἀλλ' ἐπέστη τελευταῖον ἡ ὥρα νὰ ἀποδοθῇ δικαιοσύνη εἰς ἓνα τῶν μεγαλητέρων ἡγεμόνων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, εἰς ἓνα τῶν εὐεργετῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Λέων παρέλαβε τὴν ἀρχὴν ἐνῶ ἡ μὲν πρωτεύουσα ἐπολιορκεῖτο ὑπὸ τῶν ἀράβων, ὁ δὲ στρατὸς εἶχεν ἐντελῶς παραλύσει, τὸ ταμεῖον ἦτο κενόν, τὸ ἔθνος εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν καὶ ἡ ἀναρχία ἠπεῖλει τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους· ὅτε δὲ, μετὰ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν βασιλείαν, παρέδωκε τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, οἱ μὲν ἄραβες ἦσαν τεταπεινωμένοι, ὁ δὲ στρατὸς ἄριστα ὠργανωμένος καὶ πειθαρχῶν, τὸ ταμεῖον πλήρες, ἡ δημοσία εἰρήνη ἀσφαλής· καὶ πλὴν τούτων διὰ νόμων θρησκευτικῶν, ἀστικῶν, γεωργικῶν, οἰκονομικῶν, κατετέθησαν τὰ σπέρματα ἀναμορφώσεως, ἣτις ἂν ἦτο δυνατόν νὰ συνοδευθῇ ὑπὸ ἀποχρώσεως ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ, ἥθελεν ἀναδείξει τὸν ἐλληνισμόν πρωταγωνιστοῦντα αὐθις ἐν τῷ κόσμῳ κοινωνικῶς, διανοητικῶς καὶ πολιτικῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Κωνσταντῖνος Ε'

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος Ε' οὐ μόνον ἔμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα ἀνεδείχθη πολὺ τολμηρότερος· τούτου ἕνεκα προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ ὕβρεις καὶ συκοφαντίας τῶν ἀντιπάλων χρονογράφων πολὺ δεινότερας, τῶν ὅσαι κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπενοήθησαν. Ἡρχισαν δὲ λοιδοροῦντες αὐτὸν ἐξ αὐτῆς τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα· διότι ἔρρέθη ὅτι ἐνῶ ἔβαπτιζετο, ἐμόλυνε τὴν ἁγίαν κολυμβήθραν διὰ τῆς κόπρου αὐτοῦ, ἐκ τούτου δὲ ἐπωνομάσθη Κοπρώνυμος· ἂν καὶ ὁ Θεοφάνης, ὅστις πρῶτος ἀνέφερε τὸ διηγημάτιον τοῦτο, ὑποδεικνύει ἐν ἄλλῳ τινὶ χωρίῳ, ὅτι ἀπεδόθη αὐτῷ ἡ εἰρημένη ἐπωνυμία, ὡς καὶ ἡ τοῦ Καβαλλίνου, ἐκ τοῦ ὅτι ἐτέρπετο ὁσφραινόμενος τὴν κόπρον καὶ τὰ οὖρα τῶν ἵππων. Ἄλλος δὲ πάλιν χρονογράφος, ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς, βεβαιοῖ ὅτι πολλὰ καὶ πολλάκις ζητήσας πόθεν ἐκεῖνος ἐκλήθη Κοπρώνυμος, οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ τοῦτο μόνον εὔρεν. Ὑπάρχει, λέγει, χώρα καλουμένη Κάβαλλα· οἱ ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενοι φυσικῶ τῷ λόγῳ Καβαλλῖνοι ὀνομάζονται, ἐκ τούτου καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπωνομάσθη Καβαλλῖνος· καὶ ἐπειδὴ κοινῶς καβαλλῖνα λέγεται ἡ κοπρία, δικαίως ὁ κάκιστος ἐκεῖνος ἐπεκλήθη πρὸς τούτοις Κοπρώνυμος, ὡς ὄνομα κοπρίας ἐν ἑαυτῷ ἐπιφερόμενος. Ἀναφερόμεν τὰς ἀηδεῖς καὶ ἀνυποστάτους καὶ συγκεχυμένας ταύτας εἰδήσεις, μόνον καὶ μόνον διὰ τὰ καταδείξωμεν μέχρι τίνος βαθμοῦ μανίας ἔφθασαν περὶ τὰς ὕβρεις αὐτῶν οἱ πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως χρονογράφοι. Αἱ περὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ὕβριστικῶν τούτων ἐπωνυμιῶν ἀντιφάσεις ἤθελον ἀρκέσει ἵνα γεννήσωσι τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι πάντα τὰ περὶ τούτου λεγόμενα εἶναι μεταγενέστερα ἐμπαθῶν ἀνθρώπων ἐπινοήματα. Ἄλλ' ἡ ὑπόνοια αὕτη μεταβάλλεται εἰς βεβαιότητα διὰ τὴν παντελεῖαν περὶ αὐτῶν σιωπῆν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ὅστις καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἱστορίαν οὐδὲ ἅπαξ ἀποκαλεῖ τὸν Κωνσταντῖνον Ε' Κοπρώνυμον. Καὶ ὅμως παρέμεινεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἐλεεινὸν τοῦτο ἐπώνυμον προσηρημένον ἀδιασπᾶστος εἰς ἓνα τῶν μεγαλοφυστέρων βασιλέων τοῦ μέσου αἰῶνος. Ἐρχόμεθα νῦν εἰς σπουδαιότερα γεγονότα.

Παρεκτός τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ὁ Λέων εἶχε θυγατέρα, τὴν ὁποίαν συνέζευξε μετὰ τοῦ ἄρμενίου στρατηγοῦ Ἀρταβάσδου, ὅστις ἄλλοτε εἶχε βοηθήσει αὐτὸν εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὁ Ἀρτάβασδος, βλέπων τὴν πολιτείαν διηρημένην μεταξὺ δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων, ἐμελέτησεν, ὡς φαίνεται, πρὸ καιροῦ νὰ ἀρπάσῃ τὸ βασιλικὸν ἄξιωμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ, ἐπερὶδόμενος εἰς τὴν πολυάριθμον μερίδα τῶν πολεμίων τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐπολιτεύετο δὲ οὕτως οὐχὶ ἐκ πεποιθήσεως, διότι ὡς ἄρμενιος ποτὲ δὲν ἐπρέσβευσεν ὅτι πρέπει νὰ λατρεύωνται αἱ εἰκόνας, ἀλλὰ παρεσύρθη ὑπὸ ἰδιοτελείας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε', ὅστις δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀπατηθῇ καὶ νὰ καταβληθῇ εὐκόλως, ὑπώπτευσε τὰ μελετώμενα ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἀρτάβασδος δὲν ἐνεφανίσθη παντάπασιν εἰς τὴν αὐλὴν ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ ἐπὶ ἐν ὅλον ἔτος, ἀλλὰ διέτριβε μετὰ τῶν δύο υἱῶν, Νικήτα καὶ Νικηφόρου, εἰς Δορύλαιον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς στρατιωτικῆς ἀρχηγίας ἣν εἶχε τότε, τοῦ λεγομένου ὀφικαῦ θέματος. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε' περὶ τὰ τέλη ἰουνίου 742, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι στρατεύει κατὰ τῶν ἀράβων, ἐξῆλθε τῆς πρωτευούσης μετὰ τινος τοῦ στρατοῦ μοίρας, καὶ ἀφικόμενος εἰς Κράσον διεμήνυσε τὸν Ἀρτάβασδον νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτὸν, ἵνα συνεννοηθῶσι περὶ τοῦ παρασκευαζομένου ἐπιχειρήματος. Τότε ὁ Ἀρτάβασδος ἐστασίασεν ἀναφανδόν, καὶ ἐπελθὼν μετ' ὅλης τῆς δυνάμεως εἰς τὸ βασιλικὸν στρατόπεδον, μικροῦ ἐδέησε νὰ συλλάβῃ τὸν Κωνσταντῖνον Ε', ὅστις ὁμῶς κατῴρθωσε νὰ διαφύγῃ εἰς τὸ ὄχυρόν φρούριον τοῦ Ἀμορίου, ὅπου ἐν ἀσφαλείᾳ παρεσκεύασε τὰ πάντα ἵνα τιμωρήσῃ τὸν προδότην.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀρτάβασδος ἐγένετο κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ προδοσίας τοῦ μαγίστρου Θεοφάνους τοῦ ἐπικαλουμένου Μονωτίου, ὅστις συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ ἄρπαγος τῆς ἀρχῆς ἠπάτησε τοὺς Βυζαντίους ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέθανε, καὶ παρέπεισεν αὐτοὺς νὰ διακηρύξωσι βασιλέα τὸν Ἀρτάβασδον. Καὶ ὁ μὲν Ἀρτάβασδος ἦλθε τότε μετὰ τοῦ ἰδίου στρατοῦ εἰς τὴν βασιλεῦσσαν, καὶ ἐντεῦθεν ὁρμώμενος ἐπεκράτησεν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν τοῦ κράτους χωρῶν, ἀναστηλώσας ἀπανταχοῦ τὰς εἰκόνας, καὶ δεινὸν πρᾶξας διωγμὸν κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπερὶδόμενος ἐπὶ τοῦ Ἀμορίου, καὶ δύο στρατιωτικῶν σωμάτων, τῶν λεγομένων ἀνατολικῶν καὶ θρακησίων (τὸ τελευταῖον τοῦτο περιελάμβανε τὰς χώρας Λυδίας καὶ Φρυγίας) ὧν οἱ στρατηγοὶ Λογγῖνος καὶ Σισίν-

νιος ἐξ ἀρχῆς μετ' αὐτοῦ συνετάχθησαν, ἤρχε τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ μὲν πάπας ἔσπευσε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν πρόμαχον τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως· οἱ δὲ ἄραβες ὠφελοῦμενοι ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης, ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένας ἐντὸς τοῦ κράτους λεηλασίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἐν ἔαρι τοῦ 743 ὁ Ἀρτάβασδος, ὅςτις εἶχε πέμψει τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικήταν εἰς Ἀρμενίαν, ἵνα συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ὁμογενῶν στρατιάν, καὶ ἐπιτεθῇ ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἐξεστράτευσεν συγχρόνως καὶ αὐτὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἵνα καταπολεμήσῃ διὰ δύο ἐνταύτῳ στρατῶν τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐνόησε τὰ παρασκευαζόμενα, καὶ διὰ τῆς ταχύτητος αὐτοῦ προέλαβε τὸν κίνδυνον τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἐντολῆς ἦν ἔλαβεν ὁ Νικήτας, δὲν ἦτο εὐκολος. Οἱ ἀρμένιοι δὲν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, ὅθεν ὁ Νικήτας, καίτοι ἔχων ἐν Ἀρμενίᾳ πολλοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἀπαρτίσῃ δύναμιν τινα εἰμῇ βραδέως. Ἐν τούτοις δὲ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' προελάσας ἐν μηνὶ μαΐῳ τοῦ 743 μέχρι Σάρδεων ἐπιπίπτει περὶ τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τοῦ Ἀρταβάσδου, καὶ νικήσας λαμπρῶς καταδιώκει αὐτὸν μέχρι Κυζίκου, ἀφ' ἧς οὗτος μόλις ἐσώθη ἐπὶ δρόμωνος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐπειτα δὲ τρέπεται ὁ βασιλεὺς κατὰ τοῦ Νικήτα, καὶ καταβάλλει ὡσαύτως αὐτὸν ἐν μηνὶ αὐγούστῳ εἰς μάχην φονικωτάτην συγκροτηθεῖσαν περὶ Μωδρινήν (πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀγκύρας), καθ' ἣν ἔπεσον ὅ τε ἐξάδελφος τοῦ Νικήτα Τιριδάτης, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς ἀρμένιοι ἄνδρες. Οὐδὲ στιγμὴν δὲ χρονοτριβήσας ἐπέρχεται ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός. Ὁ Ἀρτάβασδος εἶχε, φαίνεται, τοιαύτην πεποιθήσιν ὅτι ἡ πρωτεύουσα οὐδένα ἔτρεχε κίνδυνον, ὥστε δὲν ἐφρόντισεν νὰ εἰσαγάγῃ εἰς αὐτὴν ἐγκαίρως τὰς ἀναγκίας τροφάς. Μόλις τὴν τελευταίαν ὥραν ἔστειλε νὰ φέρῃ ἐφόδια ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀλλὰ τὰ ἐφόδια ταῦτα εἰσπλέοντα διὰ τοῦ Ἑλληςπόντου συνελήφθησαν περὶ Ἀβυδὸν ὑπὸ τῶν Κιβυρραιωτῶν, ὁπαδῶν ὄντων τοῦ Κωνσταντίνου. Ὅθεν δεινὴ ἐπεκράτησε μετ' ὀλίγον ἀμηχανία ἐντὸς τῆς πολιορκουμένης πόλεως. Εἰς μάτην ὁ κατὰ τὰ ἄλλα γενναῖος Ἀρτάβασδος ἐπεχείρησε μεγάλην κατὰ τοῦ σώματος τοῦ Σισιννίου ἐξοδὸν· ἡττηθεὶς ἠνγκάσθη νὰ κατακλεισθῇ πάλιν ἐντὸς τῆς πόλεως· εἰς μάτην ἐξέπεμψε τὸν ἰσχυρὸν

αὐτοῦ στόλον κατὰ τῶν Κιβυρραιωτῶν· οἱ Κιβυρραιῶται ἀπέφυγον τὸν ἀγῶνα καὶ ἐν τούτοις ἐξηκολούθησαν διακωλύοντες πᾶσαν εἰσαγωγὴν τροφῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ λιμὸς ἀπέβη ἐν αὐτῇ τοσοῦτος, ὥστε πολλοὶ ἀπέθνησκον ἐξ αὐτοῦ, πλείστοι δὲ ἔφευγον ὅπως ἡδύναντο πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις ὑπεδέχετο ἅπαντας εὐμενῶς, καὶ περιποιεῖτο ὅσον ἦτο δυνατόν. Ἐντεῦθεν ὁ Ἀρτάβασδος ἡδυνήθη νὰ περιμεῖνῃ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Νικήτα, ὅστις συλλέξας τὰ λείψανα τοῦ ἐν Μωδρινῇ κατατροπωθέντος στρατοῦ, ἔφθασε περὶ τὰ τέλη ὀκτωβρίου εἰς Χρυσόπολιν. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀντιπεράσας ἠνέγκασεν αὐτὸν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ μέχρι Νικομηδείας, ὅπου κατέβαλεν ὁλοσχερῶς τὸν στρατὸν αὐτοῦ, πολλοὺς συλλαβὼν αἰχμαλώτους, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν Νικήταν καὶ τὸν μετ' αὐτοῦ συμπράξαντα Μαρκελλῖνον, ἐπίσκοπον τῆς Γαγγρηνῶν μητροπόλεως. Καὶ τὸν μὲν ἐπίσκοπον ἀμέσως ἀπεκεφάλισε, τὸν δὲ Νικήταν δεσμεύσας παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, τῆς ὁποίας ἐγένετο ἤδη κύριος ἐξ ἐφόδου τὴν δευτέραν νοεμβρίου. Ὁ Ἀρτάβασδος κατῴρθησε νὰ διαφύγῃ ἐπὶ πλοιαρίου εἰς Νίκαιαν, καὶ ἐκεῖθεν μετὰ μικρᾶς τιнос δυνάμεως εἰς φρούριόν τι καλούμενον Πούζαντιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμῶς πέμψας αὐτόθι μοῖραν τοῦ στρατοῦ συνέλαβε τὸν φυγάδα καὶ μετέφερεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Περὶ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντων συμφωνοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον οἱ τε ἀρχαῖοι χρονογράφοι καὶ οἱ νεώτεροι ἱστορικοί. Τὸν δὲ τρόπον καθ' ὃν μετὰ τὴν νίκην ἐπολιτεύθη ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ οἱ μετριώτεροι τῶν νεωτέρων ὑπέλαβον εἰς πολλὰ ἀξιοκατάκριτον. Αὐτὸς ὁ Γερμανὸς Σλόσσερ, ὅστις ἔγραψε τῷ 1812 εἰδικὴν συγγραφὴν περὶ τῶν εἰκονομάχων βασιλέων πολλοῦ λόγου ἀξίαν, καὶ ἀναγνωρίζουσιν τὰς ἀρετὰς τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἐπανάλαβε τὰς κατηγορίας ἐκείνας· τούτου δὲ μάλιστα ἔνεκα νομιζομεν ἀπαραίτητον νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἀκριβέστερον ὅπως οὖν μέχρι τίνος αὐταὶ εἶναι ἀληθεῖς.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος θριαμβεύσας ἐπὶ ἀγῶνος ἱππικοῦ συμπεριήγαγεν ἐν τῷ θριάμβῳ τούτῳ δεσμίους τὸν τε Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς δύο αὐτοῦ υἱούς, ἔπειτα δὲ ἐτύφλωσεν αὐτούς. Ἡ ποινὴ αὕτη τῆς τυφλώσεως εἶχεν, ὡς μὴ ὤφειλε, παρεισδύσει ἐν τῇ ποινικῇ νομοθεσίᾳ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους· ἅμα δὲ λογισθῇ ὡς ποινὴ κοινῶς ὑπὸ τῆς νομοθεσίας ἐπιτετραμμένη, δικαιούμεθα μὲν νὰ κατα-

κρίνωμεν τὸν Κωνσταντίνον διότι δὲν ἐμιμήθη τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, οὔτινες οὐδέποτε σχεδὸν ἐφήρμοσαν τὴν ποινὴν ταύτην, ἀλλὰ δὲν εἰμποροῦμεν νὰ καταδικάσωμεν αὐτὸν ἀπολύτως, διότι ἐφήρμοσεν αὐτὴν ὑφισταμένην ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, εἰς ἄνδρας γενομένους ἐνόχους ἐσχάτης προδοσίας, καὶ ἐπὶ ἐν ἡμῖσι ἔτος ἐπαγαγόντας εἰς τὸ κράτος δεινὰς συμφοράς. Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ Σλόσσερ. Ἀγανακτεῖ ὁμως παραδόξως διότι ὁ Κωνσταντίνος ἀπεκεφάλισε τὸν Βακτάγειον, πιστότατον ἀναδειχθέντα στρατηγὸν τοῦ Ἀρταβάσδου, ἐνῶ δυσκόλως δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν εἶναι ἡ ποινὴ ἡ προσήκουσα εἰς τὸν ἐπιφανέστατον συνεργὸν τῆς ἐσχάτης προδοσίας. Ἀγανακτεῖ δὲ ἔτι μᾶλλον, διότι ἔνεκα, λέγει, πραγματικῆς ἢ ὑποτιθεμένης συνωμοσίας, ὁ Κωνσταντίνος ἐτιμώρησε καὶ τὸν Σισίννιον, εἰς ὃν πρὸ πάντων ὤφειλε τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' εἶναι ἄράγε ἀληθές ὅτι ὑπῆρχεν ἀμφισβολία τις περὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Σισιννίου κατὰ τοῦ βασιλέως ἅμα μετὰ τὴν τοῦ Ἀρταβάσδου πτώσιν; Ὁ Θεοφάνης ὅστις θέλει νὰ παραστήσῃ τὸν βασιλέα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀγνώμονα ἀναδειχθέντα, οὐδὲν λέγει περὶ τῆς αἰτίας δι' ἣν ἐπεβλήθη ποινὴ κατὰ τοῦ Σισιννίου, ἀλλὰ παρατηρεῖ ἀπλῶς ὅτι οὗτος ἐτιμωρήθη «τῇ τοῦ Θεοῦ δικαίᾳ κρίσει· ὁ γὰρ βοηθῶν τῷ ἀσεβεῖ ἐμπεσεῖται εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ κατὰ τὸ γεγραμμένον.» Ὁ Νικηφόρος ὁμως ῥητῶς ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Σισίννιος «τυραννίδα ἐφωράθη κατὰ Κωνσταντίνου μελετήσας.» Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ ἀμφιβαλλωμεν ὅτι ὁ Σισίννιος ἐγένεν αἷτιος ἐσχάτης προδοσίας; Τεθέντος δὲ ὅτι ἐγένεν αἷτιος ἐσχάτης προδοσίας, πῶς εἰμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ποινὴ ὑπῆρξε δικαία; Ἀλλ' ὁ Σλόσσερ ἐπιφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντίνος Ε' ἔδωκε δειγμάτων ἀγρίας καὶ αἰμοβόρου φύσεως καταδιώξας καὶ ἀκρωτηριάσας ἢ θανατώσας πλείστους ὁπαδοὺς τοῦ Ἀρταβάσδου, ἐπιτρέψας δὲ εἰς τὸν στρατὸν νὰ λεηλατήσῃ τὴν πρωτεύουσάν. Τῷ ὄντι ὁ Θεοφάνης ἐκτραγωδεῖ ταῦτα πάντα, ἀλλ' ὁ πατριάρχης Νικηφόρος οὐδὲν περὶ τούτων λέγει. Ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντίνος συμπεριήγαγε δεσμώτας τὸν Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵππικου ἀγῶνος, ὃν ἐτέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἀναφέρει ὅτι ἐτύφλωσε τὸν Σισίννιον φωραθέντα ἔνοχον συνωμοσίας· ἀναφέρει ὅτι ἔπειτα ἐτύφλωσε τὸν τε Ἀρτάβασδον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ λέξιν ἐπιφέρει περὶ ἄλλων διωγμῶν καὶ περὶ λεηλασίας τῆς πόλεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν τινι προηγουμένη σημειώσει ὁ Σλόσσερ

παρατηρεῖ ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Νικηφόρου ἔχει χάσματα. Τί ἐννοεῖ ὁμῶς διὰ τούτου; Ἐάν ὅτι τὰ χειρόγραφα τοῦ Νικηφόρου εἶναι ἐνιαχοῦ ἐφθαρμένα καὶ ἐλλιπῆ, τοῦτο εἶναι βέβαιον, ἀλλὰ τὸ προκείμενον χωρίον εἶναι ἀκέραιον καὶ ἔχει ὑγιῶς. Ἄν δὲ ὁμιλῶν περὶ χασμάτων ὁ Σλόσσερ ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Νικηφόρου εἶναι, ὅπως ἐπιγράφεται, σύντομος, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα δὲν ἀναφέρει τὰς λεπτομερείας ὅσας ἱστορεῖ ὁ Θεοφάνης, τὸ ζήτημα περιπλέκεται. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ σύντομος ἱστορία τοῦ Νικηφόρου δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ὅσα ἡ ἐκτενὴς χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν ὀφείλωμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου λεγόμενα, ὑπολαμβάνοντες ὡς ἀναμφίβολον ὅτι μόνον χάριν συντομίας παρελείφθησαν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Τὸ δὲ ζήτημα τοῦτο εἶναι μὲν δύσκολον, ἀλλ' ὅχι καὶ ἀδιάλυτον. Μὴ λησμονῶμεν πρὸ πάντων ὅτι ὁ Νικηφόρος ἦτο μὲν ἐπίσης πολέμιος τῶν εἰκονομάχων, ὅπως ὁ Θεοφάνης, ἦτο ὁμῶς ἀνὴρ μετριοπαθὴς, ὅστις ἐξέθεσε τὰ ἀληθῆ τῶν βασιλέων ἐκείνων ἀμαρτήματα, χωρὶς οὔτε τὰς ἀρετὰς αὐτῶν νὰ ἀποκρύπτῃ, οὔτε τὰς κακίας νὰ δεινοῖ, ἐνῷ ὁ Θεοφάνης εἶναι ἀδιὰ-λειπτος καὶ ἀδυσώπητος αὐτῶν κατήγορος. Ἵνα ἀποδειχθῇ τοῦτο, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πῶς ἐκθέτουσιν οὗτοι ἕτερα γεγονότα τῆς προκειμένης στάσεως. Ὁ Νικηφόρος ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Σισίνιος ἐφωράθη ἔνοχος συνωμοσίας· ὁ Θεοφάνης δὲν τὸ ὁμολογεῖ, ἵνα παραστήσῃ ἀγνώμονα τὸν Κωνσταντῖνον. Ἀμφότεροι λέγουσιν ὅτι διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν πολλοὶ κάτοικοι τῆς πολιορκουμένης πρωτευούσης ἔφευγον ἐκ τῆς πόλεως· ἀλλ' ὁ μὲν Νικηφόρος προστίθῃσιν ὅτι «Κωνσταντῖνος δὲ ἅπαντας εὐμενῶς ἐδέχετο, καὶ περιποιεῖτο μάλιστα,» ὁ δὲ Θεοφάνης οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει περὶ τῆς τοιαύτης διαγωγῆς τοῦ βασιλέως, ἥτις δὲν μαρτυρεῖ βεβαίως ὅτι εἶχε ψυχὴν ἀγρίαν καὶ αἰμοδόρον. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπιτρέπων καὶ ἐνθαρρύνων τὴν ἐξοδὸν τῶν ἀνθρώπων τούτων, ὅχι μόνον ἐδείκνυτο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως, ἥτις ἔσπευσε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Ἀρτάβασδον, ἀλλὰ καὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀνεκούφιζε παρέχων οὕτως αὐτῷ τὸν τρόπον τοῦ νὰ παρατείνῃ τὴν ἄμυναν· οὐδὲν ἦττον δὲν ἐλησμώνησε τὸ καθήκον τῆς φιλανθρωπίας, ὥστε δὲν ἦτο τοσοῦτον θηριώδης, ὅσον παρέστησαν αὐτὸν ὁ Θεοφάνης καὶ οἱ ἀντιγράφωντες αὐτὸν ἱστορικοί. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τὰ γεγονότα τῆς δεινῆς σφαγῆς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ τῆς λεηλασίας τῆς πόλεως, ἦσαν τόσον σπουδαῖα, ὥστε δὲν

εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι χάριν συντομίας παρέλιπεν αὐτὰ ὁ Νικηφόρος, ἐνῶ πρὸ μικροῦ εἶδομεν ὅτι χάριν ἀληθείας δὲν ἐδίστασεν οὗτος νὰ παρατείνῃ ἐπ' ὀλίγον τὸν λόγον, ἀναφέρων γεγονότα ἀποσιωπώμενα ὑπὸ τοῦ συνήθως μακρηγοροῦντος Θεοφάνους. Τούτων πάντων ἕνεκα, τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν νομίζομεν ὅτι δικαιούμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἄξια ἱστορικῆς πίστεως τὰ περὶ τῆς εἰρημένης σφαγῆς καὶ λεηλασίας ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου χρονολογίου μετὰ πλείστου στόμου διηγούμενα.

Ἄλλ' ὁ Σιλόσσερ ἐξηκόντισε καὶ ἄλλην κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου κατηγορίαν, ἥτις ἠθικῶς θεωρουμένη δύναται νὰ λογισθῇ δεινότερα πασῶν τῶν προηγουμένων. Κατηγορεῖ αὐτὸν πρῶτον ὅτι ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι ἐν ᾧ συμπεριήγαγε δεσμίους τὸν Ἀρταβάσδον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, εἶχε συγχρόνως παρακολουθοῦντα καὶ τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον δέσμιον καὶ ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνου καθήμενον· ἔπειτα δὲ ὅτι ἐπειδὴ οὐδένα ἄλλον ἐγίνωσκε πρόθυμον νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ, ἐκάθισε πάλιν τὸν Ἀναστάσιον εἰς τὸν θρόνον τῆς ἱερωσύνης. Ταῦτα λέγονται μέχρι τινὸς ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ἀλλὰ παντάπασι δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Ἐρωτῶμεν δὲ καὶ αὐτίς· εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Νικηφόρος, ἀπομνημονεύσας τὴν πομπικὴν ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι περιαγωγὴν τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἤθελεν ἀποσιωπήσῃ χάριν συντομίας τὴν φοβεράν ἐκείνην ὕβριν τὴν συγχρόνως γενομένην εἰς τὸν ὕπατον ἀρχιερέα, ἐὰν τῷ ὄντι τοιοῦτό τι συνέβαινε; Καὶ ἔπειτα ὁ Θεοφάνης παρσεύεσθε πόρρωθεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν τραγικὴν ταύτην σκηνήν. Ὅτε ὠμίλησε περὶ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Ἀρταβάσδου ὡς βασιλέως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος, καταπροδίδων πρῶτος τὸν Κωνσταντῖνον, ὥμοσε τῷ λαῷ κρατῶν τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα «ὅτι μὰ τὸν προσηλωθέντα ἐν αὐτοῖς, οὕτως μοὶ εἶπεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ βασιλεὺς, ὅτι μὴ λογίσῃ υἱὸν Θεοῦ εἶναι, ὃν ἔτεκεν ἡ Μαρία, τὸν λεγόμενον Χριστὸν εἰμὴ ψιλὸν ἄνθρωπον· ἡ γὰρ Μαρία αὐτὸν ἔτεκεν ὡς ἔτεκεν ἐμὲ ἡ μήτηρ μου ἡ Μαρία.» Ὁ δὲ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ περὶ τούτου τοῦ γεγονότος οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει. Πολὺ δὲ πρότερον ὁ Θεοφάνης ὁμιλῶν περὶ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τῶν ἀγώνων οὓς κατέβαλεν ὁ βασιλεὺς Λέων ἵνα καταπείσῃ αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν μεταρρύθμισιν, ἀξιοῖ ὅτι εἰσερχομένου ποτὲ τοῦ πατριάρχου ἐκείνου πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ ἀκολουθῶν αὐτὸν σύγκελλος Ἀναστάσιος

ἐπάτησε τὰ ὀπίσθια τῆς στολῆς αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν ἐπροφήτευσεν ἀμέσως τῷ Ἀναστασίῳ τὸ δεινόν, ὅπερ μετὰ εἴκοσιν ἔτη ἐμελλε νὰ πάθῃ ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι. Ἀλλ' οὔτε περὶ τούτου τοῦ γεγονότος λέγει τι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος. Πῶς δ' ἄλλως δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν πεισματώδη ταύτην σιωπὴν τοῦ Νικηφόρου, εἰμὴ διὰ τούτου, ὅτι δὲν ἐπίστευεν εἰς τὰ θρυλήματα ταῦτα, ἐὰν τῷ ὄντι ἐθρυλοῦντο, καὶ δὲν ἐπειροήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους; Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κειμένῳ τοῦ Θεοφάνους ὑπάρχει ἡ ἀποδείξις ὅτι ἅπαν τὸ ἱστορημα τοῦτο εἶναι πλάσμα τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἐπαναληφθὲν ἀπερισκέπτως, ἂν ὅχι ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ χρονογράφου ἐκείνου. Διότι ὁ Θεοφάνης, μὴ περιορισθεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος περιήγαγεν ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον, ἐξαναστροφὰ ἐπὶ ὄνου καθήμενον, προστίθησιν ὅτι καὶ ἐτύφλωσεν αὐτὸν δημοσίως. Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος ἐξηκολούθησε πατριαρχεῦον ἐνῷ ἦτο τυφλός; Ἴνα ἀποφύγῃσι τὸν παραλογισμὸν τοῦτον οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, εἶπον ὅτι ὁ Ἀναστάσιος δὲν ἐτυφλώθη τότε, ἀλλὰ ἐτύφθη ὁ δὲ Σλόσσερ ἐντελῶς ἐν τῇ ἀφηγήσει αὐτοῦ παρέλιπε τὸ γεγονὸς τῆς τε τυφλώσεως καὶ τῆς τυφώσεως. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ μὲν μεταγενέστεροι οὐδὲν ἔχουσι κῦρος ἀπέναντι τῆς μαρτυρίας τοῦ Θεοφάνους, οὐδεὶς δὲ δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ διαιρέσωμεν τοῦ τελευταίου τούτου τὴν μαρτυρίαν, ἣν ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅπως ἔχει, ἢ νὰ ἀπορρίψωμεν. Πλὴν τούτου ὁ λόγος τὸν ὁποῖον ὁ τε Θεοφάνης καὶ ὁ Σλόσσερ ἀναφέρουσιν ἵνα καταστήσωσι πιθανὸν ὅτι ἐξηκολούθησε πατριαρχεῦον ὁ Ἀναστάσιος, καίτοι τοσοῦτον περιυβρισθεὶς, ὁ λόγος δηλαδὴ ὅτι ὁ βασιλεὺς οὐδένα ἄλλον εὑρίσκειν ἀρχιερεὰ πρόθυμον νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτοῦ, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνυπόστατος, διότι μετ' οὐ πολὺ ὁ Κωνσταντῖνος συγκαλέσας σύνοδον εὔρεν οὐχὶ ἕνα, ἀλλὰ 348 ἀρχιερεῖς προθύμους νὰ καταδικάσωσι τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου, ἑτερός τις πατριάρχης φωραθεὶς ἐνοχος ἐσχάτης προδοσίας, ὑπέστη τῷ ὄντι τὴν ποινὴν ταύτην τῆς πομπεύσεως, ὡς θέλομεν ἱστορήσει ἐν οἰκείῳ χρόνῳ ἐπὶ τῇ βάσει μικρυριῶν ἀναμφισβητήτων. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δὲν δικαιούμεθα ἄρά γε νὰ ἐρωτήσωμεν μήπως ὁ Θεοφάνης ἐφήρμοσεν εἰς τὸν Ἀναστάσιον τὰ περιστατικὰ τῆς τοῦ μεταγενεστέρου πατριάρχου καταδίκης, ἄξιῳ ἴσως ὅτι ἐπὶ Κωνσταν-

τίνου τοῦ βασιλέως ὅλοι οἱ πατριάρχαι ἔπρεπε νὰ πομπευθῶσιν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα καθήμενοι;

Ἐνῷ δὲ ὁ Κωνσταντῖνος διὰ τῆς κατατροπώσεως τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπαγίου τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, οἱ ἄραβες κατέτριβον τὰς ἰδίας δυνάμεις εἰς ἐμφυλίους ἀγῶνας με-
ταξὺ Ὀρμιαδῶν, οἵτινες μέχρι τοῦδε κατεῖχον τὸ ἀξίωμα τοῦ καλί-
φου, καὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ θείου τοῦ Μωάμεθ Ἀββᾶς, οἵτινες μετ' οὐ
πολὺ ἐμελλόν νὰ κυριαρχήσωσι τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄ-
νομα τῶν Ἀββασιδῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν διενέ-
ξεων τούτων, ἐνέβαλεν ἐν ἔτει 746 εἰς τὴν βόρειον Συρίαν, καὶ ἐκυ-
ρίευσεν ἐν τῇ Κομμαγετῇ τὴν τε Γερμανικεῖαν καὶ τὴν Δουλιχίαν,
διενεργήσας τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστροφὴν τῶν κατοίκων τῆς
χώρας ταύτης, οἵτινες ἄλλοτε χριστιανοὶ ὄντες εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ
ἀσπασθῶσι τὸν μωαμεθανισμὸν ἐπὶ τῆς τῶν ἀράβων κατακτήσεως.
Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐξέπεμψε στόλον ἰσχυρὸν εἰς Κύπρον, (ἥτις
ἐν μέρει, ὡς ἠξέυρομεν, εἶχεν ἤδη ἀνακτηθῆ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' ἢ
ἐπὶ Λέοντος, σελ. 323) ἵνα ἐκεῖθεν ἀπειλήσῃ τὰ παράλια τῆς Συρίας
καὶ τῆς Αἰγύπτου. Οἱ μωαμεθανοὶ μαθόντες τὰ μελετώμενα ἀντα-
πέστειλαν ἐξ Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τὴν αὐτὴν νῆσον ναυτικὴν δύναμιν,
ἥτις λέγεται ὅτι συνέκειτο ἐκ χιλίων ὁρομώνων. Ὁ στόλος οὗτος εἰσῆλ-
θεν ἐν τινι λιμένι τῆς Κύπρου, ὃν οἱ χρονογράφοι καλοῦσι Κεραμέαν.
Ἐνταῦθα δὲ ἐπελθὼν ὁ ναύαρχος τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου διέπραξε
κατόρθωμα ἀντάξιον τῶν ἀναμνήσεων τῆς παραλίας ταύτης, περὶ ἣν
τοσάκις ἠγωνίσθησαν καὶ ἐθριάμβευσαν οἱ προπάτορες ἡμῶν (σελ. 239
τοῦ δευτέρου τόμου). Διότι καταλαβὼν τὸ στόμιον τοῦ λιμένος, το-
σαύτην ἐπήνεγκε διὰ τοῦ ὕγρου πυρὸς φθορὰν εἰς τοὺς πολεμίους, ὥστε
κατὰ τὸν Θεοφάνην ἐκ τῶν χιλίων ὁρομώνων δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ τρεῖς.
Δυστυχῶς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰ λαμπρὰ
ταῦτα κατὰ τῶν ἀράβων τρόπαια, διότι κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔτος
ἐνέσκηψεν εἰς τὸ κράτος συμφορὰ δεινὴ, ἥτις ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ ἁ-
πασαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ ἐνέργειαν.

Τῷ ὄντι λοιμός ὀλέθριος ἐθέρισε τότε πάλιν τοὺς κατοίκους πολλῶν
ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, λοιμός ὅστις ἦτο προδήλως ὁμοιος τοῦ ἐπὶ
Ἰουστινιανοῦ συμβάντος, ἃν καὶ δὲν παρετάθη ὅσον ἐκεῖνος, διότι
διήρκεσε τρία μόνον ἔτη. Ὁ λοιμός οὗτος ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον τῷ

747 εἰς Σικελίαν καὶ Καλαβρίαν, κομισθεὶς αὐτόθι πιθανώτατα ὑπὸ τῶν ἀράδων τῆς Ἀφρικῆς. Ἀπὸ τῶν δυτικῶν τούτων ἐπαρχιῶν μετεδόθη εἰς τὴν Μονεμβασίαν ἢ Μονοβασίαν, ὡς λέγει Θεοφάνης (κατὰ πρῶτον δ' ἀπαντᾶται παρ' αὐτῷ τὸ τοιοῦτον ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἐπιδάουρου Λιμηρᾶς) καὶ ἐκείθεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὰς περὶ τὴν πρωτεύουσαν χώρας, μάλιστα δὲ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅπου ἐν ἔτει 748 ἡ ὀξύτης τοῦ κακοῦ τούτου ἀπέβη τοσαύτη, ὥστε αἱ πλεῖσται τῶν οἰκιῶν ἡρημώθησαν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἡναγκάσθη, ἐκλιπούσης τῆς νόσου κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, νὰ μεταφέρῃ εἰς Κωνσταντινουπόλιν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας νέους ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν κατοίκους.

Ἐπειδὴ δὲ τότε καὶ τῆς Πελοποννήσου οὐκ ὀλίγοι κάτοικοι ἐξέλιπον οἱ μὲν ἐκ τοῦ λοιμοῦ, οἱ δὲ διότι μετῴκησθησαν εἰς Θράκην πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ αὐτόθι συμβάντος ἔτι μείζονος ὀλέθρου ἀνθρώπων, ἀνεπληρώθη πάλιν ἡ ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ προκύψασα ἑλλειψις κατοίκων διὰ πολλῶν σλαυϊκῶν ἀποικιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσιν ἂν ὅχι τὴν πρώτην, τοῦλάχιστον τὴν κυριωτάτην ἐν αὐτῇ τοιοῦτων ἁλλοφύλων ἐγκατάστασιν. Ὅθεν πρόσφορον εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἐθνολογικὸν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ζήτημα.

Εἶδομεν ἐπὶ Ἡρακλείου τοὺς σλαῦους ἐγκατασταθέντας ἐντὸς τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, τινὲς τῶν φυλῶν τούτων βαθμηδὸν πρὸς νότον κατερχόμεναι ἀναφαίνονται ἤδη περὶ Στρυμόνα. Καὶ τοι δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι σλαῦοι ὁλοσχερῶς κατατροπωθέντες ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' μετεκομίσθησαν οἱ πλεῖστοι εἰς μικρὰν Ἀσίαν (σελ. 312), φαίνεται ὅμως ὅτι ἤρχισαν πάλιν πολλαπλασιαζόμενοι ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πρὸς μεσημβρίαν πάντοτε καταβαίνοντες· διότι περὶ τὰ μέσα τῆς ὁγδόης ἐκατονταετηρίδος μετὰ τὸν προειρημένον μέγαν λοιμὸν, βεβαιοῦται ἡδη ὅτι ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις πρῶτος ἐμνημόνευσε τοῦ γεγονότος τούτου, ἀξιοῖ ὅτι τότε αἰσχυρώθη πᾶσα ἡ χώρα (δηλαδὴ ἡ Πελοπόννησος) καὶ γέγονε βάρβαρος. Ἐκ δὲ τούτου ἐννοεῖται πόσον ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ὅτε Φαλλμεράδερ καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν συστήματος, ὅπερ ὡς ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν (σελ. 193—201) ἐσκόπει νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὁλοσχερῇ καταστροφὴν τῆς ἀρχαίας ἑλλη-

νικῆς φυλῆς καὶ τὴν ὑπὸ τῶν σλαύων κατὰλῃψιν ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὅθεν καὶ τοὶ παραθέντες ἄλλοτε τὴν μαρτυρίαν ταύτην, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν ἀκριβέστερον τὰ κατ' αὐτήν.

Ἐπεὶ ἦτο ἡ ἔκτασις τῶν σλαυικῶν τούτων ἐποικίσεων, καὶ ἐξωντώθη ἄραγε τῷ ὄντι ὑπ' αὐτῶν πᾶσα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φυλή; Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ τρόπος κατ' ὃν ἐκφράζεται ὁ Πορφυρογέννητος περὶ Πελοποννήσου, συνηγορεῖ μέχρι τινὸς ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Φαλλμεράιερ καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, διότι ἂν δὲν λέγῃ ὅτι ἐξωντώθησαν οἱ προηγούμενοι κάτοικοι, λέγει ὅμως ὅτι ἐσλαυώθη πᾶσα ἡ χώρα. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἑτέρα μαρτυρία, ἣτις φαίνεται τὰ αὐτὰ ἀξιούσα οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐκτὸς τοῦ ἰσμοῦ ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ μαρτυρία αὕτη εἶναι αἱ λεγόμεναι *Χρηστομαθίαι* ἐκ τῶν *Στράβωνος Γεωγραφικῶν*, αἵτινες, ὡς εἰκάζεται, συνετάχθησαν περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Αἱ *Χρηστομαθίαι* αὗται διαλαμβάνουσιν ἀληθῶς ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων κατ' οὓς ἐγράφησαν «πᾶσαν Ἡπειρον καὶ Ἑλλάδα σχεδὸν καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακεδονίαν, Σκίθαι Σλαῦοι νέμονται.» Εἰς ἐπίμετρον δὲ ἔρχεται τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ὀνόματα ὀρέων, ποταμῶν, κωμῶν καὶ χωρίων τῶν προειρημένων ἑλληνικῶν χωρῶν ἔχουσι σλαυικὴν καταγωγὴν. Ἀλλὰ ἐπιμελεστέρα τῶν πραγμάτων ἐξέτασις ἐλαττώνει πολὺ τὴν ὑπερβολικὴν ἔκτασιν, τὴν ὅποιαν φαίνονται ἐκ τῶν προηγούμενων λαβοῦσαι αἱ σλαυικαὶ ἐποικίσεις. Τὸ περὶ κτίσεως τῆς *Μορεμβασίας* χειρόγραφον τῆς ἐν Τουρίνῳ βιβλιοθήκης, τὸ ὅποιον παρεθέσαμεν ἤδη ἐν τῷ ἐνάτῳ βιβλίῳ, ῥητῶς βεβαιεῖ ὅτι τὸ ἀνατολικὸν τῆς Πελοποννήσου μέρος ἀπὸ Κορίνθου μέχρι Μαλέας οὐδέποτε ὑπὸ σλαύων κατελήφθη. Καὶ τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς ἕτερόν τι χωρίον τῶν *Χρηστομαθειῶν*, ἐν τῷ ὁποίῳ εἰδικώτερον περὶ Πελοποννήσου γενομένου λόγου, δὲν ἀναφέρονται ῥητῶς ὑπὸ Σλαύων καταληφθεῖσαι, εἰμὴ αἱ δυτικαὶ τῆς χερσονήσου ἐκείνης χῶραι, αἵτινες πάλαι ποτὲ κατεκκοῦντο ὑπὸ Πισατῶν καὶ Καυκῶνων καὶ Πυλίων. Πλὴν τούτου πολλὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ ἀνεφέραμεν ἤδη, οἷον ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 662 καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 663 διατριβὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ἀθήναις, καὶ ἡ μεγάλη κατὰ τοῦ Λέοντος ἐπανάστασις τῶν ἐνταῦθα ἐλλήνων, πλεῖστα δὲ ἕτερα θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τε τῷ παρόντι βιβλίῳ καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις, καθιστῶσι πρόδηλον ὅτι οἱ σλαῦοι κατέλαβον μὲν οὐκ ὀλίγα μέρη ἑλληνικῶν χω-

ρῶν καὶ ἰδίως τὰς ἐκτὸς τῶν πόλεων χώρας, ἀλλὰ εἰς τὰς πόλεις οὐδὲν ὁλως κατώκησαν, καὶ ἐκτὸς δὲ τῶν πόλεων πολλὰ ἔτι τμήματα τῆς χώρας ἐξηκολούθουν κατεχόμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατοίκων. Τοῦτο δὲ τὸ συμπέρασμα ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε σωζομένων πολλῶν σλαυικῶν ὀνομάτων. Τῷ ὄντι, ὡς προείπομεν, πολλὰ ὑπάρχουσι τοιαῦτα ὀρέων, ποταμῶν, κωμῶν καὶ χωρίων, ἀλλὰ πᾶσαι ἀνεξαίρετως αἱ πόλεις, τοῦλάχιστον τῶν μεσημβρινωτέρων ἐλληνικῶν χωρῶν, διετήρησαν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, ἐφθαρμένα μὲν πολλάκις, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον μαρτυροῦντα ὅτι ἔσωζον τὴν ἀρχαίαν ῥίζαν. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ, καταλαβοῦσαι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως, τὴν ἄνω Μοισίαν καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, ἤρχισαν ἔκτοτε καταβαίνουσαι πρὸς μεσημβρίαν, καὶ κατεστάθησαν ἐν μέρει διὰ τῆς βίας, ἐν μέρει διὰ συμβάσεων εἰς διάφορα τμήματα τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Ἡπείρῳ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι, ἴσως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ· περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ὁμολογουμένως εἰσῆλθον καὶ εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην διὰ τὴν τότε, ὡς προείρηται, συμβᾶσαν ἐκ ποικίλων αἰτιῶν πολλὴν ἐν αὐτῇ λειψανδρίαν, ὅχι ὁμῶς ὅτι ἐξώντωσαν τὴν ἐλληνικὴν φυλὴν. Περὶ τῶν σχέσεων εἰς αἷς αἱ σλαυικαὶ αὗται φυλαὶ διετέλουν πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους τῆς χώρας, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν ἐκτάσει ὅπως οὖν ἐν τῷ παρόντι μὲν δεκάτῳ βιβλίῳ, ἀλλὰ ἐν οἰκειοτέρῳ αὐτοῦ τέτῳ. Ἐν δὲ τῷ τριςκαίδεκάτῳ βιβλίῳ θέλομεν πραγματευθῆ περὶ τοῦ ὀνόματος *Μωρέας*, ὅπερ εἶναι τὸ σημαντικώτατον τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων, τὰ ὅποια παρήχθησαν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι.

Εἶχον δὲ ἤδη παρέλθει δέκα ἔτη ἀφ' ἧς ἐβασίλευεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οὐδεμία ἀναφέρεται πρᾶξις αὐτοῦ ἀναγομένη εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελήφθη αὐτοῦ συστηματικώτερον, ἐπιμονώτερον, βιαιότερον τοῦ πατρός. Εἶδομεν ὅτι μετόπισε τότε εἰς Θράκην πολλοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν Ἀσιανῶν χωρῶν ἵνα ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τοῦ λοιμοῦ προελθοῦσαν λειψανδρίαν. Ἐκ τῆς Ἀσίας ἰδίως μετήνεγκε σύρους καὶ ἀρμενίους· σύρους μὲν ἐκ τῶν χωρῶν ὅσας ἀνέκτησε τῷ 746 ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκείνῃ τοῦ κράτους ἐπαρχίᾳ, ἀρμενίους δὲ ἐκ

τῶν κατακτήσεων ὅσας διέπραξε τῷ 752 εἰς Ἀρμενίαν, ὅτε καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν ἀφῆρσεν ἀπὸ τῶν ἀράβων. Καὶ προετίμησεν ὁ βασιλεὺς τὴν μετοικεσίαν τῶν νεωστὶ τούτων ἀνακτηθέντων ὑπηκόων, οὐ μόνον διότι μᾶλλον ἐκτεθειμένοι ὄντες εἰς τὰς ἀραβικὰς ἐπιδρομὰς, ἐκινδύνευον αὐθις ν' ἀποξενωθῶσι τοῦ κράτους, ἀλλὰ προσέτι διότι, καθὼς πρεσβεύοντες οἱ πλείστοι αἵρεσιν τινα σφόδρα ἐλευθεριάζουσιν, ἡδύναντο οἰκοῦντες περὶ τὴν βασιλεύουσιν νὰ ἀποβῶσι σύμμαχοι ἐπιτήδαιοι εἰς τὰς καινοτομίας ὅσαι διεπράχθησαν, καὶ προέκειτο ἔτι νὰ διαπραχθῶσιν. Οἱ αἵρετικοὶ οὗτοι, οἵτινες ὠνομάζοντο *παυλικιανοὶ* ἢ *παυλιανῖται*, ἐπενήργησαν ἕκτοτε πολὺ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. "Θθεν εὐλόγον εἶναι νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτῶν πλείοτέρᾳ τινα ἐνταῦθα, ὅτε κατὰ πρῶτον ἀπαντῶμεν τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Οἱ ἐν Περσίᾳ χριστιανοὶ εἶχον ἀνέκαθεν ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐγγωρίου ζωροαστρικοῦ θρησκεύματος. Τὸ θρησκεῦμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐξώκειλεν εἰς πυρολατρείαν καὶ μέχρι τινὸς εἰς εἰδωλολατρείαν, περιεῖχε κατ' ἀρχὰς τὰ καθαρῶτατα τῶν δογμάτων ὅσα παρήχθησαν ἐν Ἀσίᾳ, ἐκτὸς τοῦ ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ. Δὲν ἐθεοποίει, οὐδ' ἐλάτρευε τὴν φύσιν, δὲν ἤγειρε ναοὺς καὶ βωμοὺς καὶ ἀγάλματα. Ἡ φύσις παρ' αὐτῷ δὲν ἦτο εἰμῇ ἢ ἀτελὴς εἰκὼν δύο ὑπερτέρων δυνάμεων, τοῦ Ὁρομάσδου (Aouramazdā) καὶ τοῦ Ἀριμάν (Angrō-maīnyous), οἵτινες ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου. Καὶ ἦσαν μὲν τὸ πρῶτον ἀγαθοὶ καὶ τέλειοι, ἀλλ' ὁ Ἀριμάν, ἐκπεσὼν τῆς τοιαύτης μακαριότητος διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ, καὶ γενόμενος πονηρὸς, ἀντιπαλαίει ἤδη πρὸς τὸν Ὁρομάσδην· ἡ δὲ πάλῃ αὕτη εἶναι ἡ αἰτία παντὸς φυσικοῦ καὶ ἡθικοῦ κακοῦ. Αἱ ποικίλαι τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου περιπέτειαι ἀποτελοῦσι τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου τούτου, μέχρις οὗ νικῆσαντος ἐπὶ τέλους τοῦ Ὁρομάσδου, καὶ ἔπειτα συνδιαλλαγέντος πρὸς τὸν Ἀριμάν, ἀποκατασταθῇ αὐθις ἡ καθολικὴ εἰρήνη καὶ εὐδαιμονία. Τὰ δὲ δόγματα ταῦτα ἐξετράπησαν εἰς εἰδωλολατρείαν ἐκ τούτου, ὡς φαίνεται, ὅτι ὁ Ὁρομάσδης ἐλογίζετο παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ ὡς βασιλεὺς τοῦ φωτός, ὁ δὲ Ἀριμάν ὡς βασιλεὺς τοῦ σκότους· ὥστε κατὰ μικρὸν οἱ Πέρσαι, ἀντὶ τοῦ φωτός, ἐλάτρευσαν τὸν ἥλιον, τὸ πῦρ καὶ διαφόρους αὐτῶν προσωποποιήσεις. Ὅπως δὲ ἔποτε ἐκ τῆς συναφείας τῶν δύο ἐκείνων δυνάμεων τοῦ περσικοῦ δόγματος μετὰ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων προέκυψαν πρωϊμώτατα

παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Περσίας καὶ τῶν πέριξ χωρῶν, ποικίλαι αἵρέσεις, ἐξ ὧν πάλιν πολυειδῶς διὰ τοῦ χρόνου τροπολογουμένων, προῆλθεν εἰς μέσον περὶ τὸ 660 ἡ αἵρεσις τῶν λεγομένων παυλιανιτῶν.

Ἡ αἵρεσις αὕτη ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον περὶ Σαμόσατα τῆς Συρίας, ἀφ' ἧς διεδόθη ἔπειτα εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὸν Πόντον. Καὶ ἐπίστευον μὲν οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς, καὶ ἤλπιζον εἰς τὸν ἐπουράνιον πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καὶ τοῦ ἀοράτου κόσμου, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸν ὁρατὸν, τὸν ὑλικὸν κόσμον ὡμολόγουν τὰς δύο περσικὰς ἀρχάς, τοῦ πονηροῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ παυλιανῖται ἀπεδέχοντο τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος· ἀλλ' ἀντὶ νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰ πραγματικὰ πάθη τοῦ Ἰησοῦ, ἐφαντάσθησαν οὐράνιον τι σῶμα, διελθὸν ὡς διὰ σωλῆνος διὰ τοῦ σώματος τῆς Παρθένου, καὶ πρόσχημά τι σταυρώσεως, διαφυγούσης τὴν ματαίαν τῶν Ἰουδαίων ὀργήν. Ἡ θεολογικὴ αὐτῶν διδασκαλία περιωρίζετο εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια, τὰς 14 ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἀποκρούουσα τὴν τε παλαιὰν διαθήκην καὶ τὰς δύο καθολικὰς τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπιστολάς. Λειτουργοὺς τῆς θρησκείας ἰδιάζοντας δὲν εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν γραφῶν, τοὺς παρ' αὐτῶν λεγομένους *συνεκδήμους*, οἵτινες ἡρμήνευον τὰ κείμενα μετὰ πλείστης ἐλευθερίας, καὶ δὲν διέφερον κατὰ τὸ σχῆμα, ἢ τὴν δίκαιαν, ἢ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον τοῦ πλήθους τὸ ὁποῖον ἐδίδασκον. Πλὴν τούτου οἱ παυλιανῖται οὐδένα ἀπεδέχοντο ἐξωτερικὸν τῆς λατρείας τύπον· οὔτε εἰκόνας, οὔτε σταυρὸν, οὔτε ἱερὰ λείψανα, οὔτε βάπτισμα, οὔτε μετάλληψιν. Ὀνομάσθησαν δὲ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων παυλιανῖται διὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἐκείνην πρὸς τὸν ἀπόστολον Παῦλον εὐλάβειαν, ἐνῶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀπεκάλουν ἀπλῶς χριστιανούς, ἀποδίδοντες τὸ ὄνομα τῶν Ῥωμαίων εἰς πάντας τοὺς ἀλλότρια αὐτῶν πρεσβεύοντας χριστιανούς, καὶ τὰ συνέδρια αὐτῶν ὠνόμαζον καθολικὴν ἐκκλησίαν.

Δὲν γνωρίζομεν πόσοι ἦσαν οἱ παυλιανῖται τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε' μετόκισεν εἰς Θράκην μεταξὺ τοῦ 746 καὶ τοῦ 752 ἔτους. Ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐγένετο καὶ ἄλλη αὐτῶν ἐξ Ἀσίας μετοικεσία, ὥστε ἐπὶ τέλους ἀπέβησαν οὐκ ὀλίγοι τὸν ἀριθμὸν, διότι μοῖραι ὁλόκληροι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ συνεκροτοῦντο ἐκ παυλιανιτῶν. Ἀλλ' ἴσως εἰς τὸν τοιοῦτον αὐτῶν πολλαπλασιασ-

σμὸν συνετέλεσε καὶ ἡ διάδοσις τῆς αἱρέσεως εἰς τοὺς ἐγγχωρίους, ὧν οὐκ ὀλίγοι, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ἀπεδέξαντο τὰ δόγματα αὐτῆς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ παυλιανῖται οὗτοι ἐχρησίμευσαν ἅφ' ἐνὸς μὲν ὡς σύμμαχοι τῶν τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέων περὶ τὴν παγίωσιν τῶν ὑπὸ τούτων διενεργηθεισῶν καινοτομιῶν, ἅφ' ἑτέρου δὲ ὡς πρόμαχοι τῆς βασιλείας κατὰ τῶν Βουλγάρων, διότι κατὰ τὴν πάγκοινον ὁμολογίαν τῶν χρονογράφων οἱ συνήγοροι οὗτοι τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐνεπνέοντο, ὅπως πολλάκις συνέβη καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Εὐρώπῃ, ὑπὸ ἐκθύμου ἀρειμανίου πνεύματος, διαπρέποντες διὰ τὸ φιλοκίνδυνον αὐτῶν, καὶ περὶ τοὺς πολέμους καὶ τὰς μάχας ἀκάθεκτον. Μετὰ παρέλευσιν δὲ μιᾶς καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατελύθη ἡ μεταρρύθμισις, οἱ καταδιωκόμενοι ταύτης ὁπαδοὶ εὕρον ἄσυλον παρὰ τοῖς παυλιανίταις ὅσοι ἔμειναν ἐν Ἀσίᾳ, καὶ συνταχθέντες μετὰ τούτων ἐπεχείρησαν ἄγωνα μακρὸν καὶ φοβερώτατον κατὰ τε τοῦ Μιχαήλ Γ' καὶ κατὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα. Ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν μὲν, ἀλλ' οἱ περισωθέντες ἐξ αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη, ὅπου δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ μίαν ὅλην πάλιν ἑκτονταετηρίδα, διαμαρτυρόμενοι ἐνόπλιως ὑπὲρ τῆς θρησκείας αὐτῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας, μέχρις οὗ ἐγένετο ἡ προαναφερθεῖσα δευτέρα αὐτῶν εἰς Θράκην μετοικεσία.

Τὸ περιεργὸν ὁμῶς εἶναι ὅτι ἐνῶ ἡ τῶν παυλιανιτῶν αἵρεσις ἐξηλείφετο οὕτω βαθμὴδὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς κοιτίδι, ἡ ἐν Θράκῃ παυλιανικὴ ἀποικία οὐ μόνον διέσωσε τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς καὶ τὸ δόγμα μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθει, ὡς εἶδομεν, παρέχουσα εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν τὰ ἄριστα τῶν ταγμάτων αὐτοῦ. Τὸ δὲ ἔτι περιεργότερον, ὁ Γίββων, ὅστις δὲν ἐξετίμησεν ἀποχρώντως τὴν ἀξίαν τῆς μεταρρυθμιστικῆς ἀποπείρας, τῆς κατὰ τὴν ὁγδόην ἑκατονταετηρίδα γενομένης ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ἐν μέρει διότι δὲν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς κυριωτάτους αὐτῆς νόμους, ὁμολογεῖ οὐχ ἥττον, ὅτι ἡ τῶν παυλιανιτῶν αἵρεσις ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὸ μέγα κίνημα τὸ ἀρξάμενον μὲν ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς τριςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, θριαμβεύσαν δ' ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἑκκαιδεκάτης. Καὶ προσδιορίζει μάλιστα ὁ ἄγγλος ἱστορικὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἐπιφέροντι ὅτι οἱ παυλιανῖται τῆς Θράκης, διὰ τῶν ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθον μετὰ τῆς Οὐγγαρίας, τῆς

Ἰταλίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας, διέδωκαν πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς τινὰς τῶν ἀρχῶν τῆς αἰρέσεως αὐτῶν, ἥτοι τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρμηνείας, τὴν κατάργησιν τῆς ἱεραρχίας καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πίστεως συμβόλων, καὶ κατέθεσαν οὕτω τὰ πρῶτα τῆς νεωτέρας θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως σπέρματα.

Ἄλλ' ἡ εἰς Θράκην ἐγκατάστασις τῶν παυλιανιτῶν δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ τὸ προοίμιον ἄλλων σπουδαιοτέρων γεγονότων. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐβλεπεν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐνῶ ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν καὶ διοικητικὴν μεταρρύθμισιν ἐπραξε πολλὰ καὶ μεγάλα, κατέλιπεν ἡμιτελές τὸ ἔργον τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ὅρισας μᾶλλον τὰς ἀρχὰς αὐτῆς, ἢ ἐπιχειρήσας τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τούτων. Αἱ εἰκόνας, ἐπανειλημμένως ἀπαγορευθεῖσαι, ἐξηκολούθουν ὑπάρχουσαι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαίρέσεων, εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰ δημόσια μέρη καὶ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰ μοναστήρια καὶ εἰς τὰς οἰκίας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε', ὅστις ἦτο ἄνθρωπος πολὺ ἀποτομώτερος τοῦ πατρὸς, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ παρουσία αὐτῆς τῶν εἰκόνων ὑπέτρεφε τὰς προλήψεις τοῦ ὄχλου, τὰς ὁποίας μόνον τὰ βασιλικά διατάγματα δὲν ἴσχυον νὰ ἀνατρέψωσιν, ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῶν διαταγμάτων ἐκτέλεσιν. Ἐν ἔτει 752, ἐνῶ ἡσχολεῖτο εἰς τὰ τῆς μετοικεσίας τῶν παυλιανιτῶν, συνεκρότησε συγχρόνως ἐπανειλημμένα σιλέντια, ἵνα βουλευθῇ μετὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ τῶν ἐν τέλει περὶ τοῦ καταλληλοτέρου τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διαταχθέντων. Ἐκ δὲ τῶν συζητήσεων, τῶν τότε γενομένων, ἐνόμισεν ὅτι ἤθελεν εὐκολυνθῇ πολὺ ἢ ὑπὸ τοῦ πλήθους παραδοχῇ τῆς καταλύσεως τῶν εἰκόνων, ἢ κατὰ λύσεις αὐτῆς ἐκυροῦτο ὑπὸ συνόδου οἰκουμενικῆς. Ὄθεν εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐξέδωκε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς συγκρότησιν τοιαύτης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ αἱ περιστάσεις ἐφαίνοντο κατὰ τὴν στιγμήν ἐκείνην πρόσφοροι ὅπως οὖν εἰς τὴν ἀδιακώλυτον συγκρότησιν τοῦ συνεδρίου τούτου, καὶ τὴν εὐχερῆ ἐκτέλεσιν τῶν παρ' αὐτοῦ ἀποφασισθησομένων. Τῷ ὄντι μία τῶν μεγάλων δυσχερειῶν ἃς ἠδύνατο πρὸς τοῦτο νὰ ἀπαντήσῃ ἦτο ἡ ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ἀλλὰ κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο μάλιστα τὸ ἔτος 753, ὁ τότε ἐπίσκοπος Ῥώμης Στέφανος Β', τοσοῦτον ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Ῥώμης, καὶ νὰ ἀπέλθῃ εἰς Γαλατίαν, ἵνα ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἡ-

γεμόνος τῶν Φράγκων Πιπίνου τοῦ μικροῦ. Καὶ ἐπέτυχε μὲν τὴν συνδρομὴν ταύτην, εἰς ἀμοιβὴν τοῦ ὅτι ἔχρισε τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον βασιλέα τῶν Φράγκων καὶ πατρίκιον Ῥώμης. Ἀλλ' ὁ Πιπῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὸν βασιλέα τῶν Λομβαρδῶν ὀριστικῶς εἰμὴ μετὰ δύο ἔτη, ὥστε ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης οὔτε καιρὸν, οὔτε διαθέσιν εἶχε νὰ ἀντιπράξῃ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον Ε'.

Ἐκ τούτων ὠφελούμενος συνεκάλεσεν οὗτος τῷ 753 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν οἰκουμενικὴν αὐτοῦ σύνοδον, ἣτις ὁμως δὲν ἤρχισε τὰς συνεδριάσεις τῆς εἰμὴ κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ 754. Συνῆλθε δὲ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας, τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, καὶ ἡ πρώτη αὐτῆς συνεδρίασις ἐγένετο τῇ δεκάτῃ φεβρουαρίου. Ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος εἶχεν ἀποθάνει κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἡ προεδρεία ἀνετέθη εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἐφέσου Θεοδοσίον, υἱὸν τοῦ προδιατελέσαντος βασιλέως Ἀφιμάρου ἢ Τιθερίου, καὶ εἰς τὸν ἐπίσκοπον Πέργης Παστιλλᾶν. Καὶ δὲν ἐξεπροσωπήθησαν μὲν ἐν αὐτῇ οὔτε ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος, οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, καὶ Ἱεροσολύμων, οὐδὲ ἀνεγνωρίσθη αὕτη ποτὲ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας πανηγυρικῶς κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ, μετὰ 33 ἔτη, συγκροτηθείσης ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου· οὐδὲν ἦττον ὁμως εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ παρευρεθέντων ἀρχιερέων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς συμποσοῦται εἰς 348, καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν ζητημάτων περὶ ὧν ἐπραγματεύθη, καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς δυνάμεν νὰ ἐκπηγάσῃ διευκρίνησιν τοῦ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀλλοιωθέντος ἀληθινοῦ χαρακτῆρος τῶν χρόνων ἐκείνων.

Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἀκέραια· ἀλλ' ὅσῳ ἀτελῇ καὶ ἂν ᾧσι, παρέχουσιν ἀκριβεῆ ὅπως οὖν ἔννοιαν περὶ τε τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Τὸ σκεπτικὸν μέρος τῶν ἐν Ἱερείᾳ γενομένων συζητήσεων δηλοῦται ἀποχρώντως ἐκ τῶν ἐπομένων ὀλίγων ἀποσπασμάτων. «Ὁ τῆς κακίας δημιουργὸς οὐκ ἠπόρησεν, εἶπον οἱ πατέρες τῆς συνόδου, κατὰ διαφόρους καιροὺς τε καὶ τρόπους, πονηρᾶς ἐπινοίας, ὥστε ὑπὸ χεῖρα δι' ἀπάτης ἑαυτῷ ποιῆσαι τὸ ἀνθρώπινον· ἀλλ' ἐν προσχήματι χριστιανισμοῦ νῆν εἰδωλολατρείαν κατὰ τὸ λεληθὸς ἐπανήγαγε, πείσας τοῖς ἰδίῳ σοφίσμασι τοὺς πρὸς αὐτὸν ὁρῶντας μὴ ἀποστῆναι τῆς κτίσεως, ἀλλὰ ταύτην προσκυνεῖν καὶ ταύτην σέβεσθαι, καὶ Θεὸν τὸ

ποίημα οἶσθαι τῇ τοῦ Χριστοῦ κλήσει ἐπονομαζόμενον. Διὸ δὴ καθὼς πάλαι ὁ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀρχηγὸς καὶ τελειωτὴς Ἰησοῦς τοὺς ἐαυτοῦ πανσόφους μαθητάς καὶ ἀποστόλους τῇ τοῦ παναγεστάτου πνεύματος δυνάμει ἐπὶ ἐκμειώσει τῶν τοιούτων κατὰ παντός ἐξαπέστειλεν, οὕτως καὶ νῦν τοὺς αὐτοῦ θεράποντας, καὶ τῶν ἀποστόλων ἐφαμίλλους πιστοὺς ἡμῶν βασιλεῖς ἐξάνεστησε τῇ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος σοφισθέντας δυνάμει, πρὸς καταρτισμὸν μὲν ἡμῶν καὶ διδασκαλίαν, καθαίρεισιν δὲ δαιμονικῶν ὀχυρωμάτων ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔλεγχιν διαβολικῆς μεθοδείας καὶ πλάνης.» Ἡ δὲ ἀπόφασις τῆς συνόδου διετυπώθη ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς. «Ὁμοφώνως ὀρίζομεν ἀπόβλητον εἶναι καὶ ἄλλοτρίαν καὶ ἐβδελυγμένην ἐκ τῆς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας πᾶσαν εἰκόνα ἐκ πάσης ὕλης καὶ χρωματουργικῆς τῶν ζωγράφων κακοτεχνίας πεποιημένην. Μηκέτι τολμᾶν ἄνθρωπον τὸν οἰονδήποτε ἐπιτηδεύειν τὸ τοιοῦτον ἀσεβές καὶ ἀνόσιον ἐπιτήδευμα, ὃ δὲ τολμῶν ἀπὸ τοῦ παρόντος κατασκευάσαι εἰκόνα ἢ προσκυνῆσαι, ἢ στήσαι ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν ἰδιωτικῷ οἴκῳ, ἢ κρύψαι, εἰ μὲν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος εἶεν, καθαιρεῖσθω, εἰ δὲ μονάζων ἢ λαϊκὸς, ἀναθεματιζέσθω, καὶ τοῖς βασιλικοῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω, ὡς ἐναντίος τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων, καὶ ἐχθρὸς τῶν πατρικῶν δογμάτων.»

Ἡ σύνοδος λοιπὸν τοῦ 754 οὐ μόνον ἀποβλήτους ἀνεκήρυξεν ἐκ τῆς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν κατασκευὴν, καὶ αὐτὴν τὴν ὁπουδήποτε ἀνάρτησιν καὶ προσκύνησιν, καὶ αὐτὴν τὴν ἀπόκρυψιν πάσης τοιαύτης εἰκόνης ἐπὶ διαφόροις ποιναῖς ἀπηγόρευσε. Ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦς ῥητῶς ἀνωμολόγησεν ὡς Θεοτόκον τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν, καὶ τὴν ἀγιότητα ἀπάντων τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως, προσεπιβαλοῦσα εἰς τοὺς χριστιανούς ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος, νὰ ἐξαιτῶνται τὰς πρὸς τὸν ὕψιστον ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβείας καὶ τὰς προσευχὰς αὐτῶν. Τοῦτο ἐξάγεται ῥητῶς ἐκ τῶν δύο ἐπομένων διατάξεων τῆς συνόδου. «Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ τὴν ἀειπάρθενον Μαρίαν κυρίως καὶ ἀληθῶς Θεοτόκον, ὑπερτέραν τε εἶναι πάσης ὁρατῆς καὶ ἀοράτου κτίσεως, καὶ μετὰ εἰλικρινοῦς πίστεως τὰς αὐτῆς οὐκ ἐξαιτεῖται πρεσβείας, ὡς παρρησίαν ἐχούσης πρὸς τὸν ἐξ αὐτῆς τεχθέντα Θεὸν ἡμῶν, ἀνάθεμα. Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ ἅπαντας τοὺς ἀπ' αἰῶνος καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἁγίους πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ χάριτι τῷ Θεῷ εὐαρεστήσαντας, τιμίους εἶναι ἐνώπιον αὐτοῦ ψυχῇ τε καὶ σώματι

καὶ τὰς τούτων οὐκ ἐξαίτεται προσευχάς, ὡς παρρησίαν ἔχόντων ὑπὲρ τοῦ κόσμου πρεσβεύειν, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ἀνάθεμα.»

Αἱ τελευταῖαι αὗται διατάξεις ἦσαν βεβαίως καθ' ὅλα σύμφωνοι πρὸς τὰ καθεστῶτα· μόνον δὲ διὰ τῆς πρώτης ἐψηφίσθη καινοτομία σπουδαία, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δύο τινὰ εἶναι ἄξια σημειώσεως. Οὐδεμίᾳ ἀναμφιβόλως βία ἐγένετο εἰς τὴν σύνοδον καὶ οὐδὲ ἀντιλογία τις σπουδαία προέκυψεν ἐν αὐτῇ. Ὁ Σλόσσερ παρατηρεῖ ὁρθῶς, ὅτι, ἂν τοιοῦτό τι συνέβαιnen, οἱ πατέρες τῆς ἐν Νικαίᾳ δευτέρας συνόδου, οἱ τὰς εἰκόνας ἀναστηλώσαντες, καὶ μετὰ πολλῆς περιεργείας ἐξελέγξαντες τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, δὲν ἤθελον παραμελήσει νὰ καταδείξωσι τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀρχῆς, ἥ τὴν ἀντιπολίτευσιν τῶν ἀρχιερέων. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἀνεπηρεάστου καὶ ὁμοθύμου ἐνεργείας τῆς ἐν ἔτει 754 συγκροτηθείσης συνόδου συνάγεται προδήλως ὅτι ὁ ἀνώτερος κλῆρος ἡσπάζετο τὴν καινοτομίαν. Πλὴν τούτου δὲ ἀνάγκη ὡςαύτως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως περιέστειλαν αὐτὴν ὅσον ἐνδέχεται, μὴ ὑπερβάντες ὅριά τινα ἐπέκεινα τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ διασεισθῶσιν αὐτὰ τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ὥστε οἱ πλεῖστοι τῶν ψόγων οὕς ὡς πρὸς ταῦτα ἀναγινώσκομεν, εἰς τοὺς πολεμίους τῆς μεταρρυθμίσεως χρονογράφους, κατὰ τῶν βασιλέων Λέοντος Γ' καὶ Κωνσταντίνου Ε', ἀποδεικνύονται ἀνυπόστατοι. Πῶς συμβιβάζονται τῷ ὄντι οἱ προπαρατεθέντες δύο τελευταῖοι ὅροι πρὸς τὴν περὶ Λέοντος βεβαίωσιν τοῦ Θεοφάνους, καθ' ἣν «οὐ μόνον περὶ τὴν σχετικὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων ὁ δυσσεβὴς ἐσφάλλετο προσκύνησιν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πρεσβειῶν τῆς πανάγνου Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ τὰ λείψανα αὐτῶν ὁ παμμύαρος, ὡς οἱ διδάσκαλοι αὐτοῦ ἄραβες, ἐβδελύττετο.» Ἡ μήπως τὰ αὐτὰ καὶ χεῖρονα δὲν κατηγορεῖ τὸν Κωνσταντῖνον, βεβαιῶν ὅτι διετέλεσε «πανταχοῦ μὲν τὰς πρεσβείας τῆς Παρθένου καὶ Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἀποκηρύττων, καὶ τὰ ἅγια λείψανα αὐτῶν κατορύττων καὶ ἀφανῆ ποιῶν.» Καὶ ὅμως ἡ μεταξὺ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' καὶ τῆς συνόδου ὁμοφροσύνη μαρτυρεῖ ὅτι ἡ σύνοδος δὲν ἐψήφισεν ὀλιγώτερα τῶν ὅσα ἐδόξαζεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε'. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ὑπῆρξε τολμηρότερος μᾶλλον, ἢ ἀτολμότερος τοῦ πατρὸς, ἔπεται ὅτι οὐδὲ ὁ Λέων Γ' ἐδόξαζε καινοπρεπέστερον τῶν ὅσα ὥρισεν ἡ σύνοδος. Τούτων δὲ τεθέντων ἐκ μόνης τῆς ἀντιπαραθέσεως τῶν λόγων τοῦ Θεοφάνους πρὸς τοὺς ὅρους τῆς συνόδου ἐξάγεται ἡ

ναμφισβητήτως ὅτι ὁ χρονογράφος οὗτος ψεύδεται ἄσυστόλως ἐλέγχων τοὺς βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως ὡς ζητήσαντας νὰ ἀπαγορεύσωσι, πλὴν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως καὶ τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων. Ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἀπηγορεύθη ἀληθῶς, τὰ περὶ τῶν πρεσβειῶν ὅμως τῆς Παναγίας καὶ τῶν ἁγίων πάτρια δόγματα, δηλαδή τὰ περὶ τῆς σχετικῆς λατρείας δόγματα οὐ μόνον δὲν κατηργήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ποινῇ ἀναθέματος κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων, πανηγυρικῶς ἐπεκυρώθησαν. Περὶ δὲ τῶν ἁγίων λειψάνων ἡ σύνοδος, καθ' ὅσον σώζονται τὰ πρακτικὰ αὐτῆς, οὐδὲν φαίνεται ῥητῶς ὀρίσασα. Ἐν τούτοις ἐνῶ ὁ Θεοφάνης περὶ μὲν Λέοντος Γ' λέγει ἁπλῶς ὅτι ἐβδελύττετο τὰ λείψανα τῶν ἁγίων, περὶ δὲ Κωνσταντίνου Ε' ὅτι ἀπεκήρυττε, κατώρυσσε, καὶ ἄφανῃ ἐποίει αὐτά, ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἐκτραγωδεῖ πολὺ δεινότερον τὰ περὶ τούτου. «Πρὸς δὲ τούτοις, λέγει, καὶ τὸ πάσης ἀνοσιουργίας ἀνάμεστον δρᾶν οὐκ ἐνάρκησαν. Τὰ γὰρ τῶν μακαρίων καὶ ἁοιδίμων μαρτύρων λείψανα ὑπὸ τῶν τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων συγκομισθέντα, καὶ ἐν τιμίοις κιβωρίοις σωρηδὸν ἐντεθέντα, ἀπογυμνώσαντες, πυρὶ κατηνάλωσαν, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς τοὺς διὰ πίστιν ἡθληκότας καταπατῆσαι καὶ ἀτιμάσαι σπουδάσαντες.» Ἀλλ' ἐὰν τὸ παρὰ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ λεγόμενον, ὅτι πυρὶ κατηνάλωσαν τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων, ἦτο ἀληθές, εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεοφάνης ἤθελεν ἄρκεσθῃ νὰ κατηγορήσῃ τὸν μὲν Λέοντα Γ' ἁπλῶς ὡς βδελυττόμενον τὰ ἅγια λείψανα, τὸν δὲ Κωνσταντῖνον Ε' μόνον ὡς κατορύσσοντα καὶ ἄφανῃ ποιοῦντα αὐτά; Τὸ μόνον ὅπερ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνέβη εἶναι, καθ' ὃ ἐξάγεται ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Νικαίᾳ δευτέρας συνόδου, ὅτι «σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων» διὸ ἡ σύνοδος αὕτη ὥρισε «γενέσθαι ἐν αὐτοῖς κατάρθεσιν λειψάνων μετὰ καὶ τῆς συνήθους εὐχῆς.» Δὲν ἀξιῶμεν βεβαίως ὅτι οὐδεμία ἐγένετο ὑπὸ τῶν νεωτεριστῶν ἀτομικὴ καὶ αὐτογνώμων παρεκτροπή. Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς συνόδου τοῦ 754 κατηγγέλθη τοιαύτη τις κατάχρησις, κατηγορηθέντος ἐνὸς τῶν ἐπισκόπων αὖς ὅτι ἅγιον δίσκον τῶν ἀχράντων τοῦ Θεοῦ μυστηρίων κατεπάτησε διότι ἐκτετύπωτο εἰκόνας σεπτὰς τοῦ τε Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς καὶ τοῦ Προδρόμου.» Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ ὀρισμὸς τῆς συνόδου ἡδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τοιαύτην τινὰ παρεξήγησιν, καθ' ὅτι ἔλεγεν ἀπόβλητον *pāsa* εἰκόνα ἐκ παντοίας ὕλης ὥστε ἐπεδέχετο μέχρι τινὸς τὴν

ἐρμηνείαν ὅτι ἀπηγόρευεν οὐ μόνον τὰς ἐπὶ σανίδων καὶ τοίχων ζωγραφίας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπὶ σκευῶν καὶ ἀμφίων. Οὐχ ἥττον ἡ σύνοδος, ὅσον ἔνεστι στενῶς ἐρμηνεύουσα τὸν ὅρον αὐτῆς, διέταξε ῥητῶς νὰ μὴ ἀφαιρῶνται τοῦ λοιποῦ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἱερὰ σκευὴ καὶ ἄμφια δι' εἰκόνων κεκοσμημένα «καθὼς τοιαῦτα ὑπὸ τινων ἀτάκτως φερομένων προέγονεν.» Καταχρήσεις λοιπὸν συνέβησαν ἀναμφιβόλως· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ κρίνωμεν καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν μεταρρυθμίσιν ἐκ τῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἠδύναντο νὰ ἐξοκείλωσιν ὄχλοι ἄσύνετοι καὶ νεωτερισταὶ ἀκάθεκτοι, ἀλλ' ἐκ τῶν διατάξεων καὶ ὁρισμῶν τῶν βασιλέων καὶ τῆς συνόδου. Ἐκ δὲ τῶν διατάξεων τούτων καὶ ὁρισμῶν συνάγεται, ὅτι ἡ μόνη καινοτομία ἡ τότε γενομένη συνίστατο εἰς τὴν ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν ἀποβολὴν τῶν εἰκόνων, τῶν τε ἐπὶ σανίδων ἐξωγραφημένων, καὶ τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ τὰ δόγματα τῆς πίστεως ἔμειναν ἀναλλοίωτα· ἰδίως οἱ εἰκονομάχοι δὲν ἔπαυσαν αἰείποτε τιμῶντες τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Παρεκτὸς δὲ τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως, ἡ μόνη εὐλογος κατηγορία ἣτις ἐγένετο ἔτι κατὰ τῶν πατέρων τῆς προκειμένης συνόδου εἶναι, ὅτι δὲν ἠρκέσθησαν νὰ ἀποβάλωσιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτάς, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν οἰανδῆποτε αὐτῶν ζωγραφίαν ἀνεκήρυξαν ὡς ἐπιτήδευμα ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον, ἐπαγαγόντες πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν καλὴν ἐκείνην τέχνην. Τίς ὅμως ἐπαναστατικὴ σύνοδος καὶ μάλιστα θρησκευτικὴ, δὲν ἐξετραχηλίσθη εἰς ἀναλόγους καὶ ἔτι μεζονας ὑπερβολάς, θέτουσα τὸν θρίαμβον τῶν δοξασιῶν αὐτῆς ὑπεράνω παντὸς ἄλλου κοινωνικοῦ συμφέροντος;

Αἱ συνεδριάσεις τῆς συνόδου ταύτης ἀρξάμεναι τῇ 10 φεβρουαρίου 754 ἐν Ἱερείᾳ, ἐξηκολούθησαν αὐτόθι μέχρι τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἡ σύνοδος συνεζήτησε καὶ ἀπεφάσισε τοὺς ἐν κεφαλαίῳ προεκτεθέντας ὅρους, ἀναθεματίσασα ἐπὶ πᾶσιν ὀνομαστὶ τοὺς κορυφαίους ἀντιπάλους τῶν δοξασιῶν αὐτῆς ἦτοι τὸν πατριάρχην Γερμανὸν, Γεώργιον τὸν Κύπριον καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Τῇ δὲ 8 αὐγούστου διαπεράσαντες οἱ πατέρες τὸν Βόσπορον συνῆλθον ἐν μεγάλῃ πομπῇ μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, ἀφ' ἧς εἶχον ἀφαιρεθῇ πᾶσαι αἱ εἰκόνες. Ἐκεῖ ἀνεγνώσθησαν πανηγυρικῶς οἱ ὅροι τῆς συνόδου, καὶ ἀνευφρήμησαν οἱ πατέρες τὸν βασιλέα ἀνακράζοντες· «σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ, ὅτι σὺ, βασιλεῦ, ἐλυτρώσω ἡμᾶς ἐκ τῶν εἰδώλων.» Μεθ' οὗ ὁ

βασιλεὺς ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ ἁμβωνος, καὶ κρατῶν τῆς χειρὸς τὸν ἐπίσκοπον Συλαίου Κωνσταντῖνον, προχειρισθέντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἐγκαθίδρυσεν αὐτὸν εἰς τὸ νέον αὐτοῦ ἀξίωμα, ἐπευξάμενος μεγάλη τῇ φωνῇ «Κωνσταντίνου, οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, πολλὰ τὰ ἔτη.» Ἰδίως ἀξιοσημείωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ἡ πανηγυρική αὕτη ἀνακήρυξις τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως δὲν ἐγένετο ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ὅπως ἦτο φυσικώτατον, ἀλλ' ἐν τῇ κατὰ τὰς Βλαχέρνας ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας· καὶ τοῦτο διότι ἡ τελετὴ αὕτη ἔπρεπε νὰ πανηγυρισθῇ ἐν ἐκκλησίᾳ γυμνωθείσῃ πάσης εἰκόνας, ὃ δὲ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας εἶχε διατηρήσει τὰς εἰκόνας αὐτοῦ, καὶ τοὶ παρῆλθον τριάκοντα περίπου ἔτη ἀφ' ἧς ἐπὶ ποιναιῖς ἀπηγορεύθη ἡ χρῆσις αὐτῶν ὑπὸ Λέοντος Γ'. Νέα αὕτη ἀποδείξις ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὸ τῶν συναξαριστῶν, θρυλουμένων περὶ βιαίας ἐπὶ Λέοντος Γ' ἐκτελέσεως τῶν διαταχθέντων, εἰσὶν ἀνυπόστατα· διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ταῦτα ἐφηρμόζοντο διὰ τῆς βίας παντοῦ ἄλλοῦ παρεκτὸς τοῦ πρωτεύοντος τῆς βασιλευούσης ναοῦ;

Καὶ ἤδη προέκειτο νὰ διαπραχθῇ ἔργον δυσχερέστερον τοῦ προηγηθέντος· προέκειτο νὰ ἐκτελεσθῶσι τελευταῖον τὰ ψηφισθέντα, δηλαδὴ νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ εἰκόνες ἀφ' ὧν τῶν ἐκκλησιῶν, ἀφ' ὧν τῶν μοναστηρίων, ἀφ' ὧν τῶν οἰκιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον· διότι ἂν ὁ ἀνώτερος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κλῆρος, καὶ αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ ἐνταῦθα τάξεις ἡσπάζοντο τὴν καινοτομίαν, ὁ ὄχλος, ὅλαι αἱ γυναῖκες καὶ αὐταὶ αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, ὅλοι οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ τέσσαρες ὑπατοὶ ἀρχιερεῖς, ὁ Ῥώμης, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων ἐνέμενον ἀνενδότως εἰς τὴν πατροπαράδοτον προσκύνησιν τῶν εἰκόνων· ἐν δὲ τῇ δύσει, ἵνα ἀπὸ αὐτῆς ἀρχίσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἐνεργηθέντων, ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι ἀφορμαὶ ἀντιστάσεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ πάπας, ἐπειδὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 754 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 755 ἐκινδύνευεν ἔτι ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, δὲν ἐτόλμησε νὰ περιέλθῃ ἀμέσως εἰς ῤῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως κρίσας τὸν Πιπῖνον βασιλέα τῶν Φράγκων καὶ πατρίκιον, ὃ ἐστὶ προστάτην τῆς πόλεως Ῥώμης, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ ἐμβάλῃ εἰς Ἰταλίαν, ὃ δὲ Πιπῖνος κατετρόπωσε τοὺς Λομβαρδοὺς, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ παραχωρήσωσι πολλὰς τῶν προη-

γουμένως κατακτηθεισῶν πόλεων, ἔθεσεν αὐτὰς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ ὁσημέραι ἐφαίνετο προθυμότερος νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτόν. Ἐντεῦθεν ὁ πάπας μετέβαλεν αὐθις ὕφος εἰς τὰς πρὸς τὸν ἡμέτερον βασιλέα σχέσεις αὐτοῦ καὶ ἤρξατο πάλιν ἀναφανδὸν ἀντιπολιτευόμενος. Ὁρμᾶτο δὲ εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν οὐχὶ ἐκ λόγων συνειδήσεως, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τούτου ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν, γινόμενος διὰ τῶν πρὸ ὀλίγου μνημονευθεισῶν παραχωρήσεων κοσμικὸς ἡγεμὼν τῆς Ῥώμης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν χωρῶν, ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις πλεονεκτήμασιν ἔμελλε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος, τὸ ὁποῖον πρὸ καιροῦ εἶχε συλλάβει τοῦ νὰ ἐπεκτείνῃ ἐπὶ ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ κυριαρχίαν. Ἵνα ματαιώσῃ τὰς ἀντενεργείας ταύτας ὁ Κωνσταντῖνος, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ κυριωτάτη τοῦ πάπα δύνამις ἐξεπήγαγεν ἐκ τῆς προστασίας τοῦ βασιλέως τῶν Φράγκων, ἀπεφάσισε τῷ 757 νὰ πέμψῃ πρὸς τοῦτον πρεσβείαν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ προσοικειωθῇ αὐτόν καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ οὕτω ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα τῆς δύσεως τὸ ἰσχυρότερον αὐτοῦ ὄπλον. Ἡ πρεσβεία αὕτη ἐκόμισεν ὡς δῶρον τὸ τότε πρῶτον εἰς τοὺς Φράγκους γνωστὸν γενόμενον ὄργανον, ἥτοι τὸ μουσικὸν ἐκεῖνο ὄργανον τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς σήμερον οἱ δυτικοὶ μεταχειρίζονται εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀξιωματικόν ἐκείνην κατὰ τοῦτο ὅτι μικροῦ ἐδέησε νὰ καταπείσῃ τοὺς Φράγκους εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει προσφάτως ψηφισθέντων. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἔσπευσε νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ αὐτὸς πρεσβευτὰς εἰς Γαλατίαν, ἐπιτετραμμένους νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Ἡ ἐπιστολὴ ἦν ἐγράψε τότε πρὸς τὸν Πιπῖνον διελάμβανεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, ὁ ἄσπονδος οὗτος ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας, μελετᾷ ἐκστρατεῖαν κατ' αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐξαρχάτου τῆς Ῥαυέννης· καθικέτευε δὲ τὸ φίλτατον ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησίας τέκνον, εἰς τοῦ ὁποῖου τὴν προστασίαν, μετὰ Θεὸν καὶ τὸν ἅγιον Πέτρον, ἀνέθετεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας, νὰ σώσῃ δι' ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πέτρου τὴν χώραν, ἣν διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἶχε πρὸ μικροῦ ἀπαλλάξῃ ἐτέρων πολεμίων, καὶ προσεδόκα τοῦτο τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ Πιπῖνος ἐγίνωσκεν ὅτι οἱ κατάρτοι ἐκεῖνοι Ἕλληνες δὲν κατεδίωκον τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης, εἰμὴ ἕνεκα τοῦ μίσους αὐτῶν κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῶν παραδόσεων τῶν ἁγίων πατέρων. Ὁ ἰταλὸς Μουρατόρης παρατηρεῖ ὀρθῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἡ

ὀρθοδοξία τῶν παπῶν δὲν ἦτο ἡ μόνη αἰτία τῆς κατ' αὐτῶν ὀργῆς τοῦ Κωνσταντίνου, ὑπῆρχε καὶ ἄλλη αἰτία θετικωτέρα, ὡς προείπομεν, τὴν ὁποίαν ὁμως οὗτοι ἀπεσιώπων. Ἦτο δὲ ἡ αἰτία αὕτη, ἡ αὐτογνώμων κοσμικὴ ἐξουσία, ἣν ἤρχισαν νὰ σφετερίζωνται εἰς Ῥώμην καὶ εἰς τὸ ἐξάρχατον. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ καθολικώτατος Λεβὼ ἐπιφέρει ὅτι ἔκτοτε δυστυχῶς ἡ πολιτικὴ ἤρχισε νὰ μεταχειρίζεται τὴν θρησκείαν ὡς ὄργανον τῶν συμφερόντων αὐτῆς. Ἄλλ' οὐδ' ὁ Πιπῖνος ἠπατήθη ἐκ τῶν προφάσεων ἐκείνων τοῦ πάπα· ἐδέχθη φιλικῶς τὴν ἐλληνικὴν πρεσβείαν, συνεζήτησε τὰς προτάσεις αὐτῆς μετὰ τῶν μεγιστάνων ἐν Κομπιέννῃ, καὶ ἀπεφάσισε τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν ἱδίας πρεσβείας, ὅπερ δυσηρέστησε τόσῳ μᾶλλον τὸν πάπαν, ὅσῳ καὶ αὐτὸς ὁ ἀπεσταλμένος αὐτοῦ Μαρίνος συνέπραττεν εἰς ταῦτα πάντα. Τῷ ὄντι οἱ Φράγκοι, ὅπως τὰ πλεῖστα γερμανικὰ φύλα, δὲν ἦσαν ἀνεκαθεν πολὺ προσηλωμένοι εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, ὥστε δὲν ἦτο ἀπίθανος ἡ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου συνεννόησις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἡμετέρων. Ποικίλα ὁμως αἷτια ἐπήγαγον τὴν ματαίωσιν τῆς συνεννόησεως ταύτης. Οἱ Φράγκοι ἐπὶ τέλους ἐνόησαν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ πάπα ἡδύναντο νὰ λάβωσι τὴν ὑπερτάτην ἐπὶ τῆς Ἱταλίας κυριαρχίαν, καὶ ἐν γένει νὰ αὐξήσωσι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν ἐν τῇ δύσει, καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὸ τοῦλάχιστον ἐνάμιλλον τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἀξιώματος τῶν ἡμετέρων βασιλέων. Πλὴν τούτου διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς τότε συγκοινωνίας αἱ μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἑλλάδος σχέσεις δὲν ἡδύναντο νὰ ᾔναι συνεχεῖς· καὶ ἦσαν τόσῳ ὀλιγώτερον συνεχεῖς, ὅσῳ οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀδιακόπως ἀντιπεριεσπῶντο ὑπὸ ποικίλων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐξ οὗ ὠφελοῦμενοι οἱ πάπαι κατάρθουν νὰ κατισχύωσιν αὐτῶν παρὰ τοῖς Φράγκοις. Ἐντεῦθεν, εἰ καὶ μετέπειτα ἐπανελήφθησαν αἱ ἀμοιβαῖαι πρεσβεῖαι, εἰς οὐδὲν ὁμως ἀπέληξαν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα.

Τοιαύτας πολιτικὰς μᾶλλον ἢ θρησκευτικὰς δυσκολίας δὲν ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντων εἰς τὰς χώρας, ὅσαι εἶχον ὑποταχθῇ εἰς τοὺς μωαμεθανούς. Ἄλλ' αἱ χῶραι αὗται διετέλουν ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, οἵτινες ἀπέκρουον τὴν περὶ τῶν εἰκόνων καινοτομίαν, καὶ συγχρόνως οὐδὲν εἶχον νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τῆς κοσμικῆς τοῦ βασιλέως ἐξουσίας. Ναὶ μὲν ὁ Θεοφάνης ἱστορεῖ, ὅτι Κοσμάς ὁ ἐπίσκοπος Ἐπιφανείας τῆς κατὰ Ἀπάμειαν

τῆς Συρίας, ἐγένετο ὁμόφων τῆς κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων αἵρέσεως τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος οὗτος κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν τριῶν πατριαρχῶν. Ὁ αὐτὸς Θεοφάνης διηγεῖται ὡσαύτως ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας διετέλει εἰς συνεχῇ ἀλληλογραφίαν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον διαμηνύων αὐτῷ πάντα τὰ βουλευόμενα καὶ κινήματα τῶν Ἀράβων. Ἀλλὰ τὸ εὐγενὲς αἶσθημα τὸ ὁποῖον ὑπήγόρευε τὴν τοιαύτην τοῦ πατριάρχου διαγωγὴν, δὲν ἐτροπολόγει τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ δόγμα. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα, ὡς ἀπανταχοῦ, καὶ ἐνταῦθα ἴσως πλειότερον ἢ ἀλλαχοῦ, ὁ ἄλλος ἐκεῖνος τῆς ἀποτυχίας λόγος, ὃν προανφεράμεν· ὁ λόγος ὅτι ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μερίς ἦτο σφόδρα προσηλωμένη εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς πίστεως σύμβολα. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελοῦμενοι οἱ μοναχοὶ ὑπεκίνουν τὴν γενικὴν ἀντίστασιν, ἐξ ἧς ἐπὶ τέλους ἐμχταιώθη τὸ ὅλον ἐπιχείρημα οὐ μόνον ἐν τῇ ἀπωτέρῳ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς χώραις ὅσαι ὑπήγοντο εἰς τε τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἀρχιερέων τῶν ψηφισάντων τὴν καινοτομίαν, καὶ εἰς τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, τοὺς συναξαριστὰς καὶ τινὰς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐξέτράπη ἐν ταῖς χώραις ταύταις εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων, εἰς φοβεράς βασάνους, μαστιγώσεις, τυφλώσεις, γλωττοκοπίας, καὶ ἄλλους ἀκρωτηριασμούς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι πρόδηλοι ὑπερβολαί. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν ἐδείξε βεβαίως τὴν μετριοπάθειαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ἐξετράπη ὅμως εἰς αὐτὰς προκαλούμενος ὑπὸ τῆς αὐθάδους ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν· καὶ τότε δὲ πάλιν δὲν κατήντησε ποτὲ εἰς τὰ τερατώδη ἐκεῖνα κακουργήματα, ὅσα ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ πολεμίων ἀσπόνδων. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ χρονογράφοι διηγοῦνται πολλὰ πράγματα, συνάγεται ὅποσον κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἀνεκτικός. Ὁ Θεοφάνης λ. χ. ἱστορεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς καλέσας τὸν πατριάρχην Κωνσταντῖνον εἶπεν αὐτῷ· «ἄρτι τί ἡμᾶς βλάπτει, ἐὰν λέγωμεν τὴν Θεοτόκον Χριστοτόκον; Ὁ δὲ περιπτυσσάμενος αὐτὸν λέγει· «ἐλέησον, δέσποτα, μὴδὲ εἰς ἐννοιάν σου ἔλθῃ οὗτος ὁ λόγος· οὐχ ὁρᾷς ὅσα στηλιτεύεται καὶ ἀναθεματίζεται Νεστόριος ὑπὸ πάσης τῆς ἐκκλησίας; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς εἶπεν, «ἐγὼ μαθεῖν θέλων ἠρώτησα· ἕως δὲ σοῦ ὁ λόγος·» δηλαδή, μὴ ἐπαναλαμβάνῃς εἰς ἄλλον τινὰ τὸν λόγον τοῦτον. Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ἐγένετό ποτε ὁ διάλογος οὗτος μεταξὺ βασιλέως καὶ πατριάρχου. Ὁ

Νικηφόρος ὅστις διηγεῖται πολλά τῶν μεταξὺ αὐτῶν διατρεζάντων, δὲν ἀναφέρει τοιοῦτό τι. Ἄν ὅμως τὰ λεγόμενα ἐρρέθησαν, εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημεῖωτα. Ἐν πρώτοις μαρτυροῦσιν ὅπόσον αἱ ἀνατρεπτικώτεραι δοξασίαι τῆς θρησκευτικῆς τῶν νεωτέρων χρόνων μεταρρυθμίσεως εἶχον ἐπικρατήσῃ ἐκτοτε ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἤρχετο εἰς τοιαύτας συζητήσεις πρὸς τὸν πατριάρχην. Ἄφ' ἐτέρου ὁ διάλογος ἐκεῖνος ἀποδεικνύει ὅπόσον ὁ κληρὸς ἠγωνίζετο νὰ περιστείλῃ τὴν μεταρρύθμισιν εἰς στενότατά τινα ὅρια, ἀποφεύγων πᾶν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ προσβάλῃ τὰ θεμελιώδη τῆς πίστεως δόγματα. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τοῦ διαλόγου ἐκείνου, ὅπως ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἐκτίθεται, καθίσταται ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἦτο ἄνθρωπος βίαιος, ὅσον συνήθως εἰκονίζεται.

Ἀξιοσημεῖωτος ὡς αὐτῶς εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἱστοροῦσι τὸν φόνον τοῦ μοναχοῦ Ἀνδρέου, ὅστις ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, τὸ πρῶτον θῦμα τῆς ἀντιστάσεως τῆς ἐκρχαίσεως κατὰ τῶν ὅρων τῆς συνόδου. Ἐξαίρετως κατεκραύγαζον κατὰ τῶν ὅρων τούτων, ὡς γνωρίζομεν, οἱ μοναχοί, καὶ ἐπειδὴ ἡ κυβέρνησις ἀπηγόρευσε τὴν τοιαύτην θορυβώδη κατάκρισιν, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ εἰρημένος Ἀνδρέας ὁ ἐπικληθεὶς καλυβίτης, Κρής δὲ ὢν τὸ γένος, κατέφυγον εἰς ἔρημα μακρὰν τῆς πρωτευούσης οἰκητήρια. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἀνδρέας ἐγκαταλιπὼν τὴν ἐρημίαν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Μάμαντος ὅπου παρευρίσκετο ὁ βασιλεὺς, διασχίζει τὸ πλῆθος, πλησιάζει εἰς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα καὶ γεγωνίᾳ τῇ φωνῇ ἐρωτᾷ αὐτὸν, διατὶ ἐὰν ἦναι χριστιανός, προξενεῖ τοσαύτας εἰς τοὺς χριστιανούς συμφοράς. Ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ συλληφθῇ καὶ νὰ φυλακισθῇ· ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν καλῆσας τὸν ἄνθρωπον ἐπρόσπαθῃσε νὰ πείσῃ αὐτὸν ὅπόσον ἄδικον εἶχεν, ὑβρίζων τοιοῦτοτρόπως τὴν βασιλείαν. Ὁ Ἀνδρέας ὅμως ἀντὶ νὰ μεταβάλῃ ὕψος καὶ τρόπον, ἀπεκάλεσεν αὐτὸν νέον Οὐάλεντα καὶ Ἰουλιανόν, ἐφ' ᾧ ὁ βασιλεὺς παροξυνθεὶς παρήγγειλε νὰ μαστιγωθῇ ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, καὶ ἔπειτα νὰ φονευθῇ. Δὲν θέλομεν δικαιολογήσῃ τὴν πράξιν ταύτην τοῦ Κωνσταντίνου. Ἄλλ' ἐὰν ἡ πρὸς τὰ πάτρια δόγματα ἀφοσίωσις ἦναι ἀξιοσέβαστος, ἔχει καὶ ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ καθήκοντα οὐδὲν ἥττον σεβαστά. Ὁ βασιλεὺς ἐδικαιοῦτο νὰ ἀπαγορεύσῃ τὰς κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου στασιαστικὰς διαδηλώσεις· ἐδικαιοῦτο νὰ διατάξῃ τὴν σύλληψιν ἀνθρώπου, ὅστις πρὸς κοινὸν σκάνδαλον ἐξύβρισεν αὐτὸν

δημοσίᾳ· ἔδειξεν ἔπειτα ἀνοχὴν καὶ συγκατάβασιν, ἀγωνισθεὶς νὰ συνεντίσῃ τὸν πικραδότην τοῦ νόμου μοναχόν· καὶ ἐπὶ τέλους ἦτο φυσικώτατον νὰ ὑπερβῇ ἡ ὀργὴ αὐτοῦ πᾶν μέτρον, ὅταν ἤκουσε τὸν ἄνθρωπον, πρὸς ὃν ἐφέρθη μετὰ τοσαύτης ἐπεικειᾶς, ὑβρίζοντα αὐθις αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Ἴσως ἡδύνατο νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν φυλάκισιν αὐτοῦ· ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ διαγωγὴ τοῦ μοναχοῦ ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ φέρῃ εἰς ἀγανάκτησιν καὶ τὸν μελιχιώτερον τῶν ἡγεμόνων· ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε τιμωρία πολιτικοῦ μᾶλλον κἀκουργήματος ἢ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ βασιλεὺς ἀνέδειξεν ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἀρετὰς ὁμολογουμένας καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, τοῦλάχιστον τῶν πλειοτέρων. Εἶδομεν (σελ. 312 καὶ ἐπομ.) ὅτι πρὸ ὀγδοήκοντα περίπου ἑναυτῶν οἱ Βούλγαροι εἶχον καταλάβει ὀριστικῶς τὴν μεταξύ Ἰστρου, Αἴμου, Εὐξείνου πόντου καὶ Σερβίας χώραν, καὶ ὅτι ὁ τότε βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγάτος συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπὶ πληρωμῇ εἰς αὐτοὺς ἐτησίᾳς εἰσφορᾶς. Ἐκτοτε οἱ Βούλγαροι περιῆλθον εἰς ποικίλας καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμίας σχέσεις πρὸς τοὺς ἡμετέρους· ἡ πληρωμὴ τῆς συμφωνηθείσης εἰσφορᾶς ἐπαύσεν ἐπ' ἐσχάτων δὲ, ἀφ' ἧς μετωκίσθησαν εἰς Θράκην, περὶ αὐτὰ τῆς Βουλγαρίας τὰ σύνορα, οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι σύροι καὶ ἀρμένιοι, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν μικρὸν ἀνωτέρω, οἱ Βούλγαροι ὑποπτεύσαντες ὅτι δεινόν τι παρασκευάζεται κατ' αὐτῶν, ἠθέλησαν νὰ προλάβωσι τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀπήτησαν τὴν ἐπανάληψιν τοῦ φόρου, ἀφ' ἐτέρου δὲ συνεμάχησαν μετὰ τῶν σλαυϊκῶν ἀποικιῶν, αἵτινες ἦσαν πρὸ καιροῦ ἐγκατεστημένοι εἰς Μακεδονίαν. Ὁ βασιλεὺς, ἐννοεῖται, ἀπέκρουσε τὴν ἀπαιτήσιν ταύτην, καὶ τότε οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι ἐπεχείρησαν τῷ 758, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συμμάχων Σλαύων, ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας εἰς τὴν Θράκην. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐστράτευσεν τὸ πρῶτον κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ σλαυϊκῶν ἀποικιῶν, καὶ κατατρόπωσας αὐτάς, πολλοὺς μὲν σλαύους ἀπήγαγεν εἰς αἰχμαλωσίαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἡνάγκασεν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ ἐτράπη ἀμέσως κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ νικήσας αὐτοὺς ἐδίωξε κατὰ κράτος καὶ πλείστους ἐφόνευσεν. Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐξέπεμψε ναῦς πεντακοσίας διὰ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸν Ἰστρὸν ποταμόν, ἐξεστράτευσεν δὲ καὶ αὐτὸς διὰ ξηρᾶς ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἐ-

κείνους. Καὶ ὁ μὲν ἐπὶ στόλου στρατὸς πολλὴν ἐπήγαγε δῆωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Βουλγαρίας. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπαντήσας τοὺς Βουλγάρους κατὰ τὰς λεγομένας Μαρκέλλας, φρούριον πλησιέστατα εἰς τὴν χώραν αὐτῶν κείμενον, κατετρόπωσεν αὐτοὺς αὖθις, καὶ καθυπεχρέωσε νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην, δίδοντες ἡμέρους περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς. Δυστυχῶς κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, 759, εἰς τῶν στρατηγῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἡττήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐν Ἀσίᾳ, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ πέμψῃ αὐτόθι μέρος ἀξιόλογον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελούμενοι οἱ πρὸ μικροῦ ζητήσαντες καὶ λαβόντες εἰρήνην Βούλγαροι, ἐπέπεσον κατὰ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες ἔνεκα τῶν σπονδῶν διέτριβον ὡπιοῦν ἀμερίμνως ἐν τοῖς στενωποῖς τοῦ Αἴμου, καὶ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην οἱ ἐπίβουλοι ἐκεῖνοι πολέμιοι ἐφόνευσαν δύο στρατηγούς καὶ πολλοὺς κατωτέρους ἀξιωματικούς καὶ στρατιώτας, ἐκυρίευσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἄλλους νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἀτυχίᾳ ταύτῃ μάλιστα ἀνέδειξε τὴν καρτερίαν αὐτοῦ καὶ τὴν δεξιότητα. Ἐπιχειρήσας τὴν συγκρότησιν νέου στρατοῦ, περιωρίσθη μὲν ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ ὀχυρὰ τινα χωρία περὶ τὰ σύνορα τῶν Βουλγάρων, ἀλλ' ἔφερεν αὐτοὺς καὶ διὰ μόνου τούτου τοῦ κινήματος εἰς πλείστην ἀμηχανίαν, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μετ' οὐ πολὺ κατέπεισεν ὑπὲρ τὰς 200,000 σλαύων νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Βουλγαρίαν, καὶ νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς Βιθυνίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας παρὰ τὸν Ἀρτάνην ποταμόν. Πρὶν ἰστορήσωμεν τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα σπουδαῖα γεγονότα, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Θεοφάνης ἐνόμισε περιττὸν νὰ ἀναφέρῃ τὰς ἐπανειλημμένας νίκας τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἰδίως τὸ περὶ Μαρκέλλας κατόρθωμα, περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἐν τοῖς στενωποῖς τοῦ Αἴμου ἐπελθοῦσαν συμφορὰν, ἐν ᾗ ὁ πολὺ ἐπιτομώτερος Νικηφόρος μνημονεύει ὡπιοῦν ἐκτενῶς τῶν θριάμβων ἐκείνων· νέα αὕτη ἀπόδειξις τῆς ὀλίγης τοῦ πρώτου εἰλικρινείας. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ Λεβὼν συμμαριζόμενος μετὰ 800 ἔτη τὰ πάθη τοῦ Θεοφάνους, ἀπεσιώπησεν ὡσαύτως τὰς τοῦ Κωνσταντίνου νίκας.

Ἐν τούτοις οἱ Βούλγαροι, βλέποντες ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνανέωσιν τῆς εἰσφορᾶς ἣτις ἄλλοτε ἐπληρώνετο εἰς αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένα ἔπαθον ἀτυχήματα, καὶ ἥδη δεινῶς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἠπειλοῦντο, ἀπέδωκαν ταῦτα εἰς τοὺς πολλοὺς ἡγεμονίσκους, ὑπὸ τῶν ὁποίων κληρονομικῶς ἐκυβερ-

νῶντο, καὶ φονεύσαντες ἢ ἀποβαλόντες αὐτούς, ἀνέδειξαν τῷ 762 ἡγεμόνα ἓνα ὀνόματι Τελέτην, ἄνθρωπον νέον καὶ τολμηρὸν, δι' οὗ ἤλπισαν νὰ βελτιώσωσι τὰ καθ' ἑαυτούς. Ὁ νέος ἡγεμὼν ἀθροίσας ὄχλον μάχιμον ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς κατὰ τινων ἑλληνικῶν χωρίων καὶ φρουρίων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτιμωρήθη δεινῶς. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος, ἀπαρτίσας τελευταῖον τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἐπετίθη κατὰ τοῦ Τελέτη ἀπὸ ξηρᾶς ἄμα καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἡ ναυτικὴ δύναμις ἦν ἐξαπέστειλε διὰ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸν Ἰστρον ποταμὸν συνέκειτο κατὰ μὲν τὸν Θεοφάνην, ἐκ διςχιλίων πλοίων, κατὰ δὲ τὸν Νικηφόρον, ἐκ πεντακοσίων· καὶ ὁ μὲν ὀνομάζει τὰ πλοῖα ταῦτα χελάνδια, ὁ δὲ ἱππαγωγούς ναῦς. Ἀμφότεροι δὲ λέγουσιν ὅτι ἅπαντα ἐκόμιζον ἀνὰ δώδεκα ἵππους. Συγχρόνως δὲ ὁ βασιλεὺς ἐξεστράτευσεν τῷ 763 διὰ ξηρᾶς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ Τελέτης, περιχαρακωθεὶς, παρέμεινεν εἰς τὰ ὀχυρώματα αὐτοῦ· ἀλλὰ τῇ 30 ἰουνίου, λαβὼν ἰσχυρὰς ἐπικουρίας ἐκ τῶν παρακειμένων σλαυϊκῶν ἔθνων, ἐπῆλθε κατὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ, σταθμεύοντος περὶ Ἀγχίαλον· καὶ ἐκεῖ συνεκροτήθη τὴν ἡμέραν ἐκείνην μάχη πεισματώδης, καθ' ἣν οἱ Βούλγαροι ὀλοσχερῶς κατετροπώθησαν, πλείστων μὲν πεσόντων ἐξ αὐτῶν, οὐκ ὀλίγων δὲ ζωγρηθέντων, ἐν οἷς καὶ ἄνδρες τῶν ἐπιφανεστέρων. Ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ ἐτέλεσεν ὁ Κωνσταντῖνος θρίαμβον μεγαλοπρεπῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰσελθὼν ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς παρεσκευασμένου, κομίζοντος λάφυρα πολυτελῆ, καὶ συνεπαγομένου δεσμίους τοὺς αἰχμαλωτευθέντας ἐχθρούς. Μεταξὺ τῶν λαφύρων ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου καὶ δύο χρυσοὶ λουτήρες, οἵτινες εἶχον κατασκευασθῇ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν Σικελίᾳ, καὶ ἦγον ἕκαστος ὀκτὴν χρυσοῦ ὀκτακοσίων περίπου λιτρῶν. Μετὰ δὲ τὸν θρίαμβον οἱ αἰχμάλωτοι παρεδόθησαν εἰς τοὺς δήμους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐθανατώθησαν ὑπ' αὐτῶν ἕξω τῆς χρυσῆς πύλης. Ἡ πράξις αὕτη δεικνύει βεβαίως τὴν ἀγριότητα τῶν τότε ἡθῶν. Ἀλλ' ἡ ἀγανάκτησις ἦν ἐκφράζει ὁ Σλόσσερ ἕνεκα αὐτῆς, ὀνομάζων τοὺς μὲν κατοίκους τῆς πόλεως υἱάνας, τὸν δὲ ἡγεμόνα αὐτῶν τίγριν, εἶναι νομίζομεν ὀλίγον ὑπερβολικὴ· διότι οἱ ἄνθρωποι πρέπει ἐν γένει νὰ κρίνωνται κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν χρόνων ἐν οἷς ζῶσιν, οἱ δὲ βάρβαροι πρὸς τοὺς ὁποίους ἠναγκάζετο νὰ ἀντιπαλαίῃ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐξώκελλον καθ' ἑκάστην εἰς φοβερωτάτας σφαγὰς καὶ βασάνους. Ἰδίως δὲ ἡ προκειμένη τιμωρία ἐγένετο εἰς ἀνταπόδοσιν πολλῶν ὁμοίων ἢ

καὶ χειρόνων κακουργιῶν ὅσας διέπραττον οἱ Βούλγαροι, οἵτινες πρὸ μικροῦ ἔτι, παραβάντες τὰς μετὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἤτταν συνομολογηθείσας συνθήκας, ἐπέπεσον ἐπιβούλως κατὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ, διατρίβοντος ἐν τοῖς στενωποῖς τοῦ Αἴμου ἀμερίμνως, ἕνεκα τῆς γενομένης εἰρήνης.

Ἡ περὶ Ἀγχίαλον νίκηταπείνωσε δεινῶς τοὺς Βουλγάρους. Στασιάζαντες τότε κατὰ τοῦ Τελέτση καὶ ἀποκτείναντες αὐτόν τε καὶ τοὺς συνάρχοντας αὐτοῦ, ἀνηγόρευσαν κύριον Βουλγαρίας (διότι οὕτως οἱ ἡμέτεροι ὠνόμαζον τὸν ἡγεμόνα τῆς χώρας ταύτης) Σαβῖνον, τὸν γαμβρόν ἐνός τῶν προτέρων ἡγεμόνων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Σαβῖνος ἐνόμιζε φρόνιμον νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν βασιλέα αἴτησιν εἰρήνης, οἱ Βούλγαροι, ἀφοῦ ἐν συνόδῳ ἀντέστησαν εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ ἐνεργούμενα, λέγοντες ὅτι τοιοῦτοτρόπως παρασκευάζει τὴν ὑποδούλωσιν τῆς χώρας αὐτῶν, ἔπειτα ἐστασίασαν κατὰ τοῦ νέου ἡγεμόνος, ὅστις κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς Μεσημβρίαν καὶ ἔπειτα εἰς Κωνσταντινούπολιν παρὰ τῷ βασιλεῖ. Ἀνηγορεύθη δὲ ἕτερος κύριος, ὃν ὁ Θεοφάνης ὀνομάζει Παγανόν· ἀλλὰ καὶ οὗτος ὑπῆρξεν ἀτυχὴς εἰς τὸν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' πόλεμον, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ προσωπικὴν μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν, διατρίβοντος ἐν τινι τῶν περὶ τὰ μεθόρια φρουρίων. Καὶ παρέστη λοιπὸν ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων τεταπεινωμένος καὶ ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων ἀρχόντων παρακολουθούμενος, ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, ὅστις ἔχων παρακαθήμενον τὸν Σαβῖνον, ὠνείδισε τοὺς βαρβάρους διὰ τὴν ἀταξίαν αὐτῶν, καὶ τὴν εἰς τὸν Σαβῖνον ἀπείθειαν, καὶ ἀπήτησε νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐθις αὐτὸν ἡγεμόνα· ἐκράτησε μάλιστα εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, διορίσαντα ἐπίτροπον, ἵνα κυβερνᾷ τὴν Βουλγαρίαν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔτει 765.

Ἄλλ' ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἀνεδείκνυτο νικηφόρος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, κατετρύχετο ὑπὸ πολλῶν δεινῶν, ἕνεκα τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου. Πρωταγωνισταὶ τῆς κατὰ τούτων ἀντιστάσεως ἦσαν πάντοτε οἱ μοναχοί, οἵτινες δὲν ἤρκοῦντο νὰ ἀμρισθητῶσι τὴν ὀρθότητα τῆς ψηφισθείσης μεταρρυθμίσεως, δὲν ἤρκοῦντο νὰ ὑβρίζωσι καὶ νὰ ἀναθεματίζωσι πάντας τοὺς ἄλλοτριόφρονους, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα ἀναφνιδῶν ἐλοιδόρουν, καὶ δὲν ἔπαυον προτρέποντες ἀπροκαλύπτως ὅλον τὸν κόσμον νὰ καταπολεμήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου

τὰ ἀποφασισθέντα. Οἱ χρονογράφοι καὶ οἱ συναξαρισταὶ, οἵτινες ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον διωγμὸν φοβερώτατον, ἔπρεπεν, ἂν ᾔσαν δίκαιοι, νὰ παρατηρήσωσιν ὅτι οἱ ἀντιδοξοῦντες ἔπραξαν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα προκαλέσωσι τὸν διωγμὸν τοῦτον, καὶ ὅτι ἔδωκαν μάλιστα αὐτοῖς πρῶτοι τὸ παράδειγμα τοῦ διωγμοῦ, διότι, ἀναθεματίζοντες τοὺς ἑτεροδοξοῦντας καὶ διενεργοῦντες τὴν βιαίαν κατ' αὐτῶν ἀντίστασιν, ὑπεδείκνυσαν ἀρκούντως εἰς ποίαν καταπίεσιν ἔμελλον νὰ ἐκτραχηλισθῶσιν ὅταν ἤθελον λάβει τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας. Καὶ ἔπειτα ἀναρίθμητα μὲν λέγουσιν ἀορίστως οἱ χρονογράφοι τὰ θύματα τοῦ διωγμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὀνομαστὶ ὅμως ὀλιγίστους ἀναφέρουσι τοὺς παθόντας. Βεβαίως εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἡ μεταρρύθμισις φέρει τὸ στίγμα τῶν θυμάτων τούτων, ὅσον εὐάριθμα καὶ ἂν ᾦσιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἱστοροῦνται τὰ περὶ αὐτῶν, καθίσταται πάλιν πρόδηλον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἄκων καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παροξυνόμενος ἐξετράπη εἰς τὰς βιαιοπραγίας ἐκεῖνας.

Μετὰ τὸν μοναχὸν Ἀνδρέαν ἐθανατώθη τῷ 765 ὁ μοναχὸς Στέφανος. Ὁ Στέφανος διέτριβεν εἰς μονὴν τινα κειμένην κατὰ τὴν ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀσιανὴν παραλίαν. Ἦτο ἀνὴρ χρηστός καὶ θεοφιλής, δὲν περιωρίζετο ὅμως εἰς τὸ νὰ ἐμμένῃ ἀφωσιωμένος εἰς τὰς πατρίους παραδόσεις, καὶ νὰ ἐξακολουθῇ προσκυνῶν τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ κατεκραύγαζεν ἀδιακόπως κατὰ τῆς συνόδου, προκαλῶν τὰς ἀράς τῆς ἐκκλησίας κατὰ παντὸς ὅστις ἐφρόνει ἄλλα ἢ ὅσα ἐφρόνει αὐτός, καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν ἀπανταχοῦ εἰκονολατρῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐπέμψεν πρὸς αὐτὸν τὸν πατριάρχην καὶ ἄλλους ἱεράρχας ἵνα τὸν καταπέισωσι νὰ ὑπογράψῃ τοὺς ὅρους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Ὁ Στέφανος ἀπεποιήθη, καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποποιηθῇ νὰ ὑπογράψῃ πράγματα ἀντιβαίνοντα εἰς τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἡσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ ὑποθάλῃ τὴν ἀντίστασιν τῶν εἰκονολατρῶν, καὶ μάλιστα τῶν εἰκονολατρῶν τῆς γείτονος πρωτευούσης, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὸν ἐκεῖθεν, καὶ διέταξε νὰ μεταφερθῇ εἰς Προκόννησον τῆς Προποντίδος. Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν εἰς πολλοὺς μοναχοὺς, συγχρόνως μετὰ τοῦ Στεφάνου ἐκ τῆς μονῆς ἐκεῖνης ἐξωσθέντας, νὰ συνοδεύσωσιν εἰς Προκόννησον καὶ νὰ περιστοιχίσωσιν αὐτὸν ἐκεῖ, γινόμενοι ἀκροαταὶ, θεαταὶ καὶ κήρυκες τῶν λόγων καὶ

τῶν θαυμάτων αὐτοῦ. Ὁ Στέφανος ὁμῶς οὐδὲ ταύτην τὴν ἀνοχὴν τοῦ βασιλέως ἐξετίμησεν, ἀλλ' ἀναχωρήσας ἐκ Προκοννήσου, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ πρακτικωτέραν κατὰ τῶν καθεστῶτων ἀντιπολιτευσιν. Ὁ βασιλεὺς καίπερ ἐδίκαιουτο τότε νὰ παραπέμψῃ αὐτὸν εἰς δίκην, δὲν ἔπραξεν ἀμέσως τοιοῦτό τι, καλέσας δὲ τὸν Στέφανον ἐπεχείρησε νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἴσως μεταπείσῃ τὸν ἄνθρωπον. Ἐν τῷ μέσῳ ὁμῶς τῆς συζητήσεως, ὁ Στέφανος, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἐπίσης σεβαστὴ ὅσον καὶ ὁ Ἰησοῦς αὐτός, λαμβάνει νόμισμα φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ βασιλέως, ρίπτει αὐτὸ κατὰ γῆς, τὸ καταπατεῖ καὶ λέγει ὅτι ἂν ὁ μὴ σεβόμενος τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ δὲν προσβάλλῃ τὸν Ἰησοῦν αὐτὸν, δικαιούται καὶ αὐτὸς νὰ καταπατήσῃ τὸ νόμισμα ἐκεῖνο, μὴ παραβαίνων τὴν εἰς τὸν βασιλέα ὀφειλομένην εὐλάβειαν. Οἱ παρεστῶτες εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην ἄρχοντες ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσιν ἀμέσως τὸν τολμηρὸν πρόμαχον τῆς εἰκονολατρείας, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ε' ἐμπόδισε τὴν βιαιοπραγίαν ταύτην, ἀλλὰ διέταξε νὰ ἀπαχθῇ ὁ Στέφανος εἰς τὴν φυλακὴν, καὶ νὰ δικασθῇ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους, ὡς ὑβριστῆς τοῦ βασιλέως. Ὅπόσῃν δὲ καὶ πάλιν ἀνοχὴν ἔδειξεν ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς βουλομένους νὰ προσέρχωνται πρὸς αὐτὸν, ἐν τῇ φυλακῇ τοῦ πραιτωρίου διαμένοντα, καὶ νὰ ἀκούωσι νυχθημερὸν τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ τὰς ψαλμωδίας. Ἐκ τῶν μετέπειτα ἱστορουμένων, φαίνεται, ὅτι δίκη δὲν ἔγινεν, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν διέταξε νὰ θανατωθῇ ὁ Στέφανος, καὶ ὅτι ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ὄχλου.

Ἡ πεισματώδης αὕτη ἀντίστασις τῶν μοναχῶν δὲν ἔμεινεν ἐπὶ πολὺν χρόνον μεμονωμένη. Αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις ἐπρέσβευον πάντοτε ἐν γένει τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι εὐρέθησαν μεταξὺ αὐτῶν ἄνθρωποι φίλαρχοι νομίσαντες ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν τοῦ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῆς ἀντιστάσεως τῶν μοναχῶν, καὶ τῆς ἐπιρροῆς ἣν οὗτοι εἶχον εἰς τὸν κοινὸν λαόν, ἵνα ἐπιβάλωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν κυβέρνησιν. Τῷ ὄντι τινὲς ἐκ τῶν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων περιεπλάκησαν εἰς συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεστῶτων. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ῥῆξις ἀπέβαινεν ὁσημέραι δεινότερα. Εἶδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχε προτρέψει τὸν Στέφανον νὰ ὑπογράψῃ τὸν κατὰ τῶν εἰκόνων συνοδι-

κὸν τόμον· αὐτὸ τοῦτο ἀπήτησε καὶ παρ' ὅλων τῶν ἀρχιερέων, καὶ παρ' ὅλων τῶν λόγου ἁξίων κληρικῶν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀπεποιήθησαν, καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἐπραξάν βεβαίως ἄτοπον· ἀλλ' ἀντὶ νὰ περιορισθῶσι νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ βασιλέως τὴν συνείδησιν αὐτῶν καὶ τὴν πεποίθησιν, ἀντιπροέτειναν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, ἐτέραν τινὰ τοπικὴν σύνοδον συγκαροτηθεῖσαν τότε ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ αὐτόθι πατριάρχου. Τοῦτο φυσικῶ τῷ λόγῳ παρώργισε τὸν βασιλέα ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποδεχθῇ ὡς κῦρος ἔχουσιν ἐν τῷ κράτει σύνοδον συνελθοῦσαν εἰς χώραν ἄλλοτριαν, καὶ μάλιστα ἀρχομένην ὑπὸ πολεμίων ἀσπόνδων τοῦ χριστιανισμοῦ. Καὶ πλὴν τούτου ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἐν ἔτει 766 ἐπολέμει πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τινὲς τῶν ἐν τέλει καταπροδιδόντες τὰ ἱερώτατα καθήκοντα, συνώμοσαν κατ' αὐτοῦ συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων κληρικῶν καὶ μοναχῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τοὺς χρονογράφους ἐσυκοφαντήθησαν κατηγορηθέντες ἐπὶ ἐπιβουλῇ κατὰ τῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ διὰ τί λοιπὸν ἐτιμωρήθησαν; Ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ, ὅτι κατεδικάσθησαν διότι ὁ βασιλεὺς ἐφθόνηι αὐτοὺς ὡς «εὐειθεῖς καὶ ῥωμαλέους καὶ παρὰ πάντων ἐπαινουμένους.» Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξήγησις τοῦ πράγματος ἐφάνη ὡς εἰκὸς καὶ εἰς αὐτὸν γελοία, διότι ἀμέσως ἐπιφέρει, ὡς πρὸς τινὰς τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὅτι συνεννοοῦντο καὶ συνέπραττον μετὰ τῶν μοναχῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δεκαεννέα ἀνώτεροι δημόσιοι ὑπάλληλοι κατεδικάσθησαν εἰς διαφόρους ποινὰς ἐπὶ συνωμοσίᾳ κατὰ τῆς ἀρχῆς καὶ ὅτι δύο ἐξ αὐτῶν, οἱ μᾶλλον ἔνοχοι λογισθέντες, Κωνσταντῖνος ὁ Ποδοπάγουρος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Στρατήγιος, ἀπεκεφαλίσθησαν. Σημειωτέον ὅτι ὁ Θεοφάνης ἔνα δεινῶση τὴν τραγωδίαν ταύτην, προστίθῃσιν ὅτι ἐπειδὴ ὅτε ἐκαρτομήθησαν οἱ δύο ἀδελφοί, πολὺς ἐγένετο θρῆνος τοῦ λαοῦ, ὁ βασιλεὺς ἀγανακτικῶς ἔτυψε καὶ ἔπαυσε τὸν ἐπαρχον Προκόπιον διότι ἠνέσχετο τὴν δῆλωσιν ἐκείνην τῆς κοινῆς συμπαθείας. Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ἐξορίαν τῶν ἄλλων ἐνόχων, ἐφρόντιζε νὰ στέλῃ τακτικώτατα κατ' ἔτος διαταγὴν, ἵνα δίδωνται εἰς ἕκαστον ἑκατὸν ῥαβδισμοὶ διὰ βουλεύρων. Ὁ Νικηφόρος ὅμως οὐδὲν τῶν ἀνωτέρω δύο γεγονότων ἀναφέρει.

Εἰς τὴν συνωμοσίαν ἐκείνην περιεπλάκη, ὡς φαίνεται, παραδόξως καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντῖνος. Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Θεοφάνην καὶ τινὰς μεταγενεστέρους, ὁ πατριάρχης ἔτι ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἐνιαυ-

τοῦ εἶχε καταστῆ ὑποπτος, καθὼ ἀνεχόμενος τὰς εἰκόνας καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πατριαρχείῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὑπεχρεώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, καὶ ὑψώσας τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα, νὰ ὁμώσῃ ὅτι δὲν εἶναι ἐκ τῶν προσκυνούντων τὰς εἰκόνας, μεθ' ἧς, καλούμενος εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν, ἐκρεωφάγει, καὶ κιθαρωδιῶν ἡκροᾷτο, καὶ εἰς ἄλλα ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸ σχῆμα αὐτοῦ ἐξετρέπετο. Ἄλλ' ὁ Νικηφόρος τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἱστορημάτων τούτων δὲν ἀναφέρει, εἰμὴ ὡς ἀδόκimon· «φασὶ δὲ, λέγει, καὶ ὡς τὸν τηνικαῦτα τῆς πόλεως ἀρχιερέα θεασάμενοι ὑψώσαντα τὰ ζωοποιὰ ξύλα ὁμωμοκέναι μηδ' αὐτὸν εἶναι τῶν προσκυνούντων τὰς ἱεράς εἰκόνας.» Περὶ δὲ κρεωφαγίας καὶ κιθαρωδιῶν καὶ τοιούτων οὐδὲν λέγει. Ὁ Νικηφόρος ἱστορεῖ μόνον ὅτι ὁ πατριάρχης περιεπλάκη εἰς τὴν συνωμοσίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ποδοπαγούρου. Naὶ μὲν, κατ' ἀμφοτέρους τοὺς χρονογράφους, ὁ βασιλεὺς παρεσκεύασεν ἀνθρώπους ἵνα ψευδομαρτυρήσωσι κατὰ τοῦ πατριάρχου, ὡς συνεννοηθέντος μετὰ τοῦ Ποδοπαγούρου, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν ποῖον συμφέρον εἶχεν ὁ βασιλεὺς νὰ συκοφαντήσῃ τὸν πατριάρχην. Ὁ πατριάρχης ἦτο ἄνθρωπος τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· ὁ πατριάρχης ὑπῆρξεν ἀνάδοχος τῶν δύο νεωτέρων αὐτοῦ τέκνων· ὁ πατριάρχης ὡμοφώνει αὐτῷ ἐντελῶς ὡς πρὸς τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα, καὶ ἂν δὲν προέβῃ μέχρι τοῦ ν' ἀρνήθῃ τὸ τῆς θεοτόκου δόγμα, εἰδομεν ὅτι οὔτε ὁ βασιλεὺς ἐπέμεινεν εἰς τὴν περὶ τὸ δόγμα τοῦτο καινοτομίαν, ἂν ποτε ἡ καινοτομία αὕτη ἐπέρασεν ἀπὸ τὸν νοῦν του. Διὰ τί λοιπὸν ἤθελε δωρεὰν κατηγορήσῃ τὸν πατριάρχην; Καὶ δὲν εἶναι πιθανώτερον ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν συνώμοσε μὲν κατὰ τοῦ βασιλέως, φοβούμενος ὁμως τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τῆς καινοτομίας δὲν ἤθελε νὰ παύσῃ πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν ἀντίθετον μερίδα, ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ ὁ βασιλεὺς, ὅστις, διὰ τὸν ὀξύν αὐτοῦ χαρακτῆρα, οὐδένα ἀνείχετο συμβιβασμὸν, οἱ δὲ χρονογράφοι, διὰ νὰ αὐξήσωσι τὸν ὄρμαθὸν τῶν ἀμαρτημάτων τοῦ βασιλέως, εἶπον, ὅτι ἐσυκοφάντησε τὸν πατριάρχην; Ὅτι ὁ πατριάρχης εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δὲν ἐξώκειλε μέχρις ἐσχάτης προδοσίας, δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι ἐξωρίσθη ἀπλῶς εἰς Ἱέρειαν κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς Πρίγκηπον, ἐχειροτονήθη δὲ ἀντ' αὐτοῦ πατριάρχης ὁ πρεσβύτερος τῆς τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐκκλησίας Νικήτας, ὅστις λέγεται ὅτι κατήγετο ἐκ σλαύων καὶ ὅτι ἦτο εὐνοῦχος. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ πρῶτος πατριάρχης Κωνσταντῖνος, μεταπεμφθεὶς εἰς Κωνσταντινού-

πολιν, κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Ὁ πολὺ μεταγενέστερος Κεδρηνὸς λέγει ὅτι ἡ τοῦ βασιλείως ὀργὴ ὑπερέβη ἤδη πᾶν ὄριον, διότι ἔμαθεν ὅτι ὁ πρῶην πατριάρχης διέδωκε τὴν περὶ θεοτόκου ἐκείνην ὁμιλίαν, περὶ ἧς εἶχε συστήσει αὐτῷ νὰ μείνῃ ὅλως διόλου μεταξὺ των. Ἀλλ' οἱ ἀρχαιότεροι καὶ σχεδὸν σύγχρονοι Θεοφάνης καὶ Νικηφόρος οὐδὲν τοιοῦτο λέγουσιν, ἀναφέροντες μόνον ὅτι πολλὰ ἤδη ἐγένοντο κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι καὶ αἰτιάσεις. Ὡστε εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πατριάρχης ἀγανακτήσας διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ, ἐξετράπη εἰς πραγματικὰς κατὰ τῶν καθεστώτων ἐνεργείας. Ὅθεν ἀναγνωσθείσης ἐπ' ἐκκλησίας τῆς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας, καθηρέθη ἔπειτα καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐπομπεύθη ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα, μεθ' ὃ ἐκαρattoμήθη. Συμβαίνει δὲ ἐνταῦθα, ὅ,τι καὶ ἀνωτέρω εἵπομεν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Θεοφάνης ἱστορήσε τὰ κατὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ποδοπαγούρου καὶ τῶν συνενόχων αὐτοῦ. Ὁ χρονογράφος οὗτος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ προεκτεθέντα περιστατικὰ τῆς καταδίκης τοῦ πρῶην πατριάρχου, διακοσμεῖ αὐτὰ καὶ δι' ἐτέρου τινὸς διηγήματος· λέγει ὅτι μετὰ τὴν καθάρισιν καὶ τὴν πόμπευσιν, ὁ Κωνσταντῖνος ἔστειλε πατρικίους τινάς, ἵνα τὸν ἐρωτήσωσι τί φρονεῖ περὶ τῆς πίστεως τοῦ βασιλείως καὶ τῆς συνόδου ἣν συνεκρότησεν. Ἀπαντήσαντος δὲ ἐκείνου ὅτι ὁ βασιλεὺς καλῶς καὶ πιστεύει καὶ ἔπραξεν, οἱ πατρικιοὶ περιῦρσαν τὸν πατριάρχην καὶ διέταξαν νὰ θανατωθῇ. Τὸ ἀνυπόστατον τοῦ διηγήματος τούτου ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ ὅτι σιωπᾶται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ ἱστορήσαντος ἐν τούτοις πάντα τὰ λοιπὰ τῆς καταδίκης περιστατικὰ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν βλέπει τις ποῖον σκοπὸν ἤθελεν ἔχει ἡ πρόσθετος αὕτη ὕβρις. Ὅπωςδὴποτε κατὰ τὰ ἄλλα ἡ καταδίκη τοῦ πρῶην πατριάρχου Κωνσταντίνου εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον· τὰ δὲ περὶ τῆς πομπεύσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ καθημένου ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνου τοσοῦτον ὁμοιάζουσι πρὸς ὅσα ἄλλοτε ἱστορήσαμεν περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου (σελ. 432—434) ὥστε, καθὼς καὶ τότε παρετηρήσαμεν, οὐδεμία σχεδὸν ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι τὸ ὡς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντῖνον βέβαιον τοῦτο γεγονὸς, ἐπανελήφθη ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους καὶ ὡς πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀναστάσιον ἀπλῶς διὰ νὰ πολλαπλασιασθῶσι τὰ παραδείγματα τῆς περιφρονήσεως τοῦ βασιλείως κατὰ τῶν λειτουργῶν τῆς πίστεως. Παρεκτὸς τῶν ἄλλων λόγων, δι' οὓς, ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἀ-

ναπτυχθέντας, δὲν πιστεύομεν ὅτι τοιοῦτό τι συνέβη ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου, ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητον, ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, διατί ὁ Νικηφόρος, ὅστις ἀναφέρει αὐτὸ ἐπὶ Κωνσταντίνου, νὰ τὸ ἀποσιωπήσῃ ἐπὶ Ἀναστασίου, ἢ τοῦλάχιστον ὁμιλῶν περὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου νὰ μὴ δώσῃ τὴν ἐλάχιστην νύξιν ὅτι τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο θέαμα δευτέραν ἤδη φορὰν ἐδίδετο ἐπὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας.

Τοιοιουτρόπως παρεσύρθη ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἰς δεινὴν ἐσωτερικὴν πάλην διὰ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων ἅμα καὶ ἐνεκὰ τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος. Ὁ συνοδικὸς κατὰ τῶν εἰκόνων τόμος προεκάλεσε τὴν ἀντίπραξιν τῶν μοναχῶν· ἡ ἀντίπραξις τῶν μοναχῶν συνεπήγαγε τὴν κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβριν, ἀντίστασιν, συνωμοσίαν· ἡ κατὰ τῆς ἀρχῆς ὕβρις, ἀντίστασις, συνωμοσία κατέστησαν ἀναγκαίαν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους εἰς τὰ κακουργήματα ταῦτα ἐπιβαλλομένων ποινῶν, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ αὐτὴ ἀμείλιχος τῶν πραγμάτων λογικὴ μετέβαλε τὴν πάλην ταύτην εἰς ἀληθῆ ὀρθσκευτικὸν διωγμόν. Ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ ἀντίστασις ἐξεπήγαζε κυρίως ἐκ τῶν μοναχῶν. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἔβαινεν ἀπαρεγκλίτως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον, ἂν ὅχι νὰ καταργήσῃ τὸ μοναχικὸν τάγμα, τοῦλάχιστον νὰ περιορίσῃ τὸ ἀναριθμητὸν αὐτοῦ πλῆθος, κλείων τινὰς τῶν μονῶν, αἵτινες ἀποβαλοῦσαι τὸν ἀρχικὸν τῆς θεσμοθεσίας ταύτης χαρακτῆρα, κατήντησαν καταγῶγια πολιτικῶν σκευωριῶν ἐπικινδύνων εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κράτους. Κατέλυσε λοιπὸν τότε ἐν Βυζαντίῳ τὴν λεγομένην τῶν Δαλματῶν μονὴν καὶ τὴν τοῦ Στουδίου, καὶ τὰ Καλλιστράτου, καὶ τὰ Μαξιμίνου, καὶ ἄλλα τινὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μοναστήρια, μεταχειρισθεὶς τὰ καταστήματα ταῦτα εἰς ἄλλας χρεῖας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, καὶ ἰδίως ὡς στρατῶνας. Πολλοὶ τῶν ἐκεῖθεν ἐκβλήθέντων μοναχῶν ἀπέβαλον προθύμως τὸ προηγούμενον σχῆμα, ἐπανεληθόντες εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, καὶ ἢ νυμφευθέντες ἢ καταταχθέντες εἰς τὸν στρατὸν, ἢ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἔργα μετελθόντες. Τοῦτο ἀποσιωπώμενον ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους, ὁμολογεῖται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ἐξ ἐκείνων δὲ οἵτινες ἐπέμειναν τηροῦντες τὴν ὁμολογίαν αὐτῶν, οἱ μὲν ἔφυγον, οἱ δὲ ὑπέκυψαν, ὡς φαίνεται, εἰς ποικίλας ποινὰς καὶ ὕβρεις. Τοῦλάχιστον οὐ μόνον ὁ Θεοφάνης, ἀλλὰ καὶ ὁ Νικηφόρος λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς, ἵνα ἀτιμάσῃ καὶ περιυβρίσῃ τοὺς τοιοῦτους, ἤγα-

γεν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου, καὶ ὑπεχρέωσεν ἕνα ἕκαστον νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ θεάτρου κρατῶν μὲν γυναῖκα διὰ τῆς χειρὸς, ἐμπτυόμενος δὲ καὶ ὑβρίζόμενος ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ. Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου μόνος ὁ Θεοφάνης, βεβαιοῖ ὅτι, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα, ἀπηγόρευσεν ἐπὶ ποιναιῖς καὶ πᾶσαν ἐπίκλησιν τῆς θεοτόκου, καὶ πᾶσαν πρὸς αὐτὴν τε καὶ τοὺς ἁγίους προσευχὴν. Ἐνταῦθα ὁμῶς συλλαμβάνεται ἐπ' αὐτοφώρῳ ψευδόμενος, οὐ μόνον δι' οὓς λόγους ἀνεφέρομεν ἐν τῷ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου, οὐ μόνον διότι, ἂν τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀληθές, ὁ Νικηφόρος δὲν ἤθελε βεβαίως ἀποσιωπῆσαι αὐτὸ, σπουδαιότατον ὄν, ἀλλὰ διότι αὐτὸς ὁ Θεοφάνης παρέστησε τὸν βασιλέα εἰς τὸν περίφημον πρὸς τὸν πατριάρχην περὶ θεοτόκου διάλογον, τοσοῦτον φοβούμενον μὴ διαδοθῇ ὁ περὶ τῆς ἀσπόρου συλλήψεως τοῦ Σωτῆρος δισταγμὸς αὐτοῦ, ὥστε ἐσύστησε τῷ ἀρχιερεῖ αὐστηροτάτην περὶ τούτου ἐχεμυθίαν. Ὁ δὲ ἀντιγράφων συνήθως τὸν Θεοφάνην Κεδρηνὸς λέγει, ὡς ἠξέυρομεν, ὅτι ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν ὁ βασιλεὺς κατεδίκασε τὸν πατριάρχην Κωνσταντῖνον, ὑπῆρξεν ἡ παρὰ τούτου διάδοσις τῆς ὁμιλίας ἐκείνης. Πῶς λοιπὸν συμβιβάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ βασιλεὺς νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἀκουσθῇ ὅτι διστάζει περὶ τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν βαρυτάτην τῶν ποινῶν εἰς τὸν πατριάρχην, ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι οὗτος διέδωκε τοὺς δισταγμοὺς αὐτοῦ ἐκείνους, καὶ συγχρόνως νὰ διατάσῃ ὅτι οὐδεὶς πρέπει νὰ τολμᾷ νὰ ὀνομάζῃ τὴν παναγίαν Θεοτόκον; Καὶ τίνα πίστιν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ἄνθρωπον τοσοῦτον ἀπροκαλύπτως καὶ ἀνεπιτηδείως μεταχειριζόμενον τὸ ὅπλον τῆς συκοφαντίας;

Ὅτι φαίνεται βεβαιότερον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διέταξε τὴν ὁλοσχερεστέραν ἐξαφάνισιν τῶν εἰκόνων ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Τοῦλάχιστον ὃ τε Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης ἐκ συμφώνου λέγουσιν, ὅτι ὁ νέος πατριάρχης Νικήτας ἀπέβυσσε πολλὰς εἰκόνας τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν ἁγίων σωζομένας ἔτι ἐν τῷ πατριαρχίῳ, κατεσκευασμένας δὲ διὰ ψηφίδων χρυσῶν καὶ κηροχύτου ὕλης. Τοῦτο πιστεύομεν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ χρονογράφοι σχετικῶς ὀλίγον ὑβρίζουσι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος πατριάρχην. Μόνος ὁ Γλυκάς ἵνα ἀποδείξῃ τὴν παράδοξον τοῦ ἀνδρὸς ἀμάθειαν, ἱστορεῖ ὅτι ἀναγινώσκων ποτὲ τὸ εὐαγγέλιον, ἀντὶ νὰ εἴπῃ ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον, ἐξεφώνησεν ἀέκ τοῦ

κατὰ Ματθαῖον,» ἐφ' ᾧ καί τις τῶν παρισταμένων παρετήρησεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαιρῇ τὴν αἰ διφθογγον. Ἄλλ' ὁ πατριάρχης ὀργισθεὶς, «φλυαρεῖς, ἀπεκρίθη, τὰ γὰρ διφθογγα καὶ τρίφθογγα πολλὰ μισεῖ ἡ ψυχὴ μου.» Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ αὐτὸς Γλυκᾶς μικρὸν ἀνωτέρω βέβαιον, ὅτι τότε «τῆς κατὰ Μεσοποταμίαν γῆς σχισθείσης, ἡμίονος ἀνεδόθη πολεμίων ἔφοδον ἀνθρωπίνῃ φωνῇ προσημαίνουσα.» Ὡστε εἰς τὸν ἀναγνώστην ἀπόκειται νὰ κρίνῃ εἰς τίνα ἔλεγχον καθυπέβαλε τὰς εἰδήσεις ὅσας διεβίβασεν εἰς ἡμᾶς ὁ λογιώτατος καὶ μακαριώτατος κύριος Μιχαὴλ ὁ Γλυκᾶς· διότι οὗτος εἶναι ὁ πλήρης τοῦ ἀνδρὸς τίτλος.

Συγχρόνως ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀκριβεστέραν ἐκτέλεσιν τοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων συνοδικοῦ τόμου. Δυστυχῶς ἐνταῦθα ἀπολήγει ἡ ἱστορία σύντομος τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου Ὁθεν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐγκαταλειπόμεθα εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Θεοφάνους, τὸν ὁποῖον γνωρίζει ἡδὴ ὁ ἀναγνώστης, καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων, οἵτινες δὲν εἶναι φιλαληθέστεροι τοῦ Θεοφάνους. Τρεῖς τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ὑπερτάτων ἀρχόντων ἀναφέρονται ὡς ὑπερβαλόντες πάντας τοὺς ἄλλους περὶ τὸν διωγμὸν τῆς εἰκονολατρείας· Μιχαὴλ ὁ Λαχανοδράκων, ἀνὴρ περιώνυμος διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ προτερήματα, τότε προχειρισθεὶς στρατηγός, ἦτοι γενικὸς διοικητὴς τοῦ θέματος θρακησίων, ὅπερ περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Λυδῖαν καὶ Ἰωνίαν· ὁ Μάνης, στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν Βουκελλαρίων, ἦτοι τῆς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Γαλατίας· ὁ Μιχαὴλ Μελισσηνός, ἀδελφὸς τῆς τρίτης τοῦ βασιλέως συζύγου Εὐδοκίας, χειροτονηθεὶς στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν ἀνατολικῶν, ἦτοι τῆς Φρυγίας καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἐπαρχιῶν. «Καὶ τίς ἱκανὸς διηγεῖσθαι τὰ τούτων ἀνοσιουργήματα,» ἀνακράζει ὁ Θεοφάνης, ἐπιλέγων, ὅτι ἐὰν ἐπιχειρεῖ τις νὰ συγγράψῃ κατὰ μέρος πάντα ὅσα ἐνήργησαν πρὸς θεραπείαν τοῦ κρατοῦντος, ὁ κόσμος ὅλος δὲν ἤθελε χωρήσει τὰ γραφόμενα βιβλία. Ὁθεν κατωτέρω ἐν γένει μόνον ἱστορεῖ τὰ παρὰ τοῦ Λαχανοδράκοντος πραχθέντα ὡς ἐξῆς. «Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει μιμησάμενος ὁ Λαχανοδράκων τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, πάντα μοναχὸν καὶ μονάστριαν τοὺς ὑπὸ τὸ θέμα τῶν θρακησίων ὄντας συνῆξεν εἰς Ἐφεσον, καὶ ἐξαγαγὼν αὐτοὺς εἰς πεδῖον λεγόμενον Τζουκανιστήριον, ἔφη πρὸς αὐτοὺς ὅτι «ὁ μὲν βουλόμενος τῷ βασιλεῖ πειθαρχεῖν καὶ ἡμῖν, ἐνδυσάσθω στολὴν λευκὴν, καὶ λαβέτω γυναῖκα τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, οἱ δὲ τοῦτο μὴ ποιοῦν-

τες τυφλούμενοι εἰς Κύπρον ἐξορισθήσονται. Καὶ ἅμα τῷ λόγῳ τὸ ἔργον ἐτελέσθη. Καὶ πολλοὶ μὲν μάρτυρες ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀνεδείχθησαν· πολλοὶ δὲ καὶ λειποτακτήσαντες ἀπώλοντο, οὓς καὶ ὠκειοῦτο ὁ Δράκων» (δηλαδή ὁ Λαχανοδράκων). Καὶ πάλιν κατωτέρω ὁ Θεοφάνης ἱστορεῖ. «Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει ὁ τῶν θρακησίων στρατηγὸς Μιχαήλ ὁ Λαχανοδράκων ἀποστείλας Λέοντα τὸν νόθον αὐτοῦ, τὸν ἐπιλεγόμενον Κουλούκηνα, καὶ Λέοντα ἀπὸ ἀββάδων τὸν Κουτσοδάκτυλον, ἔπρασεν ὅλα τὰ μοναστήρια ἀνδρῶν τε καὶ γυναικεῖα, καὶ πάντα τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ βιβλία καὶ κτήνη, καὶ ὅσα ἦν εἰς ὑπόστασιν αὐτῶν, καὶ τὰς τούτων τιμὰς ἐνεκόμισε τῷ βασιλεῖ. Ὅσα δὲ εὗρε μοναχικὰ καὶ πατερικὰ βιβλία πυρὶ κατέκαυσε. Καὶ εἴ που λείψανον ἁγίου ἐφάνη τις ἔχων εἰς φυλακτήριον, καὶ τοῦτο τῷ πυρὶ παρέδωκε, καὶ τὸν ἔχοντα αὐτὸ ὡς ἀσεβοῦντα ἐκόλαζε. Καὶ πολλοὺς μὲν τῶν μοναχῶν διὰ μαστίγων ἀνήλωσεν, ἔστι δὲ οὓς διὰ ξίφους, ἀναριθμήτους δὲ ἐτύφλωσεν. Καὶ τῶν μὲν τὰς ὑπῆνας κηρελαῖφ ἀλείφων, ὑψήπτε πῦρ, καὶ οὕτω τὰ τε πρόσωπα αὐτῶν, καὶ τὰς κεφαλὰς κατέκαιε, τοὺς δὲ μετὰ πολλὰς βασάνους ταῖς ἐξορίαις ἐξέπεμπεν. Καὶ τέλος οὐκ εἶασεν εἰς ὅλον τὸ ὑπ' αὐτὸν θέμα ἓνα ἄνθρωπον μοναδικὸν περιβεβλημένον σχῆμα. Ὁ καὶ μαθὼν ὁ μισάγαθος βασιλεὺς, ἔγραψεν αὐτῷ εὐχαριστίας λέγων, ὅτι εὐρόν σε ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὅτι ποιεῖς πάντα τὰ θελήματά μου. Τοῦτον οὖν μιμησάμενοι καὶ οἱ λοιποὶ τὰ ὅμοια διέπραττον.» Ἀπαράλλακτα δὲ σχεδὸν γράφει καὶ ὁ Κεδρηνός.

Πῶς ἤδη ἐέλομεν ἀνεύρει τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐνῷ πρὸς τοῦτο δὲν ἔχομεν ἄλλους ὁδηγούς, εἰμὴ δύο χρονογράφους, ἐξελεγχθέντας πολλάκις ἐπὶ διαστροφῇ τῶν πραγμάτων καὶ ἐπὶ συκοφαντίᾳ τῶν προσώπων; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας διοικηταὶ ἔλαβον διαταγὰς νὰ ἐκτελέσωσιν ὅσα ἐξετελοῦντο ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ὅτι ἐν μέρει ὑπερέβαλον τὸν ζῆλον τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἀρχῶν, ἐν μέρει ὅμως ὑπῆρξαν μετριώτεροι ἐκείνων, ἕκαστος κατὰ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, καὶ τὰς περιστάσεις τῆς χώρας ἧς προΐστατο· ὅτι πολλὰ εἰκόνες ἠφανίσθησαν τότε, πολλὰ λείψανα ἁγίων κατεστράφησαν, πολλὰ μοναστήρια κατηργήθησαν. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς μοναχοὺς, πολλοὶ, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν τῶν χρονογράφων, ὠφελήθησαν προθύμως τῆς περιστάσεως, ἵνα ἐπανεέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, ὅπως συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἄλλοι πολλοὶ πάλιν ἀπέδρασαν εἰς χώρας ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ θέλησις τοῦ βα-

σιλέως, ἰδίως εἰς Ἰταλίαν, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει. Ὑπολείπεται λοιπὸν μόνον τὸ ζήτημα ἂν πολλοὶ ἦσαν οἱ ἐπιμείναντες εἰς τὴν τήρησιν τῆς ἐπαγγελίας αὐτῶν, καὶ ἐπιμείναντες συγχρόνως εἰς τὸ νὰ μὴ ζητήσωσιν ἄσυλον ἀλλαχοῦ, ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὴν τιμωρίαν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Οἱ χρονογράφοι βεβαιοῦσιν ὅτι ἀναρίθμητοι ἦσαν οἱ λαβόντες τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ θέμα οὐδεὶς περιεσώθη μοναχός, καὶ ὅτι τοιοῦτό τι συνέβη καὶ εἰς τὰ θέματα τῶν Ἀνατολικῶν καὶ τῶν Βουλγαρίων. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν, ὅτι διστάζομεν νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὸ πλῆθος τῶν μαρτύρων ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Αὐτὸς ὁ κυριώτατος λόγος, δι' ὃν οἱ μοναχοὶ τοσοῦτον ἐκθύμως ὑπερεμάχοντο ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν μοναστηρίων, ἤκιστα συνεβιβάζετο πρὸς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. "Ο,τι πρὸ πάντων ἐδελέαζε τοὺς τότε ἀνθρώπους, καὶ ἔπειθεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείπωσι τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς μερίμνας, τοὺς ἀγῶνας τοῦ πρακτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἦτο ὁ ἄργος, ὁ ἄφροντις, ὁ εὐπορος, ἔστιν ὅτε καὶ ἀκόλαστος βίος, ὃν ἠδύναντο νὰ διάγωσιν εἰς τὰ ἀπειράριθμα ἐκεῖνα καθιδρύματα τῆς κακῶς νοουμένης εὐσεβείας τῶν χριστιανῶν. Τοιοῦτος δὲ βίος δὲν παρεσκεύαζε συνήθως εἰς μαρτυρικὸν θάνατον. Δὲν ἄρνούμεθα ὅτι ὑπῆρχον καὶ τινες ἀσπαζόμενοι τὸν μοναχικὸν βίον, ἵνα σκληραγωγήσωσιν ἑαυτοὺς μακρὰν πάσης κοινωνίας, καὶ ἀσκήσωσιν ἑαυτοὺς περὶ τὴν αὐστηράν τήρησιν τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς διαίτης, ἣν ὑπελάμβανον ὡς τὸ ἔπακρον τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς καὶ ἀφοσιώσεως. Ἀλλ' οὗτοι ἦσαν βεβαίως εὐάριθμοι. Καὶ ἂν ἐκ τῶν εὐάριθμων τούτων ἀφαιρέσωμεν οὐκ ὀλίγους, ὅσοι ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ἐπίστευσαν ὅτι δύνανται νὰ ζητήσωσιν ἀλλαχοῦ χῶρον ἀσφαλῆ πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀσκητικοῦ αὐτῶν ἐπαγγέλματος, πειθόμεθα ἐπὶ τέλους ὅτι οἱ μάρτυρες ὑπῆρξαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμόν.

Μὴ παρασιωπήσωμεν δὲ ὅτι ἐνῶ μνημονεύονται οἱ γενικοὶ διοικηταὶ τῶν θεμάτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ἀναλαβόντες καὶ διενεργήσαντες τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων διαταγῶν τοῦ βασιλέως, εἰς οὓς προσθετέον καὶ τὸν παρὰ τινων εἰς τὴν τάξιν ἐκείνων συγκαταλεγόμενον στρατηγὸν Κρήτης Θεοφάνην Λαρθατύρην, οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τούτων εἰς τὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου θέματα τοῦ κράτους. Καὶ εἶναι πρόδηλον τὸ διατί. Εἰς τὰ ἀνατολικά θέματα τὰ πνεύματα ἦσαν

(ΕΛΛ. ΙΣΤΟΡ. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΔΟΥ ΤΟΜ. Γ'.) 30

πολὺ μᾶλλον παρεσκευασμένα πρὸς παραδοχὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας ἢ εἰς τὰ εὐρωπαϊκά. Αἱ μακραὶ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις, ὅσαι ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τοσαύτας παρήγαγον αἱρέσεις, καὶ φυσικῶ τῷ λόγῳ πλὴν τῶν ἄλλων προσέβαλον πολλὰ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς λατρείας συμβόλων ὅσα περιεβάλλετο ὁ χριστιανισμός, διεξήχθησαν κυρίως ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὡς πολλάκις εἵπομεν, καὶ ἐλαχίστην ἀπήχησιν εὐρον ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις. Τοῦτο δὲ διότι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταύταις ὁ λαὸς ὑπέκυπτε πολὺ πλέον ἢ ἄλλαχού εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἔξεων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις διατὶ οὐ μόνον κατὰ τὴν ὁγδόην ἐκκτονταετηρίδα, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐνάτην ἐσώζοντο ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οὐκ ὀλίγοι ἐτι εἰδωλολάτραι. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις λοιπὸν ταύταις ἡ εἰκονολατρεία ἦτο διὰ πολλοὺς λόγους πολὺ ἰσχυροτέρα ἢ ἐν τῇ ἀνατολῇ· ὁ δὲ βασιλεὺς, ὅστις τολμηρῶς μὲν καὶ ἀποτόμως, ἀλλ' ὅχι καὶ ἄνευ συνέσεώς τινος, προσέβαινε εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου αὐτοῦ ἀποφασισθέντων, ἤρχισεν εὐλόγως ἀπὸ τῶν χωρῶν εἰς τὰς ὑποίας αὕτη ἦτο δυνατὸν νὰ διεξαχθῇ εὐκολώτερον, ἐλπίζων ὅτι ἀφοῦ ἅπαξ εὐδοκιμήσῃ εἰς ἀξιόλογον τοῦ κράτους μέρος, εἴμπορεῖ ἔπειτα κατὰ μικρὸν, διὰ βαθμιαίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἔξεων διαδόσεως, νὰ παρεισδύσῃ καὶ εἰς τὰς κατ' ἀρχὰς ἦττον προσιτάς αὐτῇ χώρας. Τὸ πολίτευμα τοῦτο τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὴν φειδῶ ἣν ἐδειξαν ἄλλοτε οἱ αὐτοκράτορες περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμων ὡς πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, (σελ. 583 τοῦ δευτέρου τόμου). Δὲν ἄρνούμεθα, ὅτι ἡ μεταρρυθμισὶς ἐφάνη μᾶλλον εὐπρόσδεκτος εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου ἐπρέσβευσαν αὐτὴν ὅτε ἀρχιεπίσκοπος Νεαπόλεως Σέργιος καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ ἐν γένει οἱ ὅπαδοι αὐτῆς ὑπῆρξαν καὶ αὐτόθι εὐάριθμοι, οὐδὲ ἴσχυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Οἱ λόγοι δι' οὓς εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους εὐρωπαϊκάς χώρας τοῦ κράτους οἱ κάτοικοι ἦσαν μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που προσηλωμένοι εἰς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, καὶ ἐκδοτοὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, οἱ αὐτοὶ λόγοι, τὸ αὐτὸ ἔφερον ἀποτέλεσμα καὶ εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ αἱ χῶραι αὗται, καίτοι ὑπαγόμεναι πολιτικῶς εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἦσαν ὅμως, ὡς ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Ῥώμης, ἐκτε-

θειμέναι εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἀντενέργειαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς πόλεως ταύτης. Καὶ τρόντι, εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐζήτησαν ἄσυλον οἱ πολυάριθμοι ἐκεῖνοι μοναχοὶ τοὺς ὁποίους εἶδομεν φεύγοντας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ μικρᾶς Ἀσίας, καὶ τοὺς ὁποίους νεώτεροί τινες ὑπελόγισαν, ἂν καὶ αὐθαιρέτως ὅπως οὖν, εἰς πέντε ὅλας μυριάδας. Συνέρρεον δὲ οἱ πρόσφυγες οὗτοι οὐ μόνον ἐν Ῥώμῃ ἰδίως, ἀλλὰ καὶ ἐν Νεαπόλει, ὅπου, κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν συναξαριστῶν, μετεκομίσθησαν καὶ εἰκόνες πολλαὶ ὀνομασταὶ διὰ τὴν θαυματουργὸν αὐτῶν δύναμιν, καὶ ἅγια λείψανα ἱκανά. Ἐκ δὲ τῆς πολλῆς ἐκείνης συρροῆς Ἑλλήνων μοναχῶν, ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον ἡ αὐτόθι χρῆσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἥτις πάλιν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας παράτασιν τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας.

Αἱ μόναι τῆς δυτικωτέρας Εὐρώπης φυλαὶ, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ἀποδεχθῶσι τὸ κατὰ τῶν εἰκόνων κήρυγμα, ὥς ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν παραδόσεων αὐτῶν, ἦσαν αἱ γερμανικαί· καὶ ἐκ τούτων ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὰς φραγκικὰς, διὰ τὸν λόγον ὅτι συνέπεσε τότε νὰ ἄρχωνται ὑπὸ ἡγεμόνος διαπρέποντος ἐπὶ πολεμικαῖς καὶ πολιτικαῖς ἀρεταῖς. Εἶδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἤδη περιέλθει εἰς σχέσεις πρὸς τὸν Πιπῖνον ὀλίγον μετὰ τὴν συγκρότησιν τῆς οἰκουμενικῆς τῶν μεταρρυθμιστῶν συνόδου. Ἐκτοτε διεκόπησαν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου αἱ διαπραγματεύσεις ἕνεκα τῶν βουλγαρικῶν πολέμων καὶ ποικίλων ἄλλων ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Ἀλλὰ νῦν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτὰς καὶ νὰ ζητήσῃ συγχρόνως τὴν θυγατέρα τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Γισέλαν ὥς σύζυγον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ διαδόχου Λέοντος, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ προσελκύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν Πιπῖνον. Ὁ πάπας ἡγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ματαιώσῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔργον τῆς πρεσβείας ταύτης τοῦ βασιλέως, ἰδίως διὰ τῆς ψευδοῦς ἀγγελίας, ὅτι ἐνῶ οἱ Ἕλληνες διεπραγματεύοντο πρὸς τοὺς Φράγκους, συγχρόνως παρσκευάζοντο νὰ προσβάλωσιν αὐτούς, ἢ τοῦλάχιστον τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' ὁ Πιπῖνος δὲν ἐταράχθη ὑπὸ τῶν ἀνυποστάτων τούτων εἰδήσεων, καὶ ἐξακολουθήσας τὰς διαπραγματεύσεις, ἀνταπέστειλεν ἰδίους πρέσβεις εἰς Κωνσταντινουπόλιν, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια ἐν συνοδίᾳ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων πρέσβων, ἵνα λύσωσιν ὀριστικῶς τὰ δύο σπουδαιότατα ζητήματα, ὧν ἡ ῥύθμισις ἐμελλεν ἀναγκαιῶς νὰ προη-

γηθῇ τῶν γάμων τῆς Γισέλας· τὸ περὶ τῶν εἰκόνων, καὶ τὸ περὶ τῶν χωρῶν, αἵτινες, ἀνήκουσαι ἄλλοτε εἰς τὸν μονάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ ἕνῃ Ἰταλίᾳ, εἶχον ἐν τῷ μεταξύ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν ὑπὸ τοῦ Πιπίνου. Οἱ πρέσβεις τοῦ πάπα ἠξίουσαν ὅτι ἔπρεπε νὰ δοθῇ ἀμέσως ἀποποιητικὴ ἀπάντησις ὡς πρὸς ἀμφοτέρω τὰ ζητήματα ταῦτα· ὁ Πιπῖνος ὁμῶς ἐπέμεινεν ὅτι ὤφειλε νὰ ὑποβάλλῃ αὐτὰ εἰς κοινὴν σύνοδον τῶν Φράγκων ἀρχόντων κοσμικῶν τε καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ἣν συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 762 εἰς Γεντιλὺ πλησίον τῶν Παρισίων. Τὶ ἀπεφασίσθη ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς· τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι διελύθη αὕτη ἄπρακτος, διότι οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα κατώρθωσαν ἐπιτηδεύειν νὰ ἀναμίσξωσιν εἰς τὴν συζήτησιν τὸ πολυθρύλητον δόγμα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὐ μόνον ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. Ἡ προσθήκη αὕτη εἰς τὸ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθὲν σύμβολον τῆς πίστεως εἶχε γίνεαι πρωϊμώτατα, ἀπὸ τοῦ τέλους δηλαδὴ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐκεῖθεν δὲ διεδόθη κατὰ μικρὸν καὶ ἐν Γαλατίᾳ· ὥστε κατὰ τοῦτο οἱ Φράγκοι ἐπίσκοποι διεφώνουν ἕκτοτε πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν. Οὐδὲν ἦττον, ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα ἀπέκλινον μᾶλλον πρὸς τὰς δοξασίας αἵτινες τότε ἐπεκράτησαν παρ' ἡμῖν, καὶ πρὸς τοῦτοις ὁ Πιπῖνος ἐκολακεύθη ὑπὸ τῆς γενομένης αὐτῷ περὶ τῆς θυγατρὸς του προτάσεως, ὀριστικὴ ῥῆξις δὲν ἐπῆλθεν, ὡς φαίνεται, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνεβλήθησαν αἱ διαπραγματεύσεις. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀναβολὴ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν παντελεῖ ἀποτυχίαν, διότι ἔνεκα τῶν λόγων οὓς προαναφέρομεν μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν πρώτων πρεσβειῶν, ἡ συνεχὴς τῶν σχέσεων διατήρησις ἦτο ἀδύνατος, καὶ ἐν τῷ μεταξύ ὁ πάπας ὑπερίσχυεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Φράγκων ἡγεμόνων. Ὅθεν ἐπανελήφθησαν μὲν ἐκ διαλειμμάτων καὶ μετέπειτα αἱ πρὸς αὐτοὺς σχέσεις, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν αἷσιον ἀποτέλεσμα.

Ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐνόμισε τότε ματαιωθείσαν τὴν διαπραγματεύσειν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Φράγκους, ἐξάγεται ἀριδῆλως ἐκ τοῦ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐζήτησεν ἐτέραν διὰ τὸν υἱὸν αὐτοῦ σύζυγον, καὶ συνέζευξεν αὐτὸν μετὰ τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης, τῆς διαβοήτου μετέπειτα βασιλίδος. Περὶ τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν ἀνῆκεν ἡ Εἰρήνη, οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Βραδύτερον ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὁ ἀνεψιὸς αὐτῆς

Θεοφύλακτος ὡς υἱὸς τοῦ πατρικίου Κωνσταντίνου τοῦ Σεραντᾶπῆχου, ὅστις ὁμῶς ἄδελφον ἂν ἦτο ἄδελφός τῆς Εἰρήνης, ἢ γαμβρός ἐπ' ἀδελφῇ. Πλὴν τούτου οὐδεὶς τῶν χρονογράφων ἐξηγεῖ διατὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐξελέξατο τὴν νύμφην αὐτοῦ ἐκ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, ἥτις, ὡς καὶ πᾶσα ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, ἦτο σφόδρα προσηλωμένη εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Μήπως ἤλπισεν ὅτι προσοικειούμενος μίαν τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἑλλάδος οἰκογενειῶν, ἠδύνατο νὰ παρασκευάσῃ δι' αὐτῆς τὰ πνεύματα εἰς τὴν εὐχερεστέραν ἀποδοχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἢ μήπως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ταύτην καὶ ἡ ἐνδοξὸς ἀνάμνησις τῆς μητροπόλεως ἐκείνης τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἣν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνησθάνοντο ἐκ διαλειμμάτων τὴν ἀνάγκην νὰ συνδέωσι πρὸς τὴν μητρόπολιν τοῦ μεσαιωνικοῦ: Τοῦλάχιστον μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδει καὶ ἄλλην ἐξ Ἀθηνῶν δέσποιναν ἀναβαίνουσαν τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως δὴποτε τὸ γεγονός ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐξελέξατο τὴν νύμφην αὐτοῦ ἐκ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως μαρτυρεῖ, ἐκτὸς ἄλλων πολλῶν προηγουμένων καὶ ἐπομένων εἰδήσεων, ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἐκ τῶν ἀξιολόγων τοῦ κράτους, καὶ οὐχὶ ἔρημος κατοίκων, ὅπως ἰσχυρίσθη ὁ Φαλλμεράϋερ. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τὸ ἐπώνυμον Σεραντᾶπῆχος, εἴτε ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς Εἰρήνης, εἴτε ἀνῆκεν εἰς ἄλλην τινὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἰκογένειαν, εἶναι ἓν ἐκ τῶν νέων οἰκογενειακῶν ἐπωνύμων τὰ ὅποια ἤρχισαν νὰ ἀναφέρονται ἀπὸ τῆς ἐβδόμης καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἐκατονταετηρίδος καὶ χαρκτηρίζουσιν ἰδιαζόντως τοὺς χρόνους τούτους τῆς διαπλάσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ. Πρότερον δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ σπανίως ἐπώνυμα στρατηγῶν καὶ ὑπουργῶν, συνήθως δὲ ὀνόματα, καὶ ταῦτα τὸ πλεῖστον ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἢ ῥωμαϊκά. Τότε δὲ προκύπτουσιν εἰς μέσον ἐπώνυμα, καὶ ταῦτα σχηματιζόμενα οὐχὶ ἐξ ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἢ λατινικῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ κατὰ τὸν νεώτερον τρόπον ἐκ λέξεων τῆς τότε ὁμιλουμένης γλώσσης· ἄρα ἐκπηγάζοντα προδήλως ἀπὸ τῶν σπλάγγων κοινωνίας λαβούσης νέαν τινὰ ὑπόστασιν καὶ μὀρφωσιν. Τοιαῦτα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἐπώνυμα Ποδοπάγουρος, Λαχανοδράκων, Μελισσηνός, Λαρδατύρης, Σεραντᾶπῆχος, εἰς ἃ θέλομεν προσθέσει προϊόντος τοῦ λόγου καὶ ἄλλα πολλὰ, ὧν τινα, μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενα, ὑποδεικνύουσι πρὸς τοὺς ἄλλοις πολλοῖς,

ὅποσον ἡ τότε μορφουμένη κοινωνία ἤρχισε νὰ ἔχῃ συγγένειαν πρὸς τὴν ἡμετέραν μᾶλλον, ἢ πρὸς τὴν τῶν προηγουμένων χρόνων.

Ἡ Εἰρήνη, ἥτις τότε δὲν διεκρίνετο εἰμὴ ἐπὶ τῇ νεότητι, τῷ κάλλει καὶ τῇ εὐφυΐᾳ αὐτῆς, ἦλθεν ἐξ Ἀθηνῶν τῷ 769 καὶ κατέλυσε κατ' ἀρχάς εἰς τὰ ἀντικρὺ τοῦ Βυζαντίου, ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας, ἀνάκτορα τῆς Ἱερείας, ἀπὸ τῶν ὁποίων εἰσῆλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν πανηγυρικῶς τῇ 1 Σεπτεμβρίου. Στόλος ὁλόκληρος δρομόνων καὶ χελανδίων, ἐστολισμένων διὰ μεταξωτῶν ὑφασμάτων, συνώδευσε τὸ μετακομίζον αὐτὴν σκάφος· οἱ δὲ προύχοντες τῆς πόλεως καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν προϋπῆντησαν αὐτὴν καὶ προσήγαγον εἰς τὰ βασίλεια. Οἱ ἀρραβῶνες ἐτελέσθησαν τῇ 3 Σεπτεμβρίου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Φάρου, καὶ τῇ 17 Δεκεμβρίου ἐστέφθη βασίλισσα ἄμα καὶ σύζυγος τοῦ πρὸ καιροῦ συμβασιλεύοντος μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἐπιδόξου διαδόχου τοῦ κράτους Λέοντος, ὅστις διέτρεχε τότε τὸ εἰκοστὸν τῆς ἡλικίας του ἔτος. Ἀλλ' ἐὰν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἤλπισε τῶνόντι ὅτι ἡ νέα βασίλισσα θέλει ἀσπασθῇ εἰλικρινῶς τὴν μεταρρυθμισιν καὶ θέλει συντελέσει διὰ τῶν οἰκείων αὐτῆς εἰς τὴν κατὰ τὴν Ἑλλάδα διάδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας, ἡπατήθη οἰκτρῶς, διότι ἡ Εἰρήνη, ἥτις κατὰ τὰ ὑπόλοιπα ἑξ ἔτη τῆς τοῦ Κωνσταντίνου ζωῆς ἐφάνη προθύμως παραδεξαμένη τὰς δοξασίας αὐτοῦ, ἄμα ἐξέλιπεν ἡ σιδηρὰ ἐκείνη θέλσις καὶ ἐβασίλευσεν ὁ ἀσθενὴς Λέων, ἀπέβαλε βαθμηδὸν τὸ προσωπεῖον καὶ ἀνέδειξε περὶ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων ζῆλον ὅστις ἐνόμισεν ὅτι δικαιοῦται νὰ καταπατήσῃ, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, πάντα ἀνθρώπινον καὶ πάντα θεῖον νόμον.

Ἐν γένει δὲ, καθὼς πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, αἱ γυναῖκες πάσης τάξεως παρέμειναν πισταὶ εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις καὶ ἑξεις, ὅσαι ἰδίως περιστρέφοντο εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς λατρείας σημεῖα, καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, καὶ αὐταὶ ὅσαι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν ἐν τοῖς βασιλείοις ὑπὸ τὸ κράτος τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔλαβεν ἀλληλοδιαδόχως τρεῖς συζύγους· πρώτην τὴν Εἰρήνην, ἐξ ἧς ἐγέννησε τὸν διάδοχον αὐτοῦ Λέοντα· τῆς δευτέρας ἀγνοεῖται τὸ ὄνομα· ἡ δὲ τρίτη ἦν ἡ Εὐδοκία Μελισσηνή, ἐξ ἧς ἐγέννησε πέντε υἱούς, οἵτινες ἐγένοντο βραδύτερον θύματα τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν παθῶν τῆς συζύγου τοῦ Λέοντος. Ἡ πρώτη σύζυ-

γος ὑπῆρξε θυγάτηρ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Χαζάρων, καὶ, βαπτισθεῖσα καὶ μετονομασθεῖσα Εἰρήνη, φημίζεται ὡς διατελέσασα ἀφωσιωμένη τῷ πενθερῷ καὶ τῷ ἀνδρὶ, ἀλλ' ἐπιμόνως ἀντιταχθεῖσα εἰς τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν φρονήματα. Ἐτι δὲ μᾶλλον περιώνυμος ἀπέβη διὰ τὴν πίστιν αὐτῆς πρὸς τὰ καθεστῶτα τῆς ἐκκλησίας ἡ θυγάτηρ τῆς Εἰρήνης ἐκείνης Ἀνθοῦσα, ἥτις, οὐδέποτε ὑπανδρευθεῖσα, διένειμε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς εἰς τοὺς πένητας μέρος τῶν κτημάτων τῆς, τὸ δὲ λοιπὸν μετεχειρίσθη εἰς ἀνόρθωσιν τῶν μοναστηρίων καὶ εἰς λύτρωσιν αἰχμαλώτων, ἀποχωρήσασα ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὴ ἐκ τοῦ κόσμου καὶ ἀσπασθεῖσα τὸν μοναχικὸν βίον. Ἄλλ' ὅτι πρὸ πάντων κατέστησε τὴν μνήμην αὐτῆς ἀθάνατον εἰς πάντα γνήσιον χριστιανὸν εἶναι, ὅτι ἐσύστησε καὶ πλουσιοπαρόχως ἐπροίκισεν ἓν παιδοκομεῖον τῶν ὀρφανῶν ἢ ἐγκαταλειμμένων ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῶν τέκνων, τῶν ὁποίων αὕτη δὲν ἔπαυσεν ἐπιμελουμένη ὡς ἀληθὴς μήτηρ· ἅμα δὲ φθάσαντα εἰς ἡλικίαν νὰ ἐκπαιδευθῶσιν, ἐφρόντιζε τὰ μὲν ἄρρενα νὰ μορφῶνται πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἀρετὴν ὑπὸ ἀνδρῶν διαπρεπόντων ἐπὶ συνέσει, τὰ δὲ θήλεα ν' ἀνατρέφονται ἐν τοῖς μοναστηρίοις μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, περὶ ἧς ἐπρονόει ὡςκύντως ἡ γενναία ἐκείνη προστάτις.

Τρεῖς λοιπὸν γυναῖκες, ἀνήκουσαι εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, ἀντεπολιτεύθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὴν μεταρρυθμίσιν. Ἄλλ' ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῆς διαγωγῆς τῶν δύο, τῶν ὁποίων γνωρίζομεν ἀκριβέστερον τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν, ἦτοι τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης καὶ τῆς Ἀνθοῦσης! Ἡ μὲν Εἰρήνη, ἡ ἀνατραφεῖσα ἐν τῇ μητροπόλει τῆς εἰκονολατρείας, μετεχειρίσθη τὴν θρησκείαν ὡς ὄργανον φιλαρχίας καὶ φιλοδοξίας, ἐκτραπείσης εἰς τὰ φοδερώτερα τῶν κακουρημάτων· ἡ δὲ Ἀνθοῦσα, ἥτις ἀνιετράφη ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ προμάρχου τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν ἐπέισθη μὲν νὰ ἀποβάλῃ τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις καὶ ἔξεις, ἀλλὰ ὑπέικουσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χρηστότητος καὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας, τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων διδασκομένη, μετεχειρίσθη τὰς παραδόσεις ἐκείνας καὶ ἔξεις ἵνα περιθάλψῃ καὶ καταστήσῃ χρήσιμα τῇ πολιτείᾳ πολυάριθμα δυστυχῆ ὄντα.

Ὀλίγον πρὶν τελέσῃ τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λέοντος ὁ Κωνσταντῖνος διέπραξεν ἔργον τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἤθελεν ἀρκέσει νὰ κα-

ταστήσῃ εὐλογητὸν τὸ ὄνομά του παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ κύριον τῆς πόλεως ταύτης ὑδραγωγεῖον εἶχε καταστραφῇ πρὸ ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἐνιαυτῶν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, ὅτε οὗτοι ἐπὶ Ἡρακλείου ἐπολιόρκησαν τὴν βασιλεύουσαν. Ἐκτοτε δὲ οὐδεὶς τῶν βασιλέων ἐφρόντισε νὰ ἀνακαινίσῃ αὐτὸ, ὥστε, ὡσάκις συνέπιπτεν ἀνομβρία, ἡ βασιλεύουσα ἔπασχε δεινὴν ὕδατος στέρξιν. Καὶ ἐπειδὴ τοῦτο συνέβη ἰδίως ἐν ἔτει 767, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε τότε νὰ ἀνακαινίσῃ τὸ ὑδραγωγεῖον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, κτισθὲν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀνφοδομήθη ἔπειτὰ τῷ 366 ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος. Ὅθεν ἐλέγετο καὶ *Οὐάλης*, συνήθως δὲ *μέγας ἀγωγὸς*, σωζόμενον δὲ μέχρι τῆς σήμερον ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν Τούρκων *Μποῦδογὰν-κεμερῆ*. Περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κολοσσιαίου τούτου ἔργου ἐδειξεν ὁ βασιλεὺς τὴν συνήθη αὐτοῦ δραστηριότητα, προσαγαγὼν ἐξ Ἀσίας καὶ Πόντου καὶ Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων καὶ τῆς Θράκης, ἑπτακιςχιλίους περίπου διαφόρων εἰδῶν ἐργάτας. Τίς ἐν τούτοις ἤθελε πιστεῦσαι ὅτι οὐδὲ τοῦτο τὸ κοινωφελὲς κατασκευάσμα ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ χάριν ἐνώπιον τινῶν ἐκ τῶν ἀμειλίχων κατηγόρων τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, οἵτινες ἠξίωσαν ὅτι ἠνάγκασε τὸν λαὸν νὰ πληρώσῃ δις τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην δαπάνην; Ναὶ μὲν οἱ δύο ὅπως οὖν σπουδαιότεροι χρονολόγοι, Θεοφάνης καὶ Νικηφόρος, ἱστοροῦντες τὰ περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ὑδραγωγείου, οὐδὲν λέγουσι περὶ τῆς διπλῆς ταύτης ἀπαιτήσεως. Καὶ αὐτοὶ ὅμως ὁμιλοῦντες περὶ τῆς ὑπερβολικῆς εὐθηνίας τῶν γεννημάτων τῆς γῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου ἀποδίδουσιν αὐτὴν εἰς τὴν πλεονεξίαν τοῦ βασιλέως, ὅστις ἀδυσώπητος ὢν, ὡς λέγουσι, περὶ τὴν τῶν χρηματικῶν φόρων εἴσπραξιν, ἠνάγκαζε τοὺς χωρικοὺς νὰ ἐκποιῶσι τὰ προϊόντα αὐτῶν ἐπὶ ἐλαχίστῃ τιμῇ, διότι κατὰ τὸν Νικηφόρον ἐξήκοντα μόδια σίτου ἀντὶ νομίσματος ἡγοράζοντο. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶναι ἄρα γε ἀληθῆ; Πολλάκις συμβαίνει τῶντι ἡ ἄμεσος ἀπαίτησις τοῦ χρηματικοῦ φόρου νὰ ἀναγκάζῃ τὸν χωρικὸν εἰς τὴν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ ἐκποίησιν τῶν προϊόντων αὐτοῦ, ἐκ τούτου ὅμως δὲν ὠφελῆται ἄμεσως τὸ μέγα τῶν ἀναλωτῶν πλῆθος ὠφελοῦνται πρὸ πάντων οἱ ἔμποροι οἱ ἀγοράζοντες παρὰ τῶν χωρικῶν τὰ προϊόντα αὐτῶν. Καὶ δύνανται μὲν οἱ ἔμποροι οὗτοι νὰ μεταπωλήσωσιν ἔπειτα αὐτὰ ἐπὶ τιμῇ εὐθηνοτέρᾳ τῆς συνήθους, ἀλλὰ ἡ ὥς ἐκ τούτου καὶ μόνου ὑπερβολικὴ ἐκείνη ὑποτίμησις φαίνεται ἀπίθανος, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐξήκοντα μόδια ἀντὶ ἐνὸς νομίσματος σημαίνει ὅτι τὸ κοιλὸν ἐπω-

λείτο δραχμὴν μίαν καὶ πεντήκοντα λεπτά. Πλὴν τούτου, εἶναι ἤδη γνωστὸν ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ἰδίως ὁ Λέων καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, ἀπένειμαν, ὡς ἐξάγεται ἐκ νομοθετημάτων ἀναμφισβητήτων, ἰδιάζουσαν πρὸς τὴν γεωργίαν προστασίαν, ἰδίως καταργήσαντες τὴν ἐπαχθὴ θεσμοθεσίαν τῆς ἐπιβολῆς, καὶ τὸν οὐδὲν ἦττον ὀλέθριον θεσμόν τῆς δουλοπαροικίας. Πῶς εἶναι δυνατόν λοιπὸν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἄνθρωποι ὁρμώμενοι περὶ τὰς οἰκονομικὰς αὐτῶν διατάξεις ἀπὸ ἀρχῶν τοσοῦτον ὑγιῶν, συγχρόνως κατηνάγκαζον τοὺς χωρικοὺς νὰ καταστρέφονται ἐκποιῶντες ἐπὶ τιμῇ εὐτελεστάτῃ τοὺς καρποὺς τῶν κόπων αὐτῶν, καὶ τοῦτο ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ εἰσπραχθῶσιν οἱ φόροι ἐντὸς βραχυτάτου διαστήματος. Ἴσως τοιοῦτο συνέβη ἅπαξ ἢ δις ἔνεκα ἐκτάκτων καὶ κατεπειγουσῶν ἀναγκῶν τοῦ δημοσίου, ἡ δὲ κακοβουλία τῶν χρονογράφων ἔσπευσε νὰ παραστήσῃ τὸ γεγονός ὡς συνήθως καὶ τακτικῶς συμβαῖνον. Ἴσως ἂν ἐτέρου ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐφρόντισε νὰ προμηθεύσῃ εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς πρωτεύουσας δαφιλῆ ἀποταμιεύματα γεννημάτων, ἵνα οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως μὴ γίνωνται ἔρμαιον τῶν κερδοσκοπῶν, καὶ ἀγοράζωσι τὸν σῖτον καὶ τὴν κριθὴν εἰς τιμὴν μετριωτέραν, ἢ καὶ ὅχι εἰς τὴν μυθώδῃ ἐκείνῃ τῶν χρονογράφων τιμῇ· διότι τῷ ὄντι ὁ Θεοφάνης λέγει ἐπὶ λέξεως «ἐποίησε δὲ εὐθηνῆσαι τὰ εἶδη ἐν τῇ πόλει τῷ χρόνῳ τούτῳ.» Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ ἀναλίσκώμεθα εἰς εἰκασίαις, ἐνῶ ἐκ τοῦ καιμένου αὐτοῦ τοῦ Νικηφόρου ὑποδεικνύεται μᾶλλον ἢ ἀλήθεια; Ὁ Νικηφόρος, ἂν οὐκ ἀπέδωκεν εἰς τὴν καταπιεστικὴν τῶν φόρων εἰσπραξίν τὴν μεγάλην τῶν γεννημάτων εὐθηνίαν, ἀναφέρει ἔπειτα ὅτι ὑπῆρχόν τινες πρεσβεύοντες ὅτι ἡ εὐθηνία αὕτη προέκυπτεν ἐκ τῆς εὐφορίας τῆς γῆς, ἐνῶ ἄλλοι ὑπελάμβανον αὐτὴν ἔργον τυραννίδος καὶ φιλοχρηματίας, καὶ ἀπανθρωπίας νόσον. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ Νικηφόρος πληροφορεῖ ἡμᾶς ἀρκετὰ σαφῶς ὅτι οἱ εἰλικρινέστεροι τῶν πραγμάτων κριταὶ ἀπέδιδον τὴν εὐθηνίαν τῶν σιτηρῶν εἰς τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς, ἥτις ἦτο φυσικὸν παρακολούθημα τῆς ποικίλης καὶ συνετῆς προστασίας, ἣν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ πατήρ του Λέων ἀπένειμαν εἰς τὴν γεωργίαν διὰ διχόρων αὐτῶν διατάξεων.

Ἴνα συμπληρώσωμεν δὲ τὰς ὀλίγας δυστυχῶς εἰδήσεις, ὅσας ἔχομεν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ Κωνσταντίνου διοικήσεως, ἐπιφερομέντινα περὶ τοῦ προαχθέντος ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν νομισμάτων. Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη ὅτι τὰ νομίσματα τῆς ἐν

Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας παρέμειναν ἐντελῶς λατινικὰ μέχρις Ἡρακλείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπαντῶνται κατὰ πρῶτον χαλκᾶ νομίσματα φέροντα τὴν ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν ἐν τούτῳ νίκα (σελίς 318). Ἀλλ' ἂν πρῶτον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ τοῦ Λέοντος υἱὸς ἔκοψε χρυσᾶ ἅμα καὶ χαλκᾶ νομίσματα ἐπὶ τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων φαίνονται ἑλληνιστὶ ἅμα καὶ λατινιστὶ ἐγγεγραμμένα, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἑλληνικὸς τίτλος *Δεσπότης* παρὰ τὸν λατινικὸν *Dominus*. Τὸ δὲ μικτὸν τοῦτο σύστημα χρήσεως ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν λέξεων ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, ὅτε ἐντελῶς παύουσιν ἐπὶ τῶν νομισμάτων αἱ λατινικαὶ ἐπιγραφαί. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πολεμικὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἔργα.

Ἀξίον πρὸ πάντων μνεῖας εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ὁ βασιλεὺς οὗτος, καίτοι διαγαγὼν ἐν πολέμοις τὸ πλεῖστον τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας, ἅπαξ μόνον, τῷ 746, ἐστράτευσε κατὰ τῶν μωαμεθανῶν. Ἡ πικνωλεθρία ἦν οὗτοι ἔπαθον κατὰ τὴν δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἥ περὶ Ἀκροῖνὸν ἦτα, ἥ ἐν ἔτει 747 ὁλοσχερὴς καταστροφή τοῦ στόλου αὐτῶν ἐν Κύπρῳ καὶ πολλαὶ ἐμφύλια διενέξεις τοσοῦτον, φαίνεται, ἐξητόνισαν τὰς δυνάμεις τῶν μωαμεθανῶν, ὥστε οὗτοι δὲν ἐπεχείρησαν ἔκτοτε εἰμὴ ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς τὰ μεθόρια κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον λόγου ἄξιας, αἵτινες ὅμως δὲν ἀπήτησαν τὴν προσωπικὴν τοῦ βασιλέως ἐκστρατείαν. Ἰδίως δὲ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ὁ βασιλεὺς εἰς τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες ἤρχισαν νὰ ἐπιδεικνύωσι σκοποὺς φιλοδοξίας, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀδιαφορήσῃ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία. Ἐξηγήσαμεν ἄλλοτε τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ μοναρχία αὕτη ἐφοβεῖτο πολὺ μᾶλλον τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν ἀπειλήσαντας αὐτὴν ὠργανωμένους πολεμίους, ἢ τοὺς ἀπὸ βορρᾶ ἐμβάλλοντας ἄσυντάκτους ὄχλους. Ἀλλ' ἦρθη οἱ Βούλγαροι δὲν ἠρκοῦντο εἰς τὴν ἐπιτραπέϊσαν αὐτοῖς χώραν, καὶ ἀναφανδὸν προέτειναν ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς Θράκης. Ὅθεν κατέστη ἀπαραίτητον αὐτοῖς πρὸ παντὸς ἄλλου πολεμίου νὰ περισταλῶσιν.

Εἶδομεν ὅποσον ἐταπεινώθησαν διὰ τῆς περὶ Ἀγχίαλον νίκης τοῦ βασιλέως τῷ 763, ἀναγκασθέντες μετ' οὐ πολὺ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸν Σαβῖνον, ὅστις διαμένων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκυβέρνηα αὐτοὺς δι' ἐπιτρόπου. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν διήρκεσε πολὺ.

Οἱ Βούλγαροι, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν σφαδάζοντες κατὰ τοῦ ἐπιβληθέντος εἰς αὐτοὺς ζυγοῦ, φονεύουσι τῷ 765 τὸν ἐπίτροπον τοῦ Σαβίνου, καὶ ἀναγορεύουσιν ἕτερον ἡγεμόνα, τὸν Τόκον. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος ἐμβάλλει ἀμέσως εἰς Βουλγαρίαν, ἀναγκάζει τὸν Τόκον νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς περὶ τὸν Ἰστρον ἐλώδεις χώρας, καὶ ἐξακολουθεῖ τὴν διώξιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅπου ἐφονεύθησαν ὁ τε Τόκος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι πολέμιοι. Ἄλλος δὲ τις ἄρχων αὐτῶν, ὃν ὠνόμαζον Καμπαγάνον, κατέφυγεν εἰς τὴν ὀχυρὰν Βάρναν. Ἄλλ' ὁ τρόμος ὃν διέθωκαν οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε οἱ περὶ τὸν Καμπαγάνον, δολοφονήσαντες αὐτὸν παρέδωκαν τὴν πόλιν εἰς τοὺς ἡμετέρους. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔαρ ὁ βασιλεὺς, ἐπιβιβάσας ἐπὶ 2600 χελανδίων μέρος τοῦ πεζικοῦ, ἐξαπέστειλεν αὐτὸ πρὸς Μεσημβρίαν, Ἀγχίαλον, καὶ Ἰστρον ποταμὸν, στρατεύσας αὐτὸς διὰ ξηρᾶς μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ. Αἱ δυνάμεις τὰς ὁποίας παρεσκεύασεν ἦσαν τοσαῦται, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν διέθεσεν αὐτὰς τοσοῦτον ἐπιτήδειος, ὥστε ἡ ὀλοσχερὴς καταστροφή τῶν Βουλγάρων ἐφαίνετο ἄφευκτος· διότι ἦτο ἀπίθανον νὰ ἀνθεξώσιν εἰς τὰ τάγματα καὶ τὰς ἴλας ὅσαι ἐξώρμησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· ἡ ἀναγκασμένοι δὲ νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὸν Ἰστρον, ἐμελλόν νὰ εὕρωσι τὴν φυγὴν πεφραγμένην διὰ πολυαρίθμου στόλου καὶ στρατοῦ. Τῷ ὄντι ἅμα ὁ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης στρατὸς ἀφίκετο περὶ Μεσημβρίαν καὶ Ἀγχίαλον, οἱ Βούλγαροι, βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας τὸν ἔσχατον κίνδυνον, αἰς συμβάσεις τῷ βασιλεὶ ἐτρέποντο. » Ὁ Νικηφόρος, ὅστις ἱστορεῖ ἐτι τὰ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, δὲν λέγει τίνες ἦσαν αἱ συμβάσεις ἐκεῖναι· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, ὅτι δι' αὐτῶν οἱ Βούλγαροι ὑπέκυψαν αὐθις εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως· διότι ἄλλως δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τί οὗτος ἤθελεν ἀποδεχθῆ τὰς προτάσεις αὐτῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετ' ὀλίγον τρικυμία δεινὴ καταλαβοῦσα τὸν στόλον εἰς τὴν ἀλίμενον ἐκείνην παραλίαν καθωρμισμένον, πολλὴν ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸν φθοράν, καὶ κατεπόντισεν οὐκ ὀλίγον πλῆθος τῶν ἐπὶ τῶν πλοίων στρατιωτῶν. Κατὰ τὸν Νικηφόρον ὅμως αἱ περὶ εἰρήνης προτάσεις ἐγένοντο πρὸ τῆς τρικυμίας, ὅτε ὁ βασιλεὺς, σώζων ἀκεραίαν ἐτι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, οὐδένα εἶχε λόγον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἀρχικὸν βούλευμα τῆς ὀλοσχεροῦς δουλώσεως, ἂν ὅχι τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Μὴ παραλείψωμεν δὲ νὰ ἀναφέρωμεν τί ἔπραξεν ὁ βασιλεὺς πρὸς τοὺς νεκροὺς τῶν ἐν πελάγει θανόντων στρατιωτῶν, διότι ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ

κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον. Διέταξε νὰ περιβάλῃ διὰ δικτύων τὴν θάλασσαν, καὶ ἀνελκύσας οὕτω τὰ σώματα τῶν πνιγέντων, ἐπεμελήθη νὰ κηδευθῶσιν ἄξιοπρεπῶς. Μόνον δὲ ἄφρου συνετελέσθησαν ταῦτα πάντα ἐπέστρεψεν εἰς τὰ βασίλεια. Ἐξεθέσαμεν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ὅπως ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ὁ δὲ Θεοφάνης ἱστορεῖ ἄλλα καὶ ἄλλα. Δὲν λέγει τι περὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθησαν οἱ Βούλγαροι νὰ καθυποβάλῃσιν εἰς τὸν βασιλέα συμβάσεις. Ἀξιοῖ ὅτι μετὰ τὴν τρικυμίαν ὁ βασιλεὺς εἰσῆλθεν ἀδόξως ἐν τῇ πόλει, καὶ βεβαιοῖ ὅτι πάντα ταῦτα ἦσαν θεῖα δίκη, ἕνεκα τῶν ὅσα κατὰ τῆς θρησκείας ἔπραξεν. Ἐννοεῖται ὅτι καθὼς πάντοτε ὁ Νικηφόρος εἶναι πολὺ μᾶλλον ἀξιόπιστος· ὅπως δὲ πολλάκις συμβαίνει, ὁ Θεοφάνης ἀναγκάζεται καὶ ἐνταῦθα, ἐν μέσῳ τῆς ποικίλης αὐτοῦ συκοφαντίας καὶ κακοβουλίας, νὰ ἀποκλύψῃ τὸν εὐγενῆ τοῦ βασιλέως χαρακτῆρα, διότι ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς τὴν εὐσεβῆ ἐπιμέλειαν ἣν ἔλαβε περὶ τῆς κηδείας τῶν στρατιωτῶν, παραμείνας εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος τούτου.

Ἄλλ' οἰοῖδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὅροι εἰς οὓς ὑπέκυψαν οἱ Βούλγαροι τῷ 766, ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη μετὰ ἐπταετίαν νὰ στρατεύσῃ πάλιν κατ' αὐτῶν, διότι πιθανῶς παρεβίβασαν κατὰ τὸ ἔθος αὐτῶν τὰ συντεθειμένα. Τῷ ὄντι τῷ 773 παρασκευάσας στόλον χελανδίων διςχιλίων καὶ ἐπιβίβασθεις ἐπὶ τοῦ στόλου τούτου ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τε τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ. Συγχρόνως δὲ διέταξε τὰ ἱππικὰ συντάγματα νὰ ἐμβάλῃσιν διὰ τοῦ Αἴμου. Ἄλλ' ἅμα ἀφίκετο εἰς Βάρναν, ἔλαβε παρὰ τῶν κατεπτοημένων Βουλγάρων νέας πάλιν περὶ εἰρήνης προτάσεις. Διὰ τί ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, εἶναι ἄδηλον. Ὁ Θεοφάνης, ὃν καὶ μόνον ἔχομεν ὁδηγὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, λέγει ὅτι προσελθὼν μέχρι Βάρνης, ἐδειλίασε καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ, ὅτε δειλιάσαντες καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπέστειλαν δύο πρέσβεις αἰτοῦμενοι εἰρήνην. Ἡ κακοβουλία τοῦ χρονογράφου ἀποβαίνει ἐνταῦθα κωμική. Ὁ Θεοφάνης θέλει πρὸ πάντων νὰ καταδικάσῃ τὸν Κωνσταντῖνον· ὅθεν λέγει ὅτι ἐδειλίασε. Δὲν θέλει ὁμως ἐνταῦτῳ καὶ νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς Βουλγάρους· ὅθεν λέγει ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐδειλίασαν. Συγχρόνως δὲ ἀναγκάζεται νὰ ἐκθέσῃ τί πραγματικῶς συνέβη, καὶ ἐπιφέρει ὅτι οἱ Βούλγαροι καθυπέβαλον αἵτησιν περὶ εἰρήνης, ὅτι

αὕτη ἐγένετο δεκτὴ, ὅτι συνετάχθησαν περὶ αὐτῆς ἑγγραφοὶ ὁμολογίαι καὶ ὅτι ἐδόθησαν ἄμοιβαῖοι ὅρκοι, μήτε οἱ Βούλγαροι νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν ἐπιτραπέντων αὐτοῖς ὁρίων, μήτε ὁ βασιλεὺς νὰ ἐνοχλήσῃ αὐτοὺς ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν καλῶς διατὶ ὁ βασιλεὺς συνωμολόγησε τοσοῦτον ἐπιεικεῖς συνθήκας, ἐνῶ διὰ τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας παρεσκεύασεν, ἡδύνατο νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Ἄλλ' ὅτι ἐδειλίασεν εἶναι γελοῖον διότι ὅλας τὰς κακίας εἰμποροῦμεν νὰ τὰς ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ἀλλ' ἅπας αὐτοῦ ὁ βίος μαρτυρεῖ ὅτι ἦτο ὁ τολμηρότερος καὶ γενναϊότερος τῶν ἀνθρώπων. Καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ἔδωκε δεῖγμα ἐξαίρετον τῆς κατὰ τοῦτο ἀρετῆς αὐτοῦ μὴ στρατεύσας διὰ ξηρᾶς, ἀλλ' ἐπιβιθασθεὶς ἐξεπέτηδες ἐπὶ τοῦ στόλου ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς τε ναύτας καὶ τοὺς ἐπιβάτας, οἵτινες ἡδύνατο ἴσως νὰ σώζωσι τὴν μνήμην τῆς πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν κατὰ τὰ αὐτὰ παράλια συμβάσης συμφορᾶς. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνέκαθεν μόνον σκοπὸν εἶχε νὰ περιστείλῃ τοὺς Βουλγάρους ἐν τῇ ἐπιτραπείᾳ αὐτοῖς χώρα, καὶ ὅτι ἅμα οἱ Βούλγαροι ὑπέβαλον προτάσεις ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ, ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη αὐτὰς τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἶχε συγχρόνως κατασκευάσει εἰς ὅλας τὰς παρόδους ὀχυρώματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων κατέλιπεν ἀποχρώσας δυνάμεις.

Ἄλλὰ τὸ ἄγριον καὶ ἄπιστον ἐκεῖνο ἔθνος οὐδέποτε ἐτήρει συνθήκας καὶ ὅρκους. Μετ' οὐ πολὺ, καὶ ἐνῶ οἱ πρέσβεις τῶν Βουλγάρων ἦσαν ἐτι ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ βασιλεὺς μανηθάνει διὰ τῶν κρυπτῶν φίλων τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅτι ὁ Κύριος τῆς χώρας ταύτης ἐτοιμάζει νέαν ἐπιδρομὴν ἀνδρῶν 12,000, κατὰ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Σλαύων τῆς Βελζητίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ αἰχμαλωτεύσῃ αὐτοὺς καὶ μεταφέρῃ εἰς Βουλγαρίαν. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος ἵνα μὴ νοήσωσιν οἱ πρέσβεις ὅτι ἐπιχειρεῖ τι κατὰ τῆς χώρας αὐτῶν, ἀναγγέλλει ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Ἀράβων, καὶ ἀποστέλλει μάλιστα εἰς τὴν Ἀσιανὴν παραλίαν τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἅμα δὲ ἀποχαιρετίσας τοὺς πρέσβεις, καὶ βεβαιωθείς ὅτι ἀπῆλθον, ἐξορμᾷ ἐν πάσῃ σπουδῇ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ δυνάμειος ἰσχυρᾶς καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν Βουλγάρων, εἰς τὰ Λιθοσώρια, κατατροπώνει αὐτοὺς ὁλοσχερῶς. Ἀπὸ τοῦ κατορθώματος τούτου ἐπιστρέψας μετὰ πολλῶν λαφύρων καὶ αἰχμαλώτων ἐθριάμβευσεν εἰσελθὼν ἐν παρτατάξει εἰς

τὴν πόλιν, καὶ αὐτὸν πόλεμον τοῦτον ἐπωνόμασεν εὐγενῆ, λέγει ὁ Θεοφάνης, ὡς μηδενὸς αὐτῷ ἀντιστάντος, μηδὲ σφαγῆς, ἢ ἐκχύσεως χριστιανικῶν αἱμάτων γενομένης.» Ὁ ἀναίμακτος οὗτος πόλεμος ἰδὲν ἐνθυμίζει εἰς ἡμᾶς τὸν «ἄδακρον πόλεμον» ὃν ἐπανηγύρισε ποτὲ ἐν Σπάρτῃ ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος; Ἡ δὲ ταχύτης μὲ τὴν ὁποίαν συνεκεντρώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἐξεκίνησε κατὰ τῶν πολεμίων ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατὸς, ὃν τινες ἀναριθμοῦσιν εἰς 80,000 ἀνδρῶν, μαρτυρεῖ βεβαίως ὅποσον κηλῶς ὠργανωμένος καὶ ἀκριβῶς πειθαρχῶν διετέλει ἐπὶ Κωνσταντίνου ὁ στρατὸς οὗτος.

Μετὰ τὴν εἰς Λιθοσώρια νίκην ὁ Θεοφάνης ἱστορεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς «ἐξώπλισε πάλιν στόλον πολὺν καὶ εἰσαγαγὼν εἰς αὐτὸν καθ' ἑλληνικὸν χιλιάδας ἰβ'. ἀπέλυσε τοὺς στρατηγούς τῶν πλωϊμάτων πάντας σὺν αὐτῷ· αὐτὸς δὲ φοβηθεὶς (πάλιν φοβηθεὶς) ἔμεινεν εἰς τὸ *καβαλλαρικόν*(;)». Καὶ προελθόντος τοῦ στόλου μέχρι Μεσημβρίας, ἐπνευσε σφοδρὸς βορρᾶς, καταστρέψας τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων, μεθ' ὧν καὶ πολλοὶ ἀπώλοντο· ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐπέστρεψε μηδὲν ποιήσας. «Ὁ δὲ Τζέριγος (κατ' ἄλλους Τελέριγος ἢ Τελέριχος) ὁ Κύριος Βουλγαρίας γινούς ὅτι ἐκ τῶν οἰκείων αὐτοῦ τὰς βουλὰς αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς μαθηάνει, γράφει αὐτῷ ὅτι βουλὴ μοι ἔστι φυγεῖν καὶ ἐλθεῖν πρὸς σέ. Ἀλλὰ πέμψον μοι λόγον ἀπαθείας μου, καὶ τίνας φίλους ἔχεις ἐνταῦθα, ἵνα θαρρήσω αὐτοῖς καὶ συνδράμωσί μοι. Ὁ δὲ κουφότητι ἔγραψεν αὐτῷ, κακεῖνος μαθὼν ἐκούρασε πάντας (ἐφόνευσεν), ὅπερ ἀκούσας Κωνσταντῖνος πολλὰ τὰς πολιὰς αὐτοῦ ἔτιλεν.» Παραθέτομεν κατὰ λέξιν τὰς εἰδήσεις ταύτας τοῦ Θεοφάνους, διότι, σιωπήσαντος τοῦ Νικηφόρου ἀπὸ τοῦ ἔτους 769, οὐδένα ἤδη ἔχομεν τρόπον νὰ ἐξελέγξωμεν μέχρι τίνος ἔχονται ἀληθείας ἢ οὔ. Ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης παρατηρῶν τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον δειλίαν καὶ προσέτι εὐπιστίαν τῇ ἀληθείᾳ μωρὰν, ἴσως διστάσῃ νὰ ἀποδεχθῇ κατὰ γράμμα τὰ ἱστορούμενα, καὶ ἴσως μάλιστα ἐνθυμούμενος τὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν συμβᾶσαν ἐκ τρικυμίας εἰς τὰ αὐτὰ παράλια καταστροφὴν τοῦ στόλου, ὑποπτέυσῃ ὅτι ὁ Θεοφάνης, ἵνα καταστήσῃ σκοτεινότεραν τὴν εἰκόνα τῆς βασιλείας ταύτης, ἐπραξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ πομπέσεως τῶν πατριαρχῶν, ἦτοι ἐπανελάβε δις τὸ ἀπαξ γενόμενον σκάνδαλον. Πλὴν τούτου μετ' οὐ πολὺ ὁ Τζέριγος κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἔτυχεν αὐτόθι μεγάλων περιποιήσεων, ὅπερ δυσκόλως συμβιβάζεται μὲ τὴν δει-

νήν προδοσίαν ἦν πρὸ ὀλίγου λέγεται διαπράξας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε', στρατεύσας κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐν μηνὶ αὐγούστῳ τοῦ 775, ἔπαθε καθ' ὁδὸν ἄνθρακα εἰς τὸ σκέλος καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀδριανούπολιν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Σηλυβρίαν, ὅπου ἐπεβιβάσθη εἰς χελάνδιον ἵνα μετακομισθῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ἀπέθανε τῇ 16 Ἰουλίου πρὶν φθάσῃ εἰς τὰ ἴδια, ἐκ τοῦ ὄξυτάτου πυρετοῦ ὃν ἐπροξένησεν εἰς αὐτὸν τὸ ἐξάνθημα ἐκεῖνο.

Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ἀνεδείχθη πολὺ αὐστηρότερος καὶ ἐπιμονώτερος τοῦ πατρὸς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Λέων Γ' ἐσχεδίασε μᾶλλον ἢ ἐξετέλεσε τὰ περὶ τοῦτο τὸ μέρος βουλευμάτων αὐτοῦ. ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' οὐ μόνον πρῶτος ἐξετέλεσεν, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσε τὰ βουλευματα ταῦτα. Ἐντεῦθεν δὲ ὑβρίσθη μὲν πλειότερον ἢ ὁ πατήρ, ἀλλὰ πολλαὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτὸν βιαιοπραγιῶν ἔχονται πλειότερον ἀληθείας, ἢ αἱ ἀποδοθεῖσαι εἰς τὸν Λέοντα Γ'. Οἱ πολέμοι αὐτοῦ ἠδίκησαν τὸν ἄνδρα κατὰ τοῦτο, ὅτι ἠθέλησαν νὰ δεινώσωσι τὰς βιαιοπραγίας τὰς ὁποίας ὁμολογουμένως ἔπραξε, καὶ ἐπενόησαν πλείστας ἄλλας τὰς ὁποίας οὐδέποτε ἔπραξεν. Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη μετὰ πόσης ἐπιμελείας ἀνεζητήσαμεν τὴν περὶ τῆς δημοσίας αὐτοῦ πολιτείας ἀλήθειαν, ἀγωνισθέντες νὰ ἀνακαλύψωμεν, ἀνὰ μέσον τῆς τερατολογίας τῶν χρονογράφων καὶ τῶν συναξαριστῶν, τὴν γνησίαν τῆς ἱστορίας εἰκόνα. Περὶ τὴν ἀνακάθαρσιν ταύτην, ἣτις ἐνθυμίζει ὅπως οὖν τὴν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐπὶ τῶν παλιμψήστων χειρογράφων γινομένην ἐργασίαν, ὁδηγὸν κύριον ἐλάβομεν τὸν πατριάρχην Νικηφόρον. Ἀλλὰ προκειμένου νὰ συμπληρώσωμεν τὴν κρίσιν ἡμῶν ἐπιφέροντες ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς ἰδιωτικῆς πολιτείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀπαντῶμεν ὡς πρὸς αὐτὸν δὴ ἐκεῖνον τὸν κύριον ἡμῶν ὁδηγὸν δυσκολίαν τινὰ περὶ ἧς δεόν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον.

Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Θεοφάνην καὶ τοὺς συναξαριστάς, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε' ὑπῆρξε δειλὸς καὶ ἀπάνθρωπος. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο τινὲς εὐχαριστοῦμενοι προσθέτουσιν ὅτι ἐλάτρευε τὴν Ἀφροδίτην, θύων αὐτῇ ἐν νυκτὶ ἀνθρώπινα θύματα· ὅτι ἦτο θηριώδης πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν, τοὺς ὁποίους πολλάκις μὲν διέτασσε νὰ μαστιγώσωσι, πολλάκις δὲ αὐτὸς ὁ ἴδιος διὰ πυγμῶν καὶ λακτισμῶν ἀγενῶς καὶ ἀναξιοπρεπῶς ἐτιμῶρει· ἐπὶ πᾶσι δὲ ὅτι ὑπῆρξεν ἐκδοτος εἰς δει-

νήν περὶ τὴν δίκαιαν ἀκολασίαν. Ὁ Νικηφόρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ οὐδὲν τοιοῦτο ἀναφέρει, καὶ ἀπ' ἐναντίας μνημονεύει γεγονότων μαρτυρούντων τὴν φιλάνθρωπίαν καὶ τὴν γενναιότητα τοῦ ἀνδρός. Ἀλλὰ εἰς ἐν τῶν χειρογράφων τοῦ Θεοφάνους σώζεται περικοπὴ τις περιλαμβάνουσα ἐν εἴδει ἀνακεφαλαιώσεως τῆς ὅλης τοῦ Κωνσταντίνου πολιτείας ἅπασαν τὴν πρὸ μικροῦ συνοψισθεῖσαν τερατογραφίαν, καὶ ταύτην ὡς γνώμην τοῦ Νικηφύρου· διότι προοιμιάζει ἡ περικοπὴ ἐκείνη διὰ τῶν λέξεων «περὶ οὗ (τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου) καὶ ὁ θεὸς Νικηφόρος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, τοιαύδε φησίν.» Τὸ καθ' ἡμᾶς τοσοῦτον πεπεισμεθα ὅτι ἡ περικοπὴ αὕτη δὲν εἶναι ἔργον τοῦ καλοῦ καὶ καλοῦ ἐκείνου ἀνδρός, ὥστε οὐδόλως ἠθέλομεν μνημονεύσει αὐτῆς, ἐὰν ὁ περιφανὴς Πεταύτιος δὲν ἐπεσύναπτεν αὐτὴν ἐν τῷ τέλει τῶν εἰς Νικηφόρον σημειώσεών του ὡς κρίσιν ἀναμφισβήτητον τοῦ πατριάρχου. Ἐνώπιον τῆς γνώμης ταύτης εἶναι ἀδύνατον νὰ σιωπήσωμεν. Ἐκθέτομεν λοιπὸν τοὺς λόγους δι' οὓς ὑπολαμβάνομεν τὸ ἔργον ὡς νόθον καὶ ὑποβολιμαῖον. Ἐν πρώτοις ἡ μακρὰ αὕτη καὶ ὕβριστικὴ περὶ Κωνσταντίνου κρίσις εἰς οὐδὲν τῶν τοῦ Νικηφόρου χειρογράφων ἀναφέρεται. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἀναφερθῇ, ἐνῷ ἡ ἱστορία τοῦ Νικηφόρου, ὅπως ἐπὶ Φωτίου τοῦ πατριάρχου ἐσώζετο, ἀπολήγει εἰς τὸ ἔτος 769, ἥτοι ἐπταετίαν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ δὲ περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπὴ περιλαμβάνει κρίσιν γενικὴν περὶ ὁλοκληροῦ τῆς βασιλείας ταύτης, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις μνημονεύει γεγονότων τοῦ τελευταίου τῆς βασιλείας ταύτης ἔτους; Πλὴν τούτου οὐ μόνον ἅπαν τῆς περικοπῆς ταύτης τὸ πνεῦμα ἀντιβαίνει ἀντικρυς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς σχετικῆς μετριοπαθείας καθ' ὃ ἔγραψεν ὁ Νικηφόρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ καθέκαστα περιλαμβάνει πράγματα ἀριδὴλως μαρτυροῦντα ὅτι δὲν ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ὀνομάζει, λόγου χάριν, τὸν βασιλέα κοπρόνουν καὶ κοπρώνυμον, ἐνῷ ὡς ἡξεύρομεν ἤδη ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, καίτοι ἀναφέρων πλειστάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ του τὸ τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα, οὐδέποτε ἐπεσύναπεν εἰς αὐτὸ τὸ κακὸν ἐκείνο ἐπώνυμον καὶ οὐδέποτε διηγῆθη τοὺς μύθους δι' ὧν οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, καὶ ἰδίως ὁ Θεοφάνης, ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσι δῆθεν αὐτό. Ἰπῶς δυνάμεθα λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ ἐκείνῃ ἀνακεφαλαιώσει μετεχειρίσθη ὁ Νικηφόρος ἐπωνυμίαν τοῦ βασιλέως, περὶ ἧς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην νύξιν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἔδωκεν; Ἴνα ἀποδείξῃ ὅτι αἱ νίκαι τὰς ὁποίας

ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον αἱ ἐμβρόντητοι καὶ λυσσώδεις ὁμόφρονες αὐτοῦ» ἦσαν ἅπασαι τῆς φαντασίας αὐτῶν ἐπινοήματα, ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπὴ βεβαιοῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς, στρατεύσας ποτὲ κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἔπαθε «κατὰ τὴν Ἀχελῶν καλουμένην πόλιν» ἦτταν ὁλοσχερῇ καθ' ἣν ἅπας σχεδὸν ὁ στρατὸς αὐτοῦ «ἔργον τῆς Σκυθικῆς μαχαίρας γέγονεν.» Ἀλλὰ πόλιν Ἀχελῶν οὔτε ὁ Νικηφόρος οὔτε ὁ Θεοφάνης ἀναφέρουσι, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον μνημονεύουσι τῆς φοβεράς ἐκείνης τοῦ στρατοῦ πανωλεθρίας περὶ Ἀχελῶν πόλιν. Πῶς δὲ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Νικηφόρος καὶ αὐτὸς ὁ Θεοφάνης ἐλησμόνησαν νὰ παραθέσωσι τοιοῦτο σπουδαῖον γεγονὸς ἐν τῇ συνεχείᾳ τῶν ἱστοριῶν αὐτῶν, ἔπειτα δὲ ὁ Νικηφόρος ἐν μόνῃ τῇ ἀνακεφαλαιώσει τῆς τοῦ Κωνσταντίνου βασιλείας ἐνόμισεν εὐλογον νὰ μνημονεύσῃ τοῦ γεγονότος ἐκείνου; Καὶ ἔπειτα οὐδὲ ἄλλως γινώσκομεν πόλιν Ἀχελῶν καλουμένην· ὥστε πολὺ ὑποπτεύομεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ παραφθορὰ τῆς Ἀγχιάλου, περὶ ἣν καὶ ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Θεοφάνης λέγουσιν ὅτι δις ἀπῆντησε τοὺς Βουλγάρους ὁ Κωνσταντῖνος. Δυστυχῶς ὅμως διὰ τὴν προκειμένην περικοπὴν, τὴν μὲν πρώτην φορὰν ἀμφότεροι λέγουσιν ὅτι οἱ Βούλγαροι κατὰ κράτος ἠττήθησαν, τὴν δὲ δευτέραν οὐδέτερος ἀναφέρει μάχην, ὁ δὲ Νικηφόρος βεβαιοῖ ὅτι οἱ Βούλγαροι καταπτοηθέντες ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως συγκεντρωθείσης πεζικῆς δυνάμεως «εἰς συμβάσεις τῷ βασιλεῖ ἐτράποντο.» Ἐξ ὅλων τούτων συμπεραίνομεν ὅτι ἢ εἰς τὸν Νικηφόρον ἀποδιδομένη ἐκείνη κρίσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ κακόβουλον καὶ ἀνεπιτήδειον ἐπινόημα μεταγενεστέρου τινὸς ἐμπαθεστάτου καὶ ἀμαθεστάτου σχολιαστοῦ ἢ ἀντιγραφέως.

Ἐχει ὅμως ἡ ἀνὰ χεῖρας περικοπὴ καὶ τινα ἀξίαν, διότι ἐν τῷ προοιμίῳ ὁμολογεῖ γεγονὸς, ὅπερ ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ἐτέρου χρονογράφου, τοῦ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ, καὶ, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τοῦ Θ' κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅτι δηλαδὴ ὑπῆρχον πολλοὶ οἱ τὰ ἐναντία περὶ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου φρονήσαντες καὶ γράψαντες. Τὰ ἔργα αὐτῶν ἐξηφανίσθησαν, ὡς μὴ ὤφειλεν, ὑπὸ τῆς θρησκομανίας τῆς βραδύτερον θριαμβευσάσης ἀντιπάλου μερίδος. Ἀλλ' ἐκ τῆς ὁμολογίας τῶν δύο προαναφερθέντων χρονογράφων μανθάνομεν, ὅτι πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ παραστήσαντες τὸν ἄνδρα ὡς ἡγεμόνα εὐτυχῇ, περιφανῇ διὰ τὰ κατὰ τῶν πολεμίων κατορθώματα, διαπρέψαντα δὲ ἐπὶ συνέσει καὶ δεινῇ ἐπαγαγόντα κατὰ τῆς δεισι-

δαιμονίας πληγὴν. Ἡ κρίσις λοιπὸν, ἣν μετὰ τοσούτου κόπου περὶ αὐτοῦ ἐξηγάγομεν ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεως καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν σωζομένων χρονογράφων, ἔχει τοὺς συμμαρτυροῦντας πολλοὺς καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν συγχρόνων. Καὶ ἂν, ἐπειδὴ αἱ μαρτυρίαι αὗται δὲν περιεσώθησαν ὁλόκληροι, ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν πλείοτερον τὰ περὶ τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἰδιωτικῆς πολιτείας τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, γεγονότα ὅμως τινά, τὰ ὅποια περιῆλθον ὡς ἐκ θαύματος εἰς γνῶσιν ἡμῶν χάρις ἰδίως εἰς τὴν εὐγενῇ φιλαλήθειαν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, παρέχουσιν ἡμῖν τὸν τρόπον τοῦ νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι ὅσα οἱ ἄλλοι χρονογράφοι φλυαροῦσι περὶ τῆς ἀπανθρωπίας καὶ τῆς θηριώδους καὶ ἀκολάστου κατ' οἶκον διαίτης τοῦ βασιλέως, εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόστατα. Εἶδομεν ὅπόσον εὐμενῶς καὶ φιανθρώπως ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς δυστυχεῖς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσοι, πολιορκουμένου ἐν αὐτῇ τοῦ Ἀρταβασδοῦ, κατέφυγον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ βασιλέως ἀποθηήσκοντες τῆς πείνης. Εἶδομεν μετὰ πόσης εὐλαθείας ἐπεμελήθη νὰ ἀνελευσθῶσιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης οἱ νεκροὶ τῶν περὶ Ἀγχίαλον πνιγέντων στρατιωτῶν αὐτοῦ, ἵνα κηδευθῶσιν ἀξιοπρεπῶς. Εἶδομεν ὅπόσον ἐπιεικῆς ἀνεδείχθη πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ σύζυγον Εἰρήνην καὶ τὴν θυγατέρα Ἀνθοῦσαν, καίτοι ἀμφοτέραι οὐδέποτε ἐπέισθησαν νὰ ἀσπασθῶσι τὰ θρησκευτικὰ δόγματα τῆς μεταρρυθμίσεως. Περὶ δὲ τῶν ἡθῶν τὰ ὅποια ἐπεκράτουν τότε ἐν τῇ αὐλῇ, μαρτυροῦσιν ἥ τε χρηστότης ὅλων τῶν συζύγων καὶ τῶν τέκνων καὶ πρὸ πάντων αἱ περίπυστοι ἀρεταὶ τῆς πρὸ μικροῦ μνημονευθείσης θυγατρὸς. Πρὸς τοῦτοις ὁ Νικηφόρος ἀναφέρει καὶ ἄλλην φιλάνθρωπον τοῦ βασιλέως πρᾶξιν, ὅτι ἐν ἔτει 769 ἐφρόντισε νὰ λυτρώσῃ διὰ δώρων ἀξιολόγων διςχιλίους καὶ πεντακοσίους αἰχμαλώτους οὓς οἱ σλαῦοι εἶχον ἀπαγάγει ἀπὸ τῶν νήσων Ἰμβρου, Τενέδου καὶ Σαμοθράκης, καὶ εἰς οὓς προσελθόντας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπεδαψίλευσε τὴν προσήκουσαν βοήθειαν. Ἐν γένει λοιπὸν δυνάμεθα θαρρύντως νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐνῶ οὐδεμία ἐκ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Κωνσταντῖνον κακιῶν πιστοποιεῖται ἀποχρώντως, πολλαὶ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ συνομολογοῦνται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀσπονδοτέρων τοῦ ἀνδρὸς πολεμίων. Ῥίπτοντες δὲ ἐνταῦθα ἐν τελευταῖον βλέμμα ἐπὶ τῆς ὅλης ταύτης ἱστορικῆς εἰκόνης, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων ὅτι ἡ στρατιωτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἰκανότης εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ὁ στρατὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὀργανώθη ὑπ'

αὐτοῦ ἐπιτηδεύοντα καὶ πολλάκις ἐνίκησε νίκας λαμπράς. Ναὶ μὲν ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν εἶχε τὸ δημιουργικὸν τοῦ πατρὸς του πνεῦμα. Ὁ Λέων διωργάνωσε τὴν μεταρρύθμισιν, ὁ Λέων ἐξέδωκε τοὺς περὶ αὐτῆς θρησκευτικούς, ἀστικούς, ἀγροτικούς, οἰκονομικούς, κοινωνικούς νόμους. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἤθελεν ἴσως ἐκδώσει τοὺς νόμους τούτους. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, βεβαίως ἐδειξε πνεῦμα πρακτικώτερον τοῦ πατρὸς. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέθετο, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι ἡ κοινωνία ἐκείνη νοσεῖ ἕνεκα τῶν ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν αὐτῆς δοξασιῶν· δὲν ἐνόησεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι τὸ κύριον τῆς νόσου ταύτης φάρμακον, ὃ ἐστὶ τὸ ὄργανον τῆς ὅσον ἐνδέχεται ἐκτενεστέρας διαδόσεως τῆς παιδείας εἰς τὸν λαόν, ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνεύρετον· ἐπίστευεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἀρκεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὴν καχεξίαν ταύτην· ἐπὶ πᾶσιν ἔβλεπεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους ἀπέκρουε τὴν προτεινομένην αὐτῷ θεραπείαν. Τούτων τεθέντων, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησεν, ὅτι ὁ πατήρ αὐτοῦ δὲν ἠθέλησε νὰ ἐννοήσῃ· ὅτι δηλαδὴ ἐπειδὴ εἶχεν ἐμπρὸς τοῦ κοινωνίαν νοσοῦσαν ἅμα καὶ δυστροποῦσαν, ἡ αὐστηρότης ἦτο κακὸν ἀναπόφευκτον. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐντεῦθεν ἡ ὄλη αὐτοῦ μορφή δὲν παρίστησεν ἡμῖν τὴν μεγαλοφυᾶ ἰλαρότητα τοῦ Λέοντος Γ', ἀλλὰ μᾶλλον ἀγριωπόν τινα τῇ ἀληθείᾳ δραστηριότητα. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ἐν ταύτῃ ὅτι ἐνῶ διὰ τῶν μειλιχίων τοῦ Λέοντος τρόπων ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις εἶχε μείνει γράμμα νεκρὸν, διὰ τῆς ἀδυσωπότητος ἐνεργείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' προήχθη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἂν ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐλάμβανε διάδοχον ὅμοιον ἑαυτοῦ, τὸ ἔργον ἤθελε πιθανῶς τελεσφορήσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Πρώτη κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως.

Λέων Δ'. Εἰρήνη καὶ Κωνσταντῖνος ΣΤ'.

Ἄλλ' ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Λέοντος Γ', ἡ τροπολογηθεῖσα ἤδη ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Κωνσταντίνῳ Ε', ἐπέπρωτο ὅλως νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὴν τρίτην γενεὰν τῆς δυναστείας ταύτης. Ὁ ὁμώνυμος τοῦ πάππου του Λέων Δ', ὅστις διεδέξατο τὴν ἀρχὴν τῷ 775, ἦτο χρηστὸς μὲν ἀνὴρ,

χαρακτήρ δὲ ἀσθενής. Ἀνετράφη μὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὰ δόγματα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως, ἥτις ἀπητεῖτο ἵνα συμπληρωθῇ ἡ τῶν ἀποφασισθέντων ἐκτέλεσις. Ἡ ἀντίπαλος μερίς, ἥτις εἶχεν ἐντελῶς καταβληθῇ ὑπὸ τῆς σιδηρᾶς τοῦ Κωνσταντίνου χειρὸς, ἤρχισεν ἀμέσως πάλιν νὰ κινῆται καὶ ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος, ὅσῳ ἡ βασιλίςσα Εἰρήνη, παραβαίνουσα τοὺς ὅρκους οὓς εἶχε δώσει πρὸς τὸν πενθερὸν αὐτῆς, περιῆλθεν ἅμα μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς συνεννοήσεις πρὸς τὴν μερίδα ἐκείνην. Ἐπολιτεύθησαν δὲ οἱ σύμμαχοι οὗτοι μετὰ τοσαύτης ἐπιτηδειότητος, ὥστε ὁ Λέων Δ', εὐχερῶς ἐνέπεσεν εἰς τὰς παγίδας τὰς ὁποίας ἔστησαν αὐτῷ.

Οἱ πολέμιοι τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως δὲν ἀπεκάλυψαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁλόκληρον αὐτῶν τὸ βούλευμα, δὲν ὠμίλησαν περὶ καταργήσεως τῶν δογμάτων καὶ τῶν νόμων τῆς μεταρρυθμίσεως, διότι ἤξευρον ὅτι ὁ Λέων Δ' ἤθελε τὴν διατήρησιν τῶν δογμάτων τούτων καὶ τῶν νόμων, καὶ εὐλόγως ὑπέθεσαν ὅτι, ἐὰν διὰ μιᾶς ἀντεστρατεύοντο κατ' αὐτῶν, ἤθελον παροξύνει μᾶλλον ἢ ἐλαττώσει τὴν ἐπιμονὴν τοῦ βασιλέως. Ὅθεν προετίμησαν νὰ παραστήσωσιν αὐτῷ ὅτι τὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἐνεργηθέντα ὑπερέβαλον τὸ γράμμα τῶν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ψηφισθέντων, καὶ ὅτι ἵνα καταπαύσῃ ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα πολλὴ δυσἀρέσκεια, ὁ βασιλεὺς δὲν εἶχεν εἰμὴ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν τεθέντων ὑπὸ τοῦ πάππου του καὶ αὐτῆς τῆς συνόδου. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶχον ἐπαγωγόν τι πρόσχημα, διότι ἀληθῶς εἰπεῖν οὔτε ὁ Λέων Γ' οὔτε ἡ σύνοδος ἐψήφισαν τὴν κατάργησιν τῶν μοναστηρίων καὶ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ἀλλ' ἦτο ἐπίσης ἀληθές ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπιχειρήσας νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῶν εἰκόνων ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τῆς συνόδου ὀρισθέντα, ἀπῆντησε τοσαύτην ἀντίστασιν παρὰ τοῖς μοναχοῖς, ὥστε ἐνόησεν ὅτι ἐὰν δὲν ἐπέμρωτο νὰ μείνωσι γράμμα νεκρὸν τὰ ἀποφασισθέντα, ἦτο ἀνάγκη νὰ τεθῇ ἐκ μέσου τὸ πρόσκομμα τοῦτο. Ἡ κατάργησις λοιπὸν τῶν μοναστηρίων ὑπῆρξε παρακολούθημα ἀπαραίτητον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὀρισθέντων, τὰ ὁποῖα ἢ ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῶσι, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ καταβληθῇ τὸ κώλυμα, ἢ νὰ μὴ ἐφαρμοσθῶσι ποτέ, ἐὰν ἡ βασιλεία ὑπεχώρει ἐνώπιον τοῦ κωλύματος. Ὁ Λέων Δ' ὅμως, ὅστις δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ

πατρός του ἀρξάμενην πάλην, ἔδωκε προθύμως ὧτα ἀκροάσεως εἰς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν εἰσηγήσεις, νομίζων ὅτι τοιοῦτοτρόπως θέλει ἅμα μὲν τηρήσει τὰ ἀποφασισθέντα, ἅμα δὲ ἀπαλλαγῇ τῶν κραυγῶν καὶ τῶν ἀντενεργειῶν τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιπάλου μερίδος. Ὅθεν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ καταγώγια αὐτῶν ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὅτι θέλουσι διάγει ἐν εἰρήνῃ, καὶ πλὴν τούτου ἐπέτρεψε νὰ προάγωνται οὗτοι εἰς τὰ ὕπατα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματα, ὅπερ ὁ πατήρ του εἶχεν ἀπαγορεύσει.

Ἄλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ δὲν ἠρέσθησαν εἰς τοῦτο. Ὁ Λέων Δ' εἶχεν οὐ μόνον ἀσθενῇ χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ κρᾶσιν ἀσθενῇ. Οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ λοιπὸν ἐφοβοῦντο μήπως ἀποθάνῃ πρὶν ἡλικιωθῇ ὁ νεαρὸς αὐτοῦ υἱὸς Κωνσταντῖνος, ἡ δὲ ἀρχὴ περιέλθῃ εἰς τοὺς θεῖους αὐτοῦ, οἵτινες ἐφαίνοντο μᾶλλον τοῦ Λέοντος Δ' διατεθειμένοι καὶ δυνάμενοι νὰ στηρίξωσι τὴν σημαίαν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἦσαν δὲ οἱ θεῖοι οὗτοι οἱ ἀπὸ τῆς τρίτης γυναικὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε' γεννηθέντες πέντε υἱοί· Χριστοφόρος καὶ Νικηφόρος, οἱ ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς ἀναγορευθέντες καίσαρες· Νικήτας, εἰς ὃν ὡσαύτως ὁ πατήρ εἶχεν ἀπονείμει τὸ τοῦ νωβελισσίου ἀξίωμα, καὶ Ἀνθιμος καὶ Εὐδόκιμος ἢ Εὐδόξιος. Ὅθεν ἵνα ἐξασφαλισθῶσιν ἀπὸ τούτων, συνεβούλευσαν τὸν Λέοντα Δ' νὰ ἀναγορεύσῃ ἀμέσως τὸν υἱὸν αὐτοῦ βασιλέα, καὶ, ἵνα προσοικειωθῇ ἐπὶ τούτῳ τοὺς πολλοὺς, νὰ διανείμῃ εἰς αὐτοὺς δωρεὰς διαψιλεῖς ἐκ τῶν ταμειευθέντων ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χρημάτων. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα ἐνηργεῶντο ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Εἰρήνης, ἣτις εἶχε μέγιστον εἰς τοῦτο συμφέρον, πεποιθυῖα ὅτι ἤθελεν εἶναι παντοδύναμος, βασιλεύοντας τοῦ υἱοῦ αὐτῆς· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἦσαν τόσον σύμφωνα πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν δύο εἰκονομάχων βασιλέων (διότι ὅ,τε Λέων Γ' εἶχε στέφει τὸν Κωνσταντῖνον, μονοετῇ ἔτι ὄντα, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ὡσαύτως μονοετῇ εἶχε στέφει τὸν Λέοντα Δ') ὥστε οἱ ἄρχοντες τῶν θεμάτων, ἥτοι οἱ γενικοὶ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, καίτοι ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν μεταρρύθμισιν, οὐδαμῶς ὑπέλαβον ἄτοπον νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐννοεῖται ὡσαύτως ὅτι ἡ περὶ τούτου πρότασις δὲν ἠδύνατο εἰμῇ νὰ ἦναι σφόδρα ἄρεστή εἰς τὸν Λέοντα Δ'. Καὶ ὅμως εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον νὰ παραδεχθῇ αὐτήν. Διένειμε μὲν εἰς τὸν λαὸν χρήματα οὐκ ὀλίγα, ἀλλ' ὅτε ὁ λαὸς οὗτος, προῖσταμένων τῶν ἀρχόντων, καθυπέβαλεν αὐτῷ ἐπισήμως τὴν περὶ ἀναγορέσεως τοῦ

νεαροῦ Κωνσταντίνου αἵτησιν, ἀπεκρίθη ὅτι, ἓνα μόνον ἔχων υἱόν, φοβεῖται νὰ πράξῃ τοῦτο μήπως εἰάν ἀποθάνῃ πρὶν ἢ ἐκεῖνος ἡλικιωθῇ, ἐκλέξωσιν ἕτερον βασιλέα, καὶ θανατώσωσι τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἄρχοντες καὶ λαὸς ἐβεβαίωσαν μεθ' ὅρκων ὅτι οὐδέποτε θέλουσιν ἐκλέξει ἕτερον βασιλέα, ἐγένετο τελευταῖον ἡ ἀναγόρευσις ἐν πανηγυρικῇ τελετῇ, καθ' ἣν ὁ Λέων Δ', ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οὐδεμίαν εἶχε δυσπιστίαν πρὸς τοὺς ἑτεροθαλεῖς ἀδελφούς, ἀπένειμε συγχρόνως τὸ τοῦ νωβελισσίμου ἀξίωμα εἰς τοὺς δύο νεωτέρους ἐξ αὐτῶν, οὔτινες δὲν εἶχον ἔτι λάβει τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο περὶ τὰ μέσα ἀπριλίου τοῦ 776 ἔτους, 7 μῆνας μετὰ τὴν ἀνάβασιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Λέοντος Δ'.

Ἐνῷ ὅμως ταῦτα ἐνηργοῦντο ὑπὸ τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, δὲν ἔμεινεν ὅλως ἄπρακτος καὶ ἡ μερίς τῆς μεταρρυθμίσεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν θεμάτων οἱ εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀνήκοντες, εἶχον συμπράξει εἰς τὴν τοῦ νέου Κωνσταντίνου ἀναγόρευσιν, καὶ διότι τὸ πρᾶγμα ἦτο ἐκ τῶν εἰθισμένων, καὶ διότι ὁ Λέων Δ' ἐφάνη μὲν κατὰ τι ἐπιεικέστερος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νέων νόμων καὶ δογματῶν, ἀπεφάνετο ὅμως συγχρόνως ὅτι θέλει τηρήσει τὰ ὑπὸ τοῦ πάππου καὶ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ὀρισθέντα· ἀλλ' ὑπῆρχον φαίνεται ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄνδρες τινὲς ἀνήκοντες ἰδίως εἰς τὸν στρατόν, οὔτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐδυσπίστησαν πρὸς τὸν Λέοντα Δ' καὶ ὑπώπτεισαν ὅτι ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἦτο τόσον ἀθῶα, ὅσον ὑπελήφθη ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῶν θεμάτων. Ὅθεν μὴν εἰσέτι δὲν εἶχε παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως ἐκείνης, ὅτε τινὲς τῶν ἀνωτέρων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν καὶ τῶν αὐλικῶν συνώμοσαν ἵνα ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν ἑτεροθαλῆ τοῦ Λέοντος Δ' ἀδελφόν, τὸν καίσαρα Νικηφόρον. Ἀνακαλυφθείσης δὲ καὶ περισταλείσης τῆς συνωμοσίας, ὁ Λέων Δ' ἔδειξεν αὐθις τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ καὶ δικαιοσύνην, διότι δὲν ἔκρινε τοὺς ἐνόχους αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ συγκαλέσας Σιλέντιον ἀνέθηκεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστάτους τοῦ κράτους ἄρχοντας τὴν ἀνάκρισιν καὶ τὴν κρίσιν τῆς ὑποθέσεως. Καὶ ἔκριναν μὲν οὗτοι ἀξιόως θάνατον τοὺς ἐνόχους, συνεφώνησε δὲ εἰς τοῦτο καὶ ὁ λαὸς σύμπας, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ταύτης, συγχωρήσας τὸν ἀδελφόν, καὶ ἐξορίσας ἀπλῶς μετὰ τινὰς ἐλαφρὰς ποινὰς τοὺς συνεργοὺς αὐτοῦ εἰς Χερσῶνα, ὑπὸ αὐστηρὰν ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν.

Ἡ συνωμοσία αὕτη ὅσῳ εὐχερῶς καὶ ἂν κατεβλήθη, ἀπέδειξεν εἰς τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστὰς ὅτι ὁ ἐπικιδυνότερος αὐτῶν πόλεμιος ἦτο ὁ στρατός. Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ συμβουλευσῶσι τὸν Λέοντα Δ' νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην τινὰ στρατείαν, ἐν μέρει μὲν ἵνα ἀποσχολήσῃ μακρὰν τῆς πρωτευούσης τὰ ἀντίπαλα ἐκεῖνα τάγματα, ἐν μέρει δὲ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ταῦτα τριβόμενα ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ταύτῃ θέλουσιν ἀνανεωθῇ, καὶ ὅτι ἡ ἀνανέωσις θέλει ἐνεργηθῇ ἐξ ἀνθρώπων ὁμοφρόνων. Ὁ εὐλογώτερος πόλεμος ἦτο ὁ κατὰ τῶν Βουλγάρων, διότι ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δὲν προέφθασε νὰ διεξαγάγῃ τὸ τελευταῖον αὐτοῦ ἐπιχείρημα κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ δὲν ἤθελον τὸν πόλεμον τοῦτον. Ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ ὁ στρατός οὔτε ἀρκετὰ μακρὰν τῆς πρωτευούσης ἤθελεν εἶναι, οὔτε πολυχρόνιον στρατείαν προέκειτο νὰ ἐπιτελέσῃ. Εἶχον δὲ πρόφασιν τινὰ εὐπρόσωπον, ἵνα ἀποφύγῃ τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον· διότι ἐν ἔτει 777 ὁ τῶν Βουλγάρων κύριος Τζέριγος κινδυνεύσας, ἴσως ἔνεκα τῶν πολλῶν φόνων οὓς ὡς εἶδομεν διέπραξε, κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου δεξιωθείς εὐμενῶς ὑπὸ τοῦ Λέοντος Δ' ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἀνηγορεύθη πατρίκιος, καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν ἐξαδέλφην τῆς βασιλίδος Εἰρήνης. Ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονός ἐπρεπε νὰ προκαλέσῃ νέαν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείαν, οἵτινες, στερηθέντες τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν καὶ διηρημένοι ὄντες ὡς ἐκ τούτου, εὐχερέστερον ἠδύναντο νὰ καταβληθῶσιν. Ἐπαναλαμβάνομεν δὲ ὅτι ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν προσφυγὴ αὕτη τοῦ Τζερίγου δυσκόλως συμβιβάζεται μετὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἱστορούμενα, ὅτι αὐτὸς ἀπατήσας τὸν πατέρα τοῦ Λέοντος Δ' καὶ μαθὼν παρ' αὐτοῦ τίνας ἔχει φίλους ἐν Βουλγαρίᾳ, ἐθανάτωσε τούτους ἅπαντας. Ἄν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἂν δηλαδὴ ὁ Τζέριγος, πρὸ μικροῦ ἐτι δι' ἀπάτης αἰσχυρᾶς ἤθελε καταφέρει πληγὴν τοσοῦτον καιρίαν εἰς τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπιρροὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ὁ Λέων Δ' ἠδύνατο μὲν πάντοτε νὰ δεχθῇ τὸν πρόσφυγα διὰ λόγους πολιτικούς, ἀλλὰ δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ἤθελεν ἐπισωρεύσει εἰς αὐτὸν τοσαῦτα ἐξαίρετου εὐνοίας δείγματα. καὶ πρὸ πάντων διατὶ ἤθελε συνδεθῇ μετ' αὐτοῖ διὰ στενοῦ συγγενείας δεσμοῦ.

Ὅπως δὲ ποτε ὁ Λέων Δ' ἐπέισθη νὰ ἐκπέμψῃ τὸν στρατὸν οὐχὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ κατὰ τῶν Ἀράβων, οἵτινες ἐπεχειροῦν πάντοτε ἐπιδρομάς τινας εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, οὐδὲν ὅμως ἔπραξαν ἱκανὸν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν ἰδιάζουσαν τοῦ βασιλέως προσοχὴν. Ἀπαντα

τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ στρατιωτικά σώματα, συμποσούμενα εἰς 100 χιλ. ἀνδρῶν, καὶ τεθέντα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἡγεμονίαν τοῦ Μιχαήλ Λαχανοδράκοντος, ἐνέβαλον τῷ 778 εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἐπολιορκήσαν τὴν Γερμανίκειαν. Καὶ τὸ μὲν φρούριον τοῦτο δὲν ἐκυρίευσαν, ἀλλὰ δεινῶς ἐλεηλάτησαν πᾶσαν τὴν Συρίαν, παρέλαβον πλεῖστα λάφυρα καὶ πλείστους αἰχμαλώτους καὶ κατετρόπωσαν τὸν ἀραβικὸν στρατὸν, τὸν ἀγωνισθέντα νὰ ἀντιταχθῇ κατ' αὐτῶν ὥστε ἡ προσδοκία ἐφ' ἧ συνεβουλεύθη ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐματαιώθη ὁλοσχερῶς, ὁ δὲ βασιλεὺς, ὅστις ὑπενέδιδε μὲν εἰς τὰς εἰρηγήσεις τῶν μεταρρυθμιστῶν, ἀλλὰ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἐπραττεν εἰλικρινῶς, ἀντήμειψε τὸν Μιχαήλ Λαχανοδράκοντα, ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ θριαμβεύσῃ μετὰ τῶν συναγωνιστῶν τὰ ἐπινίκια ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ καλὶφης Μαχαδῆς, ἵνα ἐκδικήσῃ τὴν ἥτταν ἣν εἶχε πάθει, ἐξέπεμψε στρατὸν πολυάριθμον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅστις προελάσας μέχρι τῆς Φρυγίας, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τοῦ Δορυλαίου. Ὁ Λαχανοδράκων εἴτε οἰκοθεν εἴτε ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως, ὡς λέγεται, ἀπέφυγε πᾶσαν ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν στρατὸν τοῦτον μάχην· περιζώσας δ' αὐτὸν πανταχόθεν καὶ διακωλύσας πᾶσαν αὐτοῦ τροφοδότησιν, ἔφερον αὐτὸν εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν καὶ ἠνάγκασεν ἐντὸς 17 ἡμερῶν νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος καὶ κακῶς ἔχων ἐν Συρίᾳ. Πάλιν δὲ τῷ 780, ὁ καλὶφης ἐξέπεμψε τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς, τὸν Ἀραρὺν καὶ τὸν Ὀθμᾶν, εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἐκ τούτων ὁ Ἀραρὺν, ἐμβαλὼν εἰς τὸν Πόντον, κατηνάλωσεν ἅπαν τὸ θέρος εἰς τὴν πολιορκίαν φρουρίου τινός· καὶ ἐγένετο μὲν κατὰ σептέμβριον κύριος αὐτοῦ διὰ συνθηκῶν, ἀλλ' ὁ στρατὸς οὐ προΐστατο ἐξασθενήσας, οὐδὲν ἕτερον ἠδυνήθη νὰ διαπραξῇ. Τὸν δὲ Ὀθμᾶν ἄγοντα 50,000 ἀνδρῶν, ἀπῆντησεν ὁ Μιχαήλ Λαχανοδράκων καὶ ὁλοσχερῶς κατετρόπωσεν ἐν μάχῃ καθ' ἣν ἔπεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτὸς ἐκείνος ὁ τοῦ καλὶφου υἱός.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πολεμία τῆς μεταρρυθμίσεως μερὶς δὲν ἔπαυσεν ἐπιδιώκουσα τὰ βουλευόμενα αὐτῆς. Ἡ μερὶς αὕτη, ἥτις ἀνέκαθεν ἦτο πολυάριθμος, διότι περιελάμβανεν ἐκτὸς τῶν μοναχῶν ὅλον τὸν κοινὸν λαὸν καὶ ὅλας τὰς γυναῖκας, ἤρχισεν ἀπὸ τινος χρόνου νὰ προσλαμβάνῃ ὁπαδοὺς πολλοὺς καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων καὶ λογιωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων. Ἐπειδὴ ἐν διαστήματι πεντήκοντα ἐτῶν δὲν κατωρθώθη ἡ ἀναμόρφωσις νὰ γίνῃ ἀσπαστὴ παρὰ τῷ λαῷ, οὐδὲ νὰ

παραγάγῃ τοὺς ἐξ αὐτῆς προσδοκωμένους ἀγαθοὺς καρποὺς, πολλοὶ τῶν κατ' ἀρχὰς ἀποδεξαμένων τὴν δοξασίαν ταύτην, κατήντησαν νὰ διστάζωσιν ἂν τὸ ἐπιχείρημα δύναται νὰ ἔχῃ πρακτικὴν τινα ὠφέλειαν. Ἄλλοι πάλιν, ὡς προῦπεδείξαμεν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε', ἄνδρες πολυπράγμονες καὶ φίλαρχοι, βλέποντες ὅτι δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι τοὺς πολιτικούς αὐτῶν σκοποὺς διὰ τῆς ἀντιθέτου μᾶλλον μερίδος, ἐλιποτάκτησαν πρὸς αὐτήν. Τελευταῖον τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς χεῖρας βασιλέως ἀσθενοῦς, ἀγομένου καὶ φερομένου ὑπὸ γυναικός, ἥτις ἦτο γνωστὸν ὅτι ἐπροσιάτευε τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστάς, ἔτι μᾶλλον ἠῤῥῆσε φυσικῶ τῷ λόγῳ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν. Πολυειδῶς λοιπὸν ἐνισχυθέντες δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἐπέβαλον ἤδη χεῖρα καὶ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον· ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 780, ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Νικήτα, οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ ἐπέτυχον νὰ προχειρισθῇ διάδοχος αὐτοῦ ὁ φίλος αὐτῶν Παῦλος ὁ Κύπριος. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς, εἰ καὶ ἐπιτρέψας τὴν τοιαύτην ἐκλογὴν, ἀπήτησε παρὰ τοῦ νέου πατριάρχου νὰ καταδικάσῃ πανηγυρικῶς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν· καὶ ὁ Παῦλος, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἐπιθυμοῦσι νὰ εὐχαριστήσωσιν ὅλον τὸν κόσμον, ἔπραξε κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως. Ἐνῶ ὁμως ὁ Λέων Δ' ἐνόμιζεν ὅτι τοιοῦτοτρόπως πολιτευόμενος, ἀπέφευγε μὲν νὰ τυραννήσῃ τοὺς ἀντιδοξοῦντας, ἐτήρει δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν τοὺς ὀρισμοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, αἶφνης μανθάνει ὅτι αὐτὴ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Εἰρήνη εἶχε καὶ προσεκύνει εἰκόνας καὶ ὅτι δύο εἰκόνες εὐρέθησαν ἐν τῷ προσκεφαλαίῳ αὐτῆς κεκρυμμέναι. Ἡ ἀπάτη αὕτη παρώξυνε τὸν ἄλλως τοσοῦτον μετριοπαθεῖ Λέοντα Δ'. Ἀνακρίσεως δὲ γενομένης καὶ βεβαιωθέντος ὅτι αἱ εἰκόνες ἐκομίσθησαν εἰς τὰ βασιλεία ὑπὸ τινων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐλῆς, τοὺτους μὲν ἐφυλάκισε, τὴν δὲ σύζυγον σφοδρῶς ἐπέπληξεν ὡς παραβᾶσαν τοὺς ὅρκους, οὓς εἶχεν ὁμόσει ἐπὶ τῶν φρικτῶν καὶ ἀχράντων μυστηρίων εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Κωνσταντίνον. Ἡ Εἰρήνη ἠθέλησε νὰ προφασισθῇ ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν ὅτι αἱ εἰκόνες ἦσαν κεκρυμμέναι ἐν τῷ κοιτῶνι αὐτῆς, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἀμετάπειστος γενόμενος ἔπαυσεν ἔκτοτε πᾶσαν πρὸς αὐτὴν σχέσιν καὶ ἤθελεν ἴσως ἀφαιρέσει ἀπὸ αὐτῆς τὴν ἐπιτροπίαν τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου, ἐὰν δὲν ἀπέθνησκεν αἶφνης μετὰ πέντε περίπου μῆνας, ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 780. Ἐκατέρω τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων, ἐξήγησε κατ' ἴδιον τρόπον τὸν θάνατον τοῦτον τοῦ βασιλέως Λέοντος, ὅστις ἦτο μόλις τρια-

κοντούτης. Οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ εἶπον ὅτι ὁ Λέων ἀγαπῶν εἰς ὑπερβολὴν τοὺς πολυτίμους λίθους, ἀφῆρεσεν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐν στέμμα πολύτιμον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερῶσει εἰς αὐτὸ ὁ Μαυρίκιος, καὶ ὅτι φορέσας τὸ στέμμα τοῦτο εἰσῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια, ἀλλ' ἐν τῷ ἄμυ ἐξῆλθον ὡς ἐκ θαύματος ἄνθρακες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ αὐθημερὸν ἀπεβίωσεν. Οἱ δὲ μεταρρυθμισταὶ πάλιν ἠξίωσαν ὅτι ὁ Λέων ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῆς Εἰρήνης. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομιζομεν ὅτι ἡ Εἰρήνη, ἡ πολλὰ ἀθεμιτουργήματα διαπράξασα, δὲν ἤθελεν ἐν ἀνάγκῃ διστάσει νὰ ἐκτελέσῃ καὶ τοῦτο· ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ περὶ τοῦ προκειμένου φήμη δὲν ἀποδεικνύεται ἀποχρώντως. Ὁ Λέων ἀνέκαθεν ἀσθενοὺς ὢν κράσεως, ἡδύνατο νὰ ἀποθάνῃ νέος καὶ ἄνευ κακουργίας καὶ ἄνευ θαύματος. Ὁ δὲ φυσικὸς αὐτοῦ θάνατος εἶναι τόσῳ μᾶλλον πιθανὸς, ὅσῳ αἱ δυσχέρειαι, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων εὗρέθη, ἐπλήγησαν καιρίως τὴν ἐξίσου ἀσθενῇ αὐτοῦ καρδίαν καὶ διάνοιαν.

Ἡ ἀρχὴ περιῆλθε τότε εἰς τὸν δεκαετῇ Κωνσταντῖνον ΣΤ' ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Εἰρήνης. Ἀρὰ γε ὑπῆρχον διαθῆκαι τοῦ Λέοντος Δ' ἀναθέτουσαι τὴν ἐπιτροπείαν εἰς αὐτὴν ἢ αὐτογνωμόνως ἤρπασε τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν ἢ τολμηρὰ καὶ φιλόδοξος γυνή; Ὅπως δὴ ποτε ἡ ἀλλοτρίωσις αὐτῆς πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν ἦτο ἤδη γνωστή. Ὅθεν μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἱ ἡγεμόνες τοῦ στρατοῦ, καὶ οἱ πλείστοι συγκλητικοὶ ἐζήτησαν νὰ ἀναγορεύσωσι βασιλέα τὸν καίσαρα Νικηφόρον. Τὸ πρᾶγμα ὅμως προελήφθη ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τῆς βασιλίδος, ἧτις τοὺς μὲν κυριωτάτους συνεργούς τοῦ Νικηφόρου ἐξώρισεν εἰς διαφόρους τόπους· τὸν δὲ Νικηφόρον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῆς ἀνδραδέλους κείρασα κατηνάγκασε νὰ δεχθῶσι τὸ ἱερατικὸν σχῆμα καὶ νὰ τελέσωσι πανδήμως ἱεουργίαν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Τὸ ἱερατικὸν σχῆμα ἐπεβλήθη καὶ ἄλλοτε ὡς ποινὴ ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει· ἀλλὰ χρεωστούμεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ σκάνδαλον τοῦτο ἐγένετο σπανιώτατα, ἡ δὲ ἀνανέωσις αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης κατεδικάσθη καὶ ὑπὸ τινων νεωτέρων, οἵτινες ἀνεδείχθησαν κατὰ τὰ ἄλλα θερμότατοι αὐτῆς ὑπέρμαχοι.

Καὶ τοι δὲ περισταλείσης τῆς συνωμοσίας, ἡ Εἰρήνη δὲν ἐπέχειρσεν ἀμέσως τὴν ὁλοσχερῇ κατάργησιν τῶν ὀρισμῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ προσέβη εἰς τοῦτο κατὰ μικρόν. Τὸ καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐπραξε

κατ' ἀρχάς τι τὸ δυνάμενον νὰ λογισθῇ ὡς ῥητὴ παράβασις τῶν ὀρισμῶν ἐκείνων. Ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας τὸ στέμμα τοῦ Μαυρικίου, ἐπανάφερεν ἐκ Λήμνου πανηγυρικῶς εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ λείψανον τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας τὸ ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἶχε διατάξει νὰ ῥιφθῇ εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς ἐκ θαύματος δὲ λέγεται ὅτι περιεσώθη εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην. Τὰ δὲ λοιπὰ κατέλιπεν εἰς τὴν αὐθόρμητον ἐνέργειαν τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, οἵτινες ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀνοχῆς τῆς κυβερνήσεως ἐκήρυττον πρὸ πάντων ἀναφανδὸν τὸ θρησκευτικὸν αὐτῶν δόγμα, ἀνίδρυον αὐθις τὰ καταργηθέντα μοναστήρια, ἀνεστήλουν που καὶ που τὰς εἰκόνας, ἰδίως ὑπεκίνουν τὰ πνεύματα τοῦ ὄχλου διὰ διαφόρων ὑποτιθεμένων θαυμάτων, οἷον λόγου χάριν, ὅτι εἰς τὰ μακρὰ τείχη τῆς Θράκης ἄνθρωπος ὀρύττων, εὔρε λάρνακα, καὶ ἐν αὐτῇ ἄνδρα κείμενον μέγαν, καὶ γράμματα ἐγκεκολαμμένα καὶ διαλαμβάνοντα «Χριστὸς μέλλει γεννηῖσθαι ἐκ παρθένου, καὶ πιστεύω εἰς αὐτόν» ἐπὶ δὲ Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης, πάλιν, ὦ ἥλιε, ὅψει με.»

Ἄλλ' ἐὰν ἡ Εἰρήνη οὐδὲν εἰσέτι ἅπ' εὐθείας ἐπραττε πρὸς ἀνατροπὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐζήτηε ἐν τούτοις ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς ἐπὶ τούτῳ συμμάχους, καὶ τὸ δεινότερον, ἵνα ἐπιτύχῃ τοὺς συμμάχους τούτους, δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ τὰ κυριώτατα τοῦ κράτους συμφέροντα. Ὁ ἀναγνώστης ἤξεύρει πῶς εἶχον ἀπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν πράγματα. Οἱ πάπαι, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἀνθίστανται εἰς τὰ κατὰ τῶν εἰκόνων δόγματα, ἐζήτησαν νὰ ἀποβάλωσι τὴν κυριαρχίαν ἣν ἐνήσκει ἐτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐπὶ τῆς μέσης Ἰταλίας καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς Ρώμης. Συγχρόνως οἱ πάπαι εἶχον νὰ ἀπαλλαγῶσι καὶ ἀπὸ ἄλλου πολεμίου, ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, οἵτινες ὀρμώμενοι ἐκ τῆς ἄνω καὶ ἐν μέρει ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας, εἶχον καταλάβει πολλὰς τῆς μέσης χερσονήσου χώρας, καὶ ἠπειλοῦν νὰ καθυποτάξωσι καὶ αὐτὴν τὴν Ρώμην. Οἱ πάπαι λοιπὸν ἔδει νὰ διαφύγῃσι δύο κινδύνους, καὶ ἵνα κατορθώσωσι τοῦτο ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἰσχυροῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων, Πιπίνου τοῦ μικροῦ, ὅστις ταπεινώσας καὶ περιορίσας τοὺς Λομβαρδοὺς, καθυπέβαλε τὰς παρ' αὐτῶν ἀφαιρεθείσας πόλεις ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα, καὶ ἔδωκεν οὕτω τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς τὰς περὶ κοσμικῆς ἐξουσίας ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἶχεν ἄγω-

νισθῇ δι' ἐπανειλημμένων πρεσβειῶν πρὸς τὸν Πιπῖνον νὰ ἀποσπάσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ πάπα συμμαχίας καὶ νὰ προσαγάγῃ εἰς τὸ τῆς μεταρρυθμίσεως δόγμα. Ἀλλ' εἶδομεν τοὺς ποικίλους λόγους, δι' οὓς ἐματαιώθησαν αἱ προσπάθειαι αὗται. Ἐκτοτε τὰ πράγματα δὲν μετεβλήθησαν. Ὁ ἐν ἔτει 768 διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Πιπίνου Κάρολος ὁ ἐπικληθεὶς βραδύτερον μέγας, ἐξηκολούθησε τὴν αὐτὴν πολιτικὴν κατεπολέμει δηλαδὴ τοὺς Λομβαρδοὺς καὶ καθυπέβαλλε τὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφαιρουμένας χώρας ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τοῦ πάπα προστασίαν. Ἐντεῦθεν οἱ Λομβαρδοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, καὶ εἰς μάλιστα τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ὁ Ἀδαλγισ, κατέφυγεν ἐπὶ τούτῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Δ'. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἄνω Ἰταλίαν, ὁλοσχερῶς ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου καταληφθεῖσαν, οὐδὲν ἡδυνήθη νὰ πράξῃ ὁ Λέων, ἀλλὰ κύριος ὢν τῆς Σικελίας καὶ μέρους τῆς κάτω χερσονήσου, συνέδραμε τοὺς ἐν τούτῳ τῆς χερσονήσου τῷ τμήματι Λομβαρδοὺς δούκας, κατὰ τὸν ἀδιάλειπτον αὐτῶν πρὸς τὸν πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους ἀγῶνα. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Λέων Δ' ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Οἱ ἐπικινδυνότεροι τοῦ κράτους τούτου ἐχθροὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἦσαν ὁ πάπας καὶ οἱ Φράγκοι· ὁ μὲν πάπας ἔνεκα τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων, τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ προτείνῃ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς μοναρχίας τῆς ἀνατολῆς, οἱ δὲ Φράγκοι, διότι οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν παρεσκευάζοντο νὰ ἀρπάσωσι τὸ αὐτοκρατορικὸν τῆς δύσεως στέμμα, καὶ νὰ παρασταθῶσι τοῦλάχιστον ὡς ὁμοταγεῖς, ἂν ὅχι καὶ τι πλέον, τῆς ἡμετέρας βασιλείας. Οἱ Λομβαρδοὶ δὲν ἐπεζήτουν εἰμὴ τὴν κατοχὴν χωρῶν τινῶν ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτῶν ἐπιζητοῦντες τὴν προστασίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς ὄρους τοὺς ὁποίους ἠθελεν ἐπιβάλλει εἰς αὐτοὺς ἡ μοναρχία αὕτη· τούτου ἔνεκα ἦσαν οἱ φυσικώτεροι αὐτῆς σύμμαχοι. Καὶ ὅμως ἡ Εἰρήνη ἀπεφάσισε νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ὃ ἐστὶ νὰ θυσιάσῃ μὲν τοὺς φυσικοὺς αὐτῆς ἐν τῇ δύσει συμμάχους, νὰ ἐνισχύσῃ δὲ τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων· καὶ τούτο, ἵνα ὠφεληθῇ ἐκ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὅθεν ἐν ἔτει 781 ἔπεμψε πρεσβείαν πανηγυρικὴν πρὸς τὸν Κάρολον διατρίβοντα τότε ἐν Ῥώμῃ, ἵνα ζητήσῃ ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου τὴν πρεσβυτέραν

τοῦ Καρόλου θυγατέρα Ῥοτρούδην, ἣν οἱ Βυζαντινοὶ, μεθερμηνεύοντες τὸ ὄνομα, ἀποκαλοῦσιν Ἐρυθρῷ. Ὁ Κάρολος ἀπεδέχθη, ἐννοεῖται, τὴν πρότασιν, καὶ ἐπειδὴ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἦτο ἐνδεκαέτης, ἡ δὲ Ἐρυθρὴ ὀκταέτης, ἡ κόρη ἔμεινε παρὰ τῷ πατρὶ, καὶ παρέμεινε παρ' αὐτῇ σοφός τις Ἑλλήν ὀνόματι Ἐλισσαῖος, ἵνα, μέχρις οὗ τελεσθῇ ὁ γάμος, διδάξῃ αὐτὴν τὴν τε ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν, καὶ τὰ ἥθη τῆς ἡμετέρας βασιλείας.

Συγχρόνως ἡ Εἰρήνη τοσοῦτον σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευε τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων ὅτινες δυστυχῶς ἦσαν ἐν ταύτῳ πολέμιοι ὅλης τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ἀδεξιῶς κατέτρεχε τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὥστε τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐν τοσαύτῃ ἀκμῇ ἐπὶ τῶν τριῶν τελευταίων βασιλέων, ἤρχισε νὰ παραλύῃ, διότι οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ, μηδεμίαν κεκτημένοι τῶν πραγμάτων πείραν, πόρρω ἀπείχον τοῦ νὰ ἔχωσι τὴν ικανότητα τῶν ἀνδρῶν τῶν διὰ μακροῦ παιδευθέντων ἐν τῇ γενναίᾳ καὶ μεγαλόφρονι σχολῇ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως· ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων δὲν ἦτο πλέον γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῆς ἀνατολῆς. Ἡ Εἰρήνη δὲν ἐτόλμησε μὲν εἰσεῖτι νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐκποδὼν, διετήρησεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θρακησίων, ἀλλ' ἀνέθηκε τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν φίλτατον αὐτῆς εὐνοῦχον Σταυράκιον, ὅστις προχειρισθεὶς λογοθέτης τοῦ δρόμου, εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ὁδηγῇ εἴτε αὐτοπροσώπως, εἴτε διὰ διαταγῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐκδιδομένων, τοὺς ἀγερώχους παλαιστράτους τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Καὶ ἐνῷ καθ' ὅλην τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου, καὶ ἔτι μᾶλλον καθ' ὅλην τὴν δυναστείαν τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν ἀνεφέροντο πλέον εὐνοῦχοι πρωταγωνιστοῦντες, ἐπέπρωτο τότε νὰ ἴδωμεν αὖθις εὐνοῦχον προαγόμενον εἰς τὸ ὕπατον τῶν ἀξιωματῶν· διότι ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου, ὅστις κατ' ἀρχὰς ἦτο γενικὸς διευθυντὴς τῶν ταχυδρομείων, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἀποθῇ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας καὶ πρωθυπουργὸς τοῦ κράτους. Πλὴν τούτου ἡ Εἰρήνη, ἂν δὲν καθήρεσε τὸν Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ τιμωρήσῃ τὸν στρατηγὸν τῆς Σικελίας Ἐλπίδιον, φίλον διατελέσαντα, ὡς φαίνεται, τῶν ἀνδραδέλφων αὐτῆς καισάρων. Ἐπεμψε λοιπὸν εἰς Σικελίαν τῷ 781 τὸν σπαθᾶριον Θεόφιλον, ἵνα συλλάβῃ καὶ φέρῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν στρατηγὸν ἐκεῖνον. Ἀλλ' ὁ Ἐλπίδιος ἐπερειδόμενος εἰς τὸν ἐν Σικελίᾳ στρατὸν καὶ λαόν, ἀφωσιωμένον αὐτῷ ὄντα, ἀντέστη. Ἡ δὲ Εἰρήνη

ἅφ' ἐνὸς μὲν ἔδειρε καὶ ἐκούρευσε καὶ ἐφυλάκισε τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ στασιαστοῦ, ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄντας, ἅφ' ἑτέρου δὲ ἐξά-
πέστειλεν εἰς Σικελίαν τὸν πατρίκιον Θεόδωρον μετὰ στρατοῦ συγκρο-
τηθέντος ἐκ ταγμάτων ληφθέντων ἐξ Ἑλλάδος καὶ μικρᾶς Ἀσίας. Τὰ
ἀποτελέσματα ὧν αὐτῶν τῶν διατάξεων ὑπῆρξαν ὀλέθρια. Ὁ μὲν
Θεόδωρος κατετρόπωσε τελευταῖον μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα τὸν Ἑλ-
πίδιον, ὅστις κατέφυγε πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ Ἀραβας, ἀλλὰ ἐν μὲν τῇ
Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ Σλαῦοι, ὠφελούμενοι ἐκ τοῦ ὅτι αἱ
ἐπαρχίαι αὗται ἐστερήθησαν τῶν φρουρῶν αὐτῶν, ἔνεκα τοῦ ἐν Σικε-
λίᾳ γενομένου ἐμφυλίου πολέμου, ἐπεχείρησαν δεινὴν λεηλασίαν καὶ
δήωσιν τῆς χώρας καὶ τῶν κατοίκων, ἐν δὲ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ οἱ Ἀραβες
βλέποντες ὅτι ἔνεκα τῆς αὐτῆς αἰτίας, τὰ ὅρη δὲν ἐφυλάττοντο δι'
ἀποχρώσεως δυνάμεως, ἐνέβαλον τῷ 782 εἰς Κιλικίαν καὶ προήλασαν
ἐντὸς ὀλίγου ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀαρὺν μέχρι τῆς Χρυσοπόλεως,
ἀντικρὺ τῆς βασιλευούσης, ἐνῶ ἄλλαι τοῦ ἀραβικοῦ στρατοῦ μοῖραι
ἐπολιόρκουν μὲν διάφορα τῆς χερσονήσου φρούρια, ἐπετήρουν δὲ τὸν
ἐξασθενήσαντα στρατὸν τοῦ Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντος. Ὁ γηραιὸς
οὗτος τοῦ κράτους πρόμαχος ἐπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα ἀναχαιτίσῃ
τὴν πρόσδον τῶν πολεμίων. Καὶ δὲν ἡδυνήθη μὲν νὰ διαλύσῃ τὴν πο-
λιορκίαν τῆς Νακολίας, ἀλλὰ καταλαβὼν ἐπιτηδεῖας τὰς ὁρεινὰς
παρόδους, διέκοψε πᾶσαν μεταξὺ τοῦ Ἀαρὺν καὶ τῆς Συρίας κοινω-
νίαν, ὅτε αἰφνης ὁ στρατηγὸς τῶν Βουκελλαρίων Τατζάτης ἠντομόλη-
σε πρὸς τοὺς Ἀραβας, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ πλείότερον τὸν ἄλλως
παρὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ μισούμενον καὶ περιφρονούμενον εὐνοῦχον
Σταυράκιον. Ἡ αὐτομόλησις αὕτη παρέλυσε φυσικῶς τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλ-
λον τὸν στρατὸν, καὶ τότε ἡ καταπτοηθεῖσα Εἰρήνη συνωμολόγησε
πρὸς τὸν Ἀαρὺν συνθήκας ἐπονειδίστους. Οἱ Ἀραβες ἐξεχώρησαν
μὲν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ παρέλαβον ἀκωλύτως πᾶσαν τὴν λείαν
αὐτῶν καὶ ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. Ἡ Εἰρήνη ὑπεχρεώθη νὰ πλη-
ρώσῃ ἐν τῷ διαστήματι τῶν τριῶν ἐτῶν, καθ' ἃ ἔμελλον νὰ διαρκέ-
σωσιν αἱ σπονδαί, φόρον 70,000 χρυσῶν. Τὸ δὲ χεῖριστον, ἐπετράπη
εἰς τὸν Τατζάτην, ὅστις ἔμεινε παρὰ τοῖς ἄραψι, νὰ παραλάβῃ ἐλευ-
θέρως τὴν τε οἰκογένειαν αὐτοῦ καὶ τὴν περιουσίαν. Εἰς τοιαύτην τα-
πείνωσιν καὶ παραλυσίαν ἔφερε τὸ κράτος ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ κακοβου-
λία τῆς Εἰρήνης. Εἶναι ἀληθές ὅτι τῷ 783 ὁ εὐνοῦχος κατελθὼν μετὰ
δυνάμεως πολλῆς ἐπὶ τὰς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις σλαυικὰς ἀ-

ποικίας, περιέστειλεν αὐτὰς περὶ τε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐν τῇ κυρίῳς Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ, πολλοὺς ἀπαγαγὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰχμαλώτους καὶ πολλὰ λάφυρα, καὶ ὅτι κατὰ ἰανουάριον τοῦ 784 ἐτέλεσεν ἐπὶ τούτῳ θρίαμβον ἐν τῇ βασιλευούσῃ· ἄλλ' ὁμολογητέον ὅτι ὁ θρίαμβος οὗτος ἦτο ὅπως οὖν γελοῖος μετὰ τὰς συμφορὰς τὰς ὁποίας ὑπέστη τὸ κράτος πρὸ ὀλίγου ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ τὰς ἐπονειδίστους συνθήκας, αἵτινες συνωμολογήθησαν πρὸς τοὺς Ἀραβας. Ἡ δὲ κυριωτάτη ἴσως ἀξία τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι, ἡ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν σημειωθείσα (σελ. 205), ὅτι ἀναιρεῖ οὐσιωδῶς μίαν τῶν περικοπῶν τῆς μαρτυρίας τοῦ πατριάρχου Νικολάου, καθ' ἣν ἐν διαστήματι 228 ἐτῶν, ὃ ἐστὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καθ' ὅλην τὴν ὁγδόην ἐκατονταετηρίδα, μὴδὲ πόδα βωμαῖος ἀνὴρ ἡδυνήθη νὰ βάλῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Καὶ ἐνῷ τὸ κράτος οὕτω εἶχεν ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ἐνῷ ἡ Ἰταλία ἐγκατελείπετο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων· ἐνῷ ὁ στρατὸς παρέλυε, καὶ οἱ ἡγεμόνες αὐτοῦ ἡτορμόλουν πρὸς τοὺς πολεμίους, καὶ οἱ μωαμεθανοὶ ἐπέβαλλον εἰς ἡμᾶς ἐπονειδίστους συνθήκας· ἐνῷ τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς προοιμιώδους καὶ προεισαγωγικῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν καὶ τὴν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐν γένει ἀνατροπὴν, ἡ Εἰρήνη ἐπέμενεν οὐχ ἥττον εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ βουλευμάτος αὐτῆς, καὶ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 784 ἤρχισε νὰ πράττῃ ἐπὶ τούτῳ συστηματικώτερον, εἰ καὶ ἐζήτει ἔτι νὰ καλύπτῃ μέχρι τινὸς τὴν ἰδίαν αὐτῆς εὐθύνην.

Τῇ 31 αὐγούστου τοῦ ἔτους τούτου διεδόθη αἴφνης ὅτι ὁ πατριάρχης Παῦλος ἀσθενήσας κατέλιπε τὸν θρόνον, καὶ κατελθὼν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Φλώρου ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Ἡ βασίλισσα μαθοῦσα τοῦτο ἀπρὸςδοκῆτως, κατὰ Θεοφάνην, ἐπορεύθη ἀμέσως πρὸς τὸν Παῦλον αὖν τῷ υἱῷ λυπουμένη καὶ καταβοῶσα αὐτοῦ ὅτι διὰ τί τοῦτο ἐποίησας; Ὁ δὲ μετὰ θρήνων πολλῶν ἔφη πρὸς αὐτήν· εἴθε μὴδὲ πρότερον ἐκάθησα ἐν τῷ τῆς ἱερωσύνης θρόνῳ, τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τυραννουμένης καὶ ἐσχισμένης οὔσης ἐκ τῶν λοιπῶν καθολικῶν θρόνων καὶ ἀναθεματιζομένης. Ἡ δὲ προσκαλεσαμένη τοὺς τε πατρικίους καὶ τοὺς τῆς συγκλήτου λογάδας ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἀκοῦσαι τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα. Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς· Ἐὰν μὴ

σύνοδος οἰκουμενικὴ γένηται, καὶ τὸ σφάλμα τὸ ὄν ἐν τῇ μέσῃ ὑμῶν διορθωθῇ, οὐκ ἔχετε σωτηρίαν. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· καὶ ἵνα τί ὑπέγραψας ἐν τῷ χειροτονεῖσθαί σε τοῦ μὴ προσκυνεῖν εἰκόνας; Ὁ δὲ ἔφη ὅτι διὰ τοῦτο θρηνῶ, καὶ πρὸς μετάνοιαν κατέφυγον, δεόμενος τοῦ Θεοῦ, ὅπως μὴ ὡς ἱερέα μὲ κολάσῃ σιγήσαντα ἕως τοῦ νῦν, καὶ μὴ κηρύξαντα τὴν ἀλήθειαν τῷ φόβῳ τῆς μανίας ὑμῶν.» καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπέμεινεν εἰς τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ τε παραίτησις καὶ ἡ δικαιολόγησις αὐτῆς ἐγένοντο ἐκ συνεννόησεως μετὰ τῆς Εἰρήνης, καὶ τῶν ταύτης ὁπαδῶν. Εἰς μάτην ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ ὅτι ὁ Παῦλος κατέλιπε τὸν θρόνον «χωρὶς εἰδήσεως τῆς βασιλείσης.» Ὁ πατριάρχης ἦτο ἀρχαῖος φίλος τῆς φατρίας τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, καὶ ἤξευρεν ὅτι ὅσα ἐμελλε νὰ πράξῃ καὶ νὰ εἴπῃ ἦσαν σφόδρα ἀρεστὰ τῇ βασιλείσῃ καὶ τοῖς περὶ αὐτήν, καὶ συντελεστικὰ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πρὸ καιροῦ βυσσοδομουμένου βουλευματος· διατί λοιπὸν ἤθελε πολιτευθῇ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῶν; Καὶ ἔπειτα ἐξ ὅλων τῶν ἐπομένων γεγονότων καταφαίνεται ὅτι εἶχε παρασκευασθῇ ὁλόκληρόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου σύστημα ἐνεργείας, τοῦ ὁποῦ ἡ πρώτη πράξις ἔπρεπεν ἀπαραιτήτως νὰ ᾔηται ἡτιολογημένη παραίτησις τοῦ πατριάρχου Παύλου, καὶ ἡ δημοσίευσίς τῶν λόγων αὐτοῦ, ἵνα ἐξάψωσιν ἔτι μᾶλλον τὸν πρὸ καιροῦ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπεκκαίόμενον ζῆλον τῶν ὁπαδῶν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Τῷ ὄντι δὲ κατὰ τὸν Θεοφάνην ἔκτοτε ἤρχισε παρρησίᾳ νὰ ἀναφέρεται ὑπὸ πάντων ἡ ἀνάγκη τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως. Ἀλλὰ τὰ πράγματα μετ' ὀλίγον ἀπέδειξαν ὅτι ἡ διεξαγωγή τοῦ ἔργου δὲν ἦτο τόσο ἐύκολος ὅσον ἐφάνετο, διότι ὅσῳ καὶ ἂν περιστάλῃ ἡ μερίς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἦτο πάντοτε πολυάριθμος καὶ ισχυρά.

Ὁ πατριάρχης Παῦλος ἀπέθανε μετ' οὐ πολὺ, μετὰ ζῦ σεπτεμβρίου καὶ δεκεμβρίου μηνός· καὶ τότε, ἐπειδὴ ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ διάδοχος αὐτοῦ, φίλος μὲν τῶν εἰκόνων, ἱκανός δὲ νὰ ἐπαρχέσῃ πρὸς τὴν δυσχέρειαν τῶν περιστάσεων, ἐφάνη ἀριδὴλως ὁπόσῃ ἦτο εἰσέτι ἡ ὑπεροχὴ τῶν μεταρρυθμιστῶν οὐ μόνον ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ στρατῷ ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κλήρῳ. Ἐνῷ οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως εὗρον αἰείποτε προχείρως μετὰ ζῦ τοῦ κλήρου ἀνθρώπους ἐπιτηδείους νὰ ἀναβιδασθῶσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἡ Εἰρήνη δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἀνακαλύψῃ μετὰ ζῦ πολλῶν ἐκατοντάδων ἀρχιερέων οὐδὲ ἓνα. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Οὔτε μετὰ ζῦ τῶν ἡγουμένων, οὔτε

μεταξὺ τῶν μοναχῶν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχη κατ'ἀλλήλον ὑποψήφιον. Ὅχι ὅτι οἱ τοιοῦτοι δὲν ἦσαν ὅλοι σχεδὸν ἑτοιμοὶ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ἀλλὰ διότι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ζῆλος μόνον δὲν ἤρκει, ἀπηρτεῖτο καὶ προσωπικὸν ἀξίωμα ἐξαίρετον, καὶ παιδεία πολλή, καὶ νοῦς ἔξοχος, καὶ τόλμη περὶ τὸ πράττειν. Ὅθεν ἡ Εἰρήνη ἠναγκάσθη νὰ ἐκλέξῃ τὸν πατριάρχην αὐτῆς μεταξὺ τῶν λαϊκῶν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἀποφασίσασα ἅπαζ νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κύκλου τῶν κληρικῶν, ἐπέτυχε τὸν ἐπιτηδειότατον πρὸς τὴν παροῦσαν ἀνάγκην ἄνθρωπον. Ὁ Ταράσιος εἶλκε τὸ γένος ἐκ γονέων ἐπιφανῶν, τοῦ πάλαι ποτὲ ἐπάρχου τῆς πόλεως Γεωργίου, καὶ τῆς ἐκ πατρικίων καταγομένης Εὐκρατίας. Διαπρεπέστατος δὲ καὶ αὐτὸς γεγόμενος ἐπὶ τε παιδείᾳ καὶ χρηστότητι βίου, προήχθη εἰς τὰ ὕψατα τῶν ἀξιωμάτων, καὶ διετέλει ἤδη ἀσηκρῆτις τῆς βασιλείσης, ὃ ἐστὶ τῶν ἀπορρήτων αὐτῆς γραμματεὺς. Ὁ Ταράσιος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἀπελπισθέντες περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδ' ἀπαραίτητος πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ὅλης ἀναμορφώσεως ἦτο ἡ ἀνατροπὴ πολλῶν τῆς ἐκκλησίας ἔξεων, παραδόσεων καὶ θεσμῶν, καὶ ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἡ μεταρρύθμισις ἠδύνατο μᾶλλον νὰ κινδυνεύσῃ διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα ἐπεμβάσεως, ἥτις, προσβάλλουσα τὴν συνείδησιν πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν τοῦ ἔθνους τάξεων, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ ἐπὶ τέλους ἀντίδρασιν ἐπιτηδειάν νὰ συμπαρασύρῃ μετὰ τοῦ περὶ τῶν εἰκόνων ζητήματος καὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους πρακτικωτέρους τῆς μεταβολῆς θεσμούς. Ἀσπασάμενος δὲ ἅπαζ τὴν δοξασίαν ταύτην, ἐπεδίωξε τὸν θρίαμβον αὐτῆς διὰ παντὸς τρόπου. Ἀλλ' ἂν ὁ ὑπὲρ αὐτῆς ζῆλος τοῦ ἀνδρὸς ἐξώκειλε μέχρι τῆς ῥαδιουργίας καὶ τῆς ἀνομίας, ἡ σύνεσις αὐτοῦ ἀντέστη ὅσον ἠδύνατο εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς εἰκονολατρείας ἀτοπημάτων.

Ἀμα ὡς ἀπέθανεν ὁ Παῦλος, συνήγαγεν ἡ βασίλισσα τὸν λαόν καὶ τοὺς ἐν τέλει εἰς Μαγναῦραν καὶ ἐλάλησε πρὸς αὐτοὺς, κατὰ Θεοφάνην, ὡς ἐξῆς. «Γινώσκετε, ἀδελφοί, τί πεποίηκεν ὁ Παῦλος πατριάρχης. Καί, εἰ μὲν ἔζη, οὐκ ἂν κατεδεξάμεθα τοῦτον ἀφεῖναι τὸν τῆς ἀρχιερωσύνης θρόνον, εἰ καὶ μοναδικὸν σχῆμα περιεβάλλετο. Ἐπεὶ δὲ, ὡς τῷ Θεῷ ἀρεστὸν ἦν, τοῦ βίου μετέστη, φροντίσωμεν ἀνθρώπου, ὅστις δύναται ποιμᾶναι ἡμᾶς, καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐπιστηρίζαι λόγοις διδασκαλικοῖς.» Ἐνταῦθα ὁ Θεοφάνης ἐπιφέρει ὅτι πάντες

ὁμοφώνως ἀνεκέρυζαν τὸν Ταράσιον ὡς τὸν μόνον ἐπιτήθειον ἄνδρα, καὶ ὅτι ἡ βασίλισσα ἐπεδοκίμασε μὲν τὴν ψῆφον, προσέθηκε δὲ ὅτι ὁ Ταράσιος ἀπειθεῖ. Ἀλλὰ πρῶτον ἐν τῷ μετ' ὀλίγον παρατεθησομένῳ λόγῳ αὐτοῦ ὁ Ταράσιος διαρρήδην λέγει, ὅτι ἦτο πρὸ πάντων ὑποψήφιος τῆς βασιλίσσης, ὅχι τῆς συνελεύσεως· καὶ ἔπειτα εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁμοφώνως ἐπεδοκίμασθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως, ἐνῶ, ἔνεκα τῆς μετριότητος τῶν φρονημάτων αὐτοῦ, ὕποπτος ὢν βεβαίως εἰς τοὺς ἀπολύτους τῆς μεταρρυθμίσεως φίλους, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιδοκιμάζεται καὶ ὑπὸ τῶν ἀπολύτων τῆς ἀρχαίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τάξεως ὁπαδῶν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι προταθέντος ὑπὸ τῆς Εἰρήνης τοῦ Ταρασίου, πολλοὶ μὲν εἶτε μὴ εἰδότες τὸν ἄνθρωπον, εἶτε καὶ μὴ ἀκούσαντες τὸ ὄνομα τοῦ προταθέντος, ἐσιώπησαν, ἄλλοι δὲ παρσκευασμένοι ὄντες καὶ πλησιέστερον εἰς τὴν βασίλισσα, ἰστάμενοι, ἀνευφήμησαν μετὰ θορύβου τὸν ὑποψήφιον αὐτῆς. Ἀλλὰ τότε ἡ βασίλισσα παρετήρησεν, ὡς προείπομεν, ὅτι ὁ Ταράσιος ἀπειθεῖ, καὶ προσεκάλεσεν αὐτὸν ἀμέτῳ νὰ ἐξηγήσῃ τίνος ἔνεκα ἀπειθεῖ. «Καὶ εἰπάτω, ἀνεφώνησε κατὰ Θεοφάνην, δι' ἣν αἰτίαν οὐ δέχεται τὴν ψῆφον τῆς βασιλείας καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ· ὁ δὲ ἀπελογήσατο τῷ λαῷ λέγων. Οἱ τῆς ἀμωμότητος πίστεως ἡμῶν τῶν χριστιανῶν φύλακες καὶ ζηλωταὶ τῶν εἰς δόξαν Θεοῦ γινομένων πιστοὶ βασιλεῖς ἡμῶν, πάντων τῶν εἰς ἀρέσκειαν αὐτοῦ καὶ συμφέρον ἡμῶν τὴν φροντίδα ποιούμενοι, μάλιστα δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ νῦν ἐπιμελῶς διαμεριμνήσαντες, καὶ διανοηθέντες τοῦ ἀρχιερέα προχειρισθῆναι ἐν ταύτῃ τῇ βασιλίδι αὐτῶν πόλει, ἐπὶ τὸν εὐσεβῆ αὐτῶν νοῦν με ἀνέλαβον, καὶ φανερῶς μοι τὸ βεβουλευμένον αὐτοῖς ἐξείπειν ἐκέλευσαν. Ἐμοῦ δὲ πρὸς τοῦτο ἀνάξιον ἐμαυτὸν ἀποφνημαμένου, καὶ μηδεμίαν συγκατάθεσιν ποιησάμενου εἰς τὸ ζυγὸν τοῦ φορτίου μὴ δυνάμενόν με βαστάσαι ἢ ὑπενεγκεῖν, ἐκέλευσάν με προσαγαγεῖν εἰς τὸ πρόσωπον ὑμῶν· διότι καὶ σύμφηγοι γεγόνατε τῇ βουλῇ ταύτῃ. Καὶ νῦν, ὦ ἄνδρες, φοβοῦμενοι τὸν Θεόν, καὶ ἔχοντες αὐτὸν αἰεὶ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, οἱ τῇ Χριστοῦ κλήσει τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὀνομαζόμενοι, χριστιανοὶ λέγω, ἀκούσατε βραχὺν λόγον ἀπολογίας παρὰ τῆς ἡμετέρας ἀτελείας καὶ οὐθενότητος. Ἐγὼ μὲν εἶμι τοῖς εὐσεβέσιν ἡμῶν βασιλεῦσιν καὶ κατὰ πάντα ὀρθοδόξοις ἀπελογησάμην, καὶ ἐνώπιον ὑμῶν προσαπολογούμαι· φόβῳ συνέχομαι συγκαταθέσθαι ἐπὶ τῇ ψήφῳ ταύτῃ καὶ εὐλαβοῦμαι ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ προσδραμεῖν οὕτως, καὶ ὡς ἔτυχεν ἁ-

περισκέπτως, ἵνα μὴ ὑποπέσω φοβερῶ κατακρίματι. Εἰ γὰρ ὁ Θεῶν φωνῶν ἀκροατῆς, οὐρανὸν τε ἐσχηκώς παιδευτήριον, καὶ παραδείσου θεωρὸς γενόμενος, ἀκούσας τε ἔρητη ῥήματα, καὶ βαπτάσας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων, Παῦλος ὁ Θεὸς ἀπόστολος, Κορινθίοις γράφων ἔλεγε· μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι, πῶς ἐγὼ, ὁ τῷ κόσμῳ συναναστρεφόμενος, καὶ μετὰ λαϊκῶν ἡριθμημένος, καὶ στρατευόμενος ἐν βασιλικαῖς ὑπηρεσίαις, οὕτως χωρὶς ἀνακρίσεως καὶ περισκέψεως δύναμαι εἰσπηδήσαι εἰς τὸ τῆς ἱερωσύνης μέγεθος; Φοβερόν τὸ ἐγχείρημα πρὸς τὴν ἐμὴν σμικρότητα, θρασὺ τὸ ἐπιτήδειμα. Ἡ δὲ αἰτία τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐμῆς παραιτήσεως ἐστὶν αὕτη. Ὅρῳ καὶ βλέπω τὴν ἐπὶ τὴν πέτραν Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν τεθεμελιωμένην ἐκκλησίαν αὐτοῦ, διεσχισμένην νῦν καὶ διηρημένην, καὶ ἡμᾶς ἄλλοτε ἄλλως λαλοῦντας, καὶ τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἱμοπίστους ἡμῶν χριστιανούς ἐτέρως, καὶ συμφωνοῦντας αὐτοῖς τοὺς τῆς δύσεως ἄλλοτριουμένους δὲ ἡμᾶς ἐκείνων ἀπάντων, καὶ καθ' ἐκάστην ὑπ' αὐτῶν ἀναθεματιζομένους· δεινὸν ἐστὶ τὸ ἀνάθεμα, πόρρω τοῦ Θεοῦ βᾶλλει, καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐκδιώκει ἀπάγον εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Οὐκ οἶδεν ὁ τῆς ἐκκλησίας ὅρος καὶ νόμος ἔριν καὶ φιλονεικίαν, ἀλλ' ὥς περ οἶδεν ἐν βάπτισμα, μίαν πίστιν, οὕτω καὶ συμφωνίαν μίαν ἐπὶ παντός πράγματος ἐκκλησιαστικοῦ. Οὐδὲν γάρ ἐστὶν ἀπόδεκτον καὶ εὐάρεστον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὥς τὸ ἐνωθῆναι ἡμᾶς καὶ γενέσθαι μίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν, καθ' ἣ καὶ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν πίστεως ὁμολογοῦμεν, καὶ αἰτοῦμεν, ἀδελφοί, (οἶμαι δὲ καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ δὴ γινώσκω τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ ἔχειν ὑμᾶς), παρὰ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ ὀρθοδόξων βασιλέων ἡμῶν σύνδοκον οἰκουμένην συναθροισθῆναι, ἵνα γενώμεθα οἱ τοῦ ἐνός Θεοῦ ἐν, καὶ οἱ τῆς τριάδος ἡνωμένοι καὶ ὁμόψυχοι καὶ ὁμότιμοι, οἱ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν Χριστοῦ σῶμα ἐν συναρμολογούμενον καὶ συμβιβάζόμενον, οἱ τοῦ ἁγίου πνεύματος οὐ κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ σὺν ἀλλήλοις, οἱ τῆς ἀληθείας τὸ αὐτὸ φρονοῦντες καὶ λέγοντες, καὶ μὴ ἡ ἔρις καὶ διχοστασία ἐν ἡμῖν, ὅπως ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν φρουρήσῃ πάντας ἡμᾶς. Καὶ εἰ μὲν κελεύουσιν οἱ τῆς ὀρθοδοξίας πρόμαχοι βασιλεῖς ἡμῶν ἐπὶ τῇ ἐμῇ αἰτήσει ἐπινεῦσαι, συγκατατίθῃμι ἀγάγῃ, καὶ τὴν κέλευσιν αὐτῶν ἐκπληρῶ, καὶ ὑμῶν τὴν ψῆφον ἀσπάζομαι· εἰ δὲ μήγε, ἀδυνάτως ἔχω τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὑποβληθῶ τῷ ἀναθέματι, καὶ εὐρεθῶ καταδεδικασμένος ἐν τῇ ἡμέρᾳ

τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κριτοῦ τῆς δικαιοσύνης, ἐνθα οὔτε βασιλεὺς, οὔτε ἱερεὺς, οὔτε ἄρχοντες, οὔτε πλῆθος ἀνθρώπων δύναται με ἐξελέσθαι. Καὶ εἴ τί ἐστιν ἀρεστὸν ὑμῖν, ἀδελφοί, δότε τῆς ἐμῆς ἀπολογίας, φράσατε δὲ μᾶλλον αἰτήσεως ἀπόκρισιν.»

Ἐνταῦθα καταπαύσαντος τοῦ λόγου τοῦ Ταρασίου, ὁ Θεοφάνης ἀξιοῖ πάλιν ὅτι πάντες ἤκουσαν ἀσμένως τὰ λεχθέντα καὶ συνεφώνησαν νὰ συγκροτηθῇ ἡ σύνοδος. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ταρασίου, ὃν συνέγραψεν ὁ Ἰγνάτιος, καὶ εἴτι μᾶλλον ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς δευτέρας ἐν Νικαίᾳ συνόδου, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον, δηλοῦται ὅτι πολλαὶ φωναὶ ἠγέρθησαν ἐν τῇ συνελεύσει κατὰ τῶν δοξασιῶν τὰς ὁποίας ἐξήνεγκεν ὁ ὑποψήφιος τῆς βασιλείσης. Τοῦτο συνάγεται προέτι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων, οὓς κατὰ Θεοφάνην ἐπήνεγκεν ὁ Ταράσιος. Τῷ ὄντι ὁ χρονογράφος, ἅμα εἰπὼν ὅτι πάντες ἐπεδοκίμασαν τοὺς λόγους τοῦ ὑποψηφίου, ἐπιφέρει, «ὁ δὲ Ταράσιος πάλιν πρὸς τὸν λαὸν διαλεγόμενος, ἔφη· ὅτι Λέων ὁ βασιλεὺς κατέστρεψε τὰς εἰκόνας, καὶ ἡ σύνοδος, ὅτε ἐγένετο, κατεστραμμένας αὐτάς εὑρεν· καὶ διότι διὰ βασιλικῆς χειρὸς κατεστράφησαν, πάλιν ζήτησιν ἔχει τὸ κεφάλαιον, ὅτι ἀρχαίαν συνθήειαν παραδεδομένην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατετόλμησαν, ὡς ἔδοξεν αὐτοῖς, ἀφανίσαι· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται, ἀποστολικῶς εἰπεῖν.» Ἄν ὁ λόγος τοῦ Ταρασίου ἐνεκρίνετο ὑφ' ὅλων τῶν παρόντων, τίς ἦτο ἡ ἀνάγκη τῆς τοιαύτης κατὰ προσθήκην ἐξηγήσεως καὶ δικαιολογίας; Ἡ πρότασις αὐτοῦ ἦτο σαφὴς καὶ πλήρης. Ὁ Ταράσιος προέτεινε τὴν συγκρότησιν συνόδου οἰκουμενικῆς ἵνα καταπαύσῃ ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἕρις καὶ διχοστασία, καὶ εἶπεν ὅτι μόνον ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ δέχεται τὴν πατριαρχίαν. Τεθέντος ὅτι ὁ ὅρος ἐγένετο δεκτός, ἡ συνέλευσις δὲν εἶχε παρὰ νὰ διαλυθῇ ἄνευ περαιτέρω λόγων. Ἀλλ' ἐξ ἐναντίας πολλοί, ὡς φαίνεται, παρετήρησαν ὅτι εἶναι περιττὴ ἡ συγκρότησις νέας συνόδου, ἀφοῦ πρὸ τριάκοντα μόλις ἐνιαυτῶν εἶχε συγκροτηθῇ οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ εἶχεν ἀποφανθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καταργήσασα τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Οὕτω καὶ μόνον τοῦλάχιστον ἐξηγεῖται πῶς ὁ Ταράσιος ἠναγκάσθη αὐθις λαβὼν τὸν λόγον νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ σύνοδος δὲν κατέλυσε τὰς εἰκόνας, ὅτι εὑρεν αὐτάς καταλυθείσας, ὅτι ἡ κατάλυσις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λέοντος, καὶ ὅτι ἐπειδὴ αὐτογνωμόνως ἐπραξάν ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ βασιλεῖς, πρέπει πάλιν νὰ ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα, ἵνα θριαμβεύσῃ ἡ ἀλήθεια. Ἡ ἀπάντησις αὕτη

δὲν ἦτο πολὺ ἰσχυρὰ, διότι εἶχε μὲν καταλύσει τὰς εἰκόνας ὁ Λέων, ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἥτις ἦτο παντοδύναμος καὶ ἠδύνατο νὰ καταργήσῃ τὸν τόμον τοῦ Λέοντος, ἀπ' ἐναντίας ἐπεκύρωσεν αὐτόν. Ἀλλὰ λέγεται μὲν ὅτι ἡ βασίλισσα συνήγαγε τὸν λαὸν καὶ τοὺς ἐν τέλει εἰς Μαγναῦραν, τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι ἐφρόντισε νὰ συγκροτήσῃ τὴν συνέλευσιν εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἔχῃ τὴν πλειονοψηφίαν αὐτῆς. Ὅθεν ἡ φωνὴ τῶν ἀντιδοξούντων ἐκαλύφθη ὑπὸ τῆς φωνῆς τῶν ὁπαδῶν τῆς βασιλείσσης· καὶ ἡ συνέλευσις διελύθη, ἀφοῦ ἐσημειώθη εἰς τὰ πρακτικὰ ὅτι ἐξελέξατο πατριάρχην τὸν Ταράσιον, καὶ ὅτι ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ συγκαλέσῃ οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἵνα ρυθμίσῃ τὸ περὶ τῶν εἰκόνων ζήτημα.

Τῇ 25 δεκεμβρίου 781 ἐχειροτονήθη ὁ Ταράσιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἤρχισε νὰ παρασκευάζῃ τὴν συγκροτήσιν τῆς συνόδου. Πρὸ πάντων ἐδέησε νὰ ἐπαναληφθῶσιν αἱ σχέσεις μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς, δηλαδὴ μετὰ τοῦ πάπα Ῥώμης, καὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας. Ἐπειδὴ ἅπαντες οὗτοι οἱ ἀρχιερεῖς ἦσαν ζηλωταὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνησεως, ὁ δὲ Ταράσιος προεχειρίσθη ἵνα καθιερώσῃ τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, αἱ πρὸς αὐτοὺς σχέσεις τοῦ νέου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι εἰμὴ εὐκολώταται. Ὡς πρὸς τὸν πάπαν ὅμως ἀνεφύησαν δυσκολίαι τινές, αἱ ὁποῖαι κατ' ἀρχὰς ὥκονομήθησαν, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐμελλον νὰ παραγάγῃσι νέας ἀφορμὰς διενέξεων. Εἰς τὸν τότε ἀρχιερατεύοντα ἐν Ῥώμῃ Ἀδριανὸν Α' ἐπεμψεν ὁ Ταράσιος ὡς ἀποκρισιάριον τὸν ἱερέα Γεώργιον, καὶ διὰ τούτου τὰ συνοδικὰ αὐτοῦ γράμματα καὶ τὸν λίβελλον, ἥτοι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' καὶ ἡ Εἰρήνη ἐπεμψαν εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιερέα ἐπιστολὴν, δι' ἧς μετὰ πλείστης πρὸς αὐτὸν εὐλαθείας ὁμιλοῦντες, προσεχάλουν αὐτὸν νὰ παρευρεθῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ συγκροτηθῇ σύνοδον, ἐν περιπτώσει δὲ κωλύματος νὰ στείλῃ ἐπιτηδεῖους πρὸς τοῦτο πρεσβευτάς. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἤρπασε προθύμως τὴν εὐκαιρίαν ταύτην, ἵνα ἐπαναλάβῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν ἀνατολὴν ἀξιώσεις. Τοιαύτη τῷ ὄντι ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη ἐννοία τῆς ἀπαντήσεως τὴν ὁποίαν ἐπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦ οἰκονόμου τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἡγουμένου τοῦ ἁγίου

Σάββα, Πέτρου ὡς κύτως καλουμένου, οὗς καὶ πρεσβευτὰς αὐτοῦ διώρισεν. Εἰς τὴν βασιλίσαν καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς ἔγραψε τῇ 27 ὁκτωβρίου 758 διὰ μακρῶν περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς σημασίας τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ἐπήνεσε τὴν περὶ αὐτῶν γενομένην ἀπόφασιν, ἣν καὶ αὐτὸς καὶ οἱ προκατοχοὶ του εἶχον πρὸ καιροῦ ἐπιμόνως συμβουλεύσει, καὶ ὑπέδειξε πῶς ἔδει νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ζήτημα ἐν τῇ προκειμένη συνόδῳ. Ὑπέσχετο δὲ τῇ βασιλείᾳ νέαν λαμπρότητα καὶ περιφανεῖς κατὰ τῶν βαρβαρῶν νίκας, ἐὰν κατορθώσῃ τὴν δικαίαν καὶ θεάρεστον τῶν εἰκόνων ἀνυστήλωσιν, ὡς ὑπόδειγμα, οὕτως εἰπεῖν, ἀναφέρων τὸν ἡγεμόνα τῶν Φράγκων Κάρολον, ὅστις διὰ τῆς εὐλαθείας αὐτοῦ καὶ τῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης ἀφοσιώσεως ἡξιώθη ἐν ἅπασιν τῆς τοῦ Θεοῦ εὐλογίας. Ἐνταύτῳ ὅμως ὁ Ἀδριανὸς Α' προέτρεψε τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὴν Εἰρήνην νὰ σέβωνται τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ὡς πνευματικὴν μητέρα, ὡς κεφαλὴν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως ἔπραξαν ἅπαντες οἱ ὀρθόδοξοι αὐτῶν προκατοχοί. Διότι, ἐπιφέρει, ὁ ὕπατος τῶν ἀποστόλων Πέτρος, ὅστις πρῶτος ἐκάθησεν ἐπὶ τῆς ἀποστολικῆς ταύτης ἑδρας, κατέλιπε τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ εἰς τοὺς διαδόχους ὅσοι μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος μέλλουσι νὰ καθήσωσιν ἐπὶ τῆς ἑδρας ἐκείνης καὶ διεβίβασεν εἰς αὐτοὺς τὴν παντοδυναμίαν ἣν παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἔλαβεν. Οὐδὲ ἠρκέσθη ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἁξίωσιν, ἀλλ' ἀκριβέστερον ὁμιλήσας, πρῶτον ἀπήτησε νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἑδραν τὰ ὑπὸ τῶν τῆς μεταρρυθμίσεως βυσιλέων βιαίως ἀφαιρεθέντα ἀπὸ αὐτῆς πατριμόνια τοῦ ἁγίου Πέτρου, καὶ τὰ χρήματα ὅσα ἐστέλλοντο ἄλλοτε εἰς Ῥώμην πρὸς συντήρησιν καὶ διακόσμησιν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἡ ἐπὶ πολλῶν ἐλληνικῶν χωρῶν δικαιοδοσία, ἵνα συμπληρωθῇ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἔργον τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς. Δεύτερον ἐπεριδόμενος εἰς ὅσα καὶ οἱ προκατοχοὶ αὐτοῦ ἔπραξαν, ἐμέμφθη τὸν ἐν τῇ βασιλικῇ ἐπιστολῇ ἀποδοθέντα τῷ Ταρασίῳ τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ τὴν ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς ἀρχιερέα ἀναγόμευσιν αὐτοῦ. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ ἀποκρίσει ἦν συγχρόνως ἔπεμψε πρὸς τὸν Ταράσιον, ἀπεδοκίμασεν ὁ Ἀδριανὸς τὴν ἀντικλονικήν, ὡς ἡξίου, προχείρισιν αὐτοῦ ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς ἐπίσκοπον, ἀφορῶν ὅμως εἰς τὴν ὀρθοδόξιν τοῦ νέου πατριάρχου καὶ εἰς τὴν δυσχέρειαν τῶν περιστάσεων, συναίνει ἐπιεικῶς εἰς τὰ γενόμενα. Προτρέπει δὲ αὐτὸν νὰ ἀσχοληθῇ μετὰ ζήλου εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀποκαταστάσεως, ἀπαι-

τεῖ ἰδίως νὰ καταδικασθῇ ἐν τῇ νέᾳ συνόδῳ ἢ ψευδοσύνοδος τοῦ 754, καὶ δὲν λησμονεῖ νὰ ὑπομνήσῃ καὶ εἰς τὸν Ταράσιον τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἣν ῥητῶς ἀποκαλεῖ ῥεφαλὴν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐπὶ πᾶσι συνιστᾷ ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὸν Ταράσιον τοὺς πρεσβευτὰς αὐτοῦ, οὓς εἶχε συστήσει καὶ εἰς τὴν βασιλίσσαν. Παρὰ δὲ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχε γράφει συγχρόνως ὁ Ταράσιος, οὐδεμία ἦλθεν ἀπάντησις. Οἱ πατριάρχαι οὗτοι, οἵτινες ἦσαν τότε Ἀλεξανδρείας μὲν Πολιτιανὸς, Ἀντιοχείας δὲ Θεοδώρητος, Ἱεροσολύμων δὲ Ἡλίας, εἶναι ἄδηλον ἂν ὅπως ἔλαβον τὰ ἐπισταλέντα αὐτοῖς γράμματα. Καὶ ὅμως προσῆλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο μοναχοὶ Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης καλούμενοι, ὧν ὁ μὲν ἦτο ἱερεὺς καὶ ἀββάς μονῆς τινος ἐν Αἰγύπτῳ, ὁ δὲ ἱερεὺς καὶ σύγκελλος ἐν Ἀντιοχείᾳ, οἵτινες παρέστησαν ὡς ἀντιπρόσωποι ἕκαστος τῶν τριῶν ἐκείνων ἀρχιερέων. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ θερμότατοι τῶν εἰκόνων ὁπαδοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁμολογοῦσιν ὅτι οὐδεμίαν εἶχον πρὸς τοῦτο πληρεξουσιότητα.

Ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ 786, ἐφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, καὶ οἱ ὑποτιθέμενοι ἐκεῖνοι ἐπίτροποι τῶν τριῶν ἡνατολικῶν θρόνων, ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς ἀπεδήμουν εἰς Θράκην, ἀλλ' ὁ Σταυράκιος ἐπειγόμενος νὰ τελειώσῃ τὸ παρασκευαζόμενον παρ' αὐτοῦ ἔργον, προέτρεψε τὸν Ταράσιον νὰ προσκαλέσῃ τοὺς ἀρχιερεῖς εἰς σύνοδον, μὴ περιμένων τὴν ἐπάνοδον τῶν βασιλέων. Καὶ ἤρχισαν λοιπὸν νὰ συνέρχωνται οἱ προσκληθέντες, ὧν ὅμως οἱ πλεῖστοι δὲν ἦσαν παντάπασι διατεθειμένοι νὰ συμπράξωσι μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ λογοθέτου. Ὅθεν συνῆλθον εἰς προπαρασκευαστικὰς συνεδριάσεις, ἵνα βουλευθῶσι πῶς ἔχουσι νὰ πολιτευθῶσι πρὸς ἀνατροπὴν τῶν διενεργουμένων, πᾶσα δὲ ἡ πόλις δεινῶς ἐκ τούτου ἐταράχθη. Ἀλλ' ὁ Ταράσιος ἀντιπαρέστη διὰ πολλῆς τόλμης καὶ δεξιότητος. Κατὰ τὰ ἀνέκαθεν κεκανονισμένα καὶ μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα, σύνοδος ἦ καὶ πᾶσα ἄλλη ἱερατικὴ πρᾶξις δὲν ἐπιτρέπεται παρ' ἐνορίαν, ὃ ἐστὶν ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως. Ὅθεν ὁ Ταράσιος, ὡς ἀρχιερεὺς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπεφάνητο τὰς συναθροίσεις ἐκείνας παρανόμους, καὶ ἠπέιλησεν ἀφορισμὸν κατὰ παντὸς, ὅστις ἤθελε λάβει μέρος εἰς τοιαύτας παρασυναγωγὰς. Συγχρόνως δὲ ἐπανελθούσης καὶ τῆς βασιλίδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὥρισε τὴν 17 αὐγούστου 786 ὡς ἡμέραν τῆς συγκροτήσεως τῆς νέας εἰ-

κουμενικῆς συνόδου ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων ἀποστόλων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπέδειχθη τρανῶς ὅπόσον ἰσχυρότεροι ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς, ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ προσωπικὴ ἀξία τοῦ Ταράσιου. Ἐτι ἀπὸ τῆς προτεραιᾶς κατέλαβεν ὁ στρατὸς τὰ περὶ τὴν ἐκκλησίαν, ἀποφηνάμενος ὅτι πράττει τοῦτο, ἵνα προστατεύσῃ τοὺς προμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπισκόπους κατὰ πάσης βιαιοπραγίας τῆς αὐτῆς. Ὁ γενναῖος Ταράσιος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτου· προσελθὼν κατὰ τὴν ὠρισμένην ἡμέραν καὶ ὥραι εἰς τὸν ναὸν μετὰ τῶν ἐπισκόπων, εἰσῆλθεν εἰς τὸν χορὸν, διέταξε νὰ κλείσωσι τὰς πύλας καὶ ἐκήρυξε τὴν ἐναρξίν τῆς συνόδου. Τότε ὁμως φοβερός ἡγέρθη περὶ τὴν ἐκκλησίαν θόρυβος· οἱ στρατιῶται ἠπείλησαν ὅτι θέλουσι διαρρήξαι τὰς πύλας, εἰάν δὲν ἐπιτρέψωσιν αὐτοῖς νὰ εἰσέλθωσιν ὥστε ἐδῆσε νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, καὶ νὰ ἀρχίσωσι τὴν συνεδρίασιν, αὐτῶν παρόντων. Παρευρίσκοντο δὲ εἰς αὐτὴν καὶ οἱ βασιλεῖς θεωροῦντες τὰ γινόμενα ἐκ τῶν κατηχομένων. Ἀρξαμένης λοιπὸν οὕτω τῆς συνεδριάσεως, οἱ περὶ τὸν Ταράσιον ἀρχιερεῖς προέτειναν νὰ ἀναγνωσθῶσι πρὸ πάντων ἀρχαῖαι τινες συνοδικαὶ πράξεις διαγορεύουσαι, ὅτι σύνοδος οἰκουμενικὴ δὲν δύναται νὰ συγκροτηθῇ ἄνευ συμφωνίας ὅλων τῶν πατριαρχῶν. Ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ προσβληθῇ οὕτως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ κύρος τῆς τελευταίας συνόδου, ἐν ᾗ, ὡς γνωρίζομεν, δὲν παρεκάθησαν οὔτε αὐτοπροσώπως οὔτε δι' ἐπιτρόπων ὁ πάπας καὶ οἱ ἀνατολικοὶ πατριάρχαι. Ἀλλ' οἱ μεταρρυθμισταὶ ἀντιπαρετήρησαν ὅτι τούτου δοθέντος, οὔτε ἡ παροῦσα σύνοδος δύναται νὰ λογισθῇ νομίμως συγκεκροτημένη, διότι οἱ μοναχοὶ Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκληφθῶσι σπουδαίως ὡς ἐπιτροποι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα ἦσαν μὲν πρεσβευταὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐφωδιάσθησαν διὰ πληρεξουσιότητος ἀποχρώσεως, ἵνα γίνωσι δεκτοὶ ἐν τῇ συνόδῳ ὡς ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν. Τὸ στρατιωτικὸν ἀκροατήριον ἐπεκρότησεν εἰς τὴν ἔνστασιν ταύτην, ἣ δὲ Εἰρήνην βλέπουσα ὅτι οὔτε νὰ ἀναιρέσῃ τὸ ἐπιχείρημα ἐκεῖνο ἠδύνατο, οὔτε νὰ ἐκφοβίσῃ τὴν πλειονοψηφοῦσαν ἀντιπολίτευσιν εἶχε τρόπον ἔπεμψεν ἀπὸ τῶν κατηχομένων ἕνα τῶν περὶ αὐτὴν ἀξιωματικῶς πρὸς τὸν Ταράσιον ἵνα προτρέψῃ αὐτὸν νὰ ἐνδώσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὅθεν ὁ πατριάρχης μετὰ τῶν ὁμοδόξων ἐπισκόπων ἐγερθέντες ἀπεχώρησαν ἀμέσως. Ἀλλ' οἱ πολυάριθμοι αὐτῶν ἀντίπαλοι παρέμειναν

συνεδριάζοντες, ἀνέγνωσαν καὶ ἐγκωμίασαν τὰς ἀποφάσεις τῆς προηγουμένης συνόδου, καὶ δὲν διελύθησαν εἰμὴ ἀφοῦ ἐκύρωσαν καὶ αὖθις τὰ πρακτικὰ αὐτῆς. Ἰσως ἡδύναντο νὰ προβῶσι περαιτέρω, ἴσως ἡδύναντο νὰ δικάσωσι καὶ νὰ καταδικάσωσι τὸν Ταράσιον καὶ νὰ προκαλέσωσι τὴν ἐκλογὴν νέου πατριάρχου· ἀλλὰ ταῦτα πράττουσα ἡ παροῦσα σύνοδος ἤθελε περιέλθει εἰς ῥῆξιν ἄσπονδον πρὸς τὴν βασιλείαν, ὅπερ ἠθέλησε νὰ ἀποφύγη, ἐνῶ περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀδυναμίαν ταύτης καὶ νὰ κυρώσῃ τὴν προηγουμένην σύνοδον, ἐνόμισεν ὅτι ἔλυσεν εἰρηνικῶς καὶ ὀριστικῶς τὸ ζήτημα. Τὴν περὶ τοῦ προκειμένου μετριοπάθειαν τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ καὶ αὐτὸς ὁ Θεοφάνης, διότι ἀφοῦ ἔβεβαίωσε τὴν νίκην αὐτῶν ἐπιφέρει· «καὶ τοῦ Θεοῦ χάριτι οὐδένα ἠδίκησαν οἱ μανιώδεις ἐκεῖνοι καὶ ἀπάνθρωποι, καὶ οὕτω διαλυθείσης τῆς συνόδου, ἀπῆλθεν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδ' α.» Εἶναι ἀληθές ὅτι οὐδὲν ἡττον ὑβρίζει αὐτοὺς· λησμονεῖ ὅμως ὅτι παρέχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτήσωμεν τίς ἄρα εἶναι ὁ μανιώδης καὶ ὁ ἀπάνθρωπος, ὁ οὐδένα ἀδικήσας κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἢ ὁ ἀποκαλῶν μανιώδῃ καὶ ἀπάνθρωπον τὸν οὐδένα ἀδικήσαντα;

Ἡ μεταρρυθμῖσις λοιπὸν ἐφαίνετο θριαμβεύουσα, καὶ ἤθελε τῷ ὄντι θριαμβεύσει, ἐὰν ἡ Εἰρήνη δὲν ἀπεφάσιζε νὰ καταβάλλῃ αὐτὴν διὰ παντὸς τρόπου, ἔστω καὶ διὰ τῆς θυσίας τῶν πολυτιμοτάτων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἐκ τῶν πρὸ μικροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένων ἡ βασίλισσα ἐπέισθη ὅτι τὸ κύριον πρὸς τοῦτο κώλυμα ἦτο ὁ στρατός. Αὕτη δὲ τοῦ στρατοῦ ἡ ὑπὲρ τῆς ἀναμορφώσεως ἀφοσίωσις εἶναι ἐν τῶν περιεργότερων καὶ διδακτικωτέρων φαινομένων τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων τούτων. Ὁ στρατὸς ἐκπροσωπεῖ πάντοτε τὸ πρακτικώτερον πάσης κοινωνίας μέρος, ὁσάκις, ὅπως συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δὲν διετέλει ἐν ἀργίᾳ, ἀλλ' ἀπεναντίας ἀδιαλείπτως ἠγωνίζετο ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης. Στρατὸς τοιοῦτος εἶναι φυσικώτατον νὰ συναισθάνεται ὑπὲρ πάσαν ἄλλην κοινωνικὴν τάξιν τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς ἐνεργείας καὶ ἀρετῆς. Ἀλλ' αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἀξίαν προσέβαλλον ἄρδην τὰ δόγματα τῶν ἀντιπάλων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ἧτις ἡρμήνευε πᾶν ὅ,τι γενναῖον ἢ ἀγενές πράττεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ οὐχὶ διὰ τῆς δραστηριότητος ἢ τῆς ἀδρανείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ

τῆς ἀκαταμαχίτου ἐπιδράσεως θαυματοουργοῦ τινος δυνάμεως, ἣν ἀπέδιδεν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς πίστεως σύμβολα. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη τῶν δύο δογμάτων ἦτο καταφανεστέρα εἰς τὸν στρατιώτην ὅστις καθ' ἡμέραν ἐλαμβάνε πεῖραν ὅτι ἡ τύχη αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐνεργείας, ἢ εἰς πάντα ἄλλον πολίτην, ὅστις ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐπαγγέλματος ὕπερ μετῆρχετο, δὲν εἶχεν ἀδιαλείπτου τὴν συνείδησιν τῆς τοιαύτης ἀληθείας. Κατὰ τοῦτο ὁ στρατὸς ἐπέιχεν ἐν τῇ κοινωνικῇ μερίδι ἣτις ἡσπάζετο τὴν ἀναμόρφωσιν, ἣν τάξιν ἐπέιχον οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ κοινωνικῇ μερίδι ἣτις ἀπέκρουε πᾶσαν καινοτομίαν· διότι ἂν ὁ στρατὸς διῆγε τὸν δραστηριώτερον καὶ πρακτικώτερον τῆς κοινωνίας βίον, οἱ μοναχοὶ διῆγον τὸν ἀδρανέστερον καὶ θεωρητικώτερον. Ἐντεῦθεν ἐπειδὴ σύνθημα τῆς μεταβολῆς ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, φυσικὸν ἦτο νὰ πρωταγωνιστῇ τῆς μεταβολῆς ὁ στρατός, ὅστις ἦτο ἡ ἐνσάρκωσις, οὕτως εἰπεῖν, τῆς δραστηριότητος ταύτης· πάλιν δὲ, ἐπειδὴ σύμβολον τῆς παλινρθώσεως ἦτο ἡ περιστολὴ πάσης ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, φυσικὸν ἦτο νὰ πρωταγωνιστῇ τῆς παλινρθώσεως τὸ μοναχικὸν τάγμα, ὡς ἐνσάρκωσις οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀνθρωπίνης ἀδρανείας. Τοῦτων ἕνεκα τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἴσχυσεν αἰετοτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει εἰς τὸν στρατὸν μᾶλλον ἢ εἰς τὰς ἄλλας ὁμόφρονας κοινωνικὰς τάξεις, καὶ τ' ἀνάπαλιν τὸ πνεῦμα τῆς παλινρθώσεως ἴσχυσε μᾶλλον εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα ἢ εἰς τὰς ἄλλας ὁμόφρονας κοινωνικὰς τάξεις. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἐπὶ τῆς Εἰρήνης ὁ στρατὸς, ὡς ὀργανωθείς καὶ ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐφρόνει ὅσα ἐφρόνει ἐν μέρει καὶ διὰ τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἔσωζεν ἐπ' αὐτοῦ ἡ μνήμη τῶν βασιλέων ἐκείνων. Ἀλλὰ τοσοῦτον εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ φρόνημα τοῦτο ἐνέκειτο φύσει εἰς τὸν στρατὸν, ὥστε ἡ Εἰρήνη, καίτοι προσπαθήσασα νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ τὴν διάθεσίν του. Καὶ ἤδη ἀπελπισθεῖσα ἀπεφάσισε μὲν τὴν διάλυσιν αὐτοῦ καὶ τὴν συγκρότησιν νέου, ἐκ στρατευσίμων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου αἰδέαται τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπεκράτουν ὀλιγώτερον ἢ ἐν Ἀσίᾳ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο διαπράξασα, οὐδὲν ἐπὶ τέλους κατώρθωσε, διότι κατὰ μικρὸν τὸ πνεῦμα τῆς ἀναμορφώσεως ἐπεκράτησεν ἐν τῷ νέῳ στρατῷ, ὅπως εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐν τῷ παλαιῷ.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ διάλυσις τῶν παλαιστράτων ἐκείνων, οἵτινες τοσάκις ἐνίκηφόρησαν ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, καὶ τοσάκις ἐταπε-

νωσαν μωαμεθανούς καὶ Βουλγάρους, ἔμελλε νὰ καταφέρῃ τραῦμα καίριον εἰς τὴν ἀσφαλειαν καὶ τὴν τιμὴν τοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ Εἰρήνη ἦτο ἐκ τῶν κυβερνητῶν ὅσοι ἔιναι ἐπιτυχῶσι τοῦ σκοποῦ, οὐδενὸς φείδονται τρόπου. Παρέχει δὲ ἡμῖν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὡς καὶ καθ' ἅπασαν αὐτῆς τὴν πολιτείαν, τὸν ἀληθῆ τύπον τῶν αἰσθηματικῶν καὶ διανοημάτων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐφέροντο οἱ πλείστοι τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν. Τί ἐκίνει τῷ ὄντι αὐτὴν εἰς τὸ νὰ ἀγωνισθῇ μετὰ τοσαύτης τέχνης καὶ μετὰ τοσούτου ζήλου εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν δυνάμεων τῆς πολιτείας, ἐνῷ ἡδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀληθῶς ἀκοίμητον αὐτῆς δραστηριότητα εἰς τὸ νὰ παγιώσῃ μᾶλλον τὸ ἐνεστὼς καὶ τὸ μέλλον τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος; Μήπως εἶχε προσωπικὸν τι συμφέρον νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, μὴ δυναμένη νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἰδίαν ἀρχὴν καὶ τὸ ἴδιον ἀξίωμα; Ἀλλ' εἶδομεν ὅτι ἡ μερίς τῆς μεταρρυθμίσεως ἀπεδέχετο ἢ τοῦλάχιστον ἀνείχετο τὴν ἀρχὴν τῆς Εἰρήνης, καθ' ἧς δὲν ἀντηγωνίσθη ἐπὶ τέλους, εἰμὴ ἀφοῦ αὕτη, μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, ἐκήρυξεν ἄσπονδὸν καθ' ὅλης τῆς μεταρρυθμίσεως πόλεμον. Προσωπικὸν ἄρα συμφέρον δὲν εἶχεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Εἰρήνη, ὑπεκινεῖτο δὲ ὑπὸ ἐτέρου τινὸς ἐλατηρίου, καὶ ἵνα κατανοήσωμεν τὸ ἐλατήριο τοῦτο, δεόν νὰ ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς ποικίλας ἀποχρώσεις τῶν διαμαχομένων τούτων μερίδων. Ἀφ' ἐνὸς ἴσταντο οἱ πρεσβεύοντες ὅτι ἵνα σωθῇ τὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος, ἀπαραίτητος ἦτο οὐ μόνον ἡ κοινωνικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις. Ταύτης τῆς μερίδος προΐσταντο οἱ ἀρχαῖοι τοῦ στρατοῦ ἡγεμόνες, καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων. Ἐπειτα ἤρχοντο ὅσοι ἀναλογιζόμενοι τὴν ἐπίμονον τοῦ μεγάλου πλήθους ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν μεταβολήν, περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρκεῖ ἡ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις, διατηρουμένων ἀπαραμειώτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων. Ταύτης τῆς μερίδος προΐστατο ὁ πατριάρχης Ταρσισος. Τελευταῖον εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν ἀντιπαρίσταντο οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν ἀνατροπὴν τῆς ὅλης μεταρρυθμίσεως· ταύτης τῆς μερίδος προΐστατο ὁ εὐνοῦχος Σταυράκιος. Ἀλλ' ὅλοι τῆς τελευταίας ταύτης μερίδος οἱ ὁπαδοὶ δὲν ἐκινοῦντο ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων. Οἱ μὲν ἐπόθουν τὴν κατάλυσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, κυρίως διότι δι' αὐτῆς προσεβάλλοντο ποικίλα αὐτῶν συμφέροντα· τοιοῦτοι ἦσαν ἐξαιρέτως οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ εὐνοῦχοι. Ἀλλ' ὁ ὄχλος καὶ αἱ γυναῖκες, τοὺς ὑποίους

ἦγον καὶ ἔφερον οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ εὐνοῦχοι, οὐδὲν εἶχον, ἐννοεῖται, προσωπικόν συμφέρον, ἐκινουῦντο δὲ ὑπὸ θρησκευτικοῦ τινος αἰσθήματος· θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὸ ὅποῖον ἤθελεν εἶναι σεβαστὸν, ἐὰν δὲν ἐνοθεύετο ὑπὸ δεινῆς δεισιδαιμονίας. Αὕτη λοιπὸν ἡ δυστυχῶς διεστραμμένη θρησκευτικὴ πεποιθήσις εἶναι ἡ κατακυριεύσασα τὴν ψυχὴν τῆς Εἰρήνης καὶ τῶν πλείστων αὐτῆς ὁπαδῶν, καὶ τυφλώσασα αὐτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε διὰ τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀνθρώπους, ἡ καταπάτησις παντὸς θείου καὶ ἀνθρωπίνου νόμου, ἡ καταστροφή τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως καὶ ἀνεξαρτησίας, ἡ ὑποταγὴ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὸν πάπαν, ὁ ἐξευτελισμὸς τοῦ ἔθνους ἐνώπιον τῶν μωαμεθανῶν ἦσαν ἀδιάφορα, ἤρκει μόνον νὰ ἀναστηλωθῶσιν αἱ εἰκό-
νες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ ἀγῶνι ὃν διεξήγαγε κατὰ τοῦ Λέοντος Γ' δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀνακηρύττῃ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης «στύλον τῶν ἐκκλησιῶν, κορυφαϊότατον τῆς νέας διαθήκης, κοσμήτορα τῆς παγκοσμίου ἐκκλησίας, πέτραν τῆς πίστεως, στερεὸν θεμέλιον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας» καὶ τὰ τοιαῦτα, τὰ ὅποια ὅλα ἔτεινον εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσωσι τὰς κυριαρχικὰς ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ πάπα. Οἱ δύο μοναχοὶ Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ αὐτογνωμόνως παρυστάντες ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, συνεπήγαγον, ἀντὶ πληρεξουσιότητος τῶν θρόνων τούτων, ἐγγραφόν τι δοθὲν αὐτοῖς ὑπὸ τινων μοναχῶν τῆς ἀνατολῆς, ἐν ᾧ ἐλέγετο πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἡ ἀπουσία τῶν τριῶν πατριαρχῶν ἐκ τῆς συνόδου ἧτις ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ, κατ' οὐδὲν ἡδύνατο νὰ προσβάλῃ τὸ κῦρος αὐτῆς, διότι τὸ αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ ἐπὶ τῆς ἑκτῆς συνόδου, «μάλιστα τοῦ ἀποστολικοῦ πάπα Ῥώμης συμφωνήσαντος αὐτῇ καὶ συνευρεθέντος διὰ τῶν οἰκείων ἀποκρισιarίων.» Ὁ ἐστὶ κατ' αὐτοὺς ἡ ψῆφος τοῦ πάπα ἤρκει νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς ψήφους τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλὰ μήπως αὐτὴ ἡ Εἰρήνη χάριν τῶν εἰκόνων, δὲν ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων τὴν Ἰταλίαν, δὲν ἠνάγκασε τοὺς ἡγεμόνας τοῦ στρατοῦ νὰ αὐτομολήσωσι πρὸς τοὺς πολεμίους, δὲν ὑπέγραψεν ἐπονειδίστους πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς συνθήκας; Ὁ μετριοπαθὴς καὶ συνετὸς πατριάρχης Ταράσιος ἀπετροπιάζετο πάντα ταῦτα, καὶ θέλομεν ἴδει αὐτὸν ἀγωνιζόμενον μὲν νὰ ἀνορθώσῃ τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις, καὶ ἔξεις, ἀγωνιζόμενον ὅμως ἐν ταῦτῳ νὰ περιστείλῃ τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα, καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν μοναχῶν

καὶ τῶν εὐνούχων. Ἀλλὰ τὰ στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἦσαν εἰς χεῖρας τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Σταυρακίου, τῶν ὁποίων τὰ δεισιδαίμονα πάθη ἐζημίωσαν τὸ κράτος, ὅσον οὐδέποτε ἐζημιώθη ὑπὸ τῆς ἀφροσύνης τῶν χειροτέρων αὐτοῦ βασιλέων καὶ ὑπουργῶν.

Ἄμα διαλυθείσης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου ἡ Εἰρήνη ἐπεμφεν εἰς τὰς περὶ τὴν Θράκην ἐπαρχίας τὸν Σταυράκιον, παραγγείλασα αὐτῷ νὰ στρατολογήσῃ μὲν αὐτόθι νέα τάγματα, νὰ πέμψῃ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὰ περίξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ προϋπάρχοντα ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἦτο γνωστὸν ὅτι δὲν ἦσαν τοσοῦτον ἀφωσιωμένα εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσον ἡ φρουρὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἰδίως τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, οἱ καλούμενοι σχολάριοι καὶ ἐξκουβιτάριοι, ἥτοι ἡ βασιλικὴ φρουρά. Τὰ τάγματα τῶν ἐπαρχιῶν ἐπλησίασαν εἰς τὴν πρωτεύουσάν περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου καὶ τότε ἐξῆλθε μέχρι Μαλαγίνων τῆς Θράκης ἡ βασίλισσα συνεπαγομένη τὴν τε αὐλὴν αὐτῆς καὶ τὴν βασιλικὴν φρουράν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ μωαμεθανοὶ ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὴν τινα ἐντὸς τοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἡ βασίλισσα ἐσκόπει νὰ διαπεράσῃ εἰς Ἀσίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς, ἵνα ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐνῶ δὲ ἡ βασίλισσα προέβαινε μέχρι Μαλαγίνων, ὁ Σταυράκιος εἰσῆρχετο ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μετὰ τῶν ταγμάτων αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλεύουσάν. Ἐν τῷ ἄμα ἡ Εἰρήνη διέταξε τὸν περὶ αὐτὴν στρατὸν νὰ περάσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν ἄνευ ὅπλων ἐπὶ τῇ λόγῳ ὅτι τὰ ὅπλα θέλουσι μετακομισθῇ δι' ἄλλων πλοίων. Ὁ στρατὸς ὑπήκουσεν ἀδιστακτικῶς, διότι οὐδόλως ὑπώπτευε τὰ μελετώμενα καὶ διετέλει εὐπειθὴς εἰς τὴν Εἰρήνην, ὥσάκτις δὲν προέκειτο περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Μόλις ὁμως διαπεραιωθέντος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν, ἀνεγνώσθη βασιλικὸν διάταγμα, δι' οὗ διελύοντο τὰ σώματα ἐκεῖνα, καὶ παρηγγέλλοντο οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται νὰ ἀπέλθωσιν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Καὶ οὕτως ἐστερήθη τὸ κράτος μαχητῶν ἀρίστων, παθὼν μετ' οὐ πολὺ τὰ πάνδεινα ἐκ τούτου ἀπὸ τε μωαμεθανῶν καὶ Βουλγάρων.

Ἀλλὰ πρὸ πάντων δέον νὰ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν σύνοδον δι' ἧς κατωρθώθη τελευταῖον τὸ βούλευμα τῆς Εἰρήνης, καὶ τῆς ὁποίας τὰ πρακτικὰ σώζονται πολὺ πληρέστερα, ἢ τὰ τῆς συνόδου τοῦ 754. Ἄν καὶ ἡ διάλυσις τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ ἐγένετο ἐν ἀρχῇ 869, 870,

ἡ ἐγκύκλιος ἡ καλέσσασα τοὺς ἀρχιερεῖς εἰς νέαν σύνοδον δὲν ἐξεδόθη εἰμὴ κατὰ μῆνα μαΐον τοῦ ἐπομένου ἔτους· καὶ τοῦτο, διότι δὲν ἤρκει νὰ ἀνατραπῇ ἡ ὕλική τῆς μεταρρυθμίσεως δυνάμεις, ἔπρεπε νὰ οὐδετερωθῇ καὶ ἡ δύναμις αὐτῆς ἡ ἡθικὴ, νὰ ματαιωθῇ ἡ ὑπὲρ αὐτῆς πλειονοψηφία τῶν ἀρχιερέων καὶ νὰ ἀπαρτισθῇ πλειονοψηφία ἀντίθετος. Ἄν ἡ νέα σύνοδος συνεκροτεῖτο ἐκ τῶν εἰς τὴν προηγουμένην ἐδρευσάντων ἀνδρῶν, ἡ μεταρρύθμισις πάλιν ἤθελεν ἔχει τὴν πλειονοψηφίαν· καὶ ἐστερεῖτο μὲν ἡδὴ τῆς ὕλικῆς τοῦ στρατοῦ ὑποστηρίξεως, ἀλλ' ἐὰν ἡ κυβέρνησις δὲν μετεχειρίζετο τὴν βίαν κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων, ἐκινδύνευεν αὖθις νὰ ἡττηθῇ. Ἐὰν δὲ ἐποίει χρῆσιν τοῦ στρατοῦ ἵνα καταναγκάσῃ τοὺς ἀντιδοξούντας νὰ μεταβάλλωσι γνώμην, ἤθελε προκύψει σκάνδαλον μέγα, ὅπερ ὁ Ταράσιος ἐπεθύμει νὰ ἀποφύγῃ. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου μέχρι τοῦ μαΐου μηνὸς ἡσχολήθη νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ προσωπικὸν τῆς νέας συνόδου. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἀρχιερεῖς διηρέθησαν εἰς δύο τάξεις, τοὺς δυναμένους πιθανῶς νὰ μεταπεισθῶσι, καὶ τοὺς ἀμεταπίεστους, ἐξ ὧν μόνον οἱ πρῶτοι προσεκλήθησαν εἰς τὴν σύνοδον, οἱ δὲ ἄλλοι ἀπεκλείσθησαν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι παρὰ νόμῳς ἐχειροτονήθησαν. Ἀλλὰ τότε παρέστη ἐτέρα δυσκολία. Οἱ οὕτως πῶς καθαρισθέντες ἀρχιερεῖς ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι ἐκείνων οἵτινες εἶχον συγκροτήσῃ τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον τοῦ Κωνσταντίνου Ε', καὶ οἵτινες συνεποσοῦντο εἰς 348. Ἴνα ἀπαρτισθῇ λοιπὸν ὁ αὐτὸς περίπου ἀριθμὸς τῶν ψηφηφόρων, ἀπεφασίσθη νὰ κληθῶσιν εἰς τὴν σύνοδον καὶ 132 ἡγούμενοι καὶ μοναχοὶ ὡς πρωταγωνισταὶ καὶ μάρτυρες τοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων θεσμοθετήματος ὅπερ προέκειτο αὖθις νὰ καθιερωθῇ. Ἐν τούτοις δὲ διέλαμπε καὶ ὁ ἡμέτερος χρονογράφος, ὁ τσαάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ μνημονευθησόμενος Θεοφάνης. Τελευταῖον καὶ τοι τσαύτης προνοίας περὶ πάντων τούτων γενομένης, ἐνομίσθη ἐπισφαλὲς νὰ συνέλθῃ ἡ νέα σύνοδος πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆς ὑποίας αἱ πολυάριθμοι ἀνώτεραι τάξεις ἐνέμενον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὥρίσθη ὡς τόπος καταλληλότερος ἢ πολὺ μικρότερα πόλις τῆς Νικαίας, ἣτις εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ προτέρημα, ὅτι ἐν αὐτῇ εἶχεν ἐδρεύσει ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος.

Ἀποῦ παρεσκευάσθησαν οὕτω τὰ πράγματα, ἐξεδόθησαν κατὰ μῆνα μαΐον τοῦ 787 αἱ ἐγκύκλιοι, δι' ὧν ἐκλήθησαν νὰ συνέλθωσι περὶ τὸν Σεπτέμβριον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην τῆς Βιθυνίας πόλιν, πρὸς συγκρότησιν τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅσοι ἀπεφασίσθη κατὰ τὰ ἀνωτέρω νὰ κληθῶσιν. Ὁ πάπας Ἀδριανὸς ἔδωκε τὴν συναίνεσιν

αὐτοῦ εἰς τὴν μετάθεσιν ταύτην, οἱ δὲ ἤδη ἀπελθόντες ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρεσβευταὶ αὐτοῦ ἐπέστρεψαν αὐθις εἰς τὴν πρωτεύουσαν ταύτην, καὶ ἐν ἀρχῇ Σεπτεμβρίου ἀπῆλθον ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, καὶ τῶν λεγομένων ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἐν τῷ μεταξύ εἶχον συρρεύσει πολλοὶ ἐκ τῶν προσκληθέντων. Πρὸς ἀσφάλειαν τῆς συνελεύσεως καὶ ἐν ἀνάγκῃ πρὸς σωφρονισμόν τῶν ἀντιδοξούντων, ἔστειλεν ἡ βασίλισσα εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ περὶ αὐτὴν ἱκανὰ ἐκ τῶν νεωστὶ στρατολογηθέντων ταγματῶν, δύο δὲ ἀξιωματικοί, ὁ ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Πετρωνᾶς, καὶ ὁ λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ λογοθεσίου Ἰωάννης, ἐπετράπησαν νὰ παρευρίσκωνται ἐν ὀνόματι αὐτῆς εἰς τὰς συνεδριάσεις. Καὶ ὑπετίθετο μὲν ὅτι ἡ σύνοδος προεδρεύεται ὑπὸ τῶν πρεσβευτῶν τοῦ πάπα Ῥώμης ὅτινες καὶ ἐν ἀρχῇ τῶν πράξεων καὶ ἐν ταῖς ὑπογραφαῖς τὴν πρώτην ἐπέιχον τάξιν, πράγματι ὅμως αἱ συζητήσεις διηυθύνοντο ὑπὸ τοῦ Ταρασίου, ὅχι μόνον διότι εἶχεν ἀσυγκρίτῳ πλειοτέραν ἐπιτηδειότητα ἢ οἱ δύο ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχιερέως τῆς δύσεως, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς Πέτρος, οὐδόλως ἐγίνωσκε τὴν ἐλληνικὴν. Τῇ 24 Σεπτεμβρίου συνεκροτήθη ἡ πρώτη συνεδρίασις, εἰς ἣν ἀπηγορεύθη κατ' ἀρχὰς νὰ παρευρεθῶσιν οἱ ἀρχιερεῖς ὅσοι δὲν ἐδήλωσαν ἐγκαίρως τὸ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων φρόνημα αὐτῶν. Ἦρχισε δὲ ἡ συνεδρίασις διὰ συντόμου λόγου τοῦ Ταρασίου, ὅστις ἐξήγησε τίνος ἕνεκεν διελύθη ἡ προηγουμένη σύνοδος, καὶ κατέδειξε τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἐκλήθη ἡ παροῦσα. Τότε ἐγερθεὶς ὁ ἐπίσκοπος Κύπρου Κωνσταντῖνος ἐζητήσατο παρὰ τῆς συνελεύσεως νὰ ἐπιτρέψῃ συγγνώμην εἰς τοὺς μετανοήσαντας ἕνεκα τῆς προτέρας αὐτῶν σκανδαλώδους διαγωγῆς ἐπισκόπους, ἐξ ὧν ἀνέφερεν ὀνομαστὶ τρεῖς, τὸν Ἀγκύρας Βασίλειον, τὸν Μύρων Θεόδωρον, καὶ τὸν Ἀμορίου Θεοδόσιον. Ἡ πρότασις ἦτο παράδοξος, διότι ἡ σύνοδος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιληφθῇ τοῦ ζητήματος ὅπερ προέκειτο νὰ λυθῇ, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἶχε καταδικάσει τὴν κατάργησιν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Ἡ ἐκκλησία διείπετο εἰσέτι ὑπὸ τῶν ὁρισμῶν τῆς τελευταίας, ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε', ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης συνόδου, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ὅσοι ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τοὺς ὁρισμοὺς τῆς συνόδου ταύτης, οὐδαμῶς ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς ἁμαρτήσαντες ἀπ' ἐναντίας οἱ παραβάται τῶν ὁρισμῶν τῆς συνόδου ἐκείνης ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς παρὰ τὰ κανονισμένα πολιτευθέντες. Ἀλλὰ

πάντα ὅσα κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν σύνοδον ἐγένοντο, καὶ ἰδίως τὰ κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς συνεδρίᾳσιν διαπραχθέντα, μαρτυροῦσιν ὅτι οὐδεμία ἐπετράπη ἐλευθέρα συζήτησις, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν προαπεφασισμένα εἰς τρόπον τοιοῦτον, ὥστε οὔτε τὸ πρόσχημα τοῦλάχιστον τῆς διασκέψεως καὶ ἀποφάσεως ἐτηρήθη, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἐξεληφθη ὡς ἐκ προοιμίου λελυμένον.

Τῷ ὄντι ἅμα ὡς ἐγένετο ἡ πρότασις τοῦ ἐπισκόπου Κύπρου, οἱ δύο παρὰ τῇ συνόδῳ βασιλικοὶ ἐπίτροποι, οἱ ἐν τοῖς πρακτικοῖς καλούμενοι ἄρχοντες, διέταξαν ἕνα τῶν γραμματέων νὰ ἀναγνώσῃ ἐπιστολὴν τῶν βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης πρὸς τοὺς ἀθροισθέντας ἀγιωτάτους ἐπισκόπους, δι' ἧς ἐν ἀρχῇ μὲν ἐλέγετο ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς πάντας νὰ ἐκφέρωσιν ἐλευθέρως τὴν γνώμην αὐτῶν, ἐν τέλει ὅμως προετρέποντο οἱ ἱεροὶ ἄνδρες νὰ καταβάλωσιν εἰς ἔδαφος πᾶσαν καινοτομίαν, καὶ νὰ καταδικάσωσιν εἰς τὸ πῦρ τῆς αἰωνίου κολάσεως πάντας τοὺς ἕτερα διδάσκοντας καὶ δοξάζοντας. Ἡ ἐννοια τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἦτο ὅσον ἐνδέχεται σαφής. Ἀφ' οὗ ἐπεβάλλετο εἰς τὴν σύνοδον τὸ καθῆκον νὰ ψηφίσῃ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὰς αὐστηροτέρας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν κατὰ τῶν ἑτεροφρονούντων, οὐδεμία ἐπετρέπετο ὁμολογουμένως ἐλευθερία γνώμης. Τὸ πολὺ ἡ σύνοδος ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ τοὺς μετανόησαντας, καὶ τοῦτο ἔπραξεν ὡς πρὸς τοὺς τρεῖς προμνημονευθέντας ἐπισκόπους, οἵτινες ἀναγνόντες τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτοῖς ὁμολογίαν, ἐν ἧ' ἐπανειλημμένως διεβεβαίουν τὴν πρὸς τὰς εἰκόνας πίστιν αὐτῶν, ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς τὴν σύνοδον. Τότε παρέστησαν καὶ ἕτεροι ἐπίσκοποι ἐξ ἐκείνων, ὅσοι ἐκλήθησαν μὲν καὶ προσῆλθον εἰς Νίκαιαν, ἀλλὰ ὡς ὑποπτοὶ κακοδοξίας δὲν ἐγένοντο ἀμέσως δεκτοί, ἐξ ὧν ὀνομαστὶ δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ἐπτά· ὁ Νικαίας Ὑπάτιος, ὁ Ρόδου Λέων, ὁ Πεισιδίας Γρηγόριος, ἕτερος Γρηγόριος ὁ Πεσσηνοῦντος, ἕτερος Λέων ὁ Ἰκονίου, ὁ Τεραπόλεως Νικόλαος καὶ τρίτος Λέων ὁ Καρπάθου, οἵτινες προέτειναν νὰ δώσωσι τὴν αὐτὴν ὁμολογίαν πίστεως, ἐὰν ἀξιωθῶσι τῆς αὐτῆς συγγνώμης. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἐνῶ οἱ πρῶτοι ἐγένοντο δεκτοὶ ἅμα δηλώσαντες τὴν μετάνοιαν αὐτῶν, περὶ τῶν δευτέρων ἐξερράγη μακρὰ καὶ πεισματώδης συζήτησις καθ' ἣν προετέθη εἰς μέσον τὸ ζήτημα, ἂν αἱ ἐν τοῖς προηγουμένοις χρόνοις κατὰ τῶν αἱρέσεων ἐκδοθεῖσαι διατάξεις δὲν ἐφηρμόζοντο καὶ εἰς τὴν προκειμένην, καὶ ἂν ἐπιτρέπεται νὰ δοθῇ συγγνώμη εἰς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπισκόπους.

Οἱ κατηγορούμενοι ἀπήντησαν εὐλόγως ὅτι τὰ περὶ τῶν προηγουμένων αἰρέσεων ὀρισθέντα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς αὐτοὺς, διὰ τὸν λόγον, ὅτι, ἀφ' ἧς ἤρχισαν νὰ ἀνατρέφονται καὶ νὰ παιδεύονται, οὐδεμίαν ἄλλην δόξαν ἤκουσαν ὡς κύρος ἔχουσιν, εἰμὴ τὴν δόξαν ἣν μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐπρέσβευον. Οὐδὲν ἦττον εἰς τῶν λεγομένων ἐπιτρόπων τῶν ἀνατολικῶν θρόνων ἐπέμενεν, ὅτι ἡ παροῦσα αἵρεσις εἶναι ἡ πονηροτέρα πάσης ἄλλης, καὶ ὅτι δὲν ἦτο πρέπον νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐκείνους νὰ ἐδρεύσωσιν ἐν τῇ συνόδῳ. Ἄλλ' οἱ περὶ τὸν Ταράσιον μετριώτεροι πατέρες ἀπήντησαν τὴν παραδοχὴν τῶν κατηγορουμένων, ἣν ἐπὶ τέλους ἐψήφισεν ἡ σύνοδος, ἀναλογισαμένη ὀρθῶς, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἄτοπον νὰ πολιτευθῇ ὡς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τούτους ἄλλως, ἢ ὅπως ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς πρώτους.

Κατὰ τὰς τρεῖς ἐπομένους συνεδριάσεις ἀνεγνώσθησαν καὶ ἐσυζητήθησαν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ταρασίου πρὸς τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς ἀνατολῆς, καὶ τὸ τόπον ἐπέχον πληρεξουσιότητος τοῦ Θωμᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου ἐγγραφον μοναχῶν τινῶν τῆς ἀνατολῆς, περὶ οὗ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὀλίγας τινὰς λέξεις ἀνωτέρω. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν τῷ κειμένῳ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅπερ ἀνεγνώσθη ἐν τῇ συνόδῳ, ὁ Ταράσιος ἔλαβε τὴν πρόνοιαν νὰ ἀφαιρέσῃ τὰ χωρία ὅσα κατεμέμφοντο τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ ἄμεσον αὐτοῦ προχείρισιν ὅσα ἀπῆτουν τὴν ἀπόδοσιν τῶν κτημάτων καὶ τῶν προσόδων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας αὐτῆς δικαιοδοσίας ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ὅσα ἔφεγον τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, καὶ ἐξύμουν τὴν ἀρετὴν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Καρόλου. Πλὴν τούτων δὲ καὶ τὰ περὶ τῶν πρωτείων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐξεδηλώθησαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ μεταφράσει πολὺ ἐπιεικέστερον, ἢ ὅπως εἶχον ἐν τῷ λατινικῷ πρωτοτύπῳ. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένοντο διότι ὁ καιρὸς μὲν δὲν ἦτο πρόσφορος νὰ συζητηθῶσιν αἱ ἀξιώσεις τοῦ πάπα· ἐὰν δὲ κατεγράφοντο ἄνευ παρατηρήσεως οὐδεμιᾶς εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐγένοντο δεκταὶ, ἔστω καὶ ἐμμέσως, ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ὅπερ ὁ Ταράσιος δὲν ἐνόει παντάπασι νὰ ἐπιτρέψῃ. Μόλις δὲ ἀπὸ τῆς πέμπτης συνεδριάσεως ἐπελήφθη ἡ σύνοδος τοῦ κυρίου ζητήματος. Καὶ πρῶτον μὲν ἀνεγνώσθησαν διάφορα χωρία τῆς Γραφῆς, καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἅτινα ἐλογίζοντο συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως· ἔπειτα ἀνῆρέθησαν αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐπὶ Κων-

σταντίνου Ε' συνόδου, ἀνεθεματίσθησαν ὡς αἰρετικοὶ οἱ πατριάρχαι Ἀναστάσιος, Κωνσταντῖνος καὶ Νικήτας, καὶ πάντες οἱ ὁμόφρονες αὐτῶν ἀποκατεστάθη ἡ μνήμη τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου τοῦ Κυπρίου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐκανονίσθη ὁ περὶ εἰκόνων ὅρος ὡς ἑξῆς. «Ὅριζομεν σὺν ἀκριθείᾳ πάσῃ καὶ ἐμμελείᾳ, παραπλησίως τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἀνατίθεσθαι τὰς σεπτὰς καὶ ἁγίας εἰκόνας ἐν ταῖς ἁγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, καὶ ἱεροῖς σκεύεσι, καὶ ἐσθῆσι, τοίχοις τε καὶ σάνισιν, οἴκοις τε καὶ ὁδοῖς (ὅσῳ γὰρ συνεχῶς δι' εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως ὁρῶνται, τοσοῦτον καὶ οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν) καὶ ταύταις ἀσπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν ἀπονέμειν, (οὐ μὴν τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θεῷ φύσει, ἀλλ' ὃν τρόπον τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, καὶ τοῖς ἁγίοις εὐαγγελίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἱεροῖς ἀναθήμασι) καὶ θυμιαμάτων καὶ φώτων προσαγωγὴν πρὸς τὴν τούτων τιμὴν ποιεῖσθαι, καθὼς καὶ τοῖς ἀρχαίοις εὐσεβῶς εἴθισται· ἡ γὰρ τῆς εἰκόνης τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει καὶ ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν.»

Ὁ ὅρος οὗτος, εἰ καὶ μετ' οὐ πολὺ κατηργήθη πάλιν, ἔπειτα ὅμως ἐπεκράτησεν ἐκ νέου καὶ ἰσχύει μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν εἰκόνων παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ· ὅθεν ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν ἐνταῦθα. Ὁ ὅρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου δὲν καθιέρωσε τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, ἀπαγε· ἀπ' ἐναντίας ῥητῶς ἀπηγόρευσε πᾶσαν πρὸς αὐτὰς λατρείαν, ἣτις πρέπει μόνῃ τῇ θεῷ φύσει. Διέταξε δὲ ἀπλῶς τὴν ἀνάρτησιν τῶν εἰκόνων, ἵνα οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν. Ἡ διάταξις αὕτη καθιέρωσεν ἀρχὴν συνάδουσαν πρὸς τὴν εὐλάβειαν ἣν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἀπονέμει εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ πρὸς τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣτις ἔχει χρεῖαν τοιούτων ἐξωτερικῶν σημείων, ἵνα μὴ λησμονῇ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας. «Ἐπόμνημα γὰρ ἐστὶν ἡ εἰκὼν, εἶπε κάλλιστα ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός· καὶ ὅπερ τοῖς γράμμασι μεμνημένοις ἢ βίβλος, τοῦτο καὶ τοῖς ἀγραμμάτοις ἢ εἰκὼν· καὶ ὅπερ τῇ ἀκοῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὁράσει ἢ εἰκὼν· νοητῶς δὲ αὐτῇ ἐνούμεθα.» Οἱ διαμαρτυρούμενοι δὲν παραδέχονται τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν δύνανται εὐλόγως νὰ ἀποδοκιμάσωσιν αὐ-

τὴν καθ' ὁλοκληρίαν, ἀφορῶντες μάλιστα εἰς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα ἐθνῶν τινων καὶ ἐξαιρέτως τῶν μεσημβρινῶν ἐθνῶν, παρ' οἷς, ὡς πολλάκις εἶπομεν, ἡ λογικὴ δύναμις οὕσα ἀσθενεστέρα τῆς φανταστικῆς, δεῖται τοῦ ὑποβοηθήματος ἐκείνου, ἵνα δι' αὐτοῦ, ὡς διὰ κλίμακός τινος, προσαναβαίνειν μέχρι τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ὅρος περιέχει καὶ τινὰς δευτερευούσας διατάξεις, αἵτινες ἀφ' ἐνὸς μὲν εἶναι δεκτικαὶ παρεξηγήσεων ὡς πρὸς τὴν τιμὴν τὴν ἀποδοτέαν εἰς τὰς εἰκόνας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡδύναντο νὰ μὴ περιληφθῶσιν ἐντὸς τοῦ ὅρου χωρὶς νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ εἰς ὃν ἀπέβλεπεν ἡ σύνοδος· τοιαῦται εἶναι ὁ ἀσπασμὸς, ἡ προσκύνησις, ἡ προσαγωγὴ θυμιαμάτων καὶ φώτων, ὧν ἕνεκεν οἱ ἀπλούστεροι τῶν ἀνθρώπων εὐχερῶς ἐξολισθαίνουσιν εἰς τὴν λατρείαν ἐκείνην, ἣν αὐστηρότατα ἀπηγόρευεν ὁ προκείμενος ὅρος. Πλὴν τούτου ἡ σύνοδος δι' ἐτέρων αὐτῆς διατάξεων ἀνενέωσεν ἔθιμά τινὰ, τῶν ὁποίων ἡ ἐκτέλεσις ἦτο δεκτικὴ πολλῶν καταχρήσεων· ὥρισε λόγου χάριν ἐν τῷ ἐβδόμῳ αὐτῆς κανόνι ὅτι, ἐπειδὴ οἱ χριστιανοκατήγοροι «καὶ ἑτέρα τινὰ ἔθνη παραλελοίπασιν, ἃ χρὴ ἀνανεωθῆναι», διὰ τοῦτο «ὅσοι σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων, ὀρίζομεν ἐν αὐτοῖς καταθέσιν γενέσθαι λειψάνων μετὰ καὶ τῆς συνήθους εὐχῆς» ἐνῷ ἐκτοτε οὐδεμία ὑπῆρχε βεβαιότης περὶ τῆς τῶν λειψάνων τούτων γνησιότητος. Ἀλλὰ ἡ σύνοδος ἀφοῦ διέστειλεν ἐπιμελῶς τὴν τιμητικὴν προσκύνησιν ἀπὸ τῆς λατρείας καὶ ῥητῶς ἀπηγόρευσε τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων καὶ τῶν μαρτύρων, ἐνόμισεν ὅτι προέλαβεν οὕτω πάντα παρεξηγήσεως κίνδυνον, καὶ ἐστοχάσθη ἤδη συνελθὼν νὰ διατηρήσῃ ἀρχαῖά τινὰ τῆς ἐκκλησίας ἔθνη τῶν ὁποίων ἡ κατάργησις, καθ' ὃ προσβάλλουσα προαιωνίους ἔξεις τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος, ἡδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὴν τῶν πνευμάτων ταραχήν. Σημειωτέον προσέτι ὅτι καὶ ἐν τῷ ὅρῳ ὁμιλοῦσα περὶ ἀσπασμοῦ καὶ προσκυνήσεως, καὶ θυμιαμάτων, καὶ φώτων προσαγωγῆς καὶ ἐν τῷ ζ' κανόνι ἐν ᾧ λόγος γίνεται περὶ τῆς καταθέσεως τῶν ἁγίων λειψάνων, ἡ σύνοδος χαρακτηρίζει ἐπανειλημμένως ταῦτα πάντα ὡς ἔθνη ἀπλᾶ.

Ἡ σύνοδος συνεπλήρωσε τὸ ἔργον αὐτῆς ἐντὸς ἐπτὰ συνεδριάσεων, ἡ μᾶλλον ἐντὸς τῶν τριῶν τελευταίων, διότι αἱ πρῶται τέσσαρες, ὡς εἶδομεν, κατηναλώθησαν εἰς ζητήματα προεισαγωγικά. Ἡ δὲ ὀγδόη καὶ τελευταία συνεδρίασις, ἣτις ἐγένετο κατὰ μῆνα νοέμβριον, συνε-

κροτήθη οὐχὶ πλέον ἐν Νικαίᾳ, ἀλλὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, διότι ἡ Εἰρήνη ἠθέλησε νὰ περιποιήσῃ ὅσον ἐνδέχεται πλειοτέραν λαμπρότητα καὶ ἐπισημότητα εἰς τὰς πράξεις τῆς συνόδου ταύτης, κυροῦσα αὐτὰς καὶ ἀνακηρύττουσα ἐντὸς τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων. Διετάχθησαν δὲ τὰ πάντα εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ συμβῇ διατάραξις τις τῆς συνεδριάσεως ἀνάλογος τῆς κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος γενομένης. Ὁ Σταυράκιος εἶχε συμπληρώσει τὴν στρατολογίαν καὶ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ νέου στρατοῦ, τοῦ ὁποίου πολυάριθμα τάγματα ἐστάθμευον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ ὄχλος ἦτο ὑπὲρ τῆς συνόδου, αἱ δὲ ἀνώτεραι τάξεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ὑπέροχον ἐκείνην δύναμιν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ προκειμένου περὶ μιᾶς μόνης συνεδριάσεως οὐδὲ καιρὸν εἶχον νὰ παρασκευάσωσι σπουδαίαν ἀντίπραξιν. Ὅθεν ὁ πατριάρχης Ταράσιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐπίσκοποι μετέβησαν ἐν ἀρχῇ νοεμβρίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατὰ ῥητὴν τῆς βασιλίσσης πρόσκλησιν, καὶ συνῆλθον εἰς Μαγναῦραν, ὅπου παρέστη σύμπασα ἡ πόλις καὶ πάντα τὰ στρατιωτικὰ τάγματα. Ὁμιλήσαντος πρὸ πάντων τοῦ πατριάρχου, οἱ συνοδικοὶ ἀνεβόησαν θριαμβικῶς ἀνέου Κωνσταντίνου καὶ νέας Ἑλένης αἰωνία ἡ μνήμη!» καὶ τότε ἀνεγνώσθησαν οἱ κανόνες τῆς συνόδου, 22 τὸν ἀριθμὸν καὶ ἀνεθεματίσθησαν οἱ ἐτεροδοξοῦντες. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ πατριάρχης καθυπέβαλεν ἀντίγραφον τῶν κανόνων, τὸ ὁποῖον ὑπέγραψαν ὅ,τε βασιλεὺς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα πάλιν ἀπέδωκαν εἰς τὸν πατριάρχην διὰ τοῦ Σταυρακίου. Νεαὶ ἐπευφημίαι ἐπεσφράγισαν τὴν συνεδρίαν ταύτην. Ἡ Εἰρήνη μεγαλαυχούσα ἐπὶ τῷ κατορθώματι ἐπεδαψίλευσε πολυτελεῖ εἰς τοὺς ἐπισκόπους δῶρα, ὁ δὲ Ταράσιος ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τὰ γενόμενα εἰς τὸν πάπαν. Τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ Εἰρήνη διέταξε νὰ σχεδιασθῇ αὖθις διὰ ψηφιδίων ἐπὶ τῆς πύλης τῆς Χαλκῆς ἡ τοῦ Σωτῆρος εἰκὼν, ἣτις ἄλλοτε ἀποτελοῦσα χαλκὴν στήλην εἶχε καθαιρεθῇ ἐπὶ Λέοντος Γ' (σελ. 401). Ἡ τῆς εἰκόνης ταύτης ἀνέγερσις ἐγένετο μετὰ παρατάξεως ἱκανῆς καὶ ἵνα διαιωισθῇ ἡ μνήμη τοῦ γεγονότος, ἐπεγράφη ἐπὶ τῆς πύλης ἡν καθεῖλε πάλαι Λέων ὁ δεσπόζων, ἐνταῦθα ἀρεστήλωσεν Εἰρήνην.

Ἄλλ' ἡ ἀγαλλίασις αὕτη δὲν διήρκεσε πολὺ. Ἵνα ἐπιτύχῃ ἡ διὰ τῆς Ζ' οἰκουμένης συνόδου ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων, εἶχον ἐνωθῇ αἱ δύο ἐκ τῶν τριῶν προαναφερθεῖσων μερίδων, ἡ ἀρκουμένη εἰς μόνην

τὴν κατάργησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, ἥς προΐστατο ὁ Ταράσιος, καὶ ἡ ἐπιζητούσα τὴν ἀνόρθωσιν τῶν εἰκόνων, ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ὁλοσχερῇ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀνατροπὴν, ἥς προΐστατο ὁ Σταυράκιος. Αἱ δύο αὗται μερίδες συμπράξασαι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα εἰς ὃ συνεφώνουν, κατέβαλον τὴν τρίτην. Ἄμα ὅμως ἐπιτυχοῦσαι τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου, διεφώνησαν, διότι οἱ μὲν περὶ τὸν Ταράσιον ἐπρέσβευον ὅτι δεόν νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου ἀποφασισθέντα, οἱ δὲ περὶ τὸν Σταυράκιον ἐξ ἐναντίας ἐφρόνουν ὅτι πρέπει νὰ προβῶσι περαιτέρω καὶ νὰ καταργήσωσι πᾶσαν τὴν μεταρρύθμισιν. Ἐντεῦθεν αἱ δύο αὗται μερίδες περιῆλθον εἰς ῥῆξιν, ἥτις κατὰ μικρὸν ἀπέβη δεινοτάτη καὶ ἐπὶ τέλους ἐπήγαγεν αὐθις τὸν θρίαμβον τῆς ὁλοσχεροῦς μεταρρυθμίσεως. Ἐν πρώτοις οἱ μοναχοὶ ἤλεγξαν τὸν Ταράσιον, διὰ τὴν εὐκολίαν μὲ τὴν ὁποίαν ὁ μετριοπαθὲς οὗτος ἀνὴρ ἀποκατέστησεν εἰς τοὺς θρόνους αὐτῶν ἅπαντας τοὺς ἀρχιερεῖς, ὅσοι διατελέσαντες ἄλλοτε ὁπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀπεδέχθησαν νῦν τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἔρις κατέπαυσε μετὰ μικρὸν, διότι ὁ Ταράσιος ἀντιπροέτεινε τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου τὴν ἀποδεξαμένην πάντας τοὺς μετανοήσαντας ἀρχιερεῖς. Ἄλλ' οἱ μοναχοί, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐξοντώσωσιν εἰ δυνατόν ὅλους τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τὴν πρὸς τούτους ἀνοχὴν τοῦ Ταρασίου. Ὅθεν κατηγορήσαν πάλιν τὸν πατριάρχην ὅτι πολλοὺς ἀρχιερεῖς, περὶ ὧν ἐλέγετο ὅτι σιμωνιακῶς χειροτονήθησαν, ἐτιμώρησε δι' ἐτησίου μόνον ἐπιτιμίου, μεθ' ὃ ἐμελλον νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν παρὰ τοὺς κανόνας. Ὁ πατριάρχης κατ' ἀρχὰς ἐνδοιάσας ὀλίγον ἡρνήθη ὅτι ἐσκόπει νὰ ἀποκαταστήσῃ τοὺς τοιοῦτους, ἔπειτα ὅμως, συνευδοκούσης, ὡς φαίνεται, τῆς βασιλίσσης, συνελειτούργησε μετὰ τῶν τιμωρηθέντων, ἀφοῦ ἐτελείωσε τὸ ἔτος τοῦ ἐπιτιμίου αὐτῶν. Οἱ καταπτοηθέντες ἐκ τούτου μοναχοὶ δὲν ἔδειξαν πολλὴν εἰς τὸ φρόνημα αὐτῶν ἐγκαρτέρησιν· διότι ἀφοῦ κατεκραύγασαν κατὰ τῶν γενομένων ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι παρεβιάζον ὅλας τὰς ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις, ἀφοῦ προσέβαλον καὶ αὐτὴν τὴν σύνοδον, τῆς ὁποίας αἱ ἐξηγήσεις ἐφαίνοντο κυροῦσαι τὴν ἀνοχὴν ἐκείνην· ἀφοῦ ἰσχυρίσθησαν ὅτι, ἐπειδὴ ἡ παπικὴ ἐπικύρωσις δὲν ἐπῆλθεν ἔτι, ἡ δὲ ἐκπροσώπησις τῶν ἀνατολικῶν θρόνων ἦτο ἀμφιβολωτάτη, ἡ σύνοδος δὲν ἦτο οἰκουμενικὴ, ἀλλὰ τοπικὴ, ἔπειτα εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων ἀντιπάλων τοῦ Ταρασίου, Θεόδωρος ὁ ἐπιλεγόμενος

Στουδίτης, τὸν ὁποῖον ἀπὸ τοῦδε βλέπομεν ἐπὶ μακρὸν πρωταγωνιστοῦντα τῆς μοναχικῆς μερίδος, ἐδέχθη χειροτονίαν παρ' αὐτοῦ, συνεβιάσθη πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς σιμωνίας, καὶ ἐπέισθη ὅτι ἢ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος ἦτο οἰκουμενικὴ, οὐχὶ δὲ τοπικὴ, ὡς πρὸ ὀλίγου ἐβεβαίου. Ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι ἂν ἵνα θεωρηθῇ ἡ σύνοδος αὐτὴ ὡς οἰκουμενικὴ ἀπητεῖτο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ τοῦ πάπα κύρωσις, οἱ ἀμφισβητοῦντες τὸν οἰκουμενικὸν χαρακτῆρα τῆς συνόδου εἶχον μέχριτίνος δίκαιον, διότι ἡ ἐπικύρωσις ἐκείνη ἀνεβλήθη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον.

Τῷ ὄντι ἂν καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἰρήνη μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως ἐφαίνετο ἀποκατασταθεῖσα διὰ τῆς παρ' ἡμῖν ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων, ὑπῆρχον ὅμως διαφοραὶ τινες ἐτι μὴ συμβιβασθεῖσαι, καὶ πρὸ πάντων ὁ πάπας δὲν ἔπαυεν ἐπιδιώκων τῇ συνδρομῇ τῶν Φράγκων τὸν μέγαν σκοπὸν τῆς συγκροτήσεως πολιτικοῦ κράτους, τοῦ λεγομένου κοσμικοῦ αὐτοῦ κράτους, ἐντεῦθεν δὲ ὑπεθάλλοντο αἱ διενέξεις καὶ αἱ διχόνοιαι. Ὁ Κάρολος ὁ μέγας εἶχεν ἔλθει τετάρτην ἡδὴ φοράν εἰς τὴν Ἰταλίαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος, καθ' ὃ ἡ Εἰρήνη συνεκρότει τὴν Ζ' οἰκουμενικὴν σύνοδον, καὶ εἶχεν ἀπαγάγει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Γαλλίαν τὸν υἱὸν τοῦ δουκὸς Βενευέντου Ἀρίχιδος, ἐξ οὗ ὁ δοῦξ οὗτος δεινῶς προσεβλήθη. Ὅθεν, ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Καρόλου, ἔπεμψεν ὁ Ἀρίχις πρέσβεις εἰς Κωνσταντινούπολιν προτείνων αὐτὸς μὲν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν ἐδρεύων ἐν Νεαπόλει, τὸ δὲ Βενεῦεντον νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Ἀδαλγιν ἐκεῖνον, ὅστις πρὸ καιροῦ, ὡς γνωρίζομεν, διετέλει πρὸςφυξ ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετωνομάσθη Θεόδοτος, καὶ ὑπέσχετο πάντοτε νὰ ἐξελληνίσῃ τοὺς Λομβαρδοὺς, ἐὰν ἐδίδετο εἰς αὐτὸν ἀποχρῶσα βοήθεια. Πρὸ ἐπτὰ ἐτῶν ἡ Εἰρήνη προπαρασκευαζομένη τότε νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, καὶ ἔχουσα ἀνάγκην πρὸς τοῦτο τῆς συνδρομῆς τοῦ πάπα καὶ τῶν Φράγκων, ἐθυσίασεν ὅλα τὰ ἄλλα συμφέροντα τοῦ κράτους χάριν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου, ἐγκατέλιπε τοὺς Λομβαρδοὺς, προσήγγισε πρὸς τὸν πάπαν καὶ τὸν Κάρολον τὸν μέγαν, καὶ ἐμνήστευσε τὸν υἱὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων, ἥτις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Ἐρυθρώ. Ἀλλὰ νῦν, ὅτε εἶχε ψηφισθῇ ἡ τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσις, ἡ Εἰρήνη ἐνόμισε πρέπον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν τοῦ κράτους πολιτικὴν, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διότι ἡ μερὶς

τοῦ Ταρρασίου ἐπέμενεν εἰς τοῦτο, ἡ δὲ Εἰρήνη συνησθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ μὴ δυσχερεστήσῃ τὴν μερίδα ταύτην, ἥτις ἦτο φυσικὴ αὐτῆς σύμμαχος, ἐν τῇ ἐνδεχομένῃ πάλῃ εἴτε πρὸς τοὺς ἄκρους μεταρρυθμιστάς, εἴτε πρὸς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστάς. Δυστυχῶς δὲν ἤρκει νὰ μεταβάλλῃ πολιτικὴν, ἵνα ἐπιτύχῃ· διότι δὲν εἶχε περιορισθῇ εἰς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, εἶχε συγχρόνως διαλύσει τοὺς παλαιστράτους τῶν προτέρων χρόνων, εἶχε συγκροτήσῃ στρατὸν νέον ἀγόμενον ὑπὸ ἀξιωματικῶν ἀνικάνων, εἶχε παραλύσει ὅλην τὴν ὑπηρεσίαν διὰ τῆς ἀποπομπῆς πολλῶν ἐμπείρων ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ νῦν ἐμελλε νὰ τιμωρηθῇ, ἢ μᾶλλον ἐμελλε νὰ τιμωρηθῇ τὸ κράτος διὰ τὴν τσοσάυτην ἐκείνην ἀφροσύνην καὶ κακοβουλίαν. Πρὸ πάντων ἡ Εἰρήνη διέλυσε τὴν μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Καρόλου μνηστείαν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου, ὃν συνέζευξεν ἄκοντα μετὰ τῆς ἁρμενίας τὸ γένος Μαρίας, κατὰ νοέμβριον τοῦ 778. Ἐνταύτῳ δὲ καὶ τοι τὰ νεοσύλληκτα αὐτῆς τάγματα ἔπαθον ἥττας δεινὰς ἐν Ἀσίᾳ μὲν παρὰ τῶν Ἀράβων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Διογένην, ἐν Θράκῃ δὲ παρὰ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Φιλητὸν, ἐξαπέστειλεν οὐδὲν ἥττον τῷ 789 εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν τὸν σακελλάριον καὶ λογοθέτην τοῦ στρατιωτικοῦ Ἰωάννην, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Ἀδαλγιν καὶ τὸν πατρίκιον τῆς Σικελίας Θεόδωρον καταπολεμήσῃ τοὺς Φράγκους. Εἶχε δὲ πέμψει προηγουμένως πρὸς τὸν Ἀριχιν δύο ἐκ Σικελίας ἄνδρας κομίσαντας αὐτῷ τὸν ἐλληνικὸν ἱματισμὸν ὃν ὥφειλε νὰ περιβληθῇ, τὸ δίπλωμα τοῦ πατρικίου, καὶ τὸν τύπον καθ' ὃν ἔδει νὰ κείρῃ τὴν κόμην αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀποθνήσκει ὁ Ἀριχίς, οἱ δὲ βενεγεντῖνοι ὄχι μόνον δὲν ἐδέχθησαν τὸν ἐλληνικὸν στρατὸν, ἀλλὰ καὶ ἡτοιμάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν αὐτὸν τῇ συνδρομῇ τῶν Φράγκων· συγκροτηθεὶς δὲ μάχης, ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης ἡττήθη καὶ ἐφονεύθη. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ πάπας ἔκτοτε συνεδέθη ἔτι στενότερον μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων, διὰ τῆς προστασίας τοῦ ὁποίου ἐζησφάλιζε καὶ ἠύξανε τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ κράτος· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἥκιστα ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἀποδώσωσι τὰ δημευθέντα κτήματα καὶ τὰς ἀφαιρεθείσας διοικήσεις· ὁ πάπας δὲν ἐξαπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἐπικύρωσιν τῆς συνόδου· ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Κάρολος ὠργίσθη ὡσαύτως διὰ τὴν διάλυσιν τῆς μνηστείας· ἔνεκα δὲ πάντων τούτων αἱ μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως σχέσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διελύοντο.

Ἐν τῇ πάλῃ λοιπὸν ταύτῃ μεταξὺ τῆς μερίδος τοῦ Ταρασίου καὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κράτους ἀντιμεταρρυθμιστῶν, ἡ Εἰρήνη ἐτάσσετο μετὰ τοῦ Ταρασίου, ὅτε αἴφνης ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Ἐν ἔτει 790 ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἦτο ἤδη εἰκοσαετῆς περίπου, καὶ ὁμῶς ἡ μήτηρ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸν πραγματικὴν ἐξουσίαν. Τὸ μὲν ὄνομα αὐτοῦ προετάσσετο τοῦ τῆς Εἰρήνης ὀνόματος εἰς ἅπαντα τὰ βασιλικά διατάγματα καὶ νομοθετήματα· ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα τοσοῦτον ὀλίγη ἦτο ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ δύναμις, ὥστε κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Θεοφάνους, οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ συχνάσῃ τῷ βασιλεῖ, ὅλοι δὲ προσήρχοντο πρὸς τὸν λογοθέτην Σταυράκιον τὸν τὰ πάντα κατέχοντα. Τὸν Κωνσταντῖνον λέγει ὁ αὐτὸς χρονογράφος ῥωμαλέον καὶ ἱκανόν· ῥωμαλέος ἦσως ἦτο, ἱκανὸς δὲ βεβαίως δὲν ἀνεδείχθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Εἶχεν ὁμῶς φαίνεται τὴν συνείδησιν τοῦ ἐξευτελισμοῦ εἰς ὃν κατεδικάζετο ὑπὸ τῆς μητρὸς καὶ τὴν συνείδησιν ταύτην ὑπέτρεφον οἱ εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένοι ὀλίγοι ἄνδρες, ὁ μάγιστρος Πέτρος, καὶ οἱ πατρίκιοι Θεόδωρος ὁ Καμουλιανὸς, καὶ ὁ Δαμιανὸς, ἐνῶ ἡ πολυάριθμος σπεῖρα τῶν περὶ τὴν βασιλίσσαν αὐλικῶν, ὧν προΐστατο ὁ λογοθέτης Σταυράκιος, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν φιλαρχίαν καὶ δεισιδαιμονίαν τῆς Εἰρήνης, εἶχον καταπίσει ἀπ' ἐναντίας αὐτὴν, ὡς ἐκ προγνωστικῶν πληροφορηθέντες, ὅτι οὐκ ἔστιν ὠρισμένον παρὰ Θεοῦ νὰ καταλάβῃ ὁ υἱὸς αὐτῆς τὴν βασιλείαν, ἀλλ' ὅτι ἡ βασιλεία ἀνήκει εἰς αὐτὴν ἐκ Θεοῦ αὐτῇ δεδομένη. Κατὰ τὸ σύνηθες τὰ ἐκατέρωθεν συμφέροντα ὑπέθαλπον τὴν ἔριν, διότι οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον ἄνδρες ἤλπιζον, ὅτι αὐτοῦ ἄρξαντος θέλουσι περιέλθει εἰς χεῖρας αὐτῶν ἅπαντα τὰ ὠφελήματα ὅσα ἐνέμοντο οἱ περὶ τὴν Εἰρήνην καὶ τὸν Σταυράκιον. Ὅθεν κατέπεισαν τὸν νέον βασιλέα νὰ ἀρπάσῃ τὴν πρώτην ἐπιτηδεῖαν πρὸς τοῦτο περίστασιν ἵνα, συλλαβὼν τὴν βασιλίσσαν καὶ ἐξορίσας εἰς Σικελίαν, καταλάβῃ αὐτὸς τὴν πραγματικὴν ἀρχήν. Ἐφάνη δὲ δοθεῖσα μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐκαιρία αὕτη, διότι τῇ 7 φεβρουαρίου 790, συμβάντος σεισμοῦ φοβεροῦ, ἡ βασιλίσσα ἐξῆλθε μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς εἰς τὸν ἅγιον Μάμαντα, προάστειον παρὰ τὸν λιμένα κείμενον, καὶ κατῴκησεν αὐτόθι ὑπὸ σκηνᾶς, ὥστε οἱ συνωμῶται ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἐκτελέσωσιν ἤδη τὸ βούλευμα αὐτῶν εὐκολώτερον ἢ ἐνόσφῃ ἡ βασιλίσσα διέτριβεν εἰς τὰ ἀσφαλῶς ὠχυρωμένα καὶ φρουρούμενα ἀνάκτορα. Ἀλλ' ὁ Σταυράκιος ἔμαθε τὰ μελετώμενα παρὰ τῶν κατασκοπῶν δι' ὧν εἶχε περιεζωσμένον τὸν βα-

σιλέα, καὶ ἡ βασίλισσα προλαβοῦσα τοὺς φίλους τοῦ υἱοῦ αὐτῆς συνέλαβεν αὐτοὺς, τοὺς ἔδειρε, τοὺς ἐκούρευσε, καὶ ἔπειτα ἄλλους μὲν ἐξώρισεν, ἄλλους δὲ ἐφυλάκισεν ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτῶν οἰκίαις. Τὸν δὲ υἱὸν μετεχειρίσθη ὡς ἀληθῆ παῖδα, διότι ἐρράπισεν αὐτὸν καὶ ὕβρισε καὶ περιώρισεν ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας εἰς τὰ βασίλεια.

Ἄλλ' ἐνῷ ἄχρι τοῦδε ἡ ἔρις διεξήγετο μεταξύ τῶν δύο μερίδων αἵτινες εἶχον συμπράξει πρὸς συγκρότησιν τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, μικρὸν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς προεκτεθείσης συνωμοσίας ἀνεμίχθη εἰς τὴν πάλιν καὶ ἡ μερὶς τῆς ὁλοσχεροῦς μεταρρυθμίσεως ἐκπροσωποῦμένη πάλιν ὑπὸ ἀξιολόγου τινὸς τοῦ στρατοῦ μερίδος. Διότι ναὶ μὲν οἱ παλαίστρατοι τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς καὶ τῆς φρουρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον διαλυθῇ, καὶ ἀντικατασταθῇ διὰ νεοσυλλέκτων ταγμάτων ἀφωσιωμένων εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατὰστασιν ὡσαύτως καὶ ὅλοι οἱ στρατηγοὶ οἱ ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' τοσάκις ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης νικηφορήσαντες, ἐξαίρετως δὲ ὁ πάντων διαπρεπέστατος Λαχανοδράκων, διετέλουν, ὡς ἠθέλομεν εἶπει σήμερον, ἐν διαθεσιμότητι· ἄλλ' ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὑπῆρχον τάγματα πολυάριθμα, τὰ ὅποια ἐξ ἐγχωρίων στρατολογούμενα ἔσωζον τὸ πνεῦμα τῆς καινοτομίας τὸ ῥιζῶσαν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις τοσοῦτον, ὥστε αἱ ἀσθενεῖς ἐνέργειαι τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Σταυρακίου δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ καταστρέψωσιν αὐτὸ διὰ μιᾶς. Τὰ ἀρμενικὰ τάγματα πρὸ πάντων καὶ τὰ τῶν Κιβυρραιωτῶν οὐδόλως μετέβαλον τὸ ἀρχαῖον φρόνημα, καὶ ἐξηκολούθουν μαρτυροῦντα εἰς πᾶσαν περίστασιν, ὅτι ἕνεκα τοῦ φρονήματος ἐκείνου ἐνεφοροῦντο ὑπὸ τῶν γενναιοτέρων ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ καθήκοντος αὐτῶν αἰσθημάτων. Πρὸ μικροῦ ἔτι οἱ Κιβυρραιῶται ἔδωκαν δεῖγμα ἀξιομνημόνευτον τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν τόλμης καὶ τῆς πρὸς τὴν πίστιν ἀφοσιώσεως. Τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀράβων εἶχεν ἀναλάβει πρὸ τετραετίας ὁ πολυθρύλητος Ἀαρούν, οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν, καὶ ὅστις ἐμελλε νὰ ἀναδειχθῇ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς οὐδὲν ἥττον μεγαλῶνυμος, ἢ ὁ Κάρολος παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς δύσεως. Ἐν τέλει δὲ τοῦ 790 προσέβαλε διὰ στόλου ἰσχυροῦ τὴν Κύπρον καὶ ἄλλα παράλια τοῦ κράτους, καὶ ἀπῆρχετο συνεπαγόμενος πολλοὺς αἰχμαλώτους, ἐνῷ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὁλόκληρος διετέλει παρατεταγμένος μὲν ἐνώπιον αὐτοῦ, ἄλλ' ἀπρακτῶν. Τότε ὁ τῶν Κιβυρραιωτῶν στρατηγὸς Θεόφιλος, μὴ δυνηθεὶς νὰ ὑποφέρῃ τὸ ὄνειδος τοῦτο, ἐξώρμησεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους

μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν μοίρας, καὶ ἡγωνίσθη τοσοῦτον περιφανῶς, ὥστε, ὅτε ἐπὶ τέλους ἐνδοὺς εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἀντιπάλων, ἡχμαλωτεύθη καὶ ἀπήχθη πρὸς τὸν Ἀχαροῦν, ὁ καλὶφης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς προσεπάθησε νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν διὰ δώρων καὶ ὑποσχέσεων, καὶ νὰ προσλάβῃ εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν. Ἀλλ' ὁ γενναῖος καὶ χρηστὸς Θεόφιλος ἀπέκρουσε τὴν προσφορὰν, περιεφρόνησεν ἔπειτα τὴν ἀπειλὴν καὶ τελευταῖον ὑπέστη τὸν διὰ τοῦ ξίφους θάνατον, προτιμήσας νὰ γείνη μάρτυς τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ μᾶλλον ἢ νὰ προσδώσῃ αὐτὰς ἀντὶ τιμῶν καὶ ὠφελημάτων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἡ Εἰρήνη, μὴ εὐχαριστηθεῖσα εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς συνωμοσίας τῶν περὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς αὐλικῶν, ἐνόμισεν ὅτι θέλει ἐξασφαλίσαι ἑαυτὴν πλεότερον, ἐὰν ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ στρατοῦ ὄρκον διαλαμβάνοντα, ὅτι ἐν ὅσῳ αὕτη ζῇ, οὐδέποτε θέλουσιν ἐπιτρέψει εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς νὰ καταλάβῃ τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν· καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἀρκουμένη ἤρχισε νὰ προτάττῃ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ τὸ ἴδιον ὄνομα εἰς ἀπάσας τὰς δημοσίας τῆς κυβερνήσεως πράξεις. Καὶ ἡ μὲν βασιλικὴ φρουρά, ὁ στρατὸς Θράκης, καὶ ὀλίγα τινὰ τῶν ἀνατολικῶν ταγμάτων ὤμωσαν τὸν ἀπαιτηθέντα ὄρκον· ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ δὲν ἦτο διατεθειμένον νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς περὶ τούτου διαταγὰς, ὅτε πρῶτον τὸ ἀρμενικὸν σῶμα κατεξάνεσθαι κατὰ τῶν περὶ τοῦ προκειμένου ὄρκου παραίνεσεων τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου, ἐξ οὗ ἡ Εἰρήνη ἠναγκάσθη νὰ ἀποστείλῃ ἓνα τῶν ἐπιθεωρητῶν τοῦ στρατοῦ, ἵνα ἐπιχειρήσῃ ἀνάκρισιν καὶ συλλάβῃ τοὺς πρωταιτίους. Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι ὁ ἀπεσταλμένος οὗτος, τοῦ ὁποίου τὸ κύριον ὄνομα ἦτο Ἀλέξιος, ἐπωνομάζετο Μουσελὲμ, καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ τοῦτο, ὅπερ προδήλως ἦτο ἀπλῆ ἁλλοίωσις τῆς προφορᾶς τοῦ ὀνόματος Μοσλὲμ, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ μουσουλμάνος ὧν εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, ἢ τοῦλάχιστον ἐγεννήθη ἐν χώραις Μουσουλμανικαῖς. Ὅπως δὲ ποτε ὁ Ἀλέξιος οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ καταπαύσῃ τὴν στάσιν, ἀλλ' ἀνέλαβεν ἐκὼν ἢ ἄκων τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ ἐκείνου, ὅστις ἀποβαλὼν ἤδη πᾶσαν ὑποταγὴν πρὸς τὴν Εἰρήνην, ἀνευφύμησε μόνον βασιλέα τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ'. Τὸ αὐτὸ δὲ ἔπραξαν ἀμέσως καὶ οἱ τῶν λοιπῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας θεμάτων στρατοὶ, διώξαντες μὲν τοὺς στρατηγούς τοὺς ὁποίους εἶχον ἐπιβάλει εἰς αὐτοὺς ὁ Σταυράκιος καὶ ἡ Εἰρήνη, ταχθέντες δὲ ὑπὸ τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν ἡγεμόνας, τοὺς προμάχους τῆς

μεταρρυθμίσεως, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ δαφνοστεφὴς Λαχανοδράκων. Καὶ τότε τὰ πλησιέστερα εἰς τὴν πρωτεύουσαν τάγματα συνελθόντα εἰς Ἀτρώαν ἐπανάλαβον κοινῇ γνώμῃ τὴν ἀπαίτησιν ἣν εἶχον, νὰ ἀναλάβῃ τὴν βασιλείαν ὁ ἐνήλικος ἤδη γενόμενος Κωνσταντῖνος. Ὁ Σταυράκιος οὐδ' ἐφαντάσθη νὰ ἀντιπαραταχθῇ μετὰ τῶν νεοσυλλέκτων αὐτοῦ ταγμάτων κατὰ τῶν ὑπερμάχων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἡ δὲ καταπτοηθεῖσα Εἰρήνη ἠναγκάσθη νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τὸν ἐν Ἀτρώᾳ στρατὸν, ὅστις ἀποδεξάμενος τὸν νέον βασιλέα ἐν ἀνευφημίαις, αὐτὸν μὲν ἐκύρωσεν αὐτοκράτορα, ἀπεκλήρυξε δὲ τὴν τοῦτου μητέρα. Ἐπειδὴ τὰ πόρρω σταθμεύοντα ἄρμενικὰ τάγματα δὲν εἶχον προσέλθει εἰς Ἀτρώαν, ὁ βασιλεὺς ἐξάπεστειλεν ἀμέσως πρὸς ταῦτα τὸν τε Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Ἰωάννην, ἵνα δεχθῶσι τὸν κατὰ τῆς Εἰρήνης ὄρκον τῶν ταγμάτων ἐκείνων, αὐτὸς δὲ ἐπέστρεψε κατὰ μῆνα δεκέμβριον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καθήρσε καὶ ἐτιμώρησε τὸν τε Σταυράκιον, καὶ τοὺς ἄλλους ὁπαδοὺς καὶ φίλους τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ταύτην ὅμως ἐσεβάσθη ἐπιτρέψας νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸ παλάτιον ὅπερ εἶχε κατασκευάσει ἑαυτῇ παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Ἐλευθερίου, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ εἶχε κατακρύψει τὰ πλεῖστα τῶν χρημάτων αὐτῆς.

Αὕτη ἡ πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ ἐπιείκεια τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' ἤθελεν εἶναι τῷ ὄντι ἀξιεπαινος, ἐὰν ἦτο ἱκανὸς νὰ προλάβῃ ἢ νὰ περιστείλῃ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα τῆς μετριοπαθείας αὐτοῦ. Δυστυχῶς τὰ πράγματα ἀπέδειξαν μετ' ὀλίγον ὅτι ἐγένετο παίγνιον καὶ θῦμα τῆς φιλάρχου ἐκείνης γυναικός. Οἱ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἀδιακόπως ῥαδιουργούμενοι καὶ ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῆς Εἰρήνης, ἀφορμὴν μόνον ἐζήτουν ἵνα καταβάλῃσι τοὺς ἀντιπάλους· καὶ ἐν τῷ μεταξύ ἵνα ταραξῶσι τὰ πνεύματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, διέπραξαν μεγάλην τινὰ πυρκαϊάν, καθ' ἣν πλεῖσται οἰκίαι κατεκάρησαν, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅ,τε τρίκλινος τοῦ πατριαρχείου, ὁ λεγόμενος Θωμαΐτης, καὶ αἱ ὑποκάτω αὐτοῦ καμάραι, ἔνθα ἐφυλάττοντο, παρεκτὸς ἄλλων πολυτίμων βιβλίων, πολλὰ τοῦ Χρυσοστόμου χειρόγραφα, διὰ παντὸς τότε ἀπολεσθέντα.

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἡ ἀνικανότης καὶ ἡ κενοδοξία τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' παρέσχον εἰς τὴν Εἰρήνην καὶ εἰς τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῆς εὐκαι-

ρίαν νὰ διαπράξῃσι πολὺ σπουδαιότερα τολμήματα. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ἀραβες δὲν ἔπαυον ἐπιχειροῦντες ἐπιδρομας, ἐκάτεροι εἰς τὰς ὁμόρους αὐτοῖς ἐπαρχίας τοῦ κράτους, καὶ ἔπρεπε βεβαίως νὰ περισταλῶσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμῶς ἀντὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον εἰς τοὺς δεδοκιμασμένους στρατηγοὺς ὑφ' ὧν περιεστοιχίσθη, καὶ οἵτινες ἤθελον πρὸ πάντων φροντίσει νὰ ἀναδιοργανώσωσι τὰ κάκιστα ἔχοντα εὐρωπαϊκὰ τοῦ στρατοῦ τάγματα, ἀπεφάσισεν ἀπ' ἐναντίας νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος, καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὶν περιποιήσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὴν ἀρχαίαν ἡθικὴν καὶ ὑλικὴν δύναμιν.

Καὶ πρῶτον ἀπῆλθεν ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους κατὰ μῆνα ἀπρίλιον 791, ἀλλὰ μόλις μικρὸν συνάψας ἀγῶνα πρὸς τὸν κύριον τῆς Βουλγαρίας Κάρδαμον περὶ τὸ φρούριον τὸ ἐπιλεγόμενον τοῦ Προβάτου, καὶ κείμενον παρὰ τὸ ῥυάκιον τοῦ ἀγίου Γεωργίου, ἐτράπη διὰ νυκτὸς εἰς φυγὴν, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ δὲ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους προήλασεν ἐπὶ τοὺς Ἀραβας, οἵτινες ἐλεηλάτουν τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κιλικίαν· ἀλλ' οὐδ' ἐνταῦθα κατώρθωσε λόγου τι ἄξιον, ἡ δὲ Εἰρήνη ὠφεληθεῖσα ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποτυχίας ἐνήργησεν ὥστε οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς νὰ ζητήσωσιν ἀναφανδὸν τὴν ἐπάνοδόν της εἰς τὴν ἀρχήν. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν τὰ ἐνεργούμενα ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλ' ὅτε ἀφίκετο περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, εὗρε τὰ πράγματα ὠριμάσαντα, οὐδ' ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῆς μητρὸς, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους ἠναγκάσθη νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὴν πάλιν συμμέτοχον τῆς βασιλείας. Ἐννοεῖται ὅτι συγχρόνως ἀνεκλήθη ἐκ τῆς ἐξορίας ὁ Σταυράκιος, οἱ δὲ δύο οὗτοι πονηροὶ τοῦ κράτους δαίμονες ἡσχολήθησαν ἀμέσως εἰς τὸ πῶς νὰ καταστήσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι ἀσφαλεστέραν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔστω καὶ διὰ τῆς θυσίας τῶν πολυτιμοτάτων δημοσίων συμφερόντων. Πρὸ πενταετίας, ὄντες κύριοι τῶν πραγμάτων, εἶχον διαλύσει τοὺς παλαιμάχους τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς καὶ τῆς φρουρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναπληρώσαντες αὐτοὺς διὰ νεοσυλλέκτων, οἵτινες εἶδομεν ὁπόσων συμφορῶν ἐγένοντο παραίτιοι. Ἀλλὰ γινώσκωμεν ἤδη ὅτι μέγα τοῦ στρατοῦ μέρος ἐνεπνέετο ἔτι ὑπὸ τῶν φρονημάτων τῆς μεταρρυθμίσεως, μάλιστα δὲ τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ στρατολογούμενα καὶ σταθμεύοντα τάγματα. Ἀφ' ἧς δὲ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' μόνος, ἐπειδὴ ἀνεκάλεσεν εἰς ἐνέργειαν πολλοὺς τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ ἀρχαίου στρα-

τοῦ, τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἤρχισεν ἀναπτερούμενον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ τάγματα, ὥστε κίνδυνος ὑπῆρχε μήπως ἀφηνιάσαντα ματαιώσωσιν ὅλας τὰς προσπάθειάς δι' ὧν ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Σταυράκιος ἐπέτυχον αὐθις νὰ ὑπαισέλθωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἐξοντώσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους, καὶ ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξίου, τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς στρατηγοῦ τῶν ἀρμενιакῶν. Τὸν Ἀλέξιον τοῦτον εἶχε προηγουμένως ἔτι ἀνακαλέσει εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', ἵσως διότι ἐδυσπίσται πρὸς αὐτὸν, ἐνόσφ διετέλει ἄγων τὰ ἀγέλωχα ἐκεῖνα τάγματα· ἀλλ' εἶχε περιποιηθῇ τὸν ἄνδρα τιμήσας αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ πατρικίου ἀξίας. Νῦν δὲ ἐπειδὴ τὸ θέμα τῶν ἀρμενιакῶν ἀνεποιεῖτο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν γενομένην περὶ τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ μεταβολήν, καὶ, ὡς λέγεται, ἐζήτησε νὰ ταχθῇ αὐθις ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον, ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Σταυράκιος κατηγόρησαν αὐτὸν ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ καὶ ἐκούρευσαν καὶ ἐφυλάκισαν, μετ' οὐ πολὺ δὲ συμπληροῦντες τὴν κακοβουλίαν ἐτύφλωσαν τὸν δυστυχῆ ἄνθρωπον. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἀπεφάσισεν, ὑπενδίδων εἰς τὰς ἐπιβούλους εἰσγηγήσεις τῆς μητρὸς του καὶ τοῦ φίλου αὐτῆς, νὰ θυσιάσῃ ἄνδρα, εἰς ὃν κυρίως ὤφειλε τὴν ἀπὸ τῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἀπαλλαγὴν, μαρτυρεῖ τὴν ὀλεθρίαν τοῦ νέου ἐκείνου ἀδυναμίαν, ἥτις ἔμελλε νὰ ἀποβῇ πολλῶν ἔτι δεινῶν πρόξενος.

Οὐδὲ ἠρκέσθησαν οἱ τῶν πραγμάτων κυβερνῆται εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο θῦμα, ἀλλ' ἀπεφάσισαν νὰ καταστήσωσιν ἐκ μέσου ἅπαντας τοὺς ἐπισημοτέρους στρατηγούς τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὠφελήθησαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 792, ἀπὸ νέας τινὸς ἐπιδρομῆς ἣν ἐπεχείρησεν ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κάρδαμος, καὶ ἔπεισαν τὸν βασιλέα νὰ ἐκστρατεύσῃ μετὰ τῶν εὐαρίθμων καὶ ἀπειροπολέμων ταγμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνεπαγόμενος καὶ ἅπαν τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ. Ψευδοπροφητὰι ἀνήγγελλον ὅτι ἡ νίκη εἶναι βεβαία, ὥστε ὁ βασιλεὺς θαρρήσας παραλόγως, ἐξώρμησεν ἀσκόπως καὶ ἀτάκτως, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, κατὰ τῶν πολεμίων, οἵτινες εἰδοποιήθησαν, ὡς φαίνεται, περὶ τῆς ἀσθενείας τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ καὶ ἀσφαλισθέντες εἰς τὰ ὀχυρώματα αὐτῶν περιέμενον τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ'. Τῷ ὄντι γενομένης τῆς ἐφόδου ὑπὸ τοῦ γενναιοτέρου ἀλλὰ καὶ εὐαρίθμου μέρους τοῦ στρατοῦ, ἀγομένου ὑπὸ στρατηγῶν ἐπιφανῶν, ἀπεκρούσθη αὕτη, ἀφοῦ ἔπεσον οἱ κράτιστοι τῶν ἀνδρῶν, καὶ

τότε ἐξεληθόντες οἱ Βούλγαροι τῶν ὀχυρωμάτων, ὥρμησαν κατὰ τῶν λοιπῶν καὶ ἐπήνεγκον δεινοτάτην εἰς αὐτοὺς φθοράν. Ἡ ἥττα αὕτη ὑπῆρξε μία τῶν ὀλεθριωτέρων ὅσας ὑπέστη ποτὲ τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ἐκεῖ ἔπεσεν ὁ γηραιὸς Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, ὁ πάλαι ποτὲ διατελέσας δεξιὸς βραχίων τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἐκεῖ ὁ Ἀρμένιος Βάρδας, ὁ ἡγεμὼν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς Στέφανος, ὁ Χαμέας, ὁ Νικήτας, ἅπαντες στρατηγοὶ πρὸς τοὺς ὁποίους μετὰ ὑπερηφανείας καὶ πίστεως ἀπέβλεπον ὁ στρατὸς καὶ ἡ πολιτεία. Περιῆλθε δὲ καὶ ἅπασα ἡ ἀποσκευὴ καὶ πλῆθος αἰχμαλώτων εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, οἵτινες εὐτυχῶς δὲν ἐφάνησαν ἐπιτήδειοι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς τοιαύτης νίκης. Οὐδὲν ἦττον ἡ ζημία ὑπῆρξεν ἀνυπολόγιστος, καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς ὀλέθρια ἔνεκα τῶν δεινῶν ἐσωτερικῶν κλονισμῶν ἐξ ὧν ἐσείσθη τὸ κράτος.

Τὰ λείψανα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ περισυναχθέντα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἶχεν ἐπανελθεῖ κακῶς ἔχων καὶ ὁ βασιλεὺς, ἐνόησαν ἴσως τὴν ἐπιβουλήν ἧς ἐγένοντο θῦμα, βεβαίως δὲ ἡσθάνθησαν τὸν ἐξευτελισμὸν εἰς ὃν περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἀγεννῆ κυβέρνησιν τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ ἐνθυμηθέντες τὰς ἐνδόξους ἡμέρας τοῦ πάππου αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ ἀναγορεύσωσι βασιλέα ἓνα τῶν περιλιπομένων ἐκείνου υἱῶν, τὸν Νικηφόρον. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη δὲν ἐχρησίμωσεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ δυστυχεστέρους τοὺς ταλαιπώρους γόνους τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἢ μᾶλλον ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Σταυράκιος, προλαβόντες τὸν μὲν Νικηφόρον ἐτύφλωσαν, ἅπαντας δὲ τοὺς τέσσαρας αὐτοῦ ἀδελφοὺς, Χριστοφόρον, Νικήταν, Ἀνθιμον καὶ Εὐδόκιμον ἐγλωσσοκόπησαν. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ἀρμενικὰ τάγματα ἀναφανδὸν ἤδη ἐστασίασαν, ὁ βασιλεὺς ἐξεστράτευσεν κατ' αὐτῶν ἐν ἔαρι τοῦ 793 μετὰ στρατοῦ, ὅστις βεβαίως δὲν ἤθελε τολμήσει νὰ μετρηθῇ πρὸς τοὺς παλαιμάχους ἐκείνους ἄνδρας, ἐὰν διὰ προδοσίας δὲν ἐγίνοντο οἱ βασιλικοὶ κύριοι τοῦ φρουρίου Καμάχου, ὅπου οἱ Ἀρμένιοι εἶχον στήσει τὸ στρατήγιον αὐτῶν. Παρεισεληθόντες λοιπὸν λαθραίως οἱ βασιλικοὶ εἰς τὸ φρούριον τοῦτο, καὶ ἐπιπεσόντες ἀδοκῆτως κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἐνίκησαν νίκην εὐχερῇ. Αἱ δ' ἐκδικήσεις εἰς τὰς ὁποίας ἐξετράπησαν ὑπῆρξαν φοβεραί. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς στάσεως ἐθανατώθησαν ἢ ἄλλως ἐτιμωρήθησαν καὶ αἱ περιουσίαι αὐτῶν ἐδημεύθησαν. Ἵνα δὲ διαδοθῇ σωτήριος τρόμος παρὰ τοῖς ὁπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, κατὰ συμβουλήν τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Σταυ-

ρακίου, χίλιοι ἐκ τῶν ἄρμενίων ἐκείνων ἀπαχθέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπέκυψαν εἰς ποινὴν ἀλλόκοτον, διότι ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐκάστου αὐτῶν ἐπεγράφησαν μέλανι *κεντητῶ*, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, αἱ λέξεις *ἀρμενιακὸς ἐπίβουλος*· μεθ' ὃ διεσπάρησαν οὗτοι εἰς Σικελίαν καὶ εἰς τὰς λοιπὰς νήσους, ὡς μαρτύρια ζωντανὰ τῆς τιμωρίας ἣτις περιέμενε πάντας ὅσοι ἤθελον τολμήσει νὰ ὑψώσωσι τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γυναικοκρατίας καὶ μοναχοκρατίας.

Ἄλλ' ἡ Εἰρήνη ἀφοῦ μετεχειρίσθη τὸν ἄθλιον αὐτῆς υἱὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ' ἵνα καταστρέψῃ ὅλους ὅσοι εἶχον ζητήσῃ νὰ περιποιήσωσιν αὐτῷ τὴν ἀρχήν, ἔπειτα, ζηλοτυποῦσα πάντοτε κατὰ τοῦ υἱοῦ, ἐπεχείρησε νὰ ποιήσῃ καὶ τοῦτον ἐκποδὼν, ἐπὶ ταύτῃ δὲ ἔπραξε τὰ ἀνοσιώτατα τῶν πραγμάτων. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ὅστις εἶχεν ἄκων νυμφευθῇ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Μαρίαν, ἀπέπεμψεν αὐτὴν ἄνευ οὐδενὸς λόγου, καὶ ἠνάγκασε νὰ λάβῃ τὸ *μοναχικὸν σχῆμα*, ἔπειτα δὲ ἀμέσως ἔλαβεν ἄλλην σύζυγον, μίαν τῶν θαλαμηπόλων τῆς Εἰρήνης, ὀνόματι Θεοδότην, ἣν καὶ μετ' ὀλίγον Αὐγουστὴν ἀνηγόρευσε. Ὁ Θεοφάνης ὁμολογεῖ ὅτι ἡ Εἰρήνη ἣτις πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν εἶχεν ὑποχρεώσει τὸν υἱὸν τῆς παρὰ τὴν θέλησίν του νὰ νυμφευθῇ τὴν Μαρίαν, ἔπειτα οὐ μόνον δὲν ἀπέτρεψε αὐτὸν ἀπὸ τοῦ σκανδαλώδους τούτου χωρισμοῦ καὶ νέου γάμου, ἀλλ' ἐνεθάρρυνεν ἀπ' ἐναντίας αὐτὸν εἰς ταῦτα, κατανοοῦσα ὅτι διὰ τοιαύτης διαγωγῆς θέλει οὗτος ἐπισύρει τὴν κοινὴν κατὰκρυσιν, καὶ θέλει εὐκολύνει τὴν πτώσιν αὐτοῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο τῷ ὄντι παρήγαγε πολλὴν ταραχήν. Ὁ πατριάρχης Ταράσιος κατ' ἀρχὰς ἠθέλησεν ἐντόνως νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὸ τε διαζύγιον καὶ τὸν γάμον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐσιώπησεν, ἀπειλήσαντος, ὡς λέγουσι, τοῦ βασιλέως ὅτι ἂν δὲν γίνῃ ἡ θέλησίς του, κατ' ἄλλους μὲν μέλλει νὰ ἀνοίξῃ τοὺς ναοὺς τῶν εἰδώλων, κατ' ἄλλους δὲ, ὅπερ πιθανώτερον, θέλει διατάξῃ αὐθις τὴν τῶν εἰκόνων καθαίρεσιν. Τὸ δὲ ἔτι πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ Ταράσιος δὲν ἐφοβήθη τὰς ἀπειλὰς τοῦ Κωνσταντῖνου ΣΤ', τὸν ὁποῖον καλῶς ἐγίνωσκεν ὄντα ἀσθενεστάτου χαρακτῆρος, καὶ μηδὲν δυνάμενον νὰ τολμήσῃ παρὰ τὴν θέλησιν τῆς μητρὸς, ἣτις βεβαίως δὲν ἔμελλε νὰ ἐπιτρέψῃ οὔτε τῶν εἰδώλων τὴν ἀνέγερσιν, οὔτε τὴν καθαίρεσιν τῶν εἰκόνων. Ὁ πατριάρχης ἐνέδωκε πρὸ πάντων ἵνα ἀποφύγῃ τὰ σκάνδαλα. Καὶ δὲν ἐπείσθη μὲν νὰ εὐλο-

γήσῃ τὸν γάμον, ἀλλ' ἀφοῦ ἐτελέσθη ὑπὸ τοῦ οἰκονόμου Ἰωσήφ, ἡνέσχετο τὰ γενόμενα. Ἄλλως ὅμως ἐφρόνουν ὅ,τε γέρων ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Σακκουδίωνος Πλάτων καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, καίτοι συγγενεῖς ὄντες τῆς νέας βασιλίσσης Θεοδότης. Οἱ δύο οὗτοι μοναχοὶ κατεξάνεστησαν μετὰ πολλῆς τόλμης καὶ ἐπιμονῆς κατὰ τῆς ἀνομίας τοῦ βασιλέως, ὃν καὶ νέον Ἡρώδην ἀπεκάλεσαν, πικρῶς δὲ ἤλεγξαν τὸν Ταράσιον διὰ τὴν ὀλίγην αὐτοῦ εὐστάθειαν. Εἰς μάτην οἱ περὶ τὸν βασιλέα ἡγωνίσθησαν ἢ νὰ πτοήσωσιν αὐτοὺς δι' ἀπειλῶν, ἢ νὰ προσοικειωθῶσι δι' ὑποσχέσεων καὶ τιμῶν. Ἀμφότεροι οὐ μόνον τὸν βασιλέα ἀφώρισαν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Ταράσιον ἐπαυσαν πᾶσαν κοινωνίαν, διότι δὲν ἐπεδείξατο ἀποχρῶντα ζῆλον κατὰ τῆς ἀθέσμου τοῦ βασιλέως διαγωγῆς, διότι ἐξηκολούθει δεχόμενος αὐτὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς ἐκκλησίας, διότι ἐπέτρεψε νὰ περιβληθῇ τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἡ πρῶν βασιλίσσα Μαρία, καὶ διότι, ὡς ἡξίου, οὐδὲ τὸν οἰκονόμον Ἰωσήφ ἀπηγόρευσε νὰ εὐλογήσῃ τὸν γάμον. Δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὸ ὅτι ὁ Ταράσιος ἀπεποιήθη νὰ δώσῃ μὲν τὴν ῥητὴν αὐτοῦ συναίνεσιν, νὰ τελέσῃ δὲ αὐτὸς τὴν τοῦ γάμου ἱεροπραξίαν. Τὰ κατ' οἰκονομίαν παρ' αὐτοῦ πραχθέντα ἐστηλίτευσαν ὡς ἀξιοκατάκριτον ἀδυναμίαν, καὶ ὡς ἔμμεσον πρὸς πᾶσαν ἀκολασίαν προτροπὴν. Ἀφορίσαντες δὲ καὶ πάντας ὅσοι ἀνεγνώρισαν τὸν μοιχικὸν τοῦ βασιλέως γάμον, ἐκάλεσαν τὸν κληρὸν εἰς ἀντίστασιν, ἡξίωσαν ὅτι καὶ οἱ κατώτεροι τῆς ἐκκλησίας λειτουργοὶ δικαιοῦνται νὰ καταδικάσωσι τοὺς παραβάτας τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἐπισκόπους, καὶ ἐκτὸς ἄλλων πολλῶν ἐπιχειρημάτων καὶ λόγων ἔφερον πάλιν εἰς μέσον τὴν ἀντικανονικὴν ἐκ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην χειροτονίαν τοῦ Ταρασίου. Ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' εἶχε τὸ ἥμισυ τῆς τόλμης τοῦ πάππου αὐτοῦ ἢ τοῦ ἀρχηγέτου τῆς δυναστείας ταύτης, ἤθελεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, αὐστηρῶς πολιτευόμενος, περιστείλει τὴν αὐθάδειαν τῶν δύο τούτων μοναχῶν. Ἄλλ' ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἦτο ἄνθρωπος μαλακός, ἡ δὲ μοχθηρὰ αὐτοῦ μήτηρ ὑπέβαλλε τὴν ταραχὴν, ἵνα ἐξευτελίσῃ αὐτὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ἡ Θεοδότη καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς κατεδέχθησαν νὰ ἐπισκεφθῶσι μετὰ δώρων τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἀλλ' εἰς μάτην. Τότε τελευταῖον συνελήφθησαν ὅ,τε Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ κυριώτατοι τῶν συνεργῶν αὐτῶν μοναχῶν καὶ ὁ μὲν Πλάτων ἐφυλακίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξωρίσθησαν εἰς Θεσσαλονίκην. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἐνῶ

ἀφ' ἐνὸς ὑπηγόρευσαν εἰς τὸν υἱὸν τῆς τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἵνα αὐ-
ξήσῃ τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν μοναχῶν καὶ τῶν κληρικῶν, ἀφ' ἐτέ-
ρου συνεννοεῖτο κρυφίως μετὰ τῶν καταδιωκομένων καὶ ἐμετρίαζε
τὴν αὐστηρότητα τῶν διαταχθέντων ἵνα διατηρῇ ἀκμίαν τὴν πρὸς
αὐτὴν εὐνοίαν τῆς πολυαρίθμου καὶ ἰσχυρᾶς ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων
τάξεως. Κατῳρῶσε δὲ νὰ παραγάγῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ τῆς ὑ-
πονοίας καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, καίτοι τοσοῦτον
ἐπεικοῦς ἀναδειχθέντος πρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν δυσχερεῖ ταύτην περί-
στασιν, καὶ κατέπεισε τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ' νὰ καθυποβάλλῃ τὸν
Ταράσιον εἰς ἀδιάκοπὸν τινα κατασκοπείαν, καὶ σχεδὸν νὰ περιορίσῃ
τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὅσα δῆποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἁμαρτήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐξώ-
θησεν ἡ Εἰρήνη τὸν υἱὸν αὐτῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ μισήσῃ καὶ περι-
φρονήσῃ αὐτὸν ἡ κοινὴ γνώμη, ἡ ἐπιτυχία τοῦ τελικοῦ αὐτῆς σκο-
ποῦ ἐμελλε νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον. Ὁ στρατὸς ἔσωζε πάν-
τοτε τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀπόγονον βασιλέων οἵτινες εἶχον
περιποιήσει τοσοῦτον κλέος καὶ τοσαύτην δύναμιν εἰς τὸ κράτος. Ἡ
Εἰρήνη ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ πεισθῇ περὶ τούτου, ὅτε κατὰ σεπτέμβριον
τοῦ 796 μετέβη μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς εἰς τὰ θερμὰ λουτρά τῆς Πρού-
σης. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' μαθὼν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὅτι ἡ Θεοδότῃ
ἦτις εἶχε μείνει εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔτεκεν υἱὸν ὀνομασθέντα
Λέοντα, ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἡ δὲ Εἰρήνη νο-
μίσασα τὸν καιρὸν ἐπιτήδειον ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ, ἡ-
γωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ κερδήσῃ διὰ δωρεῶν καὶ ὑποσχέσεων
τοὺς ἄρχοντας τῶν ταγμάτων, ἄλλ' οὐδὲν κατῳρῶσε. Καὶ μετ' ὀλί-
γους μῆνας, κατὰ μάρτιον τοῦ 797, ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἐκστρατεύει
μετὰ 20,000 ἀνδρῶν λογάδων καὶ προθύμων ἐκ τῶν τῆς μικρᾶς Ἀ-
σίας θεμάτων κατὰ τῶν Ἀράβων, οἵτινες εἶχον ἐμβάλει εἰς τὴν χώ-
ραν ταύτην. Ἡ Εἰρήνη ἐνόησεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἡδύνατο νὰ εὐδο-
κιμήσῃ, καὶ ὅτι ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἐπανήρχετο νικηφόρος, αὕτη
ἤθελε τρέξει τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὅθεν πείθει τὸν υἱὸν τῆς νὰ παρα-
λάβῃ μεθ' αὐτοῦ τὸν Σταυράκιον, συνεννοεῖται δὲ μετὰ τοῦ ἀθλίου
τούτου εὐνοῦχου, ἵνα διὰ πάσης μηχανῆς ματαιώσῃ τὴν ἐκστρατείαν
ταύτην. Καὶ τῷ ὄντι οἱ περὶ τὸν Σταυράκιον, ὠροδοκήσαντες τοὺς
στρατηγοὺς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, ἔπεισαν αὐτοὺς νὰ ἀναγγείλωσι
ψευδῶς ὅτι οἱ Ἀράβες ἔφυγον εἰς τὰ ἴδια, ὥστε γενομένου συμβουλίου,

ἀπεφασίσθη ὅτι εἶναι περιττὴ ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἐκστρατείας, ὃ δὲ βασιλεὺς ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος, καὶ τόσῳ μᾶλλον τεθλιμμένος, ὅσῳ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος στρατεύσας ὡσαύτως ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους, ἐπειδὴ οὗτοι ὑπεχώρησαν εἰς τὰ δάση αὐτῶν καὶ τὰ ἔλη, εἶχεν ἐπιστρέφει παρομοίως μηδὲν πράξας ἀντάξιον τῆς παρασκευῆς. Ἐν τούτοις ἡ ἀδιάκοπος αὕτη ἐπιβουλὴ τῆς μητρὸς κατὰ τοῦ υἱοῦ ἐμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτύχῃ.

Τὸν ἰούλιον τοῦ 797 ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' εἶχε μεταβῆ εἰς Γαλατᾶν ἵνα παρευρεθῇ εἰς ἵππικόν τινα ἀγῶνα, ὅτε ἀνηγγέλθη αὐτῷ ὅτι ἐπῆλθον συγχρόνως καὶ τινες ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ ἐπιτετραμμένοι νὰ συλλάβωσιν αὐτόν. Ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε νὰ περάσῃ διὰ χελανδίου εἰς Πύλας, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Τρίτωνα παρὰ τὴν Προποντίδα, ὅπου προσῆλθε πρὸς αὐτόν καὶ ἡ Θεοδότῃ. Ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἦτο νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸ θέμα τῶν ἀνατολικῶν, τοῦ ὁποίου τὰ γενναῖα τάγματα προετίμων πάντοτε αὐτόν, ὅσον ἄθλιος καὶ ἂν ἦτο, τῆς μητρὸς, ἣν ἀπετροπιάζοντο. Ἡ ἀγγελία αὕτη κατεθορύβησε τὴν Εἰρήνην, ἐννοήσασαν ὅτι οὐδεμία ὑπολείπεται αὐτῇ ἐλπίς σωτηρίας, εἰάν ὁ υἱὸς τῆς προφθάσῃ νὰ περιστοιχισθῇ ὑπὸ τοῦ πιστοῦ ἐκείνου στρατοῦ. Ὅθεν διεμήνυσεν εἰς τοὺς περὶ τὸν βασιλέα ἄρχοντας, ἐξ ὧν πολλοὶ ἦσαν συνεννοημένοι μετ' αὐτῆς, ὅτι εἰάν δὲν συλλάβωσιν ἀμέσως αὐτόν καὶ δὲν ἀπαγάγωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, θέλει συμβιβασθῇ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀποκαλύψασα ὅσα ὑπέσχοντο, θέλει ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν τῶν. Ἡ ἀπειλὴ κηδοκίμησεν ὁ δυστυχὴς Κωνσταντῖνος συνελήφθη ἐνῶ προσήχετο, καὶ ἀπήχθη διὰ χελανδίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτελέσθη ἤδη μία τῶν τραγωδιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἐνθυμίζουσι τὰ μυθικὰ ἀνοσιουργήματα τοῦ Ἀτρέως καὶ τοῦ Θυέστου. Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', ὁ μονογενὴς τῆς Εἰρήνης υἱός, κατεκλείσθη ἐν τῇ πορφυρᾷ ἐκείνῃ αἰθούσῃ ἐν ἣ ἔλαβε τὴν ἀτυχίαν νὰ γεννηθῇ ἐξ ἀσπλάγχνου μητρὸς, ἐκεῖ δὲ μετ' ὀλίγας ὥρας, ἐκ διαταγῆς τῆς ἀποτροπαίου ταύτης γυναικὸς, ἐτυφλώθη τοσοῦτον δεινῶς καὶ ἀνιάτως, ὥστε μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀποθάνῃ· καὶ δὲν ἀπέθανε μὲν, ἀλλὰ καίτοι ἐπέζησεν ἔτη πολλὰ, ἀπέβη ἐντελῶς ἀνεπιτήδειος εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ ποτὲ τὴν ἀρχήν. Ὁ νεαρὸς αὐτοῦ υἱὸς Λέων εἶχεν ἀποθάνει πρὸ μικροῦ, ἡ δὲ Θεοδότῃ δὲν ἤξεύρομεν τί ἀπέγεινεν.

Ὁ Γερμανὸς Ἐργενοῦιθερ ἐξέδωκε τῷ 1867 καὶ 1869 τρίτομον συγγραφὴν ἐπιγραφομένην *Φῶτιος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως*,

διαπρέπουσαν μὲν ἐπὶ πολυμαθείᾳ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὑπερβαλλούσῃ αὐστη-
ρότητι κατὰ παντὸς προμάχου τῶν δικαιωμάτων τῆς ἡμετέρας ἐκ-
κλησίας, καὶ ἐπὶ ὑπερμέτρῳ ἐπιεικείᾳ πρὸς πάντας ὅσοι ἐθυσίασαν
τὰ δικαιώματα ταῦτα χάριν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὁ ἐπιφανὴς
οὗτος ἀνὴρ ἠθέλησε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ σώσῃ τὴν Εἰρήνην ἀπὸ τῆς
καταδίκης ἣν ἐψήφισαν κατ' αὐτῆς, ἕνεκα τῆς μυσαρᾶς ἐκείνης
πράξεως, μιᾶ φωνῇ ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι χρονογράφοι, καὶ οἱ νεώτεροι ἱστο-
ρικοὶ, φίλοι καὶ ἐχθροὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὀρθόδοξοι, καθολικοὶ ἢ
διαμαρτυρόμενοι. Δύο δὲ ἀνέφερε πρὸς τοῦτο ἐπιχειρήματα· ὅτι εἰς ἓν
τῶν χειρογράφων Γεωργίου τοῦ Ἀμαρτωλοῦ φέρεται· τῆς μητρὸς αὐ-
τοῦ μὴ παρούσης μῆτε γινωσκούσης τὴν βουλὴν· καὶ ὅτι ὁ ἐγκωμιά-
σας αὐτὴν Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἦτο ἀδύνατον νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐὰν
ἐγίνωσκεν αὐτὴν δολοφόνον τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Ὅθεν συμπεραίνει ὅτι οἱ συ-
νωμόται ὑπερέβαλον τὰς διαταγὰς τῆς Εἰρήνης τυφλώσαντες τὸν υἱὸν
αὐτῆς. Ἀλλὰ εἰς ἕτερα τοῦ Ἀμαρτωλοῦ χειρόγραφα λείπουν ἐκ τῆς
περικοπῆς ἐκείνης ἡ, τε λέξις μῆτε καὶ τὰ τρία πρῶτα γράμματα (γ ι ν)
τῆς λέξεως γινωσκούσης· ὅθεν ἡ συμπλήρωσις ἡ γενομένη ἐν τῷ ἐνὶ χει-
ρογράφῳ δὲν παρέχει τὰ πιστὰ ὅτι ἐκδηλοῖ ἀναμφισβητήτως τὴν ἀλη-
θῆ ἔννοιαν τοῦ Γεωργίου τοῦ Ἀμαρτωλοῦ. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ Στουδίτου
οὐδὲν ἀποδεικνύει, διότι τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἦσαν τοιαῦτα,
ὥστε καθὼς ἐπενόουν κατηγορίας ἀνυπάρχτους κατὰ τῶν ἐχθρῶν, οὗ-
τως ἠδύναντο νὰ ἀποσιωπήσωσι τὰ δεινότερα κακουργήματα τῶν
ἡμοδόξων. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχομεν μαρτυρίαν ἀνεπίδεκτον
ἀμφιβολίας, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους, κατὰ τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ
ὁποίου πρὸς τὴν ἀναστηλώσασαν τὰς εἰκόνας Εἰρήνην οὐδεμίᾳ ἐπιτρέ-
πεται νὰ ἐγερθῇ ἀμφιβολία. Ὁ Θεοφάνης λοιπὸν λέγει ῥητῶς· «καὶ
περὶ ὧραν ἐνάτην ἐκτυφλοῦσιν αὐτὸν δεινῶς καὶ ἀνιάτως πρὸς τὸ
ἀποθανεῖν αὐτὸν, γνώμη τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ τῶν συμβούλων αὐ-
τῆς.» Καὶ δὲν λέγει τοῦτο ἁπαξ. Ὅτε ἰστόρησε τὴν ὑπὸ τοῦ Κων-
σταντίνου ΣΤ' διαπραχθεῖσαν τύφλωσιν τοῦ Ἀλεξίου, ἐπέφερε τὰ
ἐξῆς. «Ἀλλ' οὐκ εἰς μακρὰν ἢ θεία δίκη ἀνεκδίκητον εἶασε τὴν ἄδι-
κον ταύτην πρᾶξιν. Μετὰ γὰρ πενταετῇ χρόνον τῷ αὐτῷ μηνὶ καὶ
τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου τυφλοῦται ὑπὸ τῆς ἰδίας μητρὸς ὁ αὐ-
τὸς Κωνσταντῖνος.» Καὶ οὐδὲ τὴν ἰδίαν μόνον γνώμην περὶ τοῦ ἀνο-
σιουγήματος τούτου ἐκφέρει, ἀλλ' ἀφοῦ βεβαίωι ὅτι ἐν μέσῳ τοῦ μηνὸς
ἰουλίου ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη καὶ ἐπὶ 17 ὅλας ἡμέρας οὐδεμίαν ἐξέπεμψεν

ἄκτινα ἐπὶ τῆς συνήθως τοσοῦτον κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους λαμπρῶς φωτιζομένης Κωνσταντινουπόλεως, προστίθωσιν, ὅτι πάντες ἔλεγον καὶ ὠμολόγουν, διὰ τὴν τοῦ βασιλείως τύφλωσιν γενομένην τὴν ἐξαφάνισιν ταύτην τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Ὡστε κοινὴ ὑπῆρχε γνώμη περὶ τοῦ κακουργήματος τῆς Εἰρήνης, οὐδὲ εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἀμφισβητηθῇ σήμερον τὸ γεγονὸς, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμφιβόλου τινὸς διορθώσεως ἐνὸς χειρογράφου, καὶ τῆς ἐτι μᾶλλον ἀσχημάντου ἀποσιωπήσεως ἐνὸς προκατειλημμένου μοναχοῦ.

Μετὰ 17 ἐτῶν ἀδιαλείπτους καὶ ποικίλους ἀγῶνας, ἡ Εἰρήνη κατώρθωσε λοιπὸν νὰ μοναρχήσῃ. Ἀλλὰ δὲν ἐφάνη τοῦλάχιστον ἀξία τῆς ἀρχῆς, ἣν μετὰ τοσαύτης ὑποκρίσεως, ἐπιβουλῆς καὶ κακουργίας ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε. Πρὸ πάντων ἐδέησεν αὐτῇς νὰ κακουργήσῃ. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀκρωτηριασμός ὃν ἐκ διαταγῆς αὐτῆς εἶχον ὑποστῇ πρὸ πενταετίας οἱ ἀτυχεῖς αὐτῆς ἀνδράδελφοι, δὲν ὑπῆρξε καίριος, οὐδὲ κατέστησεν αὐτοὺς ἐντελῶς ἀκινδύνους. Οἱ ἐξ ἀδελφοὶ ἐφρουροῦντο ἕκτοτε εἰς τὰ βασίλεια τὰ καλούμενα Θεραπείας, ὅτε κατὰ νοέμβριον τοῦ 797 τινὲς τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπείσαν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ μὲν νὰ ζητήσωσιν ἀσφάλειαν κατὰ τῆς νέας τῆς Εἰρήνης καταδρομῆς, πράγματι δὲ ἵνα ἐκ τῆς προφάσεως ταύτης ἀναγορευθῇ εἰς ἐξ αὐτῶν βασιλεὺς. Τούτου γενομένου καὶ πολλοῦ λαοῦ συρρεύσαντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὁ εὐνοῦχος καὶ πρωτοσπαθάριος Ἀέτιος, ὅστις μετὰ τὸν Σταυράκιον ἦτο ὁ ἐπισημότατος τῶν φίλων καὶ συνεργῶν τῆς Εἰρήνης, πλησιάσας πρὸς τοὺς βασιλόπαιδας, καὶ δοὺς αὐτοῖς πολλὰς ἀπατηλὰς ὑποσχέσεις, ἐξήγαγεν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, μεθ' ὃ ἐξωρίσθησαν ἀμέσως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἡ Εἰρήνη ἤλπισεν ὅτι, ἐπιτηρούμενοι ὑπὸ τῶν συγγενῶν αὐτῆς καὶ τῶν ὅλως ἀφωσιωμένων κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης, δὲν θέλουσι πλέον δυνηθῇ νὰ ἐπιχειρήσωσι σπουδαῖόν τι κατὰ τῶν καθεστώτων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κάτοικοι τινες τῆς ἄλλης Ἑλλάδος διενοήθησαν νὰ ἐξαγάγωσι τοὺς υἱοὺς τοῦ Κωνσταντίνου ἐξ Ἀθηνῶν, ἵνα προχειρίσωσιν ἓνα ἐξ αὐτῶν βασιλεῖα, ἐπὶ δὲ τούτῳ παρέλαβον συνεργόν, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, Ἀκάμηρον τὸν ἄρχοντα τῶν ἐν Θεσ. ἀλίᾳ σλαύων τῆς Βελζητίας. Ἡ δὲ Εἰρήνη μαθοῦσα τὰ ἐνεργούμενα ἀπέστειλεν ἀμέσως εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἀνεψιὸν αὐτῆς σπαθάριον Θεοφύλακτον, υἱὸν τοῦ πατρικίου Κωνσταντίνου Σε-

ρανταπήχου, ὅστις συμπληρώσας τὴν τύφλωσιν τῶν βασιλοπαίδων μετήγαγεν αὐτοὺς εἰς Πάνορμον, λιμένα κείμενον ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἄκρᾳ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, ὅπου ἡδύναντο νὰ φρουρῶνται ἀσφαλῶς. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι ἀξιωμακρινότατον, οὐ μόνον διότι διδάσκόμεθα ἐξ αὐτοῦ νέαν τινὰ περιπέτειαν τῆς οἰκτρᾶς τύχης τῶν υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ αὐτοῦ ὑποφαίνεται ὅτι αἱ ιδέαι τῆς μεταρρυθμίσεως εἶχον ἤρξῃσαι νὰ ἐπικρατῶσιν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀφοῦ καὶ συνωμοσία ἐγένετο ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τῶν τελευταίων γόνων τῆς τοῦ Λέοντος Γ' δυναστείας.

Ἐντούτοις οἱ μωαμεθανοὶ ἔπραττον ὅ,τι ἤθελον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἡ Εἰρήνη, ἅμα ὡς ἐμονάρχησεν, ἀπέστειλε Δωρόθεον, τὸν ἡγούμενον Χρυσοπόλεως, καὶ Κωνσταντῖνον τὸν χαρτοφύλακα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, πρὸς τὸν Ἀβδαλμελίκ, ὅστις ἐλεηλάτει τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὴν Γαλατίαν, προτείνουσα εἰς αὐτὸν σπονδὰς· ἀλλ' ὁ Ἀβδαλμελίκ ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν, καὶ ἐξακολουθήσας τὰς ἐπιδρομὰς, προήλασε μέχρι τοῦ Βοσπόρου, ἀντικρὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἦσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἱπποστάσια τῆς βασιλίσσης καὶ τοῦ Σταυρακίου, ὧν οἱ πολέμιοι ἀπήγαγον ἅπαντας τοὺς ἵππους. Ἄλλοι δὲ μωαμεθανοὶ ἐλεηλάτουν τὴν Λυδίαν καὶ εἰσβαλόντες εἰς τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου ἐπήγαγον δεινὴν καταστροφὴν τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχόντων καὶ ταγμάτων, μέχρις οὗ κατωρθώθη φαίνεται νὰ συνομολογηθῇ πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς τετραετὴς ἀνακωχὴ ἐπὶ πληρωμῇ φόρου.

Τί δὲ ἔπραττον ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ οἱ περὶ τὴν Εἰρήνην στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες; Εἶναι λυπηρὸν νὰ τὸ εἴπωμεν· ἀλλ' ἀφοῦ διέλυσαν τοὺς παλαιμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀφοῦ ἐπέτυχον τὴν καταστροφὴν τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν οἵτινες ἀνετράφησαν ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀφοῦ κατεδίωξαν πᾶσαν ἱκανότητα, ἀφοῦ κατέπνιξαν πᾶν γενναῖον φρόνημα, νῦν ἀντὶ νὰ ἀποδείξωσι τοῦλάχιστον ὅτι ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων δὲν ἐσήμαινε τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ πάσης ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς πολέμιους τοῦ κράτους, κατέτριβον τὸν χρόνον περὶ μάταια θεάματα καὶ ὀλεθρίας ἔριδας καὶ ἀντιζηλίας. Τῇ 1 ἀπριλίου 799, ἥτις ἦτο ἡ δευτέρα τῆς διακαινησίμου τοῦ ἔτους τούτου, ἐνῶ οἱ μωαμεθανοὶ ἐδῆρουν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἡ Εἰρήνη ἐνόμισε πρέπον νὰ περιέλθῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ ὀχήματος χρυσοῦ ὑπὸ τεσσάρων μὲν λευκῶν ἵππων συρομένου, κρατουμένου δὲ ὑπὸ τῶν τεσσάρων πρώτων πατρικίων τοῦ

κράτους, ῥίπτουσα ἄφθονα εἰς τὸν ὄχλον χρήματα. Τὸ δὲ μόνον σπουδαῖον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐνησχόλει τοὺς περὶ αὐτὴν ἄνδρας, ἦτο τίς θέλει καταλάβει τὴν ἀπόλυτον τῆς βασιλείσσης εὐνοίαν καὶ τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐνάσκησιν ἀπάσης τῆς ἀρχῆς, ὁ Σταυράκιος ἢ ὁ Ἀέτιος. Ὁ Σταυράκιος κατέχων πρὸ καιροῦ τὰ πράγματα, εἶχε πολὺ πλείονας ὁπαδοὺς, ἀλλ' ὁ Ἀέτιος ἔλαβε προσφάτως ἰσχυρὸν δικαίωμα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς βασιλείσσης διὰ τῆς δραστηριότητος μεθ' ἧς ἐματαίωσε τὸ ἐπιχείρημα τῶν ἀνδραδέλφων αὐτῆς. Ἐκάτερος κατηγόρει τὸν ἕτερον ὅτι ἐνεργεῖ νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν βασιλείαν· ἀλλ' ἡ Εἰρήνη ἐπίστευε μᾶλλον εἰς τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Σταυρακίου ἢ εἰς τὴν τοῦ Ἀετίου ἐπιβουλὴν. Κατὰ μῆνα μᾶιον τοῦ 799 ἡ βασιλίςσα νοσήσασα βαρέως, ἀπῆλθεν ἐκ τῆς πόλεως εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἱερείου ἵνα ἀναρρώσῃ. Διαρκούσης τῆς νόσου ἡ μεταξὺ τῶν δύο εὐνούχων ἔρις ἐκορυφώθη, ἀλλ' ὁ Ἀέτιος προσλαβὼν συμμαχον καὶ τὸν πατρίκιον Νικήταν, ἀρχηγὸν ὄντα τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἰσχυρότερος τοῦ Σταυρακίου καὶ ἀναλαβούσης τῆς βασιλείσσης, κατώρθωσαν οἱ δύο σύμμαχοι νὰ παραγάγῃσι τοσαύτας εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῆς ὑπονοίας, ὥστε καλέσασα τὸν Σταυράκιον εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἱερείου, ἤλεγξεν αὐτὸν καὶ ἠπέιλησεν ὅτι θέλει καθαιρεθῇ τῆς ἀρχῆς, ἐὰν δὲν παύσῃ κινῶν ταραχὰς καὶ στάσεις. Καὶ τότε μὲν διέφυγεν ὁ λογοθέτης τὸν κίνδυνον, ἀπολογηθεὶς ὅπως ἡδύνατο, ἀλλ' ἐνόησεν ἤδη ὅτι ἐπὶ τέλους θέλει καταστραφῇ ἐὰν δὲν ἀναρρίψῃ τὸν κύβον. Ὅθεν κατὰ φεβρουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους, προσοικειωθείς διὰ χρημάτων καὶ δωρεῶν πολλοὺς ἐκ τῶν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, παρεσκεύασεν ἀναφανδὸν στάσιν· τότε ἡ Εἰρήνη συγκροτήσασα Σιλέντιον ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Ἰουστινιανοῦ αἰθούσῃ, κατηγόρησεν αὐτὸν ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ ἐνώπιον τῶν μεγιστάνων τοῦ κράτους. Τὸ δεινότατον τοῦτο τῶν κακουργημάτων ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῇ διὰ τῆς δεινοτέρας τῶν ποινῶν, ἀλλὰ τοσοῦτοι ἦσαν οἱ φίλοι καὶ ὁπαδοὶ τοῦ Σταυρακίου ἐν τῷ συμβουλίῳ, καὶ τοσαύτῃ ἡ ἀδυναμία τῆς Εἰρήνης, ὥστε ἠρκέσθη νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς πάντα στρατιωτικὸν τοῦ νὰ πλησιάσῃ τὸν Σταυράκιον. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Ἀέτιον, τὸν Νικήταν καὶ αὐτὴν τὴν Εἰρήνην, ὁ Σταυράκιος ἀπέθανε μετὰ τινὰς μῆνας ἐκ καρδιακοῦ νοσήματος, καὶ οὕτω κατέπαυσεν ἐπὶ μικρὸν ἡ ἐσωτερικὴ αὕτῃ ἔρις.

Εἰς τοιαύτην ἀθλίαν κατάστασιν περιήγαγον τὰ πράγματα ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ ἄνθρωποι οἱ ἀνατρέφαντες τὸ μέγα ἔργον τοῦ Λέον-

τος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ ἡ μὲν τῶν καλιφῶν ἀρχὴ περιῆλθε πρὸς ἀνατολὰς εἰς χεῖρας τοῦ περιωνύμου Ἀαρὺν-ἄλ-ρασιδ, ὃ ἐστι Ἀαρὺν τοῦ δικαίου, ἅπαντα δὲ σχεδὸν ἡ δύσις καθυπετάσσετο ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν βραχίονα τοῦ ἐτι ἐνδοξοτέρου Καρόλου τοῦ μεγάλου. Καὶ ὁ μὲν Ἀαρὺν-ἄλ-ρασιδ ἁπετράπη ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὑπὸ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων καὶ περιπετειῶν τοῦ κράτους αὐτοῦ νὰ ἐπιτεθῇ σπουδαίως κατὰ τῶν ἡμετέρων. Ἐν τῇ δύσει ὅμως συνέβη κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 800, καθ' ὃ ἡ Εἰρήνη ἐνόμισεν ὅτι ἡσφάλισε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς διὰ τῆς καθαιρέσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σταυρακίου, γεγονὸς μέγα, τὸ ὁποῖον, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐμελλε νὰ ἐπενεργήσῃ πολυεθῶς εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Εἶδομεν ὅτι ὁ πάπας δὲν ἠὺχαριστήθη εἰς μόνην τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ἣν ἐψήφισεν ἡ Ζ' ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικὴ σύνοδος. Ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης εἶχε πολλὰς ἄλλας ἀξιώσεις θετικωτέρας τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τῶν εἰκόνων ζητήματος. Ἀνέκαθεν ἐρμηνεύων τὰ πρεσβεῖα ἢ πρωτεῖα τῆς πόλεως αὐτοῦ, οὐχὶ ὡς ἀπλοῦν σημείον τιμῆς ἀπονεμόμενον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην πρωτεύουσαν, ὅπως ἐνόουν τοῦτο οἱ ἡμέτεροι, ἀλλ' ὡς παρέχοντα αὐτῷ τὸ δικαίωμα τῆς υπερτάτης ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου κυριαρχίας, εἶχεν ἀρπάσει ἐπὶ Λέοντος Γ' τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα, καθ' ὃ ἔπραττεν εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ὅσα συνετάραζαν τὴν ἀνατολήν, ὡς ἀπλὴν πρόφασιν, ἵνα καταστήσῃ πρᾶγμα τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν εὗρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἐπιείκειαν ἢ τὴν ἀδυναμίαν τῶν βασιλέων τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς ἐβδόμης ἐκατονταετηρίδος. Ἐπειδὴ προέβη μέχρι στάσεων, ὁ ἀρχηγέτης τῆς μεταρρυθμίσεως ἐτιμώρησεν αὐτὸν δημεύσας μὲν τὰ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κτήματα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἀφαιρέσας δὲ ἀπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὅλας τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, καὶ αὐτὴν τὴν κάτω Ἰταλίαν, καὶ αὐτὴν τὴν Σικελίαν. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἐπανελάβε μὲν τὴν ἀρχαίαν πρὸς αὐτὸν εὐλαβῇ σχέσιν, καὶ τῇ συνδρομῇ αὐτοῦ καὶ τῇ συμπράξει διενήργησε τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴ ἡ Εἰρήνη ἐπέισθη νὰ ἀποδώσῃ αὐτῷ τὰ δημευθέντα κτήματα καὶ πρὸ πάντων τὴν ἀφαιρεθεῖσαν δικαιοδοσίαν. Ὁθεν καὶ ὁ πάπας ἀφ' ἐτέρου δὲν ἐκοινοποίησεν αὐτῇ τὴν ἐπικύρωσιν τῶν πρακτικῶν τῆς

ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἡ δὲ μεταξύ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ἔρις δὲν ἔπαυσεν, ἀλλ' ἐξηκολούθει ὑφισταμένη.

Ἡ ἔρις αὕτη ἤθελε πιθανῶς ἀπολήξει εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ἐὰν συγχρόνως δὲν συνέβαινον ἐν τῇ δύσει πολιτικὰ γεγονότα περιποήσαντα οὐ μικρὰν ὑλικὴν δύναμιν εἰς τὸν πάπαν. Τῷ 768 ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων περιῆλθεν εἰς τὸν Κάρολον τὸν μέγαν, ὅστις δι' ἀγώνων ἀτρύτων ἐγένετο κύριος προσέτι τῶν πλείστων γερμανικῶν χωρῶν καὶ τῆς ἄνω Ἰταλίας. Ἦδη ὁ πατὴρ αὐτοῦ Πιπῖνος ὁ βραχὺς εἶχε προστατεύσει τὸν πάπαν κατὰ τῶν Λομβαρδῶν, καὶ, ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτῶν πολλὰς πόλεις, παρεχώρησεν αὐτὰς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, δούς αὐτῷ τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς νέαν τινὰ τοῦ ἀρχιερέως τούτου ἀξίωσιν, τοῦ νὰ συγκροτήσῃ καὶ ἴδιον κοσμικὸν κράτος. Ὁ Κάρολος ὁ μέγας ἐξηκολούθησε τὸ αὐτὸ σύστημα, ἀναπτύξας μάλιστα αὐτὸ καὶ συμπληρώσας. Εἰς μάτην ἡ Εἰρήνη ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ γυμνώσῃ τὸν πάπαν τῆς ἰσχυρᾶς ἐκείνης προστασίας. Τὰ ἀντίθετα πολιτικὰ συμφέροντα τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως ἠνάγκασαν καὶ αὐτὴν τὴν Εἰρήνην νὰ διαλύσῃ μετ' οὐ πολὺ τὸν συνομολογηθέντα μεταξύ τῆς θυγατρὸς τοῦ Καρόλου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς γάμον καὶ νὰ περιέλθῃ εἰς πολεμίας ἐν τῇ Ἰταλίᾳ σχέσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Φράγκων. Ἐκ τούτων ὠφελούμενος ὁ ἐν ἔτει 795 ἀρχιερατεύσας πάπας Λέων, ἀπεφάσισε νὰ διαρρήξῃ πάντα πολιτικὸν δεσμὸν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, καὶ νὰ ἐλπίσῃ τὰ πάντα ἀπὸ μόνου τοῦ Καρόλου. Ἐκ τῆς πείρας πολλῶν ἑκατονταετηρίδων ὁ παπισμὸς εἶχε πεισθῇ ὅτι ὁ ἀνατολικὸς κόσμος δὲν ἀπεδέχετο τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις, καὶ ὅτι πολλάκις μάλιστα περιέστειλε καὶ ἐτιμώρησεν αὐτόν. Ἐν ᾧ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐβασίλευε γυνή, ἣτις ἐφαίνετο ἐντελῶς αὐτῷ ἀφωσιωμένη, οὐδὲν ἤττον τὸ πνεῦμα τῆς ἀνατολῆς καὶ τὰ πράγματα ἐν γένει ἦσαν τοσοῦτον πολέμια εἰς τὰς ἀξιώσεις ἐκείνας, ὥστε οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναλαβῇ τὴν ἀφαιρεθεῖσαν δικαιοδοσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκ ποικίλων ἄλλων περιστάσεων ἐνόει ὅτι δὲν εἰσακούεται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ ἀξιοσημειώτου γεγονότος ὅτι αἱ ἐνστάσεις αὐτοῦ κατὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ τίτλου τοῦ πατριάρχου, καὶ κατὰ τῆς ἀμέσου ἐκ λαϊκῶν χειροτονίας τοῦ Ταρρασίου, οὐδὲ ἀνεγνώσθησαν ἐνώπιον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Ἀφ' ἐτέρου ὁ πάπας ἐβόλεπε προαγομένην ἐν τῇ δύσει νέαν πολιτικὴν καὶ στρα-

τιωτικὴν δύναμιν, ἣτις οὐ μόνον οὐδὲν συμφέρον εἶχε νὰ διαμφισβητήσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτοῦ πρωτεῖα, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας περιέβαλεν αὐτόν, καὶ ἐπὶ τέλους ἠδύνατο νὰ ἀποτρέψῃ μὲν πάντα ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς κίνδυνον, νὰ ἐπιβάλῃ δὲ ἴσως εἰς αὐτὴν καὶ διὰ τῆς βίας τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, αἵτινες ὑπῆρξαν τὸ αἰδίον τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ὄνειρον. Τὸ βούλευμα ἦτο τεχνικώτατα νονημένον, ἂν καὶ τοσοῦτον ἐνέκειτο ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὥστε εἰμφοροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπῆρξε φυσικὸν προῖόν τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν δυτικῶν λαῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀφ' ἐτέρου μᾶλλον, ἢ ἔργον τῆς μεγαλοφυΐας τῶν παπῶν. Ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἦτοι ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, αἱ φραγκικαὶ καὶ αἱ γερμανικαὶ χώραι εἶχον περιπέσει εἰς δεινὴν βαρβαρότητα καὶ ἀναρχίαν, κύριος δὲ τοῦ πολιτισμοῦ ἀντιπρόσωπος εἶχε μείνει ἐν τῷ κόσμῳ μόνον τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἐν ᾧ περιεσώθησαν πολὺ πλείονα στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου διανοητικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου, τὰ ὅποια ἠγωνίζοντο διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας νὰ διαμορφώσωσι τὸν νέον τῆς ἀνθρωπότητος βίον. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ διαμόρφωσις αὕτη, ἣτις κατ' ἀρχὰς ἐπηγγέλλετο ἀγαθοὺς καρπούς, ἐμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ ματαιωθῇ ἐνταῦθα διὰ λόγους τοὺς ὁποίους πολλὰκις ἤδη ἐξεθέσαμεν καὶ ὧν πολλάκις ἔτι θέλομεν μνησθῇ, ἀπ' ἐναντίας ἐκ τοῦ ἐν τῇ δύσει κατ' ἀρχὰς ἐπικρατήσαντος χάους εἶχεν ἀρχίσει νὰ παράγεται νέα τις εὐρυθμοτέρα πραγμάτων κατὰστασις, ἀφ' ἧς ἐπέπρωτο νὰ προκύψῃ καὶ νὰ καρποφορήσῃ τὸ μέγα δένδρον τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον πρωίμως ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐμαράνθη. Τὰ πρῶτα αὐτοῦ σπέρμματα ἐβλάστησαν κατὰ τὴν ὁγδόην ταύτην ἑκατονταετηρίδα ἐν ἣ εὐρισκόμεθα· ὅ,τι ἔλειπεν ἔτι πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς δύσεως ἦτο ὑπερτάτη τις ἀρχὴ ἐπιτηδεῖα νὰ συμπεκνώσῃ καὶ νὰ χειραγωγήσῃ τὰς ἀκμαζούσας μὲν, ἀλλὰ ἀκατασκεύους καὶ ἀρρυθμοὺς δυνάμεις τῶν γερμανικῶν καὶ φραγκικῶν λαῶν. Καὶ εἶχε μὲν ὁ Κάρολος ὁ μέγας παρασκευάσει διὰ τῶν ἄθλων αὐτοῦ τοιαύτην τινὰ ἀρχήν, ἀλλ' ἔλειπε πάλιν ἀπὸ αὐτῆς ἔτι κύρωσις τις ἐπιτηδεῖα νὰ καταστήσῃ αὐτὴν διαρκῇ καὶ ἱερᾷ. Ταύτην τὴν κύρωσιν ἀπεφάσισεν ὁ Λέων νὰ περιποιήσῃ εἰς τὸν Κάρολον τὸν μέγαν· καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ ἔτους 800 περιέβα-

λεν αὐτὸν ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς Ῥώμης ἐκκλησίᾳ διὰ τῶν παρασῆμων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀξίας.

Αὕτη τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας ἡ Ἰδρυσις ἀπέβη τῷ ὄντι γεγονὸς σπουδαιότατον, οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν τύχην τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐνῶ ἀπὸ τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος τὸ κράτος τοῦτο δὲν εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ εἰμὴ πρὸς ἓνα ἰσχυρῶς ὀργανωμένον πολέμιον, τὸν ἔτι ἀνατολικώτερον ἐγερθέντα μωαμεθανισμόν, ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐφεξῆς διεμορφώθη ἐν τῇ δύσει καὶ ἕτερος φοβερὸς ἀντίπαλος. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ ἀντίπαλος οὗτος ὑπῆρξεν αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν ἡ δυτικὴ ἐκείνη αὐτοκρατορία. Ἡ ἀρχὴ αὕτη περιελθοῦσα μετ' οὐ πολὺ εἰς χεῖρας ἀσθενεῖς, καὶ μεταβίβασθεῖσα βραδύτερον ἀπὸ τοὺς Φράγκους εἰς τοὺς Γερμανοὺς, παρ' οἷς ἀπλῶς προϊστατο πολυκεφάλου ἀμφικτυονίας, οὐδέποτε μετὰ τὸν θάνατον Καρόλου τοῦ μεγάλου ἐκτήσατο τὴν συμπεκνωμένην δύναμιν, δι' ἧς καὶ μόνης εἰμπόρει νὰ ἀποβῇ ἐπιθετικῇ. Ἀλλ' ὁ παπισμὸς ὁ δημιουργήσας τὴν αὐτοκρατορίαν ταύτην, εἰς ἀνταλλαγὴν τῆς προστασίας καὶ τῆς δυνάμεως ἣν ἔλαβε διὰ τοῦ Πιπίνου καὶ τοῦ Καρόλου, ὠφελήθη ἔπειτα ἀπὸ τῆς ἐπελθούσης ἀδυναμίας τῶν διαδόχων αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ὑπεροχῆς ἣν ἡ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσεν ἔχουσα ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐν τῇ δύσει (σελ. 37 τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα προσλάβῃ, παρεκτὸς τῆς θρησκευτικῆς, καὶ αὐτὴν τὴν πολιτικὴν τῆς Εὐρώπης κυριαρχίαν, ἄγων καὶ φέρων κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ κράτη αὐτῆς καὶ τὰ ἔθνη. Ἐντεῦθεν δὲ οὐ μόνον ἐκτήσατο αὐτοτελὴ καὶ ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας ὕπαρξιν, οὐ μόνον κατέπαυσε πᾶσαν αὐτῶν ἐνέργειαν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπιθετικὸς ἀπέβη πρὸς τὴν ἀνατολήν, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξεγείρας ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τῶν λεγομένων σταυροφοριῶν, ἐπέτυχεν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ διαρκοῦς αὐτοῦ βουλευματος διὰ τῆς καθυποτάξεως τῶν ἀνατολικῶν λαῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης. Μὴ νομίσῃ τις ἐντούτοις ὅτι τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα τοῦ ἐν ἔτει 800 διαπραχθέντος ἐν Ῥώμῃ γεγονότος, ἐνόησαν οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς. Πρῶτος ὁ μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἀκμάσας Μανασσῆς ἀντελήφθη τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ χαρακτῆρος οὕτω πῶς παραστήσας τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ διὰ στίχων ἱστορικῇ αὐτοῦ συνόψει·

«Ἐντεῦθεν ἀμειβόμενος τὸν Κάρολον ὁ Λέων

ἀναγορεύει κράτορα τῆς παλαιτέρας Ῥώμης,
καὶ στέφος περιτίθησιν ὡς οἱ Ῥωμαίων νόμοι.
Οὐ μὴν ἄλλα χρησάμενος καὶ νόμοις Ἰουδαίων,
ἐκ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἐλαίῳ τοῦτον χρίει,
οὐκ οἶδα τίσι λογιζμοῖς ἢ ποίαις ἐπινοαίαις.
Οὕτως ὁ πρῶν συνδεσμος τῶν πόλεων ἐρράγη·
οὕτω μητρὸς καὶ θυγατρὸς μέσον ἐπέστη σπάθη
διχάζουσα καὶ τέμνουσα μετὰ θυμοῦ ῥομφαίας
νεᾶνιν τὴν εὐπρόσωπον, τὴν νεωτέραν Ῥώμην,
ἐκ τῆς ῥυσσῆς καὶ παλαιᾶς καὶ τριπεμπέλου Ῥώμης.»

Ὁ δὲ σύγχρονος Θεοφάνης ἀδιαφόρως ὁπῶσυν μνημονεύει τοῦ πράγματος, εἰπὼν ἀπλῶς ὅτι ὁ Λέων, ἀνταμείβων τὸν Κάρολον δι' ἣν ἔλαβε παρ' αὐτοῦ προστασίαν, ἔστεψεν αὐτὸν εἰς βασιλέα Ῥωμαίων ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου, χρίσας ἐλαίῳ ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, καὶ περιβαλὼν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ στέφος. Οὐδὲ εἶναι παράδοξος ἡ τοιαύτη τῶν συγχρόνων συγγραφέων ἀδιαφορία· πιθανώτατα οὔτε ὁ Λέων οὔτε αὐτὸς ὁ Κάρολος εἶχον τὴν συνείδησιν τῶν μεγάλων ἀποτελεσμάτων τῆς πράξεως αὐτῶν, βεβαίως δὲ τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα δὲν ἐπῆλθον εἰμὴ μετὰ χρόνον μακρὸν, ἂν καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς βασιλείσσης Εἰρήνης ἐπῆλθε γεγονός τι ἐπιτήδειον νὰ ὑποδείξῃ ποῦ ἔτεινεν ἡ νέα αὕτη τῶν πραγμάτων κατάστασις, ὡς θέλει δηλωθῇ ἐκ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν ἐπιλοιπῶν τῆς βασιλείας ταύτης συμβεβηκότων, εἰς ἣν ἐπανερχόμεθα.

Μετὰ τὴν καθάρισιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Σταυρακίου, ὁ εὐνοῦχος Ἀέτιος ἀπέβη παντοδύναμος ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει. Καὶ αὐτὸς μὲν προεχειρίσθη ἡγεμὼν ἅπαντος τοῦ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν στρατοῦ, ἐν ᾧ συγκατελέγετο καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρά, τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ Λέοντα, ὃν εἶχε σκοπὸν νὰ συζεύξῃ μετὰ τῆς Εἰρήνης καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ βασιλέα, διώρισε μονοστράτηγον Μακεδονίας καὶ Θράκης, συμπυκνῶσας οὕτω εἰς χεῖρας αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν πραγματικὴν τοῦ κράτους δύναμιν. Τοῦτο ἦτο φυσικώτατον νὰ ταράξῃ τὴν Εἰρήνην, διότι σαφῶς ὑπεδήλου ὅτι ἐκινδύνευε νὰ στερηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀετίου πάσης ἐξουσίας. Καὶ ἐνταῦθα ἀπεδείχθη ὁπόσον ἀλλόκοτος ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς γυναικὸς ταύτης, καὶ ὁπόσον ἀσύνητος ἡ πολιτεία. Διὰ νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἄκρους μεταρρυθμιστάς, ἐθυσίασε τὰ πολυτι-

μότερα τοῦ κράτους συμφέροντα. Ἐπειτα συνέχεται ὁπωςοῦν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, ἀλλὰ κατεξάνισταται κατ' αὐτῆς ὁ ἴδιος υἱός· καὶ τότε αὕτη διὰ τὴν κατισχύσιν, συμπληροῦ τὴν θυσίαν τῶν δημοσίων συμφερόντων, παραδοθεῖσα εἰς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστάς καὶ εἰς τὸν Σταυράκιον. Νικήσασα δὲ τὸν υἱόν, βλέπει ἐξεγειρόμενον κατ' αὐτῆς τὸν Σταυράκιον καταβάλλει καὶ τοῦτον διὰ τοῦ Ἀετίου, ἀλλὰ ἤδη φοβεῖται τὸν Ἀέτιον καὶ ἀντὶ τῆς στηριχθῆ ἐπὶ τοῦ συνετοῦ καὶ μετριοπαθοῦς Ταρασίου, παραδίδεται ἔτι μᾶλλον εἰς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστάς, καὶ εἰς τὴν χειρίστην αὐτῶν τάξιν, ἥτοι τοὺς μοναχοὺς, δι' ὧν εἶχε τὴν ἀδυναμίαν τὴν πιστεῦν πάντοτε ὅτι θέλουσι σωθῆ τὸ τε κράτος καὶ αὐτή. Ὅθεν ἀπέλυσε τῆς φυλακῆς τὸν Πλάτωνα, κατηνάγκασε τὸν πατριάρχην τὴν ψηφίσῃ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ, τοῦ τελέσαντος τὸν δεύτερον τοῦ υἱοῦ αὐτῆς γάμον καὶ ἀνεκάλεσεν ἐκ Θεσσαλονίκης τὸν Θεόδωρον, ἐξελθοῦσα μάλιστα πανηγυρικῶς εἰς προὔπαντήσιν αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ ἐγκατέστησεν αὐτόν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχοὺς ἐν τῇ πολιτελαίᾳ μονῇ τοῦ Στουδίου, καὶ τοῦτο διότι ἡ τοῦ Σακκουδίωνος μονή, εἰς ἣν πρότερον ἀνῆκον, κειμένη οὐ μακρὰν μὲν τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐκτὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς, δὲν παρεῖχεν ἀποχρῶσαν ἀσφάλειαν ἕνεκα τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν· εἰς τοσαύτην ἀθλιότητα εἶχε καταντήσῃ τὸ κράτος. Ἡ μονὴ τοῦ Στουδίου ἡγείρετο πλησίον τῆς σημερινῆς πύλης Ναρλὺ, καὶ τῷζετο μέχρι τοῦδε μετασκευασθεῖσα εἰς τουρκικὸν εὐκτήριον οἶκον, ὀνομαζόμενον Ἐμίρ-Ἀχῶρ-Τζαμισί. Ἐγένοντο μὲν ἔκτοτε ἐν αὐτῇ πολλὰ προσθήκαι καὶ ἐπισκευαί, ἀλλὰ διακρίνεται πάντοτε τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς σχῆμα, καὶ οὐκ ὀλίγοι ἴστανται ἔτι πολυτελεῖς αὐτῆς κίονες. Ἡ μονὴ εἶχεν ὀνομασθῆ οὕτως ἀπὸ τοῦ πρώτου κτίτορος, τοῦ πατρικίου καὶ ὑπάτου Στουδίου, ἐνὸς τῶν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς εἰς τὴν νέαν Ῥώμην ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μετακισθέντων συγκλητικῶν. Ἐφημίζετο δὲ διὰ τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς καὶ τὰ πολύτιμα κειμήλια τὰ ὅποια περιεῖχε· δι' ὃ πολλοὶ ἐτάφησαν ἐν αὐτῇ ἐπίσημοι ἄνδρες· καὶ ἐκεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνεπαύετο ὁ περιφανὴς μάγιστρος Βῶνος, ὁ ἐπὶ Ἡρακλείου τοσούτον συντελέσας εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως, κατὰ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἀβάρων καὶ τῶν περσῶν. Ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' ὅτε, ἂν δὲν κατηργήθησαν τὰ μοναστήρια περιεστάλη ὁμως πολὺ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτοῖς βιούντων ἀργῶν ἀνθρώπων, δὲν παρέμειναν ἐν τῇ μονῇ ἐκείνῃ εἰμὴ δώδεκα μόνον μοναχοί. Νῦν

δὲ διὰ τῆς προστασίας τῆς Ειρήνης συνεσωρεύθησαν πάλιν αὐτόθι 1000 περίπου ἄνδρες, ἐγκαταλιπόντες τὰ καθήκοντα τοῦ πρακτικοῦ βίου, καὶ ἰδίως τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἐνῷ τὸ κράτος ἔπασχε τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν πολεμίων.

Πλὴν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος ἡ Εἰρήνη ἐνόμισεν ὅτι ὀφείλει νὰ περιποιηθῇ ἐκ παντὸς τρόπου καὶ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄχλον. "Οθεν ἐδωρήσατο εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης μέρος τῶν ὀφειλομένων φόρων καὶ κατέστησεν ἐν αὐτῇ μετριωτέρας τὰς τιμὰς τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῶν τροφίμων, καταργήσασα τὰ τέλη τὰ ὅποια ἐπλήρωνον πρότερον πάντα ταῦτα καταπλέοντα διὰ τοῦ Βοσπόρου μὲν ἐν τῷ τελωνί, τοῦ Ἱεροῦ, διὰ τοῦ Ἑλληςπόντου δὲ ἐν τῷ τελωνεῖφ τῆς Ἀβύδου. Ἀλλ' ἡ παράλογος αὕτη πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης ἐλευθεριότης, καὶ ἡ οὐδὲν ἥττον ἄτοπος ἐμφύχωσις τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, ἀντὶ νὰ σώσωσι τὴν Εἰρήνην, ἀπ' ἐναντίας ἐπέσπευσαν τὴν καταστροφὴν αὐτῆς. Ἡ δυσαρέσκεια τοῦ στρατοῦ ἠὔξησε διὰ τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τὴν δοθεῖσαν ἐκ νέου εἰς τὸν μοναστηριακὸν θεσμόν, τὸν ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἶχε τοσοῦτον περιστείλει χάριν τῶν σπουδαιοτέρων τοῦ κράτους συμφερόντων. Οἱ δὲ ἐπιφανέστεροι τῆς πολιτείας λειτουργοὶ διετέλουν πρὸς τοῦτοις δυσηρεστημένοι διὰ τὴν κατάργησιν ἐκείνην πόρων τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀναγκαίων τότε εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ὅσῳ τὸ ταμεῖον τοῦτο ἐστερεῖτο πολλῶν ἐκ τῶν εἰσπράξεων αὐτοῦ, ἔνεκα τῶν ἀδιαλείπτων κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν. "Οθεν ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς ὁ εὐνοῦχος Ἀέτιος ἐγύμνου τὴν Εἰρήνην ἀπὸ πάσης πραγματικῆς ἀρχῆς, ἀφ' ἑτέρου ὁ γενικὸς λογοθέτης Νικηφόρος, ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν ἦτοι ἀρχηγὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς Νικήτας, καὶ ἄλλοι πλείστοι πατρίκιοι καὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν μερίδα τῶν μετρίων μεταρρυθμιστῶν, παρεσκεύαζον τὴν ὁλοσχερῇ αὐτῆς καθαίρεσιν. Ἐπετάχυνε δὲ, ὡς φαίνεται, τὴν καθαίρεσιν αὐτὴν γεγονὸς τι συνδεόμενον μετὰ τῆς πρὸ μικροῦ μνημονευθείσης ἀνιδρύσεως τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Κάρολος ὁ μέγας, ἅμα στεφθεὶς ἐν Ρώμῃ τῷ 800, ἀπεφάσισεν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐχθροπραξίας, νὰ συζευχθῇ μᾶλλον μετὰ τῆς Εἰρήνης, ἵνα ἐνώσῃ τὰ ἑῷα καὶ τὰ ἐσπέρια, ὡς λέγει Θεοφάνης. Καὶ ἐπεμψε τῷ ὄντι ἐπὶ τούτῳ πρεσβείαν τῷ 802 εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τοῦτο τοῦλάχιστον λέγουσιν οἱ ἡμέτεροι, διότι οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι δὲν μνημονεύουσι τοῦ

πράγματος, οἱ δὲ νεώτεροι ἱστορικοὶ διστάζουσι νὰ ὑπολάβωσιν αὐτὸ ὡς βέβαιον. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν βλέπομεν διὰ τὶ νὰ δυσπιστήσωμεν πρὸς τὴν πρότασιν τοῦ Καρόλου, ἀφοῦ τοσοῦτον σαφῶς καὶ ἐπα- νειλημμένως βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Θεοφάνους καὶ τῶν μετα- γενεστέρων Κεδρηνοῦ καὶ Ζωναρά. Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι ὁμολογοῦ- σιν ὅτι συνεχεῖς ἦσαν ἀπὸ τινων ἐνιαυτῶν αἱ μεταξὺ Κωνσταντινουπό- λεως καὶ Καρόλου σχέσεις, καὶ ἀναφέρουσι διαφόρους ἀμοιβαίας πρεσ- βείας, ἰδίως δὲ τὴν ἐν ἔτει 802 σταλεῖσαν πρὸς τὴν Εἰρήνην· ἡ δὲ ἀποσιώπησις τῆς εἰδικῆς περὶ γάμου προτάσεως ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐπελ- θούσης ἀποτυχίας τῆς περὶ τούτου διαπραγματεύσεως.

Ὅπως δὲ ποτε ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ ὅτι ἡ βασίλισσα ἦτο πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν πρότασιν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς κανένα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγιστάνων. Ὅθεν ὁ μὲν Ἀέτιος ἐζήτησε νὰ βιάσῃ αὐτὴν νὰ συζευχθῇ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λέοντος, οἱ δὲ περὶ τὸν Νικηφόρον προλαβόντες τὸν εὐνοῦχον διέπραξαν τὸ τόλμημα αὐ- τῶν τὴν 31 ὁκτωβρίου 802, περιορίσαντες μὲν τὴν βασίλισσαν διὰ φρουρῶν ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Ἐλευθερίου, ὅπου συνέβη νὰ διατελῇ τὴν νύκτα ἐκείνην, ἀναγορεύσαντες δὲ βασιλέα τὸν Νικηφόρον ἐν τῷ με- γάλῳ παλατίῳ, ὅπου μετέφεραν τὸ πρῶτ' καὶ κατέκλεισαν τὴν Εἰρή- νην. Μετ' ὀλίγον δὲ συνελθόντος ἅπαντος τοῦ πλήθους εἰς τὴν μεγά- λην ἐκκλησίαν, ἐστέφθη ὁ Νικηφόρος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, ὅστις καίτοι δημιουργημὰ ὦν τῆς Εἰρήνης, ἐγκατέλιπεν αὐτὴν πειθό- μενος ὅτι ἐὰν ἐξηκολούθει κυβερνῶσα τὰ πράγματα, τό τε ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία ἤθελον ἐκτεθῇ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον· ὅθεν ἀδίκως ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνὸς καλοῦσιν αὐτὸν ἕνεκα τούτου ἐπάρα- τον. Ἐν τούτοις ὁ Νικηφόρος τὴν ἐπιούσαν παραλαβὼν τινὰς τῶν πατρικίων, προσῆλθε πρὸς τὴν πρῶην βασίλισσαν, καὶ βεβαιώσας ὅτι προεχειρίσθη ἅκων εἰς τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα, ὑπεσχέθη ὅτι θέλει περιποιηθῇ αὐτὴν ἐκ παντὸς τρόπου· ἡ δὲ, καταπτοηθεῖσα, προσεκύνη- σεν αὐτὸν ὡς βασιλέα, καὶ παρεκάλεσε, φειδόμενος τῆς ἀσθeneίας αὐτῆς, νὰ τῇ ἐπιτρέψῃ νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ Ἐλευθερίου βασι- λεια. Ὁ Νικηφόρος συνήνεσεν, ὡς λέγουσι, κατ' ἀρχὰς εἰς τοῦτο, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι αὕτη θέλει ἀποκαλύψει ὅλους τοὺς θησαυροὺς αὐτῆς. Ἀμα ὅμως τούτου γενομένου, ὁ νέος βασιλεὺς, ὅστις ἤξευρεν ἐκ μακρᾶς πείρας ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει διατριβὴ τῆς Εἰρήνης οὐδεμίαν ἐπηγγέλλετο αὐτῷ ἀσφάλειαν, ἐξώρισεν αὐτὴν εἰς Πρίγκηπον καὶ

μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς Λέσβον, ὅπου ἡ Εἰρήνη ἀπέθανε τῇ 9 αὐγούστου τοῦ ἀκολουθίου ἔτους.

Ἡ Εἰρήνη γεννηθεῖσα καὶ ἀνατραφεῖσα ἐν Ἀθήναις, ἦτοι ἐν πόλει ἥτις ἦτο τὰ μάλιστα ἄλλοτρία πρὸς πᾶσαν θρησκευτικὴν καινοτομίαν, συνεπήγαγε μεθ' ἑαυτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν πεποιθήσεις αἵτινες ἐπενήργησαν εἰς ἅπαντα αὐτῆς τὸν βίον. Εἴπομεν καὶ ἄλλοτε, ὅτι δὲν γνωρίζομεν τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐξελέξατο αὐτὴν ὡς νύμφην ἐπὶ τῷ υἱῷ καὶ διαδόχῳ τῆς βασιλείας, ἀλλ' ἐὰν ἤλπισεν ὅτι ἡ νέα ἐκείνη, γνωρίσασα ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς αἰτίας αἵτινες ὑπηγόρευσαν τὴν μεταρρυθμίσιν, καὶ τὰ ἀγαθὰ ὅσα αὕτη ἐπηγγέλλετο εἰς τε τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν, θέλει ἔπειτα διαδώσει διὰ τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων τὰς νέας δοξασίας ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἐπλανήθη παραδόξως. Ἡ Εἰρήνη οὐ μόνον εὐδέποτε ἠσπᾶσθη ἐγκαρδίως τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ καὶ ἀείποτε ἠγωνίσθη νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ἣν ὑπελάμβανε τοσοῦτον ἀπαραίτητον εἰς σωτηρίαν τῆς τε ἑαυτῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου, ὥστε κατήντησε νὰ νομίζῃ ὅτι δικαιούται νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἐπιγενομένων καινοτομιῶν, διὰ παντὸς τρόπου ἀγαθοῦ ἡμιπονηροῦ, πεποιθυῖα ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ τούτου ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ πᾶσαν οἰανδὴποτε παράβασιν τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων νόμων χάριν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου γενομένην. Ὅθεν ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποκριθῇ ἐνώπιον τοῦ πενθεροῦ ὅτι ἀποδέχεται τὰς δοξασίας αὐτοῦ, καὶ νὰ ὀρκισθῇ μάλιστα ὅτι θέλει τηρήσει αὐτάς ἀπαρασαλεύτως. Ἐπειτα δὲ, θανόντος τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ὠφελήθη ἐκ τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος τοῦ συζύγου αὐτῆς Λέοντος Δ' ἵνα ὑποσκάψῃ ἀφανῶς τὸ νέον οἰκοδόμημα, μέχρις οὗ ἐκλιπόντος καὶ τοῦ Λέοντος ἐπεχείρησεν ἀπροκαλύπτως τὴν καθαιρεσιν ὁλοκλήρου τοῦ ἔργου ἐκείνου. Ἐπὶ τούτῳ δὲ, ἐπειδὴ ἔβλεπε τοὺς τε ἀνδραδέλφους αὐτῆς καὶ τὸν ἴδιον υἱὸν ὀρεγομένους νὰ καταλάβωσι τὴν ἀρχὴν καὶ ἐπερειδομένους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, κατέστησεν ἀλληλοδιαδόχως ἐκποδῶν ἅπαντας τούτους τοὺς οἰκείους, μὴ ἐνδοιάσασα νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα καὶ εἰς ὅ,τι ἱερώτατον καὶ ἀγαπητότατον ἔχει μήτηρ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Τοσοῦτον δὲ ἀλλόκοτοι ἦσαν αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῆς δοξασίαι, ὥστε, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Μιχαὴλ Γλυκᾶν, ἤλπισε νὰ ἀποπλύνῃ

ἐαυτὴν τῆς ἀμαρτίας ἐκείνης πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων φόρων.

Καὶ τοῦτο μὲν τὸ κατὰ τοῦ ἰδίου υἱοῦ ἀνοσιούργημα αὐτοὶ οἱ φίλτατοι αὐτῆς χρονογράφοι, ὅ,τε πρὸ μικροῦ μνημονευθεὶς Γλυκᾶς, καὶ ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός, μάλιστα δὲ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς, κατεδίδικασαν πικρότατα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη αὐτῆς πολιτεία εἶναι πρέπον νὰ κατακριθῇ οὐδὲν ἦττον αὐστηρῶς. Τῷ ὄντι ἐάν εἴχομεν ἔτι χρεῖαν ἀποδείξεως τοῦ πόσον ἀναγκαῖα ἦτο ἡ μεταρρύθμισις, ἀρκεῖ νὰ ῥίψωμεν ἐν τελευταῖον βλέμμα εἰς τὴν ὀλεθρίαν κατάστασιν, εἰς ἣν ἔφερε τὸ κράτος ἡ ἐπιχειρήσασα νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος Γ' καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' βασιλίσσα Εἰρήνη. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν εἰκόνων. Ἡ ἀνορθωσις τῶν εἰκόνων, ὅπως ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, οὐδόλως προσέβαλλε τὰς οὐσιώδεις ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, τοῦλάχιστον τῶν μετριωτέρων αὐτῆς ὁπαδῶν. Ἀλλ' ὁ Λέων Γ', καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε', παρεκτὸς τῆς τῶν εἰκόνων καταργήσεως, ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλας πολλὰς καινοτομίας ἐπιτηδείας νὰ τονώσωσι τὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ ἀνορθώσωσιν αὐτὸ ἀπὸ τῆς ποικίλης ἐκλύσεως εἰς ἣν εἶχε περιπέσει. Ἐπεχείρησαν τὴν ἐλάττωσιν τῶν μοναστηρίων, τὴν ἐκ μέσου ἀφαίρεσιν πολλῶν περὶ τὰ ἐξωτερικὰ τῆς πίστεως σύμβολα καταχρήσεων, τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ κλήρου, τὴν κατάλυσιν τῆς δουλοπαροικίας, τὴν ἐπὶ τὸ εὐαγγελικώτερον ῥύθμισιν τῆς οἰκογενείας, τὴν καθιέρωσιν τῆς ἀνεξιθρησκείας, τὴν ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀπομάκρυνσιν τῶν εὐνούχων, τὴν ἀπὸ τῆς ξενικῆς τοῦ πάπα δικαιοδοσίας ἀφαίρεσιν πολλῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ἀρχῶν ὑγιεστέρων εἰς τὴν ἔγγειον φορολογίαν. Ἄν ἡ Εἰρήνη ἤρκεῖτο εἰς τὸ νὰ ἀνορθώσῃ τὰς εἰκόνας κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅχι μόνον δὲν ἤθελεν ἐλαττώσει τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἄλλων ἐκείνων καινοτομιῶν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἤθελεν ἴσως ἀσφαλίσει τοὺς καρποὺς αὐτῶν, κατευνάζουσα τὸν ὑπὸ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων παραχθέντα μέγαν σάλον. Δυστυχῶς δὲν περιορίσθη εἰς μόνον τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα· ἀλλὰ παρέλυσεν τὸν στρατὸν, ἐθυσίασε τὰ σπουδαιότερα ἐξωτερικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα, κατήργησε παραλόγως πολλοὺς ἀπαραιτήτους φόρους, ἐπολλαπλασίασε τὰ μοναστήρια, κατέ-

στησε τὴν κυβέρνησιν ὑποχείριον τῶν μοναχῶν, καὶ παρέδωκε τὰ πράγματα εἰς χεῖρας ἀνδρῶν ἀνικάνων, καὶ πρὸ πάντων εἰς πολλοὺς εὐνοῦχους, τῶν ὁποίων αἱ καταχρήσεις καὶ αἱ ῥαδιουργίαι οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν πτώσιν αὐτῆς, καθ' ἣ ὀρθῶς παρατηροῦσιν ὅλοι οἱ χρονογράφοι, ἰδίως δὲ ὁ Κεδρηνός, ὅστις ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτοῦ κατὰ τῶν ὀλεθρῶν ἐκείνων τῆς πολιτείας ἐπιφέρει τοὺς ἀξιομνημονεύτους τούτους λόγους· «οὕτω αἱ τῶν κακίστων εὐνούχων βουλαι τοὺς οἰκείους δεσπότας καὶ εὐεργέτας διαλυμαίνονται, ὥστε Χρυσάοριον τὸν πάλαι θαυμασιώτατον εἰπεῖν πρὸς τινὰ τῶν μεγάλων, ὅτι, εἰ μὲν ἔχεις εὐνούχον φόνευσον, εἰδ' οὐκ ἔχεις ἀγόρασον καὶ φόνευσον.» Ὁ ἀναγνώστης ἡξεύρει ἤδη τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τοιούτου τῆς Εἰρήνης πολιτεύματος. Ἡ μικρὰ Ἀσία περιῆλθεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἀράβων, ἡ Θράκη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Βουλγάρων, ἐν τῇ δύσει ἰδρύθη νέα ἰσχυρὰ αὐτοκρατορία, ὃ πάπας ἐκυριάρχησε τῆς μέσης Ἰταλίας, τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο κενόν, καὶ τὸ κράτος περιέστη εἰς τοσαύτην ἀτονίαν καὶ τοσοῦτον ἐξευτελισμὸν, ὥστε αὐτὸς ὁ Ταράσιος ἐνόμισε καθῆκον αὐτοῦ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καθαίρεσιν τῆς ἀνικάνου καὶ θρησκομανοῦς ἐκείνης κυβερνήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περίοδος.

Νικηφόρος. Μιχαὴλ Α΄.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ μερὶς τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως ἦτο σφόδρα διεσπασμένη καὶ τεταπεινωμένη. Ἐκ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς, οἵτινες ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' ἦσαν τοσοῦτον πολυάριθμοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῷ στρατῷ, ἐν τῷ κλήρῳ, καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ὑπηρεσίᾳ, οἱ μὲν ἐξέλιπον, οἱ δὲ συνεβιάσθησαν πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας εἴτε ἀπελπισθέντες εἴτε ἔνεκα προσωπικῶν συμφερόντων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἵσχυσεν ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις δὲν ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἤρκει πρὸς τοῦτο ἡ διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ. Οἱ πρεσβεύοντες τὴν δοξασίαν ταύτην ἄνθρωποι εἶναι οἱ καταβαλόντες τὴν Εἰρήνην, καὶ καταλαβόντες ἤδη τὰ πράγματα διὰ τοῦ προεσταμένου αὐτῶν Νικηφόρου. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν

νὰ διαζήσωσιν ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τοὺς ἄκρους ἀντιμεταρρυθμιστάς, ἡ δὲ μεταξύ τῶν δύο τούτων μερίδων πάλῃ ἀποτελεῖ τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς ὅλης τοῦ Νικηφόρου βασιλείας.

Πρὸ πάντων ὁ νέος βασιλεὺς ἐδέησε νὰ κανονίσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν τῆς δύσεως δυνάστην, τοῦ ὁποῦ οἱ πρὸς τὴν Εἰρήνην πρέσβεις ἦσαν ἔτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅτε συνέβη ἡ καθαίρεσις τῆς βασιλίσσης ταύτης. Ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, οἱ πρέσβεις οὗτοι σκοπὸν εἶχον, τοῦλάχιστον καθ' ὃ ἱστοροῦσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι, νὰ προτείνωσι τὸν γάμον τοῦ Καρόλου μετὰ τῆς Εἰρήνης· οἱ δὲ δυτικοὶ τοῦτο μὲν ἀποσιωπῶσι, λέγουσι δὲ ὅτι ἡ πρεσβεία αὕτη ἦλθεν ἵνα κανονίσῃ τὰς μεταξύ Φράγκων καὶ Ἑλλήνων σχέσεις εἰς τὰς μεθορίου χώρας τῆς Ἰστρίας, τῆς Δαλματίας καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας. Ὅπως δὲ ἴσως περὶ τοῦ πρώτου ζητήματος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ λόγος, ἡ δὲ ῥύθμισις τοῦ δευτέρου δὲν κατωρθώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει εἴτε διότι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων δὲν εἶχον πᾶσαν πρὸς τοῦτο πληρεξουσιότητα, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος ἀφ' οὗ περιεποιήθη διὰ πλουσιῶν δώρων τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Καρόλου, διώρισε τρεῖς ἰδίους πρέσβεις, τὸν μητροπολίτην Μιχαήλ, τὸν ἀββᾶν Πέτρον, καὶ τὸν πατρίκιον Κάλλιστον, τοὺς ὁποῖους συνεξέπεμψε μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἡγεμόνος τῆς δύσεως, ἵνα μεταδάντες παρ' αὐτῶ συμβιβάσωσι τὰς ὑφισταμένας διαφοράς. Οἱ πρέσβεις εὗρον τὸν Κάρολον διατεθειμένον εἰς πᾶσαν εὐλογον πρὸς τὸν Νικηφόρον παραχώρησιν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐπεθύμει καὶ ἠλπίζε νὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τούτου τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ νέου αὐτοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος. Συνωμολογήθη λοιπὸν εὐχερῶς συνθήκη, δι' ἧς ἐπετράπησαν εἰς τὸν Νικηφόρον αἱ παράλαιοι τῆς Ἑνετίας καὶ τῆς Δαλματίας πόλεις καὶ ἡ εἰρηνικὴ τῆς κάτω Ἰταλίας κατοχὴ, διατηρουμένου τοῦ Καρόλου τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κατακτήσεις, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀναγνώρισεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς δύσεως οὐδεὶς ἐγένετο ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ λόγος. Τινὲς εἰκάζουσιν ὅτι ἐδόθησαν περὶ τούτου προφορικαὶ ὑποσχέσεις. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος οὐδέποτε ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν.

Οὐδὲν ἦττον κατεπείγουσα ἦτο ἡ εὐρεσις χρηματικῶν πόρων, διότι τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο παντελῶς κενόν. Ἐκ τοῦ προχείρου ἐχρησίμευσαν εἰς τοῦτο οἱ θησαυροὶ τῆς Εἰρήνης, συγχρόνως δὲ ὁ Νικηφόρος ἔστησε δικαστήριον ἐν Μαγναύρᾳ, ἐνώπιον τοῦ ὁποῦ ἐκάλεσε πάν-

τας ὅσοι ἡδικήθησαν διὰ τῶν καταπιέσεων καὶ τῶν καταχρήσεων τῶν φίλων τῆς Εἰρήνης, ἀναγκάσας τοὺς παραβάτας τούτους τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἄρχοντας νὰ πληρώσωσι τὰ παρὰ νόμους εἰσπραχθέντα. Ἡ δικαιοσύνη τῆς πράξεως ταύτης ἤθελεν ὑποβῇ βεβαίως πληρεστέρα, ἐὰν τὰ χρήματα ἀπεδίδοντο εἰς ἐκείνους παρ' ὧν ἐλήφθησαν· διὰ τὰς κατεπειγούσας ὁμως ἀνάγκας τοῦ ταμείου ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι δικαιούται νὰ τιμωρήσῃ τὴν κατάχρησιν πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου καὶ οὐχὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος.

Ἄλλ' οἱ ἄκροι ἀντιμεταρρυθμισταὶ δὲν ἔδωκαν αὐτῷ καιρὸν νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω· περὶ τὰ μέσα τοῦ 803 κατέπεισαν τὸν στρατηγὸν τῶν ἀνατολικῶν Βαρδάνιον νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ νὰ ἀναγορευθῇ βασιλεὺς. Ὁ στρατηγὸς Βαρδάνιος, ὅστις ἔφερε τὸ παράδοξον τότε ἐπώνυμον *Τοῦρκος*, εἶχε πρὸ μικροῦ διαπρέψει εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνα, ἦτο κατὰ τὰ ἄλλα ἀνὴρ χρηστός, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔδειξε περὶ τὴν διάπραξιν τοῦ ἐπιχειρήματος εἰς ὃ ἠθέλησαν νὰ τὸν μεταχειρισθῶσιν ἐπιτηδειότητα καὶ ἰδίως οὐδόλως, ὡς φαίνεται, ἐγίνωσκε τὸ πνεῦμα τοῦ στρατοῦ τοῦ ὁποίου προῖστατο. Οἱ παρασκευάσαντες τὴν στάσιν ταύτην ἐχθροὶ τοῦ Νικηφόρου, συνεννοηθέντες μετὰ τινων ἀξιώματικῶν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ, κατώρθωσαν μὲν νὰ ἀναγορευθῇ ὁ Βαρδάνιος ἐκ συναρπαγῆς βασιλεὺς, ὁ στρατὸς ὁμως οὗτος, ὅστις δὲν ἤθελε παντάπασιν νὰ γίνῃ ὄργανον τῶν ἐχθρῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἅμα ἐνόησε περὶ τίνος πρόκειται, οὐδόλως ἐπέμεινε εἰς τὴν σκευωρίαν ταύτην. Πρῶτα τὰ ἀρμενιὰκὰ τάγματα ἐγκατέλιπον ἀμέσως τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν στρατηγόν· τὰ δὲ λοιπὰ παρηκολούθησαν μὲν αὐτὸν μέχρι Νικομηδείας, ἀλλ' ἀντεπεξεληθόντος τοῦ βασιλέως Νικηφόρου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσεως, οἱ ἐπισημότατοι τῶν στρατηγῶν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ προσῆλθον πρὸς αὐτόν, ὁ δὲ Βαρδάνιος ἠναγκάσθη δύο μόλις μῆνας ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεώς του νὰ ζητήσῃ ἀμαχητὶ συγγνώμην. Καὶ ἐδόθη μὲν αὐτῷ πᾶσα περὶ ἀπαθείας ὑπόσχεσις, ἐφ' ἣ ἐπεριδόμενος ἀπῆλθεν οὗτος, ἀφοῦ ἐνεδύσατο μοναχικὴν στολὴν καὶ μετωνομάσθη Σάββας, εἰς μοναστήριόν τι ὅπερ ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ εἶχεν οἰκοδομήσει, καὶ ἀπεφάσισε νὰ διαζήσῃ αὐτόθι ἐν εἰρήνῃ, ἀλλὰ μετὰ τινας μῆνας στρατιῶται λυκαόνιοι, μεταβάντες εἰς τὴν νῆσον, ἐτύφλωσαν τὸν δυστυχῆ ἄνθρωπον. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπροξένησε θλιβεράν ἐντύπωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅ,τε πατριάρχης Ταράσιος, καὶ

πᾶσα ἡ σύγκλητος εἶχον προσηγογράψει ἐν τῷ περὶ ἀπαθείας ἐγγράφῳ τὸ ὁποῖον ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἀπέστειλεν εἰς τὸν Βαρδάνιον. Ναὶ μὲν ὁ Νικηφόρος διέταξεν ἀμέσως αὐστηρὰν ἀνάκρισιν κατὰ τῶν λυκαονίων ἀξιωματικῶν, καὶ πολλὴν ἐπεδείξατο θλιψὴν διὰ τὴν οἰκτρὰν ταύτην τῶν συντεθειμένων παραβίασιν, κατακλεισθεὶς ἐπὶ ἑπτὰ ὅλας ἡμέρας εἰς τὰ βασιλεια, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν χρονογράφων βεβαιοῦσιν ὅτι τὸ κακούργημα ἐκεῖνο διεπράχθη κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἡ θλιψὴς ἦν ἐπεδείξατο ἥτο οἰκτρὰ προσποιήσις καὶ ὑποκρισία.

Ἐν γένει δὲ ἰστοροῦσι τὰ κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Βαρδανίου εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ βασιλέως. Ἀξιοῦσι λόγου χάριν ὅτι τὴν στάσιν προεκάλεσεν ἡ δυσἀρέσκεια τοῦ λαοῦ ἕνεκα τοῦ φόρου τοῦ καλουμένου μὲν δικέρατον, ἐπιβληθέντος δὲ χάριν τῆς ἐπισκευῆς τοῦ πολλαχοῦ καταπεσόντος μακροῦ τείχους. Περὶ τοῦ φόρου τούτου, περὶ οὗ ἄλλως τε συγκεχυμέναι ὑπάρχουσιν εἰδήσεις, θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω ἐκτενέστερον, ἐνταῦθα δὲ παρατηροῦμεν μόνον ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ὁ στρατὸς ἤθελε δυσἀρεσθηθῇ ἕνεκα φόρου ὅστις σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ ὀλιγώτερον ἐπίπονον τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἦτο ἄδικος. Ἄλλοι πάλιν προτείνουν ὡς ἀφορμὴν τῆς στάσεως οὐχὶ τὸν εἰδικὸν ἐκεῖνον φόρον, ἀλλὰ ἐν γένει τοὺς ἐπαχθεῖς δῆθεν φόρους δι' ὧν ἐπίεσεν, ὡς ἀξιοῦσιν, ὁ Νικηφόρος τὸ ὑπήκοον. Μετ' οὐ πολὺ θέλομεν τῷ ὄντι ἰδεῖ ὅτι ὁ Νικηφόρος ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς ποικίλας φορολογικὰς διατάξεις, ἵνα θεραπεύσῃ τὴν οἰκονομικὴν παραλυσίαν, εἰς ἣν ἔφερε τὸ κράτος ἡ ἀφροσύνη τῆς Εἰρήνης. Αἱ διατάξεις ὅμως αὗται δὲν εἶχον ἔτι ἐκδοθῇ ὅτε ἐγένετο ἡ τοῦ Βαρδανίου στάσις, καὶ ὑποτιθεμένου δὲ ὅτι ἦσαν ἐκδεδομέναι, δὲν ἐννοοῦμεν πάλιν διατὶ ὁ ἀνατολικὸς στρατὸς ἤθελε στασιάζει ἕνεκα φόρων, οἵτινες σκοπὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχον νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ χρεῖας. Τελευταῖον λόγον τοῦ κινήματος ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Νικηφόρος ἐστέρησε δῆθεν τὸν στρατὸν τῆς ὀφειλομένης αὐτῷ μισθοδοσίας. Τοῦτο ἂν ἦτο ἀληθές, ἡδύνατο καὶ μόνον νὰ ἐξηγήσῃ τὸ κίνημα τοῦ Βαρδανίου, ἀλλὰ δὲν φαίνεται παντάπασι πιθανόν. Ὁ Νικηφόρος, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, διὰ τοῦ στρατοῦ κυρίως ἤλπισε νὰ ἀνορθώσῃ τὴν τε ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἀξίωμα τοῦ κράτους· πῶς ἄρα ἦτο δυνατόν νὰ δυσἀρεστήσῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ κύριον ἐκεῖνο τῆς ὅλης αὐτοῦ βασιλείας ἔρεισμα; Καὶ ἔπειτα διὰ τί τὰ ἀρμενικὰ στρατεύματα ἐγκα-

τέλιπον ἀμέσως τὸν Βαρδάνιον, ἅμα εἶδον αὐτὸν στασιάσαντα κατὰ τοῦ βασιλέως ; μήπως τὰ τάγματα ταῦτα ἦσαν εὐχαριστημένα διότι ἔσπευον ἐπὶ τὸν ὀφειλομένου αὐτοῖς μισθοῦ ; καὶ διὰ τί ὁ ἐπίλοιπος στρατὸς οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν Βαρδάνιον ; Ὅλα ταῦτα ὑποδεικνύουσιν ἀποχρώντως ὅτι ὁ στρατὸς δὲν διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Νικηφόρον, ἐκ δὲ τῶν πρώτων τῆς βασιλείας αὐτοῦ πράξεων καὶ τῆς ἐπιμόνου ἀπεχθείας τῶν χρονογράφων καθίσταται πρόδηλον ὅτι τὴν στάσιν παρεσκεύασαν οἱ κατ' αὐτοῦ δυσηρεστημένοι παλαιοὶ ὀπαδοὶ τῆς Εἰρήνης, οἵτινες ἐνόμισαν ὅτι, οἰκουμενοὶ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἀνατολικοῦ στρατοῦ, θέλουσι παρὰ πείσει ὁλόκληρον τὸν στρατὸν τοῦτον, ἀλλὰ ἠπατήθησαν εἰς τὰς ἐλπίδας αὐτῶν.

Πλὴν τούτου ὁ Θεοφάνης βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀφοῦ ὑπέσχετο εἰς τὸν Βαρδάνιον πρὸς τοὺς ἄλλους ὅτι δὲν θέλει ἐπιβάλλει χεῖρα εἰς τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἔπειτα ἐγύμνωσεν αὐτὸν τῆς περιουσίας, ἐνῷ ἡ Χρονογραφία ἢ συγγραφεῖσα ἐκ προστάγματος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἢ περιγράψασα ἐν ἐκτάσει τὸν ἀσκητικὸν βίον ὃν διήγαγεν ἕκτοτε ὁ Βαρδάνιος, ῥητῶς λέγει, ὅτι οὗτος διένειμεν ἅπαντα τὸν πλοῦτον αὐτοῦ εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ἐπὶ τέλους περὶ τῆς εἰς τὸν Νικηφόρον ἀποδιδομένης τυφλώσεως τοῦ Βαρδανίου, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων, ὅτι, ἐπειδὴ ὠρισμένον τι γεγονὸς δύναται νὰ ἐκληθῇ ὡς ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ ἡγεμόνος, ἐκ τούτου καὶ μόνου δὲν ἔπεται ὅτι ἐπράχθη ὑπ' αὐτοῦ. Τεθείσης τῆς ἐναντίας ἀρχῆς ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Λέοντος Δ' διενηργήθη ὑπὸ τῆς Εἰρήνης, ἥτις ἤθελε τρέξει τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν ὁ θάνατος ἐκεῖνος δὲν συνέβαινε τοσοῦτον ἐγκαίρως. Καὶ ὅμως τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπιστεύσαμεν ὅτι τοιαύτην κακουργίαν δὲν εἶχε διαπράξει ἡ Εἰρήνη, διότι οὐδεμία ἄλλη ἐνδειξις ὑπῆρχε περὶ τῆς ἐνοχῆς αὐτῆς. Ἐνώπιον δὲ τῆς συστηματικῆς τῶν χρονογράφων καταδρομῆς κατὰ τοῦ Νικηφόρου, ἐπιτρέπεται τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐπέχωμεν περὶ τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν ὁσάκις δὲν περιβάλλονται δι' ἀποχρώντως βεβαιωμένων ἀποδείξεων. Μήπως οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι δὲν εἶπον ὡς βέβαιον ὅτι ὁ μικρὸν μετὰ τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Νικηφόρου αἰφνιδίως ἀποθανὼν Νικήτας ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν, ὁ συμπράξας μετ' αὐτοῦ κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐτελεύτησε φαρμακευθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ φίλου ; Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ Θεοφάνης δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀναφέρῃ τὴν κατηγορίαν ταύτην εἰμὴ ὡς φήμη

ἀπλῆν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τυφλώσεως τοῦ Βαρδανίου ὁ Γενέσιος λέγει ὅτι οἱ λυκαόνιοι διέπραξαν αὐτὴν «εἴτε ἀπαυθαδιαζόμενοι, εἴτε βασιλείῳ συνευδοκήσει, καὶ αὐτῷ τῷ βασιλεῖ Νικηφόρῳ ἄρέσαι βουλόμενοι,» ὃ ἐστὶ λέγει ὅτι δὲν εἶναι παντάπασι βέβαιον ὅτι τὸ ἀμάρτημα ἐξετελέσθη κατ' εἰσήγησιν τοῦ βασιλέως, καὶ ὑποδεικνύει διαφόρους ἐναντίας γνώμας, αἵτινες φαίνονται τόσῳ μᾶλλον πιθανώτεραι, ὅσῳ ὁ Νικηφόρος ἀνεδείχθη καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ στάδιον ἀνὴρ γενναῖος καὶ μεγαλόφρων.

Τῷ ὄντι ἅμα ἀσφαλίσας ὅπως οὖν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς δύο δεινότερους ἐξωτερικοὺς πολεμίους, τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀραβας, εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἐνόει τὴν τιμὴν τοῦ κράτους, καὶ ἤθελε νὰ τηρήσῃ τὴν τιμὴν ταύτην ἀλώβητον. Ἄν δὲν ἐπέτυχε πάντοτε, τὸ λᾶθος δὲν ὑπῆρξεν ἰδικόν του. Διὰ τὴν παραλυσίαν εἰς ἣν ἡ Εἰρήνη εἶχε φέρεи τὰ πράγματα, τὸ κράτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιταχθῇ ἐπιτυχῶς εἰς τηλικούτους ἀντιπάλους. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἑαυτὸν τοῦλάχιστον ὁ Νικηφόρος ἠγωνίσθη ἐκθύμως, μὴ φεισθεὶς οὔτε τῆς ζωῆς αὐτοῦ οὔτε τῆς ἡσυχίας. Οὐδέποτε συναινέσας νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Φράγκων, ἀπηγόρευεν εἰς τὸν οἰκουμένικόν πατριάρχην νὰ ἔχῃ τὴν ἐλάχιστην σχέσιν πρὸς τὸν ἀρχιερεὰ τῆς Ρώμης, ὅςτις ἀποβαλὼν τὴν κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτόλμησε νὰ ἀπονεύμῃ εἰς ἕτερον τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Πρὸς δὲ τὸν Ἀραρὺν ἐγράψεν ἐπιστολὴν σύντομον δι' ἧς ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης συνομολογηθέντος φόρου· εἰς ὃ ὁ Ἀραρὺν ἀπήντησεν οὐδὲν ἡττον λακωνικῶς ὅτι θέλει κομίσαι αὐτὸς τὴν ἀπάντησιν. Δυστυχῶς ἡ ἀνωμαλία εἰς ἣν ἔφερε τὸν ἀνατολικὸν στρατὸν ἡ τοῦ Βαρδανίου στάσις, διηυκόλυνε τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἀραρὺν, ὅςτις, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς Ἀραβας χρονογράφους, διότι οἱ Ἕλληνες οὐδὲν περὶ τούτου λέγουσι, προήλασε μέχρι τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἡρακλείας, οὐδὲ ἐπέισθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰμὴ ἐπὶ χρήμασιν. Ἀμα ὁμως ἐπιστρέψαντος τοῦ Ἀραρὺν εἰς Συρίαν ὁ Νικηφόρος, πάντοτε κατὰ τοὺς Ἀραβας, ἔλυσεν τὰς γενομένας συμφωνίας, καὶ τότε ὁ καλὶφης διαπεράσας ἐν μέσῳ χειμῶνι τὸν χιονοσκεπῆ Ταῦρον, ἐνέβαλεν αὐθὺς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἀντεπελθόντος καὶ τοῦ Νικηφόρου συνεκροτήθη περὶ Κρᾶσον τῆς Φρυγίας μάχη μεγάλη. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὁ βασιλεὺς,

καίτοι μηδέποτε πρότερον διατελέσας στρατιωτικός, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων, ἔλαβε τρεῖς πληγὰς, δὲν ἐσώθη εἰμὴ χάρις εἰς τὴν ἀνδρείαν τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιωματικῶν, καὶ ἡττήθη μὲν ἐπὶ τέλους, ἀλλ' ἀφοῦ ἡγωνίσθη τοσοῦτον πεισματωδῶς, ὥστε ἀπέβαλε κατὰ τοὺς Ἀραβας τετρακισμυρίους ἄνδρας. Ἡ μάχη αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναφέρουσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι. Καὶ ἐπειδὴ οὗτοι οὐδεμίαν εἶχον συμπάθειαν πρὸς τὸν Νικηφόρον, νομίζομεν ὅτι δὲν ἤθελον διστάσει νὰ ἀναφέρωσι τὴν πρώτην τοῦ Ἀαρὺν ἐπιδρομὴν, τὴν ταπεινώσιν τοῦ Νικηφόρου καὶ τὴν λύσιν τῶν συνθηκῶν· ὅθεν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἂν ταῦτα πάντα συνέβησαν ἀληθῶς ὅπως ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐκτίθενται. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν περὶ Κρᾶσον μάχην διαφωνοῦσιν οὗτοι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Οἱ Ἀραβες λέγουσιν αὐτὴν συγκροτηθεῖσαν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χειμῶνος, ἐνῷ κατὰ τοὺς Ἑλληνας χρονογράφους οἱ δύο στρατοὶ ἀντηγωνίσθησαν κατὰ μῆνα αὐγούστου τοῦ 804 ἔτους. Πλὴν τοῦτου ὁ μὲν Θεοφάνης λέγει ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀπέβαλε πολλοὺς, ὁ δὲ ἐμπαθέστερος, εἰ δυνατόν, Κεδρηνὸς βεβαίῳ ὅτι μετ' αἰσχύνης ἡττηθεὶς ὑπέστρεψεν, οὐδεὶς ὁμῶς ἀναφέρει ὅτι ἔπεσον αὐτόθι 40,000 ἄνδρες, ὅπερ, ἂν ἦτο ἀληθές, προθύμως ἤθελον διασαλπίζει οἱ χρονογράφοι μας. Καὶ ἔπειτα ἐὰν ἡ νίκη τοῦ Ἀαρὺν ἦτο ὁλοσχερής, διατὶ νὰ ἐπιστρέψῃ οὗτος εἰς τὰ ἴδια ἀντὶ νὰ προελάσῃ μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, ὠφελούμενος ἐκ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης πανωλεθρίας; Κατὰ τοὺς Ἀραβας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Συρίαν, διότι ἐξαρράγησαν αὐτόθι ἐπικίνδυνοι ἐμφύλιοι ταραχαί. Ἀλλ' ὅσον ἐπικίνδυνοι καὶ ἂν ἦσαν αἱ ταραχαὶ αὗται, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ δώσωσιν αὐτῷ καιρὸν νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸν Νικηφόρον νέους τινὰς ἐπαχθεῖς ὄρους, εἰς τοὺς ὁποίους οὗτος ἤθελε βεβαίως ὑποκύψει μετὰ τοσοῦτον δεινὴν ἦτταν, ἐὰν τῷ ὄντι ἡ ἦττα ἦτο τοσοῦτον δεινὴ. Ἀπεναντίας δὲ βλέπομεν τὸν καλὶφην ἐπανακάμπτοντα μὲν εἰς τὰ ἴδια, μηδὲν δὲ λαβόντα ἀπὸ τῆς νίκης κέρδος. Καὶ ἐπειδὴ μετὰ τὰς πρώτας ἐκεῖνας ἐν Συρίᾳ ταραχὰς ἐπῆλθον ἕτεραι ἀνωμαλῖαι ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει, ὁ Νικηφόρος ἐξεδικήθη τὰς προηγουμένας τοῦ Ἀαρὺν δηρώσεις, ἐπιχειρήσας εἰς τὴν περὶ Μόφου ἐστίαν καὶ Ἀνάζαρβον χώραν, ἐπέκεινα τοῦ Ταύρου, ἐπιδρομὴν μεγάλην. Μόλις δὲ μετὰ δύο ἔτη ἦτοι τῷ 806 ὁ Ἀαρὺν ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν εἰσέηλασεν αὐθις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν μετὰ 130,000 ἀνδρῶν κατὰ τοὺς Ἀραβας, κατὰ δὲ

τὸν Θεοφάνην μετὰ 300,000. Εἰς τὴν ὑπέρογκον ταύτην δύναμιν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιταχθῇ ἐκ τοῦ συστάδην ὁ Νικηφόρος, οὐδὲ νὰ διακωλύσῃ τὴν ὑπὸ αὐτῆς κατάληψιν πόλεων τινων καὶ φρουρίων, οὐχ ἦττον ὁμως προεκινδύνευσε περιφανῶς, ἔσωσεν οὐκ ὀλίγας πόλεις, ἔστησε πολλὰ τρόπαια κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Θεοφάνους ὁμολογίαν, καὶ τότε μόνον καθυπέβαλε προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ὅσῳ δὲ βαρεῖται καὶ ἂν ὑπῆρξαν αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀαρὺν, ὁ Νικηφόρος ἐνόμισε συνελθόν νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ μικρὸν εἰς αὐτάς ἐξαγοραζόμενος τὸν καιρὸν. Ὅθεν συνωμολογήθη εἰρήνη ἐπὶ τοῖς ἐξῆς ὅροις· ὅτι οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ἐγκαταλείπει τὰς ἐπέκεινα τοῦ Ταύρου τῆς Συρίας χώρας, ὅτι δὲν θέλουσιν ἀνεγείρει τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καταστραφέντα φρούρια, ὅτι θέλουσι πληρώνει κατ' ἔτος 30,000 χρυσᾶ νομίσματα καὶ τὸ δεινότερον, ὅτι τρία νομίσματα θέλει καταβάλλει ἰδίᾳ ὁ βασιλεὺς καὶ τρία ἕτερα ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὡς κεφαλικὸν φόρον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ταπεινωτικὸς, διότι ὁ κεφαλικὸς φόρος κατεβάλλετο ἐντὸς τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους ὑπὸ τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων ὡς σημεῖον τῆς ὑποταγῆς αὐτῶν· ὥστε ὁ καλίφης Ἀαρὺν ἠδυνήθη νὰ καυχηθῇ ὅτι καθυπέταξε τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ἅψ' οὗ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου ἐκείνου. Ἀλλὰ αἱ συνθήκαι αὗται δὲν διήρκεσαν πολὺ. Ἀμα ἀπελθόντος τοῦ καλίφου, ὁ Νικηφόρος ἤρχισε παραυτίκα νὰ ἀνορθοῖ τὰ ἐντὸς τοῦ Ταύρου καταστραφέντα φρούρια. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀαρὺν, μαθὼν τὰ πραττόμενα, ἐξαπέστειλε στρατὸν ὅστις ἀνέτρεψεν αὐθις ἐν τῶν φρουρίων ἐκείνων, τὴν Θήβασαν, ὁ δὲ στόλος αὐτοῦ ἐπιχειρήσας ἐπιδρομὴν εἰς Κύπρον ἀπήγαγεν ἐξ αὐτῆς πολλοὺς αἰχμαλώτους, καὶ πάλιν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 807 ἕτερος στόλος ἐδήλωσε τὴν ὑπαιθρον τῆς Ῥόδου χώραν, ἀλλ' ἐπὶ πολλὰ μετέπειτα ἔτη οὐδεμία ἄλλη σπουδαία ῥῆξις μεταξύ μωαμεθανῶν καὶ χριστιανῶν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὁ δὲ Νικηφόρος ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ σκοπὸν, διότι ἀπήλλαξε τὸ κράτος τοῦ φόρου ὃν ἐπὶ Εἰρήνης ἐτέλει πρὸς τὸν καλίφην.

Αἱ ποικίλαι δυσχέρειαι τὰς ὁποίας ἐκληροδότησεν ἡ βασίλισσα ἐκείνη εἰς τὸν διάδοχον αὐτῆς, ἀνεφάνησαν καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα, οὐδὲν ἦττον ἢ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις. Τῇ 25 φεβρουαρίου 806 ἀπεβίωσεν ὁ πατριάρχης Ταράσιος ἀφοῦ ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἓν ἔτη

ἐποίμανε τὴν ἐκκλησίαν μετὰ πάσης μετριοπαθείας καὶ συνέσεως. Ὁ πατριάρχης Ταράσιος συνέπραξε μὲν μετὰ πλείστου ζήλου εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ ἐφρόντισεν ὥστε διὰ τοῦ ὅρου τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου ἢ τῶν εἰκόνων προσκύνησις νὰ ἀποβάλλῃ ὅσον ἔνεστι πάντα χαρακτῆρα λατρείας ἀσυμβιβάστου πρὸς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἐνόμισε μὲν πρέπον νὰ ἐπαναλάβῃ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἠγωνίσθη νὰ περιστείλῃ τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως τούτου, καὶ ὅταν εἶδεν αὐτὸν στασιάζοντα κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἀνακηρύξαντα ἕτερον αὐτοκράτορα τῆς δύσεως, διέκοψε πᾶσαν πρὸς τὸν ἀδιόρθωτον ἐκείνον συνάδελφον κοινωνίαν. Δὲν ἐνόησε δὲ ποτὲ νὰ γίνῃ ὄργανον τῶν ὀλεθρίων ἀπαιτήσεων τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, καὶ εἰς πάσας τούτου τὰς ἐριδας πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν, συνετάχθη μετὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης. Τελευταῖον δὲν συνέπραξεν εἰς τὴν ὀλοσχερῇ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀνατροπὴν, καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὴν τὴν Εἰρήνην, ἅμα ἐπείσθη ὅτι ἐκ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς τὸ κράτος περιέστη εἰς ἐμφανῆ κίνδυνον.

Ἡ στέρησις τοιοῦτου πατριάρχου κατετάραξε τὸν βασιλέα Νικηφόρον, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐξετίμα τὰς χριστιανικὰς καὶ πολιτικὰς τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὰς καὶ ἐγίνωσκεν ὅπόσον δυσχερὲς θέλει ἀποβῆ ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ. Μετὰ τινα σκέψιν ἐξελέξατο τὸν ὑποψήφιον αὐτοῦ, οὐχὶ μετὰ τῶν μοναχῶν, τοὺς ὁποίους ἐγίνωσκεν ἅπαντας ἀσπόνδους πολεμίους τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ οὕτε μετὰ τῶν ἀρχιερέων, ὧν ἄλλοι μὲν ἐτάσσοντο μετὰ τῆς μιᾶς καὶ ἄλλοι μετὰ τῆς ἐτέρας μερίδος, ἀλλὰ θέλων νὰ ἐγχειρίσῃ τοὺς οἷακας τῆς ἐκκλησίας εἰς ἄνδρα ἐντελῶς ἐκ τῶν προτέρων ἀμέτοχον τῆς διενέξεως ἣτις ἐτάραττε τὰ πνεύματα, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν λαϊκῶν. Ἐν τούτοις καίτοι προαιρούμενος νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τῆς μοναχικῆς φατρίας, ἤθελε νὰ οἰκονομήσῃ αὐτὴν ὅσον ἐνδέχεται, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατ' ἀρχὰς συνεβουλεύθη τὸν παρ' αὐτῇ ἰσχυρότατον Θεόδωρον, ἐρωτήσας αὐτὸν τίνα νομίζει ἄξιον νὰ διαδεχθῇ τὸν μακαρίτην Ταράσιον, χωρὶς νὰ ἀποκαλύψῃ τίνα εἶχεν ὁ ἴδιος κατὰ νοῦν. Ὁ Θεόδωρος ἀπήντησεν ὅτι δὲν γνωρίζει κανένα, ἀλλὰ παρετήρησεν ὅτι καλὸν ἦτο νὰ γίνῃ ἐλευθέρα ἐκλογὴ προσκαλουμένων ἐπὶ τούτῳ καὶ μοναχῶν καὶ ἐρμηιτῶν. Ὁ Νικηφόρος εὗρε τὴν γνώμην ταύτην ἄτοπον, καὶ εὐλόγως· διότι ἐκλογὴ τοιουτοτρόπως γενομένη

ἤθελεν ἀναδείξει πατριάρχην ἄνδρα θρησκομανῇ καὶ ἐπιτήδειον μόνον νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ κράτους. Ἀφήσας λοιπὸν κατὰ μέρος τὸν Θεόδωρον, ἐτράπη πρὸς τὸν γέροντα Πλάτωνα, καὶ διεκοίνωσεν εἰς αὐτὸν εἰλικρινῶς τίνα ἔχει ὑποψήφιον· ὁ δὲ ἐνέκρινεν αὐτὸν πληρέστατα, καὶ ἔγραψε μάλιστα εἰς συγγενῇ ὃν εἶχεν ἐν τῇ αὐτῇ προτρέπων αὐτὸν νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀνδρός. Ταύτην λαβὼν τὴν συναίνεσιν ὁ βασιλεὺς, συνεκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους, καὶ ψήφῳ αὐτῶν καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ προεχειρίσατο ἓνα τῶν ἐπιφανεστέρων τοῦ κράτους ἀρχόντων, τὸν πρῶν βασιλικὸν γραμματέα Νικηφόρον, ὅστις μετὰ τινας δισταγμοὺς ἀπεδέχθη τὸ ἄξιωμα, καὶ ἀφοῦ ἐκάρη μοναχὸς ἐχειροτονήθη οἰκουμενικὸς πατριάρχης τῇ 12 ἀπριλίου ἥτοι ἀνήμερα τοῦ πάσχα τοῦ 806 ἔτους.

Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος εἶναι πρὸ καιροῦ γνωστὸς εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡμῶν, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ χρηστὸς ἐκεῖνος καὶ μετριοπαθὲς χρονογράφος, τὸν ὁποῖον τοσάκις ἀντετάξαμεν εἰς τὸν Θεοφάνην, καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁποῖου ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν μέχρι τινὸς τὴν ἀλήθειαν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὁ Νικηφόρος κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, καὶ αὐτὸς οὗτος διετέλεσεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐξ ἀπορρήτων τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης, καὶ εἰς τῶν ἐπιτρόπων αὐτῆς παρὰ τῇ ἐβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ. Πρὸ τινος ὅμως χρόνου παραιτηθεὶς τῆς πολιτικῆς ὑπηρεσίας, ἐπεδόθη εἰς τὴν καλλιέργειαν ἀγροικοῦ κτήματος ὃπερ εἶχε παρὰ τὸν Βόσπορον, καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μαθηματικῆς καὶ τῶν ἄλλων πρακτικῶν ἐπιστημῶν, τοσαύτην διατηρήσας εὐλαθείας καὶ φιλάνθρωπίας ὑπόληψιν, ὥστε ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος εἶχεν ἀναθέσει αὐτῷ πάλιν τὴν ἀνωτάτην ἐπιμέλειαν τοῦ μεγάλου πτωχοκομείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄμα δὲ ἐχέρευσεν ἡ θέσις τοῦ πατριάρχου, εἰς αὐτὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ τὸ ὕπατον ἐκεῖνο ἄξιωμα, ὡς μόνον ἐπιτήδειον νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ πνεύματα δεινὴν διάστασιν, ἐξ ἴσου ἀποκρούων τὴν τε θρησκομανίαν τῶν μοναχῶν, καὶ τὰς ὑπερβολὰς τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες μὴ ἀρχοῦμενοι εἰς τὰς διοικητικὰς, οἰκονομικὰς, στρατιωτικὰς, ἐκπαιδευτικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις, ἐπέμειναν ζητοῦντες καὶ ἐκκλησιαστικὰς καινοτομίας.

Ἡ ἐκλογὴ ὑπῆρξεν ἀρίστη καὶ τόσῳ μᾶλλον ἀρίστη, ὅσῳ εὐθὺς ἤρχισεν ἡ πάλῃ ἣν προέβλεπεν ὁ βασιλεὺς. Πρῶτοι δὲ ἤγειραν τὸν

κατὰ τοῦ Νικηφόρου ἀγῶνα οἱ μοναχοὶ, ὧν προΐσταντο ὁ, τε Θεόδωρος καὶ αὐτὸς ὁ γέρων Πλάτων, καίτοι κατ' ἀρχὰς συναινέσας καὶ συμπράξας εἰς τὴν ἐκλογὴν. Καὶ πρώτην πρόφασιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως αὐτῶν εὗρον ἀπὸ μὴ δεῖν ἀπὸ λαϊκοῦ ἀθρόως εἰς ἐπίσκοπον ἀνατρέχειν.» Ἡ κατηγορία αὕτη εἶχεν ἤδη προταθῆ κατὰ τοῦ Ταρασίου, καὶ εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ἀμφοτέρων τῶν πατριαρχῶν τούτων, καθ' ὧν τοσοῦτος τότε ἐγένετο θόρυβος ὅτι τούτου ἕνεκα οὐ κατὰ ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν διεξήχθη ἡ χειροτονία, ἄχρι τοῦδε τελεῖται εὐλαβῶς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἡ μνήμη, τοῦ μὲν Ταρασίου τῇ 25 φεβρουαρίου, τοῦ δὲ Νικηφόρου τῇ 2 ἰουνίου. Ὁ βασιλεὺς ἀγανακτήσας εὐλόγως διὰ τὴν ἀνυπόστατον ταύτην ἀντίστασιν, καὶ μάλιστα διὰ τὴν παλιμβουλίαν τοῦ Πλάτωνος, ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐξορίσῃ τῆς πόλεως τοὺς Στουδίτας, καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν μονὴν ταύτην, ἀλλ' ἀπετράπη ἔπειτα τοῦ σκοποῦ τούτου, διότι παρετηρήθη αὐτῷ ὅτι ὁ νέος πατριάρχης ἤθελε κατακριθῆ δεινῶς, ἐὰν ἐγένετο αἰτία τοιαύτης κατὰ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος καταδρομῆς. Ὅθεν περιωρίσθη νὰ φυλακίσῃ ἐπὶ 24 ἡμέρας τὸν Πλάτωνα, ἐλπίσας ὅτι τοῦτο ἤθελεν ἀρκέσει νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου τὴν σκανδαλώδη αὐτῶν ἀντίστασιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλοὶ τῶν θερμότερων αὐτῶν φίλων δὲν ἀπεδέχοντο, ὡς φαίνεται, τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο· διότι ὁ Θεοφάνης λ. χ. λέγει ὅτι αὐκ ἦν τὸ πρᾶγμα ξένον τῆς ἐκκλησίας καὶ προσφάτως ἐπινοηθὲν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπὸ λαϊκῶν ἐπεσκόπησαν ἀξίως τῆς ἀξίας τῷ Θεῷ ἱερατεύσαντες.» Ἐπέπρωτο ὁμῶς ἡ ἔρις νὰ ἀποβῇ ἐτι μᾶλλον δεινότερα ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι ὁ υἱὸς τῆς Εἰρήνης Κωνσταντῖνος ΣΤ' εἶχε παρὰ νόμῳ διαζευχθῆ ἀπὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ Μαρίας, ὅτι εἶχεν ἔλθει εἰς δεύτερον γάμον πρὸς τὴν Θεοδότην, ὅτι ὁ πατριάρχης Ταράσιος εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀντισταθῆ εἰς τε τὸ διαζύγιον καὶ εἰς τὸν δεύτερον γάμον, ὅτι ὁμῶς ἔπειτα, τελεσθέντος τοῦ γάμου ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ οἰκονόμου Ἰωσήφ, ὁ πατριάρχης Ταράσιος θέλων νὰ προλάβῃ πλείότερα σκάνδαλα, οὔτε τὴν κοινωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα διέκοψεν, οὔτε τὸν οἰκονόμον Ἰωσήφ ἀφώρισεν, ἐξ οὗ δεινὸν ἤγειραν κατ' αὐτοῦ πόλεμον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος, κατευνασθέντα ἔπειτα ἐπὶ τῆς μοναρχίας τῆς Εἰρήνης, διὰ τε τῶν ἄλλων αὐτῆς παραχωρήσεων, καὶ ἰδίως διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ, ὃν ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ καταψηφίσῃ κατὰ τοῦ εἰρημένου ἱερέως ὁ Ταράσιος. Ἀλλ'

αἰφνης ἀνερριπίσθη αὐθις ἡ περὶ τούτου ἔρις, διότι ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ τοῦ βασιλέως ὁ νέος πατριάρχης συνήνεσε νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου τὸν ἀφορισμὸν ἐκεῖνον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τῷ 806 εἰς τὸν οἰκονόμον Ἰωσήφ τὴν τέλεσιν τῆς ἱερατικῆς αὐτοῦ λειτουργίας. Ὁ βασιλεὺς παρεκινήθη εἰς τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἱερεὺς Ἰωσήφ προσήνεγκε πολλὰς εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίας, καὶ ἰδίως συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διάλυσιν τῆς τοῦ Βαρδανίου στάσεως. Ἀλλὰ τούτου μάλιστα ἔνεκα παρωργίσθησαν ὅτε Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος κατὰ τοῦ πατριάρχου, ἀπεφάνησαν τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ κατὰ παράδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας γενομένην καὶ ἠπέλησαν ὅτι θέλουσι παύσει πᾶσαν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν, ἐὰν δὲν ἐπαναλάβῃ τὸν ἐπὶ Ταρσίου ἀπαγγελθέντα κατὰ τοῦ Ἰωσήφ ἀφορισμὸν. Ὁ πατριάρχης ἐπιθυμῶν νὰ μὴ ἐνεργήσῃ αὐτογνωμόνως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, συνεκάλεσε τοπικὴν σύνοδον, εἰς ἣν ἐπετράπη καὶ τῷ Θεόδωρῳ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ νὰ ὑποβάλῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ. Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ὑπῆρξαν ἰσχυροί. Ὁ πατριάρχης δὲν ἠρνεῖτο τὸ ἁμάρτημα τοῦ Ἰωσήφ, ἀλλὰ παρετήρησεν εἰς τὴν σύνοδον ὅτι ἐνόμιζεν αὐτὸν ἀποχρώντως τιμωρηθέντα δι' ὀκταετοῦς ἀργίας, ἀφοῦ μάλιστα ἐδήλωσε τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ. Εἰς τὴν φιλάνθρωπον ταύτην καὶ ὄντως χριστιανικὴν δικαιολογίαν τῶν πεπραγμένων, ὁ Θεόδωρος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιτάξῃ εἰμὴ σοφιστείας καὶ παρεξηγήσεις τῶν κανόνων, ὥστε ἡ σύνοδος ἐπεκύρωσε τὰ γενόμενα. Ἀλλ' ὁ δῦστροπος ἐκεῖνος μοναχὸς καὶ ἡ πολυάριθμος σπεῖρα τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἠθέλησαν κατ' ἀρχὰς νὰ μὴ ἀποδεχθῶσι τὰ γενόμενα, ὁ δὲ Θεόδωρος ἰδίως ἐγγραψε τὴν ἐπιούσαν πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολήν, δι' ἧς διεμαρτύρετο κατὰ τῶν ἀποφασισθέντων, καὶ ἠπεῖλει ὅτι δὲν θέλει ἐπαναλάβει τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν, ἐνόσφ οὗτος ἐπιτρέπει εἰς τὸν Ἰωσήφ νὰ ἐπιτελῇ τὴν ἱερατικὴν αὐτοῦ λειτουργίαν, καὶ μάλιστα ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ, δηλαδὴ τοῦ Θεοδώρου, τοῦ τοσοῦτον θερμοῦ τῆς πίστεως προμάχου. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἤθελεν εἶναι γελοία, ἂν δὲν ἦτο ἀξιόποινος· καὶ ὅμως ὁ πατριάρχης ἐνόμισεν ὅτι χάριν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης πρέπει νὰ περιφρονήσῃ αὐτήν. Τότε ὁ Θεόδωρος ἐζήτησε συνέντευξιν παρὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις, ἐννοεῖται, δὲν ἐδέχθη ὡσαύτως αὐτόν. Καὶ ἤδη ὁ Θεόδωρος ἀπελπισθεὶς νὰ εἰσακουσθῇ παρὰ τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ, ἤρχισεν ἀναφανδὸν νὰ στασιάζῃ κατ' αὐτῶν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, διατρίβοντας

κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ διάστημα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μοναχοὶ καὶ ἡγούμενοι ἐκινήθησαν ὑπ' αὐτῶν, καὶ πολὺς παρήχθη θόρυβος, ὃ δὲ βασιλεὺς ἀπεφάσισε πάλιν νὰ ἐξώσῃ ἅπαντας ἐκ τῆς πρωτεύουσας. Καὶ ἀπετράπη μὲν αὖθις ἀπὸ τούτου διὰ τῶν παρατηρήσεων τῶν ὑπουργῶν, ἀλλ' ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν νοήσαντες ἐπὶ τέλους ὅτι, ἂν ἐπιμείνωσι ταράττοντες τὰ πνεύματα, ὁ βασιλεὺς δὲν θέλει διστάσει νὰ τοὺς τιμωρήσῃ, ἐσιώπησαν καὶ περιωρίσθησαν μόνον νὰ μὴ κοινωνῶσι τῶν ἐπισήμων ἱεροτελεστιῶν ἐν αἷς παρίστατο ὁ πατριάρχης. Οὕτω παρῆλθον δύο ἔτη καὶ ἡ ἔρις ἐκείνη ἐφαίνετο σιγήσασα, ὅτε ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου καλέσας παρ' ἐαυτῷ τὸν τε ἀρχιεπίσκοπον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὸν Θεόδωρον ἠρώτησεν αὐτοὺς, τίνος ἔνεκα δὲν παρευρίσκονται ποτὲ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἱερουργοῦντος τοῦ πατριάρχου. Ἡ ἔρις εἶχεν, ὡς προείπομεν, κατευνασθῇ, ἀλλὰ μέγα ὑφίστατο σκάνδαλον, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ καὶ αὕτη ἡ πολιτικὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῶσιν ἐπ' ἄπειρον τὴν σιωπηρὰν μὲν ἀλλ' ἐπίμονον ἐκείνην διαμαρτύρησιν ὑποδεεστέρων τῆς πίστεως λειτουργῶν κατὰ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, διαμαρτύρησιν ἣτις ἡδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ὁλοσχερῇ παραλυσίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας. Τούτου ἔνεκεν οἱ πρωταίτιοι τῆς ἀνωμαλίας ἐκλήθησαν νὰ δώσωσι τὰς προαναφερθεῖσας ἐξηγήσεις. Ὁ Θεόδωρος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἡδύνατο νὰ σεβασθῇ τὴν σύνοδον εὐαρίθμων ἀρχιερέων ἐπὶ τοσοῦτον σπουδαίου ζητήματος, εἰς ὃ ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου ἀνταπήντησεν ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως ὅτι μέχρι νεωτέρας διαταγῆς ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης πρέπει νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ νὰ μείνῃ κατὰκλειστος ἐν αὐτῇ, ὃ δὲ Θεόδωρος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν μονὴν αὐτοῦ. Ἡ νέα αὕτη αὐστηρότης κατεπτόθη πάλιν τοὺς δύο ἀδελφοὺς, οἵτινες κατανοήσαντες ὅτι ἡπειλοῦντο κατ' αὐτῶν ἔτι θειότερα, ἡγωνίσθησαν ἐκ πανιὸς τρόπου νὰ προλάβωσι τὴν παρασκευαζομένην θύελλαν· ἔγραψαν πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς, μετεχειρίσθησαν τὸ ὄνομα τοῦ γηραιοῦ Πλάτωνος, ἔστειλαν πρὸς τὸν βασιλέα μεσίτας, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀπέβησαν μάταια· ὁ βασιλεὺς εἶχε σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ παύσῃ τὸ προκείμενον σκάνδαλον, θέλων δὲ νὰ πολιτευθῇ ὅσον ἐνδέχεται πανηγυρικῶς, συνεκάλεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 809 νέαν μεγαλύτεραν τῆς προηγουμένης σύνοδον, εἰς ἣν παρευρέθησαν καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων οἱ ἐπιφανέστατοι, καὶ εἰς ἣν ὑπεχρεώθη νὰ παρασταθῇ ὁ γηραιὸς Πλάτων.

Δυστυχῶς τὰ καθέκαστα τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἀποφασισθέντων δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ἐκ τῶν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἐπιστολῶν, ὅςτις ἀνέφερε τὰ περὶ αὐτῆς εἰς τρόπον δόντα ἀφορμὴν εἰς δεινὰς κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν κατηγορίας. Κατὰ τὸν Θεόδωρον ἡ σύνοδος ἀπεφάνητο 1) τὸν μεταξὺ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ Θεοδότῃς γάμον (ἢ καθὼς λέγει ὁ Θεόδωρος ζευξιμοχίαν) ἐπιτραπέντα κατ' οἰκονομίαν· 2) ὅτι ἐπὶ τῶν βασιλέων δὲν ἰσχύουσιν οἱ θεῖοι νόμοι (ἐπὶ τῶν βασιλέων τοὺς θεῖους νόμους μὴ κρατεῖν· καὶ ἀλλαχοῦ, μὴ ἐπίσης τοὺς νόμους Θεοῦ κεισθαι ἐπὶ πᾶσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν βασιλέων ὑποχωρεῖν καὶ καινοτομεῖσθαι)· 3) ὅτι οἱ ἱεράρχαι ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ πράττωσι παρὰ τὰ κεκανονισμένα ἐν τοῖς θείοις κανόσι καὶ νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς κανόνας κατὰ τὸ αὐτοῖς δοκοῦν· 4) ὅτι οἱ μὴ συγκατατιθέμενοι εἰς ταῦτα, ἀναθεματισμῶ ὑπόκεινται. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Θεοδώρου ἦτο φυσικώτατον νὰ ταραξῶσιν οὐ μόνον τοὺς συνήθεις ἡμῶν πολεμίους, ἀλλὰ καὶ πάντα γνήσιον χριστιανὸν, μάλιστα δὲ σκανδαλωδές, καὶ δικαίως, ἐλογίσθη τὸ ἀξιούμενον ὅτι ἡ σύνοδος ἀπεφάνητο τοὺς βασιλεῖς ἀνωτέρους παντὸς νόμου, καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν τῆς θρησκείας νόμων. Ὁ Σλόσσερ ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἔπαυσεν ὑποκειμένη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος δὲν ἐκίνησεν ἐξ ἀρχῆς ἅπαν τοῦτο τὸ περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ ζήτημα, εἰμὴ μόνον ἵνα κυρωθῇ τὸ ὑπέρογκον ἐκεῖνο τῆς βασιλείας δικαίωμα. Μήπως καὶ μέχρι τῆς σήμερον δὲν ἐπικρατεῖ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἡ δόξα ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὁ βασιλεὺς εἶναι ἀνώτερος τῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων, καὶ ὁ μόνος τῆς ἐκκλησίας πραγματικὸς ἀρχηγός; Ἄν τοῦτο ἦτο ἀληθές, βεβαίως ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἤθελεν εἶναι ἀξία πάσης κατακρίσεως καὶ καταδίκης, καθ' ὃ καθιεροῦσα ἀρχήν, ἣτις μεταβάλλει αὐτὴν εἰς ὄργανον δουλικὸν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀντὶ ἀνεξαρτήτου καὶ αὐθυποστάτου θρησκευτικοῦ συστήματος, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ αὐτῆς ἰδρυτοῦ καὶ τῶν ἀποστολικῶν λόγων καὶ πράξεων. Ἄλλ' εὐτυχῶς τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην ἀρχὴν οὐδέποτε ἀνεγνώρισεν ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία, καθιερώσασά ἐξ ἐναντίας τὰ ὑγιέστατα περὶ διακρίσεως τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δόγματα. Τὰ δόγματα ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ἀναζητῶνται εἰς τὰς ἀποφάνσεις μικρῶν τινῶν τοπικῶν συνόδων, καὶ μάλιστα ὅταν δὲν ἦναι παντάπασι βέβαιον ὅτι καὶ αὗται αἱ ἀποφάνσεις

διεβιβάσθησαν εἰς ἡμᾶς ἀπαθῶς καὶ ἀκριβῶς. Τὰ θεμελιώδη δόγματα τῶν μετὰξὺ ἐκκλησίας καὶ πολιτείας σχέσεων καθιερώθησαν παρ' ἡμῖν διὰ νόμων ἐπισήμων, οἵτινες ἴσχυσαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ καθ' οὓς καὶ μόνους δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι κατ' ἀρχὰς τὸ ρωμαϊκὸν δημόσιον δίκαιον εἶχε καθιερώσει, ὡς πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τῆς βασιλείας, δόγμα τι παρεμφερές τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου ἀναφερομένου, διότι διελάμβανεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται, καὶ ὅπερ ἀρέσει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστίν. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἐμετρίασε τὴν ἀγριότητα καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν τῆς καθαρᾶς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, καὶ καθιέρωσεν ἀρχὰς ὑγιεινέρας καὶ σωφρονεστέρας. Ὁμολογοῦμεν ὅτι τὸ προαναφερθὲν ἀπόλυτον δόγμα εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὸ Ἰουστινιάνειον δίκαιον, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ Βασιλικά, ἀλλὰ μετεβιβάσθη εἰς τοὺς νόμους τούτους ὡς παράδοσις μᾶλλον, ἢ ὡς ἐν ἰσχύϊ δίκαιον. Τὸ δὲ ἐν ἰσχύϊ τοῦτο δίκαιον, πρὸ καιροῦ ἐν τῇ πράξει τροποποιηθὲν, καθιερώθη τελευταῖον πανηγυρικῶς ἐν τῇ λεγομένῃ Ἐπιταγωγῇ, ἣτις ἐξεδόθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος. Ταύτης τῆς Ἐπιταγωγῆς ὁ δεύτερος τίτλος, ὁ πραγματευόμενος περὶ βασιλέως, δηλαδὴ περὶ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων τοῦ βασιλέως, διαλαμβάνει ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ ἄρθρῳ ἐπὶ λέξεως τᾶδε· «Ἵπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν ὁ βασιλεὺς, πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἐπὶ ἀγίων συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκεκριμένους ρωμαϊκοὺς νόμους. Ἡ διατάξις αὕτη εἶναι νομίζομεν ὅσον ἐνδέχεται σαφές, καὶ ἀντικρὺς ἐναντία τῶν ὀρισθέντων ὑπὸ τῆς ἐπὶ Νικηφόρου ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης μικρᾶς συνόδου, ἐὰν τῷ ὄντι ἡ σύνοδος αὕτη ἐδογματίσει τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου. Ἡ Ἐπιταγωγὴ εἶναι ὁ ἐπίσημος νόμος ὁ ρυθμίσας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰς μετὰξὺ πολιτείας καὶ ἐκκλησίας σχέσεις. Κατὰ δὲ τὴν Ἐπιταγωγὴν ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀνώτερος οὐδενὸς νόμου, καὶ ἐξαίρετως τῶν θείων νόμων, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπιβάλλεται αὐτῷ τὸ καθήκον νὰ διατηρῇ αὐτὸς τοὺς νόμους τούτους καὶ νὰ ἐπιμελῇται τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων διατήρησιν αὐτῶν. Ποῦ λοιπὸν ἡ θρυλουμένη ἐκείνη ὑπεροχὴ τῆς βασιλείας ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν; Ἀλλὰ συνέβη πολλάκις καὶ ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ οἱ βασιλεῖς νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν θέλησιν αὐτῶν

εἰς τὴν ἐκκλησίαν· τοῦτο εἶναι κατάχρησις καὶ οὐχὶ δόγμα καὶ ἀρχή. Ἐὰν δὲ προέκειτο νὰ κρίνωμεν περὶ τῶν σχέσεων τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἐκ τῶν μυρίων καταχρήσεων εἰς τὰς ὁποίας ἐξετράπη ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἡ πολιτικὴ ἀρχή, ἡ δυνάμεθα καλλίστα νὰ ἀνταποδώσωμεν εἰς τοὺς δυτικούς τὴν κατηγορίαν, ἣν ἐκσφενδονίζουσι καθ' ἡμῶν ἀδίκως περὶ τῆς ὑποτιθεμένης παρ' ἡμῖν ὑπεροχῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ σημειωτέον ὅτι οὐδὲν λέγομεν περὶ τοῦ παρὰ τοῖς καθολικοῖς ἐπικρατήσαντος ἀντιθέτου δόγματος, τῆς ὑπεροχῆς τῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν πολιτείαν, ὅπερ εἶναι οὐδὲν ἥττον ὀλέθριον, ἂν ὅχι ὀλεθριώτερον τοῦ εἰς ἡμᾶς ἀποδιδόμενου. Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου συγκροτηθεῖσαν σύνοδον.

Παρεκτός τοῦ δόγματος ὅτι οἱ βασιλεῖς εἶναι ἀνώτεροι τῶν θείων νόμων, ἡ σύνοδος αὕτη ὥρισε, κατὰ τὸν Θεόδωρον, καὶ ἐτέραν ἀρχήν, ὅτι οἱ ἱεράρχαι ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς θείους κανόνες κατὰ τὸ αὐτοῖς δοκοῦν. Τοῦτον δὲ τὸν ὅρισμὸν μεταφράζοντες οἱ εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ λέγουσιν, ὅτι, κατὰ τὴν προκειμένην σύνοδον, οἱ ἐπίσκοποι ἡμῶν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν κανόνων τὸ δικαίωμα τῆς ἀφέσεως, *dispense*, τὸ δικαίωμα δηλαδή τοῦ νὰ ἐπιτρέπωσι ῥητῶς τὴν παράβασιν αὐτῶν, ὅπως ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ δικαίωμα οὐδέποτε ἐπέτρεψεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἰς τοὺς ἱεράρχας ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων. Ἡ λεγομένη παρ' ἡμῖν *οἰκονομία* δὲν εἶναι ῥητὴ ἄδεια πρὸς παράβασιν κανόνος ἐκκλησιαστικοῦ, ἀλλὰ σιωπὴ ἐπὶ γενομένης τοιαύτης παραβάσεως, ὡσάκις ὑπάρχουσι λόγοι σπουδαῖοι, δι' οὓς ἡ τιμωρία τῆς παραβάσεως ἤθελεν ἀποβῆ ἑπιβλαβεστέρα τῆς παραβλέψεως. Ὁ Γερμανὸς I. Ζίσμανν, ὅστις ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1864 ἀρίστην περὶ τοῦ γάμου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν συγγραφὴν, ἀπέδειξε μετὰ πολλῆς πολυμαθείας καὶ ἀκριθείας τὴν προειρημένην ἀλήθειαν, προσθεὶς ὅτι ἰδίως ἐπὶ τοῦ γάμου, περὶ οὗ καὶ ἐνταῦθα πρόκειται, ῥητὴ ἄδεια παραβάσεως δὲν ἐπιτρέπεται παρ' ἡμῖν εἰμὴ μόνον ἐπὶ νόμων τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Ἐπὶ παραδείγματος οἱ ἀστικοὶ ἡμῶν νόμοι ἀπαγορεύουσι τὸν γάμον τοῦ κηδεμόνος μετὰ τῆς κηδεμονευομένης, πρὶν ἢ οὗτος δώσῃ λόγον τῆς διαχειρίσεως αὐτοῦ· ἀπαγορεύουσι τὸν γάμον πρὸ τῆς παρελεύσεως τοῦ πενθίμου ἔτους καὶ πρὸ τῆς συμπληρώσεως ὠρισμένης ἡλικίας τῶν μελλόντων συζύγων, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις

δύναται νὰ ἐπιτραπῇ παρ' ἡμῖν ὁ γάμος παρὰ τὰ νενομοθετημένα. Τῶν δὲ ἐκκλησιαστικῶν νόμων καὶ κανόνων ἡ παράβασις οὐδαμῶς διὰ ῥητῆς ἀδείας ἐπιτρέπεται· καὶ ἂν ποτε συνέβη τοιοῦτό τι, λογίζεται κατὰ-χρησις, οὐχὶ δὲ πρᾶξις θεμιτὴ, ὅπως ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ.

Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τῆς πολιτείας ὡς πρὸς τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα, κατὰ Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἐπραγματεύθη ἡ ἐν ἔτει 809 συγκροτηθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου σύνοδος, λύσασα αὐτὰ, κατὰ τὸν αὐτὸν Θεόδωρον, εἰς τρόπον ὅλως ἀντίθετον πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν ἀείποτε ἰσχύσαντα. Ἐπραξεν ἄρα γε τοιοῦτό τι ἀληθῶς ἡ σύνοδος αὕτη; Τὸ κατ' αὐτῆς μῖσος τοῦ Θεοδώρου ἐκδηλοῦται ἀπροκαλύπτως εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπιστολάς, διότι ὀνομάζει αὐτὴν ἀπανταχοῦ *συνέδριον μοιχωμένων, σύνοδον ὡς ἀληθῶς ἀθεμιτῶν, μοιχοσύνοδον* καὶ ἄλλα παραπλήσια ἀπονέμει αὐτῇ ὀνόματα· ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ παραφερόμενος, δόγματα, ἀποφάνσεις, ὁρισμούς, ἅτινα πάντα οὐδέποτε παρ' αὐτῆς ὡς τοιαῦτα διετυπώθησαν. Τοιαύτην τινὰ εἰκασίαν, ὡς γνώμην αὐτοῦ τοῦ πάπα Λέοντος Γ', ἐξήνεγκεν ὁ Ἐργενροῖθερ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ περὶ Φωτίου συγγραφῇ αὐτοῦ. Ἴσως ἐν ταῖς συζητήσεσι περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς γενομένης οἰκονομίας ὡς πρὸς τὸν γάμον τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ τῆς Θεοδότης, αἱ ἀγορεύοντες, ὑπὸ τῆς ῥύμης τοῦ λόγου παρελαυνόμενοι, ἔφερον εἰς μέσον ἀρχὰς τινὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὑπερβολικὰς περὶ τῆς ἐξουσίας τῶν βασιλέων καὶ ἐπισκόπων, τὰς ὁποίας ἔπειτα, ἐπειδὴ ἡ ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ τῆς συνόδου οἰκονομία ἐφαίνετο ἐπελθοῦσα ὡς συμπέρασμα τοιούτων ἀρχῶν, ὁ Θεόδωρος παρέστησεν ὡς ῥητῶς καθιερωθείσας καὶ δογματισθείσας. Ἀλλ' ὅτι δογματικῶς τοιαῦται ἀρχαὶ διετυπώθησαν, εἶναι παντάπασιν ἀπίθανον, καθότι οὕτω πολιτευομένη ἡ σύνοδος ἤθελεν ἀντιστρατευθῇ καθ' ὅλων τῶν ἐν ἰσχύϊ πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὁρισμῶν, καὶ τοῦτο ἄνευ ἀνάγκης. Περὶ τίνος τῇ ἀληθείᾳ προέκειτο, καὶ τίνος ἔνεκα συνεκλήθη ἡ σύνοδος αὕτη; Συνεκλήθη ἵνα ἐπιδοκιμάσῃ τὸ κατ' οἰκονομίαν πολίτευμα τοῦ πατριάρχου Ταρρασίου μέχρι τινός, καὶ ἔπειτα πάλιν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἐπὶ τοῦ γάμου τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ τῆς Θεοδότης· ὃ ἐστὶ, τὴν σιωπὴν ἣν ἐτήρησαν ὡς πρὸς τὴν διὰ τοῦ γάμου τούτου γενομένην παράβασιν τῶν θείων κανόνων, καὶ τὴν μὴ τιμωρίαν τοῦ μετασχόντος τῆς παραβάσεως ταύτης ἱερέως Ἰωσήφ. Πρὸς τοῦτο ἡ σύνοδος οὐδε-

μίαν εἶχε χρεῖαν νὰ ἀνατρέψῃ τοὺς ἐν ἰσχυρί περὶ τῆς ἐξουσίας τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἱεραρχῶν ὁρισμούς, καὶ νὰ δογματίσῃ νέους ἀνυπάρχουσ. Ἦρκει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ οἰκονομία ὑπῆρξεν ἀπαραίτητος, ἵνα μὴ, ἀκυρουμένου τοῦ βασιλικοῦ γάμου, προκύψωσι σκάνδαλα ἱκανὰ νὰ διασειώσωσιν ἐκ θεμελίων τὴν τε πολιτείαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Τοῦτο δὲ ἦτο ἀληθές καὶ εὐαπόδεικτον, ὥστε οὐδεμίαν ἢ σύνοδος εἶχεν ἀνάγκην νὰ προστρέξῃ εἰς ἕτερα ἐπιχειρήματα. Καὶ ἐπειδὴ ἅμα ἡ οἰκονομία ἐλογίσθη χρήσιμος ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τιμωρηθῇ εὐλόγως ὁ ἱερεὺς Ἰωσήφ, φυσικώτατον ἦτο ἡ σύνοδος νὰ ἐπικυρώσῃ προσέτι τὴν πράξιν δι' ἧς ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἦρεν ἐκ μέσου τὴν τιμωρίαν, ἣν περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ταράσιος εἶχεν ἐπιβάλλει εἰς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερέα, οὐχὶ ἐξ οἰκείας προαιρέσεως, ἀλλὰ κατηναγκασμένος ὑπὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τῆς μοναχικῆς φατρίας.

Ἄλλ' εἶχεν ἡ σύνοδος καὶ ἕτερόν τι οὐδὲν ἦττον σπουδαῖον νὰ ἀποφασίσῃ. Ἐπὶ δέκα καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἡ φατρία τῶν μοναχῶν δὲν ἔπαυσε ταραττούσα τὴν πολιτείαν, πρόφασιν λαμβάνουσα τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, πράγματι δὲ ἀγανακτοῦσα διότι ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος δὲν ἐνόει νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν τῶν πραγμάτων διαχείρισιν, ὅπως ἡ Εἰρήνη. Συμβουλαί, προτροπαί, ἀπειλαί τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ βασιλέως, ἀπέβησαν μάταιαι. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ περισταλῶσιν αὐστηρότερον οἱ ταραξίαι αὐτοὶ τῆς δημοσίας τάξεως, καὶ κατ' ἀπόφασιν τῆς συνόδου ἐπεβλήθη εἰς αὐτοὺς καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν Πλάτωνα, καὶ Θεόδωρον, καὶ Ἰωσήφ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης, ἡ προσήκουσα τιμωρία. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος καθήρεθ, καὶ ἔπειτα αὐτός τε καὶ οἱ δύο συνέταιροί αὐτοῦ ἐξωρίσθησαν ἕκαστος χωριστὰ εἰς τρεῖς τῶν παρὰ τὴν Κωνσταντινουπόλιν νήσων, ἡ δὲ μονὴ τοῦ Στουδίου διελύθη. Ταῦτα τοῦλάχιστον λέγει περὶ τῆς προκειμένης συνόδου ὁ Θεοφάνης, μηδὲν μνημονεύων περὶ καινοφανῶν δογμάτων καὶ ὁρισμῶν.

Ἄλλ' οὔτε ἡ καταψηφισθεῖσα ὑπὸ τῆς συνόδου καταδίκη, οὔτε ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς ἐπτόησε τὸν ἀτρόμητον Θεόδωρον, τοῦ ὁποῖου ἡ καρτερία ἦτο ἀξία ἀγαθωτέρων προαιρέσεων καὶ σπουδαιοτέρων σκοπῶν. Ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τὴν μοναρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἀνατολῆς, ἐτράπη πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, καίτοι ἐγίνωσκεν ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος ἐλογίζετο στασιαστής ἐν Κωνσταντινουπόλει, δι' ὃ πᾶσα συνεννόησις μετ' αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ὑποληφθῇ ὡς ἐγκλημα

ἐσχάτης προδοσίας. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν οὐδενὸς φείδονται τρόπου. Ὅθεν δὲν ἐδίστασε νὰ γράψῃ ἐπανειλημμένως ἐκ τῆς φυλακῆς πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα Γ' ἐπικαλούμενος τὴν προστασίαν αὐτοῦ καὶ τὴν συνδρομήν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἀφοῦ κατεκόσμησε τὰς ἐπιστολάς ἐκείνας διὰ τῶν εὐτελεστέρων κολακειῶν, ἀποκαλῶν τὸν πάπαν *θειοτάτην τῶν ὁλῶν κεφαλῶν κεφαλὴν, κορυφαϊότατον πατέρα πατέρων, ἰσαγγελον, μακαριώτατον καὶ ἀποστολικὸν πατέρα*, τελευταῖον ὀρισμένως τὰ μάλιστα καὶ εὐκρινῶς ἀνωμολόγησε καὶ ἀνεκήρυξε τὰ θεόθεν πρωτεῖα τοῦ πάπα, τὴν *θείαν αὐτοῦ πρωταρχίαν*, ὡς ἔλεγε, *τὴν κορυφαϊότητα αὐτοῦ*, βεβχιῶν ὅτι αὐτὸς *ἐδέχθη τὰς κλεῖς τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς Χριστοῦ διὰ μέσου τοῦ τῶν ἀποστόλων πρωτοστάτου*. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ πάθη τῆς μοναχικῆς ἐκείνης φατρίας, καὶ τοσαύτη ἡ τύφλωσις αὐτῆς! Ἵνα ἄρξωσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐθυσιάζον τὰς ἱερωτέρας παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ζήτημα, καὶ κατεπρόδιδον τὰ τιμαλφέστερα τοῦ ἔθνους συμφέροντα.

Ὅσφδῆποτε ὅμως καὶ ἂν ἐξηυτελίσθησαν, δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ξενικὴν ἐκείνην ἐπέμβασιν. Ὁ πάπας ἦτο βεβαίως παρωργισμένος κατὰ τε τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, καὶ κατὰ τοῦ πατριάρχου. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἀπαγορεύσει πᾶσαν τοῦ πατριάρχου Ταρασίου πρὸς τὸν στασιάσαντα ἐκείνον ἀρχιερέα κοινωνίαν. Καὶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος εἶχεν ὡσαύτως διακωλυθῆ νὰ πέμψῃ συνοδικὰ γράμματα πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἤξευρε πάντοτε νὰ καθυποτάσῃ τὰ θρησκευτικὰ δόγματα εἰς τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ συμφέροντα· συμφέροντα δὲ πολιτικὰ ἐπέβαλον αὐτῷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πολιτευθῇ σωφρόνως καὶ μετριοπαθῶς. Ὁ πάπας εἶχε μὲν ἀναγορεύσει καὶ χρίσει νέον αὐτοκράτορα τῆς δύσεως, καὶ εἶχε βάλει τὰ θεμέλια τῆς κοσμικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας, ἀλλὰ δὲν ᾔθελεν ἀφ' ἐτέρου νὰ ἀυξήσῃ τὰς ἀφορμὰς τῶν διενέξεων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς ἀνατολῆς, καὶ νὰ περιέλθῃ εἰς ἐντελῆ πρὸς τοῦτον ῥῆξιν· μὴ προβλέπων ἔτι μέχρι τίνος ᾔθελε προαχθῇ ἐν τῇ δύσει τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἐφοβεῖτο εὐλόγως, μάλιστα ἐνώπιον ἀνδρὸς ἰσχυροῦ, οἷος ἦτο ὁ Κάρολος, μήπως διαφυγὼν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἐμπέσῃ εἰς ἐτέραν παγίδα, τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτο-

ρος τῆς δύσεως. Ὅθεν ἐνόμισε συνετὸν νὰ μὴ ἄλλοτριωθῇ καθ' ὅλοκληρίαν τὸν βασιλέα τῆς ἀνατολῆς, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν προστασίαν καὶ τὴν συνδρομὴν ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀναγκασθῇ ποτε νὰ προστρέξῃ. Πλὴν τούτου καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ μέγας ἐπέζητει ὅσον ἔνεστιν εἰρηνικὰς πρὸς τὸν Νικηφόρον σχέσεις, διότι, ὡς ἡξεύρομεν, ἐπόθει νὰ ἴδῃ ἀναγνωριζόμενον καὶ κυρούμενον τὸ νέον αὐτοῦ ἄξιωμα ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὅθεν ὁσαυδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τὰς ὁποίας ἦτο φυσικώτατον νὰ ἔχῃ πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς ἀνατολῆς, προθύμως πάντοτε πρὸς αὐτὴν συνεβιβάζετο· καὶ ἀφ' οὗ μικρὸν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 803 συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο ἡγεμόνων ἐριδες, τῷ 810, δηλαδὴ ὅτε ὁ Θεόδωρος ἐπεκαλεῖτο τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα, ὁ Κάρολος ὁ μέγας περιῆλθε πρὸς τὸν Νικηφόρον εἰς εἰρηνικὰς διαπραγματεύσεις, περὶ ὧν θέλομεν εἶπει πλείοτερα ὁμιλοῦντες περὶ τῆς βασιλείας τοῦ διαδόχου τοῦ Νικηφόρου, διότι ἐπὶ τῆς βασιλείας τούτου συνεπληρώθησαν. Ἀμφοτέρων λοιπῶν τῶν μεγάλων τῆς δύσεως δυναστῶν, τοῦ τε πνευματικοῦ καὶ τοῦ κοσμικοῦ, τὰ ἰδιάζοντα συμφέροντα ἀπηγόρευον αὐτοῖς νὰ παροξύνωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ὀλίγη προθυμία ἣν ἔδειξεν ὁ πάπας νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τῆς καταφυγούσης πρὸς αὐτὸν μοναχικῆς φατρίας, καίτοι κολακευθεὶς βεβαίως εἰς ὑπερβολὴν ὑπὸ τῶν τίτλων οὓς αὕτη ἀπένειμεν αὐτῷ. Δὲν λέγομεν ὅτι δὲν ἔπραξε τίποτε, ἀλλὰ ἄντὶ νὰ πολιτευθῇ ἀγερώχως, ὅπως οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ εἰς παρομοίας περιπτώσεις, ἄντὶ νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν σύνοδον καὶ τὸν πατριάρχην, καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν τοὺς ἀναφερομένους, ἐξ ἐναντίας ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τῶν Στουδιτῶν, εὗρεν ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ δὲν ἦτο καθόλου ἀντικανονικὴ, καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παραμυθήσῃ τοὺς καταδικασθέντας ἕνεκα τῶν παθημάτων αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ συνέταιροί αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ κύψωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος αὐχένα εἰς τὰ ἀποφασισθέντα. Δὲν ἔπαυσαν μὲν συνεννοούμενοι καὶ γράφοντες, ἀλλὰ σπουδαιότερον οὐδὲν ἐπεχείρησαν ἐπὶ τινα χρόνον, μέχρις οὗ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ θέλομεν ἶδει αὐτοὺς αὖθις προκύπτοντας εἰς μέσον καὶ θριαμβεύοντας.

Ἐνῷ δὲ ὁ Νικηφόρος διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κατέβαλλε τοὺς ἀσπον-

δοτέρους τῆς μεταρρυθμίσεως πολεμίους, διὰ τῆς ἐτέρας ἡνώρθου καὶ συνεπλήρου αὐτὴν, μὴ ἀφήσας ἄθικτον εἰμὴ τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἐπεχείρησεν ὁλοσχερῇ ἀναδιοργάνωσιν τοῦ κράτους, τοῦ τοποῦτον παρालύσαντος ἐπὶ τῆς εἰκοσαετοῦς κυβερνήσεως τῆς Εἰρήνης, ἣτις ἀνέτρεψε πάντα τὰ σοφὰ νομοθετήματα τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ἰδίως διέλυσε μὲν τὸν ἀρχαῖον στρατὸν, ἀναπληρώσασα αὐτὸν διὰ νεοσυλλέκτων εὐαρίθμων ἅμα καὶ κακῶς ὀργανωμένων καὶ στρατηγουμένων, κατεσπατάλησε δὲ τὸν δημόσιον θησαυρὸν ὑπὲρ τῶν παντοδυνάμων παρ' αὐτῇ ἀντιμεταρρυθμιστῶν, καὶ ἐξαίρετως πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ πλουτισμὸν τῶν μοναστηρίων, κατήργησε δὲ πολλοὺς τῶν ὑφισταμένων φόρων ἵνα περιποιηθῇ τὸν ὄχλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐπερίδετο ἡ ἀντίπαλος τῆς μεταρρυθμίσεως μερίς, ἥς ἡ βασιλίςσα προΐστατο. Τὸ ἔργον τοῦ Νικηφόρου ὑπῆρξε δυσχερές, διότι προέκειτο νὰ προσβάλλῃ ποικίλα συμφέροντα ὅλων σχεδὸν τῶν τάξεων τοῦ ἔθνους, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἐπεδόθη εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ καρτερίας καὶ συνέσεως, ἣτις ὑπὸ ὀλίγων ἄχρι τοῦδε ἱστορικῶν ἐξετιμήθη.

Καὶ πρῶτον θέλομεν εἶπει ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ διατάξεων, ἐφ' ὅσον διεσώθησαν περὶ αὐτῶν εἰδήσεις. Οἱ στρατολογικοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους νόμοι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστοί. Κατ' ἀρχὰς (σελ. 131 καὶ ἐπομ. τοῦ παρόντος τόμου) ὁ στρατὸς δὲν ἀπηρτίζετο διὰ στρατολογίας ἀμέσως ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐνεργουμένης, ἀλλὰ διὰ στρατευσίμων πενήτων μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, παρεχομένων δὲ ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων κατοίκων καὶ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν, οἵτινες ὤφειλον νὰ ἐπαρκῶσι καὶ εἰς τὸν πρῶτον τῶν στρατευσίμων ἐξοπλισμὸν. Ἐκ τῶν ὑποχρέων τούτων εἰς τὸ νὰ δίδωσι στρατευσίμους, οἱ μὲν παρεῖχον πλείονας τοῦ ἐνός, οἱ δὲ ἀνὰ ἓνα, οἱ δὲ πολλοὶ σύναμα ἓνα. Βραδύτερον ὅμως ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διατάξεις καθ' ἃς ὁ μὲν ἵππεὺς ὤφειλεν ἔχειν περιουσίαν ἀκίνητον λιτρῶν πέντε ἢ τοῦλάχιστον τεσσάρων, ὁ ἐστὶ δραχμῶν 5400, ἢ 4470, ὁ δὲ ναυβάτης ὡς αὐτῶς ἀκίνητον περιουσίαν λιτρῶν τριῶν ὁ ἐστὶ δραχ. 3240· οἱ δὲ στρατευόμενοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἐπαρκῶσιν ἐξ ἰδίων εἰς τὰ ἐξοδα τῆς ἀποσκευῆς αὐτῶν καὶ μόνον εἰς τοὺς πένητας ἐδίδοντο συνδόται, ὁ ἐστὶ δύο ἢ τρεῖς ἡναγκάζοντο νὰ συντελῶσι μετὰ τοῦ στρατευομένου εἰς τὴν δαπάνην, οἱ δὲ παντε-

λῶς ἄποροι, οἱ μὴ δυνάμενοι αὐτοῖς συνδοτῶν τὴν ἰδίαν στρατείαν ἐξυπηρετεῖν,» κατετάσσοντο εἰς τοὺς ὑπηρετάς τοῦ στρατοῦ, ἢ τοὺς ψιλῶς ὠπλισμένους. Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων συνάγεται ὅτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐνηργεῖτο ἅμεσος στρατολογία ὑπὸ τῆς πελιτείας ἐξ ἀνθρώπων ὑποχρέων ὄντων εἰς προσωπικὴν ὑπηρεσίαν. Ἄλλ' ἄρά γε αἱ διατάξεις αὗται ἴσχυον ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος ὥρισεν εἰς 18 χρυσᾶ ἥτοι εἰς δρ. 270 τὸ ποσὸν τὸ καταβλητέον πρὸς ἐξοπλισμὸν τοῦ στρατευσίμου, καὶ ὅτι κατέστησεν ἀλληλεγγύως ὑπευθύνους τοὺς ὀφείλοντας νὰ καταβάλωσι τὸ ποσὸν τοῦτο. Ἐκ δὲ τῶν ὁρισμῶν τούτων ὑποδεικνύεται ὅτι ἡ δαπάνη τῆς ἀποσκευῆς ἐπληρώνετο εἰς χρήματα ὑπὸ τῶν στρατευσίμων ἢ τῶν συνδοτῶν, ἡ δὲ προμήθεια τῆς ἀποσκευῆς ἐγίνετο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως· ὅτι πρὸ τοῦ Νικηφόρου δὲν ὑπῆρχεν ὥρισμένον ἢ ἀποχρώντως ὥρισμένον τὸ ποσὸν τῆς καταβλητέας δαπάνης, καὶ ὅτι πολλοὶ συνδóται ἠρνοῦντο ἢ ἀπέφευγον νὰ πληρώσωσι τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῖς μερίδα, δι' ὃ ἐδέησε νὰ κηρυχθῶσιν ἀλληλεγγύως ὑπεύθυνοι. Δὲν εἰμποροῦμεν ὁμῶς νὰ εἴπωμεν ἂν τὰ 18 χρυσᾶ ἦσαν ἡ δαπάνη παντὸς στρατιώτου καὶ τίνος· διότι ὡς πρὸς μὲν τὸν πεζὸν φαίνονται πολλὰ, ὡς πρὸς δὲ τὸν ἵππεά ὀλίγα, ἂν ἐδίδεν ἐξ ἰδίων καὶ τὸν ἵππον. Προσέτι καὶ διατάξεις αὗται δὲν λύουσι τὸ προτεθὲν ζήτημα, ἂν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ἴσχυεν ἡ ἅμεσος ἢ ἡ ἔμμεσος στρατολογία, διότι εἰμποροῦν ἐξ ἴσου νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τε ταύτην καὶ εἰς ἐκείνην. Τὸ βεβαιότερον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος ὠργάνωσε περὶ ἀπάσας τὰ σλαυικὰς ἀποικίας ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι, διαρκεῖς ἐξ ἰθαγενῶν στρατιωτικὰς ἀποικίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιστέλλῃ τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἐν τῷ κράτει κατασταθέντων ἐκείνων ξένων. Αἱ στρατιωτικαὶ αὗται ἀποικίαι ἦσαν κληρονομικαὶ, καὶ ἀντὶ μισθοδοσίας ἐλάμβανον παρὰ τοῦ δημοσίου γαίας (στρατιωτικὰ κτήματα, στρατιωτοτόπια). Συνετέλεσαν δὲ οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν περιστολὴν, τὴν κατατρόπωσιν, καὶ ἐπὶ τέλους τὴν ἐντὸς τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου ἐντελῇ συγχώνευσιν πολλῶν ἐκ τῶν σλαυικῶν ἐκείνων ἀποικιῶν. Καὶ ἐν τούτοις οἱ χρονογράφοι μζίνονται κατὰ τῆς διατάξεως ταύτης τοῦ Νικηφόρου, βεβαιοῦντες ὅτι οἱ ἀπαρτίσαντες τὰ μόνιμα ταῦτα στρατιωτικὰ σώματα ἄνδρες ὑπέλαβον τὸ πρᾶγμα ὡς αἰχμαλωσίαν μᾶλλον καὶ ἐξορίαν, ἢ ὡς δημόσιον λειτούργημα, διότι ἠναγκάζοντο νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν γε-

νέθλιον γῆν, καὶ νὰ ἐκποιήσωσι τὰ ἴδια ἐν αὐτῇ κτήματα. Ἄλλ' ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται ἦσαν ἄδικοι, καὶ ὑπεηγούμενοι ὑπὸ τοῦ μίσους τὸ ὅποῖον εἶχον οἱ χρονογράφοι κατὰ τοῦ Νικηφόρου ὡς μὴ συνταχθέντος μετὰ τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, εἶναι πρόδηλον. Ἡ θεσμοθεσία τῶν στρατιωτικῶν ἀποικιῶν δὲν ἦτο ἐπινόημα τοῦ Νικηφόρου· ἀνατρέχει μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐκεῖθεν μεταβιβασθεῖσα εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ ἰσχύουσα ἐν αὐτῷ ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι σχεδὸν τῆς καταλύσεως αὐτοῦ. Ὁ Νικηφόρος δὲν ἔπραξεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὴν πρὸς περιστολὴν τῶν σλαυικῶν ἀποικιῶν, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπῆρξε βεβαίως ἐπαίνου ἄξιος, οὐχὶ δὲ κατακρίσεως. Οὐδὲ τὸ θρυλούμενον ὅτι μετὰ θρήνων καὶ κλαυθμῶν ἀπῆρχοντο δῆθεν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀποικίας, εἴμπορεῖ νὰ ᾖναι ἀπολύτως ἀληθές, διότι ὅλοι δὲν εἶχον κτήματα νὰ ἐγκαταλείψωσιν εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν, ἐνῷ ὅλοι ἀπ' ἐναντίας ἐπροικοδοτοῦντο ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν καταστάσει διὰ δημοσίων κτημάτων, τὰ ὅποια μάλιστα ἰδιαζοντως ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπροστατεύοντο.

Ἔτι δὲ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτοι ὑπῆρξαν αἱ οἰκονομικαὶ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου διατάξεις. Καὶ αὗται αἱ διατάξεις δὲν ἐπενόηθησαν ὑπ' αὐτοῦ, ἐκτὸς ὀλίγων τινῶν. Δύο, οἱ περὶ τῶν εὐρεθέντων θησαυρῶν, καὶ περὶ τοῦ τέλους τοῦ πληρωνομένου ὑπὸ τῶν κληρονομιῶν, ἀνέτρεχον εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους, τὰς δὲ πλείστας τῶν λοιπῶν ἐψήφισαν οἱ πρῶτοι τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλεῖς, ἔπειτα κατήργησεν ἡ Εἰρήνη, καὶ ἥδῃ ὁ Νικηφόρος ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἀνανεώσῃ. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅτι μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς ἐπεδίωξε τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν μαρτυρεῖ ὅτι σύστημα ὁλόκληρον διοικητικὸν ἐπεκράτει τότε περὶ τῶν νέων τῆς κοινωνίας ἀναγκῶν, σύστημα τὸ ὅποῖον ἡσπάζετο πᾶς βασιλεὺς αἰσθανόμενος τὸ καθῆκον τοῦ νὰ θεραπεύσῃ τὰς ἀνάγκας ταύτας. Ἐν πρώτοις ὁ Νικηφόρος ἀνενέωσε τοὺς ὑπὸ τῆς Εἰρήνης παραλόγως καταργηθέντας τελωνιακοὺς δασμοὺς τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, αὐξήσας ἴσως τινὰς τῶν δασμῶν τούτων, καὶ τοῦλάχιστον ἰδίως ὀρίσας ὅτι δι' ἕκαστον δοῦλον εἰσαγόμενον εἰς Κωνσταντινούπολιν θέλει πληρῶνεται τέλος δύο χρυσῶν νομισμάτων ἥτοι δραχ. 34. Ἦτο νέος ὁ θεσμὸς οὗτος; δὲν τὸ γνωρίζομεν· ἀναφέρεται ὁμως ὡς τοιοῦτος· καὶ ἂν τοῦτο ᾖναι ἀληθές, περι-

ποιεῖ τῇ ἀληθείᾳ πλείστην ὅσην τιμὴν εἰς τὸν Νικηφόρον, διότι ἐψηφίσθη ἐπὶ τῷ προδῆλφ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ ὅσον ἔνεστι τὸν ὀλέθριον τῆς δουλείας θεσμόν. Πλὴν τούτου ὁ βασιλεὺς διέταξε τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ ἐγγείου φόρου καὶ τὴν ἀκριβεστέραν αὐτοῦ πληρωμὴν. Ἀράγε διὰ τῆς ἀναθεωρήσεως ταύτης κατηργήθη ὁ προηγούμενος πάγιος φόρος (σελ. 65) καὶ ὠρίσθη ἕτερος, ἀναλόγως τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῶν κτημάτων ; ἢ ἀπητήθη ἀπλῶς ἀκριβέστερον ὁ ἀρχῆθεν ὀρισθεὶς πάγιος φόρος περὶ τὴν εἰσπραξίν τοῦ ὁποίου εἶχον πιθανῶς εἰσχωρήσει πολλὰ καταχρήσεις πρὸς βλάβην τοῦ δημοσίου ταμείου ; Ἐκ τῶν κειμένων δὲν ἐξάγεται ἀναμφισβητήτως τί ἐγένετο. Ὁ βασιλεὺς διέταξε, λέγουσιν, ἀεποπτεῦσθαι πάντας, καὶ ἀναβιβάζεσθαι τὰ τούτων τέλη. » Ἀνεβιβάσθησαν λοιπὸν τὰ τέλη, ἀλλὰ ἐρωτῶμεν καὶ πάλιν : ἀνεβιβάσθησαν διὰ νέου προσδιορισμοῦ, ἢ δι' ἀκριβεστερας ἀπαιτήσεως τοῦ ἀρχῆθεν ὠρισμένου φόρου ; Τὸ δεύτερον φαίνεται διὰ πολλοὺς λόγους πιθανώτερον. Ἡ κατάστασις τῶν κτημάτων ἐν γένει δὲν ἐβελτιώθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνωμάλων περιστάσεων τοῦ κράτους καὶ τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν εἰς ἃς ἦτο ἐκτεθειμένον, ὥστε ὁ νέος προσδιορισμὸς ἤθελεν ἀποβῆ εἰς τὸ δημόσιον ὀλιγώτερον λυσιστελὴς τοῦ ἀρχαίου. Καὶ ἔπειτα τὸ δημόσιον εἶχε πάντοτε, ὡς ἐξηγήσαμεν ἄλλοτε, τὸν τρόπον τοῦ νὰ αὐξάνῃ τὸν πάγιον φόρον διὰ προσθέτων ἐπιταγῶν, τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο ἐν τῇ παρούσῃ περιπτώσει διότι οἱ χρονογράφοι, ἐρμηνεύοντες οὕτως εἰπεῖν τὸν προαναφερθέντα ἀναβιβασμὸν τῶν τελῶν, προσεπιλέγουσιν, ὅτι εἰς ἕκαστον νόμισμα τοῦ φόρου προσετέθη δικέρατον ἥτοι δραχ. 1 καὶ 40 λεπτὰ περίπου. Τὸ δικέρατον τοῦτο προσετέθη κατὰ τινὰς μὲν πρὸς ἀνὸρθωσιν τοῦ πολλαχοῦ χρῆζοντος ἐπισκευῆς μακροῦ τείχους, κατὰ δὲ τοὺς πλείστους ἔνεκα χαρτιατικοῦ, δηλαδὴ λόγῳ τῶν γραφικῶν ἐξόδων τῆς τῶν φόρων εἰσπράξεως· πιθανῶς δὲ οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ἢ ἀπλῇ ἐπανάληψις τοῦ ἐπὶ Λέοντος Γ' (σελ. 413—414) ἐπιβληθέντος προσθέτου φόρου, ὅστις ἴσως κατηργήθη, ὡς πολλοὶ ἄλλοι, ἐπὶ Εἰρήνης, καὶ ἤδη ἐφηρμόσθη πάλιν ὑπὸ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄνομα. Διότι ἂν ἐκτὸς τοῦ παλαιοῦ δικεράτου προσετίθετο καὶ ἕτερον, οἱ χρονογράφοι δὲν ἤθελον ἀμελήσει νὰ τὸ εἰπωσιν, ἐνῷ ἐξ ἐναντίας τινὲς ἐξ αὐτῶν ῥητῶς λέγουσιν ὅτι τὸ νέον ἦτο ἀπλῇ τοῦ ἀρχαίου ἀνανέωσις. Ὡσαύτως ὁ βασιλεὺς κατήργησεν ἅπαντας τοὺς λεγομένους κουφισμούς, ἥτοι διέταξε τὴν αὐστηράν τῶν καθυστερούντων εἰσπραξίν· ἀνενέωσε τοὺς εἰς ἀχρη-

στίαν πεσόντας ἀρχαίους νόμους, καθ' οὓς μέρος παντὸς εὐρεθέντος θησαυροῦ ἀνῆκεν εἰς τὸ δημόσιον, καὶ διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων τούτων ἕκαστὰ τὰ ἀμέσως προηγηθέντα εἴκοσιν ἔτη, ὅπερ ὑποδεικνύει ὅτι ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐπελθούσης κατὰ τὴν βασιλείαν τῆς Εἰρήνης παραλυσίας ἔπεσον οὗτοι εἰς ἀχρησίαν. Προσέτι ἀνενέωσε τοὺς νόμους καθ' οὓς ἐπεβάλλετο ὠρισμένον τέλος πληρωτέον εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐπὶ πάσης κληρονομίας, καὶ τούτων τῶν νόμων παρομοίως τὴν ἐκτέλεσιν ἐπεχείρησε καθ' ὅλα τὰ προηγηθέντα εἴκοσιν ἔτη. Τὸ δὲ περιεργότατον, ἐσύστησεν εἰδὸς τι ναυτικῆς τραπέζης, ἣτις ἐδάνειζεν εἰς ἕκαστον τῶν ἐπισήμων πλοιάρχων μέχρι δώδεκα λιτρῶν χρυσοῦ, ἐπὶ πληρωμῇ τόκου 4 κερατίων ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ νομίσματος, καὶ προσέτι διηκούλυνε τὴν παρά τῶν ναυτιλλομένων ἀγοράν, ἰδίως εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, κτημάτων τοῦ δημοσίου. Ἄλλ' ἡ πᾶσων σπουδαιότερα καὶ χαρακτηριστικωτέρα τῆς οἰκονομικῆς ταύτης ἀναδιοργανώσεως διάταξις ὑπῆρξεν ἡ κανονίσασα τὰ κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα. Διότι ὁ Νικηφόρος καθυπέβαλεν εἰς ὅλους τοὺς φόρους τὰ μοναστηριακὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, τὰ ὅποια προότερον δὲν ἐτέλουν εἰμὴ μόνον τὸν ἑγγειον φόρον, καὶ ἀφαιρέσας τινὰ τῶν κτημάτων τούτων, κατέλεξεν αὐτὰ μεταξὺ τῶν δημοσίων ὥρισε δὲ προσέτι ὅτι ὁσάκις στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ἐστάθμευον εἰς χώρας ὅπου ὑπῆρχον ἐπισκοπικὰ ἢ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ἀποσπάσματα ἐκεῖνα ἔμελλον νὰ ἐδρεύωσιν ἐντὸς τῶν εἰρημένων κτημάτων καὶ νὰ συντηρῶνται διὰ τῶν προσόδων αὐτῶν.

Ἐννοεῖται ὅτι ὅλαι αὗται αἱ διατάξεις ἐκίνησαν τὴν χολὴν τοῦ ἱερατείου καὶ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ Νικηφόρος ἀπεδοκίμαζεν, ὡς φαίνεται, ἐν γένει τὰ πολλὰ εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀφιερώματα, ἐξ ὧν ἐπεσωρεύθησαν ἀπ' αἰῶνος εἰς τὰ ἰδρύματα ἐκεῖνα ἀνυπολόγιστοι χρυσοὶ καὶ ἀργυροὶ θησαυροὶ, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων ἔπρεπε νὰ ἐκποιηθῶσι πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου. Ἐντεῦθεν οἱ σωζόμενοι χρονογράφοι, καὶ ἰδίως ὁ Θεοφάνης, ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναρᾶς, δὲν εὐρίσκουσι λόγους ἵνα κατακρίνωσι καὶ στιγματίσωσιν ἅπαν τὸ οἰκονομικὸν τοῦ Νικηφόρου σύστημα, τὸ ὅποῖον εἰς πολλὰ παρεξηγοῦσι, καὶ ἐν γένει ἀξιοῦσιν ὅτι συνεπήγαγε τὰς φοβερωτέρας τῶν καταχρήσεων καὶ τῶν καταπιέσεων. Βεβαιοῦσι λ. χ. ὅτι ὠφελούμενος ἐκ τοῦ ἀνανεωθέντος περὶ θησαυρῶν φόρου ὁ Νικηφόρος κατηνάγκαζε πάντας τοὺς ἐπὶ τῆς προηγηθείσης

εἰκοσαετίας αἰφνιδίως πλουτήσαντας, νὰ τελῶσιν εἰς τὸ δημόσιον μέρος τῆς περιουσίας αὐτῶν ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἐπλούτησαν ἐκ καταχρήσεων, βραβεύων τοὺς διαβάλλοντας καὶ δίδων οὕτω ἀφορμὴν εἰς μυρίας συκοφαντίας. Ῥητὸν ὁμως γεγονὸς δὲν ἀναφέρουσιν ἅπαντες, εἰμὴ ἓν καὶ μόνον, ὅτι καλέσας ποτὲ φορολογικόν τινα ὑπάλληλον εὐπορήσαντα ἐκ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, ὡς λέγουσιν, εἶπεν αὐτῷ· «θές τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὴν κεφαλὴν μου, καὶ ὅμοσον πόσος χρυσὸς σοὶ ἐστίν.» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη ὅτι ἔχει λίτρας ἑκατὸν, ὃ ἐστίν 108,000 περίπου δραχμῶν. Τότε ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ φέρῃ αὐτὰς ἀμέσως, καὶ τούτου γενομένου, εἶπε πρὸς τὸν ἄνθρωπον· «Τί ἀνάγκη νὰ φροντίζῃς περὶ τοσούτων χρημάτων; κἀθησε νὰ συμφάγωμεν, καὶ ἔπειτα ἄπελθε λαβὼν νομίσματα ἑκατὸν, τὰ ὅποια σοὶ ἀρκοῦσι.»

Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἀξιοῦμεν οὔτε ὅτι ὅλαι αἱ οἰκονομικαὶ τοῦ Νικηφόρου διατάξεις ἐγένοντο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀπολύτου δικαίου, οὔτε ὅτι κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν δὲν συνέβησαν καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις. Ἀλλ' ὅτι οἱ χρονογράφοι, ὑπὸ τοῦ πάθους αὐτῶν παραφερόμενοι, ὑπερεξώγκωσαν τὰ τυχὸν παρεμπεσόντα ἀτοπήματα, εἶναι πρόδηλον ἐκ τούτου, ὅτι μαίνονται καθ' ὅλων ἐν γένει τῶν διατάξεων καὶ αὐτῶν τῶν προφανῶς εὐλόγων καὶ δικαίων. Καὶ ὅμως τί εὐλογώτερον τῇ ἀληθείᾳ καὶ δικαιότερον, ἢ ἡ ἀνανέωσις τῶν ἀτόπως καταργηθέντων ἢ εἰς ἀχρηστίαν πεσόντων πόρων τοῦ δημοσίου; ἢ τίς θέλει ἀρνηθῆ σήμερον ὅτι ἦτο ἀτοπώτατον νὰ μένωσι κατὰ μέγα μέρος ἀφορολόγητα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ἐνῷ ὁ πενέστερος τῶν γεωργῶν, τῶν βιομηχάνων, τῶν ναυτιλλομένων ἱναγκάζετο νὰ συντελῇ ἐκ τοῦ ὑστερήματός του εἰς τὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας; ἢ τίς θέλει κατακρίνει τὸν φόρον τὸν ἐπιβληθέντα εἰς τὴν ἐν τῇ πρωτευσούσῃ εἰσαγωγῇ δούλων; ἢ δὲ σύστασις τῆς ναυτικῆς τραπέζης μαρτυρεῖ τὴν ἔξοχον πρόνοιαν ἣν ὁ βασιλεὺς ἐλάμβανε πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς ναυτιλίας καὶ συντήρησιν τοῦ στοιχείου ἐκείνου, τὸ ὅποιον οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἀποτελῇ μίαν τῶν κυριωτάτων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεων. Καὶ ἐν γένει εἰπεῖν πᾶσαι αἱ προειρημέναι τοῦ Νικηφόρου διατάξεις μαρτυροῦσι τὸ συνετὸν ἅμα καὶ τολμηρότατον κυβερνητικὸν πνεῦμα τὸ ὅποιον ἐπεκράτει τότε παρ' ἡμῖν, πνεῦμα ἄξιον τῶν νέων ἐκατονταετηρίδων μᾶλλον ἢ τῆς ὀγδόης καὶ ἐνάτης, ἐν ἣ βλέπομεν αὐτὸ παραδόξως ἐνώπιον ἡμῶν ἀναπτυσσόμενον.

Τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῆς δραστηριότητος τῆς εἰσαχθείσης ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως, ἀνεφάνησαν ἰδίως ἐν τῇ τῶν Σλαύων τῆς Πελοποννήσου περιστολῇ. Τὰ τοῦ γεγονότος τούτου γνωρίζομεν ἀκριβῶς ὅπως οὖν ἔκ τινος ἐκθέσεως τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, περιεχομένης ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν συγγραφῇ, ἐκθέσεως, ἥς καὶ ἄλλοτε ἐμνημονεύσαμεν, ἀλλὰ ἐν παρόδῳ μόνον.

Περὶ τὸ 807 ἔτος οἱ ἐν τῷ θέματι τῆς Πελοποννήσου Σλαῦοι, λέγει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ἀποφασίσαντες νὰ ἀποστατήσωσι, πρῶτον μὲν ἐπεχείρησαν τὴν ἐκπόρθησιν καὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν οἰκιῶν τῶν γειτόνων αὐτῶν *Γραικῶν*. Ἐπειτα δὲ ὁρμήσαντες καὶ κατὰ τῶν οἰκητόρων τῆς πόλεως Πατρῶν κατέστρεψαν τὰ πρὸ τοῦ τείχους πεδία, καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πόλιν ἐπολιόρκησαν, οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι εἶχον ἐπικούρους καὶ μωαμεθανοὺς ἔκ τε τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐκ τῆς Συρίας ἐπελθόντας. Ἡ πολιορκία αὕτη ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον καὶ δεινὴ ἐπεκράτησεν ἐντὸς τοῦ τείχους σπάνις τροφῶν καὶ ὕδατος, οἱ δὲ τῶν Πατρῶν ἄρχοντες εἶχον μὲν εἰδοποιήσει ἐγκαίρως περὶ τῶν γενομένων τὸν ἐν Κορίνθῳ ἐδρεύοντα στρατηγὸν τοῦ θέματος, ἀλλὰ οὐδεμίαν λαβόντες παρ' αὐτοῦ συνδρομὴν, ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται περὶ συμβιβασμοῦ πρὸς τοὺς πολεμίους, ἀποφασίσαντες καὶ νὰ ὑποτάξωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν πόλιν, ἐὰν λάβωσιν ἀποχρῶσαν περὶ ἀπαθείας ὑπόσχεσιν. Ἐν τούτοις πρὶν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θλιβερὰν ταύτην ἀνάγκην, ἐνόμισαν πρέπον, ἐπειδὴ ἤλπιζον πάντοτε ὅτι δὲν θέλουσιν ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ, νὰ ἐπιστείλωσι σκοπὸν εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῶν ὁρέων ἵνα ἐπισκοπήσῃ μήπως πλησιάζῃ ὁ στρατηγός· παρήγγειλαν δὲ εἰς τὸν ἀπεσταλμένον εἰ μὲν ἴδῃ ἐρχομένην τὴν βοήθειαν νὰ ἐπιστρέψῃ ἀμέσως κλίνων τὴν σημαίαν ἣν ἐκράτει, ὡς σημεῖον τῆς ἐλεύσεως τοῦ στρατηγοῦ, ἐὰν δὲ οὐδένα ἴδῃ παραγενόμενον, νὰ ἐπιστρέψῃ διατηρῶν ὀρθὴν τὴν σημαίαν. Ὁ σκοπὸς ἀπῆλθεν εἰς τὸ μέρος ὅπου διετάχθη νὰ μεταβῇ, καὶ ἐπανήρχετο κρατῶν ὀρθὴν τὴν σημαίαν, ὅτε αἴφνης ὀλισθήσαντος τοῦ ἵππου καὶ πεσόντος τοῦ ἐπιβάτου, ἔκλινεν ἡ σημαία· ὥστε οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως, οἵτινες κατώπτευσαν τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ φρουρίου πύργων, ἰδόντες τὸ συμφωνηθὲν σημεῖον ἐνόμισαν ὅτι πλησιάζει ἐξάπαντος ὁ στρατηγός, καὶ ἐμπλησθέντες θάρρους, διέταξαν τοὺς κατοίκους νὰ ἀνοίξωσι τὰς πύλας τοῦ

φρουρίου, ἐξῆλθον ἅπαντες ἀκατάσχετοι κατὰ τῶν Σλαύων, ἔτρεψαν αὐτοὺς κατὰ κράτος, καὶ διεσκόρπισαν, καὶ ἀπήλασαν μακρὰν τῆς πόλεως. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος βεβαίῳ ἐνταῦθα ὅτι τὸ κατόρθωμα ἐγένετο ἰδίως διὰ πρεσβειῶν τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ προστάτου τῆς τῶν Πατρῶν πόλεως, ὅτι τούτου ἕνεκεν ἠυδόκησεν ὁ Θεὸς νὰ ὀλισθήσῃ ὁ ἵππος τοῦ ἀποσταλέντος σκοποῦ, καὶ νὰ κλίνη ἡ σημαία, καὶ ὅτι οἱ κάτοικοι ὀφθαλμοφανῶς εἶδον τὸν πρωτόκλητον ἀπόστολον Ἀνδρέαν στρατηγοῦντα τῆς ἐπιγενομένης μάχης, ἵππῳ ἐπικαθήμενον καὶ ὁρόμῳ ἐπερχόμενον κατὰ τῶν βαρβάρων. Ὅπως δὲ ποτε ὁ ἐν Κορίνθῳ στρατηγὸς δὲν εἶχε κωφεύσει εἰς τὰς δεήσεις τῶν Πατέρων· ἂν ἀνέβαλε τὴν ἄφιξίν του, ἀνέβαλεν αὐτήν, ἵνα συγκροτήσῃ ἀποχρῶσαν δύναμιν, τούτου δ' ἕνεκα δὲν ἔφθασεν εἰς Πάτρας εἰμὴ τὴν τρίτην μετὰ τὸ τρόπαιον ἡμέραν. Ἐκεῖ μαθὼν ἀκριβῶς τὰ γεγόμενα, ἔγραψε τὴν πρὸς τὸν βασιλέα Νικηφόρον ἐκθεσίν του, δι' ἧς ἀνήγγειλεν αὐτῷ τὴν τε ἔφοδον τῶν Σλαύων καὶ τὴν λεηλασίαν καὶ αἰχμαλωσίαν καὶ καταστροφὴν, καὶ ὅσα ἄλλα δεινὰ ἐπροξένησαν, ἔτι δὲ τὴν πολυήμερον πολιορκίαν, καὶ τὴν κατὰ τοῦ φρουρίου διηνεκὴ ἐπίθεσιν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν ἐξοδὸν τῶν πολιορκουμένων, καὶ τὴν ὁλοσχερῇ ἦτταν ἣν ἐπήγαγον εἰς τοὺς πολεμίους διὰ τῆς προστασίας καὶ ἀρωγῆς τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ὁ δὲ βασιλεὺς ταῦτα μαθὼν διέταξεν ὅτι, ἀεπεὶ καὶ τὸ τρόπαιον καὶ ἡ κατὰ κράτος νίκη παρὰ τοῦ ἀποστόλου γέγονεν, ὀφειλόμενον καθέστηκε πᾶσαν τὴν ἐκστρατείαν τῶν πολεμίων, καὶ τὰ λάφυρα καὶ τὰ σκῦλα αὐτῷ ἀποδοθῆναι.» Ὁθεν ἐπὶ τούτῳ πάντες οἱ Σλαῦοι οἱ μετασχόντες τῆς στάσεως ταύτης μεθ' ὅλων τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, τῶν συγγενῶν καὶ τῶν ὑπηρετῶν, ἔτι δὲ καὶ ἅπαντα ἡ κινήτῃ καὶ ἀκίνητος περιουσία αὐτῶν, ἀφωρίσθησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἀποστόλου ἐν τῇ μητροπόλει Πατρῶν ὡς ἰδιοκτησία αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλης δὲ πηγῆς, ἥτοι ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ οἰκουμένου πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν, (ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἐν σελίδι 203 καὶ ἐπομ. τοῦ παρόντος τόμου) μαυθάνομεν ὅτι τότε πρῶτον καὶ ἕνεκα τοῦ προειρημένου θαύματος, ἡ ἐπισκοπὴ Πατρῶν προεβιβάσθη εἰς τάξιν μητροπόλεως, καὶ ὑπετάχθησαν εἰς αὐτὴν αἱ τρεῖς ἐπισκοπὴ Μεθώνης, Κορώνης καὶ Λακεδαιμόνος.

Ἡ ἐπανάστασις αὕτη τῶν Σλαύων τῆς Πελοποννήσου εἶναι μία οὐ μόνον τῶν γνωστοτέρων εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τῶν σπουδαιοτέρων βε-

θαίως· διότι μετέσχον αὐτῆς ἅπαντες, ὡς φαίνεται, οἱ ξένοι ἐκείνοι τῆς χερσονήσου ἄποικοι. Τοῦτο συνάγεται πρῶτον ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, καθ' ἣν λέγεται ὅτι ἐπανέστησαν οἱ ἐν τῷ θέματι τῆς Πελοποννήσου Σλαῦοι, οὐχὶ δὲ μοῖρά τις αὐτῶν ὡς τινες ὑπέθεσαν. Συνάγεται πρὸς τούτοις ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀποστατήσαντες περιῆλθον εἰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἀράβων, καὶ ἐπέτυχον ναυτικὴν παρὰ τούτων ἐπικουρίαν· εἶναι δὲ δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὀλίγοι τινὲς σλαυικαὶ κοινότητες ἐπεχείρησαν τοιαύτας ἐξωτερικὰς σχέσεις, ἅτινες δὲν εἶναι πιθαναί, εἰμὴ ἐπὶ ὀλοκλήρου τῆς ὁμάδος τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Σλαύων. Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα ὅτι ἐπειδὴ ἐν ἔτει 806 καὶ 807 μεγάλαι ναυτικαὶ Ἀράβων μοῖραι ἐπετέθησαν, ὡς προϊστορήσαμεν, κατὰ τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ῥόδου, οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ εὐλόγως ὑπέθεσαν ὅτι ἐκ τῶν στόλων τούτων πιθανῶς ἀπεσπάρσθη ἡ σταλεῖσα εἰς τοὺς Σλαῦους τῆς Πελοποννήσου ἐπικουρία, καὶ τούτου ἔνεκεν ὥρισαν ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἐγένετο τῷ 807. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐπικυροῖ τὴν γνώμην ὅτι ἐπανέστησαν τότε ἅπαντες οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Σλαῦοι, ἡ διπλῆ μαρτυρία περὶ τῆς καθυποτάξεως εἰς τὴν ἄλλοτε ἀπλὴν ἐπισκοπὴν Πατρῶν, τὴν ἀναβιβασθεῖσαν τότε εἰς τὰξιν μητροπόλεως, κατὰ μὲν τὸν Πορφυρογέννητον ὅλων τῶν ἀποστατήσαντων Σλαύων, κατὰ δὲ τὸν πατριάρχην Νικόλαον, τῶν ἐπισκοπῶν Μεθώνης, Κορώνης καὶ Λακεδαιμόνος. Διότι ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο τούτων μαρτυριῶν ἀναγκαίως συνάγεται ὅτι τῆς ἐπαναστάσεως μετέσχον, παρεκτὸς τῶν Σλαύων τῆς Ἀχαΐας καὶ Ἡλίδος, καὶ οἱ τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Λακεδαιμόνος, ὅ ἐστιν ὅλης τῆς χερσονήσου οἱ Σλαῦοι. Ἀξίον ὡς αὐτως παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὁ Πορφυρογέννητος ὀνομάζει τοὺς ἰθαγενεῖς *Γραικοὺς* καὶ οὐχὶ *Ἑλλήνας*· ἐξ οὗ δῆλον ὅτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀπέφυγον ἔτι νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ὄνομα Ἑλλην, ὡς ἐθνικὸν ὄνομα, διότι ἐσήμαινεν ἀκόμῃ μᾶλλον τὸν εἰδωλολάτριν. Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ πᾶσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἅπαντες οἱ ἀποστατήσαντες ἀφωρίσθησαν εἰς τὸν ἐν Πάτραις ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ὡς ἰδιοκτησία αὐτοῦ, ἐν ἄλλαις λέξεσι κατετάχθησαν εἰς τὰξιν κληρικοπαροίκων. Ἐκ πρώτης ὀψεως τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν φαίνεται συμβιβάζομενον οὔτε πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως γενομένην κατάργησιν τῆς δουλοπαροικίας, οὔτε πρὸς τὸν ὀλίγον τοῦ Νικηφόρου ζῆλον ὑπὲρ τοῦ πλουτισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀλλὰ, πρῶτον, ἐνταῦθα δὲν προέκειτο περὶ συ-

νήθων τοῦ κράτους ὑπηκόων, προέκειτο περὶ ξένων, ἀλλοθρήσκων καὶ ἀδιακόπως στασιαζόντων ἀποίκων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ προσοικειωθῶσι τῇ πολιτείᾳ, νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς νόμους αὐτῆς, καὶ οὕτω διαρκῶς νὰ δαμασθῶσιν εἰμὴ παραδεχόμενοι τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα· ἵνα δὲ παραδεχθῶσι τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, συνελεστικώτατον ἦτο νὰ συνχρμολογηθῶσι διὰ συνεχοῦς τινος δεσμοῦ μετὰ τοῦ προειρημένου ναοῦ. Αὕτη λοιπὸν ἡ δουλοπαροικία ὠρίσθη ἐκτάκτως χάριν ἰδιάζοντος πολιτικοῦ σκοποῦ, καὶ ἐπὶ ξένων μᾶλλον ἢ ὑπηκόων. Ὅτι δὲ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν καθυπεβλήθησαν εἰς θεσμόν συνήθη καὶ κοινῶς τότε ἰσχύοντα, ἐξάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ ὅτι εἰδικὰ σιγίλλια ὥρισαν τὸ τί ὤφειλον νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν μητροπολίτην, ἐνῷ ἂν προέκειτο περὶ καταστάσεως ἀνεγνωρισμένης ὑπὸ τῶν ἐπικρατούντων νόμων, οἱ νόμοι οὗτοι ἤθελον κανονίζεαι τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν, οὐδὲ ἤθελεν εἶναι χρεῖα εἰδικῶν περὶ τούτου διατάξεων. Πρὸς τούτοις ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἀντὶ τῆς δωρεᾶς ταύτης ἐπέβαλεν εἰς τὸν μητροπολίτην νὰ συντηρῇ τοὺς στρατηγούς καὶ τὰ στρατιωτικὰ σώματα καὶ τοὺς ξένους πρέσβεις, καθ' ὅσον πάντες οὗτοι διερχόμενοι διὰ Πατρῶν ἤθελον παραμένει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ὅπερ συνᾶδει ἐπὶ τέλους πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων τοῦ Νικηφόρου διατάξεων ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων.

Αἱ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναδιοργανώσεως καὶ ἐξασφαλίσεως τοῦ κράτους φροντίδες τοῦ Νικηφόρου διεκόπτοντο συνεχῶς σχεδὸν ὑπὸ τῶν ἀγώνων, οὓς ἠναγκάζετο νὰ διεξάγῃ πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολέμους, τοὺς μωαμεθανοὺς καὶ τοὺς Βουλγάρους. Ἰστορήσαμεν ἤδη τὰς περιπετείας τῶν κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη πολέμων πρὸς τοὺς μωαμεθανούς. Ἀμα δὲ ἀπαλλαγεῖς τῶν ἐχθρῶν τούτων, ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς Βουλγάρους. Οἱ Βούλγαροι, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς παραλυσίας εἰς ἣν περιέστη τὸ κράτος ἐπὶ τῶν τελευταίων εἴκοσι καὶ πέντε ἐνιαυτῶν, ἀνέκυψαν ἐκ τῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν εἶχε καθυποβάλλει αὐτοὺς ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ ἀπέβησαν πάλιν ἐπικίνδυνοι ὑπὸ τὸν νέον αὐτῶν ἡγεμόνα Κροῦμμον, ὅστις ἤρχεν οὐ μόνον τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστρου Βουλγάρων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Τρανσυλβανίᾳ κατασταθέντων. Ὅθεν ἔτι ἀπὸ τοῦ 807 ἠναγκάσθη ὁ Νικηφόρος νὰ στρατεύσῃ κατ' αὐτῶν καὶ εἶχεν ἤδη καταλάβει τὴν Ἀδριανούπολιν, ὅτε μαθὼν ὅτι σπουδαία κατ' αὐτοῦ

ἐσκευωρεῖτο συνωμοσία ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἀναθεὶς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν σπαθάριον Βαρδάνιον τὸν Ἀνεμᾶν, ὅστις ὅμως, ὡς φαίνεται, δὲν ἐνέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν πολεμίων, ἀλλὰ ἠρκέσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ὅσον ἔνεστι τὰ μεθόρια. Τὴν συνωμοσίαν ἐκείνην, ἥτις προληφθεῖσα κατὰ τὸ 807 ἀνέθορε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, καὶ πάλιν περιεστάλῃ διὰ τῆς συλλήψεως καὶ τῆς τιμωρίας τῶν ἐνόχων, ὑπεκίνει ἡ μοναχικὴ φατρία. Ὁ Νικηφόρος δὲν ἐπέβαλε μὲν χεῖρα εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου περὶ ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων θεσπισθέντα, ἀλλ' ἐπέμενεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν λοιπῶν νέων θεσμῶν, τοὺς ὁποίους εἰς πολλὰ συνεπλήρωσε καὶ ἀνέπτυξεν· ἐξαίρετως δὲ ἡσπάσθη τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκείας ἐπιτρέψας πᾶσαν ἄνεσιν καὶ ἐλευθερίαν συζητήσεως εἷς τε τοὺς ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ Παυλιανίτας καὶ εἰς ὅλους ὅσοι ἐπέμενον πρεσβεύοντες τὰ ὀρισθέντα πρὸς τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου τοῦ 754. Τάῦτα πάντα ἠρέθιζον τοὺς μοναχοὺς ἰδίως, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν διενεργοῦντες τὴν καταστροφὴν τοῦ Νικηφόρου. Ἐν ἔτει δὲ 810 εἰς ἐξ αὐτῶν δὲν ἐδίστασε νὰ καταφύγῃ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν δολοφονίαν ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἂν καὶ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ κακούργημα, συλληφθεὶς ἀφοῦ ἐπλήγωσε δύο τῶν περὶ τὸν βασιλέα ἀνδρῶν. Δὲν ἄρνούμεθα ὅτι τοῦ ἀδιακόπου τούτου κατὰ τοῦ Νικηφόρου πολέμου μετεῖχον καὶ τινες τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων· αἱ αὐστηραὶ οἰκονομικαὶ τοῦ βασιλέως διατάξεις ἦτο φυσικώτατον νὰ προσβάλλωσι ποικίλα συμφέροντα. Ἀλλ' οἱ κύριοι αὐτοῦ ἀντίπαλοι ἦσαν οἱ μοναχοί, τῶν ὁποίων τὰ πάθη ἐπενόησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰς φοβεράς ὕβρεις καὶ συκοφαντίας τὰς περισωθείσας εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Κεδρηνοῦ. Καὶ ὅμως ἀμφοτέρω οὗτοι οἱ χρονογράφοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαστρέψωσι τὰς ὀργανικὰς τοῦ Νικηφόρου διατάξεις ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ἀμερόληπτος καὶ δικαία τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἱστορία νὰ μὴ διακρίνῃ ἐν αὐταῖς τὸ μεγαλεπήβολον καὶ ἐλευθέριον τοῦ Νικηφόρου πνῦμα· δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκρύψωσιν, ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ κατήντησαν νὰ ἐπιβουλεύσωσι τὴν ζωὴν αὐτοῦ διὰ δολοφονοῦν φέροντος τὸ μοναχικὸν σχῆμα· δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρामορφώσωσι τὰ πράγματα εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ καταφαίνεται ἀριδῆλως ἡ εὐγενὴς τοῦ ἡγεμόνος φιλανθρωπία. Τῷ ὄντι ὁ μὲν δολοφόνος ἐκεῖνος συλληφθεὶς κατεκλείσθη ἐν φρενοκομίῳ ὡς παρὰ φρων· οὐδεὶς δὲ τῶν ἐν ἔτει 807 φωραθέντων ἐνόχων ὑπεβλήθη εἰς

τὴν νενομισμένην θανατικὴν ποινὴν, ἀλλὰ πάντες ὑπέκυψαν εἰς ἐπιεικεστέρας σχετικῶς τιμωρίας.

Ἄμα δὲ περιστείλας τὰς ἐσωτερικὰς ἐκείνας ἀποπείρας πρὸς ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων, ὁ Νικηφόρος ἐστράτευσεν αὐθις ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους οἵτινες ἀπέβαινον ὁσημέραι αὐθαδέστεροι. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 809 ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐκπέμψει ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν πρὸς πληρωμὴν τῆς μισθοδοσίας τῶν περὶ τὸν Στρυμόνα ποταμὸν σταθμευόντων ταγματῶν. Ἐνῶ δὲ ἐγένετο ἡ πληρωμὴ ἐπιπεσόντες οἱ Βούλγαροι καὶ φονεύσαντες ἱκανοὺς τῶν φρουρούντων τὸ στρατιωτικὸν ταμεῖον, ἀφήρπασαν ἐξ αὐτοῦ 1100 λίτρας χρυσοῦ ἧτοι 1,188,000 περίπου δραχμῶν, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἄλλην ἀποσκευὴν, μεθ' ὃ ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Κροῦμμος ἐκυρίευσεν, πρὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, αἰφνιδίως τὴν Σαρδικὴν ἐντεῦθεν τοῦ Αἰμου, κατασφάξας, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Θεοφάνην, 6,000 στρατιώτας χωρὶς τοῦ ἄλλου τῶν κατοίκων πλήθους. Ἡ Σαρδικὴ ἡ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων μετονομασθεῖσα Τριαδίτσα, σήμερον δὲ καλουμένη Σόφια, ἀπετέλει πιθανῶς μέρος τοῦ τμήματος τὸ ὁποῖον εἶχεν ἄλλοτε (σελ. 336) παραχωρηθῆ εἰς τοὺς Βουλγάρους· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀπεδόθη ὑπ' αὐτῶν, ὅτε τοσοῦτον δεινῶς ἐταπεινώθησαν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε'. Νῦν δὲ, ἐπειδὴ ἐκυριεύθη πάλιν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὁ Νικηφόρος, στρατεύσας ἐπὶ τοὺς πολεμίους τούτους, ἐνέβαλεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας αὐτῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ διαχειμάσῃ αὐτόθι καὶ νὰ ὀχυρώσῃ τὴν Σαρδικὴν, ἀναγγείλας ταῦτα εἰς τὴν σύγκλητον. Ἄλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μὴ ἐπιτυχόντες κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ἀπεφάσισαν νῦν νὰ ῥαδιοιουργήσωσιν αὐτὸν τὸν στρατὸν, καὶ πρὸς τοῦτο ὠφελήθησαν ἐκ διαφόρων περιστάσεων. Τὰ ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους ἤδη στρατεύσαντα εὐρωπαϊκὰ τάγματα ἔσωζον, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Εἰρήνης πνεῦμα πολέμιον τῆς μεταρρυθμίσεως. Τότε δὲ οὐ μόνον εἰς δεινὴν ἐξετέθησαν κακοπάθειαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐστηρὰν καθυπεβλήθησαν πειθαρχίαν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου, ὅστις, πληρώνων τακτικῶς τὴν μισθοδοσίαν αὐτῶν, καὶ ἐπαρκῶν εἰς ἀπάσας τὰς ἄλλας χρείας, ἐνόμισεν ὅτι δικαιούται νὰ διατάξῃ τὴν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσφορὰν ἀπάσης τῆς λείας τοῦ πολέμου. Προέτι δὲ εἶχε φανῇ ἀδυσώπητος πρὸς τοὺς ἀξιομαχικοὺς τοῦ στρατοῦ τῆς Σαρδικῆς, οἵτινες δὲν εἶχον ἐκπληρώσει ἀποχρώντως τὸ καθήκον αὐτῶν, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀξιομαχικῶν

ἐκείνων, ἐν οἷς καὶ ὁ σπαθάριος τοῦ μηχανικοῦ Εὐθύμιος, ἠτομόλησαν πρὸς τοὺς πολεμίους. Ὅθεν διὰ τῆς συνδρομῆς ὅλων αὐτῶν τῶν αἰτιῶν παρεσκευάσθη ἐν τῷ στρατοπέδῳ στάσις, ἣν ὁμως ἀνεκάλυψεν ὁ βασιλεὺς, ὅστις τιμωρήσας τοὺς πρωταιτίους ἀνήγγειλεν ἐνταύτῳ τὰ συμβάντα εἰς τὴν σύγκλητον καὶ κατηγορήσε τὸν στρατὸν ἐπισήμως, καὶ δικαίως τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι ἐνεκα τῆς ὀλίγης αὐτοῦ προθυμίας καὶ ἀταξίας διεκωλύθη νὰ καταλάβῃ τὴν τοῦ Κρούμμου αὐλήν. Ἀλλὰ τότε πολλοὶ τῶν ἀξιωματικῶν ἀφορῶντες εἰς τὴν δυσμένειαν ταύτην τοῦ βασιλέως, καὶ φοβούμενοι μήπως ἡ πρότερον εἰς ὀλίγους περιορισθεῖσα τιμωρία ἐπεκταθῇ καὶ εἰς αὐτοὺς, διενήργησαν νέαν καὶ δεινότεραν τῆς προηγουμένης ἐπιβουλὴν, καθ' ἣν ὁ Νικηφόρος ἀνέπτυξε τόλμην καὶ ἀταραξίαν ψυχῆς ἀξιοσημείων. Ἦτο ἤδη ἐξώρας καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκάθητο εἰς τὴν τράπεζαν, ὅτε ἀνηγγέλθη ὅτι οἱ στρατιῶται διαρρήξαντες τὰς σκηνάς ἄφηνιάσαν μετ' ὀλίγον δὲ εἶδεν αὐτοὺς περιστοιχίσαντας τὴν βασιλικὴν σκηνὴν καὶ ἤκουσε τὰς ὕβρεις αὐτῶν καὶ τὰς ἁράς, ἀξιούντων ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποφέρωσι πλέον τὴν δυστροπίαν αὐτοῦ καὶ φυλαργυρίαν, διότι αὕτη μάλιστα ἡ τελευταία τῆς φιλαργυρίας κατηγορία ἦτο ἡ συνήθως γινομένη κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις ἠγωνίζετο ἅμα μὲν διὰ δικαίας καὶ ἀκριβοῦς τῶν φόρων εἰσπράξεως, ἅμα δὲ διὰ τῆς περὶ τὴν δαπάνην τάξεως καὶ οἰκονομίας, νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν οἰκονομικὴν τοῦ κράτους παραλυσίαν. Ὁ Νικηφόρος οὐδένα εἶχε πρόχειρον ἕτερον στρατὸν ἵνα κατατροπώσῃ τοὺς ταραξίας· τὸ πᾶν ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς ἀκαριαίας αὐτοῦ ἀποφάσεως καὶ συνέσεως, καὶ ἡ ἀπόφασις ὑπῆρξεν ὅσον ἐνεστι συνετή. Γινώσκων ὅτι τὸ πλῆθος, ἅμα κατευνασθῇ ἡ πρώτη αὐτοῦ ὁρμὴ, εὐχερῶς μεταβάλλει γνώμην, διέταξε τοὺς πατρικίους Νικηφόρον καὶ Πέτρον νὰ ὑποσχεθῶσιν εἰς τοὺς ταραξίας τὰ πάντα, προτρέποντες αὐτοὺς μόνον νὰ περιμείνωσι μέχρι τῆς πρωίας. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι ἡσύχασαν, οἱ δὲ πεισματωδέστεροι χωρισθέντες τοῦ λοιποῦ στρατοῦ κατέλαβον παρακείμενόν τινα λόφον. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Θεοφάνης ὑβρίζει τοὺς στασιαστὰς ὡς τρισαθλίους, διότι, κύριοι ὄντες νὰ καταστρέψωσι τὸν βασιλέα, δὲν ἔπραξαν τοῦτο, ἀλλὰ προσανέβησαν εἰς τὸν βουνὸν ἐκεῖνον ἀναβοῶντες τὸ, κύριε ἐλέησον, ὡς ἂν προέκειτο, λέγει, περὶ σεισμοῦ τινος ἢ ἀνομβρίας. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ μοναχοῦ αὐτοῦ χρονογράφου δὲν ἦσαν, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, πολὺ συντηρητικαί. Ὁ δὲ βασιλεὺς, ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς νυκτὸς ἐκείνης, καθησύχασεν ἔτι μᾶλλον τὰ

πνεύματα διὰ ἐπιτηδείων πρὸς πολλοὺς ἄξιωματικούς δωρεῶν, καὶ τὴν ἐπιούσαν προσελθὼν αὐτὸς ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὄχλων συνεπλήρωσε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως διὰ νέων ὑποσχέσεων καὶ περιποιήσεων μεθ' ὃ, καταλιπὼν τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν πατρίκιον Θεοδόσιον Σαλιβαρᾶν, ἐπέστρεψεν αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ὁ ἐν ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἀτιμώρητον τὴν πρὸ μικροῦ γενομένην παραβίαν ὅλων τῶν νόμων τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ὅθεν προσεκάλεσεν ἀμέσως εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἰσχυρὸν ἀπόσπασμα τοῦ ἁσιανοῦ στρατοῦ, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ φρονήματα εἶχε πᾶσαν πεποιθήσιν, καὶ ἔπειτα διέταξε τὰ κατὰ τῶν Βουλγάρων στρατεύσαντα τάγματα νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ νὰ σταθμεύωσιν εἰς τὸ προάστειον τοῦ ἁγίου Μάμαντος παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Κερατίου κόλπου, ἐπὶ τῷ λόγῳ τοῦ νὰ λάβωσι τοὺς μισθοὺς αὐτῶν. Ἀμα ὅμως ἦλθον αὐτόθι, ἀνήγγειλεν εἰς αὐτὰ ὅτι ἡμισθοδοσία θέλει διανεμηθῇ εἰς Γαλατᾶν καὶ διέταξε νὰ διαπεράσωσιν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ ἕτερον τοῦτο προάστειον ἄνευ ὅπλων. Ἐκεῖ περιεστοιχίσθησαν οἱ ἀπειθεῖς οὗτοι στρατιῶται ὑπὸ τῆς πιστῆς ἁσιανῆς μοίρας καὶ ἀφοῦ οἱ πρωταίτιοι ἐτιμωρήθησαν διὰ δαρμῶν καὶ κουρῶν καὶ ἐξοριῶν, οἱ λοιποὶ πάντες διεβιβάσθησαν εἰς Χρυσόπολιν ὅπου ἀνεγνώσθη βασιλικὸν διάταγμα δι' οὗ διελύοντο καὶ προσεκαλοῦντο νὰ προνοήσωσιν ἕκαστος οἰκοθεν περὶ τῆς ἰδίας συντηρήσεως. Ἐνεκα δὲ ταύτης τῆς συμφορᾶς, λέγει ὁ Θεοφάνης, οἱ παθόντες αὐτὴν προσηγόρευσαν τὸ μεταξὺ Γαλατᾶ καὶ Χρυσόπόλεως πέραμα πύρινον ποταμόν.

Κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ 809 ἔτος, ἵνα προσοικειωθῇ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τὸν στρατὸν ὁ Νικηφόρος, προεχειρίσατο τὸν ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Προκοπίας ἐγγονον Νικήταν, εἰ καὶ παῖδα ἔτι ὄντα, ἡγεμόνα τῶν Ἰκανάτων, οἵτινες ἀπετέλουν κράτιστόν τι σῶμα τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, συγκείμενον καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ λογάδων καὶ ἱκανῶν ἀνδρῶν, καὶ τούτου ἔνεκεν Ἰκανάτων ἐπονομαζομένων. Τῷ δὲ 810 ἐνησχολήθη ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν προεκτεθεισῶν στρατιωτικῶν καὶ οἰκονομικῶν αὐτοῦ διατάξεων, ὥστε μόλις τῷ 811 ἐστράτευσεν αὐθις κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἡ ἐπιμονὴ αὐτοῦ εἰς τὸν προκείμενον πόλεμον ἐξηγεῖται εὐκόλως ὅταν ἀναλογισθῶμεν ἔνθεν μὲν τοὺς ἀπὸ τοῦ ἔθνους ἐκείνου καθ' ἑκάστην προαγομένους κινδύνους, ἔνθεν δὲ ὅτι ἔνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Ἀαρὺν, τῷ 809, καὶ τῶν ἐμφυ-

λίῳν διενέξεων εἰς ἃς ἐκ τούτου περιεπλάκησαν οἱ Ἀραβες, ὁ Νικηφόρος εἶχεν ἀπαλλαγῇ πάσης ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου μερίμνης. Ὅθεν διέταξε πάνδημον στρατολογίαν κατὰ τῶν Βουλγάρων, ὑποχρεώσας καὶ τῶν πενήτων πολλοὺς νὰ ἀπέλθωσιν ἐκτάκτως εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην αἰδίοις ὀψωνίοις, λέγει ὁ Θεοφάνης, σφενδόνασι καὶ ῥάβδοις ὠπλισμένους,» ὅπερ δὲν δύναται νὰ σημαίνει ἄλλο εἰμὴ ὅτι εἰς τὴν ἐκτακτον ταύτην στρατείαν ἐκλήθησαν καὶ ἐκ τῶν ἀπορωτέρων ὅσοι ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἰδίαν συντήρησιν καὶ ὀπλίσιν ὡς φιλοὶ στρατιῶται. Μετὰ τοῦ πολυαρίθμου λοιπὸν τούτου στρατοῦ ἐνέβαλεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν χώραν τῶν πολεμίων καὶ κατὰ μῆνα ἰουλίῳ ἐστρατοπέδευσε περὶ Μαρκέλλαν, ὅτε ὁ καταπτοηθεὶς Κροῦμμος ἐζητήσατο εἰρήνην διὰ πάσης θυσίας. Ἀλλ' οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τσακίς ἡπατήθησαν ὑπὸ τοῦ ἔθνους ἐκείνου, ὥστε ὁ Νικηφόρος δὲν ἐδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ὀλοσχερῇ, εἰ δυνατόν, καταστροφὴν τοῦ ἀντιπάλου του. Ἐπὶ τούτῳ δὲ προήλασεν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῖς Βουλγαρίας ἀναζητῶν τὴν αὐλὴν τοῦ Κρούμμου, καὶ μετὰ τριήμερον δυσχερῇ ἐν μηνὶ ἰουλίῳ πορείαν ἐντὸς χώρας πολλάκις ἐλώδους καὶ ἐρήμου, ἐφθασε τελευταῖον εἰς τὸ μέρος ὅπου ἐστάθμευεν ὁ τῶν Βουλγάρων ἡγεμὼν, ἐκυρίευσεν τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ, καὶ εὗρεν ἐν αὐτῷ θησαυροὺς μεγάλους. Ὁ Κροῦμμος διεσώθη μὲν, περιῆλθεν ὅμως εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν, ὥστε προέτεινε πάλιν εἰς τὸν Νικηφόρον νὰ εἰρηνεύσῃ παραλαμβάνων οὐ μόνον τὴν λείαν ὅσην συνέλεξεν, ἀλλὰ καὶ εἴτι ἄλλο ἦν αὐτῷ ἀρεστόν. Τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα εἶναι δυσερμηνεύτα. Ἡ ἄλωσις τῆς αὐλῆς τοῦ Κρούμμου, ἐξ ἧς οὗτος περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν καὶ ταπείνωσιν, συνέβη τῇ 20 ἰουλίου, τῇ δὲ 25 βλέπομεν αἶφνης τὸν Νικηφόρον, πολιορκούμενον ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν ἔσχατον διατελοῦντα κίνδυνον. Πῶς ὁ πρὸ μικροῦ ἀπηλπισμένος Κροῦμμος ἀπέβη ἐντὸς 5 ἡμερῶν φοβερώτατος; Εἶναι ἀληθές ὅτι πολλοὶ χριστιανοὶ ἀξιώματικοὶ εἶχον αὐτομολήσει πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων κατὰ τε τὰς προηγουμένας στρατείας, καὶ μικρὸν πρὸ τῆς παρούσης. Οἱ δὲ ἀξιώματικοὶ οὗτοι συνέδραμον αὐτὸν, ὡς λέγεται, εἰς τὸ νὰ περιχαρὰκώσῃ καὶ νὰ διασταυρώσῃ πάσας τὰς διόδους, καὶ νὰ καταστήσῃ οὕτω δυσχερεστάτην πᾶσαν ὀπισθοχώρησιν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἄρκει νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ὁ Κροῦμμος κατῴρθησεν ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν νὰ συγκροτήσῃ νέαν δύναμιν τσαύτην, ὥστε νὰ μεταβάλλῃ καθ'

ὀλοκληρίαν τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος εὐρέθη ἀπροσδοκῆτως εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν, καὶ ὅτι περιχαρακωθείς ἀπὸ τὴν προτεραίαν ἀπεφάσισε νὰ περιμένῃ τὴν ἐφοδὸν τῶν πολεμίων ἵνα ἀποθάνῃ μαχόμενος. Πολλοὶ ἐγκατέλιπον τὸν στρατὸν ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ ὥρα διασκορπισθέντες τῇδε καὶ κείσε· οὐδὲ παρέμειναν ἐν τῷ στρατοπέδῳ εἰμὴ τὰ κράτιστα τῶν ταγμάτων καὶ οἱ ἄριστοι τῶν ἀξιωματικῶν, εἰς οὓς ὁ Νικηφόρος εἶπε καθαρὰ «ὅτι καὶ περὶ γενομένης, μηδεὶς ἐλπίσῃ διαφυγεῖν τὸν ὄλεθρον.» Τὴν πρωίαν τῆς 25 οἱ Βούλγαροι ἐπιπεσόντες παρέλαβον σύμμαχον τὸ πῦρ διὰ τῆς ἐμπρήσεως τοῦ περιχαρακώματος, δι' οὗ περιεστοιχίζετο τὸ στρατόπεδον· ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐπολέμησαν γενναίως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπέκυψαν. Ὁ Νικηφόρος καὶ πεντήκοντα τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων, ἐν οἷς οὐκ ὀλίγοι πατρίκιοι, οἱ στρατηγοὶ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῆς Θράκης, προσέτι δὲ καὶ πολλοὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔπεσον ἡρωϊκῶς περὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ σημαίαν. Οἱ βάρβαροι ὑπέσχοντο τὸ ζῆν εἰς πάντα ὅστις ἤθελεν ἐξομόσει τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀλλὰ πολλοὶ δὲν ἤσαν, ὡς φαίνεται, οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν τοιαύτην σωτηρίαν, πᾶσά τε ἡ τῶν χριστιανῶν καλλονὴ διεφθάρη, λέγει ὁ Θεοφάνης, τὰ τε ὅπλα πάντα ἀπώλοντο καὶ τὸ τῆς βασιλείας σκεῦος.

Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην συμφορὰν δὲν κατεστράφη ὀλόκληρος ὁ στρατός· τοῦ ἀγῶνος μετέσχε καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Νικηφόρου Σταυράκιος, ὅστις καίτοι πληγωθεὶς βαρέως ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ μετ' ἀξιολόγου μοῖρας εἰς Ἀδριανούπολιν. Πιθανῶς ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἀγγελίᾳ τῆς καταστροφῆς τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ τινὲς τῶν παρόδων ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν φρουρῶν αὐτῶν ἐπειγομένων νὰ συμματάσχωσι τῆς λείας, καὶ ἠδυνήθη οὕτω νὰ διέλθῃ ἡ μοῖρα ἐκείνη. Ἄμα ἀφικόμενος εἰς Ἀδριανούπολιν ὁ Σταυράκιος, τὸν ὁποῖον ὁ πατὴρ εἶχε παραλάβει πρὸ καιροῦ ὡς συμβασιλέα, ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ περισωθέντος στρατοῦ, εἰ καὶ ὀλίγας παρέχων ἐλπίδας ὅτι θέλει ἐπιζήσει ἕνεκα τοῦ τραύματος αὐτοῦ. Περὶ τοῦ Σταυρακίου οἱ χρονογράφοι λέγουσιν ὅσα καὶ περὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, προστιθέμενοι ὅτι ἦτο ἀσθενὴς τό τε σῶμα καὶ τὸν νοῦν. Μὴ δυνάμενοι ἕνεκα τοῦ προῦρου αὐτοῦ θανάτου νὰ κρίνωμεν μέχρι τίνος αἱ περὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ κατηγορίαι ἦσαν ἀληθεῖς, τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ Νικηφόρου νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἐν τῇ ἐπικινδύνῃ ταύτῃ

στρατεία τὸν μόνον υἱὸν τὸν ὁποῖον εἶχε, καὶ ἡ ἀνδρεία μεθ' ἧς ἡγωνίσθη ὁ νέος οὗτος δὲν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὰς κατηγορίας ἐκείνας πιθανωτέρας τῶν προηγουμένων. Ὁ νέος βασιλεὺς ἦλθεν ἐπὶ φορείου εἰς Κωνσταντινούπολιν, κακῶς ἔχων ἐκ τοῦ τραύματος, καὶ οὐδὲν ἤττον ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν χρονογράφων ὑβριζόμενος. Λέγεται λοιπὸν ὅτι εἶχε τὴν δεινὴν φιλαργυρίαν τοῦ πατρὸς, ἂν καὶ δὲν ἔλαβε τὸν καιρὸν νὰ ἀποδείξῃ τὴν φιλαργυρίαν ταύτην, διότι τὸ μόνον πρὸς ἀπόδειξιν αὐτῆς θρυλούμενον, ὅτι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος συνεβούλευσεν αὐτῷ νὰ περιποιηθῇ διὰ χρηματικῶν δωρεῶν τοὺς πολιτικούς καὶ κληρικούς μεγιστᾶνας, ὅσων ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχε τιμωρῆσαι τὰς καταχρήσεις, ὁ δὲ δὲν ἀπεφάσισε νὰ δαπανήσῃ πρὸς τοῦτο εἰμὴ τρία τάλαντα, ἥτοι 300 λίτρας χρυσοῦ ἥτοι 314,000 περίπου δραχμῶν, οὐδὲν ἄλλο μخرτυρεῖ, καὶ ἂν τὸ γεγονός ὑποτεθῇ ἀληθές, εἰμὴ ὅτι ὁ νέος βασιλεὺς ἐνόμιζε δικαίως τὰς ἐπιβληθείσας τιμωρίας, καὶ ἄτοπον πλειοτέραν ἀποζημίωσιν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Λέγεται πρὸς τούτοις ὅτι δὲν ἔπαυσεν ὑβρίζων τὸν τε μάγιστρον τοῦ παλατίου ἥτοι ἐπιμελητὴν τῶν ἀνακτόρων, Θεόκτιστον, καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς Στέφανον, οἵτινες πρῶτοι εἶχον ἀναγορεύσει αὐτὸν βασιλέα ἐν Ἀδριανουπόλει, καὶ τὸν ἐπὶ ἀδελφῇ Προκοπίᾳ γαμβρὸν Μιχαὴλ τὸν Κουροπαλάτην, ὅστις μετασχὼν τῆς τελευταίας ἐκστρατείας καὶ ἀβλαβῆς ἐκείθεν περισωθείς, ἦτο, ἐν τῇ πιθανῇ περιπτώσει τοῦ θανάτου τοῦ Σταυρακίου, ὁ φυσικὸς τῆς βασιλείας διάδοχος. Διότι τὸν Σταυράκιον εἶχε μὲν νυμφεῦσαι πρὸ τριῶν ἡμισυ ἐτῶν ὁ Νικηφόρος μετὰ συγγενοῦς τινος τῆς Εἰρήνης, ὀνόματι Θεοφανοῦς, ἣτις εἶναι ἡ δευτέρα Ἀθηναία, ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῷ βραχεῖ διαστήματι ἐτῶν τεσσαράκοντα, ἀναβιβασθεῖσα εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' ἐκ τοῦ γάμου τούτου δὲν εἶχε γεννηθῇ τέκνον. Λέγεται δὲ ὡσαύτως ὅτι ὁ Σταυράκιος ἐπεχείρησε νὰ τυφλώσῃ τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ, ὅτι ἤθελε νὰ περιποιήσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν Θεοφανῶ, ὅτι ἐν ἀποτυχίᾳ τούτου ἤτοιμάζετο νὰ ἀνακηρύξῃ δημοκρατίαν καὶ ἄλλα παραπλήσια. Τὸ δὲ πιθανώτερον εἶναι ὅτι καὶ ὁ Σταυράκιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἔβλεπον ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιζήσῃ καὶ ὁ μὲν Σταυράκιος, ἔνεκα τῆς στοργῆς αὐτοῦ πρὸς τὴν Θεοφανῶ, ἐπεθύμει νὰ διαβιβάσῃ εἰς αὐτὴν τὴν βασιλείαν, ὁ δὲ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν Στέφανος καὶ ὁ μάγιστρος Θεόκτιστος ὑπελάμβανον ἐπισφαλές

νὰ παραδοθῇ ἡ βασιλεία εἰς χεῖρας γυναικὸς κατὰ τοὺς κρισίμους ἐκείνους καιροὺς, μάλιστα μετὰ τὸ ὀλέθριον προηγούμενον τῆς Εἰρήνης. Ὅθεν συνεφωνήθη νὰ ἀναγορεύσωσι τὸν Κουροπαλάτην Μιχαήλ. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας τοῦ Σταυρακίου ἐχειροτέρευσε τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιμελῇται τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀπεφάσισαν νὰ ἀνακηρύξωσιν ἄνευ ἀναβολῆς τὸν Μιχαήλ, ὅπερ καὶ ἐπραξάν τὴν 2 ὀκτωβρίου, ὅτε ὁ Σταυράκιος μετὰ δέμηνον περίπου βασιλείαν ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, καὶ ἀπῆλθεν εἰς μονὴν τινα, ἐν ᾗ ἀπεβίωσε μετ' ὀλίγον, τῇ 12 ἰανουαρίου 812. Ἐμόνασε δὲ ἕκτοτε καὶ ἡ χήρα αὐτοῦ Θεοφανώ. Ἄλλ' ἐπανεέλθωμεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸν βασιλέα Νικηφόρον, ὃν κατελίπομεν πεσόντα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῇ 25 ἰουλίου 811.

Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κροῦμμος ἐκκόψας τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου ἱκανὰς ἡμέρας, ἐπιδεικνύων τὸ τρόπαιον εἰς τοὺς ὑπηκόους καὶ τοὺς συμμάχους καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, μετὰ δὲ ταῦτα λαβὼν αὐτὴν ἐγύμνωσε τὸ ὅστουν, ἐνέδυσεν ἄργυρίῳ, καὶ ἐπινεν ἀγερώχως ἐν τῷ ποτηρίῳ ἐκείνῳ, συνεστιάζων τοὺς περὶ αὐτὸν ἄρχοντας Βουλγάρους τε καὶ Σλαύους. Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος ἀνδρός, ὅστις διαγαγὼν τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς ἐν πολιτικαῖς ὑπηρεσίαις, δὲν ἐδίστασεν ἔπειτα ὡς βασιλεὺς νὰ ἐκτεθῇ εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων, καὶ νὰ λάβῃ τὸν ἔντιμον τοῦ στρατιώτου θάνατον. Πολλὰκις κατεδείξαμεν τὴν κατ' αὐτοῦ δεινὴν τῶν χρονογράφων καταφοράν· ἰδίως ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτοῦ τὰς φοβερωτέρας τῶν ὕβρεων ἕνεκα τῆς φιλοχρηματίας, ἣν ἀπέδιδον αὐτῷ ὀνομάσαντες τὸν ἄνδρα νέον Ἀχαάβ, καὶ Φαλάριδος καὶ Μίδου ἀπληστότερον· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀσεβείᾳ αὐτὸν ἐστιγματίσαν καὶ ἐπὶ ποικίλῃ ἄλλῃ κακουργίᾳ καὶ ἐπὶ ἀσελγείᾳ ἐσχάτη. Τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ αὐτοὶ οἱ νεώτεροι παρέστησαν τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀλλόκοτόν τι τέρας, καὶ τοῦτο οὐ μόνον οἱ καθολικοὶ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ διαμαρτυρούμενος Γίββων, ὅστις κατὰ γράμμα ἀποδεξάμενος τὰς ἐμπαθεῖς φλυαρίας τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Κεδρηνοῦ, βεβαιοῖ ὅτι ὑπῆρξαν μὲν ἴσως εἰς τὸν κόσμον τύραννοι ἀγριώτεροι τοῦ Νικηφόρου, οὐδένα ὁμως ἀπεστράφη δημοτελέστερον ὁ λαός· ὅτι τρεῖς κακίαι μυσαραὶ ἐμόλυνον τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, ἡ ὑποκρισία, ἡ ἀγνωμοσύνη, ἡ πλεονεξία· ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν ἱκανότητα ἐπιτηδεῖαν νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἑλλειψιν τῆς ἀρετῆς, καὶ οὐδὲν κοινωνι-

κὸν προτέρημα ἐπιτήδειον νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἑλλειψιν τῆς ἱκανότητος· ὅτι διετέλεσεν ἀδέξιος καὶ δυστυχὴς ἐν πολέμοις, καὶ ὅτι ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐλογίσθη τηλικούτον εὐτύχημα, ὥστε ἀντεζύγισεν ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ τὴν ἀπώλειαν ὀλοκλήρου τοῦ στρατοῦ. Ταύτην τοῦ μεγάλου ἁγγλου ἱστορικοῦ τὴν κρίσιν διερχόμενος ὁ ἀναγνώστης, καὶ ἀντιπραχβάλλων πρὸς τὴν παρ' ἡμῶν γενομένην ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων, θέλει ἀπορήσει ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ διαφωνίᾳ, καὶ ὑποθέσει ἴσως ὅτι ἑτέρας εἶχομεν ὑπ' ὄψιν πηγὰς ὅχι τῇ ἀληθείᾳ. Δυστυχῶς αἱ πηγαὶ ἡμῶν εἶναι αἱ αὐταὶ, διότι, καθὼς πολλάκις εἴπομεν, πάντες οἱ ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως γράψαντες σύγχρονοι συγγραφεῖς ἠφανίσθησαν, περισώθησαν δὲ μόνον οἱ ἀντίπαλοι τῆς μεγάλης ἐκείνης μεταβολῆς. Μαρτυρίας λοιπὸν ἑτέρας, μάλιστα ἐπὶ τῆς προκειμένης βασιλείας, δὲν εἶχομεν. Ἀλλ' ὁ Γιββων περιῆλθεν εἰς τὰ ἀντίθετα ἐκεῖνα συμπεράσματα, τὸ μὲν διότι οὐδεμίαν εἶχεν εἶδῃσιν περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἧς ὁ Νικηφόρος ἐγένετο εἰς τῶν κυριωτάτων λειτουργῶν, τὸ δὲ διότι περιφρονῶν ἐν γένει τοὺς μεσαιωνικοὺς ἡμῶν χρόνους ἀπεδέχετο πᾶσαν κατ' αὐτῶν κατηγορίαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι διότι ἕνεκα τούτων πάντων δὲν ἐφρόντισε νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβῶς οὔτε τοὺς λόγους τῆς δυσμενοῦς πρὸς αὐτὸν διαθέσεως τῶν σωζομένων χρονογράφων, οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ πράξεων, ἀνεξαρτήτως τῆς κρίσεως, ἣν περὶ αὐτῶν ἐξήνεγκον οἱ χρονογράφοι ἐκεῖνοι. Ἐπὶ ὑποκρισίᾳ κατηγορήθη ὁ Νικηφόρος κυρίως, ἕνεκα τῆς θλίψεως ἣν ἐδείξε διὰ τὴν τύφλωσιν τοῦ Βαρδανίου, διαπραχθεῖσαν ἐν τούτοις, ὡς βεβαιουῖσι, κατ' ἐξήγησιν αὐτοῦ. Ἐπὶ ἀγνώμοσύνῃ δὲ διότι ἐφαρμάκευσε πολλοὺς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὴν βασιλείαν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο λέγεται, καθὰ προείπομεν, ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἀπλῶς ὡς ᾠδόμενον (ὡς φασί). Οἱ δὲ πολὺ μεταγενέστεροι Κεδρηνὸς καὶ Ζωναρᾶς, ἱστοροῦντες τὸ πρᾶγμα ὡς βέβαιον, ἀποδεικνύουσι μόνον τὸ μῖσος ὅπερ εἶχον κατὰ τοῦ ἀνδρὸς, καὶ δι' ὃ δὲν καθίστανται τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἀξιόπιστοι. Περὶ δὲ τῆς πρώτης αἰτιάσεως διὰ μακροῦ λαλήσαντες ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ἤθελεν εἶναι ἄδικον νὰ παραδεχθῶμεν ἀδιστακτικῶς τὰ γεγονότα ὅπως ἐκτίθενται ὑπὸ χρονογράφων ἐμπαθῶν, καὶ ἐπὶ τῇ βᾶσει αὐτῶν νὰ στιγματίσωμεν ὀλόκληρον τοῦ βασιλέως τὸν χαρακτῆρα. Μήπως ὁ Θεοφάνης δὲν συλλαμβάνεται ἐπανειλημμένως ἐπ' αὐτοφώρῳ ψευδόμενος περὶ Νικηφόρου; Εἶδομεν ὅτι λέγει

αὐτὸν δημεύσαντα τὴν περιουσίαν τοῦ Βαρδανίου, ἐνῶ ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου συγγραφεῖσα χρονογραφία, ῥητῶς ἀναιρεῖ τὴν κατηγορίαν ταύτην. Ἄλλ' ὁ Θεοφάνης λέγει πρὸς τοῦτοίς ὅτι ὁ Νικηφόρος διέζευξε τὴν Ἀθηναίαν Θεοφανῶς ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἵνα δώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν Σταυράκιον. Ἐν τούτοις ὁ γάμος τοῦ Σταυρακίου ἐτελέσθη κατὰ δεκέμβριον τοῦ 807, κατὰ δὲ ἰανουάριον τοῦ 809, ἦτοι μετὰ ἓν ἔτος καὶ πλέον, συνεκροτήθη ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη σύνοδος ἡ διὰ μακρῶν ἐξετάσασα τὰ τοῦ διαζυγίου τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ ἐν ἧ οὐδὲν ἀναφέρεται ῥηθὲν περὶ τῆς παρανομίας τοῦ γάμου τοῦ Σταυρακίου. Εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, οἱ τοσαῦτα κατακραυγάσαντες κατὰ τοῦ διαζυγίου τοῦ Κωνσταντίνου, οὐδὲ λέξιν ἤθελον εἶπει περὶ τοῦ διαζυγίου τῆς Θεοφανοῦς ἐὰν ἀληθῶς τοῦτο συνέβαινεν; Ἡ τίνος πίστεως ἄξιος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Θεοφάνης, ὅστις, ἐπειδὴ ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὁ Νικηφόρος πεσὼν ἐκ τοῦ ἵππου συνέτριψε τὸν δεξιὸν πόδα, ἀναγγέλλει τὸ γεγονός τοῦτο χαρμοσύνως εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς, καὶ ἀποδίδει αὐτὸ εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν;

Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐνταῦθα εἶναι ἐὰν ἀπλῇ τῷ ὄντι πλεονεξία καὶ χρηματικὴ ἀπληστία ὑπηγόρευσε τὰς ἀκριβέστερον ἢ πωσοῦν γνωστὰς κυβερνητικὰς τοῦ Νικηφόρου πράξεις. Ὁ ἐπὶ τῶν δούλων φόρος, ἡ σύστασις τῆς ναυτικῆς τραπέζης, ἡ φορολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, ὁ περιορισμὸς τῶν εἰς τὰ μοναστήρια, εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰς ἐπισκοπὰς ἀφιερωμάτων, ἡ αὐστηρὰ ἐν τῇ διοικήσει οἰκονομία, εἶναι διατάξεις, αἵτινες ἤθελον τιμῇσι τὸν ἄριστον τῶν βασιλέων. Ἄν οἱ χρονογράφοι ἔχωσι τὴν ἀνοησίαν νὰ ἀναφέρωσιν αὐτὰς καὶ νὰ χαρακτηρίζωσιν ὡς ἄλλας πληγὰς τοῦ Φαραῶ, εἰς ἡμᾶς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μὴ διακρίνωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ μὴ ἀποδώσωμεν τὴν ὀφειλομένην εἰς τὰς ἀγαθὰς τοῦ Νικηφόρου διαθέσεις δικαιοσύνην. Ὁ Σλόσσερ, ὅστις ἐξήτασεν ἐπιμελέστερον ταῦτα πάντα ἐξήνεγκεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου κρίσιν ὅλως ἀλλοίαν τῆς τοῦ Γιββωνος καὶ βεβαίως ὀρθοτέραν. Ἄλλὰ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων χρονογράφων, ὁ Θεοστήρικος, ὅστις ἐξῆ ἐπὶ τοῦ μετ' ὀλίγον βασιλεύσαντος Λέοντος Ε', λέγει περὶ τοῦ Νικηφόρου ὅτι ἦτο ὀρθόδοξος, εὐσεβέστατος, φιλόπτωχος καὶ φιλομόναχος μάλιστα· ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ἡ αὐστηρότης ἦν ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐδειξε πρὸς

περιστολὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναχικῶν καταχρήσεων, πλὴν τῶν ἄλλων, ἐξετιμᾶτο προσηκόντως καὶ ὑπὸ τινων ἐκ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, οὐδὲ ὑπελαμβάνετο ὡς τεκμήριον φιλοχρηματίας καὶ κακοβουλίας.

Ἐν πολέμοις ὁ Νικηφόρος ἀνεδείχθη μὲν πολλάκις ἀτυχῆς καὶ ἴσως ἐνίοτε ἀδέξιος· ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι δὲν ἦτο στρατιωτικὸς ἐξ ἐπαγγέλματος, ὅτι εὔρε τὸν στρατὸν εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν, ὅτι δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ τὸν ἀναδιοργανώσῃ καὶ ὅτι ἐνῶ ἐπιέζετο ἀκαταπαύστως ὑπὸ ἐξωτερικῶν πολεμίων, οἱ ἐσωτερικοὶ ἀντίπαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπεβούλευον αὐτὸν οὐδὲν ἥττον ἀδιακόπως. Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἔπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ πράξῃ· δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης, δὲν ἐφείσθη τῆς ζωῆς οὐδὲ τοῦ ἰδίου υἱοῦ Σταυρακίου, οὐδὲ τοῦ ἰδίου ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ Μιχαήλ, οὐδὲ τοῦ ἰδίου ἐγγόνου Νικήτα, καὶ ἐπὶ τέλους ἔπεσεν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης. Ταῦτα πάντα δὲν ἀποδεικνύουσι βεβαίως ψυχὴν ἀγεννῆ. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν σεβασθεῖς τὰ καθιερωθέντα ὑπὸ τῆς ἐβδόμης οἰκουμένης συνόδου καὶ ἀφ' ἐτέρου κυβερνήσας κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ὑγιεινῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἀρχῶν, ὑπῆρξε μετὰ τὸν ἰδρυτὴν αὐτῆς Λέοντα Γ' ὁ συνετώτερος καὶ ἴσως ὁ πρακτικώτερος τῶν βασιλέων ὅσοι ἐπεδίωξαν τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν τοῦ κράτους ἀναβίωσιν.

Δυστυχῶς ἡ μεταρρύθμισις προσέβαλλε τοσαῦτα συμφέροντα ὥστε ἵνα εὐδοκιμήσῃ ὀριστικῶς ἀπῆτειτο ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ νὰ διεξάγῃται ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὸ ἀνδρῶν ἐπιτηδείων ἅμα καὶ γενναίων καὶ καρτερικῶν. Ὁ δὲ μετὰ τὴν δέμνηνον τοῦ Σταυρακίου βασιλείαν διαδεξάμενος αὐτὸν Μιχαήλ ὑπῆρξεν ἄνθρωπος ἀσθενεστάτου χαρακτῆρος. Ὁ Μιχαήλ, καταγόμενος ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ῥαγκαβέ, ἀνῆκεν ὡς ἐκ τῶν πατρικῶν αὐτοῦ παραδόσεων εἰς τὴν μερίδα τῶν μᾶλλον ἀποτόμων ὁπαδῶν τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταβολῆς, διότι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Θεοφύλακτος ἦτο εἰς τῶν μεγιστάνων οἵτινες, τῷ 780, στασιάζσαντες κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου Ε' Νικηφόρον· καὶ ἴσως ἕνεκα τῆς ὁμοφροσύνης ἐγένετο γαμβρὸς τοῦ πρὸ μικροῦ ἐν Βουλγαρίᾳ πεσόντος βασιλέως ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Προκοπίᾳ. Εἰς τὴν προτίμησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς νέας ταύτης εἶχον συντελέσει πιθανῶς καὶ ἄλλαι περιστάσεις· διότι ὁ Μιχαήλ ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ εὐειδῆς ὡς φαίνεται, ὃν κατὰ

τὸν χρονογράφον, *στρογγυλοπρόσωπος, σιτόχρους, καὶ ἔχων μέλαιναν τὴν κόμην καὶ μέλαν τὸ γένειον*· τὸ δὲ ἐξωτερικὸν τοῦτο κάλλος ἐπεκόσμει ψυχὴν μαλακωτάτην. Ἄλλ' ἂν ἡ ἀσθένεια τοῦ χαρακτῆρος δὲν ἦναι προτέρημα οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ, ὡς πρὸς τὸν δημόσιον ἄνθρωπον ἀποβαίνει πολλάκις δεινὸν ἐλάττωμα. Ὁ Μιχαήλ πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς κατὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ ἀντιπράξεως τῶν τε μοναχῶν καὶ τοῦ ἱερατείου ἐν γένει καὶ τῶν μεγιστάνων ὅσοι, ἐξοκειλάντες εἰς μυρίας καταχρήσεις ἐπὶ Εἰρήνης, εἶχον τιμωρηθῆ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, ἀπηλπίσθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ἐμμείνη εἰς τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου πολίτευμα· καὶ αὐτὸς, ὁ υἱὸς καὶ γαμβρὸς ἐπιφανῶν τῆς μεταρρυθμίσεως προμάχων, παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐχθίστων αὐτῆς πολεμίων. Τὸ πρῶτον θῦμα τῆς ὀλεθρίας ταύτης συμμορίας ὑπῆρξε τὸ δημόσιον ταμεῖον, τὸ ὁποῖον ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος εἶχε πληρώσει μετὰ οσαύτης ἐπιτηδειότητος καὶ οἰκονομίας. Οἱ ἐν αὐτῷ συλλεγέντες θησαυροὶ διεσκορπίσθησαν (αὕτῃ εἶναι ἡ λέξις ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μεταχειρίζεται ὁ ἀνώνυμος περὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου συγγραφή) ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰ μοναστήρια, εἰς τοὺς ἀσκητὰς, εἰς τὸν δῆμον, εἰς τὴν σύγκλητον, εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον διαβεβοημένους ἐπὶ καταχρήσεσι μεγιστάνων, ὅτινες, πλὴν τῶν δοθέντων αὐτοῖς χρημάτων, ἀνέλαβον καὶ πολλὰ τῶν δικαίως προαφαιρεθέντων ἀπὸ αὐτῶν κτημάτων. Εἰς τὸν πατριάρχην ἐχορηγήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πεντήκοντα λίτραι χρυσοῦ καὶ εἰς τὸν κλῆρον εἰκοσιπέντε· μετ' οὐ πολὺ δὲ στέψαντος τοῦ Μιχαήλ τὸν ἴδιον υἱὸν Θεοφύλακτον βασιλέα, ἐδόθησαν εἰς μὲν τὸν κλῆρον 100 λίτραι χρυσοῦ, εἰς δὲ τὸν πατριάρχην εἴκοσι πέντε, ἥτοι ἐν ὅλοις 225,000 περίπου δραχμῶν, παρεκτὸς τῶν πολυτίμων ἐκκλησιαστικῶν ἀφιερωμάτων. Ὁ Θεοφάνης λέγει, ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις κατεπλούτισαν τὴν τε χήραν τοῦ Σταυρακίου, μονάσασαν, καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτῆς ὡσαύτως εἰς μοναστήριον κατακλεισθέντας, ὅπερ δὲν σημαίνει ἄλλο εἰμὴ ὅτι οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἐχρησίμευσαν ὡς πρόφασις πλουτισμοῦ πολλῶν μοναχῶν. Τελευταῖον ἵνα ἐξευμενισθῇ ἔτι μᾶλλον ὁ στρατὸς ἐδωρήθησαν εἰς τὰς γυναῖκας τῶν ἐν Βουλγρίᾳ πεσόντων προσφάτως ἀνδρῶν πέντε· τάλαντα, δηλαδὴ κεντηνάρια, χρυσοῦ ἥτοι 560,000 περίπου δραχμῶν. Τὰ χρήματα ἐμοιράζοντο ὑπὸ τῆς Προκοπίας· «αὕτη γὰρ ἦν διατιθοῦσα πάντα τὰ τῆς βασιλείας,» λέγει ὁ Ἀνώνυμος, προσεπιφέρων ὅτι οἱ ὄχλοι ἐμέλισαν ποιή-

ματα καθ' ἕκαστον ἦχον πρὸς εὐφημίαν καὶ πᾶσαν κολακείαν τῆς ἀφειδῶς ὑπὲρ αὐτῶν δαπανώσης ἐκείνης κυβερνήσεως.

Ἄλλ' ἡ μοναχικὴ φατρία δὲν ἤρκειτο εἰς τὰ χρήματα ὅσα ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου· ἤθελε ν' ἀνακτήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τοσοῦτον μέγα ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα αὐτῆς καὶ τὰ συμπαρομαρτοῦντα αὐτῇ κτήματα καὶ ὠφελήματα. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔδει νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸ πάντων μετὰ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Εἶδομεν ὅτι ὁ καλὸς κάγαθος οὗτος ἀνὴρ εἶχε συμπράξει μετὰ τοῦ προηγουμένου βασιλέως εἰς περιστολὴν τῶν παραλόγων ἀξιώσεων τῆς φατρίας ἐκείνης. Ἴσως ὅμως περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Νικηφόρου βασιλείας ὁ πατριάρχης, εἴτε ὑπολαμβάνων οἰκοθεν ὑπερβολικὰς τὰς ὑποχρεώσεις εἰς ἃς ὁ βασιλεὺς καθυπέβαλεν οὐ μόνον τὰ μοναστηριακὰ ἀλλὰ καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, εἴτε δυσωπούμενος ὑπὸ τῶν παρὰ τὸν ἄρχιερέων τοῦ κράτους, εἶχεν ἀρχίσει νὰ διαφωνῇ ὡς πρὸς τὰς διατάξεις ταύτας πρὸς τὸν βασιλέα. Τούλάχιστον λέγεται, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου εἶχε συμβουλευσεὶ τὸν Σταυράκιον νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν κληρὸν διὰ ἐπιεικεστέρου πολιτεύματος, καὶ ὅτι συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαήλ παρὰ τοῦ ὁποίου, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴπομεν, ἐπέτυχεν ἱκανὰς χρηματικὰς δωρεὰς ὑπὲρ ἀρχιερέων καὶ μοναχῶν. Τὸ πνεῦμα λοιπὸν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἦτο παρεσκευασμένον εἰς προσεγγισμὸν τινα πρὸς τὴν μοναχικὴν φατρίαν· καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, τὸν ὁποῖον ἡ φατρία ἐκείνη εἶχε κατακυριεύσει, ἐπέμεινε παρὰ τῷ πατριάρχῃ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παύσῃ ἡ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατοῦσα διάστασις, ἐπῆλθεν ἐπὶ τέλους ἡ ζητούμενη συνδιαλλαγή, καθ' ἣν ὅμως ὁ πατριάρχης ὑπεχώρησεν, ὡς μὴ ὠφείλε, καθ' ὅλα, ἡ δὲ μοναχικὴ φατρία ἐθριάμβευσε λαμπρῶς. Τῷόντι ὁ πατριάρχης καθήρσεν αὐθις τὸν ἱερέα Ἰωσήφ, ἀνεκάλεσεν ὅλας τὰς κατὰ τῶν στασιασάντων μοναχῶν ἀποφάσεις αὐτοῦ καὶ ἐζήτησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προτέραν διαγωγὴν διὰ τοῦ φόβου τὸν ὁποῖον εἶχον ὅτε προηγούμενος βασιλεὺς καὶ αὐτὸς, μήπως διὰ πλείονος αὐστηρότητος ἐπέλθωσι μείζονα δεινὰ· οἱ δὲ μοναχοί, ὧν προΐσταντο πάντοτε ὁ γέρων Πλάτων καὶ ὁ ἡγούμενος τοῦ Στουδίου Θεόδωρος καὶ ὁ ἀδελφὸς τούτου Ἰωσήφ, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ οἵτινες ἀνέκτησαν ἤδη ὅλα αὐτῶν τὰ ἀξιώματα καὶ κτήματα καὶ ὅλην τὴν ἐν τῇ αὐλῇ ἐπιρροὴν, ἠυδόκησαν νὰ βεβαιώσωσιν ὅτι λησμονοῦσι τὰ ἐν

τῷ μεταξὺ «ὡς ὁμότροπα τοῖς πάλαι ἐπὶ τῶν θεοφόρων πατέρων συμβεβηκόσι καὶ ὡσαύτως οἰκονομικῶς παρεωραθεῖσι,» καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα παραχωροῦσιν αὐτὰ «τῷ κυρίῳ τῷ ἐξεταστῇ καὶ ἀποδότῃ τῶν πρακτέων καὶ τῶν ῥητέων.»

Ἡ μοναχικὴ φατρία, παντοδύναμος ἐντεῦθεν γενομένη, ἐτράπη ἤδη καθ' ὅλων ὅσοι δὲν ἡσπάζοντο τὸν καθιερωθέντα ὑπὸ τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου ὅρον, ἥτοι κατὰ τῶν θερμότερων τῆς ὅλης μεταρρυθμίσεως ὁπαδῶν, τοὺς ὑποίους συνέχεε μετὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ παυλιανιτῶν καὶ τῶν ἄλλων ῥιζικωτέρων αἱρέσεων. Τοσοῦτον δὲ ἴσχυε παρὰ τῷ βασιλεῖ, ὥστε κατέπεισεν αὐτὸν νὰ ἐκδώσῃ διάταγμα δι' οὗ ἐπεβάλλετο κεφαλικὴ τιμωρία καθ' ὅλων τῶν ἑτεροδοξούντων. Κατ' εὐτυχίαν ὑπῆρχον εἰσέτι ἐν τῇ κυβερνήσει ἢ ἐν τῇ συγκλήτῳ μετριοπαθέστεροί τινες καὶ συνετώτεροι ἄνδρες, οἵτινες ἀντέστησαν εἰς τὴν ὁλεθρίαν ταύτην ἀπόφασιν, ἀξιοῦντες ὁρθῶς ὅτι οὔτε ἡ πολιτεία οὔτε ἡ ἐκκλησία δικαιοῦνται νὰ καταναγκάζωσι τὰς συνειδήσεις διὰ σωματικῶν ποινῶν· διὰ δὲ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ἀνεκλήθη τὸ διάταγμα ἐκεῖνο. Σημειωτέον ὅτι κατὰ Θεοφάνην, ἡ πρώτη περὶ θανατικῆς ποινῆς ἀπόφασις εἶχε γίνεαι «ταῖς Νικηφόρου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου καὶ ἄλλων εὐσεβῶν εἰσηγήτεσιν.» Καὶ ὅμως τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ πατριάρχης, ἐνδούς ἐπὶ μικρὸν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἄλλων εὐσεβῶν, δηλαδὴ τῆς μοναχικῆς φατρίας, μετέβαλε μετ' οὐ πολὺ γνῶμην, διότι ἂν ἐπέμενε, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς ἤθελε παλινωδῆσαι ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ὑπέδουλώθη εἰς τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστάς, ὥστε μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδει αὐτὸν ἐφαρμόζοντα κατὰ μέρος τὴν πρώτην ἀπόφασιν, καὶ τοι ἐντελῶς ἀνακληθεῖσαν. Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὅτι οἱ συνετοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ὁπαδοὶ κατώρθωσαν πρὸ πάντων νὰ μεταπείσωσι τὸν πατριάρχην καὶ δι' αὐτοῦ ἔπειτα τὸν Μιχαήλ, ἡ δὲ μοναχικὴ φατρία, ἥτις ἀπαύστως περιεστοίχιζε τὸν βασιλέα ἐπέτυχε βραδύτερον εἰς τινὰς περιστάσεις τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ποινικοῦ νόμου κατὰ τῶν ἑτεροδοξούντων.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μοναχικὴ φατρία ἀπεφάσισε συγχρόνως νὰ ποιηθῇ ὅσον ἐνεστί τὸν τε πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους, ἂν καὶ ἐπὶ τῶν πρὸς τὸν Νικηφόρον διενέξεων αὐτῆς, δὲν εἶχε λάβει παρὰ τῶν ξένων ἐκείνων τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν τὴν ὁποίαν ἤλπιζεν. Ἀλλ' ἡ φατρία ἐνόει ὅτι ἐν γένει ὁ πάπας ἦτο πάντοτε πρόθυμος νὰ ὑποστηρίξῃ πάντα

ὅς τις ἤθελε νὰ καθυποβάλλῃ τὴν πολιτείαν εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας κράτος, ὅτι οἱ Φράγκοι ἐξηκολούθουν προστατεύοντες τὸν πάπαν, καὶ ὅτι τοῦτου ἕνεκεν ἀμφοτέραι αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως φυσικοὶ αὐτῆς σύμμαχοι. Εὐρον δὲ καὶ τὸν πατριάρχην Νικηφόρον εἰς τοῦτο πρόθυμον, ἂν ὅχι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τοῦλάχιστον διὰ τὴν ἐπιθυμίαν ἣν εἶχε νὰ ἴδῃ ἀποκατασταθεῖσαν τὴν μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας εἰρήνην. Ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Μιχαὴλ ὁ πατριάρχης ἐπεμψε πρὸς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης Λέοντα γράμματα συνοδικὰ, δι' ὧν διεβίβασε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως αὐτοῦ, καὶ ἐδικαιολογήθη διότι δὲν ἔπραξε τοῦτο πρότερον, ἐπιρρίπτων τὴν εὐθύνην εἰς τὸν προηγουμένως βασιλεύσαντα Νικηφόρον. Συγχρόνως ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἀνέφερεν εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιερέα, ὡς εἰς μεσίτην καὶ διαλλακτὴν, τὰ περὶ τῆς διενέξεως τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν μοναχῶν, καὶ τὰ περὶ τοῦ ἐπιγενομένου συμβιβασμοῦ. Εἰς ταῦτα ὁ πάπας ἀπήντησε κυρῶν μὲν τὰ κατὰ τὴν προκειμένην συνδιαλλαγὴν γερόμενα, ἐπαινῶν δὲ τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ πατριάρχου καὶ ἐπαγγελλόμενος τὴν τήρησιν τῆς εἰρήνης πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐνταῦθα ὅτι ὁ πάπας δὲν ἐπανῆλθε παντάπασιν εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἀπαιτήσεις· δὲν προσέβαλε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ ὃν ἔφερεν ὁ ἡμέτερος πατριάρχης· δὲν ἐκίνησε τὸ ζήτημα τῆς ἀμέσου ἀπὸ τοῦ λαϊκοῦ ἀναρρήσεως τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου· δὲν ἀπήτησε τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἀρχαίας δικαιοδοσίας ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· καὶ ἐν γένει δὲν ἔφερεν εἰς μέσον τὰς κυριαρχικὰς ἐκείνας ἀξιώσεις, αἵτινες καὶ πρότερον καὶ ἔπειτα ἐμελλον νὰ παραγάγῃσι τοσαῦτα σκάνδαλα. Ἡ μετριοπάθεια ἦν καθ' ὅλα ταῦτα· ἔδειξεν ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης δὲν ἐξηγεῖται εἰμὴ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ὅς τις ἐπιθυμῶν πάντοτε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν ἀφορμὴν διενέξεων πρὸς τὴν μοναρχίαν ταύτην. Εἶδομεν τῷ ὄντι ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὁ Νικηφόρος εἶχε συνομολογήσει πρὸς τὸν Κάρολον τὸν μέγαν εἰρήνην, δι' ἧς ἐπετράπησαν εἰς τὴν μοναρχίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἱ παράλεια τῆς Ἑνετίας καὶ τῆς Δαλματίας πόλεις καὶ ἡ τῆς κάτω Ἰταλίας κατοχὴ, διατηροῦντος τοῦ Καρόλου τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κατακτήσεις· ἀλλὰ περὶ ἀναγνώρισεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς δύσεως οὐδεὶς ἐγένετο λόγος ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ. Μικρὸν ἔπειτα ἐπανελή-

φθῆσαν αἱ περὶ Ἑνετίας καὶ Δαλματίας μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Φράγκων διενέξεις, καὶ ἱκαναὶ ἐγένοντο ἕνεκα τούτων ἐχθροπραξίαι ἐν τῇ Ἀδριατικῇ θαλάσῃ μέχρις οὗ ὁ Νικηφόρος περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἔπεμψε τὸν πρέσβυν Ἀρσάφιον πρὸς τὸν κυβερνῶντα τὴν Ἰταλίαν υἱὸν τοῦ Κάρολον Πιπῖνον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διαπραγματευθῇ αὐτῷ περὶ εἰρήνης. Ἐπεμψε δὲ αὐτὸν πρὸς τὸν Πιπῖνον καὶ ὄχι πρὸς τὸν Κάρολον, ἵνα ἀποφύγῃ τὸ περὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ζήτημα. Ὅταν ὁ Ἀρσάφιος ἔφθασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὁ Πιπῖνος εἶχεν ἀποθάνει, ὁ δὲ Κάρολος καλέσας τὸν νέον πρέσβυν εἰς Γερμανίαν ὑπεδέξατο αὐτὸν φιλικῶς, ὑπέσχετο τὴν ἀπόδοσιν πολλῶν κατακτήσεων, καὶ ἐνεχείρισεν αὐτῷ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Νικηφόρον δι' ἧς ἐπανελάμβανε τὴν περὶ ἀναγνώρισεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ἐπιθυμίαν, ἀπονέμων πολλάκις τὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὄνομα εἰς τὸν βασιλεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συναπέστειλε δὲ μετὰ τοῦ Ἀρσαφίου εἰς τὴν βασιλεύουσαν τρεῖς πρέσβεις, οἵτινες ὅμως φθάσαντες ἐν αὐτῇ εὔρον ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον ἤδη τὸν Μιχαήλ. Εὐτυχεστέραν μεταβολὴν πραγμάτων δὲν ἠδύναντο οὗτοι νὰ ἐπιποθήσωσιν. Ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἦτο δοῦλος τῶν γνωστῶν διαθέσεων τῆς μοναχικῆς φατρίας, ἔσπευσε νὰ ἀνταποστείλῃ πρὸς τὸν Κάρολον τὸν ἐπίσκοπον Μιχαήλ, τὸν Ἀρσάφιον, καὶ τὸν πατρίκιον Θεόγνωστον, ἵνα συνομολογήσωσιν ὀριστικὴν εἰρήνην καὶ ἀναγνώρισωσι τὸ αὐτοκρατορικὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς δύσεως ἀξίωμα, ζητήσας προσέτι ὡς νύμφην ἐπὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ Θεοφυλάκτῳ μίαν τῶν συγγενῶν τοῦ Καρόλου. Οἱ πρέσβεις εὔρον τὸν Κάρολον εἰς Ἀκουίςγρανον (Aix-la-Chapelle), ἀνεγνώρισαν αὐτὸν ὡς αὐτοκράτορα ἐν τῇ καθεδρικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ἀπῆλθον ἔπειτα εἰς Ῥώμην, ἵνα κυρώσωσι καὶ αὐτόθι τὴν νέαν συμμαχίαν.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἡσχολήθη ὁ Μιχαήλ κατὰ τοὺς ἐννέα πρώτους μῆνας τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἦτοι ἀπὸ τοῦ ὁκτωβρίου 811 μέχρις ἰουνίου τοῦ 812. Καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐρωτᾷ βεβαίως, πῶς ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κροῦμμος μετὰ τὴν ὁλοσχερῇ αὐτοῦ νίκην ἀφῆκε τὸν βασιλεῖα ἐκεῖνον νὰ μοιράζῃ ἐν ἀνέσει τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου ταμείου, νὰ ἐνθρονίζῃ τοὺς μοναχοὺς εἰς τὰ δημόσια πράγματα, καὶ νὰ περιποιῇται ἐκ παντὸς τρόπου τὸν πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους. Φαίνεται ὅτι ὁ Κροῦμμος διεκωλύθη κατ' ἀρχάς, ἕνεκεν αἰτιῶν τὰς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν, ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμβάλῃ ἀμέσως ἐντὸς τοῦ κράτους,

καὶ ὅτι ἔπειτα ἐνόμισε φρονιμώτερον νὰ ἀσφαλίσῃ τὰ κεκτημένα πλεονεκτήματα διὰ συνομολογήσεως εἰρήνης. Ὅθεν ὑπέβαλε περὶ τούτου προτάσεις. Ὅποῦαί τινες ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς, διότι ὁ Θεοφάνης ὁ λεπτομερέστερον τῶν ἄλλων γράψας περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ, οὐδὲν περὶ αὐτῶν λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Δὲν ἀναφέρει μάλιστα ἐνταῦθα οὔτε ὅτι ἐγένοντο προτάσεις. Ἐπειδὴ ὁμως μετὰ τὴν πρώτην ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἱστορεῖ ὅτι ὁ Κροῦμμος ὁ τῶν Βουλγάρων ἄρχηγός, ἐπρεσβεύσατο αὐθις τὰ περὶ τῆς εἰρήνης πρὸς τὸν Μιχαήλ τὸν βασιλέα, συνάγομεν ἐκ τούτου ὅτι ὁ Βούλγαρος εἶχε καὶ προηγούμενως ἔλθει εἰς διαπραγματεύσεις. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ περιόδῳ ὁ Θεοφάνης ἀναφέρει καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν προτάσεων τῶν τότε γενομένων. Καὶ ἴσως αἱ αὗται ἢ παραπλήσια εἶχον γίνεαι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Κροῦμμου, ἀλλὰ δὲν μνημονεύομεν αὐτῶν ἐνταῦθα, διότι δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν καὶ μέχρι τίνος αἱ προηγούμεναι ἦσαν ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰς μεταγενεστέρας.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἐγένοντο δεκταὶ καὶ ὅτι τῇ 17 ἰουνίου 812 ὁ Μιχαήλ ἐξεστράτευσεν κατὰ τῶν ἐμβαλόντων ἤδη εἰς τὴν Θράκην Βουλγάρων, συνοδευθεὶς ὑπὸ τῆς Προκοπίας μέχρι Τσουρουλοῦ, ἣτις κεῖται νοτιοανατολικῶς τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκεῖθεν εἰς Σηλυβρίαν καὶ Βυζάντιον. Ἀλλὰ διὰ τὴν παρουσίαν τῆς Προκοπίας ἡ ἐκστρατεία ἐβαινεν ὅπως οὖν βραδέως, καὶ ὁ στρατὸς ὅστις δυσμενῶς εἶδε τὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Νικηφόρου γενομένην εἰς τὰ πράγματα τροπὴν, καὶ ἀπέδιδεν αὐτὴν εἰς τὴν βασιλισσαν, ἐτι μᾶλλον δυσηρεστήθη διὰ τὴν ἀξίωσιν ἣν αὕτη ἐπεδείκνυε νὰ ἀναμιγνύεται καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα. Ὅθεν ἠναγκάσθη ἡ Προκοπία νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκ Τσουρουλοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Κροῦμμος ἐκυρίευσεν τὴν Δεβελτὸν, πόλιν ἀρχαίαν κειμένην ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θράκῃ, μετονομασθεῖσαν βραδύτερον Ζαγορᾶν, ὅπως καὶ σήμερον καλεῖται, καὶ αἰχμαλωτεύσας τοὺς κατοίκους αὐτῆς σὺν τῷ ἐπισκόπῳ, μετόκισεν αὐτοὺς εἰς Βλαχίαν. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία ἠῤῥξῃσε τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἂφ' ἧς ὁ Νικηφόρος διέλυσε τὸ πολέμιον τῆς μεταβολῆς μέρος αὐτοῦ, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐξ ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, παυλιανιτῶν καὶ εἰκονομάχων, ὡς ἔλεγον αὐτοὺς οἱ ἀντίπαλοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ οὐδεμίαν εἶχε συμπάθειαν πρὸς τὰ φρονήματα τοῦ Μιχαήλ, οὐδὲ πεποιθήσιν εἰς τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ ἰκανότητα. Τὰ τάγματα τοῦ ὁ-

ψικίου καὶ τῶν θρακησίων ἐτράπησαν εἰς ὕβρεις κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἀφοῦ κατεσίγασεν αὐτὰ διὰ δωρεῶν καὶ παραινήσεων, ἔπειτα, ἀντὶ νὰ προελάσῃ κατὰ τῶν πολεμίων, ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καταλιπὼν τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν εἰς τὴν τύχην αὐτῶν. Τότε τὰ στρατεύματα ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνος, ὑποχωρήσαντα ἢ διαλυθέντα, πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὰ τὰ τάγματα τῶν στρατιωτικῶν ἀποικιῶν, αἵτινες εἶχον συγκροτηθῆ ἐπὶ Νικηφόρου εἰς τὰς Σκλαβινίας. Ἐντεῦθεν δ' ὠφελοῦμενοι οἱ Βούλγαροι εὐχερῶς ἐλεηλάτησαν πᾶσαν τὴν χώραν περὶ Ἀγχίαλον καὶ τὸ Κάστρον Προβάτου, καὶ Βέροϊαν, καὶ Νίκαιαν (σημ. Κουλελῆ) καὶ Φιλιππούπολιν, καὶ Φιλίππους καὶ Στρυμόνα (τὴν πάλαι Ἀμφίπολιν, νῦν δὲ Κοντέσσαν ἢ Ῥαντίνναν).

Ὁ Μιχαήλ, ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἡσχολεῖτο ἐν τούτοις εἰς τὸν σωφρονισμόν τῶν ἀντιδοξούντων, ὅπερ δὲν ἦτο εὐκόλον, διότι. κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Θεοφάνους, ὅ,τε στρατὸς καὶ οἱ πλεῖστοι κάτοικοι τῆς Θράκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπρέσβευον τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀναφανδὸν κατεκραύγαζον κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναχῶν, ἀναφανδὸν ὑψόλουν τὴν μνήμην τοῦ Κωνσταντίνου Ε', μακαρίζοντες αὐτὸν, ὡς κατὰ Βουλγάρων ἀριστεύσαντα δι' ἣν εἶχεν εὐσέβειαν, καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν εἶχον ἀποφασίσει νὰ καταφύγωσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ μεγάλου ἀνδρός, καίτοι τυφλοὺς ὄντας, καὶ νὰ μεταφέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὸ στρατόπεδον ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἄκρᾳ τῆς θρακικῆς χερσονήσου Πανόρμου, ὅπου ἐφρουροῦντο, ὡς γνωρίζομεν. Ὁ Μιχαήλ σοφὸν διανοηθεὶς, ὡς ἄξιοι Θεοφάνης, πολλοὺς τῶν νεωτεριστῶν διὰ πληγῶν κατεπτόησεν· ἔπειτα ἐγλωσσοκόπησε μέχρι θανάτου τὸν ἐρημίτην Νικόλαον τὸν ἐξακιονίτην, ὅστις πανδήμως ἡγόρευε κατὰ τῶν εἰκόνων· ἕτερον δὲ τινα, Νικόλαον ὡσαύτως καλούμενον, κατ' ἀρχὰς ὁμόφρονα ἐκείνου ὄντα καὶ μετὰ ταῦτα βεβαιώσαντα ὅτι μετανοεῖ, περιήγαγεν ἐν θριάμβῳ ἐξομολογούμενον τὰ ἑαυτοῦ ἁμικρτήματα, καὶ ἐπὶ τέλους δυσπιστῶν πάλιν κατέκλεισεν εἰς μοναστήριον· ἐξώρισεν ἐν ταύτῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πολλοὺς παυλιανίτας τῆς Θράκης καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μετέφερε τοὺς ταλαιπώρους υἱοὺς τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἀπὸ Πανόρμου εἰς Ὀφιοῦσσαν, μικρὰν τῆς Προποντίδος νῆσον (ἣτις καλεῖται σήμερον Ἀφξία, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους ἡδὴ ὠνομάζετο Ἀφουσία) ἵνα φρουρῶνται αὐτόθι ἀσφαλέστερον· καὶ ἐπὶ πᾶσι συγκαλέσας τὰ περιλιπόμενα τοῦ στρατοῦ

τάγματα εἰς Μαγναῦραν, ἐπεχείρησε νὰ σωφρονίσῃ αὐτὰ διὰ θεολογικῶν ἀγορεύσεων καὶ παραινέσεων.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα κατ' οὐδέν συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσωσι τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες ἐξηκολούθησαν ἀνέτως τὰς ἐν τῇ Θράκῃ καὶ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ δηώσεις ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μηνὸς μέχρι τοῦ ὀκτωβρίου. Τότε ὁ Κροῦμμος ἐπεμφεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν ὀρχόντων, ὀνόματι Δαργαμηρὸν, ὅστις προέτεινε πρὸ πάντων τὴν ἀνανέωσιν τῶν σπονδῶν, αἵτινες ἐγένοντο ἐπὶ Θεοδοσίου Γ', τοῦ ἐν ἔτει 716 ἐπὶ ὀλίγους μῆνας βασιλεύσαντος (σελ. 343—347). Αἱ σπονδαὶ αὗται διελάμβανον, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, ὅτι τὰ ὅρια τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους θέλουσιν ἄρχεσθαι ἀπὸ Μηλεῶνων τῆς Θράκης, καὶ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις θέλει τελεῖ εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν Βουλγάρων ἐσθῆτας καὶ κόκκινα δέρματα μέχρι τῆς ἀξίας 30 λιτρῶν χρυσοῦ κατ' ἔτος, ἧτοι 33,000 περίπου δραχμῶν. Καὶ λέγονται μὲν αἱ συνθήκαι αὗται συνομολογηθεῖσαι καὶ ἄλλοτε πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ κατὰ πρῶτον νῦν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν χρονογράφων, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ ὑφ' ἡμῶν ἐμνημονεύθησαν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Γ', εἶναι δὲ καὶ ἀσφαεῖς, διότι δὲν γνωρίζομεν τὴν θέσιν τῶν Μηλεῶνων, ἃν καὶ πρέπη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι διὰ τῶν ὁρίων τούτων ἐθυσιάζετο ἀξιόλογον τῆς Θράκης μέρος, ἀφ' οὗ ὁ Κροῦμμος, ὁ μέχρι τῆς Μακεδονίας προελάσας, καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀμυχανίᾳ γινώσκων τὸν ἀντίπαλον, ἠύχαριστεῖτο εἰς τοῦτο τὸ σύνορον· ἐπὶ πᾶσιν, ἴσως συνωμολογήθησαν τοιαῦται συνθήκαι ἐπὶ τοῦ ἀθλίου ἐκείνου βασιλέως, ἀλλὰ μικρὸν ἔπειτα διέρρηξαν βεβαίως αὐτὰς οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὅπως δὴποτε, τούτων τῶν συμβάσεων τὴν ἀνανέωσιν ἐπρότεινεν ὁ Κροῦμμος, προσθεὶς ὅμως εἰς αὐτὰς νῦν δύο νέους ὅρους· πρῶτον τὴν ἀμειβίαν ἀπόδοσιν τῶν προσφύγων, εἴτε πολιτικῶν, εἴτε μὴ· δεύτερον τὴν ὑποχρέωσιν τῶν ἐμπορευομένων ἐν ἑκατέραις ταῖς χώραις νὰ δηλώσῃ τὰ παρ' αὐτῶν εἰσκομιζόμενα ἐμπορεύματα εἰς τὰς ἁρμοδίας ἀρχάς, αἵτινες ἐμύλλον νὰ ἐξελέγχωσι τὰς δηλώσεις ταύτας, καὶ ἐπὶ τῇ βῆσει τῆς τοιαύτης δηλώσεως νὰ ἐπιβάλλωσι τὸ πληρωτέον τέλος. Διεμήνυσε δὲ ὁ Κροῦμμος τῷ βασιλεῖ, ὅτι ἐὰν δὲν σπεύσῃ νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην, θέλει ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς πόλεως Μεσημβρίας. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐνόμισε πρέπον νὰ παραδεχθῇ τὰς προτάσεις ταύτας, κυρίως ἵνα μὴ ὑποδῶσῃ τοὺς πρόσφυγας, καὶ κατὰ τοῦτο ἔπραξε καλῶς, ὡς θέλομεν ἐξηγήσει μετ' οὐ πολὺ ἀκριβέστερον.

ἄλλ' ὥφειλεν ἀμέσως νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς Μεσημβρίας, ἣν ἐπολιορκήσεν ὁ Κρούμμος μεσοῦντος τοῦ ὀκτωβρίου, ἅμα δηλαδὴ μαθὼν, ὅτι αἱ περὶ εἰρήνης προτάσεις αὐτοῦ ἀπεκρούσθησαν. Δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς οὐδὲν ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι ἄραψ τις μηχανικὸς ἄριστος, ὅστις εἶχε καταφύγει κατ' ἀρχὰς πρὸς τοὺς ἡμετέρους, ἐπ' ἔσχάτων δὲ ἠὲτομόλησεν ἀπὸ τῶν ἡμετέρων πρὸς τοὺς Βουλγάρους, κατεσκεύασε παρ' αὐτοῖς τὰς ἀναγκαίας πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ διεύθυνεν αὐτὰς ἐπιτηδεύοντα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὴν 1 νοεμβρίου ὁ βασιλεὺς, ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πρὸς διακλυσιν τῆς πολιορκίας ἐκείνης, ἀπεφάσισε πάλιν νὰ συζητήσῃ τὰς προτάσεις τοῦ Κρούμμου, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνεκρότησε συμβούλιον πολὺ μεγαλῆτερον τοῦ προτέρου, ἐν ᾧ παρήσαν καὶ οἱ μητροπολίται Νικαίας καὶ Κυζίκου. Ἐν τῷ συμβουλίῳ τούτῳ ἐγένοντο μακρὰ καὶ ἐναγώνιοι συζητήσεις. Οἰαδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ περὶ τῶν ὁρίων ἀπαίτησις, τὸ συμβούλιον δὲν ἐδυσκολεύθη, φαίνεται, νὰ παραδεχθῇ αὐτήν. Ἡ περὶ τῶν ἐτησίων δώρων ἀξιώσις, εἰ καὶ προσέβαλλε τὴν τιμὴν τοῦ κράτους, ἐγένετο οὐδὲν ἥττον ὡσαύτως δεκτὴ. Ἡ περὶ τῆς ἐξελέγξεως τῶν εἰσαγομένων ἐμπορευμάτων ὑποχρέωσις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀκριβοῦς τῶν τελῶν πληρωμῆς ἐλέγετο μὲν ἀμοιβαία, πράγματι ὅμως ἐμελλε νὰ ἀποβῇ πολὺ ἐπαχθεστέρα εἰς τοὺς ἡμετέρους ἢ εἰς τοὺς βουλγάρους, διότι ἡ Βουλγαρία ἐδέχετο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐμπορεύματα πολὺ πλείονερα τῶν ὅσα ἐξέπεμπεν εἰς αὐτήν. Καὶ τοῦτον ὅμως τὸν ὅρον ἐφάνη εὐδιάθετον τὸ συμβούλιον νὰ παραδεχθῇ, ἡ δὲ συζήτησις περιεστράφη κυρίως εἰς τὴν περὶ ἀμοιβαίας ἀποδόσεως τῶν προσφύγων πρότασιν. Δὲν ἤξεύρομεν ἂν οἱ ἐκ Βουλγαρίας πρόσφυγες ἦσαν πολυάριθμοι. Ὁ μὲν Θεοφάνης λέγει αὐτοὺς ὀλίγους ὄντας, ἄλλοι δὲ ἀξιούσιν, ὅτι ἦσαν πολλοὶ, καὶ ὅτι μάλιστα δλόκληρος βουλγαρικὴ φυλὴ, φεύγουσα τὴν κυριαρχίαν τοῦ Κρούμμου, καὶ ἐγκατασταθεῖσα ἐντὸς τοῦ κράτους, προέκειτο ἤδη νὰ ἀποδοθῇ. Ἀλλ' εἴτε πολλοὶ εἴτε ὀλίγοι ἦσαν οἱ πρόσφυγες οὗτοι, εἶχον ἀσπασθῇ τὸ χριστιανικὸν θρησκεισμα, ὥστε ἀποδιδόμενοι εἰς τοὺς ὁμοφύλους ἐμελλον πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ τιμωρηθῶσι καὶ διὰ τοῦτο, εἰς τοῦτο δὲ πρὸ πάντων καὶ εὐλόγως ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐδίστασε νὰ συναινέσῃ. Αἱ γνώμαι διηρέθησαν. Ἀφ' ἐνὸς ὁ βασιλεὺς, καὶ ὁ πατριάρχης καὶ οἱ μητροπολίται ἤξιουν νὰ συνομολογήσωσιν εἰρήνην διὰ πάσης

θυσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ κακοὶ σύμβουλοι κατὰ Θεοφάνην, ἐπρέσβευον ὅτι τὸ κράτος ἤθελεν ἐξευτελισθῆ δεινῶς, καὶ ἡ θρησκεία καιρίως προσβληθῇ, ἐὰν ἀπεδίδοντο οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι πρὸςφυγες. Εἶναι πρόδηλον ὅτι τὴν εἰρήνην ἐπέζητει ἐκ παντὸς τρόπου ἰδίως ἡ κληρικὴ μερίς, ἣτις μικρὸν, ὡς πάντοτε, φροντίζουσα περὶ τῆς τιμῆς τοῦ κράτους, καὶ τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ καθήκοντος, ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ τὸν πόλεμον, ἵνα μὴ τυχὸν νικήσαντος τοῦ στρατοῦ, ὑπερισχύσῃ αὐτῆς δι' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως. Τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ ζήλου ὃν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐπεδείξατο ὁ Θεοφάνης, καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐφήφισαν ὁ βασιλεὺς, ὁ πατριάρχης καὶ οἱ μητροπολῖται, οὓς ἅπαντας εἶχε κατακυριεύσει, ὡς γνωρίζομεν, ἡ κληρικὴ μερίς.

Ναὶ μὲν ὁ Θεοφάνης ἀφοῦ ἀνέφερεν ὅτι κακοὶ σύμβουλοι ἀντέστησαν εἰς τὴν ἐπὶ τοῖς ὅροις ἐκείνοις συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, συγκαταλέγει μετὰ αὐτῶν, καὶ ὡς προεξάρχοντα τῆς τοῦ πολέμου γνώμης παρίστησι τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ὅστις ἐν τούτοις ἦτο εἰς τῶν στύλων τῆς κληρικῆς μερίδος. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι συμβαίνει πολλάκις καὶ εἰς τὰ κάλλιστα πειθαρχοῦντα πολιτικὰ συστήματα, συμβαίνει δηλαδὴ νὰ διαφωνήσῃ τις ἐπὶ ὠρισμένου ζητήματος πρὸς τοὺς ἰδίους φίλους καὶ νὰ συνταχθῇ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου μετὰ τῶν ἀντιπάλων. Καὶ ἔπειτα ἐγένετο ἅλῃ γε τοιαύτη λιποταξία τοῦ Στουδίτου εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν; Ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία ὁμιλοῦσα περὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ πολέμου ψηφισάντων, οὐδόλως ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Στουδίτου, λέγει δὲ ῥητῶς ὅτι κύριος τῆς γνώμης ταύτης πρόμαχος ἦτο ὁ μάξιστρος Θεόκτιστος. Πλὴν τούτου ἀπίθανον φαίνεται ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πατριάρχης, οἵτινες παντελῶς εἶχον ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Στουδίτου, ἐπέμειναν οὐδὲν ἥττον ἐπὶ τοσοῦτον σπουδαίου ζητήματος ἀντιλέγοντες εἰς αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Θεοφάνης παρίστησι τὸν Στουδίτην ὡς ἀντίπαλον ναί. Ὁ Θεοφάνης ὅμως δὲν ἔδειξε ποτὲ πολλὴν πρὸς αὐτὸν συμπάθειαν· ἰσάκις ἀνέφερεν ἀνέφερεν αὐτόν, ἀνέφερεν ἢ ἀποδοκιμάζων δόξαν αὐτοῦ τινά, ἢ ἀδιαφορῶν καὶ ἐπιχαίρων μάλιστα ἐπὶ τοῖς παθήμασιν αὐτοῦ. Ὅθεν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποπτεῖσωμεν ὅτι, καίτοι ἀνήκων εἰς τὴν αὐτὴν μερίδα, εἶχε προσωπικὴν τινὰ ἀφορμὴν δυσαρесκείας πρὸς αὐτόν· καὶ ἐπειδὴ ἦτο ἄνθρωπος ἐμπλῆς, οὐδὲ ἐδίστασέ ποτε νὰ μεταχειρισθῇ τὸ ὅπλον τῆς συκοφαντίας κατὰ παντὸς πολεμίου, ἵσως ὠφελήθῃ ἀπὸ τῆς

προκειμένης περιστάσεως, ἵνα παραστήσῃ τὸν Στουδίτην ὡς ὑπέρμαχον γνώμης, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ὑπελάμβανεν ἐπὶ τοσοῦτον ὀλεθρίαν, ὥστε ἀφοῦ ἐπολέμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων, κατεστιγμάτισεν ἔπειτα τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς τασσομένους διὰ ποικιλωτάτων ὀνομάτων, ἀποκαλῶν αὐτοὺς κακοὺς συμβούλους, κακοσυμβούλους, παρασυμβούλους, παρασυμβουλευτὰς, αἰτίους τῆς κοινῆς ἀπωλείας, καὶ ὑπὸ ψυχολέθρου οἰήσεως ἐμφορουμένους.

Αἱ γνώμαι λοιπὸν διηρέθησαν ἐν τῷ συμβουλίῳ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπέρσχυσαν αὐθις οἱ πρεσβεύοντες, ὅτι δὲν πρέπει ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ παραδώσῃ τοὺς πρόσφυγας. Ἡ ἀπόφασις ἦτο γενναία, ἔπρεπεν ὅμως νὰ παρακολουθήσῃ αὐτὴν ἀμέσως ἐπιχειρημά τι ἐπιτήδειον νὰ σώσῃ τὴν Μεσημβρίαν. Καὶ ὑπῆρχεν εἰσέτι πρὸς τοῦτο καιρὸς, ἐάν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀναβολῆς διετάσσοντο τὰ ἀπαιτούμενα. Ἀλλὰ διὰ νὰ κατορθωθῇ τι τοιοῦτο, ἔπρεπε νὰ ἄρχῃ τοῦ κράτους ἀνὴρ οἷος ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ οὐχὶ ὁ Μιχαήλ, ὅστις πρὸ πάντων φοβούμενος τὸν ἴδιον στρατὸν, ἔμεινε πάλιν μὲ χειρὰς ἐσταυρωμένας προσδοκῶν τὴν ἐκβασιν τῆς πολιτορχίας, μέχρις οὗ τῇ 5 νοεμβρίου ἐφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ ἐλεεινὴ τῆς ἐκβάσεως ταύτης ἀγγελία. Οἱ Βούλγαροι ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως καὶ κατέλαβον αὐτὴν, ὅπως τὴν Δεβελτόν. Εὗρον δὲ ἐν αὐτῇ πλῆθος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐκ ὀλίγην προμήθειαν ὑγροῦ πυρὸς καὶ 36 σίφωνας χαλκοῦς δι' ὧν ἐξηκοντίζετο τὸ ὑγρὸν τοῦτο πῦρ.

Οὐδὲν ἦττον ἀπὸ νοεμβρίου μέχρι φεβρουαρίου οὐδεμίᾳ ἀναφέρεται νέα τῶν Βουλγάρων ἐχθροπραξία εἴτε ἔνεκα τοῦ χειμῶνος, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ ἤρχισα τότε νὰ παρασκευάζεται, ἵνα δυνηθῇ τὴν ἄνοιξιν τοῦλάχιστον νὰ ἀντιπαρταχθῇ κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ ἐπὶ τούτῳ διέταξε γενικὴν εἰς ὅλα τὰ θέματα στρατολογίαν, ἰδίως δὲ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηκολούθει πολιτευόμενος εἰς τρόπον ἥκιστα ἐπιτήδειον νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν στρατὸν καὶ ἐν γένει τοὺς φίλους τῆς μεταρρυθμίσεως. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους πολυάριθμοι μοναχοὶ τῆς Συρίας, φεύγοντες τὴν καταδρομὴν τῶν μωαμεθανῶν, προσῆλθον εἰς Κύπρον, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν πολλοὶ συνέρρευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ κυβερνήσις ἐδωρήσατο εἰς τοὺς τελευταίους, τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει προσφυγόντας, μοναστήριον ἐπίσημον, λέγει ὁ Θεοφάνης, εἰς δὲ τοὺς

ἐν Κύπρῳ ἐναπομείναντας, παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἐξαιρέτων περιποιήσεων, ἀπεστάλη τάλαντον χρυσοῦ, ἥτοι 100 λίτραι, ἰσοδυναμοῦσαι πρὸς 108,000 δραχμῶν. Πλὴν τούτου, ἀποθανόντος τότε τοῦ γηραιοῦ Πλάτωνος, ἐτελέσθη λαμπρὰ καὶ πανηγυρικὴ αὐτοῦ κηδεία. Ταῦτα δὲ πάντα ἠρέθιζον τὴν ἀντιμοναχικὴν μερίδα.

Κατὰ μῆνα φεβρουάριον τοῦ 813 δύο χριστιανοὶ φυγόντες ἐκ Βουλγαρίας ἀνήγγειλαν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι ὁ Κροῦμμος παρασκευάζει νέαν γενικὴν ἐπιδρομὴν. Τότε ἐξῆλθεν ὁ Μιχαήλ ἐκ τῆς πόλεως μετὰ τῶν ταγματῶν ὅσα ἔφθασαν νὰ συγκεντρωθῶσιν ἐν αὐτῇ, καὶ προεχώρησε μέχρις Ἀδρικνουπόλεως, μὴ λαθὼν χρεῖαν νὰ προβῇ περὶ τέρῳ διότι νόσος λοιμώδης διαδοθεῖσα ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Κροῦμμου καὶ ἐπαγαγοῦσα εἰς αὐτὸν πολλὴν φθοράν, ἠνάγκασε τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων νὰ ὀπισθοδρομήσῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ κακῶς ὠφελήθη ἐκ τοῦ ἀπρὸςδοκίμου τούτου πλεονεκτήματος. Δὲν θέλομεν ἐλέγξει αὐτὸν, ὅπως ὁ Σλόσσερ, διότι δὲν κατεδίωξε τοὺς πολέμους· χειμῶνος ἔτι ἐπικρατοῦντος, καὶ τοῦ στρατοῦ μὴ ἀπαρτισθέντος, πᾶσα ἐπιδρομὴ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας ἤθελεν εἶναι ἐπισφαλής, ὅσηνδῆποτε καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὴν ζημίαν ἣν ἔπαθεν ὁ Κροῦμμος. Ἀλλ' ὁ Μιχαήλ ἠδύνατο καὶ ὤφειλε νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τὸν ὁσημέραι συνερχόμενον ἐν Κωνσταντινουπόλει στρατὸν, καὶ νὰ ἐπαρκέσῃ δαψιλῶς εἰς τὰς χρεῖας αὐτοῦ, ἵνα ἔχῃ αὐτὸν πρόθυμον εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ προσεχοῦς ἔαρος. Ἀντὶ ὅμως τούτων πάντων ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπέδωκε τὸ τελευταῖον εὐτύχημα εἰς τὰς μεσιτείας τοῦ πατριάρχου Ταρσίου, καὶ ἀπελθὼν θριαμβικῶς μετὰ τῆς Προκοπίας εἰς τὸν τάφον τοῦ ὁσίου ἀνδρός, ἐτέλεσε λαμπρὰ αὐτοῦ μνημόσυνα καὶ ἡμφίασε τὸν τάφον ἐκείνον διὰ πετάλων ἀργυρῶν λιτρῶν 95. Βεβαίως οἱ μεταρρυθμισταὶ ἠύλαβον τὴν μνήμην τοῦ Ταρσίου, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ δὲν ἐπεδοκίμαζον τὴν ματαίαν ταύτην τῶν χρημάτων χρῆσιν, πολὺ δὲ περισσότερον ἐγόγγυσεν ὁ στρατὸς, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐπεκράτει πάντοτε τὸ φρόνημα τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως.

Κατὰ τοὺς μῆνας μάρτιον καὶ ἀπρίλιον συνῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁλος ὁ στρατὸς, τοῦ ὁποίου ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου τοῦ προηγουμένου ἔτους διετάχθη ἡ συγκέντρωσις. Ὁ στρατὸς οὗτος ἦτο πολυάριθμος, διότι παρεκτὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν ταγματῶν καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, προσῆλθον ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἅπαντα τὰ τάγματα

τῶν Λυκαόνων, τῶν Κιλικίων, τῶν Ἰσαύρων, τῶν Καππαδόκων, τῶν Γαλατῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Ἦτο δὲ καὶ καλῶς συγκεκροτημένος ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν γνωστῶν αὐτοῦ ἀνωτέρων στρατηγῶν. Τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ ἡγεῖτο ὁ Ἰωάννης Ἀπλάκης, περὶ οὗ ἄλλο μὲν οὐδὲν ἠξεύρομεν, εἰμὴ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἀγωνισθεὶς μετὰ πολλῆς ἀνδρείας ἔπεσεν ἡρωϊκῶς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλὰ τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα μαρτυρησῇ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἀρμενίων πιθανῶς καὶ ἦτο υἱὸς τοῦ πατρικίου καὶ στρατηγοῦ ὡσαύτως τῶν ἀρμενικῶν διατελέσαντος Βάρδα, ὅστις μετασχὼν τῆς κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ τῆς Εἰρήνης ἐν ἔτει 780 γενομένης συνωμοσίας, ἐμαστιγώθη τότε καὶ ἐξωρίσθη. Ὁ Λέων καταταχθεὶς ἔπειτα ἐν τῷ ἀνατολικῷ στρατῷ διεκρίθη ἔνεκα τῆς ἀξίας αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ τότε στρατηγοῦ τῶν ἀνατολικῶν Βαρδανίου τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου στασιάζαντος, καὶ ἐπὶ τῆς στάσεως ἦτο ἤδη εἰς τῶν ὑποστρατῆγων τοῦ Βαρδανίου, ἔχων συναδέλφους τὸν Μιχαὴλ τὸν ἐπιλεγόμενον μὲν Τραυλὸν, καταγόμενον δὲ ἐξ Ἀμορίου τῆς Φρυγίας, καὶ Θωμᾶν τὸν γεννηθέντα παρὰ τὴν λίμνην Γαζουροῦ τῆς Καππαδοκίας. Ἐπειδὴ οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπρωταγωνίστησαν βραδύτερον ἐν τῷ κράτει, πολλὰ κατὰ τὴν συνήθειαν ἐπενοήθησαν καὶ ἱστορήθησαν περὶ τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου διηγημάτια, καὶ ἰδίως ἐθρυλεῖτο ὅτι ὁ Βαρδάνιος μέλλων νὰ στασιάσῃ, εἶχε συμβουλευθῇ περὶ τῶν μελετωμένων ὑπ' αὐτοῦ μοναχόν τινα ὅστις αὐτὸν μὲν ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψῃ τοῦ ἐπιχειρήματος, προειπὼν ὅτι θέλει ἀποτύχει· περὶ δὲ τῶν τριῶν ὑποστρατῆγων αὐτοῦ προεφήτευσεν, ὅτι ὁ μὲν Λέων καὶ ὁ Μιχαὴλ θέλουσι βασιλεύσει, ὁ δὲ Θωμᾶς θέλει μὲν ἐπιβάλλει ὡσαύτως χεῖρα ἐπὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἀλλὰ πέπρωται νὰ τιμωρηθῇ διὰ τοῦτο οἰκτρῶς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Βαρδανίου ὁ μὲν Θωμᾶς δὲν ἐχωρίσθη ἀπὸ αὐτοῦ μέχρι τέλους, ὁ δὲ Λέων καὶ ὁ Μιχαὴλ ἔσπευσαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Νικηφόρου καὶ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ματαίωσιν τοῦ ἐπιχειρήματος ἐκείνου. Ὁ Νικηφόρος ἀντήμειψε τότε τὴν πίστιν αὐτῶν, χάρις εἰς ἕκαστον ἀνὰ ἓνα βασίλειον οἶκον, καὶ διορίσας αὐτοὺς εἰς ἀνώτατα ἐν τῷ στρατῷ ἀξιώματα. Κατόπιν ὁ Λέων στρατηγῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶχε διαπρέψει εἰς διαφόρους κατὰ τῶν μωαμεθανῶν ἀγῶνας, ἀλλὰ νέος ὢν καὶ πρὸς τὰς ἡδονὰς ἐκδοτος, κατελήφθη ἀπροσδοκῆ-

τως ἐν μηνὶ φεβρουαρίῳ 811 ὑπὸ μοίρας τινὸς τῶν πολεμίων, καὶ μόλις διασωθεὶς ἀπώλεσε τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ ταμεῖον, περιέχον 1300 λίτρας ἥτοι 1,404,000 δραχμῶν, δι' ὃ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Ἄμα ὅμως βασιλεύσαντος τοῦ Μιχαήλ Ῥαγκαθέ, ὁ Λέων ἀνεκλήθη διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ φίλου αὐτοῦ Μιχαήλ τοῦ Τραυλοῦ, καὶ προεχειρίσθη στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἦγεν ἡδὴ μεγάλην καὶ κρατίστην τῷ στρατοῦ μοῖραν, ἐνῶ ὁ Μιχαήλ προῖστατο τῶν λεγομένων φοιδεράτων, ἥτοι τῶν ξένων μισθοφόρων. Οἱ στρατηγοὶ λοιπὸν ἦσαν ἄνδρες δεδοκιμασμένοι καὶ ὁ στρατὸς πολυάριθμος, ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος οὐδεμίαν εἶχε πίστιν πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαήλ, καὶ ἐντελῶς ἀπεδοκίμαζε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα, εἰς ὃ εὐλόγως ἀπέδιδε τὴν τε παραλυσίαν τοῦ κράτους, καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ταπείνωσιν αὐτοῦ. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ τὰ πνεύματα, ὅτε τῇ 12 μαΐου ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ ἐπεχείρησε νέαν καὶ μεγάλην κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρατείαν. Δυστυχῶς ἡ Προκοπία ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ συνοδεύσῃ πάλιν τὸν σύζυγον αὐτῆς καὶ, τὸ χερίστον, ἀφικομένη περὶ τὴν Ἡράκλειαν, ἐπεχείρησε νὰ συστήσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὸν στρατὸν, προτρέπουσα αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῇ μὲν γενναίως, νὰ διαφυλάττῃ δὲ καὶ σκέπῃ τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα. Ἡ ἄτοπος αὕτη τῆς βασιλίσσης ἐπέμβασις, ἥτις κατὰ τὸ προηγουμένον ἔτος ἐγένετο πρόξενος πολλῆς δυσαρεσκείας, παρώξυνεν αὐτῇς τοὺς στρατιώτας τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσιν ὅτι αὕτη ἦτο ἡ ἰδιόζουσα προστάτις τῆς μερίδος, ἥτις ἀνέτρεψε τὴν μεταρρύθμισιν. Ἐντεῦθεν γενικὴ ἐπεκράτησε κατακραυγὴ, καὶ πολλὰ ἠκούσθησαν λοιδορίαι καὶ δυσφημίαι κατὰ τοῦ Μιχαήλ καὶ τῆς Προκοπίας, ἥτις ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ ἡ ἀποχώρησις τῆς βασιλίσσης δὲν κατηύνασε τὰ πνεύματα. Τὴν ταραχὴν αὐτῶν ἠΐξησεν ἔκλειψις ἡλίου συμβᾶσα τῇ 4 μαΐου. Τὰ δὲ νέα στρατιωτικὰ ἀμαρτήματα εἰς τὰ ὁποῖα περιέπεσαν ὁ βασιλεὺς, δὲν ὑπερῆξαν ἐπιτήδεια νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐκ τοσοῦτων αἰτιῶν κορυφωθείσαν ἀθυμίαν τοῦ πλήθους. Τῷ ὄντι ἀντὶ νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἵνα διακωλύσῃ τὸν Κροῦμμον ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν συμφορὰν ἣν ἐπαθε πρὸ τριῶν μηνῶν, ἀντὶ τοῦλάχιστον νὰ πολιορκήσῃ τὴν Μεσημβρίαν ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ ἀξιόλογον τοῦτο φρούριον, καὶ περισπάσῃ τὸ κοινὸν πνεῦμα δι' ἐνεργοῦ τινος ἐνασχολήσεως, ὁ Μιχαήλ διήγαγεν ἅπαντα τὸν μαῖον μῆνα περιφερόμενος εἰς τὴν Θράκην καὶ

μεταδίδων τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ στρατοῦ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς εὐρείας ἐκείνης χώρας διὰ τῶν πολυειδῶν καταπιέσεων, εἰς τὰς ὁποίας οὗτοι ἐξετέθησαν. Καὶ ἐν τούτοις περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἰουνίου ὁ Κρούμμος συγκροτήσας νέον στρατὸν ἐνέβαλεν εἰς τὴν Θράκην, καὶ ἐστρατοπέδευεν εἰς Βερσινικίαν, δέκα περίπου λεύγας ἀπέχουσιν τοῦ βασιλικοῦ στρατοπέδου.

Τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα γεγονότα εἶναι μὲν ἐν γένει γνωστὰ, ἀλλὰ περὶ τὰ καθέκαστα αὐτῶν ἐπικρατεῖ τοσαύτη εἰς τοὺς διαφορικούς χρονογράφους σύγχυσις καὶ ἀντίφασις, ὥστε εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀνεύρωμεν ἐν αὐτοῖς ὁλόκληρον τὴν ἀλήθειαν, καὶ μόνον νὰ προσεγγίσωμεν ἴσως δυνάμεθα πρὸς αὐτήν. Ὁ πάντων πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα Θεοφάνης βεβαιοῖ, ὅτι οἱ ἀπειροπόλεμοι τοῦ βασιλέως σύμβουλοι, ἀφοῦ πρὸ ἐνὸς μηνὸς κατέπεισαν αὐτὸν νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῶν πολεμίων ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτοι δὲν θέλουσι τολμήσει νὰ προσβάλῃσι τὸν Μιχαὴλ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χώρᾳ, νῦν ἐμβολόντος τοῦ Κρούμμου, πάλιν ἀπέτρεπον τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς αὐτόν, ἐνῷ οἱ στρατηγοὶ, καὶ ὀνομαστὶ ὁ τῶν ἀνατολικῶν Λέων, καὶ ὁ τῆς Μακεδονίας Ἰωάννης Ἀπλάκης, προεθυμοῦντο ἀπεναντίας νὰ πολεμήσωσιν. Ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐκτίθενται ταῦτα πάντα εἶναι μέχρι τινὸς δυσεξήγητος. Ἀνωτέρω ὁ Θεοφάνης ὁμιλῶν περὶ τῶν κατὰ μῆνα ὀκτώβριον τοῦ προηγούμενου ἔτους γενομένων ὑπὸ τοῦ Κρούμμου περὶ εἰρήνης προτάσεων, ψέγει πικρῶς τοὺς συμβουλευσάντας τὸν πόλεμον, καὶ δικαιολογεῖ τοὺς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης γνωματεύσαντας, νῦν δὲ ἐπαινεῖ τοὺς στρατηγούς τοὺς ἐπιμείναντας νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐκ παρατάξεως, καὶ ὀνομάζει κακοὺς συμβούλους τοὺς ἐξενεγκόντας τὴν ἀντίθετον γνώμην. Πλὴν τούτου ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ καθ' ὅλας τὰς περιλιπομένας ἐτι ὀλίγας τῆς χρονολογίας αὐτοῦ σελίδας ἐγκωμιάζει τὴν Λέοντα, ὅστις μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας ὕψωσεν αὐθις τὴν σημαίαν τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἔφερεν εἰς μέσον κατάστασιν πραγμάτων οὐχὶ βεβαίως εὐχάριστον εἰς τὸν Θεοφάνην. Ἡ δὲ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονολογία παρίστησι τὸν Λέοντα ὡς ἐξ ἐπιβουλῆς προτρέψαντα τὸν Μιχαὴλ νὰ πολεμήσῃ, ὡς πρῶτον φυγόντα ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ ἐν γένει ὡς πολιτευθέντα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπαγάγῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν

πτῶσιν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ἐχυτοῦ ἀντ' ἐκείνου ἀνάρρησιν. Ἡ αὐτὴ ὁμως χρονογραφία ἐπιφέρει ἐπὶ λέξεως καὶ τὰ ἐξῆς· «Καὶ οὕτω μὲν ταύτην γενέσθαι τὴν μάχην τινὲς ἡμῖν ἐγγράφως παραδεδώκασιν· εἰσὶ δ' οἱ καὶ τὰς δυνάμεις μᾶλλον τῷ Λέοντι διδῶσαι διασῶσαι καὶ καρτερῶς ἀγωνίσασθαι, τῶν βασιλικῶν ταγμάτων ἐθελοκακησάντων καὶ τὴν οἰκείαν προδεδωκότων παράταξιν, ἀλλ' οὐ τοῦ κατὰ τὸν Λέοντα μέρους.» Ὡσαύτως καὶ ὁ Γενέσιος ἀναφέρει μὲν τὰ κατὰ Λέοντος θρυλούμενα, ἐπιφέρει ὁμως, «ὥς δέ τινες ἔφησαν, ὅτι μόνος ὁ Λέων καθ' ἓν τι μέρος προσβαλὼν τοὺς Βουλγάρους γενναίως κατηγωνίζετο, ὡς ἐνθένδε μεγίστην ἀποίσασθαι εὐκλειαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν πρὸς ὑποστροφὴν τρίβον ἐστήριξε, τῶν ὑπηκόων πλεῖστα καταιτιώμενος, ὡς μὴ πεφροντικῶτων τῶν ἐγγράφων ὄρκων αὐτῶν.» Πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χρονογράφοι, ὅτε Ἰγνάτιος ἐν βίῳ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, καὶ ἡ ἀνω-
νύμως γραφεῖσα περὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου χρονογραφία, καὶ ὁ Σκυλίτζης, καὶ ὁ Κεδρηνός, καὶ ὁ Ζωναρᾶς, καὶ ὁ Μανασσῆς, καὶ ὁ Γλυκάς ἐπιρρίπτουσι τὴν εὐθύνην τῶν ἐπιγενομένων εἰς τὸν Λέοντα, καὶ βεβαιοῦσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θετικώτερον ὅτι οὗτος ἐξ ἀρχῆς ἐπεβουλευθή τὸν Μιχαήλ ἵνα καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐν τοιαύτῃ τῶν μαρτυριῶν καταστάσει, νομίζομεν ὅτι ὁ πλειότερον τῶν ἄλλων ἀξιόπιστος ὁδηγὸς εἶναι ὁ Θεοφάνης ὡς πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα, καὶ διότι ἡ γνώμη τὴν ὁποίαν περὶ Λέοντος ἐκτίθησι, φέρει πάντα τὰ ἐσωτερικὰ τῆς ἀληθείας τεκμήρια. Ἄν δυσκόλως εἰμποροῦμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀντίθεσιν εἰς ἣν ὑποπίπτει ἐπαινῶν ἡδὴ τοὺς συμβουλευσάντας νὰ πολεμήσωσιν, ἐνῷ προηγουμένως εἶχε κατακρίνει αὐτοὺς, ἢ πρὸς τὸν Λέοντα εὐμενῆς διάθεσις δὲν εἰμπορεῖ νὰ σημαίνῃ ἄλλο, εἰμὴ ὅτι ἡ χρονογραφία συνετάχθη πρὶν ἢ ὁ Λέων ἀποκαλύψῃ ὁλόκληρον τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ δόγμα. Ἄν ὁ Θεοφάνης ἔγραφεν ἀφοῦ ὁ Λέων ἀνεδείχθη τοσοῦτον σφοδρὸς τῆς μεταρρυθμίσεως ὑπέρμαχος, βεβαίως ἤθελε ζωγραφῆσαι αὐτὸν δι' ἐτέρων χρωμάτων, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἔγραψεν ἐνῷ ἦτο ἔτι ὅλως πρὸς τὸν ἄνδρα ἀδιάφορος, ὑπάρχει ἐγγύησις ὅτι ἐξέθηκε τὰ πράγματα, ὅπως ἀληθῶς συνέβησαν, καὶ ὅπως ἐν γένει ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐπιστεύοντο. Δύο ἐκ τῶν ἀμέσως ἐπομένων χρονογράφων, οἵτινες ἔγραψαν ἀφοῦ ἀνεφάνη ἡ ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως προαίρεσις τοῦ Λέοντος, καὶ ἀφοῦ παρήχθη μεγάλη μερίς συμφέρον ἔχουσα νὰ συκοφαντήσῃ τὸν ἄνδρα, ἀναφέρουσι μὲν ἡδὴ τὰ παραχθέντα κατ' αὐτοῦ θρυλήματα,

ἀναφέρουσιν ὁμῶς συγχρόνως, ὡς εἶδομεν, καὶ τὴν πρώτην ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπικρατήσαταν γνώμην, ὅπως εἶχεν ἱστορηθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους. Ἐπειτα δὲ, καὶ μάλιστα καθ' ὅσον οἱ χρονογράφοι ζῶσιν ἀπωτέρω τῶν χρόνων οὓς ἱστοροῦμεν, δὲν εὐρίσκομεν παρ' αὐτοῖς εἰμὴ τὴν περὶ Λέοντος δοξασίαν, ἣτις συνέφερεν εἰς τὴν καταβαλοῦσαν τὴν μεταρρυθμισιν μερίδα. Μετὰ τὰς ἀπαραιτήτους ταύτας περὶ τῆς χρήσεως τῶν μαρτυριῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξηγήσεις, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων.

Ἐπελθόντος τοῦ Κρούμμου εἰς Βερσινικήν, οἱ στρατηγοὶ Ἰωάννης Ἀπλάκης καὶ Λέων ὁ Βάρδας ἡτοιμάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐδίστασε νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως. Διὰ τὴν ἐδίστασιν, δὲν ἐξηγεῖται σαφῶς. Ἡ ἀνώνυμος χρονογραφία βεβαιοῖ ὅτι ὁ βασιλικὸς στρατὸς ἦτο δεκαπλάσιος τοῦ στρατοῦ τῶν πολεμιῶν· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν εἰδήσιν ταύτην, πρέπει πάντοτε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦτο πολυπληθέστερος ἐκ τε τῆς εἰδήσεως ἐκείνης, καὶ ἐξ ὧσιν προείπομεν περὶ τῶν πολυαριθμῶν σωμάτων, τὰ ὅποια συνεκάλεσε περὶ ἑαυτὸν ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ. Παρεκτός δὲ τούτων ἡ μάχη ἐμέλλε νὰ συγκροτηθῇ ἐν χώρᾳ οἰκείᾳ, ὅπερ παρείχε πολλὰ πλεονεκτήματα εἰς τὸν βασιλικὸν στρατόν. Ἐδίστασεν ἄρα γε ὁ Μιχαήλ διότι ἐγίνωσκε τὰ τάγματα ἐκεῖνα δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενα, καὶ τούτου ἕνεκα μέλλοντα, ἐὰν ἤθελον νικήσει, νὰ ὠφελθῶσιν ἐκ τοῦ κατορθώματος τούτου ἵνα καθαιρέσωσιν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς; Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἀνέβαλε τὸν ἀγῶνα, ὅτι ὑπεχώρησε μάλιστα μέχρις Ἀδριανουπόλεως, καὶ ὅτι ἐν διαστήματι δεκαπέντε ἡμερῶν ὁ στρατὸς ἀνωφελῶς παρατεταγμένος ἔπαθε πολλὴν φθορὰν ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν ἕνεκα τοῦ θερινοῦ καύσωνος, ἐκ τούτου δὲ ἡ δυσἀρέσκεια αὐτοῦ ὑπερέβαλε πᾶν μέτρον. Ἐν τῇ μεταξύ εἰς Κωνσταντινουπόλιν ἐτελοῦντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς κατευοδώσεως τῶν βασιλικῶν ὀπλῶν· καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν λιτανεύοντος τοῦ πλήθους μετὰ τοῦ πατριάρχου ἐν τῇ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, συνέβη γεγονός τι τὸ ὅποιον προσεπιμαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀθυμία τοῦ στρατοῦ εἶχε μεταδοθῇ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης, καὶ ὅτι πάντες δὲν ἤλπιζον θεραπείαν τῶν πραγμάτων εἰμὴ ἐκ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐν τῇ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἀνεπαύετο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ε', ὁ δαφνοστεφὴς υἱὸς τοῦ Λέοντος Γ'. Τελουμένης λοι-

πὸν τῆς λιτανείας, αἰφνης ἠνεώχθη μετὰ κτύπου ὁ τάφος τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ πλῆθος ἀνθρώπων εἰσπηδήσαντες ἐντὸς αὐτοῦ, προσέπιπτον ἐπὶ τὸ μνήμα ἐπικαλούμενοι τὴν ἄρωγὴν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀνακράζοντες· «ἀνάστηθι καὶ βοήθησον τῇ πολιτείᾳ ἀπολλυμένη.» Ἐννοεῖται ὅτι ἡ βιαία τοῦ τάφου ἄνοιξις ἐξελήφθη ὡς θαῦμα ὑπὸ τοῦ πολλοῦ ὄχλου, ἤρχισε δὲ νὰ διαφημίζεται ὅτι ὁ νεκρὸς ἀνέστη καὶ πορεύεται ἔφιππος ἵνα πολεμήσῃ τοὺς Βουλγάρους. Ὁ ἑπαρχος τῆς πόλεως συνέλαβε τινὰς τῶν κραυγασάντων, κατηνάγκασεν αὐτοὺς διὰ τῆς βίας νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἀπάτην καὶ ἐπόμπευσεν ἔπειτα δημοσίᾳ. Καὶ προστίθησι μὲν ὁ Θεοφάνης ὅτι πολλοὶ τῶν βλασφημησάντων ἦσαν κατὰ τὸ σχῆμα μόνον χριστιανοὶ, τῇ δὲ ἀληθείᾳ παυλικιανοὶ, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς περιστάσεως ἵνα ἀπατήσωσι τοὺς ἀμαθεῖς καὶ μακαρίσωσιν ὡς προφήτην καὶ νικητὴν τὸν Κωνσταντῖνον, ὅστις ἡσπάζετο δῆθεν τὴν ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐνσάρχου οἰκονομίας κακοδοξίαν αὐτῶν· ἄλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ Θεοφάνης ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἅπας ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς αὐτὸς ἐν μέρει ἀπέδιδον τὰς δημοσίας συμφορὰς εἰς τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐπικράτησιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, ἤτοι εἰς τὴν ἀνατροπὴν ὅλων τῶν ἀρχῶν τῆς μεταρρυθμίσεως.

Τούτων δὲ γενομένων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ στρατὸς ἐξηκολούθει ἀπρακτῶν περὶ Ἀδριανούπολιν καὶ πάσχων τὰ πάνθ' ἐν τέρῳ οἱ Βούλγαροι, πλησιάζαντες εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιτεθῶσιν ἄλλ' ἐπερίμενον τί ἤθελον πράξῃ οἱ ἀντίπαλοι. Τελευταῖον μετὰ δεκαπέντε ἡμερῶν ἀνωφελῇ καὶ ἐπονείδιστον ταλαιπωρίαν, ὁ στρατηγὸς Ἀπλάκης, ὅστις ἤγε τὴν μίαν τοῦ στρατοῦ ἄκραν, τοὺς μακεδόνας καὶ τοὺς θρακησιανούς, ἀπολέσας τὴν ὑπομονήν, καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Λέοντος, προσῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα καὶ εἶπε μετὰ θάρρους· «ἕως πότε θέλομεν ἀπρακτεῖ ἐπὶ ματαίῳ καταστρεφόμενοι; τὸ κατ' ἐμὲ ἀπεφάσισα πρῶτος νὰ ἀρχίσω τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἂν ἅπαντες συναγωνισθῶσι μετὰ προθυμίας ἐχομεν βεβαίαν τὴν νίκην, διότι εἴμεθα δεκαπλάσιοι τῶν πολεμίων.» Δὲν ἠξέυρομεν τί ἀπήντησεν ὁ βασιλεὺς· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι οὔτε ἐπέτρεψε τὴν ἐκ παρατάξεως μάχην, οὔτε ἀπηγόρευσεν αὐτὴν ὀριστικῶς· διότι τῷ 22 ἰουνίου ὁ Ἀπλάκης ἐξώρμησεν ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ ἤρχισε νὰ προξενῇ εἰς αὐτοὺς οὐ μικρὰν φθοράν, καὶ τοὶ ὠχυρωμένους ὄντας. Δυστυχῶς ἐξ ὅλου τοῦ ἄλλου στρατοῦ δὲν ἐμιμήθη τὸ παράδειγμα τοῦ γενναίου ἀνδρὸς εἰμὴ ὁ Λέων ὁ Βάρδας, ὅστις προσέ-

θαλε συγχρόνως τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τῆς ἄλλης ἄκρας μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ταγμάτων. Ὁ δ' ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενος βασιλεὺς μετὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ξένων μισθοφόρων, ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἀργὸς τῶν γενομένων θεατῆς. Τὰ δύο προσβαλόντα σώματα ἤθελον οὐδὲν ἥττον πιθανῶς ἀρκέσει ἵνα καταβάλωσι τοὺς Βουλγάρους, εἰάν ὁ βασιλεὺς δὲν προσέθετεν εἰς τὸ ἀμάρτημα τῆς ἀπραξίας ἕτερον δεινότερον ἀμάρτημα. Ἄμα ὡς εἶδε τὰς δύο πτέρυγας συμπλακείσας ἡγανάκτησεν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι παρηκούσθησαν αἱ διαταγαὶ αὐτοῦ καὶ ἔδωκεν ὁ ἄθλιος τὸ σημεῖον τῆς ὑποχωρήσεως. Ἡ περὶ τῆς ὑποχωρήσεως ταύτης ἀγγελία κατετάραξε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τὰ ἀγωνιζόμενα τάγματα, καὶ πρῶτοι οἱ περὶ τὸν Ἀπλάκην ἤρχισαν ἐνδοιάζοντες· ἐκ τοῦτου ὠφελούμενοι οἱ Βούλγαροι ἀντετάχθησαν γενναϊότερον πρὸς τοῦτο τὸ μέρος καὶ ἀπὸ ἀμυνομένων ἀπέβησαν ἐπιθετικοί. Τότε πολλοὶ τῶν μακεδόνων καὶ τῶν θρακησιανῶν, βλέποντες ἑαυτοὺς ἀφ' ἐνὸς δεινῶς πιεζομένους καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅλως ἐγκαταλειφθέντας ὑπὸ τοῦ κέντρου, ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς φυγὴν καὶ ὁ μὲν στρατηγὸς Ἀπλάκης, μένων πιστὸς εἰς τὸν ὅρκον αὐτοῦ, ἡγωνίσθη μετὰ τῶν ὀλίγων ὅσοι ἐτήρησαν περὶ αὐτὸν τὴν τάξιν νὰ ἀναχαιτίσῃ ἐτι τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ἔπεσεν ἡρωϊκῶς ἐν τῇ ἀνίσῳ ταύτῃ πάλῃ, πᾶσα δὲ ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ διεσκορπίσθη τότε τῇδε κάκεισε. Ὁ Κροῦμμος δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸν θρίαμβον αὐτοῦ, ἀλλ' ἐνόμιζεν ἐπὶ ἱκανὸν ὅτι πᾶσα ἡ φυγὴ ἐκείνη εἶναι προσποιητὴ καὶ ἐγίνετο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασύρῃ αὐτὸν εἰς ἐνέδραν τινά· ὅθεν διέταξε τὴν παῦσιν τῆς διώξεως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τῆς ἄλλης ἄκρας ὁ Λέων ἐξηκολούθει γενναίως ἐπιτιθέμενος. Ἐπὶ τέλους ὁμως καὶ ὁ Λέων μαθὼν τὴν ὑποχώρησιν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ὀλοσχερῇ τροπὴν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, ἐνόησεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιμείνῃ μόνος πλειότερον, καὶ ἤρχισε νὰ ὑπενδίδῃ κατὰ μικρόν. Καὶ ἡ μὲν ὑποχώρησις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐγένετο ἐν τάξει, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἅμα ἀρξάμενης αὐτῆς, ὁ Κροῦμμος προσδιορίσας μίαν τοῦ στρατοῦ μοῖραν πρὸς ἐπιτήρησιν τοῦ Λέοντος, ἐξαπέλυσεν ἀπάσας τὰς λοιπὰς δυνάμεις κατὰ τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος. Ἡ δίκωξις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀπέβη ἀκατάσχετος, καὶ ἡ ζημία ἦν ἐπροξένησεν εἰς τὸν βασιλικὸν στρατὸν ἀνυπολόγιστος. Ἐπὶ ὥρας πολλὰς οἱ Βούλγαροι δὲν ἔπαυσαν συλλέγοντες ὅπλα, αἰχμαλώτους, κτήνη, ἐλαφυραγώγησαν δὲ καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν, οὐδὲ ἔπαυσαν διώκοντες, εἰμὴ ὅτε εἶδον τὰ ἐλεεινὰ λείψανα τοῦ πο-

λυαρίθμου τούτου στρατοῦ ζητήσαντα ἄσυλον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Εἰς τὴν Ἀδριανουπόλιν εἶχεν εἰσέλθει καὶ ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ μετὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ξένων μισθοφόρων, καὶ ὁ στρατηγὸς Λέων μετὰ τῶν ὑποχωρησάντων ἀνατολικῶν ταγμάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἅπαντα τὰ σώματα ταῦτα εἶχον πάθει μικρὰν ζημίαν, ὁ στρατὸς οὗτος, ἂν ἐπιτηδεῖως ἀναδιωργανοῦτο ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐκείνης, ἡδύνατο ἔτι νὰ ἀναχαιτίσῃ καὶ νὰ καταστρέψῃ μάλιστα τοὺς εὐαριθμοτέρους Βουλγάρους. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ὁ Μιχαήλ, ὅστις ὑπεχώρησεν ἀμαχητὶ, ἐνῶ εἶχεν ἀκεραίαν τὴν ὅλην δύναμιν, οὐδὲ ἐφάντασθη νὰ πράξῃ τι γενναῖον μετὰ τὴν ὀλοσχερῇ διάλυσιν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος. Ἡ πρώτη ἐπελθοῦσα αὐτῷ ἰδέα ὑπῆρξε νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀρχὴν, καὶ τὴν περὶ τούτου ἐπιθυμίαν αὐτοῦ διεκοίνωσεν ἀμέσως εἰς τοὺς στρατηγοὺς, προτείνας τὸν Λέοντα ὡς ἐπιτηδειότατον διάδοχον. Τούτου δὲ ἀρνηθέντος νὰ δεχθῇ τὴν βασιλείαν, ὁ Μιχαήλ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ, καὶ ἀνεχώρησεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐφθασε κατεσπευσμένως μετὰ δύο ἡμέρας, παραπονοῦμενος ἀδικόπως κατὰ τῶν ὑπηκόων καὶ κατὰ τοῦ στρατοῦ, ἐνῶ ἦτο ἀναμφισβήτητον ὅτι πάντες ἐξεπλήρωσαν τὸ καθήκον αὐτῶν ἐκτὸς αὐτοῦ. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀφικόμενος ἐπανέλαβεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν τὴν ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἀποθέσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ νὰ προχειρίσῃ ἕτερον βασιλέα. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ καλὸς κἀγαθὸς πατριάρχης Νικηφόρος, πολιτευόμενος ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως ὁ Ταράσιος εἶχε πολιτευθῇ ὡς πρὸς τὴν Εἰρήνην, προθύμως ἡσπᾶσθη τὴν γνώμην ταύτην, παρατηρήσας πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῆς ὅτι ἐὰν ὁ Μιχαήλ διορίσῃ ὁ ἴδιος τὸν διάδοχον, θέλει οὕτω σώσει τοῦλάχιστον ἑαυτὸν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἢ μοναχικὴ μερίς, ἥτις προησθάνετο ἑαυτὴν κινδυνεύουσαν, καὶ ἡ φίλαρχος Προκοπία, ἥτις κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἤθελε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἀρχὴν, ἀπέτρεψαν τὸν ἀσθενῆ ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν μόνην συνετὴν τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἀπόφασιν, παραιτούμενος ἐγκαίρως, ἄξιοπρεπῶς καὶ ἀσφαλῶς.

Ἐν τούτοις τὰ ἐν Ἀδριανουπόλει μέιναντα σώματα ἅμα συνελθόντα ἐκ τῆς πρώτης αὐτῶν ταραχῆς, καὶ πληροφορηθέντα τὴν ἐπονείδιστον τοῦ βασιλέως διαγωγὴν, προέτειναν τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν εἰς τὸν στρατηγὸν Λέοντα. Ὁ δὲ πάλιν ἀπεποιήθη ἀποβλέπων εἰς τὴν δυσ-

χέρειαν τῶν περιστάσεων «καὶ τὸ πρὸς τοὺς βασιλεύοντας φυλάττων ὀρθὸν καὶ ἀνεπιβούλευτον.» Μετὰ τινας ὅμως ἡμέρας ἀπεδέχθη τελευταῖον τὴν βασιλείαν, κατὰ μὲν τὸν Θεοφάνην διότι ἐβλεπε τὸν ἐσχατον τῆς πόλεως κίνδυνον ἀπὸ τῶν ἐπερχομένων κατ' αὐτῆς Βουλγάρων, κατὰ δὲ τοὺς ἄλλους χρονογράφους, διότι ὁ στρατηγὸς Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς ἠπέιλησεν αὐτὸν ὅτι θέλει τὸν φονεύσει, ἐὰν δὲν ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν συναγωνιστῶν. Ἄμα δὲ ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχήν, ἔγραψε πρὸς τὸν πατριάρχην Νικηφόρον ἐκθέτων τοὺς λόγους δι' οὓς ἠναγκάσθη νὰ πράξῃ τοῦτο, διαβεβαιῶν τὸν ἱεράρχην περὶ τῆς ὀρθοδοξίας αὐτοῦ, καὶ ἐξαιτούμενος τὴν εὐχὴν καὶ τὴν ἐπίνευσίν του, μεθ' ὃ ἀνεχώρησε συνεπαγόμενος τὸν στρατὸν πρὸς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου ἔφθασε τῇ 10 ἰουλίου. Πρὶν εἰσελθῇ εἶδε προσερχομένους ἅπαντας τοὺς ἐν τέλει καὶ τὸν πατριάρχην Νικηφόρον, καὶ ἀνηγορεύθη αὐθις ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀρχόντων «ἐννομώτατος βασιλεὺς Ῥωμαίων» ἀναδειχθεὶς, λέγει ὁ Θεοφάνης. Καὶ οἱ μὲν πλείστοι τῶν ἄλλων χρονογράφων, οἵτινες ἅπαντες παριστῶσι τὸν Λέοντα ὡς ἐπίβουλον τῆς ἀρχῆς ἄρπαγα, λέγουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος πρὶν ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν, ἀπήτησε καὶ ἔλαβεν ὑπογεγραμμένον τόμον περιέχοντα τὴν δῆλωσιν τῆς ἀκριβοῦς αὐτοῦ εὐσεβείας. Ὀλίγοι δὲ τινες, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁ τὸν βίον τοῦ Νικηφόρου συγγράψας Ἰγνάτιος, ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ Λέων ἀπεποιήθη νὰ ὑπογράψῃ τὸν τόμον τοῦτον. Ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶναι μᾶλλον ἀξιόπιστοι, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ εἶναι πολέμιοι τοῦ ἀνδρὸς τοῦλάχιστον ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι. Ἐχει δὲ ἡ διευκρίνησις τοῦ γεγονότος τούτου σπουδαιότητά τινα, διὰ τὸν λόγον ὅτι, ἐπιχειρήσαντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Λέοντος τὴν τῶν εἰκόνων καθάρειαν, κατὰ μὲν τὴν γνώμην τῶν πλείστων χρονογράφων ἀπέβη οὗτος ἐπίορκος, κατὰ δὲ τὴν γνώμην ἐκείνων ὅσοι λέγουσιν αὐτὸν ἀποποιηθέντα νὰ ὑπογράψῃ τὸν τόμον, παρίσταται ὁ ἀνὴρ ὡς ἐκ προοιμίου καὶ εἰλικρινῶς ὑποδείξας ὅτι ἐσκόπει νὰ προκαλέσῃ μεταρρῦθμίσιν τινα περὶ τὰ καθεστῶτα τῆς ἐκκλησίας.

Τὶ συνέβαινεν ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὰ βασίλεια, ὅπου ἀφήσαμεν πρὸ τινων ἡμερῶν τὸν Μιχαὴλ πρόθυμον μὲν ὄντα νὰ ἀποθέσῃ τὴν ἀρχήν, ἀποτραπέντα δὲ ἀπὸ τούτου ὑπὸ τῆς Προκοπίας καὶ τῆς κληρικῆς μερίδος; Ἀναγγελλθείσης τῆς ἐπισήμου τοῦ Λέοντος ἀναγορεύσεως, ἡ Προκοπία καὶ οἱ ὀλίγοι αὐτῆς ὁπαδοὶ ἠξίουσαν εἰσεῖν ὅτι πρέπει ἐκ

παντὸς τρόπου νὰ ἀντισταθῶσιν, ὡς ἂν ὑπῆρχε τρόπος ἀντιστάσεως, καὶ πρὸ πάντων ὡς ἂν ἦτο ὁ Μιχαὴλ ἄνθρωπος νὰ ἀντισταθῇ. Ὁ δὲ Μιχαὴλ βλέπων τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ πόθον ἐκπληρούμενον, ἔσπειρε νὰ στείλῃ πρὸς τὸν Λέοντα τὰ βασιλικὰ σύμβολα, προέτρεψε μάλιστα, ὡς βεβαιῶσι, τὴν σύγκλητον νὰ ἀπέλθῃ εἰς προὔπαντησιν τοῦ νέου βασιλέως, καὶ ἐπειδὴ ἡ Προκοπία ἔξω φρενῶν γενομένη, καὶ οἷον ἐκβακχευθεῖσα «δεινὸν γε δεινὸν, ἀνέκραξεν, εἰ ἢ τοῦ τυράννου Λέοντος σύζυγος περιβάλλῃ τὸν μοδιόλον» δηλαδὴ τὸ βασιλικὸν ἱμάτιον προσονομάσασα αὐτὴν καὶ Βάρκαν, ἣτις ἦτο φαίνεται λέξις ὕβριστικὴ, καθαπτομένη τῆς τιμῆς τῆς γυναικὸς ἐκείνης, ὁ Μιχαὴλ παραμυθίσας αὐτὴν διὰ φρονίμων λόγων ἀπήντησεν ὅτι «καλὸν τῇ τοῦ κυρίου δοκῇσι συνέπεσθαι τὰ γινόμενα.» Ἐνῶ δὲ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν τοῖς βασιλείοις, εἰσῆλθεν ὁ Λέων διὰ τῆς χρυσῆς πύλης εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως παραπεμπόμενος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀνευφημούμενος, ἐπλησίασεν εἰς τὴν λεγομένην χαλκῆν, ἣτοι τὰ προπύλαια τῶν ἀνακτόρων, προσεκύνησε τὴν ἐπ' αὐτῆς ἀναστηλωθεῖσαν ὑπὸ τῆς Εἰρήνης εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν βασιλείων. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ Μιχαὴλ καὶ ἡ Προκοπία περιέμενον αὐτόθι μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, ὡς ἂν ἤλπιζον ἀπροσδόκητόν τινα ἀντίληψιν· ἀλλ' ἤδη μαθόντες ὅτι ὁ Λέων διελθὼν τὰ προπύλαια, πλησιάζει, ἔκειραν ἀμέσως τὰς κεφαλὰς καὶ κατέφυγον ὡς ἰκέται εἰς τὸν εὐκτῆριον οἶκον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τὸν κατονομαζόμενον Φάρον. Ὁ νέος βασιλεὺς προσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς ἅπασαν αὐτὴν τὴν οἰκογένειαν, διότι οἱ τε γονεῖς καὶ τὰ τέκνα λαβόντες τὸ μοναχικὸν σχῆμα, οὐδὲν ἕτερον, ὡς φαίνεται, ἔπαθον. Λέγεται μὲν παρὰ τοῦ ἀνωνύμου χρονογράφου, ὅτι ὁ Λέων ἐστέρησεν αὐτοὺς τῶν ἀναγκαίων, καὶ ἄλλας πολλὰς ἐπήνεγκεν αὐτοῖς θλίψεις, ἀλλ' ὁ Γενέσιος, καὶ ἡ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Περφυρογεννήτου συγγραφεῖσα χρονογραφία βεβαιοῦσιν ἅπ' ἐναντίας ὅτι τακτικῶς καὶ δαψιλῶς ἐπῆρκει εἰς συντήρησιν αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἄνεσιν ζωῆς ἐπέτρεψε. Λέγεται ὡσαύτως παρὰ τινων, ὅτι ἀμφοτέροι οἱ υἱοὶ τοῦ Μιχαὴλ, ὁ τε Θεοφύλακτος καὶ ὁ Νικήτας, οἱ μετονομασθέντες Εὐστράτιος καὶ Ἰγνάτιος, εὐνουχίσθησαν· οὔτε ὁ Θεοφάνης ὅμως, οὔτε ὁ Λέων ὁ γραμματικὸς ἀναφέρουσι τι τοιοῦτο· καὶ ἐξ ἐκείνων οἵτινες τὸ ἀναφέρουσι, τινὲς διαφωνοῦσι πάλιν πρὸς ἀλλήλους, οἱ μὲν λέγοντες τὸν Εὐστράτιον, οἱ δὲ τὸν Ἰγνάτιον, ὑποστάντα τὸ πάθημα· ὥστε τὸ

γεγονὸς εἶναι ἀμφισβητήσιμον, καὶ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ὁ λόγος ὃν ἀναφέρει ὁ Γλυκᾶς, ὅτι ὁ Λέων ἐφοβήθη μήπως οἱ νέοι ἐκεῖνοι γεννήσωσιν υἱοὺς δυναμένους νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἀρχὴν, εἶναι παντάπασιν ἀνυπόστατος. Τῷ ὄντι ὁ Λέων ἠδύνατο μᾶλλον νὰ φοβηθῇ αὐτοὺς τούτους τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους ἄφησε ζῶντας, ἢ τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν. Καὶ ἔπειτα διὰ τί ἡ τοσαύτη ἐκείνη πρόνοια νὰ μὴ ἐπεκταθῇ καὶ μέχρι τοῦ Μιχαήλ, ὅστις ἦτο ἔτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιχαήλ ἐπέζησε τριάκοντα καὶ δύο ὅλα ἔτη, καὶ ἂν δὲν ἐμελλε νὰ ἴδῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικήταν ἢ Ἰγνάτιον, τὸν ἐν τῇ νεότητι λαμπρὸν ἡγεμόνα τῶν Ἰκανάτων, δις πατριαρχεύσαντα, εἶδεν ὁμως τὸν Λέοντα μετὰ ἔνδοξον ἐπταετῇ βασιλείᾳ δολοφονηθέντα, εἶδε τὰς πολυταράχους βασιλείας τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος, Μιχαήλ τοῦ Τραυλοῦ, καὶ Θεοφίλου τοῦ Μιχαήλ. "Ολα δὲ ταῦτα τὰ θεάματα δὲν ὑπῆρξαν ἐπιτήδεια νὰ ἐξεγείρωσι παρ' αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀρχῆς, ὑποτιθεμένου ὅτι τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐνεφώλευσέ ποτε ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ἐνῷ ἐπέπρωτο νὰ παρευρεθῇ, τοῦ καιροῦ προϊόντος, εἰς τοσαύτας οἰκτρὰς τῆς τύχης μεταβολὰς, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκ πρώτης ἀφετηρίκας, ἄλλας ἔτι οἰκτροτέρας. Διότι ὅτε ἐπεσεν ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἔζη ἔτι ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ', τὸ ταλαίπωρον θυμὰ τῶν ἀγρίων τῆς ἰδίας μητρὸς παθῶν, τὸ ὁποῖον ἤκουσεν, ἂν δὲν εἶδε, τὸν θάνατον τῆς Εἰρήνης, τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου, τὴν καθαίρεσιν τοῦ Μιχαήλ, καὶ ἐμελλε πρὸς τοῦτοις νὰ ἀκούσῃ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος. Ἐζη ἔτι ὁ κατὰ τοῦ Νικηφόρου στασιάσας Βαρδάνιος, καὶ ἔζη ὡσαύτως ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου γενομένης συνωμοσίας Ἀρσαβήρ, ὅστις ἦτο καὶ τοῦ Λέοντος πενθερός. Ὁμολογητέον ὅτι ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς ἱστορίας σπανίως συναπαντῶνται τοσοῦτοι πρωταγωνισταὶ μεταβληθέντες εἰς θεατὰς, καὶ ὅτι ἂν ὑπάρχῃ τις παραμυθία ἐν τοιαύταις τοῦ βίου μεταβολαῖς, αἱ περιπέτειαι εἰς τὰς ὁποίας παρευρίσκοντο οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, ἦσαν ἐπιτήδεια τῇ ἀληθείᾳ νὰ παράσχωσι τὴν παραμυθίαν ταύτην.

Ἐνταῦθα δὲ ἀπολήγει καὶ ἡ μεγάλη τοῦ Θεοφάνους χρονογραφία. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσωμεν ἐπανειλημμένως τὰ τε ἐλαττώματα καὶ τὰ προτερήματα τῆς χρονογραφίας ταύτης. "Οσα ὁμως μεγάλα καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς, οὐδὲν ἤττον τὸ ἔργον τοῦ Θεοφάνους θέλει εἶναι ἀείποτε βοήθημα πολύτιμον παντὸς τοῦ

μελετῶντος τὴν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνάτης ἐκατονταετηρίδος μεσαιωνικὴν ἡμῶν ἱστορίαν. Οἱ κυριώτατοι τῶν νέων ὁδηγῶν τοὺς ὁποίους ἀπὸ τοῦδε μέχρι τέλους τῆς παρούσης περιόδου θέλομεν ἔχει, εἶναι ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, ὁ Ἰωσήφ Γενέσιος, ἡ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογραφία, ὁ Συμεὼν Μάγιστρος, καὶ ὁ Γεώργιος Μοναχός, ὧν οἱ δύο πρῶτοι ἔγραψαν κατὰ τὴν ἐνάτην, οἱ δὲ ἄλλοι τρεῖς κατὰ τὴν δεκάτην ἐκατονταετηρίδα, ὥστε εἶναι πάντων πλησιέστεροι εἰς τὰ πράγματα. Δυστυχῶς οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι μάρτυς ἀσφαλῆς, διότι πάντες ἦσαν πολέμιοι τῆς μεταρρυθμίσεως· τούτου δ' ἕνεκα διαστρέφουσι πολλάκις δεινῶς τὴν ἀλήθειαν. Ὅπωςδὴποτε ἀντιπαραβάλλοντες αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους, καὶ προτιμῶντες ἐκάστοτε τὰς πιθανωτέρας εἰδήσεις, καὶ ἐκτιμῶντες τὰ γεγονότα ἀνεξαρτήτως τῆς περὶ αὐτῶν ἐμπαθοῦς κρίσεως τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, καὶ ὠφελούμενοι ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τινων ἀληθειῶν αἵτινες ἐκ διαλειμμάτων διαφεύγουσι τὸ ἔρκος τῶν ὁδόντων αὐτῶν, ἐπιχειροῦμεν τὴν ὅσον ἔνεστιν ἀκριβεστέραν ἐξιστόρησιν τῶν ὑπολειπομένων τῆς μεταρρυθμίσεως χρόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περιόδος.

Λέων Ε'. Μιχαὴλ Β'. Θεόφιλος.

Τῇ 11 ἰουλίου 813 ὁ βασιλεὺς Λέων ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας· καὶ ἀμέσως ἐφάνη ὅτι χεὶρ στιβαρὰ καὶ γενναία ἀνέλαβε τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν. Διαταγαὶ ἐδόθησαν ἵνα τὰ τεῖχη τῆς πόλεως φρουρηθῶσι νυκτὸς καὶ ἡμέρας, αὐτὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐπεμελεῖτο τὴν ἐκτέλεσιν τῶν παραγγελθέντων, περιπολεῦων καὶ διεγείρων τὸ θάρρος τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ. Κυριωτάτους συνεργοὺς εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ κράτους παρέλαβε τοὺς δύο ἀρχαίους αὐτοῦ συναγωνιστάς, τοὺς στρατηγοὺς Μιχαὴλ καὶ Θωμᾶν, προχειρισάμενος μὲν τὸν πρῶτον πατρίκιον καὶ ἀρχηγὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ ἀνάδοχος γεγόμενος τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ, καταστήσας δὲ τὸν δεύτερον ἀρχηγὸν

τῶν ξένων μισθοφόρων. Ἀλλὰ καὶ πρὸς Μανουὴλ τὸν πρωτοστράτορα τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, προσηνέχθη μετὰ ἀληθοῦς μεγαλοφροσύνης. Ὁ πρωτοστράτωρ ἐκεῖνος ἦτο Ἀρμένιος, ὅπως καὶ ὁ Λέων, καὶ φίλος αὐτοῦ παλαιός. Τηρῶν δὲ τὸν ὄρκον ὃν εἶχε δώσει πρὸς τοὺς πεσόντας βασιλεῖς, εἶχε μείνει μέχρι τέλους πιστὸς εἰς αὐτούς. Ὁ Λέων καλέσας τὸν Μανουὴλ, ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐλέγξῃ αὐτὸν ἕνεκα τῆς διαγωγῆς ταύτης. «Οὐκ ἔδει σε, τὸν εἶπε, πρὸς τὸν κατ' ἐμοῦ ὀπλιζέσθαι πόλεμον, σύμβουλον τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Προκοπίας γενόμενον.» Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Μανουὴλ ἀπήντησε μετὰ θάρρους· «ἀλλ' οὐδὲ σὲ ἔδει κατὰ τοῦ εὐεργέτου, ἔτι δὲ καὶ συντέκνου σου, χεῖρα ἀντᾶραι,» ὁ Λέων, ἐκτιμήσας τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, δὲν ἐδίστασε νὰ προχειρίσῃ αὐτὸν πατρίκιον καὶ στρατηγὸν τῶν ἀρμενίων.

Μόλις ὅμως εἶχον παρέλθει πέντε ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Λέοντος, καὶ ὁ Κροῦμμος ἐπεφάνη πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὴν ἀπρὸς δόκητον νίκην τῆς 22 ἰουνίου, ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων ἀνέπαυσεν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας καὶ συνεπλήρωσε τὸν στρατὸν δι' ἐπικούρων ἐκ Βουλγαρίας προσελθόντων, μεθ' ὃ ἐπιτρέψας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ πλείστου τῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν. Ἐνταῦθα ἀφικόμενος τῇ 16 ἰουλίου ἐτέλεσε θρησκευτικὴν τινα καὶ θριαμβικὴν πανήγυριν κατὰ τὰ ἔθνη τῆς εἰδωλολατρείας, ἣν ἐπρέσβευε, καὶ τοῦ βαρβάρου βίου ὃν διῆγεν ἔτι τὸ ἔθνος ἐκεῖνο. Ἔθυσεν ἔξω τῆς χρυσῆς πύλης ἀνθρώπους καὶ κτήνη, ἔθρεξεν εἰς τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ τὴν κεφαλὴν, ἐρράντισε τὸν στρατὸν, καὶ διῆλθεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν παλλακίδων αὐτοῦ προσκυνούμενος καὶ ἀνευφημούμενοι ὑπὸ τῶν ταγμάτων. Ἀλλὰ μετὰ τὴν τελετὴν ταύτην παρατηρήσας τὰ τεῖχη καὶ τὴν γενομένην πρὸς ἄμυναν αὐτῶν παρασκευὴν, ἐπίσθη ὅτι δὲν δύναται νὰ κυριεύσῃ τὴν πόλιν. Οἱ Βούλγαροι ἐγίνωσκον καλλιστὰ τὰς συμφορὰς ἃς ὑπέστησαν οἱ μωαμεθανοὶ κατὰ τὰς δύο αὐτῶν πολιορκίας, καίτοι ἔχοντες οὐ μόνον πεζικὴν δύναμιν μεγάλην, ἀλλὰ καὶ στόλον ἀξιόλογον, καὶ μηχανὰς πολιορκητικὰς ἐπιτηδεύας. Ὁ δὲ Κροῦμμος, ὅστις ἐσπερεῖτο παντάπασι στόλου καὶ μηχανῶν, τοῦλάχιστον μηχανῶν ἱκανῶν νὰ καταβάλῃσι τοιαῦτα τεῖχη, ἐνόησεν ὅτι ἔχει ἔτι ὀλιγωτέρας πιθανότητος ἐπιτυχίας, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἐλεηλάτησε τὰ περίξ τῆς πόλεως, καθυπέβαλε προτάσεις εἰρήνης, ἀπαιτῶν ἐτησίαν χρηματικὴν εἰσφοράν, καὶ μέγαν ἀριθμὸν ἱματισμῶν,

καὶ κοράσιά τινα ἐκλεκτά, ἐπὶ δὲ πᾶσι τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ ἔλθῃ ἔφιππος νὰ πῆξῃ τὸ δόρυ αὐτοῦ κατ' αὐτῆς τῆς χρυσῆς πύλης, ὡς σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῆς πόλεως. Ὁ Λέων εὐρέθη εἰς δεινὴν θέσιν. Εἶχε μὲν προφθάσει νὰ καταστήσῃ δυσπρόσβατον τὴν πόλιν, καὶ ὁπόσον κατέστησεν αὐτὴν ἀσφαλῆ ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κρούμμος μὴ δυνάμενος νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν χρυσὴν πύλην, ἐζήτησεν ἄδειαν ἐπὶ τούτῳ. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ ἀναδιοργανώσῃ καὶ νὰ αὐξήσῃ τὸν παραλύσαντα καὶ ἀκρωτηριασθέντα στρατὸν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δυνήθῃ μετὰ τινος πιθανότητος ἐπιτυχίας νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως. Ἀφ' ἐτέρου ἐνόμιζεν ἐπονείδιστον νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Κρούμμου τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἦτο πεπεισμένος, ὅτι ὁ πολέμιος οὗτος, καὶ ἂν συνωμολογοῦντο αἱ συνθήκαι τὰς ἱποίας προέτεινεν, ἤθελεν οὐδὲν ἥττον δηρώσει πᾶσαν τὴν χώραν ἀπερχόμενος. Ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ ταύτῃ κατέφυγεν εἰς ἐπιβουλὴν, ἣτις καθ' ἑαυτὴν κρινομένη ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἀσύγγνωστος. Προσποιηθεὶς ὅτι δέχεται νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ Κρούμμου, προέτεινεν αὐτῷ νὰ μεταβῇ εἰς χώρον τινα μετὰ τοῦ στρατοπέδου καὶ τῶν τειχῶν, πλησίον τῆς πύλης τῶν Βλαχερνῶν κείμενον, ὅπου ἔμελλον νὰ ἐξέλθωσι καὶ οἱ τοῦ βασιλέως πληρεξούσιοι, ἵνα συνομολογήσωσι καὶ υπογράψωσι τὰς συνθήκας. Δεξαμένου δὲ τοῦ Κρούμμου τὴν πρότασιν, τρεῖς ἐνοπλοὶ ἄνδρες οὐ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ διετάχθησαν νὰ κρυβῶσιν εἰς παρακειμένην τινα οἰκίαν, ἵνα ἅμα δοθῇ σημεῖον εἰς αὐτοὺς, ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων καὶ φονεύσωσιν αὐτόν. Ὁ Κρούμμος προσῆλθε μετὰ τριῶν μόνον, ἧτοι τοῦ λογοθέτου αὐτοῦ, τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ τοῦ Κωνσταντίνου, Ἑλλήνος πρὸ πολλῶν ἐτῶν αὐτομολήσαντος πρὸς τοὺς Βουλγάρους, καὶ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου τούτου. Ἀντεπεξῆλθον δὲ εἰς τὸν ὠρισμένον χώρον ἰσάριθμοι χριστιανοί. Ἀπαντες ἦσαν ἔφιπποι, ἀλλ' ἄοπλοι, καὶ ἀφιππεύσαντες ἐκάθησαν κατὰ γῆς, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου ἐκράτει τὸν ἵππον τοῦ Κρούμμου ὅπισθεν αὐτοῦ κεχαλινωμένον καὶ ἐστρωμένον. Τότε ἤρχισεν ἡ συνδιάλεξις, καὶ ταύτης γινομένης, εἰς τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ βασιλέως ἐποίησε τὸ συμπεφωνημένον σημεῖον ἀποσκιεπάσας διὰ τῆς χειρὸς τὴν κεφαλὴν. Ὁ Κρούμμος ὑπώπτεισεν ἀμέσως ἀπαίσιόν τι, καὶ ἐγερθεὶς καὶ ἱππεύσας ἐτράπη εἰς φυγὴν, ὁ δὲ στρατὸς, ὅστις ἔβλεπεν ἀπὸ τῶν τειχῶν τὰ πάντα, ἤρχισεν ἤδη νὰ κράζῃ «Σταυρὸς ἐνίκησεν.» Τῷ ὄντι οἱ τρεῖς ἐνέδρευσαντες στρατιῶται ἐξορμήσαντες ἀ-

πέλυσαν τὰ βέλη αὐτῶν, ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων ἔφθασε σῶος εἰς τὸ ἴδιον στρατόπεδον, μόνοι δὲ συνελήφθησαν οἱ τρεῖς αὐτοῦ σύντροφοι, ἐξ ὧν ὁ μὲν λογοθέτης ἐθανατώθη πάραυτα, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀπήχθησαν αἰχμαλῶτοι εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ἡ διαγωγή τοῦ Λέοντος ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπῆρξε βεβαίως λυπηρὰ, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ ἀνὴρ δὲν ἐστερεῖτο οὔτε μεγαλοφροσύνης οὔτε χρηστότητος. Ἀλλ' ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰς φοβεράς σφαγὰς, αἰχμαλωσίας καὶ δηλώσεις, εἰς ἃς δὲν ἔπαυον ἐκτρεπόμενοι οἱ Βούλγαροι, τὰς ὑπ' αὐτῶν γενομένας ἐπανειλημμένως παραβιάσεις τῶν συνθηκῶν, καὶ τὸν ἄγριον τρόπον καθ' ὃν προσηνέχθη ὁ Κροῦμμος πρὸς τὸν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης πεσόντα Νικηφόρον, θέλομεν ἴσως ἐξηγήσει μέχρι τινὸς τὴν ἀλλόκοτον σύγχυσιν τῶν ἰδεῶν, ἥτις ἐπικράτει τότε εἰς τὰς πρὸς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο σχέσεις.

Πρὸ πάντων ὁμῶς ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κροῦμμος ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἀγριώτερος. Ἐν τῇ ἀκμῇ ταύτῃ τῆς ὀργῆς διέταξε τὴν καταπυρπόλησιν καὶ τὴν καταστροφὴν ὅλων τῶν πέριξ τῆς πόλεως καὶ καθ' ἅπασαν τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου ἐκκλητιῶν, μοναστηρίων, παλατιῶν, οἰκῶν, ἐμπορείων, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον παρητήθη τῆς πολιορκίας καὶ ἀναζεύξας ὑπεχώρησεν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἀνώνυμον καὶ τὸν ἀντιγράψαντα αὐτὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου Συμεῶνα Μάγιστρον, ἐπὶ ἐννέα μῆνας, ἥτοι ἀπὸ τοῦ ἰουλίου 813 μέχρι τῶν μέσων ἀπριλίου 814, δὲν ἔπαυσε πορθῶν καὶ λεηλατῶν τὴν Θράκην· ὅτι ἐκυρίευσε πάμπολλα φρούρια καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν· ὅτι δὲν διέκοψε τὰς ὀλεθρίας αὐτοῦ ἐπιδρομὰς οὐδὲ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χειμῶνος, ὅστις συνέπεσε κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μαλακώτατος, καὶ ὅτι ἀπήγαγεν εἰς τὴν ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Ἰστροῦ Βουλγαρίαν ἀναρίθμητα πλῆθη αἰχμαλώτων καὶ λαφύρων. Ἀλλ' ἡ ἐξιστόρησις αὕτη τοῦ Ἀνωνύμου περιέχει πολλὰς ὑπερβολὰς. Ὁ Γενέσιος καὶ οἱ ἄλλοι χρονογράφοι ἐκθέτουσι τὰ πράγματα ὀλιγώτερον τραγικῶς καὶ πλὴν τούτου ὁ Ἀνώνυμος ψεύδεται προδήλως περὶ κεφαλαιώδη τινὰ γεγονότα. Καθὰ προείπομεν ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ὁ Κροῦμμος δὲν εἶχε πολιορκητικὰς μηχανὰς, δὲν εἶχε τούλᾳχιστον ἀποχρώσας τοιαύτας μηχανὰς· τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐκυρίευσεν τὴν Ἀδριανούπολιν κατὰ σεπτέμβριον εἰμὴ διὰ λιμοῦ, ὅτι δὲν εἶχε πολιορκήσει τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐν ἔαρι τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπιστρατεῖαν, λέγει ὁ Ἀνώνυμος αὐτὸν κατασκευάσαντα ἐλεπόλεις, καὶ χελῶνας, καὶ κριοὺς,

καὶ σφαίρας, καὶ μοχλοὺς, καὶ βελοστάτες καὶ ἄλλα μηχανήματα. Τούτου δὲ τεθέντος, τεθέντος δηλαδὴ ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἐπιδρομὴν ἐστερεῖτο πάντων τῶν ἀναγκάσιων πρὸς ἐκπόρθησιν φρουρίων, πῶς πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου, ἔτε καθ' ὃ πρὸ μικροῦ εἶπομεν ἐγένετο διὰ λιμοῦ κύριος τῆς Ἀδριανουπόλεως, κατώρθωσεν ἐν τούτοις νὰ καταστρέψῃ τὰ φρούρια τοῦ Ἀθύρα, τῆς Σηλυβρίας, τῆς Δαλώνης, τῆς Ῥαιδεστοῦ, τοῦ Ἀπρου καὶ πάντα τὰ φρούρια ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου μέχρι τῆς Ἀδριανουπόλεως. Πρὸς τούτοις, ὁ Ἀνώνυμος οὐδὲ ἀναφέρει μάχην πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι χρονογράφοι ἱστοροῦσιν ὅτι ὁ Κρούμμος ἡττήθη ἐπὶ τέλους κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως· τούτου δὲ μάλιστα τοῦ γεγονότος ἡ ἀποσιώπησις ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀνώνυμος καὶ ὁ ἀντιγράψας αὐτὸν Συμεὼν, πνέοντες μῖσος ἄσπονδον κατὰ τοῦ ἀνορθωτοῦ τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν διστάζουσι νὰ διαστρέψωσι καὶ τὰ παρὰ πάντων ὁμολογούμενα πράγματα, ἐξ οὗ συμπερινομεν ὅτι δὲν ἐδίστασε νὰ ὑπερεξογκώσῃ τὰς ἐπενεχθείσας ὑπὸ τοῦ Κρούμμου δειώσεις, ἀλώσεις καὶ αἰχμαλωσίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσῃ μισητότερον τὸν Λέοντα, ὅστις οὐδὲν δῆθεν ἔπραττε πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ τόπου ἀπὸ τοιαύτας συμφορᾶς. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Λέων ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἀπειποιήθη νὰ ὑπογράψῃ συνθήκας ἐπονειδίστους, ἀνέβηκε μέχρι τοῦ ἕαρος τοῦ ἐπομένου ἔτους νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Βουλγάρους. διότι ἡσθάνετο ὅτι ἀπὸ τὴν ἑκάσιν τῆς μάχης ἥτις ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ, ἐξηρτᾶτο ἡ τύχη τοῦ κράτους, καὶ δὲν ἤθελε νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν τύχην ταύτην πρὶν ἢ παρασκευασθῇ ἀποχρώντως. Ὁ στρατὸς, τὸν ὁποῖον παρέλαβε παρὰ τοῦ Μιχαήλ ἦτο καθ' ὅλοκληρίαν παραλελυμένος ἡθικῶς τε καὶ ὕλικῶς. Ἡ ἡθικὴ αὐτοῦ ἔκλυσις, ἀδιαλείπτως προαγομένη κατὰ τὴν διετῇ περίπου προηγούμενην βασιλείαν, ἐκορυφώθη μετὰ τὴν οἰκτρὰν περὶ Ἀδριανουπόλιν μάχην. Ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην ταύτην διεσκορπίσθη τὸ τρίτον τοῦ στρατοῦ, τὰ δὲ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, ἡ καθαιρέσις τοῦ βασιλέως, ἡ ἀναγόρευσις βασιλέως ἑτέρου, ἡ ἐν τῇ χώρᾳ παρουσία τοῦ νικηφόρου στρατοῦ τῶν πολεμίων, δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ συσφίγξωσι τοὺς δεσμούς τῆς πειθαρχίας, ὥστε κατὰ τὴν ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως εἰς Κωνσταντινούπολιν πορείαν τοῦ Λέοντος διελύθη πιθανώτατα καὶ τὸ ἕτερον τοῦλάχιστον τρίτον τῆς δυνάμεως ἐκείνης. Εἰς τοιαύτην κατὰστασιν πραγμάτων ὁ Λέων ὤφειλε πρὸ πάντων νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν στρατολογίαν. Οἱ πλεῖστοι τῶν νεοσυλλέκτων ἦλθον ἐκ τῆς μικρᾶς

Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων τῆς Θράκης φεύγοντες τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων, κατετάχθησαν εἰς τὸν στρατόν. Ἡ πρώτη αὕτη τῆς ἀναπληρώσεως αὐτοῦ ἐργασία ἀπῆρτησεν ἀναγκαίως χρόνον οὐ μικρόν. Ἐπειτα ὁμοῦς ἐδέησε νὰ γυμνασθῶσιν οἱ νεοσύλλεκτοι, καὶ νὰ ἐμπνευσθῇ εἰς τὸν νέον στρατόν τόλμη καὶ πεποίθησις, ὧν ὅλως ἑστεροῦντο τὰ λείψανα τοῦ προηγουμένου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐξηγοῦσιν ἀρκούντως διατὶ ὁ Λέων ἀνέβαλε μέχρι τοῦ ἐπομένου ἔαρος τὴν κρίσιμον ἐκστρατείαν.

Τότε ἀνηγγέλη ὅτι ὁ Κροῦμμος παραλαβὼν ἐπικουρίας ἰσχυρὰς σλαύων καὶ ἀβάρων, καὶ κατασκευάσας ποικίλας πολιορκητικὰς μηχανὰς, ἡτοιμάζετο νὰ προσβάλῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῆς πύλης τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου τὰ τείχη ἦσαν μᾶλλον εὐπόρητα. Ὁ Λέων διέταξεν ἀμέσως τὴν κατασκευὴν νέας τάφρου καὶ νέου τείχους πρὸ τὸ μέρος τοῦτο τῆς πόλεως. Ἐνταῦθ' δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἐξεστράτευσεν πρὸς τὴν Μεσημβρίαν, ὅπου ἤξευρε συγκεντρωθεῖσας τὰς δυνάμεις τῶν πολεμίων, ἵνα ἀγωνισθῇ ἐκ παρκατάξεως πρὸς αὐτούς. Ἀφικόμενος περὶ τὴν πόλιν ταύτην ἔστησε τὸ στρατόπεδόν του οὐ μακρὰν τῶν Βουλγάρων εἰς θέσιν ὀχυρὰν, ἣν κατέστησε διὰ τῆς τέχνης ἐτι ὀχυρωτέραν, καὶ ἐφρόντισεν νὰ ἔχῃ πολλὴν τροφῆς θαψίλειαν. Οἱ πολέμιοι ἐξ ἐναντίας ἔπαθον μετ' ὀλίγον δεινὴν κατὰ τοῦτο στέρησιν, διότι αἱ μὲν πλησιέστεραι χῶραι εἶχον ἐρημωθῇ, ἀπωτέρω δὲ δὲν ἐτόλμων νὰ προσέλθωσιν εἰς ἀναζήτησιν ἐπιτηδείων. Ἐντεῦθεν ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς πολλὴ ἀθυμία, ὅπερ πληροφορηθεὶς ὁ Λέων ἀπεφάσισε νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν. Τὴν νύκτα τῆς 12 πρὸς τὴν 13 ἀπριλίου, παραλαβὼν τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ καὶ μὴ διακοινώσας τὸ βούλευμα εἰμὴ εἰς εὐαρίθμους τινὰς καὶ πιστοτάτους ἀξιωματικούς, καταλαμβάνει εἰς τὰ νῶτα τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ὕψωμά τι εἰς τρόπον ὥστε παρέμεναν ἀφανῆς εἰς τοὺς πολεμίους. Τὴν ἐπιούσαν διαδοθέντος ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνεχώρησε, πάντες, χριστιανοὶ τε καὶ Βούλγαροι, ἐνόμισαν ὅτι πτοηθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἐταράχθησαν σφόδρα, οἱ δὲ Βούλγαροι ἐξετράπησαν εἰς ὑπέρμετρον θάρρος, καὶ ἐνόμιζον ὅτι δὲν εἶχον εἰμὴ νὰ δορμήσωσι κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἵνα γίνωσι κύριοι αὐτῶν. Ἐνῶ ὁμοῦς τὸ ἐσπέρας τῆς 13 ἡμερίμνωσ καὶ ἐν πολλῇ ἀταξίᾳ διέτριβον ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτῶν, ἀναβαλόντες εἰς τὴν ἐπαύριον τὴν ἐπίθεσιν, ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς ἐπιπίπτει αἰφνης ὁ Λέων ἐκ τοῦ ἐπικαίρου χώρου, ὃν

εἶχε καταλάβει καὶ ἐπάγεται εἰς αὐτοὺς ἀληθῆ πανωλεθρίαν. Μάχη σχεδὸν δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ σφαγὴ ἀδιάκοπος. Ὁ Λέων εἶχεν ἀπαγορεύσει νὰ λαμβάνωνται αἰχμάλωτοι· καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἐθανατώθησαν. ὀλίγιστοι δὲ διεσώθησαν μετὰ τοῦ Κρούμμου, ὅς τις ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἐτελεύτησεν εἴτε ἐκ πληγῆς ἣν ἔλαβε κατὰ τὴν ἀπαισίαν ἐκείνην νύκτα, εἴτε ἐξ ἀποπληξίας, εἴτε ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀπαγχονισθεὶς, διότι καὶ οὕτω καὶ οὕτω ἀναφέρεται τὸ πρᾶγμα. Ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα, καθάπερ βεβαιοῖ ἡ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογραφία «οἱ αἰὲ ἐκεῖσε διαβιβαζόμενοι τῶν Βουλγάρων, τὴν κεφαλὴν ἐπισείοντες δακτυλοδεικτοῦσι, καὶ λήθην λαμβάνουσι τῶν τότε κακῶν οὐδαμῶς.» Ὁ δὲ βουνὸς ἐκεῖνος ἐπωνομάσθη βουνὸς Λέοντος. Ὁ βασιλεὺς ἐπανῆλθε τροπαιοῦχος εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐν τῷ ἔμα διεδήλωσε διὰ προκηρύξεως εἰς ἅπαν τὸ κράτος τὸ κατόρθωμα. Καὶ εἶχε τῇ ἀληθείᾳ δίκαιον νὰ μεγαλοφρονῇ ἐπὶ τῷ ἔργῳ. Ἐν διαστήματι μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος οἱ Βούλγαροι διετέλουν ἀπειλοῦντες καὶ πολλάκις λεηλατοῦντες τὸ κράτος. Ναὶ μὲν εἶχον περισταλῇ ἐπὶ Λέοντος Γ' καὶ νικηθῇ πολλάκις ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε', ἀλλ' οὐδέποτε τοσοῦτον ὀλοσχερῶς, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀνακύψωσι, κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν δὲν ἔπαυσαν σχεδὸν ἐπαγόμενοι συμφορὰς δεινοτάτας εἰς τοὺς χριστιανούς. Νῦν δὲ ἐν μάχῃ μιᾷ ἔπαθον καταστροφὴν, ἐξ ἧς τὰ πράγματα μετέβαλον ἐντελῶς ὄψιν. Οὐ μόνον πάντες οἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτῶν εὐρεθέντες αἰχμάλωτοι ἠλευθερώθησαν, καὶ πάντα τὰ λάφυρα περιέπεσον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, καὶ αἱ ἐντεῦθεν τοῦ Αἰῶμου καταληφθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν χωραὶ καὶ πόλεις ἀνεκτήθησαν, ἀλλ' ὁ διαδεζόμενος τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κρούμμου ἔσπευσε νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τὸν βασιλέα ἀνακωχὴν τριακονταετῇ. Διὰ δὲ τὴν φθορὰν ἣν ἔπαθον καὶ τὸν τρόμον ὃν ἡσθάνθησαν, καὶ πολὺ μετὰ τὴν προθεσμίαν ταύτην ἐπὶ ἐβδομήκοντα καὶ πέντε περίπου ἑνιαυτούς, οἱ Βούλγαροι, ἐκτὸς μικρᾶς τιнос περὶ τὸ 852 ἐχθροπραξίας, δὲν ἐτόλμησαν πλέον νὰ ἄρῳσιν ὄπλα κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν χριστιανῶν. Ὁ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονγράφος, καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἐν βίῳ Νικηφόρου τοῦ πατριάρχου λέγουσιν, ὅτι οἱ ὅρκοι οἱ γενόμενοι ἐπὶ τῆς εἰρήνης ταύτης ἐτελέσθησαν διὰ τρόπου παραδόξου. Τὰ συναλλαττόμενα μέρη δὲν ὤμοσαν ἕκαστον κατὰ τὰ ἔθνη τῆς ἰδίας θρησκείας, ἀλλὰ τᾶνάπαλιν ὁ μὲν βασιλεὺς τῶν

χριστιανῶν κατὰ τοὺς τύπους τῆς βουλγαρικῆς εἰδωλολατρείας, ὃ ἐστὶν ἐπιχύσας κατὰ γῆς ὕδωρ ἐκ κύλικος, καὶ ἀναστρέψας ἔππων ἐπισάγματα, καὶ ὑψώσας χόρτον καὶ διὰ πάντων τούτων ἑαυτὸν ἐπαρώμενος· οἱ δὲ Βούλγαροι κατὰ τοὺς τύπους τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὃ ἐστὶν ἐπιθέντες τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν ἡμετέρων θείων συμβόλων καὶ κατὰ τῆς αὐτῶν δυνάμεως ἐπομόσαντες. Δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος ταῦτα πάντα εἶναι ἀληθῆ, διότι οἱ ἄλλοι χρονογράφοι οὐδὲν τοιοῦτο λέγουσι καὶ διότι ὁ Κεδρηνός, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ ἀνωτέρω κατὰ τὸν Ἰγνάτιον ἀναφερθέντα, προστίθισιν ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ κύνας ἐπεκαλέσατο μάρτυρας τῶν συνομολογηθέντων· ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε καὶ ἂν ἐτελέσθησαν οἱ ὅρκοι, τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἀφῆκαν ἡσυχον τὸ κράτος. Καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ἡ Σικελία, ἣτις πρό τινος καιροῦ προσεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ Ἀράβων, ἀπηλλάγη πάσης ἐξ αὐτῶν ἐνοχλήσεως διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ βασιλέως Λέοντος μετὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἀφρικῆς, πολεμίων ὄντων πρὸς τοὺς ἐν Ἰσπανίᾳ ὁμοθρήσκους, βαθεῖα ἐπεκράτησεν ἀπανταχοῦ εἰρήνη, ἐξ ἧς ὠφελούμενος ὁ Λέων ἐπέδόθη ἀνενδότης εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη πολυειδῶς ἐκλυθείσης ἐσωτερικῆς διοικήσεως.

Λέγομεν ἐπὶ 30 ὅλα ἔτη, διότι ἡ παραλυσία ἐκείνη, ἀρξαμένη ἀφ' ἧς ἐβασίλευσεν ἡ Εἰρήνη, δὲν ἔπαυσε κυρίως εἰπεῖν καταβιβρώσκουσα τὰ σπλάγχνα τῆς πολιτείας μέχρι τῆς τοῦ Λέοντος Ε' ἀναγορεύσεως, καίτοι ἐν τῷ μεταξύ βασιλεύσαντος τοῦ Νικηφόρου. Ὁ Νικηφόρος ἀνεκάλεσεν εἰς τὸ εἶναι καὶ ἐν μέρει συνεπλήρωσε τοὺς θεσμοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ἀδιαλείπτως σχεδὸν περισπώμενος ὑπὸ τῶν μωαμεθανικῶν καὶ τῶν βουλγαρικῶν πολέμων, καὶ ὑπὸ ἐσωτερικῶν στάσεων καὶ συνωμοσιῶν, δὲν ἠῦκαίρησε νὰ ἐκτελέσῃ σπουδαίως τοὺς σωτηρίου ἐκείνους θεσμοὺς. Ὁ δὲ Λέων ἀνενέωσεν ἤδη τὸ κύρος αὐτῶν καὶ τὴν ἰσχύν, ἀπεμάκρυνε τῶν πραγμάτων τὴν κληρικὴν μερίδα, εἰσήγαγε περὶ τὰ καθέκαστα τῆς διοικήσεως πνεῦμα χρηστότητος καὶ δικαιοσύνης, καὶ ἐν γένει ἐβάδισεν εἰς τὰ ἔχνη τοῦ ἀρχηγέτου τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου Ε'.

Τρία τινὰ ἐπέστησαν ἰδιαζόντως τὴν προσοχὴν του, ἡ διεξαγωγή τῆς δικαιοσύνης, ἡ διαχείρισις τῶν οἰκονομικῶν, καὶ ὁ ὀργανισμὸς τοῦ στρατοῦ. Οὐδέποτε ὁ στρατὸς καθυπεβλήθη εἰς πειθορχίαν αὐ-

στηροτέρων· ὁ Λέων αὐτὸς ἄγων καὶ γυμνάζων αὐτὸν ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν ἐκάστου στρατηγοῦ καὶ ἐκάστου ἀξιωματικοῦ, καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν ταύτην ἐβράβευεν ἢ ἐτιμῶρει. Ἡ ἀδυσώπητος αὕτη δικαιοσύνη καὶ ἡ πεποιθήσις ἦν ἐνέπνεεν εἰς τοὺς συναγωνιστὰς διὰ τε τὰ ἀρχαῖα κατορθώματα καὶ ἔνεκα τῶν προσφάτων περὶ Μεσημβρίαν ἄθλων, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἀγαπητὸν παρ' αὐτοῖς, ἐκορύφωσε δὲ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἡ ὑπ' αὐτοῦ ψηφισθεῖσα αὐθις καθάίρεσις τῶν εἰκόνων, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον θέλομεν εἶπει πλείότερα, καὶ ἦν ὁ στρατὸς κατῆντησε νὰ ὑπολαμβάνῃ ὡς τὸ ἀσφαλέστατον ἐχέγγυον τοῦ θριάμβου τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Λέων ἐφημίζετο ὡς χρημάτων κρείστων, καὶ ὡς διαχειριστῆς φειδωλὸς τοῦ δημοσίου πλούτου, δι' ὅπερ ἡδυνήθη νὰ ἀνεγείρῃ ἐκ βάθρων ὅλας τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὅσαι κατεστράφησαν ἐκ τῶν προηγουμένων βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν, νὰ περιποιηθῇ νέαν ζωὴν εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν, καὶ νὰ αὐξήσῃ οὕτω τοὺς πόρους τῆς πολιτείας. Ἐξαιρέτως ὁμως θαυμάζεται ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ. Περιπορευόμενος τὰς ἐπαρχίας ἀνεκάλυπτε καὶ ἐτιμῶρει ἰδιογνωμόνως καὶ ἀνηλεῶς τὰς καταχρήσεις. Εἰδῆμων δὲ ὦν τῶν νόμων, προέδρευεν ἐνίοτε αὐτοπροσώπως τῶν δικαστηρίων τῆς πρωτεύουσας. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα πολλάκις ἔνεμεν αὐθεκᾶστως δικαιοσύνην. Οἱ χρονογράφοι διηγοῦνται, ὅτι ἐξερχομένου αὐτοῦ ποτὲ τῶν ἀνακτόρων, ἐπλησίασεν ἄνθρωπος, καὶ ἐπέδωκεν ἀναφοράν, δι' ἧς παρεπονεῖτο ὅτι ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἠρπάγη πρὸ καιροῦ ὑπὸ τινος τῶν συγκλητικῶν, ὅτι ἐνέκάλεσε τὸ ἀνόμημα εἰς τὸν ἐπαρχον, ἄλλ' ὅτι οὐδεμιᾶς ἤξιώθη παρὰ τούτου δικαιοσύνης. Ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἀμέσως ἓνα τῶν θεραπόντων νὰ καλέσῃ τὸν ἐπαρχον καὶ τὸν ἐγκαλούμενον εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου, εἶπε, θέλει νὰ εὔρῃ αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἀναφερομένου, ὅταν ἐπανέλθῃ. Ἐπιστρέψας δὲ προσήγαγε καὶ τοὺς τρεῖς ἐνώπιόν του, καὶ πρὸ πάντων ἐκάλεσε τὸν ἐγκαλοῦντα νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν κατηγορίαν. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ὁ ἐγκαλούμενος ἡδυνήθη νὰ ἀρνηθῇ τὴν πράξιν οὔτε ὁ ἐπαρχος νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδὲν ἔπραξε πρὸς τιμωρίαν αὐτοῦ, τοῦτον μὲν ἔπαυσεν ἀμέσως τοῦ ἀξιώματος, τὸν δὲ ἔνοχον ἐτιμώρησεν ὡς μοιχόν. Ἡ συνοπτικὴ αὕτη διαδικασία δὲν συμβιβάζεται βεβαίως μὲ τὰς παρούσας ἡμῶν περὶ διαχειρίσεως τῆς δικαιοσύνης ἰδέας, καὶ ἴσως ἐνίοτε ὁ Λέων ἐπέβαλλε ποινὰς ὑπερβολικὰς, ὡς βεβαιοῦσιν οἱ χρονογράφοι, ἂν δύναν-

ται νὰ λογισθῶσιν ἕξιοι πίστεως· ἀλλ' ἡ κατάχρησις, ἡ καταπίεσις, ἡ ἀδικία εἶχον τοσοῦτον ὑπερεκχειλίσαι, ὥστε ἡ ὑπερβολὴ τῆς αὐστηρότητος εἶχε καταντήσῃ δεινὸν ὀλιγώτερον τῆς ὑπερβολικῆς ἐπεικειάς. Ὅποση δὲ πρέπει νὰ ἦτο ἡ τοῦ Λέοντος ἀρετὴ, ὅτε βλέπομεν τὸν ἔχθιστον αὐτῷ Γενέσιον ἀνακράζοντα «οὗτος δὲ Λέων ὁ βασιλεὺς, καὶ δυσσεβής, ἀλλὰ τῶν δημοσίων πραγμάτων ἦν ἀντιληπτικώτατος, ὡς μηδὲν τῶν ὀνησιφόρων παρὰ λιμπάνειν ἀπρόοπτον, ὡς καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν Νικηφόρον τὸν πατριάρχην τοιαῦτα εἰπεῖν, ὡς ἄρα ἡ πολιτεία Ῥωμαίων καὶ δυσσεβῆ, ἀλλ' οὖν γε μέγαν προμηθευτὴν ἀπολώλεκεν.» Τὰ αὐτὰ ἀπραχλάκτως λέγει, καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ Νικηφόρου κρίσιν ἐπαναλαμβάνει ὁ Κεδρηνός, ἡ δὲ μαρτυρία αὕτη τοῦ ἀοιδίου πατριάρχου τιμᾷ τόσῳ μᾶλλον τὸν τε δι' αὐτῆς ἐγκωμιαζόμενον καὶ ἐξαίρετως τὸν ἐγκωμιάζοντα, ὅσῳ οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες περιῆλθον δυστυχῶς εἰς δεινὴν ἀμοιβαίαν ῥῆξιν, καθ' ἃ πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχε συμβῆ πάλιν βαθμηδὸν νέα εἰς τὰ πνεύματα τροπὴ. Ἐνῷ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Δ' ἡ μερὶς τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως εἶχεν ἐντελῶς σχεδὸν διαλυθῇ, νῦν βλέπομεν αὐτὴν αὖθις προκύπτουσαν εἰς μέσον καὶ ἀποβαίνουσαν ἰσχυροτάτην. Τὴν μεταβολὴν ταύτην παρήγαγεν ἡ ἐν τῷ μεταξύ ἐπελθοῦσα ἀποτυχία τῆς μετρίας μεταρρυθμίσεως. Ἐπὶ μὲν τῆς Εἰρήνης πολλοὶ τῶν νεωτεριστῶν, ἀποβλέποντες εἰς τὸ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καινοτομίαν, καὶ ἐκ τούτου ἀπελπισθέντες περὶ τῆς ὁλοσχεροῦς ἐφαρμογῆς τῶν δοξασιῶν αὐτῶν, περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφήσωσιν ἄθικτον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, καὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ἄλλην μεταρρύθμισιν· τὴν ἀπάλιν δὲ νῦν πεισθέντες ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ παραχώρησις ἐκείνη εἰς οὐδὲν ὠφέλησε, καὶ ὅτι οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν, ἅμα ἐπιτυχόντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν παλινόρθωσιν, ἐζήτησαν νὰ ἐπαναγάγῃσι μετ' αὐτῆς καὶ ὅλας τὰς ἀρχαίας καταχρήσεις, ἤρχισαν ἐκ νέου νὰ πρεσβεύωσιν ὅτι ἡ τύχη τῆς τοῦ κράτους ἀναμορφώσεως εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μετὰ τῆς καταργήσεως τῶν εἰκόνων, καὶ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις δὲν εἴμπορεῖ νὰ εὐδοκιμήσῃ ὀριστικῶς, εἰμὴ ἐὰν ἐπιβληθῇ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ δοξασία αὕτη ἐπεκράτησε μὲν κατὰ τὸ σύνθημα ἐξαίρετως εἰς τὸν στρατὸν, ἀλλὰ ἐπρεσβεύθη καὶ ὑπὸ τῶν

ἄλλων ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ ὑπὸ μοναχῶν οὐκ ὀλίγων. Αὐτὸς ὁ Λέων ὡς ἀνήκων ἐκ πρώτης νεότητος εἰς τὸν στρατὸν, εἶχε τὰς πεποιθήσεις ἐκείνας, καὶ ὁ Ἀνώνυμος χρονογράφος βεβαιοῖ, ὅτι, ὁμιλῶν ἅμα βασιλεύσας πρὸς τοὺς ὁμόφρονας περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἐσυμπέρανεν ὅτι ἡ καχεξία αὐτῶν ἀφορμὴν εἶχε τῆν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, καὶ εἰς ἀπόδειξιν προσεπέφερεν ὅτι ὅσοι βασιλεῖς ἐδέξαντο καὶ προσεκύνησαν αὐτάς, ἀπέθανον οἱ μὲν ἐκδιωχθέντες, οἱ δὲ ἐν πολέμῳ πεσόντες, μόνοι δὲ οἱ μὴ προσκυνήσαντες αὐτάς ἰδίῳ θανάτῳ ἕκαστος εἰς τὰ βασίλεια ἐτελεύτησε, καὶ μετὰ δόξης προσκομισθεὶς εἰς τὰ τῶν βασιλέων κοιμητήρια ἐτάφη ἐν τοῖς Ἀποστόλοις (δηλαδή ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων ἀποστόλων). Ἄλλ' ἐνῶ ὁ βασιλεὺς Λέων τοιαῦτα ἐπρέσβευε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὅταν ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ἐδίστασεν ἐπὶ μακρὸν, ὅπως πάλαι ποτὲ ὁ Λέων Γ', οὐδ' ἐνέδωκεν, εἰμὴ ὅτε ἐπέστη ὅτι ἡ ἀνάγκη εἶναι ἀναπόδραστος.

Δύο πρὸ πάντων ἄνδρες ἀναφέρονται ὡς ἐπενεργήσαντες πολὺ εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ Θεόδοτος Μελισσηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Γράμματικός. Ὁ τῶν Μελισσηνῶν οἶκος ἦτο εἰς ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ δὲ Θεόδοτος ἦτο υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Μελισσηνοῦ, ἀδελφοῦ τῆς Εὐδοκίας ἐκείνης, ἣν συνεξεύχθη εἰς τρίτον γάμον ὁ Κωνσταντῖνος Ε', καὶ ἐξ ἧς ἐγέννησε τοὺς πέντε υἱούς, τῶν ὁποίων τὴν τραγικὴν τύχην ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπὶ Εἰρήνης καὶ Μιχαὴλ τοῦ Ῥαγκαβέ. Ὁ Θεόδοτος λοιπὸν ἦτο ἀνεψιὸς ἐκ κηδεστίας ἐνὸς τῶν μεγάλων προμάχων τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ πρῶτος ἐξ ἀδελφῶν τῶν ταλαιπώρων αὐτοῦ γόνων, ὧν τὸ ὄνομα, καὶ ἀφοῦ ἐτυφλώθησαν, δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον χρησιμεῦον ὡς σημαία εἰς πᾶν κατὰ τῆς μοναχικῆς φατρίας κίνημα. Ἄλλ' ὁ Θεόδοτος καίτοι ὢν τοσοῦτον στενὸς αὐτῶν συγγενής, οὐδεμίαν προέτεινεν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἀξίωσιν, προσηλώθη εἰλικρινῶς εἰς τὸν Λέοντα, καὶ ὑπῆρτεν αὐτὸν πιστῶς ὡς ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Ἐπέμεινε δὲ μόνον εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Λέων δὲν θέλει ἀρκεσθῆ, ὅπως ὁ Νικηφόρος, εἰς μόνην τὴν διοικητικὴν μεταρρυθμίσιν, ἀλλ' ὅτι κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, καὶ τοῦ θείου του Κωνσταντίνου Ε', θέλει ἐπισφραγίσαι τὸ ἔργον διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεόδοτος, ἂν δὲν ἐ-

κληρονόμησε τὰ ἐπὶ τῆς βασιλείας δίκαια τῶν ἐξαδέλφων αὐτοῦ, διεδέξατο ὅμως τὸ μέγα αὐτῶν ἄξιωμα ἐν τῇ μερίδι τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁ Λέων δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ δώσῃ ὧτα ἀκραΐσεως εἰς τὰς πικραστάσεις τηλικούτου ἀνδρός. Οἱ χρονογράφοι, οἵτινες δὲν εἶναι φυσικῶ τῷ λόγῳ εὐμενεῖς πρὸς τὸν Θεόδοτον, ἐπισωρεύουσι κατ' αὐτοῦ πολλὰς ὕβρεις καὶ συκοφαντίας· λέγουσιν αὐτὸν ὑποκριτὴν, ἔκδοτον εἰς πᾶσαν ἀκολασίαν καὶ ἡδονὴν, ἄλογον ἄνδρα, ἀνδράποδον, ἰχθύων ἀφωνότερον, καὶ μὴδὲν ἄλλο τῆς ἀσεβείας ἐπιστάμενον. Πλὴν δὲ τούτων πάντων, ἐνῶ ἦτο βέβαιον ὅτι κατήγετο ἐξ οἴκου περιφανοῦς, καὶ ἦτο στενὸς συγγενῆς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἠξίουσαν ὅτι μετήρχετο ἄλλοτε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γανωτοῦ, καὶ ἐπωνόμασαν αὐτὸν Κασσιτερᾶν.

Ἐξ ἐπιφανοῦς ὡσαύτως οἴκου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ οἴκου τῶν Μυροχαρζαμίων, εἶλκε τὸ γένος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ ἐπικληθεὶς Γραμματικὸς, ἕνεκα τῆς πολλῆς αὐτοῦ παιδείας. Λαβὼν νεώτατος τὸ μοναδικὸν σχῆμα, προήχθη πρωΐμως εἰς τὸ ἄξιωμα τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς τῶν μαρτύρων Σεργίου καὶ Βάκχου, καὶ κατηριθμῆθη εἰς τὸν βασιλικὸν κλῆρον, ὃ ἐστὶν εἰς τὸν κλῆρον ὅστις ἐτέλει ἐν τοῖς ἀνακτόροις τὰ τῆς θείας λατρείας. Διέπρεπε δὲ ἐπὶ τε εὐλαβείᾳ, καὶ κοσμιότητι τῶν τρόπων, ἀλλ' ἐνταῦτ' ἐπὶ ζήλῳ ἀκράτῳ ὑπὲρ τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως. "Οθεν ἐπέσυρε καθ' ἐνυτοῦ ποικίλας ὕβρεις καὶ συκοφαντίας. Καὶ πρῶτον οἱ χρονογράφοι παρεμόρφωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννης κατ' ἀρχὰς εἰς Ἰάννης, καὶ μετὰ ταῦτα εἰς Ἰαννῆς, ἀνιττόμενοι πιθανῶς τὸν Ἰαννῆν, περὶ οὗ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ λέγει, ὅτι ἀντέστη τῷ Μωϋσῇ καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἦτο ἄνθρωπος κατεφθαρμένος τὸν νοῦν καὶ ἀδόκιμος περὶ τὴν πίστιν· καὶ ἴσως ἡ παραφθορὰ ἐκείνη τοῦ ὀνόματος Ἰωάννης εἰς Ἰάννης ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς ἀλλοιωσεως, ἣν ἔλαβεν ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ γλώσσῃ τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Ἐπεκλήθη πρὸς τοῦτοις καὶ λεκανόμαντις, ὡς ἀσχολούμενος δῆθεν περὶ τὴν μαντικὴν διὰ χαλκῆς τινος λεκάνης, καὶ Ὑλζελάς, ὅπερ ὡς βεβαιουῖσιν ἐβραϊστὶ ἐρμηνεύεται πρόδρομος καὶ συνεργὸς τοῦ διαβόλου. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἐνῶ ἦτο ὁμολογουμένως εὐπατρίδης, ἐρρεθη ὅτι ἦτο υἱὸς σκιαστοῦ, ἦτοι κατασκευαστοῦ κεχρωματισμένων ὑφασμάτων, ἀναλόγως τῶν περὶ Θεοδότου Μελισσηνοῦ μυθολογηθέντων. Ἀλλὰ καὶ δι' ἐσχάτην περὶ τὸν βίον ἀκολασίαν κατεκρίθη, καὶ δι' ἕτερα παραπλήσια, ὧν τὰ πλεῖ-

στα, ἂν ὅχι ἅπαντα ἦσαν, ἐννοεῖται, διαστροφῇ τῆς ἀληθείας, ἀνάλογοι τῆς περὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ γενομένης διαστροφῆς.

Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ἀδιχλείπτως παρὰ τῷ βασιλεῖ διατρέβοντες, δὲν ἔπαυον παριστῶντες τὴν ἀνάγκην νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως διὰ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλοι παρ' αὐτῷ τὰ αὐτὰ φρονοῦντες καὶ ἐνεργοῦντες, οἷον ὁ λογοθέτης, ὁ γραμματεὺς Εὐτυχιανός, ἄλλ' ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ ἐπιφανέστεροι. Καί τοι δὲ ἦσαν τιοῦτοι καὶ προσέτι ἐλάλουν ἐν ὀνόματι τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, ἐν ὀνόματι τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ κλήρου, ὁ βασιλεὺς οὐδὲν ἤττον ἐχρονοτρίβει διότι ἐγίνωσκεν ὅτι ἐπιβάλλων χεῖρα εἰς τὸ ζήτημα ἐκεῖνο, θέλει μὲν θεραπεύσει σπουδαίαν κοινωνικὴν ἀπαίτησιν, θέλει εὐχαριστήσῃ μεγάλῃν τοῦ ἔθνους μερίδα, θέλει ὅμως ἐν ταύτῳ δυσαρεττήσῃ μερίδα ἐτέραν μείζονα, καὶ παραγάγῃ εἰς τὰ πνεύματα τῆς τελευταίας ταύτης ταραχὴν ἐπικίνδυνον. "Οθεν κατ' ἀρχὰς παρέπεμψε τοὺς φίλους αὐτοῦ καὶ συμβούλους εἰς τὸ τέλος τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου, μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου προέτεινεν εἰς αὐτοὺς τὸ φάσμα τῆς τοῦ μοναχικοῦ τάγματος ἀντιπολιτεύσεως, τοῦ ὁποίου γνωστὴ ἦτο ἡ ἐπὶ τοῦ πολλοῦ ὄχλου ἐπιρροή. Ἀλλ' ὁ Θεόδωτος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀντιπροέτειναν ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος οὐκ ὀλίγοι ἠσπάζοντο τὴν μελετωμένην καινοτομίαν. καὶ προσήγαγον τῷ ὄντι τὴν περὶ τῆς γνώμης αὐτῶν ἐπιδοκίμασίαν τοῦ τε Σαββατίου, μοναχοῦ τῆς τοῦ Φιλομηλίσι μονῆς, ὀνομαστοῦ ἐπὶ προφητικῷ ὁωρήματι, καὶ ἐτέρου τινὸς μοναχοῦ ἐξ ἴσου φημιζομένου ἐπὶ πνεύματι προορτικῷ. Οἱ χρονογράφοι μάλιστα βεβαιοῦσιν ὅτι εἰς τῶν προφητικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τοῦ ζήλου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς καινοτομίας, ὠνόμασε τὰς μὲν εἰκόνας, εἰδῶλα, τὴν δὲ βασίλισσαν Εἰρήνην, παρδῶ καὶ θυάδα, τὸν δὲ Ταράσιον, ταραξίον. Τότε ὁ Λέων ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ αἰτιολογηθῇ τὸ πρᾶγμα δι' ἐπιχειρημάτων ἐξ αὐτῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐξαγομένων, καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' γενομένης συνόδου, τὰ ὑποβληθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, προσεκάλεσεν αὐτόν νὰ ἀνερευνήσῃ τὰς βιβλιοθήκας, καὶ νὰ καθυποβάλῃ ἐκθεσιν ἀκριβῇ περὶ τοῦ τί ἐφρόνουν οἱ ἄρχαιοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας, διότι περὶ τῆς παλαιᾶς γραφῆς οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ὡς πρὸς τοῦτο ἀμφιβολία. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς, παραλαβὼν συνεργὸν τὸν ἐπίσκοπον Συ-

λαίου Ἀντωνίου, ἐνησχολήθη μετ' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἰουλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου 814 περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου καθυπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα ἔκθεσιν μακρὰν κατὰ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων μαρτυριῶν κεκυρωμένην. Ὁ βασιλεὺς ἀναγνούς τὴν ἔκθεσιν ἐπείσθη τελευταῖον ὅτι ἔχει ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, καὶ καλέσας τὸν πατριάρχην Νικηφόρον καθυπέβαλεν αὐτῷ μετὰ πολλῆς μετριοτήτος τὴν γνώμην του. «Ὁ λαὸς (ἡλαδή ὁ στρατὸς, διότι οἱ ἡμέτεροι ὠνόμαζον τότε συνήθως τὸν στρατὸν, λαὸν, κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην τῆς λέξεως ταύτης σημασίαν), ὁ λαὸς, εἶπε, σκανδαλίζεται διὰ τὰς εἰκόνας, λέγοντες ὅτι κακῶς αὐτὰς προσκυνοῦμεν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο τὰ ἔθνη κυριεύουσιν ἡμῶν. Συγκατάβα τι μικρὸν καὶ ποίησον οἰκονομίαν εἰς τὸν λαὸν, καὶ τὰ χαμηλὰ περιέλωμεν (ἥτοι ἀφαιρέσωμεν ἐκ μέσου τὰ μικροῦ λόγου ἄξια). εἰδὲ μὴ βούλει, πείσον ἡμᾶς δι' οὐ ἕνεκα ἐκεῖνα προσκυνεῖται, τῆς γραφῆς μὴ ἐχούσης ῥητῶς πώποτε.» Ὁμολογητέον ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ μετριοπαθέστερον, ὁ δὲ Νικηφόρος δὲν ἠθέλησε ν' ἀκούσῃ τίποτε ἐπὶ τοῦ προκειμένου, μήτε νὰ ἔλθῃ εἰς κάμμιαν περὶ αὐτοῦ συζήτησιν, ἀλλ' ἀπήντησεν ἀπλῶς· «ἡμεῖς αὐτὰ καλῶς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀνέκαθεν ὀρισθέντα ὑπὸ τε τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων οὔτε παρασαλεύομεν, οὔτε περισσώτερόν τι ἐν αὐτοῖς οἰκονομοῦμεν.» καὶ ταῦτα ἀπαντήσας ἀπῆλθεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον.

Ὁ Νικηφόρος, ὡς γνωρίζομεν, ἦτο ἄνθρωπος σώφρων, ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς προδήλως ἐπεθύμει νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν βίαν, ἴσως ἤθελεν εὐρεθῇ ἐπὶ τέλους τρόπος συμβιβασμοῦ, οἷον λ. χ. νὰ ἐλαττωθῇ τὸ πλῆθος τῶν εἰκόνων, ἢ νὰ τεθῶσιν ὑψηλότερα, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον. Ἀλλ' ὅπισθεν τοῦ Νικηφόρου ἐνέδρευεν ἡ μεγάλη μοναχικὴ μερίς, ἣτις οὐδεμίαν ἐδέχετο παραχώρησιν, καὶ τῆς ὁποίας προΐστατο ὁ πολυθρύλητος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς διὰ τὴν πεισματώδη ἐπιμονὴν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὅπερ ὑπελάμβανεν ὡς ἀναποσπάστως συνδεδεμένον μετὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ἰσχύος τῆς τάξεως αὐτοῦ. Ὅθεν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ παρέσυραν τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν πατριάρχην εἰς βιαίας ἀποφάσεις· καὶ ἅμα ἐπανελθόντα ἐκ τῶν βασιλείων τὸν κατέπεισαν νὰ συγκαλέσῃ ἐκ τοῦ προχείρου ἐκκλησιαστικῆς συνόδου, εἰς ἣν συνέρρευσαν πλεῖστοι ὅσοι μοναχοὶ, καὶ ἣτις συνελθοῦσα τὸ ἐσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ,

ἐτέλεσε παννυχίδα πανηγυρικὴν ὡς προοίμιον τῶν συνεδριάσεων αὐ-
τῆς. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν διὰ νυκτὸς τὰ γενόμενα, ἐπεμψεν ἀμέσως πρὸς
τὸν πατριάρχην ἕνα τῶν αὐλικῶν θεραπόντων, ὅστις ἤλεγξε πικρῶς
ὃν ἀρχιερέα, ὡς παρασκευάζοντα ταραχάς, καὶ προσεκάλεσεν αὐτὸν τε
καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ προσέλθωσιν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὰ βασιλεια.
Οἱ καταπτοθέντες ἱερωμένοι, ἀφοῦ ἤκουσαν παραμυθητικούς τινας
λόγους παρὰ τοῦ Νικηφόρου, ἐπορεύθησαν πρὸς τὸν Λέοντα, ὅστις ἐ-
δέχθη αὐτοὺς δυσμενῶς, ἐμέμφθη τὸν πατριάρχην ὅτι παράγει ἄνευ λό-
γου σκάνδαλον, ὅτι συνεκρότησε σύνοδον παρὰ πάντας τοὺς νόμους,
καὶ ὅτι πολιτεύεται πρὸς τὸν βασιλέα σχεδὸν ὡς πρὸς αἰρετικὸν πρὶν
ἢ ἀναιρέσει τοὺς λόγους αὐτοῦ. Ὁ πατριάρχης δὲν ἠθέλησε πάλιν νὰ
ἔλθῃ εἰς συζήτησιν πρὸς τοὺς περὶ τὸν βασιλέα ἱερωμένους· καὶ τότε
αὐτὸς ὁ Λέων ἐπεχείρησε μακρὰν πρὸς τὸν Νικηφόρον συνδιάλεξιν περὶ
τοῦ ἀνὰ χεῖρας ζητήματος, μὴδὲν ὅμως κατορθώσας. Ἀποτυχούσης δὲ
καὶ ταύτης τῆς ἀποπείρας, προσεκλήθησαν τὰ ἄλλα τῆς συνόδου μέλη
νὰ συζητήσωσι τὸ πρᾶγμα μετὰ τῶν φίλων τοῦ βασιλέως· ἀλλ' ἐπὶ
τῆς συζητήσεως ταύτης, εἰς ἣν ἐπὶ τέλους ἔλαβε μέρος καὶ ὁ πατριάρ-
χης, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ ὁπαδοὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυ-
νήσεως δὲν προέτειναν ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα. Ὁ μὲν Νικηφόρος διηγέθη
θαύμαστα τῶν εἰκόνων, ὁ δὲ μητροπολίτης τῶν Σάρδεων Εὐθύμιος ἡ-
πείλησε τοὺς ἀντιλέγοντας διὰ τοῦ πυρὸς τῆς κολάσεως. Μόνος ὁ Θεό-
δωρος ὁ Στουδίτης ἐλάλησε λογικῶς εἰπὼν «μὴ παρασάλευε, βασιλεῦ,
κατάστασιν ἐκκλησιαστικὴν. Σοὶ μὲν γὰρ ἡ τῆς πολιτείας κατάστασις,
καὶ ἡ τοῦ στρατοπέδου ἐπιστεύθη· τούτων φρόντιζε, τὴν δὲ ἐκκλησίαν
ἄφες.» Ἀλλὰ πολλάκις παρατηρήσαμεν ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν
πραγμάτων ἀποχή, ἥτις σήμερον λογίζεται ὡς καθῆκον ἀπαραίτητον
τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, δὲν ἠδύνατο τότε νὰ ἰσχύσῃ, χωρὶς νὰ ἐκθέσῃ
τὴν πολιτείαν εἰς κινδύνους δεινούς. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον, ὥστε
ὁ Λέων αὐτὸς, ὅστις δὲν ἐπεθύμει νὰ θίξῃ τὸ ἀνὰ χεῖρας θορυβῶδες
ζήτημα καὶ ἀνέβαλεν ὅσον ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ τι περὶ αὐτοῦ, ἡναγ-
κᾶσθαι ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς κραυγῆς τοῦ στρατοῦ, καὶ ὑπὸ τῶν εἰση-
γήσεων πολλῶν ἐξ αὐτοῦ τοῦ κλήρου καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ μοναχικοῦ
τάγματος, νὰ ἀναλάβῃ τὸν δυσχερῆ αὐτὸν ἀγῶνα. Τὸ ἐπιχείρημα
λοιπὸν τοῦ Στουδίτου ὅσῳ λογικὸν καὶ ἂν ᾗτο καθ' ἑαυτὸ, δὲν ἠδύ-
νατο νὰ θεραπεύσῃ τὴν ὑφισταμένην δυσχέρειαν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ περὶ
αὐτὸν ἀπεφάναντο ὅτι ἐπιμένουσιν εἰς τὸν ἀφορισμὸν τοῦ ἐπισκόπου

Συλαίου Ἀντωνίου, ὃν προηγουμένως εἶχον καταψηφίσει, ὁ Λέων παροργισθεὶς ἀπῆλυσεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν βασιλείων, τοὺς διέταξεν ἀμέσως διὰ τοῦ ἐπαρχοῦ νὰ ἀπέλθωσιν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ, νὰ μὴ ἐπαναλάβωσι τὰς συνεδριάσεις αὐτῶν, νὰ μὴ δηλώσωσι τίποτε δημοσίᾳ περὶ πίστεως, καὶ νὰ ὑπογράψωσιν ὅτι θέλουσι τηρήσει ταῦτα πάντα ἀπροφασίστως. Πολλοὶ ἐξετέλεσαν τὰς διαταγὰς τοῦ βασιλέως, καὶ ἴσως ἤθελον ὅλοι πράξει τοῦτο, εἰ δὲν ἤθελον ἀποτραπῇ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ὅστις ἀντενήργησε διὰ πολλῆς δραστηριότητος εἰς τὰ διαταχθέντα γράφων, προτρέπων, ἐνθαρρύνων καὶ ἀπειλῶν. Παράδοξος ἦτο κατὰ τὴν περιπέτειαν ταύτην ἡ ἀμοιβαία θέσις τοῦ Νικηφόρου καὶ τοῦ Λέοντος· ἀμφότεροι ἐπεθύμουν νὰ διαφύγωσι τὴν ῥῆξιν, καὶ εἰ δυνατόν νὰ συνεννοηθῶσι πρὸς ἀλλήλους, παρασυρόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν ἀκρατήτων παθῶν τῆς ἰδίας ἑκάστος μερίδος, περιῆλθον εἰς διένεξιν, ἣτις ἀπέβαιναν ὁσημέραι δεινότερα. Μετὰ τὰ προεκτεθέντα ὁ πατριάρχης, περίλυπος ὢν καὶ καταβεβλημένος ἔγραψε πρὸς τὴν βασίλισσαν, πρὸς τὸν λογοθέτην, πρὸς τὸν παντοδύναμον γραμματέα Εὐτυχιανὸν, ἐπικαλούμενος θεραπείαν τινὰ τοῦ πράγματος, καὶ ἴσως ἠδύνατο νὰ ἐνδῶσῃ κατὰ τι, ἀλλ' ὁ Θεόδωρος δὲν ἔπαυεν ἐπισείων ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ φάσμα τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπαιτῶν νὰ τηρήσῃ ἀναλλοίωτα τὰ καθεστῶτα. Ἀφ' ἐτέρου ὁ βασιλεὺς ὅστις ἔβλεπε καὶ κατενόει τὴν ἀγωνίαν εἰς ἣν εὕρισκετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας, ἐνόμισεν ὅτι θέλει ἀνακουφίσει αὐτὸν κατὰ τι ἀναλαμβάνων αὐτὸς τὴν καθαίρεσιν τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων, ὅσοι παρήκουσαν τὰ διαταχθέντα. Οἱ χρονογράφοι μάλιστα βεβαιοῦσιν ὅτι προέβη ἔτι πλέον, προσκαλέσας αὐτὸν νὰ μὴ τελῇ δημοσίᾳ τὴν θείαν μυσταγωγίαν, μηδὲ νὰ κηρύττῃ ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος, καὶ ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτοῦ τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἱερῶν τῆς ἐκκλησίας σκευῶν, ὃ ἐστὶν ἐπέβαλεν αὐτῷ εἰδὼς τι ἀρχίας. Ἀλλ' ἂν ὁ βασιλεὺς ἔπραξε καὶ τι τοιοῦτον, ἵνα ἀπαλλάξῃ τὸν ἀρχιερέα ὅσον ἐνδέχεται πάσης εὐθύνης ἐπὶ τοῦ προκειμένου, βεβαίως μετ' ὀλίγον ἀνεκάλεσε τὰ διαταχθέντα, διότι θέλομεν ἶδει ὅτι, μετὰ τινος ἡμέρας, ὁ πατριάρχης ἀνέλαβε τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ λειτουργήματος. Τὸ πάντων ὅμως δεινότερον ἦτο ὅτι καθὼς ὁ Νικηφόρος ἐπέζετο ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, οὕτως ὁ Λέων ἐπέζετο ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ὁ στρατὸς, ὅστις ἔβλεπε παρατεινομένην τὴν πάλην, καὶ ἐφοβήθη μήπως ἐνδοιάσῃ αὐθις ὁ βασιλεὺς, ἀπεφάσισε νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν κρίσιν, καὶ συσσωρευθεὶς

περὶ τὴν Χαλκὴν, ἤρχισε νὰ λιθοβολῇ καὶ ἄλλως νὰ ἐξυβρίζῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἣτις καθαιρεθεῖσα ἀπὸ τῆς πύλης ἐκείνης ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' ἀνεστηλώθη ἐπὶ Εἰρήνης. Ὁ βασιλεὺς μαθὼν τὰ γενόμενα καὶ ἀναλογιζόμενος μὲν ὅτι δὲν δύναται νὰ τιμωρήσῃ ὁλόκληρον τὸν στρατὸν, μὴ θέλων δὲ νὰ παραταθῇ τὸ σκάνδαλον, διέταξε νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ εἰκὼν τῆς Χαλκῆς. Συγχρόνως δὲ ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ τὴν ἄδειαν εἰς τὸν Ἰωάννην Γραμματικὸν καὶ εἰς τὸν Συλαίου Ἀντώνιον νὰ καθαιρέσωσι τὰς εἰκόνας παντοῦ, ὅπου ἡδύνατο τοῖτο νὰ γίνῃ ἄνευ πολλῆς ταραχῆς. Τούτων ὅμως γινομένων, οἱ ἱερωμένοι τῆς ἀντιπάλου μερίδος ἀπελπισθέντες, συνῆλθον παρὰ πάντα τὰ πρὸ μικροῦ ἔτι διαταχθέντα, καὶ ἐπεσφράγισαν τὴν κατὰ τοῦ βασιλέως ἀντίστασιν, διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ὑπογραφῆς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐπλησίασεν ἡ ἑορτὴ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως. Ὅσα καὶ ἂν συνέβησαν μεταξὺ Νικηφόρου καὶ Λέοντος μέχρι τοῦδε, ὀριστικὴ ὅμως μεταξὺ αὐτῶν ῥῆξις δὲν εἶχεν ἐπέλθει ἔτι, τοσοῦτον οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἤθελον νὰ ἀποφύγωσιν αὐτήν. Τούτου δ' ἕνεκα ὁ πατριάρχης φοβηθεὶς μήπως κατὰ τὴν προσηχθὲν ἐκείνην ἑορτήν, προσερχομένου πανηγυρικῶς τοῦ βασιλέως εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, συμβῇ μεγαλύτερόν τι κατὰ τῶν εἰκόνων ἄτοπον, ἀπῆλθεν εἰς τὰ βασιλεία, καὶ παρεκάλεσε τὸν Λέοντα νὰ μὴ ἐπιμένη προσβάλλων τὴν ἐκκλησίαν, ἣν διὰ πολλοῦ κόπου οἱ πατέρες ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει ἐπωκοδόμησαν· προσέθηκε δὲ «ὅτι εἰ δι' ἐμὲ γίνονται ταῦτα τὰ σκάνδαλα κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἐμὲ ἐξεώσασθε, καὶ εἴτινα βούλεσθε ποιήσατε, μόνην τὴν πίστιν μὴ παρασαλεύσητε.» Ταῦτα ἀκούσας ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἦτο ἀληθῶς εὐλαβὴς ἄνθρωπος, καὶ ἐσέβετο τὸν Νικηφόρον, ἐξεπλάγη διὰ τὰς ἐσφαλμένας αὐτοῦ ιδέας. «Καὶ τίς, εἶπε, τολμᾷ καθελεῖν ἢ ἐξεῶσαι τὸν πατριάρχην, τὸν πατέρα ἡμῶν, ἢ τὴν ἐκκλησίαν παρασαλεῦσαι· μικρὸν ἡρευνήσαμεν διὰ τοὺς λαλοῦντας, ἐπεὶ ὡς πιστεύει ἡ ἐκκλησία καὶ γὰρ πιστεύω» καὶ ἐκβαλὼν τοῦ κόλπου σταυρὸν ἔχοντα εἰκόνα, προσεκύνησεν αὐτόν. Ἄν ὁ Λέων εἶπε τῷ ὄντι ὅτι δὲν ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰμὴ ἵνα κατευνάσῃ τὰ πνεύματα τῶν ἀντιδοξούντων, καὶ ἂν προσεκύνησε σταυρὸν ἔχοντα εἰκόνα, ὡς ἀξιῷ ὁ Ἀνώνυμος χρονογράφος, δὲν ἠξέυρομεν. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι εἶπε πολλὰ ἐπιτήδεια νὰ καθησυχάσωσι τὸν ἀρχιερέα, καὶ ἴσως ἔδωκε τὸ δεῖγμα ἐκεῖνο τῆς εὐλαβείας πρὸς τὸν σταυρὸν, διότι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις οὐδέποτε ἀπηγόρευσε

τὴν τοῦ σταυροῦ προσκύνησιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι αἱ ἑορταί, τῶν ὁποίων μετέσχε καὶ ὁ πατριάρχης μετὰ τοῦ κλήρου αὐτοῦ παρῆλθον χωρὶς νὰ συμβῇ νέον τι ἄτοπον. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ προλάβῃ σκάνδαλον ἀπρὸςδοκῆτως ἐκ τοῦ κλήρου αὐτοῦ προελθόν. Διότι τελουμένης ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων τῆς θείας ἀκολουθίας, καὶ ἐκφωνηθέντος τοῦ ῥητοῦ τοῦ Ἡσαΐου τοῦ λέγοντος· «τίνι ὠμοιώσατε Κύριον, καὶ τίνι ὁμοιώματι ὠμοιώσατε αὐτόν; μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτων, ἢ χρυσοχός· χωνεύσας χρυσίον περιεχύρυσεν αὐτόν, ὁμοίωμα κατεσκεύασεν αὐτόν;» ὁ πρωτόπαππας τῆς αὐλῆς ἀνεφώνησε γεγωνυῖα τῇ φωνῇ· «σύνες ὅ,τι λέγει, ὦ βασιλεῦ, τὸ ἱερὸν λόγιον· καὶ μηδεὶς σοι μετὰμελος ἐπὶ τοῖς ἐναρχθεῖσιν ἔστω, ἀλλ' ἅπαν θεῖον δοκοῦν ἐκποδὼν ποιήσας εἰκόνισμα, τῆς ὀρθῆς ἔχου λατρείας τῶν μὴ σεβομένων αὐτά.» Ἐννοεῖται ὅτι ὁ βασιλεὺς πανταχόθεν οὕτω περιελανόμενος, δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐπιμείνῃ ἀπαιτῶν παρὰ τοῦ πατριάρχου παραχώρησιν τινά. Ὅθεν παρεκάλεσεν αὐθὺς αὐτόν νὰ ἀποφανθῇ ἐντὸς ὠρισμένης προθεσμίας· ὁ δὲ ἀπεποιήθη ὅπως ἄλλοτε, καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς πολλῆς αὐτοῦ ταραχῆς ἐνόσησε. Τότε διεκόπη πᾶσα ἐνέργεια, μέχρις οὗ ἀναλαβόντος τοῦ ἀρχιερέως κατὰ φεβρουάριον τοῦ 815, οἱ περὶ τὸν βασιλέα ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδιάσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευματος αὐτῶν. Ἀπόσπασμα στρατιωτῶν ὑποκινούμενον ὑπὸ τοῦ λογοθέτου καὶ τοῦ ἀρχιγραμματέως, ἐπεχείρησε τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ πατριαρχείου, καὶ ἀπεκρούσθη μὲν ὑπὸ τῶν πολυαριθμῶν μοναχῶν οἵτινες περιεστοίχιζον τὸν ἀρχιερέα, ἀλλ' ἐν τούτοις κατέστρεψεν ὅλας τὰς ἐν τῷ πατριαρχικῷ καταλύματι εἰκόνας τῶν ἁγίων, καὶ αὐτὰς τὰς εἰκόνας τῶν προτέρων πατριαρχῶν. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἤρχισεν ὁ βασιλεὺς νὰ φοβῇται μήπως ἐπὶ τέλους διακινδυνεύσῃ καὶ ἡ ζωὴ αὐτῆ τοῦ ἀρχιερέως, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ φρουρήσῃ τὸ πατριαρχεῖον διὰ πιστοῦ τινος ἀποσπάσματος, καὶ ἐνταύτῳ συνεκάλεσε σύνοδον ἀρχιερέων, ἵνα διεξαχθῇ τὸ ζήτημα ὁπωςοῦν τακτικώτερον. Συνελθούσης δὲ τῆς συνόδου προσεκλήθη ὁ Νικηφόρος νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν συνήνεσεν. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ μαθόντες τοῦτο καὶ παροξυνθέντες συνέρρευσαν περὶ τὸ πατριαρχεῖον πολυαριθμοί, ἐκφέροντος ὕβρεις καὶ ἀπειλάς, ἡ δὲ σύνοδος, ἀναθεματίσασα αὐτόν τε καὶ τοὺς προκατόχους αὐτοῦ Γερμανὸν καὶ Ταράσιον, ἀπηγόρευσε τοῖς πᾶσιν ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ, νὰ ἀποκαλῶσιν αὐτόν ἐπίσκοπον καὶ πατριάρχην. Εἰς τοῦτο περιελθόντος τοῦ πράγματος, ὁ Νικηφόρος διεμαρ-

τυρήθη ἕνεκα τῆς γενομένης κατ' αὐτοῦ βιαιοπραγίας, καὶ προσέθηκεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι «ἵνα ἄτοπον μὴ γένηται μηδὲ ἁμαρτία ἀναδράμῃ εἰς τὸ κράτος ὑμῶν, ἀνάγκη πᾶσα μεταστῆναι ἡμᾶς τοῦ θρόνου ἡμῶν.» Μεθ' ὃ ἀποχαιρετίσας τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἐπέρασε διὰ νυκτός τὸν Βόσπορον, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἐξορίαν ἐν τινι μονῇ. Ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ μέσα μαρτίου καὶ πιθανώτατα τῇ 13 τοῦ μηνὸς τούτου.

Τὴν ἐπιούσαν ὁ βασιλεὺς ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ πατριάρχης ἐγκατέλιπε τὴν ἐκκλησίαν, διότι προσκληθεὶς νὰ συζητήσῃ καὶ νὰ διασαφήσῃ τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα, οὐ ἕνεκα τοσαύτη ἀνωμαλία ἐπεκράτει εἰς τὰ πνεύματα, οὐδεμίαν ἠθέλησε νὰ δώσῃ πρὸς τοῦτο ἀπάντησιν, ὅθεν ἀνάγκη πάρεστι νὰ προχειρισθῇ ἕτερος ἱεράρχης. Ὁ βασιλεὺς ἐπεθύμει νὰ ἀναθέσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν, καὶ ἡ ἐκλογὴ αὕτη ἤθελεν εἶναι βεβαίως ἀρίστη· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ σύγκλητος προέτεινε κατ' αὐτοῦ ἐνστάσεις τινάς, ἄδηλον ἀκριβῶς τίνας, προετιμήθη ὁ Θεόδωτος Μελισσηνός, ὅστις ἦτο τῇ ἀληθείᾳ πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ Ἰωάννου κατ'ἀλλήλους. *Ὅχι διότι ἦτο λαϊκός, καὶ ἀνώτερος τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικός, καὶ πρὸς τούτοις ἑγγαμος· τοιοῦτοί τινες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ὑπῆρξαν ὅτε Ταράσιος καὶ ὁ Νικηφόρος, οἱ συγκαταλεγέντες μεταξὺ τῶν ἐπιφανεστέρων ἱεραρχῶν, ἀλλὰ διότι κυρίως μηδεμίαν ἔχων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πείραν, ἔστερεῖτο πρὸς τούτοις τῆς μετὰ τῆς πείρας ταύτης συνήθως συνδεομένης μετριοπαθείας, ἣτις ἦτο τοσοῦτον ἀναγκαία εἰς τὰς κρίσιμους ἐνστάσεις, δι' ὧν προέκειτο νὰ διέλθῃ αὐθις ἡ ἐκκλησία. Ὁ Θεόδωτος χειροτονηθεὶς πατριάρχης ἀνήμερα τοῦ πάσχα, 1 ἀπριλίου 815, συνεκρότησεν ἀμέσως εἰς Βλαχέρνας σύνοδον, εἰς ἣν προσεκάλεσε τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην καὶ τοὺς ὁπαδούς αὐτοῦ. Οἱ δυτικοὶ ὅλοι, μὴ ἐξαιρουμένου τοῦ Σλόσσερ, ἀποθανυμάζουσι τὸ θάρρος καὶ τὴν καρτερίαν τοῦ Θεοδώρου ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τοῦτο δὲ διότι ὁρμῶνται ἀπὸ τῆς δοξασίας, ὅτι ὁ κλῆρος ἡμῶν ὑπῆρξε τυφλὸν ὄργανον τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πρεσβεύουσιν ὅτι ὁ Θεόδωρος διετέλεσεν εἰς ἐκ τῶν ὀλίγων ὅσοι ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ὑγιᾶ ἀρχὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ πολλάκις ἐξηγήσαμεν ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ, κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὸ διάστημα, ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ ἄνευ ἐσχάτων κινδύνων τῆς τε πολιτείας καὶ τοῦ χρι-

στιανικοῦ θρησκευματος. Ἰδίως δὲ ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ἂν ὁ Θεόδωρος ἐπέμενεν ἀπλῶς εἰς τὸ περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων ζήτημα, ἠθέλομεν σεβασθῇ τὴν περὶ τούτου πεποιθήσιν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐστάθειαν τοῦ χαρακτῆρος, ἣν ἔδειξε πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πεποιθήσεως ταύτης· δυστυχῶς ὅμως, καθὰ ἡξεύρομεν ἤδη, μετεχειρίσθη τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα, ὡς μέσον ἀπλοῦν ἵνα καταστήσῃ παντοδύναμον τὸ μοναχικὸν τάγμα· ἵνα περιποιήσῃ αὐτῷ τὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν πραγμάτων· καὶ ἵνα φέρῃ τὸ κράτος εἰς τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἐπὶ Εἰρήνης καὶ Μιχαήλ Ῥαγκαβέ. Τούτου δ' ἕνεκα δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ ἀποδοκιμάσωμεν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιπετείας.

Ἔτι πρὸ τῆς χειροτονίας τοῦ Θεοδότου, ὁ Θεόδωρος εἶχε τελέσει, κατὰ τὴν κυριακὴν τῶν Βαΐων, εἰς τὰς περὶ τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πανηγυρικὴν μετὰ εἰκόνων λιτανείαν, ἣν παρηκολούθησαν πολυάριθμοι μοναχοί, καὶ καθ' ἣν ἐψάλησαν ὕμνοι πρὸς τιμὴν τῶν εἰκόνων. Ὁ βασιλεὺς πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων εἶχε προλαβόντως ἀπαγορεύσει τὴν εἰς τὰ δημόσια μέρη ἐκθεσιν τῶν εἰκόνων· ὥστε ὁ Θεόδωρος διὰ τῆς λιτανείας αὐτοῦ παρεβίασεν ἀναφανδὸν τὴν ἀστυνομικὴν ταύτην διάταξιν καὶ ἡδύνατο διὰ τοῦτο νὰ τιμωρηθῇ. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς, ἐπιεικῶς πάντοτε πολιτευόμενος, παρέβλεψε τὸν ἐμπαιγμὸν τοῦτον τοῦ νόμου· καὶ, συγκροτηθείσης μετὰ τὸ Πάσχα νέας συνόδου, ἐπέτρεψε νὰ προσκληθῇ εἰς αὐτὴν ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ περὶ αὐτόν. Ὁ Θεόδωρος ὅμως δὲν παρέστη· καὶ οὐ μόνον δὲν παρέστη, ἀλλὰ ἔγραψε πρὸς αὐτὴν ἐπιστολὴν αὐθάδη, δι' ἧς ἐβεβαίοντο ἐν ὀνόματι ὅλων τῶν ἡγουμένων, ὅτι δὲν δύνανται νὰ παρακαθήσων εἰς σύνοδον, ἥς δὲν προΐσταται πατριάρχης, διότι δὲν ἀναγνωρίζουσιν ὡς νόμιμον πατριάρχην εἰμὴ μόνον τὸν Νικηφόρον. Ἡ σύνοδος, εἰς ἣν ἐν τούτοις παρεκάθησαν οὐκ ὀλίγοι ἡγούμενοι, ἀδιαφορῆσασα διὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, προέβη εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῆς· κατήργησε τὰς ἀποφάσεις τῆς δευτέρας ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἀνεκήρυξεν ὡς ἐβδόμην οἰκουμενικὴν σύνοδον τὴν ἐν ἔτει 754 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' συγκροτηθεῖσαν, καὶ ἐπεκύρωσε τὰ περὶ τῶν εἰκόνων ὑπ' αὐτῆς δορισθέντα. Τότε ὁ Θεόδωρος διεμαρτυρήθη ἐν ὀνόματι τῶν ἡγουμένων ὅσοι παρευρέθησαν καὶ ὅσοι δὲν παρευρέθησαν εἰς τὴν σύνοδον. Ἡ δὲ νέα αὕτη αὐτοῦ πρόκλησις δὲν ἴσχυσε νὰ παροξύνῃ τὸν βασιλέα πέραν τοῦ μετρίου. Ὁ Θεόδωρος συλληφθεὶς ἀπήχθη μὲν εἰς τὴν μικρὰν Ἀ-

σίαν, καὶ ἐφυλακίσθη εἰς τι φρούριον πλησίον τῆς Ἀπολλωνίας, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀνέτως ἐν αὐτῷ διέτριβεν, ὥστε ἡδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν μετὰ τῶν φίλων αὐτοῦ ἀλληλογραφίαν. Πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους ἡγουμένους καὶ μοναχοὺς ὁ βασιλεὺς προσηνέχθη μετὰ πλείστης πραότητος, ἀγωνισθεῖς ἐκ παντὸς τρόπου νὰ μεταπείσῃ αὐτούς· καὶ ἐπειδὴ ἐνταύτῳ ὁ πατριάρχης Θεόδωτος δι' ἰδίου ὀρισμοῦ διέταξε τὴν τοῦ σταυροῦ προσκύνησιν, πολλοὶ τῷ ὄντι ἐκ τῶν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος εἶχον ἀρχίσει νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἀναγνωρίσαντες τὸν ἱεράρχην ἐκεῖνον. Ἐντεῦθεν ἐξεμάνη ὁ Θεόδωρος καὶ δι' ἐγκυκλίων ἐπιστολῶν ἐπεχείρησε νὰ ἐλέγξῃ, νὰ ἀπειλήσῃ καὶ νὰ προτρέψῃ εἰς ἀντίστασιν τοὺς παλαιούς αὐτοῦ φίλους. Ἐνώπιον τῶν ἐπιστολῶν τούτων ὁ βασιλεὺς δὲν ἡδύνατο βεβαίως νὰ ἀδιαφορήσῃ ἐπὶ πλέον, καὶ διέταξε νὰ ἀπαχθῇ μὲν ὁ Θεόδωρος ἀπωτέρω εἰς ἔξορίαν, καθ' ἣν δὲ λέγεται, καὶ νὰ μαστιγωθῇ ὡς στασιαστής. Ἀλλὰ ἡ διαταγὴ αὕτη δὲν ἐξετελέσθη ὡς πρὸς τὴν μαστιγῶσιν τοιαύτην οὐδόλως ἔπαθεν ὁ Θεόδωρος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπωτέρω δὲ κειμένης ταύτης φυλακῆς ἐξηκολούθησεν ἀλληλογράφῶν οὐδὲν ἥττον συνεχῶς ἢ πρότερον, ἂν οὐχὶ τοσοῦτον ἀναφανδόν. Ἐγράφε δὲ οὐ μόνον πρὸς μοναχοὺς, ἀλλὰ καὶ πρὸς γυναῖκας πολλὰς, διότι ὡς πάντοτε, οὕτω καὶ τότε αἱ γυναῖκες ἦσαν θερμῶς προσηλωμέναι εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Περίεργον δὲ μάλιστα εἶναι ἐν τῶν ζητημάτων, περὶ ἃ ἐστρέφετο κυρίως ἡ ἀλληλογραφία αὕτη. Οἱ τῶν εἰκόνων ἀντίπαλοι ἠξίουσι ὅτι οἱ πάσχοντες ἕνεκα τῆς εἰς αὐτὰς ἀφοσιώσεως, δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς μάρτυρες, διότι ἄλλο εἶναι τὸ προκινδυνεύειν ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας, καὶ ἄλλο περὶ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Ὁ δὲ Θεόδωρος ἠξίου ἀπειναντίας ὅτι οἱ ὁμόφρονες αὐτοῦ ἦσαν οἱ ἀληθεῖς τῆς ὀρθοδοξίας στύλοι, καὶ ὅτι οὐρανὸς καὶ γῆ ἠυφραίνοντο ἐπὶ τῇ ἀντιστάσει αὐτῶν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην αἵρεσιν.

Ἐν τῇ φυλακῇ ἐν ἣ διέτριβεν ὁ Θεόδωρος συνέταξε πρὸς τοῦτοις συγγραφὴν ὁλόκληρον κατὰ τῶν εἰκονομάχων, καὶ ἔγραψε πρὸς τοὺς τρεῖς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς καὶ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης ἐπιστολὰς ἐκδηλοῦσας τὴν θλίψιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀγωνίαν. Ἄν οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν, ἢ ἄλλο τι ἐπραξάν εἶναι ἄδηλον· ὁ δὲ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης ἦλθεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἂν καὶ ὅχι μετὰ τοῦ ζήλου, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἰς ἀναλόγους περιστάσεις εἶχε δείξει. Ὁ βα-

σιλεὺς Λέων καὶ ὁ πατριάρχης Θεόδωτος εἶχον πέμψει εἰς Ῥώμην πρεσβείαν ἐπιτετραμμένην νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν ἀρχιερέα αὐτῆς τὰς κατὰ τῶν εἰκόνων ἀποφάσεις τῆς τελευταίας ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου, καὶ ἐν ταύτῃ νὰ χαιρετίσῃ αὐτὸν ἐν ὀνόματι τοῦ νέου πατριάρχου. Ὁ πρὸ μικροῦ τότε προχειρισθεὶς πάπας Πασχάλιος, τὴν μὲν πρεσβείαν ταύτην δὲν ἐδέχθη, ἐδεξιώθη δὲ ἐξ ἐναντίας εὐμενῶς τοὺς μοναχοὺς τοὺς ἀποσταλέντας ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, περιορισθεὶς ὅμως εἰς προφορικὴν τινα πρὸς τὸν Θεόδωρον ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη, ὅσον καὶ ἂν ἠΰφρανε τὸν Στουδίτην, δὲν ἐφάνη αὐτῷ ἄρκετὰ τελεσφόρος· ὅθεν ἔγραψε νέαν πρὸς τὸν πάπαν ἐπιστολήν, ἐν ἣ βαρυαλγῶν ὡμολόγει ὅτι πολλοὶ κληρικοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συναινέσωσιν εἰς τὴν ἐξαφάνισίν τινων εἰκόνων, καὶ ἐπεζήτει ἐκ νέου τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς δύσεως. Ὁ Πασχάλιος κατ' ἀρχὰς ἐδίστασε νὰ πράξῃ τι πλειότερον, καὶ ἠρκέσθη νὰ ἰδρύσῃ ἐν Ῥώμῃ ὑπὲρ τῶν προσφύγων εἰκονολατρῶν τῆς Ἀνατολῆς μοναστήριον, τὸ ὁποῖον ἐπροίκισε δαψιλῶς, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἡ θεία λειτουργία ἐτελεῖτο ἑλληνιστί. Ὁ δὲ Θεόδωρος ὅστις περιέμενεν ἄλλα καὶ ἄλλα, ἐξαπέστειλεν αὐτῷ εἰς Ῥώμην ἓνα τῶν πιστοτέρων αὐτοῦ ὁπαδῶν, τὸν Ἐπιφάνιον, ἵνα ἀπαιτήσῃ σπουδαιοτέραν ἐνέργειαν. Τότε τελευταῖον ὁ Πασχάλιος ἔπεμψε πρὸς τὸν Λέοντα πρεσβείαν ἣτις δὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ διὰ τῆς παρουσίας αὐτῆς συνετέλεσεν εἰς παραμυθίαν τῶν ἀντιδοξούντων.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Λέοντος ἀξιοῦσιν ὅτι οὗτος ἐπεχείρησε τότε μέγαν καὶ δεινὸν διωγμὸν, καὶ ἀναφέρουσιν ὡς παθόντας οὐ μόνον ἐπισκόπους, ἡγουμένους καὶ μοναχοὺς, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας καὶ κόρας καὶ συγκλητικούς καὶ πατρικίους. Τὰ πράγματα ὅμως μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἀπέβαλε μέχρι τέλους τὴν ἐπιείκειαν, ἥς τοσαῦτα προηγούμενως ἔδωκε δείγματα. Αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς ὅτι ἐδέχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν πρεσβείαν τοῦ Πασχαλίου, ἐνῷ ὁ Πασχάλιος δὲν εἶχε δεχθῇ τὴν ἐπίσημον τοῦ βασιλέως πρεσβείαν, ἀποδεικνύει πρὸ πάντων ὅποσον ὁ Λέων ἦτο μετριοπαθέστερος ἐκείνων, οἵτινες ἀξιοῦσι νὰ παρασταθῶσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἐλεεινὰ αὐτοῦ θύματα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Θεόδωρος διετέλει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐστηρότερον φρουρούμενος καὶ καθυποβαλλόμενος εἰς πολλὰς στερήσεις, ἐπὶ τέλους δὲ, ὡς χύθις βεβαιοῦσι, καὶ εἰς σωματικὰς τιμωρίας. Ἀλλ' ὁ

Θεόδωρος ἐτιμωρεῖτο οὐχὶ ἔνεκα τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ δοξασίας, ἐτιμωρεῖτο διότι προεκάλει ἐπανάστασιν κατὰ τῆς ἀρχῆς. Παρεκτός ὅλων τῶν προηγουμένων αὐτοῦ περὶ τούτου ἐνεργειῶν, πρὸ μικροῦ ἔτι περιέπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως ἐπιστολὴ τοῦ Θεοδώρου στασιαστικῇ, ἣτις καὶ μόνῃ ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπιβληθῇ κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, δυνάμει τῶν ὑφισταμένων νόμων. Ὁ βασιλεὺς ἐπέδειξεν εἰς αὐτὸν δι' ἑνὸς τῶν ὑπάσπιστῶν αὐτοῦ τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην καὶ τὸν προέτρεψεν αὐθις εἰς μετριωτέραν διαγωγὴν, ἀλλ' αὐτὸς ἔμεινεν ἀκατάπειστος. Τὶ ἄλλο λοιπὸν ὀλιγώτερον ἡδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Λέων, ἢ νὰ κρατῇ περιωρισμένον τὸν πολέμιον τοῦτον τῆς πολιτείας; Οἱ ἐναντιοδοχοῦντες ἡδύνατο νὰ ὀνομάζωσι τοῦτο διωγμὸν, ἀλλὰ πᾶς δίκαιος ἄνθρωπος θέλει ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Λέων δὲν ἔπραξεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς νόμους τοῦ κράτους, καὶ τούτους ὅχι αὐστηρῶς. Ἀπόδειξις δὲ τρανοτάτη ὅτι δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἐκβιάσῃ τὰς συνειδήσεις, εἶναι ὅτι μέχρι τέλους δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἕτερα φρονοῦντας διὰ πρᾶότητος καὶ ἐπαγγελιῶν, κατορθώσας πολλάκις τὸν σωτήριον τοῦτον σκοπόν. Ἐκ δὲ τῶν δυστροπούντων οἱ μὲν ἔφευγον εἰς Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Ῥώμην, οἱ δὲ ἀρκοῦμενοι εἰς τὴν τήρησιν τοῦ φρονήματος αὐτῶν, ἔμενον ἀνενόχλητοι, μόνοι δὲ ἐτιμωρήθησαν ὅσοι ἐπροξένουν ἐντὸς τοῦ κράτους σκάνδαλα, ἀναφανδὸν προτρέποντες τοὺς πιστοὺς εἰς παρακοὴν καὶ ἀντίστασιν. Καὶ λέγεται μὲν ὅτι τοιοῦτοι ὑπῆρξαν πάμπολλοι, ὀνομαστὶ ὅμως ἀναφέρονται εὐάριθμοι, καὶ μεταξὺ τούτων ἐπίσκοποι τρεῖς καὶ μόνοι, ἐξ ὧν οἱ δύο ἀπλῶς ἐξωρίσθησαν. Ἴνα ἐννοήσωμεν δὲ ὁποῖαι ὑπερβολαὶ ὑπάρχουσι περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ θρυλουμένου τούτου διωγμοῦ, ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τῶν τελευταίων περιπετειῶν τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους. Περὶ αὐτοῦ φημίζεται ὅτι ἀπήχθη δέσμιος ἐκ τῆς μονῆς ἐν ἣ διετέλει, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτι ἐκεῖ μὴ πειθόμενος νὰ μεταβάλλῃ γνώμην ἐρρίφθη εἰς φυλακὴν, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ δύο ἔτη βασανιζόμενος, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξορισθεὶς εἰς Σαμοθράκην ἀπεβίωσεν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἡμέρας, ἐκ τῶν κακουχιῶν ἃς προηγουμένως ὑπέστη. Ἐν τούτοις ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θεοφάνους ὅστις προτάσσεται συνήθως τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, καταφαίνεται μὲν βεβαίως ἡ προαίρεσις τοῦ νὰ παρασταθῇ ὁ ἀνὴρ ὡς μάρτυς, ἀλλ' οὔτε περὶ δεσμῶν, οὔτε περὶ βασάνων γίνεται λόγος. Ἱστορεῖται ἂν ἐναντίας ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν αὐτὸν τυραν-

νικῇ καὶ βιαίᾳ χειρὶ, ἀλλὰ θωπείαις ἐκμαλασσόμενος·» καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεοφάνης ἐπέμενεν εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ, ἐδόθησαν αὐτῷ εἰς κατοικίαν τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἐλευθερίου, μετὰ διетῇ δὲ αὐτόθι διατριβὴν, καθ' ἣν οὐδεμία ὠρισμένως κάκωσις ἀναφέρεται, μετεκομίσθη εἰς Σαμοθράκην, ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῆς πρὸ πολλῶν ἐτῶν κατατροχούσης αὐτὸν νεφρίτιδος. Ἐτέρα ἀνυπόστατος ἐξελεγχομένη κατηγορία εἶναι, ὅτι ἐξωρίσθη δῆθεν αὐτὴ τῆς βασιλίσσης Θεοδοσίας ἡ μήτηρ ἡ ἀπὸ Κωνσταντίνου ΣΤ' διαζευχθεῖσα Μαρία, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι μήτηρ τῆς βασιλίσσης ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Ἀρσαβῆρ, καὶ οὐδὲν ἤττον βέβαιον ὅτι ὁ Ἀρσαβῆρ δὲν ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ τὴν Θεοδοσίαν ἐκ τῆς Μαρίας, πρῶτον διότι ἡ Μαρία εἶχε γίνεи μοναχῇ, καὶ δεύτερον διότι ὁ Λέων ἐνυμφεύθη τὴν Θεοδοσίαν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου, 7 ἢ 8 ἔτη μόλις ἀπὸ τοῦ 795, ὅτε ἡ Μαρία διεζεύχθη ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ'. Ἐπιμαρτυρεῖ προσέτι τὴν μετριοπάθειαν τοῦ Λέοντος τοῦτο, ὅτι οὐδὲ ἐν μοναστήριον λέγεται καταργήσας· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ μοναστήριον τοῦ Στουδίτου, τὸ κυριώτατον τοῦ Θεοδώρου στήριγμα, διετήρησε, διορίσας μόνον ἕτερον ἡγούμενον αὐτοῦ, τὸν μοναχὸν Λεόντιον, ὅς τις εἶχεν ἀποδεχθῇ τὸν νέον περὶ εἰκόνων ὀρισμὸν.

Οὕτω ὅμως ἐπιεικῶς πολιτευόμενος πρὸς τοὺς ἐναντιοδοξοῦντας ὁ βασιλεὺς Λέων ἐπέμενεν οὐδὲν ἤττον εἰς τὴν ἀκριβὴ ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων ὑπὸ τῆς τελευταίας ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Ἐπὶ τούτῳ ἀφῆρεσεν ἐκ μέσου ἀπανταχοῦ τὰς εἰκόνας, ἐξαίρεισει τοῦ σταυροῦ, κατήργησε πάντα τὰ εἰς αὐτὰς ἀναφερόμενα ἄσματα καὶ τροπάρια, ἐπήγαγεν ἕτερα συντεταγμένα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νέου δόγματος, καὶ, τὸ κυριώτερον πάντων, ἐζήτησε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νεολαίας διὰ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ νέων διδασκτικῶν βιβλίων. «Παραστέλλονται, λέγει ἀγανακτῶν ὁ Στουδίτης, παραστέλλονται ψαλμῳδαὶ ἀρχαιοπαράδοτοι, ἐν αἷς περὶ εἰκόνων ἔδεται τι· ἀντάδεται τὰ ἀσεβῆ νέα δόγματα εἰς προὔπτον κείμενα· ἄλλα τοῖς παισὶ πρὸς τῶν διδασκάλων παραδιδόμενα . . . τὰ νήπια ἐν τοῖς τῆς ἀσεβείας δόγμασιν ἀνατρέφονται, τῷ δοθέντι τόμῳ τοῖς διδασκάλοις.» Ἐπὶ τέλους δὲ, συγκεφαλαίων τὴν μεγάλην ταύτην ἀναμόρφωσιν, «καὶ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων ἁθροτάτη!» ἀνακράζει. Δυστυχῶς οὕτε τὰ νέα ἄσματα διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, οὕτε τὰ νέα διδασκτικὰ βιβλία, οὕτε ἐξηγεῖ ὁ Στουδίτης μέχρι τίνος τὸ ἐπὶ

Λέοντος Ε' εἰσαχθέν ἐκπαιθευτικὸν σύστημα ἥτο ἀπλῇ ἀνανέωσις τῶν περὶ τούτων διαταχθέντων ἐπὶ τῶν πρώτων τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέων. Καὶ ἔτι ὀλιγώτερον παρέχει ἡμῖν τὸν τρόπον τοῦ νὰ ἐννοήσωμεν μέχρι τίνος ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη ἐπενήργησεν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας. Περὶ τούτου δὲ μάλιστα τοῦ τελευταίου ζητήματος, ἤθελεν εἶναι εὐκταῖον νὰ δυνηθῶμεν νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιαν τινά. Διότι ἡ καθάρσεις τῶν εἰκόνων, ἡ εἰς τὴν προηγουμένην τῆς εἰκονομαχίας περίοδον διαταχθεῖσα περιστολὴ τῶν μοναστηρίων, ὁ περιορισμὸς τῆς χρήσεως τῶν ἁγίων λειψάνων, ὁ νέος ἀστικός κώδιξ, ἡ κατάργησις τῆς δουλοπαροικίας, καὶ αἱ εἰσαχθεῖσαι εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ στρατιωτικὴν διοίκησιν μεταβολαὶ, ἦσαν βεβαίως γεγονότα σπουδαιότατα· ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότερον ἦθελεν εἶναι νὰ γνωρίζωμεν τίνα ἄρά γε ἐπιρροὴν ἔσχον πᾶσαι αὗται αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἔθνους, καὶ προσέτι ἂν παρήχθησαν ἔργα τινὰ μαρτυροῦντα τὴν τοιαύτην ἀναβίωσιν. Οἱ θεσμοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως κατὰ τοῦτο ἰδίως ἤθελον ἔχει ἀξίαν, καθ' ὅσον ἤθελον συντελέσει εἰς τὸ νὰ μετεωρίσωσι καὶ νὰ εὐρύνωσι τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, εἰς τὸ νὰ ἐπικρατύνωσι τὰς δυνάμεις αὐτῆς καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν, εἰς τὸ νὰ αὐξήσωσι τὸν πόθον καὶ νὰ πολλαπλασιάσωσι τὰ ὄργανα τῆς γνώσεως. Ἡ μεταρρυθμίσις τῆς ἐκκαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος δὲν ὑπῆρξε γεγονὸς μέγα, διότι ἐκαινοτόμησε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον περὶ τὰ δόγματα καὶ τοὺς τύπους τοῦ θρησκευματος, ἀλλὰ διότι ἔλυσεν ἀπὸ τῶν δεσμῶν αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, διότι ἐνεθρόνισεν ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπηκριβωμένης ἐρεῦνης, διότι ἠνέφξεν οὕτω τὴν ὁδὸν ἐν ἣ εἰςῆλθεν ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη διατρέχουσα αὐτὴν βήματι ἀσφαλεῖ, διότι καθιέρωσε τὴν πεποιθήσιν τῆς ἀδιαλείπτου προόδου, διότι παρήγαγε τὸν Βάκωνα, τὸν Καρτέσιον, τὸν Λεϊβνίτιον, τὸν Λόκκιον, διότι παρесеκέυασε τὴν μεγάλην διανοητικὴν κίνησιν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, καὶ τὴν ἔτι μείζονα πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος. Ναὶ μὲν τοσοῦτον θαυσιεὶς καρποὺς δὲν δικαιούμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τοῦ δένδρου τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ὀγδόης ἐκατονταετηρίδος, τοῦ ὁποῦ ἡ ζωὴ ὑπῆρξε βραχυχρόνιος, ἀλλὰ τελευταῖον ἡ μεταρρυθμίσις αὕτη ἢ τοῦλάχιστον ἡ παραγαγοῦσα αὐτὴν κίνησις διήρκει ἤδη ἐπὶ μίαν ἐκατονταετηρίδα· ἄραγε ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας ἡμῶν παρέμεινε δεσ-

μευμένον ὑπὸ τῶν ἀλύσεων τῆς δεισιδαιμονίας, ὅπως ἀναφαίνεται ἐν τοῖς ἔργοις τῶν προτέρων χρόνων, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς σωζομένοις ἔργοις τῆς περιόδου περὶ ἣν ἐνδιατρίβομεν ; Ἄρα γε δὲν ὑπῆρξαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ παρ' ἡμῖν νόες μετεωρισθέντες ἀπὸ τοῦ ζοφεροῦ κόσμου τῆς σχολαστικῆς καὶ τῆς τυπικῆς μεθόδου εἰς τὰς φωτεινότερας χώρας τῆς ἐλευθέρως συνειδήσεως καὶ ἐρεύνης ; Ζητήματα περιεργότατα, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν κατέστησαν δυσχερεστάτην οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐκ συστήματος ἐξαφανίσαντες πάντα σχεδὸν τὰ διανοητικὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἔργα. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν δικαιούμεθα νὰ ἔχωμεν μεγάλας ἀξιώσεις περὶ τῶν ἔργων τούτων· ἀλλ' ἐὰν περιήρχοντο εἰς ἡμᾶς, ἠθέλομεν ἶδει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶχεν ἀποβάλλει ἐν μέρει τοῦλάχιστον τὰς πέδας αὐτοῦ, εἶχεν ἀρχίσει νὰ γυμνάζεται εἰς πορείαν ἐλευθέραν, καὶ ἂν ἐνίοτε προσέκοπτεν εἰσέτι, ἐπηγγέλλετο ὅμως ἐν τῷ μέλλοντι τολμηροτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν τὴν πτῆσιν. Λέγομεν τοῦτο θετικῶς ὁπωσοῦν διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς καὶ μετὰ τὴν ὀριστικὴν τῆς μεταρρυθμίσεως κατάλυσιν, ὁ Φῶτιος, ὡς θέλομεν ἶδει, τοσοῦτον ἐλευθερίαζεν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος διδασκαλίαν· πῶς ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἀπηγόρευε τὴν ἰδρυσιν νέων μοναστηρίων καὶ τὴν εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἀφιέρωσιν νέων περιουσιῶν· πῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Διαλόγου «φιλόπατρις ἢ διδασκόμενος» ὠμίλει ὅπως ὠμίλει περὶ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος καὶ τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως καὶ καταστιγματίζων τοὺς μοναχοὺς ἀνῆγε τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἀγνωστον Θεόν· πῶς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ 11 ἐκατονταετηρίδι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς ἐδήμειε πολλὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ὁ δὲ ἱστορῶν ταῦτα Ἰωάννης Σκυλίτζης, δεινῶς στηλιτεύων τὰς ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ μεμψιμοιρίας τῆς κληροκρατικῆς μερίδος, ἤρχετο ὅπως ἡ δήμευσις ἐπεκταθῇ εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα.

Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χρόνων τῆς μεταρρυθμίσεως περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ὡς ἐκ θαύματος ποιημάτιόν τι χαρακτηριστικώτατον τῆς διανοητικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων κινήσεως. Τὸ ποιημάτιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει τὴν πολυειδῆ κατὰχρησιν, τὴν παρεισχαθεῖσαν περὶ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν ἐμπορείαν τῶν ἁγίων λειψάνων, ἐδημοσίευσεν πρῶτος ὁ Γάλλος Βοασσονὰδ' εἰς τὰ σχόλια τοῦ ἐθνικοῦ σοφιστοῦ Εὐναπίου. Καὶ ἐπιγράφεται μὲν ἔργον «τοῦ Μυτιλήνης, πρὸς νῦνα μοναχὸν τὰ τῶν ιδιωτῶν λείψανα ὡς ἅγια ἐξωνοούμενον,» ἀλλ' ἐν τῷ τέ

λοι ὁ ποιήσας Χριστοφόρος αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει ἀπογραφέα τῶν βασιλέων. Ἐντεῦθεν δὲ ἄλλοι μὲν ὑπέλαβον τὸν συγγράψαντα γραμματέα βασιλέως τινὸς, ἄλλοι δὲ, ἐπίσκοπον Μυτιλήνης. Ἴσως ὁμως ἀμφότεραι αἱ ἰδιότητες αὗται συμβιβάζονται κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Χριστοφόρος, καθ' ὃν μὲν καιρὸν ἔγραφε διετέλει ἔτι ἐν τῇ προμνησθείσῃ πολιτικῇ ὑπηρεσίᾳ, βραδύτερον δὲ ἐχειροτονήθη ἀρχιερεὺς Μυτιλήνης. Ὅπωςδὴποτε, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐνδείᾳ ἐν ἣ εὕρισκόμεθα σήμερον τῶν διανοητικῶν προϊόντων τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, τὸ ποιημάτιον τοῦτο εἶναι ἄξιον ἀναγνώσεως διὰ τὴν τόλμην, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν χάριν μεθ' ἧς εἶναι γεγραμμένον, καὶ τῆς ὁποίας ματαίως ἠθέλομεν ζητήσῃ ἔχνη εἰς τὰ προϊόντα τῶν τε προτέρων καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Ὁ Χριστοφόρος ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μοναχὸν Ἀνδρέαν, λέγει,

Πολλοὶ λέγουσιν, (εἰ δ' ἀληθεῖς οἱ λόγοι,
Οὐκ οἶδα) πλὴν λέγουσι καὶ πείθουσί με,
Ὡς σφόδρα χαίρεις, ὦ μοναστὰ καὶ πάτερ,
Εἴ τις σε σεπτοῖς δεξιούται λειψάνοις
Ἀνδρῶν μαρτύρων ἢ σεβαστῶν μαρτύρων,
Θήκας δὲ πολλὰς λειψάνων θείων ἔχεις,
Ἄς ἐξανοίγων τοῖς φίλοις σου δεικνύεις·
Τοῦ Προκοπίου μάρτυρος χειρὰς δέκα,
Θεοδώρου δὲ πέντε καὶ δέκα γνάθους,
Καὶ Νέστορος μὲν ἄχρι τῶν ὀκτὼ πόδας,
Γεωργίου δὲ τέσσαρας κάρας ἅμα,
Καὶ πέντε μαστοὺς Βαρβάρας ἀθληφόρου·
Καὶ νῦν μὲν ὅστ' ἄ δώδεκα βραχιόνων
Τοῦ καλλινίκου μάρτυρος Δημητρίου,
Νῦν τ' αὖ καλάμους εἵκοσι σκελῶν ὅλων
Τοῦ Παντελεήμονος (ὦ τῆς πληθύος!).
Λέγεις δὲ πίστει ταῦτα πάντα λαμβάνειν,
Οὐκ ἀμφιβάλλων, οὐκ ἀπιστῶν οὐδ' ὅλως,
Αἰδῶ τε πολλὴν τοῖς κιβωτίοις νέμεις,
Καὶ προσκυνεῖς ὡς ὄντα Χριστοῦ μαρτύρων.
Βαβαὶ ζεούσης πίστεως σῆς Ἀνδρέα,
Ἦτις σὲ πείθει τοὺς μὲν ἀθλητὰς, Ὑδρας,
Τὰς μάρτυράς δε, θήρας οἶσθαι κύνας,

Τοὺς μὲν κεφαλὰς μυρίας κεκτημένους
 Τὰς δ' αὖ γε μαστῶν πλήθος, ὥσπερ οἱ κύνες !
 Ἐκ πίστεως σῆς καὶ πρὸς ἰχθὺν ἐτράπη
 Νέστωρ ὁ μάρτυς, ὀκτάπους δεδειγμένος.
 Καὶ Προκόπιον πίστις ἡ σὴ δεικνύει
 Βριάρεων κομῶντα χειρῶν πληθύϊ !
 Λέγεις ὁ σεμνὸς καὶ Θέκλας τῆς πρωτάθλου
 Ὅδόντας ἐξήκοντα (φεῦ πλάνης !) ἔχιν,
 Καὶ τοῦ μεγίστου Προδρόμου λευκὰς τρίχας
 Αὐχεῖς δὲ καὶ σὺ πάσας ὡς νῦν ἐπρίω
 Ἐκ τῶν γενεῶν τῶν σφαγέντων νηπίων
 Ἐν Βηθλεὲμ, πρὶν τῆς Ἰουδαίας πόλει.
 Φάσκεῖς δὲ τιμᾶν ταῦτα, πιστοῖς, ὡς νόμος.
 Ὡς πίστις ὀρθή, πίστις ἠνθρακωμένη,
 Ἡ τοὺς πατρώους οὐκ ἀπαρνεῖται νόμους,
 Τῶν Μακκαβαίων τὸ ζέον μιμουμένη !
 Ὡς πίστις μῶμον οὐκ ἔχουσα οὐδένα,
 Τάξεις ἀνατρέπουσα καὶ φύσεις μόνον,
 Νῦν μὲν γυναῖκα δεικνύουσα πρεσβύτιν,
 Ὑλὴν ὀδόντων σχοῦσαν ἐξηκοντάδα,
 Νῦν δ' αὖγε λευκαίνουσα τὴν κόμην νέφ,
 Καὶ νηπίοις διδοῦσα παγώνων πλάτη !
 Καὶ ταῦτα πιστῶς ὡς ἀληθῆ προσδέχῃ,
 Καὶ χρημάτων νέμεσιν ἡδέως ἔχῃ.
 Οὐκ ἂν γέ τοι λείψῃ σε πλήθος λειψάνων·
 Ἔσται γὰρ ἔσται λειψάνων ἔτι πρᾶσις,
 Ἔως ἂν ἠχήσειε σάλπιγξ ἐσχάτη
 Ἐνοῦσα ταῦτα καὶ συναθροίζουσά πως,
 Ἀφθαρτον εἰς σύμπηξιν ἄλλης οὐσίας·
 Σφίγγουσα τὰ πρὶν ἐσκορπισμένα,
 Πνοὴν διδοῦσα πᾶσιν ἐκπεπνευκόσιν,
 Καὶ πάντας εἰς τὸ βῆμα συγκαλουμένη·
 Τὸ φορικτὸν ὄντως βῆμα καὶ φοβούμενον,
 Ἐν ᾧ περ αὐτὸς πράξεως οὐκ ἐνθέου
 Ὅρθῶς ὑπόσχῃ ἀξίαν τιμωρίαν,
 Ἀνθ' ὧν παρηνόμησας οὕτως ἀφρόνως,

Ὅστ' ἀ βεβήλων οἷα σεπτῶν μαρτύρων
 Ὡνούμενός τε καὶ κατακλείων πίθῳ.
 Τί καὶ τοσοῦτον ἐκκενοῖς οὖν χρυσίον ;
 Ἐξέστι καὶ γὰρ ὄωρεάν σε λαμβάνειν,
 Πρὸς τοὺς τάφους τρέχοντα τοὺς ἐν τῇ πόλει.
 Εἰ περ σὺ μισθὸν οὐ κομίζεσθαι λέγεις
 Ὡν ὅστ' ἀ προῖκα λαμβάνεις ἐκ μνημάτων,
 Ἴθι πρὸς ἐζώνησιν, ἡδέως ἴθι.
 Ῥᾶον κενώσεις ἅπαν τὸ σὸν χρυσίον,
 Ἡ τοὺς τάφους ἅπαντας οἱ νεκροπράται.
 Ἐγώ γε τοίνυν ταῦτα θαυμάζειν ἔγνω
 Πῶς οὐκ ὀπισθεῖς τοῖς πράταις τῶν ὁστέων,
 Τοῦναντίον δὲ καὶ προσηνῶς προσδέχη
 Ἀπαντας αὐτοὺς καὶ μεθ' ἡδονῆς ὅσης !
 Ἦκουσα δ' αὐτὸς πρὸς τινος τῶν σῶν φίλων
 Ὡς γνοὺς πλάνος τις πίστεως σῆς τὸ ζέον,
 Ὅστοῦν προβάτου μηριαῖον λαμβάνει,
 Ἀπαν δὲ κύκλῳ βάματι χρίσας κρόκου,
 Καὶ θυμιάσας καὶ περιστείλας ἅμα,
 Πρόξεισιν εὐθύς καὶ δίδωσί σοι λέγων·
 « Ὅστοῦν ὑπάρχει τοῦτο μάρτυρος Πρόβου,
 (Τὸ δ' ἦν προβάτου μᾶλλον, ἀλλ' οὐχὶ Πρόβου)
 Δεῖ τοιγαροῦν σοι χρυσίνων δέκα. »
 Λαβεῖν τι χρῆμα θεῖον ᾧήθης, πάτερ,
 Ἐκ πίστεως καὶ τοῦτο ποιήσας τάχα.
 Πολλὴ γὰρ ἐστι πίστις ἡ σὴ καὶ λίαν,
 Καὶ μὴν δυνηθῇ καὶ μεθιστᾶν τὴν κτίσιν·
 Ὅπου γὰρ μικρὰ πίστις ἀκραιφνεστάτη,
 Ὡς κόκκος εἰς νάπυος, ὁ Χριστὸς λέγει,
 Ὅρη μεθιστᾶν εὐκολώτερον σθένει.
 Πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ σε πιστὸν ἔγνω εἰς ἄκρον,
 Οὐκ ἀμφιβάλλειν, οὐδὲ διστάζειν ὅλως
 Πρὸς τὰς δόσεις θέλοντα τὰς τῶν λειψάνων,
 Παρέξομαί σοι προῖκα χρῆμά τι ξένον,
 Ἐνὼχ τὸν ἀντίχειρα τοῦ τρισολβίου,
 Καὶ γλουτὸν αὐτὸν Ἡλίου τοῦ Θεσβίτου.

Βούλει, παράσχω λειψάνοις τούτοις ἅμα
 Καὶ δάκτυλόν σοι Μιχαήλ ἀρχαγγέλου ;
 Ἔσται· παράσχω τούτον ἐκ Χώνων ἔχων.
 Μόνον σύ μοι πίστευε ταῦτα λαμβάνων,
 Ὡς εἰσὶ τούτων ὧν ἐγὼ, διδούς, λέγω.
 Δώσω σὺν αὐτοῖς καὶ βραχὺ, πάτερ, μέρος
 Τοῦ Γαβριήλ σοι τοῦ μεγίστου τῶν νόων·
 Ἐν Ναζαρέτ γὰρ κατελθὼν πρὶν τῇ πόλει,
 Πτερορρυήσας ἐξανέπτη πρὸς πόλον·
 Ἦχθησαν οὖν ἐκεῖθεν ὧδε τὰ πτίλα·
 Ἐγὼ δὲ ταῦτα πάντα ἔχων ἐσχάτως
 Καὶ σοι παράσχω, πιστὲ λειψάνων φίλε !
 Ἄλλ' οὐκ ἐκείνων φείσομαι τῶν κρειττόνων,
 Οὕτω σὲ πιστεύοντα πρὸς ταῦτα· βλέπων,
 Τὸν ἡδὺν ὄντως ἐν μοναστίῳ Ἀνδρέαν,
 Δώσω δέ σοι κάκεῖνα σὺν προθυμίᾳ.
 Ἕνὸς χερουβὶμ τριῶν ὁμμάτων κόρας,
 Καὶ τῆς φλογίνης χεῖαρ ῥομφαίαν μίαν,
 Ἦν ἐξανάψας ἐν μέσῳ τῶν λειψάνων
 Ἄλλου παρ' αὐτὴν οὐ δεθηθήσῃ λύχνου·
 Φλόξ οὕσα, καὶ γὰρ οἶδε καὶ φῶς ἐκφέρειν,
 Καὶ πάντα νικᾷ φῶτα λαμπρῶν ἀστέρων·
 Ἐξεῖς ἐκείνην τοιγαροῦν σύ καὶ λύχνον
 Καὶ λείψανον κάλλιστον ὑπὲρ ἄλλο τι.
 Καὶ πάντα ταῦτα προῖκα καὶ χωρὶς πόνου
 Λοιπαῖς συνάξας σὺν ἀπείροις λειψάνοις,
 Θήσεις με πρῶτον τοῦ χοροῦ τῶν σῶν φίλων,
 Εὐεργέτην καλῶν πάντα τὸν χρόνον.
 Οὕτω γάρ ἐστιν, ὥςπερ οἶμαι, καὶ πρέπον.
 Ἀπογραφεὺς σοι ταῦτα τῶν βασιλέων,
 Ὁ Χριστοφόρος, ὃν καὶ γινώσκειν ἔχεις,
 Ἀγχοῦ μὲν οἰκῶν τοῦ νεῶ Προτασίου,
 Ἀμφ' αὐτὸ φημὶ τὸ στρατήγιον, πάτερ,
 Ποθῶν δὲ καὶ γνώριμον σχεῖν καὶ φίλον,
 Ὡς ἂν γελῶν ἡδέως καθ' ἡμέραν,
 Τῶν θλίψεων εὐρών σε φάρμακον μέγα.

Ὁμολογητέον ὅτι οὐδεὶς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐν τῇ ἐκκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι μεταρρυθμίσεως, ἐπολέμησε δριμύτερον, ἐπιτηδειότερον καὶ ἐπαγωγότερον τὰς καταχρήσεις τῶν ὁποίων τότε, ὡς πάλαι ποτὲ πρ' ἡμῖν, ἐπέζητεῖτο ἡ θεραπεία· καὶ ὅτι ἂν τὸ νέον ἐκπαΐευτικὸν σύστημα τοῦ ὁποίου ἡμιδρά τινα ἔχνη ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε' ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιταθῇ τότε εἰς ὅλας τοῦ ἔθνους τὰς τάξεις, ἥθελε τῷ ὄντι ἐπέλθῃ ἡ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων, ἥς τὸ φάσμα κατετρόμαζε τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ἡ δὲ κοινωνικὴ τῆς ἀνατολῆς ἀναμόρφωσις, ἥθελε προηγηθῇ πολὺ τῆς μεγάλης δυτικῆς ἀναμορφώσεως, ἐξ ἧς ἐβλάστησεν ἅπας ὁ νεώτερος πολιτισμός.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Λέων ἠυδοκίμει περὶ πάντα αὐτοῦ τὰ ἐπιχειρήματα, ἐπέπρωτο νὰ καταλύσῃ τὸ ζῆν πρῶϊμως, θύμα γενόμενος ἀνδρὸς ὅστις εἶχε συντελέσει εἰς τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ. Ὁ Λέων εἶχε τιμήσει καὶ περιποιηθῇ πολυειδῶς τὸν στρατηγὸν Μιχαήλ τὸν ἐξ Ἀμορίου. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς οὗτος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν φίλον ἐκείνον καὶ εὐεργέτην. Ἐπειδὴ δὲ, καὶ τοι εἶχε τὸ φυσικὸν ἐλάττωμα τῆς γλώσσης ἐξ οὗ ἐπωνομάσθη Τραυλός, ἦτο φλύαρος καὶ ὕβριστής, ἐξετραχηλίσθη εἰς δεινὰς κατὰ τοῦ βασιλέως κατηγορίας, μὴ φειδόμενος οὐδὲ τῆς τιμῆς τῆς βασιλίσσης Θεοδοσίας. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ βασιλεὺς παρέβλεψε τὰ τοιαῦτα, τὸ μὲν διότι ἀπέδιδε τὰς φωνασκίας ταύτας εἰς τὴν ἀθυροστομίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ διότι ἐνθυμεῖτο πάντοτε τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, καὶ ἐτίμα τὰ στρατηγικὰ προτερήματα. Προϊόντος ὁμῶς τοῦ χρόνου παρετήρησεν ὅτι ἡ κακολογία αὐτοῦ ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ συστηματικώτερον χαρακτῆρα. Ἀφ' ἐνὸς μὲν διεδίδοντο προφητεῖαι ἐπαγγελλούμεναι τὸν θρόνον εἰς τὸν Μιχαήλ, ἀφ' ἐτέρου δὲ οὗτος ἀπεδοκίμαζε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ περὶ τῶν εἰκόνων πολίτευμα τοῦ Λέοντος, ὅχι βέβαια ἐκ πεποιθήσεως (διότι ὁ Μιχαήλ ὅχι μόνον εἰς εἰκόνας, ἀλλ' εἰς τίποτε δὲν ἐπίστευεν) ἀλλ' ἀπλῶς ἵνα προσοικειωθῇ τὴν μεγάλην τῶν εἰκονολατρῶν μερίδα. Καὶ πάλιν ὁμῶς ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἤξεύρομεν ἤδη πόσον ἦτο ἐπιεικὴς καὶ μετριοπαθὴς, ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον συνάδελφον καιρὸν καὶ τρόπον μετανοίας· ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 820 παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ μεταβῇ εἰς Ἀσίαν, ἵνα ἐπιθεωρήσῃ καὶ συμπληρώσῃ τὸν στρατόν· ἀλλ' ὁ Μιχαήλ ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἀποστολῆς ταύτης ἀδιόρθωτος καὶ ἐξηκολούθησε τὴν ἐπίβουλον

αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν. Τότε τελευταῖον ὁ βασιλεὺς, πιστοποιήσας γεγονότα τινὰ, ἐξ ὧν προδήλως συνήγετο ἡ ἐνοχὴ τοῦ ἀνδρὸς, διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ, καὶ συγκροτήσας τῇ 24 δεκεμβρίου 820 δικαστήριον μέγα καὶ πανηγυρικόν, ἐδίκασε τὸν Μιχαὴλ ἐπὶ ἐσχάτῃ προσίᾳ, καὶ κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς θάνατον τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ βεβαιούται ὅτι αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ, μὴ δυνάμενος νὰ ἀναιρέσῃ τὰς προσαχθείσας κατ' αὐτοῦ ἀποδείξεις, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι παρεσκεύασε τῶντι συνωμοσίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν.

Τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα ἐξετέθησαν ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἐπὶ τὸ μυθικώτερον μᾶλλον, ἢ ἐπαξίως τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας καὶ πιθανότητος. Ὁ Μιχαὴλ λέγεται ὅτι κατεδικάσθη οὐχὶ εἰς τὸν κοινὸν θάνατον, ἀλλὰ ἀπήχθη εἰς τὸ τοῦ παλατίου λουτρὸν, ἵνα γίνῃ παρανάλωμα τοῦ καμινιαίου πυρός. Ἐνῶ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἡτοιμάζετο νὰ παρευρεθῇ εἰς τὸ θέαμα τοῦτο, ἡ βασίλισσα, μαθοῦσα τὰ γινόμενα, προσέπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ παρακαλοῦσα νὰ ἀναβάλλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ἐπὶ τινὰς ἡμέρας διὰ τὴν ἱερότητα τῆς ἐπερχομένης ἑορτῆς. Ὁ Λέων ἐνέδωκεν εἰς τὴν αἴτησιν, ἀλλὰ, «ὦ γύναι, προσεφώνησε, τὴν μὲν ἐμὴν ψυχὴν τῆς ἐκείθεν σήμερον δίκης ἀπῆλλαξας, καὶ τῆς ζωῆς με συντόμως ἴσως στερήσης. Σὺ δὲ καὶ τὰ τέκνα ἡμῶν θεάσεσθε τὸ ἀποθνήσκον.» Καλέσας δὲ τὸν ἀρχιφύλακα τοῦ παλατίου διέταξε νὰ κρατήσῃ τὸν κατὰδικον δέσμιον εἰς ἓν τῶν ὑπηρετικῶν ὧματιῶν, ζητήσας καὶ παρ' αὐτῷ φυλάξας τὴν κλεῖδα τῶν ἐπιβληθέντων εἰς τὸν Μιχαὴλ σιδηροπέδων. Καὶ πάλιν ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ ἡσυχάσῃ ἀναλογιζόμενος τὸν τε ἀρχαῖον ἐκείνιον χρησμόν τὸν προειπόντα ὅτι ὁ Μιχαὴλ θέλει ποτὲ βασιλεῦσαι, καὶ ἄλλας νεωτέρας προφητείας. Ὅθεν ἐγερθεὶς ἐν μέσῃ νυκτί, ἠθέλησε νὰ βεβαιωθῇ ἂν ὁ κατὰδικος ὑπάρχῃ ἐν τῇ φυλακῇ ἐν ᾗ κατεκλείσθη, καὶ εἰσελθὼν ἐπὶ τούτῳ εἰς αὐτὴν ἠπόρησεν εὐρὼν τὸν Μιχαὴλ βεθυτισμένον εἰς ὕπνον ἀτάραχον ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ ἀρχιφύλακος, τοῦτον δὲ πλησίον αὐτοῦ κατὰ γῆς κοιμώμενον. Ἐντεῦθεν ὑπέλαβε συνεννόησιν τινα ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνθρώπων, καὶ ἐξῆλθεν ἀθอรύθως μὲν, ἐκδηλῶν ὅμως τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπειλήν. Ὑπῆρχε δὲ ἐν τῷ ὧματιῳ καὶ εὐνουχικόν τι παιδάριον τὸ ὁποῖον ὑπηρέτει παρὰ τῷ Μιχαὴλ, καὶ τὸ ὁποῖον ἅμα ἀκούσαν προσερχόμενόν τινα ἐκρύβη ὑπὸ τὴν κλίνην, παρετήρησεν ἐκείθεν πάντα τὰ περιστατικὰ

τῆς ἐπισκέψεως, ἀνεγνώρισε τὸν βασιλέα ἐκ τῶν ἐρυθρῶν πεδίλων, καὶ, ἅμα ἀπελθόντος αὐτοῦ, ἐξυπνίσαν τὸν τε ἀρχιφύλακα καὶ τὸν ἰδιὸν δεσπότην, διηγήθη εἰς αὐτοὺς τὰ γενόμενα. Τότε οὗτοι ὑπολαβόντες ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῆς ποινῆς δὲν θέλει ἀναβληθῇ ὅσον κατ' ἀρχὰς ἀπεφασίσθη, ἐβουλεύθησαν νὰ κινήσωσι πάντα λίθον ἵνα ἀποφύγῃσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Προφασίζεται λοιπὸν ὁ Μιχαὴλ ὅτι ἔχει ἀνάγκην ἐξομολογήσεως, καὶ παρακαλεῖ τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἕνα τῶν φίλων αὐτοῦ, τὸν Θεόκτιστον, νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτόν, ἵνα δι' αὐτοῦ διαμνηνθῇ ὁ μέλλων νὰ δεχθῇ τὴν ἐξαγόρευσιν πνευματικός. Ἦτο δὲ ὁ Θεόκτιστος οὗτος αὐτός ἐκεῖνος ὁ ἐπὶ Σταυρακίου καὶ Μιχαὴλ Ῥαγκαβὲ μάγιστρος, ὅστις ἐκπεσὼν τῆς ἀρχῆς ἐπὶ Λέοντος ἐγένετο φίλος τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ. Ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Θεόκτιστον νὰ προσέλθῃ· ὁ δὲ λαβὼν τὰς ὁδηγίας τοῦ Μιχαὴλ τρέχει πρὸς τοὺς φίλους καὶ λέγει ὅτι οὗτος θέλει καταγγεῖλαι τὴν συνηγορίαν πάντων, ἐὰν δὲν ἐπιχειρήσῃσι τι ἀμέσως πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ. Καὶ λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐκπλαγέντες ὑπὸ τῆς ἀπειλῆς, συνεννόησαν δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τῆς Χριστοῦ γεννήσεως περὶ τοῦ πῶς ἡδύναντο νὰ ἐπιτύχῃσι τοῦ σκοποῦ. Ὁ ἱερὸς τῆς βασιλικῆς ἐκκλησίας κληρὸς δὲν διέτριβε τότε ἐντὸς τῶν βασιλείων, ὅπως ἀπεφασίσθη νὰ γίνεταί μετὰ τὸ συμβὰν τοῦ ὁποίου διηγοῦμεθα τὰς περιπετείας, ἀλλὰ ἕκαστος τῶν κληρικῶν παρέμενεν οἴκοι, περὶ δὲ τὴν τετάρτην τῆς πρωίας ὦραν εἰσέρχοντο πάντες διὰ τῆς ἐλεφαντίνης καλουμένης πύλης, ἵνα ψάλῃσι τὴν ἐωθινὴν ἀκολουθίαν, εἰς τὴν ὁποίαν πάντοτε σχεδὸν παρευρίσκοντο οἱ βασιλεῖς. Ὁ Λέων μάλιστα, ὅστις, ὅσον καὶ ἂν λέγεται δυσσεβής, ἦτο ἀκριβέστατος περὶ τὴν ἐκπλήρῳσιν τῶν χριστιανικῶν καθηκόντων, ποτὲ σχεδὸν δὲν ἔλειπεν ἀπὸ τὸν ὄρθρον, καὶ ἰδίως ἐτέρπετο πλησίον τοῦ χοροῦ ἱστάμενος νὰ προεξάρχη τῶν ψδῶν διὰ φωνῆς, τὴν ὁποίαν οἱ χρονογράφοι δὲν ἠξεύρομεν πῶς ἐγελάσθησαν καὶ ὠμολόγησαν ἡδυτάτην. Τὴν πρωίαν λοιπὸν τῆς δευτέρας τῆς Χριστοῦ γεννήσεως οἱ συνωμόται μετημφισμένοι εἰς κληρικούς καὶ φέροντες ἐγχειρίδια ὑπὸ μάλης, παρεισέδυσαν, ὠφελοῦμενοι ἐκ τοῦ σκότους, μετὰ τοῦ λοιποῦ κλήρου εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ περιέμενον αὐτόθι ἐν παραβύσῳ τὸ σύνθημα, περὶ οὗ συνεφώνησαν. Ἦτο δὲ τὸ σύνθημα νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅτε κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ ἤθελε κατάρξει τῆς ψδῆς τοῦ φίλου αὐτοῦ εἰρμοῦ, τοῦ λέγοντος «Τῷ Παντάνακτος ἐξεφαύλισαν πόθῳ.» Τῷ ὄντι ἅμα ἀντηχῆσαντος τοῦ

ναοῦ ὑπὸ τῆς τοῦ Λέοντος φωνῆς, οἱ κακοῦργοι ἐφορμῶσιν ἐπὶ τὸν χορὸν, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν πλανηθέντες ὑπὸ τοῦ σκότους ἐπλήγωσαν τὸν ἐξαρχὸν τοῦ κλήρου· ἀλλ' ἀποκαλύψαντος τούτου ἀμέσως τὴν φαλακρὰν κεφαλὴν, ἐνόησαν τὴν ἀπάτην καὶ ἐτράπησαν ἐπὶ τὸν βασιλέα. Ὁ Λέων καταφυγὼν εἰς τὸ ἱερόν, δὲν ἠθέλησε νὰ σωθῇ ἐκεῖθεν, ἀλλὰ ἀτρόμητος ὡς πάντοτε ὢν, ἀρπάζει τὴν τοῦ θυμιατηρίου σειρὰν ἢ κατ' ἄλλους σταυρὸν βαρὺν, καὶ ἀγωνίζεται δι' αὐτοῦ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς δολοφόνους· οὗτοι ὅμως ἦσαν πολλοὶ καὶ ἀπηλπισμένοι, ὥστε ὅσον γενναίως καὶ ἂν ἀντεπάλαισεν, ἤρχισεν ἡμεῖς οὐ πολὺ νὰ καταβαλλεταὶ ὑπὸ τῶν πληγῶν· καὶ διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἣτις τοσάκις ἐβόησεν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης, ἐξώρκισε τὰ περὶ αὐτὸν ἀγεννῆ θηρία νὰ μὴ ἐπιμένωσι βεβηλοῦντα τὸν ἄσυλον τοῦ ναοῦ περίβολον. Ἀλλὰ τὴν στιγμὴν ταύτην εἰς τῶν κακοῦργων, πελώριος τὸ ἀνάστημα, ἔλκων τὸ γένος ἐκ τῆς τῶν Κραμβονιτῶν γενεᾶς, ἀνέκραξεν «οὐχ ὄρκων, ἀλλὰ φόνων καιρός·» καὶ ἐπαγαγὼν πληγὴν καιρίαν ἀπέκοψε τὸν δεξιὸν τοῦ βασιλέως βραχίονα· ἕτερος δὲ ἀποτέμνει τὴν κεφαλὴν. Καὶ ἐν τῷ ᾧ οἱ δολοφόνοι διαιροῦνται, οἱ μὲν σύρουσι τὸν ἡκρωτηριασμένον νεκρὸν τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἱππόδρομον, οἱ δὲ τρέχουσι πρὸς τὸν Μιχαήλ· καὶ οὐδὲ τῶν δεσμῶν ἀπαλλάξαντες, διότι ἐν τῷ θορύβῳ ἐκείνῳ δὲν εὑρέθη πρόχειρος σιδηρουργὸς νὰ λύσῃ αὐτά, ἀρπάζουσιν αὐτὸν εἰς τοὺς βραχίονας, φέρουσιν εἰς τὴν μεγάλην τῶν βασιλείων αἴθουσαν, ἀνακηρύττουσι βασιλέα καὶ δέσμιον οὕτως ἔχοντα ἔτι καθίζουσιν ἐπὶ τοῦ θρόνου!

Πολλὰ τῶν περιπετειῶν τῆς τραγωδίας ταύτης φαίνονται ἀπίθανοι. Ἄν ᾤτο ἀληθές ὅτι ὁ Λέων διετέλει ἐν τοσαύτῃ ἀγωνίᾳ περὶ τῆς ἐνδεχομένης δραπετεύσεως, ἢ ἄλλης σωτηρίας τοῦ Μιχαήλ, ἵπῳ ἐξηγεῖται ὅτι περιώρισεν αὐτὸν ἐντὸς ὑπηρετικοῦ δωματίου τῶν ἀνακτόρων, ἀντὶ νὰ κατακλείσῃ ἐντὸς φυλακῆς ἀσφαλεστέρας, οἷαι δὲν ἔλειπον βεβαίως ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις; Πῶς τὸ δωματίον ἐκεῖνο ᾤτο ἀνοικτὸν, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ εἰέλθῃ χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ κοιμωμένων; Πῶς ἐπέτρεψε νὰ ἔχῃ ὁ Μιχαήλ παρ' αὐτῷ τὸν ἴδιον ὑπηρέτην, καὶ νὰ κοινωνήσῃ μετὰ ἀνθρώπου ἐξωθεν ἐλθόντος, μετὰ ἀνθρώπου μάλιστα ἐπισημοτάτου καὶ ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Λέοντα διακειμένου, ἐνῷ ἡ πρόφασις ἦν λέγεται ὅτι προέτεινεν ὁ Μιχαήλ τοῦ νὰ καλέσῃ διὰ τοῦ Θεοκτίστου πνευματικόν, ᾧτο μεираκιώδης, διότι ὁ Μιχαήλ ἠδύνατο νὰ ὀρίσῃ οἷονδ' ἕποτε

πνευματικόν, καὶ ὁ πνευματικὸς οὗτος νὰ προσκληθῇ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ βασιλέως; Ἀναμφιβόλως δὲ ἀνυπόστατος εἶναι ἡ καταδίκη τοῦ Μιχαήλ εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον. Τοιαύτην θανατικὴν ποινὴν οἱ νόμοι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους δὲν ἀναφέρουσιν, οὐδὲ ἐπέβαλε ποτὲ κανεὶς τῶν βασιλέων τοῦ κράτους τούτου, καὶ αὐτῶν τῶν ἀγριωτέρων βασιλέων οἵτινες δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀκρωτηριάσωσι τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν οἰκτρῶς διὰ τιμωριῶν, αἱ ὁποῖαι ὡς μὴ ὤφειλε, παρειέδυσαν ἐν τὸς τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ποινικῆς νομοθεσίας. Πῶς λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Λέων, ὅστις δι' ἅπαντος αὐτοῦ τοῦ βίου ἀνεδείχθη μετριοπαθὴς, ἐπιεικὴς καὶ πρᾶος, ἐξετραχηλίσθη διὰ μιᾶς εἰς τοσαύτην ὀμότητα, καὶ ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπεθύμησε νὰ γίνῃ αὐτόπτης μάρτυς τοῦ ἐλεεινοῦ ἐκείνου θεάματος; Ὅλα ταῦτα δύνανται εὐλόγως νὰ κινήσωσι δυσπιστίαν πρὸς τὸ διήγημα τῶν χρονογράφων. Ἀλλὰ ὑπάρχει γεγονὸς τι ἐπιτηδειότατον νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι τὸ διήγημα εἶναι παντελῶς μυθῶδες. Ὁ Θεόφιλος, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαήλ, ἅμα βασιλεύσας, ἐτιμώρησε διὰ θανάτου πάντας ὅσοι μετέσχον τοῦ κακουργήματος ἐκείνου, τοῦ διαπραχθέντος ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ναοῦ περιβόλῳ. Ἀλλ' ἐὰν ᾔτο ἀληθὲς ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐσώθη ἀπὸ φοβερωτάτης ποινῆς, ἔστω καὶ ἀπὸ μόνης τῆς τοῦ ἀπλουστέρου θανάτου ποινῆς, ὁ Θεόφιλος ᾔτο ἀδύνατον νὰ τιμωρήσῃ τοὺς σωτῆρας τοῦ ἰδίου πατρός. Αἵσθημα δικαιοσύνης σπανιώτατον ἡδύνατο νὰ ὑπαγορεύσῃ εἰς τὸν Θεόφιλον τὸ καθήκον τοῦ νὰ μὴ ἐξακολουθήσῃ εὐνοῶν καὶ προάγων ἀνθρώπους ἱεροσύλους· ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν αἶσθημα ὑπεράνθρωπον, παραδεχόμενοι ὅτι ὁ υἱὸς ἐπέβαλε τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν εἰς ἀνθρώπους, οἵτινες ὅπωςδὴποτε ἀπήλλαξαν τὸν πατέρα ἀπὸ θανάτου οἰκτίστου. Ἐκ τούτων πάντων καὶ ἐκ τοῦ ἀνέτου τρόπου καθ' ὃν διετέλεσε περιορισμένος ὁ Μιχαήλ μετὰ τὴν καταδίκην, ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ μὲν δικαστήριον ἐπέβαλε θανατικὴν ποινὴν εἰς τὸν ἀποδειχθέντα ἐνοχον ἐσχάτης προδοσίας, ὅτι ὅμως ὁ Λέων, ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ ἐπιεικειᾷ, δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ποινὴν, ἐλπίζων νὰ μεταβάλλῃ διὰ τῆς ἀπλῆς ἀπειλῆς τὸ φρόνημα καὶ τὸ πολίτευμα τοῦ ἀρχαίου φίλου καὶ συναγωνιστοῦ, ὅτι ἐπὶ τούτῳ διέταξε νὰ περιορισθῇ ἀπλῶς καὶ ἐν πάσῃ ἀνέσει ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων, ὅτι οὐδὲν ᾔττον ὁ Μιχαήλ τὸ μὲν ἐπιμένων εἰς τὴν ἀρχαίαν προαίρεσιν, τὸ δὲ φοβούμενος μήπως ἐκτελεσθῇ ἡ ποινὴ, τὸ δὲ παροτρυνόμενος ὑπὸ τῆς κληρι-

κῆς μερίδος ἣτις μένεα πνέουσα κατὰ τοῦ βασιλέως, οὐδὲν εἶχεν ἱερὸν καὶ ὅσιον, συνεννοήθη μετὰ τῶν ἑξω φίλων, οἵτινες παρεισεληθόντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνακτόρων διέπραξαν τὸ ἀνοσιούργημα. Πάντα δὲ τὰ λοιπὰ, ἥτοι ὁ ἀπειληθεὶς διὰ τοῦ πυρὸς θάνατος, ἡ μεσολάβησις τῆς βασιλίσσης, ἡ ἀγωνία τοῦ βασιλέως, τὰ ἐπιβληθέντα εἰς τὸν Μιχαήλ δεσμὰ, ἡ κρατηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Λέοντος κλείς τῶν δεσμῶν τούτων, καὶ τὸ γεγονός ὅτι δέσμιον ἐκάθισαν εἰς τὸν θρόνον τὸν Μιχαήλ, ἐπενοήθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιτυχούσης μερίδος, καὶ διακοσμηθέντα πολυτρόπως ἐγένοντο προθύμως δεκτὰ ὑπὸ τῶν χρονογράφων, οἵτινες ἀποστρεφόμενοι τὸν Λέοντα ὡς καθαιρέτην τῶν εἰκόνων, δὲν ἐδίσταζον νὰ ἐπαναλάβωσιν ἀνεξετάστως πᾶν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ καταστήσῃ τὴν μνήμην αὐτοῦ μισητὴν καὶ ἀποτρόπαιον. Λεπτὸν τι τῆς ἀληθείας ἔχνος ὑποφαίνεται ἐν τούτοις εἰς αὐτοὺς τοὺς λόγους ἐνὸς τῶν χρονογράφων ἐκείνων, τοῦ Γενεσίου, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι ἡ Θεοδοσία συνεβούλευσε τὸν Λέοντα οὐχὶ ἀπλῶς νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς, ἀλλὰ νὰ ἐξετάσῃ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβέστερον, νὰ ἀνέυρῃ τοὺς συνεόχους, καὶ τότε νὰ ἐπιβάλῃ τὰς προσηκούσας ποινάς. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε ὁ Γεώργιος μοναχὸς, οὔτε ὁ Λέων ὁ Γραμματικὸς ἀναφέρουσί τι περὶ τοῦ διὰ πυρὸς θανάτου, ἀπλῶς δὲ λέγουσιν ὅτι προέκειτο νὰ θανατωθῇ ὁ Μιχαήλ· καὶ οὔτε ὅτι δέσμιος ἀνεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ θρόνου ἱστοροῦσι, λέγοντες μόνον ὅτι ἀντὶ δεσμοφόρου, στερηφόρον εἰσῆγαγον αὐτὸν ἐν ἐορτῇ οἱ φονεῖς. Ἡ δὲ ἐρμηνεία ἦν δίδομεν, οὐ μόνον ἐξηγεῖ τὴν μεταγενεστέραν διαγωγὴν τοῦ Θεοφίλου, ὅστις ἡδύνατο τελευταῖον εὐλόγως νὰ τιμωρήσῃ ἀνθρώπους, οἵτινες ἄνευ ἐσχάτης ἀνάγκης διέπραξαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τὸ ἀνοσιούργημα ἐκεῖνο· ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐξηγεῖ καὶ ἕτερον περιστατικόν, ἄλλως δυσκατανόητον. Ἄν ᾗτο ἀληθές ὅτι ὁ Λέων ἐκράτει τὸν Μιχαήλ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ θανατώσῃ αὐτὸν ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, καὶ ὅτι διέτέλει ἐν πολλῇ ἀγωνίᾳ περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ βουλευμάτος τούτου, ἤθελε βεβαίως, ὡς ἔμπειρος στρατιωτικὸς, διατάξῃ τὴν ἀσφαλεστέραν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐπιτήρησιν τῶν ἀνακτόρων, καὶ διπλασιάσῃ τὴν ἐν αὐτοῖς φρουρὰν· τούτων δὲ γενομένων, ᾗτο ἀδύνατον νὰ διαπραχθῇ τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κακούργημα χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ ὑπὸ τῆς κατεχούσης τὰς διόδους φρουρᾶς, καὶ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ πράξις δὲν ὑπῆρξεν ἀκαριαία, ἀλλὰ, κατ' αὐτὴν τῶν

χρονογράφων τὴν διήγησιν, διήρκεσεν ἐπὶ ἱκανὴν ὥραν, καὶ συνωδεύθη ὑπὸ πολλοῦ θορύβου καὶ δεινῶν κραυγῶν.

Ὁ Μιχαήλ Β' ἐγεννήθη εἰς Ἀμόριον, πόλιν τῆς ἄνω Φρυγίας, ἐκ γονέων εὐτελῶν. Καταταχθεὶς ἐν τῷ στρατῷ νεώτατος ἔτι, ἤξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ ἀρχηγοῦ ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπηρετεῖ, πλουσιωτάτου ὄντος, καὶ συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τούτου Θεόκλαν, ἐξ ἧς ἐγέννησεν ἐκτὸς ἄλλων τέκνων, τὸν βραδύτερον βασιλεύσαντα υἱὸν ὀνόματι Θεόφιλον. Ἐξέυρομεν ἤδη ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου προαχθεὶς εἰς τὰ ἀνώτερα τοῦ στρατοῦ ἀξιώματα ὑπῆρξεν εἰς τῶν ὑποστρατηγῶν τοῦ Βαρδανίου ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Νικηφόρου στάσεως, ὅτι ἐγκατέλιπεν, ὡς καὶ ὁ Λέων, τὸν στρατηγὸν ἐκεῖνον συνταχθεὶς μετὰ τοῦ βασιλέως, ὅτι ἐτιμήθη ἔνεκα τούτου θαυσιφιλῶς, ὅτι παρέμεινε παντοδύναμος ἐπὶ Μιχαήλ τοῦ Ῥαγκαθέ, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους ὡς οὐδεὶς ἄλλος συντελέσας εἰς τὴν πτώσιν τοῦ Μιχαήλ καὶ εἰς τὴν τοῦ Λέοντος ἀναγόρευσιν, ἐπεβουλεύθη κατόπιν καὶ τοῦτον, προκαλέσας δὲ τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐν τοῦ ἀπλοῦ τούτου σκιαγραφήματος τῶν προτέρων τῆς ζωῆς αὐτοῦ περιπετειῶν δηλοῦται, ὅτι ἦτο ἄνθρωπος πολυπράγμων, φίλαρχος, καὶ μηδενὸς φειδόμενος τρόπου πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοπομένου. Καὶ ὁ Λέων Ε' εἶχε βασιλεύσει καθαιρέσας τὸν προκατόχον· ἀλλὰ ὁποία διαφορὰ περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὡς πρὸς τοῦτο πολιτείας τῶν δύο ἀνδρῶν. Ὁ Λέων ἐξεπλήρωσε μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς εὐλαβῶς καὶ πιστῶς τὸ καθήκον αὐτοῦ πρὸς τὸν Μιχαήλ Ῥαγκαθέ. Προτραπείς ὑπ' αὐτοῦ τούτου νὰ δεχθῇ τὴν ἀρχήν, ἀπεποιήθη καὶ τοι ἔβλεπεν ὅτι τὸ κράτος ἐκινδύνευεν ἐκ τῆς ἐσχάτης ἀνικανότητος τοῦ ἀθλίου ἐκείνου βασιλέως· οὐδὲ ἐνέδωκεν εἰμὴ καταναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, καὶ πάλιν τότε προσήνεχθη ὅσον ἔνεστι ἐπεικῶς πρὸς τὸν ἐκπεσόντα τῆς ἀρχῆς ἄνθρωπον. Ὁ δὲ Μιχαήλ Β' ἐπεβουλεύθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν σωτῆρα καὶ ἀνορθωτὴν τῆς πολιτείας· συγχωρηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐπανειλημμένως, ἐπέμεινε πονηρὰ βουλευόμενος, οὐδ' ἐδίστασε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ. Παρεμφερῇ τινι ἀναλογίαν ἅμα καὶ ἀντίθεσιν παρίστησιν ἡ βασιλεία ὁλόκληρος τοῦ Μιχαήλ Β' ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν τοῦ Λέοντος Ε' βασιλείαν. Ὁ Μιχαήλ Β' δὲν ἐζήτησε νὰ ἀνατρέψῃ ἐκ συστήματος τὸ ἔργον τοῦ προκατόχου ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκότων, ἀλλὰ ἔνεκα τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἀδιαφορίας καὶ ἀπιστίας,

περιήγαγε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα εἰς πληρεστάτην ἀναρχίαν, ἐνέπαιζεν ἐξίσου καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς τῶν εἰκόνων, καὶ ἐπρέσβευε δόγματα ἀνατρεπτικὰ τοῦ ὅλου χριστιανισμοῦ, μὴ ἀναγνωρίζων τὴν τρισυπόστατον θεότητα, καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ δυσηρέστησεν ἀμφοτέρως τὰς μερίδας, ὅπερ οὐ μικρὸν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξεγείρῃ κατ' αὐτοῦ δεινотάτην λαίλαπα. Καὶ ὁ Μιχαήλ Β' ὅπως ὁ Λέων Ε' ἦτο στρατηγὸς διακεκριμένος, καὶ ἐμελλε νὰ ἀναδείξῃ κατὰ τοῦτο ἀρετὰς οὐδόλως τῇ ἀληθείᾳ τῶν τοῦ προκατόχου ὑποδεστέρας· ἀλλ' αἱ ἀρεταὶ αὗται ἐνοθεύοντο παρ' αὐτῷ ὑπὸ δυστροπίας καὶ τραχύτητος καὶ ἀγριότητος, ἐξ ὧν ὑπετράφησαν ὡς αὐτως αἱ ἐπισκήψασαι κατ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ κράτους συμφοραί· ὥστε ἀντὶ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ προτερήματα, ὅπως ὁ Λέων, πρὸς κατατρόπωσιν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, καὶ παγίωσιν τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰρήνης, ἠναγκάσθη νὰ καταναλώσῃ αὐτὰ πρὸς περιστολὴν φοβεράς ἐμφυλίου στάσεως, καὶ νὰ ἴδῃ τὰς ὥραιότερας ἐπαρχίας τοῦ κράτους ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν διαρπαζομένας. Δὲν λέγομεν ὅτι πᾶσαι αὐτοῦ αἱ πράξεις ἦσαν ἐξ ἴσου ἀξιοκατάκριτοι, ἀπ' ἐναντίας θέλομεν λάβει πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἐπαινέσωμεν τὸν ἄνδρα· ἐκ προσιμίου δὲ παρατηροῦμεν ὅτι καίτοι ἦτο ἀπαίδευτος κατενόει τὸ τῆς παιδείας πλεονέκτημα, ἀναθείς τὴν ἀνατροφήν τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου εἰς τὸν σοφώτατον τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν· καὶ ἡσθάνετο πρὸς τούτοις τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας πρακτικωτέραν καὶ ἀνδρικοτέραν, ζητήσας ἐπὶ τούτῳ νὰ ἀφαιρέσῃ αὐτὴν ὅσον ἔνεστι ἀπὸ τὰς χειρας τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν. Ἀλλὰ τοῦ μὲν Λέοντος ἡ εὐφυΐα ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ χρηστότητος καὶ συνειδήσεως· ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἐπεδίωκε μὲν τὴν περιστολὴν τῶν καταχρήσεων, ἐπίστευεν ὅμως εἰλικρινῶς εἰς τὰ θεμελιώδη τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα. Ἐνῷ ὁ Μιχαήλ ἐφαίνετο μὲν ὁπαδὸς τῆς μεταρρυθμίσεως, πράγματι ὅμως οὐδόλως ἦτο χριστιανὸς, καὶ ἐν γένει ἐστερεῖτο πάσης ἠθικῆς πυξίδος, ἥς ἄνευ τὰ κράτιστα τῶν προτερημάτων ναυαγοῦσιν ἐκτρεπόμενα τῆς ὠρισμένης ὁδοῦ. Ἐντεῦθεν αἱ πλεῖσται τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ οὐδετεροῦντο ὑπὸ κακιῶν τινῶν· ἐντεῦθεν ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ ἦτο σφόδρα ἀνώμαλος, ἡ δὲ βασιλεία ἀπέβη οὐδὲν ἥττον ἀνώμαλος ἢ ὁ χαρακτήρ. Καὶ ἐνῷ παρέλαβε τὸ κράτος ἐξωθεν μὲν ἡσφαλισμένον, ἐσωτερικῶς δὲ ἄριστα κατηρτισμένον, κατέλιπεν αὐτὸ μετὰ ἐννεαετῇ περίπου βασιλείᾳ παν-

ταχόθεν μὲν αὐθις ἀκρωτηριασθὲν, εἰς δεινὴν δὲ περιελθὼν ταρχήν.

Πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ Λέοντος Ε' ὁ Μιχαήλ Β' προσηνέχθη ἐπιεικῶς. Οἱ συγγενεῖς οὗτοι ἦσαν μήτηρ, σύζυγος, τέσσαρες υἱοί, ὁ Σαθ-βάτιος, ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Θεοδόσιος, καὶ εἷς ἐξ ἀδελφοῦ ἀνεψιός, Γρηγόριος ὡσαύτως καλούμενος. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ τέσσαρες υἱοὶ εὐνουχίσθησαν, καὶ ὅτι εἷς ἐξ αὐτῶν ἔμεινεν ἄφωνος ἐπὶ τινὰ χρόνον ἕνεκα τοῦ παθήματος τούτου· ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὁ ἀκρωτηριασμὸς οὗτος ἐγένετο ἐκ διαταγῆς τοῦ νέου βασιλέως, ἢ ὑπὸ τῶν ἄλλων συνωμοτῶν ἐν τῇ πρώτῃ τῆς παραφορᾶς ὁρμῇ, καθ' ἣν καὶ πολλὰ ἀπαίσια διέπραξαν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ Λέοντος. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐνῶ κατὰ τὸ ἔθος τῶν χρόνων τούτων πᾶσα ἡ ἰδιωτικὴ περιουσία τοῦ καθαιρεθέντος ἢ φονευθέντος βασιλέως ἀνῆκεν αὐτοδικαίως εἰς τὸν διάδοχον, ὁ Μιχαήλ ἀφῆρσεν ἐκ τῆς περιουσίας ταύτης δούλους ἱκανοὺς τὸν ἀριθμὸν καὶ προσδιώρισεν αὐτοὺς εἰς ὑπηρεσίαν τῶν ἐπιζησάντων τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης οἰκογενείας μελῶν, ἐξ ὧν οἱ μὲν τέσσαρες υἱοὶ ἐζήσαν ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ, ἡ δὲ σύζυγος καὶ ἡ μήτηρ ἀπεχώρησαν εἰς τὴν τῶν Δεσποτῶν λεγομένην μονήν· καὶ προσέτι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπεμελεῖτο ἵνα ἀκριβῶς καταβάλλωνται αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα πρὸς συντήρησιν χρήματα. Τὸν δὲ Γρηγόριον τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Λέοντος, ὅστις κατὰ τοὺς χρονογράφους ἐπελέγετο Πτερωτὸς, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ θεὸς αὐτοῦ εἶχε πολλάκις μεταχειρισθῇ εἰς τὰ δημόσια πράγματα, ἀφῆκε κατ' ἀρχάς ὁ Μιχαήλ εἰς τὴν κατεῖχε θέσιν. Ἀλλ' αὐτὸς φύσει ὀξύς ὢν, δὲν ἔπαυσε μετὰ πολλῆς πικρίας ὁμιλῶν κατὰ τοῦ νέου βασιλέως. Ὁ Μιχαήλ ἐκάλεσεν αὐτὸν, καὶ εἰπὼν ἀταράχως ὅσα ἤκουσε, προσέθηκεν ὅτι ἐννοεῖ τὸ μέγεθος τῆς λύπης αὐτοῦ, ὅτι συγχωρεῖ τούτου ἕνεκα τὰ γενόμενα, προτρέπει ὁμῶς αὐτὸν νὰ ᾔηται τοῦ λοιποῦ προσεκτικώτερος. Οὐδὲν ἤττον ὁ Γρηγόριος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ὥστε ὁ Μιχαήλ ἠναγκάσθη νὰ τὸν ἐξορίσῃ εἰς τὴν νῆσον Σκύρον, ὅπου οὗτος διέτριψεν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Τὸ δὲ μετέπειτα πολίτευμα τοῦ Γρηγορίου, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχε δίκαιον νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ.

Ἀλλὰ ἡ πρώτη μεγάλη δυσκολία, πρὸς ἣν ἐδέησε νὰ παλαίσῃ ὁ Μιχαήλ ὑπῆρξε τὸ τῶν εἰκόνων ζήτημα. Ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν συνωμοτῶν τῶν ἐπαγαγόντων τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος ἀνῆκον εἰς τὴν με-

ρίδα ἣτις ἐζήτει τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, φαίνεται πιθανώτατον. Οἱ χρονογράφοι δὲν λέγουσι τοιοῦτό τι, ἀποδίδοντες τὰ πάντα εἰς τὴν θεῖαν δίκην. Ἀλλὰ τί ἐννοοῦσι διὰ τῆς θείας δίκης, ἀποδεικνύεται ἀποχρώντως ἐκ τῶν πραγμάτων. Ὁ Λέων, ὡς ἐκ τοῦ πρῶτου αὐτοῦ χαρακτῆρος, προσωπικούς ἐχθροὺς δὲν εἶχεν ὁ στρατὸς διὰ πολλοὺς λόγους, ἦτο ἀφωσιωμένος εἰς αὐτόν, καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ θαυμάζωσι τὴν σύνεσιν, τὴν δεξιότητα καὶ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ. Ὁ Μιχαὴλ ὡς στρατηγὸς ἀρχαῖος ἠδύναντο νὰ ἔχῃ μεταξὺ τῶν στρατιωτικῶν φίλους τινάς, ἀλλὰ οἱ στρατιωτικοὶ ἰδίως, ὅσην δὴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ πρὸς τὸν Μιχαὴλ, οἰκειότης αὐτῶν, δυσκόλως ἤθελον ἐπιβάλλει χεῖρα κατὰ βασιλέως, ὅστις ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἠνώρθωσεν, ἐκλείσσε, καὶ περιποιήθη τὸν στρατὸν δυσκόλως τοῦλάχιστον ἤθελον ἐκτραπῆ εἰς τὰ κατὰ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ ἀσεβήματα, ἐξ ὧν καταφαίνεται, ὅτι οἱ διαπράξαντες τὸ ἐγκλημα εἶχον πάθη ἄγρια κατὰ τοῦ ἀνδρός, ὑπὸ τῶν ὁποίων δὲν παρεφέρετο τότε, καθόσον γνωρίζομεν, εἰμὴ μόνη ἡ κληρικὴ μερίς. Εἶχεν ἄρα γε συνεννοηθῆ ἀμέσως μετ' αὐτῆς ὁ Μιχαὴλ, ἢ εἶχεν αὕτη ὠφελῆθῃ ἀπλῶς ἀπὸ τῆς ὀλεθρίας μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως διενέξεως, ἵνα ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα μέχρι τῆς δολοφονίας; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἅμα βασιλεύσας ἐπέτρεψεν εἰς ἅπαντας τοὺς ἐπὶ Λέοντος ἐξορισθέντας νὰ ἐπκνέλωσιν εἰς τὰ ἴδια, μὴ ἐξαίρουμένων τοῦ Νικηφόρου καὶ τοῦ Θεοδώρου· καὶ ἂν δὲν ἀπέδωκεν εἰς τὸν πρῶτον τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν δεύτερον νὰ ἀνυλάβῃ αὐθις τὴν ἡγουμένην τῆς τοῦ Στουδίου μονῆς. Ταῦτα πράττων ὁ Μιχαὴλ σκοπὸν εἶχε νὰ περιποιηθῇ προσωπικῶς τοὺς ἀρχηγούς τῆς μερίδος ἣτις συνετέλεσεν ὅπως δὴποτε εἰς τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ, οὐχὶ νὰ μετακινήσῃ κατ' οὐσίαν τὰ ἐσχάτως περὶ εἰκόνων ἀποφασισθέντα. Καὶ ἤλπιζε νὰ ἐπιτύχῃ συμβιβασμὸν τινα τῶν δύο ἀντιπάλων δοξασίων, πρὸ πάντων διότι αὐτός, μὴ ἔχων κἀμμίαν θρησκευτικὴν πεποίθησιν καὶ πολιτευόμενος μόνον κατὰ τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον, ἐνόμιζεν ὅτι καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐλατηρίου κινούμενοι, θέλουσι στέροξει τὰ γενόμενα· οἱ μὲν ὁπαδοὶ τῆς τῶν εἰκόνων καθαιρέσεως, διότι ἤθελον ἐξακολουθῆ κατέχοντες ἂν ὅχι ὅλα, τὰ πλεῖστα τῶν ἀξιομάτων τὰ ὁποῖα κατέλαβον, οἱ δὲ ὁπαδοὶ τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, διότι ἤθελον ἀνακληθῆ ἀπὸ τῆς ἐξορίας, καὶ ἀναλάβει τινὰ τῶν ἀξιομάτων τὰ ὁποῖα ἄλλοτε κατεῖχον. Ἀλλὰ πρώτη ἡ κληρικὴ μερίς

δὲν ἡὐχαριστήθη εἰς τὰς παρὰχωρήσεις ταύτας. Ὁ Νικηφόρος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησιν, ἔγραψεν ἀμέσως πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν, δι' ἧς «ἐπ' ὀφθαλμοῖς ἄγων αὐτῷ τὰ δεσμὰ καὶ τὸν σώσαντα, καὶ τὴν τοῦ τυράννου διακενῆς ἀνομήσαντος αἰσχύνην τε καὶ καθαίρεσιν καὶ τὴν ἐν οἷς ἐξήρατε τόποις κατάλυσιν,» ἔτι δὲ «σκιαγραφῶν αὐτῷ τὴν ἀληθῆ καὶ πατροπαράδοτον τῶν ἱερῶν μορφωμάτων ἐκτύπωσιν,» ἐπεζήτηται τελευταῖον τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐν τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ ἀποκατάστασιν. Εἰς ταῦτα ὁ Μιχαὴλ ἀπήντησεν ὅτι «ὅσοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν πρὸ ἡμῶν ἐν ἐρεύνη ὁγμάτων γενόμενοι, αὐτοὶ τὸν περὶ αὐτῶν λόγον εἰσπραχθήσονται ἢ εὖ ἢ καὶ ἐτέρως ἐθέσπισαν· ἡμεῖς δὲ ἐν ᾧ τὴν ἐκκλησίαν εὖρομεν βαδίζουσιν, ἐν τούτῳ καὶ διαφυλάττειν προκρίνομεν. Τοῦτο δὲ ἐπακριβοῦντες διαθεβαιοῦμεν ὥς μὴ θαρρεῖν τινα κατ' εἰκόνων ἢ ὑπὲρ εἰκόνων παρρησίᾳ τὴν γλῶτταν κινεῖν. Ἄλλ' ἐκποδῶν ἔστω καὶ οἰχέσθω καὶ ἡ Ταρασίου σύνοδος, καὶ ἡ Κωνσταντίνου τοῦ πάλαι, καὶ ἡ νῦν ἐπὶ Λέοντος κροτηθεῖσα, καὶ σιγῇ βαθείᾳ τῆς τῶν εἰκόνων μνήμης ἐνεκεν ἐμπολιτευέσθω τὸ σύνολον.» Ἐπὶ τοῖς ὅροις αὐτοῖς ὑπέσχετο νὰ βοηθήσῃ τὸν Νικηφόρον εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὸ ὑπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα. Ἀλλὰ οἱ ὅροι οὗτοι ἦσαν ὅπως οὐκ ἄσφαεῖς. Τεθεισῶν ἐκ μέσου ὅλων τῶν συνόδων ὅσαι συνεκροτήθησαν κατὰ καὶ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πρὸ αὐτῶν καθεστῶτα. Ἰτίνα ὅμως ἦσαν τὰ καθεστῶτα ταῦτα; Ἀρὰ γε τὰ ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' θεσπισθέντα; Ἀλλὰ ταῦτα καθήρουν τὰς εἰκόνας. Προέκειτο νὰ ἀναδράμωμεν μέχρι τῆς πρὸ τοῦ Λέοντος Γ' καταστάσεως; Ἀλλὰ τότε ἔπρεπε νὰ ἀναστηλωθῶσιν αἱ ἀφαιρεθεῖσαι εἰκόνες· τοῦτο δὲ πῶς ἡδύνατο νὰ γίνῃ σιγῆς βαθείας ἐπικρατούσης περὶ τῆς τῶν εἰκόνων μνήμης, καὶ ἀπαγορευομένου παντὸς λόγου ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν εἰκόνων; Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ ἀπάντησις ἐκείνη τοῦ Μιχαὴλ δὲν ἡὐχαρίστησε τὸν πρῶτον πατριάρχην, καὶ ἔτι ὀλιγωτερον τὸν Θεόδωρον, ὅστις καὶ τοὶ ἀποκατασταθεῖς ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, εἶχεν ὑπολάβει τοῦτο ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν ὁλοσχερῆ τῆς μερίδος αὐτοῦ θρίαμβον. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπειδὴ ὁ Μιχαὴλ, ἐμμένων εἰς τὸ δυσκατόρθωτον περὶ συμβιβασμοῦ τῶν δύο ἀντιπάλων δοξασιῶν σύστημα, συνεκάλεσεν εἰς σύνοδον ὅλους τοὺς ἐπισημοτέρους ἱερωμένους, τοὺς τε φίλους καὶ τοὺς πολεμίους τῶν εἰκόνων, ἵνα συζητήσω-

σιν ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους, ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ ὑπ' αὐτοῦ πάντοτε ἀγόμενος καὶ φερόμενος Νικηφόρος, συναθροίσαντες περὶ ἑαυτοὺς τοὺς εὐαρίθμους ἐπίσκοπους ὅσους εἶχον ὁμόφρονες, ἀπῆλθον εἰς τὰ βασίλεια ἵνα παραστήσωσι τῷ βασιλεῖ ὅτι δὲν δύνανται νὰ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν σύνοδον ἐκείνην, διότι οἱ κανόνες ἀπαγορεύουσιν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους πᾶσαν μετὰ αἰρετικῶν κοινωνίαν. Ὁ βασιλεὺς ἤκουσε ταῦτα ἐπιεικῶς, ἐλάλησε μετὰ τινος εἰρωνείας, εἶπεν ἐν τούτοις ὅτι εἴμπορουν κατ' ἰδίαν νὰ φρονῶσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας ὅπως θέλωσιν, ὅτι ὁμως δὲν θέλει ἐπιτρέψει νὰ προσκυνῶσι δημοσίᾳ τὰς εἰκόνας. Καὶ δὲν ἠνάγκασε μὲν αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν προκηρυχθεῖσαν σύνοδον, ἥτις οὐδὲ συνεκροτήθη· συγκαλέσας δὲ ἀντ' αὐτῆς Σιλέντιον καὶ ἐπεξηγήσας κατὰ τι τὴν προηγουμένην ἀπόφασιν εἶπεν ἐν αὐτῷ, ὅτι δὲν καταλαμβάνει παντάπασιν τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐκείνας φιλονεικίας, ὅτι ἐπομένως τὸ φρονιμώτερον εἶναι νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἰσχύουσαι αἱ ἀποφάσεις τῶν προηγουμένων συνόδων, εἰς τρόπον ὅμως ὥστε ἕκαστος νὰ δοξάζῃ ὅ,τι βούλεται ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ καὶ μονῇ, μὴ ταραττων ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὴν κοινὴν εἰρήνην. Καὶ ὅχι μόνον ζῶντος τοῦ Θεοδότου δὲν ἀποκατέστησε τὸν Νικηφόρον εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀποθανόντος μετ' οὐ πολὺ, 821, τοῦ πατριάρχου ἐκείνου, πάλιν δὲν πκρέδωκε τὴν πατριαρχίαν εἰς τὸν Νικηφόρον, προτιμήσας αὐτοῦ τὸν Ἀντώνιον, τὸν Σουλαίου ἐπίσκοπον καὶ γνωστὸν ἡμῖν συνεργάτην τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Ταῦτα δὲ πάντα ἄφ' ἐνὸς θυερέστου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων, οἵτινες, καθ' ὃ εἶχον ἔθος, προσεκόλλησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ νέου πατριάρχου τὸ ἐπώνυμον τοῦ Βυρσοδέψου καὶ τοῦ Κασσυματᾶ ἀπὸ τὸ κάσσυμα, (πέλμα, χνάρι), ἄφ' ἐτέρου δὲ τὸ πολίτευμα τοῦ Μιχαήλ δὲν ἠὺχαρίσται οὐδὲ τοὺς ἐναντιοδοξοῦντας οἵτινες ἐπρέσβευον ὅτι ἢ τῶν εἰκόνων προσκύνησις εἴτε δημοσίᾳ εἴτε κατ' ἰδίαν γινομένη, ὑπέτρεφε πολλὰς καὶ ὀλεθρίας προλήψεις, τούτου δὲ ἐνεκεν ἐπεζήτησαν τὴν ὁλοσχερῇ αὐτῶν ἐξαφάνισιν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε αἴφνης ἐξερράγη ἀπ' ἀνατολῶν δεινὴ κατὰ τοῦ Μιχαήλ Β' στάσις. Ὁ ἀναγνώστης βεβαίως ἐνθυμεῖται τὸν συνάδελφον τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Μιχαήλ στρατηγὸν Θωμᾶν, ὅστις εἶχε μείνει πιστὸς εἰς τὸν Βαρδάνιον ἐπὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ κατὰ τοῦ Νικηφόρου, ἐνῶ οἱ δύο ἄλλοι στρατηγοὶ ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ συνεν-

νοηθῶσι μετὰ τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Διαλυθείσης μετ' ὀλίγον τῆς τοῦ Βαρθανίου στάσεως, ὁ Θωμᾶς ἐξηκολούθησεν ὑπηρετῶν ἐν τῷ βασιλικῷ στρατῷ μὴ ἐπέχων ὅμως πλέον τὴν αὐτὴν τῶν δύο ἄλλων τάξιν, ἀλλὰ διατελῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Μιχαήλ. Ὁ Θωμᾶς ἦτο ἔκτοτε δυσηρεστημένος διὰ τὴν τοιαύτην τοῦ ἀξιωμακτοῦ αὐτοῦ μείωσιν, ὁ δὲ δὺςτροπος καὶ σαρκαστικὸς τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τοῦ χαρακτήρ, δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ ἐξαλείψῃ τὴν δυσἀρέσκειαν ταύτην. Ἀπ' ἐναντίας ἠρέθιζεν αὐτὴν ὁσημέραι, ὥστε ἐπὶ τέλους, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἀγατακτησέως, ὁ Θωμᾶς λιποτακτήσας ἠυτομόλησε πρὸς τοὺς Ἀραβας. Ἐνόσῳ ἔζη ὁ Λέων, ὁ Θωμᾶς ἠρκεῖτο εἰς μικράς τινας κατὰ τὰ μεθόρια ἐπιδρομάς· ἀποθανόντος ὅμως τοῦ Λέοντος, κατῴρθησε νὰ προσοικειωθῇ τινὰ τῶν ταγματῶν καὶ τῶν δημοσίων ταμείων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ νὰ καταλάβῃ ἀξιόλογον αὐτῆς μέρος. Ταῦτα μαθὼν ὁ τότε καλὶφης Ἀλμαμούν, ὁ υἱὸς καὶ δεύτερος διάδοχος τοῦ Ἀαρουν-αλ-Ρασίδ, ἐνόμισε πρόσφορον τὴν περίστασιν νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος, καὶ καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν στρατηγὸν Θωμᾶν εἰς Βαγδάτιον, ὑπέσχετο αὐτῷ πᾶσαν συνδρομὴν καὶ ἐπέτρεψε νὰ στεφθῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὑπὸ τοῦ τότε πατριάρχου αὐτῆς Ἰωβ. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενος καὶ παραλαβὼν ἀξιόλογον Ἀράβων στρατὸν, καὶ στόλον οὐ μικρὸν ἐκ Κιλικίας καὶ ἐκ Συρίας, ὁ Θωμᾶς ἐνέβαλεν αὐθις εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν τῷ 822, καὶ ἐγένετο κύριος ἀπάσης τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ αὐτῶν τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου, καὶ αὐτῶν τῶν νήσων, τόσῳ εὐχερέστερον, ὅσῳ ἔλεγεν ἑαυτὸν Κωνσταντῖνον υἱὸν τῆς Εἰρήνης, καὶ ἐφαίνετο ὡς ἐκ τούτου ἐρχόμενος νὰ ἀνορθώσῃ τὸ κράτος τῶν εἰκόνων. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἶδε προθύμως συρρέοντας περὶ ἑαυτὸν πολλοὺς τοῦ δόγματος τούτου ὁπαδοὺς. Τὴν σήμερον εἰμπορεῖ νὰ φαίνεται ἄπορον, πῶς οἱ ὄχλοι ἐπίστευσαν τὸν Θωμᾶν ὡς Κωνσταντῖνον, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος πρὸ 25 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν εἶχε τυφλωθῇ ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τρόπον καταστήσαντα αὐτῷ ἀδύνατον πᾶσαν ἐργασίαν καὶ πρὸ πάντων στρατηγίαν. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο τότε ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ, τοσαύτη ἡ δυσκολία περὶ τὴν διάδοσιν τῶν ἀληθῶν εἰδήσεων, καὶ τοσαύτη ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν ἡ στέψις τοῦ Θωμᾶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας, ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐπικράτησις τῆς πλάνης ἐκείνης δὲν εἶναι ὅλως διόλου ἀνεξήγητος. Εἰς δὲ τὴν πρώτην ταύτην μεγάλην τοῦ Θωμᾶ ἐπίδοσιν συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ Μιχαήλ δὲν

κατενόησε τὴν σπουδαιότητα τοῦ στασιαστικοῦ ἐπιχειρήματος. Ἐνῷ ὁ Θωμᾶς ἦγεν, ὡς λέγεται, 80 χιλιάδας ἀνδρῶν, ὁ Μιχαήλ ἐξέπεμψε κατ' αὐτοῦ εὐαριθμόν τι στρατιωτικὸν σῶμα, ὅπερ ἐν μέρει κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς στάσεως, καὶ ἐν μέρει συνετάχθη μετ' αὐτοῦ. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 822 τὰ κατὰ τὸν Θωμᾶν ἐφχίνοντο παρὰ δόξως εὐδοκιμοῦντα. Παρεκτός τοῦ στόλου ὃν συνεπήγαγεν ἐκ Συρίας καὶ Κιλικίας, ἤθροισε καὶ ἐτέραν ἀξιόλογον ναυτικὴν δύναμιν ἐκ τε τῶν λιμένων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐκ τῶν νήσων, καταστήσας τὴν Λέσβον κοινὸν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος ὁρμητήριον. Ὁ ἐν Σκύρῳ ἐξόριστος Γρηγόριος Πτερωτός εἶχε προσέλθει πρὸς αὐτὸν, καὶ εἶχεν ἤδη προαποσταλῆ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας μετὰ δεκακισχιλίων ἀνδρῶν. Καὶ αὐτός δὲ ὁ Θωμᾶς ἦτο ἑτοιμὸς νὰ διαπεράσῃ μετὰ τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ εἰς Θράκην. Ἦτο δὲ ἀνὴρ ῥέκτης, καίτοι χωλὸς τὸν ἕτερον πόδα. Καὶ ἐκ τῶν δύο μερίδων μεταξὺ τῶν ὑποίων διηρεῖτο τότε τὸ ἀνατολικὸν κράτος, οἱ μὲν φίλοι τῶν εἰκόνων δυσμενῶς πρὸς τὸν Μιχαήλ διέκειντο, οἱ δὲ ἐναντιοδοξοῦντες δὲν εἶχον πολὺν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ζῆλον, ὥστε τὰ πάντα ἐκ πρώτης ὄψεως προσμήνουν προσεχῆ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ὅστις ἐφρόντισε νὰ προσλάβῃ καὶ υἱὸν θετὸν, ἐπειδὴ ἴδιον δὲν εἶχε, νέον τινά, ὃν μετωνόμασε Κωνστάντιον.

Ἄλλ' ἀκριβέστερον ἐξεταζομένη ἡ στάσις αὕτη, πολλὰ καὶ δυσπέραστα εἶχεν εἰσέτι νὰ ὑπερνικήσῃ κωλύματα ὅπως θριαμβεύσῃ. Ὁ Θωμᾶς ἦτο κύριος ἀπάσης σχεδὸν τῆς ὑπαίθρου χώρας, εὐχὶ ὅμως καὶ τῶν φρουρίων, ὧν τὰ πλεῖστα, καὶ ἰδίως ἡ Κωνσταντινούπολις, ἔμειναν πιστὰ εἰς τὸν Μιχαήλ. Πολλὰ αἵτια συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ὅσῃν ἀδιαφορίαν καὶ ἂν εἶχε δείξει ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ περὶ τῶν εἰκόνων ζήτημα, πράγματι οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν καθαίρεσιν αὐτῶν διετέλουν ἐν κατοχῇ ὅλων τῶν ἀξιωματῶν καὶ ὅλης τῆς ἐξουσίας. Ἐὰν δὲ ἐδυσχέραινον ἔνεκα τῆς προκηρυχθείσης ἀνοχῆς τῶν εἰκόνων ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐν ταῖς μοναῖς, δὲν ἦτο δυνατόν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ προτιμήσωσι τὸν Μιχαήλ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις ἐφχίνετο ἀναφανδὸν ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου μερίδος. Καὶ τοῦτο τὸ πνεῦμα ἐπεκράτει ἰδίως ἐν τῷ στρατῷ. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ὁ Θωμᾶς προήλαυε παρακολουθούμενος ὑπὸ μυριάδων βαρβάρων στρατολογηθέντων ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει, Ἀγαρηνῶν, Ἰνδῶν, Αἰγυπτίων, Ἀσσυρίων, Μήδων, Ἀβασίων, Ζηχῶν, Ἰβήρων, Καθέρων, Σλαύων, Οὐννων, Βανδήλων, Γετῶν, καὶ παντοίων

ἄλλων ἐθνῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀπαρίθμησις ἐνθυμίζει ὅπως οὖν τὴν στρατιάν τοῦ Ξέρξου, μεθ' οὗ τῷ ὄντι παρεβάλλετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς μεγάλης ταύτης στάσεως. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἰθαγενὴς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβλέψῃ εἰμὴ μετ' ἀγανακτήσεως πρὸς τὸν συρφετώδη αὐτὸν ὄχλον, ὅστις ἐὰν ὑπερίσχυεν ὁ Θωμᾶς, ἤθελεν ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ κυριαρχήσῃ τῆς χώρας, καὶ νὰ λάβῃ τὰ πρῶτα τοῦ στρατοῦ μάλιστα ἀξιώματα. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Θωμᾶς ἔπραξε τὸ μέγα λάθος ἐπερχόμενος ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, νὰ ἀφήσῃ εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ ὅχι μόνον πολλὰ φρούρια ὑπὸ τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων κατεχόμενα, ἀλλὰ καὶ δύο ὑλόκληρα θέματα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τὸ τοῦ Ὀφικίου, καὶ τὸ τῶν Ἀρμενιακῶν, τῶν ὁποίων οἱ στρατηγοὶ Κατάκυλας καὶ Ὀλβιανὸς κατὰ νῶτον αὐτοῦ ἐνεργοῦντες, ἠδύναντο νὰ ἐπαγάγωσιν ἐπικινδύνους ἀντιπερισπασμούς. Τοῦτο δὲ συνέβη πρωϊμώτατα. Ὁ Ὀλβιανὸς κατεῖχε τὰ περὶ τὴν Προποντίδα ὄρη, ὅτε ὁ Θωμᾶς ἐξέπεμψε τὸν θετὸν αὐτοῦ υἱὸν μετὰ μικροῦ στρατιωτικοῦ σώματος, ἵνα προσβάλλῃ φρούριόν τι κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην κείμενον. Ὁ νέος οὗτος προβαίνων ἀπερισκέπτως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐπιτραπέντος αὐτῷ ἔργου, ἐμπίπτει εἰς ἐνέδραν ὑπὸ τοῦ Ὀλβιανοῦ παρασκευασθεῖσαν, καὶ ὁ μὲν στρατὸς αὐτοῦ καταστρέφεται, φονεύεται δὲ καὶ αὐτός, ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀποστέλλεται πρὸς τὸν Μιχαήλ, ὅστις κατὰ τὴν συνήθη αὐτοῦ χλευαστικὴν ἀγριότητα, ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τὸ τρώπαιον πρὸς τὸν θετὸν πατέρα. Ὁ Θωμᾶς παρέλαβε τότε ἕτερον υἱὸν καὶ βοηθὸν Ἀναστάσιον τινά, (ὅστις, κατ' ἀρχὰς μοναχὸς γενόμενος, ἔπειτα ἀπέβαλε τὸ σχῆμα τοῦτο, καὶ ἠκολούθησε τὸ πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν στάδιον)· οὐδ' ἀπετράπη ὑπὸ τοῦ ἀτυχήματος ἐκείνου νὰ διαπεράσῃ εἰς Θράκην καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ φθινοπώρου τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἦτο εὐχέρης. Παρεκτὸς τῶν δυσπορημάτων τῆς πόλεως τειχῶν, τὸ πνεῦμα τῆς φρουρᾶς ἦτο, ὡς γνωρίζομεν, ἄριστον. Τὸ δ' αὐτὸ πνεῦμα ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς πολίταις, ἐξ οὗ καταφαίνεται, ὅτι οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἦσαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν. Τούλάχιστον ὁ Γεώργιος μοναχὸς, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο φίλος τοῦ φρονήματος τούτου, καὶ ὀρηνεῖ ἐπὶ τῇ θεοστυγεῖ δυσσεβείᾳ τοῦ Μιχαήλ, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ πολῖται ἠγωνίσθησαν μετὰ πολλῆς καρτερίας καὶ ἀνδρείας ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, τειχομαχοῦντες, πεζομαχοῦντες καὶ ναυμαχοῦντες. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον ὁ Μιχαήλ

ἦτο στρατηγὸς ἐπιτήδειος, καὶ ἠτύχησε νὰ ἔχῃ ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ περιστάσει συναντιλήπτορα κράτιστον, τὸν γενναῖον αὐτοῦ υἱὸν Θεόφιλον. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἄλυσις δι' ἧς ὁ Μιχαήλ ἐφράξε τὸν Κεράτιον κόλπον, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ἐπίθεσιν τοῦ στόλου τοῦ Θωμᾶ, ὅστις εἰσπλεύσας εἰς τὸν κόλπον, προέβη μέχρι Βλαχερνῶν, καὶ συνεπλήρωσεν οὕτω τὸν ἀποκλεισμόν τῆς πόλεως· ἀλλὰ ὁ ἀποκλεισμός δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ἄλωσιν, εἰμὴ διὰ χρόνου μακροῦ, ἕνεκα δὲ τοῦ προσεγγίζοντος χειμῶνος, ὁ Θωμᾶς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξ ἐφόδου ἐκπόρθησιν. Αἱ μηχαναὶ ὅμως τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ παρεσκεύασεν ἦσαν ἀτελεῖς, διότι ὁ Θωμᾶς οὐδένα εἶχε παρ' ἑαυτοῦ ἐπιτήδειον μηχανικόν. Προέτι ὁ μὲν στόλος αὐτοῦ ἦτο πολυάριθμος, καὶ ἀσυγκρίτως ἀνώτερος τῶν ὀλίγων πλοίων τὰ ὁποῖα ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ εἰς τοὺς διαφόρους μικροὺς περὶ τὰ θαλάσσια τείχη λιμένας· ἀλλ' ὁ Μιχαήλ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν του τὸ φοβερόν ὄπλον τοῦ ὑγροῦ πυρός, τοῦ ὁποίου παντάπασιν ἐστερεῖτο ὁ τοῦ Θωμᾶ στόλος καὶ στρατός. "Οθεν γενομένης τελευταῖον ἐφόδου κατὰ ὀκτώβριον ἢ νοέμβριον μῆνα, ἀπεκρούσθη αὕτη ὀλοσχερῶς ἀπὸ τε ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, πολλῆς ἐπιγενομένης φθορᾶς εἰς τε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πλοῖα καὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης ταύτης ἐφόδου ὁ Θωμᾶς ἐνόμισε συνετὸν νὰ λύσῃ ἐπὶ τινὰς μῆνας τὴν ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίαν, καὶ νὰ διαχειμάσῃ εἰς τὰς παρακειμένας πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας διένειμεν ἐπὶ τούτῳ τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Ἡ ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν ὅσας ὑπέστησαν οἱ μωαμεθανοὶ κατὰ τὴν δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος, διότι ἐπέμενον δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτῶν, συνετέλεσε βεβαίως οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην τοῦ ἀποστάτου. Ἀλλὰ ἡ λύσις τῆς πολιορκίας, ἔστω καὶ προσωρινή, συνεπήγαγεν ἕτερα δεινὰ ἀποτελέσματα, καθὼς δοῦσα καιρὸν εἰς τὸν Μιχαήλ νὰ εἰσγάγῃ ἐν τῇ πόλει νεὰς τροφὰς καὶ στρατιωτικὰς δυνάμεις, καὶ ματαιώσασα οὕτω πάντας τοὺς προηγουμένους τοῦ Θωμᾶ ἀγῶνας. Ναὶ μὲν ὁ στόλος αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ διαχειμάσῃ ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, ὥστε ἀπὸ θαλάσσης ἐξηκολούθησεν ὁ ἀποκλεισμός, καὶ οὗτος ὅμως ἐν μέρει μόνον, διότι ἡ παραλία τῆς Προποντίδος ἦτο ἐλευθέρη. ὥστε ὁ Μιχαήλ ἠδυνήθη νὰ μεταβιβάσῃ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ πλοῖα καὶ τάγματα καὶ προμηθείας. Τὰ δὲ πλοῖα οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὰ πελάγια τείχη λι-

μένας ἡδυνήθησαν νὰ προσπελάσωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ Κερατίου παρεισδύσαντα ἐνίσχυσαν τοὺς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος λιμενίσκους οὐδὲν ἥττον ἢ τοὺς ἔξω τοῦ κόλπου. Τότε δὲ, ὡς φαίνεται, εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ οἱ στρατηγοὶ Ὀλβιανὸς καὶ Κατάκυλας μετὰ τοῦ πλείστου τῶν ὑπ' αὐτοὺς ταγματῶν· διότι μεταβιβασθέντος ἅπαντος τοῦ ἀγῶνος ἐν Θράκῃ, καὶ προκειμένου νὰ κριθῇ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ποριττὸν ἐλογίσθη νὰ σταθμεύωσιν αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι ἐν Ἀσίᾳ. Ὅταν λοιπὸν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 823 ὁ Θωμᾶς ἐπ' ἀνέλαβε τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης, καὶ ἠθέλησεν ἀμέσως νὰ ἐπιχειρήσῃ ἔφοδον, ὁ Μιχαὴλ ἐξορμήσας ἐκ τῶν ἀπὸ ξηρᾶς πυλῶν, καὶ ἐκ τῶν περὶ τὰ θαλάσσια τείχη λιμένων, ὁλοσχερῶς πάλιν ἀπέκρουσε τὸ ἐπιχειρηματῶν πολεμίων. Καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ὁ Μιχαὴλ ἐπηγγέλλετο ἀμνηστειάν εἰς τοὺς στασιαστὰς, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἠυτομόλησαν πρὸς τὴν πόλιν ἀπὸ τε τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου. Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Πτερωτὸς, καὶ ἴσως δυσαρεστηθεὶς ἐπὶ τέλους διὰ τὴν παρὰ τῷ Θωμᾶ ὑπεροχὴν τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν βαρβάρων, ἐχωρίσθη μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν μοίρας ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς στάσεως, καὶ καταλαβὼν εἰς τὰ νῶτα αὐτοῦ λόφον ἐπὶ καιρὸν, διεμήνυσε τὰ πάντα εἰς τὸν βασιλέα. Καὶ κατετροπώθη μὲν καὶ ἐφονεύθη ὁ Γρηγόριος ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις διαδώσας ψευδῶς ὅτι ἐνίκησε καὶ αὐτὸν τὸν Μιχαὴλ κατώρθωσε νὰ παραγάγῃ ἐκ τῶν λιμένων τῆς Ἑλλάδος 350 πλοῖα πολεμικὰ καὶ σιταγωγὰ, ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ἐπέτυχεν μετ' οὐ πολὺ νὰ κυριεύσῃ ἢ νὰ καταπυρπολήσῃ τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων τούτων· ἔκτοτε δὲ θαλασσοκρατήσαντος αὐτοῦ ἡ πολιορκία ἐξηκολούθησεν ἀπὸ μόνης τῆς ξηρᾶς. Ἐνταῦθα δὲν ἔπαυσαν γενναίως ἐπιτιθέμενοι μὲν οἱ περὶ τὸν Θωμᾶν, ἀντιτασσόμενοι δὲ οἱ στρατηγοὶ Ὀλβιανὸς καὶ Κατάκυλας, ὁ μάχιστος Χριστοφόρος, οἱ δύο αὐτοῦ υἱοὶ, καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου· ἀλλ' ἡ ἐκθασίς κατέστη πρόδηλος, διότι ἡ πολιορκία δὲν ἡδύνατο νὰ εὐδοκημῇ ἀπὸ μόνης τῆς ξηρᾶς διεξαγομένη, ἡ δὲ ἀτελέσφορος αὕτη τῆς στάσεως παράτασις ἀναγκαίως ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἐπὶ τέλους τὴν παραλυσίαν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς.

Τοιαύτην εἶχον λάβει τὰ πράγματα τροπὴν, ὅτε ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Μορτάγων διεβίβασεν εἰς τὸν Μιχαὴλ προτάσεις ἐπικουρίας, τὰς ὁποίας οὗτος γενναιοφρόνως ἀπεποιήθη, μὴ θέλων νὰ ἀναλάβῃ ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους, καὶ νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς ἀφορ-

μὴν νὰ εἰσέλθωσιν ἐντὸς τοῦ κράτους. Ὁ Μορτάγων ἐν τούτοις, ὅστις κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἐμφυλίου τούτου ἀγῶνος, ἵνα λαφυραγωγῇ, προήλασε, καὶ τοι μὴ γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεως αὐτοῦ, μέχρι τοῦ μεγάλου ὑδραγωγείου, ἠνάγκασε τὸν Θωμᾶν νὰ ἀντιπαραταχθῇ, ἔτρεψεν αὐτὸν καὶ ἐγένετο κύριος πολλῶν αἰχμηλῶτων καὶ πραγμάτων. Ἀλλὰ ζωηρᾶς ἐτι οὔσης τῆς μηνύμενης τῆς περὶ Μεσημβρίαν πανωλεθρίας, οἱ Βούλγαροι ἔσπευσαν μετὰ τὴν μάχην ταύτην νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἀπαγαγόντες μὲν τὴν λείαν, μηδεμίαν δὲ ἄλλην ἀφορμὴν δυσχερεσκείας δόντες εἰς τὸν Μιχαήλ. Μετὰ τὴν νέαν ταύτην τοῦ Θωμᾶ συμφορὰν, ἠυτομόλησαν πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὰ λείψανα τοῦ στόλου· ὥστε ἄπορον εἶναι πῶς ὁ Θωμᾶς βλέπων ὁφθαλμοφανῶς ἐπικειμένην τὴν καταστροφὴν, δὲν ἐφρόντισεν ἐγκαίρως νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν Μιχαήλ, ἵνα σώσῃ τοῦλάχιστον τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ἴσως αἱ ἐπανελημμένοι περὶ ἀμνηστείας προτάσεις τοῦ Μιχαήλ δὲν περιελάμβανον τοὺς ἐκ Συρίας καὶ ἀλλαχόθεν τῆς Ἀσίας στρατολογηθέντας ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ βαρβάρους, ὁ δὲ ἐδίσταζε νὰ παραδώσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ. Ἴσως τὸ προσωπικὸν κατὰ τοῦ Μιχαήλ πάθος τοῦ Θωμᾶ ἀπέτρεπεν ἀπὸ αὐτοῦ πᾶσαν ἄλλην σκέψιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἥτταν ἦν ὑπέστη παρὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπεχείρησε νὰ ἀντιπαραταχθῇ αὐθις κατὰ τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἐτόραπεν εἰς φυγὴν, καὶ κατὰ μέγα μέρος πηρεδόθη εἰς τὸν Μιχαήλ, δύο δὲ μικραὶ μοῖραι κατέφυγον ἢ μὲν μετὰ τοῦ Θωμᾶ εἰς Ἀδριανούπολιν, ἢ δὲ μετὰ τοῦ θετοῦ αὐτοῦ υἱοῦ εἰς Βιζύην. Ὁ Μιχαήλ ἐπολιόρκησεν ἀμέσως τὰς δύο ταύτας πόλεις· καὶ ἐπειδὴ τροφαὶ ἐν αὐταῖς δὲν ὑπῆρχον, οἱ στασιασταὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ παραδώσωσι τὸν τε Θωμᾶν καὶ Ἀναστάσιον τὸν υἱὸν του, ἵνα σώσωσι τὴν ἰδίαν ζωὴν. Ἡ τιμωρία ἦν ὁ Μιχαήλ ἐν τῇ ἀγριότητι αὐτοῦ ἐπέβαλεν εἰς ἀμφοτέρους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ὑπῆρξε φοβερά, διότι ἀκρωτηριάσας αὐτοὺς τοὺς τε πόδας καὶ τοὺς βραχίονας, διέταξεν ἔπειτα νὰ ἀνασκολοπισθῶσι. Λέγεται δὲ ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ ἀγωνίᾳ ὁ Θωμᾶς, ἀποβαλὼν τὴν ἀρχαίαν ἰσχυρογνωμοσύνην, ἀνεβόησεν ὁ ταλαίπωρος «ἐλέησόν με ἀληθῶς βασιλεῦ» καὶ λέγεται πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Μιχαήλ ἠθέλησε νὰ τὸν ἐρωτήσῃ ἐὰν εἶχε συνεννοήσεις μετὰ τινων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγιστάνων, ἀλλ' ὅτι ὁ συνετὸς πατρίκιος Ἰωάννης Ἐξαβούλιος παρετήρησε τῷ βασιλεῖ, ὅτι δὲν εἶναι

πρέπον νὰ πιστεύῃ ἐχθροῖς κατὰ φίλων, ὥστε δὲν προσετέθησαν καὶ ἄλλα θύματα εἰς τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην τραγωδίαν.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς ὀλεθρίας ταύτης στάσεως, τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν ὅλην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τύχην ἀπέβησαν ἐτι σπουδαιότερα. Ἐνῶ πρὸ μιᾶς ἐκατονταετηρίδος καὶ ἐπέκεινα οἱ μωαμεθανοὶ, ἕνεκα τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ἁχανοῦς αὐτῶν κράτους εἰς πολλὰς δυναστείας καὶ ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων διενέξεων εἰς ἃς περιῆλθον αἱ δυναστεῖαι αὗται, οὐδεμίαν νέαν μεγάλην κολόβωσιν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπαγάγωσιν εἰς τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς βασιλεῖον, ἥδη ἐλάχισταί τινες αὐτῶν μοῖραι, ὠφελούμεναι ἐκ τοῦ μεταξὺ Θωμᾶ καὶ Μιχαὴλ πολέμου, κατῴρθωσαν νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τὸ βασιλεῖον τοῦτο τὰς δύο μεγαλητέρας καὶ ὠραιότερας αὐτοῦ νήσους, τὴν Κρήτην καὶ τὴν Σικελίαν.

Ἡ Κρήτη, ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἀλληλομαχίας, εἶχε διασώσει ἀθίκτους μέχρι τῶν χρόνων τούτων τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς κατοίκους. Λέγεται μὲν προσβληθεῖσα τῷ 623 ὑπὸ σλαυικῶν πλοιαρίων· ἄλλ' ἐγκατάστασις τῶν ἀλλοφύλων τούτων οὐδ' ἀναφέρεται οὐδ' ἀναφαίνεται. Τῷ 651 ἐδῆώθη ὑπὸ τοῦ Μωαυῖᾶ. Τῷ 674 διεχείμασαν ἐν Κρήτῃ δύο ἄραβες, ναύαρχοι. Πρώτην δὲ φορὰν κατελήφθη ὀριστικῶς ἐπὶ μακρὸν ἡ νῆσος ὑπὸ τῶν ἀράβων ἐπὶ τῆς προῖστορηθείσης μεγάλης στάσεως τοῦ Θωμᾶ. Ἡ ἱστορία τῆς ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν κατακτῆσεως τῆς Κρήτης, ἥ, ὅπως οὗτοι διαστρέφοντες κατὰ τὸ σῶνθηες τὸ ὄνομα τῆς νήσου ταύτης ἔλεγον αὐτήν, τῆς «Ἀκρίτας», καὶ αἱ περιπέτειαι τῆς δυναστείας τῶν Ἀβουχαβζίων, ἧτις ἔκτοτε ἤρξε τῆς νήσου ταύτης ἐπὶ 138 ἔτη μέχρι τοῦ 961, ὅτε αὕτη ἀνεκτῆθη πάλιν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, εἶναι ἄχρι τοῦδε ἀτελέστατα γνωσταί. Τὸ βέβαιον φαίνεται ὅτι ἐν ἔτει 823 ἐνῶ ἡ ναυτικὴ τῆς Ἑλλάδος δύναμις ἐπλεεν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν κατὰ παραγγελίαν τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ, ἐγένετο ὑπὸ μωαμεθανῶν τυχοδιωκτῶν ἐξ Ἰσπανίας κατ' ἀρχὰς ὁρμηθέντων, ἡ πρώτη ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀπόβασις, ἥ ἐπαγαγούσα ἐντὸς ὀλίγου τὴν ὀλοσχερῇ αὐτῆς δούλωσιν. Τοὺς τυχοδιώκτας τούτους ἤγεν ὁ Ἀβού-Χαφς-Ὀμάρ Α' (Ἀπόχαψις κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρονογράφους), ὅστις γεννηθεὶς οὐ μακρὰν τῆς ἐν Ἰσπανίᾳ Κορδύβης, εἶχε πρὸ τινων ἐνιαυτῶν στασιάζει κατὰ τῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ δυναστείας τῶν Ὀρμεϊαδῶν, καὶ

ἐξωσθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἐτράπη περὶ τὸ 815 μετὰ τινος μοίρας Ἀνδalousίων πειρατῶν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ 8 ἔτη διετέλεσε λαφυραγωγῶν τὴν πλουσίαν ταύτην χώραν, ἤρπασεν ἔπειτα τῷ 823 τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ ιδρύσῃ ἐν Κρήτῃ ἰδίαν δυναστείαν. Ἐπὶ τὴν νῆσον ταύτην ἐπέπλευσε μετὰ 40 πλοίων, καὶ ἐγένετο κύριος ἐντὸς ὀλίγου ὅλων αὐτῆς τῶν πόλεων, θανατώσας μὲν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κυριλλον, μὴ πεισθέντα νὰ ἐξομόσῃ, τοὺς δὲ κατοίκους τοσοῦτον πιέσας περὶ τὴν τέλεσιν τοῦ πατρίου δόγματος, ὥστε ὅτε μετὰ 138 ἔτη ἀνεκτῆθη ἡ νῆσος, ἀμυδρὰ ἐν αὐτῇ ὑπελείποντο χριστιανισμοῦ ἔχνη. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ μόλις ἀνακύψας ὅπως οὖν ἀπὸ τῶν ἄλλων συμφορῶν ὄσας ἐπήγαγεν εἰς τὸ κράτος ἡ τοῦ Θωμᾶ στάσις, ἔπεμψε τῷ 825 κατὰ τῶν ἐν Κρήτῃ μωαμεθανῶν τὸν στρατηγὸν Φωτεινόν, ὅστις ὀρμώμενος ἀπὸ τοῦ νησιδίου τῆς Διάς, ὅπερ, παρακείμενον εἰς τὴν μεγάλην νῆσον, εἶχε παραμείνει εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν, ἐπεχείρησε νὰ προσβάλλῃ τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ἠττήθη κατὰ κράτος. Τότε ὁ Μιχαὴλ ἐξαπέστειλεν εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρραιωτῶν Κρατερὸν, μετὰ 70 πλοίων, καὶ ἱκανῆς ἀνδρῶν δυνάμεως. Ὁ Κρατερὸς κατ' ἀρχὰς ἐνίκησεν ἐκ παρατάξεως τοὺς μωαμεθανούς, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον καταληφθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἀδοκῆτως, κατετροπώθη ὡς αὐτῶς ὀλοσχερῶς. Διὰ τῶν ἐπανειλημμένων τούτων κατορθωμάτων ἐξησφαλίσθη ἡ ἐπὶ τῆς Κρήτης κυριαρχία τῶν μωαμεθανῶν, ὁ δὲ Ὁμάρ καλίσας αὐτόθι ἐξ Ἰσπανίας, ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Συρίας ἀποίκους ἱδρυσεν οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τοῦ Χάρακος νέαν πρωτεύουσαν, ἣν ὠνόμασε Χάνδακα (Χανδὰκ), ἐξ ἧς παρήχθη τὸ ὑπὸ τῶν νεωτέρων δοθέν τῇ νήσῳ ὄνομα Κανδία. Καὶ οὐ μόνον τῆς μεγάλης ταύτης νήσου ἐγένοντο κύριοι οἱ μωαμεθανοί, ἀλλ' ἐπεχείρησαν ἐκεῖθεν ἀδικοῦς τῶν ἄλλων νήσων δηλώσεις, ὥστε ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἠναγκάσθη νὰ ἐξαποστείλῃ κατ' αὐτῶν νέαν στρατείαν ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ὠορύφαν. Ἵνα δὲ ἐμψυχώσῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ διαταχθεῖσαν στρατολογίαν, διέταξε νὰ δοθῶσιν εἰς ἕκαστον στρατιώτην καὶ ναύτην ἀνὰ 40 χρυσᾶ νομίσματα, ἥτοι 600 δραχμαὶ, δι' ὃ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν καὶ ταύτης τῆς ἐπιχειρήσεως ἐπwnομάσθησαν οἱ ἐπανακάμψαντες οὗτοι ἀγωνισταὶ χλευαστικῶς τεσσαρακοντάριοι. Τῷ ὄντι ὁ Ὠορύφας ἠτύχησε μὲν νὰ ἐξώσῃ ἀπὸ τῶν ἄλλων νήσων τοὺς πολεμίους, ἀλλ' ὅτε ἐπετίθη κατὰ τῆς Κρήτης αὐτῆς, ἠττήθη ὅπως καὶ οἱ δύο προλαβόντως ἐπὶ τούτῳ πεμφθέντες στρατηγοί. Ἐν τούτοις δὲν ἀπέβη ὅλως ἀτελέσφορον τὸ ἐ-

πιχείρημα τοῦ Ὠρούφα, διότι ἐπὶ δύο ἔτη δὲν ἠκούσθησαν πλέον νέαι τῶν μωαμεθανῶν ἐπιδρομαὶ, περιορισθέντων εἰς μόνην τὴν Κρήτην, Μόλις δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ 829 ἤδη βασιλεύσαντος τοῦ Θεοφίλου. βλέπομεν αὐτοὺς αὖθις ἐπιτεθέντας κατὰ τῆς Θράκης, ἀλλὰ τότε ἡττήθησαν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ θέματος τούτου Κωνσταντίνου Κοντομούττου.

Συγχρόνως ἐδηρώθη καὶ ἐκυριεύθη ἡ Σικελία, ἂν ὅχι καθ' ὁλοκληρίαν, κατὰ μέγα μέρος, ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Οἱ Ἀγλαβῖται τῆς Ἀφρικῆς, οἱ καὶ πρότερον πολλάκις ἐπιστρατεύσαντες κατὰ τε τῆς νήσου ἐκείνης καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, ὠφελθέντες ὡσαύτως ἐκ τοῦ μεταξὺ Μιχαὴλ καὶ Θωμᾶ ἀγῶνος, ἐπεφάνησαν αὖθις εἰς τὰ παράλια ταῦτα. Πολλοὶ τῶν χρονογράφων ἱστοροῦσιν ὅτι Εὐφῆμιός τις, τουρμάρχης ἐν Σικελίᾳ διατελῶν, εἶχεν ἀπαγάγει μοναχὴν, καὶ φοβούμενος μήπως τιμωρηθῇ ἔνεκα τούτου, ἐκάλεσε τοὺς ἄραβας εἰς τὴν νῆσον. Ἀλλὰ τὸ μυθικῶς ὅπως οὖν διεσκευασμένον τοῦτο διήγημα δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γενεσίου, ἐκ δὲ τῶν Σικελικῶν πηγῶν συνάγεται μᾶλλον ὅτι ὁ Εὐφῆμιος, Συρακούσιος ὢν ἐπιφανής, εἴτε ἔγνημε, εἴτε δὲν ἔγνημε μοναχὴν, ἀνέλαβεν ἐπὶ Μιχαὴλ τὴν ἡγεμονίαν στάσεως, τῶν Σικελῶν δυσαρεστηθέντων ἔνεκα διαταγμάτων τινῶν τοῦ βασιλέως, ἐκδοθέντων ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ μαγίστρου ἢ πρωθυπουργοῦ. Τούτου ἔνεκα λέγεται, ὅτι ἀναγγεληθείσης τῆς στάσεως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ, ὅστις ἠγάπα νὰ παίξῃ περὶ τὰ σπουδαιότερα πράγματα, καὶ νὰ ἐμπαίξῃ τοὺς περὶ αὐτὸν, εἶπε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν αὐτοῦ «Συγχαίρω σοι, Μάγιστρε, ὅτι ἡ Σικελία ἐμούλτευσεν» ἥτοι ἐστασίασεν. Ὁ δὲ καταπλαγεὶς καὶ προσβληθεὶς ἔνεκα τοῦ ἀκαίρου τῇ ἀληθείᾳ ἀστεϊσμοῦ αὐτοῦ, πρὸς μὲν τὸν βασιλέα ἀπήντησεν ἐμβριθῶς «τοῦτο ξένον χαρᾶς ἐστὶ, δέσποτα.» Ἐπειτα δὲ ὑποχωρήσας μικρὸν, καὶ στραφεὶς πρὸς ἓνα τῶν μεγιστάνων προσέθηκεν·

Ἄρχῃ κακῶν γε πεσεῖται τῇ χθονὶ

Ὅταν κατάρξῃ τῆς Βαβυλῶνος δράκων

Δύς γλωσσος ἄρδῃ καὶ φιλόχρυσος λίαν·

ὅπερ ἐλέγετο ὅτι ἦτο χρησμὸς πρὸ καιροῦ περὶ Μιχαὴλ ῥηθείς.

Ὅπως δὲ ποτε οἱ Συρακούσιοι ἐπανεστήσαν ὁμοθυμαδὸν, ἐφόνευσαν τὸν πατρίκιον Γρηγορᾶν, καὶ ἀνηγόρευσαν πιθανῶς τὸν Εὐφῆμιον ἡγεμόνα. Ὁ Μιχαὴλ ὅστις εἶχεν ἀνὰ χεῖρας τὸν Κρητικὸν πόλεμον, ἐπεμψεν οὐχ ἥττον τῷ 826 κατὰ τῶν στασιαστῶν τούτων τὸν στρατη-

γὸν Φωτεινὸν, ὅστις εὐτυχέστερος ἀναδειχθεὶς ἐνταῦθα, ἢ κατὰ τὴν ἐπὶ Κρήτης στρατείαν τοῦ προηγουμένου ἔτους, καθυπέταξε τὴν Σικελίαν καὶ ἰδίως τὴν τῶν Συρακουσῶν πόλιν· καὶ τότε ὁ Εὐφῆμιος καταφυγὼν πρὸς τοὺς Ἀγλαβίτας μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν παίδων, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν μωαμεθανῶν. Οἱ Ἀγλαβῖται ἐπῆλθον τῷ ὄντι τῷ 827 μετὰ ναυτικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως ἀξιολόγου ἐπὶ τὰς Συρακούσας, καὶ ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν αὐτῆς, ἣν ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὸν ἐν τῷ μεταξύ συμβάντα θάνατον τοῦ Εὐφημίου. Οἱ πολιορκούμενοι, βλέποντες ὅτι κινδυνεύουσι, κατέπεισαν τοὺς μωαμεθανοὺς νὰ ἀπέλθωσι διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς καταβολῆς 50 χιλιάδων χρυσῶν, ἥτοι 750,000 δραχμῶν. Ἀλλ' ἅμα ὡς ἀπέθανεν ὁ Μιχαήλ ἐπανελάθον τὰς ἐπιδρομὰς, ἐκυρίευσαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν Μεσσήνην καὶ τὸ Πάνορμον, καὶ δὲν ἔπαυσαν ἕκτοτε ἐξαπλούμενοι εἰς τὴν λοιπὴν νῆσον, ἐν ἣ μόναι αἱ Συράकुσαι ἀντέστησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον.

Ἐπὶ τέλους ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μεταξύ Θωμᾶ καὶ Μιχαήλ πολέμου ἀπέστησαν οἱ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Δαλματίας ζουπάνοι διαφόρων σλαυϊκῶν φυλῶν, τὸ δὲ χερίστον συναπέστησαν καὶ αἱ παράλλαι τῆς χώρας ἐκείνης πόλεις, αἵτινες ἦσαν μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἐλληνικαί. Οὐδ' ἐπεχείρησεν ὁ Μιχαήλ νὰ καθυποτάξῃ τὰς πόλεις καὶ τοὺς Σλαύους τῆς Δαλματίας, ἥτις μόλις μετὰ 50 περίπου ἔτη ἀνεγνώρισεν αὐθις τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων συμφορῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, διήρχετο ἡ τοῦ Μιχαήλ βασιλεία. Καὶ ὡς ἂν μὴ ἦρκουν τὰ δεινὰ ταῦτα, ὁ βασιλεὺς οὗτος εἶχε συγχρόνως νὰ παλαίσῃ πρὸς τὰς μεταξύ τῶν εἰκονοφίλων καὶ εἰκονομάχων ἔριδας. Εἶδομεν ὅτι ἡ χαρὰ τὴν ὁποίαν ἡσθάνθησαν οἱ πρῶτοι ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἀνακλήσεως αὐτῶν δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὅτε προσῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα, ἵνα δηλώσῃ ὅτι οἱ περὶ αὐτὸν δὲν δύνανται νὰ συνέλθωσι μετὰ αἰρετικῶν εἰς σύνοδον, ἐτόλμησε πρὸς τούτοις νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ ἐκκλησίαι ἀπὸ τῆς ἀντιπάλου μερίδος, καὶ νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτούς. Ὁ βασιλεὺς ἀπήντησεν ὅτι ὡς στρατιωτικὸς οὐδέποτε προσεκύνησεν εἰκόνα, οὐδ' ἐπιτρέπει τοιοῦτό τι ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ὅτι ὁμῶς ἐπαινεῖ τὸν Θεόδωρον καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ ἐπὶ τῇ αὐτῶν εὐσταθείᾳ, καὶ συγχωρεῖ νὰ διατηρήσωσιν ὅσας εἰ-

κόνας θέλωσιν, οὐχὶ ὁμῶς καὶ δημοσίᾳ νὰ τὰς προσκυνῶσιν, οὐδὲ νὰ συζητῶσι περὶ αὐτῶν, προσθεῖς ὅτι ἐὰν δὲν σιωπήσωσι, πρέπει νὰ ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς πρωτευούσης. Τῷ ὄντι ὁ Θεόδωρος καὶ οἱ Στουδίται ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀντικρὺ Ἀσιανὴν παραλίαν, καὶ ἔμειναν ἐκεῖ ἀνενόχλητοι, ἐνόσφ διετέλουν ἡσυχοί, ἕτεροι δὲ μοναχοὶ ἠναγκάσθησαν διὰ τῆς βίας νὰ ῥυθμίσωσι τὸ πολίτευμα αὐτῶν κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Ὁ Θεόδωρος ἐνόμισε συνετὸν νὰ σιωπήσῃ ἐπὶ τινὰ χρόνον, καὶ ἔπαυσε γράφων πρὸς τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ διεγερτικὰς ἐπιστολάς. Ὁταν ἔπειτα ὁ Θωμᾶς ἐπλησίασεν εἰς τὴν πόλιν, ὁ Θεόδωρος ἐγένετο δεκτὸς εἰς αὐτήν, ὁ δὲ Μιχαήλ μὴ θέλων νὰ προσθέσῃ εἰς τὸν ἐξωθεν κίνδυνον ἐσωτερικὰς ἐριδας, ἀνέθηκεν εἰς τὸν τότε Σακελλάριον, ἥτοι ἓνα τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν, τὴν ἐντολὴν τοῦ νὰ ἐπαγάγῃ συμβιβασμὸν τινὰ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων. Ἄλλ' ὁ Θεόδωρος ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Σακελλάριον διαλαμβάνουσαν ὅτι ὁ Μιχαήλ πολιτεύεται ἤδη ὅπως εἶχε πολιτευθῇ ὁ Λέων, ὅτι ἀναμιγνύεται εἰς πράγματα ἀλλότρια τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, καὶ ὅτι ἡ λύσις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων προσήκει εἰς τοὺς πατριάρχας, ὧν πρῶτιστον πάντων καὶ κορυφὴν τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ ἔλεγεν, ὡς καὶ ἄλλοτε, τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, εἰς ὃν ἐπὶ τέλους προέτεινε νὰ ἀνατεθῇ ἡ ὁριστικὴ ῥύθμις τῆς προκειμένης δυσχερείας. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Μιχαήλ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀκούσῃ τοιαύτας προτάσεις, καὶ πρὸ πάντων τὴν πρότασιν τοῦ νὰ παραδῶσῃ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης τὴν τύχην τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ μοναρχίας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ κατεβλήθη ἡ τοῦ Θωμᾶ στάσις, καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Θεοδώρου ἀπέβησαν ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνοι, ὁ βασιλεὺς πάλιν ἐντελῶς ἀδιαφόρησε πρὸς τὴν μερίδα ταύτην. Ὁ δὲ Θεόδωρος εἴτε οἰκοθεν, εἴτε βιασθεὶς, ἐγκατέλιπεν αὐθις τὴν βασιλεύουσαν ταύτην καὶ ἀπῆλθεν εἰς μίαν τῶν νήσων, ὅπου διατρίβων, ἐπανάλαβε τὰς ἐγκυκλίους αὐτοῦ ἐπιστολάς, προτρέπων πάντας τοὺς ὁμόφρονας νὰ ἐμμένωσι πιστοὶ εἰς τὸ δόγμα αὐτῶν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ εἶχεν ἀλληλογραφίαν καὶ μετὰ τῆς χήρας τοῦ Λέοντος Θεοδοσίας, δι' ἧς ἐπληροφορεῖτο περὶ πάντων, καὶ ἦν ἐνίσχυεν εἰς τὴν πρὸς τὰς εἰκόνας ἀφοσίωσιν αὐτῆς. Ὁ βασιλεὺς, μαθὼν τὰ ἐνεργούμενα, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ἀλληλογραφία αὕτη ἀντιβαίνει εἰς τοὺς κειμένους πολιτικούς νόμους, εἰς ὃ ὁ Θεόδωρος ἀπήντησε διὰ μακρᾶς πρὸς τὸν Μιχαήλ καὶ τὸν υἱόν του Θεόφιλον ἐπιστολῆς, δι' ἧς ἐζήτει πάλιν νὰ

δικαιολογήσῃ τὸ ἴδιον φρόνημα, παρατιθέμενος πολλὰ χωρία τῶν γραφῶν, τὰ ὁποῖα, ἢ οὐδὲν ἀπεδείκνυν, ἢ παρερμηνεύοντο ὑπ' αὐτοῦ. Τότε ὁ Μιχαήλ βλέπων ὅτι δὲν δύναται νὰ μεταπείσῃ τὸν ἄνθρωπον, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ οἰκοθὲν τὴν κατάπαυσιν τῆς ταραχῆς ἣν οὗτος ὑπέτρεφεν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ ἐκτὸς τοῦ κράτους ἰσχυρὸν ἐπὶ τούτῳ σύμμαχον.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Φράγκοι, ὡς καὶ ἄλλοτε εἵπομεν, δὲν ἀπεδέχοντο τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ἐν ἔτει 790 ὁ Κάρολος ὁ μέγας εἶχε παραγγείλει τὴν σύνταξιν συγγραφῆς (*libri Carolini*) ἀναιρετικῆς τῶν ἐν τῇ ἐβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ δογματισθέντων καὶ ὁρισθέντων, καὶ μηδόλως εὐχαριστηθεὶς ἐκ τῆς εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην ἀπαντήσεως τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ, συνεχάλεσεν ἐν Φραγκοφορτίῳ τῷ 794 σύνοδον, ἐν ἣ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς ἀγγλικῆς ἐκκλησίας, ἀπεδοκίμασε τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Ὅθεν ὁ Μιχαήλ Β' ἤλπισε νὰ ἐπενεργήσῃ διὰ τῶν Φράγκων εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πάπα, καὶ νὰ καταπείσῃ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης νὰ παύσῃ παρέχων προστασίαν καὶ συνδρομὴν εἰς τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων. Αἱ πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις ὑπῆρξαν ἀπὸ τινος χρόνου, ἂν ὅχι ἀδιάκοποι, ὅπως οὖν ὅμως συχναί, ὡς γνωρίζομεν ἤδη. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Α' ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, ὁ ἰσχυρὸς οὗτος τῆς Δύσεως δυνάστης εἶχε πέμψει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρεσβείαν, ἣτις παρευρέθη εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ Μιχαήλ Α' καὶ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Λέοντος Ε'. Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα ἀποστείλῃ πρὸς τοὺς Φράγκους ἄλλην πάλιν πρεσβείαν ἐπιτετραμμένην νὰ συνομολογήσῃ πρὸς αὐτοὺς συνθήκην κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τοὺς πρέσβεις τούτους ὑπεδέξατο οὐχὶ πλέον ὁ Κάρολος ὁ μέγας, ἀλλ' ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῷ 814 υἱὸς αὐτοῦ Λουδοβῆκος ὁ Εὐσεβῆς, ὅστις ἤκουσε προθύμως τὰ προτεινόμενα καὶ ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεσταλμένους ἵνα διαπραγματευθῶσι μετὰ τοῦ Λέοντος. Ἀλλ' ἡ διαπραγματεύσις αὕτη εἰς οὐδὲν ἀπέληξεν ὁριστικὸν ἀποτέλεσμα, τὸ μὲν διότι τῷ 815 ὁ Λέων ἀπηλλάγη τῶν Βουλγάρων, τὸ δὲ διότι ὁ Λουδοβῆκος πολὺ ἀπεῖχε τῆς τοῦ πατρὸς δραστηριότητος, περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, κλίνων μᾶλλον πρὸς ἔργα εὐσεβῆ, ἐξ ὧν καὶ ἀπεδόθη αὐτῷ τὸ ἐπώνυμον. Ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ Μιχαήλ Β' ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν τῷ 824 νέαν πρεσβείαν κομίζουσαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λου-

δοβῖκον καὶ δῶρα πλούσια πρὸς αὐτόν τε καὶ πρὸς τὸν πάπαν. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐκείνῃ ὁ Μιχαήλ διηγεῖται τὰ τῆς στάσεως τοῦ Θωμᾶ, ἧς ἕνεκα δὲν ἠνυκάριησεν, ὡς ἔλεγε, νὰ ἀναγγείλῃ ἐπισήμως εἰς τὸν δυνάστην τῆς Δύσεως ἐπὶ τετραετίαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν του. Ἐπειτα δὲ ἐρχόμενος εἰς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ μεταβάλλων τρίτην φορὰν γνώμην περὶ αὐτοῦ, ἄξιοι ὅτι δὲν προαιρεῖται νὰ καταργήσῃ ἐντελῶς τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ μόνον νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτάς ἀπὸ τοῦ κατωτέρου τῶν ἐκκλησιῶν χώρου, ἵνα ἀποτρέψῃ πᾶσαν κατάχρησιν. Ἀποφαίνεται τὰς κατὰ τῶν εἰκόνων συνόδους ἀπλῶς τοπικὰς, οὐδόλως μνημονεύει τῆς ἐν Νικαίᾳ Β' συνόδου, ἀσπάζεται τὰς ἐξ πρώτας, καὶ ἐκτίθῃσιν ὁμολογίαν πίστεως συνάδουσαν, καθ' ὅλου εἰπεῖν, πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Φράγκων πρεσβευόμενα, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐρχόμενος εἰς τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐπιστολῆς παρακαλεῖ τὸν Λουδοβῖκον νὰ προτρέψῃ τὸν πάπαν νὰ μὴ ἀποδέχεται μὲν εἰς Ῥώμην ὅλους τοὺς αὐτόθι προσφεύγοντας ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰκονολάτρας, νὰ συναινέσῃ δὲ εἰς συμβιβασμὸν τινα ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἡ πρεσβεία, καὶ τοὶ ἀναχωρήσασα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ ἀπρίλιον μῆνα, δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν φραγκικὴν αὐλὴν εἰμὴ κατὰ ὀκτώβριον, καὶ ἠναγκάσθη νὰ περιμείνῃ αὐτόθι τὸν εἰς ἐκστρατείαν τινὰ ἀπασχολημένον Λουδοβῖκον μέχρι τοῦ ἐπομένου μηνὸς, ὅτε ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων ἐκάλεσε περὶ ἑαυτὸν τὸν κληρὸν αὐτοῦ, ἀφοῦ ἀνήγγειλε τὸ γεγονός καὶ εἰς τὸν πάπαν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους 825 συνῆλθον οἱ Φράγκοι ἐπίσκοποι εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῶν ἐν Παρισίοις ἀνακτόρων, ἐπεκύρυσαν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Φραγκοφορτίῳ συνόδου, τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐδογματίσαν καὶ πλείοτερα τῶν ὅσα ἐζήτει ὁ Μιχαήλ, διότι οὐδεμίαν ἀπεδέχοντο προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, εἴτε δουλεία, εἴτε λατρεία ἤθελεν αὕτη ὀνομασθῇ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀπεδοκίμασαν τοὺς ἰδίως καλουμένους εἰκονομάχους, ἀφ' ὧν ἔλεγε καὶ ὁ Μιχαήλ ἑαυτὸν ἀποκεχωρισμένον ἐν τῇ πρὸς τὸν Λουδοβῖκον ἐπιστολῇ, προσθέντες ὅτι τιμῶσι τὸν σταυρὸν ὡς σύμβολον τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ τελεσθείσης σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἔφεγον πικρῶς τὴν διὰ τῶν εἰκόνων ἀσκουμένην εἰδωλολατρείαν, ἔφεγον τὴν τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ ἐπιστολὴν πρὸς τε τὴν Β' ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, καὶ πρὸς τὴν Εἰρήνην, ἔφεγον αὐτὴν ταύτην τὴν σύνοδον, καὶ ἐπὶ τέλους διεβίβασαν εἰς τὸν Λουδοβῖκον ἐπιστολὴν παρακαλέσαντες νὰ πέμψῃ αὐτὴν εἰς τὸν πάπαν Εὐγένιον, ἵνα οὗτος γράψῃ κατὰ τὴν αὐτῆς ἐνναίαν πρὸς

τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Λουδοβίκος εὐρὼν ταῦτα πάντα συνετὰ, καὶ πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δοξασίας συνάδοντα, ἐξαπέστειλεν ἀμέσως τρεῖς ἐκ τῶν ἐπισκόπων, τοὺς πολεμιοτάτους τῶν εἰκόνων ἀναδειχθέντας, πρὸς τὸν πάπαν, ἵνα ἀπαιτήσωσιν ἐπιμόνως παρ' αὐτοῦ νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς τὴν προταθεῖσαν ἐπιστολὴν καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας κατὰ τὴν ἔννοιαν αὐτῆς. Ἐν τούτοις ἐσύστησε πολὺ εἰς τοὺς πρέσβεις, τῶν ὁποίων ἐγίνωσκε τὴν κατὰ τῶν εἰκόνων καταφορὰν, νὰ πολιτευθῶσι πρὸς τὸν πάπαν πράως, ἵνα μὴ προκαλέσωσιν ἀνεπανόρθωτον ἀντίστασιν ἐκ μέρους αὐτοῦ. Ὁ πάπας δὲν ἐτόλμησε μὲν νὰ ἀποδοκιμάσῃ ἀναφανδὸν τὸν Λουδοβίκον καὶ τὸν κληρὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως ἀπέφυγε τὴν ἀποστολὴν τοῦ ζητουμένου γράμματος, καὶ ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ ἐξερράγησαν ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ταραχαί. ἀπετράπη ἀλλαχοῦ ἢ τῶν Φράγκων προσοχὴ, καὶ ἐματαιώθη οὕτως ἡ τοῦ Μιχαήλ Β' διαπραγματεύσις. Τὸ δὲ ζήτημα τῶν εἰκόνων παρέμεινε παρ' ἡμῖν εἰς πληρεστάτην ἀναρχίαν. Οὐδεὶς ἤξευρεν ἀκριβῶς τί ἰσχύει καὶ τί δὲν ἰσχύει περὶ αὐτοῦ, οὐδὲ μέχρι τίνος βαθμοῦ ἐπετρέπετο ἢ δὲν ἐπετρέπετο ἡ ἀνάρτησις αὐτῶν καὶ προσκύνησις· διότι ὁ Μιχαήλ ἀφοῦ εἶπεν ὅτι ἐκποδὼν ἔστωσαν αἱ ὑπὲρ καὶ κατὰ εἰκόνων σύνοδοι, χωρὶς νὰ ὀρίσῃ ἂν προέκειτο νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐπὶ Λέοντος Γ' ἢ τὴν πρὸ αὐτοῦ κατάστασιν· μετ' οὐ πολὺ ἀπεφάνητο ὅτι ἰσχύουσιν αἱ σύνοδοι αὗται, εἰς τρόπον ὅμως ὥστε ἕκαστος νὰ δοξάζῃ κατ' ἰδίαν ὅ,τι βούλεται, μὴ ταράττων τὴν κοινὴν εἰρήνην, καὶ τελευταῖον ἔγραψε πρὸς τοὺς Φράγκους ὅτι ἐπέτρεπε τὴν ἐν ὑψηλοτέρῳ χώρῳ τῆς ἐκκλησίας ἀνάρτησιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μιχαήλ Β' ἀπηλλάγη τῶν δύο κυριωτάτων αὐτοῦ ἀντιπάλων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Τῇ 11 νοεμβρίου 826 ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν 67 ἐτῶν ὁ πολυπράγμων Θεόδωρος Στουδίτης, ὃν διεδέξατο, ὡς ἡγούμενος τῆς πολυθρυλήτου ταύτης μονῆς, ὁ ἀγαπητὸς αὐτοῦ μαθητὴς Ναυκράτιος. Τῇ δὲ 2 ἰουνίου 828 ἐτελεύτησεν ὁ καλὸς κάγαθός Νικηφόρος, ὅστις, ἂν εἶχε δύναμιν θελήσεως ἀνάλογον τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριοπαθείας αὐτοῦ, ἡδύνατο μόνος ἴσως νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν ἡμῶν ἀπὸ τῶν δυσχερειῶν ὑφ' ὧν δὲν ἔπαυσαν κατατρυχόμεναι. Διότι καὶ τοὶ ἀποθανόντων τῶν ἀνδρῶν τούτων αἱ δυσχέρειαι ἐξηκολούθησαν· ἡ κληρικὴ μερὶς ἀνέδειξε νέους προμάχους, οἵτινες ἐπέμενον ἀνταγωνιζόμενοι τόσῳ

μᾶλλον ἐπιμονώτερον, ὅσῳ ὁ Μιχαήλ εἶχε δώσει εἰς αὐτοὺς εὐπρόσωπον αἰτίαν κατακρίσεως. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης αὐτοῦ γυναικὸς ὁ βασιλεὺς συνεζεύχθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 823 τὴν θυγατέρα τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ', τοῦ υἱοῦ τῆς Εἰρήνης, ὀνόματι Εὐφροσύνην. Τὸ ἄτοπον τοῦ γάμου τούτου δὲν ἦτο, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀπεδοκίμαζε τὸν δεύτερον γάμον, διότι οἱ ἀστικοὶ νόμοι ἐπέτρεπον καὶ τὸν β' καὶ τὸν γ' ὅπως ἄχρι τοῦδε· ὅθεν οὐδεὶς σπουδαῖος ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ κατακρίνῃ τὸν βασιλέα διότι ἐτέλεσε β' γάμον, ἀλλὰ τὸ ἄτοπον ἦτο ὅτι ἡ Εὐφροσύνη εἶχεν ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, ἡ δὲ παρ' αὐτοῦ ἐκλογή τῆς μοναχῆς ταύτης ὡς συζύγου, παρεβίαζε τῷ ὄντι σκανδαλωδῶς οὐ μόνον τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνας, ἀλλὰ καὶ τὰς κοινοτέρας θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Τοῦτο αἰσθανόμενος ὁ βασιλεὺς εἶχε φροντίσει ὥστε ἡ Σύγκλητος οὐχὶ μόνον νὰ παρακαλέσῃ, ἀλλὰ καὶ δι' ἀπειλῶν νὰ βιάσῃ αὐτὸν εἰς ἐπιτέλεσιν τοῦ β' τούτου γάμου, ὅπερ ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ τὴν ἐντεῦθεν προκύψασαν εἰς τὰ πνεύματα ταραχήν.

Μὴ λησμονήσωμεν ἐπὶ τέλους νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Μιχαήλ Β' ἀπῆλλαξε τοῦ λεγομένου καπνικοῦ, ὅστις ἦτο εἶδος φόρου ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν, καθ' ὁλοκληρίαν τὰ θέματα τοῦ ὀφικίου καὶ τῶν ἀρμενικῶν, τὰ τοσοῦτον πιστὰ εἰς αὐτὸν μείναντα ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Θωμᾶ, κατὰ τὸ ἥμισυ δὲ πάντα τὰ λοιπὰ θέματα. Καθ' ἑαυτὸν ὁ φόρος οὗτος δὲν ἦτο βαρὺς, διότι πᾶσα οἰκία ἐπλήρωνε πρότερον δύο μυριάδια, ἦτοι τὸ ἕκτον τοῦ χρυσοῦ, ἰσοδυναμοῦν πρὸς δραχμὰς δύο καὶ ἡμίσειαν, ἥδη δὲ εἰς τὰ θέματα ὅπου διετηρήθη ὁ φόρος, πᾶσα οἰκία κατέβαλλε τὸ ἥμισυ τοῦ ποσοῦ τούτου, ὅπερ δὲν ἦτο βεβαίως πολὺ. Ἀλλὰ εἴτε διὰ τὴν συνδρομὴν τῶν ἄλλων φόρων, εἴτε διὰ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως, τὸ καπνικὸν ἐλογίζετο πάντοτε ἐπαχθές. Πλὴν τούτου ὁ Μιχαήλ ἐφρόντισε περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως πολλῶν καταστραφειῶν πόλεων, καὶ περὶ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς πολλὰ παθούσης βιομηχανίας. Βασιλεύσας δὲ ἐπὶ 8 ἔτη καὶ μῆνας 9 ἀπέβίωσε τῷ 829 καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν υἱὸν Θεόφιλον, πρὸ πολλοῦ συμβασιλέα ἀνακηρυχθέντα.

Ὁ Θεόφιλος ἐξεπαιδεύθη, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ· καὶ ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος εἶναι τὸ κάλλιστον μαρτύριον τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἀνδρὸς τούτου, περὶ οὗ τοσαύτας φλυαρίας ἀναγινώσκομεν ἐν ταῖς σωζομένοις χρονογράφοις. Ἡ περὶ τὰ πράγ-

ματα δεξιότης τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ γίνεται πρόδηλος ἐκ τοῦ ὅτι, ἀφοῦ διετέλεσε κυριώτατος τοῦ Λέοντος Ε' σύμβουλος, διετήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπὶ τε Μιχαὴλ τοῦ Β' καὶ ἐπὶ Θεοφίλου, διεξαγαγὼν μὲν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅλας τὰς συζητήσεις τῶν συνόδων, ὑπερμαχήσας δὲ μετὰ δεξιότητος, πολυμαθείας καὶ εὐγλωττίας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, δι' ἧς καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀντιπάλοις ὑποφαίνονται ἔχνη τινὰ εὐλαθείας πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνδρός. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ τὸν φύσει ὀξύτατον χαρακτῆρα τοῦ Θεοφίλου, ἀλλὰ ἐχειραγώγησεν ἐπιτηδείως τὴν ὀξύτητα ταύτην. Αὐτὸς ἰδίως ἐδίδαξε τὸν Θεοφίλον ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πρώτη τοῦ κυβερνήτου ἀρετὴ, καὶ κατάρθωσεν ὥστε ὁ μαθητὴς αὐτοῦ οὐδέποτε ἐν γνώσει νὰ παρεκκλίνῃ τοῦ καθήκοντος τούτου δι' ἅπαντος τοῦ βίου, ἂν καὶ ἡ δικαιοσύνη αὕτη, διὰ τὸν συνδυασμὸν αὐτῆς ἀφ' ἐνὸς μὲν μετὰ χαρακτῆρος ἀποτόμου, ἀφ' ἐτέρου δὲ μετὰ ἐξουσίας ἀπολύτου, ὑπῆρξεν ἐνίοτε πέραν τοῦ μετρίου αὐστηρὰ καὶ αὐτογνώμων. Αὐτὸς ὡσαύτως ἐξήγειρε τὸν ἔρωτα τοῦ νέου τούτου πρὸς τὴν θύραθεν παιδείαν, καὶ πρὸς τὴν καλὴν τέχνην, ἥτις ἤκμασεν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὅσον οὐδέποτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, παραγαγοῦσα ἔργα ἀξίολογα ἀρχιτεκτονικῆς, ἀγαλματοποιῆας, ζωγραφικῆς καὶ μάλιστα μηχανικῆς.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ μιᾶς τῶν πρώτων τοῦ Θεοφίλου πράξεων, περὶ τῆς διὰ θανατικῆς ποινῆς τιμωρίας τῶν δολοφόνων τοῦ Λέοντος Ε'. Ἡ πράξις αὕτη, ὅπως ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἱστορεῖται, ἔχει βεβαίως ἐν τῇ φοβερᾷ αὐτῆς δικαιοσύνῃ ἀγριότητά τινα ἀξίαν ἀσιανοῦ δεσπότης μᾶλλον, ἢ ἡγεμόνος κράτους χριστιανικοῦ καὶ εὐνομούμενου. Διότι οὐ μόνον λέγεται ὅτι, οἱ διὰ τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν τιμωρηθέντες ἐκεῖνοι ἄνθρωποι εἶχον ἀπαλλάξει τὸν πατέρα τοῦ Θεοφίλου ἀπὸ βεβαίου καὶ οἰκτροῦ θανάτου, ἀλλὰ προστίθεται ὅτι ὁ Θεοφίλος διὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὑποκρισίας ἐζήτησε νὰ γνωρίσῃ ἅπαντας τῆς ἱεροσυλίας ἐκείνης τοὺς συνενόχους. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ὁ Θεοφίλος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Β' συνεκάλεσε σιλέντιον καὶ εἶπεν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ μὴ προφθάσας νὰ βραβεύσῃ προσηκόντως πάντας τοὺς βοηθήσαντας αὐτὸν νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν, ἐπέτρεψε τῷ υἱῷ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν προαίρεσιν ταύτην, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτῳ συνεχρότει τὸ παρὸν συνέδριον, ἵνα μάθῃ τίνες ἔχουσι δικαίωμα εἰς τοιαύτην ἀμοιβήν. Τότε ἀναστάντων ἱερῶν

ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ἀνδρῶν τῆς πολιτείας, ὁ Θεόφιλος διέταξε νὰ φέρωσι τὸν σταυρὸν τὸν ὁποῖον ἐκράτει ὁ ἐκκοπεῖς τοῦ Λέοντος βραχίων, καὶ ἀποφηνάμενος ὅτι ἄνθρωποι ἐπιβαλόντες χεῖρα ἐπὶ τὸν χριστὸν τοῦ Κυρίου, καὶ ἐν αὐτῷ τοῦ Κυρίου τῷ ναῷ, δὲν πρέπει νὰ μείνωσιν ἀτιμώρητοι, παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὸν Ἐπαρχον, ἵνα ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ νόμον. Ὁ Σλόσσερ καὶ τοι παραδεχόμενος τὸ ἱστορημα τοῦτο ὅπως διεσκευάσθη ὑπὸ τῶν χρονογράφων, καὶ ὁμολογῶν ὅτι ἔχει τι ἀποτρόπαιον ἢ τοιαύτη διαδικασία, δὲν ἀποδοκιμάζει ἐν τούτοις καθ' ὁλοκληρίαν τὴν πράξιν. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς πεπείσμεθα ὅτι τὸ γεγονὸς διεστράφη. Ἐξεθέσαμεν ἡδὴ τοὺς λόγους, δι' οὓς φρονοῦμεν ὅτι δὲν προέκειτο ὅχι μόνον διὰ τοῦ πυρὸς νὰ θανατωθῇ ὁ Μιχαήλ Β', ἀλλ' οὐδὲν νὰ ἐκτελεσθῇ ἢ κατ' αὐτοῦ ψηφισθεῖσα ποινὴ ὥστε καθ' ἡμᾶς ὁ Θεόφιλος τιμωρῶν τοὺς φονεῖς τοῦ Λέοντος Ε', δὲν ἐτιμῶρει ἀνθρώπους πρὸς οὓς ὁ πατήρ του ὤφειλε τὴν ζωὴν. Πλὴν τούτου ! τίνα χρεῖαν εἶχεν ὁ Θεόφιλος νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ἀποδιδόμενον αὐτῷ δόλον ἵνα γνωρίσῃ τοὺς αὐτουργοὺς τοῦ φόνου ἥτο δυνατόν νὰ μὴ ἦναι οὗτοι γνωστοὶ καὶ πασίγνωστοι, ἐνῶ ἡξίουσαν ὅτι ἔχουσι δικαίωμα εἰς τὴν ἀμοιβὴν καὶ τὴν εὐνοίαν τοῦ Μιχαήλ Β' ; Ἡ τίνος πίστεως ἄξιον εἶναι τὸ προστιθέμενον ὅτι ὁ Μιχαήλ Β' εἶχε συμβουλευεῖσαι τὸν Θεόφιλον νὰ ἀπαλλαγῇ ἀνθρώπων, οἵτινες κατέχοντες τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν, ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τολμήσωσι τὰ πάντα κατ' αὐτοῦ, ὅπως ἄλλοτε κατὰ τοῦ Λέοντος Ε' ἐτόλμησαν ; Ὁ Μιχαήλ βασιλεύσας 9 περίπου ἔτη ἐντὸς τῶν ὁποίων μυριάκις ἠδύνατο νὰ ἀπαλλαγῇ οὕτως ἢ ἄλλως τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οὐδεμίαν εἶχε χρεῖαν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ ἔργον εἰς τὸν υἱὸν μετὰ παρέλευσιν μάλιστα τοσούτου χρόνου. Καὶ οὐδὲν ἦττον ἀνυπόστατον εἶναι τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Μιχαήλ δὲν ἠδύνατο νὰ τιμωρήσῃ τοὺς δολοφόνους, εἰμὴ δεινὴν ἐπιδεικνύων ἀγνωμοσύνην διότι ὑποτιθεμένου ὅτι ὁ Μιχαήλ Β' ὤφειλε τὴν βασιλείαν εἰς τὸ τόλμημα τοῦτο, οὐδ' ὁ Θεόφιλος ἠθελεν ἄνευ τούτου βασιλεύσει. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι ὁ Θεόφιλος ἐγίνωσκε κάλλιστα ὅτι ὁ πατήρ αὐτοῦ δὲν προέκειτο νὰ θανατωθῇ. Ἐγίνωσκε κάλλιστα ὅτι ἡ μερὶς ἢ ἀντιπολιτευομένη εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν ὠφελήθη ὑπὸ τῆς ἀτυχοῦς διενέξεως, εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ Μιχαήλ πρὸς τὸν Λέοντα, ἀπὸ τῆς περὶ αὐτῆς γενομένης δίκης, καὶ τῆς προσωρινῆς κρατήσεως τοῦ Μιχαήλ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἵνα ἀπαλλαγῇ διὰ δολοφονίας τοῦ προστάτου ἐκείνου τῆς μεταρρυθμίσεως Ἐγίνωσκε κάλλιστα τί-

νες ἦσαν οἱ διαπράξαντες τὴν δολοφονίαν ταύτην, καὶ ἔχων τὴν συνείδησιν ὅτι παρεβίασαν θείους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, πολὺ δὲ ἰσχυρότερον τοῦ πατρὸς τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης, καθυπέβαλε τὸ ζήτημα εἰς τὴν σύγκλητον, καὶ προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν τῆς προσηκούσης ποινῆς. Ἰσως ἄλλος ἤθελεν ἄρκεσθῇ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτοὺς τῶν πραγμάτων, ἀναλογιζόμενος ὅτι προσωπικῶς εἶχε λόγον τινὰ συγγνώμης πρὸς τοὺς ἐνόχους, καθ' ὅσον ἕνεκα τῆς κακουργίας ταύτης περιῆλθεν εἰς αὐτὸν ἡ βασιλεία. Ἀλλ' ὑπεδείξαμεν ἤδη, καὶ ὅλη ἡ ἱστορία τῆς βασιλείας ταύτης θέλει καταστήσῃ πρόδηλον, ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Θεοφίλου τὸ αἶσθημα τοῦ δικαίου ἦτο ἀκέραιον καὶ ἀνεπίδεκτον διαίρεσεως ἢ συμβιβασμοῦ. Οἱ δολοφόνοι τοῦ Λέοντος ἦσαν ἔνοχοι ἢ δὲν ἦσαν· ἐὰν ἦσαν ἔνοχοι ἔπρεπε νὰ τιμωρθῶσιν. Οὕτως ἐσκέφθη καὶ ἔπραξεν ὁ Θεόφιλος, καὶ οὕτω κρινόμενος, παρίστησιν ἡμῖν ἓνα τῶν εὐγενεστέρων ἅμα καὶ ἀκαμπτωτέρων χαρακτήρων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Πιθανώτατα δὲ ἐνισχύθη εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, ὅστις δὲν ἠδύνατο πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ λησμονήσῃ ὅτι οἱ δολοφόνοι τοῦ Λέοντος ἦσαν πολεμιώτατοι τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὅτι ὁ ἀγαπητὸς αὐτοῦ Θεόφιλος, ὃν ἐγίνωσκε μέλλοντα νὰ ἀναδειχθῇ πρόμαχον ἀδυσώπητον τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οὐδὲν ἥττον ἢ ὁ πρῶτος αὐτῆς ἀνορθωτής.

Ἐν γένει δὲ εἰς ὅλας τὰς πράξεις τοῦ Θεοφίλου συνεπλέκετό τις τραχύτης τοῦ τρόπου, μετὰ τῆς εὐγενείας τοῦ φρονήματος. Τοῦτο ἀνεφάνη πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς συζύγου αὐτοῦ, ὅπως τοῦλάχιστον ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἱστοροῦνται, οἵτινες καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐνταῦθα περὶ τὰ καθ' ἕκαστα λέγουσιν ἀληθῆ, ὡς πρὸς τὸν χρόνον ὅμως τοῦ γάμου ὁμολογουμένως σφάλλουσι· διότι βεβαιοῦσιν αὐτὸν γενόμενον ἀφοῦ ὁ Θεόφιλος ἐβασίλευσεν, ἐνῶ ὁ Θεόφιλος δὲν ἐβασίλευσεν εἰμὴ 12 ἔτη, καὶ ἐντούτοις ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἀναφέρεται ὑπανδρεύσας αὐτὴν τὴν προτελευταίαν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν. Ὅπως δ' ἦποτε λέγεται, ὅτι ἡ μητρυιὰ αὐτοῦ Εὐφροσύνη, ἣτις συνησθάνετο ὅτι ὁ δεῦτερος τοῦ Μιχαὴλ γάμος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀτοπημάτων, εἶχε καὶ τοῦτο τὸ ἀπρεπές, ὅτι ἦτο πολὺ εὐλογώτερον νὰ δοθῇ σύζυγος εἰς τὸν πρὸ πολλοῦ ἐνήλικον αὐτοῦ υἱόν, καὶ ἐπεθύμει νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν νέον τοῦτον, δυσηρεστημένον ὄντα κατὰ τοῦ γάμου αὐτῆς

δι' ἣν οὗτος προεκάλεσε κοινήν κατάκρισιν, ἀπεφάσισε νὰ προεδρεύσῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς νύμφης διὰ κομψοῦ τινος τρόπου. "Οθεν συνεκάλεσε παρ' ἑαυτῇ τὰς καλλίστας καὶ ἐπιφανεστάτας τῶν κορῶν, διαμηνύσασα δὲ καὶ εἰς τὸν πρόγονον νὰ προσέλθῃ ἐνεχεῖρισεν αὐτῷ μῆλον χρυσοῦν, ἵνα τὸ παραδώσῃ εἰς ἐκείνην τῶν παρισταμένων, ἣν ἤθελε ν' ἀναβιδάσῃ εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον. Ὁ Θεόφιλος κρατῶν εἰς χεῖρας τὸ περιζήτητον σύμβολον, διῆλθεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς περιστοιχισάσης αὐτὸν ἀνθοδέσμης, καὶ ἐστάθῃ ἔμπροσθεν τῆς Εἰκασίας, ἥς τὸ κάλλος ἔτρωσεν αὐτόν. Ἀλλὰ τότε θέλων πιθανῶς νὰ δοκιμάσῃ τὸ πνεῦμα τῆς κόρης αὐτῆς, εἶπε πρὸς τὴν Εἰκασίαν παραδόξως τῇ ἀληθείᾳ χαριεντιζόμενος· «ὥς ἄρα διὰ γυναικὸς ἐρρῦν τὰ φαῦλα.» ἐννοῶν τὴν Εὐάν. Ἡ Εἰκασία ἐνόμισεν ὅτι ἡ τύχη τῆς ἀπεφασίσθη, καὶ ἤθελε τῷ ὄντι ἐπιτύχει τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, ἐὰν ἡδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ ἀποδείξῃ τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ δὲν ἀπῆντα ἀμέσως ἐρυθριῶσα· «ἀλλὰ καὶ διὰ γυναικὸς (τῆς Παναγίας) πηγάζει τὰ κρείττονα.» Ἡ ἀπάντησις αὕτη ὅσον προσφυῆς καὶ ἂν ἦτο, καὶ ἴσως μάλιστα διὰ τοῦτο ὅτι ἦτο προσφυστάτη, δυσηρέστησε τὸν Θεόφιλον, καθὼς ἀποδείξασα ὅτι ἡ νέα αὕτη εἶχεν εὐφυΐαν πλειοτέραν τῆς προσηκούσης εἰς σύζυγον, οἶαν αὐτὸς ἐπεθύμει· ὅθεν προχωρήσας ὀλίγα ἔτι βήματα, προσέφερε τὸ μῆλον εἰς τὴν σεμνὴν καὶ εὐλαβῇ Θεοδώραν. Ἡ Εἰκασία δὲν ἠθέλησε πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ κτίσασα μοναστήριον διέζησεν ἐν αὐτῷ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ βίου προσευχομένη καὶ ἐκφράζουσα διὰ πολλῶν ἐμμέτρων καὶ μὴ ἐμμέτρων συγγραφῶν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐλάβειαν, καὶ τὴν περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων πεποιθήσιν. Εἰς αὐτὴν παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἀποδίδεται καὶ τὸ περίφημον τροπάριον· «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή,» τὸ ψαλλόμενον τὴν ἐσπέραν τῆς τρίτης τῆς ἐβδομάδος τῶν Παθῶν καὶ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου ἀναμιγνύει ἡ παράδοσις ἐπίσκεψιν τινὰ τοῦ Θεοφίλου, ὅστις, ὡς φαίνεται, δὲν ἡδυνήθη νὰ λησμονήσῃ τὰς χάριτας τῆς κόρης ἐκείνης, καὶ ἐζήτησεν αὐτῇς νὰ ἴδῃ αὐτὴν, ἀλλ' ἀπέτυχε. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Εὐφροσύνη, ὅσον καὶ ἂν περιεποιήθη τὸν Θεόφιλον, δὲν εἰμπόρεσε νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ βασίλεια, ὅπως ἐπεθύμει, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν μονὴν τὴν λεγομένην τῶν Γαστρίων, εἴτε διότι ὁ Θεόφιλος δὲν ἀνείχετο τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς εἰς τὰ πράγματα,

εἶτε διότι ἠθέλησε νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν κοινὴν γνώμην, τὴν ἀνέκαθεν ἀποδοκιμάσασαν τὸν δεύτερον τοῦ πατρός του γάμον.

Ἡ Θεοδώρα ἐγεννήθη εἰς Παφλαγονίαν, καὶ ἴσως ἀνῆκεν εἰς τὸν περίπυστον τῶν Μαμιγονιανῶν οἶκον, ὅστις φημίζεται ἔλκων τὸ γένος ἀπὸ τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς Ἀρμενίας. Ἀλλ' ὁ πατὴρ αὐτῆς Μαρῖνος οὐδέποτε εἶχε λάβει βαθμὸν ἀνώτερον τοῦ δρουγγαρίου ἢ τουρμάρχου, ἡ δὲ μήτηρ Θεοκτίστη δὲν διεκρίνετο εἰμὴ ἐπὶ εὐλαβείᾳ καὶ τῇ φροντίδι νὰ ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἡδὴ ὅμως ὅλοι τῆς Θεοδώρας οἱ συγγενεῖς ἔλαβον χάρις εἰς αὐτὴν πολλὰ ὠφελήματα καὶ ἀξιώματα. Ἡ Θεοκτίστη ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀξιώματος τῆς πατρικίας, τὸ ὁποῖον ἀπεδίδετο καὶ εἰς γυναῖκας, προχειρισθεῖσα προσέτι ζωστῇ, ἥτις ἦτο ἡ ἐπιμελουμένη τὰ κατὰ τὸν στολισμὸν τῆς βασιλίσσης κυρία τῆς αὐλῆς. Αἱ τρεῖς ἄλλαι αὐτῆς θυγατέρες, Σοφία, Μαρία, καὶ Εἰρήνη, ἔλαβον συζύγους ἐπιφανεῖς μαγίστρους, ἰδίως δὲ ἡ Εἰρήνη ὑπανδρεύθη Σέργιον τὸν ἀδελφὸν τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον πολυθρυλήτου πατριάρχου Φωτίου. Μάλιστα ὅμως ὠφελήθησαν ἀπὸ τῆς τύχης τῆς Θεοδώρας οἱ δύο αὐτῆς ἀδελφοί, ὁ Βάρδας καὶ ὁ Πετρωνᾶς, ἐξ ὧν ὁ Βάρδας κατήντησε βραδύτερον νὰ γίνῃ παντοδύναμος Καῖσαρ ἐπὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Μιχαὴλ Γ', ὁ δὲ Πετρωνᾶς ἀνεδείχθη βραδύτερον ὡσαύτως ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς.

Τὰ τοιαῦτα εὐνοίας δείγματα τὰ ἀπονεμηθέντα εἰς τοὺς περὶ τὴν Θεοδώραν, μαρτυροῦσιν ἀποχρώντως τὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην τοῦ Θεοφίλου, ἧς δὲν ἡδυνήθη νὰ κατισχύσῃ οὐδ' ἡ θρησκευτικὴ διαφωνία ἥτις ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν δύο συζύγων διότι ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἡσπασθη εἰλικρινῶς τὴν ἀρχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἡ βασίλισσα, ὅπως ὅλαι αἱ γυναῖκες, διετέλει ἀφωσιωμένη εἰς τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν. Ἐν μόνον αἴσθημα ὑπῆρξε κρεῖττον τῆς ἀγάπης ἐκείνης, τὸ αἴσθημα τοῦ δικαίου, τῆς ἰδίας τιμῆς, καὶ τῆς τῶν ὑπηκόων εὐημερίας, ὅπερ ἀείποτε ὑπῆρξεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Θεοφίλου καθυπέρτερον πάσης στοργῆς καὶ εὐνοίας. Ὁ Θεόφιλος εἶχε κατασκευάσει παρὰ τὴν Προποντίδα, περὶ τὸν λιμένα τοῦ Παλατίου (τὸν τότε μὲν ποικίλα φέροντα ὀνόματα, νῦν δὲ καλούμενον Κατεργα-λιμανί), παραδείσους μέχρι τοῦ θαλασσίου τείχους ἐκτεινομένους, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν σκιαᾶδα ἀπὸ τῆς ὁποίας ἡ ἄποψις ἦτο μαγευτικὴ. Τὸ βλέμμα ἐπλανᾶτο ἐκεῖθεν ἐλευθέρως, ἔνθεν μὲν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ἔνθεν δὲ ἐπὶ τῆς Προποντίδος,

καὶ ἀντικρὺ ἐπὶ τῆς ζωγραφικῆς Ἀσιανῆς παραλίας. Μίαν λοιπὸν θερινὴν ἐσπέραν ὁ Θεόφιλος δειπνῶν ἐν τῇ σκιάδι ταύτῃ εἶδεν εἰσπλέουσιν πλησίστιον εἰς τὸν λιμένα ναῦν ἐμπορικὴν μεγάλην καὶ κατὰ-φορτον. Λαβὼν τὴν περιέργειαν νὰ ἐρωτήσῃ τίνος ἦτο τὸ πλοῖον τοῦτο, ἔμαθεν ὅτι καὶ τὸ πλοῖον καὶ τὸ φορτίον ἀνῆκον εἰς τὴν βασιλίσσαν, καὶ ὅτι τὰ ἐμπορεύματα προήρχοντο ἐκ Συρίας. Ὁ βασιλεὺς τότε ἐσιώπησεν, ἀλλὰ μετὰ τινος ἡμέρας πορευθεὶς εἰς τὸν λιμένα, καὶ ἀναβὰς εἰς τὴν πρύμναν τοῦ πλοίου ἐκείνου, ἠρώτησε τοὺς περὶ αὐτὸν ἄρχοντας, τίς ἐξ αὐτῶν ἔχει χρεῖαν ἐδωδῖμων, ἢ οἶνου, ἢ ἄλλων χρησίμων εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ πραγμάτων. Καὶ ἐπειδὴ εἶδεν αὐτοὺς ἀποροῦντας, «ἀλλ' οὐκ ἴστε δὴ, εἶπε μειδιῶν, ὅτι με ὑπὸ Θεοῦ βασιλέα γεγεννημένον, ἡ Αὐγούστα μου καὶ σύμβιος ναύκληρον ἀπειργάσατο;» Ἐπειτα δὲ διέταξε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πληρώματος νὰ ἀπαγάγῃσι πᾶν ὅ,τι εἰς αὐτοὺς ἀνῆκε, καὶ ἀπελθόντων αὐτῶν παρέδωκε τὸ πλοῖον εἰς πῦρ, παραινέσας τὴν Θεοδώραν νὰ παύσῃ μετερχομένη τοῦ λοιπυῦ τὴν ἐμπορίαν, διότι ὡς ἐκ τούτου ἀδικοῦνται οἱ ὑπήκοοι καθυποβαλλόμενοι μὲν εἰς φόρους βαρεῖς, στερούμενοι δὲ τοῦ κέρδους ὅπερ ἠδύναντο νὰ προσπορισθῶσιν αὐτοὶ τὸ ἔργον ἐκεῖνο ἐνασχοῦντες.

Ἐν ἔτι θέλομεν ἀναφέρει παράδειγμα χαρακτηριστικὸν τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Θεόφιλος ἐνόει καὶ ἐξεπλήρου τὸ καθήκον τῆς ὑπερτάτης δικαιοσύνης ὅπερ ἦσαν τότε περιβεβλημένοι οἱ ἡγεμόνες. Ὁ ἀδελφὸς τῆς Θεοδώρας Πετρωνᾶς ὑπηρετεῖ ὡς ἀξιωματικὸς ἐν τῇ βασιλικῇ φρουρᾷ, ἀλλ' ἐπεριδόμενος ἐπὶ τῆς εὐνοίας ἣν ὁ βασιλεὺς ἐπεδείκνυε πρὸς τὴν σύζυγον αὐτοῦ, ἐξετράπετο πολλάκις εἰς πολλὴν αὐθάδειαν καὶ ὕβριν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις κατεσκεύασεν ἑαυτῷ οἰκίαν πολυτελεῆ, ἣν τοσοῦτον ὕψωσεν, ὥστε ἀφῆρεσε σχεδὸν ὅλως διόλου τὸ φῶς τῆς παρακειμένης οἰκίας πτωχῆς τινος χήρας, καὶ κατέστησεν αὐτὴν ἀκατοίκητον. Ἡ χήρα ἀφοῦ παρεκάλεσε τὸν ἰσχυρὸν αὐτῆς γείτονα νὰ μὴ ἐπιμένη προξενῶν αὐτῇ τοιαύτην ἀδικίαν, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτὴν καὶ δὲν εἰσηκούσθη, ἀνεφέρθη εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ δὲ προσκαλέσας τὸν Πετρωνᾶν, καὶ ἐξετάσας τὸ πρᾶγμα, καὶ βεβαιωθείς ὅτι εἶχεν ὅπως ὑπὸ τῆς χήρας ἐλέγετο, εἶπεν εἰς τὸν γυναικάδελφον αὐτοῦ, ὅτι ὀφείλει νὰ ἀποζημιώσῃ τὴν ἀναφερομένην, καὶ ἔλαβεν ὑπόσχεσιν ὅτι ἡ ἀποζημιώσις, ἄλλως τε μικροῦ λόγου ἄξια οὖσα, θέλει πληρωθῇ. Τότε ὁ βασιλεὺς συνεβούλευσε τὴν χήραν νὰ ἔχῃ ὀλίγην ὑπομονήν, καὶ ἂν

τυχὸν δὲν λάβῃ τὸ δίκαιόν της νὰ ἀναφερθῇ αὐτῆς εἰς αὐτόν. Ὁ Πετρωνᾶς, ὅστις ἐπέμενε φανταζόμενος ὅτι δύναται νὰ τολμήσῃ τὰ πάντα ἀτιμωρητῇ, δὲν ἐξετέλεσε τὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐνταύτῃ ἐφρόντισεν ὥστε ἡ πτωχὴ ἐκείνη γυνὴ νὰ μὴ εἰμπορέσῃ νὰ πληροφορήσῃ περὶ τοῦτου τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα. Ἀλλὰ διερχομένου ποτὲ τοῦ Θεοφίλου διὰ τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατάρθωσεν ἡ γυνὴ νὰ παρασταθῇ ἐνώπιόν του καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ παράπονα αὐτῆς. Ὁ Θεόφιλος ἐστάθη ἀμέσως εἰς τὴν ἀγορὰν, καὶ ἐπεμψε μὲν δύο ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν συγκλητικῶν ἐπὶ τόπου ἵνα βεβαιώσωσιν ὅτι οὔτε τροπολογίαν τινὰ ἐπήνεγκεν ὁ Πετρωνᾶς εἰς τὸν οἶκόν του ἐπιτηδείαν νὰ παύσῃ ἐπισκοτιζων τὴν καλύβην τῆς χήρας, οὔτε ἀποζημιώσιν ἐπλήρωσεν εἰς αὐτὴν, παρήγγειλε δὲ εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους νὰ ἐπιστρέψωσιν αὐθαρεὶ κομίζοντες τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν. Ἐπανελθόντων λοιπὸν τῶν συγκλητικῶν, ἐπειδὴ οὗτοι ἀνέφεραν ὅτι οὐδὲν ἀπεδόθη δίκαιον εἰς τὴν γυναῖκα, ὁ Θεόφιλος ἐτιμώρησεν ἄνευ ἀναβολῆς τὸν ἔνοχον μηδαμῶς ἀναλογιζόμενος μήτε τὸ ἄξιωμα τοῦ ἀνδρὸς μήτε τὴν ἰδίαν πρὸς αὐτὸν συγγένειαν, διότι διέταξε νὰ μαστιγωθῇ μὲν δημοσίᾳ, νὰ κατεδαφισθῇ δὲ ἡ οἰκία αὐτοῦ, καὶ νὰ δοθῶσιν εἰς τὴν χήραν τό τε οἰκόπεδον καὶ τὸ ὑλικόν.

Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι ἀποροῦσι διὰ τὴν ἐξευτελιστικὴν ταύτην τιμωρίαν τὴν ἐπιβληθεῖσαν ἐνώπιον ὅλου τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν γυναικάδελφον τοῦ βασιλέως· καὶ οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν συμερίζονται βεβαίως τὴν ἀπορίαν ταύτην, διότι ἀληθῶς ἡ ποινὴ ἐκείνη ἦτο οὐ μόνον ἀλλοτρία εἰς τὰ ἥθη καὶ τὰς δοξασίας παντὸς ὁπωσοῦν πεπολιτισμένου κράτους, ἀλλὰ καὶ ὅλως δυσανάλογος πρὸς τὴν γενομένην ἀδικίαν. Ὁ Πετρωνᾶς ἔπταισε μὲν, ἀλλ' ἤθελε τιμωρηθῇ ἀποχρώντως, ἃν κατηναγκάζετο νὰ πληρώσῃ εὐλόγον τινα ἀποζημιώσιν. Μὴ λησμονῶμεν ὅμως περὶ τὰς κρίσεις ἡμῶν ὡς πρὸς τὰ τοιαῦτα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας, ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἦτο κράμα ποικίλων παραδόσεων, θεσμῶν καὶ ἔξεων οὐ μόνον ἐλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν, ἀλλὰ καὶ βαρβαρικῶν καὶ ἰσλαμικῶν. Τούτου ἕνεκα παρίστησι πολλὰ μὲν ἐξάίρετα νόμιμα περὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν θεσμοθεσίαν, πολλὰ δὲ ἀποτρόπαια, ἅτινα παρὰ τῆς ἄρκτου παρέλαβε, καὶ ταπεινωτικὰ, ἅτινα παρεισέφρησαν ἐν αὐτῇ ἐκ τῆς μετὰ τοῦ ἰσλαμοῦ βίου ἐπιμιξίας. Ὅταν ὁμιλήσωμεν ἐν τῇ ἐπομένῃ βιβλίῳ περὶ τῆς αὐλικῆς τοῦ κράτους ἐκείνου ἐθιμοταξίας,

θέλομεν ἀναφέρει πολλὰς τοιαύτας ἁσιανὰς ἐξέεις. Ἐνταῦθα δὲ περιοριζόμενοι εἰς μόνον τὸ ἀνὰ χεῖρας γεγονὸς, παρατηροῦμεν ὅτι καὶ ὁ ἐξευτελισμὸς οὗτος τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἐνόχου ἀξίας ἦτο ἔθος ἁσιανόν, διότι εἰς τὰ ἁσιανὰ κράτη, ὡς γνωστὸν, ἡ ἰδέα τῆς ἀτομικῆς ἀξίας καὶ ἐλευθερίας δὲν ὑπάρχει, πάντες δὲ μικροὶ καὶ μεγάλοι εἶναι δούλοι ἐνώπιον τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις φέρεται πρὸς αὐτοὺς ὅπως ἤθελε φερθῇ πρὸς δούλους. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς ἡ διαγωγή τοῦ Θεοφίλου καὶ διὰ δύο ἄλλων ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, διὰ τε τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος, τοῦ ὁποίου ἡ ὀξύτης οὐδένα ἐσέβετο φραγμὸν, ὡσάκις ἐπέθετο ὅτι ἔπρεπε νὰ ἰκανοποιηθῇ ἡ προσβληθεῖσα δικαιοσύνη, καὶ προσέτι διὰ τούτου, ὅτι ὁ Πετρωνᾶς δὲν ἠδίκησε μόνον τὴν πτωχὴν ἐκείνην χήραν, ἀλλ' ἀπεποιήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν πρώτην τοῦ βασιλέως ἀπόφασιν.

Ἄλλ' ἐνῶ ἀποδοκιμαζόμεν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ πᾶν ὅ,τι νομίζομεν μομφῆς ἄξιον, ἄτοπον εἶναι, μιμούμενοι τοὺς πλείστους συγγραφεῖς ἱστοριογράφους, νὰ καταδικάζωμεν ἄθροον τὴν περίοδον ἐκείνην, μὴ πειθόμενοι νὰ διακρίνωμεν τὰς ἀγαθὰς ἀπὸ τῶν πονηρῶν πράξεων καὶ θεσμοθεσιῶν· τὸ δὲ χεῖριστον, νὰ ἐπιλαμβανώμεθα πάσης ἀφορμῆς, ἵνα ἀνεξετάστως ἐπιφέρωμεν κρίσιν καταδικαστικὴν, ὡς ἀρχὴν ἔχοντες ὅτι ἐν ἀμφιβολίᾳ τὸ τεκμήριον πρέπει πάντοτε νὰ ἐρμηνεύηται κατὰ τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων, οὐδέποτε δὲ ὑπὲρ αὐτῶν. Τοιοῦτό τι δὲ συνέβη κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος περίστασιν. Ὁ Σλόσσερ, μὴ ἀρκούμενος νὰ φέξῃ δικαίως τὴν ὄντως ἀξίαν ἁσιανοῦ δεσπότη τοῦ αὐστηρότητά μεθ' ἧς ἐτιμωρήθη ὁ Πετρωνᾶς, προσεπιφέρει ὅτι ὁ ἀδελφὸς οὗτος τῆς βασιλίσσης, ἀφοῦ ἐμαστιγώθη δημοσίᾳ, διетήρησεν οὐδὲν ἥττον τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλικῇ φρουρᾷ, καὶ μετ' οὐ πολὺ μάλιστα προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου στρατηγὸς τῆς ταυρικῆς χερσονήσου. Ἄν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἤθελεν ἐξευτελίσαι ἐτι μᾶλλον εἰς τὰ ὅμματα ἡμῶν τὴν πολιτείαν ἐκείνην, καθὼ παριστῶσαν αὐτὴν ἐντελῶς ἀπεστερημένην παντὸς αἰσθημάτων τιμῆς καὶ εὐπρεπείας. Ἀλλὰ ἐν μέρει μὲν εἶναι ἀμφίβολον, ἐν μέρει δὲ δὲν εἶναι ἀληθές· διότι οὐδεὶς τῶν χρονογράφων λέγει ὅτι ὁ Πετρωνᾶς ἐξηκολούθησεν ἐπὶ Θεοφίλου ὑπηρετῶν εἰς τὸν στρατόν. Τὸ δὲ ἀξιούμενον ὑπὸ τοῦ Σλόσσερ ὅτι καὶ στρατηγὸς τῆς ταυρικῆς χερσονήσου προεχειρίσθη παρὰ τοῦ βασιλέως τούτου, στηρίζεται ἐπὶ προφανῶς ἡμαρτημένης ἐρμηνείας τῶν κειμένων. Ὁ ἠναγνώστης ἐνθυμεῖται ποίαν ἐμπορικὴν σπουδαιότητα ἐξηκο-

λούθει ἔχουσα ἡ ἐν τῇ ταυρικῇ χερσονήσῳ κειμένη πόλις τῆς Χερσῶ-
 νος, ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου νῦν ἐγείρεται ἡ Σεβαστούπολις. Ἡ πόλις
 αὕτη ἦτο ἐλληνικὴ, ἀλλ' ἡ περὶ αὐτῆς χώρα εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ
 Χαζάρων, οἵτινες ὅτε μὲν ἀνεγνώριζον, ὅτε δὲ ἀπέπτυνον τὴν κυριαρχίαν
 τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μέχρι Θεοφί-
 λου δὲν ἐστέλλετο αὐτόθι στρατηγὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ
 τὸ λεγόμενον θέμα τῆς Χερσῶνος διωκεῖτο ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων τῆς πό-
 λεως ταύτης ἀρχῶν ἦτοι τοῦ καλουμένου *πρωτεύοντος*, καὶ τῶν ὀνο-
 μαζομένων *πατέρων τῆς πόλεως*. Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως τεύτους οἱ
 Χαζάροι πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Τανάϊδος ποταμοῦ οἰκούν-
 των Πατζινακιδῶν, ἐπεμψαν τῷ 833 πρὸς τὸν βασιλέα Θεόφιλον πρε-
 σβείαν ἵνα παρακαλέσωσιν αὐτὸν νὰ κτίσῃ κατὰ τὸν Τάναϊν φρούριον
 τι ἐπιτήδειον νὰ ἀναχαίτῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων ἐκείνων.
 Καὶ ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος ἐπεμψε τῷ ὄντι εἰς Χερσῶνα μετὰ πολλῶν
 χελανδίων καὶ τοῦ Κατεπάνω τῆς Παφλαγονίας, ἓνα τῶν ἀνωτέρων
 τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ὅστις ἀναπλεύσας τὸν Τάναϊν κατεσκεύα-
 σεν εἰς χῶρον ἐπίκαιρον τὸ ἀναγκαῖον φρούριον, ὅπερ ὠνομάσθη κατὰ
 τὴν γλῶσσαν τῶν Χαζάρων *Σάρκελ* ἦτοι λευκὸν οἶκημα, καὶ κατε-
 λήφθη ὑπὸ φρουρᾶς 300 Χαζάρων. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινου-
 πολιν παρετήρησεν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι ἐὰν θέλῃ νὰ καταστήσῃ
 πραγματικὴν τὴν ἐν τῇ ταυρικῇ χερσονήσῳ κυριαρχίαν αὐτοῦ, δεόν νὰ
 πέμψῃ εἰς Χερσῶνα στρατηγὸν ἴδιον, καὶ οὐχὶ νὰ ἀναθέτῃ τὴν διοίκη-
 σιν τοῦ θέματος εἰς τὰς ἀσθενεῖς καὶ πολλάκις ἰδιοτελεῖς χεῖρας τοῦ
 πρωτεύοντος, καὶ τῶν πατέρων τῆς πόλεως. Ἡ πρότασις ἐγένετο δε-
 κτὴ, καὶ πρῶτος στρατηγὸς ἐστάλη αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἀνώτερος ἀξιωμα-
 τικός. Ἐκτοτε δὲ ἐπεκράτησε νὰ πέμπεται τακτικῶς ἐκ Κωνσταντι-
 νουπόλεως στρατηγὸς εἰς τὸ θέμα Χερσῶνος, ὅπως καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα
 θέματα τοῦ κράτους. Ὁ ἀνώτερος ἐκεῖνος ἀξιωματικός τοῦ στρατοῦ
 ὠνομάζετο μὲν Πετρωνᾶς, ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ ἀδελφὸς τῆς βασιλίσσης
 Πετρωνᾶς. Ὁ Κεδρηνὸς ἱστορῶν τὸ γεγονός τοῦτο λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς
 ἀπέστειλεν εἰς Χερσῶνα Πετρωνᾶν *τινα*, ὅπερ δὲν ἤθελεν εἶπει, ἐὰν ἐ-
 πρόκειτο περὶ τοῦ κάλλιστα γνωστοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλίσσης. Ὁ δὲ
 Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ὁ ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ συγγραφεὺς
 τὴν μετὰ Θεοφάνην χρονογραφίαν, πραγματευόμενοι ἀμφοτέρω περὶ
 αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, λέγουσιν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔστειλεν εἰς Χερσῶνα Πε-
 τρωνᾶν τὸν *Καματερόν*, ὥστε οὐδεμίαν καταλείπουσιν ἀμφιβολίαν

ὅτι ἄλλος ἦτο ὁ Πετρωνᾶς οὗτος, καὶ ἄλλος ὁ τῆς βασιλείσσης ἀδελφός. Ἐν τούτοις ὁ Σλόσσερ, μὴ προσέξας εἰς τὴν διαφορὰν αὐτὴν καὶ προχείρως παρὰσυρθεὶς ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ κυρίου ὀνόματος, προσέθηκεν εἰς τὸ ἀτόπημα τῆς ὑπερβολικῆς τιμωρίας τὸ ἔτι μεγαλῆτερον ἀτόπημα τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πετρωνᾶ εἰς ἓν τῶν ἀνωτέρων ἀξιωμάτων τοῦ κράτους. Ἐπὶ Θεοφίλου ὁ Πετρωνᾶς ὁ τῆς βασιλείσσης ἀδελφός οὐδὲν φαίνεται πλέον λαβὼν ἀξίωμα, ἐπανῆλθε δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐπὶ τῆς ἀθλίας κυβερνήσεως τοῦ Μιχαήλ Γ'. Ἀλλ' ἄρκοῦσι ταῦτα ἵνα χαρακτηρίσωσι τὸν Θεόφιλον φύσις ὀξεῖα καὶ ἐξουσία ἀπόλυτος ἀνέδειξαν αὐτὸν πολλάκις ἀντάξιον τῶν τῆς Ἀσίας δεσποτῶν μᾶλλον ἢ τῶν τῆς Εὐρώπης βασιλέων· ἀλλὰ τυχὼν ἀνατροφῆς δεξιᾶς καὶ προϊστάμενος κράτους εὐνομουμένου ὁ δεσπότης οὗτος ὑπῆρξεν ἄνθρωπος χρηστός, λόγιος, φιλόκαλος καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀληθῶς δίκαιος. Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ ἱστορήσωμεν τὰ ποικίλα τῆς βασιλείας αὐτοῦ γεγονότα.

Ἡ πρώτη ὑπόθεσις εἰς ἣν ἐνησχολήθη ἦτο ἡ κατάπαυσις τῆς ἀναρχίας ἣτις ἐπεκράτησεν ἐπὶ τοῦ πατρός του ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων. Ὁ Θεόφιλος δὲν εἶχε τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν ἢ μᾶλλον ἀπιστίαν τοῦ Μιχαήλ Β', πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρός του δὲν ἠδύνατο νὰ πρεσβεύη τίποτε ἀπαθῶς· ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς δὲ, ἣς ἐπεστάτησεν ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς, ἐπέιθετο ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ κράτους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ θριάμβου τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐντεῦθεν καθίσταται δῆλον ὁποῖαν ὁδὸν ἠκολούθησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ὡς πρὸς τοῦτο ἐνέργειαι αὐτοῦ ἐγένοντο οὐχὶ συνεχῶς ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων, καὶ συνδέονται στενότερον μὲ τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς του περιπετείας, ἵνα μὴ διακόψωμεν τὴν περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος ἀφήγησιν ἡμῶν, προτάσσομεν τὰ λοιπὰ τῆς βασιλείας ταύτης συμβεβηκότα. Ὁ Θεόφιλος διεξήγαγε πολλοὺς πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς πολέμους, ἐξ ὧν περὶ τοὺς πρῶτους δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει, τὸ μὲν διότι δὲν γνωρίζομεν αὐτοὺς ἀκριβῶς τὸ δὲ διότι δὲν μετέβαλον τὰ πρὸς ἀνατολὰς μεθόρια τοῦ κράτους. Ὁ βασιλεὺς ἐπεχείρησε τοὺς πολέμους τούτους ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν ἀδιακόπων ἐμφυλίων διενέξεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων κατετρύχοντο οἱ μωαμεθανοὶ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τῶν ἡγεμόνων τοῦ Χορασάν κατέφυγε μετὰ 14,000 Περσῶν πρὸς αὐτὸν, καὶ ἀποδεξάμενος τὸν

χριστιανισμόν, καὶ μετονομασθεὶς Θεόφοβος, διετέλεσε μὲν εἰς τῶν κυριωτάτων τοῦ Θεοφίλου στρατηγῶν, ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν εἰς τὰς πρώτας αὐτοῦ πρὸς τὸν καλίφην Ἀλ-Μαμουὺν ἐχθροπραξίας τῷ 830. Ἀλλὰ μετὰ τριῶν ἐτῶν ἀμφιρρόπους ἀγῶνας, ὁ Θεόφιλος ἐνόμισε προτιμότερον νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν καλίφην· τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ 831 ἔπαθεν, ἕνεκα τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ὅτι ὁ καλίφης εἶχε πάθει προηγουμένως ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων διενέξεων ἐστερήθη δηλαδὴ ἓνα τῶν κυριωτάτων ἡγεμόνων τοῦ στρατοῦ, τὸν ἀρμένιον Μανουήλ, ἐκεῖνον δὲν εἶδομεν ἔτι ἐπὶ Μιχαήλ Α΄ διατελέσαντα εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν, καὶ ὅστις συκοφαντηθεὶς νῦν ὅτι ἐπιβουλεύει τὸν Θεόφιλον, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ πρὸς τοὺς μωαμεθανούς, συνεπαγόμενος ἀξιόλογον στρατιωτικὴν μοῖραν ἀνδρῶν ὅλως εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένων. Ἡ πρεσβεία ἦν τότε ἐπεμψεν ὁ Θεόφιλος πρὸς τὸν καλίφην εἶναι πολὺ ἀκριβέστερον γνωστὴ εἰς ἡμᾶς, ἢ οἱ προηγηθέντες αὐτῆς πόλεμοι· εἶναι δὲ τῶν περὶ ριεργοτάτη, ὡς καταδεικνύουσα τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἡ πρεσβεία αὕτη ἀνετέθη εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Γραμματικόν, ὄντα ἔτι σύγκελλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι αἱ διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις διεξήγοντο τότε συνήθως ὑπὸ ἱερωμένων. Ἐν τῇ δύσει τὸ τοιοῦτον εἴμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ ὅτι ἐκεῖ ἡ παιδεία πᾶσα εἶχε περιορισθῇ εἰς μόνον τὸν κλήρον, παρ' ἡμῖν ὅμως ὁ λόγος οὗτος δὲν ὑπῆρχεν. Ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἡ δημοσία ὑπηρεσία, πολιτικὴ, δικαστικὴ, οἰκονομικὴ καὶ στρατιωτικὴ, ἐβριθεν ἀνδρῶν λογίων, ὥστε ἡ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα ἀνάμιξις τοῦ κλήρου οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ, εἰμὴ ὅτι ὁ διαχωρισμός τῆς πνευματικῆς ἀπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας δὲν ὑπῆρχε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τοσοῦτον ὀριστικῶς διαγεγραμμένος, ὅσον εἶναι τὴν σήμερον. Ἐντεῦθεν δὲ πάλιν συνάγεται ὅτι ἡ πολλακὴς γενομένη κατὰ τῆς ἡμετέρας μεσαιωνικῆς βασιλείας κατηγορία ἕνεκα τῆς ἐπεμβάσεως αὐτῆς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, δὲν εἶναι εὐλογος, παρεκτός τῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦτο ὅτι ἂν ἡ πολιτεία ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ, ἡ ἐκκλησία ἀνεμιγνύετο οὐδὲν ἥττον εἰς τὰ πολιτικά. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς τὴν σύγχυσιν ἣτις ἐπεκράτει περὶ μόνον τὰ πρόσωπα, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἂν πολλακὴς λαϊκοὶ ἀνεδείχθησαν διὰ μιᾶς πα-

τριάρχαι, πολλάκις ὡσαύτως ἱερωμένοι ἀνέλαβον ἐπισήμους πολιτικὰς ὑπηρεσίας.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ δεξιώτερον ἀντιπρόσωπον, καθότι ὁ Ἰωάννης Γραμματικὸς, πλὴν τῆς συνέσεως καὶ τῆς περὶ τὰ πράγματα ἐξαιρέτου δεξιότητος, ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν ἀραβικὴν, καὶ προσέτι ἕνεκα τῆς περὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐμπειρίας ἦτο προσφορώτατος νὰ προξενήσῃ βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν καλὶφην Μαμούν, ὅστις ὅπως καὶ ὁ μετ' ὀλίγον διαδεξάμενος αὐτὸν Μοτασσέμ, ἐπεδείξατο ἰδιάζουσιν πρὸς τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν εὐνοίαν. Ὁ δὲ Θεόφιλος ἐφιλοτιμήθη νὰ ἐνισχύσῃ πάντα ταῦτα τὰ προτερήματα, περιβαλὼν τὴν πρεσβείαν ταύτην καὶ διὰ μεγαλοπρεπείας ἐπιτηδεύας νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν μέγαν δυνάστην τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους· διότι ἐκτὸς τῶν πολυτελῶν καὶ πολυαρίθμων δώρων, ὅσα ἔδωκεν εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ ἵνα προσφέρῃ εἰς τὸν Μαμούν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μεγιστᾶνας καὶ αὐλικούς, ἐπεχορήγησεν εἰς αὐτὸν καὶ τέσσαρα χρυσοῦ κεντηνάρια, ἧτοι 430,000 περίπου δραχμῶν. Ὑπάρχει μάλιστα κείμενόν τι καθ' ὃ τὰ κεντηνάρια ἀναβιβάζονται εἰς 30, ὅπερ ὅμως φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἔαρι τοῦ 831. Ἀμα φθάσας εἰς τὰ σύνορα τῆς Συρίας, εὗρεν αὐτόθι ἐπιτρόπους τοῦ καλίου ἀποσταλέντας εἰς προϋπάντησιν αὐτοῦ, καὶ ἐρωτήσαντας πῶς ἔχει ὁ βασιλεὺς. Τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα πρὸς τοὺτους προσήνεγκε καὶ ἡ δαψίλεια μεθ' ἧς ἔσπειρε τὸ χρυσίον, ἄμμου δίκην, ὡς λέγει ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία, περιποίησαν ἀμέσως αὐτῷ τὴν εὐνοίαν τῶν ἀνέκαθεν πολλὴν εἰς τοιαῦτα ἀξίαν ἀποδιδόντων μωαμεθανῶν. Ἐπισήμου δὲ τυχὼν δεξιώσεως καθ' ὅλην τὴν ὁδοποιρίαν, εἰσῆλθε πανηγυρικῶς εἰς Βαγδάτιον, παρέστη ἐνώπιον τοῦ καλίου, ἀπήγγειλε τοὺς παρὰ βασιλέως λόγους, καὶ ἀπῆλθεν ἐν παρατάξει εἰς τὸ προσδιορισθὲν δι' αὐτὸν κατάλυμα. Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τὰς κυρίας διαπραγματεύσεις, ὁ πρέσβυς ἠθέλησε νὰ προσοικειωθῇ μὲν ἔτι μᾶλλον τοὺς περὶ τὸν καλὶφην μεγιστᾶνας, ν' ἀξιωθῇ δὲ τῆς προσωπικῆς εὐνοίας τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ μεγαλοπρέπεια ἣν ἐπεδείξατο καθ' ὅλην τὴν διατριβὴν του εἰς τὴν πρωτεύουσιν τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου, συνετέλεσεν εἰς τοῦτο οὐκ ὀλίγον. Καὶ ἐπετηδεύθη εἰς τὸ μέρος αὐτὸ τῆς διαγωγῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε τὴν σήμερον ὁ τρόπος αὐτοῦ ἤθελε νομισθῇ μεираκιώδης, ἀλλὰ

τότε ἦτο πρόσφορος εἰς τοὺς ἀνθρώπους πρὸς οὓς εἶχε νὰ πολιτευθῇ. Οὐδεὶς τῶν πρὸς αὐτὸν φοιτῶντων ἐφ' οἷαδ' ἤποτε αἰτίῃ μεγάλη ἢ μικρᾷ, ἀπήρχετο χωρὶς νὰ λάβῃ σκευὸς ἀργυροῦν χρυσοῦ πληρὴς. Λέγουσι δὲ ὅτι, συνεστιώμενος ποτὲ μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν μεγιστάνων, διέταξε τοὺς ὑπηρέτας νὰ φέρωσι τὴν λεκάνην, εἰς ἣν ἐσυνήθιζε νὰ πλύνῃ τὰς χεῖρας· ἡ λεκάνη αὕτη, ἣτις εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ὠνομάζετο *χερριβόξεστον*, ἦτο χρυσῇ καὶ διὰ πολυτίμων λίθων κεκοσμημένη. Οἱ συνεστιώμενοι ἄραβες εἶχον ἰδεῖ αὐτὴν πολλάκις, καὶ εἶχον θαυμάσει τὸ κάλλος καὶ τὴν πολυτέλειαν τοῦ σκεύους. Ἄλλ' αἶφνης ὁ ὑπηρέτης ἐπανελθὼν ἀνήγγειλεν ὅτι ἀπωλέσθη. Πολὺς τότε θόρυβος ἐγένετο παρὰ τοῖς ξένοις καὶ κίνησις ἵνα εὕρεθῇ τὸ κλαπέν· ὁ δὲ πρέσβυς παρεκάλεσε νὰ παύσῃ ἡ ταραχὴ, καὶ διέταξε νὰ φέρωσιν ἕτερον σκευὸς ἐπίσης λχμπρὸν, προσθεὶς ὅτι πρέπει τελευταῖον νὰ μεταχειρισθῇ καὶ τοῦτο. Τὸ παραδοξότερον εἶναι ὅτι ἂν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς εἶχεν αὐτὸς παραγγεῖλει τοὺς ὑπηρέτας νὰ ἐξαφανίσωσι τὸ ἐν τῶν *χερριβουξέστωρ*, διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν κωμωδίαν ταύτην, ἣτις πολὺν οὐχ ἥττον ἐπροξένησε κρότον καὶ βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς ὅλον τὸ Βαγδάτιον. Ἄλλοτε πάλιν ὁ Μαμουὺν, ὅστις ἀντιφιλοτιμούμενος εἶχε πέμψει πρὸς αὐτὸν ἅπειρα δῶρα, διέταξε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ σταλῶσιν εἰς τὸν πρέσβυν ἑκατὸν ἄνδρες ἐκ τῶν χριστιανῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους ἐφρόντισε καὶ νὰ ἐνδύσῃ εὐπρεπῶς. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ἔσπευσε νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη τὴν δωρεάν μέχρις οὐ πέμψας εἰς Κωνσταντινούπολιν προσήγαγεν ἰσαριθμούς μωαμεθανοὺς τοὺς ὁποίους εἰς ἀντάλλαγμα τῶν ὁμοδόξων παρέδωκε τῷ μονάρχῃ τῶν ἀράβων. Δὲν περιωρίζετο δὲ εἰς μόνους τὰς ἐπιδείξεις ταύτας, δὲν ὠφελεῖτο μόνον ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἰσχυροὶ δυνάσται τῆς Ἀσίας ἀπεθαύμαζον πάντοτε τὴν ἀφιλοκέρδειαν, τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἀσωτίαν, ὠφελεῖτο καὶ ἀπὸ τὸ φιλόμουσον καὶ φιλότεχνον τῶν νεοφύτων ἐκείνων τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ μεγάλου κυριάρχου παρ' ᾧ ἐξέπροσώπει τὸν βασιλέα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ὅθεν οὐδεμίαν παρημέλει εὐκαιρίαν ἵνα καταπλήξῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς, ὁμιλῶν εὐκόλως περὶ τῶν σπουδαιότερων ζητημάτων, καὶ ἰδίως περὶ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ μαθηματικῶν, τῶν τοσοῦτον εἰς τὸν καλὴν Μαμουὺν περισπουδᾶστων. Ὁ Μαμουὺν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δελεαζόμενος, ἤρχισε νὰ μεταχειρίζεται τὸν πρέσβυν ἐπὶ τὸ οἰκειότερον, νὰ τὸν μετακαλῇ συνεχῶς, νὰ ἐπισκέπτε-

ται μετ' αὐτοῦ ἅπαντα τὰ καταστήματα τοῦ Βαγδατίου, νὰ τὸν συμβουλευέται περὶ τῶν ἀπαιτουμένων βελτιώσεων, καὶ νὰ πείθεται περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς εἰρηνικωτέρας σχέσεις πρὸς τὸ κράτος ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου καὶ μόνου ἡδύνατο νὰ ζηλεύσῃ τὴν περὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας ὑπεροχὴν.

Ἐν τῷ μέσῳ ὅμως τοσοῦτον εὐμενῶν περιστάσεων πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀποστολῆς ἐκείνης, ὁ Μαμουὺν ἀπεβίωσε κατὰ ἰούλιον τοῦ 833. Ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς παρέμεινεν ἔτι ἐπὶ ἓνα μῆνα παρὰ τῷ διαδόχῳ αὐτοῦ Μοτασσέμ, ἀλλ' ἕνεκα τῶν ποικίλων περισπασμῶν τοῦ νέου ἡγεμόνος, ἐνόησεν ὅτι ὁ καιρὸς δὲν ἦτο πρόσφορος πρὸς συνομολόγησιν συνθήκης· ὅθεν μεγαλοπρεπῶς παραπεμφθεὶς ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πρεσβεία ὅμως αὕτη δὲν ἀπέβη ἐντελῶς ἀτελέσφορος. Μία τῶν ἐντολῶν αὐτῆς ἦτο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδον τοῦ Ἀρμενίου Μανουήλ. Ὁ Θεόφιλος εἶχεν ἐννοήσει τὸ λᾶθος τὸ ὁποῖον ἔπραξε νὰ δώσῃ ὧτα ἀκροάσεως εἰς ἀνυποστάτους κατ' αὐτοῦ κατηγορίας· λᾶθος διπλοῦν, διότι οὐ μόνον ἐστερήθη ἐξ αὐτοῦ ἐνὸς τῶν ἀρίστων στρατηγῶν, καὶ ἴσως τοῦ ἐμπειροτάτου, ἀλλὰ ἐμάνθανεν ὅτι ἐκ τῆς ἐμπειρίας ταύτης ὠφελοῦντο πολυειδῶς οἱ πολέμιοι. Ὅθεν καθ' ἣν ἔλαβε παραγγελίαν, ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς κατάρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Μανουήλ εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ ἀδικηθεὶς ἐκεῖνος στρατηγὸς ἠξιώθη τῶν μεγίστων τιμῶν καὶ προσήνεγκεν ἀξιολόγους εἰς τὸν βασιλεῆα καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίας. Πλὴν τούτου δὲ εἰ καὶ μὴ συνομολογηθείσης ὀριστικῆς συνθήκης, ἐπεκράτησεν ὅμως ἐπὶ τριετίαν ἐν τῇ ἀνατολῇ πραγματικὴ εἰρήνη, εἰς ἣν, παρεκτὸς τῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν τῆς μωαμεθανικῆς χώρας, συνετέλεσε προδήλως καὶ ἡ πολύκροτος ἐκείνη πρεσβεία, καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας ὠφελήθη ἤδη ὁ Θεόφιλος ἵνα πράξῃ πολλὰ πρὸς ἐπίδοσιν τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Εἵπομεν ἤδη ὅτι αὐτὸς τε καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς εἶχον οὐ μικρὰν περὶ ταῦτα πάντα ἐμπειρίαν· ἀλλὰ καὶ τρίτος ἀναφαίνεται αὐτῶν συνεργός, ὁ φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς Λέων, περὶ οὗ πολλὰ θαυμάσια διηγοῦνται οἱ χρονογράφοι. Καὶ εἶναι μὲν τὰ διηγημάτια ταῦτα ἀπίθανα περὶ τὰ καθέκαστα, οὐχὶ ὅμως καὶ ὅλως ἀνυπόστατα· ὅθεν θέλομεν μνημονεύσει αὐτῶν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ σπανίως κατὰ δυστυχίαν ἐν τῇ παρούσῃ περιόδῳ ἐλάβο-

μεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ἐξαιρέτου τινὸς παιδείας, καὶ μάλιστα περὶ παιδείας ὁπωσοῦν πρακτικῆς. Ὁ Λέων ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ σπουδάζας αὐτόθι τὰ γραμματικὰ καὶ τὰ ποιητικὰ, ἐπορεύθη ἔπειτα εἰς Ἄνδρον ἵνα ἀκροασθῇ τῶν περὶ φιλοσοφίας καὶ ῥητορικῆς καὶ μαθηματικῆς παραδόσεων ὀνομαστοῦ τῆς νήσου ἐκείνης διδασκάλου, Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ. Ἄλλ' ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνδρὸς τούτου δὲν ἤρκεσε νὰ κορέσῃ τὴν φιλομάθειαν τοῦ Λέοντος, ὅστις ἀφοῦ ἔμαθε παρ' αὐτοῦ ὅσα ἡδύνατο νὰ μάθῃ, περιῆλθε τὰ μοναστήρια ἀνερεινῶν τὰς βιβλιοθήκας αὐτῶν καὶ ἀντιγράφων τὰ χρησιμώτερα τῶν βιβλίων. Ἐντεῦθεν γενόμενος ὁ ἐπιτηδειότατος ἴσως τοῦ αἰῶνος ἐκείνου γεωμέτρης καὶ ἀστρονόμος, ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινουπόλιν καὶ ἵδρυσεν αὐτόθι σχολήν, ἣτις ἀπέβη μετ' ὀλίγον περιώνυμος, καὶ ἐῴλκυσε πλῆθος πολὺ νέων ἀκροατῶν. Τούτων τῶν νέων εἰς ἡχμαλωτεύθη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν ὅτε ὁ καλὶφης Μαμούν ἐπεχείρησε μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ τὸ μέγα ἔργον ὅπερ εἰς τοὺς νεωτάτους χρόνους ἀκριβῶς ἐξετελέσθη, τὸν προσδιορισμὸν τῆς περιφερείας τῆς γῆς διὰ τῆς καταμετρήσεως μιᾶς μοίρας τοῦ ἡμερινοῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις τοὺς περὶ τὰ μαθηματικὰ ἐμπειροτέρους τῶν παρ' αὐτῷ αἰχμαλώτων, ἐν οἷς καὶ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος νέον. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ Ἑλλήνος τούτου ἐπροξένησε πολλὴν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς γεωμέτραις, οἵτινες ἐρωτήσαντες αὐτὸν ποῦ ἐδιδάχθη, ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Λέοντος. Ταῦτα ἀκούσας ὁ καλὶφης, ἔπεμψεν ἀμέσως ἐπιστολὴν πρὸς τὸν σοφὸν διδάσκαλον προσκαλὼν αὐτὸν παρ' ἑαυτοῦ καὶ πλείστας ὑποσχόμενος δωρεάς καὶ τιμὰς· ἔδωκε δὲ ἐπιστολὴν εἰς τὸν νέον, πρὸς ὃν ὡσαύτως ὑπέσχετο πολλὰς ἀμοιβὰς, ἂν καταπείσῃ τὸν Λέοντα νὰ ἔλθῃ, καὶ ἀπήτησε καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι αὐτὸς τοῦλάχιστον θέλει ἐπιστρέφει εἰς Βαγδάτιον. Ὁ Λέων, πρὶν ἀποφασίσῃ τι, ἀνήγγειλε τὸ πρᾶγμα διὰ τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου Θεοκτίστου εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις ἀντιφιλοτιμούμενος πρὸς τὴν καλὶφην δὲν ἠθέλησε νὰ στερηθῇ ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ τηλικούτου ἀνδρὸς καὶ περιποιηθεῖς αὐτὸν καὶ πλουτίσας, ὥρισεν εὐρυχωρότερον διδασκαλίας τόπον, τὸν ναὸν τῶν τεσσαράκοντα καλλινίκων μαρτύρων. Οἱ χρονογράφοι βεβαιοῦσιν ὅτι τότε κατὰ πρῶτον ὁ Θεόφιλος ἐγνώρισε τὸν Λέοντα, ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται παντάπασιν ἀπίθανον, διότι ὁ Λέων, ὢν πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ

ἦναι καὶ πρότερον ὅλως ἄγνωστος εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ καλὶφης μαθὼν ὅτι ὁ Λέων δὲν συγκατατίθεται νὰ καταλίπη τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καθυπέβαλεν αὐτῷ ἀπορίας τινὰς ζητημάτων γεωμετρικῶν καὶ ἀστρονομικῶν, καὶ παρεκάλεσε νὰ λύσῃ αὐτάς καὶ διευκρινήσῃ. Ὁ δὲ οὐ μόνον τὰ ζητήματα ἔλυσεν ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε σύγχυσιν τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης μετὰ τῆς ἀστρολογικῆς νοθείας, προσέθηκε καὶ τινὰ σημεῖα προγνωστικὰ τῶν μελλόντων. Τότε ὁ καλὶφης ποθήσας ἔτι μᾶλλον νὰ γνωρίσῃ τὸν ἄνδρα, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόφιλον πρεσβείαν, ἵνα ἐξαίτηθῃ τὴν εἰς Βαγδάτιον ἀποστολὴν τοῦ Λέοντος, ὑποσχόμενος ἀντὶ τούτου τὴν συνομολόγησιν εἰρήνης μακρᾶς καὶ τὴν καταβολὴν ὑπερόγκου χρηματικοῦ ποσοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα ἀδύνατον νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἀληθῆ, ἐνδέχεται ὅμως νὰ ἔχωσιν ἀρχὴν τινὰ ὑποστάσεως, καὶ τούτου τεθέντος ὑπῆρξαν ἴσως ἡ κυρία ἀφορμὴ τῆς προαναφερθείσης ἐκτάκτου πρεσβείας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Κατὰ τοὺς χρονογράφους ὁ Θεόφιλος δὲν ἠθέλησε καὶ αὐτὸς νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς ἀλλοφύλους τὸ ἐγκαλλώπισμα τοῦτο τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ ἀπεποιήθη εὐσχήμως τὴν αἵτησιν τοῦ καλὶφου. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι βραδύτερον, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, ὁ Λέων ἐχειροτονήθη ἀρχιερεὺς Θεσσαλονίκης, καὶ ἐτιμήθη πλεῖστον ὑπὸ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ διὰ τε τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἁλλὴν ἀρετὴν. Συνέβη τότε ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Θεσσαλονίκης ἀφορία τοιαύτη, ὥστε οἱ κάτοικοι περιῆλθον εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν καὶ πολλοὶ ἡτοιμάζοντο νὰ ἀποδημήσωσιν. Ὁ Λέων παραμυθήσας αὐτοὺς ἐβεβαίωσε ὅτι τὸ κακὸν δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἦναι εἰμὴ πρὸςκαιρον, καὶ προέτρεψε νὰ μὴ ἐγκαταλείψωσι τὰς γεωργικὰς ἐργασίας, διότι ἀφεύκτως μετὰ τὴν ἀκαρπίαν θέλει ἐπέλθῃ εὐφορία, μέλλουσα νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς διὰ τὰ παρελθόντα παθήματα, ὅπερ συνέβη τῷ ὄντι, καὶ ἔτι μᾶλλον ἠὔξησε τὴν πρὸς τὸν ἀγαθὸν ποιμενάρχην εὐλάβειαν τῶν Θεσσαλονικέων. Ταῦτα φημίζονται περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὅστις, ὦν ἔτι λαϊκὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, προσελήφθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ ὡς συνεργάτης περὶ τὴν κατασκευὴν πολλῶν χρησίμων καὶ ἄλλων ἀπλῶς πολυτελῶν ἔργων, τὰ ὅποια ἠὔξησαν τὴν ἀσφάλειαν, τὴν εὐπρέπειαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς βασιλευούσης. Ὁ Θεόφιλος ὕψωσε τότε καὶ ἐκάλλυνε τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἄβατα ποιήσας αὐτὰ τοῖς ἔχθοις, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐγγεγραμμένον ἐπὶ

τῶν τειχῶν τούτων ἀνεμίμνησκεν εἰς μὲν τοὺς κατοίκους τὸν σωτῆρα αὐτῶν, εἰς δὲ τοὺς πολεμίους τὸν αἵτιον τῆς ἀποτυχίας. Μετέβαλεν εἰς νοσοκομεῖον πολυτελὲς οἶκημα μέγα, τὸ ὁποῖον πρότερον ἐχρησίμευεν ὡς κατάλυμα γυναικῶν αἵτινες οὐκ οἶδασι σωφρονεῖν, καὶ διὰ πλουσίων δωρεῶν προικίσας τὸ εὐεργετικὸν τοῦτο κατάστημα, μετωνόμασε τὰ Θεοφίλου. Ἡ ἐπιτηδεύουσα καὶ ἡ τόλμη τῶν τεχνιτῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀποδεικνύεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν λέγεται ὅτι ἐπεσκευάσθη ὁ ἐν Αὐγουστείῳ ἔφιππος ἀνδριάς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ ἐξ ἐπιχρύσου χαλκοῦ κατεσκευασμένον τοῦτο τεχνούργημα ἴστατο ἐπὶ στήλης ὑψηλῆς, καταιγίς δὲ κατέβαλέ ποτε τὸν χρυσοῦν λόφον τῆς περικεφαλαίας τοῦ ἀνδριάντος, ἥ καθὼς λέγουσιν οἱ χρονογράφοι τὴν χρυσὴν τούφαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁθεν παρεσκευάζετο ἡδὴ ἱκρίωμα μέγα ἵνα φθάσῃ μέχρι τῆς κορυφῆς ταύτης, ὅτε σκαλωτῆς τεχνίτης ἀνελθὼν εἰς τὴν στέγην τοῦ παρακειμένου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἀφῆκεν ἐκεῖθεν βέλος μετὰ σχοινίου εἰς τὸν χάλκινον ἀνδριάντα, καὶ, παγέντος ἀσφαλῶς τοῦ βέλους ἐπ' αὐτοῦ, διαδραμὼν διὰ τοῦ σχοινίου, προσήρμοσε τὴν τούφαν, μέγα θάμβος προξενήσας τοῖς παρισταμένοις, καὶ θαυμάσιως ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ὑεργετηθεῖς.

Ἐκ τῶν πολυαρίθμων πολυτελῶν οἰκοδομημάτων ὅσα ἡγείρεν ὁ Θεόφιλος, ἄξια μνήμης εἶναι μάλιστα τὰ λεγόμενα ἀνάκτορα τοῦ Βρύου, τὰ κατὰ μίμησιν τῶν ἐν Βαγδάτῃ λαμπρῶν παλατίων κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰωάννου Πατρικίου, ὅστις εἶχε καὶ τὸ τοῦ πατρικίου ἀξίωμα. Ἐπεκόσμησαν δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα παραδείσοι θαυμαστοὶ καὶ πέντε ἐκκλησίαι, ἐξ ὧν μία ἰδίως μεγαλοπρεπεστάτη. Ἡ εἰς τὸ προαύλιον τῶν ἀνακτόρων αὐτῶν καλλιτεχνηθεῖσα αὕτη ἐκκλησία ὠνομάζετο τρίκογχος ἐκ τοῦ σχήματος· διότι τρεῖς κόγχαι, ἥτοι θόλοι μετεωρίζοντο ἐπ' αὐτῆς. Οἱ θόλοι ἦσαν περίχρυσοι, καὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ κιόνων ἐκ θετταλικοῦ, τοῦ καὶ πρασίνου λίθου τοὺς τοίχους ἐπεκόσμουσαν ποικίλα μάρμαρα, ἐκ δὲ τῶν τριῶν πυλῶν ἡ μὲν μέση ἦτο κατεσκευασμένη ἐξ ἀργύρου, αἱ δὲ ἐκατέρωθεν ταύτης ἐκ γεγανωμένου χαλκοῦ. Ἀντικρὺ τῆς ἐκκλησίας ταύτης ὑψοῦτο ὁ περίστυλος ὁ καλούμενος Σίγμα, ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ στοιχεῖον ὁμοιότητος, ἐρειδόμενος δὲ ἐπὶ πεντεκαίδεκα κιόνων λίθου φρυγίου, τὴν αὐτὴν δὲ φέρων εἰς τοὺς τοίχους ἐπανθούσαν ὠραιότητα, ὅταν καὶ τὸ τρίκογχον. Εἰς τὸ Σίγμα ἦτο προσεληγμένον οἰκοδόμημα τι τετράσερον, ὡς λέγουσιν οἱ χρονογράφοι, μᾶλλον δὲ τετράσειρον, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο

μυστήριον· διότι ἦτο οὕτω κατεσκευασμένον, ὥστε ἂν ἰστάμενός τις εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἢ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ ἄκραν ἤθελε πλησιάσει εἰς τὸν τοῖχον καὶ ψιθυρίσει, ὅσον δὴποτε ταπεινὴ καὶ ἂν ἦτο ἡ φωνὴ του, ὁ λόγος του ἠκούετο ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν ἀντίθετον ἄκραν ἐπιθέντος τὸ οὖς εἰς τὸν τοῖχον. Πρὸ τοῦ Σίγματος ὑπῆρχε πλατεῖα ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ὑψοῦτο κρήνη, ἔχουσα διάχρυσον μὲν στροβίλιον, φιάλην δὲ ἦτοι δεξαμενὴν χαλκῇν, ἥς τὸ χεῖλος ἦν ἐξ ἀργύρου ἐστεμμένον. Ἐν καιρῷ τῶν ὀπωρῶν ἡ φιάλη αὕτη ἐπληροῦτο ἀντὶ ὕδατος ὑπὸ ὀπωρικῶν παντὸς εἶδους, τὰ ὅποια παρεδίδοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πλήθους. Ἡ πλατεῖα τότε μετεβάλλετο εἰς τόπον κοινῆς θυμηδίας καὶ διαχύσεως. Ἄπειροι συνέρρεον εἰς αὐτὴν ὄρχησται, μῦμοι, μουσικοί. Ὁ βασιλεὺς καθήμενος ἐν χρυσῷ καὶ διαλίθῳ θρόνῳ ὅστις ἵστατο ἐπὶ λαμπροῦ ἀμφιθεάτρου, θεώρει ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκείνου τὴν δημοτελῆ πανήγυριν. Κάτω τοῦ θρόνου παρίστατο ἡ βασιλικὴ φρουρά, οἱ ἐν τέλει, οἱ δῆμαρχοι, ἦτοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν φατριῶν τοῦ ἵπποδρομίου, ὁ δῆμαρχος τῶν βενέτων καὶ ὁ δῆμαρχος τῶν πρασίνων, αἱ δὲ λοιπαὶ βαθμίδες κατεῖχοντο ὑπὸ τοῦ πλήθους. Πέριξ τῆς πλατείας ἠγείροντο ἄπειρα πολυτελῆ καὶ κομψὰ κτίρια, τὰ ὅποια δύσκολον καὶ ἐπαχθές ἤθελεν εἶναι νὰ περιγράψωμεν ἐνταῦθα. Εἰς ἐν ἐξ αὐτῶν διεχειρίζετο ἡ δικαιοσύνη, προεδρεύοντας συνήθως αὐτοῦ τοῦ Θεοφίλου. Ἐτερον, καλούμενον ἄγνωστον πόθεν Ἔρως, ἐχρησίμευεν ὡς ὀπλοθήκη. Ἐτερον πάλιν ὠνομάζετο Πορφύρα· διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος ἡ δέσποινα καλοῦσα εἰς αὐτὸ τὰς ἀρχοντίσσας τῆς αὐλῆς, διένειμεν εἰς αὐτάς ἱμάτια πορφυρᾶ καὶ οὕτω καθεξῆς.

Μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς τέχνης τὰ ὅποια τότε κατεσκευάσθησαν κατὰ τὰς ὁδηγίας ἰδίως τοῦ μαθηματικοῦ Λέοντος, δύο χρυσᾶ καὶ διὰ πολυτίμων λίθων κεκοσμημένα μουσικὰ ὄργανα, ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια ἄχρι τοῦδε κατ' ἐξαίρεσιν ὀνομάζονται ὄργανα, καὶ εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὰς δυτικὰς ἐκκλησίας. Τοιαῦτα ὄργανα εἶχον κατασκευασθῇ καὶ πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθὰ ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Τὰ ἔργα ὁμῶς τοῦ Λέοντος διεκρίνοντο αὐτῶν οὐ μόνον διὰ τὴν πολυτέλειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πλειοτέραν τελειότητα μεθ' ἧς ἐφιλοτεχνήθησαν. Ἀξία προσέτι μνείας καὶ μία χρυσῇ πλάτανος, ἣτις ἐνθυμίζει τὴν ἐν τοῖς βασιλείοις τοῦ ἀρχαίου περσικοῦ κράτους πλάτανον (σελ. 86 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐπὶ τῶν κλάδων τῆς πλατάνου ἐκείνης ὑπῆρχον διάφορα πτηνὰ ἐκ βα-

ρυτίμων μὲν μετάλλων καὶ λίθων κατεσκευασμένα, διὰ μηχανῆς δὲ τινος ἀπλοῦντα αἴφνης τὰ πτερὰ καὶ κελαδοῦντα ἐναρμονίως. Ἐν γένει φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐτελειώθη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ μουσική, ἰδίως ἡ ἐκκλησιαστική μουσική. Καὶ πολλὰ μὲν τότε συνετάχθησαν ἐκκλησιαστικαὶ μελωδίαι, πολλοὶ δὲ ἀναφέρονται ἀξιόλογοι περὶ αὐτὰς τεχνῖται, ἐν οἷς ὁ τε Λέων Ε' καὶ αὐτὸς ὁ Θεόφιλος.

Ἐκ πάντων τῶν προεκτεθέντων συναγεται ἀποχρώντως, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθὴ τὰ πολλάκις ὑπὸ τῶν νεωτέρων θρυληθέντα περὶ τε τῆς δεινῆς ἀμαθείας ἣτις ἐπεκράτει δῆθεν ἐπὶ τῶν λεγομένων εἰκονομάχων βασιλέων, καὶ περὶ τῆς χρηματικῆς ἀμυχανίας εἰς ἣν ἐν γένει οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἔτι ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος περιέστησαν ἕνεκα τοῦ πλημμελοῦς αὐτῶν φορολογικοῦ συστήματος. Ἄνδρες οἱοὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς, ὁ Λέων, ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, καὶ ἄλλοι τοὺς ὁποίους κατωτέρω θέλομεν ἀναφέρει μαρτυροῦσιν, ὅτι καὶ ζῆλος οὐ μικρὸς ὑπῆρχε πρὸς τὴν παιδείαν, καὶ διδασκτῆρια δὲν ἔλειπον ὑποθάλλοντα καὶ προάγοντα τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην. Ἐὰν δὲ προσέτι ἀναλογισθῶμεν ὅτι ὁ Θεόφιλος διεξήγαγε διαφόρους πολέμους, ὡς εἶδομεν, καὶ ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' οὐ πολὺ, ὅτι καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν κυβέρνησιν ὑπῆρξε πολυτελής καὶ μεγαλοπρεπής, καὶ ὅτι ἀφοῦ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὠκοδόμησεν ἔργα, κατέλιπεν οὐδὲν ἥττον ἀξιόλογον ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ περίσσευμα, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ πόροι τοῦ κράτους ἐκείνου ἦσαν ἔτι δαφιλεῖς.

Ὁ Θεόφιλος ἤθελε πράξει φρονίμως, ἐὰν ἐξηκολούθει ἔχων μὲν εἰρηνικῶς πρὸς τοὺς μωαμεθανούς, ἀσχολούμενος δὲ περὶ τε τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα ἔργα, καὶ μάλιστα περὶ τὴν τελειοτέραν ῥύθμισιν τῆς τοῦ κράτους διοικήσεως. Ἄλλ' αἱ περιστάσεις παρέσυραν αὐτὸν εἰς νέας ἐχθροπραξίας. Ἐνῷ οἱ ἐν Μελιτινῇ οἰκοῦντες μωαμεθανοὶ δὲν ἔπαυον τὰς περὶ τὰ μεθόρια ἐπιδρομὰς αὐτῶν, ὁ καλίφης Μοτασσεμ διετέλει ἀδιακόπως σχεδὸν περισπώμενος ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων. Ὅθεν ὁ Θεόφιλος ἐνόμισεν ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν νὰ ταπεινώσῃ τοὺς πολεμίους τούτους, καὶ τῷ 836, ἀφοῦ ἐσωφρόνισε τοὺς ἐν Μελιτινῇ, ἐνέβαλε μετὰ ἀνδρῶν δεκακισμυρίων εἰς τὴν Συρίαν αὐτήν, κείρων καὶ πορθῶν τὴν χώραν, προήλασε μέχρι τοῦ Εὐφράτου, ἐκυρίευσεν καὶ ἐλεηλάτησεν τὴν πρωτεύουσάν τῆς Κομμαγηνῆς, τὴν πατρίδα τοῦ Λουκιανοῦ, τὰ Σαμόσατα, κείμενα παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην. ἔπειτα δὲ ἐ-

πολιορκῆσε τὴν Σωζόπετραν, ἐτέραν πόλιν τῆς Κομμαγηνῆς, ἐν ᾗ εἶχε γεννηθῆ ὁ καλῖφης. Τότε ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Μοτασσέμ, ἐν ᾗ οὗτος παραπονοῦμενος διὰ τὰς γενομένας βιαιοπραγίας, παρεκάλει τὸν Θεόφιλον νὰ φεισθῇ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος, καὶ προέτεινε λόγους εἰρήνης. Ἀλλ' ὁ Θεόφιλος περιφρονήσας τὴν αἵτησιν καὶ τὴν πρότασιν, ἐκυρίευσε τὴν Σωζόπετραν, κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἐθανάτωσεν ἢ ἐξηνδραπόδισε τοὺς κατοίκους, καὶ μετὰ ταῦτα διατάξας τὸν στρατὸν νὰ διαχειμάσῃ ὑπὸ τὸν Θεόφοβον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐπέστρεψε μετὰ τοῦ Μιχαήλ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτέλεσεν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ θρίαμβον λαμπρόν. Ἐκεῖ παρέστη ἐποχούμενος μὲν ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ ἵππων λευκῶν, περιβεβλημένος δὲ μανδύαν τῆς τῶν βενέτων μερίδος, ἥτοι πράσινον, καὶ νικήσας ἄρματι, ἔχαιρετίσθη ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιῶντος πλήθους διὰ τοῦ ἐπιφωνήματος· «καλῶς ἦλθες, ἀσύγκριτε φακτοναρῆ!» (ἥτοι σταδιοδρόμε). Ἀλλ' ἐμελλε νὰ πληρώσῃ βαρεῖαν ποινὴν τοῦ ἀγερώχου ὕφους δι' οὗ προσηνέχθη μὲν πρὸς τὸν καλῖφην, ἐπανηγύρισε δὲ τὴν νίκην αὐτοῦ. Ὁ Μοτασσέμ ὤμοσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν γενομένην εἰς αὐτὸν ὕβριν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνεκρότησε δι' ὅλου τοῦ ἔτους 837 στρατὸν, οἷον διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν παρασκευὴν οἱ καλῖφαι δὲν εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευάσει· διότι συνέκειτο ἐκ διακοσίων πεντήκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐν οἷς, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς ἄραβας χρονογράφους, ὑπῆρχον 130,000 ἵππεις. Ἡ στρατολογία αὐτῶν διενηργήθη εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Κοίλην Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην, τὴν Αἴγυπτον, καὶ πρὸς καταρτισμὸν τοῦ πλήθους τούτου ἐδαπανήθησαν δεκαχιζμύρια λίτραι χρυσοῦ, ἥτοι ὑπὲρ τὰ 108 ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τοιαύτην παρασκευάσας δύναμιν ἀπεφάσισε νὰ ἀνταποδώσῃ τὰ ἴσα εἰς τὸν Θεόφιλον, κυριεύων καὶ καταστρέφων τὸ Ἀμόριον, ὅπου ἤξευρε γεννηθέντα τὸν πατέρα τοῦ Θεοφίλου Μιχαήλ. Καὶ ἵνα οἱ στρατιῶται αὐτοῦ καὶ οἱ ἀντίπαλοι συγχρόνως γινώσκωσι, καὶ ἔχωσιν αἰέποτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν κύριον τῆς ἐκστρατείας σκοπὸν, διέταξε νὰ ἐπιγραφῇ ἐπὶ ὅλων τοῦ στρατοῦ τῶν ἀσπίδων ἡ λέξις Ἀμόριον. Ἐνέβαλε δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ 838 ἀπὸ τριῶν σημείων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, δεξιᾷ μὲν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας δι' ἐνὸς τῶν ὑποστρατῆγων, ἀριστερᾷ δὲ ἀπὸ Ταρσοῦ δι' ἐτέρου ὑποστρατῆγου, ὁρμήσας αὐτὸς ἐν τῷ μέσῳ μετὰ τοῦ κυρίου σώματος ἐπὶ Τύανα.

Ὁ Θεόφιλος εἶχε διαφύγει πρὸ μικροῦ δεινόν τινα κίνδυνον. Οἱ Πέρ-

σαι ἐπικούροί του, οἵτινες εἶχον συμποσωθῇ διὰ προσφύγων ἀδιακόπως ἐκ τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους προσερχομένων, εἰς τριάκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν, καὶ ἐστάθμευσον περὶ Σινώπην, ἠθέλησαν, ἐπερειδόμενοι εἰς τὸ πλῆθος αὐτῶν νὰ ἀναγορεύσωσιν ἴδιον βασιλέα, τὸν Θεόφωτον. Ὁ δὲ μένων πιστὸς πρὸς τὸν δεξιωθέντα αὐτὸν καὶ προστατεύσαντα Θεόφιλον, ἀπειποιήθη τὴν πρότασιν, ὑπέμνησεν εἰς τοὺς στασιαστὰς τὰς εὐεργεσίας τοῦ βασιλέως, καὶ συγχρόνως ἀνήγγειλε τὰ πάντα εἰς τοῦτον, παρατηρήσας ὅτι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ παύσῃ τὸ κακὸν εἶναι τὸ νὰ δοθῇ ἀμνηστία εἰς τοὺς ἀμαρτήσαντας. Ὁ Θεόφιλος ἐπέισθη, ἐπέτρεψε συγγνώμην διὰ τὰ γενόμενα, καὶ ἡ στάσις ἐκείνη διελύθη· ἀλλὰ τοῦ λοιποῦ οἱ πρόσφυγες οὗτοι, ἀντὶ νὰ ἀπαρτίζωσι σῶμα ἐν, διενεμήθησαν ἀνὰ διςχιλίους εἰς διάφορα ἰθαγενῆ τοῦ στρατοῦ θέματα, ἐξ οὗ αἱ ἴλαι τοῦ ἐλαφροῦ ἵππικοῦ τῶν σωματῶν τούτων ὠνομάσθησαν *Περσῶν Τοῦρμαι*, διατηρήσασαι τὸν ἐπωνυμίαν ταύτην καὶ ἀφοῦ ἔπαυσαν τοῦ νὰ συγκροτῶνται ἐκ Περσῶν. Μόλις δὲ ῥυθμισθέντος οὕτω τοῦ στρατοῦ, ὡς ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἔμαθεν ὁ Θεόφιλος τὴν μεγάλην τοῦ καλίφου εἰσβολὴν, καὶ ἐννοήσας ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως κατὰ τοσαύτης δυνάμεως, τὸν μὲν στρατηγὸν τῶν ἀνατολικῶν Ἀέτιον διέταξε νὰ καταλάβῃ ἀσφαλεῖς θέσεις περὶ τὰ ὄρη δὲ ὧν ἔμελλε νὰ διέλθῃ τὸ κύριον τῶν πολεμίων σῶμα, μὴ κατερχόμενος εἰς τὴν πεδιάδα, μὴ ἐμπλεκόμενος εἰς μάχην τινὰ πρὸς τὸν καλίφην, καὶ περιοριζόμενος εἰς τὸ νὰ ἐπιτηρῇ αὐτόν· αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ Μανουήλ καὶ τοῦ Θεοφώβου ἐστράτευσεν εἰς τὰ πρὸς βορρᾶν κείμενα ὄρη, ἵνα ἐπιτεθῇ ἐκείθεν κατὰ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ ἐξ Ἀρμενίας ἐμβάλλοντος, καὶ νικήσας, ὡς ἤλπιζε, νὰ στραφῇ πρὸς τὸν καλίφην, παρενοχλῶν αὐτόν κατὰ νότου. Τὸ σχέδιον ἦτο ἄριστα νενοημένον· ἀλλ' ὁ καλίφης, ἐννοήσας αὐτὸ, εἶχεν ἐνισχύσει τοσοῦτον τὸ διὰ τῆς Ἀρμενίας ἐμβαλὼν ἀπόσπασμα, ὥστε ὁ Θεόφιλος καίτοι ἐκθύμως ἀγωνισάμενος περὶ Δασμενδάν, ἢ Τσαμανδόν, (ὅπερ Δαζημόνα καλοῦσιν οἱ χρονογράφοι) δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλλῃ τοὺς πολεμίους, καὶ ἀπεναντίας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Χιλιόκωμον τοῦ Πόντου, οὐ μακρὰν τῆς Ἀμασειας, ὅπου ὁ συγκεντρωθεὶς στρατὸς ἐστερήθη τὸν στρατηγὸν Μανουήλ, ἀποθανόντα ἐκ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἡρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ πολεμήσας εἰς Τσαμανδὸν καὶ ἐπανειλημμένως σώσας κατὰ τὴν μάχην ταύτην τὴν ζωὴν τοῦ βασιλέως.

Οὕτως ἀποτυχόντες τοῦ ἀρχικοῦ βουλευµατος, ὁ Θεόφιλος δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν καταπλημμυρήσαντα τὰ πεδία τῆς μικρᾶς Ἀσίας καλίφην. Καὶ ὅταν μετ' οὐ πολὺ ὁ Μοτασσέμ, ἐνωθεὶς μετὰ τῆς ἀπὸ Ταρσοῦ ἐμβαλοῦσης μοίρας, ἤρχισε τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀμορίου, ὁ βασιλεὺς ἠρέσθη νὰ ἐμβάλῃ φρουρὰς εἰς τὰς παραλίαις πόλεις, καὶ νὰ ἐνισχύσῃ ὅσον ἔνεστι τοὺς προμάχους τοῦ Ἀμορίου, καταλαβὼν ὅπισθεν τῆς πόλεως ταύτης περὶ Δορύλαιον, θέσιν τινὰ ἐπὶ καίρῳ, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ παράσχῃ κατὰ τὰς περιστάσεις ἐπικουρίαν τινὰ εἰς τὸ κινδυνεῦον φρούριον. Τὸ Ἀμόριον, περὶ ὃ ἐμελλε νὰ διεξαχθῇ εἰς τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων μεταξὺ μωαμεθανισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ ἀγῶνων, ἔκειτο εἰς τὸ ἀνατολικώτατον μέρος τῆς Φρυγίας παρὰ τὰ μεθόρια τῆς Γαλατίας, εἰς ἣν καὶ ἀνῆκε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, 47 μίλια πρὸς μεσημβρίαν τῆς Πεσσινοῦντος, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἣτις ἔφερε πρὸς Λαοδίκειαν. Τὰ δὲ ἐρείπια αὐτοῦ ἀναζητοῦνται σήμερον ὑπὸ τῶν τοπογράφων ἢ εἰς Τσακτελοῦ, ἢ εἰς Σεργιαν-Καλέ. Οἱ ἄριστοι τῶν χριστιανῶν εἰσῆλθον εἰς τὸ φρούριον τοῦτο προθύμως, ἵνα ἀναλάβωσι τὴν ἄμυναν. Αὐτὸς ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Ἀέτιος ἐστρατήγει τῆς φρουρᾶς, ἔχων ὑποστρατήγους τὸν Κρατερόν, τὸν Κάλλιστον, τὸν Κύριλλον, τὸν Μελισσηνὸν, ἄνδρας ὀνομαστοὺς ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ. Ἡ πολιορκία ἤρχισε κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ αὐγούστου τοῦ 838· καὶ οἱ μὲν πολιορκούμενοι ἀντέστησαν πεισματωδῶς, ὁ δὲ Θεόφιλος ἐπεχείρει ἀδιακόπως ἐπιθέσεις κατὰ τῶν πολεμίων, οἵτινες κατήντησαν νὰ ἀπολέσωσιν, ὡς βεβαιοῦται, περὶ τὰς 70,000 ἀνδρῶν. Τότε ὁ καλίφης ἐπεχείρησε τὴν ἔφοδον, ἔφοδον φοβεράν, καθ' ἣν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ ἐπάλαισαν μακρῶς τρεῖς ὅλας ἡμέρας ἐπὶ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ τείχους, οἱ δ' ἄραβες ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἀλλ' ὁ Θεόφιλος οὐδεμίαν ἄμεινον ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους συνδρομήν. Τὸ ῥῆγμα ἀπέβη μέγα· αἱ δυνάμεις αὐτῶν ἐξητλήθησαν. Ὅθεν ὁ ἐπίσκοπος καὶ τρεῖς τῶν προκρίτων τῆς πόλεως προσελθόντες εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ καλίφου προέτειναν εἰς αὐτὸν συνθήκας παραδόσεως, ἀλλ' ὁ παρωργισμένος μονάρχης τῶν μωαμεθανῶν ἀπέρριψε πᾶσαν συνθήκην, καὶ ἠτοιμάζετο νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἔφοδον, ὅτε διὰ προδοσίας ξένου τινὸς μισθοφόρου οἱ πολέμιοι εἰσῆλθον ἀμαχητὶ εἰς τὴν πόλιν, διαπράξαντες ἐν τῇ πρώτῃ τῆς ἐκδικήσεως παραφορᾷ σφαγὴν δεινοτάτην. Ποταμοὶ ἀληθεῖς αἱμάτων κατέκλυσαν τὴν δυστυχῆ πόλιν, ὅτε ὁ Μοτασσέμ, θέλων νὰ

διατηρήσῃ καὶ τινα ζωντανὰ μαρτύρια τοῦ κατορθώματος, διέταξε τοὺς νικητὰς νὰ φεισθῶσι τῶν λοιπῶν κατοίκων, καὶ νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὸν ἐξανδραποδισμόν αὐτῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἔβαλε πῦρ εἰς ἅπαντα τὰ κτίρια, καὶ μετέβαλεν εἰς σωρὸν ἐρείπιων τὴν πόλιν ἐκείνην, ἣτις πρὸ μικροῦ ἦτο ἡ ἀκμαιότερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οὕτω δὲ ἐκτελέσας τὸν ἀπαίσιον αὐτοῦ ὄρκον, ἡδύνατο βεβαίως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, ὠφελούμενος ἐκ τῆς καταπλήξεως ἣν ἐπροξένησε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ· ἀλλ' ἠναγκάσθη ἔνεκα νέων ἐμφυλίων διενέξεων αἵτινες ἐξερράγησαν ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Καὶ συναπῆγαγε μὲν 30,000 αἰχμαλώτων, ἐν οἷς τοὺς στρατηγούς Ἀέτιον καὶ Κρατερὸν, ἀλλ' ὁ Θεόφιλος ἔλαβε τοῦλάχιστον καιρὸν νὰ ἀναπνεύσῃ. Ἡ πρώτη αὐτοῦ φροντίς, ἀφοῦ εἶδε τὰς λαμπρὰς ἐλπίδας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀναπτερούμενος ἤρχισε πρὸ τριετίας τὸν ἀγῶνα τοῦτον, τοσοῦτον οἰκτρῶς ματαιωθείσας, ὑπῆρξεν ἡ λύτρωσις τῶν γενναίων ἐκείνων συναγωνιστῶν. Ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψε πρὸς τὸν καλίφην τὸν πατρίκιον Βασίλειον μετὰ διττῆς ἐντολῆς· πρῶτον νὰ προτείνῃ εἰρήνην καὶ δῶρα δαφιλῇ, καὶ αἰχμαλώτους Ἀραβας πολλοὺς ἐπ' ἀνταλλαγῇ ἰδίως τοῦ Ἀετίου, τοῦ ὁποίου τὴν στέρησιν ἡσθάνετο τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ δὲν εἶχε νῦν παρ' ἑαυτῷ τὸν πολῦπειρον Μανουήλ· δεύτερον δὲ, ἐὰν ἀποτύχῃ ἡ ἐπεικὴς αὕτη πρότασις, νὰ παραστήσῃ ἐντόνως τὴν ἀπόφασιν ἣν εἶχεν ὁ βασιλεὺς νὰ ἐξακολουθήσῃ διὰ πάσης θυσίας τὸν πόλεμον. Τῷ ὄντι ὁ Μοτασσεμ εἰς ἀπάντησιν ἀπήτησε χλευαστικῶς τὸν τε Μανουήλ, τὸν ὁποῖον ἔλεγεν αὐτομολήσαντα ἀπὸ τῶν Ἀράβων εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ ἅπαντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρίσκομένους μωαμεθανούς, λέγων ὅτι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρῳ τούτῳ δύναται νὰ ἀπελευθερώσῃ τὸν Ἀέτιον καὶ τοὺς ἄλλους στρατηγούς. Τότε ὁ Βασίλειος ἐνόμισεν ἑαυτὸν δικαιούμενον νὰ ἐγχειρίσῃ αὐτῷ τὴν δευτέραν τοῦ βασιλέως ἀπειλητικὴν ἐπιστολήν, ἡ δ' ἐξ αὐτῆς παροργισθεὶς καλίφης, ἐπέστρεψε πάντα τὰ δῶρα, καὶ οὐδένα ἐπέισθη νὰ ἀκούσῃ περὶ εἰρήνης λόγον. Ἀλλὰ τὸ μωαμεθανικὸν κράτος ἀνεσείετο ὑπὸ ἀνωμαλιῶν ἀδιαλείπτων, ἔνεκα τῶν ὁποίων οὐδεμία ἐγένετο ἐχθροπραξία τῷ 839. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος στρατὸς μωαμεθανικὸς ἐνέβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, οἱ Ἕλληνες αἰχμαλωτεύσαντες τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ, κατέλαβον τὴν περὶ Ἀμανὸν χώραν. Μετὰ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων ταύτην τροπὴν ὁ βασιλεὺς, γινώσκων τὸν Μοτασσεμ ἀπησχολημένον πάντοτε ὄντα ὑπὸ

ἑσωτερικῶν περισπασμῶν, ἔπεμψε νέαν πρεσβείαν ἐπιτραπέισαν ἰδίως τὴν τῶν αἰχμαλώτων ἀνταλλαγὴν. Ἡ πρεσβεία αὕτη ὑπῆρξεν εὐτυχεστέρα τῆς πρώτης· καὶ ἀνταλλαγή μὲν κυρίως εἶπεῖν δὲν ἐγένετο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὸ κοράνιον ἀπαγορεύει τὴν ἀπόδοσιν ἐνὸς πιστοῦ ἀντὶ ἐνὸς ἀπίστου, ἀλλ' ὅμως ἀπελευθερώσαντος τοῦ βασιλέως τοὺς αἰχμαλώτους Ἀραβας, ἀπέλυσε καὶ ὁ Μοτασσέμ διπλάσιον ἀριθμὸν χριστιανῶν, καὶ περιποιηθεὶς τοὺς πρέσβεις συνωμολόγησεν εἰρήνην.

Καὶ νῦν ἐπιχειροῦμεν νὰ ἱστορήσωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἐνεργηθέντα ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ὁ ἀναγνώστης ἡξέυρει τὴν σύγχυσιν ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρήγαγεν ἡ παλίμβουλος καὶ ἀντιφατικὴ διαγωγὴ τοῦ Μιχαήλ Β'. Κατὰ τὰς ἀορίστους αὐτοῦ ἀποφάνσεις καὶ ἐνεργείας, οἱ ἄνθρωποι κατήντησαν νὰ μὴ ἡξέυρωσι τίνες σύνοδοι ἔχουσι κύρος καὶ τίνες οὐ, ἂν ἐπιτρέπεται ἢ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀνάρτησις καὶ προσκύνησις τῶν εἰκόνων· ἐκ δὲ τῆς ἀμφιβολίας ταύτης δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπικρατήσῃ ἀδιάκοπός τις σύγκρουσις μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ὧν ἐκάστη δὲν ἠρκεῖτο νὰ πρεσβεύῃ τὰ ἑαυτῆς, ἀλλ' ἡξίου νὰ ἐπιβάλλῃ ταῦτα εἰς τοὺς ἀντιδοξοῦντας. Καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ὁ ἥλιος τῆς ἀνεξιθρησκείας δὲν εἶχεν ἔτι ἀνατείλει· ὁ κόσμος δὲν εἶχεν ἔτι ἐκπαιδευθῇ ἀποχρώντως ὥστε νὰ ἐννοῇ τὴν εἰρηνικὴν τῶν δογμάτων συμβίωσιν· ἐνὸς δὲν ἐπενέβαιναν ἀνωτέρα τις δυνάμεις, ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν ἦτο ἄφευκτος· ὅθεν ἀπαραίτητον κατέστη νὰ ἐκδοθῇ σαφὴς τις ὁρισμὸς, εἴτε ἀναγνωριζομένης ῥητῶς, εἴτε ῥητῶς ἀπαγορευομένης τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Εἴπομεν δὲ ἤδη καὶ προηγουμένως, ὅτι ὁ Θεόφιλος, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἀσπασθῇ τὴν τελευταίαν ταύτην δοξασίαν. Ἀλλ' εἶναι περίεργον ὅτι καίτοι πρεσβεύων αὐτὴν ἐκ πρώτης νεότητος καὶ ἔχων χαρακτηρὰ ἀπότομον, προέβη οὐδὲν ἥττον περὶ τὴν καθιέρωσιν τοῦ φρονήματος αὐτοῦ μετὰ δισταγμοῦ κατ' ἀρχάς, ὅπως ὅλοι οἱ ὑπέρμαχοι τῆς μεταρρυθμίσεως. Πρὸ πάντων ἠθέλησε νὰ πληροφορηθῇ πόσοι ἦσαν οἱ ὁπαδοὶ ἐκατέρας τῆς μερίδος ἐν τῷ κράτει, καὶ ἐπὶ τούτῳ παρήγγειλε τοὺς εἰσπράκτορας τοῦ κεφαλικοῦ φόρου νὰ ἐρωτῶσιν ἕκαστον φορολογούμενον τί πρεσβεύει ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἀπὸ δὲ τῆς διατάξεως ταύτης προέβη διὰ φυσικοῦ τῶν ἰδεῶν συνδέσμου εἰς ἐτέραν διάταξιν μαρτυροῦσαν ὅτι οὐδὲν καινὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· διότι παρήγγειλε τὰς ἀρχάς νὰ

ἦναι ἐπιεικέστεραι πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐζήτησε νὰ αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς διὰ κυβερνητικῶν ὠφελημάτων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ πείρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ τρόπος οὗτος ἦτο ἀνεπαρκέστατος. Αἱ κυβερνητικαὶ παραχωρήσεις εἰμπορῶν νὰ δελεάσωσιν εὐαρίθμους τινάς ὡς πρὸς τὸ ὅλον πλῆθος τοῦ λαοῦ ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν ἰσχύουσι ποτὲ νὰ μεταβάλωσι τὸ φρόνημα λαοῦ ὁλοκλήρου. Ὅθεν διετίαν μόλις ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως αὐτοῦ, ἦτοι τῷ 832, ὁ Θεόφιλος προέβη καθ' ἓν ἔτι βῆμα, ἀπαγορεύσας διὰ διατάγματος νὰ προστίθεται τὸ ὄνομα ἁγίος εἰς τὰς εἰκόνας, καὶ νὰ ἐπιδεικνύεται ἡ πρὸς αὐτὰς λατρεία διὰ προσκυνήσεων, ἀσπασμῶν καὶ προσαγωγῆς φώτων, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἁγίος εἶναι μόνος ὁ Θεός, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν ἐξαγνίζεται ἀληθῶς, εἰμὴ ὅταν αἴρεται πρὸς τὸ θεῖον καθαρὰ καὶ ἀπηλλαγμένη παντὸς ἐπιγείου θεάματος, πάσης ἐπιγείου παραστάσεως καὶ ἐνεργείας. Συγχρόνως ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι τὰ δόγματα ταῦτα δὲν ἀπέκλειον τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν εὐλάβειαν ἀπῆρχετο καθ' ἑκάστην ἐβδομάδα διὰ τῆς ἀγορᾶς ἔφιππος εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναὸν, ἐτήρει ἀσάλευτον τὴν πίστιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ τὴν Πάναγνον αὐτοῦ μητέρα, καὶ αὐτὸς ἐπ' ἐκκλησίας ἐψαλλεν ᾠσματα ἱερὰ μελωδικά, ὧν πολλὰ ἦσαν ἴδιον αὐτοῦ ἔργον. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ θεωρίαι καὶ διακρίσεις περὶ τῆς γνησίας καὶ ἡλλοιωμένης πίστεως ἦσαν ἀκατάληπτοι εἰς τὸ πλῆθος. Ἀποθανόντος δὲ περὶ τὸ 833 τοῦ πατριάρχου Ἀντωνίου, καὶ χειροτονηθέντος ἀντὶ τούτου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, τοῦ πρὸ μικροῦ τότε ἐκ τῆς πολυθρυλῆτου ἐκείνης πρεσβείας ἀνακαμψαντος, ὁ νέος πατριάρχης κατέπεισε τὸν βασιλέα ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐνισχύσῃσι τὸ δόγμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ σύστημα τοῦ Λέοντος Ε' καὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε'. ὁ δὲ Θεόφιλος, ὑπέκων εἰς τὸν συνήθη αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἡσπάσθη καὶ ἐξετέλεσε μετὰ πολλῆς δριμύτητος τὴν γνώμην ταύτην.

Σύνοδος συνελθοῦσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν ἀνεθεμάτισε τοὺς εἰκονολάτρας. Βασιλικὸν διάταγμα ἀπηγόρευεν ἀπάσας τὰς εἰκόνας ὅσαι ἀνεφέροντο εἰς τὴν θρησκείαν, καὶ διέταξε νὰ ἀφαιρεθῶσι μὲν διὰ τῆς βίας ἀφ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, νὰ ἀντικατασταθῶσι δὲ ἀντ' αὐτῶν ἕτερα κοσμήματα γλυπτὰ ἢ ζωγραφητά. Προέτι παρήγγειλε συγχρόνως οἱ μὲν ἐν ταῖς πόλεσιν καὶ ἐν τοῖς χωρίοις μοναχοὶ νὰ ἐξωσθῶσιν ἀπὸ τὰ μοναστήρια αὐτῶν, τὰ ὅποια ἐμελλον νὰ

χρησιμεύσωσιν εἰς ἑτέρας τοῦ δημοσίου ἀνάγκας, εἰς δὲ τοὺς μοναχοὺς ὅσων τὰ μοναστήρια ἔκειντο ἐκτὸς τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ εἰσοδος εἰς τὰ συνωκισμένα ταῦτα μέρη ἐπὶ ποιναῖς βαρεῖαις. Αἱ διατάξεις αὗται κατέπληξαν τὸ μοναχικὸν τάγμα, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσαν νὰ δαμάσωσιν αὐτό. Μακρὰ πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς, καὶ ὅτι αἱ πολυαριθμοὶ τοῦ ἔθνους τάξεις τῶν ὁποίων προσεβάλλοντο δι' αὐτῶν τὰ συμφέροντα καὶ αἱ δοξααῖαι, κατάρθουν μετὰ τινα χρόνον νὰ κατισχύσωσιν, αἱ μὲν δραστηριώτεραι διὰ τῆς ἀντιστάσεως, αἱ δὲ ἄδρανέστεραι διὰ τῆς ἀπαθείας. Οἱ μοναχοὶ λοιπὸν ἀνέλαβον αὐθις τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὅς τις ἐμελλε νὰ ᾔναι ὁ τελευταῖος· ὁ δὲ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παροξυνόμενος βασιλεὺς ἐπίεσεν αὐτοὺς δεινῶς. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα, οὐδὲ παραδεχόμεθα καθ' ὁλοκληρίαν ὅλας τὰς ἀποδιδομένας εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν χρονογράφων καὶ τῶν συναξαριστῶν βιαιοπραγίας. Ἀλλὰ φαίνεται βέβαιον ὅτι ὁ Θεόφιλος ἐπολιτεύθη κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη τραχύτερον ὅλων τῶν ἄλλων βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὔτε αὐτὸς διέπραξε φόνον τινά, καὶ ὅτι πολλάκις ἡ εὐγένεια τοῦ χαρακτῆρός του ἐμετρίαζε τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐστηρότητα, ὅπως ἐξάγεται ἐκ τινων παραδειγμάτων τὰ ὁποῖα θέλομεν ἀναφέρει, καὶ τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς ἄνδρας ἐπιφανεῖς τῆς ἀντιπάλου μερίδος.

Ὁ Μεθόδιος ἐγεννήθη εἰς Συρακούσας ἐξ εὐπατριδῶν καὶ εἶχεν ἔλθει ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε' εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα λάβῃ αὐτόθι πολιτικὴν ὑπηρεσίαν· ἀλλὰ σχετισθεὶς μετὰ τῶν μοναχῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῶν χρόνων ἐκείνων παρασυρόμενος, ἐπέισθη νὰ μεταβάλλῃ σκοπὸν, νὰ διανείμῃ τὰ πλεῖστα τῶν ὑπαρχόντων εἰς τοὺς πένητας, καὶ νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον. Ὁ Μεθόδιος, ὅς τις μετέπειτα ἐγένετο οἰκουμενικὸς πατριάρχης, εἶχεν οὐ μικρὰν ἐμπειρίαν καὶ δεξιότητα εἰς τὰ πράγματα, καὶ ἐχρησίμευσε πολὺ εἰς τὴν μερίδα εἰς ἣν κατετάχθη, γενόμενος εἰς τῶν κυριωτέρων ἀποστόλων τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἀρχηγῶν, περιελθὼν πολλάκις ὡς τοιοῦτος ἀνατολὴν καὶ δύσιν, καὶ πορευθεὶς ἐπανειλημμένως εἰς Ῥώμην. Ὁ Θεόφιλος, ὅς τις ἐτίμα τὴν δεξιότητα παντοῦ ὅπου καὶ ἂν εὕρισκεν αὐτήν, ἐκάλεσε τὸν ἄνδρα, συνδιελέχθη μετ' αὐτοῦ, ἐπροσπάθησε νὰ τὸν μεταπείσῃ, καὶ συναπῆγάγε μάλιστα μεθ' αὐτοῦ εἰς μίαν τῶν κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατειῶν του. Ἀλλ'

ὁ Μεθόδιος, μὴ δυνάμενος νὰ μετριάσῃ τὸν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ζῆλον ἑαυτοῦ καὶ ἐξακολουθῶν νὰ κατακρίνῃ τὰ ἀποφασισθέντα, καὶ νὰ κατηγῇ πολλοὺς αὐλικούς, παρώργισε τελευταῖον τὸν βασιλέα, ὅστις διέταξε νὰ φυλακισθῇ ἐπὶ ἔτη τινὰ εἰς τὴν νῆσον τοῦ Ἀντιγόνου. Τινὲς τῶν χρονογράφων, ὁ εἰς τοῦ ἑτέρου πλειότερον ἐκτραγωδοῦντες τὰ πράγματα, βεβαιοῦσιν ὅτι κατεκλείσθη αὐτόθι εἰς τάφον στενότατον μετὰ δύο ληστῶν, ὅτι ὑπέστη ἀγωνίαν φοβεράν, ἀποβιώσαντος μὲν τοῦ ἑνὸς τῶν ληστῶν ἐν τῷ μεταξὺ, καταλειφθέντος δὲ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ ἐν τῷ τάφῳ, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἄλλ' ὁ Γενέσιος καὶ ὁ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου γράψας οὐδὲν ἀναφέρουσιν ἐξ ὧν τούτων, τὰ ὅποια καὶ ἐκ τῶν ἐπομένων φαίνονται ἀπίθανα. Ὁ Θεόφιλος, ὅπως οἱ πλεῖστοι τῶν τότε πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, εἶχε πολλήν κλίσιν πρὸς τὰς λεγομένας ἀπορρήτους ἢ ὑπερφυσικὰς ἐπιστήμας, ἀπαντήσας δὲ εἰς μίαν τῶν περὶ τούτων συγγραφῶν χωρίον, τὸ ὅποιον οὔτε ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς, οὔτε ὁ Λέων ὁ Μαθηματικὸς ἠδυνήθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι, καὶ πληροφορηθεὶς τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα ἐμπειρίαν τοῦ Μεθοδίου, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸ βιβλίον. Ὁ δὲ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐξήγησε τὰς ἀμφιβολίας τοῦ βασιλέως ὥστε οὗτος ἐξαγαγὼν αὐτὸν ἐκ τῆς φυλακῆς μετήνεγκεν εἰς τὰ βασίλεια, ὅπου διετέλεσεν ἕκτοτε ὁ Μεθόδιος ἐπιτηρούμενος ἀπλῶς. Πρὸς δύο ὅμως ἄλλους μοναχοὺς ὁ βασιλεὺς προσηnéχθη βιαίτερον. Ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Θεοφάνης ἦσαν ἀδελφοί, Σύριοι τὸ γένος, ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπίτηδες ἐξ Ἱεροσολύμων, ἔτι ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Β', ἵνα στηρίξωσι τὸ δόγμα τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως. Ὁ Θεόφιλος, μαθὼν τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῶν εἰς τὰς νέας περὶ τούτου διατάξεις, δὲν τοὺς ἐτιμώρησεν ἀμέσως, ἀλλ' ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ ἵνα συνδιαλεχθῇ πρὸς αὐτοὺς περὶ πίστεως, καὶ εἰ δυνατόν τοὺς μεταπέισῃ. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὸν βασιλέα καταπολεμοῦντα τὴν τῶν εἰκόνων λατρείαν, ἐτόλμησαν νὰ ὑβρίσωσιν αὐτὸν εἰπόντες· «ἐμφραχθεὶ τὸ στόμα τὸ κατὰ Θεοῦ λαλοῦν ἄνομα.» Ὁ βασιλεὺς ἠνέσχετο καὶ τοῦτο, καὶ τοὺς προσεκάλεσε νὰ φέρωσι τὰς μαρτυρίας τῶν προφητῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων, ὡς ἔλεγον, ἐστήριζον τὴν δοξασίαν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι προσήγαγον ῥῆσιν τινὰ ἐκ τῆς τοῦ Ἡσαΐου προφητείας, ἥτις δὲν εὗρίσκετο εἰς τὴν τοῦ Θεοφίλου ἱερὰν γραφὴν, καὶ ἐβεβαίωσαν ὅτι οὗτος ἐνόθευσε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενον οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ περιελθούσας ἱερὰς βίβλους, τότε μόνον ὁ Θεόφιλος, ἀπο-

βαλὼν τὴν μακροθυμίαν, κατεδίκασεν αὐτοὺς εἰς ποινὴν τῇ ἀληθείᾳ βαρυτάτην· διότι ἀφοῦ ἐτύφθησαν ἐνεκεντήθη, ὡς βεβαιούται, ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν δωδεκάστιχον ἱαμβικὸν ἐπίγραμμα, διαλαμβάνον τὴν αἰτίαν τῆς τιμωρίας, συντεθὲν δὲ, ὡς προστίθεται, ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου αὐτοῦ, καὶ ἔχον ὡς ἑξῆς·

«Πάντων ποθούντων προστρέχειν πρὸς τὴν πόλιν

»ὄπου πάναγγοι τοῦ Θεοῦ λόγου πόδες

»ἔστησαν εἰς σύστημα τῆς οἰκουμένης,

»ῥφθησαν οὗτοι τῷ σεβασμίῳ τόπῳ

»σκεύη πονηρὰ δεισιδαίμονος πλάνης.

»Ἐκεῖσε λοιπὸν πολλὰ ἐξ ἀπιστίας

»πράξαντες αἰσχρὰ δεινὰ δυσσεβοφρόνως,

»ἐκεῖθεν ἠλάθησαν ὡς ἀποστάται·

»πρὸς τὴν πόλιν δὲ τοῦ κράτους πεφευγότες,

»οὐκ ἐξαφῆκαν τὰς ἀθέσμους μωρίας.

»Ὅθεν γραφέντες ὡς κακοῦργοι τὴν θέαν

»Κατακρίνονται καὶ διώκονται πάλιν.»

Τινὲς τῶν χρονογράφων ἐνόησαντες ὅτι τοσοῦτον μακρὸν ἐπίγραμμα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐγκεντηθῇ ἐπὶ μόνου τοῦ μετώπου, βεβαιούσιν ὅτι ἐγρᾶφη ἐπὶ ὅλου τοῦ προσώπου καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους. Τὸ δὲ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐστίχθησαν μὲν τὰ μέτωπα τῶν δύο ἀδελφῶν διὰ τινων λέξεων, ἀναλόγως τῶν γενομένων ἐπὶ Εἰρήνης εἰς τοὺς ὑπερμάχους τῆς μεταρρυθμίσεως ἄρμενίους, βραδύτερον δὲ ἀνεπλάσθη ὅτι ὁλόκληρον ἐνεκεντήθη δωδεκάστιχον. Ὅπως δὴ ποτε μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐξωρίσθησαν εἰς Ἀπάμειαν τῆς Βιθυνίας. Καὶ ὁ μὲν Θεόδωρος ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ, ὁ δὲ Θεοφάνης ἐπιζήσας, ἐχειροτονήθη μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων μητροπολίτης Νικαίας.

Ἄλλ' ὁ Θεόφιλος δὲν εἶχεν ἀντιπράττοντας μόνους τοὺς μοναχοὺς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος· εἶχε καὶ ἄλλους πολεμίους τοὺς ὁποίους δὲν ἤθελε καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ σωφρονίσῃ τοιοῦτοτρόπως. Ἡ πενθερὰ αὐτοῦ Θεοκτίστη, τρέφουσα, ὅπως ὅλαι αἱ γυναῖκες, ἰδιάζουσιν πρὸς τὰς εἰκόνας εὐλάβειαν, ἀπῆλθεν ἐκ τῶν βασιλείων ὅπου οὐδεμίᾳ εἰκὼν ἠδύνατο νὰ ἀναρτηθῇ, καὶ ἔζη εἰς γυναικεῖόν τι μοναστήριον, τὸ ὅποιον παρ' αὐτῆς ἰδρυθὲν ἐκαλεῖτο οἶκος τῶν *Γαστριῶν*. Προσκαλοῦσα δὲ ἐκεῖ τὰς πέντε θυγατέρας τοῦ βασιλέως, Θέκλαν, Ἀναν, Ἀναστασίαν, Μαρίαν καὶ Πουλχερίαν δὲν ἔπαυε προτρέπουσα

καὶ νοθετοῦσα αὐτὰς εἰς τὸ νὰ μείνωσι πισταὶ πρὸς τὰ παρ' αὐτῆς πρεσβευόμενα. Ὁ Θεόφιλος τὴν παρεκάλεσε πολλάκις νὰ ἀπέχη τῆς τοιαύτης κατηχήσεως, ἀρκουμένη εἰς τὸ ὅτι αὐτὴ ἠδύνατο νὰ πολιτεύεται ἐλευθέρως κατὰ τὰς ἰδίας δοξασίας, καὶ ἡ Θεοκτίστη ἐβεβαίωσεν ὅτι δὲν θέλει ἐπεμβῇ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἐγγόνων αὐτῆς, παρήγγειλε δὲ αὐτὰς, ὡσάκις ἐρωτηθῶσιν ὑπὸ τοῦ πατρὸς, νὰ μὴ εἴπωσι ποτὲ τί εἶδον καὶ τί ἤκουσαν παρ' αὐτῇ. Ἄλλ' ἡ νεωτέρα τῶν ἄλλων Πουλχερία, μὴ ἐννοοῦσα ἔτι τὸ σπουδαῖον τοῦ πράγματος, διηγήθη ποτὲ εἰς τὸν πατέρα, μετὰ πολλῆς εὐφροσύνης, τὰς περιποιήσεις τὰς ὁποίας ἐλάβανον εἰς τὸ μοναστήριον, καὶ τὸ πλῆθος τῶν ὀπωρῶν τὰς ὁποίας περιεῖχεν ὁ κῆπος αὐτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι ἡ μάμμη των εἶχεν εἰς τὸ κιβώτιόν της πολλὰ *niria*, καὶ ὅτι ἀφοῦ ἐδίδεν αὐτὰ εἰς τὰς ἐγγόνας νὰ τὰ ἀσπασθῶσι, τὰ ἐπέθετεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν. Ὁ Θεόφιλος τότε ἀπηγόρευσε πᾶσαν σχέσιν μεταξὺ μάμμης καὶ ἐγγόνων, ἡ δὲ Θεοκτίστη ἤρχισεν ἀναφανδὸν ἐλέγχουσα αὐτὸν καὶ σκώπτουσα ἐπὶ τε τοῖς αἰρετικοῖς φρονήμασι, καὶ τοῖς διωγμοῖς τῶν ὁμολογητῶν τῆς πίστεως, καὶ δηλοῦσα τὴν ἔνεκα τούτων κοινὴν δυσἀρέσκειαν.

Ἄλλὰ τὸ δεινότερον ἦτο ὅτι αὐτὴ ἡ βασιλισσα ἐδιχονόει πρὸς τὸν Θεόφιλον περὶ τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, προσκυνοῦσα λαθρα τὰς εἰκόνας. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄγνωστον εἰς τὸν βασιλέα. Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐθίμων τὰ ὁποῖα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία παρέλαβεν ἐκ τῶν Ἀσιανῶν, ἦτο καὶ τὸ ἔθος τοῦ νὰ διατηρῇ γελωτοποιόν, εἰς ὃν ἦτο ἐπιτετραμμένον, χάριν διασκεδάσεως τοῦ βασιλέως νὰ πράττῃ καὶ νὰ λέγῃ, ὅσα οὐδ' οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ὑπουργῶν ἐτέλμων· ἔθος τὸ ὁποῖον, ὡς πολλὰ ἄλλα, παρέλαβον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ τῆς Δύσεως αὐλαί. Ὁ ἐπὶ Θεοφίλου λοιπὸν γελωτοποιὸς καλούμενος Δένδερης, ἀνδράριον παρακεκομμένον, ὡς λέγουσιν οἱ χρονογράφοι, καὶ τοῦ ὁμηρικῆς Θεορίτου διαφέρον κατ' οὐδέν, εἰς πηδῆσας ποτὲ εἰς τὸν κοιτωνίσκον τῆς αὐγούστης Θεοδώρας, κατέλαβεν αὐτὴν ἀσπαζομένην θείας εἰκόνας, καὶ μετὰ σπουδῆς προσάγουσαν αὐτὰς εἰς τὰ ἑαυτῆς ὄμματα. Ὁ Δένδερης πλησιάσας ἠρώτησε θαρρύντως κατὰ τὸ σύνθημα τί εἶναι ἄρα γε αὐτά. Ἡ δὲ «τὰ καλὰ μου» ἀπεκρίθη «νινία, καὶ ἀγαπῶ ταῦτα πολλὰ.» Ὁ βασιλεὺς συνέπεσε νὰ κηθεταὶ τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰς τὴν τράπεζαν, καὶ προσελθόντα μετ' ὀλίγον τὸν Δένδερην,

ἠρώτησε πόθεν ἔρχεται, ὃ δὲ εἶπεν ὅτι ἦτο εἰς τὴν *μάρναν*, ἐννοῶν τὴν Θεοδώραν, καὶ ὅτι εἶδεν αὐτὴν ἐκβάλλουσαν τοῦ προσκεφαλαίου καλὰ *νινία*. Ὁ Θεόφιλος ἤξευρε τί σημαίνουνσι τὰ νινία αὐτὰ, ὅθεν ἀναστάς τῆς τραπέζης ἐπορεύθη πρὸς τὴν βασίλισσαν καὶ ἤλεγξεν αὐτὴν διότι παραβαίνει τὰ καθεστῶτα, γενομένη ἀφορμὴ σκανδάλων καὶ παρεξηγήσεων. Ἡ Θεοδώρα, ἥτις ἠγάπα τὸν Θεόφιλον, καὶ δὲν ἤθελε νὰ τὸν λυπῇ, ἔκρυψε τὸ πρᾶγμα ἀπὸ αὐτὸν, καὶ αὐτοῦ τοῦτο ἐστίν» εἶπεν ἀμέσως «ὦ βασιλεῦ, οὐ τοῦτο, καὶ ὡς ὑπέληφάς συ· τῷ δὲ κατόπτρῳ μου ἤμην ἀτενίζουσα, μετὰ τῶν θεραπαινίδων, καὶ τὰς ἐκεῖσε τικτομένας ἰδὼν ὁ Δένδερικς μορφάς, ἐλθὼν ἀπήγγειλεν ἀφρόνως τῷ βασιλεῖ καὶ δεσπότῃ.» Ἐπειτα δὲ ἐσωρρόνισε τὸν γελωτοποιόν, καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως τὸν ἐδίδαξε νὰ μὴ λέγῃ τι πλέον εἰς τινα περὶ τῶν καλῶν *νινίων* ὥστε ἐρωτήσαντός ποτε αὐτὸν τοῦ Θεοφίλου παρὰ πότον περὶ βασιλίσσης, «εἰ πάλιν ἄρα τὰ καλὰ νινία ἀσπάζεταιται,» ὁ Δένδερικς, ἐνθυμούμενος τὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν ἔλαβε, καὶ ἐπιθεὶς μὲν τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῖς χείλεσι, τῇ δὲ ἀριστερᾷ τῶν ὀπισθεν μερῶν ἐπιλαβόμενος «σίγα» ἀπεκρίθη «σίγα περὶ τῶν νινίων, ὦ βασιλεῦ.»

Καὶ ἐνῷ ὁ Θεόφιλος ἠναγκάζετο οὕτω ἔνεκα τῆς πρὸς τὴν σύζυγον στοργῆς νὰ ἀνέχεται τὴν παράθασιν τῶν παρ' αὐτοῦ διατεταγμένων ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις· ἐνῷ δὲν ἴσχυε νὰ καταβάλλῃ τὴν πεισματώδη ἀντίστασιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· ἐνῷ αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, αἵτινες μόναι ὑπερεμάχουν ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως ἤρχισαν νὰ ἀπαυδῶσιν ἐκ τοῦ μακροῦ, καὶ πολλάκις παλιμβούλου, καὶ πάντοτε ἀτελεσφόρου τούτου ἀγῶνος· ἐνῷ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα τὰ ὁποῖα πρὸ καιροῦ παρεισῆγαγον πολλὰς μεταξὺ τῶν ὑπερμάχων τούτων τῆς μεταρρυθμίσεως διαιρέσεις, ὁσημέραι ἐξησθένιζον τὰς δυνάμεις αὐτῶν· ὁ Θεόφιλος ἔνεκα ἰδιαιτέρων τινῶν οἰκογενειακῶν περιστάσεων, κατέφερε μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ, πληγὴν ἐτι καριωτέραν εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ καὶ τὸ σύστημα. Ὁ Θεόφιλος ἐπεθύμει φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ διατηρήσῃ ὁ οἶκος αὐτοῦ τὴν βασιλείαν· ἀλλ' υἱὸν δὲν ἐγέννησεν εἰμὴ ἐξώρας, τῷ 839, ὅθεν παρέλαβε συμμέτοχον τῆς ἀρχῆς τὴν πρεσβυτάτην θυγατέρα Θέκλαν, ὑπᾶνδρευσε δὲ τὴν προτελευταίαν Μαρίαν, ἣν καὶ ὑπὲρ πάσας τὰς λοιπὰς ἠγάπα πλειότερον, μετὰ καλλίστου τινὸς καὶ γενναίου ἀρμενίου ὀνόματι Ἀλεξίου Μουσελέ, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὗτος θέλει ὑποστηρίξει καὶ τὰ δικαιώματα

τῆς οἰκογενείας, καὶ τὴν μεταρρύθμισιν. Ὁ Ἀλέξιος προαχθεὶς διὰ τοῦ γάμου τούτου εἰς τὸ ὑπατον ἀξίωμα τοῦ Καίσαρος, ἀνεδείχθη ἄξιος τῆς τοιαύτης τύχης διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Θεόφιλος ἀπησχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τοῦ καλὶφου Ἀλ-μαμούν, οἱ Ἀραβες, οἵτινες εἶχον γίνει ἤδη πρό τινων ἐνιαυτῶν κύριοι μέρους τῆς Σικελίας, κατέκτησαν τὴν Μεσσηνίαν καὶ τὸ Πάνορμον, ὅπερ κατέστησαν κύριον αὐτῶν ὁρμητήριον ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ κράτος διετῆρει ἐπὶ μὲν τῆς Σικελίας τὰς Συρακούσας, καὶ ἐπὶ τῆς Ἀπουλίας δὲ πόλεις οὐκ ὀλίγας, ὁ Θεόφιλος ἀπέστειλεν αὐτόθι τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρόν ἵνα σώσῃ, ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ σωθῇ. Τῷ ὄντι ὁ Ἀλέξιος, ὠφελούμενος ἀπὸ τὰς διενέξεις τῶν τε Λομβαρδῶν καὶ τῶν Ἀράβων, ἠὺδοκίμησε πολὺ ἐν τῇ ἀποστολῇ ταύτῃ, ὅτε παρήχθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπόνοιαι κατ' αὐτοῦ, ὅτι μελετᾷ νὰ ἀρπάσῃ τὴν κυριαρχίαν τῶν δυτικωτάτων τούτων ἐπαρχιῶν. Ἀνεκλήθη λοιπὸν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου, καὶ φοβηθεὶς νὰ ἐπιστρέψῃ παρήκουσε, μέχρις οὗ διὰ μεσιτείας τῆς Μαρίας ἀπεστάλῃ εἰς Σικελίαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεόδωρος, ὁ ἐπιλεγόμενος Κρίθινος, κομίζων αὐτῷ ὑπόσχεσιν ἀσουλίας, καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῶν λόγων αὐτὸ τοῦ βασιλέως τὸ φυλακτόν. Δυστυχῶς ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀπεβίωσεν ἡ Μαρία, καὶ ὑπερίσχυσαν αὐθις παρὰ τῷ Θεοφίλῳ οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀλεξίου, οἵτινες ἦσαν πολλοὶ καὶ ἄσπονδοι, ἐνεκα τῆς παραδόξου τοῦ νέου τούτου τύχης. Ἐντεύθεν δὲ ὁ Θεόφιλος περιηργύρωσε μὲν πολυτελῶς τὴν λάρνακα ἐν ἣ κατετέθη ὁ νεκρὸς τῆς Μαρίας καὶ διὰ λελαξυμένων ἐπ' αὐτῇ ἱάμβων ἔδωκε προνόμιον ἀσουλίας εἰς πάντα ὅστις ἐφ' οἰφδῆποτε ἐγκλήματι κατηγορηθεὶς ἤθελε προσφύγει ἐκεῖ, ἐφ' ἐτέρου ὅμως μετεχειρίσθη τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς σύζυγον, ἅμα ἐπιστρέψαντα, ὡς στασιαστὴν, ἐμαστίγωσεν, ἐφυλάκισε, καὶ προσέτι ἐδήμευσεν τὰ κτήματα αὐτοῦ.

Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι νέα ἀπόδειξις τοῦ πόσον παρεφέρετο πολλάκις ὁ Θεόφιλος ἐκ τοῦ ὀξέος αὐτοῦ χαρακτῆρος. Τὰ δὲ ἐπακολουθήσαντα περιστατικὰ μαρτυροῦσιν ὁπόσον ἴσχυε πάντοτε εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἡ φωνὴ τοῦ ἀρχαίου διδασκάλου του καὶ φίλου, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Μετὰ τὰ προεκτεθέντα συμβάντα προσελθόντος τοῦ βασιλέως καθ' ὃ εἶχεν ἔθος εἰς τὴν ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίαν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεόδωρος ὅστις ἐτέλει κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὴν θείαν μυσταγωγίαν, καὶ ἐδυεφόρει διὰ τὴν γενομένην τῶν λόγων αὐτοῦ παραβίασιν, προλαβὼν ἔστη ἔμπροσθεν ἐν μέσῳ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὅτε ὁ Θεό-

φίλος ἐπλησίασεν εἰς τὴν σωλῆαν, ὁ Θεόδωρος ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ· «ἐντεινε καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε· ἔνεκεν τίνος, ὦ βασιλεῦ; » ὁ δὲ βασιλεὺς στραφεὶς πρὸς τὴν παρισταμένην σύγκλητον· «ἐνεκεν ἀληθείας καὶ προφότητος καὶ δικαιοσύνης,» ἀπήντησε. «Καὶ ποία δικαιοσύνη ἐν σοί;» ὑπέλαθεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος, «ὅτι δοὺς ἐνυπόγραφον λόγον Ἀλεξίῳ δι' ἐμοῦ οὐκ ἐφύλαξας τοῦτον;» ὁ δὲ βασιλεὺς παροργισθεὶς ἐξήγαγεν αὐτὸν βιαίως τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ἐξώρισε. Μετ' ὀλίγον ὅμως παραγενομένου τοῦ Θεοφίλου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ δημοσίᾳ ὡσαύτως ἐλέγξαντος αὐτὸν δι' ἀμφοτέρας τὰς πράξεις, ὁ Θεόφιλος ἀνεκάλεσεν ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἐξορίας τὸν ἀρχιεπίσκοπον· καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἐνόμισε τότε ἑαυτὸν ἀνάξιον τῆς ἱερωσύνης δι' ἣν ἔπαθεν ὕβριν, διώρισεν αὐτὸν οἰκονόμον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Συγχρόνως δὲ ἐκβαλὼν τῆς φυλακῆς τὸν Ἀλέξιον ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν περιουσίαν, καὶ ἐν ταύτῳ τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος μὴ θελήσας νὰ δοκιμάσῃ αὐθις τὴν ἄστατον τῆς τύχης εὐνοίαν, δὲν συγκατετέθη νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἡσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον, οἰκοδομήσας, ὡς τότε εἴηστο, ἴδιον ἑαυτῷ μοναστήριον, κατὰ τινὰς μάλιστα δύο.

Ἐν τούτοις ταῦτα πάντα δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ καθησυχάσωσι τὸν Θεόφιλον ὡς πρὸς τὴν τύχην τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 842 νοσήσας βαρέως ἐκ τῆς ἀσθενείας ἐξ ἧς μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπέθανεν, ἔβλεπε μὲν τὸν υἱὸν Μιχαὴλ τριετὴ μόλις ὄντα, ἥξευρε δὲ τὴν σύζυγον καὶ τὴν Θέκλαν ἀφωσιωμένας εἰς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν. Συνεκάλεσε λοιπὸν περὶ τὴν κλίνην αὐτοῦ τὴν τε σύγκλητον καὶ τοὺς ἐν τέλει, καὶ ἡγωνίσθη διὰ φωνῆς ἥτις εἶχεν ἥδη ἐξασθενήσει, νὰ προτρέψῃ αὐτοὺς νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς δύο ἀσυμβίβαστα πράγματα, πιστοὶ εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὸν υἱὸν, πιστοὶ δὲ καὶ εἰς τὴν μεταρρύθμισιν. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα παρ' αὐτῶν ἀπαιτήσας δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιῶν περὶ τῆς τύχης τοῦ ἰδίου παιδός. Ὁ ἐκ Περσίας προσφυγὼν Θεόφοβος, ὃν εἶδομεν συμμετασχόντα ἀπάντων τῶν τοῦ Θεοφίλου πολεμικῶν ἐπιχειρημάτων, εἶχε πρὸ καιροῦ κινήσει τὴν δυσπιστίαν τοῦ βασιλέως, δι' ἣν ἀπελάμβανεν ἀγάπην παρὰ τε τοῖς πολυαριθμοῖς Πέρσαις οἵτινες εἶχον παρακολουθήσει αὐτὸν, καὶ παρὰ τῷ ἰθαγενεῖ στρατῷ. Ὅθεν ἔκτοτε διετέλει περιωρισμένος ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Βουκολέοντος, ὅτε αἴφνης ὁ Θεόφιλος, ἐνῶ ἔπνεε τὰ λοιπὰ, ἐζήτησε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Ἡ διαταγὴ τοῦ βασιλέως ἐξετε-

λέσθη, καὶ ὅτε προσήγαγον τὴν κεφαλὴν ἐκείνην «νῦν γε, εἶπε στεναζας, οὐδὲ σὺ Θεόφοβος, οὐδ' ἐγὼ Θεόφιλος,» καὶ θεὶς τὴν χεῖρα ἐπ' αὐτῆς, ἀπεβίωσε τὴν 20 ἰανουαρίου τοῦ 842.

Οὕτω κατέλυσε τὸν βίον ὁ Θεόφιλος· σὺν αὐτῷ δὲ κατελύθη ὁριστικῶς καὶ ἡ μεταρρύθμισις.

Ἐξηγήσαμεν ἤδη διὰ μακρῶν διατὶ ἀπέτυχε τὸ μέγα τοῦτο ἔργον. Ἀλλ' ὅσῳ καὶ ἂν ἀπέτυχε, κατέλιπεν ἔχνη πολλὰ ἐν τε τῷ πνευματικῷ καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ τοῦ ἔθνους βίῳ, ὡς προῦπεδείξαμεν καὶ ὡς θέλει ἀποδειχθῆ ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν κατὰ τε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ παρόντος τόμου καὶ μάλιστα καθ' ἅπαντα τὸν ἐπόμενον τέταρτον τόμον. Δὲν ἀπέβη λοιπὸν ὅλως ἀτελέσφορον τὸ ἐπιχείρημα· καὶ πλὴν τούτου περιεποίησεν ἐξαιρετον ἱστορικὴν τιμὴν εἰς τὸν μέσον τοῦ ἑλληνισμοῦ αἰῶνα.

Ὁ ἀναγνώστης ἤξεύρει ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς μεταρρυθμίσεως εἶχον προσλάβει σύμμαχον ἐν τῷ ἔργῳ τὸ ὁποῖον διεξῆγον τὴν τολμηροτάτην τῶν παυλιανιτῶν αἵρεσιν διὰ τὴν μέχρι τινὸς συγγένειαν τῶν φρονημάτων αὐτῶν πρὸς τὰ δόγματα τῆς ἐπισήμου μεταρρυθμίσεως. Οἱ δὲ παυλιανῖται εἶναι, κατὰ τὸν Γίββωνα, οἱ μεταδόντες εἰς τὴν Ἑσπερίαν τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς καινοτομίας, ἣτις μετὰ μακροῦς καὶ φονικωτάτους ἀγῶνας ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἐν Γερμανίᾳ, ἐν ταῖς Σκανδιναυϊκαῖς χώραις καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ (σελ. 439—441 τοῦ παρόντος τόμου). Περὶ τῶν παυλιανιτῶν τούτων ἰδοὺ τί λέγει ὁ Μακώλαιϋ, ἀκριβολογήσας πλείοτερον τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος. Οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἔσωζον πάντοτε τὴν ἐξαιρετον εὐφυΐαν καὶ τὸ ζητητικὸν πνεῦμα τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀναγινώσκωσι τὰ τελειότατα τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ ὠμίλουν πάντοτε τὴν ἰσχυροτέραν καὶ εὐκαμπτοτέραν τῶν ἀνθρωπίνων γλώσσων, συνεπήγοντο εἰς τὰς ἀγοράς τῆς Ναρθώννης καὶ τῆς Τολώσσης μετὰ τῶν ἀρωμάτων, τῶν μεταξωτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων τῆς Ἀνατολῆς, θεωρίας τολμηράς καὶ ἀγχίνοας, αἵτινες ἦσαν ὅλως ἄγνωστοι εἰς τοὺς ἀμαθεῖς ἑσπερίους. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ παυλιανικὴ θεολογία, ἐν ἣ πολλὰι δοξασίαι τῶν νεωτέρων καλθινιστῶν ἀνemiγνύοντο μετὰ τῶν δοξασιῶν τῶν πάλαι Μανιχαίων, διεδόθη τάχιστα καθ' ἅπασαν τὴν Προβηγκίαν καὶ τὴν

Λαγγεδόκην. Καὶ τὴν αὐτὴν θεολογίαν διέδωκαν βραδύτερον οἱ παυλιανῖται. κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, εἰς τὴν Βοημίαν.

Τοιουτοτρόπως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων ὁ δαιμονιώτερος τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἱστορικὴ κατάλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως. Θεοδώρα. Μιχαήλ Γ'.

Ἡ Θέκλα, ἣν ὡς εἶδομεν εἶχε παρχλάθει ὁ πατὴρ συμμετόχον τῆς κυβερνήσεως, δὲν διετήρησεν εἰμὴ ψιλὸν τὸ ὄνομα τῆς ἀρχῆς, πᾶσα δὲ ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας, προσλαβούσης συνεπιτρόπους τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Βάρδαν, τὸν μάγιστρον Μανουήλ, θεῖον αὐτῆς ἐκ πατρὸς ὄντα, καὶ τὸν ἀρχαῖον λογοθέτην Θεόκτιστον. Τὶ ἐφρόνει ἡ Θεοδώρα περὶ εἰκόνων ἀνέκαθεν, τὸ γνωρίζομεν ἤδη· καὶ ἐννοεῖται ὅτι ὁ θάνατος τοῦ συζύγου τῆς δὲν ἡλάττωσε τὴν πρὸς αὐτὰς εὐλάβειάν της. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἦτο γυνὴ χρηστὴ, καὶ εἶχε μάλιστα τὸ προτέρημα τῆς οἰκονομίας, διότι ηὔξησεν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεώς της τὸ μέγα χρηματικὸν ἀποταμίευμα ὅπερ ὁ Θεόφιλος κατέλιπεν ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ. Ἀλλ' ὁ χαρακτήρ αὐτῆς ἦτο ἀσθενὴς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδ' ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ της ἠδυνήθη νὰ ἐπενεργήσῃ. Τὸ δὲ θεινότερον, καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίτροποι οὔτε ἐξαίρετόν τινα ἱκανότητα εἶχον οὔτε εὐστάθειαν περὶ τὰς πεποιθήσεις. Εἰς μάλιστα, ὁ ἀδελφός της Βάρδας, ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες μηδεμίαν πρεσβεύοντες ὑγιᾶ ἀρχὴν, σκοπὸν ἄλλον δὲν ἔχουσιν, εἰμὴ νὰ αὐξήσωσι τὴν δύναμιν αὐτῶν διὰ παντός τρόπου. Ἐνῷ δὲ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ κυβερνῆται οἱ κληθέντες νὰ πηδαλιουχίσωσι τὴν τύχην τοῦ κράτους, ἡ ἀναρχία ἡ ἐπικρατήσασα ἐπὶ Μιχαήλ Β' περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, δὲν εἶχε παύσει πολλοῦ γε καὶ δεῖ, διὰ τῶν διατάξεων τοῦ Θεοφίλου· ἰδίως δὲ ἐβλάβη ἐκ τῆς ἀναρχίας ταύτης ἡ μερὶς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ τῶν πολυαρίθμων αὐτῆς ἀντιπάλων εἰμὴ διὰ τῆς περὶ τὰς πεποιθήσεις εὐσταθείας καὶ αὐστηρότητος. Ἀλλὰ περὶ τούτου δέον νὰ προσθέσωμεν ἔτι τινὰ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην τῆς παρούσης ἱστορίας στιγμήν.

Αἱ κοινωνικαὶ μερίδες ἦσαν διηρημέναι περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος, ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς 8. Τὸ μέγα τοῦ λαοῦ πλῆθος ἐνέμενε προσηλωμένον εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ πεποιθήσεις καὶ ἔξεις· ὅλαι αἱ γυναῖκες, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων κοινωνικῶν βαθμίδων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐξηκολούθουν ἀσπαζόμεναι καὶ λατρεύουσαι τὰς εἰκόνας μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου ὅπως πάλαι ποτέ. Τὸ πολυάριθμον καὶ ἰσχυρὸν μοναχικὸν τάγμα, τὸ ὅποῖον αἰέποτε τοσοῦτον ἐκθύμως καὶ πεισματωδῶς ἠγωνίσθη κατὰ πάσης καινοτομίας, δὲν ἔπαυσεν ὑποθάλλον τὰς προλήψεις τῶν δύο ἐκείνων ὁμάδων, αἵτινες βεβαίως περιελάμβανον τὸ ἀσυγκρίτως μεγαλήτερον μέρος τοῦ ἔθνους. Οὔτε ἡ μετριοπάθεια τοῦ Λέοντος Γ', οὔτε ἡ αὐστηρότης τοῦ Κωνσταντίνου Ε', οὔτε ἡ ἀνοχὴ τοῦ Λέοντος Δ', οὔτε ἡ διοικητικὴ ἐμπειρία τοῦ Νικηφόρου, οὔτε ἡ σύνεσις τοῦ Λέοντος Ε', οὔτε ὁ ὀξύς χαρακτήρ τοῦ Θεοφίλου, οὔτε αὐτὴ ἡ ἱερὰ ἐπιτηδειότης, δι' ἧς ἡ Ζ' οἰκουμένη συνόδος ἡρμήνευσε τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ἠδυνήθησαν νὰ τροπολογήσωσι τὰς ἡμαρτημένας τῶν ὀχλῶν ἐκείνων δοξασίας. Ὁ μόνος τρόπος δι' οὗ αἱ δοξασίαι αὗται ἠδύναντο νὰ καθαρισθῶσι, νὰ ὑγιασθῶσι, καὶ ὥντως νὰ ἀγιασθῶσιν ἦτο ἡ τῆς ὀρθῆς παιδείας εἰς τοὺς πολλοὺς διάδοσις· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἡ μεγάλη εὐρωπαϊκὴ μεταρρύθμισις δὲν εὐωδῶθη βραδύτερον εἰμὴ διότι εἶχεν ἤδη τότε εὐρεθῇ ἡ τυπογραφικὴ τέχνη. Ἀφ' ἐτέρου αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, ἐν μέρει ὡς μᾶλλον πεφωτισμέναι, ἐν μέρει ὡς ἐκ τοῦ πρακτικωτέρου βίου ἔνδινηγον, διδασκόμεναι τὰ ἀτοπήματα τὰ ὅποια συνεπήγοντο αἱ ἡμαρτημέναι ἐκεῖναι δοξασίαι, ἐπέμενον φρονοῦσαι ὅσα καὶ ἄλλοτε περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως. Καὶ οὐ μόνον ἐπέμενον φρονοῦσαι τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς κατεῖχον τὰ πλεῖστα ἀξιώματα· διότι ὁ τε πατριαρχικὸς θρόνος καὶ πάντες οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι ἦσαν εἰς χεῖρας αὐτῶν· ἐπλειονοφῆφουν δὲ καὶ ἐν τῇ συγκλήτῳ, καὶ ἐν τῇ ὑπαλληλίᾳ, καὶ ἐν τῷ στρατῷ. Συνέβαινεν ὅμως τότε παρὰ τοῖς ὁπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Ε' καὶ ἔτι μᾶλλον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου ἐπὶ Θεοδώρας, ὅ,τι εἶχε συμβῇ παρ' αὐτοῖς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Δ' ἐπὶ Εὐρήνης. Πολλοὶ δηλαδὴ ἐξ αὐτῶν ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ μακροὶ καὶ ἐπανειληγμένοι ἀγῶνες, οἱ διεξαχθέντες ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀνορθώσεως τῆς γνησίας πίστεως, οὐδὲν ὅλως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους, καὶ ἀντὶ νὰ τονώσωσι

τὰς ἠθικάς, τὰς διανοητικάς καὶ τὰς ὕλικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἀπ' ἐναντίας παρήγαγον νέαν ἀφορμὴν διενέξεων καὶ ἐρίδων, ἤρχισαν νὰ διαστάζωσι περὶ τῆς πρακτικῆς ἀξίας τῶν φρονημάτων αὐτῶν. Καὶ φυσικῶς τῷ λόγῳ ὁ ἐνδοιασμός οὗτος ἀπέβη νῦν πολὺ ἰσχυρότερος ἢ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης· διότι ἐν τῷ μεταξὺ νέαι μὲν ἐγένοντο ἀπόπειραι ὑπὸ βασιλέων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μεγαλοφυῶν, ὅλων δὲ δεξιωτάτων· καὶ ὅμως αἱ νέαι αὗται ἀπόπειραι, αἵτινες διήρκεσαν περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπέβησαν οὐδὲν ἥττον τῶν πρώτων ἀτελέσφοροι.

Ἡ μόνη δύναμις τῆς πολιτείας ἡ παραμείνασα καὶ ἥδη πιστοτέρα πάσης ἄλλης εἰς τὴν μεταρρύθμισιν ἦτο ὁ στρατός. Τὸ πνεῦμα τοῦτο τοῦ στρατοῦ ἐξηγήσαμεν καὶ ἄλλοτε. Ὁ στρατὸς ἐκπροσωπεῖ πάντοτε τὸ πρακτικώτερον μέρος πάσης κοινωνίας, καὶ συναισθάνεται τούτου ἐνεκεν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην κοινωνικὴν τάξιν τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς ἐνεργείας καὶ ἀρετῆς, ἥτις ἦτο τὸ κυριώτατον σύμβολον τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐντεῦθεν τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως ἰσχυσεν αἰετοτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει παρὰ τῷ στρατῷ μᾶλλον, ἢ παρὰ ταῖς ἄλλαις κοινωνικαῖς τάξεσιν. Ὅποιον δὲ ἦτο καὶ ἥδη τὸ πνεῦμα τοῦ στρατοῦ τούτου, ἀπεδείχθη ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου. Ὁ μάγιστρος Μανουὴλ, συγκαλέσας κατὰ τὸν ἱππόδρομον πᾶσαν τὴν αὐτοκρατορικὴν φρουράν, ἐνόμισε καθῆκον νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς στρατιώτας ἐκείνους, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν, τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους ὑποταγήν, ἐπροοιμίασε δὲ τὸν λόγον ὡς ἐξῆς· «Οἶδατε πάντες, ὦ ἄνδρες, ὅποια τὰ πρὸς ὑμᾶς τῆς ἀγάπης γνωρίσματα ἐν τε κηδεμονίαις, ἐν τε προστασίαις φιλόφροσι, συνάμα ταύταις καὶ εὐεργεσίαις, μηδ' ὅλως ἐξισταμένων ἡμῶν. Καὶ διὰ τοῦτο χρεὼν ὑμᾶς ἡμῖν ἀποδοῦναι τὰς ἀντιχάριτας ἐν τε λόγων πειθοῖ καὶ τῶν ἔργων· καὶ ὅπερ ἂν ἡμῖν αἰρετὸν διακρίνεται, τοῦτο ἐλέσθαι σπουδάζοιτε, καὶ ὃ ἐὰν ἀρέσκον κατὰ σπουδὴν καὶ προαίρεσιν, τὸ εὐπειθὲς αὐτῷ μέχρι καὶ κινδύνου παντὸς ἐπιδείξασθαι.» Ὁ στρατὸς ὅστις ἐγίνωσκε τὰς διαθέσεις τῆς Θεοδώρας καὶ τὴν πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν ἀφοσίωσιν τοῦ Μανουὴλ, νομίσας ἐκ τοῦ προοιμίου τούτου ὅτι ὁ μάγιστρος ἐπιζητεῖ τὴν ἰδίαν ἐαυτοῦ εἰς τὸν θρόνον ἀναγόρευσιν, δὲν ἄφησεν αὐτὸν νὰ τελειώσῃ τὸν λόγον, ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἀνευφήμησεν αὐτὸν καὶ ὠρκίσθη ὑπακοὴν εἰς αὐτόν. Ὅτε δὲ ἐκεῖνος νοήσας τὴν παρεξήγησιν, ἀνέκραξε διαρρήδην «Μιχαὴλ τε καὶ Θεοδώρας τὰ ἔτη πρὸς πλεῖστον ὀδεύσειεν,» ὁ Γενέσιος

βεβαιοῖ ὅτι «ἐπλήσθησαν ἀθυμίας καὶ πολυειδοῦς ἐνεπορήθησαν θλίψεως, ἀλλ' ὅμως τὸ προσταγὲν ἐξεπλήρουν.» Ὁ στρατὸς λοιπὸν παρέμενε πιστὸς εἰς τὸ φρόνημα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ὅμως ἔχων πᾶσαν πεποιθήσιν εἰς τὸν μάγιστρον Μανουὴλ ὑπῆκουεν οὐδὲν ἥττον πιστὸς εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ τὰ πνεύματα, ὅτε ἀνέλαβε τὴν κυβερνήσιν τοῦ κράτους ἡ Θεοδώρα μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς συμβούλων. Εἰς τοὺς πολυαριθμοὺς ἀντιπάλους τῆς μεταρρυθμίσεως, εἰς τὴν παραχθεῖσαν μετὰ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς διαίρεσιν ἕνεκα τῶν προειρημένων ἀμφιβολιῶν, προσετέθη ἤδη τὸ γεγονὸς ὅτι τῆς πολιτείας προΐστατο γυνὴ ποθοῦσα τὴν παλινόρθωσιν. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ὁ ἀδελφὸς τῆς βασιλίσσης Βάρδας δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς τὰς εἰκόνας, ἀλλ' ἤθελε νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, καὶ ἐνόει ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο, εἰμὴ διὰ τῶν πολεμίων τῆς μεταρρυθμίσεως, τὸ μὲν διότι ἦσαν ἀσυγκρίτως τῶν ἀντιπάλων πολυαριθμότεροι, τὸ δὲ διότι ἐμελλον νὰ ἀποβῶσιν ἰσχυρότεροι διὰ τῆς προστασίας τῆς βασιλίσσης. Ἐξ ἀρχῆς ἄρα ἀπεφάσισε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς ἀδελφῆς, νὰ ἐνθαρρύνῃ μάλιστα αὐτὴν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν παλαιῶν καθεστώτων, ἐπιφυλαττόμενος νὰ τὴν ὑποσκελίσῃ βραδύτερον, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ κύριον αὐτοῦ βούλευμα. Ὁ Θεόκτιστος καὶ ὁ Μανουὴλ ἦσαν ἄλλοι ἄνθρωποι· ἄνθρωποι ἔντιμοι καὶ χρηστοί, ἀλλὰ παντάπασιν ἀπεστερημένοι τῆς εὐσταθείας τοῦ χαρακτῆρος, τῆς ἀπαραιτήτου εἰς τοιαύτας κρίσιμους περιστάσεις. Ὁ Θεόκτιστος εἶχεν ἀρχίσει πρὸ καιροῦ νὰ διστάζῃ ἂν ἡ μεταρρύθμισις ἦναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῇ πραγματικῶς, καὶ νὰ κατισχύσῃ τοσούτων καὶ τηλικούτων δυσκολιῶν. Αὐτὸς ὁ Θεόφιλος εἶχεν ὑπονοήσῃ, ὡς φαίνεται, τὰς ἀμφιβολίας ταύτας τοῦ λογοθέτου, διότι ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ λόγῳ, ἐξώρκισεν αὐτὸν ἰδίως νὰ μὴ συναινέσῃ εἰς τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν καὶ τὴν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου καθάίρεσιν. Ἐξ ὅλων τῶν ὑπερτάτων τῆς κυβερνήσεως διαχειριστῶν, μόνος ὁ θεῖος τῆς βασιλίσσης Μανουὴλ ἦτο ὁ εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν μεταρρύθμισιν. Δυστυχῶς καὶ εἰς αὐτάς τὰς ἀνωτάτας τῆς τότε κοινωνίας τάξεις, οὔτε ἡ παιδεία, οὔτε ἡ πείρα ἰσχυρὸν νὰ ἐκρίζωσιν πολλὰς προλήψεις τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἐθήλαζον, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τοῦ γάλακτος τῶν μητέρων αὐτῶν, ἐνστερνίζοντο διὰ τῆς πρώτης ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον παρ' αὐτῶν τούτων τῶν μητέρων,

καὶ ἀνέπνεον διὰ τῆς ἀτμοσφαίρας ὑπὸ τῆς ὁποίας περιεστοιχίζοντο καθ' ὅλον τὸν βίον. Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου, ἐνόσησεν ὁ Μανουὴλ βαρέως, οἱ δὲ ἐπισκεφθέντες αὐτὸν μοναχοὶ τοῦ Στουδίου τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι δὲν θέλει ἀναρρώσει εἰμὴ ἐὰν τάξῃ τῷ Θεῷ τὴν τῶν εἰκόνων ἀνόρθωσιν. Ὁ Μανουὴλ ἔταξε τὸ ζητούμενον, καὶ ἅμα ἀναλαβὼν ἐκ τῆς νόσου, ἐνόμισε καθήκόν του νὰ ἐκτελέσῃ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν. Ὁμοφροσύνη λοιπὸν ἐπεκράτησε μεταξὺ ὅλων τῶν ἀνθρώπων οἵτινες εἶχον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὴν τύχην τοῦ κράτους, περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν. Ἄμα δὲ ἀποφασίσαντες τοῦτο ἀέλαβον τὸν ἔργον, καὶ ἐπηρειζόμενοι μὲν ἐπὶ τε τῆς μεγάλης πλειονοψηφίας τοῦ ἔθνους καὶ ἐπὶ τοῦ ἰσχυροῦ μοναχικοῦ τάγματος, ὠφελούμενοι δὲ ἐκ τῶν διαιρέσεων ὅσαι ἐνεφώλευον παρὰ τοῖς ὁπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐξετέλεσαν τὸ βούλευμα μετὰ παραδόξου ταχύτητος καὶ εὐκολίας. Ἡ ταχύτης καὶ ἡ εὐκολία αὕτη παραβαλλομένη πρὸς τὰς πολυειδεῖς δυσχερείας ὅσας ἀπῆντησε πρὸ 60 ἐτῶν ἡ Εἰρήνη, προσεπιμαρτυροῦσιν ὅποσον ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἶχεν ὠριμάσει τὸ πνεῦμα τῆς ἀνορθώσεως τῶν ἀρχαίων καθεστώτων. Ὁ στρατὸς ὅστις τοσοῦτον ἀντέστη ἄλλοτε εἰς τὴν Εἰρήνην, ὑπῆρξεν ἤδη εὐπειθέστερος, τὸ μὲν διὰ τὴν ἀπεριόριστον ἐπιρροὴν ἣν εἶχεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ μάγιστρος Μανουὴλ, τὸ δὲ διότι παρειεφφρησαν βεβαίως καὶ ἐν αὐτῷ δισταγμοὶ τινες ἀνάλογοι τῶν παραχθέντων παρὰ τοῖς ἄλλοις ὁπαδοῖς τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἡ ἀσθένεια καὶ ἡ ἀνάρρωσις τοῦ Μανουὴλ συνέβη ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου, διότι πάντα τὰ πρὸς ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων ἐνηργήθησαν, καὶ αὕτη ἡ πρώτη ἐορτὴ τῆς ὀρθοδοξίας ἐτελέσθη, ἐντὸς ἐνὸς μηνὸς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως. Ὁ Μανουὴλ, ἅμα ἀναλαβὼν, συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ Θεοκτίστου οἵτινες ἦσαν πρὸ καιροῦ πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν καθαίρεσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπῆλθε πρὸς τὴν βασιλίσσαν Θεοδώραν καὶ παρέστησεν αὐτῇ ὅτι ἡ κοινὴ εὐχὴ ὅλων τῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ αἱ ἱερὰ εἰκόνες. Πρὶν ἢ πράξῃ τὸ διάβημα τοῦτο ὁ Μανουὴλ εἶχε προσλάβει συνεργούς τοῦ πράγματος τὴν τε μητέρα τῆς Θεοδώρας καὶ τὰς ἀδελφὰς αὐτῆς. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἡ Θεοδώρα, καὶ τοὶ προσωπικῶς εὐλαβουμένη τὰς εἰκόνας, ἐδίσταζε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνόρθωσιν αὐτῶν, εἴτε διότι οἱ ὁπαδοὶ τῆς

μεταρρυθμίσεως ἦσαν ἔτι ἰσχυροὶ καὶ πολυάριθμοι, εἴτε διότι δὲν ἤθελε νὰ προσβάλῃ τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, πρὸς ὃν ἔσωζε πάντοτε πολλὴν ἀγάπην. Καίτοι δὲ οἱ χρονογράφοι διαφοροτρόπως ἐκθέτουσι τὴν ἀπάντησιν αὐτῆς πρὸς τοὺς συνεπιτρόπους, παρ' ὅλοις ὅμως ὑποφαίνεται ὁ ἐνδοιασμὸς ἐκεῖνος τῆς βασιλίσσης. Τῷ ὄντι ὁ Ἰωσήφ Γενέσιος, πρὸς ὃν συμφωνοῦσιν ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Σκυλίτζης, βεβαιοῖ ὅτι ἀντέλεξεν ἐπὶ μικρὸν, «εἴτε διὰ τὴν τοῦ τηλικούτου μετάθεσιν πράγματος, εἴτε διὰ φιλανδρίαν ἵσως παράλογον, προτιμωμένη τοῦ Θεοῦ τὰ ἀνθρώπινα.» Εἶπε δὲ πρὸς τὸν Μανουὴλ ὅτι «ὁ ἐμὸς ἀνὴρ καὶ βασιλεὺς μακαρίτης σοφίας ἀρκούντως ἐξείχετο, καὶ οὐδὲν τῶν δεόντων αὐτῷ ἐλελήθει· καὶ πῶς τῶν ἐκεῖνου διαταγμάτων ἀμνημονεύσαντες εἰς ἑτέραν διαγωγὴν ἐκτραπήμεν;» Τότε ἠπέλησεν αὐτὴν ὁ Μανουὴλ ὅτι «εἵπερ τῶν εἰκόνων μὴ φροντίσεως ἀναμορφῆς τε καὶ προσκυνήσεως, ἑτέρως τὰ τῆς εὐνοίας ἢ αὐτῆς τῆς βασιλείας, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, διατεθῆσεται.» ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν εἶπεν ὅτι, ἐὰν δὲν τὸ πράξῃ αὐτὴ, θέλουσι τὸ πράξει ἄλλοι, δι' ὃ ἐκπλαγεῖσα κατὰ τὸ φαινόμενον ἢ βασίλισσα, ἀληθῶς δὲ καὶ μάλα χαρεῖσα ἐνέδωκεν εἰς τὴν πρότασιν, καὶ ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσῃ αὐτήν, διατάξασα νὰ παρασκευασθῶσιν ἀμέσως τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, καὶ ἰδίως διὰ προσηκούσης συζητήσεως νὰ ὁρισθῶσι τὰ ἀναγκαῖα διατάγματα. Κατὰ δὲ τὴν ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου γραφεῖσαν χρονογραφίαν, πρὸς ἣν συμφωνοῦσιν ὁ Συμεὼν ὁ λογοθέτης, καὶ ὁ Λέων ὁ Γραμματικὸς, ἡ Θεοδώρα, ἀκούσασα τὴν πρότασιν τῶν ἐπιτρόπων, «τοῦτο, ἀπεκρίθη, καὶ δι' ἐπιθυμίας ἦγον αἰεὶ, καὶ μελετῶσα διέλειπον οὐδαμῶς· ἀλλ' ἡ τῶν πολλῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐν τέλει τῇ τοιαύτῃ προσανακειμένων αἰρέσει πληθὺς ἐκώλυε ἄχρι τῆς σήμερον, οὐχ ἥττον δὲ καὶ οἱ τῆς ἐκκλησίας ὑπερμαχοῦντες μητροπολῖται, καὶ μάλιστα ὁ πατριάρχης...» Ἐκεῖνος δὲ ἀντεῖπε· «καὶ τί γοῦν οὕτω, δέσποινα, φρονούσάν σε καὶ βουλευομένην τὰ κάλλιστα, τὸ καλῶν ἐστὶν μὴ καὶ εἰς ἔργον ταῦτα ἀχθῆναι, καὶ τὴν πάνδημον ταύτην κελεῦσαι εἰς πέρας ἔλθειν ἑορτήν;» Μεθ' ὃ ἡ βασίλισσα διέταξε νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ περαιτέρω. Ὅπως δὴποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ βασίλισσα ἐνέδωκε. Τὸ δὲ κείμενον τῶν πρὸ μικροῦ παρατεθέντων χρονογράφων εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁμολογεῖ ἅπαντα τὸν ἀνώτερον κλῆρον ὑπερμαχοῦντα ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ὅτι πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ γίνῃ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν προαποφα-

σισθέντων ἦτο ἡ ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσις τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, διότι οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, γινώσκοντες κάλλιστα τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ ἀνδρὸς, δὲν ἐπίστευον ποτὲ ὅτι θέλει πεισθῆ νὰ μεταβάλλῃ γνώμην ἐπὶ ζητήματος τὸ ὁποῖον λόγῳ καὶ ἔργῳ ἐπρέσβευε δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνόησαν τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βίαν, καὶ διέταξαν ἓνα τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ὀνόματι Κωνσταντῖνον (τὸν πατέρα τοῦ πατρικίου Θωμᾶ, τοῦ μετὰ ταῦτα λογοθέτου τοῦ δρόμου γενομένου) νὰ μεταβῇ μετὰ ἰσχυροῦ ἀποσπάσματος εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἵνα διακοινώσῃ εἰς τὸν Ἰωάννην τὰ ἀποφασισθέντα. Ὁ πατριάρχης ἤξευρε πρὸ ἡμερῶν τὰ παρασκευαζόμενα· ἤξευρεν ὅτι ὁ γνωστός ἤδη εἰς ἡμᾶς Μεθόδιος καὶ πλείστοι ἄλλοι μοναχοὶ, περιστοιχίζοντες τὴν βασίλισσαν, εἶχον κατακυριεύσει τὸ πνεῦμα αὐτῆς· ἤξευρε τὴν ἀπιστίαν τοῦ Βάρδα, τὴν παλιμβουλίαν τοῦ Θεοκτίστου, τὰς προλήψεις τοῦ Μανουήλ· εἶχε μάθει τὴν σκηνὴν τὴν συμβᾶσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ βλέπων τὸν κίνδυνον τὸν ἀπειλοῦντα τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἀναμορφώσεως ὑπὲρ οὗ τοσοῦτον ἠθλησεν, ἀναλογιζόμενος δὲ τὰ ἀποτελέσματα ὅσα ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἡ κατὰλυσις τῆς μεταρρυθμίσεως, εἶχε περιέλθει εἰς ἀθυμίαν πολλήν, εἰ καὶ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπέβαλε τὰς ἀκραδάντους αὐτοῦ πεποιθήσεις. Ἦτο δὲ κατακεκλιμένος ἐπὶ σκίμποδος ἐντὸς μιᾶς τῶν μεγάλων τοῦ πατριαρχείου αἰθουσῶν, ὅτε εἰσῆλθεν ὁ ἀξιωματικὸς Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐδήλωσεν αὐτῷ διὰ βραχέων, κατ' ἀνωτέραν διαταγὴν, ὅτι πολλοὶ πολλαχόθεν συνελθόντες μοναχοὶ καὶ εὐλαβεῖς ἄνδρες ἀπηύθυναν πρὸς τὴν βασιλείαν δέησιν ἵνα διατάξῃ τὴν τῶν πανσέπτων εἰκόνων ἀναστήλωσιν. Ἐὰν λοιπὸν συμφωνῇ εἰς τοῦτο, ἡ ἐκκλησία θέλει ἀναλάβει τὸν ἀρχαῖον αὐτῆς κόσμον. Εἰ δὲ διστάζῃ καὶ ἀντιλέγῃ, δέον νὰ μεταβῇ εἰς τὰ ἐκτὸς τῆς πόλεως κτήματα αὐτοῦ, μέχρις οὗ συνέλθῃ σύλλογος τῶν ἁγίων πατέρων καὶ συσκεφθεῖς μετ' αὐτοῦ, μεταπείσῃ αὐτὸν κακῶς λέγοντα καὶ φρονούντα. Ἡ παραγγελία αὕτη καὶ ὁ αὐθάδης τρόπος καθ' ὃν ἐξετελέσθη, δὲν ἐθορύβησαν τὸν γενναῖον ἄνδρα, ὅστις ἀπήντησεν ἀταράχως ὅτι θέλει σκεφθῇ περὶ τούτου· ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχων διαταγὴν νὰ λάβῃ διὰ παντὸς τρόπου ἢ τὴν συναίνεσιν τοῦ πατριάρχου πρὸς συγκρότησιν συνόδου, ἢ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, καὶ βλέπων αὐτὸν μὴ θέλοντα νὰ συναινέσῃ οὔτε εἰς τὸ ἓν οὔτε εἰς τὸ ἄλλο, ἐτόλμησε νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα

εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκκλησίας, ὅστις φαίνεται ἀντίστη καὶ ἐπληγώθη ἐν τῇ βιαιοπραγίᾳ ταύτῃ. Ἡ περὶ τοῦτου ἀγγελία διαδοθεῖσα ἐν ἀκαρεῖ εἰς τὴν πόλιν, ἐτάραξε τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἤκουον θρυλούμενον ὅτι ἐνεργεῖται τι, ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἀκριβῶς τί τρέχει. Καθὼς δὲ συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ πιστεύσωσι τὰ χεῖριστα, καὶ ἐπίστευσαν τῷ ὄντι ὅτι ἡ βασιλισσα διέταξε νὰ σφάξωσι τὸν πατριάρχην, ὥστε ἐδέησε νὰ ἀποσταλῇ αὐτὸς ὁ Βάρδας, ἵνα προλάβῃ δεινότεραν τινὰ διατάραξιν. Ὁ Βάρδας προσελθὼν εἰς τὸ πατριαρχεῖον κατέπεισε τὸ συρρεῦσαν περὶ αὐτὸ πλῆθος, ὅτι ὁ Ἰωάννης ἵνα κινήσῃ τὸν ἔλεον ἐπλήγωσεν αὐτὸς ἑαυτὸν, ὅπερ μεταβαῖνον ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, κατήντησε νὰ μεταβληθῇ εἰς φήμην, ὅτι ὁ πατριάρχης ἠθέλησε νὰ γίνῃ αὐτόχειρ. Τότε μετεκομίσθη ἐκτὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ κτῆμα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ᾧμα συνεκλήθησαν ὅλοι οἱ φίλοι τῶν εἰκόνων εἰς σύνοδον, τῆς ὁποίας δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς τὰ πρακτικὰ, ἥτις ὅμως, ἐκ τῶν ὀλίγων ὅσα περὶ αὐτῆς γνωρίζομεν καὶ εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, δὲν ὑπῆρξε πολὺ τακτικὴ. Ἐν πρώτοις οὐ μόνον ὑπὸ πατριάρχου δὲν προεδρεύετο, ἀλλὰ συνῆλθεν εἰς τὸ κατὰστημα τοῦ λογοθέτου παρὰ πάντα τὰ εἰθισμένα· διότι αἱ σύνοδοι συνήρχοντο ἢ ἐν ἐκκλησίᾳ τινί, ἢ ἐν τῷ πατριαρχείῳ, ἢ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἱερῷ οἰκοδομῇματι. Πλὴν τούτου, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐκ τῆς ὁμολογίας τῆς βασιλίσσης ὅτι ὅλος ὁ ἀνώτερος κληρὸς ἐπρέσβευε τὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, ὀλίγιστοι πιθανῶς ἐπίσκοποι προσεκλήθησαν εἰς τὸ συνέδριον τοῦτο. Δὲν λέγομεν οὐδεὶς, διότι ὑπῆρξαν βεβαίως τινὲς πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοκτίστου, ἵνα μὴ ἀπολέσωσι τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν· ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι δὲν ἦσαν πολλοί, ὡς δηλοῦται προσέτι ἐκ τῆς πληθύος τῶν μοναχῶν τῶν προχειρισθέντων μετ' ὀλίγον εἰς διαφόρους ἐπισκοπὰς. Ἡ σύνοδος λοιπὸν αὕτη συνεκρογήθη κυρίως ἐκ τῶν πεισματωδῶν τούτων πολεμίων τῆς μεταρρυθμίσεως, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοὺς εὐαρίθμους παλιμβουλήσαντας ἀρχιερεῖς ἠνώρθωσαν μὲν τὸ κύρος τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, καθήρσαν δὲ καὶ ἀνεθεμάτισαν τὸν πατριάρχην Ἰωάννην καὶ πάντας τοὺς ὁμόφρονας αὐτῷ, ἐχειροτόνησαν δ' ἅντ' αὐτοῦ τὸν Μεθόδιον, καὶ παρέδωκαν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων εἰς ὑποψηφίους ἐκ τοῦ τάγματος αὐτῶν ληφθέντας. Συνέβη δὲ ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ γεγονός τι χαρακτηριστικώτατον τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τὰς ὁποίας εἶχον οἱ ἀντίπαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ βασιλισσα ἐ-

πεθύμει οὐ μόνον νὰ ἐξαιρέσῃ τὸν Θεόφιλον τοῦ ἀναθεματισμοῦ ὃν ἐψήφισεν ἡ σύνοδος κατὰ τῶν ὁπωσδήποτε συμπραξάντων εἰς τὴν καθαίρεισιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ ῥητὴν ὑπὲρ αὐτοῦ νὰ ἐπιτύχῃ συγγνώμην τε καὶ συγχώρησιν καὶ ἀμνηστειὰν παρὰ Θεοῦ τῆς τοιαύτης διαμαρτίας. "Οθεν ἀπήτησε τοῦτο παρὰ τῆς συνόδου ὡς προσωπικὴν χάριν καὶ ἀνταπόδοσιν τῶν ὅσα αὕτη ἐπραξεν, ἀπειλήσασα, ὥς εἰ μὴ τοῦτο γένηται, οὔτ' ἐμὲ σχοίητε ἐπακολουθοῦσαν ὑμῖν, οὔτε τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων προσκύνησιν καὶ ἀνάρρησιν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀγάληψιν.» Ἡ πρότασις αὕτη ἦτο καθ' ἑαυτὴν ἀρκετὰ παράδοξος, ἰδίως διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπειλήν· ἀλλὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ὑπῆρξαν, εἰ δυνατόν, ἔτι παραδοξότερα. Οἱ περὶ τὸν Μεθόδιον ἀπήντησαν ὅτι ἐπεθύμουν πολὺ νὰ ἀποδείξωσι τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὴν βασιλίссαν, ἀλλ' ὅτι ἔχουσι μὲν τὸ δικαίωμα νὰ συγχωρῶσι ζῶντας, καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς ἀποθανόντας ὅταν τὰ σφάλματα αὐτῶν ἦναι μικρὰ, καὶ ἐπῆλθε μετάνοια ἕνεκεν αὐτῶν, ἡ ἐξουσία τῶν ὁμῶς δὲν προβαίνει μέχρι τοῦ νὰ διαλύσῃ τὰς εὐθύνas τῶν ἀνθρώπων ὅσοι μετέστησαν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου μετὰ τῶν πονηρῶν ἐλπίδων, καὶ φέροντες πρόδηλον τὴν κατάνγνωσιν. Τότε ἡ δέσποινα δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ διαβεβαιώσῃ ἐνόρκως τὸν ἱερὸν ἐκείνον θίασον, ὅτι ὁ Θεόφιλος ἀκούων αὐτὴν κατολοφυρομένην διὰ τὰς συμφορὰς ὅσας ἐπήγαγε καὶ ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἡ αἵρεσις, μετεμελήθη μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου, καὶ ζητήσας τὰς εἰκόνας κατησπάσατο αὐτάς ζεοῦση ψυχῇ. "Οτι τοῦτο ποτὲ δὲν ἐγένετο, εἶναι ἀναμφισβήτητον· διότι ἀπ' ἐναντίας εἶδομεν τὸν Θεόφιλον ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τοῦ θανάτου συνιστῶντα εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν τὴν διατήρησιν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ Θεοδώρα ὡς παροῦσα ἤξευρε τοῦτο κάλλιστα· οὐδὲν ἦττον δὲ ἐγνώριζον τοῦτο καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἐν τῇ συνόδῳ παρευρεθέντων, ἐξαιρέτως δὲ ὁ λογοθέτης Θεόκτιστος, παρὰ τῷ ὁποίῳ συνεδρίαζεν ἡ σύνοδος, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Θεόφιλος εἶχεν ἀπευθύνει τοὺς τελευταίους ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως λόγους. Καὶ ὁμῶς τοσοῦτον παράδοξοι ἦσαν αἱ θρησκευτικαὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἰδέαι, ὥστε ἡ μὲν Θεοδώρα δὲν ἐδίστασε νὰ ψευσθῇ ἐν γνώσει, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν συγγνώμην τοῦ συζύγου, ἡ δὲ σύνοδος δὲν ἐδίστασεν ὡσαύτως, ἐν γνώσει τοῦ ψεύδους, νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν αἰτουμένην συγγνώμην, καὶ νὰ δώσῃ μάλιστα εἰς τὴν δέσποιναν ἐγγράφως τὴν περὶ τούτου διαβεβαίωσιν.

Τούτων γενομένων, ἐπεκύρωσεν ἡ βασιλίссa πάντα τὰ ὑπὸ τῆς

συνόδου ἀποφασισθέντα, ἐχειροτονήθη ὁ Μεθόδιος οἰκουμενικός πατριάρχης, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ τελεσθῇ κατὰ τὴν προεγγίζουσαν πρώτην κυριακὴν τῶν νηστειῶν, ἥτις συνέπεσε κατὰ τὸ ἔτος 842 τῇ 19 φεβρουαρίου, πανηγυρὶς εἰς τιμὴν τῆς ψηφισθείσης ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων. Ἡ περιγραφὴ τῆς τότε κατὰ πρῶτον τελεσθείσης ταύτης πανηγύρεως σώζεται παρ' ἀνωνύμου τινὸς χρονογράφου, ἔχουσα ὡς ἐξῆς· «Ἐμήνυσε (Θεοδώρα) τῷ ἁγιωτάτῳ πατριάρχῃ Μεθοδίῳ τοῦ δηλοποιῆσαι καὶ ἐπισυναῖξαι πάντα ἄνθρωπον ὀρθόδοξον ἀπὸ τε μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων, ἡγουμένων, κληρικῶν καὶ κοσμικῶν, ὡς ἂν παραγένωνται ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ μετὰ τιμίων σταυρῶν καὶ ἁγίων εἰκόνων τῇ πρώτῃ κυριακῇ τῶν ἁγίων νηστειῶν. Καὶ τούτων πάντων γενομένων, καὶ ἀναριθμήτου πλήθους συνταχθέντος ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, παραγίνεται δὲ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ μετὰ τῆς ἁγίας καὶ ὀρθοδόξου αὐτοῦ μητρὸς καὶ πάσης τῆς συγκλήτου, ἀνὰ κηρὸν βασιλικὸν εἰς ἕκαστος αὐτῶν βαστάζων. Καὶ ἐνωθέντες τῷ ἁγιωτάτῳ πατριάρχῃ, καὶ ὁμοῦ μετὰ λιτῆς ἀπάραντες ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου μετὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ, καὶ τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου, κατῆλθον λιτανεύοντες μέχρι τῶν βασιλικῶν πυλῶν τῶν λεγομένων Κτεναρίων. Καὶ δὴ καὶ ἐκτενοῦς εὐχῆς γενομένης καὶ μετὰ κατανύξεως καὶ δακρύων πολλῶν καὶ στεναγμῶν τὸ «κύριε ἐλέησον,» εἰπόντων, ὑπέστρεψαν ἐν τῷ ἁγίῳ ναῷ μετὰ χαρᾶς πολλῆς καὶ λαμπρότητος τὴν θείαν μυστικὴν λειτουργίαν ἐκτελέσοντες. Καὶ οὕτως ἀναστηλώθησαν αἱ ἅγιοι καὶ σεπταὶ εἰκόνες ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ ναῷ τοῦ τιμᾶσθαι καὶ σέβεσθαι καὶ προσκυνεῖσθαι ὑπὸ πάντων τῶν πιστῶν. Οἱ οὖν εὐσεβῶς κρατοῦντες μετὰ τοῦ σεβασμίου καὶ ἁγιωτάτου πατριάρχου Μεθοδίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μητροπολιτῶν καὶ ὁσίων ἀσκητῶν τὸ τηνικαῦτα ἐθέσπισαν, τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἁγίαν καὶ σεβασμίαν ἑορτὴν ταύτην ἐτησίως λαμπρῶς ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῇ πρώτῃ κυριακῇ τῶν ἁγίων νηστειῶν, ἥτις καὶ μέχρι τῆς δεῦρο ἑορτάζεται.» Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἑορτάζεται τῷ ὄντι μέχρι τῆς σήμερον παρ' ὅλοις τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν πρώτην κυριακὴν τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς. Σημειωτέον ὅμως ὅτι μικρὸν ἀπὸ τῆς πρώτης ιδρύσεως αὐτῆς προσέλαβε χαρακτῆρα πολὺ γενικώτερον καὶ σπουδαιότερον, τὸν χαρακτῆρα πανηγύρεως τελουμένης ἔνεκα τοῦ θριάμβου τῆς ὀρθῆς πίστεως κατὰ πάσης ἐν γένει αἰρέ-

σεως. Τούτου δὲ ἔνεκα ἐκλήθη *παρήγουρις τῆς ὀρθοδοξίας*, καὶ ἀποτελεῖ μίαν τῶν κυριωτάτων ἐορτῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τοιοιουτρόπως κατελύθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις, διότι οὐ μόνον ἀνεστηλώθησαν αἱ εἰκόνες εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ εἰς πάντα τὰ δημόσια μέρη, ἀλλ' ἀποκατεστάθησαν καὶ τὰ καταργηθέντα μοναστήρια, τὸ δὲ μοναχικὸν τάγμα ἔσχυσε πάλιν, κατ' ἀρχὰς μάλιστα, ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει. Ἡ θρασύτης αὐτοῦ δὲν ἐσέβετο οὐδ' αὐτὴν τὴν βασιλείαν. Τῇ 19 φεβρουαρίου 842 μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς πρώτης ἐορτῆς τῆς ὀρθοδοξίας, ἡ Θεοδώρα εἶχε καλέσει εἰς μέγα γεῦμα τὸν Μεθόδιον καὶ ἅπαντα τὸν ἀνώτατον τῆς πρωτευούσης κλῆρον, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας Θεοφάνης, εἰς τῶν δύο ἐκείνων ἀδελφῶν μοναχῶν, ὧν τὸ μέτωπον εἶχε στιχθῆ, ὡς προείπομεν, ἐπὶ Θεοφίλου. Ὁ διορισμὸς τοῦ Θεοφάνους εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Νικαίας εἶχεν ἀπαντήσῃ δυσκολίας τινὰς διὰ τὸν λόγον ὅτι νομίσθη ἄτοπον νὰ ἀποδοθῇ τηλικαῦτον ἀξίωμα εἰς μοναχὸν ἀμαθῆ καὶ μέχρι χθὲς πλάνητα διατελέσαντα. Ἀλλ' ἡ βασίλισσα ἐπέμεινε κυρίως ἔνεκα τοῦ τεκμηρίου ὅπερ ἔφερεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ, καὶ ὁ Θεοφάνης ἀνεδείχθη οὕτω εἰς τῶν ὑπάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν. Οὐδ' ἠρκέσθη ἡ Θεοδώρα εἰς τὸ ἐξαίρετον ἐκεῖνο δεῖγμα τῆς εὐνοίας, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ μεγάλου περὶ οὗ ὁ λόγος συμποσίου, ἀτενίσασα τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοφάνους καὶ θέλουσα νὰ περιποιηθῇ αὐτὸν εἶπεν, ὅτι θαυμάζει τὴν καρτερίαν μεθ' ἧς ὑπέστη τὸ πάθημα, καὶ οἰκτεῖρει τὴν πρὸς αὐτὸν σκληρότητα τοῦ δράσαντος. Ὁ δ' ἀναιδῆς μοναχὸς, λησμονῶν τὴν εὐγνωμοσύνην ἣν ὤφειλε πρὸς τὴν βασίλισσαν διὰ τὴν προστασίαν ἧς ἠξιώθη παρ' αὐτῆς ἀνέκαθεν, καὶ τοὺς ἐπεικειῖς λόγους οὓς αὕτη ἐξήνεγκεν, ἐτόλμησε νὰ ἀποκριθῇ ὅτι αὐπὲρ ταύτης τῆς γραφῆς μάλα τρανῶς ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ ἀδεκάστῳ δικαστηρίῳ διαδικάσομαι σὺν τῷ ἀνδρί σου καὶ βασιλεῖ. » Ἡ δυστυχὴς βασίλισσα, ἥτις πρὸ ἐνὸς μόλις μηνὸς εἶχε στερηθῇ τὸν σύζυγόν της, ἥτις ἡγάπα αὐτὸν περιπαθῶς, ἥτις ἔπραξεν ὅ,τι ἡδύνατο ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ, καὶ ἐνόμισεν ὅτι ἀπήλλαξε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ παντὸς κινδύνου διὰ τῆς ἀπονεμηθείσης ὑπὸ τῆς συνόδου ἀμνηστείας, ἀκούσασα αἰφνης τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἀγρίου ἐκείνου μοναχοῦ, ἐταράχθη, ἐδάκρυσε, καὶ ἐγερθεῖσα ἐκ τῆς τραπέζης, τί σημαίνουναι λοιπὸν, ἠρώτησεν, αἱ δοθεῖσαι εἰς αὐτὴν ἔγγραφοι

ὁμολογίαι, ὅτε οὐ μόνον δι' αὐτῶν δὲν λογίζεται συγχωρηθεῖς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀγῶνας ἐνώπιον τῆς θείας δίκης ἐγκαλεῖται καὶ ἐνάγεται; Ἐννοεῖται ὅτι συγχρόνως ἠγέρθησαν καὶ πάντες οἱ παρακαθήμενοι, ὁ δὲ πατριάρχης Μεθόδιος, ὅστις ὡς ἄνθρωπος λαβὼν ἀνωτέραν ἀνατροφὴν ἠσθάνθη τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος, καὶ ἤξευρε προσέτι ὅτι διὰ μόνης τῆς ἰσχυρᾶς προστασίας τῆς βασιλίσσης ἡδύνατο νὰ ἐλπίσῃ νίκην ὀριστικὴν κατὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἔσπευσε νὰ ἀνακράξῃ· αὐῷ, βασιλεία, οὐ, ἀλλ' ἐξεῖ βεβαίως τὰ ἡμέτερα, τῆς ὀλιγωρίας τούτων λογιζομένης οὐδέν.» Καὶ κατηνύασθη οὕτω ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἀλλὰ τὰ τῆς ἐκκλησίας δὲν παρέμειναν ἀκύμαντα, ὡς ἀξιοῖ ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονογραφία, πολλοῦ γε καὶ δεῖ.

Τὰ ἄγρια τῶν μοναχῶν πάθη τὰ ὅποια δὲν εὐλαβοῦντο οὐδ' αὐτὴν τὴν τοσοῦτον εὐεργετήσαν αὐτοὺς βασιλίσσαν, ἐπεχείρησαν διωγμὸν δεινότατον κατὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως. Πρῶτον αὐτῶν θῦμα ἐγένετο ὁ περιφανὴς ἀνὴρ ὅστις μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Ὁ Ἰωάννης, ἀπαχθεὶς ἀπὸ τῶν κτημάτων αὐτοῦ εἰς μονὴν τινα, κειμένην πλησίον τοῦ λιμένος τῆς πόλεως, ἐξωρίσθη ἔπειτα εἰς χώρας ἀπωτέρας· ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖ παρέμεινεν ἀνενόχλητος. Οἱ ἀμείλιχοι αὐτοῦ ἀντίπαλοι, συκοφαντήσαντες τὸν ἄνδρα, ὅτι δῆθεν ἐξώρυξε τοὺς ὀφθαλμοὺς μιᾶς εἰκόνας, καὶ ἐπιλαβόμενοι τῆς γελοίας ταύτης προφάσεως, κατ' ἄλλους μὲν ἀνταπέδωκαν αὐτῷ τὰ ἴσα, τυφλώσαντες τὸν ἄνθρωπον, κατ' ἄλλους περιωρίσθησαν νὰ μαστιγώσωσιν αὐτὸν διὰ διακοσίων πληγῶν, ὅσαι οὐδέποτε εἰς τοὺς χειρίστους τῶν κακούργων ἐπεβλήθησαν. Διακόσαι πληγαὶ κατενεχθεῖσαι εἰς τὸν σοφώτερον καὶ χρηστότερον τῶν ἀνθρώπων τῶν χρόνων τούτων, τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος καρπὸς τῆς εἰς τὰ πράγματα ἐπανόδου τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· καὶ τοῦτον παρηκολούθησαν ἀνάλογοι ἄλλοι. Ὁ πολυμαθὴς ἱεράρχης Θεσσαλονίκης, Λέων ὁ μαθηματικὸς, ὅστις ἦτο ἐν τῶν ἀγλαϊσμάτων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καθήρεθη, διορισθέντος ἀντ' αὐτοῦ ἀθηναίου τινὸς Βασιλείου, ἐπισκόπου Κρήτης ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι διατελέσαντος. Εἶδομεν δὲ ὁποίου φυράματος ἄνθρωπος ἦτο ὁ προχειρισθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας Θεοφάνης. Ὁ Μεθόδιος ἦτο ἄνθρωπος ὁπωςοῦν μετριοπαθὴς, καὶ καθήρει μὲν τοὺς ἐπιμένοντας εἰς τὸ δόγμα αὐτῶν ὁπαδούς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀπεδέχετο ὅμως μέχρι τινὸς τοὺς μετανοοῦντας. Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτου

περιῆλθεν, ὅπως πρότερον ὁ Ταράσιος καὶ ὁ Νικηφόρος, εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς μᾶλλον ἄδυσωπῆτους τῶν μοναχῶν. Ἐντεῦθεν αἱ ἀντιφατικαὶ περὶ τούτου εἰδήσεις. Τὴν μετριοπάθειαν τοῦ πατριάρχου ὑποδεικνύει ὁ βιογράφος τοῦ ἀναχωρητοῦ Ἰωαννικίου. Ὁ δὲ Νικήτας Δαβίδ, ὁ βιογραφήσας τὸν μετ' οὐ πολὺ πατριαρχεύσαντα καὶ πρὸς τοὺς μοναχοὺς ἐνδοτικώτερον ἀναδειχθέντα Ἰγνάτιον, παρίστησι δεινὴν τὴν ἐκ τῶν ποικίλων ἐκείνων δοξασιῶν καὶ συμφερόντων ἐπελθοῦσαν ἀναστάτῳσιν. «Καθαίρει δὲ πάντας καὶ κατασπᾶ τῶν ἐκκλησιῶν, λέγει περὶ Μεθοδίου ὁ Νικήτας, ὅσοι τῷ μύσει τῆς αἱρέσεως ὑπήχθησαν, ἀνίστησι δὲ ἐκκλησίαν καινὴν, ἱερεῖς τε καὶ ἀρχιερεῖς ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῆς κατ' αὐτὸν ὀρθοδόξου πίστεως προεχειρίσατο.» Αὐτὸς τοῦ Μεθοδίου ὁ βιογράφος ὁμολογεῖ τὸν οὐ καθήκοντα ζῆλον τοῦ πατριάρχου, καὶ βεβαίῳ προσέτι ὅτι πολλοὶ τῶν παρ' αὐτοῦ χειροτονηθέντων ἀνεδείχθησαν ἀνάξιοι τοῦ βαθμοῦ εἰς ὃν προήχθησαν, καὶ ὅτι ἐπειδὴ πολλοὶ ὀρθόδοξοι ὑπέβαλον περὶ τούτου παραστάσεις, οἱ τοιοῦτοι ἐτιμωρήθησαν ὅπως εἶχον τιμωρηθῆ οἱ τῆς μεταρρυθμίσεως ὅπαδοί. «Καὶ καθαίρουνται καὶ ἀφανίζονται οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι καὶ τὸ σχίσμα μεῖζον.» Τὸ δὲ πάντων περιεργότερον εἶναι ὅτι οἱ λοιποὶ χρονογράφοι, ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ αὐτῶν, οὐδεμίαν λέξιν ἀναφέρουσι περὶ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀναρχίας, ἣν εἰσέγαγεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ θρίαμβος τῶν μοναχῶν.

Ἡ Ἀρά γε τούτων τέχνασμα ἦτο καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ τοῦ Μεθοδίου σκευωρηθεῖσα συκοφαντία; Τῷ ὄντι μικρὸν μετὰ τὴν ἀνίδρυσίν του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Μεθόδιος κατηγορήθη ὑπὸ γυναικὸς τινος ὅτι ἐζήτησε νὰ ἐπιβουλευθῇ τὴν τιμὴν αὐτῆς. ἦτο δὲ ἡ γυνὴ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γνωστὴ ὁμολογουμένως τῷ πατριάρχῃ καὶ ἔχουσα φιλικὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτῆς Μητροφάνης ἀνεδείχθη βραδύτερον ἀρχιερεὺς Σμύρνης. Ἡ κατηγορία αὕτη ἐτάραξε φυσικῶς τῷ λόγῳ τὰ πνεύματα. Ὅθεν οἱ ἐπίτροποι τῆς ἀρχῆς ἀπελθόντες μετὰ τῶν συγκλητικῶν εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἀνεκοίνωσαν τῷ ἱεράρχῃ τὴν ὑπόθεσιν, κατηφιῶντες καὶ ζητοῦντες ἐξηγήσεις. Ἀλλ' ὁ Μεθόδιος δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ καταστήσῃ πρόδηλον τὸ ἄνυπόστατον τῆς κατηγορίας δι' ἀποδείξεώς τινος, ἣν οἱ χρονογράφοι ἱστοροῦσιν ἐν ἐκτάσει, ἡ δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων αἰδήμονεστέρα ἱστορία δὲν τολμᾷ νὰ ἀναφέρῃ. Οὕτω ὅμως ἀποτυχούσης τῆς κατὰ τοῦ πατριάρχου σκευωρίας, ἐνομίσθη πρόσφορος ἡ περίστασις νὰ ἐνο-

χαποισθῶσι τοῦλάχιστον οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως· ὅθεν ἡ γυνὴ ἠπειλήθη ὅτι θέλει καθυποβληθῆ εἰς βασανιστήρια, ἐὰν δὲν ὁμολογήσῃ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ αὐτὴ, ὑπείκουσα εἰς τὸ ἀκαταμάχητον τοῦτο ἐπιχείρημα, ἐβεβαίωσεν ὅτι παρεκινήθη νὰ συκοφαντήσῃ τὸν ἱερὸν ἄνδρα ὑπὸ τῶν πολεμίων τοῦ καθεστῶτος δόγματος. Τότε συνελήφθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν καὶ κατεδικάσθησαν ἐφ' ὅρου ζωῆς εἰς τὴν παράδοξον ποινὴν, νὰ προπορεύωνται τῆς κατ' ἔτος τελουμένης εἰς μνήμην τῆς τῶν εἰκόνων ἀναστηλώσεως λιτανείας κρατοῦντες λαμπάδας εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ἀκούοντες ἀντηχοῦν τὸ ἀνάθεμα κατὰ τῶν φρονούντων ὅσα αὐτοὶ ἐφρόνουν περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος.

Ἄλλοι δὲ ἑτεροδοξοῦντες ἔπαθον πολὺ χείρονα. Οἱ περὶ τὴν Θεοδώραν δὲν ἐνόμισαν φαίνεται συνετὸν νὰ ἐπιχειρήσωσι διωγμὸν τινα κατὰ τῶν Παυλιανιτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε' μετῴκισεν ἐκ Συρίας καὶ Ἀρμενίας εἰς Θράκην, ὡς προμάχους τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους κατὰ τῶν Βουλγάρων. Οἱ Βούλγαροι ἦσαν πάντοτε ἐπικίνδυνοι, ὁ δὲ ἡγεμὼν αὐτῶν Βόγορις εἶχεν ἐσχάτως ἀπαιτήσῃ τὴν ἐπανάληψιν τῆς πληρωμῆς τοῦ ἀρχαίου φόρου. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀξιώσεως ταύτης διὰ τὴν σταθερότητα ἣν εἵδειν ὁ Μανουήλ, καὶ διότι δὲν εἶχεν ἐκλείψει ἡ ἀνάμνησις τῆς συμφορᾶς ἣν ἔπαθον οἱ Βούλγαροι ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε'. Ὅθεν ἀνενεώθη ἡ ἐκεχειρία, καὶ συνεφωνήθη ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἔκπαλαι παρ' ἑκατέρῳ τῷ μέρει ὑπαρχόντων αἰχμαλώτων. Ἀντηλλάγησαν δὲ τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις μία ἀδελφὴ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων πρὸ καιροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς χριστιανὴ ἀνατραφεῖσα, καὶ ὁ μοναχὸς Θεόδωρος ὁ Κουφαρᾶς, ὅστις ὡσαύτως πρὸ καιροῦ αἰχμάλωτος ἐν Βουλγαρίᾳ διατελὼν, εἶχεν ἰσχύσει πολὺ παρὰ τῷ ἡγεμόνι τῆς χώρας ἐκείνης, καὶ ἐκμάθει ἐντελῶς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν· ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τὴν μετ' οὐ πολὺ παρὰ τούτων παραδοχὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἴσχυον νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ κράτος ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους, ἐὰν οἱ Παυλιανῖται κατατρεχόμενοι ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν Βουλγάρων. Τούτου ἕνεκα ἡ κυβερνήσις τῆς Θεοδώρας ἀπέσχεν ἀπὸ πάσης βίας κατὰ τῶν ἄκρων τούτων τῆς μεταρρυθμίσεως ὀπαδῶν, ἐλπίζουσα ἴσως προσέτι ὅτι, καθ' ὃ περιεστοιχισμένοι ὑπὸ πολυαριθμῶν κατοίκων, πρεσβευόντων ἕτερα δόγματα, καὶ διατελοῦντες ἐξ ἀνάγκης

κης εἰς ἀδιαλείπτους πρὸς αὐτοὺς σχέσεις, καὶ ὑπέικοντες εἰς τὴν ποικίλην ἐπίδρασιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, θέλουσιν οἴκοθεν κατὰ μικρὸν προσέλθει εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὀρθοδοξίας. Δυστυχῶς ἡ κυβέρνησις τῆς Θεοδώρας δὲν προσήνεχθη μετὰ τῆς αὐτῆς συνέσεως πρὸς τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πολυαρίθμους τῆς αὐτῆς αἰρέσεως ὁπαδούς. Ἰνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς φοβερᾶς καταδρομῆς ἣν κατὰ τούτων ἐπεχείρησεν, ἀρκεῖ νὰ παραθῶμεν ἐνταῦθα τὰς ὀλίγας λέξεις, ὅσας ἀναφέρει περὶ τούτου ἡ ἐκ προστάγματος τοῦ Πορφυρογεννήτου συνταχθεῖσα χρονογραφία. Κατ' αὐτὴν ἡ βασίλισσα ἀγαλλομένη δι' ὅσα ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀκαὶ οἷον τρόπαια ἐπιθεῖναι μείζω δι' ἐφέσεως ἔχουσα, καὶ τοὺς κατὰ τὴν ἀνατολὴν παυλικιανοὺς ἐπειρᾶτο μετάγειν, ὡς βούλοιτο, πρὸς εὐσέβειαν, ἢ ἐξαίρειν καὶ ἀπ' ἀνθρώπων ποιεῖν, ὃ καὶ πολλῶν κακῶν τὴν ἡμετέραν ἐνέπλησεν. Ἡ μὲν γὰρ πέμψασά τινὰς τῶν ἐπ' ἐξουσίας (ὁ τοῦ Ἀργυροῦ καὶ ὁ τοῦ Δουκὸς καὶ ὁ Σουδάλης οἱ ἀποσταλέντες ἐλέγοντο), τοὺς μὲν ξύλῳ ἀνῆρτων, τοὺς δὲ ξίφει παρεδίδουν, τοὺς δὲ τῷ τῆς θαλάσσης βυθῷ. Ὡσεὶ δέκα μυριάδες ὁ οὕτως ἀπολλύμενος ἡριθμεῖτο λαὸς, καὶ ἡ ὑπαρξὶς αὐτῶν τῷ βασιλικῷ ταμείῳ ἤγετο καὶ εἰσεκομίζετο. » Ἐκατὸν λοιπὸν χιλιάδες ψυχαὶ ἐγένοντο ἐν μόνῃ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ θύματα τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἄκρας μεταρρυθμίσεως. Καὶ οἱ χρονογράφοι, οἵτινες ἐμαίνοντο διὰ τὴν τιμωρίαν ἣν ὑπέστησαν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' καὶ ἐπὶ Θεοφίλου ὀλίγοι τινὲς μοναχοί, καὶ αὐτοὶ ὡς ὕβρισταὶ μᾶλλον τῆς βασιλείας καὶ συνωμόται κατὰ τῶν καθεστώτων ἢ ἐνεκα τοῦ δόγματος αὐτῶν οἱ χρονογράφοι, οἵτινες ἐν τῇ ἀγανακτῆσει αὐτῶν διὰ τὰς εὐαρίθμους ταύτας πράξεις, ἀνέπλαττον τότε καὶ ἄλλας ἀνυπάρχτους κατηγορίας κατὰ τε τῶν δύο εἰρημένων βασιλέων, καὶ κατ' αὐτῶν ἐκείνων ὅσοι ἐμολογουμένως οὐδένα διέπραξαν θάνατον, οἱ αὐτοὶ χρονογράφοι μετὰ πολλῆς ψυχρότητος καὶ ἀδιαφορίας ἀναφέρουσι τὴν ἀνασκολόπισιν, τὴν κατατομίαν, τὸν καταποντισμὸν δέκα μυριάδων ἀνθρώπων, καὶ τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ κακουργία αὕτη δὲν ἐμελλε νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος. Οἱ Παυλιανῖται ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι καὶ μάχιμοι. Ἀπελπισθέντες, ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ Καρθέα, ἀξιωματικοῦ ἐγκρίτου παρὰ τῷ ἀνατολικῷ στρατῷ, καὶ τάχιστα συμποσωθέντες εἰς πεντακισχιλίους ἄνδρας, κατέφυγον πρὸς τοὺς Ἀραβίας τῆς Μελιτηνῆς. Ἐκεῖ εὗρον πολλὴν δεξιῶσιν· ἔκτισαν κατ' ἀρχὰς κώ-

μας, καὶ μετ' ὀλίγον πολλαπλασιασθέντες δι' ἀδιαλείπτων προσφύγων, ῥοδόδησαν μεταξὺ Σεβαστῆς καὶ Τραπεζοῦντος, πόλιν μεγάλην, τὴν Τεφρικὴν, καὶ ἐπεχείρησαν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμον μακρὸν καὶ ἐναγώνιον, διαρκέσαντα περὶ τὰ ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα ἔτη, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς πρώτας περιπετίας θέλομεν ἀναφέρει ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ. Ὡστε δίκαιον εἶχεν ἡ πρὸ μικροῦ παρατεθεῖσα χρονογραφία, λέγουσα ὅτι τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο τῆς Θεοδώρας «πολλῶν κακῶν τὴν ἡμετέραν ἐνέπλησεν.» Ἡ ἀφροσύνη τῶν κυβερνήσεων τιμωρεῖται πάντοτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ ἡ σύνεσις πάντοτε ἀνταμείβεται. Ὅ,τι ἀπέφυγεν ἡ Θεοδώρα ἐν τῇ Θράκῃ, ἠδύνατο νὰ τὸ ἀποφύγῃ καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Παρασυρθεῖσα δὲ ὑπὸ κακῶς νενοημένου θρησκευτικοῦ ζήλου, ἐξέθηκεν ἑαυτὴν, ἢ μᾶλλον ἐξέθηκε τὸν χριστιανισμόν τῆς Ἀνατολῆς εἰς δεινοτάτας συμφοράς.

Καὶ τοιαῦτα μὲν ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐπήγαγεν ἡ κατάλυσις τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Δὲν γνωρίζομεν τι ἀπεφασίσθη ἀμέσως τότε περὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς θεσμῶν, τῶν γεωργικῶν, τῶν ἀστικῶν, τῶν οἰκονομικῶν. Ῥητὴ καὶ ἐπίσημος αὐτῶν κατάργησις δὲν φαίνεται γενομένη εἰμὴ μετὰ τινος ἐνιαυτοῦς, ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης. Ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς *Ἐπαγωγῆς* (σελ. 559) τῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου, ἡ δυναστεία αὕτη λέγει ὅτι «τὰς ἐπὶ ἐναντιώσει τοῦ θεοῦ δόγματος καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν σωστικῶν νόμων, παρὰ τῶν Ἰσαύρων φληναφίας ἐκτεθείσας, πάντῃ ἀποβαλομένη καὶ ἀπορρίψασα» συνέταξε τοὺς νέους αὐτῆς νόμους. Τῷ ὄντι ὁ *Γεωργικὸς νόμος* τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν περιελήφθη παντάπασιν ἐντὸς τῶν *Βασιλικῶν* (ἥτοι τοῦ μεγάλου κώδικος τῆς μακεδονικῆς δυναστείας), τὰ ὁποῖα τάνάπαλιν ἐδημοσίευσαν αὐθις τὰς περὶ *ἐναπογράφων* διατάξεις τοῦ ἰουστινιανείου δικαίου, ὃ ἐστὶν ἔθεσαν πάλιν εἰς ἐνέργειαν τὸν ὑπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως καταργηθέντα θεσμόν τῆς δουλοπαροικίας. Πρὸς τούτοις τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον καθυποβληθῆ ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικῶν εἰς τὰς κοινὰς τῶν φόρων ὑποχρεώσεις, καὶ τῶν ὁποίων οὐκ ὀλίγα, ἀφαιρεθέντα τότε ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων, κατελέχθησαν μεταξὺ τῶν δημοσίων, νῦν ἀνέκτησαν τὸ ἀρχαῖον προνόμιον, μὴ ὑποβαλλόμενα εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἑγγεῖον φόρον· διὰ ποικίλων δὲ διατάξεων ἀπηγο-

ρεύθη ἡ ἐκλαΐκευσις αὐτῶν. Ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἀναφέρομεν τὸ ἄρθρον ιά, τοῦ τίτλου δεκάτου τῆς *Ἐπαραγωγῆς*, τὸ ὁποῖον ῥητῶς ἐλεγεν· «ἐπειδὴ ἐγνώμεν παρὰ τινων γίνεσθαι ἐκποιήσεις μοναστηρίων ἐπὶ τὸ ταῦτα ἀπὸ ἱερατικοῦ σχήματος εἰς ἰδιωτικὴν διαγωγὴν μετασχηματίζεσθαι, καὶ τοῦτο πᾶσι τρόποις κωλύομεν· εἰ δέ τι τοιοῦτον γένόμενον εὑρεθῇ, ὁ κχτὰ τόπον ἐπίσκοπος τὸ μοναστήριον εἰς τὸ ἀρχαῖον σχῆμα ἐπαναγέτω.» Ὡσαύτως ὅλαι αἱ ἀγαθαὶ περὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων διατάξεις τῆς *Ἐκλογῆς* κατηργήθησαν ὑπὸ τῶν νόμων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Οὕτως ἐν τῷ *Προχείρῳ*, ἐν τοῖς *Βασιλικοῖς* καὶ ἐν τῇ *Ἐπαραγωγῇ* περιελήφθησαν αὐθις αἱ σκανδαλωδῶς ἐκκολύνουσαι τὰ διαζύγια διατάξεις τοῦ ἰουστινιανείου δικαίου. Οὕτω παρομοίως ἐπὶ τῆς γαμικῆς περιουσίας, ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν, ἀντὶ τοῦ συστήματος τῆς *Ἐκλογῆς*, ἀντεισήγαγε τὸ ἰουστινιανέιον δίκαιον εἴτε διὰ τῆς ἀναδημοσιεύσεως αὐτοῦ ἐν τῷ *Προχείρῳ* καὶ ἐν τοῖς *Βασιλικοῖς*, εἴτε διὰ ἰδίας τινὸς διατάξεως. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ὡς πρὸς τὰς καινοτομίας τὰς εἰσαχθείσας ὑπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως περὶ τὰς μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων σχέσεις, καινοτομίας ἀντὶ τῶν ὁποίων ἴσχυσεν ἐκ νέου τὸ ἰουστινιανέιον δίκαιον μετὰ τινων τροπολογιῶν. Τὰ *Βασιλικά* δὲν ἀπεδέχθησαν εἰμὴ τὸ ποινικὸν τῆς *Ἐκλογῆς* δίκαιον καὶ τὸν *ναυτικὸν νόμον*. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς εἰς ἡμᾶς γνωστῆς μεταγενεστέρως ἐπισήμου καταργήσεως τῶν τῆς μεταρρυθμίσεως νόμων. Ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἔπαυσαν ἰσχύοντες ἅμα μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταβολῆς. Καὶ τὸ δεινότατον πάντων ἦτο ἡ ἀνατροφή ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν πρῶτον ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέα, τὸν Μιχαήλ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 842, ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατήρ του, ὁ Μιχαήλ διέτρεχε τὸ τρίτον τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἔτος. Τὸ νήπιον ἐκληρονόμησεν, ὡς φαίνεται, τὰ βίαια τοῦ πατρὸς πάθη· ἀλλ' οἰαيدῆποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν παθῶν τούτων, ἀνατροφή ἐπιτηδεῖα ἡδύνατο νὰ ρυθμίση καὶ ἐξευγενίσῃ, ἡδύνατο, ἂν ὄχι ἄλλο, νὰ μετριάσῃ αὐτά. Τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτιστον καὶ ἱερώτατον καθῆκον τῆς Θεοδώρας, τοῦ Θεοκτίστου, τοῦ Μανουήλ καὶ τοῦ Βάρδα. Δυστυχῶς οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐνόησε τὸ καθῆκον τοῦτο. Ἡ μὲν Θεοδώρα, ὁ Θεόκτιστος καὶ ὁ Μανουήλ οὐδεμίαν ἔλαβον ἐγκαίρως περὶ τούτου πρόνοιαν, ἡ δὲ ἐπιμέλεια τοῦ πράγματος ἐγκατελείφθη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Βάρδα, ὅστις ἐπολι-

τεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπὶ τῇ βάσει δύο ἀρχῶν· πῶς νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὸν παῖδα πρὸς τὴν μητέρα καὶ τοὺς δύο συνεπιτρόπους, ἵνα δι' αὐτοῦ ὑποσκελίσῃ ἀλληλοδιαδόχως ἅπαντας ἐκείνους τοὺς συμμετόχους τῆς ἀρχῆς, καὶ πῶς νὰ ὑποθάλῃ καὶ παροξύνῃ τὰς ἀγενεστέρας τοῦ παιδὸς ὁρμὰς, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν ἐντελῶς ἀνάξιον τῆς ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ σφετερισθῇ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ μόνου. Ἐπετυχε δὲ κατ' ἀμφοτέρα παραδόξως. Ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡλικίας ὁ Μιχαήλ διῆγε τὸν βίον περὶ κυνηγέσια καὶ συμπόσια καὶ παίγνια, ἔχων συντρόφους καὶ θεράποντας καὶ παιδαγωγοὺς τοὺς αἰσχίστους τῶν γελωτοποιῶν. Αἱ σαρκικαὶ αὐτοῦ ὁρέξεις δαιμονίως ὑπὸ τοιαύτης διαίτης καὶ τοιούτων διδασκάλων φλεγμαινόμεναι, ἐξεπυρσεύθησαν τοσοῦτον πρῶϊμως ὥστε, εἰάν ᾤναι ἐπιτετραμμένον νὰ πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ἐν ἔτει 848, ἦτοι εἰς ἡλικίαν ἐννέα ἐτῶν, ἡ Θεοδώρα καὶ ὁ Θεόκτιστος ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ νυμφεύσωσιν αὐτὸν (ἴσως νὰ μνηστεύσωσι μᾶλλον) μετὰ τῆς Εὐδοκίας τῆς Δεκαπολιτίσσης, ἵνα τὸν ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ Εὐδοκίας τῆς Ἰγγερίνης ἐκ τοῦ περιφανοῦς γένους τῶν Μαρτινακίων. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἡ βασίλισσα καὶ ὁ λογοθέτης ἐνόμισαν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι νὰ πράξωσιν, εἰμὴ νὰ διακωλύωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν ἐπιχορήγησιν τῶν χρημάτων τοῦ δημοσίου ταμείου, ὅσα ἡ ἀκολασία τοῦ Μιχαήλ ἀπῆται πρὸς θεραπείαν τῶν παθῶν αὐτῆς. Ἀλλὰ διὰ τούτου ὑπηρέτησαν ἀπλῶς τὰ σατανικὰ τοῦ Βάρδα βουλευόμενα, ὅστις ὠφελοῦμενος ἐκ τῆς δυσαρεσκείας τὴν παρήγαγεν εἰς τὸν παῖδα ἡ φειδωλία ἐκείνη, δὲν ἔπαυε διδάσκων αὐτῷ, ὅτι αὐτὸς εἶναι κυρίως ὁ βασιλεὺς, ὅτι ἡ μήτηρ καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ παρὰ νόμῳ κατεκράτουν τὴν ἀρχὴν, καὶ ὅτι ἰδίως ἡ μήτηρ ἐσκόπει νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς λαμβάνουσα σύζυγον τὸν Θεόκτιστον. Ἐπὶ τινὰ εἰσέτι χρόνον ἡ Θεοδώρα, ὁ λογοθέτης καὶ ὁ Μανουὴλ ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ἀδιάκοπον ταύτην ἐπιβουλήν· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπελθοῦσα μεταξὺ Θεοκτίστου καὶ Μανουὴλ διχόνοια, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀσωτεία, ἡ κραιπάλη, καὶ αἱ ἀγενεῖς τοῦ Μιχαήλ διατριβαὶ ὁσημέραι προαγόμεναι καὶ ὑπὸ τοῦ Βάρδα ὑποτρεφόμεναι, προανήγγειλον ἀποχρώντως ὁποία τύχη περιέμενε τοὺς ἄλλους τοῦ κράτους κυβερνήτας. Ὅσα περὶ τούτου ἀναγινώσκομεν παρὰ τοῖς χρονογράφοις, ἤθελον εἶναι τῷ ὄντι ἀπίστευτα, εἰάν οὗτοι δὲν συνεφώνουν ἅπαντες πρὸς ἀλλήλους, καὶ δὲν ἦσαν ἅπαντες φίλοι τῆς νέας τῶν πραγμάτων κατὰστάσεως. Οἱ ἱππο-

δρομικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο πάντοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ πολλῆς μεγαλοπρεπείας, καὶ ἀπετέλουν μίαν τῶν κυριωτάτων ψυχαγωγίων τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ὁ δὲ Θεόφιλος, ἂν ὅχι καὶ ἄλλος τις προηγούμενως βασιλεὺς, κατῆλθεν αὐτὸς εἰς τὸ σταδion, καὶ λαβὼν τὸ χρῶμα τῶν βενέτων συνηγωνίσθη πρὸς τοὺς ἄλλους ἄρμαθλητάς. Τὸ πρᾶγμα ἦτο ἄτοπον βεβαίως, ἀλλὰ τὸ ἄτοπον τοῦτο ἐμετριάζετο, διότι ὁ Θεόφιλος ἤξευρε νὰ τηρῇ τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτοῦ ἐν παντί, ἐνῶ ὁ Μιχαήλ παντελῶς ἐξηυτέλισε τὴν βασιλικὴν ἀλουργίδα ἀδιαλείπτως περὶ τοιαύτας ἀμίλλας ἀσχολούμενος, καὶ ἀδιαλείπτως συνδιαιτῶμενος μετὰ τῶν κοινοτέρων ἄρμαθλητῶν. Ἐμπαίζων δὲ τὰς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἀναστηλωθείσας εἰκόνας, ἐλάμβανε παρὰ τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος τοὺς ἐπάθλους τῶν ἐλεεινῶν αὐτῶν ἀγώνων. Οἱ θησαυροὶ τοῦ δημοσίου ταμείου κατεσπαταλῶντο εἰς ἀμοιβὰς ἀνηκούστους πρὸς τοὺς μετ' αὐτοῦ συνηνιοχοῦντας, ὧν πολλάκις ἄλλοι μὲν ἐλάμβανον τριάκοντα, ἄλλοι τεσσαράκοντα, καὶ ἄλλοι πεντήκοντα λίτρας χρυσοῦ ἦτοι ὑπὲρ τὰς τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα ἢ πεντήκοντα χιλιάδας δραχμῶν. Καὶ προσέτι τὰ τέκνα αὐτῶν υἱοθετοῦντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκ τοῦ θείου βαπτίσματος. Ὁ πατρίκιος Ἰμέριος, ὅστις διὰ τὴν ἀγενῆ αὐτοῦ φυσιογνωμίαν καὶ τὴν αἰσχρολογίαν ἐπωνομάζετο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ χοῖρος, ἔλαβέ ποτε χρυσοῦ λίτρας 100, ἦτοι ὑπὲρ τὰς 100,000 δραχμῶν, ἕνεκα δυσώδους τινὸς παιγνίου, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει τέχνη λόγου ἱκανὴ νὰ παραστήσῃ ὅπως οὖν εὐπρεπῶς εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Διατρίβομεν δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα μόνον καὶ μόνον διότι ὁ Μιχαήλ εἶναι, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, σπάνιον καὶ ἴσως μοναδικὸν παράδειγμα τῆς ἀλλοιώσεως ἣν δύναται νὰ πάθῃ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, οὐχὶ ἐγκαταλειπομένη εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς ὁρμὰς, τοῦτο εἶναι σὺνηθες, ἀλλὰ δι' ἀνατροφῆς ἐξ ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο ἐργασθείσης. Ὑπῆρξαν βασιλεῖς ἄσσωτοι, βασιλεῖς ἄθεοι, βασιλεῖς μωροί, ἀλλὰ παρὰ τῷ νεανίσκῳ τούτῳ ἀπαντῶμεν ὅλας τὰς κακίας, καὶ ὅλας τὰς ἀφροσύνας ἠνωμένας ὁμοῦ. Μίαν ἡμέραν λ. χ. ἐνῶ προπορευόμενος τῆς συγκλήτου διήρχετο πανηγυρικῶς διὰ τῆς πόλεως, ἀπῆντησε καθ' ὁδὸν γυναῖκα τῆς ὁποίας εἶχε βαπτίσει τὸν υἱόν, καὶ ἦτις ἐπανερχομένη ἐκ τοῦ βάλανειου, ἐκράτει εἰς τὰς χεῖρας τὸν κάδον αὐτῆς. Ἐν τῷ ᾧμα ἀποπηδήσας ἐκ τοῦ ἵππου, τοὺς μὲν συγκλητικούς διέταξε νὰ ἀπέλθωσιν εἰς ἐν τῶν παρακειμένων ἀνακτόρων, αὐτὸς δὲ παραλαβὼν τὰ ἀκόλαστα ἀνδράρια ὧφ' ὧν αἰέποτε παρηκολουθεῖτο, ἀνέ-

λαβεν ἀπὸ τῆς χειρὸς τῆς γυναικὸς τὸν κάδον αὐτῆς, καὶ τὴν εἶπε νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ εἰς τὸ οἶκμά της, διότι ἔχει, εἶπεν, ὄρεξιν νὰ γευθῇ τὸν πιτυρώδη ψωμὸν καὶ τὸν ἀσβεστότυρον αὐτῆς. Ἡ καταπλαγεῖσα γυνή, ἣτις ἐνόμισε κατ' ἀρχὰς ὅτι θέλει νὰ φιλοξενηθῇ ἀντὶ τῶν 15 χρυσῶν τὰ ὁποῖα εἶχε δωρήσει εἰς τὸν σύζυγόν της, τὸν εἶπεν ὅτι δὲν εἶναι ἀξία τοιαύτης τιμῆς, ἀποροῦσα πάντων, καὶ μήτε τράπεζαν, μήτε τὰ ταύτην στολιζόντα ἔχουσα· ἀλλ' αὐτὸς στραφεὶς πρὸς αὐτὴν καὶ ἄρπάσας τὴν σινδὸνα ἣν διάβροχον ἔτι ἐκ τοῦ βαλανείου ἐκράτει, ἔστρωσεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης. Ἐπειτα ἔλαβε τὴν κλεῖδα αὐτῆς, ἠνέωξε τὴν ἀποθήκην, ἐξέβαλε τὰς πενιχρὰς προμηθείας τὰς ὁποίας εἶχε, καὶ καθήσας συνεγευμάτισε μετ' αὐτῆς, «τὴν μίμησιν πρὸς τὸν ἡμῶν ἀναφέρων Χριστὸν καὶ Θεόν,» λέγει ὁ χρονογράφος, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου τὸν περιέμενεν ἔτι ἡ σύγκλητος, καὶ εἰς ἣν διηγήθη τὰ πραχθέντα, ὡς ἀπόδειξιν τῆς εὐπροσηγορίας αὐτοῦ, πολλὰ φλυαρήσας κατὰ τῆς ἀλαζονείας καὶ τοῦ τύπου τῶν προτέρων βασιλέων.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ καὶ εὐτελῆ, ἀντιπαραβαλλόμενα πρὸς τὸν αἰσχιστον τρόπον καθ' ὃν ἐνέπαιζε τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς. Τῷ 846 ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου, προεχειρίσθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ὁ μοναχὸς Ἰγνάτιος, ὁ υἱὸς τοῦ πρώην βασιλέως Μιχαήλ Α' καὶ τῆς Προκοπίας (σελ. 608). Διὰ τῆς ἐκλογῆς τούτου ἐθριάμβευσαν ὅλα τὰ πάθη καὶ ὅλαι αἱ προλήψεις τῆς παλινρθώσεως· διότι ὁ Ἰγνάτιος ἦτο μὲν χρηστὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ πολὺ πλειότερον τοῦ Μεθοδίου ὑποχείριος τοῦ μοναχικοῦ τάγματος. Ὁ δὲ Βάρδας, ὅστις συνέπραξεν εἰς τὴν παλινρθώσιν διὰ πολιτικὰ συμφέροντα, δὲν ἐνόει ὅμως ὡς ἐκ τούτου νὰ ἀποβάλῃ τὴν περὶ τὰ φρονήματα καὶ τὰ ἥθη ἀκρασίαν, περιῆλθεν εἰς πολλὰς πρὸς αὐτὸν ἐριδας, καὶ μετεχειρίζετο τὸν Μιχαήλ, ἵνα χλευάσῃ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὸν τε ἱεράρχην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχοὺς. Ὅθεν ὁ Μιχαήλ ἐνδύσας τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ (σάτυροί τινες οὗτοι καὶ πρὸς πᾶσαν αἰσχρουργίαν ἀκόλαστοι, εἶπεν ἂν τις αὐτοὺς θιασώτας εἶναι Διονύσου καλῶς) ὡς ἱερεῖς, καὶ αὐτὸς περιβαλὼν τὸ ἱμάτιον τοῦ πατριάρχου παρέστη ποτὲ εἰς τὰ ἀνάκτορα, καὶ ἀνήγειλε τῇ Θεοδώρα ὅτι ἔρχεται νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτὴν ὁ Ἰγνάτιος. Ἡ εὐλαβὴς βασίλισσα, ἐξελθοῦσα δρομαίως εἰς προὑπάντησιν καὶ μὴ λαβοῦσα καιρὸν νὰ παρατηρήσῃ τὴν μεταμφίεσιν, ἐγονάτισεν ἀπεκδεχομένη τὴν εὐλογίαν τοῦ ἱεράρχου, ὅτε αἶφνης ἀκούει αἰσχρὸν τι τοῦ

παρισταμένου ἀτόπημα, στρέψαντος τὰ νῶτα, ἀκούει αὐτὸν λέγοντα· «ἡμεῖς ὅπερ ἔχομεν, κυρὰ, παρέχομέν σοι.» ἀκούει καγχασμοὺς ἀναιδεῖς τῶν περὶ αὐτὸν ἀνθρώπων, ἐξάγεται τῆς πλάνης, ἐννοεῖ τὴν οἰκτρὰν ἀλήθειαν, καὶ δακρύουσα, καταρᾶται τὸν ἀσεβῆ ἐκεῖνον παῖδα, τῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ ὁποίου ὅμως ἔφερεν αὐτὴ κυρίως τὴν εὐθύνην, διὰ τὴν ὀλιγωρίαν ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀνατροφήν. Τοσοῦτον δὲ ἠὺδοκίμησε παρὰ τοῖς συντρόφοις τοῦ βασιλέως τὸ βλάσφημον τοῦτο παίγνιον, ὥστε βραδύτερον ὁ Μιχαήλ δὲν ἐδίστασε νὰ διακωμωδῇ ἐπισήμως τὴν θείαν λατρείαν. Ἀντὶ τοῦτο τὸν ἀναιδέστερον τῶν ἐταίρων, Γρύλον καλούμενον, πατριάρχην, περιέβαλεν αὐτὸν διὰ χρυσοῦφάντων ἱερατικῶν στολῶν, μετὰ τοῦ ὡμοφορίου, διώρισε παρ' αὐτῷ σακελλάριον καὶ οἰκονόμον, παρεσκεύασε δὲ ἑνδεκα ἄλλους ὡς μητροπολίτας, καταταχθεὶς καὶ αὐτὸς δωδέκατος εἰς τὴν χορείαν ταύτην. Τότε οἱ μισροὶ οὗτοι ἄνθρωποι ἐτέλεσαν δημοσίᾳ τὴν θείαν μυσταγωγίαν, ψάλλοντες τὰς ᾠδὰς, ἐν συνῳδίᾳ μουσικῆς οἶα ἐν τοῖς συμποσίοις ἐσυνηθίζετο, καὶ ὡς ἀντιφωνίας ἄσματα αἰσχυρὰ, καὶ ἐδίδον μεταλαμβάνειν εἰς τοὺς θεατὰς ἐκ σκευῶν διαχρυσῶν λιθοκολλήτων, τὰ ὅποια ὅμως ἀντὶ οἴνου περιεῖχον ὄξος καὶ σίναπι, ἵνα προκαλῶσι μορφασμοὺς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν καὶ προξενῶσι κοινὸν γέλωτα. Οὐδὲ ἠρκέστησαν νὰ πράττωσι ταῦτα ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ ὠφελήθησάν ποτε ἀπὸ τινος πανηγυρικῆς λιτανείας ἣν ἐτέλει ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος, ἐν μέσῳ τῆς πόλεως, ἵνα ἀπαντηθῶσι μετ' αὐτοῦ, καὶ καταμυκτηρίσωσι τὰς ἱερωτέρας τοῦ λαοῦ πεποιθήσεις. Ὁ Γρύλος καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἐν πατριαρχικῇ στολῇ, καὶ ἔχων παρακολουθοῦντας τοὺς παράφρονας αὐτοῦ συντρόφους, ἐν οἷς κατελέγετο καὶ ὁ βασιλεὺς, ἀντεπεξῆλθε πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, ἐνῶ οἱ περὶ αὐτὸν ἑψάλλον ἐν συνοδείᾳ μουσικῶν ὀργάνων τὰς παρωδίας τῶν ἁσμάτων ἅτινα εἶχον ἀρχίσει νὰ ᾄδωσιν εὐλαβῶς ὁ Ἰγνάτιος καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ καλπάζοντες πλησίον τῶν ἱερέων ἐνέπαιζον αὐτοὺς διὰ κακοζήλου ἀπομιμήσεως τῶν σχημάτων αὐτῶν καὶ τῶν θέσεων, ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὴν ἐκραγεῖσαν κατ' αὐτῶν φοβερὰν κατακραυγὴν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀνατροφή ἣν ἔδωκαν ἢ ἐπέτρεψαν νὰ δοθῇ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐπιχειρήσαντες τὴν καθαίρεσιν τῆς μεταρρυθμίσεως, εἰς τὸν βασιλέα ὅστις ἔμελλε νὰ κυβερνήσῃ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὴν σύνεσιν, τὴν πρόνοιαν, τὴν δη-

μοσίαν καὶ ἰδιωτικὴν ἀρετὴν, τὴν ἀληθῆ εὐλάβειαν, καὶ τὸ γενναῖον φρόνημα τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἶχον προεδρεύσει τοῦ ἔργου τῆς ἀναμορφώσεως ! Τὸ ἔργον αὐτῶν ἐματαιώθη, ἀλλὰ βεβαίως ὑπῆρξαν ἄνδρες καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ, μοχθήσαντες τὸ κατὰ δύναμιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ὅποῖον ἦτο τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ πρὸς ὃ ἐπεχείρησαν νὰ ἀντιπαλαίσωσι, μαρτυρεῖται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ λαὸς αὐτὸς ὅστις ἐλεγεν ἑαυτὸν ὀρθόδοξον, ἀνείχετο τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Γρυλὸν ἐμπαίζοντας δημοσίως καὶ περιυβρίζοντας τὰ ἱερώτατα τῶν συμβόλων τῆς πίστεως. Ἡ ἀντίδρασις ἡ ἐπερχομένη μετὰ πᾶσαν θρησκευτικὴν ἢ πολιτικὴν μεταρρύθμισιν συνεπάγεται συνήθως δεινὴν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν ἡθῶν παραλυσίαν· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Κάρολος Β' καὶ ὁ θίασος τῶν διαβοήτων ἐπὶ κακοηθείᾳ συντρόφων αὐτοῦ, ἦσαν ἄνδρες χρηστοὶ, ἀντιπαραβαλλόμενοι πρὸς τὸ ἔκτρωμα τὸ τερατουργηθὲν ὑπὸ τοῦ Βάρδα, καὶ τοὺς σατύρους ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζετο.

Καὶ ἤδη ἤρχισεν ὁ Βάρδας νὰ δρέπη τοὺς καρποὺς τῶν ἀγώνων αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὸν σπουδαιότερον τῶν συνεπιτρόπων, τὸν λογοθέτην Θεόκτιστον. Ἐπὶ τούτῳ ἄφ' ἑνὸς δὲν ἔπαυεν ἐρεθίζων τὸν Μιχαὴλ Γ' κατὰ τοῦ Θεοκτίστου, διὰ τῆς εἰσηγήσεως ὅτι αὐτὸς πρὸ πάντων δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν Θεοδώραν νὰ ἀφήσῃ εἰς τὸν βασιλέα ἐλευθέραν τὴν χρῆσιν τοῦ δημοσίου θησαυροῦ· ἄφ' ἐτέρου δὲ παρέπεισε τὸν ἀφελῆ ὅπως οὖν Μανουὴλ, ὅτι ὁ λογοθέτης ἐπιβουλεύει αὐτὸν, καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀσφαλὴς ἐν ταῖς ἀνακτόροις, ὅπου κατῴκει μετὰ τῶν ἄλλων συνεπιτρόπων, ἐπιτυχῶν οὕτω δεινὴν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτων διένεξιν, ἥς ἔνεκεν ὁ Μανουὴλ ἀπελθὼν εἰς τὸ ἴδιον οἶκημα, διετέλει ἕκτοτε ὑπὸ φρουρᾶς περιεστοιχισμένος ἐνταῦθα τε, καὶ ὡσάκις μετέβαινεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἵνα παρευρεθῇ εἰς τὰ συμβούλια τοῦ κράτους. Τοιοῦτοτρόπως δὲ παροργίσας τὸν τε βασιλέα καὶ τὸν Μανουὴλ κατὰ τοῦ Θεοκτίστου, ὑπηγόρευσε τῷ 854 εἰς τὸν πρῶτον νὰ ζητήσῃ εὐθύνας παρὰ τοῦ λογοθέτου περὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων χρημάτων. Ὁ Θεόκτιστος προσῆλθεν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἀλλ' εὐρίσκει ἀντὶ τοῦ βασιλέως τὸν Βάρδαν καὶ ἀποποιηθεὶς νὰ δώσῃ λόγον εἰς αὐτὸν, ἀπερχεται. Καθ' ὃδὸν ὅμως προσβάλλεται ὑπὸ τοῦ Βάρδα καὶ τῶν συντρόφων αὐτοῦ, ζητήσας δὲ νὰ ἀντισταθῇ, συλλαμβάνεται ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως καὶ φυλακίζεται, καὶ δολοφονεῖται

ἐν τῇ φυλακῇ. Ὁ θάνατος τοῦ Θεοκτίστου ἐπροξένησε βαθεῖαν θλίψιν εἰς τὴν Θεοδώραν, τῆς ὁποίας ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος εἶχε διατελέσει πιστότατος σύμβουλος. Ὁ δὲ Βάρδας, παντοδύναμος τότε γενόμενος, ἐφρόντισεν ἁμέσως διὰ ποικίλων τρόπων, καὶ ἰδίως διὰ πλαγίων ἀπειλῶν νὰ καταστήσῃ αὐτῇ ἀδύνατον τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀρχῆς, ὥστε μετὰ δύο περίπου ἔτη, ἥτοι τῷ 856, ἡ Θεοδώρα βλέπουσα ἑαυτὴν κινδυνεύουσαν, συνεκάλεσε τὸν σύγκλητον, καθυπέβαλεν αὐτῇ τὴν κατὰστασιν τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ ἐξῆλθε τῶν ἀνακτόρων μεθ' ὧν αὐτῆς τῶν θυγατέρων. Καθ' ἣν ἔδωκε λογοδοσίαν, τὸ δημόσιον ταμεῖον εἶχε τὴν ἡμέραν καθ' ἣν αὕτη ἀπεχώρησεν ἐκ τῶν πραγμάτων χίλια ἑννεήκοντα κεντηνάρια χρυσοῦ, ἀργυρίου δὲ τριςχίλια κεντηνάρια, ὃ ἐστὶν 140 ἑκατομμύρια περίπου δραχμῶν (σελ. 366 τοῦ παρόντος τόμου), ὧν τὰ μὲν πλεῖστα ἀπεθησαυρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπ' αὐτῆς. Ποσὸν ὑπέρογκον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε τάχιστα νὰ κατασπαταλήσῃ ἡ ἀκόρεστος ἀσωτεία τοῦ Μιχαήλ Γ'.

Αἱ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοφίλου πολεμικαὶ τοῦ κράτους περιπέτειαι ὑπῆρξαν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξωσιν ἐπὶ τοιαύτης ἀθλίας κυβερνήσεως. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἀναφέρουσι τί ἐγένετο ἵνα κατευνασθῇ ἡ δυσαρέσκεια ἣν ἀναγκαίως ὁ στρατὸς συνησθάνθη ἕνεκα τῆς καταλύσεως τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ συστήματος εἰς ὃ ἦτο τοσοῦτον ἀφωσιωμένος. Τὴν πρώτην αὐτοῦ ὁρμὴν εἶχε περιστείλει ἡ ἀρχαία εὐλάβεια ἣν ἔτρεφε πρὸς τὸν Μανουήλ· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ἐπὶ τέλους οὐδεμία ἐγένετο ἀντίστασις, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὴν μακρὰν καὶ πεισματώδη αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν ἐπὶ τῆς Εἰρήνης. Ἴσως αἱ ἐπανειλημμέναι ἀποτυχίαι τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πνεῦμα πολλῶν στρατηγῶν καὶ ἀξιωματικῶν, ὅπως ἐπενήργησαν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, καταπίεσσαι αὐτοὺς ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν εἶναι μάταιον. Ἴσως ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὸ φρόνημα τοῦ ἀρχαίου στρατοῦ ἐτέθησαν εἰς ἀργίαν, ὡς ἐπὶ τῆς Εἰρήνης. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοφίλου τὸ κράτος ὑπέστη ἀδιακόπους σχεδὸν πολεμικὰς συμφοράς. Δύο κατὰ τῆς Κρήτης ἐπιχειρήσεις τοῦ Θεοκτίστου ἀπέτυχον οἰκτρῶς. Αἱ περιλιπόμεναι ἐν Ἀπουλίᾳ καὶ ἐν Καλαβρίᾳ κτήσεις ἀπωλέσθησαν, περιελθοῦσαι εἰς τὴν κυριότητα τῶν Φράγκων. Οἱ μωαμεθανοὶ ἐξηκολούθησαν γινόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κύριοι τῆς Σικελίας· ἡ μικρὰ Ἀσία ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὰς καταδρομὰς τῶν

παυλιανιτῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Ἀράβων. Οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Σλαῦοι ἐστασίασαν πάλιν, ἐτράπησαν εἰς τὴν λεηλασίαν τῆς χώρας καὶ ἠπέιλησαν τὰς πόλεις τῆς χερσονήσου. Ὁ δὲ πρωτοσπαθᾶριος Θεόκτιστος, ὁ τῶν Βροιενίων, προχειρισθεὶς στρατηγὸς τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐπελθὼν εἰς αὐτὴν τῷ 849 μετὰ τῶν ταγματῶν τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων δυτικῶν ἐπαρχιῶν, καθυπέταξε τοὺς στασιαστάς· ἄλλ' ἐνῶ πρὸ 40 ἐτῶν, ἐπὶ Νικηφόρου, ἡ χεῖρωσις αὐτῶν ὑπῆρξεν ὀλοσχερής, ἥδη δύο σλαυικαὶ φυλαὶ, οἱ Μιληγγοὶ καὶ οἱ Ἐζερίται, αἵτινες ὤκουν εἰς τὰς δυσπροσίτους πλευράς τοῦ Ταυγέτου, ἡ ὅπως ἐλέγετο τότε τοῦ Πενταδακτύλου, διέφυγον τὴν ὑποταγὴν, συνομολογήσασαι ἁπλῶς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου, γελοίου διὰ τὴν σμικρότητα αὐτοῦ· διότι ἐν ὅλοις συνεποστοῖτο εἰς 360 χρυσᾶ κατ' ἔτος ἦτοι εἰς 5,400 περίπου δραχμῶν. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε κατὰ τὸν μάρτιον τοῦ 856 ἀνέλαβεν ὁ Βάρδας τὴν ὅλην ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς ἐν ὀνόματι τοῦ Μιχαὴλ Γ'. Λέγομεν ὁ Βάρδας μόνον, διότι ὁ Μανουὴλ ποτὲ δὲν φαίνεται λαβὼν ἐνεργὸν μετοχὴν εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν. Καὶ ἀπὸ τοῦδε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, τοῦ ἐπελθόντος τῷ 860, τὸ ὄνομά του δὲν ἀναφέρεται εἰμὴ εἰς τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τῶν παυλιανιτῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ διεξαχθέντας πολέμους.

Ὁ Βάρδας τότε προεχειρίσθη κουροπαλάτης, ὅπερ ἐστὶν «ἐμπεπιστευμένος τὴν φυλακὴν τῆς αὐλῆς.» Βραδύτερον τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὡς πλεῖστα ἄλλα, ἀπέβη ἡκιστα σπουδαῖον, καὶ τελευταῖον κατήντησεν ὄνομα ψιλόν. Ἀλλὰ τότε ὁ κουροπαλάτης ἦτο παντοδύναμος, καθ' ὃ κύριος τῆς αὐλῆς, καὶ διὰ τῆς αὐλῆς, τῆς βασιλείας. Ὁ εἰς τῶν υἱῶν του, ὁ Ἀντίγονος, διωρίσθη ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς· ὁ δὲ ἕτερος, μονοστράτηγος εἰς τὰ δυτικὰ θέματα. Οὐδὲ ἀρκοῦμενος ὁ Βάρδας εἰς τὴν ἀπὸ τῆς αὐλῆς καὶ τῶν πραγμάτων ἀποχώρησιν τῆς Θεοδώρας καὶ τῶν θυγατέρων αὐτῆς, ἠθέλησε νὰ τὰς καταστήσῃ ἀνικάνους νὰ ἀναλάβωσι ποτὲ τὴν ἀρχὴν καταναγκάζων αὐτάς νὰ ἀσπασθῶσι τὸν μοναχικὸν βίον. Περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου εὐκόλως παρέλαβε συνεργὸν τὸν Μιχαὴλ Γ', ἐπισείων ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τὸ φάσμα τῆς Εἰρήνης, ἣτις πολλάκις ἐκπεσοῦσα τῆς βασιλείας, πολλάκις κατώρθωσε ν' ἀναλάβῃ αὐτήν, καὶ ἐπὶ τέλους ἐτύφλωσε τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον. Ὅθεν ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος διετάχθη νὰ κείρῃ αὐτάς. Καὶ ἐπειδὴ ἀνέκαθεν ὦν φίλος καὶ προστατευό-

μενος τῆς Θεοδώρας, δὲν ἐπέισθη νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐνήργησε τὴν πρᾶξιν διὰ τῆς βίας ὁ ἕτερος τῆς Θεοδώρας ἀδελφός, ὁ γνωστός εἰς ἡμᾶς Πετρωνᾶς, ὅστις ἀποκείρας αὐτὴν τε καὶ τὰς θυγατέρας της, περιώρισεν αὐτὰς εἰς τὰ λεγόμενα ἀνάκτορα τοῦ Καριανοῦ, ὅπου διέζησαν βίον μονήρη, καθὼ ἀποστερηθεῖσαι ἀπάσης τῆς ἀξιολόγου αὐτῶν περιουσίας. Συγχρόνως ὁ Βάρδας ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ ἀπὸ τὸν πατριάρχην Ἰγνάτιον. Πρὸς τὸν πατριάρχην τοῦτον οὐδέποτε διετέλεσεν ἔχων φιλικῶς, ὅτε ἐδόθη ἀφορμὴ νέας καὶ δεινῆς μεταξὺ αὐτῶν ἔριδος. Ὁ Βάρδας εἶχε πρό τινος συνάψει ἄθεσμον σχέσιν πρὸς τὴν χήραν ἐνὸς τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ ἀποβάλῶν τὴν νόμιμον σύζυγον, ἀναφανδὸν συνέζη μετὰ τῆς ἰδίας νύμφης. Ὁ δὲ Ἰγνάτιος, ἀφοῦ πολλάκις, ἀλλ' εἰς μάτην, προέτρεψεν αὐτὸν νὰ παύσῃ τὸ σκάνδαλον τοῦτο, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ αὐτὸν ἐκκλησιαστικῶς, καὶ προσελθόντα κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἐπιφανείων, τῷ 857, ἵνα κοινωνήσῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων, δὲν ἐπέτρεψε τὸ τοιοῦτο καὶ ἐπέμενεν ἀποποιούμενος νὰ δεχθῇ αὐτὸν ἐν τῇ θείᾳ κοινωνίᾳ, μὴ δυνωπηθεὶς μήτε ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν μήτε ὑπὸ τῶν παρακλήσεων αὐτοῦ τε τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ. Ἐντεῦθεν ὁ κουροπαλάτης μένεα πνέων κατὰ τοῦ ἱεράρχου, ἀπεφάσισε νὰ καταβάλλῃ αὐτὸν ἐκ παντὸς τρόπου, καὶ παρέστησεν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἐπιβουλεύει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ὅτι τούτου ἕνεκεν ἀπεποιήθη νὰ κείρῃ τὴν Θεοδώραν καὶ τὰς θυγατέρας της, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτῳ συνεννοεῖτο μεθ' ὅλων τῶν ἀντιπολιτευομένων, καὶ ἰδίως συνέπραξε μετὰ τοῦ παράφρονος Γήθωνος, ὅστις λέγων ἑαυτὸν υἱὸν τῆς Θεοδώρας ἐξ ἐτέρου γάμου, εἶχε προσλάβει πολλοὺς μεταξὺ τῶν δυσηρεστημένων ὁπαδούς, καὶ διὰ τοῦτο ἐφυλακίσθη, ἐτυφλώθη, ἡκρωτηριάσθη καὶ ἐθανατώθη. Ὁ δὲ Μιχαήλ εὐχερῶς πεισθεὶς εἰς τὰς συκοφαντίας ταύτας, διέταξεν ἄνευ περαιτέρω ἀνακρίσεως καὶ δίκης νὰ ἐξορισθῇ ὁ Ἰγνάτιος τῇ 23 νοεμβρίου 857 εἰς Τερέβινθον, τὴν νῆσον τὴν καλουμένην μὲν σήμερον Ἀνδερόβιθον, κειμένην δὲ οὐ μακρὰν τῆς Πριγκήπου. Ἐπὶ τινα χρόνον ἔμεινεν οὕτως ἡ πόλις ἄνευ πατριάρχου, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Βάρδας ἐνόησεν ὅτι ἔπρεπεν ἢ νὰ ἀνακληθῇ ὁ Ἰγνάτιος, ἢ νὰ προχειρισθῇ ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκολον, διότι τὸ ἔγκλημα τῆς ἐσχάτης προδοσίας ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῇ. Καὶ ἤλπισε μὲν ὁ κουροπαλάτης νὰ ἐπιτύχῃ ὅπωςδῆποτε τὴν παρὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου, ἡσθάνθη ὅμως ὅτι ἔδει νὰ εὕρῃ διάδοχον ἱκανὸν νὰ καλύψῃ τὸ ἀνόμημα διὰ τῆς ἐξαι-

ρέτου αὐτοῦ ἐπιστήμης καὶ δεξιότητος, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐξελέξατο τὸν περιώνυμον Φώτιον.

Κατὰ τὸν Ἐργενροῖθερ, τοῦ ὁποίου τὴν νεωτάτην καὶ μεγάλην περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου συγγραφὴν ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ὁ Φώτιος ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξύ τοῦ 816 καὶ 826 ἔτους ἐπὶ Λέοντος Ε' ἢ Μιχαήλ Β' ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς· διότι ὁ πολὺς Ταράσιος, ὁ προεδρεύσας τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὑπῆρξε θεῖος αὐτοῦ ἐκ πατρὸς, ἢ μᾶλλον μέγας θεῖος. Τίνες διετέλεσαν διδάσκαλοι αὐτοῦ εἶναι ἄδηλον, ἀλλὰ πιθανώτατα ἠκροάσατο τῶν ἐπιφανῶν ἐπὶ παιδείᾳ ἀνδρῶν, ὅσους παρήγαγον οἱ τελευταῖοι τῆς μεταβολῆς χρόνοι, καὶ ἰδίως τοῦ Λέοντος τοῦ μαθηματικοῦ, ὅστις μετὰ τὴν καθάρεισιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπαλέαβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ διδασκαλικὸν ἔργον· ὥστε ὁ Φώτιος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ παγιώσῃ τὴν τῶν εἰκόνων ἀναστήλωσιν, παρέλαβε τὰ ὄπλα δι' ὧν ὑπὲρ αὐτῶν ἠγωνίσθη, ἀπὸ τὴν σχολὴν τῆς μεταρρυθμίσεως, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον καὶ κάλλιστον προῖον, καὶ τῆς ὁποίας τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα ἐξήστραπτε πολλάκις εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ ἐνίοτε εἰς τὰς πράξεις. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Φωτίου, ὁ ἀνὴρ οὗτος προσεκτήσατο τὴν εὐρυτάτην καὶ ὑψηλοτάτην ἐπιστήμην τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ. «Γραμματικῆς μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως, λέγει ὁ Νικήτας ἐν βίῳ Ἰγνατίου, ῥητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας, καὶ δὴ καὶ ἱατρικῆς, καὶ πάσης ὀλίγου δεῖν ἐπιστήμης τῶν θύραθεν, τοσοῦτον αὐτῷ τὸ περιὸν ὡς μὴ μόνον σχεδὸν φάναι τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεὰν πάντων διενεγκεῖν, ἤδη δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιούς αὐτὸν διαμιλλᾶσθαι.» Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Νικήτας Δαβίδ, Παφλαγονίας ἐπίσκοπος, φίλος ὢν τοῦ Ἰγνατίου, δὲν διέκειτο παντάπασιν εὐμενῶς πρὸς τὸν Φώτιον. Ἄξιον ἰδίως μνεΐας εἶναι τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ Φωτίου δόγμα. Ἐν τῇ ἐνάτῃ ἐκατονταετηρίδι δεινὴ εἶχεν ἐπικρατήσῃ παρ' ἡμῖν ἔρις μεταξύ τῆς ἀριστοτελικῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν περὶ τούτου λεγομένων ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Γεωργίου τοῦ Ἀμαρτωλοῦ, ὅστις ὁπαδὸς διατελέσας τῆς Ἀκαδημίας καταφέρεται κατὰ τῶν περιπατητικῶν τοσοῦτον ὀργίλως, ὥστε τὸ πάθος αὐτοῦ εἴμπορεῖ σήμερον νὰ κινήσῃ τὸ μειδίαμα ἡμῶν. «Καὶ γὰρ Ἀριστοτέλης ὁ τάλας ἔτι ζῶντι Πλάτῳ προφανῶς καὶ ἀναισχύντως ἀντιπαρετάξατο, καὶ τὸν τῆς Ἀκαδημίας ἀνεδέξατο

πόλεμον, καὶ οὔτε τὴν διδασκαλίαν ἐτίμησεν, ἥς φιλοτίμως ἀπέλαυσεν, οὔτε τοῦ πολυθρυλήτου ἀνδρὸς ἠδέσθη τὸ κλέος, οὔτε τὸ ἐν λόγοις ἔδεισε κράτος, ἀλλ' ὑπερηφάνως καὶ ἀπηρυθριασμένως ὁ ἐμβρόντητος πρὸς αὐτὸν ἀντέστη, οὐκ ἀμείνοσιν ἐκείνου, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον χείροσι χρῆσάμενος δόγμασι. Καὶ γὰρ δὴ τὴν ψυχὴν ἐκείνου εἰπόντος τριμερῆ καὶ ἀθάνατόν τε καὶ φωτοειδῆ, οὗτος θνητὴν ἔφη καὶ ἐπίκαιρον. Καὶ τὸν Θεὸν εἰρηκότος ἐκείνου, προμηθεῖσθαι τῶν ἀπάντων, οὗτος τὴν γῆν, ὅσον ἤκεν εἰς λόγους τῆς θείας κηδεμονίας ἐστέρησε . . . καὶ ἄλλα δὲ πάμπολλα ὁ δείλαιος πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ διδασκάλου δυσσεβῶς καὶ τολμηρῶς ἑτερατολόγησεν.» Ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τὸ θετικόν, τὸ πραγματικόν πνεῦμα τοῦ Φωτίου, τὸ ὁποῖον φύσει ὀλίγην εἶχε ῥοπὴν πρὸς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν ποιήσιν, συνετάχθη μετὰ τοῦ Σταγειρίτου καὶ τῶν μεταγενεστέρων αὐτοῦ ὁπαδῶν, Πορφυρίου, Ἀμμωνίου καὶ Δαμασκηνοῦ (σελ. 404). Οὐδὲν ἤττον θέλομεν ἶδει αὐτὸν ἐκ διαλειμμάτων καταυγαζόμενον ὑπὸ τῆς αἴγλης τῆς πλατωνικῆς ἰδεολογίας. Κατὰ τὰ λοιπὰ, εἶναι περίεργον ὅτι ὁ Φώτιος, ὀλίγον ἐσπούδασε τὰς ξένας γλώσσας· διότι οὔτε τὴν ἑβραϊκὴν, οὔτε τὴν λατινικὴν ἐνόει. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου παρεκτός τῆς ἀνεξαντλήτου ἐκείνης θύραθεν παιδείας, ἐμελέτησε πρωῒμώτατα καὶ τὴν θεολογίαν, ἣν ἀπεκάλει *πρώτην σοφίαν*. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπὸ μαθητοῦ γενόμενος διδάσκαλος ἔδωκε πασιφανῆ δείγματα τῆς ποικίλης αὐτοῦ καὶ ἀχανοῦς ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας καὶ ἡμῖν τοῖς μεταγενεστέροις κατέλιπε τεκμήρια ἀλάνθαστα, τὴν περιώνυμον *μυριόβιβλον*, τὸν *ρομοκάνονα*, τὰ *ἀμφιλόχεια*, τὰς *ἐπιστολάς*, τὸν ἐν ἔτει 1871 ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἐργενροῦθερ, *λόγον* περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας, τὰς *ὠδὰς* καὶ πολλὰ ἄλλα. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, μετὰ τῆς θεωρητικῆς παιδείας συνηρμολόγει ἐξάίρετον πολιτικὴν καὶ πρακτικὴν δεξιότητα. «Σοφία τε κοσμικὴ καὶ συνέσει τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ στρεφομένων εὐδοκιμώτατος πάντων ἐνομίζετο,» λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Νικήτας ἐν βίῳ Ἰγνατίου. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι εἰςῆλθε πρωῒμώτατα εἰς τὰ δημόσια πράγματα, διατελέσας ἀλληλοδιαδόχως πρωτοσπαθάριος, ἥτοι εἰς τῶν ἀξιοματικῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, πρωτασηκρήτις, ἥτοι γενικὸς γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, συγκλητικὸς, ἐν τοῖς πρώτοις μάλιστα συγκαταλεγόμενος τῆς συγκλήτου βουλῆς, καὶ πρέσβυς παρὰ τοῖς ἐν Ἀσίᾳ μωχμεθανοῖς. Εἰς τὴν τοιαύτην αὐτοῦ πρωῒμον προαγωγὴν συνετέλεσε βεβαίως καὶ τοῦτο, ὅτι εἶχε συγγενεῖς ἰσχυροὺς, ὧν

πρὸς τοῖς ἄλλοις κηδεστῆς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου· διότι ἡ νεωτέρα ἀδελφὴ τῆς Θεοδώρας, ἡ Εἰρήνη, εἶχε συζευχθῆ τὸν πατρικίον Σέργιον, ἀδελφὸν ὄντα, ἡ κατ' ἄλλους θεῖον ἐκ μητρὸς τοῦ Φωτίου. Ἐτερος δὲ τοῦ Φωτίου ἀδελφός, ὁ Ταράσιος, εἶχεν ὡσαύτως τιμηθῆ διὰ τῆς τοῦ πατρικίου ἀξίας. Λέγεται ὅτι καὶ ἡ πρεσβυτέρα τῆς Θεοδώρας ἀδελφὴ, ἡ Καλομαρία, εἶχε λάβει σύζυγον, ἄλλον πάλιν τοῦ Φωτίου θεῖον. Ἄλλ' ἡ παιδεία τοῦ ἀνδρὸς καὶ αἱ ἄλλαι αὐτοῦ ἀρεταὶ ἤθελον βεβαίως ἀναβιβάσει αὐτὸν καὶ ἄνευ τῶν περιστάσεων ἐκείνων εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωμάτων. Ἀπαντες οἱ σύγχρονοι, φίλοι καὶ ἐχθροί, ὁμολογοῦσι τὰ προτερήματα αὐτοῦ, οὕτω πως ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος Νικήτα συγκεφαλαιούμενα· «Πάντα γὰρ συνέτρεχον αὐτῷ, ἡ ἐπιτηδεύτης τῆς φύσεως, ἡ σπουδὴ, ὁ πλοῦτος, δι' ὃν καὶ βίβλος ἐπ' αὐτὸν ἔρρει πᾶσα, πλέον δὲ πάντων ὁ τῆς δόξης ἔρως, δι' ὃν καὶ αὐτῷ νύκτες ἄϋπνοι περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἐμμελῶς ἐσχολακότες.» Ἀλλὰ καὶ τῶν νεωτέρων οὐδεὶς ἀρνεῖται τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Φωτίου, ἂν καὶ οἱ πλείστοι, ἐξαιρέτως οἱ καθολικοὶ, κατακρίνουσιν αὐτὸν ὡς κυριώτατον παραίτιον τῆς διαιρέσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Λαμπροτάτην δὲ μάλιστα αὐτοῦ εἰκόνα ὑπὸ τὴν διπλὴν ταύτην ἔποψιν ἔγραψεν ὁ Γάλλος Ἰαγέρ, λέγων τάδε· Ὁ Φώτιος ἔλαβε παρὰ τῆς φύσεως ἀθρόα τὰ κάλλιστα τῶν δώρων ὅσα ἐπεδαψίλευσέ ποτε αὕτη εἰς ἄνθρωπον θνητόν. Ὑψος διανοίας, βάθος μεγαλοφυΐας, ζωηρότητα πνεύματος, ἐπιμονὴν, δραστηριότητα, φιλοδοξίαν, καὶ δύναμιν θελήσεως, ἅμα μὲν εὐκαμπτοτέραν τοῦ χρυσοῦ, ἅμα δὲ τοῦ σιδήρου ἀκαμπτοτέραν. Ἐραστής ὢν τῶν γραμμάτων ἐνθερμος, διῆγε νύκτας ὅλας περὶ τὴν θεραπείαν αὐτῶν, καὶ ἀπέθεε ῥήτωρ μὲν δεξιός, συγγραφεὺς δὲ ἔγκριτος ἐν τε τῷ πεζῷ ἐν τε τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ, καὶ ἐνάμιλλος ἔστιν ὅτε τῶν ἀρχαίων ἀριστοτεχνῶν. Σπουδάσας ὅλας τὰς ἐπιστήμας τοῦ τε κατ' αὐτὸν αἰῶνος καὶ τῶν προηγουμένων, ἀνεδείχθη καὶ περὶ αὐτάς, παντὸς ἄλλου καθυπέρτερος... Προσθέσατε εἰς ταῦτα ὅψιν εὐεידῆ, σχῆμα ἐμβριθὲς καὶ σῶφρον, ἦθος φαιδρὸν, τρόπους προσηνεῖς καὶ ἀπερίττους, λεπτοτάτην εὐπροσηγορίαν, πάντα, ἀπλῶς εἰπεῖν, τὰ ἐξωτερικὰ ἐκείνα κοσμήματα, τὰ προσελκύοντα καὶ δελεάζοντα τοὺς ἀνθρώπους δι' ἀνεκκλήτου τινὸς χάριτος, καὶ θέλετε ἐννοήσει πῶς τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τοσούτων λαμπρῶν καὶ σπουδαίων προτερημάτων περιεποίησεν εἰς τὸν Φώτιον παράδοξον ἐπὶ ὅλων τῶν συγχρόνων ὑπεροχὴν· διότι εἶχεν εἰς ὑπακτον βαθμὸν τὴν τέχνην τοῦ νὰ ἀγαπᾶται ὑπὸ τῶν φίλων, καὶ νὰ

καθιστᾷ αὐτοὺς πιστοὺς τῶν ἑαυτοῦ συμφερόντων προμάχους. . . . Καὶ τί λοιπὸν ἔλειπεν ἀπὸ τὸν δαιμόνιον αὐτὸν ἄνθρωπον; Ἡ χριστιανικὴ ταπεινότης. Ἐὰν ὁ Φώτιος εἶχε τὴν πολύτιμον ταύτην ἀρετὴν, ἤθελε προσφέρει τῇ ἐκκλησίᾳ ὑπηρεσίας μεγάλας, καὶ καταστήσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογητὸν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις. Ἀλλὰ κατείχετο ὑπὸ ὑπεροφίας ἀδαμάστου, καὶ ἐβασανίζετο ὑπὸ φιλαρχίας φοβεραῆς. Ἐντεῦθεν αἱ πολλαὶ ἀποτυχίαι, καὶ τὸ σκάνδαλον οὗ ἐγένετο πρόξενος τῇ ἐκκλησίᾳ. . . . Ἐνὶ λόγῳ ἀνευρίσκομεν παρὰ τῷ ἀνδρὶ τούτῳ πλεῖστα μὲν ὅσα προτερήματα καὶ ἐλαττώματα, πάντα δὲ ἐξάίσια καὶ ὑπερβολικά· ἐπιστήμην, ἀρετὴν, κακίαν.»

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Φώτιος ὑπῆρξεν ἄνθρωπος ἐξοχος. Μεταξὺ τοῦ πρώτου Κωνσταντίνου, τοῦ δόντος ἀφορμὴν εἰς τὴν ἰδρύσιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ τοῦ τελευταίου, τοῦ ὁποίου πεσόντος ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συγκατέπεσε καὶ τὸ κράτος ἐκεῖνο, ἐν τῷ διαστήματι ἐτῶν 1000, οὐδὲ ἄλλο ὄνομα διέλαμψε λαμπρότερον ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν στερεώματος ἢ τὸ τοῦ Φωτίου ὄνομα, ὅστις ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενος τῶν δύο Κωνσταντίνων, ὧν ὁ εἰς ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀρχὴν, ὁ δὲ τὸ ὀριστικὸν τέλος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὑπὲρ πάντα ἄλλον συνετέλεσεν εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ τούτου. Ἐντεῦθεν ὅμως ἔχει ὄχι μόνον ὅλα τὰ προτερήματα, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκείνου. Ἐν τῷ πολιτεύματι τοῦ Φωτίου πρέπει τῶντι νὰ διακρίνωμεν ὅσα ἐπραξεν ἢ ἐπέτρεψε νὰ πραχθῶσιν, ἵνα λάβῃ καὶ διατηρήσῃ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ἀφ' ὧσων ἐνήργησεν ἵνα προστατεύσῃ, δικαιολογήσῃ, καὶ ἀσφαλίσῃ τὰ δίκαια τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἐπεμβάσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Τὸ πρῶτον τοῦ πολιτεύματος αὐτοῦ μέρος ὑπῆρξεν εἰς πολλὰ ἀξιοκατάκριτον· καὶ τὸ δεύτερον δὲν δύναται νὰ λογισθῇ καθ' ὅλα ἀναμάρτητον, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ ἀνὴρ ἐκτῆσατο δι' αὐτοῦ δικαιώματα ἀναμφισβήτητα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, καὶ ἰδίως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐννοεῖται ὅμως τί συνέβη ἐκ τῆς διττῆς ταύτης καὶ τοσοῦτον πολλάκις ἀντιθέτου ἐνεργείας. Οἱ δυτικοὶ ὠφελήθησαν ἐκ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον μέρος, ἦτις δυσκόλως τῇ ἀληθείᾳ δύναται νὰ δικαιολογηθῇ καθ' ὅλα, ἵνα καταδικάσωσιν ἀπολύτως καὶ τὸ δεύτερον. Οἱ δὲ ἡμέτεροι πάλιν ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς εὐλόγου αὐτῶν εὐλαθείας πρὸς τὸν ἀκαταγώνιστον καὶ πολυμήχανον πρόμαχον τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τῆς ἐθνότητος, ἠθέ-

λησαν νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν ἐν παντὶ ἄπταιστον. Ἡ ἱστορικὴ ἀκρίβεια ἀπαιτεῖ διαστολὴν τινα ἐπὶ τοῦ προκειμένου· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαστολῆς ταύτης κρίνοντες τὸν ἄνδρα, θέλομεν ἴσως ἐπιτύχει τὴν γνησίαν αὐτοῦ εἰκόνα.

Ὅσηδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιτηδεϊότης τοῦ Φωτίου, ὁ Βάρδας δὲν ἤθελε πιθανῶς κατορθώσει τὸ σκοπούμενον, εἰάν πρὸ καιροῦ ἀξιόλογος τοῦ κλήρου μερὶς δὲν διετέλει ἀντιπολιτευομένη εἰς τὸν Ἰγνάτιον. Ὁ κλῆρος εἶχεν ἀποδεχθῇ, ἐκὼν ἢ ἄκων, τὴν παλινόρθωσιν, ἀλλὰ πολλοὶ τῶν ἱεραρχῶν, καὶ τοὶ ἐνδόντες ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, διέσωζον ἐλευθερίαν φρονημάτων καὶ δογμάτων, μὴ συμβιβάζομένην πρὸς τὸ στενὸν τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας πνεῦμα, ἣν ἠξίουσαν νὰ ἐνιδρύσωσιν αὐθις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οἱ μοναχοί. Ὅθεν ἀποθανόντος τοῦ πατριαρχοῦ Μεθοδίου, ἡ ἐλευθεριάζουσα τοῦ κλήρου μερὶς κατεπολέμησε φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐκ παντός τρόπου τὸν κατὰ τοῦτο καὶ τοῦ Μεθοδίου ταπεινότερον Ἰγνάτιον, καὶ ἐζήτησε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῶν Συρακουσῶν Γρηγόριον, ἄνδρα τολμηρὸν, ἀγέρωχον, πεπαιδευμένον, ῥήτορα δεινόν, ζωγράφον ἄριστον. Πλὴν τούτων, ὁ Γρηγόριος οὗτος λέγεται ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Ε'. Εἶχε δὲ καὶ ἀδελφὸν ἐπίσκοπον ἐπίσης ὄντα, τὸν Βασίλειον, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν τῇ βασιλευούσῃ ὁπαδοὺς, εἴτε διὰ τὴν προσωπικὴν ἀξίαν, εἴτε διὰ τὸ ἐπιφανὲς τοῦ γένους, ὡς ἐκ τοῦ ὁποῖου πρὸς τοῖς ἄλλοις πολεμίως εἶχε πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, υἱὸν ὄντα τοῦ Μιχαήλ Α', τοῦ καθαιρεθέντος τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ε'. Ἀλλ' ὁ Ἰγνάτιος εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν προστασίαν τῆς Θεοδώρας, τότε ἔτι παντοδυνάμου οὔσης, καὶ προετιμήθη τοῦ Γρηγορίου. Ὑπερσχύσας δὲ ἤρχισε πρῶτος τὸν κατὰ τῶν δύο ἀδελφῶν ἀγῶνα, ἀπαγορεύσας αὐτοῖς νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν χειροτονίαν τοῦ ἐπὶ τῇ ἐξῆς προφάσει. Ὁ Μεθόδιος εἶχε στείλει εἰς Ῥώμην πρεσβύτερόν τινα Ζαχαρίαν ὀνόματι, τὸν ὁποῖον ὁ Γρηγόριος ἐχειροτόνησε παρ' ἐνορίαν, καὶ ἄνευ προηγουμένης εἰδήσεως καὶ ἐγκρίσεως τοῦ πατριαρχείου, εἰς τινα ἐν Σικελίᾳ ἐπίσκοπὴν. Ἀποδίδονται εἰς τὸν Γρηγόριον ἀορίστως καὶ ἄλλαι παραβάσεις, ἀλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ οὐσιωδεστέρα, ἥς κυρίως ἐπελήφθη ὁ Ἰγνάτιος, ἵνα καταπολεμήσῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἡ αὐτογνώμων πρᾶξις τοῦ Ἰγνατίου ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ ἐρεθίσῃ ἄνθρωπον ὀλιγώτερον τοῦ Γρηγορίου ὀξύν. Καὶ ἐπειδὴ οὗτος εἶχε πολλοὺς ἐν Κων-

σταντινουπόλει φίλους, ἡ προσβολὴ ἣν ὑπέστη προεκάλεσε δεινὴν τα-
ραχὴν. Ὁ Ἱγνάτιος ἵνα νομιμοποιήσῃ τὰ γενόμενα συνεκάλεσε μεταξὺ
848 καὶ 854 τοπικὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, καὶ ἐν αὐτῇ
ἀφώρισε τὸν Γρηγόριον ἐπὶ τῇ παρ' ἐνορίαν ἐκείνῃ χειροτονίᾳ· ἀλλ' ὁ
ἀφορισμὸς οὗτος ἀντὶ τῆς κατευνάσῃ τὴν ταραχὴν τῶν πνευμάτων,
παρώξυνεν αὐτὴν τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ὡς εἶδομεν, ὁ Βάρδας δὲν εἶχε
πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ᾔνοι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν Ἱγνάτιον. Ἀμφό-
τερα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν τότε πάπαν Λέοντα τὸν Δ' ἵνα ἐπι-
τύχῃ τὴν ψῆφον αὐτοῦ, ὁ δὲ ἐνόμισε κατ' ἀρχὰς δεόν νὰ ζητήσῃ
ἀκριβεστέρας πληροφορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ ἔρις ἐκορυφοῦτο
ἐν Κωνσταντινουπόλει, περιπλεκομένη ὁσημέραι μετὰ τῆς γνωστῆς
ἡδὴ ἀντιζηλίας τῶν ἐπιτρόπων τῆς ἀρχῆς. Διότι ἂν ὁ Βάρδας συνε-
τάσσετο ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Γρηγορίου, ὁ Ἱγνάτιος εἶχεν ὑπὲρ ἑαυ-
τοῦ πάντοτε τὴν Θεοδώραν. Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἔριν ἀνεμίχθη ὁ λαϊκὸς
ἐτι Φώτιος, συνταχθεὶς μετὰ τοῦ Γρηγορίου. Ὁ Φώτιος δὲν ἦτο δυνατόν
εἰμὴ νὰ κλίνη πρὸς τὸν Γρηγόριον διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὸ ἐλευθέριον
πνεῦμα τοῦ ἀνδρὸς τούτου, τοῦ ὁποίου διετέλεσεν, ὡς λέγεται, καὶ μα-
θητῆς. Τὸ κύριον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης προτιμήσεως ἦτο ὅτι ἀσπα-
σάμενος τὴν μερίδα τοῦ Γρηγορίου, ἀναγκάτως συνέπραττε μετὰ τοῦ
Βάρδα, τοῦ πολυειδῶς τὴν ἐκκλησίαν ἐξυβρίσαντος· ἀλλὰ μὴ λησμο-
νῶμεν ὅτι ἐνταῦθα προέκειτο κυρίως νὰ καταπολεμηθῇ ἡ ἀμάθεια καὶ
ἡ δεισιδαιμονία, δὲν ὑπῆρχε δὲ λόγος νὰ παραιτηθῶσι τοῦ ἁγῶνος
τούτου οἱ ἀναλαβόντες αὐτὸν ἄνδρες, διὰ μόνην τὴν αἰτίαν ὅτι ὁ
Βάρδας ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτοῦ ἵνα καταβάλῃ τὸν Ἱγνάτιον.
Ἐτέραν μομφὴν ἡδύνατό τις ἴσως νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Φώτιον, ὅτι
ἀνεμίχθη εἰς ἔριν ἣτις προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς
Ῥώμης. Ἀλλὰ τὴν μὲν ἔριν δὲν ἐδημιούργησεν ὁ Φώτιος, ἡ δὲ ἐπέμ-
βασις οὕτως ἢ ἄλλως ἤθελεν ἐπέλθῃ. Τῷ ὄντι ὁ τοῦ Λέοντος Δ' διά-
δοχος Βενέδικτος Γ' ἀναλογιζόμενος κατὰλληλον τὴν περίστασιν τοῦ
νὰ λάβῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπερτάτου τῆς ἐκκλη-
σίας δαιτητοῦ, ἀπήτησεν ἡδὴ ἀπὸ τὸν Γρηγόριον νὰ ἀπολογηθῇ,
ἐφ' ᾧ καὶ ἔπεμψεν οὗτος εἰς Ῥώμην τὸν φίλον του Ζαχαρίαν. Ἐπειδὴ
δὲ ὁ πάπας ἀπεφάνητο ὑπὲρ τοῦ Ἱγνατίου, ἡ ἡττηθεῖσα μερίς ἀπεφά-
σισε νὰ κινήσῃ πάντα λίθον, ἵνα θριαμβεύσῃ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντι-
νουπόλει, ἐπιτυχούσα εἰς τοῦτο, ὡς εἶδομεν, διὰ τῆς ἐξουρίας τοῦ
Ἱγνατίου.

Ὁ Βάρδας εἶχεν ἀποφασίσει πρὸ καιροῦ τις μέλλει νὰ διαδεχθῇ τὸν Ἰγνάτιον, ἀλλ' ἀνέβαλεν ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ὄνομα τοῦ ὑποψηφίου του, τὸ μὲν διότι ὁ Φώτιος ἀπεποιεῖτο, τὸ δὲ διότι ἡ κυβέρνησις, ἵνα πείσῃ τοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς, οἵτινες ἦσαν φίλοι τοῦ Ἰγνατίου, νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτὸν, εἶχεν ἀνάγκην νὰ προτείνῃ εἰς ἕκαστον τὴν ἐλπίδα ὅτι εἴμπορεῖ νὰ γίνῃ διάδοχός του. Ὁ Ἰγνάτιος εἶχε μὲν ἐξορισθῇ, ἀλλ' ἐνόσφ' ἡ δὲν παρητεῖτο, ἡ δὲν κατεδικάζετο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ κενός. Καὶ εἰς τὸ ἓν καὶ εἰς τὸ ἄλλο ἔπρεπε νὰ συμπράξωσιν οἱ ἀρχιερεῖς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ κατηγορία ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποστηριχθῇ σπουδαίως, ἀπεφασίσθη νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα ἵνα πεισθῇ ὁ πατριάρχης νὰ παραιτηθῇ. Ὅθεν μόλις τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰγνατίου εἰς τὸν τόπον τῆς ἐξορίας του, προσῆλθον αὐτόθι πολλοὶ ἐκ τῶν ἐγκρίτων ἀρχιερέων προτρέποντες αὐτὸν νὰ ἀποθέσῃ ἐκουσίως τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' ὁ Ἰγνάτιος ἀπεποιήθη, ἐπιδείξας προσέτι περιφρόνησιν πρὸς ἀνθρώπους οἵτινες μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐλέγοντο πιστοὶ φίλοι, καὶ ἤδη τοσοῦτον ἀναισχύντως προέδιδον αὐτόν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας προσῆλθον αὖθις οἱ ἀρχιερεῖς ἐν συνοδίᾳ πολλῶν πατρικίων καὶ ἀνωτέρων δημοσίων ἀρχόντων, ἵνα μεταπείσωσιν αὐτὸν δι' ἀπειλῶν καὶ ὑποσχέσεων, ἀλλὰ καὶ αὖθις εἰς μάτην. Τὸ πρᾶγμα ἀπέβη δεινόν. Ὁ πατριάρχης οὔτε νὰ καταδικασθῇ ἠδύνατο, οὔτε νὰ παραιτηθῇ ἤθελεν. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν προέκειτο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν θέσιν του· ὥστε ἀπεφασίσθη ἡδὴ τὸ ἀδύνατον νὰ γίνῃ δυνατὸν, καὶ νὰ λογισθῇ αὕτη κενὴ ἄνευ καταδίκης, ἡ παραιτήσεως. Ἡ σκηνὴ, ἥτις ἐπαίχθη τότε, ὑπῆρξε τῷ ὄντι θλιβερά, καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολὺν κατὰ τοῦ ἡμετέρου κλήρου ψόγον περὶ παλιμβουλίας καὶ φιλαρχίας. Ὁ δὲ ψόγος οὗτος εἶναι μέχρι τινὸς δίκαιος. Ἴνα ὁμως κρίνωμεν τοὺς ἀνθρώπους ἀσφαλῶς, πρέπει πάντοτε νὰ μὴ λησμονῶμεν τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῶσι. Παρατηρήσαμεν δὲ καὶ ἄλλοτε ὅτι αἱ περιστάσεις τῆς ἐκκλησίας ἦσαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάφοροι ἢ ἐν τῇ Δύσει. Ἐν τῇ Δύσει ἡ ἐκκλησία ἀνεπτύχθη ἐντελῶς σχεδὸν ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς· καὶ ἐν τούτοις ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἐὰν ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ ταύτῃ ἐνεργεῖα διετήρησε τὰς ἀρετὰς ὅσας ὥφειλε νὰ διατηρήσῃ. Ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ ἐκκλησία παρισταμένη ἀμέσως παρὰ τῇ πολιτείᾳ, οὐδέποτε διαμορφώσασα ὅπως ἐν τῇ Δύσει ἴδιον κράτος, ἀλλὰ ἀποτελοῦσα μέρος ἀναπόσπα-

στον πολιτικοῦ κράτους μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ, ἀναγκαίως περιεπλάκη εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους τούτου, καὶ ὑπέστη τὴν ποικίλην αὐτῶν ἐπίδρασιν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ συμφέροντα ταῦτα, μὴ ὄντα πάντοτε καθαρῶς κοσμικὰ, ἀπαραιτήτως ἐφῆπτοντο καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων σπουδαίων. Ἐν τῷ προηγουμένῳ ἐνάτῳ βιβλίῳ ἐξηγήσαμεν διὰ μακρῶν πῶς ἡ πολιτεία ἠναγκάσθη τότε νὰ ἐπιληφθῇ, λόγῳ τῆς κοινῆς σωτηρίας, τοῦ ποικίλου καὶ σφόδρα περιπεπλεγμένου ζητήματος τῶν αἱρέσεων, καὶ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην αὐτοῦ ἐπίλυσιν. Ἄπασα δὲ τοῦ παρόντος δεκάτου βιβλίου ἡ ἱστορία οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ἀπόδειξις τῆς ἀκαταμαχήτου ταύτης ἀνάγκης. Τὸ μέγα ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐπιληφθῇ τῆς καταστάσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀναγκαίως ἄρα ὁ κλῆρος περιεπλάκη εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς μεταρρυθμίσεως ζήτημα· ἀναγκαίως διηρέθη εἰς μερίδας· ἀναγκαίως αἱ μερίδες αὗται ἔλαβον πολιτικὸν χαρακτῆρα· καὶ ἀναγκαίως ἀποβαλοῦσαι τὸ ἄγνόν θρησκευτικὸν πολίτευμα, παρυσύθησαν ὑπὸ ποικίλων κοσμικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν συνέβη καὶ εἰς τὸν κλῆρον τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς μεταρρυθμίσεως, μάλιστα δὲ ἐν Ἀγγλίᾳ; Ἐν τοιαύτῃ πραγμάτων καταστάσει τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ κλῆρος, καθὼς ἐξ ἀνθρώπων ἐπὶ τέλους συγκείμενος, ὑπέστη πολλάκις τὰς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· τὸ ἄπορον εἶναι πῶς εὗρέθησαν ἄνθρωποι διατηρήσαντες ἐν μέσῳ τοσούτων μεταβολῶν τῆς τύχης καὶ τῶν δοξασιῶν τὸ φρόνημα αὐτῶν, καὶ προσενεγκόντες ὑπὲρ αὐτοῦ θυσίαν οὐ μόνον πάντα τῆς ζωῆς τὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ αὐτὴν αὐτῶν τὴν ζωὴν. Ἡ ἱστορία τοῦ παρόντος βιβλίου δὲν στερεῖται τοιούτων παραδειγμάτων. Καὶ ἵνα εἰς τὰ δύο τελευταῖα περιορισθῶμεν, μήπως ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς δὲν προετίμησε νὰ ἀποθάνῃ μᾶλλον ἢ νὰ μεταβάλῃ φρόνημα, ὁ δὲ πατριάρχης Ἰγνάτιος δὲν προετίμησε νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν εἰς ποικίλας καταδρομὰς μᾶλλον, ἢ νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν αἰσχρὸν τῆς ἐκκλησίας ὑβριστὴν Βάρδαν; Βεβαίως οἱ ἰδιοτελῶς παλιμβουλήσαντες ἱεράρχαι εἶναι ἄξιοι πάσης κατακρίσεως· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι, ὡς πολλάκις ἐρρέθη ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὑπῆρξεν αἰέποτε ἀνίκανος νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ δόγματος αὐτῆς· ἔπεται μόνον ὅτι περιπεσοῦσα εἰς δοκιμασίας πολλὰς, οἷας οὐδεμία ἄλλη χριστιανικὴ ἐκκλησία ὑπέστη ποτὲ, ἐὰν ἀναλογι-

σθῶμεν ἅπαν τὸ ἄχανές τῶν περιπετειῶν αὐτῆς στάδιον ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μέχρι τῆς σήμερον, ὑπέκυψε μὲν ἐκ διαλειμμάτων εἰς ἀμαρτήματά τινα ἀναπόσπαστα ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀναριθμῆτων τούτων δοκιμασιῶν δὲν ἔπαυσεν ἀναδεικνύουσα ἀρετάς ἐνώπιον τῶν ὁποίων κλίνει τὸ γόνυ ἅπας ὁ χριστιανικὸς κόσμος· ἐμαρτύρησε δὲ τὴν ἀκαταγώνιστον αὐτῆς ἠθικὴν δύναμιν, διασώσασα μέχρι τῆς σήμερον πνεῦμα πίστεως συμφωνότερον τῇ ἀληθείᾳ παντὸς ἄλλου πρὸς τὰς ἀρχάς καὶ τὰς δοξασίας τὰς εὐαγγελισθείσας ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ ἱστορικὸς λοιπὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ φοβῆται νὰ ἀποκαλύπτῃ τὰς ἀδυναμίας τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ὡς αἱ ἀπαντὰ τοιαύτας ἀδυναμίας, διότι αὗται κατ' οὐδὲν ἐπὶ τέλους ἀλλοιοῦσι τὸν ὅλον ἱερὸν αὐτῆς χαρακτήρα. Ἐν τῇ πεποιθήσει ταύτῃ ὠμιλήσαμεν πάντοτε περὶ αὐτῆς, καὶ θέλομεν ἱστορήσει τὰ περιστατικὰ τῆς ἐν λόγῳ σκηνῆς.

Προκειμένης τέλος τῆς ἐκλογῆς τοῦ νέου πατριάρχου, ὁ Βάρδας ὑπεσχέθη κατ' ἰδίαν εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν ἀρχιερέων τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὅτι ὅταν ὁ βασιλεὺς προτείνῃ αὐτοῖς τὸ ἄξιωμα, ἕκαστος θέλει πρὸς τὸ θεαθῆναι ἀποποιητῆ αὐτό. Οἱ ἀρχιερεῖς ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα, καὶ ὁ Μιχαήλ, ἐπιτηδείως καθοδηγηθεὶς ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ἔλαβε κατὰ γράμμα τὴν ἀποποίησιν αὐτῶν, ἀπήντησεν ὅτι θέλει σκεφθῆ, καὶ προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πρὸ καιροῦ ἀποφασισθέντων. Αἰφνης ὁ Φῶτιος, ὅστις μέχρι τῆς 20 δεκεμβρίου τοῦ 857 ἦτο λαϊκός, πεισθεὶς τελευταῖον νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα, ἐκάρη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μοναχός, τὴν δ' ἐπιούσαν ἐχειροτονήθη ἀναγνώστης, τὴν τρίτην ὑποδιάκονος, τὴν τετάρτην διάκονος, καὶ τὴν πέμπτην ἦτοι τῇ 24 δεκεμβρίου πρεσβύτερος. Πᾶσαι αὗται αἱ χειροτονίαι ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συρακουσῶν Γρηγορίου, ὅστις ἀναγνωρίζων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Φωτίου, παρήτησε πᾶσαν ἰδίαν ἀξίωσιν, καὶ συνέπραξε προθύμως ὑπὲρ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ φίλου. Κατὰ δὲ τὴν ἐσπέραν τῆς 24 συγκαλεσθέντων ἐν τοῖς βασιλείοις ὅλων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρευρισκομένων ἀρχιερέων, ὑπεβλήθη τελευταῖον αὐτοῖς ὁ ὑποψήφιος τοῦ Βάρδα. Οἱ ἀρχιερεῖς καταπλαγέντες διὰ τὸ ἀπροςδόκητον τοῦ πράγματος, καὶ μὴ λαβόντες καιρὸν νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου, ἠναγκάσθησαν νὰ προχειρίσωσιν ὡς δέηποτε τὸν

νέον πρεσβύτερον ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ συγχρόνως ἵνα καλύψωσι τὰ ἴδια ἀμαρτήματα ἐπιδεικνύοντες εἰ καὶ βραδέως εὐλάβειάν τινα πρὸς τὸν Ἰγνατίον ἀπήτησαν παρὰ τοῦ Φωτίου ἔγγραφον ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει ἀπονέμει πατρικὴν τῷ Ἰγνατίῳ τιμὴν, πράττων πάντα κατὰ βούλησιν αὐτοῦ καὶ ἐν μηδενὶ τοῦτον παραλυπῶν. Μεθ' ὃ τὴν ἐπιούσαν, ἥτοι τὴν 25 δεκεμβρίου, καθ' ἣν ἡμέραν πρὸ ἐβδόμηκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν εἶχε προχειρισθῇ εἰς τὸ αὐτὸ ἄξιωμα ὁ θεῖος τοῦ Φωτίου Ταράσιος, ἐχειροτονήθη οὗτος πανηγυρικῶς, προεξάρχοντος καὶ ταύτης τῆς ιεροτελεστίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συρακουσῶν Γρηγορίου.

Οἱ πλείστοι τῶν ἀντιπάλων τοῦ Φωτίου ἀρχαιοτέρων τε καὶ νεωτέρων κατέκριναν τὴν ἐσπευσμένην ταύτην καὶ ἄμεσον ἀπὸ λαϊκοῦ χειροτονίαν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν ἐπιμείνει εἰς τοῦτο πολὺ, διότι ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως οὐκ ὀλίγας τοιαύτας ἀμέσους ἀπὸ λαϊκῶν χειροτονίας ἐπιφανεστάτων τῆς ἐκκλησίας πατριαρχῶν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦ Ταρασίου καὶ τοῦ Νικηφόρου, εἶδομεν δὲ αὐτὸν τὸν Θεοφάνην, τὸν ζηλωτὴν τῆς ἀκριβεστάτης τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας ἐκτελέσεως, λέγοντα ὅτι «οὐκ ἦν τὸ πρᾶγμα ξένον τῆς ἐκκλησίας καὶ προσφάτως ἐπινοηθὲν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπὸ λαϊκῶν ἐπεσκόπησαν ἄξιως τῆς ἀξίας τῷ Θεῷ ἱερατεύοντες.» Ἄλλο εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ σπουδαιότερον. Τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἂν ὁ Φώτιος, ὡς πολλάκις ὡς αὐτως κατεκρίθη, συνέπραξεν εἰς ὅλα τὰ ἀτοπήματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐκλογῆς. Εὐτυχῶς εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐπέζητησε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀλλὰ, ὡς προείπομεν, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίσθη νὰ ἀποφύγῃ τὰς δεινὰς δοκιμασίας εἰς ἃς κάλλιστα προέβλεπεν ὅτι μέλλει νὰ ἐκτεθῇ ἀναλαβὼν ἅπαξ τοὺς οἶκας τῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο ὁμολογοῦσιν οὐ μόνον οἱ μετριοπαθέστεροι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἱστορικοὶ, οἷον ὁ Νέανδρος, ἀλλὰ καὶ ὁ νεώτατος αὐτῆς πολέμιος Ἐργενροῖθερ. Ἐκὼς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσιν, ἀφοῦ σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Βάρδαν διαρρήδην ὑπομιμνήσκουσα αὐτῷ ὅτι ἄκων καὶ βιαζόμενος ἠναγκάσθη νὰ ἀναβῇ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον; Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη προοιμιάζουσα λέγει· «Ἡδεῖν ἐγὼ καὶ πρὸ τῆς πείρας ἀνάξιον ἐμαυτὸν καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς ποιμαντικῆς ἐγχειρήσεως. Διὰ τοῦτο γὰρ ἀγόμενος καὶ ἐλκόμενος ἀπεδυσπέτουν πρὸς ταῦτα ὡς εἴθε θάνατός με τῆς τότε προβολῆς, μᾶλλον δὲ τῆς ἀφορήτου βίας, προανήρπασεν· οὐ γὰρ ἂν τοσοῦ-

των καὶ τηλικούτων κακῶν κύματα τὴν ἐμὴν καθεκάστην ἐβάπτιζον ἐπικλύζοντα τάλαιναν ψυχὴν, ὧν ἡ ἐλπίς καὶ ἡ προσδοκία (δεινὴ γὰρ ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις τὰ μέλλοντα συνιδεῖν δυσχερῇ, ἂν ἐπ' αὐτὴν ἡ χαλεπότης μάλιστα φέρεται) συνετάρασσέ με τότε καὶ συνεῖχε, ὅφ' ὧν βαλλόμενος καὶ πικρῶς ἀλγεινόμενος, ἔκλαιον, ἐδυώπουν, πάντα μᾶλλον ἐποίουν, ἢ τοῖς ψηφιζομένοις καὶ βιαζομένοις συγκατένευον, παρενεχθῆναι τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τῶν πολλῶν καὶ πολυτρόπων φροντίδων καὶ πειρασμῶν ποτνιόμενος.» Εἶναι λοιπὸν ἔξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ Φώτιος κάλλιστα εἰδῶς, παρεκτὸς ὅλων τῶν ἄλλων δυσχερειῶν, τὸν χαρακτῆρα τοῦ Βάρδα, τοῦ ὁποίου προέκειτο νὰ γίνῃ ὄργανον, ὅχι μόνον δὲν ἐπεδίωξεν, ἀλλὰ καὶ πάσῃ δυνάμει ἠγωνίσθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν τιμὴν ταύτην. "Ὅ,τι μόνον δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν εἶναι, ὅτι δὲν εἰδείξε περὶ τὴν ἐπιμονὴν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἀκαταγώνιστον ἐκείνην τῆς θελήσεως δύναμιν, ἥτις τοσοῦτον ἀσφαλῶς καθωδήγησεν ἅπαντα τὸν λοιπὸν αὐτοῦ βίον, παρασχὼν οὕτω τοῖς ἀντιπάλοις τὸ ἐνδόσιμον νὰ εἴπωσιν εὐλόγως ὅτι ὑπῆρχε παρ' αὐτῷ πάθος ἰσχυρότερον τῆς προνοίας, ἰσχυρότερον τῆς συνέσεως, τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας, τὸ κατισχυῶσαν ἀπάντων τῶν ἄλλων λογισμῶν.

Οἱ πρῶτοι μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Φωτίου δύο μῆνες διῆλθον ἐν εἰρήνῃ κατ' ἐπιφάνειαν· ἀλλὰ τὰ πάθη τὰ ὑποκώφως βρέμοντα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐκραγῶσιν ἐπὶ τέλους. Οἱ πολυάριθμοι τοῦ Ἱγνατίου φίλοι εἶχον μὲν καταπλαγῇ τὴν ἐσπέραν τῆς 24 δεκεμβρίου 857, καὶ καταναγκασθῇ νὰ ἐπιδοκιμάσωσι τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου· καὶ τότε ὁμως ἐζήτησαν διὰ τῆς ὑποσχέσεως, ἣν παρὰ τοῦ νέου πατριάρχου ἀπήτησαν, νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἡσυχίαν, τὴν τιμὴν, καὶ αὐτὴν τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐνέργειαν τοῦ Ἱγνατίου. Νῦν δὲ καὶ βιαίως ὅπως οὖν ἐρμηνεύοντες τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην, ἠξίουσαν ὅτι ὁ Φώτιος ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ ἦναι ἀπλῶς συνεπίσκοπος τοῦ πρώην πατριάρχου καὶ ἐκτελεστής τῶν βουλήσεων αὐτοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτην ἀπαίτησιν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδεχθῇ ὁ Φώτιος, καὶ μάλιστα οἱ περὶ αὐτὸν, οἵτινες κατορθώσαντες ὅπωςδὴποτε νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἐγγραφον, ἐξηφάνισαν αὐτό. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὸν φεβρουάριον 858. Τότε οἱ ἀντιπολιτευόμενοι συνελθόντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ἀπέκλεισαν τὸν Φώτιον πάσης ἐπισκοπικῆς ἱερουργίας, ὡς παρὰ νόμους πατριαρχεύσαντα. Οἱ δὲ περὶ τὸν Φώτιον, συγκροτήσαντες κατὰ τινὰς

μὲν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, κατὰ τινὰς δὲ ἐν τῇ ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίᾳ, ἀντίθετον σύνοδον, καθήρεσαν καὶ ἀνεθεμάτισαν τὸν τε Ἰγνάτιον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ. Καὶ τότε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ταύτης δεινὸς ἐγένετο κατὰ τῶν καταδικασθέντων διωγμός. Πρῶτος ὁ Ἰγνάτιος πολυειδῶς ἐδασανίσθη, ἵνα καταναγκασθῇ νὰ δώσῃ παραίτησιν, ἀλλὰ, καθὼς λέγει ὁ Νέανδρος, ἐν τῇ πεποιθήσει τῆς πίστεως, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀθωότητος καὶ τοῦ δικαίου, ὁ γενναῖος ἀνὴρ δὲν ἐπέισθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν βίαν, δοὺς ἐν τῇ δυστυχίᾳ δείγματα ἀρετῆς, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχε δώσει ἐν ὅσῳ ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Συγχρόνως δὲ πάντες οἱ ὑπὲρ αὐτοῦ ψηφίσαντες, καὶ οἱ ὅπωςδῆποτε μετ' αὐτοῦ συντασσόμενοι ἔπαθον παραπλήσια ἢ χείρονα. Ὅτι ὁ Φώτιος δὲν συνέπραττεν εἰς ταῦτα πάντα, ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἡγανάκτει ἐπὶ τοῖς πραττομένοις, ἐξάγεται ἀπὸ τῆς ἐντόνου διαμαρτυρίας ἣν ὑπὲρ ἐνὸς τῶν παθόντων ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Βάρδαν ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς προμνησθείσης ἐπιστολῆς, ἐχούσῃ ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς· «Νῦν δὲ αὐτὰ μεταδιδάσκει τὰ πράγματα καὶ τὴν [ἐμὴν] ἐλέγχει ἀναξιότητα, καὶ οὐκέτι φόβος προσδοκίας, ἀλλὰ ὀδύνη στηριζομένη ἐπὶ τὰ καίρια, καὶ στεναγμός καὶ ἀμηχανία ἐπὶ τοῖς ἥδη καταλαβοῦσι. Ὅτε γὰρ ἱερεῖς, ὅποιοι καὶ ἂν εἶεν, ὁμοῦ πάντας ἐπὶ ἐνὶ πταίσματι πᾶσχοντας ὁρῶ, τυπτομένους, δημοσιευομένους, φαυλιζομένους, τὴν γλῶσσαν ἐκτεμνομένους (φεῖσαι, Κύριε, τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν!), πῶς οὐ μακαρίσω τοὺς τετελευτηκότας ὑπὲρ ἐμέ; πῶς οὐ τὸ φορτίον τὸ ἐπιτεθέν μοι οὐκ εἰς ἔλεγχον τῶν ἐμῶν ἁμαρτημάτων λογίσομαι; Ἄνθρωπος ἄπορος, ἀπροστάτευτος, οὐδὲ τὸν νοῦν ἔχων ἀπαθῇ (οἷς ἔλεος μᾶλλον ἢ ἡγανάκτησις ἐπεται) ἔπαθεν ἅμα τοσαῦτα κακὰ· ἐπράθη, ἐτύφθη, ἐφυλακίσθη, τὸ ἀπαραμύθητον ἐτμήθη τὴν γλῶσσαν, καὶ ταῦτα ἱερωσύνην φορῶν· ὑπὲρ οὐ πολλάκις ἐδυσώπησα, ὑπὲρ οὐ μάταιος ἐγὼ καὶ ῥήματα ἀπαθείας ἔλαβον, καὶ οἱ ἰδόντες ἐπίστανται, εἰδὲ καὶ ἐπελάθοντο οὗτοι, τὸ θεῖον οὐκ ἐπελάθετο. Ποία λοιπὸν ἐλπίς πρὸς τὰ ἄδηλα, ὅτε περὶ τῶν φανερῶν καὶ ὑπ' ὄψιν κειμένων οὕτως ἀποτυγχάνω καὶ διαπαίζομαι; Πῶς ὑπὲρ ἁμαρτιῶν καὶ ὑμῶν καὶ τοῦ λαοῦ πρεσβεύσας ἐξιλάσομαι, ὅτε πρὸς ὑμᾶς ὑπὲρ ἐνὸς πρεσβεύσας οὕτως ἐξέπεσα, οὕτω παρεκρούσθην; Ταῦτα θακρύν αἵματι ἔγραψα· ἐν σοὶ δ' ἐστὶ τὸ λοιπὸν ἢ πρώτην ἢ τελευταίαν τὴν δε ἐπιστολὴν δέξασθαι. Ἐγὼ γὰρ κατ' ἐνώπιον Κυρίου λέγω, ὡς εἰ οὕτως ἐστὶν ὑμῖν σκοπὸς ἐν ταῖς εὐλόγοις ἡμῶν ἱκεσίαις καὶ παρακλήσεσι παρακρούεσθαι ἡμᾶς

καὶ ἀποπέμπεσθαι, καὶ εἰ μὴ τις γένηται τῷ ἀθλίῳ ἐκείνῳ τὸν δυνατὸν τρόπον παραψυχὴ καὶ παρακλησις, οὔτε γράψω, οὔτε ἄλλως πῶς ἐνοχλήσω, ἀλλ' ἡσυχάσω ἑμαυτὸν ἐπισκοπῶν, καὶ τὰ ἑμαυτοῦ ὀδυρόμενος. Εἰ γὰρ μετὰ τῶν καθημερινῶν τῶν ἐξωθεν ἡμῖν ἀναφυομένων πειρασμῶν τε καὶ περιστάσεων, καὶ τὴν ἀθλίαν μοι προσαπολέσω ψυχὴν, ἀθλιώτερος ἂν εἶην πάντων ἀνθρώπων.»

Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ Φώτιος ὑποδεικνύει ὅτι θέλει προβῇ μέχρι παραιτήσεως· δὲν ἔδωκεν ὅμως παραίτησιν, ἀλλὰ ἡγωνίσθη δι' ἄλλων τρόπων νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην. Ἐν ἔτει 860 ὁ Ἰγνατίος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε πάθει διαφοροὺς ἐξορίας, ἀνεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν ἡ περιουσία του. Ὁ σκοπὸς ἦτο πάντοτε νὰ καταπείσωσιν αὐτὸν νὰ παραιτηθῇ, καὶ, ἂν ἐπιμείνῃ, νὰ καταδικάσωσιν αὐτὸν πάλιν συνοδικῶς, ἀλλὰ πανηγυρικώτερον ἢ προηγουμένως· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐζητήθη, ἂν ὅχι ἀμέσως, τοῦλάχιστον διὰ πλαγίου τινὸς τρόπου ἢ σύμπραξις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Αἱ ἐπιστολαὶ τὰς ὁποίας πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν κατ' αὐτὸ ἐκείνο τὸ ἔτος 860 ὅτε βασιλεὺς Μιχαὴλ καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος, διελάμβανον ὅτι παραιτηθέντος τοῦ Ἰγνατίου ἐξελέχθη ὁ Φώτιος· ὅτι καλὸν ἦτο νὰ πέμψῃ ὁ πάπας εἰς Κωνσταντινούπολιν τοποτηρητὰς, ἵνα παρακαθήσωσιν εἰς σύνοδον ἣτις ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ αὐτόθι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ καταλύσῃ ὀριστικῶς τὴν τῆς εἰκονομαχίας αἵρεσιν, καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ σύνοδος ἠδύνατο νὰ καταπαύσῃ ἀνωμαλίας τινὰς ἐπελθούσας ὡς ἐκ τῆς ἐπιγενομένης εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μεταβολῆς. Ὁ πάπας Νικόλαος, κολακευθεὶς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἐξαπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἐπισκόπους, τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὸν Ῥοδοάλδον, ἐπιτετραμμένους νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν Φώτιον, ἐὰν εὕρωσι τὰ πάντα κατὰ τοὺς κανόνας γενόμενα. Ἐν ταύτῳ ὅμως γράφων πρὸς τὸν βασιλέα ἐπανελάμβανε τὰς ἀρχαίας κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, ἐδίδεν αὐτῷ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐγίνωσκε τὴν ἀταξίαν τῶν ἐνεργηθέντων, καὶ ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ γενόμενα, εἰμὴ ἐὰν ἀποδοθῇ αὐτῷ ἡ δικαιοδοσία ἣν εἶχεν ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, καὶ ἣν ἀφῆρεσεν ἀπὸ αὐτοῦ ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς μεταρρυθμίσεως· προσέτι δὲ, ἐὰν ἀποδοθῶσιν αὐτῷ τὰ κτήματα ὅσα εἶχεν ἄλλοτε ἐν Καλαβρίᾳ, καὶ τὰ ὁποῖα ὡσαύτως ἀφῆρέθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως. Οἱ πρέσβεις οὗτοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἦλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰ

τέλη τοῦ 860, καὶ δὲν εὗρον βεβαίως τὴν αὐτόθι κυβέρνησιν καὶ ἐκκλησίαν εὐδιάθετον νὰ ἐνδώσῃ εἰς τοιαύτας ἀπαιτήσεις. Δὲν ἀπῆλθον ἐν τούτοις ἄπρακτοι, διότι ὁ Βάρδας κατάρθωσε νὰ πείσῃ αὐτοὺς νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄνευ ὄρου τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, καὶ τὴν τοῦ Ἰγνατίου καθαίρεσιν ἐνώπιον τῆς συνόδου ἣτις ἔμελλεν ἐπὶ τούτῳ κυρίως νὰ συγκροτηθῇ, καὶ ἥς ὁ Φώτιος δὲν ἐδίστασεν ἄλλως νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς τὴν προεδρείαν. Ἡ σύνοδος αὕτη συνῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ μαΐου 861 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἀπαρτισθεῖσα ἐκ 348 ἐπισκόπων. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, τοὺς ὁποίους ὁ Βάρδας εἶχεν ὅλως προσοικειωθῇ, συνήνεσαν ὥστε ἡ πεμφθεῖσα δι' αὐτῶν ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης νὰ μὴ ἀναγνωσθῇ εἰμὴ καθ' ὅσον δὲν προσέκρουεν εἰς τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ἰγνάτιος προσαχθεὶς προετράπη κατ' ἀρχὰς νὰ παραιτηθῇ, μὴ πεισθεὶς δὲ εἰς τοῦτο ἐδικάσθη, κατεδικάσθη, καὶ καθρέθη. Ὁ δὲ Ζαχαρίας καὶ ὁ Ῥοδοῦλος ἀνεφώνησαν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τὸ ἀνάξιον, καὶ ἀνεγνώρισαν τὸν Φώτιον ὡς νόμιμον πατριάρχην. Μετ' οὐ πολὺ μάλιστα, ἦτοι τῇ 25 μαΐου, ἠθέλησαν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν βιογράφον αὐτοῦ Νικήταν, νὰ καταναγκάσωσι προσέτι τὸν Ἰγνάτιον νὰ ἀναγνώσῃ ὁ ἴδιος δημοσίᾳ ἐπ' ἐκκλησίας τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ τότε οὗτος διέφυγε τὴν τελευταίαν ταύτην ὕβριν δραπετεύσας μετημφισμένος ὡς ἀχθοφόρος εἰς τὰς νήσους τῆς Προποντίδος, ὅπου ἀνεζητήθη μὲν διὰ παντὸς τρόπου ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀνακαλυφθῇ.

Τοιαύτη ἀπέβη ἡ σύνοδος ἐκείνη ἣν ὁ Βαλσαμὼν ὀνομάζει *οἰκουμερικὴν*, οἱ δὲ πλεῖστοι ἄλλοι συγκαταλέγουσι μετὰ τῶν *μερικῶν*, ἀπονέμοντες αὐτῇ τὸ παράδοξον ἐπωνύμιον *πρώτη καὶ δευτέρα*, ἃ δηλον ἐπὶ τέλους τίνος ἔνεκα· διότι ἐκ τῶν ποικίλων ἐξηγήσεων ὅσαι ἐδόθησαν εἰς τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο, οὐδεμία ἐπεκράτησε τῶν ἄλλων. Ὁπωσδήποτε ὁ Φώτιος ἐφαίνετο θριαμβεύων, ἀλλ' ἦτο ἐν ἀρχῇ εἰσέτι τῶν δοκιμασιῶν αὐτοῦ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πνεύματα ἦσαν τοσοῦτον διηρημένα, ὥστε ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης ἦτο ἀδύνατος. Καθὼς ἠξεύρομεν ἤδη, ὁ Φώτιος ἦτο κυρίως ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς τάξεως ἐκείνης τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες συνήνεσαν μὲν εἰς τὴν παλινόρθωσιν, ἀλλὰ διετήρουν μέχρι τινὸς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ἐλευθεριάζον τῆς μεταρρυθμίσεως πνεῦμα. Ὁ δὲ Ἰγνάτιος ἦτο ἀντιπρόσωπος τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐπρέ-

σθευον ἀνέκαθεν τὰ τῆς ἀρχαίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως μεθ' ὅλων τῶν ἀναποσπάστων ἀπὸ αὐτῆς προλήψεων καὶ καταχρήσεων. Ἡ ὀλιγάριθμος μερίς τοῦ Φωτίου δὲν ὑπερίσχυεν εἰμὴ διὰ τῆς προστασίας τοῦ Βάρδα, ἀλλ' ἡ προστασία αὕτη, ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν ᾗτο, δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ τοὺς πολὺ περισσοτέρους αὐτῆς ἀντιπάλους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Βάρδας μηδεμίαν ἔχων θρησκευτικὴν πεποίθησιν, δὲν ὑπεστήριζε τὸν Φώτιον εἰμὴ ἐφ' ὅσον τοῦτο τῷ ᾗτο ἀναγκαῖον εἰς τὰ ἀτομικὰ αὐτοῦ συμφέροντα, ὁ δὲ ἡλικιωθεὶς ἤδη Μιχαὴλ ἐνέπαιζε καὶ Φώτιον καὶ Ἰγνατίον, καὶ Βάρδαν καὶ ἐκκλησίαν, καὶ πάντα ἐνὶ λόγῳ θεῖα τε καὶ ἀνθρώπινα. Πλὴν τούτου ἡ σύνοδος τοῦ 861 δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, ἀλλὰ ἐψήφισε πολλὰς ἀξιωματικὰς καὶ σωτηρίας διὰ τὴν ἐκκλησίαν διατάξεις. Ἄν ἀφ' ἐνὸς ἐπεκύρωσε τὰ πολλάκις κατὰ τῶν εἰκονομάχων δογματισθέντα, ἀφ' ἑτέρου, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Φωτίου, ἐνεργοῦντος κατὰ τοῦτο συνωδᾶταις ἀρχαῖς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἠγωνίσθη διὰ διαφόρων κανόνων νὰ περιτείλῃ ὅσον ἔνεστι τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ῥοπήν. Ὄρισεν ὅτι τοῦ λοιποῦ μοναστηρίου δὲν δύναται νὰ ἰδρυθῇ ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ ἐπισκόπου· ὅτι ὁ ἰδρυτής αὐτοῦ δὲν ἔχει ἄδειαν παρὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου νὰ καθιστᾷ ἑαυτὸν ἡγούμενον, ἢ ἀνθ' ἑαυτοῦ ἕτερον· ὅτι ἐπίσκοποι δὲν δύνανται νὰ ἰδρύσωσι μοναστήρια δαπάναις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ λαβῇ τὸ μοναχικὸν σχῆμα αὐτογνωμόνως ἄνευ παρουσίας τοῦ ὀφείλοντος αὐτὸν εἰς ὑποταγὴν ἀναδέχεσθαι» καὶ ἄλλα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα ἅπαντα σκοπὸν εἶχον νὰ διακωλύσωσι τὸν τε πολλαπλασιασμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ τὴν ἀπεριόριστον αὕξησιν τῶν μοναχῶν.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα, μὴ ἀρέσκοντα εἰς τοὺς Ἰγνατιανοὺς, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ πολεμῇται διὰ παντὸς τρόπου ἡ σύνοδος ἐκείνη, καὶ νὰ ὑποθάλλεται ἡ τῶν πνευμάτων ταραχή. Μὴ παραλίπωμεν ὡς αὐτῶς νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Φώτιος πολλάκις ἐφιλοσόφει ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος εἰς τρόπον, ὅστις δὲν ἠδύνατο εἰ μὴ νὰ σκανδαλίσῃ τοὺς ἀμαθεῖς καὶ προληπτικούς αὐτοὺς ἀντιπάλους. Ἐν ἀρχῇ τοῦ αὐγούστου 861 συνέβη ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τῶν ἐκ διαλειμμάτων δονούντων αὐτὴν σεισμῶν, ὅστις ἐπαναληφθεὶς συχνάκις ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, κατεφόδισε τὸ πλῆθος, καὶ ἀπεδόθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου γενομένην καταδρομήν. Ὁ σοφὸς Φώτιος δὲν ἐδί-

στασε νὰ κηρύξη ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος, ὅτι οἱ σεισμοὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις, καὶ ὅτι συμβαίνουσιν ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν «οἱ σεισμοί, εἶπεν, οὐκ ἐκ τοῦ πλήθους ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται.» Παρέθεσε δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν πλατωνικὴν δόξαν τὴν διαστέλλουσαν δύο εἴδη ψυχῆς, τὸ μὲν θεῖον τὸ δὲ θνητὸν, καὶ πρεσβεύουσαν ὅτι τοῦτο τὸ κατώτερον εἶδος, τὸ ἄλογον, ἐστὶ τὸ δι' οὗ ἁμαρτάνομεν, τὸ δὲ ὄντως θεῖον καὶ λογιστικὸν ἢ νοητικὸν παραμένει ἀείποτε διαυγές, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ πηγὴ. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ φυσικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ταῦτα δόγματα τὰ παραχθέντα ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ πείσωσι τὸν ἀμαρτῆ τῶν Ἰγνατιανῶν ὄχλον. Πολλοὶ δὲ τῶν περὶ τὸν βασιλέα γινώσκοντες τὴν ῥοπὴν ἣν εἶχε νὰ χλευάζῃ τὰ σπουδαιότερα τῶν πραγμάτων, καὶ ἐνεργοῦντες κατ' εἰσήγησιν τῶν Ἰγνατιανῶν, παρέστησαν αὐτῷ τοὺς λόγους τοῦ Φωτίου ἐπὶ τὸ καμικώτερον. Ἰδίως λέγεται ὅτι ὁ πρωτασηκρήτις ἀπελθὼν εἰς τὸν βασιλέα τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ πατριάρχης εἶπεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι δύο ψυχάς, οἱ δούλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν νὰ ζητῶσι διπλὴν τῆς προτέρας κατὰ μῆνα τροφοδοσίαν, λέγοντες «ὥς ἡμεῖς ἡλιπίζομεν μίαν ψυχὴν ἔχειν, καὶ ἀνελαμβάνομεν ἐκάστῳ μηνὶ ἅμα ἀνὰ μοδίους δύο· νῦν δὲ, ὡς διδάσκει ἀναφανδὸν ὁ πατριάρχης, δύο ψυχάς ἔχει ἕκαστος, καὶ δεῖ ἄλλους δύο μοδίους προσθῆναι ἡμῖν.» Ταῦτα ἀκούσας ὁ βασιλεὺς ἐγέλασε, καὶ ἐρωτήσας ἂν τῷ ὄντι οὕτω δογματίζῃ ὁ Χαζαροπρόσωπος (ἀποδίδων ἄδηλον διατὶ τὸ κομψὸν τοῦτο ἐπίθετον εἰς τὸν Φώτιον), προσεκάλεσεν εὐθὺς τὸν πατριάρχην, καὶ ἠρώτησεν αὐτὸν τοῦτον προσποιούμενος τὸν θυμωμένον «οὕτως δογματίζεις, ὦ Μαρζούκα, δύο τὸν ἄνθρωπον ἔχειν ψυχάς;» Τὸ νέον τοῦτο χαρίεν προσηγόρημα ἐσήμαινεν, ὡς βεβαιοῦσι, *κῶων ἔλκων δέρμα*. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης συνηθισμένος ὢν εἰς τὰς τοιαύτας χαριεντολογίας τοῦ Μιχαήλ, ἔδωκεν ἐκ τοῦ προχείρου τὰς ἀναγκαίας ἐξηγήσεις. Ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἐπειδὴ οἱ σεισμοὶ ἐξηκολούθουν, ὁ ὄχλος κατεβόα ὅτι δὲν θέλουσι παύσει, εἰὰν δὲν ἐπιστρέψῃ ὁ Ἰγνάτιος. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἐντελῶς ἠδισφόρει καὶ περὶ τοῦ Ἰγνατίου καὶ περὶ τοῦ Φωτίου, ἤρχισε νὰ πείθεται ὅτι ἡ κατακραυγὴ ἐκείνη δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνος, διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀναιδῶς ἐκήρυττεν, «ὅτι ἐμὸς μὲν πατριάρχης ὁ Θεόφιλος» (δηλαδὴ ὁ περίφημος σάτυρός του ὁ ἐπικαλούμενος Γρύλος), προσεπiléγων «ὁ Φώτιος δὲ τῷ Καίσαρι (ἤτοι τῷ Βάρδα), καὶ τοῖς

χριστιανοῖς ὁ Ἰγνάτιος καθέστηκεν.» Ἐπὶ τέλους αὐτὸς ὁ Βάρδας ἀρχίσας νὰ ἀνησυχῇ μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐνέδωκεν εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἰγνάτιος, ἀπὸ τοῦ ἀσύλου εἰς ὃ εὕρισκετο κεκρυμμένος, καὶ ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει παρενοχλήσει οὔτε αὐτὸν, οὔτε ἐκεῖνον παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐκρύπτετο. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πνευμάτων καὶ τῶν πραγμάτων, ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 861 ἐπέστρεψεν ὁ Ἰγνάτιος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπῆλθεν ἀνενόχλητος εἰς τὴν ἰδίαν μονήν. Ἀλλ' ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ ἐπομένου ἔτους, ἐμελλόν νὰ δεινωθῶσιν ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ὀριστικωτέρας ἐπεμβάσεως τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Τῶντι ὁ πάπας Νικόλαος ἐπληροφόρηθη τὰ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον διατρέξαντα, ἀπὸ διαφόρους πηγὰς· ἀπὸ τοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 861 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 862 ἐπιστρέψαντας εἰς Ῥώμην τοποτηρητὰς αὐτοῦ· ἀπὸ τὸν μετ' ὀλίγον ἀφικόμενον αὐτόθι βασιλικὸν γραμματέα Λέοντα, τὸν κομίσαντα τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου καὶ ἐπιστολὰς τοῦ τε βασιλέως Μιχαὴλ καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου· τελευταῖον ἀπὸ τὴν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰγνατίου διαμαρτύρησιν, ἣν προσήγαγεν ὡπωςοὖν βραδύτερον ὁ ἀρχιμανδρίτης Θεόγνωστος. Ὁ Ζαχαρίας καὶ ὁ Ῥοδοάλδος περιωρίσθησαν νὰ ἀναφέρωσιν ἐν γένει τὰ συμβάντα, ἧτοι τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου καὶ τὴν τοῦ Φωτίου ἐπικύρωσιν, σιωπῆσαντες ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα. Ἀλλ' ὁ Φώτιος ἐξέθεσε καὶ ἐδικαιολόγησε τὰ πάντα διὰ μακρῶν· μάλιστα δὲ ἀξιολογούμενα εἶναι τρία τῆς ἐπιστολῆς του ταύτης κεφάλαια, διὰ τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἔσχον καὶ, τῇ ἀληθείᾳ, δύνανται εἰςέτι νὰ ἔχωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐπιλαβόμενος τῆς κατηγορίας ὅτι παρὰ τοὺς κανόνας πρὸς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψος ἀπὸ λαϊκοῦ προῆλθε σχήματος, καὶ ἀποδείξας ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἦσαν ἄγνωστοι μέχρι τῶν χρόνων τούτων εἰς τὴν Κωνσταντινουπολιτῶν ἐκκλησίαν, τίθησι τὴν ἀρχὴν, ὅτι τὰ μὲν κεφαλαιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὁφείλουσι πάντες νὰ φυλάττωσιν, ἀλλ' ὑπάρχουσι δευτερεύοντά τινα ζητήματα, περὶ τὰ ὁποῖα οἱ χριστιανοὶ ἡδύναντο νὰ διαφωνῶσι χωρὶς νὰ παύσωσι διὰ τοῦτο νὰ ἦναι χριστιανοί. Μεταξὺ δὲ τῶν δευτερευόντων τούτων ζητημάτων καταλέγει ῥητῶς, παρεκτός τῶν προαναφερθέντων, τὸν γάμον ἢ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, τὸ ξυρᾶσθαι ἢ μὴ ξυρᾶσθαι, τὰς τοιαύτας ἢ τοιαύτας προσευχὰς, νηστείας, καὶ ἄλλα.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀρχιερέως εἶναι κατὰ τοῦτο σωτήριος, ὅτι ἂν ποτὲ κατορθωθῇ ἔνωσις τῶν χριστιανῶν, δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ ἐπὶ τοιαύτης βάσεως νὰ θεμελιωθῇ, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐντελοῦς ἐξομοιώσεως ἥτις εἶναι βεβαίως ἀνέφικτος. Πλὴν τούτου, ὁ Φώτιος ἐξηγεῖ εἰς τὸν πάπαν ὅτι ἡ σύνοδος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχαίαν δικαιοδοσίαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι αὐτὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν διακαίαι ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν.» ἐν ἄλλαις λέξεσι, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι πολιτικὸν καὶ ὄχι καθαρῶς ἐκκλησιαστικόν, ἡ δὲ βασιλεῖα δὲν ἠθέλησε νὰ συναίνεσῃ εἰς τὴν ζητούμενην παραχώρησιν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Φώτιος παραινεῖ τὸν πάπαν νὰ μὴ δέχεται καὶ προστατεύῃ παρὰ τοὺς κανόνας, τοὺς ἀντιπολιτευομένους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, αὐξάνων οὕτω ἂντὶ νὰ καταπαύῃ τὰ σκάνδαλα. Ἀἱ τῶν ἀληθῶς κανόνων φυλακὴ σπουδαίῃ μὲν ἐποφείλεται παντὶ, πολὺ δὲ πλεον τοῖς ἐπευθύνειν τὰ τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς προνοίας ἡξιωμένοις, καὶ τούτων ἔτι μάλιστα τοῖς ἐν αὐτοῖς τούτοις πρωτεύειν λαχοῦσιν. Ὅσα γὰρ ὑπερέχουσι, τοσούτω νομοφυλακεῖν ὀφείλουσι· θᾶπτόν τε γὰρ τὸ ἐκείνων ἐλάττωμα, οἷα δὴ κειμένων ἐν ὕψει, εἰς πάντας περιαγγέλλεται, καὶ κείθεν τοὺς ἄλλους δεήσει πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐπανάγεσθαι ἢ πρὸς κακίαν ὑποσύρεσθαι. Διὸ δεῖ καὶ τὴν ὑμετέραν πολυέραστον μακαριότητα, τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἐν πᾶσι φροντίζουσας καὶ τῆς κανονικῆς ἀντεχομένης εὐθύτητος, τοὺς ἄνευ συστατικῶν γραμμάτων πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν ἐντεῦθεν ἀπαίροντας, μὴ ὥς ἔτυχεν ὑποδέχεσθαι, μηδὲ φιλοξενίας προσχήματι μισαδελφίας παραχωρεῖν καταβάλλεσθαι σπέρματα. Τὸ μὲν γὰρ καθ' ἐκάστην πρὸς τὴν ὑμῶν πατρικὴν ὁσιότητα τοὺς βουλευομένους παραγίνεσθαι καὶ τῶν τιμίων αὐτοῖς ἀπολαύειν ἰχνῶν, τοῦτο λίαν ἐμοὶ προσφιλές καὶ πρὸ πολλῶν ἄλλων τιμώμενον· τὸ δὲ χωρὶς τῆς ἡμετέρας εἰδήσεως καὶ συστατικῶν γραμμάτων ἄνευ, ἀποδημίας ἀτάκτους ποιῆσθαι, οὔτε ἡμῖν οὔτε τοῖς κανόνισιν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ ὑμῶν ἀδεκάστῃ κρίσει εὐπαράδεκτον.»

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι μία τῶν ὠραιότερων ὅσαι ἐγράφησάν ποτε ἐπὶ τοῦ ὀλεθρίου τούτου τῶν ἐκκλησιῶν ἀνταγωνισμοῦ, διὰ τὴν εὐρύτητα τῶν ἀρχῶν τῆς, τὴν ὀρθότητα τῶν σκέψεων καὶ τὴν ἐπικοσμοῦσαν ταῦτα πάντα ἀπαράμιλλον τοῦ λόγου χάριν. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐπεισε τὸν πάπαν Νικόλαον, καθὼ πολὺ ἀπέχουσα τοῦ νὰ ἀνα-

γνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ὅθεν κατὰ μάρτιον τοῦ 862 ἔγραψεν οὗτος πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ προσέτι πρὸς ὅλους τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς χριστιανούς τῆς ἀνατολῆς, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ, καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Φώτιον (τὸν ὁποῖον ὁμως δὲν ὀνομάζει ἐπίσκοπον, ἀλλ' ἀπλῶς προσαγορεύει *ἄνδρα συνετώτατον*) ἐπιστολὰς δι' ὧν ἀποδοκιμάζει τὰ γενόμενα καὶ ἀπαιτεῖ τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπειδὴ ἡ ἀπαίτησις του δὲν εἰσηκούσθη, προέβη ἔτι περαιτέρω, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασεν ὁ ἀρχιμανδρίτης Θεόγνωστος κομιζων τὴν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἱγνατίου διαμαρτύρησιν, ἣτις ἐνεθάρρυνεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ τολμήσῃ τὰ πάντα. α' Ἐνθυμήθητι τοὺς πρὸ σοῦ πατριάρχας, ἀνέκραζε, λέγω δὴ Φαβιανόν, Ἰούλιον, Ἰννοκέντιον, Λέοντα, ἀπλῶς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας κατὰ τῆς ἀδικίας ἀνδρυσάμενους, καὶ ζήλωσον τούτους καὶ εἰς τὴν ἡμῶν τῶν ἀδικηθέντων τοσοῦτον ἐκδίκησιν διανάστηθι. » Οὕτω λοιπὸν ὑπὸ τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων παροτρυνόμενος καὶ ὑπὸ τῆς ιδίας ἅμα φιλαρχίας παρορμώμενος, ὁ πάπας Νικόλαος συνεκάλεσε κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 863 ἐν τῇ μητροπόλει αὐτοῦ σύνοδον, δι' ἧς καθήρεσε μὲν τὸν ἕτερον τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ, τὸν Ζαχαρίαν, ὡς ἐνεργήσαντα κατὰ παράβασιν τῆς ἐπιτραπίσεως αὐτῷ πληρεξουσιότητος, (οἷότι ὁ Ῥοδόαλδος ἐκπεμφθεὶς μετὰ τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστροφὴν του εἰς νέαν τινὰ πρεσβείαν, διετέλει ἔτι ἀπῶν), καθήρεσε δὲ καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Συρακουσῶν Γρηγόριον, καὶ τὸν Φώτιον, καὶ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ὁπαδοὺς, προσαπειλήσας ὅτι θέλουσιν ἀφορισθῇ, ἐὰν ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν κακοβουλίαν αὐτῶν. Αἱ πράξεις τῆς ῥωμαϊκῆς ταύτης συνόδου ἀφικόμεναι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνίσχυσαν ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσωσι τὴν μερίδα τοῦ Φωτίου. Ὁ Βάρδας ἠδύνατο νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἐπιτείνῃ τὴν ὑπὲρ αὐτῆς προστασίαν τῆς κυβερνήσεως, ἐνόσῳ προέκειτο περὶ ἐσωτερικῶν ἐρίδων· ἀλλ' ἅμα εἶδε ξένον ἀρχιερέα ἀναλαμβάνοντα τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτογνωμόνως τὴν θέλησίν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἠσθάνθη ὅτι δεόν νὰ ἀποκρούσῃ πάσῃ δυνάμει τὴν ἀξίωσιν ταύτην, καὶ νὰ ὑπερμαχήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν συμπράττων εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Φωτίου, συνεβούλευσε τὸν Μιχαὴλ Γ' νὰ πέμψῃ δι' ἐνὸς τῶν λοχαγῶν τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ εἰς Ῥώμην τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἦτο μὲν ὕβριστικὴ μέχρι τινός, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπεκάλει τὸν τε

πάπαν καὶ τοὺς κατοίκους τῆς δυτικῆς Εὐρώπης βαρβάρους, καθὼ μεταχειριζομένους τὴν βάρβαρον λατινικὴν γλῶσσαν, ὡς ἂν ἐγράφετο ὑπὸ ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους ἢ τοῦ Δημοσθένους πρὸς Πέρσας ἢ Σκύθας· κατ' οὐσίαν ὁμως οἱ ἡμέτεροι εἶχον δίκαιον λέγοντες, ὅτι ὁ πάπας ἐκλήθη νὰ πέμψῃ πρέσβεις, μόνον καὶ μόνον ἵνα περιποιήσῃ πλειοτέραν ἐπιστηρότητα εἰς τὴν τοῦ Ἰγνατίου καθαίρεσιν, οὐχὶ δὲ διότι ὁ κληρὸς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐν συνόδῳ συγκεκροτημένος δὲν ἐδικαιοῦτο πληρέστατα νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης, ὅστις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκτήσατο διὰ τὴν ἀσθενείαν τῶν διαδόχων τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου ὑπερβάλλουσαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὑπεροχὴν, δὲν ἦτο παντάπασι διατεθειμένος νὰ ἐνδῶσῃ εἰς ἀνθρώπους παρὰ τῶν ὁποίων οὐδὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ. Ἀπεποιήθη λοιπὸν δι' ὕφους ὁμοίου, ἀπαιτήσας παρὰ τοῦ Μιχαήλ νὰ καύσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἐπιστολὴν του, καὶ ἀπειλήσας ὅτι ἄλλως θέλει αὐτὸς διατλάει νὰ καῇ ὡς βλάσφημος καὶ ὑβριστικὴ. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 866, δηλαδὴ ὅτε ἐδόλοφονήθη ὁ Βάρδας, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἱστορήσει. Ἀλλ' ὁ Μιχαήλ Γ' ὅσῳ ἄθλιος καὶ ἂν ἦτο κατὰ τ' ἄλλα, δὲν ἠδύνατο νὰ προδῶσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ κράτους τοῦ ὁποίου προΐστατο, καὶ ἐξακολουθήσας τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ πάπα, ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ αὐτὸν πολυειδῶς. Ὁ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἕγγονος Λοθάριος ὁ Α' εἶχε διανείμει τότε τὸ ἄχανές αὐτοῦ κράτος μεταξὺ τριῶν υἱῶν, ὧν ὁ πρεσβύτατος Λουδοβίκος ὁ Β' ἔλαβε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀξίωμα. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι ἀνέκαθεν εἰς τῶν θερμότερων πόθων τῶν αὐτοκρατόρων τούτων ἦτο νὰ ἀναγνωρισθῶσιν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ὁ Κάρολος ὁ μέγας εἶχε κατορθώσει ἐπὶ Μιχαήλ Ῥαγκαβέ, εἰς ὃ ὁμως οὐδεὶς τῶν μετὰ ταῦτα βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ. Ταῦτα ἀναλογιζόμενος ὁ Φώτιος, καὶ ἂφ' ἐνὸς ὀρθῶς σκεπτόμενος, ὅτι ἀφοῦ ἅπαξ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία οὔτε ἐμπόδισε τὴν ἰδρυσιν τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας, οὔτε ἠδύνατο νὰ καθαιρέσῃ αὐτήν, ἦτο γελοῖον νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὸ νὰ μὴ τὴν ἀναγνώριζῃ· ἂφ' ἐτέρου δὲ γνώσκων ὅποσον ἡ ἀναγνώρισις αὕτη ἐμελλε νὰ κολακεύσῃ τὸν τότε δυνάστην τῆς δύσεως, συνεβούλευε τὸν Μιχαήλ Γ' νὰ μεταχειρισθῇ τοῦτο κατὰ τοῦ πάπα Νικολάου τὸ ὅπλον. Δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς γνώμης ταύτης, πρῶτον μὲν καταδικάζεται διὰ συνόδου τοπικῆς ὁ Νι-

κόλκος, ἔπειτα δὲ προτείνει ὁ Μιχαήλ εἰς τὸν Λουδοβίκον Β' νὰ ἀναγνώριση αὐτὸν ὡς αὐτοκράτορα τῆς Ἰταλίας, ἐὰν οὗτος ὑπογράψῃ τὰς πράξεις τῆς συνόδου ταύτης καὶ συντελέσῃ εἰς τὴν περιστολὴν τοῦ ἀγερώχου ἐπισκόπου Ῥώμης. Ὁ Λουδοβίκος ἐφάνη πρόθυμος εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ παρωξύνθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ῥώμης διενέξεις. Ὁ ἡγεμὼν τῶν βουλγάρων Βόγορις εἶχε περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀποδεχθῇ τὸν χριστιανισμόν δι' ἐνεργειῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο παρεσκευάσθη, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Κουφραῶ, καὶ προήχθη ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ ἡγεμόνος, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνατραφείσης. Συνεπληρώθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Μεθοδίου, σταλέντος μὲν ἐπὶ ἄλλῃ αἰτίᾳ εἰς Βουλγαρίαν, καταπίσαντος δὲ ἐπὶ τέλους τὸν Βόγοριν νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα μετ' ὅλων τῶν Βοϊάρων ἥτοι μεγιστάνων, καὶ ὅλου τοῦ λαοῦ. Ὁ Μιχαήλ τότε συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν τὴν εἰρήνην, καὶ, ἐνδίδων εἰς τὴν αἴτησιν αὐτοῦ, ὅστις ὑπέσχετο «ἐνοποιῆσαι τὰ ἔθνη καὶ εἰρήνην ἐργάσασθαι αἰδιὸν τε καὶ ἀμετάβλητον,» παρεχώρησεν αὐτῷ μοῖραν τῆς Θράκης, ἀπὸ τῆς λεγομένης Σιδηρᾶς (ἀποτελούσης ἕως τότε τὸ μεταξὺ Βουλγάρων καὶ ἡμετέρων ὄριον) μέχρι Δεβελτοῦ, ἧτις ἔκτοτε μετωνομάσθη Ζαγορά. Ἀλλ' ὁ Βόγορις, ἐμπορευόμενος τὸ νέον αὐτοῦ δόγμα, ἀφοῦ ὠφελήθη ὅσον ἡδύνατο ἀπὸ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἠθέλησε νὰ ὠφελῇ καὶ ἀπὸ τοὺς Φράγκους· ὅθεν συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτῶν μετὰ τοῦ πάπα, ἐκδήλοῖ ὅτι εἶχε δῆθεν δισταγμούς τινας περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν δογμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ δὲ πάπας, λαβὼν ἐντεῦθεν ἀφορμὴν ἐζήτησε νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν Βουλγαρίαν ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ νὰ ὑπαγάγῃ αὐτὴν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Ἡ ἀπ' αἰῶνων ὑφισταμένη ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀρχιερέως τούτου κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ἐκορυφώθη τοιοῦτοτρόπως. Ἐξηγήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν, τίνες ἦσαν αἱ ἀληθεῖς ἀφορμαὶ τῶν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν ἀρχαίων τούτων διενέξεων. Καίτοι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χαλκηδόνος οὐδένα ἄλλον ἀνεγνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν πρωτείων τῆς Ῥώμης εἰμὴ τὸ πολιτικὸν γεγονός ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ πρεσβυτέρα τοῦ κράτους πρωτεύουσα, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ Ῥώμη ἔπαυσε τοῦ εἶναι ὅλως πρωτεύουσα.

τοῦ κράτους, ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία καὶ μοναρχία ἐξηκολούθησαν ἀναγνωρίζουσαι τὰ πρωτεῖα ἐκεῖνα, τὸ μὲν σεβόμεναι τὰς προαιωνίους ἐξεις τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, τὸ δὲ διὰ τὸν πολιτικὸν λόγον τοῦ νὰ μὴ ἀπογυμνώσωσι καθ' ὁλοκληρίαν τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς πόλιν, ἣν ἡξίουσαν νὰ καταστήσωσιν αὐθις πρωτεύουσαν τοῦ κράτους (σελ. 36 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου). Ἀλλὰ οἱ μὲν ἡμέτεροι δὲν ἐνόουν διὰ τῶν πρωτείων τούτων εἰ μὴ ἀπλῆν προεδρείαν, οἱ δὲ πάπαι, πλήρη κυριαρχίαν. Τούτου ἕνεκα οἱ μὲν πάπαι προέτειναν παραλόγους ἀξιώσεις, οἱ δὲ ἡμέτεροι εὐκόλως ἀπέκρουον αὐτάς· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἀδιάκοπος ἀπὸ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος διένεξις ἥς ἐξεθέσαμεν τὰς διαφοροὺς περιπετείας ἐπὶ Ζήνωνος (σελ. 33 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Μκυριχίου (σελ. 186 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Κωνσταντος (σελ. 292 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' (σελ. 325 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Λέοντος Γ' (σελ. 396 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' (σελ. 467 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Εἰρήνης (σελ. 517 καὶ ἐπ.), ἐπὶ Νικηφόρου (σελ. 563 καὶ ἐπ.), καὶ ἐπὶ Μιχαήλ Β' (σελ. 662 καὶ ἐπ.) Ἀλλ' αἱ τελευταῖον γενόμεναι ἐπὶ Μιχαήλ Γ', αἱ πρὸ μικροῦ παρ' ἡμῶν ἱστορηθεῖσαι ἐνέργειαι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὑπῆρξαν βεβαίως παραλογώτεραι τῶν προηγουμένων. Ἄλλοτε ἐπὶ τῶν διενέξεων αἵτινες προέκυψαν ὡς ἐκ τῶν αἱρέσεων τῶν μονοφυσιτῶν, τῶν μονοθελητῶν, τῶν εἰκονομάχων, ὁ πάπας ἐκάλυπτε τὴν ἐπέμβασιν αὐτοῦ διὰ τῆς προφάσεως τοῦλάχιστον ὅτι ὑπερεμάχει ὑπὲρ τῆς ὁρθῆς πίστεως ἢ τῶν καθεστώτων τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδεμίαν τοιαύτην πρόφασιν προέτεινε, διότι δὲν εἶχε τὴν ἐλάχιστην ἀφορμὴν νὰ προτείνῃ· ὁ Μιχαήλ Γ' καὶ ὁ Φώτιος ἐπρέσβευον ἀκριβῶς τὰ ὑπὸ τῶν ἐπτά οἰκουμενικῶν συνόδων καθιερωθέντα δόγματα. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ πάπας δὲν ἐνήργει ἀναφανδὸν εἰ μὴ μόνον καὶ μόνον ἵνα ἐπιβάλλῃ τὴν κυριαρχικὴν αὐτοῦ θέλησιν εἰς τὴν ἀνατολήν. Ἐν τίνι δὲ δικαίωματι ἡξίου νὰ καθαίρῃσιν τὸν ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ψηφισθέντα καὶ ἀναγνωρισθέντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως; Καὶ δὲν ἦτο ἄτοπον νὰ θέλῃ αὐτογνωμόνως νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας, ἐνῶ ἡ Βουλγαρία ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐνῶ πρὸ μικροῦ ἔτι ἡ μεγάλη ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ταύτῃ, παρόντων τῶν ἀντιπροσώπων του, συγκροτηθεῖσα σύνοδος, δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀξίωσιν ἣν προέτεινε τοῦ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν δικαιοδοσίαν;

Ταῦτα πάντα λοιπὸν δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ παροργίσωσι δικαίως

τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς. Ἄλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἔχομεν διαταγμούς τινας ἃν ὁ Φώτιος, ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἀγανακτήσεώς του, ἐπολιτεύθη εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνετῶς καθ' ὅλα καὶ πρακτικῶς. Ὁ Φώτιος ἀπεφάσισεν ἐν ἔτει 867 νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον τῶν ἀρχιερέων τῆς ἀνατολῆς ἵνα κρίνῃ τὸν πάπαν· καὶ ἵνα κρίνῃ τὸν πάπαν οὐχὶ μόνον ὡς παρεξηγοῦντα τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ πρὸ πάντων καὶ κυρίως ὡς ἐξοκείλαντα εἰς αἱρέσεις καὶ παραβάτην γενόμενον τῶν δογμάτων τῆς ὀρθῆς πίστεως. Ἰ Τί ἔμελλε νὰ ᾔναι τὸ πρακτικὸν ὄφελος τῆς νέας ταύτης συνόδου; Ὁ πάπας, ὅστις δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ 861, δὲν ἔμελλε φυσικῶ τῷ λόγῳ νὰ ὑπακύψῃ οὔτε εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ 867· καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αὐτὴ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἦτο δυστυχῶς διηρημένη μεταξὺ Φωτιανῶν καὶ Ἰγνατιανῶν, ὧν οἱ τελευταῖοι δὲν ἐδίσταζον νὰ ἐπικαλῶνται τὴν προστασίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ νὰ καταπολεμῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φώτιον πραττόμενα. Ἐστῶ ὅμως ὅτι ἐνομίσθη εὐλογον νὰ ἀποδοκιμασθῶσιν ἐν συνόδῳ μεγάλῃ, αἱ κυριαρχικαὶ τοῦ πάπα ἀξιώσεις. Ἰ Ἦτο ἄραγε συνετὸν νὰ κατηγορηθῶσι συγχρόνως ἐπὶ σχίσματι οἱ δυτικοί;

Τῷ ὄντι ἡ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, δι' ἧς ὁ Φώτιος συνεκάλεσε τῷ 867 τὴν προκειμένην σύνοδον, κατήγγειλε τὴν ἐκκλησίαν τῆς δύσεως καὶ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ἐπὶ αἱρέσει·

1ον διότι τοὺς Βουλγάρους ἐκθέσμως εἰς τὴν τῶν σαββάτων νηστείαν μετέστησαν.

2ον διότι τὴν τῶν νηστειῶν πρώτην ἐβδομάδα τῆς ἄλλης νηστείας περικόψαντες, εἰς γαλακτοποσίας καὶ τυροῦ τροφήν καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδδηφαγίαν καθεΐλκυσαν.

3ον διότι τοὺς ἐνθέσμῳ γάμῳ πρεσβυτέρους διαπρέποντας . . . μυσάττεσθαι τε καὶ ἀποστρέφεσθαι παρεσκεύασαν.

4ον διότι τοὺς ὑπὸ πρεσβυτέρων μύρῳ χρισθέντας ἀναμυρίζειν αὐτοὶ οὐ πεφρίκασιν, καὶ

5ον διότι τὸ ἅγιον σύμβολον πρεγγράπτοις λόγοις κινδυνεύειν ἐπεχείρησαν, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες.

Ἐν πρώτοις αἱ πλεῖσται τῶν κατηγοριῶν τούτων ἀντίβαινον εἰς τὴν

ἀρχὴν ἣν αὐτὸς ὁ Φώτιος ἔθετο καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ὑπεστήριξεν ἐν τῇ τῷ 861 γραφείῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον, ἀρχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν, (σελ. 740 καὶ ἐπ.) τὰ μὲν κεφαλαιώδη τῆς πίστεως δόγματα ὀφείλουσι πάντες νὰ φυλάττωσιν, ὑπάρχουσιν ὁμῶς δευτερεύοντά τινα ζητήματα περὶ τὰ ὁποῖα ἡ διαφωνία δὲν εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ σπουδαίως ὡς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν διαφορῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἑνωσιν. Τοιαῦτα δὲ δευτερεύοντα ζητήματα ῥητῶς ἔλεγε τότε ὁ Φώτιος ὄντα πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸν γάμον ἢ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων καὶ τὰς τοικύτας ἢ τοιαύτας νηστείας, ἅτινα ἤδη ὑπελάμβανε τοσοῦτον καίρια ὥστε κατέτασεν αὐτὰ εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην. Ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ τῆς εἰς τὸ σύμβολον προσθήκης κατηγορία ἦτο ἄκαιρος, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τοὺς πάπας· διότι ἡ προσθήκη αὕτη παρεισαχθεῖσα ἐν Ἰσπανίᾳ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς ἐκατονταετηρίδος καὶ δεκτῇ γενομένη ὑπὸ τῶν Φράγκων, δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιδοκιμασθῇ ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ὅτε ἔγραφε τὴν ἐγκύκλιόν του ὁ Φώτιος. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῶν μερικωτέρων τούτων περιστάσεων θεωροῦντες τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν γενικωτέραν αὐτοῦ ἐποψιν, δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν θλίψιν ἡμῶν διότι ὁ Φώτιος δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 861, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν τῇ ποικιλίᾳ ἐνότητος. Ὅ,τι ὁ Φώτιος ὤφειλε νὰ καταπολεμήσῃ, ὅ,τι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποκρούει καὶ δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἀποκρούσῃ, εἶναι ἡ κυριαρχικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀξίωσις· πρῶτον διότι ἀντιβαίνει εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως· καὶ δεύτερον, διότι οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ λογισθῇ ὑπόχρεων νὰ ὑποκύψῃ οἰκειοθελῶς εἰς ξένην κυριαρχίαν εἴτε πολιτικὴν, εἴτε ἐκκλησιαστικὴν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁμῶς ἡ ὀφειλομένη ἀμοιβαία πρὸς τὰς συνειδήσεις καὶ τὰς πατροπαραδότους ἔξεις εὐλάβεια, ἐπιβάλλει εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς τὸ καθῆκον νὰ μὴ θέλωσι νὰ καταναγκάσωσιν ἀλλήλους εἰς ἀναίρεσιν δοξασιῶν καὶ διατυπώσεων ἃς οὕτως ἢ ἄλλως παρὰ τῶν πατέρων αὐτῶν ἐκάτεροι παρέλαβον. Ταῦτα ἐπρέσβευεν ὁ Φώτιος τῷ 861· καὶ ὅποσον εὐρείας κατὰ τοῦτο ἐποίει παραχωρήσεις ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι συγκατέλεγε μεταξὺ τῶν δευτερευόντων ζητημάτων τὸ περὶ ἀγαμίας τῶν ἱερέων κεφάλαιον, καίτοι τοῦ κεφαλαίου τούτου κανονισθέντος ὅπως ἔχει παρ' ἡμῖν, ὑπὸ τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ οἰκουμένης συνόδου. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἡ ἑνωσις τῶν χριστιανικῶν

ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι ἀνέφικτος, διότι ἡ κυριαρχία τοῦ πάπα εἶναι ἀδύνατον νὰ διαρκέσῃ αἰωνίως. Ἦδη ἀπὸ τῆς ἐκκαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος τὸ ἥμισυ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπέπτυσεν αὐτήν, καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον, προϊόντος τοῦ χρόνου, αὐτὸ τὸ λοιπὸν ἥμισυ νὰ ὁμολογήσῃ τὸ ἄτοπον τῆς ἀξιώσεως ἐκείνης. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε, κατὰ τὴν ἀρχὴν ἣν ἔθετο ὁ Φῶτιος τῷ 861, ἡδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἡ ἐν Χριστῷ ἔνωσις τῶν διαμαρτυρομένων μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας· ἔνωσις ἐρειδόμενη μὲν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς παρ' ἐκατέρων τηρήσεως τῶν πατρίων δογμάτων καὶ διατυπώσεων, μέλλουσα δὲ οὐδὲν ἤττον νὰ ἐπαγάγῃ μετὰ τῶν λαῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ τῶν λαῶν τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης σχέσεις ἀδελφικὰς, μὴ δυναμένας εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσωσιν αἰσίως καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἡμῶν τύχην.

Ἰ. Μήπως ὁ πάπας δὲν πολιτεύεται κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ὡς πρὸς τοὺς λεγομένους Οὐνίτας; Ὁ πάπας λέγει, δέχομαι ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας μου τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. τηροῦντας τὰ πάτρια, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν μου. Διατὶ λοιπὸν καὶ ἡμεῖς νὰ μὴ κηρύξωμεν, ὅτι ἀσπαζόμεθα ὡς ἀδελφοὺς πάντας τοὺς χριστιανοὺς τηροῦντας τὰ πάτρια, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσωσιν ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν; Τοῦλάχιστον ὁμολογητέον ὅτι οἱ πρεσβεύοντες ὅτι ἔνωσις δὲν εἴμπορεῖ νὰ γίνῃ εἰμὴ ἐὰν προηγουμένως συνομολογηθῇ πλήρης ταυτότης δοξασιῶν καὶ διατυπώσεων, ἐπιδιώκουσι πρᾶγμα προδήλως ἀκατόρθωτον.

Τούτων πάντων ἕνεκεν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἂν ὁ Φῶτιος ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ πρακτικῶς συγκαλέσας τότε σύνοδον, καὶ πρὸ πάντων ἀναμίξας μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς κυριαρχίας τοῦ πάπα, τὸ ζήτημα τῆς αἰρέσεως καὶ τοῦ σχίσματος, δηλαδὴ μεταβαλὼν τὴν ἀπλῶς διοικητικὴν πρότερον διένεξιν εἰς ἔριν δογματικὴν. Ἡ σύνοδος αὕτη συνελθοῦσα ἐν θέρει τοῦ 867, καθήρσε μὲν καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν πάπαν Νικόλαον, ἀπέκρουε δὲ πᾶσαν κυριαρχικὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐστάλησαν εἰς Ῥώμην δύο ἐπίσκοποι συνεπαγόμενοι καὶ δῶρα λαμπρὰ καὶ ἐπιστολὰς κολακευτικὰς πρὸς τὸν Λουδοβίκον Β' ἵνα συμπράξῃ εἰς τὴν τοῦ πάπα καθάρισιν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης ὅστις εἶχε γράψῃ ἔτι πρὸ τῆς συνόδου, πολλὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὴν βασιλίσσαν, πρὸς τὴν Θεοδώραν, πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, πρὸς τὴν σύγκλητον τῆς Κωνσταν-

τινουπόλεως ἐπιστολάς, αἵτινες ὅμως δὲν ἔσχυσαν νὰ προλάβωσι τὴν καταδίκην αὐτοῦ, ἥδη ἐπεχείρησε νὰ προσοικειωθῇ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν, ταῦτιζων τὴν τύχην αὐτῆς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τύχην, ὅτε αἴφνης ἀποθάνοντος τοῦ Μιχαήλ Γ' ἐκτῆσατο, κατὰ τὰ φαινόμενα τοῦλάχιστον, τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἐπέζητει ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀκόλουθον περίοδον. Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ συμπληρώσωμεν τὴν περὶ τῆς παρούσης ἀφήγησιν ἡμῶν, ἱστοροῦντες δι' ὀλίγων τὰ λοιπὰ αὐτῆς γεγονότα, ἀφ' ἧς ὁ Βάρδας ἀνέλαβε μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς Θεοδώρας τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ Βάρδα δύο τινὰ ἔπραξε λόγου ἄξια, ἀντίστη εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥώμης, καὶ ἐτελειοποίησε τὴν ἐν Μαγναύρα σχολήν. Ὁ Βάρδας ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἷους ἀπαντῶμεν πολλοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἵτινες συνδυάζουσι πολλὴν περὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὸν βίον ἀκολασίαν μετὰ θερμοῦ πρὸς τὰ γράμματα ἔρωτος. Ὡφεληθεὶς δὲ ἀπὸ τῆς πνευματικῆς κινήσεως ἣν κατέλιπεν ὀπισθεν αὐτῆς ἡ μεταρρυθμίσις, καὶ ἐπιμένων εἰς τὴν ἐκλαΐκευσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, τοῦλάχιστον τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, συνεπλήρωσε τὴν εἰς τὰ βασίλεια τῆς Μαγναύρας ἀνωτέραν σχολὴν ἐν ἣ ἐδιδάσκετο πᾶσα ἡ θύραθεν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Τῆς σχολῆς ταύτης προϊστάτο ὁ περιφανὴς Λέων ὁ μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος, ὅστις διατελέσας ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, παρητήθη τῆς λειτουργίας ταύτης μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, καὶ οὐδὲν ἕτερον παθὼν διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐνοίαν τοῦ Βάρδα, εἰ καὶ συγγενὴς στενὸς τοῦ πρώην πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, προεχειρίσθη διευθυντῆς τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου ἐκπαιδευτηρίου, διδάσκων ἰδίως τὰ φιλοσοφικὰ καὶ μαθηματικά. Καθηγητῆς τῆς γεωμετρίας διωρίσθη ὁ μαθητῆς τοῦ Λέοντος Θεόδωρος, τὴν ἀστρονομίαν ἐδίδασκεν ὁ Θεοδότηγος, τὴν δὲ ἑλληνικὴν φιλολογίαν ὁ Κομητᾶς. Οἱ καθηγηταὶ ἐπληρύνοντο ἁδρῶς ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου, λαμβάνοντες καὶ ἄλλας παρὰ τῆς κυβερνήσεως εὐεργεσίας. Πολυάριθμοι δὲ φοιτηταὶ ἡκροῶντο δωρεάν τῶν παραδόσεων τούτων, καὶ οἱ ἐπιμελέστεροι καὶ εὐφυέστεροι τῶν μαθητῶν πολυειδῶς ἐνεθαρρύνοντο ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ὅστις καὶ αὐτοπροσώπως πολλάκις προσήρχετο εἰς τὴν σχολὴν ἵνα ἐπιβλέπῃ διδασκάλους καὶ διδασκομένους. Μέχρι τίνος ὁ Φώτιος μετέσχεν ἀμέσως

ἢ ἐμμέσως τῆς διδασκαλίας ταύτης, εἶναι ἄδηλον· ἀλλὰ μεταξύ τῶν σωζομένων αὐτοῦ ἐπιστολῶν, ὑπάρχουσί τινες, οἷον αἱ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Λέοντα καὶ Γαλάτωνα, καὶ τὸν φιλόσοφον Νικηφόρον, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ἐν τῷ μέσῳ ποικίλων πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν περισπασμῶν, ἐξηκολούθει ἐπιμελούμενος τὰ γράμματα, διότι βλέπομεν αὐτὸν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ἐξετάζοντα, ἐπαινοῦντα, ἐλέγχοντα καὶ διορθοῦντα συγγραφὰς ὑποβληθείσας εἰς αὐτὸν, ἐμψυχοῦντα δὲ διὰ συμβουλῶν καὶ βιβλίων τοὺς ζηλωτὰς τῆς παιδείας ἄνδρας. Μάλιστα δὲ περίεργος εἶναι ἢ πρὸς τὸν φιλόσοφον Λέοντα ἐπιστολή, ἐξ ἧς συνάγεται ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρως ἐξετάσεως δὲν ἐδίσταζε τότε νὰ ἐπιλαμβάνεται καὶ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς ἱερᾶς γραφῆς, καὶ ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἤξιον ἀπολύτως νὰ κωλύσῃ τὴν ἐξέτασιν τοῦ κειμένου τούτου, ἄλλ' ἐπεχείρησεν ἀπλῶς νὰ ἀναιρέσῃ τὴν τοῦ φιλοσόφου Λέοντος ἐπίκρισιν. Τοιοῦτοτρόπως καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐπεπόλαζεν εἰς ἐτὶ τοῦλάχιστον κατὰ θεωρίαν τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἐμελλε νὰ συντελέσῃ πολὺ εἰς τὴν ἀναθίωσιν τοῦ ἐλληνισμοῦ ἐν τῇ ἁνὰ τολῇ, ἐννοοῦμεν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐλληνισμοῦ, ἥτοι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, φιλολογίας καὶ ἐπιστήμης.

Κατὰ τὰ λοιπὰ, τὰ πράγματα διέκειντο οἰκτρῶς ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Βάρδα. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη οἱ περὶ τὸν Καρβέαν παυλιανῖται ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐλεηλάτουν ἀτιμωρητὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ Βάρδας ἐπεχείρησε πολλάκις νὰ περιστείλῃ τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας, στρατεύσας καὶ αὐτὸς τῷ 859 μετὰ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ, ἀλλὰ τὰ βασιλικά στρατεύματα ἀείποτε ἡττῶντο. Μόλις δὲ ἐν ἔτει 862 ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βάρδα Πετρωῆς ἐπέτυχεν νὰ κατατροπώσῃ τοὺς παυλιανίτας καὶ τοὺς Ἀράβας εἰς μάχην καθ' ἣν ἔπεσεν ὁ ἐμίρης τῆς Μελιτινῆς καὶ αὐτὸς ὁ Καρβέας, ὡς φαίνεται. Ἀλλὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο δὲν κατέπαυσε τὸν ὀλέθριον ἐκεῖνον πόλεμον, ὃν προεκάλεσεν ἡ θρησκομανία τῶν ἀντιμεταρρυθμιστῶν, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς περαιτέρω περιπετείας θέλομεν ἀναφέρει ἐν τῷ ἐπομένῳ βιβλίῳ. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ ὕλική ἐκλυσις εἰς ἣν περιήγαγε τὸ κράτος ἡ μερὶς αὕτη μετὰ τὸν θρίαμβον αὐτῆς, ὥστε τῷ 865 οἱ Ῥῶσοι, κατελθόντες ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μετὰ τινων πλοιαρίων, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν Βόσπορον, οὐ μόνον ἡδυνήθησαν ἀκωλύτως νὰ διαπράξωσι δεινὴν λεηλασίαν καὶ δῆρῶσιν ὅλων αὐτοῦ τῶν παραλίων, καὶ τῶν

παρακειμένων νησιδίων, ἀλλὰ ἐτόλμησαν νὰ πολιορκήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Σημειωτέον ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ πλοῖα τῶν Ῥώσων δὲν ὑπερέβαινον τὰ 200· καὶ ὅτι ὁ Νικήτας ὀνομάζει αὐτὰ *τραχαντήρια* ἐν τῇ περὶ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ἀφηγήσει του, ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον, ὅσον ἠξέυρομεν, ἀπαντῶμεν τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τῷ ἄκτοπλοϊκῷ ἡμῶν ναυτικῷ, ὄνομα τῶν μικρῶν ἐκεῖνων πλοιαρίων. Ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, ὅστις εἶχεν ἐπιχειρήσει τότε νέαν τινὰ κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατείαν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀπομακρυνθῇ τῆς βασιλευσούσης, ἔσπευσεν ἅμα μαθὼν τὴν ἐπιδρομὴν, νὰ ἐπιστρέψῃ, καὶ μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ διαπεράσῃ, ἀπὸ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας εἰς τὸ Βυζάντιον. Εἰσελθὼν δὲ ἐν αὐτῷ δὲν ἐσκέφθη πῶς νὰ καταστρέψῃ τὴν εὐάριθμον τῶν πολεμίων δύναμιν, ἀλλ' ἐνῷ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ πόλιν ἥτις πρὸ τεσσαράκοντα ἔτι ἐνιαυτῶν ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πάπου ἀντετάχθη κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν εἰς ἐχθροὺς φοβερωτάτους, καὶ ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ὄπλον τοῦ ὁποίου ἰδέαν δὲν εἶχε κανὲν ἄλλο ἔθνος, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὸ ἔθνος τῶν Ῥώσων, τὸ ὄπλον τοῦ ὕγρου πυρὸς, αὐτὸς «σὺν τῷ πατριαρχῇ Φωτίῳ εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναὸν τῆς τοῦ θεοῦ μητρὸς παρεγένοντο, κάκει τὸ θεῖον ἐξιλεούντο, καὶ ἐξευμενίζοντο. Εἶτα μετ' ὑμνωδίας τὸ ἅγιον τῆς θεοτόκου ἐξαγαγόντες ὠμοφόριον τῇ θαλάσῃ ἄκρως προσέβαψαν, καὶ νηνεμίας οὕσης, εὐθύς ἀνέμων ἐπιφοραί, καὶ τῆς θαλάσσης ἡρεμούσης, κυμάτων ἐπαναστάσεις ἀλλεπάλληλοι ἐγένοντο, καὶ τὰ τῶν ἀθέων Ῥῶς πλοῖα κατεάγησαν, ὀλίγων ἐκπεφευγόντων τὸν κίνδυνον.» Εἴπομεν πολλάκις ὅτι ἡ πρὸς τὸ θεῖον πεποιθήσις εἶναι ἐν τῶν ἰσχυροτέρων παντὸς ἔθνους ἠθικῶν ἐλατηρίων· ἀλλ' ὅταν ἡ πεποίθησις αὕτη καταντήσῃ εἰς τὴν ὑπερβολὴν τοῦ νὰ ἀποκλείῃ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, καὶ νὰ λησμονῇ τὸ ἀρχαῖον πάτριον ἡμῶν παράγγελμα «σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει,» τὸ θεῖον ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ εἴμπορεῖ νὰ σώσῃ ἅπαξ ἢ δις τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐγκαταλιμπάνει αὐτὸ εἰς τὴν τύχην του· διότι τὸ θεῖον τιμωρεῖ, δὲν βραβεύει τὴν ἀδράνειαν καὶ τὴν ἀφροσύνην. Ἵνα δὲ φέρωμεν νέας ἀποδείξεις μέχρι τίνος βαθμοῦ προέβη ἡ ἀφροσύνη τοῦ Μιχαήλ Γ' προσθέτομεν εἰς ὅσα διὰ μακρῶν ἄλλοτε ἱστορήσαμεν, ὅτι κατεσπατάλησε τὰ 150 ἑκατομμύρια δραχμῶν ὅσα εἶχε παραδώσει αὐτῷ ἡ Θεοδώρα, καὶ ὅτι εἰς τοσοῦτον προέβη ἡ εἰς τὰς ἱπποδρομικὰς ἡνιοχίας μανία του, ὥστε ἵνα μὴ, εὐρίσκομένου αὐτοῦ ἐν τοιοῦτῳ ἀγῶνι, ἀγγελίᾳ περὶ

ἐπιδρομῆς Ἀράβων ἐπελθοῦσα διὰ τοῦ τηλεγράφου, περὶ οὗ ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρέντος βιβλίου ὠμιλήσαμεν, ἀποτρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν θεατῶν ἀπὸ τῶν ἐλλεινῶν ἐκείνων αὐτοῦ κατορθωμάτων, διέταξε νὰ καταργηθῇ ὁ τηλεγράφος οὗτος.

Ἄλλ' ὅτε Βάρδας καὶ τὸ ἀλλόκοτον δημιούργημα τῆς κηδεμονίας αὐτοῦ ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ λάβωσιν ἀλληλοδιαδόχως τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας των. Ὁ Βάρδας ἀπὸ μὲν τοῦ 856 ὡς κουροπαλάτης, ἀπὸ δὲ τοῦ 858 ὡς καῖσαρ, διεξῆγεν ἀπολύτως τὴν ὅλην τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν, καὶ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐλπίζῃ ὅτι ἡ βασιλεία αὐτῇ θέλει περιέλθει εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ· διότι ὁ Μιχαὴλ Γ' ἐκ μὲν τοῦ μετὰ τῆς Εὐδοκίας τῆς Δεκαπολιτίσσης γάμου δὲν εἶχε γεννήσει τέκνον, ἔνεκα δὲ τοῦ ἀσώτου βίου τὸν ὁποῖον διῆγε, δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ ζήσῃ πολὺ. Ἐν τούτοις ὁμῶς ὁ καῖσαρ, διὰ τὸν δεσποτικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἐκτῆσατο πολλοὺς ἐχθροὺς, καὶ τῷ 865 ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, ὃν ὑπελάμβανεν ὡς ἐπικινδυνότερον τῶν ἄλλων, τοῦ παρακοιμωμένου (ἀρχιθαλαμηπόλου) Δαμιανοῦ, καὶ ὠφελῆθαις ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Δαμιανὸς παρέβη εἰς ἐπίσημόν τινα περίστασιν τὴν ὀφειλομένην πρὸς αὐτόν εὐλάβειαν, κατέπεισε τὸν βασιλέα νὰ ἀποπέμψῃ τὸν παρακοιμώμενον. Ἄλλ' ἐνῷ ἤλπιζε νὰ διορίσῃ ἀντ' αὐτοῦ ἓνα τῶν ἰδίων φίλων, αἴφνης εἶδε προχειριζόμενον εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν συνεχῆ τοῦ κατέχοντος σχέσιν πρὸς τὸν βασιλέα, εἶχε πολλὴν τὴν ἀξίαν, τὸν πρωτοστράτορα ἦτοι κόμητα τοῦ ἱπποστασίου Βασίλειον, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον Μακεδόνα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀναφέρεται τότε κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Βραδύτερον, ὅτε ὁ Βασίλειος ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας δυναστείας, ἀνεπλάσθη αὐτῷ γενεαλογία ἀξιώσασα ὅτι κατήγετο ἀπὸ τῶν Ἀρσακιδῶν τῆς Ἀσίας· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐγεννήθη περὶ Ἀδριανούπολιν τῷ 812. Ὅτε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Κροῦμμος, κυριεύσας τὴν Ἀδριανούπολιν, ἀπήγαγεν εἰς Βουλγαρίαν μυρίους περίπου αἰχμαλώτους, μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων τούτων ἦσαν καὶ οἱ γονεῖς τοῦ Βασιλείου μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἐπὶ Θεοφίλου βασιλέως, τῷ 837, κατωρθώθη ἡ ἐπιστροφή τῶν αἰχμαλώτων τούτων ἐντὸς τοῦ κράτους, ὁ δὲ Βασίλειος, εἰκοσιπενταετῆς ἤδη ὢν, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ἐκεῖ, ἐπειδὴ ἦτο ῥωμαλέος τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχὴν, εἰςῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐνὸς τῶν μεγιστάνων τῆς

αὐτῆς ὀνόματι Θεοφιλίτση, ὡς ἱπποκόμος αὐτοῦ· καὶ ἀπελθόντος μετὰ
 τινα χρόνον τοῦ Θεοφιλίτση εἰς ἑκτακτόν τινα ἀποστολὴν ἐν Πάτραις,
 ὁ Βασίλειος παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ὅπου ἐγνώ-
 ρισε καὶ προσφκειώθη εὐγενῇ τινα καὶ πλουσιωτάτην γυναῖκα, χήραν
 μὲν ἦδη οὖσαν, καλουμένην δὲ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνδρὸς Δανη-
 λίδα. Ἡ Δανηλῆς προΐστατο τῆς περιφανοῦς πελοποννησιακῆς οἰκο-
 γενείας, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ προσιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου
 (σελ. 361), καὶ ἐπεμψε βραδύτερον πρὸς τὸν Βασίλειον, αὐτοκράτορα
 γενόμενον, δῶρα μαρτυροῦντα τὴν τε μεγάλην αὐτῆς περιουσίαν καὶ
 τὴν ἐξαίρετον βιομηχανίαν τὴν τότε ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἀκμά-
 ζουσαν. Διότι παρεκτὸς πεντακοσίων μὲν δούλων, ἐν αἷς ἦσαν ἑκατὸν
 κάλλιστοι εὐνοῦχοι, ἑκατὸν δὲ ἐπιτηδεύων εἰς τὸ κέντημα καὶ τὸν χρω-
 ματισμὸν τῶν ὑφασμάτων γυναικῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο εἰς τὴν γλῶσ-
 σαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου *γυναικες σκιάστριαι*, καὶ πλείστων χρυσῶν
 καὶ ἀργυρῶν σκευῶν, ἡ κυρία αὕτη ἐπεμψεν εἰς τὸν βασιλέα 100 ποι-
 κίλως κεκοσμημένα πορφυρεῖα ἱμάτια (Σιδόνια ἔργα παμποικίλια), 300
 λινὰ ὑφάσματα διαφόρων εἰδῶν, 100 μεταξωτὰ, ἀπὲρ τὰ τοῦ ἀ-
 ραχνίου νήματα εἰς λεπτότητα· τάπητα παριστῶντα οὐρανὸν ταῶ, καὶ
 ἔχοντα ἑκτασιν ἰκανὴν νὰ καλύψῃ τὸ ἔδαφος μιᾶς τῶν ἐν Κωνσταν-
 τिनουπόλει ἐκκλησιῶν, καὶ πλείστα ἄλλα τοιαῦτα ἔργα τῆς πελοπον-
 νησιακῆς βιομηχανίας. Ἀλλὰ ταῦτα βραδύτερον. Τότε δὲ ὁ Βασίλειος
 ἐπιστρέψας εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ διαφημισθεὶς ἐπὶ ῥώμῃ καὶ δε-
 ξιότητι, μετέβη ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Θεοφιλίτση εἰς τὴν ὑπηρεσίαν
 τοῦ βασιλέως, ὅστις ἡνόκει ἰδιαζόντως πάντα ἔμπειρον περὶ τὴν ἐπι-
 μέλειαν τῶν ἵππων ἀνθρωπον. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ὁ Βασίλειος
 προήχθη ταχέως εἰς τὰ ἀνώτερα αὐλικὰ ἀξιώματα, καὶ ἐπὶ τέλους
 προετιμήθη παντὸς ἄλλου ὡς διάδοχος τοῦ Δαμιανοῦ. Ὁ Βάρδας ἐ-
 νόησε τὸ λᾶθος τὸ ὁποῖον ἔκαμε, συντελέσας διὰ τῆς τοῦ πρώην πα-
 ρακαιμωμένου καταστροφῆς εἰς τὴν νέαν τοῦ Βασιλείου προαγωγὴν,
 καὶ ἐλέγχων τοὺς προτρέψαντας αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Δαμιανοῦ καθαίρε-
 σιν, προσέθετεν, ὡς βεβαιούσιν, «οἷς ἐγὼ παρὰ τὸ δέον πεισθεὶς, καὶ
 ἐξεώσας ἀλώπεκα, λέοντα ἀντεισέγαγον, ἵνα πάντας ἡμᾶς λαφύξῃ
 καὶ καταβρώξῃται.» Ἄν τῷ ὄντι ὁ Βάρδας εἶπε τοιοῦτό τι, καλῶς
 προεμάντευσε τὸ μέλλον, ἔπρεπεν ὅμως νὰ προσθέσῃ ὅτι ὁ νέος παρα-
 καιμώμενος ἦτο λέων ἅμα καὶ ἀλώπηξ· διότι δὲν διέπρεπε μόνον ἐπὶ
 σώματι ἀθλητικῷ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πανουργίᾳ παραδόξῳ, ἔτοιμος ὢν ὅχι

μόνον νὰ τολμήσῃ τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς πάντα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον ἀποβαλὼν πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν, ὥστε, ἵνα φανῇ ἀρεστὸς τῷ βασιλεῖ, ἀπέπεμψε τὴν ἰδίαν σύζυγον Μαρίαν καὶ ἔλαβεν εἰς δεύτερον γάμον τῷ 865 τὴν περὶφημον ἑταίρην τοῦ Μιχαήλ Γ', Εὐδοκίαν τὴν Ἰγγερίνην, ἐπιτρέπων αὐτῇ νὰ ἐξακολουθῇ τὰς πρὸς τὸν βασιλέα ἀθέτους σχέσεις της. Ἐντεῦθεν ἐκρατύνθη ἡ πρὸς αὐτὸν εὐνοία τοῦ Μιχαήλ, δεινὴ δὲ καὶ ὑπόκωφος πάλιν ἤρχισε μεταξὺ τοῦ καίσαρος καὶ τοῦ παρακοιμώμενου. Ἐκάτερος ἠσθάνθη ὅτι ἔπρεπεν ἢ νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον, ἢ νὰ καταβληθῇ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ Βασίλειος ἐδείξεν ὅλην τὴν ἐντέλειαν τῆς σατανικῆς δεξιότητός του, κατορθώσας νὰ μεταχειρισθῇ ὡς ὄργανον τῆς ἐπιβουλῆς αὐτὸν τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν τοῦ Βάρδα Συμβάτιον. Ὁ Συμβάτιος ἦτο λογοθέτης τοῦ δρόμου, ὁ δὲ Βασίλειος τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι εἶχε προτρέψει τὸν Μιχαήλ νὰ ἀναβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὸ ὕπατον τοῦ καίσαρος ἀξίωμα, ἀλλ' ὅτι ὁ Βάρδας διεκώλυσε τὸ πρᾶγμα. Ἐντεῦθεν ὁ Συμβάτιος ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ πενθεροῦ καὶ περιπεσὼν ὅλως εἰς τὰς παγίδας τοῦ Βασιλείου, ἐπορεύθη μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ παρέστησεν ὅτι ὁ Βάρδας ἐτοιμάζεται νὰ τὸν δολοφονήσῃ, μυρίας ὅσας ἀναπλάσας λεπτομερείας περὶ τῆς παρασκευασθείσης δῆθεν ἐπὶ τούτῳ συνωμοσίας. Ὁ Μιχαήλ δὲν ἠδύνατο νὰ δυσπιστήσῃ ἀκούων τοιαύτην κατηγορίαν ἀπὸ τοῦ στόματος στενοτάτου συγγενοῦς τοῦ καίσαρος, καὶ ἀπεφάσισε τὸν θάνατον τούτου. Μὴ τολμῶν δὲ νὰ πράξῃ τὸν φόνον ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ὁ Βάρδας ἦτο ἐτι παντοδύναμος, ἀνήγγειλε, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Βασιλείου, ὅτι θέλει στρατεύσει κατὰ τῶν ἐν Κρήτῃ μωαμεθανῶν, καὶ ἐν μηνὶ ἀπριλίῳ 866 ἀπῆλθε μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, συνεπαγόμενος τὸν τε Βασίλειον καὶ τὸν Βάρδαν. Πολλοὶ τῶν φίλων τοῦ Βάρδα, ἐν οἷς ὁ φιλόσοφος Λέων, καὶ αὐτὴ ἡ ἀδελφὴ του Θεοδώρα, ἥτις καίτοι ἀμέσως μὴ μετέχουσα τῶν πραγμάτων παρηκολούθει τὰς διαφορὰς αὐτῶν περιπετείας, προέτρεψαν τὸν καίσαρα νὰ μὴ συνοδεύσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην. Ἀλλ' αὐτὸς ἐνδοιάσας ἐπὶ μικρὸν ἀπῆλθε τελευταῖον, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι δὲν φοβεῖται τίποτε. Τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας ἀνέλαβον ἐξ ἀνθρώποι, ἐν οἷς παρεκτὸς τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Μαρινοῦ, ἦτο καὶ ὁ ἄθλιος τοῦ καίσαρος γαμβρὸς Συμβάτιος, ὅστις ἔμελλε μάλιστα νὰ δώσῃ τὸ πρῶτον τοῦ ἀνοσιουργήματος σύνθημα, ποιῶν τὸ

σημεῖον τοῦ σταυροῦ, διότι οἱ κατάπτυστοι αὐτοὶ ἄνθρωποι, οἱ ἄλλως ἐν τῇ σχολῇ αὐτοῦ τοῦ Βάρδα ἀνατραφέντες, δὲν ἡσχύνοντο νὰ μεταχειρίζωνται τὰ ἱερώτερα τῆς πίστεως σύμβολα πρὸς κορεσμὸν παθῶν ἀγενεστάτων. Οἱ μᾶλλον ἀφωσιωμένοι πρὸς τὸν Βάρδαν ἀξιωματικοὶ ἀπεμακρύνθησαν τοῦ στρατοπέδου ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι, καὶ τότε τὴν πρωΐαν τῆς 21 ἀπριλίου 866, προσελθόντος τοῦ καίσαρος ἐν μεγάλῃ στολῇ εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ βασιλέως, ἵνα ἀναγγεῖλῃ αὐτῷ ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ ἐπιβιβασθῇ ὁ στρατὸς εἰς τὴν Κρήτην, δίδει ὁ Συμβατίος τὸ συμπεφωνημένον σύνθημα, ἐν τῷ ᾧ αὖθις ὁ Βασίλειος πρῶτος καταφέρει ἐπὶ τοῦ θύματος πληγὴν βαρεῖαν, μεθ' ἧς οἱ λοιποὶ συνωμόται συνεπλήρωσαν τὴν σφαγὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τοῦ βασιλέως.

Ἡ κατάπληξις καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ στρατοῦ, παρὰ τῷ ὁποίῳ ὁ Βάρδας, ὁ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐνασχέσας τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, εἶχε πολλοὺς φίλους, περιεστάλη διὰ τῆς καταγγελίας ποικίλων τοῦ πρώην καίσαρος κακουργημάτων, καὶ προσέτι διὰ ὧρων τινων καὶ τιμωριῶν. Ἐννοεῖται ὅτι λόγος πλεον περὶ τῆς εἰς Κρήτην στρατείας δὲν ἐγένετο· στρατὸς καὶ βασιλεὺς ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἐκεῖ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ Συμβατίος ἔμαθεν ὅτι δὲν πρόκειται αὐτὸς, ἀλλ' ἕτερος νὰ κληρονομήσῃ τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα. Πρῶτον ὁ Μιχαὴλ υἱοθέτησε τὸν Βασίλειον, καὶ τοι πολὺ πρεσβύτερον ὄντα, καὶ προεχειρίσατο αὐτὸν μάγιστρον. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας, τὴν παραμονὴν τῆς Πεντηκοστῆς, ἣτις συνέπεσε τὸ ἔτος ἐκεῖνο τῇ 26 μαΐου, ἀνήγγειλεν εἰς τὸν πατριάρχην Φώτιον ὅτι ἀπεφάσισε νὰ παραλάβῃ συμβασιλέα τὸν Βασίλειον, καὶ ὅτι ἡ στέφισ αὐτοῦ θέλει τελεσθῇ τὴν ἐπιούσαν κυριακὴν. Τὴν πρωΐαν ἐν τούτοις τῆς ἡμέρας ταύτης πρὶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πανηγύρεως, ἐγένετο ἐν τοῖς βασιλείοις προπαρασκευαστικὴ τις ταύτης τελετὴ, ἣτις, ἐὰν ἀληθεύῃ, μαρτυρεῖ μέχρι τίνος ἔφθασεν ἡ παραφροσύνη τοῦ Μιχαήλ Γ' καὶ μέχρι τίνος ὁ Βασίλειος ἦτο πρόθυμος νὰ ὑποκύβῃ εἰς πάντα ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του. Διότι λέγεται ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐγκλείσας τὸν Βασίλειον εἰς ἕνα τῶν κοιτῶνων, διέταξε νὰ τὸν γυμνώσωσι, καὶ ἐμαστίγωσεν αὐτὸν ἰδίαις χερσὶν ἐπενεγκῶν τριάκοντα πληγὰς, ἵνα διασώσῃ, κατὰ τὸν διηγούμενον ταῦτα Γενέσιον, ἀπαρχαπτον τὴν μνήμην τῆς πρὸς αὐτὸν φιλοστόργου προθέσεως. Ἐν τῷ μεταξύ ἐγένοντο ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς τὴν

στέψιν παρασκευαί, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον τὰ διατρέχοντα, ἠπόρησαν ἰδόντες παραπεποιημένους δύο θρόνους, ἐνῷ ἤξευρον ὑπάρχοντα ἓνα μόνον βασιλέα. Τῇ ὠρισμένη ὥρᾳ ἐνεφανίσθη ὁ βασιλεὺς ἐν πανηγυρικῇ παρατάξει, ὁ δὲ Βασίλειος εἶπετο φέων στολὴν ἀπλοῦ παρακοιμωμένου. Ὁ βασιλεὺς προχωρήσας μέχρι τῶν βασιλικῶν πυλῶν, δὲν ἀπέθετο κατὰ τὸ ἔθος τὸ στέμμα, ἀλλ' εἰσῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῶν ἀγίων θυρῶν, καὶ ἀνέβη οὕτως ἐστεμμένος τρεῖς βαθμούς τοῦ ἁμβωνος. Κατωτέρω τοῦ βασιλέως ἵστατο ὁ Βασίλειος, ὁ γραμματεὺς Λέων ὁ Κάστωρ, κρατῶν τόμον εἰς χεῖρας, ὁ αὐλάρχης (πραιπόσιτος) καὶ οἱ δῆμαρχοι μετὰ τῶν δήμων. Τότε ὁ γραμματεὺς Λέων ἀνέγνωσε διακήρυξιν τοῦ βασιλέως διαλαμβάνουσαν, ὅτι ὁ καῖσαρ Βάρδας ἐβουλεύθη νὰ δολοφονήσῃ αὐτόν, καὶ τούτου ἐνεκεν ἐξήγαγε τῆς πόλεως, καὶ ὅτι ἂν ἡ ἐπιβουλὴ δὲν κατεμηνύετο ὑπὸ Συμβουλίου καὶ Βασιλείου, ὁ βασιλεὺς δὲν ἤθελεν εἶναι ἐν τοῖς ζῶσιν. Ὅθεν, προσεπέφερεν ἡ βασιλικὴ προκήρυξις, ἐκεῖνος μὲν ἔλαβε τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν, ἐγὼ δὲ θέλω «Βασίλειον παρακοιμώμενον ὡς πιστὸν ὄντα καὶ φυλάττοντα τὴν ἐμὴν βασιλείαν, καὶ τοῦ ἐχθροῦ ἐλευθερώσαντά με, καὶ πόθον πολὺν πρὸς με ἔχοντα, εἶναι φύλακα τῆς ἐμῆς βασιλείας καὶ προνοητὴν, καὶ ὑπὸ πάντων εὐφημεῖσθαι ὡς βασιλέα.» Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, ὁ Βασίλειος ἐπληροῦτο θαυμάσιον· ὁ δὲ βασιλεὺς, ἄρας ἐκ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸ στέμμα, παρέδωκεν εἰς τὸν πατριάρχην Φώτιον, ὅστις εἰσαγαγὼν ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπεζῇ ἐποίησεν ἐπ' αὐτῷ εὐχὴν. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἀνώτεροι τῆς αὐλῆς ἀξιωματικοὶ περιέβαλον τὸν Βασίλειον τὴν αὐτοκρατορικὴν στολὴν, ὁ δὲ, ἐπιθείς τὴν χλαμύδα, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως. Τότε ἐπέστρεψεν ὁ πατριάρχης ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἀπέδωκε τῷ βασιλεῖ τὸ στέμμα, ὅστις, κατακλιθέντων τῶν σκήπτρων κατὰ τὸ ἔθος, ἔστεψε τὸν Βασίλειον, καὶ εὐφρόνησαν πάντες «Μιχαὴλ καὶ Βασίλειου πολλὰ τὰ ἔτη.»

Ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ παρασιωπήσωμεν ὅτι ἡ διαγωγή τοῦ Φωτίου καθ' ὅλας τὰς οἰκτράς ταύτας περιπετείας, ὑπῆρξεν ὅλως ἀναξία τοιοῦτου ἀνδρός. Ὁ Βάρδας ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὁ αἰσχιστος τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὅμως ὁ Βάρδας διετέλεσε φίλος αὐτοῦ καὶ συνεργός εἰς πολλὰ καὶ προστάτης ἐν παντί. Ἡ δολοφονία αὐτοῦ ὑπῆρξε πρᾶξις ἀποτρόπαιος, καὶ οἱ λόγοι δι' οὓς, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν, καὶ οἱ

ἄνθρωποι δι' ὧν αὕτη διεπράχθη ἦσαν ἄξια βεβαίως νὰ ἐμπνεύσωσι φρίκην. Ἐν τούτοις ὁ Φώτιος, μαθὼν τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου, δικαιολογεῖ τὴν πράξιν ἐν μιᾷ τῶν δύο σωζομένων πρὸς τὸν Μιχαὴλ ἐπιστολῶν του, μόλις τολμῶν νὰ ὑποδείξῃ ἐλάχιστον τινα περὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ ἀνδρὸς δισταγμὸν· αἰὼν δὴ τι διὰ τῶν γροχμύτων (ὡς εἶθε μὴ ὠφελον) κατεμάχθωμεν καὶ περὶ τὸν ταπεινὸν ἄνθρωπον ἐκείνον (οὐκ οἶδα γὰρ ὅπως ἐτέρως εἶπω, τῆς ἀνθρωπίνης μιμησκόμενος ἀθλιότητος) πῶς ὑπὸ τῆς ὑμῶν φιλοδώρου δεξιᾶς εἰς αὐτὰ που τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἀνυψώθεις, καὶ τὴν βασιλείον, εἰ καὶ μὴ τὴν κλησιν, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν συμμερισάμενος, οὐκ ἤνεγκεν, ὡς φασι, τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος, οὐδ' ἔστερξεν οἷς ἡξιώται, οὐδ' ὑψοχάριστησεν, οἷς ἀπήλαυσεν· ἀλλ' ὑπερόριον τὸν πόδα κινῶν, καὶ χεῖρας ὕβρεως κατὰ τῆς εὐεργέτιδος ἀνατεινόμενος κεφαλῆς, αὐτὸ τε τὸ ζῆν καὶ τὰς ὑπερηφάνους ἐλπίδας, καὶ τὰ μάταια φυσήματα οἰκτρῶς, οἴμοι, καὶ ἐλεεινῶς ὤχετο λιπῶν.» Καὶ ἔπειτα ὁ Φώτιος περὶ οὐδενὸς ἄλλου σκεπτόμενος εἰμὴ πῶς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ διαλύσῃ πᾶσαν τοῦ βασιλέως ὑπόνοιαν, ἐνεκα τῆς ἀρχαίας πρὸς τὸν Βάρδαν φιλίας, ἐκτραχηλίζεται εἰς τὴν ἀηδεστέραν πρὸς τὸ τέρας ἐκείνο τῆς φύσεως κολακείαν. «Αὐτὸς δὲ, ὁ βασιλέων καλλώπισμα, καὶ τῆς πατρίδος ἀνύψωμα, καὶ τῆς πολιτείας ὀχύρωμα, καὶ πάντων, οἷς τὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπικέκληται ὄνομα, πολυάρεστον σεμνολόγημα, ἦκε πρὸς ἡμᾶς τὴν ταχίστην, ἀπόδος τοῖς ποθοῦσι τὸ ποθοῦμενον· ῥῦσαι πρῶτον τῆς αἰχμαλωσίας ἡμᾶς, ἣν ὑπέστημεν, σοῦ στερηθέντες,» καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐπιφέρων, τὰ ὅποια συμπληρῶν ἐν τῇ ἐτέρᾳ ἐπιστολῇ λέγει· «ἀπῆλθες ἀφ' ἡμῶν. καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἐαυτῶν· καὶ ζῶμεν οὐ ζῶντες, καὶ κινούμεθα οὐ κινούμενοι. Ἀλλὰ πῶς γράφω θανῶν, καὶ σιγῶν λόλος γίνομαι; Ἐν εἰπὼν σιωπήσομεν· τάχυνον, ὁ βασιλέων, ἐμοὶ καὶ τέκνων ἐγκαλλώπισμα, ἢ τὴν Κρήτην αἰχμαλωτον ἄγων, ἢ τοὺς βυζαντίους (τῆς σῆς γὰρ δυστυχουσιν ὀψεως τὴν αἰχμαλωσίαν) τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερῶν.» Ὁμολογητέον ὅτι ὁσαυτὴν καὶ ἂν εἶναι αἱ ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας ὁ Φώτιος προσήνεγκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτῷ κατὰ τῆς δουτικῆς ἐπεμβάσεως, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν σπουδαίαν ἱστορίαν νὰ καλύψῃ ἢ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἔσχατον τοῦτον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἐξευτελισμὸν ἐνώπιον τοῦ παραβάτου ἐκείνου ὄλων τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. Ὅπόσον χρηστότεροι, ὅπόσον ἀξιώτεροι

τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν ὑπῆρξαν ἄλλοι τινὲς ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες δὲν εἶχον μὲν τὴν παιδείαν καὶ τὴν εὐφυΐαν τοῦ Φωτίου, ἀλλ' εἶχον τὴν συναίσθησιν τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ θάρρος τοῦ νὰ λέγωσιν αὐτὴν ἀπροκαλύπτως. Ὅταν ὁ Μιχαήλ Γ' ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ συνέρρευσε τὸ πλῆθος ἵνα ἴδῃ αὐτὸν κατὰ τὸ εἶωθός, εἰς τις μοναχικόν, ὡς λέγεται, περιβεβλημένος σχῆμα, στὰς ἐπὶ πέτρας ὑψηλῆς ἀνεφώνησε πρὸς αὐτόν· «καλὸν ταξείδιον ἐποίησας, ὦ βασιλεῦ, τὸν ἴδιον συγγενῇ καὶ τὸ πατρῷον αἷμα ἀνελών· οὐαὶ σοι οὐαὶ σοι, ὅτι ταῦτα ἐποίησας.» Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς καὶ ὁ Βασίλειος ἠθέλησαν νὰ φονεύσωσι τὸν τολμητίαν, ἀλλ' ὁ λαὸς ἐπιδραμὼν διέσωσεν αὐτὸν ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο παράφρων. Πάλιν δὲ ὅτε ὁ Μιχαήλ κτίσας ἵπποστασίον, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπερβάλλουσα πολυτέλεια ἦτο ἄξια νὰ κοσμήσῃ τὴν κατοικίαν βασιλέων μᾶλλον ἢ ἵππων, καὶ ἀπαντήσας πένητα μὲν τινα ἄνθρωπον ὀνόματι Πέτρον, λόγιον δὲ καὶ σκωπτικὸν ὄντα, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπεδείκνυε τὸ ἔργον, καὶ ἵνα προκαλέσῃ τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ εἶπεν ὅτι ἀείμνηστον κατέστησε τὸ ὄνομά του, ὁ καλὸς κἀγαθὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ἀπεκρίθη· «Ίουστινιανὸς ἐκτίσε τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν κοσμήσας χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καὶ μαρμαροῖς πολυτίμοις, καὶ μνήμη αὐτοῦ νῦν οὐκ ἔστιν. Σὺ δέ, βασιλεῦ, κοπροθέσιον ποιήσας καὶ ἀλόγων ἀνάπαυσιν, λέγεις μνημονεύεσθαι διὰ τοῦτο ;» Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ φιλαλήθης ἀνὴρ οὐδέποτε ἔγινε πατριάρχης, καὶ ὅτι τυπτόμενος καὶ συρόμενος ἐξεβλήθη τοῦ ἵπποστασίου· ἀλλὰ σπεύσωμεν ἐπὶ τὴν καταστροφὴν τῆς τραγικῆς ταύτης κωμωδίας.

Ἡ δολοφονία τοῦ Βάρδα καὶ ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Βασιλείου ὡς καίσαρος καὶ αὐγούστου, δὲν ἔσωσαν τὸν Μιχαήλ Γ'. Ὁ μὲν Συμβάτιος, ὅστις ἀγανακτήσας διὰ τὴν ἀπάτην ἧς ἐγένετο θῦμα, ἐστασίασεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, κατετροπώθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, καὶ συλληφθεὶς ἡκρωτηριάσθη οἰκτρῶς· ἀλλ' ἐν τῇ βασιλευσούσῃ αὐτῇ ἐπῆλθε μεταβολὴ πραγμάτων, τῆς ὁποίας εὐκολον ἦτο νὰ προοιωνισθῇ τὸ τέλος. Ὁ Βασίλειος, ὅστις πρὶν ἢ στεφθῇ εἰς συμβασιλέα εἶχεν ὑποκύψει εἰς πᾶσαν φρενοπληξίαν τοῦ Μιχαήλ Γ', ἅμα ἐπιτυχῶν τοῦ σκοποῦ μετέβαλε τρόπον, ἀνέλαβε τὴν ἐπιμελὴ τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν, προσήγγισε πρὸς τοὺς σπουδαιοτέρους πολιτικούς καὶ ἐκκλησιαστικούς ἀνδρας, ὅσοι ἀπεδοκίμαζον τὴν ἀθλίαν τοῦ βασιλέως διαγωγὴν, καὶ μετ' ἐπιδείξεώς τινος ἀπέφευγε τοῦ νὰ κοινωνῇ τῶν ἀκολάστων αὐτοῦ

εὐωχιῶν. Ἄφ' ἑτέρου δὲ ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον ἐπέμενεν εἰς τὴν μωρίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τινος χρόνου προσέθηκεν εἰς τὰ ἄλλα ἀναριθμητὰ ἐλαττώματα, τὴν ἀγριότητα, διατάσσων ἐνῶ ἐκραιπάλει κατὰ πᾶσαν ἐσπέραν τὸν φόνον ἢ τὸν ἀκρωτηριασμόν πολλῶν ἀνθρώπων. Ὁ Βασίλειος ἐνόμισε χρέος τοῦ νὰ ἀπειθύνῃ πρὸς αὐτὸν ἔντονον συμβουλὴν καὶ ἀπειλήν. «Μισοῦμεθα, γίνωσκε, δέσποτα, τὸν εἶπε, μισοῦμεθα παρὰ τε τῆς πόλεως πάσης καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς, καὶ παρὰ τῶν ἀρχιερέων Θεοῦ ἐπάρατοι καθεστήκαμεν, καὶ πάντες ἡμᾶς διαβάλλουσι καὶ κακίζουσιν. Ὅτε δὲ καὶ τὸ ἐξ ἀνθρώπων εἰς οὐδὲν λογισώμεθα, δεδοικέναι καὶ τὴν ἀπὸ Θεοῦ ἀγανάκτησιν χρῆ, καὶ φοβεῖσθαι μὴ πειραθῆναι αὐτοῦ ὀργιζομένου καὶ χαλεπαίνοντος.» Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς εἰς ἀπάντησιν, λαβὼν Βασιλικῖνον τινὰ, ἄλλοτε ἐρέτην τοῦ βασιλικοῦ δρόμωνος, ἔπειτα δὲ διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν κολακείαν προαχθέντα εἰς τὸ τοῦ πατρικίου ἀξίωμα, ἀπεφάσισε νὰ ἀναγορεύσῃ καὶ αὐτὸν βασιλέα. Καί ποτε δειπνῶν μετὰ τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς Εὐδοκίας, διέταξε τὸν παριστάμενον Βασιλικῖνον νὰ φορέσῃ τὰ ἐρυθρὰ αὐτοῦ πέδιλα. Τοῦ δὲ διστάσαντος καὶ ἀποβλέψαντος πρὸς τὸν Βασίλειον, ὁ Μιχαὴλ ὀργισθεὶς εἶπε πρὸς τοῦτον· «τὶ νομίζεις ὅτι τὰ πέδιλα ταῦτα δὲν πρέπουσι κάλλιον αὐτῷ ἢ σοί; ἢ μήπως φαντάζεσαι ὅτι καθὼς ἐποίησά σε βασιλέα, δὲν ἔχω ἐξουσίαν νὰ ποιήσω καὶ ἄλλον;» Ἡ Εὐδοκία θορυβηθεῖσα, παρετήρησεν αὐτὸν τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα εἶναι μέγα, ὅτι καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀναξίως δι' αὐτοῦ ἐτιμήθημεν καὶ ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ καταφρονῇται.» Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ ἀπεκρίθη νὰ μὴ ταράττεται, διότι ἡ ἀπόφασίς του εἶναι νὰ ἀναδείξῃ καὶ ἐκεῖνον βασιλέα. Καὶ βεβαιούσιν ὅτι προσήγαγε τῷ ὄντι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν σύγκλητον ὡς συνάρχοντα, προσειπὼν νὰ ὁμολογήσωσιν, ἂν ὑπὸ τῆς φύσεως κάλλιστος καὶ διαπρεπέστατος διαπλασθεὶς, δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἄξιος τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος, πολὺ ἀξιώτερος τοῦ Βασιλείου, ὃν μεταμελεῖται ὅτι εἶχε τοσοῦτον προαγάγει. Ἡ ἀφροσύνη λοιπὸν τοῦ Μιχαὴλ εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον. Τὸ ζήτημα ἐτέθη σαφέστατα· ἢ αὐτὸς ἔπρεπε νὰ λείψῃ, ἢ ὁ Βασίλειος. Καὶ ὁ Βασίλειος προλαβὼν ἐδολοφόνησε τὸν Μιχαὴλ Γ' τῇ 23 Ἰουλίου 867, μοναρχήσας ἑκτοτε, καὶ ἀρχηγέτης γενόμενος νέας δυναστείας καὶ νέας πραγμάτων καταστάσεως.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς νέας ταύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἐπιφέρωμεν ὀλίγας ἔτι τινὰς λέξεις περὶ

τῆς περιόδου ἀφ' ἧς ἀποχωρίζομεθα. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς 8 καὶ τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ νεώτερος δυτικὸς πολιτισμὸς εἶναι πολὺ οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς ἢ ὅ,τι ἄχρι τοῦδε ἐπρεσβεύετο. Τφόντι ἄχρι τοῦδε οὐδεὶς ἠρνεῖτο ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ ἐλληνισμὸς ἔθετο τὰς βάσεις ὅλων τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν, ὑφ' ὧν σήμερον διέπονται αἱ μᾶλλον εὐνομούμεναι πολιτεῖαι, καθιερώσας ἰδίως τὴν ἀρχὴν τῆς κοινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως, τὴν ἀρχὴν τῆς εὐθύνης τῶν ἀρχόντων, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνώπιον τοῦ νόμου ἰσότητος, τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογικῆς φορολογίας, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου, τὴν ἀρχὴν τῆς δημοσιότητος τῶν δικαστικῶν συνεδριάσεων, τὴν ἀρχὴν τῶν ὁρκωτικῶν δικαστηρίων, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς ὑπερασπίσεως. Οὐδὲ ἡδύνατό τις νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι βραδύτερον ὁ ἐλληνισμὸς ἔθετο πάλιν τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν θεσμῶν τῶν εἰσέτι διεπόντων ἅπαντα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη, διότι ἐκ τῶν σπλάγχχνων αὐτοῦ προήχθησαν τὰ εὐαγγέλια, αἱ πράξεις καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' ἡ μεταρρύθμισις τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος μαρτυρεῖ παρεκτός τούτων, ὅτι παρ' ἡμῖν ὡς αὐτως ἀνεκνήρυχθησαν καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐφηρμόσθησαν ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ, αἱ ἀστικά, καὶ αἱ οἰκονομικαὶ ἀρχαί, τῶν ὁποίων τοὺς ὠριμάσαντας καὶ πολλαπλασιασθέντας καρπούς ἔμελλον νὰ δρέψωσιν αἱ εὐτυχέστεραι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων γενεαὶ τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς βορείου Ἀμερικῆς· ἡ ἀρχὴ τῆς περιστολῆς τῶν πολλῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τύπων· ἡ ἀρχὴ τοῦ περιορισμοῦ τῶν πολλῶν προνομίων τοῦ κλήρου· ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθέρας ἐρμηνείας· ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκκληϊκείσεως τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως· ἡ ἀρχὴ τῆς καταργήσεως τῆς δουλοπαροικίας· ἡ ἀρχὴ τῆς εὐαγγελικωτέρας ῥυθμίσεως τῆς οἰκογενείας.

Καὶ ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ὁπόσων ἀγαλλιάσεων καὶ ὁπόσων θλίψεων σύναμξ ἐμπλεως εἶναι ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία. Ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ τῆς ἀνθρωπότητος βίῳ, δὲν ὑπάρχει ἰδέα γόνιμος ἢ μὴ προαχθεῖσα ἐκ τοῦ ἔθνους τοῦ ἐλληνικοῦ. Ἐν ταύτῳ ὅμως ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ἰδέαι, ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ἀρχαὶ αἵτινες προκύψασαι εἰς μέσον διὰ τῆς ἐλληνικῆς εὐφυΐας, κατέστησαν εὐτυχῇ τοσαῦτα ἄλλα ἔθνη, σπανίως κατωρθώθη νὰ γίνωσι πράγμα παρ' ἡμῖν. Διατί ἄρά γε τοῦτο; Διατί δὲν ἡδυνήθημεν ποτὲ νὰ καταστήσωμεν ἐπὶ μακρὸν ὁπωσοῦν χρόνον χρήσιμον καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν ἀνεξάν-

τλητον πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους περιουσίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἄχρι τοῦδε ὠφελήθη ὁλος ὁ ἄλλος πεπολιτισμένος κόσμος παρεκτός ἡμῶν; Μήπως διότι παρ' ἡμῖν ἡ διανοητικὴ δύναμις εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰσχυροτέρα τῆς ἠθικῆς; Μήπως διότι μὴ ἔχοντες τὴν συνείδησιν τῆς ἀνισότητος ταύτης, δὲν ἐνησχολήθημεν ποτὲ προσηκόντως νὰ φέρωμεν εἰς ἰσορροπίαν τὰς δύο ταύτας δυνάμεις; Λάβωμεν ἐκ τῶν πολλῶν πρωτάγωνιστῶν τῆς ἱστορίας ἡμῶν ἄνδρας δύο, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἐκπροσωπεῖ μᾶλλον παντὸς ἄλλου τὸν ἀρχαῖον ἐλληνισμόν, ὁ δ' ἕτερος τὸν μεσαιωνικόν. Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Φώτιος ὑπερεμάχησαν ἀμφοτέρω ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους· ἀμφοτέρω ὑπῆρξαν ἄνθρωποι μεγαλοφυεῖς· οὐδέτερος εἶχε δυστυχῶς ἀποχρῶσαν τὴν ἠθικὴν ἐκείνην δύναμιν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν κυριωτάτην τοῦ δημοσίου ἀνδρὸς ἀρετὴν. Καὶ οἱ μὲν κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, εἰ καὶ ἀπεστερημένοι αὐτῆς δύνανται ἐνίοτε νὰ μεγαλουργήσωσι καὶ νὰ κλεισθῶσιν· ἀλλὰ τὰ ἔθνη τὰ παραδίδοντα τὴν τύχην αὐτῶν εἰς ἄνδρας μὴ ἔχοντας τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, δύνανται ἄρα γε νὰ συντηρηθῶσι καὶ νὰ εὐδαιμονήσωσι; Ζήτημα καίριον διὰ τὸ ἐνεστὼς καὶ τὸ μέλλον ἡμῶν· ζήτημα τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ λυθῇ ὀρθῶς εἰμὴ ἐὰν ἀποφασίσωμεν ἐπὶ τέλους, μεγάλοι καὶ μικροί, ἄρχοντες καὶ λαός, νὰ μελετήσωμεν ἄνευ ἐθνικῶν προλήψεων τὴν πάτριον ἱστορίαν ἵνα διδασκώμεν ἐξ αὐτῆς οὐ μόνον τὰ προτερήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐλαττώματα ἡμῶν, τὰ ἀπαραιτήτου δεόμενα ἐπανορθώσεως.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Γ' ΤΟΜΟΥ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ Γ' ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος τοῦ τρίτου καὶ τοῦ τετάρτου τόμου σελ. α'—χδ'

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Βαθμιαῖος ἐξελληνισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Εἰσαγωγή.

σελ.	σελ.
Κατάστασις τοῦ ἐλληνισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ 1	Σχέσις τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν βασιλείαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. 42
Ἡθικαὶ καὶ ὕλικαὶ τοῦ Ἑλληνι- σμοῦ δυνάμεις 5	Οἱ ἐθνικοὶ τῶν χρόνων ἐκεί- νων. Παμπρέπιος. Σεβηρια- νός 45
Κυβέρνησις 10	Ὁ Γότθος Θεοδέριχος ἀπέρχε- ται εἰς Ἰταλίαν 50
Κοινωνία. Οἰκειότης πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν 12	Θάνατος Ζήνωνος. Ἀναστάσιος. Περιστολὴ Ἰσαύρων 52
Διάστασις πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν 17	Νέαι περὶ τοῦ ἐνωτικοῦ διε- νέξεις. Σύνεσις Ἀνοστα- σίου 54
Περιπέτεται τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος 19	Στάσις Βιταλιανοῦ 58
Ἡ προσφορωτέρα τοῦ κράτους τούτου ἐπωνυμία 25	Δημόσια ἔργα. Ἀναστασιανὸν τεῖχος 59
	Χρυσάργυρον. Κατάργησις αὐ- τοῦ 61
	Τὰ περὶ τῶν ἀμέσων φόρων ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρ- χίας 63
	Τὰ περὶ τῶν ἀμέσων φόρων ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνι- σμοῦ 70
	Κρίσεις περὶ τοῦ τότε παρ' ἡμῖν φορολογικοῦ συστήμα- τος 72
	Τί συνέβαινεν ἐν Γαλλίᾳ ἐν τῷ 17 καὶ τῷ 18 αἰῶνι 77

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Τὰ μέχρις Ἰουστινιανοῦ.

Λέων Β'. Ζήνων. Βασιλίσκος. 26
Ἐγκύκλιος Βασιλίσκου. Ἐνω- τικὸν τοῦ Ζήνωνος 29
Πρώτη διάστασις τῶν ἐκκλη- σιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταν- τινουπόλεως 33
Κυριαρχικαὶ ἀξιιώσεις τοῦ Πά- πα. Ἐκτίμησις αὐτῶν 37
Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βα- σιλεὺς καὶ ἐκκλησία 39

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

σελ.

Ἰουστινιανός.

Ἰουστίνος	80
Χαρακτηρισμός τοῦ Ἰουστινιανοῦ	82
Θεοδώρα, ἡ σύζυγος τοῦ Ἰουστινιανοῦ	83
Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος	86
Ἰουστινιανοῦ ἐνέργειαι ἐπὶ Ἰουστίνου	90
Βασιλεία Ἰουστινιανοῦ. Περσικὸς πόλεμος. Βελισάριος. Νέον μέγα νομοθετικὸν ἔργον. Ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀνάγκη τῶν νέων νόμων. Τριβωνιανός	91
Κώδικς, Πανδέκτης, Εἰτηγήσεις, Νεαραί	92
Ἰππόδρομος καὶ ἵπποδρομικοὶ ἀγῶνες	97
Βένετοι καὶ Πράσινοι. Ἰωάννης Καππαδόκης	101
Στάσις τοῦ Νίκα	104
Ὁ Βαλδελικὸς πόλεμος. Βελισάριος	108
Γοτθικοὶ πόλεμοι. Βελισάριος. Ἀντωνίνα	110
Συνέχεια τῶν Γοτθικῶν πολέμων. Ναρσής	118
Ὁ στρατὸς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους	124
Νέοι περσικοὶ πόλεμοι	128
Πρώτη Βουλγάρων ἐπιδρομή	131
Ἄνται. Γερμανός. Χιλδούδιος	137
Οὐννοι καὶ Σλαῦοι	138
Ἀγαθίας	139
Φυσικαὶ συμφοραί. Μέγας λοιμός	141
Φθορὰ ἀνθρώπων. Ὑπερβολαὶ τοῦ Προκόπιου	146
Ἡθικαὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θλίψεις. Δίκη Βελισαρίου	147
Κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ	150
Ὁ ναός τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Ἀνθέμιος. Ἰσιδωρος	156
	158
	161

σελ.

Αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα	170
Θρησκευτικὸν πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πέμπτη Οἰκουμένη. Σύνοδος	177
Τελευταῖαι περὶ Ἰουστινιανοῦ κρίσεις	179

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Τὰ μεταξὺ Ἰουστινιανοῦ καὶ Ἡρακλείου.

Βασιλεῖς καὶ χαρακτηρισμοὶ τῆς περιόδου ταύτης	184
Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ὁ τίτλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου	186
Οἱ Ἀθαροσλαυτικοὶ πόλεμοι	193
Ἡ περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς δοξασία	201
Οἱ ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης περσικοὶ πόλεμοι	212
Οἰκτρὸν τέλος τοῦ Μαυρικίου καὶ τοῦ Φωκῆ	214

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἡράκλειος.

Κατὰ γωγὴ τοῦ Ἡρακλείου καὶ γενικὴ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐποψία	217
Πρώτη μεγάλη Σλαύων ἐγκατάστασις ἐνθεν τοῦ Ἰστροῦ	220
Ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία. Θρησκευτικὸς αὐτῆς χαρακτηρισμός	225
Πρῶτον τοῦ περσικοῦ πολέμου ἔτος (622)	229
Δεύτερον, τρίτον καὶ τέταρτον ἔτος τοῦ περσικοῦ πολέμου (623, 624, 625)	231
Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀδάρων (625)	237
Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος	241
Τὰ τρία τελευταῖα τοῦ περσι-	

	σελ.
κοῦ πολέμου ἔτη (626, 627 628),	244
Ἐπιστροφή τοῦ Ἡρακλείου εἰς Κωνσταντινούπολιν....	254
Ἀνακεφαλαίωσις τῶν στρατειῶν τοῦ Ἡρακλείου	255
Ἡ δύναμις τῆς θρησκείας ὡς ἐθνικοῦ ἐλατηρίου	257
Νέοι τοῦ χριστιανισμοῦ κίνδυνοι. Ὁ Μωάμεθ καὶ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ.	261
Σύγκρισις τοῦ νέου θρησκευμά- τος πρὸς τὰ δύο ἕτερα μο- νοθεϊκὰ	267
Ἀλωσις Συρίας καὶ Μεσοπο- ταμίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων.	270
Κυριώτατον αἷτιον τῆς νίκης τῶν Ἀράβων	274
Αἱ αἰρέσεις	276
Ἀλωσις Αἰγύπτου	278
Τελευταῖα τινα περὶ Ἡρα- κλείου	281

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου.

Ἡ βασιλὶς Μαρτίνα	286
Κώνστας. Οἱ πρὸς τοὺς Ἀρα- βας πόλεμοι	287
Ἡ ἐν Ἰταλίᾳ διατριβὴ τοῦ Κωνσταντοῦ. Θάνατος αὐτοῦ.	291
Κωνσταντῖνος Παγωνάτος... ..	294
Πρώτη πολιορκία τῆς Κων/πό- λεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων ..	295

	σελ.
Ἱστορικὴ σπουδαιότης τῆς κα- τατροπῶσεως τῶν Ἀράβων.	304
Σλαῦοι καὶ Μαρδαῖται ἐπὶ τῆς πολιορκίας	306
Ἐνδοξος πρὸς τοὺς Ἀραβας εἰρήνην	310
Πρώτη τῶν Βουλγάρων ἔνθεν τοῦ Ἰστρου ἐγκατάστασις ..	312
Ἑκτη οἰκουμένηκὴ σύνοδος ..	314
Διοικητικὴ μεταρρύθμισις. Ἐλ- ληνισμὸς τῆς διοικήσεως ..	317
Ἰουστινιανὸς Β'. Πόλεμος πρὸς τοὺς Ἀραβας καὶ εἰρήνην ..	319
Σλαῦοι καὶ Ἀραβες	321
Ἡ ἐν τῷ Τρούλλῳ Σύνο- δος	325
Πτώσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' ..	327
Λεόντιος. Ἀλωσις καὶ κατα- στροφή τῆς Καρχηδόνης ὑπὸ τῶν Ἀράβων	329
Τιβέριος καὶ Ἡράκλειος	331
Δευτέρα βασιλεία τοῦ Ἰουστι- νιανοῦ	332
Βούλγροι καὶ Ἀραβες	336
Θάνατος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ...	338
Τέλος τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρα- κλείου	339
Φιλιππικός	341
Ἀναστάσιος Β'	342
Θεοδόσιος Γ'	345
Λέων Γ'. Δευτέρᾳ πολιορ- κία Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων	347
Πανωλεθρία τῶν Ἀράβων ...	351

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Πῶς εἶχε πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς τὸ κράτος ἐν ἀρχῇ τῆς μεταρρυθμίσεως.

Περὶστολὴ τοῦ Κράτους	355	Θεσσαλονίκη	360
Κωνσταντινούπολις	356	Κυρίως Ἑλλάς. Πάτρι. Κό-	

	σελ.
ρῖνθος. Ἀθῆναι. Κέρκυρα.	361
Μικρὰ Ἀσία.....	363
Αἱ ἐτήσiai τοῦ ὅλου κράτους	
εἰσπράξεις. Σύγκρισις πρὸς	
τὰ σύγχρονα κράτη.....	366
Ὁ μοναχικὸς βίος.....	368
Οἱ ἐξώτεροί τῆς λατρείας τύ-	
ποι.....	373
Ἀπόλυτος καὶ σχετικὴ λατρεία	377
Ὀλέθρια τῶν παρεξηγήσεων	
τούτων ἀποτελέσματα.....	378
Ἡ μεταρρυθμισις καθόλου θεω-	
ρουμένη.....	330
Οἱ ἀντιμεταρρυθμισταί.....	384

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Λέων Γ'.

Φρονήματα καὶ πολιτεία τοῦ	
Λέοντος Γ'.....	386
Οἱ χρονογράφοι Θεοφάνης καὶ	
Νικηφόρος.....	391
Πρῶται κατὰ τῶν εἰκόνων πρά-	
ξεις. Ὁ πάπας Γρηγόριος Β'.....	394
Μεγάλη τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐ-	
ξέγερσις. Ἡ ἐν Θήρᾳ ἐκρηξις.	396
Νεαὶ κατὰ τῶν εἰκόνων πράξεις.	
Ὁ πατριάρχης Γερμανός..	399
Πρῶται κατὰ τῶν εἰκόνων	
βαιοπραγαί. Νεὰ τοῦ πάπα	
ἀντίπραξις.....	401
Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός..	403
Γρηγόριος Γ'. Κατάλυσις τῆς	
ἀρχῆς τοῦ πάπα ἐν ἑλλη-	
νικαῖς χώραις.....	410
Νίκη περὶ Ἀκροῖόν. Δήμει-	
σις τῶν πατριμονίων τοῦ πάπα.	412
Νέον ἀστικὸν δίκαιον. Ἐκλογὴ	
τῶν νόμων. Νέος γεωργικὸς	
νόμος.....	414
Τελευταῖαι περὶ τοῦ Λέοντος	
Γ' κρίσεις.....	421

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Κωνσταντῖνος Ε'.

Κωνσταντῖνος Ε'. Διατὶ καὶ

	σελ.
ὑπὸ τίνων ἐπωνομάσθη Κο-	
πρόνυμος.....	426
Στάσις τοῦ Ἀρταβάσδου καὶ	
κατατρόπωσις αὐτῆς.....	427
Τὰ περὶ τῆς πολιτείας τοῦ	
Κωνσταντίνου Ε' μετὰ τὴν	
στάσιν.....	429
Τὸ περὶ Κεραμέων ναυτικὸν	
τρόπαιον. Λοιμός. Πάλιν εἰ	
Σλαῦοι.....	434
Ἡ αἵρεσις τῶν παυλιανιτῶν.	
Μετοικισμός αὐτῶν εἰς Θρά-	
κην.....	437
Ἡ οἰκουμένη τῆς μεταρρυθμί-	
σεως Σύνοδος. Ὁρίσμοι αὐ-	
τῆς.....	441
Πρῶται περιπέτεται τῆς ἐκτε-	
λέσεως τῶν ὁρίσμων τῆς	
Συνόδου.....	447
Κατατρόπωσις καὶ ταπείνωσις	
τῶν Βουλγάρων.....	452
Νεαὶ δυσχέρειαι τῆς μεταρρυθ-	
μίσεως. Κατάργησις μονα-	
στηρίων.....	455
Αἱ πρὸς τοὺς Φράγκους δια-	
πραγματεύσεις περὶ εἰκόνων.	467
Ἡ νύμφη τοῦ Κωνσταντίνου	
Εἰρήνη, ἡ Ἀθηναία.....	468
Εἰδήσεις τινὲς περὶ τῆς ἐσωτε-	
ρικῆς διοικήσεως.....	471
Νεοὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων	
θρίαμβοι. Θάνατος τοῦ Κων-	
σταντίνου.....	474
Τελευταῖαι περὶ Κωνσταντίνου	
κρίσεις.....	479

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Πρώτη κατάλυσις τῆς μεταρρυθμί-

σεως. Λέων Δ'. Εἰρήνη καὶ

Κωνσταντῖνος ΣΤ'.

Λέων Δ'. Ἐνέργειαι ἀντιμεταρ-	
ρυθμιστῶν. Εἰρήνη Ἀράβων	
ῆται.....	483
Αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Λέοντος	
Δ'. Ὁ πατριάρχης Παῦ-	

	σελ.
λος	488
Κωνσταντῖνος ΣΤ' καὶ Εἰρήνη	490
Ἀφροσύνη καὶ κακοβουλία τῆς Εἰρήνης	491
Φανεραὶ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐνέρ- γαιαι τῆς Εἰρήνης. Ταράσιος.	495
Ἀπόπειρα πρὸς συγκρότησιν Οἰκουμενικῆς Συνόδου μα- ταιωθείσα	501
Τελευταῖον κατορθοῦται ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος.	505
Ἀρχὴ τῆς πάλης τῶν μοναχῶν κατὰ τοῦ Ταρασίου	516
Διάλυσις τῶν μεταξὺ Εἰρήνης καὶ Καρόλου σχέσεων.	518
Ὁ στρατὸς ἀποκηρύττει τὴν Εἰ- ρήνην.	520
Ἀνικανότης Κωνσταντίνου ΣΤ'. Ὁλέθρια αὐτῆς ἐπακόλουθα	523
Ἡ Εἰρήνη ποιεῖ ἐκποδὸν τὸν Κωνσταντῖνον ΣΤ'.	527
Μοναρχία Εἰρήνης. Σταυράκιος καὶ Ἀέτιος. Θάνατος Σταυ- ρακίου.	532
Ἰδρυσις τῆς δυτικῆς αὐτοκρατο- ρίας. Κάρολος ὁ μέγας.	535
Καθαίρεσις τῆς Εἰρήνης.	539
Τελευταίη περὶ Εἰρήνης κρί- σις	543

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περὶ- δος. Νικηφόρος. Μιχαὴλ Α'.	
Ὁ Νικηφόρος ἀσφαλίζει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ.	545
Γενναῖοι κατὰ τῶν Ἀράδων ἀγῶνες.	550
Θάνατος τοῦ Ταρασίου. Ὁ νέος πατριάρχης Νικηφόρος.	552
Βεδοῦρος Στουδίτης. Σχέσεις τῆς πολιτείας πρὸς τὴν Ἐκ- κλησίαν.	554
Ἀδιοργάνωσις τοῦ Κράτους. Στρατιωτικαὶ διατάξεις.	564
Ἀδιοργάνωσις τοῦ Κράτους.	

	σελ.
Οἰκονομικαὶ διατάξεις.	567
Κατατρόπωσις τῶν Σλαβῶν τῆς Πελοποννήσου.	571
Πόλεμοι πρὸς τοὺς Βουλγά- ρους καὶ ἐσωτερικαὶ ἀντιδρά- σεις	74
Νέος βουλγαρικὸς πόλεμος. Ἡ- ρωϊκὸς Νικηφόρου θάνατος	578
Ἡ περὶ Νικηφόρου κρίσις τοῦ Γιέθωνος. Ἀνασκευὴ αὐτῆς	582
Μιχαὴλ Α'. Παραδίδεται εἰς τὴν μοναχικὴν φατρίαν.	585
Σχέσεις πρὸς τὸν πάπαν καὶ τοὺς Φράγκους.	588
Ἀτυχὴς πρὸς τοὺς Βουλγάρους πόλεμος.	590
Νέοι ἀτυχεῖς πρὸς τοὺς Βουλ- γάρους πόλεμοι.	596
Ἀσάφεια τῶν ἐπελθόντων γε- γονότων	600
Οἰκτρά τοῦ Μιχαὴλ ὑποχώρη- σις	602
Ἀναγόμεναις τοῦ Λέοντος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ.	605
Τέλος τῆς Θεοφάνους χρονι- γραφίας	608

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Δευτέρα τῆς μεταρρυθμίσεως περὶ- δος. Λέων Ε', Μιχαὴλ Β'. Θεόφιλος.	
Λέων Ε'. Ὁλοκληρῆς τῶν Βουλγάρων ἦτα περὶ Με- σημβρίαν.	609
Καλλίστη ἐσωτερικὴ διοίκησις.	616
Προσίμια νέας τῶν εἰκόνων καθαίρεσεως	618
Ἀντιδρασις βικία τῶν μοναχῶν. Παραίτησις τοῦ Νικηφόρου	622
Ὁ νέος πατριάρχης Θεόδοτος. Ἀντίστασις τοῦ Θ. Στουδί- του	627
Οἱ θρυλούμενοι διωγμοὶ τοῦ Λέ- οντος Ε'.	630
Ἐπίδρασις τῆς μεταρρυθμίσεως εἰς τὰ πνεύματα.	632

	σελ.
Τραγικὸς τοῦ Λέοντος Ε' θά- νατος	639
Μιχαὴλ Β'. Χαρακτήρ αὐτοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν τοῦ Λέοντος Ε'	645
Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα	647
Μεγὰλὴ στάσις τοῦ Θωμᾶ. Κα- τατρόπως αὐτοῦ	650
Κατόκτησις τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σικελίας ὑπὸ τῶν Ἀ- ράβων	657
Αὔθις τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτη- μα. Κανονικόν. Ὁ θάνατος Μι- χαὴλ	660
Χαρακτήρ Θεοφίλου. Τιμωρία τῶν δολοφόνων τοῦ Λέον- τος Ε'	665
Γάμος τοῦ Θεοφίλου μετὰ τῆς Θεοδώρας. Πετρωνᾶς. Ἡ πό- λις Χερσῶν	671
Οἱ πρῶτοι πρὸς τοὺς Ἀράβας πόλεμοι. Ἰωάννης ὁ Γραμ- ματικὸς	675
Ἐπιστήμη καὶ τέχνη	679
Οἱ πρὸς τοὺς Ἀράβας ἀγῶνες	684
Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα	689
Τελευταῖα περὶ τῆς μεταρρυθ- μίσεως κρίσεις	698

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ὅριστικὴ κατάλυσις τῆς μεταρρυθ- μίσεως. Θεοδώρα. Μιχαὴλ Γ'.	
Οἱ σύμβουλοι τῆς Θεοδώρας ἐπισπεύδουσι τὴν μεταβολήν	699
Καθαίρεσις Ἰωάννου. Ἀνάρ- ρησις Μεθοδίου. Ἐορτὴ Ὁρ- θοδοξίας	703
Πρώτη τοῦ θριάμβου κατὰ χρε- σις	709
Μακρὸς καὶ φοβερὸς κατὰ τῶν	

	σελ.
ἐν Ἀσίᾳ Παυλιανιτῶν πό- λεμος	712
Κατάργησις ὅλων τῶν θεσμῶν τῆς μεταρρυθμίσεως	714
Ὁλεθρία ἀνατροφή τοῦ Μιχαὴλ καὶ ὀλέθρια αὐτῆς ἀποτελέ- σματα	715
Παραίτησις Θεοδώρας. Βάρδα. Πολεμικὰ ἀτυχήματα	720
Πρῶται ἐνέργειαι τοῦ Βάρδα	722
Καταγωγή, παιδεία καὶ μεγα- λοψυία τοῦ Φωτίου	724
Προπαρασκευαί τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου ἀντὶ τοῦ Ἰγνατίου	728
Ἐκλογή καὶ χειροτονία τοῦ Φωτίου	732
Σύνοδος τοῦ 861. Ὁ Φώτιος περιπέλλει τὰ μοναστήρια	734
Ὁ Φώτιος ἐλευθεριάζει ἀπὸ τοῦ ἄμδωνος	738
Ἀξιωμακμάνευτος ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν πάπαν Νι- κόλαον	740
Καθαίρεσις τοῦ Φωτίου ὑπὸ τοῦ πάπα. Ἐρις πρὸς τοὺς Βουλ- γάρους	741
Ἐγκύκλιος τοῦ Φωτίου. Καθαί- ρεσις τοῦ πάπα Νικολάου	744
Κυβέρνησις τοῦ Βάρδα. Ἐμφύ- λιος τῆς δημοσίας παιδεύ- σεως	749
Ὁλεθρία κατὰ τὰ λοιπὰ κυβέρ- νησις τῶν πραγμάτων	750
Ὁ νέος παρακοιμώμενος Βασι- λεὺς. Δανηλὶς. Δολοφονία τοῦ Βάρδα	752
Ὁ Βασίλειος ἀναγορεύεται συμ- βασιλεὺς τοῦ Μιχαήλ	755
Οἰκτρά τοῦ Φωτίου διαγωγή	756
Δολοφονία τοῦ Μιχαήλ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου	758
Ἐπίλογος	759



